शब्दार्थचिन्तामणिः

Sabdartha Cintamanih

ब्राह्मावधूत श्रीसुखानन्दनाथेन

Brahmawadhuta Srisukhanandanatha

REPRODUCTION OF EARLIE EDITION OF THE
SABDARTHACINTAMANIH

शब्दार्थचिन्तामणिः
ŚABDĀRTHACiNTĀMANIH

तृतीय खण्ड

ब्राह्मावधूत श्रीसुखानन्दनाथः

भारतीय विद्या प्रकाशन
पो० बा० नं० 1108, कचौड़ीगली
वाराणसी - 221001
फोन : 392376

प्रिन्टवैल

जयपुर-302 004

Published by
PRINTWELL
S-12, Shopping Complex,
Tilak Nagar, Jaipur-302004

Distributed by
RUPA BOOKS PVT. LTD.
H.O. S-12, Shopping Complex, Tilak Nagar, Jaipur-302 004
B.O. 295-B, Bharti Nagar, P.N. Pudur, Coimbatore-641041
Price : Rs. 7200-00 per set of 4 Vols,

ISBN 81-7044369-5 (Set)
SABADARTH CHINTAMANI
First Published-1860
Reprint-1992

Printed at :
Efficient Offset Printers
215, Shahzada Bagh Indi. Complex,
Phase-II, Phone : 533736, 533762
Delhi - 110035

शब्दार्थचिन्तामणि:कोश:

श्रीसुखानन्दनाथेन विरचित :

(*—†*†—*)

राज्यन्तेखिलदिव्यसिद्धिसहितंखड्गप्रतापोज्ज्वलंलक्ष्मीवैभवमस्तुतेचिरतरं
पौरन्दरीयम्परम् । धर्म: श्रीयशसैधता मनुदिनं नीरोग दीर्घायुषा
श्रीमन्सज्जनसिंहवीरनृपतेश्रीशम्भुतुष्ट्यासदा ॥ १ ॥ गर्वाडम्बर
संयुताद्दरिगणान्मानंसमुत्सारयन् तत्पत्नीहृदिलोकशोकमनिशं
संस्थापयन्दुस्सहम् ॥ नम्रीभावयुतेसुहृद्जनगणेमानंसमाविश्य
यन्भूयात् सज्जनसिंहभूपतिलकोविख्यातनामावनौ ॥ २ ॥
यावत्तेनिकटंनयान्तिमनुजास्तंयाचकाह्यर्थिनो मन्यन्ते
हृदयेनदीनसभयान्त्यक्तोत्सवान्स्वान्भृशम् ॥
प्राप्तास्तेत्वरमेव दातृपदवींसम्यक्चरन्तोवरं
श्रीमन्सज्जनसिंहवीरनृपतेतेदान
दातुर्धनम् ॥ ३ ॥

—†*—*

तृतीयोभाग: पवर्गीय:

श्रीमन्महाराजाधिराजरविकुलावतंसमहीमहेन्द्रयावदार्यकुलकमल
दिवाकर मेदपाटदेशे श्री१०८ श्रीसज्जनभूपशिरोमण्याज्ञया कवि
राजिराजप्रेरणयाएकोनर्विंशत्यधिकचत्वारिंशत्तमे १९ ४० वैक्रमे
ब्देराजधान्युदयपुरे श्रीसज्जनयन्त्रालये वाजपेयिवंशोधरप्रबन्ध
त : श्रीमेद पाटेश्वरकोशधनव्ययान्मुद्रित :

श्रीमदेकलिंगोविजयते

प : पुं० पकारे ॥ वाते । पवने ॥ अंडे ॥ पूते ॥ पर्णे ॥ पाने ॥ मातरि ॥

पक्कण : पुं० शवरालये । भिल्लग्रामे ॥ पचन्ति । पचे : क्विप् । कणन्तिकण शब्दे पचाद्यच् । पच : कणायच । पाककलहाद्येव प्रधानंतत्रनान्यत्

पक्तापीडः पुं० पखौडा इ० भा० प्र० वृ० त्रि० पंचकृत्ये । वर्द्धने ॥ इति रा०नि० ॥

पक्तव्यः त्रि० कर्त्तुरनायासेनस्वयंपक्वे । पचेलिमे ॥ पचेस्तव्यः ॥

पक्तिः स्त्री० गौरवे ॥ पाके ॥ फलोत्पत्तौ ॥ पचनम् । डुपचष्पाके । वा० क्तिः ॥

पक्तिशूलम् न० परिणामशूले । पाकजे ॥ इ० रा०नि० ॥

पक्ता पुं० अग्नौ ॥ त्रि ० पाचके । पाककर्त्तरि ॥ पचति । डुपचष् ० । एवुल्तृचावितितृच् ॥

पक्त्रम् न० गार्हपत्याग्नौ ॥ पच्यतेऽनेन डुपचष्० गुधृवीपचिवचीत्यादिनात्रः ॥ तेजस्वि ॥

पक्त्रिमः त्रि० पाक्तिमे । पाकजे ॥ डुपचष्० भावे । ड्वितःक्त्रिः । पाकेन निर्वृत्तम् त्रेर्मम्नित्यम् ॥

पक्वः त्रि० परिणते । पका० इ० भा० विनाशाभिमुखे ॥ पच्यतेस्म, डुपचष् ० क्तः । पचोव इति निष्ठातस्यवः ।

निष्ठाम्प्राप्ते । सुदृढइ०यावत् । पक्का० इ० भाषा । निवृत्ते ॥ यथा, कषाये कर्मभिः पक्वे० इति ॥

पक्वकृत् पुं० निम्बवृक्षे ॥ पक्वं करोति कृञ्० । क्विप् । त्रि । पाककर्तरि ॥

पक्वरसः पुं मद्ये ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

पक्ववटिका । स्त्री० । पकौडी०इ०भा० प्र० वेशनवटिकायाम् ॥ वटिका वेशनस्यापि क्वथितायां निर्मज्जिता ॥ रुच्या विष्टम्भ जननी वल्या पुष्टिकरी स्मृता ॥

पक्ववारि न० काञ्जिके पक्व स्वं तत्

वारि च ॥ पक्वजले ॥

पक्वाधानम् न० पक्वाशये ॥

पक्वान्नम् न० कृतपाकितण्डुलादौ ॥ यथा । यतीच ब्रह्मचारीच पक्वान्नस्वामिनावुभौ । तयो रन्न मदत्वा तु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरे दिति सदाचारः आमंशूद्रस्य पक्वान्नं पक्व मुत्सृष्ट मुच्यते । इतितिथितत्त्वम् ॥

पक्वाशयः पुं० नाभ्यधःस्थले ॥ पक्वाशय स्त्वधोनाभेरूर्द्ध्वमामाशयः स्मृतः ॥ पक्वस्य आशयः ।

पक्षः । पुं० मासार्द्धे ॥ पक्ष्यते० परिगृह्यतेदेवकार्यार्थंपितृकार्यार्थंवायः कालविशेषः पक्षः । सचशुक्लकृष्णभेदाद् द्विविधः । शुक्लपक्षेतिथिर्ग्राह्या यस्यामभ्युदितोरविः । कृष्णपक्षे तिथिर्ग्राह्या यस्यामस्तमितोरविः ॥ पक्षपरिग्रहे । कर्मणिघञ् ॥ पक्षयति । पक्ष्यतेवा । अच् । घञ्वा ॥ यद्वा । पक्ष्यते चन्द्रस्यपञ्चदशानां कलानामापूरणं क्षयोवागृह्यतेसः ॥ रूढोवापक्षशब्दोविभक्तोमासस्यैकैकमर्द्धंब्रूते ॥ यद्वा । पणते । पण० । गृधिपण्योर्दकौचेतिसः धातोः कान्तादेशः ॥ पार्श्वगृहे ॥ साध्ये ॥ विरोधे ॥ केशादेः परतोवृन्दे ॥ मित्रवले ॥ सहायवले ॥ चुल्लीरंध्रे ॥ पतत्रे ॥ पक्षिपक्षे । गरुत्ति ॥ राजकुञ्जरे ॥ पार्श्वे । पाखाइतिभाषा ॥ वर्गे ॥ देहाङ्गे ॥ सहाये ॥ यथा । श्रुतिशिरः पक्षः समाश्रीयतामित्युपदेशः ॥ शरपक्षे । वाजे ॥ भित्तौ ॥ एकतरकोटौ ॥ सन्दिग्धसाध्यवति ॥ यथा० धूमवत्त्वे हेतौपर्वतः ॥ सिषाधयिषितधर्मविशिष्टो धर्मी पक्षः । यथा । महानसेधूमवन्ह्योः सम्बन्धे तत्पूर्वकं पर्वतेवह्निज्ञानम् ॥

पक्षकः । पुं० पार्श्वद्वारे खडक्किकायाम् खिड़कीद्वारइ० भा० ॥ पार्श्वमात्रे ॥ पक्षइव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥ स्वार्थेकोवा ॥ सहाये ॥

पक्षघातः । पुं० पक्षाघाताभिधेवातरोगे

पक्षचरः । पुं० चन्द्रे । विधौ ॥ यूथभ्रष्ट पृथक्चारिगजे ॥

पक्षच्छिद्रम् । न० तिथिविशेषे ॥ अष्टमी द्वादशी चैव चतुर्थी च चतुर्दशी ॥ अमावास्याच मुनिभिः पक्षच्छिद्र मुदाहृतम् ॥

पक्षजः । पुं० चन्द्रमसि ॥ पक्षेजातः । जनी० डः ॥ त्रि० । पक्षजन्मनि ॥

पक्षजन्मा । पुं० चन्द्रे ॥ पक्षेजन्मास्य ॥ त्रि० । पक्षजाते ॥

पक्षता । स्त्री० अनुमित्साविरहविशिष्टासिद्ध्यभावे ॥ इयमनुमितिकारणम् तच्च । पर्वतेवन्ह्यनुमितौअनुमित्साविरहविशिष्टपर्वतधर्मिकवन्हिनिश्चयाभावः । यथा । सिषाधयिषयाशून्या सिद्धिर्यत्रनतिष्ठति । सपक्षस्तत्रवृत्तित्व

ज्ञानादनुमितिर्भवेदिति ॥ भाषापरिच्छेदः ॥

पक्षतिः। स्त्री० पक्षमूले ॥ प्रतिपत्तिथौ पक्षस्यमूलम्। पक्षात्तिः ॥

पक्षद्वारम्। न० पक्षके ॥ पक्षेपार्श्वेद्वारम् ॥

पक्षधरः। पुं० सुधांशौ ॥ इन्दौ ॥ यज्ञपत्युपाध्यायच्छात्रे। चिन्तामणिश्लोककारे। मिश्रे ॥ त्रि। पक्षधारणकर्त्तरि ॥

पक्षधर्म्मता। स्त्री० व्याप्यस्यपर्वतादिवृत्तित्वे ॥

पक्षपातः। पुं० आसक्तिविशेषे ॥ अन्यायसाहाय्यकरणे ॥ पक्षपातः ॥ पक्षिणांज्वरे ॥ पक्षपातःपतङ्गानामित्युक्तेः ॥

पक्षपातिता। स्त्री० सहायतायाम् ॥

पक्षपालिः। स्त्री० खडक्किकायाम् ॥

पक्षभागः। पुं० गजस्यपार्श्वभागे ॥ पक्षयत्यनेन। पक्ष०। चु०। पुंसीति घः। पक्षस्यपक्षएववाभागः ॥

पक्षमूलम्। न० पक्षतौ। डानक्० इ० गौड़० भा० ॥ पक्षस्यमूलं ॥

पक्षबाहनः। पुं० खगे। विहगे ॥

पक्षः। न० पक्षे। गक्षति ॥ पचति। डुपचष्। पचिवचिभ्यांसुट्चेत्यसुन्। पक्षसीतुस्मृतौपक्षावितिशुभाङ्कः ॥ त्यनीकाधिकरणेपूर्वोत्तरेद्वे पक्षसी इतिशवरस्वाम्यादयः ॥ माधवस्तु पक्षपरिग्रहइत्यस्मादसुन्। पक्षश्छदिःसंवत्सरार्द्धञ्चेत्याह ॥

पक्षसुन्दरः। पुं० लोध्रे ॥ इतिहारावली ॥

पक्षाघातः। पुं० अर्धांगइतिख्याते भावप्रकाशोक्तवातजन्येरोगबिशेषे ॥ पक्षेआहननम् ॥

पक्षान्तः। पुं० द्वयोःपञ्चदश्योः ॥ अमायाम् ॥ पूर्णिमायाम् ॥ पक्षस्य अन्तः ॥

पक्षालुः। पुं० पक्षिणि ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

पक्षावसरः। पुं० पूर्णिमायाम् ॥ अमायां ॥

पक्षिणी। स्त्री० पूर्णिमायाम् ॥ खग्याम्। विहग्याम् ॥ शाकिनीभेदे ॥ आगाभिवर्त्तमानाहर्युक्तायांनिशि ॥ आगामिवर्त्तमानेअहनीयुक्तेयस्यां सारात्रिः पक्षिणी। यथा। द्वेअह्नी एकरात्रिश्च पक्षिणीत्यभिधीयते। इति। रात्रिरित्युपलक्षणम्। तेन पूर्वोत्तररात्रियुतंदिनमपिपक्षिणी। पूर्वापरदिनेरात्री वा पक्षाविवस्तो यस्याम्। अत इनिः ॥

पक्षी। पुं० खगे। विहगे। शकुनौ ॥ पच्छी। इतिपंछी० इतिचभा० ॥ पक्षावस्यस्तः। अतइनिठनावितीनिः ॥ धान्याङ्कुरचरायेचतेषांमांसं लघूत्तमम्। आनूपंवलकृन्मांसंस्निग्धं

गुरुतरंस्मृतम् ॥ पक्ष्मविशेषं विष्किरे ॥ लिङ्गदेहे ॥ पंचमात्रिकस्य द्वितीयप्रभेदे ऽ । ऽ वाणे ॥

पक्षिपानीयशाला। स्त्री० (चुसटीब

पक्षिपानीयशालिका। स्त्री० (तालवाले। पक्षिजलपानस्थाने ॥

पक्षिराजः। पुं० सम्पातौ ॥ पक्षिणां राजा। टच् ॥ शलभरूपेशिवे ॥

पक्षिलः। पुं० वात्स्यायनमुनौ ॥

पक्षिशाला। स्त्री० कुलायिकायाम्। नीडे ॥

पक्षिसिंहः। पुं तार्क्ष्ये। गरुडे ॥ पक्षीसिंह इव पक्षिणांसिंहोवा ॥

पक्षिस्वामी। पुं ० गरुडे ॥

पक्षीन्द्रः। पुं० जटायौ ॥ तार्क्ष्ये ॥

पक्ष्णुः। त्रि० पाककर्त्तरि। पक्तरि ॥ पचेः स्नुरितिवोपदेवः ॥

पक्ष्म ॥ न० सूत्रादिसूक्ष्मांशे ॥ किञ्जल्के। कुसुमच्छदे ॥ नेत्रलोमनि ॥ अणीयसि। गरुति ॥ पक्ष्यतेऽनेनवा ॥ पक्ष०। कर्मकरणादौमनिन् ॥

पङ्कः। पुं० न० पापे ॥ कर्द्दमे ॥ पङ्को दाहास्रपित्तार्त्तिशोथघ्नःशीतलःसरः ॥ पञ्च्यतेदुःखमनेन। पचिव्यक्तीकरणे हलश्चेतिकरणे घञ्। कुत्वम् ॥ पञ्च्यतेवा। पचिविस्तारे। कर्मणिघञ्॥

पङ्ककर्वटः पुं०दलाढ्ये। जलमुक्तपङ्के। दलदल०इ०भा० ॥

पङ्ककीरः। पुं०कोयष्टिखगे ॥

पङ्कगडः। पुं०
पङ्कगडकः। पुं० } पाकाल०इ०गौ०भा०

पङ्कगतिः। स्त्री० मत्स्ये ॥ ब्रह्म्याम् ॥

पङ्कग्राहः। पुं० मकरे ॥ इ० हारावली ॥

पङ्कजम्। न०
पङ्कजन्म। न० } पद्मे। कमले, ॥ इति राजनिर्घण्टः

पङ्कजिनी। स्त्री० पद्मसमूहे ॥ जलजाकरे ॥ पङ्कजानिसन्त्यस्याम्। पुष्करादिभ्योदेशइतिइनिः ॥

पङ्कधूमः। पुं० नरकभूभेदे ॥ पङ्कइव धूमोऽस्मिन् ॥

पङ्कप्रभा स्त्री० कर्द्दमयुक्तनरकवि० ॥

पङ्कमण्डूकः पुं० शम्बूके। जलडिम्बे ॥

पङ्कवली ॥ स्त्री० वृत्तविशेषे ॥ पादकुसुमरवगन्धमनोहरनायकयुगलकरूपमपाहर। नागनृपतिवरभाषितसुद्युतिवृत्तममलमिहपङ्कवलीतिहि ॥ यथा। शारदविशदनिशामयिनिन्दतिसम्प्रतिहृदयभिदामपिविन्दति। मन्मथविशिखभयेननिमीलतिमाधवतवविरहेणविषीदतीति ॥

पङ्कवासः। पुं० कर्कटे ॥ इ०स०नि ॥

पङ्कशुक्तिः। स्त्री० सितालिकायाम्। दुर्नामायाम् ॥

पङ्कशूरणः। पुं० शालूके ॥ इ०त्रि० ॥

पङ्कारः पु० शैवले ॥ सेतौ ॥ सोपाने।

जलकुब्जके ॥ इतिमे० ॥

पङ्किलः । त्रि० सजम्बाले । पङ्काढ्ये ॥ पङ्कोस्मिन्नस्ति । पिच्छादित्वात् इलच् ॥

पङ्किलत्वम् । न० आर्द्रतायाम् ॥

पङ्केजम् । न० पद्मे ॥ पङ्केजातम् । जनी० । सप्तम्यामितिडः । तत्पुरुषइत्यलुक् ॥

पङ्केरुहम् । न० पद्मे ॥ पङ्केरोहति । रुह० । इगुपधेतिकः । तत्पुरुषेकृतीत्यलुक् ॥

पङ्क्तिः ॥ स्त्री० सजातीयसंस्थानविशेषे । वीथ्याम् । श्रेण्याम् ॥ पङ्क्तिसाङ्कर्ये दोषा यथा । नसंवसेच्चपतितैर्नचाण्डालैर्नपुक्कशैः । न मूर्खैर्नावलिप्तैश्च नान्त्यैर्नान्त्यावसायिभिः ॥ एकशय्यासनंपङ्क्ति भाण्डपक्वान्नमिश्रणम् । याजनाध्यापनेयोनि स्तथैवसहभोजनम् ॥ सहाध्यायस्तु दशमः सहयाजनमेवच ॥ एकादशसमुद्दिष्टा दोषाः साङ्कर्य्यसंज्ञिताः ॥ समीपेचाप्यवस्थानात् पापंसंक्रमतेनृणाम् । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन साङ्कर्य्यं परिवर्ज्जयेत् ॥ पङ्क्तिसाङ्कर्य्यदोषनिवारणोपायो यथा । एक पङ्क्त्युपविष्टाये नस्पृशंति परस्परम् । भस्मनाकृतमर्यादा नतेषां सङ्करोभवेत् ॥ अग्निनाभस्मनाचैव षड्भिः पङ्क्तिर्विभिद्यते । इतिकूर्मेपञ्चदशाध्यायः ॥ सान्तरवीथ्याम् ॥ पञ्चनम् । पचिव्यक्तीकरणे । क्तिन् ॥ यद्वा । पञ्चते । पचिविस्तारे । क्तिच् ॥ दशाक्षरच्छन्दसि ॥ दशसंख्यायाम् ॥ सुप्रतिष्ठाभेदे । पञ्चाक्षर पादच्छन्दोभेदे । यथा । भ्गौगितिपङ्क्तिः ॥ यथा । कृष्णसनाथा तर्णकपङ्क्तिः । यामुनकच्छे चारुचचार ॥ चित्तौ ॥ सङ्ख्येये ॥ पञ्चकद्वयम् पञ्चपदानि वा परिमाणमस्य । पङ्क्तिविंशतित्रिंशदिति निपातनात्प्रकृतेः पञ्चन्शब्दस्य टिलोपः तिप्रत्ययः । चोः कुरितिकुत्वम् । पदशब्दोत्रपादपर्यायः । रूढिशब्दोयम् । तथाचात्रनावयवार्थेऽभिनिवेष्टव्यम् । पङ्क्तिशब्दोहिनानार्थः । अस्तिक्रमसन्निवेशे यथा ब्राह्मणपङ्क्तिः पिपीलिकापङ्क्तिरिति । अस्तिचदशसङ्ख्यायाम् । कृतवान्पङ्क्तिरथोविलङ्घयदिति दशरथइत्यर्थः अस्तिहिच्छन्दोविशेषे यथा । यस्यपञ्चाक्षराः पादाः । तथाचछन्दोविशेष एवार्थइतिबोध्यं ॥

पङ्क्तिग्रीवः । पुं० रावणे ॥

पङ्क्तिचरः । पुं० कुररपक्षिणि । कुब्जइ० भा० ॥

पङ्क्तिदूषकः । पुं० अपाङ्क्तेये । मन्वादिस्मृत्युक्तश्राद्धभोजनानर्हब्राह्मणे ॥

पङ्क्तिपावनः । पुं० श्राद्धभोजनार्हब्राह्मणे ॥ पञ्चाग्निगृहस्थे ॥ यथाह

हारीत :। पवन: पावनस्तेतायस्य पञ्चाग्नयोगृहे। सायम्प्रात :प्रदीव्यन्तेसविप्र : पङ्क्तिपावन :॥ इति अगन्या : सर्वेषुवेदेषुसर्वप्रवचनेषुच श्रोत्रियान्वयजाश्चैवविज्ञेया : पङ्क्तिपावना : ॥ इत्यादिनामनूक्तेषुब्राह्मणेषु ॥

पङ्क्तिरथ : पुं ० दशरथनृपे ॥

पङ्क्तिवीज : पुं ० वर्वूरवृक्षे ॥

पङ्गु :। पुं ० शनैश्चरे॥ परिव्राजि ॥ यथा भिक्षार्थंगमनंयस्यविण्मूत्रकरणायच। योजनान्नपरंयातिसर्वथापङ्गुरेवस :॥ त्रि० श्रोणे। जङ्घावैकल्येनचलनाक्षमे। जङ्घाहीने॥ पनतिपन० वा० गुः॥

पङ्गुकाय :। पुं ० शनैश्चरग्रहे॥

पङ्गुल :। पुं ० सितकाचाभघोटके ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

पङ्गुल्यहारिणी। स्त्री० शिम्बडीवृक्षे ॥

पङ्गू :। स्त्री ० विकलजङ्घायाम् ॥ पङ्गोश्च त्यूङ् ॥

पच :। त्रि० पाककर्त्तरि ॥ पचति। डुपचष्। पचाद्यच् ॥

पचक :। पुं० पचे ॥ स्वा० क : ॥

पचन् । त्रि० पचमाने ॥ पचति। लट : शत्रितिपचे : शतृ ॥

पचत :। पुं० चन्द्रे॥ सूर्यें॥ वह्नौ ॥ पचति। डुपचष्०। भृमृदृशियजिपर्विपच्यमितमिनमिहर्षिभ्योतच् ॥

पचत्पुट :। पुं० सूर्यमणिवृक्षे ॥

पचन :। पुं० अग्नौ ॥ न० पाके ॥ त्रि० पाककर्त्तरि ॥

पचनी। स्त्री० वनवीजपूरके ॥

पचन्ती। स्त्री० पाककर्त्र्याम् ॥

पचमान :। पुं० वन्हौ ॥ त्रि० पाककर्त्तरि ॥ पचति। पचते। डुपचष्०। लट : शतृशानचाविति०शानजादेश :। आनेमुक् ॥

पचम्पचा। स्त्री० दार्व्याम्। दारुहरिद्रायाम् ॥ पचति। पचे : पचाद्यच्। पृ० ॥ ...

पचा। स्त्री० पाके ॥ पचनम्। पचे : षित्वादङ् ॥ टाप् ॥

पचि :। पुं० अग्नौ ॥ पचति। डुपचष्०। सर्व ० इन् ॥

पचेलिम :। पुं० सूर्ये ॥ वन्हौ ॥ पचति। पचएलिमच्। त्रि० पक्तव्ये ॥ यथापचेलिमा : शालय : पक्तव्या इत्यर्थ : पच्यते। पचे : कर्मणि केलिमरउपसङ्ख्यानं ॥

पचेलुक :। पुं० पाचके। सूदे ॥ इति त्रिकाण्डशेष : ॥

पच्छ :। अ० पादम्पादमित्यर्थे ॥

पच्यमान :। त्रि० वर्त्तमानपचनकर्मलाश्रये। वर्त्तमानपाकविशिष्टेतण्डुलादौ ॥

पज्ज :। पुं० शूद्रे पदो जात : जनी०। ड : ॥

पञ्झटिका। स्त्री० मात्राछन्दोन्तरे ॥

यथा । प्रतिपद्यमकितषोडशमात्रानवमगुरुत्वविभूषितगात्रा । पञ्चस्फटिकायाएषविवेक : क्वापिनमध्यगुरुर्गणएक: ॥ यथा । तरलवतंसाश्लिष्टस्कन्धस्खलतर पञ्चस्फटिका कटिबन्ध: । मौलिचपलशिखिचन्द्रकवृन्द: कालियशिरसिननर्त्तमुकुंद : ॥

पञ्चकम् । न० धनिष्ठादिपञ्चनक्षत्रेषु ॥ अत्रगृहनिमित्ततृणकाष्ठहरणेदोषो यथा। अग्निचौरभयंरोगो राजपीडाधनक्षति : । सङ्ग्रहे तृणकाष्ठानां कृतेवस्त्रादिपंचके ॥ त्रि० पंचसङ्ख्यापरिमाणविशिष्टे ॥ पंचसङ्ख्यापरिमाणमस्य । तदस्यपरिमाणमित्यनुवृत्तौसङ्ख्याया : संज्ञासंघसूत्राध्ययनेष्वितिपञ्चसंख्यापरिमितिसंघार्थेकन्प्रत्यय : ॥ पञ्चभि : क्रीते ॥ संख्यायाअतिशदन्तायाइतिकन् ॥ पञ्चानांनिमित्तंसंयोगउत्पातोवा ॥

पञ्चकपाल : । पुं० पञ्चसुकपालेषु संस्कृतेपुरोडाशे ॥ संस्कृतंभक्ष्याइत्यणोद्विगोर्लुगनपत्यइतिलुक् ॥ न० ॥ पंचानांकपालानांसमाहारे ॥

पञ्चकर्म । न० पञ्चप्रकारशारीरकचिकित्साविशेषे ॥ यथा । वमनं रेचनं नस्यं निरूहश्चानुवासनम् । पञ्चकर्मेंदमन्यत्र क्षारउत्क्षेपणादिकम् ॥ इति श० चं० ॥

पंचकषाया : । पुं० महास्नानीयपंचप्रकारकषायद्रव्ये ॥ यथा । जम्बुशाल्मलिवाट्यालं वकुलंवदरंतथा । कषाया : पंचविज्ञेया देव्या :प्रीतिकरा: शुभा: ॥ पंचचतेकषायाश्च ॥

पञ्चकारुकी । स्त्री० कुलालकर्मारवर्द्धकिनापितरजकेषु ॥

पञ्चकृत्य : पुं० पत्तपौडे ॥ न० ॥ सृष्ट्यादिषु ॥ यथा । यस्मिन्सृष्टिस्थितिध्वंसपिधानानुग्रहात्मकम् । कृत्यंपञ्चविधंशश्वद्भासतेतंनुम :शिवमिति ॥

पञ्चकोलम् । न० पञ्चोषणे । पाचनविशेषे ॥ यथा । पञ्चकोलंकणामूलकृषाचव्याग्निनागरै : । पञ्चकोलंरसेपाकेकटुकंरुचिकृन्मतम् ॥ तीक्ष्णोष्णंपाचनंश्रेष्ठंदीपनंकफवातनुत् गुल्मप्लीहोदरानाहशूलघ्नंपित्तकोपनम् ॥ इतिभावप्रकाश : ॥

पञ्चकोषा: । पुं० अन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयानन्दमयेषु ॥ कोषाइवात्माच्छादकत्वात्कोषा : । पञ्चचतेकोषाश्च ॥ यथाहुर्विद्यारण्यगुरव: पितृभुक्तान्नजाद्वीर्याज्जातोऽन्नेनैववर्द्धते । देह :सोन्नमयोनात्माप्राक्चोर्द्ध्वं तदभावत : ॥ १ ॥ पूर्णेदेहेबलंयच्छन्नक्षाणांय: प्रवर्तक : । वायु:प्राणमयोनासा वात्माचैतन्यवर्जनात् ॥ २ ॥ अहन्तांममतांदेहेगृहादौचकरोतिय: । कामाद्यवस्थयाभ्रा

न्तो नासाबात्मामनोमयः ॥ ३ ॥ लीनासुप्तौबपुर्बोधे व्याप्नुयादानखाग्रगाचिच्छायोपेतधीर्नानात्मा विज्ञानमयशब्दभाक् ॥ ४ ॥ काचिदन्तर्मुखावृतिरानन्दप्रतिबिम्बभाक् ॥ पुण्यभोगेभोगशान्तौनिद्रारूपेणलीयते ॥ ५॥ कादाचित्कत्वतोनात्मास्यादानन्दमयोप्ययम् ॥

पञ्चक्लेशाः । पुं० अविद्यास्मिता रागद्वेषाभिनिवेशेषु ॥ पंचतेक्लेशाश्च ।

पंञ्चक्षारगणः । पुं० क्षारपंचके । पंचलवणे ॥ क्षारैस्तुपंचभिः प्रोक्तः पंचक्षाराभिधोगणः । काचसैन्धवसामुद्र विट्सौवर्चलकैः समैः ॥ स्यात्पंचलवणंतच्च मृज्जोपेतंषडाह्वयम् ॥

पंचगणयोगः । पुं० विदारिगन्धा वृहती पृश्निपर्णीनिदिग्धिकाः ॥

पञ्चगव्यम् । न० गोर्दध्यादिपञ्चसु ॥ यथा । पञ्चगव्यंदधिक्षीरघृतगोमूत्रगोमयै रिति ॥ तन्मानं यथा । पलमात्रंदुग्धभागं गोमूत्रंतावदिष्यते । घृतंचपलमात्रंस्याद् गोमयंतोलकत्रयम् ॥ दधिप्रसृति मात्रंस्यात् पञ्चगव्यमिदंस्मृतम् । अथवा पञ्चगव्यानां समानोभागइष्यतइति गौतमीयतन्त्रम् ॥ अपिच । गोशकृद्द्विगुणंमूत्रं पयः स्यात्तच्चतुर्गुणम् । घृतंतद्द्विगुणंप्रोक्तं पञ्चगव्ये तथादधीति ॥

पञ्चगुप्तः । पुं० चार्वाकदर्शने ॥ कमठे ॥

पञ्चगुप्तिरसा । स्त्री० स्पृक्कायाम् ॥

पञ्चचामरम् । न० षोडशाक्षरपादे छन्दोविशेषे ॥ यथा ॥ प्रमाणिकापदद्वयम् वदन्तिपञ्चचामरम् ॥ यथा । सुरद्रुमूलमंडपे विचित्ररत्न निर्मिते लसद्वितानभूषिते सलीलविभ्रमालसम् । सुराङ्गनात्तवल्लवी करप्रपञ्चचामरस्फुरत्समीरबीजितं सदाच्युतं भजामितमिति ॥

पञ्चचीरः । पुं० मञ्जुघोषे ॥

पञ्चचूडा । स्त्री० अप्सरोविशेषे ॥

पंचजनः । पुं० नरे । पुरुषे ॥ पंचभिर्भूतैर्जन्यते । जनी० । घञ् । जनिवध्योश्चेतिनवृद्धिः ॥ यद्वा । पञ्चजना उत्पादकायस्य ॥ संह्रादपुत्रे दैत्यविशेषे ॥ गन्धर्वाः पितरोदेवा असुरारक्षांसिपञ्चजनपदवाच्यानिभवन्ति ॥ निषादपञ्चमावर्णाश्च ॥

पंचजनीनः । पुं० भाण्डे ॥ त्रि । पञ्चजनहिते ॥ रथकारपंचमाश्चत्वारोवर्णाः पञ्चजनाः । दिक्संख्ये संज्ञायामिति० समासः । पञ्चजनेभ्योहितम् । पञ्चजनादुपसङ्ख्यानमितिखः । उपसङ्ख्यानस्यकर्मधारयविषयत्वात् । षष्ठीसमासात्बहुव्रीहेश्च छएव । पंचजनीयम् ॥

पंचज्ञान : । पुं ० बुद्धे ॥

पंचत् । पुं ० पञ्चके । वर्गे ॥ पंच परिमाणमस्य । पञ्चदशतौवर्गेवेति निपातनादतिप्रत्यय : ॥

पंचतत्वम् । न ० आकाशादि पंच भूतेषु ॥ मद्यादिपंचसु ॥

पञ्चतन्मात्रम् । न० तामसाहंकारोत्पन्नमहाभूतोपादानकारण शब्दस्पर्श रूपरसगन्धेषु ॥ तदाश्रय द्रव्येषुच॥

पञ्चतपा : । त्रि ० अग्निचतुष्टयसूर्यैं तत्पञ्चकसाध्यतपोविशिष्टे ॥

पञ्चतय : । त्रि ० पञ्चावयवे ॥

पञ्चता । स्त्री ० मरणे । पांचभौतिकस्यशरीरस्यपंचधाभावे । देहारम्भकाणांपृथिव्यादिपञ्चमहाभूतानांस्वांशसङ्क्रमणात्पृथक्त्वे ॥पञ्चभावे ॥ पञ्चानांभाव : । तल् ॥

पञ्चतिक्तम् । न० तिक्तद्रव्यपंचके ॥ निम्ब : पटोल : क्षुद्राचगुडूचीवासकस्तथा । विसर्पकुष्ठनुत्ख्यातो गणोयंपञ्चतिक्तक : ॥

पञ्चत्वम् । न० पञ्चभावे ॥ पञ्चतायाम् । मरणे ॥ पञ्चधासम्भृत : कायोयदिपञ्चत्वमागत : । कर्मभि : स्वशरीरोत्थैस्तत्रकापरिदेवना ॥

पञ्चदश : । त्रि० पंचदशानांपूरणे । पन्द्रवां इ० भाषा० प्र० ॥ तस्यपूरणेडट् ॥

पंचदश । त्रि० पंचाधिकदशसंख्यायाम् ॥ सङ्ख्येये ॥ पंचचदशच ॥

पञ्चदशी । स्त्री ० अमावास्यायाम् ॥ पौर्णिमास्याम् ॥ पंचदशानांपूरणी ॥ डट् । ङीप् ॥ देवीविशेषे ॥ विद्यारण्यकृतेवेदान्तग्रन्थविशेषे ॥

पंचधा । अ० पंचप्रकारे ॥ सङ्ख्याया विधार्थेधा ॥

पञ्च । त्रि० सङ्ख्याविशेषे ॥ पंचसङ्ख्याविशिष्टे ॥ यथापंचमहाभूतानि ॥

पञ्चनख : । पुं० व्याघ्रगजकूर्मादौ ॥

पञ्चनदः। पुं० पंचनदीयुक्तदेशविशेषे । पञ्जाप०इ०भा०वाहीके । तीर्थविशेषे ॥ न० । पंचानांनदीनांसमाहारे ॥ तीर्थान्तरे ॥

पञ्चनिम्बम् । न० निम्बवृक्षस्यपुष्पादौ ॥यथाह । पंचनिम्बन्तुतत्पुष्पमूलवल्कफलच्छदैरिति ॥

पंचनी । स्त्री० शारिशृङ्खलायाम् ॥

पंचपक्षी । पुं० पारिभाषिकपक्षिपञ्चकहारात्रिकालबोधकेशिवोक्तप्रश्नग्रन्थे ॥

पंचपर्व्वा । स्त्री० अविद्यायाम् ॥ यथा । तमोमोहोमहामोहस्तामिस्रोह्यन्धसंज्ञित : । अविद्यापंचपर्वैषा प्रादुर्भूतामहात्मन : ॥ पंचपर्वाण्यस्या : । अनोबहुव्रीहेरितिनङीप् । पंचपर्व्वाणी०पंचपर्वाण : ॥ डाप्पक्षेतु । पंचपर्व्व ० पंचपर्वा : ० - इत्यादिबोध्यम् ॥

पञ्चपल्लवम् । न० आम्रादिपंचपञ्चके ॥ यथा । आम्रजम्बूकपित्थानांबीजपूरकबिल्वयोः । गंधकर्मणि सर्वंचपत्राणिपञ्चपल्लवमितिशब्दचन्द्रिका ॥ वैदिककर्मणिघटोपरिदेयेपञ्चपल्लवे ॥ यथा ॥ आम्राश्वत्थवटपर्कटीयज्ञोदुम्बराणिपञ्चपल्लवानि ॥ पनसोदुम्बराश्वत्थवकुलाम्रसमुद्भवपत्रेषु ॥ अपिच । पनसाम्रंतथाश्वत्थंबटंवकुलमेवच । पञ्चपल्लवमुक्तंचमुनिभिस्तन्त्रवेदिभिरिति ॥ पञ्चानांपल्लवानांसमाहारः ॥

पञ्चपात्रम् । न० पञ्चानांपात्राणां समाहारे ॥ श्राद्धविशेषे ॥

पञ्चपित्तम् । न० पित्तपञ्चके ॥ यथा । वराहच्छागमहिषमत्स्यमायूरपित्तकम् । पञ्चपित्तमितिख्यातंसर्वेष्वेवहिकर्मसु ॥ डू० वै० म०

पञ्चपुष्पम् । न० करवीरादिषु ॥ यथा । करवीरंतथाजातीचम्पकंसरसीरुहम् । पाटलाकुसुमंचापिपञ्चपुष्पंप्रकीर्त्तितमिति ॥

पञ्चप्रासादः । पुं० देवगृहविशेषे ॥

पंचबन्धः । पुं नष्टद्रव्यस्यपञ्चमांशदंडे ॥

पञ्चभद्रः । पुं० पञ्चस्थानेषुपुष्पितेऽश्वविशेषे ॥ यथा । पञ्चभद्रस्तुहृत्पृष्ठमुखपार्श्वेषुपुष्पितः ॥ पाचनवि० ॥ यथा । छिन्नोद्भवापर्पटवारिवाहभूनिम्बशुण्ठीजनितः कषायः समीरपित्तज्वरजर्जराणांकरोतिभद्रं खलुपञ्चभद्रः ॥ त्रि० । बिप्लुते व्यसनिनि ॥

पञ्चभूतम् । पुं० क्षित्यप्तेजोमरुद्व्योमात्मकेषुपंचसु ॥ पंचानांभूतानां समाहारः ॥ शब्दाद्व्योमस्पर्शतस्तेनवायुस्ताभ्यांरूपाद्वह्निरेतैरसाच्चअम्भांस्येतैर्गन्धतोभूर्धराद्याभूताः पंचस्युर्गुणोनाःक्रमेणेति प्रपंचसारे १ पटलः ॥ गुरुः स्निग्धस्तीक्ष्णरूक्षौ लघुरेतेगुणाः स्मृताः । पंचभूतेषुतिष्ठन्तिआधिक्यादुपलक्षयेत् पृथिव्यादिगुणाधिक्याद्गुणंद्रव्येप्रकल्पयेत् ॥*

पंचमः । पुं० षड्रागाणांमध्येतृतीयरागे ॥ अस्यगानसमयः शरदृतुः प्रातःकालश्च ॥ तन्त्रीकण्ठोत्थितेस्वरविशेषे ॥ अस्योत्पत्तिस्तु । वायुः समुद्गतोनाभेरुरोहृत्कण्ठमूर्द्धसु । बिचरन् पंचमस्थानप्राप्त्यापंचमउच्यते ॥ तज्जन्यत्वात्स्वरः पंचमः । अपिच । प्राणोऽपानःसमानश्चउदानोव्यानएवच । एतेषांसमवायेनजायतेपंचमः स्वरः । पुष्पसाधारणेकाले कोकिलोरौतिपंचमम् ॥ पंचमादिनिषेधेभरतः । प्रभातेसुरतोनिन्द्यः ऋषभः पञ्चमोपिच । जनयेत्प्रधनं क्षुधापंचत्वं पंचमोपिच ॥ पंचमस्यबिशेषोयंकथितःपूर्वसूरिभिः । प्रगेप्रगीतोजनयेद्धनस्यबिपर्ययम् ॥ इति ॥

न० मैथुने ॥ त्रि० । पंचानांपूरणे ॥ रुचिरे ॥ दक्षे ॥ पंचानांपूरणः । तस्यपूरणेडट् ॥ नान्तादितिमट् ॥

पंचमवेदः । पुं० भारते ॥

पचमहायज्ञाः । पुं० गृहस्थकर्त्तव्येषुपंचविधनित्यकर्मसु ॥ यथा । पाठोहोमश्चातिथीनांसपर्यातर्प्पणंबलिः । एतेपंचमहायज्ञाब्रह्मयज्ञादिनामकाः । तथाचमनुः पंचसूनागृहस्थस्यचुल्लीपेषण्युपस्करः । कण्डनीचोदकुम्भश्चबध्यतेयास्तुवाहयन् ॥ तासांक्रमेणसर्वासां निष्कृत्यर्थंमहात्मभिः । पंचक्लृप्तामहायज्ञाः प्रत्यहंगृहमेधिनाम् ॥ अध्यापनंब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तुतर्पणम् । होमोदैवोबलिर्भौतो नृयज्ञोतिथिपूजनम् इति ॥ वध्यतेहन्तीत्यर्थः आर्षत्वात् । अथवावध्यतेहिंसाजनितदुरितेनसम्बध्यतेहन्यतेवेत्यर्थः । वाहयन् प्रवर्त्तयन् ॥

पञ्चमारः । पुं० बलदेवस्यपुत्रे ॥

पञ्चमास्यः । पुं० कोकिले ॥ पञ्चमोरागः स्वरोवाआस्येयस्य ॥ *

पञ्चमी । त्रि० पञ्चमासादिकेवत्सादौ ॥ पञ्चमोमासोवर्षोवास्य । वयसिपूरणादितीनिः ॥

पञ्चमी । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥ तिथिवि० । साचन्द्रस्यपञ्चमकलाक्रियारूपा । तदुपलक्षितकालश्च । अस्यांजातस्यफलम् । यथा । भूपालमान्योमनुजः सुगात्रः कृपासमेतोविदुषांवरेण्यः । वाग्मीगुणीबन्धुजनैकमान्यः प्रसूतिकालेयदिपञ्चमीस्यात् ॥ ङसि० भ्याम्० भ्यस्० इ० त्रिके ॥ पञ्चानांपूरणी ॥ डट् । मट् । ङीप् ॥ विद्याविशेषे ॥ रागिणीविशेषे । वसन्तरागभार्यायाम् ॥ अस्याध्यानं यथा । सङ्गीतगोष्ठीषुगरिष्ठभावंसमाश्रिता गायनसम्प्रदायैः । खर्वाङ्गिनीनूपुरपादपद्मासापंचमीपंचमवेदवेत्त्रीतिसङ्गीतदर्प्पणः ॥

पंचमुखः । पुं० शिवे ॥ पञ्चमुखानियस्य ॥ सिंहे । मृगेन्द्रे ॥ पञ्चते । पचि० । अच् । पञ्चंविस्तृतं मुखमस्य । यद्वा । मुखंपादाश्च० पञ्चमुखानीवयस्य ॥

पंचमुखी । स्त्री० सिंहभार्यायाम् ॥ वासके ॥ जवापुष्पविशेषे ॥ शिवायाम् इति शब्दाम्बुधिः ॥

पञ्चमीव्रतम् । न० माघशुक्लपञ्चमीमारभ्यषड्वर्षपर्यन्तं प्रतिमासीयशुक्लपञ्चम्यांभविष्य पुराणोक्तेस्त्रीकर्त्तव्येनियमविशेषे ॥

पञ्चमुद्रा । स्त्री० सन्न्यासिनांत्रिदण्डकमण्डलुशिक्यपात्र जलपवित्ररूपेलिङ्गे ॥ पूजायामावाहन्यादिषु ॥

पञ्चमूत्रम् । न० गोजाविमहिषीगर्दभीनांमूत्रे ॥ पञ्चानांमूत्राणां

समाहार :॥

पञ्चमूर्त्तिः। पुं० सदाशिवे ॥ सृष्टिस्थितिसंहारनिरोधानुग्रह लक्षणपञ्चकृत्यसिद्ध्यर्थं मीशानतत्पुरुषाघोरवामदेवसद्योजातलक्षणाः पञ्चमूर्त्तयोयस्य ॥

पञ्चमूलम्। न० स्वनाम्नाप्रसिद्धेपाचनविशेषे ॥ तत्त्रिविधम्यथा। श्रीफल : सर्वतोभद्रापाटलागणिकारिका। स्योनाक : पञ्चभिश्चैतै : पञ्चमूलंमहन्मतम् ॥ पंचमूलंमहत्तिक्तंकषायंकफवातनुत्। मधुरंकासश्वासघ्नमुष्णंलघ्वग्निदीपनम् ॥ * लघुपञ्चमूलन्तु । शालपर्णीपृश्निपर्णीवार्ताकीकण्टकारिका। गोक्षुर : पञ्चभिश्चैतैः कनिष्ठंपञ्चमूलकम् ॥ पञ्चमूलंलघुस्वादुवल्यंपित्तानिलापहम् । नात्युष्णंबृंहणंग्राहिज्वरश्वासाश्मरीप्रणुत् ॥ * तृतीयंतृणाख्यंतत्तु। कुश : काश: शरोदर्भइक्षुश्चेतितृणोद्भवम् । पित्तकृच्छ्रहरंपञ्चमूलंवस्तिविशोधनमिति ॥

पञ्चमूली। स्त्री० लघुपंचमूलपाचने ॥ पञ्चानांमूलानां समाहार :। द्विगोरितिङीप् ॥

पञ्चरक्षक :। पुं० पत्रपौडवृक्षे ॥

पञ्चरत्नम्। न० कनकादिरत्नपञ्चके ॥ यथा। कनकंहीरकंनीलं पद्मरागश्च मौक्तिकम्। पंचरत्नमिदंप्रोक्तमृषिभि : पूर्वदर्शिभि : ॥ रत्नानामप्यभावेतुस्वर्णंकर्षार्द्धमेववा। सुवर्णस्याप्यभावेतुआज्यंज्ञेयंविचक्षणैरितिहेमाद्रिः॥ पञ्चानांरत्नानांसमाहार : ॥

पञ्चरसा। स्त्री० आमलक्याम् ॥

पंचरात्रम्। न० ग्रन्थविशेषे ॥ यथा। रात्रञ्चज्ञानवचनंज्ञानंपंचविधंस्मृतम्। तेनेदंपञ्चरात्रंचप्रवदन्तिमनीषिण : ॥ तत्सप्तविधंयथा। पञ्चरात्रंसप्तविधंज्ञानिनांज्ञानदंपरम्। ब्राह्मंशैवंचकौमारंवाशिष्ठंकापिलंपरम् ॥ गौतमीयंनारदीय मिदंसप्तविधंस्मृतम्। इतिनारदपञ्चरात्रेप्रथमरात्रम् ॥ एतदतिरिक्तानिहयशीर्षपृथुध्रुवादिपञ्चरात्राणिसन्ति ॥ पञ्चसुनिशासु ॥

पञ्चलक्षणम्। न० पुराणे ॥ यथा। सर्गश्चप्रतिसर्गश्च वंशोमन्वन्तराणिच। वंशानुचरितंचैव पुराणंपञ्चलक्षणमिति ॥ पुं०। पुरुषविशेषे ॥

पञ्चलवणम्। न० सैंधवादिपञ्चसु ॥ यथा। सैंधवंरुचकंचैवविडंसामुद्रकंगुडमिति ॥ पञ्चानांलवणानां समाहार :॥

पञ्चलाङ्गलकम्। न० महादान विशेषे ॥

पञ्चलोहम्। न० सौराष्ट्रकलोहेइति हेमचंद्र : ॥ स्वर्णरूप्यताम्रसीसकरङ्गेषु ॥

पञ्चलोहकम्। न० स्वर्ण रजत ताम्र

वङ्गनागेषु ॥

पञ्चवक्त्रः । पुं० शिवे ॥ पञ्चवक्त्राणियस्यसः । तानियथा । विभाव्यमुखपद्मंहि शिवस्यवरवर्णिनि । सद्योजातंवामदेवमघोरंचततः परम् ॥ तत्पुरुषंतथेशानंपञ्चवक्त्रंप्रकीर्तितम् ॥ सद्योजातंचवैशुक्लं शुद्धस्फटिकसन्निभम् । पीतवर्णंतथासौम्यंवामदेवंमनोहरम् ॥ कृष्णवर्णमघोरंच समंभीमविमर्दनम् । रक्तंतत्पुरुषंदेविदिव्यमूर्तिमनोहरम् ॥ श्यामलंचतथेशानं सर्वदेवशिवात्मकम् । चिंतयेत्पश्चिमेचाद्यंद्वितीयंचतथोत्तरे ॥ अघोरंदक्षिणेदेवंपूर्वेतत्पुरुषंतथा । ईशानंमध्यतोज्ञेयंचिन्तयेत्भक्तितत्परइति निर्वाणतन्त्रे षष्ठःपटलः ॥ सिंहे ॥

पञ्चवटः । पुं० उरस्कटे । जोटिङ्गे । बालयज्ञोपवीतके । तीर्थविशेषे ॥

पञ्चवटी । स्त्री० दण्डकारण्यान्तर्भूतेस्थलविशेषे ॥ पञ्चानांवटानां समाहारः । द्विगोरितिङीप् । तदुपलक्षितत्वात् । पञ्चवटीत्यभिविश्रुतः प्रसिद्धोदेशउच्यते ॥ तपःकरणार्थंपञ्चप्रकारवृक्षविशेषे ॥ यथा । अश्वत्थोबिल्ववृक्षश्चवटीधात्रीह्यशोककः । वटीपञ्चकमित्युक्तांस्थापयेत्पञ्चदिक्षुच ॥ अश्वत्थंस्थापयेत्प्राचि विल्वमुत्तरभागतः । वटंपश्चिमभागेतुधात्रींदक्षिणतस्तथा ॥ अशोकंवह्निदिक्स्थाप्यंतपस्यार्थंसुरेश्वरि । मध्येवेदीं चतुर्हस्तां सुन्दरीं सुमनोहराम् ॥ प्रतिष्ठां कारयेत्तस्याः पञ्चवर्षोत्तरंशिवे । अनन्तफलधात्री सा तपस्याफलदायिनी ॥ इयंपञ्चवटीप्रोक्ताबृहत्पञ्चवटींशृणु । विल्ववृक्षंमध्यभागेचतुर्दिक्षुचतुष्टयम् । वटवृक्षंचतुष्कोणे वेदसंख्यंप्ररोपयेत् । अशोकंवर्तुलाकारंपचविंशतिसम्मितम् ॥ दिग्विदिक्ष्वामलकींच एकैकांपरमेश्वरि । अश्वत्थंचचतुर्दिक्षु बृहत्पञ्चवटीभवेत् ॥ यः करोति महेशानि साक्षादिन्द्रसमोभवेत् । इहलोके मन्त्रसिद्धिः परेचपरमागतिः ॥ इति हेमाद्रीयव्रतखण्डधृतस्कन्दपुराण वचनानि ॥

पञ्चवर्गः । पुं० कापटिकोदास्थितगृहपतिवैदेहिकतापसव्यञ्जनात्मके राज्ञांपञ्चविधेचारवर्गे ॥ यथा । तत्र परमर्मज्ञः प्रगल्भश्छात्रः कपटव्यवहारित्वात्कापटिकः । तंवृत्त्यर्थिनमर्थमानाभ्यामुपगृह्यरहसिराजाब्रूयात्यस्यदुर्वृत्तं पश्यसितत्तदानीमेवमयिवक्तव्यमिति ॥ १ ॥ प्रव्रज्यारूढपतित उदास्थितः । तं लोकेषु विदित दोषंप्रज्ञाशौच युक्तं वृत्त्यर्थिनं ज्ञात्वारहसिराजापूर्ववद्

ब्रूयात् । वहूत्पत्तिकमठे स्थापयेत्० प्रचुर सस्योत्पत्तिकंभूम्यन्तरंच तद्वृत्त्यर्थमुपकल्पयेत् सचान्येषामपिप्रव्रजितानां राज चारकर्मकारिणां ग्रासाच्छादनादिकंदद्यात् ॥ २ ॥ कर्षक : क्षीणवृत्ति : प्रज्ञाशौचयुक्तोगृहपतिव्यञ्जनः ॥ तमपि पूर्ववदुक्त्वास्वभूमौकृषिकर्मंकारयेत् ॥ ३ ॥ वाणिजक : क्षीणवृत्तिर्वैदेहिकव्यञ्जनः । तंपूर्ववदुक्त्वाधनमानाभ्या मात्मीकृत्य वाणिज्यङ्कारयेत् ॥ ४ ॥ मुण्डोजटिलोवावृत्तिकामस्तापसव्यञ्जन : । सोपिक्वचिदाश्रमेव सन् बहुमुण्डजटिलान्तर कपटशिष्यगणवृत्तोगुप्तराजोपकल्पितवृत्तिस्तापस्यंकुर्यात् । मासद्विमासान्तरितं प्रकाशं वदरादि मुष्टिमश्नीयात् । रहसिचराजोपकल्पितं यथेष्टमाहारंकल्पयेत् । शिष्यास्वास्यातीतानागतज्ञानादिकं ख्यापयेयु : तेनबहुलोकवेष्टनमासाद्य सर्वेषां विश्वसनीयत्वात् सर्वेकार्यं मकार्यंच पृच्छन्ति अन्यस्यचकुक्रियादिकं कथयन्ति ॥ ५ ॥ एवंपञ्चवर्गं प्रकल्पनेन राज्ञ : प्रतिराजस्य आत्मीयानां चामात्यादीना मनुरागविरागज्ञानं भवति ॥ पञ्चानां वर्ग्ग : ॥

पञ्चवल्कलम् । न० त्वक्पञ्चके ॥ यथा । न्यग्रोधोदुम्बराश्वत्थप्लक्षवेतसवल्कलैः । सर्वैरेकत्र संयुक्तैः पंचवल्कलमुच्यते ॥ अपिच । न्यग्रोधोदुम्बराश्वत्थ प्लक्षपिप्पल पीतनाः । क्षीरिवृक्षाश्च पञ्चैषां वल्कलं पञ्चवल्कलम् ॥ पञ्चैते क्षीरिणो वृक्षास्तेषां त्वक्पञ्च लक्षणम् । त्वक्पञ्चकं हिमं ग्राहिव्रण शोथ विसर्पजिदितिराजनिर्घण्ट : ॥

पंचवाणः पुं० कामदेवे । स्मरे ॥ पंचवाणाः द्रावणाद्याअस्य । तेच । द्रवणं शोषणं वाणं तापनं मोहनाऽभिधम् । उन्मादनंचकामस्यवाणाः पंचप्रकीर्तिताः ॥ अपिच अरविन्दमशोकंच चूतंचनवमल्लिका । नीलोत्पलंचपञ्चैते पंचवाणस्यसायकाः ॥ पंचानां वाणानां समाहारे ॥ त्रि० । पंचवाण विशिष्टे ॥

पंचवायव : । पुं० प्राणापानव्यानोदान समानाख्येषु ॥ पंचचते वायवश्च ॥

पंचविधकृत्यम् । न० जगज्जन्मस्थितिध्वंसतिरोभावविमुक्तिषु ॥

पंचविपर्ययभेदा : । पुं० अविद्यास्मिता रागद्वेषाभिनिवेशेषु यथासङ्ख्यंतमोमोहमहामोहतामिस्रान्धतामिस्रसंज्ञकेषु ॥ विपर्यय प्रभावानामप्यस्मितादीनां विपर्यय स्वभावत्वात् ॥ यद्वा । यदविद्ययाविपर्ययेण वधार्यते वस्तु अस्मिता दय

स्तत्स्वभावा : सन्तस्तदभि निविशंते । अतएव पंच पर्वा अविद्ये त्याह वार्षगण्य : ॥ *

पंचशर : । पुं० कामे । मकरध्वजे ॥ पंचशराश्चस्य । तेच उन्मादनस्तापनश्च शोषणस्तम्भनस्तथा । सम्मोहनश्च कामस्यपंचबाणा: प्रकीर्त्तिता : ॥ पञ्चेन्द्रियार्था:शरा : अस्येत्यन्ये ॥

पंचशलाका । स्त्री० विवाहोपयोगिवेधविशेषे ॥

पञ्चशस्यम् । न० धान्य मुद्गतिल यव श्वेतसर्षपरूपे शस्यपञ्चके ॥ सर्षपस्थाने माषोपीतिदुर्गोत्सवपद्धति : ॥

पञ्चशाख: । पुं० शये । पाणौ । हस्ते ॥ पञ्च शाखा इव अङ्गुलयोऽस्य ॥ न० पञ्चशाखानां समाहारे ॥ त्रि० । पञ्चशाखा विशिष्टे ॥

पंचशिख : । पुं० सिंहे ॥ धर्मस्य हिंसाभार्यायां जातेमुनिविशेषे ॥ यथोक्तं वामन पुराणे ५ अध्याये । धर्मस्यभार्याहिंसाख्या तस्यां पुत्रचतुष्टयम् । सम्प्राप्तं मुनि शार्दूल योगशास्त्रविचारकम् ॥ ज्येष्ठ : सनत्कुमारोभूद्द्वितीयश्च सनातन: । तृतीय : सनकोनाम चतुर्थश्च सनन्दन : ॥ साङ्ख्य वेत्तारमपरं कपिलम्बोढु मासुरिम् । दृष्ट्वा पञ्चशिखं श्रेष्ठं योगनिष्ठं तपोनिधिम् । ज्ञानयोगंनते दद्युर्ज्यायांसो पिकनीयसामिति ॥

पंचशूरण : । पुं पंचप्रकारशूरणे ॥ यथा । अत्यम्लपर्णीकाण्डीर मालाकन्द द्विशूरणै: । क्लृप्तोभवतियोगोयं पञ्चशूरणसंज्ञक : । इतिराजनिर्घंट: शूरण: श्वेतशूरणश्चेति शूरणद्वयम् ।

पञ्चशैरीषकम् । न० शिरीषस्यत्वगादिपंचसु ॥ त्वक्पत्रफलमूलानिकुसुमञ्चैवपंचमम् ॥

पंचषा : । त्रि० पंचवाषड्वापरिमाणंयेषां तेषु ॥ बहुवचनान्तोयम् ॥

पंचसिद्धौषधय : । पुं० पंचप्रकारौषधिविशेषे ॥ यथा । तैलकन्द सुधाकन्द क्रोडकन्द रुदन्तिका: । सर्पनेत्रयुता : पंच सिद्धौषधिकसंज्ञका: ॥

पञ्चसुगन्धकम् । न० पंचप्रकार सुगन्धद्रव्ये ॥ यथा । कर्पूरकक्कोल लवङ्गपुष्प गुवाकजाती फलपंचकेन । समांशभागेनचयोजितेनमनोहरं पंचसुगन्धकंस्यात् ॥

पंचसूना । स्त्री० पंचप्रकारप्राणिवधस्थाने ॥ यथा । पंचसूनागृहस्थस्य चुल्लीपेषण्युपस्कर : । कण्डनीचोदकुम्भश्च बध्यते यास्तुवाहयन् ॥

पंचसूरणम् । न० पंचशूरणे ॥

पंचस्कन्धी । पुं० रूपविज्ञानादिस्कन्धानांसमुदाये ॥

पंचस्रोत : । पुं० शैवशास्त्रे ॥

पंचस्वरा । स्त्री० ज्योतिर्ग्रन्थविशेषे ॥

पंचस्वरोदय : । पुं ० ज्योति : शास्त्रविशेषे ॥

पंचाग्नि : । पुं० अग्निहोत्रिणि ॥ गार्हपत्यदक्षिणाग्न्याहवनीयसभ्यावसथ्याख्या: पंचाग्नयोयस्यतथोक्तोगृहे ॥ पवन ः पावनस्त्रेतायस्यपंचाग्नयो गृहे । सायंप्रात : प्रदीप्यन्ते सविप्र: पङ्क्तिपावन : ॥ द्युपर्जन्यपृथिवीपुरुषयोषित्सुअग्निदृष्टिंय : कुरुते ० सोऽग्निहोत्रादिकारीवापंचाग्नि : ॥

पंचाङ्ग : । पुं ० पुष्पिताश्वे । पंचभेदे ॥ कूर्मे ॥ प्रणामविशेषे ॥ यथा । बाहुभ्यांचैवजानुभ्यां शिरसावचसादृशा । पंचाङ्गोयंप्रणाम : स्यात्पूजायांप्रवरोह्यसौ ॥ राज्ञांनये ॥ यथा । सहाया : साधनोपायाविभागोदेशकालयो : । विनिपातप्रतीकार : सिद्धि : पंचाङ्गइष्यतेइति ॥ न० । वृक्षस्यत्वगादिषु ॥ यथा ॥ त्वक्पत्रंकुसुमंमूलं फलमेकस्यशाखिन : । एकत्रमिलितञ्चैतत्पंचाङ्गमितिसंज्ञितम् ॥ अधिकरणे ॥ यथा ॥ विषयोविषयश्चैव पूर्वपक्षस्तथोत्तरम् । निर्णयश्चेतिपंचाङ्गंशास्त्रे धिकरणस्मृतमिति ॥ देवाराधनार्थंस्तोत्रादिषु ॥ यथा ॥ स्तोत्रंच कवचं चैवपद्धति : पटलंतथा । नाम्नांसहस्रमित्येतत्पचाङ्गं तत्त्ववेदिन इति ॥ तिथिवाराद्यात्मकेपत्रे । यथा । तिथिर्वारंचनक्षत्रंयोग : करणमेवच । पंचांगस्यफलंश्रुत्वागङ्गास्नानफलंलभेदिति ॥ अपिच । वारोहरतिदु : स्वप्नंनक्षत्रंपापनाशनम् । तिथिर्भवतिगङ्गायायोग : सागरसङ्गम : ॥ करणंसर्वतीर्थानिश्रूयतेयत्रपंचिकेति ॥

पञ्चाङ्गगुप्त : । पुं० कमठे । कच्छपे ॥

पञ्चाङ्गप्रणाम : । पुं ० भक्तिश्रद्धातिशययुक्तेगुर्वादिप्रणतिविशेषे ॥ यथा । जानुभ्यांचसपाणिभ्या मुरसाशिरसागिरा । पंचाङ्गताप्रणामस्यपूजायांप्रवरामतेति ॥

पंचाङ्गुल : । पुं ० मण्डे । एरण्डे ॥ शुक्लैरंडे ॥ त्रि । पंचाङ्गुलिमिते ॥ पंचाङ्गुलयोस्य । तत्पुरुषस्याङ्गुलेरित्यच् ॥ अङ्गुलिसदृशावयवेधान्यादिविक्षेपकेकाष्ठे ॥ पचाङ्गुलयोयस्य । अङ्गुलेर्दारुणीतिषच्समासान्त : ॥

पंचाङ्गुली । स्त्री० तक्राह्वाक्षुपे ॥ इ० राजनि० ॥

पंचातपा । स्त्री० तपस्या विशेषे ॥ यथा । चर्या पंचा तपाचिन्ताशाम्भवी शाम्भवो जप : । यज्ञियै दारुभि : शुष्कै श्चतुर्दिक्षुचतुष्कृतम् ॥ वह्नि संस्थापनं ग्रीष्मे तीव्रांशुस्तत्र पचम : । हस्तान्तरे चतुर्वह्नीन् कृत्वावैश्वानरेष्टिना ॥ तन्मध्यस्था सूर्यबिम्बं वीक्षती बहुलांशुके

तिकालिका पुराणम् ॥

पञ्चात्मक :। त्रि० पाञ्चभौतिके ॥

पञ्चानन :। पुं० शिवे। पञ्चआननान्यस्य ॥ सिंहे ॥ पञ्चंविस्तृत माननं यस्यस :॥ यद्वा। मुखं पादाश्च पञ्च आनननानीव यस्यस: ॥ अत्युग्रे ॥

पंचाप्सर :। न० दण्डकारण्यस्थे तटाक विशेषे ॥ पंचाप्सरसोनिवसन्त्यत्र ॥

पञ्चामरा। स्त्री० पञ्चप्रकारामरलतासु ॥ यथा। एकातु अमरा दूर्वा तस्याग्रन्थिं समानयेत्। अन्यातु विजया देवी सिद्धिरूपा सरस्वती। अन्यातु विल्वपत्रस्था शिवसन्तोषकारिणी। अन्यातु योगसिद्ध्यर्थे निर्गुण्डीचामरालता ॥ अन्यातु काल तुलसी श्री विष्णो: प्रियतोषणी। एता: पञ्चा मरा ज्ञेया : योगसाधनकर्मणीति रुद्रयामलोत्तर खण्डे ३६ पटल: ॥

पञ्चामृतम्। न० दुग्धादि पञ्चसु। यथा। दुग्धं सशर्करंचैव घृतं दधि तथामधु। पञ्चामृत मिदं प्रोक्तं विधेयं सर्व कर्मसु ॥ पञ्चानाममृतानां समाहार: ॥

पञ्चामृतयोग:। पुं० गुडूच्यादि पञ्चानांयोगे ॥ यथा। गुडूची गोक्षुरश्चैव मुसलीमुण्डिकातथा। शतावरीति पञ्चानां योग: पञ्चामृताभिध इ० राज० नि० ॥

पञ्चाम्नाय :। पुं० शिव पञ्चमुख निर्गत पञ्चप्रकार शैवशास्त्र विशेषे ॥ ॥ यथा ॥ पूर्वाम्नाय : पूर्वमुख : पश्चिम : पश्चिमा मुख :। दक्षिणोदक्षिणस्तद्व दुत्तरश्चोत्तर : पर:। निरुत्तरंतथाचोर्द्धं सिद्धान्तागमरूपिणम्। ऊर्द्धाम्नायपरिज्ञानं नाल्पस्यतपस : फलम् ॥ पूर्वाम्नाय : शब्दरूपो दक्षिण : कर्णरूपक :। पश्चिम : प्रश्नरूप : स्यादुत्तरश्चोत्तरस्तथा ॥ ऊर्द्धाम्नायस्तत्त्वबोध : केवलानुभवात्मक : इति भैरव तन्त्रादि ॥

पंचाम्रवापी। त्रि० पंचानामाम्रसहितानां वृक्षविशेषाणांसमारोपके ॥ यथा। अश्वत्थमेकंपिचुमर्दमेकं न्यग्रोधमेकं दशपुष्पजाती :। द्वे द्वे तथादाडिममातुलुङ्गे पचाम्रवापी नरकंनयातीतिवाराहपु० ॥

पंचाम्लम्। न० अम्लवेतसादिपञ्चसु ॥ यथा। अम्लवेतसवृक्षाम्ल बृहज्जम्बीरनिम्बुकै :। चतुरम्लंहि पंचाम्लं बीजपूरयुतै र्भवेत् ॥

पंचारी। स्त्री ० शारिशृङ्खलायाम् ॥ इतिशब्दरत्नमाला ॥

पंचार्चि:। पुं० बुधग्रहे ॥ इ ० त्रि० ॥

पंचाल :। पुं० वर्णवृत्तप्रभेदे ॥ यथा। कर्णेनदंडेन पंचालमाख्याहि ॥ यथा। शर्माणिसर्वाणि। देयानि

रुद्राणि ॥ पुंभूम्नि । पंचाला : । नीवृद्विशेषे । कान्यकुब्जाहिच्छत्राभिधदेशेषु ॥ पंचते । पचिविस्तारे । तमि विशि विडीत्यादिना कालन् ॥ पंचाला : क्षत्रिया : तेषांनिवासो जनपद : पंचाला : । निवासे ऽणोजनपदे लुप् । लुपियुक्तवद्व्यक्तिवचने ॥ पुराणोक्ता व्युत्पत्तिस्तुहर्यश्वान्मुद्गल सृञ्जय वृहदिषु यवीनरकाम्पिल्लसंज्ञा : पंचानामेतेषां विषयाणां रक्षणायालमेतेमत्पुत्रा इति पुत्रा ऽभिहिता इति पंचाला : । इ० वि० पु० ४ अंशे १९ अध्याय : ॥ कुरुक्षेत्रात् पश्चिमेतु तथाचोत्तरभागत : । इन्द्रप्रस्थान्महेशानि दश योजनकद्वये ॥ पञ्चालदेशो देवेशि सौन्दर्यगर्वभूषित इति तन्त्रशास्त्रम् ॥

पञ्चालिका । स्त्री ० वस्त्रादिकृत पुत्रिकायाम् ॥ गीतिविशेषे ॥ पञ्चभिर्वर्णैरल्पते । अलभूषणादौ । घञ् । स्वार्थेकन् । टाप् । प्रत्ययस्थादितीत्त्वम् ॥ संज्ञाया मितिएवुल्वा ॥ संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धि : ॥

पंचाली । स्त्री ० पंचालिकार्थे ॥ शारिशृङ्खलायाम् ॥

पंचावटम् । न० उरस्कटे । वालोपवीते ॥

पंचावयव : । पुं ० अनुमाने ॥ पंच अवयवाअस्य । तेचयथा । प्रतिज्ञाहेतूदाहरणोपनयनिगमनानि पंचावयवा : । यथा । पर्वतोवन्हिमानितिप्रतिज्ञा ० धूमवत्वादिति हेतु: योयोधूमवान् ससोग्निमान् यथामहानसम् इत्युदाहरणम् तथाचायमित्युपनय : तस्मात्तथेति निगमनम् ॥

पञ्चावस्थ : । त्रि० मृते । शवे ॥

पंचावस्था : । स्त्री० भूम्नि । कौमारं पंचमाब्दंस्यात्पौगण्डंदशमावधि । कैशोरमापंच दशाद्यौवनंचतत : परम् । वार्द्धकंचतत:प्रोक्तं पंचावस्था : प्रकीर्त्तिता : ॥ त्रि ० । पंचावस्थायुक्ते ॥

पंचाशत् । त्रि० सङ्ख्याविशेषे ॥ पंच दशत : परिमाणऽमस्य । पङ्क्तिविंशति त्रिंशदित्यादिना निपातनात् प्रकृतेपंचाभाव : शत्त्रप्रत्यय : ॥ सङ्ख्येये ॥

पंचास्य : । पुं० सिंहे ॥ पंचते । पचि अच् । पंचंविस्तृतमास्यमस्य यद्वा । मुखं पादाश्च पञ्चास्यानीवयस्यस: ॥ शिवे ॥ पञ्चआस्यान्यस्य ॥

पञ्चिका । स्त्री० द्यूतविशेषे ॥ सतुपंचभिरक्षै : पंचभि : कपर्दै : पंचभिशलाकाभिर्वाभवति । तत्रयदा सर्वे उत्ताना : पतन्ति अवाची वा तदा पातयिता न्यं जयति । तस्यैवान्यथापाते सतिपातयिताऽन्येन जीयते ॥

पंचकरणम् । न ० आकाशादिसूक्ष्मभूतानां परस्परंव्यवहर्तृ प्राणिनिकाय व्यवहार निर्वाहकतंदीय धर्माधर्मापेक्षपरमेश्वर सान्निध्यादि निमित्तापेक्षया विभागेन मिलितानां स्थूलतापत्तौ ॥ तत्प्रकारस्तु । आकाशादिषु पञ्चसु एकैकं द्विधासमंविभज्य तेषु दशभागेषु प्राथमिकान् पञ्चभागान् प्रत्येकं चतुर्द्धासमंविभज्यतेषां चतुर्णां भागानां स्वस्वद्वितीयार्द्धभाग परित्यागेन भागान्तरेषुयोजनमिति। तदुक्तम् । द्विधाविधायचैकैकं चतुर्द्धाप्रथमं पुनः। स्वस्वेतरद्वितीयांशैर्योजनात् पञ्चपञ्चतेति ॥ स्वार्द्धेषु स्वेतरार्द्धानां पादशो योजनन्तुतदितिच ॥ अपिच । द्विधाकृतस्यभूम्यादेरर्द्धमेकंचतुष्कृतम् । स्वान्यद्वितीयकार्द्धेषु संयुक्तंपञ्चताकरम् ॥ एवमर्द्धेहिभूताना मितराष्टमभागजम् । स्वांशाधिक्येनभूम्यादि व्यपदेशोचसंस्फुट इति ॥

पञ्चेन्द्रियम् । न० श्रोत्रादिषु । श्रोत्रं त्वक्चक्षुषी जिह्वा घ्राणं पञ्चेन्द्रियंमतम् । पञ्चानामिन्द्रियाणांवै शुभेश्रवणादर्शने । श्रवणाद्वस्तुविज्ञानं दर्शनाच्चित्तरञ्जन मिति भागवतम् ॥ वागादिषु ॥ वाक् पाणि पाद पायूपस्थाख्यं कर्मेन्द्रियं मतमित्युक्ते : ॥

पञ्चेषु : । पुं० मदने ॥ पञ्चइषवोऽस्य ॥

पञ्चोपविषम् । न० उपविषाणां पंचके ॥ यथा । स्नुह्यर्कं करवीराणि लाङ्गली विषमुष्टिका । एतान्युपविषाण्याहुः पंचपांडित्य शालिन इ० रा० नि० ॥

पञ्चोषणम् । न० पञ्चकोले ॥

पञ्चोष्माणः । पुं ० भूम्नि आहार पाचक शरीरस्थ पञ्चाग्निषु ॥ यथा ॥ भौमा ऽऽप्याग्नेय वायव्या : पञ्चोष्माणः सनाभसाः । पञ्चाहार गुणान् स्वान् स्वान् पार्थिवादीन् पचन्त्यनु ॥ पार्थिवा : पार्थिवानेव शेषा : शेषांशदेहगान् ॥ इति सारकौमुदी ॥

पञ्जरः । पुं० शरीरे ॥ देहास्थि समूहे । कङ्काले ॥ कलियुगे ॥ गवां नीराजनाविधौ चेति सारस्वताभिधान मिति राधाकान्तः। न० । कायास्थिवृन्दे । शरीरास्थिपञ्जरे ॥ शालारे । पक्ष्यादिबन्धगृहे। पिंजरा० इ० भा० ॥

पिंजराखेट :। पुं ० पीलो ० इ० गौ० भाषा प्रसिद्धे पलवे । मत्स्यमारणोपाये ॥

पञ्जलः । पुं० कोलकंदे ॥

पञ्जिः । स्त्री० सूचनालिकायाम् । पांइज० इ० गौ० भा० ॥ पञ्जि

कायाम् ॥

पञ्जिका । स्त्री० तूलनालिकायाम् । पांइज० गौ० भा० ॥ टीकाविशेषे ॥ यथा । टीकानिरन्तर व्याख्या पञ्जिकापद भञ्जिकेति हेमचन्द्र : ॥ अग्रसम्बान्याम् ॥ पञ्चाङ्गे । पचा इ० भा० । तिथिवारादि बोधके पत्रे ॥ आयव्यय लेखनार्थपत्रे । बही० खाता इ० भा० ॥ सकल पदव्याख्यायाम् ॥ पिञ्ज्यतेऽर्थोऽस्याम् । पिजिर्भाषार्थः । गुरोश्च हल इत्य : । पृ० । इकारस्याकार : । स्वार्थेक : ॥ पिञ्जयतिबा । क्वुन् ॥

पञ्जिकारकः । पुं० कायस्थजातौ ॥ त्रि० । टीकाकारके ॥

पञ्जी । स्त्री० तिथ्यादिज्ञापके पत्रविशेषे । तिथिपत्र० इ०प्र० । पञ्जिकायाम् ॥ यथा । य : शूद्रदैवज्ञ मुखेन पञ्जीं शृणोति राजा नरकं प्रयाति । दैवज्ञ वक्त्रेण शृणोति पञ्जींशत्रु : क्षयंयाति शशीव कृष्णे ॥ग्रन्थवि० ॥ टीकायाम् ॥

पञ्चीकार : । पुं कायस्थे । पञ्जिकाकृति ॥

पट : । पुं० चायालद्रुमे ॥ पुरस्कृते ॥ न० । चाले । पटले । छदिषि ॥ पु० सुचेलके । शोभनवस्त्रे ॥ वस्त्रे ॥ चित्रपटे । चन० इ०भा० ॥ पटति । पटगतौ० पटविस्तारे वा । पचाद्यच् ॥ यद्वा । पट्यतेऽनेन पटभासने । खनोघचेतिघ : घित्वादन्यस्मादपि ॥ हलश्चेतिघञ् संज्ञापूर्बकत्वाद् बृद्ध्यभाव : । क्वचिदचवाद बिषयेऽप्युत्सर्गोभिनिबिशते इतिघञ् बिषये पुंसीतिघोबा ॥

पटक : । पुं० सेनानिवेशे । शिबिरे ॥

पटकार : । पुं० तन्तबाये ॥ चित्रकरे ॥ चाते रा ० इ० भा० ॥ पटंशोभनबस्त्रं चित्रपटंबा करोति । डुकृञ् । कर्मण्यण् ॥

पटकुटी । स्त्री० बस्त्र वेश्मनि । दूष्ये । गुणालयनिकायाम् । तंबू । इ० भा० ॥

पटच्चरम् । न० जीर्णबस्त्रे ॥ पटते । पट० बा० अत् । भूतपूर्वंपटत् । भूतपूर्वंचरट् ॥ यद्वा । पटत्इत्यव्यक्तं शब्दं चरति करोति । अच् ॥ यद्वा । पटइवाचरति । सर्वप्रातिपदिकेभ्य : क्विब्वा । आचारक्विपिशन्ताच्चरट् ॥ पुं० । चौरे ॥

पटबन्ध : । पुं० पटका इतिख्यातेकटिबन्धबि० पटस्यबन्ध : ॥

पटभबनम् । न० उपकार्यायाम् । पटमण्डपादिराजसदने ॥

पटकमठ : । पुं० अंशुकालये ॥

पटमण्डप : । पुं० पटभवने । दूष्ये ॥

पटमयम् । न॰ वस्त्रालये । दूष्ये ॥ शाम्याम् । पटवासे ॥

पटरक: । पुं॰ गुन्द्रवृक्षे । पटेरा इ॰भा॰

पटलम् । न॰ पिटके ॥ परिच्छदे । परिवारे ॥ छदिषि । गृहाच्छादने । छानि इ॰भा॰ तिलके ॥ दृग्रोगे । दृष्टेरावरके । आंखकापड़दा इ॰ भा॰ यथा । प्रथमे पटलेदोषो यस्यदृष्ट्यांव्यवस्थित: । अव्यक्तानिसरूपाणि कदाचिदथपश्यति ॥ दृष्ट्यांचत्वारि पटलानिसन्ति रसरक्ताश्रयंवाह्यम् द्वितीयंमांससंश्रयम् । तृतीयमेद:संश्रितम् चतुर्थङ्कालकाश्रितम् ॥ तथा चसुश्रुत: । तेजोजलाश्रितंवाह्यं तेष्वन्यत्पिश्रिताश्रितम् । मेदस्तृतीयंपटल माश्रितंत्वचिचापरम् ॥ पञ्चमांशसमंदृष्टे स्तेषांबाहुल्यमिष्यते॰इति॰ ॥ अत्रतेज: शब्देनरक्तम् जल शब्देनरसोव्याख्यात: । तेषुपटलेषु वाह्यादिभेदेनाधिष्ठानविशेषप्रभावात् दोषाणां लिङ्गविशेषमाह प्रथमे पटले इत्यादि । प्रथमेपटलेसर्वाभ्यन्तरेनतुवाह्ये॰इ॰ विजयरक्षित: ॥ स्त्री॰न॰ । व्रजे । वृन्दे । सञ्चये ॥ पुं॰ न॰ ग्रन्थप्रभेदे ॥ पटंविस्तारंलाति । ला॰ । आतोनुपेतिक: ॥ पटत्युदकंवा । पटगतौख्यर्थ : । वृषादित्वात्कलच् ॥

पटलप्रान्तम् । न॰ वलीकनीध्रे । परौ

लौ इति॰ परावलौ इतिच भाषा॰ ॥ पटस्य छदिष:प्रांतम् ॥

पटली । स्त्री॰ छदिषि ॥ गौ॰ ङीष् ॥

पटवाप: । पुं॰ अंशुकालये ॥ चूर्णविशेषे । पटस्यवास : ॥ पटोवास्यते येनवा । वास॰ । चु । घ : ।

पटवासक : । पुं॰ चूर्णवि॰ । पिष्टाते । बुक्का इ॰ भा॰ ॥ पटोवास्यते येन । वासउपसेवायाम् । चु॰ । घ: । स्वा॰ कन् ॥ पटंवासयतिवा । कर्मण्यण् । कन् ॥ *

पटह : । पुं॰ समारम्भे । आरम्भे ॥ युद्धेवाद्यमानढक्कायाम् । आडम्बरे ॥ पटहोदुन्दुभिरितिस्वामी ॥ हिंसने ॥ पुं॰ । न॰ । आनके । ढोल इ॰ भा॰ ॥ पटंहन्ति । हन्॰ । अन्येभ्यो पीतिड : ॥ पटेतिशब्दं जहाति । ओहाक्त्यागे । आतोनुपेतिक: ॥

पटाक : । पुं॰ पक्षिविशेषे ॥ पटति । पट॰ । पिना॰ आक : ॥

पटाका । स्त्री॰ पताकायाम् ॥ टाप् ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

पटालुका । स्त्री॰ जलौकायाम् ॥

पटि : । स्त्री॰ पटविशेषे ॥ वागुलौ ॥ कुंभिकाद्रुमे ॥ इतिमेदिनी ॥

पटिका । स्त्री॰ वस्त्रे ॥

पटिमा । पुं॰ पटुतायाम् । पाटवे ॥ पटोर्भाव : । पृथ्॰ इमनिच् ॥

पटिष्ठ : । त्रि॰ पटुतमे ॥ अयमेषा

अतिशयेनपटुः। अतिशायनेतमबिष्ठनाविति॰ इष्ठन् ॥

पटी। स्त्री॰ तिरस्करिण्याम्। यवनिकायाम् ॥ वस्त्रविशेषे ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥

पटीयान्। त्रि॰ पटुतरे ॥ अयमनयोरतिशयेनपटुः। द्विवचनविभज्योपपदेतरबीयसुनौ ॥ स्त्री॰। उगितश्चेतिङीपि॰ पटीयसी ॥ समर्थतरे त्रिलिङ्गः ॥

पटीरः। पुं॰ पाटीरार्थेषु ॥ पटति पटगतौ। कॄशॄपॄकटिपटिशौटिभ्यईरन् ॥

पटुः। पुं॰ पटोले। काण्डीरलतायाम् ॥ कारवेल्ले ॥ चौरके ॥ पटोलपत्रे ॥ न॰। छत्रायाम् ॥ लवणे ॥ पांशुलवणे ॥ त्रि॰। दक्षे ॥ चतुरे ॥ मधुरे ॥ नीरोगे। रोगविहीने ॥ तीक्ष्णे ॥ स्फुटे ॥ निर्दये ॥ निष्ठुरे ॥ धूर्ते ॥ पाटयति। पटगतौ। ण्यन्तः। फलिपाटीत्युः पटादेशश्च ॥

पटुकः। पुं॰ पटोले ॥

पटुतमः। त्रि॰ पटिष्ठे ॥ अयमेषामतिशयेनपटुः। अतिशायनेतमप् ॥

पटुतृणकम्। न॰ लवणतृणे ॥

पटुपत्रिका। स्त्री॰ क्षुद्रचञ्चुचुपे ॥

पटुपर्णिका। स्त्री॰ क्षीरिणीवृक्षे ॥

पटुपर्णी। स्त्री॰ स्वर्णक्षीर्याम् ॥ हेमाह्वायाम् ॥ पटूनिपर्णान्यस्याः ॥

पाककर्णेतिङीष् ॥

पटोटजम्। न॰ छत्राके ॥

पटोलः। पुं॰ औषधि विशेषे। कर्कच्छदे। तिक्तके। परवर इ॰ पलवल इतिच भा॰ ॥ पटोलं पाचनं हृद्यं वृष्यंलघ्वग्निदीपनम्। स्निग्धोष्णं हन्तिकासास्र ज्वरदोषत्रयक्रमीन् ॥ पटोलस्यभवेन्मूलं विरेचनकरंसुखात्। नालंश्लेष्महरंपत्रं पित्तहारिफलंपुनः। दोषत्रयहरंप्रोक्तं तद्वत्तिक्तापटोलिका ॥ अपिच। पटोलपत्रंपित्तघ्नं मूलंतस्यविरेचकम्। फलंतस्यत्रिदोषघ्नंनाडीतस्यकफापहा ॥ पटति। पट॰। अन्तर्भावितण्यर्थो वा। कपिगडिगण्डीत्योलच् ॥ न॰ वस्त्रान्तरे ॥

पटोलकः। पुं॰ शुक्तौ ॥

पटोलपत्रम्। न॰ पलवलपत्तीतिप्रसिद्धशाके ॥ पटोलपत्रंपित्तघ्नं दीपनं पाचनंलघु। स्निग्धं वृष्यं तथोष्णञ्च ज्वरकासक्रमिप्रणुत् ॥

पटोलिका। स्त्री॰ ज्योत्स्न्याम्पचेंडा॰ इ॰ प्र॰दीर्घफले। पटति। पट॰। ओलजन्तात्॰ स्वा॰ कन्॰। टाबित्वञ्च ॥

पटोली। स्त्री॰ ज्योत्स्न्याम्। चचेंडा॰ पंडोल॰ इ॰ भा॰ प्र॰ दीर्घफले ॥ जातेरिति॰ गौरादित्वाद्वाङीष् ॥

पट्टः। पुं॰ पेषणपाषाणे। शिल्॰ इ

तिभाषा ॥ व्रणादीनांवन्धने । पट्टी इ० भा० ॥ चतुष्पथे । चौवाटा० इ० भा० राजादिशासनवि० पट्टा० इ० भा० ॥ पीठे । पट्टा इति पटड़ा० इतिच भा० ॥ फलके । ढाल० इतिभाषा० ॥ शाकप्रभेदे ॥ कौषेये ॥ नृपादीनां किरीटविशेषे ॥

पट्टकः । पुं० पट्टार्थे ॥

पट्टजम् । न० वस्त्रान्तरे । पट्टवस्त्रे ॥

पट्टदेवी । स्त्री० महाराज्ञ्याम् । पटराणी० इ० भाषा० ॥

पट्टनम् । न० पत्तने ॥ पटन्तिजनायत्र पटगतौ ॥ वा० तनन् ॥

पट्टनी । स्त्री० पत्तने ॥

पट्टरङ्गम् । न० पतङ्गे । वक्कम्० इ०भा

पट्टरञ्जनकम् । न० पट्टरङ्गे ॥

पट्टलक्षणम् । न० नृपादीनां किरीट विशेषस्वरूपे ॥ यथा । विस्तरशोनिर्दिष्टं पट्टानां लक्षणं यदाचार्यैः । तत्सङ्क्षेपः क्रियते मयात्रसकलार्थसम्पन्नः ॥ पट्टः शुभदोराज्ञां मध्येष्टावङ्गुलानि विस्तीर्णः । सप्तनरेन्द्र महिष्याः षड्युवराजस्य निर्दिष्टः ॥ चतुरङ्गुल विस्तारः पट्टः सेनापतेर्भवतिमध्ये । द्वेचप्रसाद पट्टः पञ्चैते कीर्तिताः पट्टाः ॥ सर्वेद्विगुणा यामा मध्यादर्द्धेन पार्श्वविस्तीर्णाः । सर्वेच शुद्धकांचन विनिर्मिताः श्रेयसो वृद्ध्यै ॥ अत्रैव शुभाशुभज्ञानमाह । क्रियमाणं यदिपत्रं सुखेन विस्तारमेति पट्टस्य । वृद्धिजयौ भूमिपतेस्तथा प्रजानांच सुखसम्पत् ॥ जीवितराज्य विनाशं करोति मध्ये व्रणः समुत्पन्नः । मध्ये स्फुटितस्त्याज्यो विघ्नकरः पार्श्वयोः स्फुटितः ॥ अशुभेलक्षणे दृष्टे किङ्कुर्यादित्याह । अशुभनिमित्तोत्पत्तौ शास्त्रज्ञः शान्तिमादिशेद्राज्ञः । शस्तनिमित्तः पट्टो नृपराष्ट्रविवृद्धये भवति ॥

पट्टशाकम् । न० नाडीचे । नालिताशाक० इ० गौ० भा० । नालीकाशाक ॥ इ० दे० भा० ॥

पट्टारोहा । स्त्री० पट्टदेव्यां ॥ पट्टे आरोहोयस्याः सा ॥

पट्टाही । स्त्री० पट्टदेव्याम् ॥

पट्टिका । स्त्री० अल्पविस्तारेपट्टवस्त्रविशेषे ॥ पट्टी० इ० प्र० वस्त्रे ॥ वितस्तिविस्तारेवस्त्रे ॥ पट्टिकाख्यलोध्रे ॥

पट्टिकाख्यः । पुं० क्रमुके । रक्तलोध्रे ॥ पट्टिका आख्यायस्य ॥

पट्टिकालोध्रः । पुं० क्रमुके । लाक्षाप्रसादने । रक्तलोध्रे ॥

पट्टी । पुं० रक्तलोध्रे । पट्टिकाख्ये ॥ त्रि० । पट्टविशिष्टे ॥ पट्टोस्यास्तीति । अतइनिः ॥

पट्टिलः । पुं० पूतिकरजे ॥

पट्टिश : पुं० खड्गविशेषे । अस्त्रविशेषे ॥

पट्टिस : । पुं० परशु : पट्टिशोनाम सएवचपरश्वध इतिभरत : ॥

पट्टी । स्त्री० ललाट भूषायाम् ॥ पट्टिकालोध्रे ॥ तलसारके । अश्ववक्षोवन्धनरज्जौ ॥ व्रणावृतौ ॥ क्तिजन्तात्पट्टिशब्दात्ङीष् ॥

पट्टोलिका । स्त्री० व्यवस्थापत्रे॥ पट्ट इ० भा० प्र० इ० केचित् ॥

पट्व : । पुं० रथे ॥ भूलोके ॥ पट्यते पटगतौ । सर्वनिघृष्वरिष्वेति साधु : ॥

पठकः । पुं० पठनकर्त्तरि ॥ पठति । पठ० । अच् । स्वा ० कः ॥

पठनम् । न० वाचने ॥ यथा । भूतप्रेतपिशाच्चानांपठनादेबनाशनमिति ॥

पठमञ्जरी । स्त्री० श्रीरागस्यचतुर्थरागिण्याम् । अस्यालक्षणंयथा । बियोगिनीकान्तबितीर्णपुष्पां स्रजंवहन्तीवपुषातिमुग्धा । आश्वास्यमानाप्रिययाचसख्याबिधूषराङ्गीपठमञ्जरीयमितिदामोदरः ॥

पठसमञ्जरी । स्त्री० रागिणीविशेषे ॥ इतिहलायुध : ॥

पठि : । स्त्री० पठने ॥ इ० शब्द० ॥

पठितः । त्रि० वाचिते । अधीते । कृतपाठे । यथा । मयान पठिताचण्डी त्वयानापिचिकित्सितम् । अकस्मान्नगरोपान्ते कथंधूमा रते चितेतिहास्यार्णव : ॥

पठितव्यः । त्रि० पठनीये । पाठ्ये ॥

पड्वीशशङ्कुः । पुं० अश्वस्य पादबन्धनकीले ॥ पद्नशीलाः पादाः । तेषांसंहतिःपड्वी । तस्याईशो नियामक पड्वीश : वर्णविकारश्छान्दस : । सचासौशङ्कुश्चेतिवैदिकोयम् ॥

पणः । पुं० वराटकानांविंशतिगण्डके ॥ मूल्ये ॥ कार्षापणे ॥ क्रय्यशाकाट्टिकायाम् । विक्रय्यशाकादिमुष्टौ ॥ व्यवहारे ॥ भृतौ ॥ धने ॥ दानाद्युत्सृष्टे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥ पणनम् पण्यते ऽनेनवापण० । नित्यंपणः परिमाण इत्यप् । पुंसीति घोवा । हलश्चेतिघञ्वा । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः । शौण्डिके ॥ पणितद्यूतवेतने ॥ ग्लहे । होडइतिभाषा ॥ पण्यतेः उत्सृज्यते । इ०सः ॥ द्यूते ॥ पणो ग्लहो ऽस्त्यस्मिन् । अर्शआद्यच् ॥

पणग्रन्थि : । पुं० हट्टे ॥

पणनम् । न० विक्रये ॥

पणफरम् । न० लग्नाद्द्वितीय पंचमाष्टमैकादशलग्नेषु ॥

पणबन्ध : । पुं० संधौ ॥ फलसिद्धौ ॥

पणव : । पुं० वाद्यविशेषे ॥ गायन पटहे ढोलकी० इ० प्र० ॥ करताल इ० ख्याते ॥ मुखवाद्यवि० । नेपालेगुर्जरेच भूकर इ० नाम्ना प्रसिद्धे इत्यके ॥ करणालइ० भाषा० प्र०

इवाद्ये ॥ पणंवाति॰ गच्छति । आत इ॰ क : ॥ पणायति अन्तस्तल्लोकः पणवइति स्वामी ॥

पणवा । स्त्री॰ पणव वाद्ये ॥ इतिद्वि॰ ॥

पणस : । पुं॰ पनसे । पण्यद्रव्ये ॥ पणायतेस्म । पणव्यवहारेस्तुतौच । अत्यविचमीत्यसच् ॥

पणाङ्गना । स्त्री॰ वेश्यायाम् ॥ इ॰ है॰

पणाया । स्त्री॰ क्रय विक्रयरूपे व्यवहारे ॥

पणायित: । त्रि॰ ईड़िते । स्तुते ॥ पणाय्यतेस्म । पण॰ । क्त : । आयादय आर्द्धधातुकेवा ॥

पणास्थि । न॰ वराटके ॥ पणस्यअस्थि ॥

पणास्थिकम् । न॰ वराटके । कपर्दके ॥

पणि : । पुं॰ चौरे ॥

पणित : । त्रि॰ पणायिते । स्तुते ॥ पणाय्यतेस्म । पण॰ । क्त : । आयाभाव : ॥

पणितव्य : । त्रि॰ विक्रेयद्रव्ये ॥ स्तोतव्ये ॥ व्यवहार्ये ॥ पण्यते । पण॰ । तव्यत्तव्यानीयर : ॥

पण्ड : । पुं॰ क्लीवे । नपुंसके ॥ पंड्यते । पडिगतौ । अच् ॥ यद्वा पणते ॥ पण॰ । ञमन्ताड्ड : ॥ त्रि॰ । निष्फले ॥

पण्डक : । पुं॰ पण्डे ॥ भिक्षौ । परिव्राजि ॥ यथा । अद्यजातां यथा नारींतथा षोड़श वार्षिकीम् । शतवर्षांच योदृष्ट्वा निर्विकार : सपण्डक इति॰ ॥

पण्डा । स्त्री॰ धियि । बुद्धौ ॥ पण्ड्यतेऽनया । पडि॰ । गुरोश्चेत्य: । टाप् । तत्त्वानुगायां बुद्धौ ॥ निर्णयात्मज्ञाने ॥

पण्डापूर्वम् । न॰ फलजनकापूर्वे ॥ त्रि॰ । तद्विशिष्टे ॥

पण्डित : । पुं॰ विदुषि । दोषज्ञे । सद्भावति । कवौ । धीरे । निषेवते प्रशस्तानि निन्दितानिन सेवते । अनास्तिक : श्रद्दधान एतत् पण्डितलक्षणम् ॥ पठकाः पाठकाश्चैव येचान्ये शास्त्र चिन्तका : । सर्वे व्यसनिनोमूर्खायः क्रियावान् सपण्डित इत्यस्यलक्षणं महाभारते वनपर्वण्युक्तम् ॥ सम्यदर्शिनि । समदर्शिनि । ज्ञानिनि विचार जन्यात्म तत्त्वज्ञानवति ॥ शास्त्रकुशले ॥ उपदिष्टार्थग्रहणसमर्थे ॥ पण्डाजाताऽस्यता॰ । इतच् ॥ यद्वा ॥ पण्डतेऽस्मात् पडि॰ । गत्यर्थेतिक्त: । इट् ॥ नात: परतरंलोकेक्वचिदाश्चर्यमद्भुतम् । पुत्रदारगृहासक्त : पण्डित: परिगीयते ॥ सिल्हके ॥

पण्डितम्मन्य : । त्रि॰ आत्मानंपण्डितंमन्यतेयस्तस्मिन् ॥

पण्डितमानी । त्रि॰ पण्डिताभिमानिनि ॥

पण्यम् । त्रि० विक्रेये । विक्रयक्रियाकर्मणि । पणितव्ये ॥ पण्यते । पण० अवद्यपण्य वर्य्यागर्ह्यपणितव्याऽनिरोधेष्वितिसाधु ॥ व्यवहर्त्तव्ये ॥ स्तुत्यर्हे ॥

पण्यवीथिका । स्त्री० विपणौ ॥ पण्यानांवीथी । स्वार्थेकन् । वाणीआवीहीइतिवजार०इतिचभाषा ॥ आपणः पण्यवीथीचद्वयंवीथीतिसंज्ञितमितिशाश्वतः ॥

पण्यवीथी । स्त्री० विपणौ । हट्टशून्ये विक्रयस्थाने ॥ क्रयविक्रयस्थाने ॥ हट्टमार्गे ॥ पण्यानांवीथी ॥

पण्यशाला । स्त्री० हट्टे । विक्रयगृहे ॥ पण्यानांशाला ॥

पण्यस्त्री । स्त्री० वेश्यायाम् ॥

पण्या । स्त्री० ज्योतिष्मत्याम् । मालकोंगणी० इ० भा० ॥ टाप् ॥

पण्याङ्गना । स्त्री० वेश्यायाम् ॥

पण्याजीवः । पुं० क्रयविक्रयिके । वणिजि ॥ पण्यमाजीवोस्य ॥

पण्याजीवकम् । न० हट्टे ॥

पण्यान्धा । स्त्री० तृणविशेषे । कङ्गुनीपत्रायाम् ॥ दीर्घामध्यातथाह्रस्वापण्यान्धात्रिविधास्मृता । रसवीर्यविपाकेषुमध्यमा गुणदायिकेतिराजनिर्घण्टः ॥

पतम् । न० पक्षे ॥

पतगः । पुं० पक्षिणि ॥ पतेनपक्षेणगच्छति । गम्लृ० । डः ।

पतगोत्तमः । पुं गरुडे ॥ पतगेषुउत्तमः ॥

पतङ्गः । पुं० शलभे ॥ शालिप्रभेदे ॥ पक्षिणि ॥ सूर्ये ॥ कन्दुके ॥ योसौत्वग्राकरसरोरुहलः पतङ्गइतिलक्ष्यम् । जलमधूके ॥ पतति । पत्लृ० । पतेरङ्गच्पक्षिणि । बाहुलकात्अर्थान्तरेप्यङ्गच् । न० । सूते । पारदे ॥ पटरञ्जनके । वकम्० इ० भा० प्र० । पतङ्गंमधुरंशीतंपित्तश्लेष्मव्रणास्रनुत् । हरिचन्दनवद्वेद्यं विशेषाद्दाहनाशनम् ॥

पतङ्गिका । स्त्री० पुत्तिकायाम् । मधुमक्षिकाप्रभेदे ॥ अङ्गजन्तात्पततेः स्वार्थेकन्संज्ञायांवा ॥

पतञ्चिका । स्त्री० धनुर्ज्यायाम् ॥ इ० शब्द ० ॥

पतञ्जलिः । पुं० गोनर्दीये । वार्षगण्ये । महाभाष्यकारमुनौ ॥ वररुचौ० इतिशब्दरत्नावली ॥

पतन् । पुं० खगे ॥ त्रि० । पातुके । पतनशीले ॥ पतति । पत्लृ । लटः शत्रादेशः ॥

पतत्पतिः । पुं० अण्डजमण्डलेश्वरे । गरुडे ॥ पततां पतिः ॥

पतत्रम् । न० पक्षिपक्षे । पंख० इ० भा० ॥ पतन्तंत्रायते । त्रैङ् । आतोनुपेतिकः ॥ पतत्यनेनवा ।

पतेर्वाहुलकादत्रन् ॥ पतति । पत्लृ० । अमिनक्षीत्यत्रन् वा ॥

पतत्रि : । पुं० खगे । पक्षिणि ॥ पतति । पत्लृ० । पतेरत्रिन् ॥

पतत्री । पुं० विहंगे । पक्षिणि ॥ पतत्रमस्त्यस्य । अतइनि : ॥

पतद्ग्रह : । पुं० काटकोले । प्रतिग्राहे । प्रोख्ठे । निष्ठीवनपात्रे । पीकदानी इति भा० ॥ पतन्तंगृह्णाति । ग्रह० । विभाषाग्रह इतिपक्षे ऽच् ॥ पततो ग्रह इति वा ॥

पतनम् । न० पाते । पडना० इ० भा० ॥ यथा । अशने : पतने नवेदना पतनज्ञान मतीवदु : सहमिति ॥ पापे ॥ यथा । अकुर्वन्विहितं कर्म निन्दितञ्चसमारन् । प्रसज्जंश्चेन्द्रियार्थेषु नर : पतनमृच्छतीति ॥ पतेर्ल्युट् ॥

पतयालु : । त्रि० पातुके । पतनशीले ॥ पतयति ॥ पतगतौ । चु० । अदन्त : । स्पृहिगृहीत्यालुच् ॥

पतस : । पुं० पक्षिणि ॥ पक्षिविशेषे ॥ पतंगे ॥ चन्द्रे ॥ पतति । पत्लृ० । अत्यविचमीत्यादिना ऽसच् ॥

पताका । स्त्री० ध्वजाञ्चले । वैजयन्त्याम् । केतने ॥ शोभमाना ध्वजाग्रेयापताकासा प्रकीर्त्तिता ॥ पततिपत्यतेज्ञायतेयोधभेदोऽनया वा । पत्लृ० । वलाकादयश्चेति साधु : ॥ ध्वजे ॥ सौभाग्ये ॥ नाटकाङ्गे ॥ केतौ ॥

पताकिक : । त्रि० पताकावति ॥ पताकास्त्यस्य ॥ व्री० ठन् ॥

पताकी । त्रि० पताकासंयुक्ते । वैजयन्तिके ॥ पताकास्यास्तिव्री० इनि: । रिष्टारिष्ट वोधके ज्योतिर्विदां चक्रविशेषे ॥

पताकिनी । स्त्री० सेनायाम् ॥ नान्तलक्षणो ङीप् ॥

पति : । पुं० कान्ते । धवे । प्रिये । भर्त्तरि । विधिनापाणिग्राहके । भर्तार० इ० भा० ॥ अनुकूल दक्षिण धृष्टशठभेदात् पतिश्चतुर्विध : ॥ परमेश्वरे ॥ यथा । सवैपति : स्यादकुतोभय : स्वयम् समन्तत : पाति भयातुरंजनम् । सएकएवेतरथामिथोभयंनैवात्मलाभादधि मन्यतेपरमिति ॥ मूले ॥ गतौ ॥ त्रि० । ईशे ॥ त्राणशीले ॥ पाति । पारक्षणे । पातेर्डति : ॥

पतिम्बरा । स्त्री० स्वयम्बरायाम् । स्वेच्छया पतिकृति कन्यायाम् ॥ पतिं वृणोति । वृञ् ० । संज्ञायांभृतवृजीत्यादिना खचिपूर्वं पदस्यमुम् ॥ पतिंवृणीतेवा । वृङ्सम्भक्तौ ॥ कृष्णजीरके ॥ इ० श० चं० ॥

पतिघ्नी । स्त्री० पाणिरेखाविशेषे ॥ पर्तिहन्ति । हन० । अमनुष्यकर्तृके चेतिटक् ॥ स्वामिहन्त्र्याम् ॥ लक्षणे जायापत्योष्ठक् । उपधालोपः कुत्वम् ॥

पतित : । त्रि० महापातकिनि । स्वधर्मंच्युते । पातित्यविशिष्टे ॥ स्वधर्मंयः समुच्छिद्य परधर्मंसमाश्रयेत् । अनापदि स विद्वद्भिः पतितः परिकीर्तितः ॥ गलिते । पतनाश्रये । प्रस्कन्ने । पडा० दू० भा० ॥ पत्लृ० । क्तः । द्वितीयाश्रितातीतपतित इतिनिपातादिट् ॥ पतितागुरवस्त्याज्या नतुमाता कदाचन । गर्भधारण पोषाभ्यां तेभ्यो माता गरीयसी ॥

पतिदेवता । स्त्री० पतिव्रतायाम् ॥ पतिरेव देवतायस्याः ॥

पतिबान्धव : । पुं० पत्युर्मातृ प्रभृतिषु ॥ यथा । पत्युर्माता पिताभ्राता पत्युर्भ्रातुः स्वसुः सुता । पत्युः पितुः सोदराश्च विज्ञेयाः पतिबान्धवाः ॥ इतिमहानिर्वाणतन्त्रम् ।

पतिवत्नी । स्त्री० सधवायाम् । सभर्तृकायाम् ॥ पतिर्विद्यते यस्याः । मतुप् । अन्तर्वत् पतिवतोर्नुं गित्यनेन निपातनात् वत्वं नुगागम विधानञ्च । ततश्चस्त्रीभ्योङीप् ॥

पतिव्रता । स्त्री० सुचरित्रायाम् । सत्याम् । साध्व्याम् । पतिशुश्रूषा व्रतायाम् ॥ पत्यौव्रतं नियमोऽस्याः । पतिर्व्रतमस्यावा । पतिशब्दः पतिसेवायां लाक्षणिकः ॥ यथा । आर्त्तार्त्ते मुदिता हृष्टे प्रोषिते मलिना कृशा । मृते म्रियेत या पत्यौ साध्वी ज्ञेया पतिव्रता ॥ अपिच । सुप्ते पश्चाच्छयाशेते पूर्वमेव प्रबुध्यते । नान्यं कामयते चित्ते सास्त्री ज्ञेया पतिव्रतेति ॥ धर्मार्थकामेषु मनोवाक् काय कर्मभिः पतिरेव मया परिचरणीय इति व्रतंयस्याःसा ॥

पतेरः । पुं० खगे ॥ पक्षिणि ॥ त्रि० । गन्तरि । गमनशीले ॥ पतति । पत्लृ० । पतिकठिकुठील्येरक् ॥

पत्तङ्गम् । न० रक्तचन्दने ॥ वकम्० दू० भा० प्र० वृत्तवि० ॥ पतङ्गे । रक्तकाष्ठे । सुरङ्गदे ॥ पत्तङ्गन्तुरक्तसारं सुरङ्गं रञ्जनं तथा । पटरञ्जन माख्यातं पत्तूरंचकुचन्दनम् ॥ पत्तङ्गंमधुरंशीतं पित्तश्लेष्मव्रणास्रनुत् । हरिचन्दवज्ज्ञेयंविशेषाद्दाहनाशनम् ॥

पत्तनम् । न० नगरे । पुटभेदने ॥ पतन्तिजनायत्र ॥ पत्लृ० । विपतिभ्यां तनन् ॥ यत्रराजातत्परिचारकाश्च तिष्ठन्तितत्पत्तनम् ॥ महत्यांपुर्याम् ॥ मृदङ्गे ॥

पत्तनवणिक् । पुं० स्वाध्यायिनि । नगरवणिजि ॥ इतित्रिकाण्डशेषः । पत्त

नस्यवस्विक् ॥

पत्तलम् । न० अघनदुग्धे ॥ इति प्राकृतशब्दांम्बुधिः ॥

पत्तिः । पुं० पदगे । पदातिके ॥ पद्यते । पद० । वाहुलकात्तिः । क्तिज्वा ॥ वीरमात्रे ॥ चतुर्मात्रिकस्य चतुर्थभेदे ॥ स्त्री० । गतौ ॥ सेनाविशेषे ॥ एकेभैकरथात्र्यश्वापत्तिः पंचपदातिकेत्युक्तेः ॥ अपिच । एको रथोगजश्चैकोनराः पंचपदातयः । त्रयश्चतुरगास्तज्ज्ञैः पत्तिरित्यभिधीयते ॥ समस्तसङ्ख्यया पत्त्यां दशते परिकीर्त्तिताः ॥ पतति०पच्यतेवा पत्लृ० । क्तिन् ॥ पद्यते पद०स्त्रियांक्तिन् । क्तिज्वा ॥

पत्तिकः । पुं० पत्तिपतौ ॥ हस्त्यश्वरथपदात्यात्मकस्याङ्गदशकस्यैकः पतिः कार्यः सचपत्तिकउच्यते ॥

पत्तिसंहतिः । स्त्री० पादाते । पत्तीनां संहतिः ॥

पत्तूरः । पुं० शालिञ्चशाके ! लोहमारके ॥ न० । पत्तङ्गे । कुचन्दने ॥

पत्नी । स्त्री० द्वितीयायाम् । पाणिगृहीत्याम् । सहधर्मिण्याम् ॥ पतिव्रता रूपवती स्वाचारासंयतेन्द्रिया । पत्नीयदातदावेहि नाल्पस्यतपसःफलम् ॥ पत्युर्यज्ञसंयोगो ययादम्पत्योः सहाधिकारात् पत्युर्नौयज्ञसंयोगे० इ० नकारांता देशोङीप्च ॥ सर्वावयवसंपूर्णां सुवृत्तामुद्वहेन्नरः । क्रयक्रीताचयानारी पत्नीसानविधीयते ॥

पत्नीसंयाजः । पुं० यागविशेषे ॥

पत्न्याटः । पुं० वासागारे । भोगगृहे । निष्कुटे ॥ इ० त्रि० शे० ॥

पत्मा । पुं० अन्तरीक्षे ॥ पतन्ति पक्षिणोऽस्मिन् । अन्येभ्यो० इ० पततेर्मनिन् ॥

पत्रम् । पुं० । न० अश्वादिवाहने । यानमात्रे ॥ पलाशे । पर्णे । दले ॥ शरपक्षे ॥ पक्षिपक्षे ॥ क्षुर्याम् ॥ पतन्त्यनेनेत्यर्थे दासनीशसेत्यादिनाकरणेष्ट्रन् ॥ पततिवा । पत्लृ० । सर्वधातुभ्यः ष्ट्रन् ॥ तेजपत्रे । तमालपत्रे । पत्रके । लेखनाधारे । पत्रा० इ० भा० ॥ यथा । षाण्मासिकेतुसम्प्राप्ते भ्रान्तिः सञ्जायते यतः । धात्राक्षराणि सृष्टानि पत्रारूढान्यतः पुरा ॥ धातुमय पत्राकृति द्रव्ये । पत्तर० इ० भा० ॥ दूरदेशस्थ सुहृदादीनां वार्ताबोधकलिपिविशेषे । चिट्ठी० पत्री० इ० भा० ॥ अथ पत्ररञ्जनम् । सुवर्णरूप्य रङ्गाद्यै रञ्जयेत् पत्रमुत्तमम् । सामान्योत्तम मध्यानां पत्ररञ्जनमीरितम् ॥ अथ पत्रप्रमाणम् । षडङ्गुलाधिकं हस्तं पत्रमुत्तममीरितम् । मध्यमं हस्तमात्रं स्यात् सा

मान्यं मुष्टिहीनकम् ॥ अथ पत्रभङ्गप्रकार : । पत्रन्तु त्रिगुणी कृत्य ऊर्द्ध्वं तु द्विगुणं त्यजेत् । शेषभागे लिखेद्वर्णान् गद्यपद्यादि संयुतान् ॥ अथ पत्रस्यरचनक्रम : । राजलेखकमाहूय नृपो ब्रूयात् प्रयत्नत: । पत्रं कुरुयथायोग्यं गद्यपद्यादिसंयुतम् ॥ पण्डितद्वय मानीय लेखकोरहसिस्थित : । यथायोग्यानुसारेणपत्रंकुर्यान् मनोरमम् ॥ दिनद्वयंत्रयंवापि विचार्यपण्डितैर्नवै । स्वभ्रान्तिर्दूषणंज्ञात्वा विलिखेत्पत्रपुस्तके ॥ सामान्यपत्रंसंलिख्य रहसिश्रावयेन्नृपम् । नृपाज्ञयाशुभेपत्रे विलिखेद्राजलेखक: ॥ अथ लेखनप्रकार : । अङ्कुशं प्रथमं दद्यान् मङ्गलार्थं विचक्षण : । मध्ये विंदु समायुक्त मत्र : सप्ताङ्क संयुतम् ॥ तदध : स्वस्ति विन्यस्य ततोगद्यं सुशोभनम् । तत : श्री शब्दरूपाणि पदन्यासक्रमंलिखेत् ॥ भाषयासंस्कृतेनैव कुशलंविलिखेत्सुधी: । तत: शुभाशुभांवार्तां संस्कृतै : प्राकृतैस्तथा ॥ तत : प्रमाणसंदेशं ततोवार्तांनियोजयेत् । कीर्तिप्रीतियुतंपद्यं तत : किमधिकादिकम् ॥ पत्रप्रेषणश्लोकंच अङ्कमासादिसंयुतम् । सर्वेषामेव पत्रेषु लिखनं चैवमीरितम् ॥ सर्वेषामेव पत्राणां विधिंज्ञात्वालिखेत्तु य : । स्वदेशे कीर्तिमाप्नोति तथा देशान्तरेष्वपि ॥ एवं शास्त्रक्रमंज्ञात्वा योलिखेत्राजपत्रकम् । सराज मन्त्रिभि:सार्द्धं यश : प्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥ शास्त्रसन्दर्भमज्ञात्वा योलिखेद्राजपत्रकम् । सराज मन्त्रिभि : सार्द्धंदुर्यशोमहदाप्नुयात् ॥ * ॥ अथ पत्रनयनक्रम: । राजपत्रंनयेन्मूर्द्ध्नि ललाटेमन्त्रिणां मतम् । गुरुपत्रंनयेन्मूर्द्ध्नि ब्राह्मणानांतथैवच ॥ यतिसन्न्यासिनांचैव स्वामिनस्वतथैवच । सादरेणैवयत्नेन तथामूर्द्ध निधारयेत् ॥ भार्यापुत्रस्यमित्रस्य हृदयेधारयेत्सुधी : । प्रवीराणांकण्ठदेशे पत्रधारणमीरितम् ॥ एतेषांचैवपत्राणा मुक्तंधारणलक्षणम् । अन्येषामपिपत्राणां नियमोनात्रदर्शित : ॥

अथपत्रपठनप्रकार : । पत्रंधृत्वानमस्कृत्य पूर्वाग्रंस्थापयेत्सुधी : । दक्षिणाग्रेणसदसि नृपाग्रेराजलेक : ॥ पत्रंवितत्यसदसि द्विवारंमनसा पठेत् । स्फुटंपश्चात्प्रवक्तव्य मच्चोभो राजलेखक : ॥ रहसिश्रावयेत्पत्रं शुभंवायदिवाऽशुभम् । पत्रंश्रुत्वाविदित्वार्थं सभायांश्रावयेत्तत : ॥ रहस्यपत्रंरहसि नृपाग्रेश्रावयेत्द्विज: । अशुभंनैवसदसि शुभंपत्रंनृपाज्ञया ॥ एवंक्रमेणपत्रार्थं श्रावयित्वा

पत्रम्

द्विजोत्तमः ॥ नृपतेः सन्निधौस्थि
त्वा नृपाज्ञामनुवर्त्तते ॥
अथ पत्रचिह्नानि । ऊर्द्ध्वे षडङ्गुलं
त्यक्त्वा वर्त्तुलंचन्द्रबिम्बवत् । कस्तूरी
कुङ्कुमैःकुर्यात् राजपत्रंसुचिह्नितम् ॥
मन्त्रिणांकुङ्कुमेनैव पण्डितस्यैवचन्द
नैः । गुरूणांचन्दनेनैव सिंदूरेणैव
स्वामिनः ॥ भार्यायाश्चाप्यलक्तेन च
न्दनैःपितृपुत्रयोः । सन्यासिनांचन्द
नेन यतीनांकुंकुमेनच ॥ रक्तचन्दन
पंकेन भृत्यस्यसमुदीरितम् ॥ शोणि
तेनैवशत्रूणां पत्रचिह्नंप्रकल्पयेत् ॥
एतेषांचैवसर्वेषां यथायोग्यानुसार
तः । पत्रस्योर्द्ध्वेतुमतिमान् कुर्यात्
चिह्नंसुवर्त्तुलम् ॥ अथ राजपत्रस्यको
णच्छेदनप्रकारः । दक्षिणेपत्रकोणस्य
अधस्ताच्छेदयेत्सुधीः ॥ एकांगुलप्र
माणेन राजपत्रस्यचैवहि ॥ अथ राज
पत्रादेः पदन्यासः । महाराजाधिरा
जश्च दानशौंडंतथैवच । तथासच्चरि
तंयोज्यं कल्पवृक्षादिकंन्यसेत् ॥ य
थायोग्यानुसारेण तथैवगुणभेदतः ।
राजपत्रेषुसर्वेषु पदन्यासक्रमंविदुः ॥
अथमन्त्रिपत्रस्य । प्रवरंगुणभेदेन त
थासच्चरितादिकम् । विन्यस्यविलि
खेत्प्राज्ञो मन्त्रिपत्रेपदक्रमम् ॥ अथ
पण्डितस्य । सद्भावद्वन्दितपदं शा
स्त्रार्थनिपुणादिकम् । पण्डितानांच
पत्रेषु विलिखेद्वैपदक्रमम् ॥ अथ

पत्रम्

गुरुपत्रस्य । साङ्ख्यसिद्धान्तनिपुणंसन
मस्कारकंपदम् । विन्यस्यविलिखेत्
प्राज्ञो गुरुपत्रे पदक्रमम् ॥ * ॥ अथ
स्वामिपत्रस्य । प्रवर्यं सनमस्कारं प्रा
णप्रियादिकंपदम् । बिन्यस्यवि लिखे
द्धीमान् स्वामिपत्रे पदक्रमम् ॥ ०
अथ भार्या पत्रस्य । प्राण प्रियापदं
साध्वीं तथासच्चरितादिकम् । भार्या
पत्रे लिखेद् विद्वान् पदक्रममनुत्तम
म् ॥ ० ॥ अथ पुत्रस्य प्राणपुत्रपदं
तद्वत्तथासच्चरितादिकम् । आशीर्व
चनसंयुक्तं पुत्रपत्रे पदक्रमम् ॥
। अथपितृपत्रस्य । प्रभुवर्यंनमस्कारं
तथासच्चरितादिकम् । बिन्यस्यवि
लिखेत्पुत्रः पितृपत्रे पदक्रमम् ॥
अथ सन्न्यासियतिपत्रस्य । सर्वबा
ञ्छाविनिर्मुक्तं सर्वशास्त्रार्थपारगम् ।
सन्न्यासियतिपत्रेषु विलिखेच्चपद
क्रमम् ॥ सामान्यस्य । सामान्य
भृत्यशत्रूणां विनियोज्यामुकंप्रति । श
त्रावशेषितपदं छागतुल्यादिकंतथा
॥ एतेषामेवपत्रेषु यथायोग्यानुसा
रतः । विन्यस्यविलिखेत्प्राज्ञः
पदक्रममनुत्तमम् ॥ अथश्रीशब्द
बिन्यास सङ्ख्या षड्गुरोः स्वामि
नःपञ्च द्वेभृत्ये चतुरो रिपौ ।
श्रीशब्दानां त्रयंमित्रे एकैकंपुत्रभा
र्ययोः ॥ अथराज्ञः प्रशस्तिः । स्व
स्तिगीर्वाण चयचूडारत्नराजिरोचि

पत्रम्

शुम्भितचन्द्रचूडचरणनखेन्दुबृन्दचन्द्रिकासंदोहास्वादचतुरचेतश्चकोरवरविषमसमरसञ्चरत्प्रवलतरतुरगखुरपुटपटलदलितभूपृष्ठोत्तिष्ठद्भूयिष्ठधूलिधाराधूसरितसकलहरिदन्तरप्रचण्डभुजदण्डभ्राजमानखरतरासिवित्रासितप्रत्यर्थिपृथ्वीपतिसार्थप्रार्थितानुकम्पासुधासम्पातानवरतविद्दारिद्र्यविद्रावणद्रविणराशिविश्राणनसमुपार्जितोर्जितयशोमरालावलिकवलितवलिदधीचिसञ्चितोयशोमृणालजालभूपालकुलतिलकश्रीयुतमहाराजाधिराजेषु ॥ १ ॥

स्वस्तिप्रचण्डदोर्दण्डखण्डखण्डितारिमण्डलमुण्डोन्मुक्तमुक्तावलीमंडितसङ्ग्रामाङ्गनरिङ्गमाणानेकवारणवाहादिकायकांडवक्रतरनक्रचक्रचङ्क्रमणदुरतिक्रमणीयापगापतिप्रभूतयशश्चन्द्रचन्द्रिकाद्योतविद्योतिताखिलजगन्मंडलविविधद्रविणार्पणसन्तोषितसूरिसमूहस्तूयमानावदातकीर्तिनर्तकीनर्तनलीलालेपलेपितगीतिधुरीणोर्वश्यादिवेश्याजनसविलासगीयमानगुणश्रवणान्दोलिताखंडश्रवणकुंडलपरितःप्रसर्पितप्रतापातपनीतापितारातिततसमध्यासितनिकुञ्जकुञ्जप्रस्तुतसौन्दर्यगाथामुदितश्रीमन्नारायणचरणकिङ्करश्रीयुतमहाराजदानशौण्डेषु ॥ २ ॥

पत्रम्

अथमन्त्रिप्रशस्तिः । स्वस्तिश्रीमत्समस्तसामन्तसेवक निर्वाहकेषु कोषगोकृषिकृषीवल गजवाजिगृहपरिवारहर्षहेतुनीतिसेतुरक्षणनिपुणेषु अस्मद्विश्वासैकनिकेतनेषुश्रीश्रीमन्त्रिप्रवीरेषु आशीराशिनिवेदनकोऽयं वर्णभूतोऽत्रत्यं भव्यमावेदयन् तत्रत्यं भव्यमव्याहत मनुदिनमनुक्षणं पृच्छतिस्म ॥ ॥

अथगुरुप्रशस्तिः ॥ स्वस्तिश्रीनारायणपदपाथोरुहनिस्सरन् मकरन्दमधुपायमानमानसेषु । विविधविद्याविद्योतिताखिलगुणगणा लङ्कृतवेदवेदाङ्ग पारग स्वाश्रमोचिताचारसम्पन्नपरमहंसपरिब्राजकाचार्यसेव्यमानश्रीगोविन्दस्वरूपगुरुचरणारविन्देषुकोटिशः प्रणामाः ॥

अथभार्यायाःस्वामिप्रशस्तिः । स्वस्तिश्रीमदुद्दामप्रेमहेमभूषितास्मदादिभक्तजनेषु । कर्णयोरधिष्ठानेषु । नेत्रयोरधिदैवतेषु । कामस्यपरिणामेषु । चतुवर्गप्रदायकेषु । ममापररूपेषु । श्रीमत् स्वामिचरणारविंदेषु । गोविंदइवेंदिरायाः शङ्करइव गिरिजायाः महेन्द्र इव पुलोमजायाः प्रतिदिनं बर्द्धमाना समाराधना प्रणामपूर्वमास्ताम् ॥

* ॥ अथभर्त्तुर्भार्या प्रशस्तिः ।

स्वस्तिश्रीमत् समस्तप्रेमपारलावण्य

पत्रम्

मूर्तौप्रियतमायां नेत्रयुग्मस्यकनीनिकायामिव चन्द्रस्यक्षणदायामिव कमलाकरस्य कमलिन्यामिव पथिकस्य छायायामिवतृषातुरस्य शीतलामृतधारायामिव ममसप्रेमनिवेदयन्ती पत्नीशुभाशीराशीन् निवेदयतुसर्वदा ॥ * ॥ अथपुत्रस्यपितरं प्रतिप्रशस्तिः। स्वस्तिश्रीमदभिनववशंवदचित्तचिन्तितस्वीयानुरागानुरञ्जितानुगृहीत स्वगृह्यवर्गेषु। निजचरणसरोजरंजितपरागसंरक्तास्मदादि भालस्थलविशालभाग्य संभावुकेषु। श्रीयुतपितृचरण सरोरुहेषु। अकिञ्चत्करकिङ्करस्यमम बद्धकर सम्पुटस्यावनीपृष्ठलग्नाः साष्टाङ्गप्रणतयः सहस्रमजस्रं विज्ञाप्यन्ते ॥ * ॥ अथपितुः पुत्रं प्रति प्रशस्तिः। स्वस्तिश्री विश्वेश्वर चरणसरोरुहानुग्रहसमासादितातिविततानवद्यविद्याविलासपीयूषपरम्पराभावुकानुपममाधुरीधुरीणविविधगुणालङ्कृतनिजवंशावतंससकलविश्वासनिधाननिजकुलपवित्रीकृतात्मप्रायेषु। श्रीयुत शुद्धाचारपरिपूरितपुत्रेषुशुभाशिषां राशयः सन्तुविज्ञाप्यन्ते ॥ * ॥ अथ सन्न्यासियतिप्रशस्तिः। स्वस्तिश्रीमत्परहंसपरिव्राजकाचार्यकरणनिपुणतापराङ्मुखेषु। विषमविष

पत्रम्

यद्दोषदर्शनदूषितप्रपञ्चरचनाविभावेषु। वेदवेदान्तसाङ्ख्यसिद्धान्तवद्धदेवप्रकृतिपुरुषविवेकज्ञानशीलेषु। सङ्ख्यावन्मुख्यवन्दितचरणारविन्दस्वाश्रमोचिताचारपरिपालनपवित्रीकृतधरित्रीतलेषु। सकलभूदेवपूजितश्रीयुतगोस्वामिचरणारविन्देषु। ममावनीसंलग्नंसाष्टाङ्गप्रणामसहस्रमजस्रमोंनमोनारायणायेतिमन्त्रेणाकलितमस्तु ॥ * ॥ अथ भृत्यप्रशस्तिः। स्वस्तिभगवच्चरणपरायणसकलद्रवणाधिरक्षकगोमहिष्यादिप्रतिपालकनिखिलवंशानुसेवकवशंवदामुकभृत्यंप्रति ॥ * ॥ ॥ * ॥ अथारिप्रशस्तिः। स्वस्ति समराङ्गनभ्रष्टप्रतिभटायशः परिपूरितसकलसामन्तराजधानीविजृम्भितवीरशस्त्रावशेषितनिजवंशानुरक्षकसततपरित्रस्तशरणागतामुकं प्रति ॥ * ॥ * ॥ अथविवेकिनांप्रशस्तिः। स्वस्तिश्रीभगवत्पदपङ्ज पूजनोपचितपुण्यपुञ्जपवित्रीकृतान्तः करणदिग्विलासिनीविसरधम्मिल्लमिलन्मल्लीमालाकलायशोनुबन्धिनिरवधिवसुविश्राणनाधरीकृतसुरपुरभूमिरुहेषु। स्वस्तिश्रीमत्परमेश्वरपादपाथोरुहास्वादचतुरचित्तचञ्चरीकभूवृन्दारकवृन्दावनजनितामितयशः पटीरपङ्कपट

लालङ्कृतदिगङ्गनागणस्तनतटप्रबलप्रतापौर्वखर्वीकृतप्रत्यर्थिसार्थगर्वाकूपारपारेषु ॥ इतिवररुचिकृता पत्रकौमुदी ॥ * ॥ * ॥ * ॥ पत्रपात्रेत्यादिलिङ्गानुशासनात्पुंस्त्वमपिज्ञेयम्

पत्रकम् । न० पालाशे । तेजपत्रे । तेजपात्० इ० भा० ॥ पत्रकं मधुरं किंचित् तीक्ष्णोष्णं पित्तलं लघु । निहन्तिकफ वातार्शो हृल्लासा रुचिपीनसान् ॥ पत्रावल्याम् ॥ पुं० । शालिंचशाके ॥

पत्रकाहला । स्त्री० पत्रशब्दे । पिञ्जोलायां ॥

पत्रकृच्छ्रः । पुं० पर्णकृच्छ्रव्रते ॥ यथा । पर्णोदुम्बरराजीव बिल्वपत्र कुशोदकैः । प्रत्येकं प्रत्यहं पीतैः पर्णकृच्छ्रउदाहृतः इति याज्ञवल्क्यः ॥ पलाशोदुम्बरारविन्दश्रीवृक्षपर्णानामेकैकेन क्वथितमुदकं प्रत्यहंपिबेत् कुशोदकंचैकस्मिन्नहनीति पञ्चाहसाध्यः पर्णकृच्छ्र इतिमिताक्षरा ॥

पत्रगुप्तः । पुं० स्नुहीभेदे । त्रिकण्टे ॥

पत्रघना । स्त्री० सातलायाम् ॥

पत्रङ्गम् । न० पत्राङ्गे । रक्तचन्दने ॥

पत्रझङ्कारः । पुं० रायभाटी० इ० गौ० भा० प्रसिद्धे ॥ पुरोटौ ॥

पत्रणा । स्त्री० शरपत्र रचनायाम् ॥ शराणां पत्ररचना पत्रणापरिकीर्त्तिते तिहारावली ॥

पत्रतण्डुली । स्त्री० यवतिक्तायाम् ॥

पत्रतरुः । पुं० दुष्खदिरे ॥

पत्रत्रयम् । न० वर्वरादिषु ॥ वर्वरा तुलसी बिल्वं पत्रत्रयमुदाहृतम् ॥

पत्रदारकः । पुं० करपत्रे । क्रकचे ॥

पत्रद्रुमः । पुं० तालीदलतरौ ॥

पत्रनाडिका । स्त्री० पत्रशिरायाम् ॥

पत्रपरशुः । पुं० स्वर्णकारादिनां स्वर्णादिच्छेदिकायाम् । ब्रश्चने । छेनी इ० भाषा० ॥ पत्रमिवपरशुः ॥

पत्रपा । स्त्री० अपत्रपायाम् । लज्जायाम् ॥ इ० शब्द० ॥

पत्रपालः । पुं० आयतायांछुरिकायाम् ॥

पत्रपाली । स्त्री० कर्त्तर्याम् । कैंची० इ० भा० ॥

पत्रपाश्या । स्त्री० सुवर्णादि रचिते ललाटाभरणे । ललाटिकायाम् ॥ पाशानां समूहः पाश्या । पत्रमिवपाश्या ॥

पत्रपिशाचिका । स्त्री० टोका० इ० गौ० भा० प्र० । मूर्द्धखोले ॥ इ० त्रि० जलत्रायाम् । खर्परे । वारित्रायाम् । शिरसिपलाशपत्राणां बंधने ॥ बंधः पलाश पत्राणां शीर्षपत्रपिशाचिके तिहारावली ॥

पत्रपुष्पः । पुं० रक्ततुलस्याम् ॥

पत्रपुष्पकः । पुं० भूर्जपत्रे ॥

पत्रपुष्पा । स्त्री० तुलस्याम् ॥ क्षुद्रपत्र

तुलस्याम् ॥

पत्रबंधः । पुं० पुष्प रचनायाम् ॥ यथा रचनाच परिष्यन्द : पत्रबंध इति लयम् । पत्रभङ्ग प्रसूनादि रचनायां निगद्यते ॥ इतिशब्द रत्नावली ॥

पत्रबाल : । पुं०तुलाघटिदांड इति गौ० भा० ॥

पत्रभंगः । पुं० स्तनकपोलादौ कस्तूरिकादि रचित पत्रावल्याम् । पत्रलेखायाम् ॥

पत्रभङ्गिः । पुं०)
पात्रभंङ्गे ॥
पत्रभङ्गी । स्त्री०) ॥

पत्रयौवनम् । न० नवीनपर्णे । पल्लवे किसलये ॥ नवोद्गते किशलयं किशलं पत्रयौवनम् ॥ इतिजटाधर ; ॥

पत्ररथ : । पुं० अण्डजे । पक्षिणि ॥ पत्रंरथइवयस्य ॥

पत्रलम् । न० अघनदधिनि इति हेमचन्द्र : ॥

पत्रलेखा । स्त्री० पत्रभंगे। स्तनादौकस्तूरिकादिनारचिते तिलकविशेषे । पत्राङ्गुल्याम् ॥ पत्राकारा लेखा । शा० ॥

पत्रवल्ली । स्त्री० पत्रभंगे ॥ पलाशीलतायाम् ॥ रुद्रजटायाम् ॥

पत्रवाहः । पुं० वाणे ॥ पक्षिणि ॥ त्रि० । लिपिवाहके ॥ पत्रस्यवाहोरथो मनुष्यादिर्वा ॥ पत्राणिवहतिवा । अण् ॥

पत्रशाक : । पुं० षड्विध शाकान्तर्गत पत्रात्मकशाके ॥

पत्रशिरा । स्त्री० पत्रनाडिकायांम् । माव्यां ॥

पत्रश्रेणी । स्त्री० द्रवन्त्याम् ॥ पर्णपङ्क्त्याम् ॥

पत्रश्रेष्ठः । पुं०विल्वे । इ० रा० नि० ।

पत्रसूचिः । पुं० कण्टके ॥ इ०त्रि०

पत्रहिमम् । न० हिमदुर्दिने ॥

पत्राख्यम् । न० तेजपत्रे ॥ तालीश पत्रे ॥ हरितालप्रभेदे ॥ यथा ॥ स्वर्णवर्णं गुरुस्निग्धं सपत्रंचाभ्रपत्रवत् ॥ पत्राख्यं तालकं विद्याद्गुणाढ्यं तद्रसायनं ॥

पत्राङ्गम् । न० रक्तचन्दने ॥ भूर्ज्जे ॥ पद्मके ॥ रक्तचन्दनसदृशे काष्ठविशेषे। वकम् ० पतङ्ग० इभा० ॥ पत्रमेवाङ्गमस्य ॥ पत्रेषुअङ्गतिवा । अगिगतौ । अच् ॥

पत्राङ्गुलिः । स्त्री० भङ्गे० । स्तनकपोलादौकस्तूरिकादि रचितपत्रावल्याम् ॥ पत्रार्थमङ्गुलि : अङ्गुलिव्यापारः ॥

पत्राञ्जनम् । न०मस्यां ॥

पत्राढ्यम् । न० पिप्पलीमूले ॥ पर्वततृणे । मृगप्रिये ॥ तालीशे ॥

पत्रान्यम् । न० पत्तङ्गे ॥

पत्राम्ला । स्त्री० चुक्रिकायांम् । चूका०

इ०भा० ॥

पत्रालुः । पुं० इक्षुदर्भायाम् ॥ कासालौ ॥

पत्रावलिः । स्त्री० गैरिके । पत्रश्रेण्याम् ॥

पत्रावली । स्त्री० पत्रलेखायाम् ॥ नवदुर्गासम्प्रदानमधुमिश्रितयवचूर्णयुक्तनवाश्वत्थपत्रेषु ॥ यथा । अमायां निशिसङ्घेतु पत्रेचाश्वत्थसंज्ञके । क्रमात्पत्रावलीदेयं मधुनायवचूर्णकम् ॥ देवादिसन्निधौसन्दिग्धवस्तुनोरेकतराव धारणार्थकब्राह्मणवालकोत्तोलिततत्तत्सन्देहकोटिलिखित पत्रसमूहे ॥

पत्राहारः । त्रि० तपोविशेषाल्लब्ध संज्ञे तापसविशेषे । दीर्घपत्राशने ॥

पत्रिका । स्त्री० लघुपत्रे । चिट्ठी इ०भा० ॥ पत्र्याम् । लिपौ ॥

पत्रिकाख्यः । पुं० कर्पूरविशेषे ॥ त्रि० पत्रिकानामके ॥

पत्रिणी । स्त्री ० पल्लवे ॥

पत्री । पुं० श्येने ॥ पत्ररथे । खगे ॥ काण्डे वाणे ॥ द्रुमे ॥ रथिके ॥ अद्रौ ॥ रथे ॥ तालद्रुमे ॥ श्वेतकिणिह्याम् ॥ गङ्गापत्र्याम् ॥ पाच्याम् ॥ पत्राणि संन्त्यस्यअतइनिठनावितीनि : ॥ अतिशयितम् ० प्रशस्तंवापत्रमस्येति वा ॥ त्रि० । पत्रयुक्ते ॥

पत्री । स्त्री० पत्रे ॥ लिपौ ॥ यथा । जन्म पत्री ॥

पत्रोपस्करः । पुं० कासमर्द्दे ॥

पत्रोर्णः । पुं० शोणके । स्योनाकवृक्षे । अरलू० इ०भा० ॥ न० । धौतकौषेयवाससि । मुकटा० इ०भा० ॥ पत्रे ऊर्णाऽस्य । पत्रेषुकृताऊर्णाबटलकुचादिपत्रेषुकृमिभिरूर्णायाःकृतत्वात् । पत्रोर्णाऽस्त्यत्र । अर्शआद्यच् ॥

पत्मलः । पुं० पथि ॥ पतति । पत्लृ० पतेरश्चलइ०सरः ॥

पथः । पुं० मार्गे ॥ पथति । पथेगतौ । प०अच् । बाटः पथश्चमार्गश्चेतिसुभूतिचन्द्रपुरुषोत्तमौ । पथः पथीति द्विरूपेषुविश्वश्च ॥

पथकः । पुं० पथिकुशले ॥ तत्रकुशलःपथइतिवुन् ॥

पथरथः । पुं । अध्वरथे ॥

पथिकः । त्रि० अध्वनीने । अध्वगे ॥ पन्थानंगच्छति । पथःष्कन् ॥

पथिकसन्तति : स्त्री०)
पथिकसंहति : स्त्री०) हरौ । पथिकसमूहे ॥

पथिका । स्त्री० कपिलद्राक्षायाम् ॥

पथिकी । स्त्री ० अध्वगायाम् ॥ पन्थानंगच्छति । पथःष्कन् । षित्वात् ङीष् ॥

पथिद्रुमः । पुं० श्वेतखदिरे ॥

पंथाः । पुं ० अयने । वर्त्मनि । मार्गे । अध्वनि ॥ द्वाविमावथ पन्थानौयत्र

वेदाः प्रतिष्ठिताः। प्रवृत्तिलक्षणो धर्मोनिवृत्तीचविभाषितः॥ पथंतेऽनेन। पथि०। पथिमथिभ्यामिनिः॥ पतन्त्यनेनवा। पतेःस्थश्चेतिइनिः। थान्तादेशश्च॥ पन्थादेयोब्राह्मणायस्त्रियैराज्ञे ह्यचक्षुषे। वृद्धायभारयुक्तायरोगिणेदुर्वलायच॥ यथाहमनुः। चक्रिणोदशमीस्थस्यरोगिणोभारिणःस्त्रियाः। स्नातकस्यचराज्ञश्चपन्थादेयो वरस्यच॥ तेषान्तु समवेतानांमान्यौस्नातक पार्थिवौ। राजस्नातकयोश्चैव स्नातको नृपमानभागिति॥ गमनगुणाः। पंन्थामेदः कफस्थौल्यसौकुमार्यविनाशनः। यत्तुचङ्क्रमणंनातिदेहपीड़ाकरंभवेत्॥ तदायुर्बलमेधाग्निप्रदमिन्द्रियशोभनम्॥ उपाये॥ यथा। एषपन्था अमृतत्त्वप्राप्तये यदेतदात्मज्ञानमिति॥

पथिप्रज्ञः॥ पुं० मार्गाभिज्ञे॥ पन्थानम् प्रजानाति। प्रेदाज्ञइतिकः॥

पथिलः। त्रि० पथिके॥ पथन्तेऽनेन। पथि०। मि० इलच्॥

पथिवाहकः। पुं० निष्ठुरे॥ शाकुनिके॥

पथ्यः। पुं० हरीतकीवृक्षे॥ न०। सैन्धवे॥ त्रि०। हिते। चिकित्सादौहितकारके॥ यथा। अशीतेनाम्भसास्नानं पयःपानंनवाःस्त्रियः। एतद्धोमानवाःपथ्यं स्निग्धमल्पञ्चभोजनम्॥ मानवाः इतिसम्बोधनम्॥ विनापिभेजषजैर्व्याधिःपथ्यादेवनिवर्तते। नतुपथ्यविहीनस्य भेषजानांशतैरपि॥ न०। शुभावहेवचने॥ शास्त्रीयात्पथोनपेतः। धर्मपथ्यर्थेत्त्यादिनायत्॥ भूयोपिपथ्यंवक्तव्यमेवमाहुर्हितैषिणः॥

पथ्यशाकः। पुं० तंडुलीयशाके॥

पथ्या। स्त्री० हरीतक्याम्। अभयायाम्॥ विजयारोहिणीचैवपूतनाचामृताभया। जीवन्तीचेतकीचेति पथ्यायाः सप्तजातयः॥ अलावुवृत्ता विजयावृत्तासारोहिणीस्मृता। पूतनास्थिमती सूक्ष्मा अमृतामांसला स्मृता॥ पञ्चरेखाभयाप्रोक्ता जीवन्तीसुवर्णवर्णिनी। त्रिरेखाचेतकीज्ञेया सप्तानामियमाकृतिः॥ विजया सर्वरोगेषु रोहिणीव्रणरोहिणी। प्रलेपेपूतनायोज्या शोधनार्थेऽमृताहिता॥ अक्षिरोगेऽभयाशस्ता जीवन्ती सर्वरोगहृत्। चूर्णार्थेचेतकीशस्ता यथायुक्तं प्रयोजयेत्॥ वंध्याकर्कोटक्याम्॥ मृगेर्वारौ॥ चिर्भिटायाम्॥ पथोनपेता। धर्मपथ्यर्थ न्यायादनपेते०इ०यत्। टाप्॥ चतुर्दशाक्षरच्छन्दः प्रभेदे। यथा॥ सजसायलौचसहगेनपथ्याप्रमता॥ यथा। स्थगयन्त्यमूः शमितचातकार्तस्वराः

जलदास्तडित्तुलितकांतकार्तस्वरा:। जगतीरिहस्फुरितचारुचामीकरा: सवितु: क्वचित् कपिशयन्तिचामीकरा: ॥ * ॥ आर्याप्रभेदेपि ॥ यथा । प्रथमगणत्रयविरतिर्दलयोरुभयो: प्रकीर्त्तितापथ्या ॥ यथा। जयजयजगदीशविभोकेशवकंसान्तमाधवानन्त । कुरुकरुणामितिभणिति: पथ्याभवरोगदु:स्थानाम् ॥ *

पथ्यादिगुग्गुलु: । पुं० भावप्रकाशोक्त औषधविशेषे ॥

पथ्यापथ्यम् ! न० रोगाणांहिताहितकारकद्रव्येषु ॥ तत्प्रतिपादकग्रन्थे ॥

पथ्यावक्त्रम् । न० बिषमवृत्तबिशेषे ॥ यथा । युजोश्चतुर्थतोजेन पथ्यावक्त्रं प्रकीर्त्तितम् ॥ यथा । रासकेलिसतृष्णस्य कृष्णस्य मधुवासरे । आसीद्गोपमृगाक्षीणां पथ्यावक्त्र मधुस्तुति रिति ॥

पत्०द् । पुं० चरणे । पादे ॥ पद्यते । पदगतौ । क्विप् ॥ स्वामीतुदान्तंनमन्यते । पदन्नित्यादेशविधानात् ज्ञापकात् । अन्येतुपदादेशएवायमित्याहु: । प्रभृतिग्रहणस्यप्रकारार्थत्वेनशसाद्यनंतभूतेपितत्प्रवृत्ते: सम्भवात् । अतएवऔङ: श्यां ककुद्दोषणी इति भाष्योदाहरणं सङ्गच्छते ॥

पद: । पुं० किरणे ॥ न० व्यवसितौ । व्यवसाये ॥ त्राणे ॥ स्थाने ॥ शास्त्रस्थितौ ॥ लक्ष्मणि । चिह्ने ॥ अङ्घ्रौ । पादे ॥ पादचिन्हे ॥ वस्तुनि ॥ अङ्के ॥ प्रदेशे ॥ श्लोकपादे ॥ वाक्ये ॥ शब्दे ॥ विभक्त्यन्ते ॥ पदंद्विधान्तेसुप्तिङ्भ्यामव्ययंतद्विवर्ज्जितम् ॥ चत्वारिपदजातानिनामाख्यातेउपसर्गनिपाताश्चेति नैरुक्ता: ॥ चत्वारिपदजातानिनामाख्यातोपसर्गनिपाताश्चेतिमहाभाष्यम् ॥ मिषे । व्याजे ॥ पदनीये आत्मतत्वे । आनन्दरूपे । ब्रह्मणि । स्वरूपे ॥ पदति पद्यतेयोगादिसाधनै: सर्वैर्मुनिभि: प्राप्यतेवा । पदस्थैर्ये ० पदगतौवा । पचाद्यच् । भावकर्मकरणेषुवाघञ् । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभाव: । खनोघचेतिघित्करणादन्यतोप्ययमिति ज्ञापनाद्वा ॥

पदक: । पुं० पदग्रन्थाभिज्ञे ॥ पदमधीतेवेदवा । क्रमा० बुन् । त्रि० । पदज्ञातरि ॥ देवपदचिह्नादियुक्तेस्वनाम्नाप्रसिद्धेकण्ठभूषणे ॥

पदग: । पुं० पदातौ ॥ पादाभ्यां गच्छति । गम्लृ० । अन्येभ्यो०ड: । पादस्यपदाज्यातिगोपहतेष्वितिपादस्यपदइत्यदन्तआदेश: ॥

पदजातम् । न० पदसमूहे । परापश्यन्तीमध्यमावैखरीरूपाणीतिवि

वरणकाराः ॥

पदनीयः। त्रि० गमनीये ॥ पदेरनीयर् ॥

पदन्यासः। पुं० गोक्षुरे ॥ पदविन्यासे ॥

पदभञ्जनम्। न० निरुक्ते। गूढार्थशब्दव्याख्यायाम् ॥

पदभञ्जिका। स्त्री० पञ्जिकायाम्। व्याख्यायाम् ॥ पदानांभञ्जिका ॥

पदवाक्यप्रमाणज्ञः। त्रि० व्याकरणमीमांसातर्काभिज्ञे ॥

पदविः। स्त्री० पदव्याम्। मार्गे ॥ पद्यतेऽनया। पदगतौ। पद्यटिभ्यामविः ॥

पदवी। स्त्री० अयने। वर्त्मनि। पथि। सृतौ ॥ कृदिकारादक्तिनइ० ङीष् ॥

पदमाला। स्त्री० मोहनशीलायाम् विद्यायाम् ॥ इतिदेवीपुराणम् ॥

पदष्ठीवम्। न० पादौचअष्ठीवन्तौच० तयोः ॥ अचतुरविचतुरेति निपातनात् टिलोपः पद्भावश्च ॥

पदाङ्कः। पुं० क्रमाङ्के। पादचिह्ने ॥

पदाङ्गी। स्त्री० हंसपद्याम् ॥

पदाजिः। पुं० पत्तौ। पदगे। पादातिके ॥ पादाभ्यामजति। अज० अज्यतिभ्यांपादेचेतीण्। पादस्यपदाजीतिपदादेशोऽजेर्व्यभावश्च ॥

पदातिः। पुं० पदगे। पादातिके। पत्तौ ॥ पादाभ्यामतति। अत०। अज्यतिभ्यांपादेचेतीण्। पादस्यपदाज्यातिगोपहतेष्वितिपदादेशः। चतुर्मात्रिकस्यान्तिमप्रभेदे ॥

पदातिकः। पुं० पत्तौ। पदगे ॥ स्वा० कन् ॥

पदानुप्रासः। पुं० शब्दालङ्कारेषुलाटानुप्रासे ॥ पदानामनुप्रासः ॥

पदारः। पुं० पादधूलौ ॥ पादालिन्दे ॥

पदार्थः। पुं० भावे। धर्मे। तत्त्वे। वस्तुनि ॥ * ॥ किंपुनराकृतिः पदार्थ आहोस्विद्द्रव्यम्। कथंज्ञायते। उभयताह्याचार्येणसूत्राणि प्रणीतानि। आकृतिंपदार्थं मत्वाजात्याख्यायामेकस्मिन् बहुवचनमन्यतरस्यामित्युच्यते। द्रव्यं पदार्थं मत्वा स्वरूपाणामेकशेष आरभ्यतेइतिभाष्यम्। तत्रजातिवादिनआहुः। जातिरेवशब्देनप्रतिपाद्यते। व्यक्तीनामानन्त्यात् सम्बन्धग्रहणासम्भवात् ॥ साजातिः सर्वव्यक्तिष्वेकाकारप्रत्ययदर्शनादस्तीत्यवसीयते। तत्र गवादयःशब्दाभिन्नद्रव्यसमवेतां जातिमभिदधति ॥ तस्यांप्रतीतायां तदावेशात्तदवच्छिन्नंद्रव्यंप्रतीयते ॥ शुक्लादयः शब्दागुणसमवेतांजातिमाचक्षते गुणेतुतत्सम्बन्धात्प्रत्ययः। द्रव्ये सम्बन्धि सम्बन्धात् संज्ञाशब्दानामप्युत्पत्ति प्रभृत्याविनाशात्

पिण्डस्य कौमार यौवनाद्यवस्थाभेदेपिसएवा यमित्यभिन्न प्रत्यय निमित्ता डित्यत्वादिकाजातिर्वाच्या क्रियास्वपि जातिर्विद्यते सैवधातुवाच्या पठति पठतः पठन्तीत्यादेरभिन्नस्य प्रत्ययस्यसद्भावात् तन्निमित्तजात्य भ्युपगम :॥ व्यक्तिवादिनस्त्वाहुः शब्दस्य व्यक्तिरेवाभिधेया जातेस्तूपलक्षणभावेनाश्रयणादानन्त्यादिदोषानवकाशइतिकैयट :॥ पदानां घटपटादीना मर्थोऽभिधेयः पदार्थ :॥ द्रव्य गुणकर्म सामान्य विशेष समवाया भावेषु सप्तसु ॥ यथा । द्रव्यं गुणास्तथा कर्म सामान्यं सविशेषकम् । समवाय स्तथा भाव : पदार्था सप्त कीर्तिता : ॥ एतेवैशेषिक प्रसिद्धा : पदार्था नैयायिकानामप्य विरुद्धा : .॥ गोतमोक्ताः षोड़श पदार्थास्तु । यथा । प्रमाण प्रमेय संशय प्रयोजन दृष्टान्त सिद्धान्ताऽवयव तर्कनिर्णयवादजल्प वितण्डा हेत्वाभासच्छल जाति निग्रह स्थानानां तत्त्वज्ञानान्निश्रेयसाधिगम :॥ एषां लक्षणानि० यथा । प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दाः प्रमाणानि ॥ १ ॥ आत्मशरीरेन्द्रियार्थ बुद्धि मनः प्रवृत्तिदोषप्रेत्यभावफल दुःखापवर्गास्तुप्रमेयम् ॥ २ ॥ समानानेकधर्मोपपत्तेर्विप्रतिपत्तेरुपलब्ध्यनुपलब्ध्यवस्थातश्चविशेषापेक्षो विमर्शसंशयः ॥ ३ ॥ यमर्थमधिकृत्य प्रवर्ततेतत्प्रयोजनम् ॥ ४ ॥ लौकिकपरीक्षकाणांयस्मिन्नर्थेबुद्धिसाम्यं सदृष्टान्त :॥ ५ ॥ प्रतिज्ञा हेतूदाहरणोपनयनिगमनान्यवयवाः॥७॥ अविज्ञाततत्त्वेऽर्थेकारणोपपत्तितस्तत्त्वज्ञानार्थमूहस्तर्क :॥ ८ ॥ विमृश्यपक्षप्रतिपक्षाभ्यामर्थावधारणंनिर्णय :॥ ९ ॥ प्रमाणतर्कसाधनोपलम्भःसिद्धान्ताविरुद्धःपञ्चावयवोपपन्नः पक्षप्रतिपक्षपरिग्रहोवादः ॥ १० ॥ यथोपपन्नच्छलजातिनिग्रहस्थानोपालम्भोजल्पः॥ ११ ॥ सत्प्रतिपक्षस्थापनाहीनोवितण्डा ॥ १२ ॥ सव्यभिचारविरुद्धप्रकरणसमसाध्यसमकालात्ययापदिष्टाहेत्वाभासा :॥ १३ ॥ वचनविघातोर्थविकल्पोपपत्त्याछलम् ॥ १४ ॥ साधर्म्यवैधर्माभ्यांप्रत्यवस्थानंजाति :॥ १५॥ विप्रतिपत्तिरप्रतिपत्तिश्चनिग्रहस्थानमिति ॥ १६ ॥ † ॥ अनेकान्तवादिनांजीवाजीवादिसप्तसु ॥ यथा । इहसप्तपदार्थाः स्युर्जीवाजीवास्रवास्त्रय :। संवरो निर्जरश्चैव बन्धमोक्षावुभावपीति ॥ † ॥ शैवानांपतिपशुपाशेषु त्रिषु ॥ * ॥ अध्यात्मवादिनां पदार्थौ द्विविध : आत्मा अनात्मा चेति । तत्रापित्मापिद्विविधः । ईश्वरोजी

वक्ष्ये तिएतावपिशुद्धाशुद्धभेदाद्द्विविधौ । तत्राशुद्धौ मायाविद्योपाधित्वेन भेदे व्यवहारहेतू । शुद्धौत्वभेदव्यवहारहेतू । अनात्मापि विविधः । कारण सूक्ष्म स्थूलभेदात् एतदेव शरीरत्रय मिति व्यवह्रियते पदस्यअर्थः पदार्थः । सद्विविधः शाक्तिको लाक्षणिकश्चेति ॥ धर्मार्थकाममोक्षेषु ॥ यथा । द्वावेवस्तः पदार्थानांद्वावेवनिधनङ्गतौ । प्रथमश्चतुरीयश्च त्रिषुलोकेषुदुर्लभौ । अर्थकामौ प्रशस्तौद्वौ सर्वेषां सम्मतौ प्रियौ । धर्माधर्मेति वाग्वादो दम्भोयं महतामपि ॥ पश्चात्तापवचन मेतद्वृत्रासुरवधेमुनीनाम् ॥

पदार्थाभिनयः । पुं० नृत्ये ॥ पदार्थाभिनयोनामस्त्र्योवागङ्गसत्त्वजः । इतिभरतः । सत्त्वमन्तः करणम् ॥

पदासनम् । न० पादपीठे ॥

पदिकः । पुं० पदातौ ॥ पादाभ्यांचरति । पर्या० ष्ठन् । ठस्येकः । इकेचरतावितिपदादेशः ॥

पद्गः । पुं० पदातिके ॥ पद्भ्यांगच्छति । गमृल्ट० । अन्येभ्यो० डः । पादेनसमानार्थः पच्छब्दः ॥

पद्धतिः । स्त्री० पङ्क्तौ ॥ वर्त्मनि । । पथि ॥ अनुष्ठानक्रमेग्रन्थे ॥ ग्रन्थार्थबोधकेग्रन्थे ॥ पादाभ्यांहन्यते । हन्० । क्तिन् । हिमकाषिहतिषु चेतिपद्मावः ॥

पद्धती । स्त्री० पद्धतौ ॥ बह्वादिभ्यश्चेति वाङीष् ॥

पद्मिमम् । न० पादशीतलतायाम् ॥

पद्मः । पुं० नागराजविशेषे ॥ दाशरथौ ॥ द्वादशजिनचक्रवर्त्यन्तर्गत चक्रवर्ति विशेषे । पद्मोत्तरात्मजे ॥ बलदेवे । रतिबन्धविशेषे ॥ यथा हस्ताभ्याञ्च समालिङ्ग्य नारींपद्मासनोपरि । रमेद्गाढंसमाकृष्य बन्धोयंपद्मसंज्ञकः ॥ पुं० । न० । नलिने । अरविन्दे । कमले । तामरसे । राजीवे ॥ बसन्तेशीतभीताश्च कोकिलस्यबनेरुतम् । अन्तर्जलगताः पद्माः श्रोतुकामारवोत्थिताइति ॥ पद्मके । इभाननबिन्दुवृन्दे । व्यूहविशेषे । निधिप्रभेदे । दशार्बुदे १००००००००० पद्मकाष्ठौषधौ ॥ न० । पुष्करमूले ॥ सीसके ॥ चित्रकाव्यभेप्रदे ॥ पद्मालक्ष्मीरस्मिन्नस्ति । अर्शआद्यच् ॥ पद्यते । पद० । अर्त्तिस्तुस्वितिमन् ॥

पद्मकम् । न० बिन्दुजालके । हस्त्याननादिस्थबिन्दुवृन्दे ॥ पद्मकाष्ठे । पद्माकइतिपाजाइतिचभाषा ॥ ऋषभाद्रिसमुद्भवे पद्मदलसमानवर्णे चन्दनविशेषे ॥ पुं० सुगंधिपुष्पे वृक्षविशेषे ॥ पद्मकंतुवरंतिक्तंशीतलंवातलंलघु । विसर्पदाहविस्फोटकुष्ठ

श्लेष्मास्रपित्तहृत् । गर्भसंस्थापनं रुच्यं वमिव्रणतृषाप्रणुत् ॥ पद्ममिव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥

पद्मकन्दः । पुं० शालूके । पद्ममूले ॥

पद्मकर्कटी । स्त्री० पद्मबीजे ॥

पद्मकर्णिका । स्त्री० अब्जकर्णिकायाम् ॥ पद्मस्यकर्णिकातिक्ताकषाया मधुराहिमा । मुखवैशद्यकृल्लघ्वीतृष्णास्रकफपित्तनुत् ॥

पद्मद्मकाष्ठम् । न० पद्मके । पीतके केदारजे । पाटलापुष्पसन्निभे ॥

पद्मकी । पुं० छत्रपत्रके । भूर्जवृक्षे ॥

पद्मकेशरः । पुं० । न० किञ्जल्के ॥

पद्मखण्डम् । न० पद्मसमूहे ॥ तस्यसमूहइत्यधिकारे कमलादिभ्यःखण्डः ॥

पद्मगन्धि । न० पद्मके । पद्माकइति । पाजा० इतिचभा० ॥ पद्मस्यगन्ध इवगन्धोस्य । उपमानाच्चेतीत्वम्

पद्मगर्भः । पुं० ब्रह्मणि ॥ पद्मोगर्भः जन्मकारणमस्य ॥ हरौ ॥ पद्मस्य हृदयाख्यस्यमध्येउपास्यत्त्वात् ॥

पद्मचारिणी । स्त्री० उत्तरापथभवस्वनामख्यातवृक्ष विशेषे । अव्यथायायाम् । अतिचरायाम् । चारव्याम् ॥ स्थलपद्मिन्याम् ॥ पद्मचरितुंशीलमस्याः । सुपीतिणिनिः ॥

पद्मजः । पुं० चतुरानने ॥ मधुविशेषे ॥ पद्मेजातः । जनीडः ॥

पद्मतन्तुः । पुं० मृणाले ॥

पद्मदर्शनः । पुं० श्रीवासे । धूपविशेषे ॥

पद्मनाभः । पुं० मधुरिपौ । विष्णौ ॥ पद्मंनाभौयस्य । अच्प्रत्यन्ववेत्यचाजितियोगविभागादच् । पद्ममिवसुवर्तुलानाभिरस्यवा ॥ यद्वा । पद्मस्यहृदयपद्मस्यनाभौमध्येप्रकाशनात् पद्मनाभः । पृ० साधुः ॥ भाविजिनविशेषे ॥

पद्मनाभिः । पुं० पद्मनाभे । विष्णौ ॥ पद्मंनाभौयस्य । अजितियोगविभागस्यासार्वत्रिकत्त्वान्नाच् ॥

पद्महालम् । न० मृणाले ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

पद्मपत्रम् । न० पुष्करमूले ॥ पद्मस्येवपत्रमस्य ॥ अब्जदले ॥

पद्मपर्णम् । न० पद्मपत्रे ॥

पद्मपाणिः । पुं० ब्रह्मणि ॥ सूर्ये ॥ बुद्धे ॥ त्रि० । कमलहस्ते ॥ पद्मंपाणौयस्ये ॥

पद्मपुराणम् । न० पाद्मे ॥ तत्संख्या श्लोकायथा । पञ्चपञ्चाशत्साहस्रंपद्माख्यंविपुलंमतमिति ॥

पद्मपुष्पः । पुं० कर्णिकारे । पिङ्गाङ्गपक्षिणि ॥

पद्मप्रभः । पुं० वृत्तार्हद्विशेषे ॥ त्रि० । पद्मसमानप्रभायुक्ते ॥ *

पद्मप्रिया । स्त्री० लक्ष्म्याम् ॥ जरत्कारुमुनेःपत्न्याम् । मनसादेव्याम् ॥

पद्मानिप्रियाणियस्याः ॥

पद्मबन्धः । पुं० चित्रकाव्यविशेषे ॥

पद्मबन्धुः । पुं० सूर्य्ये ॥ पद्मानांबन्धुः ॥ भ्रमरे ॥ पद्माबंधवोऽस्य ॥

पद्मभूः । पुं० ब्रह्मणि ॥

पद्ममुखः । त्रि० पद्मसमानमुखयुक्ते ॥

पद्ममुखी । स्त्री० दुरालभायाम् । फञ्जिकायाम् ॥ पद्मतुल्यास्यविशिष्टायां ॥

पद्मयोनिः । पुं० धातरि । द्रुहिणे । ब्रह्मणि ॥ पद्मंयोनिरुत्पत्तिस्थानंयस्य ॥

पद्मरजः । न० त्रसरेणौ । परमाण्वष्टके ॥

पद्मरागः । पुं० रक्तवर्णमणिविशेषे । शोणरत्ने । लोहितके । माणिक्ये । माणक इ० भा० ॥ पद्ममिवरागोऽस्य ॥ अनेकमन्येतिसंमासः ॥ अस्योत्पत्त्यादयोयथा ॥ सौगन्धिककुरुविन्दस्फटिकेभ्यः पद्मरागसम्भूतिः । सौगन्धिकजाभ्रमराञ्जनाभ्रजम्बूरसद्युतयः ॥ कुरुविन्दभवाः शवलामन्दद्युतयश्चधातुभिर्विद्धाः । स्फटिकभवाद्युतिमन्तोनानावर्णाविशुद्धाश्च ॥ स्निग्धः प्रभानुलेपीस्वच्छोर्चिष्मान्गुरुः सुसंस्थानः । अन्तः प्रभोतिरागोमणिरत्नगुणाः समस्तानाम् ॥ कलुषामन्दद्युतयोलेखाकीर्णाः सधातवः खण्डाः

। दुर्विद्धानमनोज्ञाः सशर्कराश्चेतिमणिदोषाः ॥ सर्पमणेर्लक्षणम् भ्रमरशिखिकण्ठवर्णोदीपशिखासप्रभोभुजङ्गानाम् । भवतिमणिः किलमूर्द्धनियोऽनर्घ्यीयः सविज्ञेयः ॥ यस्तंविभर्त्तिमनुजाधिपतिर्नतस्यदोषाभवन्तिविषरोगकृताः कदाचित् ॥ राष्ट्रेचनित्यमभिवर्षतितस्यदेवःशत्रूंश्चनाशयतितस्यमणेः प्रभावात् ॥ ६ ॥ षड्विंशतिसहस्राण्येकस्यमणेः पलप्रमाणस्य । कर्षत्रयस्यविंशतिरुपदिष्टानिपद्मरागस्य ॥ अर्द्धपलस्यद्वादशकर्षस्यैकस्यषट्सहस्राणि । यश्चाष्टमाषकधृतस्तस्यसहस्रत्रयंमूल्यम् ॥ माषकचतुष्टयंदशशतत्रयंद्वौतुपञ्चशतमूल्यौ । परिकल्प्यमन्तरालेमूल्यंहीनाधिकगुणानाम् ॥ वर्णन्यूनस्यार्द्धंतेजोहीनस्यमूल्यमष्टांशम् । अल्पगुणोवहुदोषोमूल्यात् प्राप्नोतिविंशांशम् ॥ आधूम्रंव्रणवहुलंस्वल्पगुणंचाप्नुयाद्द्विशतम् । इतिपद्मरागमूल्यंपूर्वाचार्य्यैः समुद्दिष्टम् ॥ ११ ॥ इत्येकोनाशीतिर्वाराह्याम् ॥ विशेषोयुक्तिकल्पतरौद्रष्टव्यः ॥

पद्मलता । स्त्री ० मृणालिन्याम् ॥

पद्मलाञ्छनः । पुं० ब्रह्मणि । वेधसि ॥ भास्करे । रवौ ॥ धनदे ॥ गुह्यकेश्वरे ॥ बुद्धभेदे । लोकेश्वरे ॥

पद्मलाञ्छना । स्त्री० तारायाम् ॥ लक्ष्

स्याम् । श्रियाम् ॥ वाग्देवतायाम्। सरस्वत्याम् ॥ पद्मंलाञ्छनंयस्याः

पद्मवर्णकम् । न० पुष्करमूले ॥ त्रि० पद्मसमानवर्णवति ॥

पद्मवासा । स्त्री०,लक्ष्म्याम् ॥ पद्मे वासोस्याः ॥

पद्मवीजम्। न० गालोड्ये। पद्माक्षे। कमलवीजइतिकमलगट्टा० इतिचभाषा ॥ पद्मस्यवीजम् ॥ पद्मवीजं हिमंस्वादुकषायंतिक्तकंगुरु ॥ विष्टम्भिवृष्यंरूक्षञ्च गर्भसंस्थापकंपरम् ॥ कफवातरंवल्यं ग्राहिपित्तास्रदाहनुत् ॥

पद्मवीजाभम् । न० मखान्ने । मखाना इ० भा० प्र०पानीयफले ॥

पद्मव्यूहः । पुं० पद्माकृतौ व्यूहविशेषे ॥ समविस्तृतपरिमण्डलो मध्योपविष्टजिगीषुः पद्मव्यूहः। तेनराजापुरान्निर्गत्यसर्वदा कपटनिवेशनंकुर्यात् ॥

पद्महस्ता। स्त्री० श्रियि। लक्ष्म्याम् ॥ पद्मंहस्तेयस्याः ॥ त्रि० पद्मविशिष्टकरे॥

पद्मा। स्त्री० फञ्जिकायाम् । भार्ग्यरि पद्माभंपुष्पमस्त्यस्याः ॥ श्रियि । रमायाम् ॥ चारव्याम् । पद्मचारव्याम् ॥ पद्मानुष्णाकटुस्तिक्ता कषायाकफवातजित् । मूत्रकृच्छ्राश्म शूलघ्नी श्वासकास विषापहा ॥ पन्नग्याम् । मनसायाम् । जरत्कारुमुनेः पत्न्याम् ॥ व्रत्तार्हन्मातरि ॥ कल्किदे

वेनविवाहितायाम्वृहद्रथराजकन्यायाम् ॥ कुसुम्भ पुष्पे ॥ पद्ममस्त्यस्याः । अर्शआद्यच् ॥ यद्वा । पद्यते । पद० । अर्त्तिस्तुखितिमन् । टाप् ॥

पद्माकरः। पुं० तडागे । कासारे। सपद्मागाधजलाशये ॥ योग्यतयानिष्पद्मेचमहाजलाशये ॥ पद्मानामाकरःउत्पत्तिस्थानम् ॥ क्वचित्पद्मशून्येपि योग्यतयाप्रयोगः ॥

पद्माक्षम्। न० पद्मवीजे॥ त्रि०। पद्मलोचने ॥

पद्माख्या । स्त्री० पद्माह्वायाम् ॥

पद्माटः। पुं० चक्रमर्द्दके । उरणाक्षे। पवाड० इ० भा० ॥ पद्ममिवपद्मांवांद्मपसमूहंवा अटति अटगतौ । कर्मण्यण् ॥

पद्मालया। स्त्री० लक्ष्म्याम् । कमलायाम् ॥ पद्ममालयोऽस्याः ॥

पद्मावतिका। स्त्री० मात्रावृत्तविशेषे ॥ यथा । यद्यष्टचतुष्कलगणनिर्मितपदकरपदकर्णद्विजविहिता सापद्मावतिकाविबुध सुमहिता जगणविरहिता सुकविहिता । इहदशवसुभुवनैर्भवति विरामः सकलाभिमतफलायतदाफणिनायकपिंगलभणित सुमङ्गल रसिकमनः संविहितमदा ॥ यथा । विधुरेवविधुरयतिमर्मनिकृन्ततिजनयतिशर्म्म नमर्मसद : चन्दनवन पवनोविकलयतिमनो द

लयतिमदनोहृदयमदः। प्रियसखि ममनयनंपङ्कजनयनंकीर्त्तिसिंहधरणीरमणीयदिमिलतिविशालं भवति तदालं विरहपयोनिधिसन्तरणम् ॥

पद्मावती। स्त्री० जरत्कारुमुनेः पत्न्याम्। मनसादेव्याम्। नदीप्रभेदे। पद्मा० इ० गौ० भा० ॥ पद्मचारिण्योषधौ ॥ पद्मावतिकावृत्ते ॥ जयदेवकवेः पत्न्याम् ॥

पद्मावतीप्रियः। पुं० जरत्कारुमुनौ ॥

पद्मासनम्। न० योगिनामासनविशेषे ॥ यथा। वामोरूपरिदक्षिणं नियमतः संस्थाप्य वामंतथा दक्षोरूपरि पश्चिमेनविधिनाधृत्याकराभ्यां धृतम्। अङ्गुष्ठं हृदयेनिधार्यचिवुकंनासाग्रमालोकयेदेतद्व्याधिविकारनाशनकरंपद्मासनंप्रोच्यते इति ॥ अपिच। ऊर्वोरुपरिविन्यस्यसम्यक्पादतलेशुभे। अङ्गुष्ठौचनिवध्नीयाद्धस्ताभ्यांव्युत्क्रमात्ततः ॥ पद्मासनमिति प्रोक्तं योगिनां हृदयङ्गममितिदेवीगीता ॥

पद्मासनः। पुं० ब्रह्मणि। कमलासने ॥

पद्मासना। स्त्री० लक्ष्म्याम्। पद्ममासनंयस्याः ॥

पद्माह्वयम्। न० पद्मके। पद्माकः० इ० भा० ॥

पद्माह्वा। स्त्री० पद्मचारिण्योषधौ ॥

पद्मी। पुं० हस्तिनि ॥ पद्मंविंदुजालकमस्त्यस्य। इनिः ॥ हरौ ॥ पद्मंहस्तेऽस्य ॥

पद्मिनी। स्त्री० पद्मसङ्घाते ॥ नलिन्याम्। विसिन्याम् ॥ मूलनालदलोत्फुल्लफलैः समुदितापुनः। पद्मिनीप्रोच्यतेप्राज्ञैर्विसिन्यादिस्वसास्मृता ॥ पद्मिनीमधुरातिक्ता कषाया शिशिरा परा। पित्तक्रमिशोष वान्ति भ्रान्ति सन्तापदोषहृत् ॥ इतिराजनिर्घण्टोक्तलक्षणगुणाः। अन्यत्रापि गुणायथा। पद्मिनी शीतलागुर्वी मधुरालवणाचसा। पित्तासृक्कफनुद्रूक्षावातविष्टम्भकारिणी ॥ सरोरुहे ॥ सरस्याम् ॥ पद्मयुक्तदेशे ॥ पद्मानिसन्त्यत्र। पु० इनिः ॥ स्त्रीविशेषे ॥ यथा। भवति कमलनेत्रा नासिकाक्षुद्ररन्ध्रा अविरल कुचयुग्मा दीर्घकेशीकृशाङ्गी। मृदुवचनसुशीला नृत्यगीतानुरक्ता सकलतनुसुवेशा पद्मिनीपद्मगन्धा ॥ हस्तिन्याम् मृणाले ॥ पद्मे ॥ सरोवरे ॥

पद्मिनीकण्टकः। पुं० पद्मकांटा इति गौडेषुख्याते ॥ भावप्रकाशोक्तेक्षुद्ररोगविशेषे ॥

पद्मिनीकान्तः। पुं० रवौ ॥

पद्मिनीखण्डम्। न० पद्मिनीनां

समूहे ॥ कम०खण्ड : ॥

पद्मिनीवल्लभ : । पुं० सूर्ये ॥

पद्मेशय : । पुं० कृष्णे । विष्णौ ॥ पद्मेशेते । शीङ् । अधिकरणेशेतेरित्यच् । शयवासेत्यलुक् ॥

पद्मोत्तर : । पुं० कुसुम्भे ॥

पद्मोत्तरात्मज : । पुं० जिनचक्रवर्त्तिविशेषे ॥

पद्मोद्भव : । पुं० अब्जयोनौ । सुज्येष्ठे ॥ पद्मेउद्भवोऽस्य ॥

पद्मोद्भवा । स्त्री० मनसादेव्याम् ॥

पद्य : । पुं० शूद्रे । अवरवर्णे ॥ न० श्लोके । कविकृतौ ॥ तल्लक्षणं यथा । गद्यंपद्यमिति प्राहुर्वाङ्मयं द्विविधंबुधैः । वर्णमात्राप्रभेदेन पद्यं बहुविधंस्मृतम् ॥ अपिच । पद्यंचतुष्पदीतच्च बृत्तंजातिरिति द्विधा । वृत्तमक्षरसङ्ख्यातं जातिर्मात्राकृताभवेदिति ॥ शाब्दे ॥

पद्या । स्त्री० वर्त्मन्याम् । बर्त्मनि ॥ पादायहिता । शरीरावयवाद्यत् । पद्यत्यतदर्थेइतिपद्भाव : ॥ कर्दमे पदंदृश्यमस्मिन् । पदमस्मिन्दृश्यमितिवायत् ॥ यद्वा ॥ पादौविध्यन्तिपद्या : शर्करा : । विध्यत्यधनुषेतियत् ॥ स्तुतावितिविश्व : ॥

पद्र : । पुं० ग्रामे ॥ जनपदे ॥ पद्यतेऽस्मिन् । पद० । स्फायितञ्चीतिरक् ॥

पद्व : । पुं० भूर्लोके ॥

पद्वा । पुं० पथि ॥ रथे ॥ पद्यते । पद० । स्नामदिपदीत्यादिनावनिप् ॥

पद्वरी । स्त्री० गतौ । वनोरचेति ङीब्रौ ॥

पनस : । पुं० फलवृक्षवि० । काण्टकिफले । कटहलइतिफनस० इतिचभाषा ॥ अस्यपर्यायादयोयथा पनस : कण्टकिफल : फणाशीति बृहत्फल : । पनसंशीतलंपक्वंस्निग्धंपित्तानिलापहम् ॥ तर्पणंबृंहणंस्वादुमांसलंश्लेष्मलंभृशम् । बल्यंशुक्रप्रदंहन्तिरक्तपित्तक्षतक्षयान् ॥ आमंतदेवविष्टम्भिवातलंतुवरंगुरु । दाहकृन्मधुरंबल्यं कफमेदोविवर्धनम् ॥ पनसोद्भूतबीजानिवृष्याणि मधुराणिच । गुरूणिबद्धवर्चांसिसृष्टमूत्राणिसंवदेत् ॥ मज्जापनसजो वृष्योवाततित्तकफापह : । विशेषात्पनसंवर्ज्यं गुल्मिभिर्मन्दवह्निभि : । अलंपनसपाकाय फलंकदलसम्भवम् ॥ इतिभावप्रकाश : ॥ कण्टाफलंसुमधुरं बृंहणंस्निग्धशीतलम् । दुर्जरंवातपित्तघ्नं श्लेष्मशुक्रबलप्रदम् ॥ तदेवसर्पिषायुक्तंस्निग्धं हृद्यंबलप्रदम् । छर्द्दिघ्नंनचचक्षुष्यं वृष्यञ्चवातपित्तनुत् ॥ कण्टाफलमपक्वन्तुकषायंस्वादुवातलम् । रक्तपित्तहरंस्वादु तत्फलास्थ्यपितद्गु

णम् ॥ इतिराजवल्लभः ॥ कण्टके ॥ वानरविशेषे ॥ पनाय्यतेस्तूयते । पन० अत्यविचमितमीत्यादिना असच् ॥

पनसतालिका । स्त्री० पनसस्यफले॥

पनसा । स्त्री० रोगप्रभेदे ॥ राक्षसीविशेषे ॥ वानरीविभेदे । नदीविशेषे ॥

पनसिका । स्त्री० भावप्रकाशोक्तेकर्णमध्यजातव्रणेक्षुद्ररोगविशेषे ॥

पनायितः । त्रि० शस्ते ॥ पनाय्यतेस्म । पण । पनच । क्तः । आयादयआर्द्धधातुकेवा ॥

पनितः । त्रि० ईडिते । पनायिते ॥ पन० । क्तः । आयाभावः ॥

पन्थकः । त्रि० पथिजाते ॥ पथः पन्थचेतिवुन् ॥

पन्नः । पुं० अधोगमने । नीचैर्गतौ ॥ पनेः कॄवृजॄसीतिनन् ॥ त्रि० । च्युते । गलिते । पतिते ॥ पद्यतेस्म । पद० । क्तः । गत्यर्थेतिकर्त्तरिवाक्तः ॥

पन्नगः । पुं० नागेभ्योभिन्नेपवनाशने । सर्पे ॥ पन्नं गच्छति । गम्ड० सर्वत्रपन्नयोरुपसङ्ख्यानमितिडः ॥ पद्भ्यांनगच्छतीतिवाविग्रहः ॥ पद्मकाष्ठे ॥

पन्नगकेशरः । पुं० नागकेशरपुष्पे ॥ पन्नगाख्यःकेशरः ॥

पन्नगाशनः । पुं० गरुडे । वैनतेये ॥ पन्नगान्अश्नातिअश० । ल्युः ॥ पन्नगाअशनंयस्येतिवा ॥

पन्नगी । स्त्री० सर्पिण्याम् ॥ सर्पिणीक्षुपे । मनसादेव्याम् ॥

पन्नद्धा । स्त्री० चर्म्मपादुकायाम् ॥

पन्नद्ध्री । चर्म्मपादुकायाम् ॥ पनद्धा पनद्ध्री० इतिचभाषा ॥

पपीः । पुं० सोमे । चन्द्रे ॥ सूर्य्ये ॥ पातिलोकम्पिवतिवा । पा० । यापोः किद्द्वेचेतिईः ॥

पपुः । पुं० पालके ॥ स्त्री० । धात्र्याम् ॥ पाति । पा० । कुर्भ्रश्चेतिचकारादन्यतोपिकुर्धातोद्वेच ॥

पमरा । स्त्री० सल्लकी० इ० गौ० भा० प्र० गंधद्रव्यविशेषे ॥

पम्पा । दण्डकारण्यान्तर्गतसरोविशेषे ॥ ऋष्यमूकसमीपवर्त्तिन्यां पुष्करिण्याम् ॥ यथा । पश्यलक्ष्मणपम्पायावकः परमधार्म्मिकः । शनैः चालयतेपादान्प्राणिनां वधशङ्कया ॥ बकः किंवर्ण्यते रामयेनाहंनिष्कुलीकृतः । सहवासी विजानाति चेष्टितंसहवासिनामिति ॥ ओड्रदेशस्थनदीविशेषे ॥

पयःकन्दा । स्त्री० क्षीरविदार्य्याम् ॥ पयः कन्देयस्याः ।

पयःखल्लः । पुं० चतुष्पदवहनीयेजलाहरणार्थेचर्म्मपुटविशेषे । दृतौ । प

खालङ्कृतिभा० ॥

पयः पूरः । पुं० अपांसमूहे ॥

पयः प्रसादि । न० कतके । कडूआनिर्मली० दू० भा० ॥

पयःफेनी । स्त्री० । दुग्धफेनीक्षुपे ॥

पयश्चयः । पुं० अपांसमूहे । पूरे ॥ पयसांचयः ॥

पयः । न० क्षीरे । दुग्धे ॥ नीरे । जले ॥ पय्यते०पयतेबा । पयगतौपीङ्० पानेवा । सर्वधातुभ्यइत्यसुन् ॥

पयस्पः । पुं० मार्जारे ॥ त्रि० । पयःपानकर्त्तरि ॥ पयः पिबति । पा० । सुपीतिकः ॥

पयस्पाशम् । न० कुत्सितेपयसि ॥ याप्ये पाशप् । पाशकल्पककाम्येष्विति बिसर्गस्यसः ॥

पयस्यः । त्रि० पयोजाताज्यदध्यादौ ॥ पयोहिते ॥ पयसोबिकारः । गोपयसोर्यत् ॥

पयस्या । स्त्री० दुग्धिकायाम् ॥ क्षीरकाकोल्याम् ॥ स्वर्णक्षीर्याम् ॥ सूर्यबल्ल्याम् ॥ कुटम्बिनी क्षुपे ॥ आमिक्षायामितिहेमचन्द्रः ॥

पयस्वान् । त्रि० पयस्विनि ॥ पयोस्त्यस्यमतुप् ॥

पयस्वला । स्त्री० छाग्याम् ॥ पयोस्त्यस्याम् । अन्येभ्योपीतिबलः ॥

पयस्विनी । स्त्री० नद्याम् ॥ भारतबर्षस्यबिशेषनद्याम् ॥ धेनौ ॥ बिभाबर्य्याम् । रजन्याम् ॥ काकोल्याम् ॥ दुग्धफेन्याम् ॥ क्षीरबिदार्याम् ॥ ॥ छाग्याम् ॥ जीबन्त्याम् ॥ पयोस्त्यस्याम् ॥ अस्मायामेधेतिबिनिः ङीप् ॥

पयोगडः । पुं० द्वीपे ॥ घनोपले ॥

पयोघनः । पुं० घनोपले ॥ दू०हा० ॥

पयोजन्मा । पुं० घने । मेघे ॥ पयसोजन्मयस्मात् ॥

पयोदः । पुं० मेघे ॥ पयोददाति ॥ डुदाञ्० । कः ॥

पयोदबान्तम् । न० अम्भःकणे

पयोधरः । पुं० इक्षुबिशेषे । कोषकारे ॥ नारिकेले ॥ स्त्रीस्तने । कुचे ॥ यथा । यापांसुपाण्डुरबपुर्बिरसापुरासीत् सैवालकाङ्कुरलतामधुनाबिभर्त्ति बक्रं प्रसर्पति तनोर्बितनोति लक्ष्मीप्रायः पयोधरसमुन्नतिरत्रहेतुरिति ॥ कशेरुणि ॥ मेघे ॥ धरति । धृञ्० । अच् । पयसोधरः ॥ गुरुमध्यगतचतुर्मात्रिकप्रभेदे ॥ कर्णिकारवृक्षे इतिशब्दाम्बुधिः ॥

पयोधाः । पुं० समुद्रे ॥ जलाधारे ॥ पयोदधाति । डुधाञ्० । पयसिचेति धाञोऽसिः ॥ मेघे ॥

पयोधिः पुं० समुद्रे ॥ पयांसिधीयन्तेऽत्र । डुधाञ् । कर्मण्यधिकरणेचेतिकिः ॥

पयोधिकम् । न० समुद्रफेने ॥

पयोनिधिः। पुं० समुद्रे ॥ क्षीराब्धौ ॥ पयांसिनितरांधीयन्तेऽत्र। डुधाञ्०। अधिकरणेकिः ॥

पयोमुक्। पुं० मेघे ॥ पयोमुञ्चति ॥ मुच्लृ०क्विप् ॥

पयोलता। स्त्री० क्षीरबिदार्याम्। पयसोलतेव ॥

पयोव्रतः। पुं० पयोमात्रपानरूपव्रतविशेषे। द्वादशाहसाध्ये बिष्णुव्रतबि० ॥

पयोष्णिजाता। स्त्री० सरस्वतीसरिति ॥

पयोष्णी। स्त्री० तीर्थविशेषे ॥ बिन्ध्याचलदक्षिणेप्रसिद्धायांनद्याम् ॥ पयोष्णी सलिलंरुच्यंपबित्रंपापनाशनम्। सर्वपापहरं सौख्यबलकान्तिप्रदंलघ्विति राजनिर्घण्टः ॥

परः। पुं० देहादन्यस्मिन्नात्मनि ॥ ब्रह्मणआयुषि ॥ यथा। कालसङ्ख्या समासेनपूर्वार्द्धद्वयकल्पिता। सएव स्यात्परः कालस्तदन्तेपरिपूज्यते ॥ निजेनतस्यमानेन चायुर्वर्षशतंस्मृतम्। तत्पराख्यं तदर्द्धञ्चपरार्द्धमभिधीयते ॥ अपिच। क्षीणकल्पशतानिस्यु स्तथा षष्टिर्द्विजोत्तमाः ॥ ब्रह्मणः कथितंवर्षंपराख्यंतच्चतत्पदम् ॥ इ० कूर्मपुराणे ५ अध्यायः ॥ मायातीतेपरमेश्वरे ॥ न०। पश्चाद्भाविनिकार्ये ॥ न० ॥ केवले ॥ मोक्षे ॥ यथा ॥ यस्यवाङ्मनसी स्यातांसम्यक्प्रणिहितेसदा। तपस्त्यागश्चसत्यञ्चसवै परमवाप्नुयादिति ॥ सत्तायाम्। परसामान्ये ॥ ब्रह्मणि ॥ त्रि०। प्रकृष्टे। श्रेष्टे ॥ निरतिशये। उत्कृष्टे। प्रकृतिगुणासंस्पृष्टे। अप्रामाण्यशंकाकलङ्कशून्ये ॥ यथा एकाक्षरंपरम्ब्रह्म प्राणायामंपरंतपः। सावित्र्यास्तु परंनास्तिमौनात् सत्यंविशिष्यत इतिमनुः ॥ बहुकालीने ॥ अरौ। शत्रौ ॥ दूरे। अन्यस्मिन्। व्यतिरिक्ते। स्वस्मादितरस्मिन् ॥ उत्तरस्मिन् ॥ पिपर्त्तिरोषम्०पूर्यते०ऽनेनवा। पॄ०। प०। ऋदोरप्० पुंसीतिघोवा ॥

पर: शत:। त्रि० शतात्परस्मिन्सङ्ख्येये। शताधिके ॥ शतात्परः। पञ्चमीतियोगविभागात्समासः। राजदंतादिः। पारस्करादित्वात्सुट् ॥ परः शताद्यास्तेयेषांपरासङ्ख्याशतादिकात् ॥

परःसहस्रः। त्रि० सहस्रात्परस्मिन्। सहस्राधिके ॥ सहस्रात्परं। पञ्चमीति योगबिभागात्०स०राजदंतादिः। पारस्० सुट ॥

परकीयः। त्रि० परसम्बन्धिनि ॥ परस्येदम्। गहादिषुकुग् जनस्यपरस्य चेतिच्छः ॥

परकीया । स्त्री० नायिका भेदे ॥

परकृतिः । पुं पुरुषविशेषनिष्ठमिथोविरुद्धकथने । अर्थवादविशेषे ॥

परक्षेत्रम् । न० परभूमौ ॥ यथा । वृषापेहिपरक्षेत्रादायातिक्षेत्ररक्षकः । इति ॥ परपत्न्याम् ॥ परशरीरे ॥

परग्रन्थिः । पुं० पर्वावधौ । अङ्गुलिपर्वणि ॥ इ० हा० ॥

परच्छिद्रम् । न० परदोषे ॥ नोचः सर्षपमात्राणिपरच्छिद्राणिपश्यति । आत्मनो बिल्वतुल्यानिपश्यन्नपिनपश्यति ॥ इ० ग० पु० ॥

परजातः । पुं०कोकिले ॥ त्रि० । पराचिते । परैधिते ॥ परस्माज्जातः परपोषितत्वात् ॥

परजितः । त्रि० शत्रुणापराजिते ॥

परञ्जः । पुं० तैलयन्त्रे ॥ छुरिकाफले ॥ फेने ॥ असौ ॥

परञ्जनः । पुं० वरुणे ॥ इ०तिहेम चन्द्रः ॥

परञ्जयः । पुं० वरुणे ॥ त्रिकाण्डशेषः ॥ त्रि०शत्रुजयकर्त्तरि ॥

परतन्त्रम् । न०परकीयशास्त्रे ॥ व्यक्तौ ॥ यथा । बुद्ध्यादिस्वकार्य्येअहङ्कारे जनयितव्येप्रकृत्यापूरोऽपेक्ष्यते अन्यथाक्षीणासतीनालमहङ्कारंजनयितुमितिस्थितिः । एवमहङ्कारादिभिरपिस्वकार्यंजनने प्रकृत्यापूरमपेक्ष्यते । तेनप्रकृतिंपरामपेक्ष्यमाणं कारणमपि कार्योपजनने परतन्त्रं भवति । त्रि० । परवशे । पराधीने ॥ परस्तन्त्रंप्रधानंयस्य ॥ परेषां तन्त्रम् ॥

परतः । अ० परस्तादर्थे ॥ परस्मिन्परस्याम्परस्मात्परस्याः परः परावा । वसत्यागतोरमणीयंवा । विभाषापराबराभ्यामित्यतसुच् । तद्धितश्चासर्व्वविभक्तिरित्यव्ययत्त्वम् ॥

परत्र । अ० परलोके ॥ परस्मिन् । सप्तम्यास्त्रल् ॥

परत्रभीरुः । त्रि० धार्मिके । परकालभयशीले ॥

परत्वम् । न० परतायाम् । परव्यवहारकारणे ॥ तद्द्विविधम् । दिक्कृतङ्कालकृतञ्च दूरस्थेदिक्कृतं परत्वम् । ज्येष्ठेकालकृतंपरत्त्वमिति ॥

परदारः । पुं० परभार्यायाम् ॥ तद्गमनेदोषोयथा । परदाररताश्चैवपरद्रव्यहराश्चये । अधोधोनरकेयान्ति पीड्यन्तेयमकिङ्करैरिति ॥

परदुःखम् । न० अन्यजनपीडायाम् ॥

परदेवता । स्त्री० परमात्मनि । परब्रह्मणि ॥

परद्वेषी । त्रि० विदूषके । परद्वेष्टरि ॥

परधर्म्मः । पुं० स्वमप्रत्ययविहिते ॥ पर-

स्यपरेषांवाधर्मः ।

परध्यानम् । न० ध्यानविशेषे ॥

परन्तपः । पुं० परतापिनि । शत्रुतापने ॥ जितेन्द्रिये ॥ परेषांकामक्रोधलोभादिशत्रूणांतापजनके । अज्ञानशत्रुदमने ॥ परंशत्रुंकामक्रोधादिरूपंशत्रुगणंशौर्येणबलवता विवेकेनतपसाचभानुरिवतापयतीतिविग्रहेतपसन्ताप इत्यस्मात्ण्यन्तात्परेकर्मण्युपपदेद्विषत्परयोस्तापेरितिखच्प्रत्ययः । खचिह्रस्वः । मुम् ॥

परन्तु । अ० प्रागुक्तविरुद्धार्थे ॥

परपदम् । न० मुक्तौ ॥ श्रेष्ठस्थाने परस्यतत्पदस्य ॥

परपाकनिवृत्तः । पुं० परोद्देश्यकपाकरहिते । पञ्चयज्ञाकर्त्तरि ॥ यथा । गृहीत्वाग्निंसमारोप्यपञ्चयज्ञान्ननिर्वपेत् । परपाकनिवृत्तोऽसौमुनिभिः परिकीर्तितः ॥ इतिमिताक्षरा ॥

परपाकरतः । पुं० परपाकरुचौ ॥ प्रातः पञ्चयज्ञान्निर्वर्त्यपरान्नभोजिनि ॥ यथा । पञ्चयज्ञान्स्वयंकृत्वापरान्नमुपजीवति । सततंप्रातरुत्थायपरपाकरतस्तुसः ॥ परपाकनिवृत्तस्यपरपाकरतस्यच । अपचस्यचभुक्त्वान्नंद्विजश्चान्द्रायणंचरेत् ॥ इतिमिताक्षरायांप्रायश्चिताध्यायः ॥

परपिण्डादः । त्रि० परान्ने । परान्नजीविनि ॥ परस्यपिण्डः । तमत्ति ॥ अद० । कर्मण्यण् ॥

परपुरुषः । पुं० विष्णौ ॥ परश्चासौपुरुषश्च ॥ अन्यपुंसि ॥ उपनायके ॥

परपुष्टः । पुं० कलकंठे । कोकिले ॥ परेणवायसेनपुष्टः पालितः ॥ त्रि० । अन्यपालिते :। परेण पोषिते ॥

परपुष्टमहोत्सवः । पुं० आम्रे ॥ परपुष्टानांमहोत्सवोयस्मिन् ॥

परपुष्टमहोत्सवा । स्त्री० वेश्यायाम् ॥ परपुष्टेमहोत्सवोयस्याः ॥

परपुष्टा । स्त्री० पण्याङ्गनायाम् । वारनार्याम् ॥ परैः पुष्टा ॥

परपूर्व्वा । स्त्री० पुनर्भ्वाम् । स्वैरिण्याम् । परोऽन्यःपूर्वोभर्तायस्याः सा । परपूर्वाःस्त्रियस्त्वन्याःसप्तप्रोक्तायथाक्रमम् । पुनर्भूस्त्रिविधातासां स्वैरिणीतुचतुर्विधेति नारदः । पतिंहित्वाऽपकृष्टंस्वमुत्कृष्टं यानिषेवते । निंद्यैवसाभवेल्लोकेपरपूर्व्वेतिचोच्यतेइतिमनुः ॥

परप्रतिनप्ता । स्त्री० (इतिहेम

परप्रपौत्रः । पुं० वृद्धप्रपौत्रे ॥(चन्द्रः ॥

परभाषा । स्त्री० अपशब्दे । म्लेच्छिते ॥

परभागः । पुं० गुणोत्कर्षे ॥ सुसम्पदि ॥ शेषांशे ॥ शोभातिशये

॥ परभागोभवेद्वर्णद्वयमंसर्गजारुचिः

परभुक्ता । स्त्री० अन्यपुरुषसम्भोगविशिष्टायाम् ॥ परभुक्तास्वकान्तास्त्रयौभुङ्क्ते सनराधमः । सपच्यते कालसूत्रे यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥ इत्यादिनाब्रह्मवैवर्त्तेश्रीकृष्णजन्मखंडे १८ ऽध्यायेविशेषोद्रष्टव्यः ॥

परभृत् । पुं० काके ॥ परंबिभर्त्ति डुभृञ्० । क्विप् ॥

परभृतः । पुं० कोकिले पिके ॥ परेणाकाकेनभृतः ॥ त्रि० ॥ परपोषिते ॥

परम् । अ० नियोगे ॥ क्षेपे ॥ किन्त्वर्थे ॥ केवले ॥

परमः । पुं० प्रणवे ॥ त्रि० । परे । उत्कृष्टे ॥ अग्रेसरे ॥ प्रथमे ॥ अकारे ॥ प्रकृष्टे । उत्पत्तिविनाशशून्यस्वप्रकाशपरमानन्दरूपे । निरतिशयपुरुषार्थपर्यवसायिनि ॥ प्रधाने ॥ पराउत्कृष्टामायस्यसः ॥

परमगतिः । स्त्री० मुक्तौ ॥ त्रि० मोक्षहेतौ ॥ यांविप्राःसर्वतः शान्ताविशुद्धाज्ञाननिश्चयाः । गतिंगच्छन्तिसन्तुष्टास्तामाहुः परमांगतिमितिमोक्षधर्मः ॥

परमन्तपः । न० इन्द्रियजये ॥ मनसश्चेन्द्रियाणाञ्चह्यैकाग्र्यंपरमंतपः । प्राणायामाब्राह्मणस्यत्रयोपिविधिवत्कृताः । व्याहृतिप्रणवैर्युक्ताविज्ञेयं परमंतपः ॥ आलोचने ॥

परमपदः । पुं० न० श्रेष्ठस्थाने ॥ परदेवताचरणे ॥ पद्यतेज्ञानिभिः प्राप्यते इति पदः परमश्चासौपदश्चेति

परमब्रह्म । न० परमेश्वरे । नारायणे ॥

परमम् । अ० अनुज्ञायाम् । अनुमतौ । शां० इ० भा० ॥ परंमिमीतेमिनोतिमीनातिवा । डम् ॥

परमर्षिः । पुं० भेलाद्यृषिविशेषे ॥ सप्तर्षिषु ॥

परमहंसः । पुं० आत्मानात्मविवेकिपरिव्राजिब्राह्मणे । संवर्तकारुणिश्वेतकेतुदुर्वासाऋभुनिदाघजड़भरतदत्तात्रेयरैवतकप्रभृतौ ॥ मुखजानामयंधर्मो यद्विष्णोर्लिङ्गधारणं । बाहुजातोरुजातानामयंधर्मो नविद्यते ॥ * ॥ चतुर्विधावधूतेषुतुरीये ॥ यथा । चतुर्णामवधूतानां तुरीयोहंस उच्यते । त्रयोन्ये भोगयोगाढ्यामुक्ताः सर्वेशिवोपमाः ॥ हंसोनकुर्यात् स्त्रीसङ्गंनवाधातुपरिग्रहम् । प्रारब्धमश्नन्विहरेन्निषेधविधिवर्जितः ॥ त्यजेत्स्वजातिचिह्नानि कर्माणिगृहमेधिनाम् । तुरीयोविचरेत्क्षोणीं निःसंकल्पोनिरुद्यमः । सदात्मभावसंतुष्टः शोकमोहविवर्जितः । निर्निकेतस्तितिक्षुः स्यान्निःशंकोनिरुपद्रवः ॥ नार्पणंभक्ष्यपेयानांनतस्यध्यानधारणाः । मु

क्तोविरक्तोनिर्द्वन्द्वोहंसाचारपरोयतिरिति महानिर्वाणतन्त्रम् ॥

परमागतिः। स्त्री० साक्षान्मोक्षहेतौ ॥ यथा। कषायपक्तिः कर्माणिज्ञानन्तुपरमागतिरिति ॥

परमाणुः। पुं० परिमण्डले। परमेणौ। यतोऽणुर्नास्ति सपरमाणुरित्यर्थः ॥ जालान्तरगतेभानौयत्सूक्ष्मंदृश्यतेरजः। तस्ययः षष्ठकोभागः परमाणुः सउच्यते ॥ * ॥ सौत्रान्तिकादिमतेचतुष्टयेचपृथिव्यादिपरमाणवः खरस्नेहोष्णेरणस्वभावाः। तथाहि कठिनस्वभावाःपृथिवीपरमाणवः। स्नेहस्वभावाःअपांपरमाणवः। उष्णस्वभावास्तेजसः परमाणवः। ईरणस्वभावावायुपरमाणवः इति ॥ परमश्चासावणुश्च ॥ * ॥ पृथिव्यादिभूतचतुष्टयानांद्व्यणुकानामवयवः परमाणुः। सचनित्योनिरवयवस्ततः सूक्ष्ममपिनास्ति। यथा। नित्याऽनित्याचसाद्वेधा नित्यास्यादणुलक्षणा। अनित्यातुतदन्यास्यात् सैवावयवयोगिनी ॥ पारिमाण्डल्यनामकतत्परिमाणन्तु नकस्यापिकरणम्। यथा। पारिमांडल्यभिन्नानांकारणत्वमुदाहृतम् ॥ जलादिपरमाणुरूपस्यनित्यत्त्वम्। पार्थिवपरमाणुरूपस्याऽनित्यत्त्वम्। यथा। जलादिपरमाणौतन्नित्यमन्यस्यहेतुकम्। इ० भा० प० ॥ तैरेवपरमाणुभिराद्युपादानैर्द्व्यणुकत्रसरेण्वादिक्रमेणस्थूलक्षितिजलतेजोमरुतःसृजतिपरमेश्वरः। यथा। अयोजनंपरमाणुकर्मतथाचसर्गाद्यकालीनंद्व्यणुकारम्भकपरमाणुकर्मंयत्नजन्यं प्रयत्नवदात्मसंयोगजन्यंवाकर्मत्वादस्मदादिशरीरकर्मवदिति कुसुमाञ्जलिः ॥ प्रलयेऽतिस्थूलस्थूलनाशानन्तरंपरमाणुक्रियाविभागपूर्वसंयोगनाशादिक्रमेणद्व्यणुकशानात्तिष्ठन्तिपरमाणवएवेति। यथा। दोधूयमानास्तिष्ठन्तिप्रलयेपरमाणवः। इति प्राचीनकारिका ॥ तस्यमहत्वाभावादतीन्द्रियत्त्वम्। यथा ॥ महत्त्वंषड्विधेहेतुरिति० भा० प० ॥ * कालविशेषे ॥ यथा। सकालः परमाणुर्वैयोभुङ्क्तेपरमाणुताम्। सतोविशेषभुग्यस्तुकालः सपरमोमहान् ॥ अणुर्द्वौपरमाणूस्यात्त्र्यसरेणुस्त्रयः स्मृतः। जालार्करश्म्यवगतः खमेवानुपतन्नगात् ॥ इ० श्रीभागवते ३स्कन्धे ११ अध्यायः ॥ अस्यार्थः। सतः प्रपञ्चस्यपरमाणुतांपरमाण्ववस्थांयोभुङ्क्तेसकालः परमाणुः तस्यैवाविशेषंसाकल्यंयोभुङ्क्तेसपरममहान्। अयमर्थः। ग्रहर्क्षताराचक्रस्थइत्यादिनायत्सूर्यपर्यटनं वक्ष्यति तत्रसूर्योयावतापर

माणुदेशमतिक्रामति तावान्कालः परमाणुः। यावता चद्वादशराश्यात्मकं सर्वं भुवनकोषमतिक्रामति। स परममहान्संवत्सरात्मकः तस्यैवावृत्त्या युगमन्वन्तरादिक्रमेण द्विपरार्द्धान्तत्वमिति। तथाच पञ्चमे सूर्यगत्यैव कालादिविभागं वक्ष्यति॥ इदानीं द्व्यणुकादिलक्षणपूर्वकं मध्यमकालावस्थां कथयति द्वौ परमाणू द्व्यणुः स्यात्त्रयोणवस्त्रसरेणुः स तु प्रत्यक्ष इत्याह जालार्केति। गवाक्षप्रविष्टेष्वर्करश्मिष्ववगतः कोसौ योतिलघुत्वेन खमेवानुपतन् अगात् गतः। नगामिति पाठे खमेवानुपतन्नवगतः न तु गां पृथ्वीम्। इति श्रीधरस्वामिनः॥

परमाणवङ्कः। पुं० विष्णौ॥

परमात्मा। पुं० चिदात्मनि। स्वप्रकाशज्ञानस्वभावात्मनि। कार्यकारणविलक्षणे नित्यशुद्धबुद्धमुक्तस्वभावे॥ देहादिबुद्ध्यन्तानामविद्ययात्मत्वेन कल्पितानां परमः प्रकृष्ट उपद्रष्टृत्वादिविशेषणविशिष्ट आत्मा॥ अन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयानन्दमयेभ्यः पञ्चभ्योऽविद्याकल्पितात्मभ्यः परमः प्रकृष्टोऽकल्पितो ब्रह्मपुच्छं प्रतिष्ठेत्युक्तः आत्मा च सर्वभूतानां प्रत्यक्चेतनः। उत्तमः पुरुषस्त्वन्यः परमात्मेत्युदाहृतः। परामा मायाशक्तिर्वा यस्य सः। अतति सर्वं व्याप्नोतीत्यात्मा। परमश्चासावात्मा चेति वा॥ परमात्मा तत्पदार्थः सर्वोपाधिविवर्जितः॥ अत्रोक्तं श्रीदेवीभागवते। या शक्तिः परमात्मासौ योसौ सा परमात्मता। अन्तरं नैतयोः कोपि सूक्ष्मं वेद च नारदेति॥ अंतरं भेदः सूक्ष्ममपि न वेद॥ अस्य ध्यानं यथा। हृत्पद्ममध्ये पुरुषं पुराणं सत्यात्मकं सर्वजगत् स्वरूपम्। ध्यायामि नित्यं परमात्मसंज्ञं चिद्रूपमेकं वचसामगम्यमिति॥

परमाद्वैतः। पुं० विष्णौ॥ मतविशेषे॥ यथा। निर्गुणं वामभागे च सव्यभागेऽद्भुता निजा। मध्ये नाथः स्वयं ज्योतिस्तज्ज्योतिर्मे तमोहरमिति॥

परमानन्दः। पुं० अविनाशिनिरतिशयत्वाभ्यामुत्कृष्टे सुखविशेषे॥ परमश्चासावानन्दश्च॥ अतिशयाह्लादे॥ ब्रह्मानन्दे॥ सार्वभौमादिहिरण्यगर्भान्तानन्दानामुत्तरोत्कर्षपरमावधित्वात्॥

परमान्नम्। न० क्षीरिकायाम्॥ पायसे। खीर इ० भा०॥ परमञ्च तदन्नञ्च॥ यद्वा। परमाणामुत्तमानां देवादीनामन्नम्॥

परमायस्तः। त्रि० अतिश्रान्ते॥ परमश्चासौ आयस्तश्च॥

परमायुः। पुं० विंशत्यधिके वर्षशते। जीवितकाले॥ यथा। शतं वर्षा

णिविंशत्यानिशाभि : पञ्चभि : सह । परमायु रिदंप्रोक्तं नराणांकरिणामिह। अब्दाद्वात्रिंशदश्वानांशुनां द्वादशवत्सरा : । पञ्चविंशतिवर्षाणि खरस्यकरभस्यच॥ चतुर्विंशतिरब्दानांवृषस्यमहिषस्यच । मृगशूकरवस्तादिपशूनांषड्दशान्विता : ॥इ० शब्दमाला ॥

परमायुष : । पुं० असनद्रुमे ॥

परमार : । पुं० पवांर इ० भाषा० प्र० क्षत्रियजातिविशेषे० ॥

परमार्थः। पुं० सत्ये । एकरूपेणावस्थितेर्थे ॥ परमार्थोद्विधाप्रोक्तो मयाहे स्वर्गवासिनः । एकः स्वभावतः साक्षात्परमार्थ : सदैवतु ॥ सशिवः सत्यचैतन्यसुखानन्तस्वलक्षणः। अपरः कल्पित : साक्षात् ब्रह्मण्यध्यस्तमायया ॥ व्यावहारिकसत्यार्थं साक्षात् सत्यार्थंचिद्घनं । उभयंवक्तिवेदस्तु मार्गानिवंवदन्तिहि ॥ इत्युक्तं ब्रह्मगीतायांब्रह्मणाब्रह्मदर्शिना ॥ २ ॥ अध्याये ॥ चतुर्ष्वर्थेषूत्कृष्टे मोक्षे । यथार्थे ॥ प्रपञ्चोयदिविद्येत निवर्त्तेतनसंशय : । मायामात्रमिदंद्वैतमद्वैतंपरमार्थत : ॥ परमश्चासावर्थश्च ॥ स्वर्गादिषुधर्मादिषुवापरमोमोक्षोर्थ : परमार्थ : ॥

परमार्थवित्। त्रि०।तत्त्वदर्शिनि ॥ अश्वमेधशतसहस्राण्यथकुरुतेब्रह्मघातलक्षाणि। परमार्थविन्नपुण्यैर्नचपापैर्लिप्यतेविमलः ॥

परमार्हतः । पुं० जैनराजर्षिविशेषे ॥

परमाशक्तिः । पुं०साम्यावस्थमायोपाधिकब्रह्मरूपिण्याम् ॥ यदाहगीतासु । अपरेयमितस्त्वन्यांप्रकृतिंविद्धिमेपराम् । जीवभूतांमहाबाहोययेदंधार्यतेजगदिति ॥

परमृत्युः । पुं०काके । वायसे ॥ परेभ्योमृत्युरस्य ॥

परमेशः । पुं० परशिवे॥ परमात्मनि ॥ परमश्चासावीशश्च । परमाइन्द्रादिभ्योप्युत्कृष्टाब्रह्मादयःतेषामीशः ।

परमेश्वरः । पुं०महेश्वरे । शिवे ॥ परमात्मनि । सर्वंजडवर्गसत्तास्फूर्त्तिप्रदत्वेनबाध्यबाधकभावशून्ये । सर्वदोषानस्कंदिते । परश्चासावीश्वरश्च । परमउत्कृष्टःईश्वरेभ्योहिरण्यगर्भादिभ्यः सचासावीश्वरश्च ।

परमेश्वरी । स्त्री । दुर्गायाम् । परदेवतायाम् । पराम्बायाम् ॥ परमाचासावीश्वरीच । यद्वा । परमाणां ब्रह्मादीनामीश्वरीनियन्त्री ॥

परमेष्ठी।पुं० धातरि। पितामहे। अब्जयोनौ ॥ परमेव्योम्निचिदाकाशेब्रह्मपदेवातिष्ठतिष्ठा० । परमेस्थःकिदितीनिः । तत्पुरुषेकृतीत्यलुक् । स्थास्थिन्स्थॄणामितिषत्वम्॥ गुरुविशेषे। यथा । आदौसर्वंचदेवेशिमन्त्रदःपर

मोगुरुः । परापरगुरुस्त्वंहिपरमेष्ठीत्वहंगुरुरितिब्रहन्नीलतन्त्रे २ पटलः ॥ मन्त्रदातागुरुःप्रोक्तोमन्त्रस्तुपरमोगुरुः । परापरगुरुस्त्वंहिपरमेष्ठिगुरुस्त्वहमितितन्त्रान्तरम् ॥ शालग्रामविशेषे ॥ यथा ॥ परमेष्ठीचशुक्लाभः पद्मचक्रसमन्वितः । चित्राकृतिस्तथापृष्ठे शुषिरश्चातिपुष्कलम् ॥ परमेष्ठीलोहिताभश्चक्रमेकंतथायुतम् । विम्बाकृतिस्तथा रेखाशुषिरश्चातिपुष्कलमितिब्रह्मपुराणम् ॥ अपिच । परमेष्ठीचशुक्लाभश्चक्रपद्मसमन्वितः ॥ सवर्तुलस्तथापीतः पृष्ठेचशुषिरंध्रुवमिति पुराणसंग्रहः ॥ परमेष्ठीतुरक्ताभश्चक्रपद्मसमन्वितः । द्विधाकृतस्तथापृष्ठे शुषिरश्चापिवर्तुलम् ॥ पीतवर्णयुतोवापिभुक्तिमुक्तिवरप्रद इति वैश्वानरसंहिता ॥ जिने । बुद्धे ॥

परमेष्ठिनी । स्त्री॰ ब्राह्म्याम् । वामनहाटी॰ इ॰ गौ॰ भा॰ ॥ परमेष्ठिनः शक्तौ ॥

परमेष्वासः । पुं॰ उत्कृष्टधनुषि ॥ त्रि॰ महाधनुर्धरे ॥

परम्परः । पुं॰ मृगविशेषे ॥ तनयस्य प्रपौत्रे इतिमेदिनी ॥ प्रपौत्रादाविति हेमचन्द्रः ॥

परम्परा । स्त्री॰ परिपाट्याम् । अनुक्रमे ॥ वधे । हिंसायाम् ॥ अन्वये । सन्ताने ॥ परम्पराशब्दोऽव्युत्पन्नं प्रातिपदिकम् ॥ यद्वा । परंपिपर्ति । पृ॰ । अच् । श्वपचजारहरेतिवत् । तत्पुरुषेकृतीति बहुलग्रहणादमोलुक् । पृ॰ ॥

परम्पराकम् । न॰ इष्ट्यांपशुघाते । शमने । प्रोक्षणे ॥ परम्परायाअकनं । अक॰ । भावेघञ् । अश्वतेर्घञ्वा ॥ यद्वा । परमतिशयेऽव्ययम् । परंपरः श्रेष्ठः आकोऽस्मात् ॥

परम्परीणः । त्रि॰ परम्पराप्राप्ते ॥ परांश्चपरतरांश्चअनुभवति । परोवरपरम्परेत्यादिनाखः । प्रकृतेः परम्परभावोनिपातनात् ॥ लक्ष्मींपरम्परीणांत्वंपुत्रपौत्रीणतांनयेतिभट्टिः ॥

पररीणम् । न॰ पर्वणि ॥ पर्णवृन्तरसे ॥ पर्णसिरायाम् ॥ घृतकम्बले ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

परुः पुं॰ केशराजे । भृङ्गसोदरे ॥

परलोकः । पुं॰ स्वर्गादिलोकान्तरे । शत्रुजने ॥ परश्चासौलोकश्च ॥

परलोकगमः । पुं॰ मृत्यौ ॥

परवञ्चनम् । न॰ परस्यव्याजेनवशीकरणे ॥ परस्यवञ्चनम् ॥

परवान् । त्रि॰ पराधीने ॥ परः स्वामीअस्यास्ति । तदस्यास्त्यस्मिन्निति मतुप् । मादुपधायाश्चमतोर्वोऽयवादिभ्यइतिवत्वम् ॥

परवशः । त्रि॰ अस्वतन्त्रे । परायते

। पराधीने ॥ परस्यवश : ॥

परवश्य : । त्रि० पराधीने । परस्याधीनताङ्गते ॥

परवाणि : । पुं० धर्माध्यक्षे ॥ वत्सरे । वर्षे ॥ कार्तिकेयस्यवाहने ॥

परवैराग्यम् । न० फलभूतवैराग्ये ॥ तत्परमपुरुषख्यातेर्गुणवैतृष्ण्यमितियोगसूत्रम् ॥ १६ ॥ तत् वैराग्यं परम्उत्कृष्टम्प्रथमंवैराग्यं विषयविषयम् । द्वितीयन्तुगुणविषयमुत्पन्नगुणविवेकख्यातेरेवभवति । निरोधसमाधेरनुकूलत्वात् । इ० भोज: ॥ सम्प्रज्ञातसमाधिपाटवेन गुणत्रयात्मिकात् प्रधानाद्विविक्तस्य पुरुषस्यख्याति : साक्षात्कारउत्पद्यतेतत्स्वाशेषगुणत्रयव्यवहारेषु वैतृष्ण्यं यद्भवतितत्परंश्रेष्ठं फलभूतंवैराग्यम् । तत्परिपाकनिमित्ताच्चित्तोपशमपरिपाकादविलम्बेनकैवल्यमिति ॥ परञ्चतद्वैराग्यंच ॥ संसारमेवनिस्सारंदृष्ट्वासारदिदृक्षया प्रव्रजन्त्यकृतोद्वाहा: परंवैराग्यमाश्रिता : इति विविदिषासन्न्यासपरंवाक्यम् ॥

परव्रत : । पुं ० धृतराष्ट्रे ॥

परशम् । न० रत्नविशेषे ॥

परशव्यम् । त्रि० परशवेहिते ॥ उपगवादिभ्योयत् ॥

परशु: । पुं० सुधितौ । कुठारे ॥ परं शृणाति ॥ शॄहिंसायाम् । आङ्परयो : खनिशॄभ्योडिच्चेतिकु : ॥

परशुधर : । पुं० गणेशे । लम्बोदरे ॥ धरति । धृञ्० । अच् । परशोर्धर: ॥ त्रि० परशुधारिणि ॥

परशुराम : । पुं० जामदग्न्ये । भार्गवे ॥ अवतारेषोडशमेपश्यन् ब्रह्मद्रुहोनृपान् । त्रि : सप्तकृत्व : कुपितोनि : क्षत्रामकरोन्महीम् ॥ परशुनाराम : ॥ अयंत्रेतांयुगादाव तीर्ण : ॥ अस्योत्पत्त्यादिकमुक्तंकालिकापुराणे ८५ अध्याये यथा । मार्कण्डेयउवाच अथकालेव्यतीतेतु यमदग्निर्महातपा : । विदर्भराजस्य सुतांप्रयत्नेन जितांस्वयम् ॥ भार्यार्थं प्रतिजग्राह रेणुकांलक्षणान्विताम् । सातस्मात् सातस्मात् सुषुवेपुत्रांश्चतुरो वेदसंमतान् ॥ रुषण्वन्तंसुषेणञ्च विश्वंविश्वावसुंतथा । पश्चात्तस्यां स्वयंजज्ञेभगवान्मधुसूदन : ॥ कार्त्तवीर्यवधायाशुशक्राद्यै : सकलै : सुरै: । याचित : पञ्चम : सोभूत्तेषांरामाह्वयस्तुय : ॥ भारावतरणार्थाय जात : परशुनासह । सहज : परशुस्तस्य तंजहातिकदाचन ॥ अयंनिजपितामह्या श्चरुभुक्तिविपर्ययात् । ब्राह्मण : क्षत्रियाचारोरामोभूत् क्रूरकर्मकृत् ॥ सवेदान खिला

शुक्लाख्यायजुर्वेदांशमर्षय : । सतातात्कृतसुत्राध्योभूतवेदविद्या विशारद इति ॥ विशेष : पाद्मोत्तरखण्डे द्रष्टव्य : ५० अध्याये ॥

परशुरामक : । पुं० सपूर्णामतौ । जामदग्न्ये ॥ सूर्यक : ।

परश्वध : । पुं० कुठारे । परसा० इ० भा० । परश्वयनम् । टुओश्वि० । अन्येष्वपीतिड : । परश्वंधयति । धेट् ० । आतोनुपेतिक : ॥

परश्वान् । पुं० दन्दशूकविशेषे ॥

परश्व : । अ० श्व : परदिने । आगामिदिनात्परदिने । परश्वो इ० भा० ॥ परश्चतत्श्वश्च । श्व:परंवा । राजदन्तादि : ॥ अतिक्रान्ते पूर्वतरेदिने परश्वोजात इति प्रयोगोगौण : ॥

परसंज्ञक : । पुं० आत्मनि ॥

परस्तात् । अ० परतोर्थे ॥ परस्मिन् परस्याम्परस्मात्परस्या:पर:दरावा वसत्यागतोरमणीयंवा । विभाषा परावराभ्यामितिपञ्चे अस्ताति: ॥

परस्परम् । अ० अन्योन्यार्थे ॥ परस्परं विप्रानमंति । कर्मव्यतिहारेसर्वनाम्नोद्वे वाच्ये । असमासवद्भावे पूर्वपदस्यसुर : सुवक्तव्य : । कास्कादित्वात्विसर्जनीयस्यस : ॥

परस्परपराहतम् । न० सङ्कुले । क्लिष्टे ॥ विरुद्धे वाक्ये । मातामेवन्ध्येति विरुद्धार्थवचने ॥ पराघाति । हन्ते : कर्मणिक्त : । परस्परेणपराहतम् ॥

परस्मैपदम् । न० तङानौ वर्जयित्वा लादेशेषु तिप्० तस् झि । सिप् थस् थ० । मिप् वस् मस् एतेषु० शतृक्वसु० इत्येतयोश्च ॥ तादर्थ्ये चतुर्थीति योगविभागात् समास : । परस्यचेतिचतुर्थ्याअलुक् ॥

परस्वध: । पुं० परस्वधे । कुठारे ॥ परस्वखंदधाति । काष्ठखण्डधारकत्वात् । डुधाञ्० । आतोनुपितिक : ॥

परा । अ० विमोचे ॥ प्राधान्ये ॥ प्रातिलोम्ये ॥ धर्षणे ॥ आभिमुख्ये ॥ भृशार्थे ॥ विक्रमे ॥ गतौ ॥ वधे ॥ इ० मेदिनी ॥ अपिच । वधेगतौ दर्शनेच विक्रमाभि मुखेभृशे । अधीनमोचणप्रातिलोम्यकेषु परामत: ॥ यथा । वधेपराहत : । गतौ परागत: । दर्शने पराहष्ट : । विक्रमे पराक्रान्त: । अभिमुखेपरावृत्त: । भृशे पराजित: । अधीने पराधीन : । मोचणे पराकृत : । प्रातिलोम्ये पराङ्मुख इति ॥

परा । स्त्री० वन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥ नाभिरूपमूलाधारात् प्रथमोदितनादस्वरूपवर्णे ॥ मूलाधारात् प्रथमसुदितोयस्तुतार : पराख्य : ॥ इत्यलङ्कारकौस्तुभे १ किरण : ॥

पराक : । पुं० खड्गे ॥ क्षुद्रे ॥ रोग

विशेषे ॥ जन्तुभेदे ॥ व्रतविशेषे ॥ यथाहमनुः । यतात्मनोप्रमत्तस्य द्वादशाहमभोजनम् । पराकोनाम कृच्छ्रोयंसर्वपापापनोदनइति ॥ द्वादशाहोपवासेनपराकः सर्वपापहा । एकैकंवर्द्धयेत्पिण्डंशुक्ले कृष्णेचह्रासयेदिति ग॰ पु॰ ॥ पराकेपञ्चधेनवः । पराकस्यप्राजापत्यपञ्चकतुल्यत्वात् ॥

पराकरणम् । न॰ पराक्रियायाम् । पराङ्मुखकरणे ॥

पराकृतः । त्रि॰ प्रत्याख्याते ॥ पराकारि । कृञ् : क्तः

पराक्पुष्पी । स्त्री॰ अपामार्गे ॥ पराञ्चिपुष्पाण्यस्याः ॥

पराक्रमः । पुं॰ विक्रमे ॥ सामर्थ्ये ॥ सहसि । बले । शौर्ये ॥ उद्योगे ॥ अभियोगे ॥ निष्क्रान्तावितिशब्॰ ॥ पराक्रमणम्॰ पराक्रम्यते अनेनवा । क्रमु॰ । हलश्चेति॰ घञ् । नोदात्तोपदेशस्येतिनवृद्धिः ॥ नसामरत्नस्य गुणायकल्पते नदानमर्थोपचितेषुवर्तते । नभेदसाध्याबलदर्पिताजनाः पराक्रमस्त्वेवममेहरोचते इति रामायणम् ॥

पराक्रिया । स्त्री॰ पराकरणे ॥ तथाचाहुर्वेदान्तविदः । योविप्रजातिंचैतन्यादन्यद्वस्त्वभिमन्यते । कैवल्यात्तंपराकुर्यात् विप्रजातिपराङ्मुखम् ॥ ब्राह्मणोहमिति भ्रान्त्याबृहस्पतिसवादिषु । प्रवृत्तोलभतेजन्मल्येषैवास्यपराक्रियेति ॥

परागः । पुं॰ सुमनोरजसि । कुसुमरेणौ ॥ धूलौ ॥ स्नानीये ॥ गिरिप्रभेदे ॥ विख्यातौ ॥ उपरागे ॥ चन्दने ॥ परागच्छति । गम्लृ॰ । अन्येभ्योपीतिडः ॥ स्वच्छन्दगमने इति शब्॰ ॥

परागतिः । स्त्री॰ मोक्षे ॥ यद्गत्वाननिवर्तन्ते सैवप्रोक्तापरागतिः ॥ स्वर्गे ॥ कर्मफले ॥ प्रकृष्टायाङ्गतौ ॥ पराचासौगतिश्च ॥

पराग्दर्शी । त्रि॰ पराभिध्याने ॥

पराङ्गदः । पुं॰ शिवे ॥

पराङ्गवः । पुं॰ समुद्रे ॥

पराङ्मुखः । त्रि॰ विमुखे । पराचीने ॥ पराञ्चति॰ अनभिमुखोभवति । अञ्चु॰ । ऋत्विगित्यादिना क्विन् । पराक्मुखमस्य ॥

पराक् । त्रि॰ प्रतिलोमगमनाश्रये ॥ परा॰ अञ्चति । अञ्चु ॥ क्विन् ॥ पश्चादर्थे ॥

पराचितः । पुं॰ कोकिले ॥ त्रि॰ । औदासीन्येनपरपुष्टे । परिस्क । परैधिते ॥ परेणआचितः । चिञ्॰ । क्तः ॥

पराचीनः । त्रि॰ विमुखे । पराङ्मुखे ॥ पराञ्चति अनभिमुखोभवति ।

न्ज्ञात्त्वाधनुर्वेदांश्चसर्वश : । स्वतातात्कृतकृत्योभूत्वेदविद्या विशारद इति ॥ विशेष : पाद्मोत्तरखण्डे द्रष्टव्य : ५० अध्याये ॥

परशुरामक : । पुं॰ भृगूणांपतौ । जामदग्न्ये ॥ स्वार्थेक : ॥

परश्वध : । पुं॰ कुठारे । फरसा॰ इ॰ भा॰ । परश्वयनम् । टुओश्वि॰ । अन्येष्वपीतिड : । परश्वंधयति । धेट्॰ । आतोनुपेतिक : ॥

परश्वान् । पुं॰ दन्दशूकविशेषे ॥

परश्व : । अ॰ श्व : परदिने । आगामिदिनात्परदिने । परसों इ॰ भा॰ ॥ परश्चतत्श्वश्च । श्व:परंवा । राजदन्तादि : ॥ अतिक्रान्ते पूर्वतरेदिने परश्वोजात इति प्रयोगोगौण : ॥

परसंज्ञक : । पुं॰ आत्मनि ॥

परस्तात् । अ॰ परतोर्थे ॥ परस्मिन् परस्याम्परस्मात्परस्या:पर:परावा बसत्यागतोरमणीयंवा । विभाषा परावराभ्यामितिपक्षे अस्तातिः ॥

परस्परम् । अ॰ अन्योन्यार्थे ॥ परस्परं विप्रानमंति । कर्मव्यतिहारेसर्वनाम्नोद्वे वाच्ये । असमासवद्भावे पूर्वपदस्यसुर : सुर्वक्तव्य : । कस्कादित्वात्विसर्जनीयस्यस : ॥

परस्परपराहतम् । न॰ सङ्कुले । क्लिष्टे ॥ विरुद्धे वाक्ये । मातामेवन्ध्येति विरुद्धार्थवचने ॥ पराघाति । हन्ते : कर्मणिक्त : । परस्परेणपराहतम् ॥

परस्मैपदम् । न॰ तङानौ वर्जयित्वा लादेशेषु तिप्॰ तस् झि । सिप् थस् थ॰ । मिप् वस् मस् एतेषु॰ शतृक्वसु॰ इत्येतयोश्च ॥ तादर्थ्ये चतुर्थीति योगविभागात् समास : । परस्यचेतिचतुर्थ्याअलुक् ॥

परस्वध: । पुं॰ परश्वधे । कुठारे ॥ परस्वंदधाति । काष्ठदण्डधारकत्वात् । डुधाञ्॰ । आतोनुपेतिक : ॥

परा । अ॰ विमोक्षे ॥ प्राधान्ये ॥ प्रातिलोम्ये ॥ धर्षणे ॥ आभिमुख्ये ॥ भृशाऽर्थे ॥ विक्रमे ॥ गतौ ॥ वधे ॥ इ॰ मेदिनी ॥ अपिच । वधेगतौ दर्शनेच विक्रमाभि मुखेभृशे । अधीनमोक्षणप्रातिलोम्यकेषु परामत: ॥ यथा । वधेपराहत : । गतौ परागत: । दर्शने परादृष्ट : । विक्रमे पराक्रान्त: । अभिमुखेपरावृत्त: । भृशे पराजित : । अधीने पराधीन : । मोक्षणे पराकृत : । प्रातिलोम्ये पराङ्मुख इति ॥

परा । स्त्री॰ वन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥ नाभिरूपमूलाधारात् प्रथमोदितनादस्वरूपवर्णे ॥ मूलाधारात् प्रथममुदितीयस्तुतार : पराख्य : ॥ इत्यलङ्कारकौस्तुभे १ किरण : ॥

पराक : । पुं॰ खड्गे ॥ क्षुद्रे ॥ रोग

विशेषे ॥ जन्तुभेदे ॥ व्रतविशेषे ॥ यथाहमनुः । यतात्मनोप्रमत्तस्य द्वादशाहमभोजनम् । पराकोनाम कृच्छ्रोयंसर्वपापापनोदनइति ॥ द्वादशाहोपवासेनपराकः सर्वपापहा । एकैकंवर्द्धयेत्पिण्डंशुक्ले कृष्णेचह्रासयेदिति ग० पु० ॥ पराकेपञ्चधेनवः । पराकस्यप्राजापत्यपञ्चकतुल्यत्वात् ॥

पराकरणम् । न० पराक्रियायाम् । पराङ्मुखकरणे ॥

पराकृतः । त्रि० प्रत्याख्याते ॥ पराकारि । कृञ : क्तः

पराक्पुष्पी । स्त्री० अपामार्गे ॥ पराञ्चिपुष्पाण्यस्याः ॥

पराक्रमः । पुं० विक्रमे ॥ सामर्थ्ये ॥ सहसि । बले । शौर्ये ॥ उद्योगे ॥ अभियोगे ॥ निष्क्रान्ताविति शब्० ॥ पराक्रमणम्० पराक्रम्यते अनेनवा । क्रमु० । हलश्चेति० घञ् । नोदात्तोपदेशस्येतिनवृद्धिः ॥ नसामरत्नस्य गुणायकल्पते नदानमर्थोपचितेषुवर्तते । नभेदसाध्याबलदर्पिताजनाः पराक्रमस्त्वेवममेहरोचते इति रामायणम् ॥

पराक्रिया । स्त्री० पराकरणे ॥ तथाचाहुर्वेदान्तविदः । योविप्रजातिंचैतन्यादन्यद्वस्त्वभिमन्यते । कैवल्यात्तंपराकुर्यात् विप्रजातिपराङ्मुखम् ॥ ब्राह्मणोहमिति भ्रान्त्याद्वहस्पतिसवादिषु । प्रवृत्तोलभतेजन्मत्येषैवास्यपराक्रियेति ॥

परागः । पुं० सुमनोरजसि । कुसुमरेणौ ॥ धूलौ ॥ स्नानीये ॥ गिरिप्रभेदे ॥ विख्यातौ ॥ उपरागे ॥ चन्दने ॥ परागच्छति । गम्लृ० । अन्येभ्योपीतिञाडः ॥ स्वच्छन्दगमने इति शब्० ॥

परागतिः । स्त्री० मोक्षे ॥ यद्गत्वाननिवर्तन्ते सैवप्रोक्तापरागतिः ॥ स्वर्गे ॥ कर्मफले ॥ प्रकृष्टायाङ्गतौ ॥ पराचासौगतिश्च ॥

पराग्दर्शी । त्रि० पराभिध्याने ॥

पराङ्गदः । पुं० शिवे ॥

पराङ्गवः । पुं० समुद्रे ॥

पराङ्मुखः । त्रि० विमुखे । पराचीने ॥ पराञ्चति० अनभिमुखोभवति । अञ्चु० । ऋत्विगित्यादिना क्विन् । पराक्मुखमस्य ॥

पराक् । त्रि० प्रतिलोमगमनाश्रये ॥ परा० अञ्चति । अञ्चु ॥ क्विन् ॥ पश्चादर्थे ॥

पराचितः । पुं० कोकिले ॥ त्रि० । औदासीन्येनपरपुष्टे । परिस्क । परैधिते ॥ परेणआचितः । चिञ्० । क्तः ॥

पराचीनः । त्रि० विमुखे । पराङ्मुखे ॥ पराञ्चति अनभिमुखोभवति ।

अस्त्रु०। ऋत्विगादिनाक्विन् ततः स्वार्थेविभाषाञ्चे रदिक् स्त्रियामिति ख :॥

पराजय :। पुं० रणेभंगे। पराभवे। पराजयनम् ॥ जिअभिभवे। पराजयनम् एरच्॥ सर्वत्रजयमन्विच्छेत् पुत्रादेकंपराजयमित्यङ्गीकार :॥

पराजित :। त्रि० पराभूते। निर्जिते। जिते॥ पराजीयतेस्म परैराजीयतेस्मवा। जिअभिभवे। क्त :॥ पराजिते॥ परेणआजीयतेस्म। जि०। क्त :। यद्वा। परेषामाज : क्षेपणंजातमस्य। ता०। इतच्॥

पराञ्ज :। पुं० परञ्जार्थे॥

पराडीनम्। न० पक्षिण : परावृत्यगमने॥

परात्पर :। त्रि० श्रेष्ठतमे॥ विश्वात्मनि॥ परात्ब्रह्मादेरपिपर: श्रेष्ठ:। दूरार्थकत्वात् पञ्चम्या: स्तोकादिभ्यइत्यलुक्॥

परात्प्रिय :। पुं० तृणविशेषे॥ त्रि० प्रियोत्तमे॥

परात्मा। पुं० प्रत्यगभिन्नेब्रह्मणि॥ उत्सार्यानात्मन : सर्वानन्वयव्यतिरेकत:। प्रत्यक्प्रधानयादृष्ट्यानिजात्मानमवेत्परम्॥ परश्चासावात्माच। परमात्मा॥

परादन :। पुं० पारसीकाश्वे॥ इति त्रिकाण्डशेष :॥

पराधीन :। त्रि० परवशे। परतन्त्रे। नाथवति॥ परस्मिन्नधि सप्तमीशौण्डैरितिसमास :। अषडक्षेतिख :॥ स्वाधीनवृत्ते : साफल्यंनपराधीनवृत्तिता। येपराधीनकर्माणोजीवन्तोपिचतेमृता :। इति गरुड़पुराणे ११३ अध्याय :॥

परानन्द :। पुं० निरतिशयसुखस्वरूपे॥ परश्चासावानन्दश्च॥ परानन्दावाप्तिश्चागमाचार्यात्मानुभवप्रत्ययत्रयस्यैकविषयत्वेनभवति। यथाहुरागमविद :। शास्त्रदृष्टिर्गुरोर्वाक्यंतृतीय : स्वात्मनिश्चय :। निरन्तरानुसन्धानंपरानंदाप्तिहेतव इति॥

परानसा। स्त्री० चिकित्सायाम्॥

अन्तकाल :। पुं० द्विपरार्द्धावसानेपरस्यकार्यब्रह्मण : अन्तकाल : विनाशकाल :॥

परान्नम्। अन्यस्वामिकभक्तपिष्टकादौ॥ परस्पृष्टान्ने॥ परान्नंपरवासश्चनिच्यंधर्मरतस्त्यजेत्॥ त्रि०। परपिण्डादे। परान्नेनोपजीविनि॥ परस्यअन्नम्। परान्नंनित्यमस्य। अर्शआदिभ्योऽच्॥

परापम्। त्रि० परेपे॥ परागताआपोऽस्मिन्। अवर्णान्ताद्वेतिपक्षे अपईदभाव :॥

परापरम्। न० परूषके॥ त्रि० परस्मिन्नपरस्मिंश्च॥

परापरगुरुः। पुं॰ गुरुविशेषे ॥ पार्वत्यां ॥

परापरज्ञः। त्रि॰ विद्याविद्याविभागज्ञे ॥

पराप्रकृतिः। स्त्री॰ अपराप्रकृतेर्भिन्नायांप्रकृतौ ॥ अपरेयमितस्त्वन्यां प्रकृतिंविद्धिमेपराम्। जीवभूतां महाबाहोययेदंधार्यतेजगत् ॥ क्षेत्रज्ञलक्षणायाम्॰ पराशक्तौ ॥

पराभवः। पुं॰ तिरस्कारे। न्यक्कारे। तिरस्क्रियायाम्। परिभवे ॥ यथा। विश्वेश्वरमजंदेवंजगतः प्रभवाप्ययम्। भजंतियेपुष्कराक्षं नतेयान्तिपराभवमिति ॥ ब्राह्मणस्याऽपशब्दभाषणफलंपराभव इति विवरणकारः ॥ विनाशे ॥ पराजये ॥ विपदि ॥ चत्वारिंशत्सङ्ख्यकेवत्सरे ॥ यथा। पार्थिवैर्नृपसैन्यैश्चसमस्तैः खण्डमण्डले। प्रपीड्यन्तेजनाः सर्वेभयभीताःपराभवे ॥

पराभिध्यानः। त्रि॰ पराग्दर्शिनि ॥

पराभुक्तिः। स्त्री॰ पातालादिकलान्ताध्ववर्त्ति बिचित्रैश्वर्य्य सम्पन्नतत्तद्भुवनाधिपत्ये ॥

पराभूतः। त्रि॰ जिते। प्राप्ताभिभवे। पराजिते। पराभूयतेस्म। भू॰। क्तः ॥ *

परामर्शः। पुं॰ विवेचनायाम्। युक्तौ। वितर्के। विमर्षणे। तर्के। ऊहे ॥ स्मरणज्ञाने ॥ व्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मताज्ञाने ॥ यथा। व्याप्यस्यपक्षधर्मत्वधीः परामर्शउच्यते। अस्यार्थः। व्याप्तिविशिष्टस्य पक्षेणसहवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानमनुमितिजनकम्। तच्चव्याप्यः पक्षे इतिज्ञानम्। पक्षोव्याप्यवान् इतिज्ञानंवा। इति सिद्धान्तमुक्तावली ॥ सचानुमतौ व्यापारः। यथा। व्यापारस्तुपरामर्शः करणंव्याप्तिधीर्भवेत्। अस्यार्थः। अनुमायामनुमितौव्याप्तिज्ञानंकारणंपरामर्शोव्यापारः। तथाहि। येनपुरुषेणमहानसादौधूमेवह्नेर्व्याप्तिर्गृहीतापश्चात्सएवपुरुषः क्वचित्पर्वतादौअविच्छिन्नमूलांधूमरेखांपश्यति तदन्तरं धूमोवह्निव्याप्य इत्येवंरूपं व्याप्तिस्मरणंतस्यपुरुषस्यभवतिपश्चाच्चवह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतइतिज्ञानंभवति सएवपरामर्श इत्युच्यते ॥ इतिसिद्धान्तमुक्तावली ॥

परामृतम्। न॰ गोघृते ॥ वर्षणे ॥

परामृष्टः। त्रि॰ सम्बद्धे। सम्बन्धयुक्ते ॥ कृतपरामर्शे ॥ विवेचिते ॥ परामृश्यते। मृश॰। क्तः ॥

पराम्बा। स्त्री॰ पराम्बिकायाम्। साम्यावस्थमायोपाधिक ब्रह्मरूपिण्याम् ॥

परायण : । त्रि० अभीष्टे ॥ तत्परे ॥ आश्रये ॥ यथा । शुद्राभवन्ति यद्यन्येऽन्त्यजाःकृष्णपरायणाइति । न०आसङ्गवचने ॥ परमुत्कृष्टमयनंस्थानमस्य । ब्रह्मणि ॥ परमुत्कृष्टंपुनरावृत्तिरहितंचतदयनंमुक्तप्राप्यंस्थानंचेतिपरायणम् । पूर्वपदादितिणत्वम् ॥

परायत्तः । त्रि० पराधीने ॥

परारि अ० पूर्वतरवर्षे गततृतीयवर्षे ॥पूर्वतरे वत्सरेइत्यर्थेसद्यःपरुत्परार्यैषमइत्यादिनापूर्वतरस्यपरभावः आरिचसंवत्सरे ॥

परारिः । त्रि० परशत्रौ ॥

परारित्ना त्रि० पूर्वतरवत्सरसम्बन्धिनि ॥ परारिभवइत्यर्थेचिरपरुत् परारिभ्यस्त्नोवक्तव्यः ॥

परारुः । पुं० कठिल्ले । कारवेल्ले ॥

परारुकः । पुं० अश्मनि ॥

परार्थानुमानम् न० परप्रतिपत्त्यर्थेऽनुमानवचने । यत्रस्वयमेवधूमादग्निमनुमायपरप्रतित्पत्यर्थं पञ्चावयवंवाक्यंप्रयुङ्क्तेतस्मिन् ॥ यथा । पर्वतोवह्निमान् धूमात्योयोधूमवान्ससोग्निमान् यथामहानसम् तथा चायम् तस्मात्तथेति । अनेनप्रतिपादिताल्लिंगात्परोप्यग्निंप्रतिपद्यते ॥

परार्द्धम् । न० ब्रह्मणआयुषोऽर्द्धे ॥ यथा । निजेनतस्यमानेनआयुर्वर्षशतंस्मृतम् । तत् पराख्यं तदर्द्धञ्चपरार्द्ध मभिधीयते ॥ इ० विपुं० ॥ हृदये ॥ परस्यब्रह्मणोर्द्धं स्थानम् । तस्मिन्हिपरब्रह्मोपलभ्यते ॥ दशमध्यसंख्यायाम् । **** । १०००००००००००००००००० ॥ स्थानात्स्थानन्दशगुणमेकस्माद्गुणितेद्विज । ततोष्टादशमेभागेपरार्द्धमभिधीयते ॥

परार्ध्यः । त्रि० प्रधाने । श्रेष्ठे ॥ परस्मिन्नर्द्धे भव : ॥ अर्द्धाद्यत् । परावराधमोत्तमपूर्वाच्च ॥

परावतम् । न० परूषके । फालसा इ० भा० ।

परावर : त्रि० परमात्मनि । ब्रह्मणि । सर्वात्मके ॥ परंहैरण्यगर्भपदम् अवरंयस्मात् ॥ यद्वा । परंहिरण्यगर्भादिअवरंमनुष्यादि परञ्चअपरञ्चपरावरम्० सर्वात्मकंब्रह्मेत्यर्थः ॥

परावर्त्तः । पुं० परिवर्ते । विनिमये ॥

परावह : । पुं० वायोः षष्ठे स्कन्धे ॥ ईदृक्च : पुरुषोन्यादृक् यमितासमदृक् तथा । धामस्वप्रतिदृक्चस्वेत्यासप्तर्षे : परावह : ॥ सप्तवायून्तर्गत सप्तमवायौ ॥ सतुपरिवहवायोरूर्द्ध स्थित : ॥

पराविद्धः । पुं० कुवेरे ॥ त्रि० । परैःशत्रुभिराविद्धे । अविद्धे च ॥

पराविद्या । स्त्री० ब्रह्मविद्यायाम् ॥ यथा । परांविद्यांशृणुमुनेययाब्रह्मावगम्यते । यत्तदद्रेश्यमग्राह्य मगोत्र चरणं ध्रुवम् । अचक्षु : श्रोत्रं तदपाणिपादंनित्यं विभुंसर्वगतं सुसूक्ष्ममिति ॥

परावृत्त : । अपावृत्ते ॥

परावृत्ति : । स्त्री० निवृत्तौ ॥ उल्लङ्घने ॥

परावेदी । स्त्री० वृहत्याम् ॥

पराशक्तिः । स्त्री० पराप्रकृतौ ॥ पराख्यायाम् ॥ यथाहजनमेजयं प्रति व्यास : । यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वं श्रीमदूर्जितमेववा । तत्तदेवावगच्छत्वं पराशक्त्यंशसम्भवम् । एतेचान्ये चराजान : पराशक्तेरुपासकाः । संसारतरुमूलस्य कुठारा अभवन्नृपेति ॥ पराचासौशक्तिश्च ॥

पराशर : । पुं० व्यासमुनेर्जनके । शक्तिमुने : पुत्रे ॥

पराश्रय : । त्रि० अन्यावलम्बे ॥ पर आश्रयोयस्य ॥

पराश्रया । स्त्री० वृक्षोपरिजातलताविशेषे । वृन्दायाम् । वृक्षादन्याम् ॥

परासनम् । न० मारणे । वधे ॥ असु० । ल्युट् ॥

परासिसु : । त्रि० परासितुमिच्छौ ॥ अस्यते : सन्नन्तादुप्रत्यय : ॥

परासु : । त्रि० मृते ॥ परागताअसवोस्मात् ॥

परासुता । स्त्री० मृतत्त्वे ॥ निद्रापरवशतायाम् ॥

परास्कन्दी । पुं० चौरे ॥ परान्आस्कन्दितुंशीलमस्य । स्कन्दिर्० । सुपीतिणिनि : ॥

परास्त : । त्रि० अपास्ते । अवज्ञाते । निरस्ते । पराजिते ॥ पराअस्यतेस्म । असु० । क्त : ॥

पराहत : त्रि० दूरीभूते ॥ ताडिते पराहन्यतेस्म । हन० । क्तः ॥

पराहन्ता । स्त्री० समष्ट्यहङ्कारे । पराहन्तारूपस्यवृहदारण्यके । योवेदाहंब्रह्मास्मीति वृत्तिरूपउक्त : । तथाच सृष्टिसमयेय : प्रथमोभावो व्यक्तस्यपरावाणीरूपोऽयमस्मीत्युत्पन्न : पराहन्तारूप : सोहङ्कार : सदेवसोम्येदमग्रआसी दित्यत्रोक्तात् सतउत्पन्न इतिनीलकण्ठ : ॥

पराह्ण : । पुं० अपराह्णे ॥ अपरञ्च तदहश्चेतिविग्रह : ॥

परि । अ० सर्वतोभावे ॥ वर्ज्जने ॥ व्याधौ ॥ शेषे ॥ इत्थंभूताख्याने ॥ भागे ॥ वीप्सायांम् ॥ आलिङ्गने लक्षणे ॥ दोषाख्याने ॥ निरसने ॥ पूजायाम् ॥ व्याप्तौ ॥ भूषणे ॥ उपरमे ॥ शोके ॥ सन्तोषभाषणे ॥

परिकथा । स्त्री० वाङ्मयभेदे ॥ यथा । अथवाङ्मयभेदा : स्युश्चम्पूख

ण्डकथाकथा। आख्यायिकापरिकथेति। त्रिकाण्डशेषः॥

परिकम्पः। पुं० भये॥ कम्पे॥ परितः कम्पः॥

परिकरः। पुं० सङ्घे। गणे॥ पर्यङ्के॥ परिवारे॥ वस्त्रादिनाप्रगाढगात्रिकाबन्धे॥ यथा। सकृदुच्चरितंयेनहरिरित्यक्षरद्वयम्। बद्धः परिकरस्ते नमोक्षायगमनंप्रतीति॥ युद्धोचितपरिधाने॥ समारम्भे॥ विवेके॥ सहकारिणि॥ यत्ने॥ अलङ्कारवि०॥ यथा॥ विशेषणैर्यत्साकूतैरुक्तिः परिकरस्तुसः॥ अर्थाद्विशेष्यस्य। उदाहरणम्। यथा। महौजसो मान धना धनार्चिताधनुर्भृतः संयतिलब्धकीर्त्तयः। नसंहतास्तस्यनभिन्नवृत्तयः प्रियाणिवाञ्छन्त्यसुभिः समीहितुम्॥ यद्यप्यपुष्टार्थस्य दोषतभिधानात्तन्निराकरणेनपुष्टार्थस्वीकारः कृतः तथाप्येकनिष्ठात्वे नवहूनांविशेषणानामेवमुपन्यासेवैचित्र्यमित्यलङ्कारमध्येगणितः॥ परिकीर्यते। कृविक्षेपे। ऋदोरप्॥ परिक्रियतेऽनेन। पुंसीतिघः॥

परिकर्त्तिका। स्त्री० गुदेकर्त्तनवत्पीडायाम्॥

परिकर्त्ता। पुं० अनूढज्येष्ठाकनिष्ठाविवाहस्ययाजकेइत्युद्वाहतत्त्वम्॥

परिकर्म्मा। पुं० सेवके। परिचारके॥ इतिरत्॥ न०। अङ्गसंस्कारे। कुङ्कुमादिनाशरीरशोभाधायककर्मणि॥ परिमलवर्जनार्थाक्रियापरिकर्मस्नानोद्वर्त्तनादीत्यर्थः॥

परिकर्म्मी। त्रि० सेवके॥ इ०हे०॥

परिकल्पितः। त्रि० कृते॥

परिकल्प्यः। त्रि० परिकल्पितुंयोग्ये॥

परिकाङ्क्षितः। त्रि० तपस्विनि॥ इतिशब्०॥

परिकीर्णः। त्रि० व्याप्ते॥ परितः कीर्णः॥

परिकूटम्। न० पुरद्वारकूटके। नगरद्वारकूटके। हस्तिनखे। हथनो० ह०इ० भा०॥

परिक्रमः। पुं० विहारे। क्रीडार्थंपद्भ्यांसञ्चरणे॥ प्रदक्षिणे। परिक्रम्मा०इ०भा०परिक्रमणम्। क्रमु०। घञ्॥ नोदात्तोपदेशस्येतिनवृद्धिः॥

परिक्रमसहः। पुं० छागले॥

परिक्रयणम्। न० नियतकालंभृत्यास्वीकरणे॥ परितःक्रयणम्॥ क्रयणस्यसमीपंवा॥

परिक्रिया। स्त्री० परिसर्पे। परिजनादिनावेष्टने॥ परिकरणम्। कृञः शच्। रिङ्शयग्लिङ्क्षु॥

परिक्लान्तः। त्रि० परिश्रान्ते॥

परिक्षित्। पुं० नृपान्तरे॥ अभिमन्युपुत्रे॥ अश्वमेधे॥ परितोदुरितंक्षी

यतेयेनेतिव्याख्यानात् ॥

परिक्षिप्तः । त्रि० जलादिनाऽवच्छिन्ने । परिखादिनावेष्ठिते । निवृते ॥ परितःक्षिप्यतेस्म । क्षिप० । क्तः सर्वतोभावेनक्षेपयुक्ते ॥

परिखा । स्त्री० खेये । राजधान्यादीनांखातरूपवेष्ठने । खाई०इ०भा० ॥ अस्यामानन्तु । प्रस्थेचपरिखामानं शतहस्तंप्रशस्तकम् । परितःशिविराणाच्चगम्भीरंदशहस्तकम् ॥ सङ्केतपूर्वकञ्चैवपरिखाद्वारमीप्सितम् । शत्रोरगम्यंमित्रस्यगम्यमेवसुखेनचेति ॥ परितःखन्यते०परितःखातावा । अन्येभ्योपीतिडः ॥

परिखातः ।पुं० गर्त्ते ॥

परिख्यातः । त्रि० बिख्याते ॥

परिगणितः । त्रि० सर्वतोभावेनगणनायुक्ते ॥

परिगतः । त्रि० प्राप्ते ॥ विस्मृते ॥ ज्ञाते ॥ चेष्टिते ॥ गते ॥ वेष्टिते ॥

परिगृह्या । स्त्री० नार्याम् ॥

परिग्रहः । पुं० परिजने । पुत्रमित्रकलत्रादौ ॥ यथा । क्वचिदुपकृतिःकर्त्ताऽमीभिःकृताक्रियतेथवानचभुविभवन्त्येतेपुंसांसुखायपरिग्रहाः । दधतिविरहमर्मच्छेदंतदर्थमपार्थकं तदपिविपुलायासाःसीदंत्यहोवतजन्तवः ॥ पत्न्याम् ॥ स्वीकारे ॥ मूल्ये ॥ मूले ॥ शापे । शपथे ॥ राहुवक्त्रस्थभास्करे ॥ प्रतिग्रहे । सैन्यपश्चाद्भागे ॥ सङ्ग्रहे ॥ शास्त्रऽनिषिद्धमार्गेणदेहयात्रानिर्वाहकाधिकभोगसाधनस्वीकारे । शरीरधारणार्थमस्पृहत्वे पिपरोपनीतवाह्योपकरणे ॥ परिगृह्यतेपरिग्रहणम्परिगृह्णातिवा ग्रहवृद्धित्यप्विभाषाग्रहइत्यज्वा ॥ परिगृह्यतेऽनेनेतिकरणव्युत्पत्तेर्हस्ते॥

परिघः । पुं० योगविशेषे ॥ तत्रजातस्यफलंयथा । उत्पत्तिकालेपरिघोयदिस्यान्नरस्तदावंशकुठारकल्पः । असत्यसाक्षीचमयाविहीनःस्वल्पानुभोक्ताविजितारिपक्षः ॥ लोहांगी० इ०प्र०अस्त्रविशेषे । परिघातने । लोहबद्धलगुडे ॥ अर्गले ॥ घाते । परिघाते ॥ मुद्गरे ॥ शूले ॥ कलसेचतथाकाचघटेगोपुरसद्मनोरिति शब्दरत्नावली ॥ परिहणनम् ० परिहण्यतेऽनेनवा । हन० । परीघइत्यप् । घादेशश्च ॥

परिघातः । पुं० अस्त्रे ॥ हनने॥ परितोघातः ॥

परिघातनः । पुं० परिघे । लोहबद्धलगुडे ॥ लोहबद्धयष्ट्याम् ॥ परितोघातइत्यनेन । ल्युट् ॥ । न० सर्वतोभावेनहनने ॥

परिघोषः । पुं० निनादे । शब्दे ॥ अवाच्ये ॥ जलदध्वनौ ॥ परितोघोषोऽत्रवा ॥

परिचयः।पुं० संस्तवे।विशेषेणज्ञाने ॥ परचा इ०भा० ॥ परिसमन्ताच्चयनम् । चिञ् ० । एरच् ॥ अभ्यासे ॥

परिचरः । पुं० युद्धकालेपरप्रहाराद्रथरक्षके ॥ परिधिस्थे । सेनायांराज्ञोदण्डनायके ॥ प्रयाणेसामन्तस्यापकर्षेइत्यन्ये ॥ रथगजादेश्चक्रपादादिरक्षकेइ०केचित् ॥ सेबके ॥ परितश्चरति । पचाद्यच् ॥

परिचरणम् । न० गुर्वादिशुश्रूषायाम् ॥

परिचर्य्या । स्त्री० सेवायाम् । उपासने । शुश्रूषायाम् ॥ परिचरणम् । चर० । परिचर्या परिसर्य्येतिशेयक्चनिपात्यते ॥

परिचायकः । पुं० लक्षणे ॥

परिचाय्यः । पुं० यज्ञाग्नौ । समूह्ये । उपचाय्ये ॥ परिचीयते । चिञ्० । अग्नौपरिचाय्येतिसाधुः । अग्निरिहनज्वलनः । किन्त्वग्निधारणार्थमिष्टकाचयनेननिर्मितंस्थलम् । तस्मिन्नभिधेये ॥

परिचारः । पुं० परिचरणे ॥ परिचरेर्घञ् ॥

परिचारकः । त्रि० भृत्ये । दासेरे । दासे । सेवके ॥ परिचरति । चर० । ण्वुल् ॥

परिचारिणी । स्त्री० परिचरणशीलायाम् । परिचरणचित्तायाम् ॥ परिचरततीचरेर्णिनिः ॥ ङीप् ।

परिचार्य्यः । त्रि० सेव्ये ॥

परिचितः । त्रि० परिचयविशिष्टे । ज्ञाते । समृद्धे

परिचेयः । त्रि० परिचयनीये । परिचेतव्ये ॥

परिच्छदः । पुं० परिजने । पोष्यवर्गे ॥ वसनाभरणादौ । गृहोपकरणे ॥ युद्धोपकरणे ॥ आच्छादने ॥ परिच्छाद्यतेऽनेन । छद० । पुंसीतिघः । छादेर्घेद्व्युपसर्गस्येत्युपधाह्रस्वः ॥

परिच्छन्दः । पुं० परिच्छदे ॥

परिच्छन्नः । त्रि० परिच्छदविशिष्टे ॥ सर्वतोभावेनाच्छादिते । संवृते ॥

परिच्छित्तिः स्त्री० परिमाणे । इयत्तायाम् ॥

परिच्छिद्य । अ० निश्चित्य ॥ *

परिच्छिन्नः । त्रि० परिच्छेदविशिष्टे । अवधिप्राप्ते ॥ परिमिते । एकदेशवर्त्तिनि ॥ परिच्छिन्नत्त्वंत्रिविधम् । देशतःकालतोवस्तुतश्चेतिभेदात् । तत्रदेशान्तरनिष्ठाभावप्रतियोगित्त्वरूपंदेशतःपरिच्छिन्नत्त्वं । कालान्तरनिष्ठाभावप्रतियोगित्त्वं कालतःपरिच्छिन्नत्वम् । वस्त्वन्तरनिष्ठभेदप्रतियोगित्वलक्षणंवस्तुपरिच्छिन्नत्वमिति ॥

परिच्छेदः । पुं० ग्रन्थसन्धौ । ग्रन्थस्यविच्छेदे ॥ यथा । सर्गोवर्गः परिच्छे

दोघाताध्यायाङ्कसंग्रहाः । उच्छ्वासः परिवर्त्तश्चपटलःकाण्डमस्त्रियाम् ॥ स्थानंप्रकरणंपर्वाह्निकञ्चग्रन्थसन्धयः ॥ अवधौ । सीमायाम् ॥ परिच्छिन्नत्त्वंपरिमितत्त्वं वापरिच्छेदः ॥

परिजनः । पुं० अनुचरे ॥ परिवारे । पोष्यवर्गे । नियतसन्निधिवर्त्तिपरिचारके ॥ यथा । किरीटंवैरिञ्चंपरिहरपुरःकैटभभिदःकठोरेकोटीरेस्खलसिजहिजम्भारिमुकुटम् । प्रणम्रेष्वेतेषुप्रसभमभियातस्यभवनंहरस्याभ्युत्थानेतवपरिजनोक्तिर्विजयते ॥ ब्रह्मसम्बन्धिमुकुटमग्रेत्यज ॥ विष्णोः कठिनेमुकुटेस्खलसि । इन्द्रस्यमुकुटंत्यज । एतेषुब्रह्मादिषुप्रणम्रेषुसत्सु हठात्गृहमागतस्यशिवस्याभ्युत्थानेसतितवसखीनामुक्तिः शोभतेइत्यर्थः ॥

परिजय्यः । त्रि० जेतुंशक्ये ॥ परितोजय्यः ॥

परिजल्पितम् । न० दशाङ्गचित्रजल्पान्तर्गतद्वितीयजल्पे ॥ यथा । प्रभोर्निर्दयताशाठ्यंचापलाद्युपपादनात् । स्वविचक्षणता व्यक्तिर्भङ्ग्यास्यात्परिजल्पितम् ॥

परिजातः । त्रि० परिगते ॥ सम्बद्धे ॥ परितोजातः ॥

परिज्ञानम् । न० तत्त्व ज्ञाने ॥

परिज्मा । पुं० चन्द्रमसि ॥ वह्नौ ॥ परिजायते । जनी० श्वन्नुक्षन्पूषन्प्लीहन्नितिसधिः ॥ त्रि० । परितोगन्तरि ॥ अजेःपरिपूर्वस्यश्वन्नुक्षन्नित्यादिनामन्प्रत्ययोऽकारलोप० आद्युदात्तत्वञ्चनिपात्यते० वेदभाष्ये ॥

परिज्वा । पुं० इन्दौ ॥ याज्ञिके ॥ परिचारके ॥ उज्ज्वलदत्तोहिश्वन्नुक्षन्नित्यत्रपरिज्मेत्यस्यस्थानेपरिज्वेतिपठित्वाजुःसौत्रोधातुःपरिपूर्वोऽयणादेशइत्याह ॥

परिडीनकम् । न० सर्वतःपतनरूपे । पक्षिगतिविशेषे ॥

परिणतः । त्रि० परिणामप्राप्ते । पक्वे ॥ परिणमतिस्म । णम० । अकर्मकत्वात्क्तः ॥ सर्वतोभावेननते ॥ पुं० । तिर्यग्घातिगजे ॥ तिर्यग्दन्तप्रहारस्तुगजः परिणतोमतइतिहलायुधः ॥

परिणतिः । स्त्री० परिणामे ॥

परिणद्धः । त्रि० विशाले । परिरब्धे । आलिङ्गिते । बद्धे ॥

परिणयः । पुं० विवाहे ॥ परिणयनम् । णीञ्० । एरच् ॥

परिणयनम् । न० विवाहे ॥

परिणामः । पुं० विकारे । गुणानांप्रादुर्भावे । प्रकृतेरन्यथाभावे ॥ फलकाले ॥ परिपाकावस्थायाम् ॥ परिणमनम् । णम० । घञ् ॥ चरमे । शेषे ॥ पूर्वरूपपरित्यागेनरूपा

न्तरापत्तिः परिणामः ॥

परिणामदर्शी । त्रि० चरमकालप्रेक्षिणि । पश्चाद्दर्शिनि । विषयादेः शेषद्रष्टरि ॥

परिणामवादः । पुं० वादविशेषे ॥ ब्रह्मैवनामरूपप्रपञ्चभेदेनपरिणमतेमृत्तिकेवोदञ्चनादिभावेन । अतएव प्राकृतरूपस्थसत्त्वस्यापरित्यागः प्रपञ्चेषु उदञ्चनादाविवमृत्तिकात्त्वस्येत्यर्थः ॥ परिणामवादस्यसाङ्ख्यपातञ्जलपाशुपतानांनये ॥ यथा। गुणसाम्यंप्रधानंस्याद्गुणाःसत्वंरजस्तमः । सुखदुःखमोहरूपंदृश्यते हिस्फुटं जगत् ॥ प्रधानंस्यान्महान् सोहङ्कारोऽसौषोड़शात्मना । जायतेपञ्चतन्मात्राण्यक्षाण्येकादशापियत् ॥ तन्मात्राणितुभूतानिजायन्ते तत्रसङ्ख्यया । चतुर्विंशतिरेतानितत्रात्मा पञ्चविंशतिः सदेवकार्यमुत्पत्तेः पूर्वंकारकरूपकम् । आविर्भावतिरोभावौजन्मनाशावुदीरिताविति ।

परिणामशूलः । पुं० रोगविशेषे ॥ तस्योत्पत्तिर्यथा । स्वैर्निदानैःप्रकुपितो वायुःसन्निहितोयदा कफपित्तेसमावृत्यशूलकारीभवेद्बली ॥ तस्यौषधंयथा । लौहचूर्णसमायुक्तं त्रिफलाचूर्णमेववा । मधुनास्वादितंरुद्र परिणामाख्यशूलनुदिति ग० पु० ॥

परिणामी । त्रि० विकारिणि ॥ परिणामोस्यास्तीति । म० इनिः ॥

परिणामवादी । त्रि० परिणामवादिनि ॥ पूर्वरूपत्यागेनरूपान्तरप्राप्तिलक्षणंपरिणामंयोवक्तिसः ॥

परिणायः । पुं० शारीणांसमन्तान्नयने ॥ परितोवामदक्षिणतोनयनम् । णीञ् ॥ परिन्योरितिघञ् परिणायेनशारीन्हन्तिसमन्तान्नयनेनेत्यर्थः

परिणायकः । पुं० परिणेतरि ॥ नयतेर्ण्वुल् । उपसर्गादसमासेपीतिणत्वम् ॥

परिणाहः । पुं० विस्तारे । पनहा० चौड़ाचौसार इत्यादिभा० । विशालतायाम् ॥ परिणह्यतेऽनेन । णह० । घञ् । उपसर्गादसमासेपीतिणत्वम् ॥

परिणिनंसुः । त्रि० परिणन्तुंतिर्यक्प्रहर्त्तुमिच्छौ ॥ नमेस्सन्नन्तादुप्रत्ययः । एकाचउपदेशेऽनुदात्तादितीट् प्रतिषेधः ॥

परिणूतः । त्रि० स्तुते ॥ परिणूयतेस्म । णू स्तुतौ । क्तः ॥

परिणेता । पुं० भर्तरि । वोढरि ॥ परिणयति । णीञस्तृच् ॥

परितप्तः । त्रि० परिद्यूने ॥

परितर्कणम् । न० ऊहे ॥ हिंसायाम् ॥

परितर्प्पणम् । न० परितृप्तिक्रियायाम् ॥

परितः। अ॰ सर्वतोर्थे ॥ पर्यभिभ्याञ्चेतिपरिशब्दात्तसिल्सर्वोभयार्थाभ्यामिष्यते ॥ सर्वञ्च ॥

परितापः। पुं॰ दुःक्खे ॥ नरकान्तरे॥ कम्पे ॥ भये ॥ शोके ॥ परितस्तापः ॥

परितुष्टः। त्रि॰ परितोषयुक्ते। सन्तुष्टे ॥

परितोषः। पुं॰ अतितृप्तौ। सन्तोषे। सर्वतोभावेनतुष्टौ ॥ यथा। त्वामुदरसाधुमन्येशाकैरपियदसिलब्धपरितोषम्। हतहृदयंह्यधिकाधिकवाञ्छाशतदुर्भरंनपुनः ॥

परित्यागः। पुं॰ सर्वतोभावेनवर्जने। परित्यजने। क्षोरणे ॥ मलोत्सारणे ॥ परितस्त्यागः ॥

परित्राणम्। न॰ मारणोद्यतस्यनिवारणे। हस्तधारणे। हस्तवारणे। पर्याप्तौ ॥ त्रैङ्॰। ल्युट् ॥ रक्षणे ॥

परिदरः। पुं॰ दन्तरोगविशेषे ॥ यथा। दन्तमांसानिशीर्यन्तेयस्मिन्ष्ठीवतिचाप्यसृक्। पित्तासृक्कफजोव्याधिर्ज्ञेयःपरिदरोहिसइति ॥

परिदानम्। न॰ नैमेये। परीवर्त्ते। विनिमये ॥ परिक्रत्यदानम् ॥ न्यस्तवस्तुप्रत्यर्पणेपीतिकश्चित् ॥

परिदायी। पुं॰ अनूढज्येष्ठेतत्कनिष्ठायकन्यादातरि ॥ यथाहहारीतः। ज्येष्ठेऽनिर्विष्टेकनीयान्निर्विशन्परिवेत्ताभवतिपरिविन्नोज्येष्ठः परिवेदनीयाकन्यापरिदायीदातापरिकर्त्तायाजकस्तेसर्वेपतिताइति ॥

परिदीपकः। त्रि॰ अवबोधके ॥

परिदीपितः। त्रि॰ प्रकाशिते ॥ परिसर्वतोदीपितः ॥

परिदृष्टः। त्रि॰ समन्तात्साक्षात्कृते ॥

परिदेवनम्। न॰ अनुशोचनोक्तौ। विलापे ॥ दिवुपरिदेवने। चु॰। ल्युट् ॥

परिदेवना। स्त्री॰ शोकनिमित्तेविलापे। शोकोक्तौ ॥ यथा। अव्यक्तादीनिभूतानिव्यक्तमध्यानिभारत। अव्यक्तनिधनान्येवतत्रकापरिदेवना ॥ इतिभगवद्गीता ॥ नमन्त्रबलवीर्येणप्रज्ञया पौरुषेणच। अलभ्यं लभतेमर्त्त्यस्तत्रकापरिदेवना ॥ एकसार्थप्रयातानांसर्वेषांतत्रगामिनाम्। यद्येकस्त्वरितोयातिकातत्रपरिदेवनेतिग॰ पु॰ ॥ दिवुपरिदेवने। चु॰। ण्यासश्रन्थोयुजिति युच् ॥ टाप् ॥

परिद्यूनः। त्रि॰ परिदेवनांप्राप्ते ॥ क्षीणचेतने ॥ दिवु॰ क्तः ॥

परिद्रष्टा। त्रि॰ समन्ताद्दर्शनस्यकर्त्तरि। साक्षिपुरुषे ॥ परिपश्यति। दृशिरः। वा॰ तृन् ॥

परिधानम्। न० अधोंशुके। अन्तरीये। उपसंव्याने॥ परिधीयतेऽनेनवा। डुधाञ् ० कृत्यल्युटोवहुलम्॥

परिधाय:। पुं ० जलस्थाने॥ परिच्छेदे॥ नितम्बे॥

परिधावी। पुं ०वत्सरविशेषे॥ यथा। अभिभूतंजगत्सर्वंक्लेशैर्बहुविधै: प्रिये। मारुतै:फलदाहैश्चपरिधाविनिशोभने॥

परिधि:। पुं० यज्ञियद्रुशाखायाम्॥ उपसूर्यके। परिवेशे। चन्द्रसूर्यसमीपमण्डले॥ परितोधीतेऽनेनवा। डुधाञ्०। उपसर्गेघो: कि:॥ चक्रप्रान्ते॥ भूगोलादेर्वेष्टने॥

परिधिस्थ:। पुं ०परिचरे। परित: स्थिते सेनारक्षके॥ परिधौसेनान्ते तिष्ठति। ष्ठा०। सुपीतिक:॥

परिधेय:। त्रि० परिधानीये। परिधानोपयुक्ते उत्तरीयादिवस्त्रे॥ परिधातुंशक्य:। धाञ्०। अचोयत्॥ ईद्यति। गुण:॥

परिनिष्ठित:। त्रि० चतुरे॥ निश्चिते॥

परिपक्व:। त्रि० परिणते॥ परित: पक्व:॥

परिपक्वमानस:। त्रि० श्रवणमननादिभि: स्थितप्रज्ञे॥

परिपणम्। न० नीव्याम्। वणिङ्मूलधने। पूंजी० इति भा०॥ परिपण्यतेवृद्ध्यर्थंप्रयुज्यते। पण०। पुंसीतिघ:॥ राजपुत्रादेर्बन्धके॥

परिपन्थक:। पुं० शत्रौ॥ इ० हे०॥

परिपन्थी। त्रि० शत्रौ॥ परिदोषाख्यानंपन्थयितुंशीलमस्य। पथिगतौचु०। णिनि:॥ परिवर्जनीय: पन्थाअस्यवासमासान्तविधेरनित्यत्वादेन॥ विघ्नकृति। पथिकदस्यौ॥

परिपल्लवम्। न० तीर्थविशेषे॥

परिपवनम्। न० तितउनि॥ तिलउपरिपवनम्भवतीतिपस्यशाभाष्यम्॥

परिपाक:। पुं० विपाके॥ परिपचनम्। डुपचष्०। घञ्॥ परिपक्वतायाम्॥ यथा। इत्यङ्गतंकेवलबह्निपक्वमांसेनमत्स्य: परिपाकमेतीतिभावप्रकाश:॥ नैपुण्ये॥ य०। वीक्ष्यतस्यविनयेपरिपाकंपाकशासनपदंस्पृशतोपीति०नैषधेपञ्चम: सर्ग:॥

परिपाकिनी। स्त्री० त्रिवृतायाम्॥

परिपाटि:। स्त्री० अनुक्रमे। आनुपूर्व्याम्॥ परिभागे। भागेनपाटनम्। पट०। स्वार्थण्यन्त:। अचइ:॥ इणजादिभ्यइतीणवा॥ इतिकर्त्तव्यतायाम्॥

परिपाटी। स्त्री० आवृति। अनु-

क्रमे ॥ कृदिकारादितिङीष् ॥

परिपिष्टकम् । न० सीसके ॥

परिपुष्करा । स्त्री० गोडुम्बायाम् । राजगोमकडू०गौ०भा० ॥

परिपूतम् । न० निष्पुलाकीकृते । अपास्तपुलाके । अपास्ततुषधान्ये ॥ त्रि० । सर्वतोभावेनपवित्रे ॥

परिपूरी । त्रि० भक्तवरदे ॥ परिपूरयतिकामैर्भक्तान् । परिपूरयतेर्णिनि: ॥

परिपूर्णः । त्रि० पूरिते ॥ परित : पूर्ण : ॥

परिपूर्णता । स्त्री० आभोगे । सम्पूर्णतायाम् ॥ परित : पूर्यतेस्म । पूरी० । गत्यर्थेतिक्त : । रदाभ्यामितिनिष्ठानत्वम् ॥ परिपूर्णस्यभाव : । तस्यभावइतितल् ॥

परिपूर्णत्वम् । न० आभोगे । पूर्णतायाम् ॥ परिपूर्णस्यभाव: । तस्यभावस्त्वतलौ ॥

परिपेलम् । न० कैवर्त्तीमुस्तके । नागरमोथा०इ०भा० ॥ यथा । परिपेलंप्लवंवल्यंतत्कुटन्नटसंज्ञकम् । आयतेमुस्तकाकारंशैवालकुलसन्नये ॥

परिपेलवम् । न० कैवर्त्तीमुस्तके ॥ परित : पेलवम्मृदु ॥

परिप्रश्न : । पुं० कोहंकथमिदंजातंकोवैकर्त्तास्यविद्यते॰उपादानंकिमस्य स्यकथंबद्धोस्मिकेनोपायेनमुच्येइत्यादिपृच्छायाम् ॥ पृच्छामात्रे ॥ परित : प्रश्न : ॥

परिप्लव : । त्रि० चञ्चले ॥ परिप्लवते । प्लुङ्गतौ । प०अच् ॥ आकुले ॥

परिप्लुत : । त्रि० आप्लुते । व्याप्ते सर्वतोव्याप्ते ॥ परित : प्लुत: ॥

परिप्लुता । स्त्री० मदिरायाम् ॥ यास्यधर्मैर्वेदनावत्यांयोनौ ॥ यथा । परिप्लुतायाम्भवतिग्राम्यधर्मैरुजाभृशम् । इतियोनिव्यापन्निदानेमाधवकर : ॥

परिफुल्ल : । त्रि० हर्षपुलकिते ॥ फुल्लते । फुल्ल० । पचाद्यजन्तंनतुफुल्लेतिनिष्ठान्तं । अनुपसर्गादितिकथनाविरोधात् । परित : फुल्ल : ॥

परिवर्ह : । पुं० राजयोग्यद्रव्ये । सितच्छत्रादौ ॥ परिच्छदे ॥ परिवर्हतेपरिवर्ह्यतेवा । वर्हप्रधान्ये । अच्०घञ्वा ॥

परिभव : । पुं० अनादरे ॥ यथा । सन्तव्याद्विजजातय: परिभवेप्येतद्वच : पालनात्पीत : कुम्भसमुद्भवेनमुनिनाकिंजातमेतावता । मर्यादांयदिलङ्घतेविधिवशाद्यस्मिन्नणोवारिधिस्त्रैलोक्यंसचराचरंग्रसतिय : कस्तत्रकुम्भोद्भव : ॥ परौभुवोऽवज्ञानइ०घञभावेऋदोरप् ॥ स

र्वतोभवने ॥

परिभावः । पुं० अनादरे । परिभवे ॥ परौभुवोऽवज्ञानइतिभावेघञ् । वृद्धिः ॥

परिभावुकः । त्रि० तिरस्कुर्वति ॥ लष्प्रतेत्यादिनोकञ् ॥

परिभाषणम् । न० सनिन्देउपालम्भे ॥ उपालम्भोद्विविधः । गुणाविष्करणपूर्वकोनिन्दापूर्वकश्च । आद्योयथा । महाकुलस्यभवतः किमुचितमिदमिति । द्वितीयस्तुबन्धकीसुतस्यभवतउचितमेवेदमिति । तत्रयोर्द्वितीयःसपरिभाषणशब्दार्थः ॥ भाषव्यक्तायांवाचि । ल्युट् ॥ नियमे ॥ आलापे ॥

परिभाषा । स्त्री० परिष्कृतभाषणे । पदार्थविवेचकाचार्याणांयुक्तियुक्तायांवाचि । प्रज्ञप्तौ । शैल्याम् ॥ अनियमनिवारकेन्यायविशेषे ॥ अनियमेनियमकारिणीपरिभाषेतिलक्षणात् ॥ आधुनिकसङ्केते ॥ द्र० शक्तिवादगादाधरीटीका ॥

परिभूः । पुं० ईश्वरे ॥ सर्वेषामुपर्युपरिभवनात् ॰परिसर्व्वतोभवति । भू० । क्विप् ॥

परिभूतः । त्रि० परिभवान्विते । अनादृते । अवमते । अवमानिते ॥ परिभूयतेस्म । भू० । क्तः ॥

परिभूयमानः त्रि० अनादरानुभवकर्त्तरि ॥ यथा ॥ येवालभावेनपठन्ति विद्यांकामातुरायौवननष्टचित्ताः । तेवृद्धकालेपरिभूयमानाः सन्दह्यमानाः शिशिरेयथाब्जाइति ॥

परिभोगः । पुं० उपभोगे ॥ परिभोजनम् । भुज० । घञ् ॥

परिभ्रमः । पुं० सर्वतोभ्रमणे ॥

परिभ्रमणम् । न० पर्यटने ॥ धनाशापुरुषस्येहपरिभ्रमणकारणम् ॥

परिभ्रामणम् । न० हस्तादिषुगृहीत्वापरितश्चालने ॥

परिमण्डलः । त्रि० बर्तिले ॥ परितश्चक्राकारे ॥ न० । परमाणौ ॥

परिमण्डलितः । त्रि० बिवर्तिते ॥ वर्त्तुलीकृते ॥

परिमलः । पुं० बिमर्दने । कुङ्कुमादिमर्द्दने ॥ बिमर्द्दोत्थगन्धे । अतिमनोहरगन्धे ॥ जनमनोहरेसुरतादिविमर्द्दनेनोत्पन्नेमाल्यादिगन्धे । सुरतोपमर्द्दविकसच्छरीररागादिसौरभे ॥ सम्भोगे ॥ पण्डितानांसमूहे । द्र० शब्० ॥ परिमलनम् । मलधारणे । घञ् । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः ॥ घर्षणसमुद्भवेचन्दनादिगन्धे ॥

परिमाणम् । न० आढककुडवादौपरिच्छेदके । सर्वतोमाने ॥ आरोहपरिणाहाभ्यांस्वगताभ्यांयेनकाष्ठादिनिर्मितेनव्रीह्यादिपरिमीयतेतत्

परिमाणंप्रस्थादिरित्यर्थ :। परि : सर्वतोभावे। यथोक्तम्। परिमाणान्तुसर्वत। इति ॥ न्यायमतेतुमानव्यवहारासाधारणकारणे। पृथिव्यादिनवद्रव्यवर्त्तिनि ॥ तच्चतुर्विधम्। अणुमहत्दीर्घम्ह्रस्वंचेतिभेदात्। यथोक्तंभाषापरिच्छेदे। परिमाणंभवेन्मानव्यवहारस्यकारणम्। अणुदीर्घंमहद्ध्रस्वमितितद्भेदईरित :॥ अनित्ये तदनित्यं स्यान्नित्ये नित्यमुदाहृतम्। सङ्ख्यात : परिमाणाच्च प्रचयादपिजायते ॥ अनित्यं द्व्यणुकादौतु सङ्ख्याजन्यमुदाहृतम्। परिमाणंघटादौतुपरिमाणजउच्यते ॥ प्रचय : शिथिलाख्योय : संयोगस्तेनजन्यते। परिमाणंतूलकादौनाशस्त्वाश्रयनाशत: ॥ इति ॥ परिमीयतेपरिच्छिद्यते येनतद् ॥

परिमार्ज्जनम्। न० परिशोधने ॥ खाद्यविशेषे। मधुमस्तके ॥ यथा। मधुतैलघृतैर्मध्ये वेष्टिता:समिताश्च या :। मधुमस्तकमुद्दिष्टं तस्याख्या परिमार्ज्जनमितिशब्दचन्द्रिका ॥

परिमित :। त्रि० परिमाणविशिष्टे। परिच्छिन्ने। एतावति। इतना इ० भाषा० युक्ते ॥ परितोमित :॥

परिमिलित:। त्रि० व्याप्ते। समन्तात्सङ्गते ॥

परिमृष्ट :। त्रि० व्याप्ते ॥

परिमेय :। त्रि० परिमातुंयोग्ये ॥ माङ्०। अचोयत्। ईद्यति। गुण: ॥ परिमिते ॥

परिमोक्ष :। पुं० मलत्यागे ॥ परितो मोक्षणे ॥

परिमोषी। त्रि० परिमोषणशीले। चौरे ॥

परिरब्ध :। त्रि० गृहीते ॥ आलिङ्गिते ॥

परिरम्भ :। पुं० आलिङ्गने। परिष्वङ्गे। वाहुभ्यांनिष्पीडने ॥ परिरम्भणम्। रभ०। घञ्। रभेरशब्लिटोरितिनुम् ॥

परिरक्षित : ।त्रि० आलिङ्गिते। रक्षिते ॥

परिवत्सर :। पुं० वत्सरे ॥ वत्सरविशेषे ॥ यथा। शकाब्दात्पञ्चभिर्हृतेय : शेषस्तिष्ठतितेनैकादिक्रमेण संपरिइदाअनुउदापूर्वकवत्सर संज्ञका : वत्सराभवन्ति। यथोक्तम्। शकाब्दात्पञ्चभि : शेषात्समाद्यादिषुवत्सरा :। सम्परीदानुपूर्वाश्च तथोदापूर्वकामता :॥ परिपूर्वेतथादानंयवानांचद्विजोत्तमा :। इ० ति विष्णुधर्मोत्तरम् ॥ परितोवसन्त्यत्रायनर्त्वादय :। वस०। सपूर्वाच्चिदितिसर :। सस्यार्द्धधातुकइतिसस्यत :॥

परिवर्जनम् । न० मारणे॥ परित्यागे॥ यथा । गोप्योनदोषोमथुराङ्गनानांधूर्तस्यकृष्णस्यहिरीतिरेषा । विपर्ययोयेनकृत : स्वपित्रोस्तस्योपपत्नीपरिवर्ज्जनंकिम् ॥ वृजीवर्ज्जने । ल्युट् । परितोवर्ज्जनम् ॥ कुभार्याञ्चकुमित्रञ्चकुराजानंकुसौहृदम् । कुजन्मुञ्चकुदेशञ्चदूरत : परिवर्ज्जयेत् ॥ ब्राह्मणंवालिशंक्षत्रमयोद्धारंविशंजडम् । शूद्रमक्षरसंयुक्तं दूरत:परिवर्ज्जयेत् ॥

परिवर्त्त : । पुं० नैमेये । विनिमये ॥ कूर्मराजे ॥ प्रवर्त्तने ॥ पलायिते । युगान्ते ॥ परिवर्त्तनम् । वृतु० । भावेघञ् ॥ ग्रन्थविच्छेदे ॥ अपवर्त्तने ॥

परिवर्त्तनम् । न० परिदाने । परिवर्ते । विनिमये । परेतना इ०भा० ॥ इतस्ततोभ्रमणे ॥(***(*)*(*)

परिवर्त्तिका । स्त्री० भावप्रकाशोक्ते मेढ्रजातेक्षुद्ररोगविशेषे ॥

परिवर्त्तित : । त्रि० निवर्त्तिते ॥

परिवर्त्ती । त्रि० विनश्वरे ॥ संसार: परिवर्त्तीतिप्रसिद्धम् ।।

परिवर्त्तिनी । स्त्री० विष्टुतिप्रभेदे ॥

परिवर्ह : । पुं० राजयोग्यद्रव्ये ॥ परिच्छेदे ॥ परिवर्हतेपरिवर्ह्यतेवा । वर्हप्राधान्ये । पचाद्यच्० घञ्वा ॥

परिवर्हणम् । न० आराधने ॥

परिवसथ : । पुं० ग्रामे ॥ परितोवसन्त्यत्र । वस० । उपसर्गेवसेरित्यथ : ॥

परिवह : । पुं० परावहवायोरुपरिस्थितेसप्तवाय्वन्तर्गतसप्तमवायौ ॥

परिवाद : । पुं० परदोषकथने । अपवादे । निन्दायाम् ॥ यथा ॥ सततसुलभदैन्ये निः सुखेजीवलोकेयदिममपरिवादात्प्रीतिमाप्नोतिकश्चित् । परिवदतुयथेष्टं मत्समक्षंतिरोवाजगतिहिवहुदु:खेदुर्लभ : प्रीतियोगइति ।। वीणावादनवस्तुनि ॥ परिपूर्वाद्वदेर्भावेघञ् ॥

परिवादक : । त्रि० परिवादकर्त्तरि ॥

परिवादी । त्रि० परिवादकर्त्तरि ॥ परिवादविशिष्टे ॥

परिवादिनी । स्त्री० सप्ततन्त्रीयुक्तायां वीणायाम् । सतरसिया० इ० भा० ॥ परिवदतिस्वरान् । वद० । सुप्रीतिणिनि: ॥ परिवादविशिष्टायाम् ॥

परिवाप : । पुं० पर्युप्तौ । वपने ॥ जलस्थाने ॥ परिच्छदे । परिवारे ॥ परिवपनम्अनेनअत्रवा । टुवप्० । भावेघञ्हलश्चेतिवा ॥

परिवापनम् । न० मुण्डने ॥ हेतुमण्णिजन्तादपेर्ल्युट् ॥

परिवापित : । त्रि० मुंडिते ॥ परि

वाप्यतेस्म । मुण्डनार्थोत्रवपिर्ण्यन्तः । क्तः ॥

परिवार : । पुं० परिजने । पोष्यवर्गे ॥ खड्गकोषे ॥ परिच्छदे ॥ परिवार्यतेनेन परिवारणंवा । घञ् ॥

परिवाह : । पुं० जलोच्छ्वासे । परीवाहे । समधिकजलस्योपायैर्निष्कासने ॥ परिवहन्त्येभि : । वह० । हलश्चेतिघञ्उपसर्गस्यघञीतिपक्षे दीर्घाभाव : यद्वा परिवहनम् । भावेघञ् ॥

परिविण्ण : । पुं० परिवित्तौ ॥ यथा । ज्येष्ठेऽनिविष्टे कनीयान्निर्विषन्परिवेत्ताभवतिपरिविण्णोज्येष्ठः परिवेदनीयाकन्यापरिदायीदाता परिकर्तायाजकः तेएतेसर्वेपतिता इत्युद्वाहतत्त्वम् ॥

परिवित्ति : । योग्रे दारपरिग्राहीतस्य ज्येष्ठे । परिवेत्तुरनूढेज्येष्ठे भ्रातरि परिवर्ज्जनंविन्दतिलभते । विद्लृ० । क्तिच् ॥ परिवित्ति : परीवेत्ता ययाचपरिविद्यते । सर्वेतेनरकंयान्तिदातृयाजकपञ्चमाः इ० मनुः ॥

परिवीत : । त्रि० परितोवेष्टिते । संवृते ॥ व्याप्ते ॥

परिवृंहणम् । न० समृद्धौ ॥

परिवृंहित : । त्रि० परिपूर्णे ॥ वृंहि:क्तः

परिवृक्ण: । त्रि० छिन्नहस्ताद्यवयवे ॥

परिवृढ : । त्रि० अधिपे ।प्रभौ ॥ परिवर्हतिवृंहतिवा । वहबृहिवृद्धौ कर्त्तरिक्तप्रत्यय : ॥ प्रभौपरिवृढ इतिनकारहकारयोर्लोपोनिष्ठातकारस्यढत्वञ्चनिपात्यते ॥

परिवृत : । त्रि० आवृते । समन्ताद्वेष्टिते । व्यवहारान्नृ : पश्येत्सभ्यैः परिवृतोऽन्वहम् ॥ परिसर्वतोभावेनवृतः ॥

परिवृत्त : । त्रि० सर्वत : प्रसृते ॥

परिवृत्तिः । पुं० अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । परिवृत्तिर्विनिमयोयोर्थानां स्यात्समासमै : । परिवृत्तिरलङ्कार इति ॥ उदाहरणंयथा । लतानामेतासामुदितकुसुमानांमरुदयंमतंलास्यंदत्त्वाश्रयतभृशमामोदमसमम्लतास्त्वधून्यानामहहदृशमादाय सहसाददत्याधि व्याधिभ्रमरुदितमोहव्यतिकरम् ॥ अत्रप्रथमेर्द्धे समेनसमस्यद्वितीयेउत्तमेनन्यूनस्य ॥ नानाविधप्रहरणैर्नृपसंप्रहारेस्वीकृत्य दारुणनिनादवत : प्रहारान् । दृप्तारिवीरविसरेणवसुन्धरेयंनिर्विप्रलम्भपरिरंभविधिर्वितीर्णा ॥ अत्रन्यूनेनोत्तमस्य ॥ विवृत्तौ ॥ परिवित्ता विति० हट्ट : ॥

परिवित्ता । पुं० ज्येष्ठेऽनूढे दारपरिग्राहिणिकनीयसि ॥ दाराग्निहोत्रसंयोगंकुरुतेयोग्रजेस्थिते । परिवेत्तासविज्ञेयः परिवित्तिस्तुपूर्वजः ॥

परिविन्दतिज्येष्ठंपरित्यज्यभार्याम् अग्निहोत्रंवालभते । विद्लृलाभे तृन्तृचौशंसिक्षदादिभ्यः संज्ञायां चानिटौ ॥

परिवेदनम् । न० विवाहे ॥ अग्न्याधाने सर्वतोभावेनज्ञाने ॥

परिवेदनीया । स्त्री० अनूढज्येष्ठेतत्कनिष्ठेनविवाहितायाम् ॥ *

परिवेदनी । स्त्री० परिवेत्तुः स्त्रियाम् इ० हेमचन्द्रः ॥

परिवेशः । पुं० वेष्टने ॥ परिधाने ॥ परितोविशति । विश० । घञ् ॥ परिधौ ॥

परिवेषः । पुं० भोजनार्थमन्नादीनांपरिवेषणे ॥ परिविषेर्भावेघञ् ॥ परिवृतौ ॥ परिधौ । चन्द्रसूर्ययोरुत्यातभूतरश्मिमण्डले ॥ अत्राहवराहमिहिरः सम्मूर्छितारवीन्द्वोःकिरणाःपवनेनमण्डलीभूताः । नानावर्णाकृतयोदृश्यन्तेव्योम्नितन्वभ्रे ॥ तेषांसंज्ञान्तराण्याह । तेरक्तनीलपाण्डुरकापोताभ्राभशबलहरिशुक्लाः । इन्द्रयमवरुणनिरृतिश्वसनेशपितामहाम्बुकृताः ॥ धनदः करोति मेचकमन्योन्यगुणाश्रयेणचाप्यन्ये । प्रविलीयतेमुहुर्मुहुरल्पफलः सोपिवायुकृतः ॥ वस्तुवशेनफलमाह । चाषशिखिरजततैलक्षीरजलाभःस्वकालसम्भूतः । अविकलवृत्तःस्निग्धः परिवेषःशिवसुभिक्षकरः ॥ सकलगगनानुचारीनैकाभःक्षतजसन्निभोरूक्षः । असकलशकटशरासनशृङ्गाटकवत् स्थितःपापः ॥ शिखिगलसमेतिवर्षंवहुवर्णोनृपवधोभयंधूम्रे । हरिचापनिभेयुद्धान्यशोककुसुमप्रभेचापि ॥ वर्णेनैकेनयदावहलःस्निग्धःक्षुराभ्रकाकीर्णः । स्वर्त्तौसद्योवर्षंकरोतिपीतश्चदीप्तार्कः ॥ दीप्तमृगविहङ्गरुतः कलुषःसन्ध्यात्रयोत्थितोतिमहान् । भयकृत्तडिदुल्काद्यैर्हतोनृपंहन्तिशस्त्रेण ॥ प्रतिदिनमर्कहिमांश्वोरहर्निशंरक्तयोर्नरेन्द्रवधः । परिविष्टयोरभीक्ष्णं लग्नास्तमयस्थयोस्तद्वत् ॥ सेनापतेर्भयकरोद्विमण्डलोनातिशस्त्रकोपकरः । त्रिप्रभृतिशस्त्रकोपंयुवराजभयंनगररोधम् ॥ * ॥ विशेषमाह । वृष्टिस्त्र्यहेणमासेनविग्रहोवाग्रहेन्दुभनिरोधे । होराजन्माधिपयोर्जन्मर्क्षेवाशुभो राज्ञः ॥ * ॥ परिवेषमध्यगतानांग्रहाणांफलमाह । परिवेषमण्डल गतोरवितनयः क्षुद्रधान्यनाशकरः । जनयतिच वातवृष्टिंस्थावरकृषिकृन्निहन्ता च । भौमः कुमारवलपतिसैन्यानांविद्रवोग्निशस्त्रभयम् । जीवेपरिवेषगतेपुरोहितामात्यनृपपीडा ॥ मन्त्रिस्थावरलेखक परिवृ

शिश्चन्द्रजेसुवृष्टिश्च । शुक्रेयायिक्षत्रियराज्ञीपीडाप्रियश्चान्नम् ॥ क्षुदनलमृत्युनराधिपशस्त्रेभ्योजायतेभयंकेतौ । परिविष्टेगर्भभयंराहौव्याधिर्नृपभयश्च ॥ * ॥ द्व्यादिषुग्रहेषुमध्यगतेषुफलमाह । युद्धानिविजानीयात्परिवेषाभ्यन्तरेद्वयोर्ग्रहयो : । दिवसकृत : शशिनोवाक्षुदवृष्टिभयंत्रिषुप्रोक्तम् ॥ यातिचतुर्षुनरेन्द्र : सामात्यपुरोहितोवशंमृत्यो : । प्रलयमिवविद्धिजगत : पञ्चादिषुमण्डलस्थेषु ॥ * ॥ अथताराग्रहाणांवापृथक्परिविष्टानांफलमाह । ताराग्रहस्यकुर्यात्पृथगेवसमुत्थितोनरेन्द्रवधम् । नक्षत्राणामथवायदिकेतोर्नोदयोभवति ॥ * ॥ तिथिक्रमेणपरिवेषफलान्याह । विप्रक्षत्रियविट्शूद्रहाभवेत्प्रतिपदादिषुक्रमश : । श्रेणीपुरकोषाणांपञ्चम्यादिष्वशुभकारी ॥ युवराजस्याष्टम्यांपरतस्त्रिषुपार्थिवस्यदोषकर : । पुररोधोद्वादश्यांसैन्यक्षोभस्त्रयोदश्याम् ॥ नरपतिपत्नीपीडांपरिवेषोभ्युत्थितश्चतुर्दश्याम् । कुर्यात्तु पञ्चदश्यांपीडांमनुजाऽधिपस्यैव ॥ * ॥ परिवेषलेखावशेनशुभाशुभमाह । नागरकाणामाभ्यन्तरस्थितायायिनांबाह्यस्था । परिवेषमध्यरेखाविज्ञेयाक्रन्दसाराणाम् ॥ रक्त : श्यामोरूक्षोभवतिचयेषांपराजयस्तेषाम् । स्निग्ध : श्वेतोद्युतिमान्येषांभागोजयस्तेषामिति ॥ * ॥ अपिच । दिनकरपरिवेष : पूर्वयामेतुपीडा॰दिनकरपरिवेषोवृद्धियुद्धं द्वितीये ॥ दिनकरपरिवेष : क्षेममायुस्तृतीयेदिनकरपरिवेष : सर्वनाशश्चतुर्थे ॥ दिवासूर्येपरिवेषोरात्रौचन्द्रेयदाभवेत् । एकस्मिंश्चेदहोरात्रेतदानश्यतिपार्थिव : ॥ एतेनविधिनानित्यंसप्ताहंपरिविष्यते । सर्वभूतविनाश : स्यात्तस्मिन्नुत्पातदर्शने ॥ परितोविष्यतेऽनेन । विष्लृव्याप्तौ । घञ् ॥

परिवेषक : । त्रि॰ अन्नादिपरिवेषणकर्त्तरि ॥ सयथा । स्नातश्चन्दनचर्चित : सुवसन : स्रग्वीप्रसन्नानन : स्पष्टात्मासुभग : प्रसन्नहृदय : श्रीकान्तपूजारत : । स्वामिस्नेहपर : स्वपाकनिपुण : प्रौढोवदान्य : शुचिर्विप्रोवापरिवेषकस्तुकुलजश्चान्योपिवाभूपते : ॥ स्त्री॰ । परिवेषिका ॥ यथा । स्नाताविशुद्धवसनानवधूपिताङ्गीकर्पूरसौरभमुखीनयनाभिरामा । विम्बाधराशिरसिबद्धसुगन्धपुष्पामन्दस्मिताक्षितिभृतांपरिवेषिकास्यात् ॥

परिवेषणम् । न॰ भोजनार्थमन्नादे : पात्रेसमर्पणे । परोसना॰ इ॰ भा॰ ॥

तत्प्रकारोयथा । पुरस्ताद्विमलंपात्रंसुविस्तीर्णंमनोहरम् । स्थापितंपीठकेशुभेनाभिदेशसमुन्नते ॥ तत्रभक्तंपरिन्यस्तंमध्यभागेसुसंयतम् । सूपंसर्पिः पलंशाकंपिष्टमन्नन्तुमत्स्यकम् ॥ स्थापितंदक्षिणेपार्श्वेभुञ्जानस्ययथाक्रमम् । प्रलेह्याद्याद्रवाः सर्वेपानीयंपानकंपयः ॥ चोष्यंसस्नानकंलेह्यंसव्यपार्श्वेनिधापयेत् । सर्वानिचुविकारांश्चपक्वान्नंपायसंदधि ॥ पुरतः स्थापयेद्भोक्तुर्द्वयोः पङ्क्त्योस्तुमध्यतः । एवंविज्ञायमतिमान्परिवेषप्रकल्पनम् ॥ ततोर्होभवतिश्राद्धः सम्यक्सम्परिवेषितुम् ॥ * ॥ अथश्राद्धेपरिवेषणेमनुः । पाणिभ्यान्तूपसङ्गृह्यस्वयमन्नस्यवर्द्धितम् । विप्रान्तिकेपितॄन्ध्यायन्शनकैरुपनिक्षिपेत् ॥ अन्नस्येति तृतीयार्थेषष्ठी । वर्द्धितं॰ पूर्णंपिठरानिपात्रम् । उपनिक्षिपेत्ब्राह्मणानांसमीपेपरिवेषणार्थमत्वरयास्थापयेत् । तथाचपाकस्थाल्याआकृष्य प्रथमंभोजनपात्रेनदेयम्किन्तुस्थाल्यादिकंपाणिभ्यांपात्रसमीपेभूमौसंस्थाप्यपश्चात्पाणिभ्यांपात्रान्तरिताभ्यांश्राद्धेपरिवेषयेत् । उभाभ्यामपिपाणिभ्यामाकृष्यपरिवेषयेत्॰ इतिमत्स्यपुराणात् ।, यत्तुश्राद्धेपरिवेषणन्तुदक्षिणपाणिमात्रेणैवाऽक्कानभिधानादितिमैथिलोक्तं तन्न । एकेनपाणिनादत्तं शूद्रादत्तं नभक्षयेदित्यादिपुराणीयेनएकपाणिदत्तशूद्रादत्तभक्षणनिषेधेनतन्मात्रपरिवेषणस्यापिनिषिद्धत्वात्पाणिभ्यामपिपात्रान्तरितंकृत्वादेयम् । हस्तदत्तास्तुयेस्नेहालवणंव्यञ्जनानिच । दातारंनोपतिष्ठन्तेभोक्ताभुङ्क्तेचकिल्विषम् ॥ तस्मादन्तरितंदेयंपर्णेनाथतृणेनवा । प्रदद्यान्नतुहस्तेननायसेनकदाचन ॥ इतिवशिष्ठवचनेनसामान्यतोऽभिधानात् । पितृभक्तितरङ्गिण्यामप्येवम् । मनुः । गुणांश्चसूपशाकाद्यान्पयोदधिघृतंमधु । विन्यसेद्यततः सम्यक्भूमावेवसमाहितः ॥ आमिषंपानपात्रञ्चभोक्तुर्दक्षिणतोन्यसेत् । भक्ष्यभोज्यञ्चविविधंमूलानिचफलानिच ॥ हृद्यानिचैवमांसानिपानानिसुरभीणिच । उपनीयचतत्सर्वंशनकैः सुसमाहितः ॥ परिवेषयेत्प्रयतोगुणान्सर्वान्प्रचोदयन् ॥ गुणान्उपकरणानिभूमावेवनतुव्यञ्जनादिपात्राणिअन्नादिपात्रोपरिनिक्षिपेत् ॥ इतिश्राद्धतत्त्वम् ॥

परिवेष्टितः । त्रि॰ परिक्षिप्ते । परिस्कृते । परिते ॥ परितोवेष्टितः ॥

परिवेष्टा । त्रि॰ परिवेषणस्यकर्त्तरि ॥ परिवारे ॥

परिव्याध : । पुं० अम्बुवेतसे ॥ द्रुमोत्पले ॥ परिविध्यते । व्यधताडने । घञ् ॥ परिविध्यतिवा । श्याद्व्यधेतिण : ॥

परिव्रज्या । स्त्री० तपस्यायाम् ॥ इ०-हे० ॥

परिव्राट्०ड् । पुं० भिक्षौ । कर्मन्दिनि । पारासरिणि । मस्करिणि ॥ तल्लक्षणंयथा । सर्वारम्भपरित्यागोभैक्षाश्यंवृक्षमूलता । निष्परिग्रहताऽद्रोह : समतासर्वजन्तुषु ॥ प्रियाप्रियपरिष्वङ्गेसुखदु : खाविकारिता । सबाह्याभ्यन्तरंशौचंसुखदु : खाविकारिता ॥ सर्वेन्द्रियसमाहारोधारणाध्याननित्यता ॥ भावसंशुद्धिरित्येषपरिव्राड्वर्यउच्यते ॥ इतिगरुडपुराणम् । परित्यज्यसर्वंव्रजति । व्रज० । परौव्रजे : ष : पदान्तइतिक्विप्०दीर्घश्चपदान्तविषयेषत्वञ्च ॥

परिव्राजक : । पुं० सन्यासिनि ॥ परिव्रजति । व्रज० । ण्वुल् ॥

परिव्राजि : । स्त्री० श्रावण्यामोषधौ ॥

परिशङ्कनीय : । त्रि० सर्वतोभावेनशङ्काविषये ॥ यथा । शास्त्रंसुचिन्तितमपिप्रतिचिन्तनीयंस्वाराधितोऽपिनृपति : परिशङ्कनीय : । अङ्केस्थितापियुवति : परिरक्षणीयाशास्त्रेनृपेचयुवतौचकुतोवशित्त्वम् ॥

परिशासनम् । न० भृत्यादिप्रेरणे । आकारणपूर्वकभृत्यादिप्रेषणे ॥ शासु० । ल्युट् ॥

परिशिष्टम् । न० परिशेषविशिष्टे । अवशिष्टार्थबोधकेग्रन्थे ॥ त्रि० । अवशिष्टे ॥ परित : शिष्ट : ॥

परिशीलनम् । न० श्रुत्यादिविचारे ॥

परिशीलित : । त्रि० अभ्यस्ते ॥

परिशुष्कम् । न० मांसव्यञ्जनप्रभेदे ॥ यथा । खिन्नंयत्कृद्घृतेदर्व्यामुहुरालोड्यभर्ज्जितम् । माक्षयादधिसिंधूत्थरामठैलापरिप्लुतम् ॥ मरिचार्द्रकसंयुक्तंसुगन्धिद्रव्यवासितम् । गतद्रवंसुधातुल्यंपरिशुष्कंतदुच्यते ॥ अपिच । मांसंबहुघृतैर्भृष्टंसिक्तास्वेच्छाम्बुनामुहु : । जीरकाद्यै:समायुक्तंपरिशुष्कंतदुच्यते ॥ इ० ॥ त्रि० सर्वतोनीरसे ॥ निर्मांसे ॥ परित : शुष्कम् ॥

परिशेष : । पुं० प्रसक्तप्रतिषेधेऽन्यत्राप्रसङ्गाच्छिष्यमाणेसम्प्रत्यये ॥ परिशिष्यते । शिष्लृविशेषणे । घञ् ॥

परिशोध : । पुं० परिशोधने । सर्वतोभावेनशुद्धौ ॥ परित : शोध : ॥

परिशोष : । पुं० सर्वतोभावेनशुष्कतायां ॥

परिश्रम : । पुं० श्रमे । क्लमे ॥ क्लेशे । प्रयासे । परिश्रान्तौ ॥ परित:श्रम: ॥

परिश्रय :। पुं० सभायाम् ॥ आश्रये ॥ परिश्रयणम् । श्रिञ्० । एरच् ॥

परिश्रान्त :। त्रि० सर्वतोभावेनश्रान्तियुक्ते ॥ परित : श्रान्त : ॥

परिश्रुत :। त्रि० सर्वतोभावेनश्रवणविशिष्टे ॥

परिश्लेष :। पुं० आश्लेषे ॥

परिषत् । स्त्री० अधीतशास्त्राणांसमवाये । सभायाम् ॥ परिषत्त्वं यथा। एकविंशतिसङ्ख्याकैर्मीमांसान्यायपारगै :। वेदाङ्गकुशलैश्चैवपरिषत्त्वंप्रकल्पयेत् ॥ परित : सीदन्त्यस्याम् । षद्लृ० । सं०क्विप् । सत्सूद्विषेतिवाक्विप् । सदिरप्रतेरितिषत्त्वम् ॥

परिषद :। पुं० पारिषदे । अनुचरे ॥ इ०द्वि० ॥

परिषद्वल :। पुं० सभ्ये । सभासदे ॥ परिषदस्यास्ति । रज : कृष्यासुतिपरिषदोवलच् ॥

परिषिक्त :। पुं० स्नानादौ ॥

परिष्कन्द :। पुं० परिस्कन्दे । पराचिते ॥ परिस्कन्दति । स्कन्दिर० । पचाद्यच् ॥ परेश्चे तिवाषत्त्वम् ॥

परिष्कार :। पुं० विभूषणे । अलङ्कारे ॥ परिष्क्रियतेऽनेन । घञ् । सम्परिभ्यामितिसुट् । परिनिवीतिषत्वम् ॥ संस्कारे । शुद्धौ ॥

परिष्कृत :। त्रि० अलङ्कृते । भूषिते ॥ परिस्क्रियतेस्म । क्त :। सम्परिभ्यामितिसुट् । परिनिविभ्य: सिवसितसयसिवुसहसुटस्तुस्वञ्जामितिषत्वम् ॥

परिष्वक्त :। त्रि० आलिङ्गिते ॥ यथा। स्त्रीपुंसौपरिष्वक्तौभवत : ॥ अन्योन्यंगाढलिङ्गितौभवतइत्यर्थ: ॥

परिष्वङ्ग :। पुं० आलिङ्गने । परिरम्भे ॥ परिष्वञ्जनम् । ष्वञ्जपरिष्वङ्गे । घञ् । परिनिविभ्य : इतिष : ॥

परिसङ्ख्या । स्त्री० विधिविशेषे ॥ यथातत्रचान्यत्रचप्राप्तौपरिसङ्ख्येतिगीयते । साचोभयप्राप्तावितरनिवृत्तिं बोधयति । यथा । पञ्चपञ्चनखाभक्ष्याइत्यत्रशशादिमांसेतरपञ्चनखमांसभक्षणनिवृत्तिबोध : । तदुक्तम् । नियम : परिसङ्ख्यावाविद्ध्यर्थोहिभवेद्यत :। अनात्मदर्शनेनैवपरात्मानमुपास्महेइति ॥ एकस्योभयत्रप्राप्तावेकत्रनियमनेयथाहु:। एकस्यवस्तुन : प्राप्तावनेकत्रैकधायदा । एकत्रनियम : साहिपरिसङ्ख्यानिगद्यतेइति ॥ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । इयंत्रिदोषवतीयथाहस्मार्त्त :। श्रुतार्थस्यपरित्यागादश्रुतार्थस्यकल्पनात् । प्राप्तस्यबाधादित्येवंपरिसङ्ख्यात्रिदूषणेति ॥ किञ्चित्पृष्टमपृष्टंवाकथि

तंयत्प्रकल्प्यते। तादृगन्यव्यपोहाय परिसङ्ख्यातुसास्मृता ॥ प्रमाणान्तरावगतमपिवस्तुशब्दे नप्रतिपादितम्प्रयोजनान्तराभावात्सदृशवस्त्वन्तरव्यवच्छेदाययत्पर्यवस्यतिसाभवेत्परिसङ्ख्या ॥ अत्रकथनंप्रश्नपूर्वकंतदन्यथाचपरिदृष्टंतथोभयत्रव्यपोह्यमानस्यप्रतीयमानतावाच्यत्वञ्चेतिचत्वारोभेदाः। क्रमेणोदाहरणम्। किमासेव्यंपुंसांसविधमनवद्यंद्युसरितः किमेकान्तेध्येयंचरणयुगलंकौस्तुभभृतः। किमाराध्यंपुण्यंकिमभिलषणीयञ्चकरुणायद्दासक्त्याचेतोनिरवधिविमुक्तौप्रभवति ॥ किम्भूषणंसुदृढमत्रयशोनरत्नंकिंकार्यमार्यचरितंसुकृतंनदोषः। किंचक्षुरप्रतिहतंधिषणाननेत्रंजानातिकस्त्वदपरः सदसद्विवेकम् ॥ कौटिल्यंकचनिचयेकरचरणाधरदलेषुरागस्ते। काठिन्यंकुचयुगलेतरलत्त्वंनयनयोर्वसति ॥ भक्तिर्भवेनविभवेव्यसनंशास्त्रेनयुवतिकामास्त्रे। चिन्तायशसिनवपुषिप्रायः परिदृश्यतेमहतामिति ॥

परिसङ्ख्यानम्। न० गणनायाम् ॥

परिसङ्ख्याविधिः। पुं० उभयोश्चयुगपत्प्राप्तावितरव्यावृत्तिपरेविधौ ॥ यथा। पञ्चपञ्चनखाभक्ष्याइति। इदंहिवाक्यंनपञ्चनखभक्षणपरम्। तस्यरागतः प्राप्तत्वात्। नापिनियमपरम्पञ्चनखभक्षणस्ययुगपत्प्राप्तेः पक्षेऽप्राप्त्यभावात्। अतइदमपञ्चनखभक्षणनिवृत्तिपरमितिभवतिपरिसङ्ख्याविधिः। साचद्विविधा। श्रौतीलाक्षणिकीच। तत्र अत्रह्येवावयववतीतिश्रौतीपरिसङ्ख्या। एवकारेणपवमानातिरिक्तस्तोत्रव्यावृत्तेरभिधानात्। पञ्चपञ्चनखाभक्ष्याइतितुलाक्षणिकीइतरनिवृत्तिवाचकपदाभावात्। अतएवैषात्रिदोषग्रस्ता। दोषत्रयञ्च। श्रुतहानिः अश्रुतकल्पनाप्राप्तवाधश्चेति। तदुक्तम्। श्रुतार्थस्यपरित्यागादश्रुतार्थस्यकल्पनात्। प्राप्तस्यवाधइत्येवंपरिसङ्ख्यात्रिदूषणेति ॥ श्रुतस्यपञ्चनखभक्षणनिवृत्तेः कल्पनात्प्राप्तस्यचपञ्चनखभक्षणस्यवाधनादिति। अस्मिंश्चदोषद्वयंशब्दनिष्ठंप्राप्तवाधस्त्वर्थनिष्ठइतिदिक् ॥

परिसमाप्तिः। स्त्री० निश्चये ॥

परिसरः। पुं० पर्यन्तभूमौ। नदीनगरपर्वतादेरुपान्तभूमौ ॥ परितः सरन्त्यत्र। सृगतौ। पुंसीतिघः ॥ मृत्यौ। विधौ ॥ दैवे ॥

परिसरणम्। न० सर्वतोगमने ॥ सृगतौ। ल्युट् ॥

परिसरा। स्त्री० नाड्यां ॥

परिसर्प्प : । पुं० परिक्रियायाम् । परिजनादिनावेष्टने ॥ परिसमन्तात् सर्पणम् । सृप्लृगतौ । घञ् ॥

परिसर्प्पणम् । न० प्रसरणे ॥ परिसर्प्पे ॥

परिसर्य्या । स्त्री० परीसारे । सर्वतोगमने ॥ परिसरणम् । सृ० । परिचर्यापरिसर्यामृगयाटाट्यानामुपसङ्ख्यानमितिशप्रत्ययोयक्गुणौचनिपातनात् ॥

परिसीमा । स्त्री० इयत्तायाम् ॥ परित :सीमा ॥

परिस्कन्द : । पुं० पराचिते । परपुष्टे ॥ परिस्कन्दति । स्कन्दिर्० । प० अच् । परेश्चेतिपक्षेषत्वाभाव : ॥

परिस्तरणम् । न० आच्छादने ॥

परिस्तोमः । पुं० गजपृष्ठस्थचित्रकम्बले । प्रवेण्याम् । वर्णे । कुथे ॥ परिस्तूयते । ष्टुञ्० । अर्त्तिस्तुस्विति मन् ॥ यद्वा । परिगतः स्तोमोऽत्र वर्णस्तोमत्वात् । यत्क्रियायुक्ताइति परेःस्तौतिंप्रतिअनुपसर्गत्वान्नषः ॥

परिस्पन्द : । पुं० कुसुमप्रकरादेः पत्रावल्यादेश्चरचनायाम् ॥ शिखास्थमाल्ये ॥ परिवारे ॥ परिस्पन्दनम् । स्पदि० । भावे अधिकरणेवा घञ् ॥

परिस्पन्दनम् । न० सर्वतोभावेनकम्पने ॥

परिस्पन्दमान : । त्रि० सर्वतोभावेन कम्पमाने ॥

परिस्फुटः । त्रि० प्रसिद्धावयवार्थे ॥

परिस्फुरित : । त्रि० प्रकाशिते ॥

परिस्रुत् । स्त्री० वरुणात्मजायाम् । मदिरायाम् ॥ परित : स्रवति । स्रु० । क्विप्तुकौ ॥

परिस्रुत : । त्रि० स्यन्ने । स्रवयुक्ते ॥ परितः स्रूयतेस्म । स्रु प्रस्रवणे । गत्यर्थेतिक्त : ॥

परिस्रुता । स्त्री० वारुण्याम् । मदिरायाम् ॥ परितःस्रवति । स्रु० । क्विप्० तुक् । भागुरिमते । टाप् ॥ यद्वा । परित : स्रूयतेस्मलोकै : । स्रु० । गत्यर्थेतिक्त : ॥

परिहापित : । त्रि० त्याजिते ॥

परिहारः । पुं० अनादरे ॥ परिह्रियतेऽनेनात्रवा । हृञ् । घञ्० । उपसर्गस्येति पाक्षिकोदीर्घाभाव : ॥

परिहार्य्य : । पुं० वलये ॥ त्रि० । त्याज्ये ॥

परिहास : । पुं० नर्मवाक्ये । परीहासेठट्टा इतिभाषा ॥ परिहसनम् । हसेहसने । घञ् ॥

परीक्षकः । त्रि० निरूपके । कारणिके ॥ शास्त्रपरिशीलनप्राप्तबुद्धिप्रकर्षे । प्रतिपादके ॥ परीक्षते । ईक्षदर्शने । ण्वुल् ॥

परीक्षणम् । न० परीक्षायाम् । राज्ञा

धर्मकामार्थभयैरमात्यादेर्भावतत्त्व निरूपणे । यथा । भेदोपजापा वुपधाधर्माद्यै र्यत्परीक्षणम् । इति ॥ सर्वतोभावेनदर्शने ॥ संशय्यपूर्वपक्ष निराकरणेनोत्तरपक्षव्यवस्थापने ॥ परितः ईक्षणम् ॥

परीक्षा । स्त्री० विचारणायाम् ॥ परितईक्षणमनया । ईक्ष० । गुरोश्च ल्यः । टाप् ॥ दिव्ये ॥

परीक्षित् । पुं० नृपविशेषे ॥ अभिमन्युसुते । विष्णुराते ॥ सयुधिष्ठिरानन्तरंकलियुगस्यारम्भे चक्रवर्त्तीराजावभूव । सएवलोकविख्यातः परीक्षिदितियत्प्रभुः । पूर्वदृष्टमनुध्यायन्परीक्षेतनरेष्विह ॥

परीक्षितः । पुं० परीक्षिति । अभिमन्युपुत्रे नृपे ॥ यथा । परिक्षीणेषुवंशेषुजातोयस्माद्वरःसुतः । तस्मात्परीक्षितोनाम विख्यातः पृथिवीतले इ० देवीभागवतम् ॥ त्रि० । सञ्जातापरीक्षायस्यता० इतच् ॥

परीक्ष्यकारी । त्रि० सम्यग्घेतुभिर्विमृश्यकरणशीले ॥

परीतः । त्रि० परिवेष्टिते ॥ व्याप्ते ॥

परीतत् । त्रि० सर्वतोभावेनविस्तृते ॥

परीप्सा । स्त्री० त्वरायाम् ॥ अपादानेपरीप्सायामितिदर्शनात् ॥ प्राप्तुमिच्छायाम् ॥ पर्याप्तुमिच्छायाम्

परीप्सुः । त्रि० जिह्वासौ ॥ आप्नोतेः सन्नंतादुप्रत्ययः । आप्ज्ञपृधामीदितीकारः । अत्रलोपोभ्यासस्येत्यभ्यासलोपः ॥

परीभावः । पु० तिरस्क्रियायाम् अनादरे ॥ परीभुवोवज्ञानइति०-भावेघञ् । वृद्धिः । उपसर्गस्यघञीतिदीर्घः ॥

परीरम् । न० फले ॥ पृणाति । पृपालनपूरणयोः । कॄशॄपॄकटिपटिशौटिभ्यइरन् ॥

परीरणः । पुं० कमठे ॥ दण्डे ॥ पट्टशाटके ॥ इतिमेदिनी ॥

परीरम्भः । पुं० आलिङ्गने । परिरम्भे ॥

परीवर्त्तः । पु० प्रतिदाने । निमये । नैमेये ॥ परिवर्त्तनम् । वृतु० । भावेघञ् । उपसर्गस्येतिदीर्घः ॥

परीवादः । पुं० अपवादे । निन्दायाम् ॥ परिपूर्वाद्वदेर्भावेघञ् । उपसर्गस्यघञीतिदीर्घः । विद्यमानदोषस्याभिधानंपरीवादः । अविद्यमानदोषाभिधानंनिन्देतिविवेकः ॥ यथा । परीवादस्तथ्योभवतुवितथोवापिमहतांतथाप्युच्चैर्धाम्नां हरतिमहिमानंजनरवः तुलोत्तीर्णस्यापिप्रकटनिहताशेषतमसोरवेस्तादृक्तेजोनहिभवतिकन्यांगतवतः ॥

परीवापः । पुं० पर्य्युप्तौ ॥ सलिलस्थाने परिवारे ॥ परिवपनम् अनेनात्रवा । टुवप्० । भावेघञ् हलश्चेतिवा । उपसर्गस्येतिदीर्घः ॥

परिवारः । पुं० परिजने ॥ खड्गकोषे ॥ परिच्छदे । शोभाजनके उपकरणे छत्रचामरादौ । सभ्यजनादौच ॥ परिवार्यते ऽ नेनपरिवारणंवा । घञ् । उपसर्गस्येतिदीर्घः ॥

परीवाहः । पुं० जलोच्छ्वासे । परिवाहे ॥ परिवहन्त्येभिः । वह० । हलश्चेतिघञ उक्षपर्गस्यघञीति पाक्षिको दीर्घः ॥ परिवहनम् । भावेवा० घञ् ॥ महीभृद्योग्यवस्तुनि

परीष्टिः । स्त्री० अन्वेषणायाम् ॥ इषेरनिच्छार्थस्यपरेर्वेतिपक्षेक्तिन् । परिचर्य्यायाम् ॥ प्राकाम्ये ॥ परीसारः परिसर्य्यायाम् । सर्वतोगमने ॥ परिसरणम् । सृ० । घञ् उपसर्गस्यघञीतिदीर्घः ॥

परीहारः । पुं० अवज्ञायाम् । अनादरे ॥ परिहरणम् । हृञ्० । भावेघञ् । उपसर्गस्येतिपक्षिकोदीर्घः ॥

परीहासः । पुं० द्रवेकेलौ । नर्मणि ॥ परिहसनम् । हसे० । घञ् । पाक्षिकोदीर्घः ॥

परुः । पुं० वंशादिपर्वणि ॥ पिपर्त्ति । पॄ० । वाहलकादुः ॥

परुत् । अ० पूर्ववत्सरे । गतवर्षे ॥ पूर्वस्मिन्वत्सरेइत्यर्थे । सद्यःपरुदितिपूर्वस्यपरभावःउत्०च । संवत्सरे ॥

परुत्नः । त्रि० पूर्ववर्षभवे ॥ परुद्भवः । चिरपरुत्परारिभ्यस्त्नोवक्तव्यः ॥

परुद्वारः । पुं० घोटके ॥

परुट् । पुं० पर्वणि ॥ यत्परुषिदिनमितिश्रुतौपरुषिपर्वणीत्यर्थात् ॥

परुषम् । न० निष्ठुरवाक्ये ॥ नीलझिण्ट्याम् ॥ परुषफले ॥ न० । तिलकवृक्षे ॥ त्रि० कर्वुरे ॥ रूक्षे ॥ निष्ठुरोक्तौ । परेषांदेशजातिकुलविद्याशिल्परूपवृत्त्याचारपरिच्छदशरीरकर्मजीविनांप्रत्यक्षदोषवचनम् परुषमितिवदन्त ॥ पच्चान्यत्क्रोधसन्तापत्रासससञ्जननंवचः । परुषंतच्चविज्ञेयंयच्चान्यच्चतथाविधम् ॥ चक्षुष्मन्नितिलुप्ताक्षंचण्डालंब्राह्मणेच । प्रशंसानिन्दनंद्वेषत्परुषान्नविशिष्यतेइतिदेवलः ॥ परुषवचनानामेवपरोक्षमुदाहरणमपवादइत्याहः ॥ निष्ठुरवाग्युक्ते ॥ पिपर्त्तिपूर्यतिअलंबुद्धिंकरोति । पॄ० । पॄनहिकलिभ्यउषच् ॥

परुषा । स्त्री० वृत्त्यनुप्रासघटकवृत्तिभेदे ॥ ओजः प्रकाशकैर्वर्णैः परुषाख्यास्मृतापरा ॥ वामनादिमतेगौडीप्येया ॥

परुः। न० ग्रन्थौ। वंशादिपर्वणि॥ पिपर्त्ति। पॄपालनपूरणयोः। अर्त्तिपॄवपीत्युस्॥

परूषम्। न०. फलवृक्षभेदे। अल्पास्थिनि। नीलचर्मणि। परुसाइति च फालसा० इतिच भाषा०॥

परूषकम्। न० परूषे॥ परूषकंकषायाम्लमामंपित्तकरंलघु। तत्पक्वंमधुरंपाकेशीतंविष्टम्भिवृंहणम्॥ हृद्यंतृट्पित्तदाहास्रज्वरक्षयसमीरहृदितिभावप्रकाशः॥

परेण। अ० परतोर्थे॥ विभक्तिप्रतिरूपकमव्ययम्॥

परेतः। पुं० सूतान्तरे॥ त्रि०। मृते॥ परंलोकम्इतः॥ परादूरमितोवा॥

परेतरः। त्रि० आत्मीये। अवञ्चके॥ परादितरः॥ स्वामिकार्यार्थमितरेषांभेदके॥ परान्विपक्षान्इतरयतिभेदेनआत्मसात्करोति। तत्करोतीतिण्यन्तात्कर्म्मण्यण्॥

परेतराट्। पुं० धर्मराजे। पितृपतौ। यमे॥ परेतेषुमृतेषुराजते। राजृ०। सत्सूद्विषेतिक्विप्। जान्तः॥

परेद्यवि। अ० परस्मिन्नहनि॥ सद्यःपरुदित्यादिनापरस्मादेद्यव्यहनिनिपात्यते॥

परेपम्। त्रि० परापे॥ परागताआपोयत्र। द्व्यन्तरुपसर्गेभ्योपईदित्यचअवर्णान्तादित्युक्तेः पाक्षिकईत्॥

परेष्टुका। स्त्री० बहुसूत्याम्। बह्वपत्यायाङ्गवि॥ परमिच्छतिपरैरिष्यतेवा। वा०तुः। स्वा० कः॥

परैधितः। पुं० कोकिले॥ त्रि०। पराचिते। औदासीन्येनपरपुष्टे॥ परैरेधितः सम्वर्द्धितः॥

परोक्षः। पुं० तपस्विनि॥ त्रि०। इन्द्रियाविषये। अप्रत्यक्षे॥ परोक्षमस्त्यस्य। अर्शआद्यच्॥ अत्राहुः। परोभावःपरस्याक्षेपरोक्षेलिटिदृश्यताम्। उत्वंवादेःपरादक्ष्णःसिद्धंवास्मान्निपातनात्॥ अस्मात्परोक्षेलिडितिनिर्द्देशात्॥

परोक्षम्। अ० इन्द्रियाविषये॥ वृत्तिविषयेऽक्षिशब्दइन्द्रियमात्रपरः। अक्ष्णःपरमितिविग्रहेशरदादिषुप्रतिपरेतिसमासान्तविधानसामर्थ्यादव्ययीभावः। परोक्षेलिडितिनिपातनात्परस्यौकारादेशः॥ पारस्करादित्वात्सुडित्यप्याहुः॥ श्रीभोजस्तुपरार्थेपरश्शब्दंमन्यते॥

परोपकारः। पुं० परस्यपरेषांवाउपकृतौ। अन्यसम्बन्धिहिते। दधीचिनापुरागीतःश्लोकसश्रूयतेभुवि। सर्वधर्ममयःसारःसर्वधर्मज्ञसम्मतः॥ परोपकारःकर्त्तव्यःप्राणैःकण्ठगतैरपि। परोपकारजंपुण्यंतुल्यंक्रतुशतैरपीतिपाद्मोत्तरख

खण्डे २२ अध्यायः॥

परोवरीणः। त्रि० योह्यपरांश्चअवरांश्चअनुभवतितस्मिन्॥ परोवरपरम्परपुत्रपौत्रमनुभवतीतिखः। अवरस्यादेरुत्त्वंनिपात्यते। गुणः॥

परोवरीयान्। त्रि० उत्तरमुत्तरंश्रेष्ठादपिश्रेष्ठे॥ पुं०। परम्परंवरीयस्त्वगुणवतिप्राणे॥

परोष्णी। स्त्री० तैलपायिकायाम्। मुखविष्ठावागुलिकादिनामिकायाम्। चटिकाविशेषे॥ परंशत्रुउष्णायस्याः। गौ०ङी॥

पर्क्कटिः। स्त्री० प्लक्षवृक्षे॥

पर्क्कटी। पुं० प्लक्षवृक्षे। जटिनि॥ कमण्डलुतरौ॥ पाकरि० इतिभाषा॥

पर्क्कटी। स्त्री० प्लक्षवृक्षे। पाकरि० इ० भा० प्र०॥ पूगादेर्नूतनेफले॥ पृच्यते पृची०। वा० कटः। गौ० ङीष्॥

पर्ज्जनी। स्त्री० दारुहरिद्रायाम्॥ पिपर्त्ति। पॄ० विच्। पर्चासौजनी च॥ परम्पालकंस्वास्थ्यंजनयति वा। जनी०॥ ण्यन्तः। कर्मण्यण्॥

पर्ज्जन्यः। पुं० मेघशब्दे॥ ध्वनदम्बुदे॥ शक्रे॥ पिपर्त्ति। पर्षतिवा। पॄ०। पृषुसेचनेवा। पर्जन्य इ० साधुः॥ वृष्ट्यात्मकेदेवे॥ पर्जन्योनाम वृष्ट्युपकरणाभिमानिनी देवताविशेष इतिछान्दोग्यभाष्यम्॥ मेघसामान्ये॥ यंत्राङ्गवतिपर्जन्यः॥ सूर्ये॥ स्वगोभिर्भौतुमारेभेपर्ज्जन्यः कालआगते॥

पर्ज्जन्यहर्षः। पुं इन्द्रे॥

पर्ज्जन्या। स्त्री० दारुहरिद्रायाम्॥

पर्णः। पुं० वातपोथे। पलाशे। किंशुके। ढाक० इ० भा०॥ पिपर्त्ति। पॄ०। धापॄवस्यज्यतिभ्योनः॥ यद्वा॥ पर्णयति पर्णहरितभावे। अच्॥ न०। पत्रे॥ ताम्बूले॥ यथा। अनिधायमुखेपर्णं पूगंखादयतेनरः। मतिभ्रंशोदरिद्रःस्यादन्ते नस्मरतेहरिम्॥

पर्णकृच्छ्रः। पुं० पत्रकृच्छ्रव्रते॥ यथा। पर्णोदुम्बरराजीवविल्वपत्रकुशोदकैः। प्रत्येकंप्रत्यहाभ्यस्तैः पर्णकृच्छ्रउदाहृतः॥ इतिगरुड़पुराणम्॥

पर्णखण्डः। पुं० वनस्पतौ॥ ताम्बूलैकांशे॥

पर्णचोरकः। पुं० चोरकनामगन्धद्रव्ये॥

पर्णध्वत्। त्रि० पर्णध्वंसकर्त्तरि॥

पर्णनरः। पुं० पित्रादिशवास्थ्यलाभेदाहार्थंतत्प्रतिनिधिभूतशरपलाशपत्ररचितोर्णातन्तुवेष्टितयवपिष्टलिप्तनराकारेपुत्तलके॥

पर्णभेदिनी। स्त्री० प्रियङ्गौ

पर्णभोजनः। पुं० छागले॥ पर्णानि

भोजनंयस्य ॥ त्रि० । पत्रभक्षके ॥

पर्णमाचालः । पुं० कर्मरङ्गवृक्षे ॥

पर्णमृगः । पुं० वानरादिमृगगणविशेषे ॥ यथा । वनौकोवृक्षमार्जार वृक्षमर्कटिकादयः । एतेपर्णमृगाः प्रोक्ताः सुश्रुताद्यैर्महर्षिभिः ॥ स्मृताः पर्णमृगावृष्याश्चक्षुष्याः शोषिणेहिताः । श्वासार्शकासशमनाः सृष्टमूत्रपुरीषका इतिभावप्रकाशः ॥

पर्णलता । स्त्री० नागवल्ल्याम् ॥

पर्णवल्ली । स्त्री० पलाशीलतायाम् ॥

पर्णशाला । स्त्री० उटजे । मुनिगृहे ॥ पर्णनिर्मिताशाला । शाकपार्थिवादिः ॥

पर्णसिः । पुं० पङ्कजे । पद्मे ॥ जलगृहे ॥ पृणोति । पृप्रीतौ । सानसिवर्णसि पर्णसीत्यादिनाऽसिप्रत्ययः पृणोतेर्नुक्च ॥

पर्णाशनः । पुं० घने । मेघे ॥

पर्णासः । पुं०स्वल्पपत्रतुलस्याम् । कठिञ्जरे ॥ पर्णान्यस्यति । असु० । कर्मण्यण् ॥ यद्वा पर्णैरसति । अससदीप्तौ । पचाद्यच् ॥

पर्णी । पुं० द्रुमे । वृक्षे ॥

पर्णिनी । स्त्री० माषपर्ण्याम् ॥

पर्णोटजम् । न० उटजे । पर्णशालायाम् ॥

पर्द्दः । पुं० अपानोत्सर्गे । कुत्सितशब्दे । गुदरवे ॥ पर्द्दते ॥ पर्द० । प० अच् ॥

पर्द्दनम् । न० पर्द्दे । पाद० इ०भा० ।

पर्प्पः । पुं० पङ्गुपीठे । येनकाष्ठेन पङ्गुश्चरतितस्मिन्काष्ठे ॥ पर्प्पगतौ । हलश्चेतिकरणे घञ् ॥ न० । नवतृणे ॥ गृहे ॥ पिपर्त्ति । पॄ० । खष्पशिल्पशष्पेत्यादिनापप्रत्ययान्तः साधुः ॥

पर्प्पटः । पुं० पितपातड़ा० इ० भा० भेषजान्तरे । कवचे । तिक्ते ॥ पर्पटोवरतिक्तश्चस्मृतः पर्पटकश्चसः । कथितः पांशुपर्यायस्तथा कवचनामकः ॥ पर्पटोहन्तिपित्तास्रभ्रमतृष्णाकफज्वरान् । सङ्ग्राही शीतलस्तिक्तोदाहनुद्वातलोलघुः इतिभावप्रकाशः ॥ पापड़० इ०भा० पिष्टप्रभेदे ॥ धूमसीरचिताहिङ्गु हरिद्रालवणैर्युताः ॥ सर्जिकाजीरकाभ्याञ्चतनूकृत्यचवेल्लिताः ॥ पर्पटास्तेसदङ्गारभृष्टाः परमरोचकाः । दीपनाः पाचनारूक्षागुरवः किञ्चिदीरिताः ॥ मौद्गाश्चतद्गुणाः प्रोक्ता विशेषाल्लघवोहिताः । चणकस्यगुणैर्युक्ताः पर्पटाश्चणकोद्भवाः ॥ स्नेहभृष्टास्तुतेसर्वे भवेयुर्मध्यमागुणैरितिभावप्रकाशः ॥

पर्प्पटकः । पुं० कवचे । तिक्ते । पर्पटे ॥

पर्प्पटद्रुमः । पुं० कुम्भीवृक्षे ॥

पर्प्पटी । स्त्री० सौराष्ट्रमृत्तिकायाम् ॥ पिष्टप्रभेदे । पापड़ी० इ० भा०॥ उत्तरदेशभवसुगन्धिद्रव्ये । पपरी० इ० भा० । रञ्जन्याम् । चक्रवर्त्तिन्याम् ॥ अस्यागुणा यथा । पर्पटी तुवरातिक्ताशिशिरावर्णकृल्लघु : । विषव्रणहरीकण्डूकफपित्तास्रकुष्ठनुत् ॥

पर्प्परीक : । पुं० सूर्ये ॥ वह्नौ ॥ भूपे ॥ पिपर्त्ति । पॄ० । अॄपॄवञ्जांदेरुक् चाभ्यासस्येतिईकन् ० धातोर्द्वित्वं रुक्चाभ्यासस्य ॥ वेदभाष्येतुपॄपालन पूरणयोरस्य निपातनमिदमाश्रित्यस्तोतॄणां पालक० इ० व्याख्यातं ॥

पर्प्परीणः । पुं० पर्णस्यशिरायाम् ॥ द्यूतकम्बले ॥ पर्णचूर्णरसे ॥ न० पर्वणि ॥ इतिमेदिनी ॥

पर्प्पिकः । पुं० पङ्गौ ॥ खञ्जे ॥ पर्पेण चरति । पर० ॥ स्त्री पर्प्पिकी ॥ षित्त्वान्ङीष् ॥

पर्फरीकम् । न० किसलये ॥ स्फुरति । स्फुरस्फुरणे । पर्फरीकादयश्चेतिईकन्धातोपर्फरादेशश्च ॥ यद्वा । धातोर्द्वित्वम्० उकारस्याकारःसलोपः रुक्चाभ्यासस्य । वेदभाष्ये तु त्रिफलाविशरणेस्यनिपातनमाश्रित्यशत्रूणां विदारयितेतिव्याख्यातम्॥

पर्य्यङ्कः । पुं० मञ्चे । मांचा० इ० भाषा ॥ पल्यङ्के० पलङ्गः इ०भाषा वृष्याम् । ऋषीणामासने ॥ पर्य्यस्तिकायाम् खाट० भा० ॥ परितोङ्क्यते । अकिलक्षणे घञ् ॥

पर्यङ्कपादिका । स्त्री० कोलशिंव्याम् ॥

पर्य्यक् । त्रि० परितोर्थे ॥

पर्य्यटनम् । न० भ्रमणे । व्रज्यायाम् । अटाट्याम् । फिरना० इ० भाषा अट० परिपूर्वः । भावेल्युट् ॥

पर्य्यनुयोगः । पुं० जिज्ञासायाम् ॥ इतिहलायुधः ॥ दोषविशेषे ॥

पर्यनुयोज्योपेक्षणम् । न० निग्रहस्थानप्राप्तस्यनिग्रहे ॥ निग्रहस्थानंप्राप्तवतोऽनिग्रहःनिग्रहनिग्रहस्थानानुद्भावनमित्यर्थः । यत्रत्वनेकनिग्रहस्थानपाते एकतरोद्भावनंतत्रनपर्यनुयोज्योपेक्षणम् । अवसरेनिग्रहस्थानोद्भावनत्त्वावच्छिन्नाभावस्यैवतत्त्वात् । ननुवादिनाकथमिदमुद्भाव्यंस्वकौपीनविवरणस्यायुक्तत्त्वादिति चेत्सत्यम् । मध्यस्थै नैवेदमुद्भाव्यम् । वादेचस्वयमुद्भावनेऽप्यदोष : ॥

पर्यन्तः । पुं० अन्त्यसीमायाम् । प्रान्तदेशे ॥ परितोऽन्त : ॥ समीपे ॥

पर्य्यन्तभू : । स्त्री० नदीनगरादिसमीपभूमौ । परिसरे ॥ पर्य्यन्तेभू : ॥

पर्यन्तिका । स्त्री० गुणभ्रंशे ॥

पर्य्ययः। पुं० व्यतिक्रमे। क्रमोल्लङ्घने। शास्त्रतोलोकव्यवहाराच्चप्राप्तस्यार्थस्यपरित्यागे। अतिपाते। उपात्यये॥ पर्य्ययणम्। इण् गतौ। एरच्॥

पर्य्ययणम्। नं० अश्वसज्जायाम्। जीन० इ० भाषा० पलानइतिच॥

पर्य्यवसानम्। न० चरमे॥ षोन्तकर्मणि॥ पर्य्यवपूर्वः। ल्युट्॥

पर्य्यवसितः। त्रि० पर्य्यवसानप्राप्ते॥

पर्य्यवस्था। स्त्री० विरोधने॥ पर्य्यवस्थानम्। ष्ठा०। आतश्चेत्यङ्०॥

पर्य्यवस्थाता। त्रि० शत्रौ। विरोधिनि॥ पर्य्यवतिष्ठति। ष्ठा०। तृच्॥ पर्य्यवरोद्धरि॥

पर्य्यवस्थानम्। न० विरोधे॥ ष्ठा०। ल्युट्॥ सर्वतोभावेनावस्थितौ॥

पर्य्यश्रुः। त्रि० परिगतानन्दवाष्पे॥

पर्य्यस्तः। त्रि० पतिते। स्रस्ते। ढैपडा० इतिभा०॥ हते॥ परितोऽस्तः॥ परिवृत्ते। सर्वतःप्रसृते॥ क्षिप्ते॥

पर्य्यस्तिका। स्त्री० खट्वायाम्॥

पर्य्याचान्तम्। न० एकपङ्क्तिस्थान्अन्यानवमन्ययत्रान्नेभुज्यमानेकेनचिदाचमनंक्रियतेतदन्नंपर्याचान्तमुच्यते॥

पर्य्याणम्। न० पल्ययने। घोडेकापलान० इ० भा०॥ वङ्काग्रभागे० इ० त्रि० शे०॥

पर्य्याधाता। पुं० आहिताग्नौकनिष्ठे॥ यथा। सोदर्येतिष्ठतिज्येष्ठेअग्न्याधानंकरोतिहि। तयोःपर्याहितोज्येष्ठः पर्याधाताकनिष्ठकः॥

पर्य्याप्तम्। न० यथेष्टे। निकामे॥ निवारणे॥ त्रि०। तृप्ते॥ शक्ते॥ कार्यकारणदक्षे॥ परिमिते॥ आप्लृव्याप्तौ। परिपूर्वः। भावे० क्तः॥ प्राप्तौ॥ तृप्तावितिमेदिनिकरः॥

पर्य्याप्तिः। स्त्री० प्रकामे॥ प्राप्तौ॥ रक्षणे। मारणोद्यतस्यनिवारणे॥ पर्यापनम्। पर्याप्ऌतिस्वाणार्थः। क्तिन्॥ सामर्थ्ये॥ स्वरूपसम्बन्धविशेषे॥ सचसर्वेषामेवपदार्थानांविशिष्टबुद्धिनियामकः। पदार्थभेदेननाना। यथा। पर्याप्तिश्चायमेकोघटइमौद्वावित्यादिप्रतीतिसाक्षिकः स्वरूपसम्बन्धविशेषइतिदीधितिः। समवायेनगुणे गुणस्यासत्त्वेपिचत्वारोगुणाइत्यादिप्रतीत्यागुणादिषुसङ्ख्यादिमत्त्वनियामकोऽपितादृशसम्बन्धः। इतिसामान्याभावेजगदीशः। द्वितीयवादेगदाधरभट्टाचार्यस्य॥

पर्यायः। पुं० प्रकारे॥ अवसरे॥ क्रमे। आनुपूर्व्याम्। परिपाट्याम्। अनुक्रमे। वारी० इ० भा०॥ निर्माणे॥ द्रव्यधर्मे॥ क्रमेणैकार्थवाचकाः शब्दाः पर्यायाः इतिविजय

रचित : ॥ सम्पर्कविशेषे ॥ येनसहयत्सम्पर्क : सम्बन्धस्तेनंसहतत्पर्याय : । यथा । समानं कुलभावश्चदानादानन्तथैवच । तयोर्वंशसमानंहिपर्यायश्चप्रचक्षते ॥ इतिकुलदीपिका ॥ अलङ्कारवि० । यथा । एकंक्रमेणानेकस्मिन्पर्याय : । एकं वस्तुक्रमेणानेकस्मिन्भवतिक्रियतेवासपर्याय :। क्रमेणोदाहरणम् । श्रोणीभारस्त्यजतितनुतांसेवतेमध्यभाग : पद्भ्यांमुक्तास्तरलगतय : संश्रितालोचनाभ्याम् । धत्ते वक्ष : कुचसचिवतामद्वितीयश्चवक्त्रम्तद्गात्राणांगुणविनिमय : कल्पितोयौवनेन ॥ यथावा । नन्वाश्रयस्थितिरियंतवकालकूटकेनोत्तरोत्तरविशिष्टपदोपदिष्टा ॥ प्रागर्णवस्यहृदयेवृषलक्ष्मणोथकण्ठेऽधुनावससिवाचिपुन : खलानाम् ॥ यथावा । विम्बौष्ठएवरागस्तेतन्विपूर्वमदृश्यत । अधुनाहृदयेप्येषमृगशावाक्षिदृश्यते ॥ रागस्यवस्तुतोभेदेपिएकतयाध्यवसितत्त्वादेकत्त्वमविरुद्धम् ॥ तत्ताणसिरिसहोअररअणाहरणम्मिहिअअमेकरसम् । विम्बाहरेपिआणं निवेसिअंकुसुमवाणेन ॥ * ॥ तत्तेषांश्रीसहोदररत्नाभरणे हृदयमेकरसम् । विम्बाधरेप्रियाणांनिवेशितंकुसुमवाणेनेतिसंस्कृतम् ॥

श्रीसहोदरंरत्नंकौस्तुभ : आभरणंयस्यतस्मिन्विष्णौएकरसमेकतानन्तत्तेषांपातालवासिनामसुराणामितिचंडीदासहृदयम् । कुसुमवाणेनप्रियाणांकान्तानांविम्बसदृशेऽधरेविनिवेशितमित्यनेकत्रस्थितौप्रयोजकनिर्द्देशाद्भेद : ॥ अन्यस्ततोन्यथा । अनेकमेकस्मिन्क्रमेणभवतिक्रियतेवासोन्य : । क्रमेणोदाहरणम् । मधुहिमरुचिरंवच : खलानाममृतमहोप्रथमंपृथुव्यनक्ति । अथकथयतिमोहहेतुमन्तर्गतमिवहालहलंविषंतदेव ॥ तद्गेहंनतभित्तिमन्दिरमिदंलब्धावकाशंदिव : साधेनुर्जरतीनदन्तिकरिणामेताघनाभाघटा : । सक्षुद्रोमुशल:ध्वनि: कलमिदंसङ्गीतकंयोषितामाश्चर्यं दिवसैर्द्विजोयमियतींभूमिंसमारोपित: ॥ अत्रैकस्यैवहानोपदानयोरविवक्षितत्वान्नपरिवृत्ति : ॥ * ॥ अपिचलक्षणान्तरम् । क्रमेणैकमनेकस्मिन्नाधारेवर्ततेयदि । एकस्मिन्नथवानेकंपर्यायालङ्कृतिर्मतेति ॥ पर्ययणम् । इण० । परावनुपात्ययइणइतिघञ् । व्यत्ययेपि ॥ यथा । प्राप्त: पर्यायकालोव इतिब्रह्माभ्यभाषतइति ॥

पर्यायशयनम् । न० उपशाये । विशाये । प्रहरिकादीनांपर्यायेणक्रमेणशयनम् ॥

पर्यायोक्तम् । न० अलङ्कारविशेषे ॥ पर्यायोक्तंविनावाच्यवाचकत्वेन वस्तुयत् ॥ वाच्यवाचकभावव्यतिरिक्तेनावगमनव्यापारेणयत्प्रतिपादनं तत्पर्यायेणभङ्ग्यन्तरेणकथनात् पर्यायोक्तम् । उदाहरणम् । यंप्रेक्ष्य चिररूढापिनिवासप्रीतिरुज्झिता मदेनैरावणमुखमानेनहृदयेहरेः ॥ अत्रैरावणशक्रौमदमानमुक्तौजाताविति व्यङ्ग्यमपिशब्देनोच्यते । तेनयदेवोच्यतेतदेवव्यङ्ग्यंयथातुव्यङ्ग्यंनतथोच्यतेयथागविशुक्ले चलति दृष्टे गौः शुक्लश्चलतीति विकल्पोय देवदृश्यतेतदेवविकल्पयति० नतुयथादृष्टं तथा० यतोभिन्नासंसृष्टत्वेनदृष्टं भेदसंसर्गाभ्यांविकल्पयति ॥

पर्य्यासितः । त्रि० पर्य्यावर्त्तिते ॥

पर्य्याहारः । पुं० बीवधे । उभयतोबद्धशिक्ये स्कन्धबाह्ये काष्ठविशेषे । कांबडइतिवहंगीइतिचभा० ॥ परित आह्रियतेऽनेन ॥

पर्य्याहितः । पुं० योऽग्रेऽग्न्याधानंकरोतितस्यज्येष्ठे ॥ यथा । सोदर्येतिष्ठज्येष्ठे अग्न्याधानंकरोतिहि । तयोः पर्य्याहितोज्येष्ठः पर्याधाताकनिष्ठकः ॥

पर्य्युदञ्चनम् । न० उद्धारे । ऋणे ॥ परितउदच्यते । अञ्चु० । कृत्यल्युटइतिकर्मणिल्युट् ॥

पर्य्युदस्तः । त्रि० पर्युदासविशिष्टे । विध्यन्वयिभेदात्मकनञर्थयुक्ते ॥

पर्युदासः । पुं० प्रतिषेधभेदे ॥ प्राधान्यन्तुविधेर्यत्रप्रतिषेधेऽप्रधानता । पर्युदासः सविज्ञेयोयत्रोत्तरपदेनञ् ॥ सामान्यशास्त्रप्राप्तनिषेधस्यैवपर्युदासत्वम् ॥ यथा । अमावास्यायाम्पितृभ्योदद्यात् रात्रौश्राद्धं नकुर्वीत । अत्रश्राद्धकरणेरात्रेः पर्युदासः ॥ परिसर्वतोभावेनउदास्यतेविधिर्यत्रसपर्युदासइतिगौडाः ॥

पर्युपयुक्तः । त्रि० समाप्ते ॥ यथा । आगमकालेनैवास्यायुःकृत्स्नंपर्य्युपयुक्तंस्यादितिमहाभाष्यम् । आगमकालेनविद्याग्रहणकालेन । अस्यविद्यार्थिनः । पर्य्युपयुक्तंसमाप्तमितितदर्थः ॥

पर्युषितम् । त्रि० रात्यन्तरितपक्वान्ने । व्युष्टे । बासी० इ० भाषा० ॥ यातयामंगतरसंपूतिपर्युषितञ्चयत् । उच्छिष्टमपिचामेध्यंभोजनंतामसप्रियमितिभगवद्गीता ॥

पर्य्येषणा । स्त्री० अन्वेषणायाम् । ढूढणाइतिढूढइतिचभा॥ अन्यांपर्य्येषणांचर ॥ तर्कादिनायथाबोधितधर्माद्यन्वेषणे ॥ इषगत० दि० । इषआभीक्ष्ण्ये क्र्या० । आभ्यांपरेर्वेतिपचेयुच् । टाप् ॥

पर्व्वकम् । न० ऊरुपर्वणि । घौंटूइति

जानू इतिच भा० ॥

पर्व्वकारी । पुं० धनादिलोभेनअपर्वसु अमावास्याक्रियावर्तके ॥

पर्व्वगामी । पुं० पर्वसु स्त्रीगामिनि ॥

पर्व्वतः । पुं० महीध्रे । शिखरिणि । क्ष्माभृति । अहार्ये । गोत्रे । गिरौ ॥ पर्व्वाणिसन्त्यत्र । तप्पर्व्वमरुद्भ्याम् ॥ यद्वा । पर्व्वति । पर्वपूरणे । भृमृदृशियजिपर्व्विपच्यमितमिनमिहयिभ्योऽतच् ॥ विंशतिश्चैवपर्वता यथा । हिमवान्हेमकूटश्चनिषधोनीलपर्वतः ॥ श्वेतश्चभृङ्गवान्मेरुर्माल्यवान्गन्धमादनः ॥ महेन्द्रोमलयः सह्यः शुक्तिमान्ऋक्षमानपि । विन्ध्यश्चपारियात्रश्चकैलासोमन्दिरस्तथा ॥ लोकालोकोमहांस्तेषु तथैवोत्तरमानसः । एतेविंशतिर्विख्याताः पर्वतास्तस्थुषांवराः ॥ पादपे । वृक्षे ॥ शाकप्रभेदे ॥ पावदा इ० गौ० भा० प्र० मत्स्यविशेषे ॥ देवर्षिविशेषे ॥

पर्व्वतकाकः । पुं० द्रोणकाके ॥

पर्व्वतजः । पुं० गिरिसंभववस्तुनि ॥

पर्व्वतजा । स्त्री० पार्वत्याम् ॥ सरिति । नद्याम् ॥ द्राक्षावि० । पहाड़ी० दाख इ० भा० ॥ पर्वतात्जाता । जनी० । पञ्चम्यामिति डः ॥

पर्वततृणम् । न० तृणविशेषे । तृणाढ्ये । मृगप्रिये ॥

पर्व्वतमोचा । स्त्री० अद्रिकदल्याम् ॥

पर्वतराजः । पुं० नगाधिराजेहिमाद्रौ । पर्वतानांराजा ॥ राजेतिटच् ॥

पर्व्वतराजपुत्री । स्त्री० उमायाम् । दुर्गायाम् । यथा । शक्रध्वजात्पञ्चयुतेदशाहेमूलर्क्षयुक्तासितसप्तमीया । आरभ्यतस्यांदशमीञ्चयावत् प्रपूजयेत्पर्व्वतराजपुत्रीमिति ॥

पर्व्वतवासिनी । स्त्री० आकाशमांस्याम् ॥ गायत्र्याम् ॥ काल्याम् ॥

पर्व्वताधारा । स्त्री० पृथिव्याम् ॥

पर्व्वतारिः । पुं० इन्द्रे ॥ पर्व्वतानामरिः ॥

पर्व्वतालयः । पुं० वानरे ॥ पर्व्वतआलयोयस्य ॥

पर्व्वताशयः । पुं० मेघे ॥

पर्व्वताश्रयः । पुं० शरभे ॥ त्रि० । पर्व्वतवासिनि ॥

पर्व्वश्रयदेशः । पुं० देशविशेषेषु ॥ ते यथा । अतोदेशान्प्रवक्ष्यामिपर्व्वताश्रयिणश्चये । निर्हाराहंसवर्णाश्चकुपथाअपथाःखशाः ॥ कुथप्रावरणाश्चैवऊर्णादर्भासमूहकाः । त्रिगर्त्तामण्डलाश्चैवकिराताश्चामरैः सह ॥ इतिमत्स्यपुराणम् ॥

पर्व्वतीयः । पुं० अक्षोटे ॥ पर्वतेभवः । विभाषामनुष्य इतिपक्षेछः ॥ त्रि० पर्वतोत्पन्नमनुष्यादौपर्वतोनिवासोऽस्य । पर्व्वताच्चेतिछः ॥

पर्व्वधिः । पुं० हिमांशौ । चन्द्रे ॥

पर्व्व । न० उत्सवे । महे ॥ ग्रन्थौ ॥ प्रस्तावे ॥ लक्षणान्तरे ॥ दर्शप्रतिपदोःसन्धौ ॥ विषुवत्प्रभृतिषु ॥ ग्रन्थविशेषे ॥ ग्रन्थसन्धौ ॥ यथा । महाभारतेऽष्टादशपर्वाणि । तानियथा आदिःसभावनविराटमथोद्यमश्चभीष्मोगुरुरविजमद्रवसौप्तिकश्च । स्त्रीपर्वशान्तिरनुशासनमश्वमेधव्यासाश्रमोमुषलयानदिवावरोहइति महाभारतटीका ॥ तिथिविशेषेषु ॥ चतुर्दश्यष्टमीकृष्णाअमावास्याचपूर्णिमा । पर्वाण्येतानिराजेन्द्ररविसङ्क्रमणंतथा ॥ पर्वति० पर्वतेवा । पर्वपूरणे । वा० कनिन् ॥ यद्वा । पिपर्त्ति पृणातिवा ॥ पॄ० । स्नामदिपद्यर्त्तिपॄशकिभ्योवनिप् ॥ क्षणे ॥

पर्व्वपुष्पी । स्त्री० रामदूतीवृक्षे ॥

पर्व्वपूर्णता । स्त्री० आयोजने । सम्भारे ॥ पर्व्वणःपूर्णत्वे ॥

पर्व्वमूला । स्त्री० श्वेतायाम् ॥

पर्व्वयोनिः । पुं० इक्ष्वादौ ॥ पर्वणियोनिरुत्पत्तिर्यस्य ॥

पर्व्वरुट् । पुं० पिण्डपुष्पे । दाडिमे ॥

पर्व्ववल्ली । स्त्री० मालादूर्वायाम् ॥

पर्व्वसन्धिः । पुं० प्रतिपत्पञ्चदश्योरन्तरे ॥ पञ्चदशीशब्देनपूर्णिमाऽमावास्ययोर्द्वयोर्ग्रहणम् । अतएवपौर्णमास्याममावास्यायावाशेषसार्द्धदण्डचतुष्टयम्प्रतिपदश्चप्रथमसार्द्धदण्डचतुष्टयं पर्वसन्धिरिति वृद्धाः ॥ सैंहिकेयोयदाराहुर्ग्रसतेपर्वसन्धिष्वितियमः ॥ पर्वणोःसन्धिः ॥

पर्व्वितः । पुं० पर्वतमत्स्ये ॥

पर्शुः । पुं० कुठारे । परशौ ॥ परंशत्रुं शृणाति । शॄहिंसायाम् । आङ्परयोःखनिशॄभ्यांडिच्चेतिकुः ॥ पृ० ॥ यद्वा । स्पृश्यते स्पृशसंस्पर्शने स्पृशेश्वण्शुनौपृचेति० शुन्० । पृ । आदेशश्च ॥

पर्शुका । स्त्री० पार्श्वास्थिनि । पांसु० इतिभाषा ॥ स्पृशति स्पृश्यतेवा । स्पृश० । स्पृशेःश्वण्शुनौपृच स्वार्थेकन् ॥ यद्वा पर्शुरिव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥

पर्शुपाणिः । पुं० गणेशे । विनायके ॥

पर्शुरामः । पुं० जामदग्न्ये । परशुरामे ॥

पर्शूः । स्त्री० पर्शुकायाम् ॥ अप्राणिजातेरित्यूङ् ॥

पर्श्वधः । पुं० कुठारे । परसा० इ० भा० ॥ परश्वयनम् । टुओश्वि० । अन्येष्वपीतिडः । परश्वंदधाति डुधाञ् । आतइतिकः । पृषोदरादिः ॥

पर्षत् । स्त्री० सभायाम् ॥ यथाह० याज्ञवल्क्यः । चत्वारोवेदधर्मज्ञाः पर्षत्त्रैविद्यमेववा । साब्रूतेयंसधर्मः

स्यादेकोवाऽध्यात्मवित्तमः ॥ इति ॥ अन्यदप्युक्तंलक्षणंभविष्यपुराणे । द्विगुणाक्षत्रियाणान्तु वैश्यानांत्रिगुणास्मृता । चतुर्गुणातुशूद्राणांपर्षदुक्तामहात्मनामिति ॥ परितः सीदन्त्यस्याम् । षद्लृ० । सं० क्विप् । सदिरप्रतेरितिषत्त्वम् । वा० परेरन्तलोपः ॥ यद्वा । शृदृभसोऽदिरितित्यदिप्रत्ययोबाहुलकात्पृषेरपि ॥

पर्षद्वलः । त्रि० परिषद्बले । सभासदि । सभ्ये ॥ पर्षदस्त्यस्य । रजःकृष्यासुतिपरिषदोवलजित्यत्र पर्षदित्यपिपाठाद्वलच् ॥

पलः । पुं० पलाने । शस्यहीनधान्यनाले । पराल० इ० भा० ॥

पलम् । न० आमिषे । मांसे ॥ उन्माने । कर्षचतुष्टये । मुष्टौ । प्रकुञ्चे । विल्वे ॥ तत्तु शास्त्रे तोलकचतुष्टयम् । वैद्यकेअष्टतोलकम् । लौकिकेसाष्टरक्तिद्विमाषकतोलकत्रितयम् ॥ यथा । पलन्तु लौकिकैर्मानैः साष्टरक्तिद्विमाषकम् । तोलकत्रितयंज्ञेयंज्योतिर्ज्ञैः स्मृतिसम्मतम् ॥ इतितिथितत्त्वम् ॥ पलंसुवर्णाश्चत्वारः पञ्चवापिप्रकीर्त्तिताः ॥ (**) ॥ विघटिकायाम् । घटिकाषष्टिभागैकभागे । षष्टिविपले ॥ पलदण्डयोः प्रमाणन्तु दशगुर्वक्षरोच्चारणकालः प्राणः षडात्मकैः । तैः पलंस्यात्तु तत्षष्ट्यादण्डइत्यभिधीयते ॥ तेनच । भाक्रान्ते पक्षस्यान्ते पर्याकाशिदेशिस्वामी : कान्तंवक्त्राहृतंपूर्णचन्द्रंमत्त्वाराज्ञीचेत् । क्षुत्क्षामः प्राटँस्ये तस्येतोराहुः क्रूरःप्राद्यात् तस्माद्ध्वान्तेहर्म्यस्यान्तेशय्यैवान्ते कर्त्तव्या ॥ अस्यैकपाठात्पलमृषष्टिपाठाद्दण्डोभवति ॥ यथाहकालिदासः । गुर्वक्षराणामुदितस्वषष्ट्यापलंपलानांघटिकाकिलैका । षष्ट्याघटीनांभदिनंतथार्यैस्त्रिंशैकयाचन्द्रमसोदिनंस्यादिति ॥ पलति । पलगतौ । पचाद्यच् ॥

पलक्या । स्त्री० पालङ्क्यशाके ॥ इ० रा० नि० ॥

पलगण्डः । पुं० लेपके । राज० इ० भा० ॥ पलंमांसंतत्तुल्येनमृदादिनागण्डतिवदनैकदेशमिवकरोति । गडिवदनैकदेशे । पचाद्यच् ॥

पलङ्कटः । त्रि० भयशीले । भीरौ ॥ इ० त्रि० ॥

पलङ्करः । पुं० पित्ते ॥ इति त्रि० ॥

पलङ्कषः । पुं० राक्षसे ॥ कणगुग्गुलौ ॥ पलङ्कषति । कषहिंसायाम् । मू० कः । तत्पुरुषइ० द्वितीयायाअलुक् ॥

पलङ्कषा । स्त्री० गोक्षुरके ॥ रास्नायाम् ॥ किंशुके ॥ गुग्गुलौ । मुण्डीर्याम् ॥ लाक्षायाम् ॥ क्षुद्रगोक्षुरके ॥ महाश्राव

ण्याम्॥ मक्षिकायाम्॥ टाप्॥

पलप्रियः। पुं० द्रोणकाके॥ त्रि०। मांसादे॥

पलभा। स्त्री० पलविभायाम्। विषुवत्प्रभायाम्॥ साचमेषसङ्क्रमणादर्वाक्सपादाष्टदिनेमध्याह्ने द्वादशाङ्गुलजाच्छाया। यथोक्तंग्रहलाघवे। मेषादिकेसायनभागसूर्येदिनार्धजाभापलभाभवेत्सेति॥

पललः। पुं० राक्षसे। यातुधाने॥ न० पङ्के॥ मांसे॥ तिलचूर्णे॥ पललंतिलकल्कंस्यात् तिलचूर्णश्चपिष्टकः। पललंमधुरंरुच्यंपित्तास्रबलपुष्टिदम्। इ० राजनिर्घण्टः॥ सैन्धवतिलचूर्णे। तिलकुट० इ०भा॥ यथा। पललन्तु समाख्यातंसैन्धवन्तिलपिष्टकम्। पललंमलकृद्वृष्यं वातघ्नंकफपित्तकृत्॥ वृंहणंगुरुवृष्यञ्चस्निग्धंमूत्रनिवर्त्तनम्॥ पलति० पल्यतेऽनेनवा। पलगतौ। वृषादिभ्यश्चिदितिकलः॥

पललज्वरः। पुं० पित्ते॥ इतिहारावली०॥

पललप्रियः। पुं० द्रोणकाके॥

पललाशयः। पुं० गण्डरोगे॥

पलवः। पुं० प्लवे। पञ्जराखेटे। मत्स्यधारणोपाये। लोपो० इ०गौ० भाषा०॥

पलशतम्। न० तुलायाम्॥ पलानांशतम्॥

पलाग्निः। पुं० पित्ते॥

पलाङ्गः। पुं० शिशुमारे॥

पलाण्डुः। पुं० सुकन्दके। मुखदूषणे। शूद्रप्रिये। रोचने। प्याज० इ० भा०॥ पलाण्डुर्यवनेष्टश्चदुर्गन्धोमुखदूषकः। फरणोन्यः पलाण्डुस्तुलताकोंट्टुट्टुंमस्वसः॥ इ०धन्वन्तरिः॥ सुश्रुतस्तु। लशुनोदीर्घपत्रश्चपिच्छगन्धोमहौषधम्। फरणश्चपलाण्डुश्चलतार्कश्चापदारिका॥ गृञ्जनंयवनेष्टश्चपलाण्डोर्दशजातयः॥ इत्याह॥ पलाण्डुस्तुगुणैर्ज्ञेयोरसोनसदृशोबुधैः॥ स्वादुपाकरसोऽनुष्णः कफकृन्नातिपित्तलः॥ हरतेकेवलंवातंबलवीर्यकरोगुरुरिति भावप्रकाशः॥ पलति। पलरक्षणे। बाहुलकात्आण्डुप्रत्ययः॥

पलादः। पुं०। स्त्री०। राक्षसे॥ पलमत्ति। अद०। कर्मण्यण्॥

पलादनः। पुं०। स्त्री०। राक्षसे॥ त्रि० मांसभक्षणशीले॥

पलान्नम्। न० पाकराजेश्वरोक्तप्रकारेमांसादियुक्तसिद्धभक्ते। पलौदने। मांसौदने॥

पलापः। पुं० गजगंडे। हस्तिकपोले॥

पलायनम्। न० अपयाने। प्रद्रावे। भयादिनास्थानान्तरगमने। भागना० इ० भा०॥

पलायित : । त्रि० नष्टे ॥ गृहीतदिशि । तिरोहिते । पलायनविशिष्टे ॥ इ० हि० ॥

पलाल : । पुं० । न० । निष्फलितृणादिकाण्डे । सस्यशूकधान्यनाले ॥ पलति पल्यतेवा । पलगतौ । तमिविशिविडिमृणिकुलिकपिपलिपञ्चिभ्य : कालन् ॥ पलमलतिवा । अल० । कर्मण्यण् ॥

पलालदोहद : । पुं० आम्रवृक्षे ॥ इति शब्दमाला ॥

पलालिनम् । न० महत्पलालंपलालीतद्वति ॥ मत्वर्थे० पामादित्वात्नः । शाकीपलालीदद्रूणांह्रस्वत्त्वञ्च ॥

पलाली । पुं० महत्पलाले ॥

पलाश: । पुं० शठ्याम् ॥ राक्षसे ॥ मगधदेशे ॥ हरिते ॥ किंशुके पर्णे । वातपोथे । याज्ञिके । ढाक० इ० भा० ॥ पलाशोदीपनोवृष्य : सरोष्णोव्रणगुल्मजित् । कषाय : कटुकस्तिक्त : स्निग्धोगुदजरोगजित् ॥ भग्नसन्धानकृद्दोषग्रहण्यर्श : कृमीन्हरेत् । तत्पुष्पंस्वादुपाकेतुकटुतिक्तंकषायकम् ॥ वातलंकफपित्तास्रकृच्छ्रजिद्ग्राहिशीतलम् । तृट्दाहशमनंवातरक्तकुष्ठहरंपरम् ॥ फलंलघूष्णंमेहार्श : क्रिमिवातकफापहम् । विपाकेकटुकंरूक्षंकुष्ठगुल्मोदरप्रणुत् ॥ न० । छदने । पर्णे । छदे । पत्ता० इ० भा० ॥ पलाशपत्रे ॥ शासने ॥ परिभाषणे ॥ त्रि० । हरिद्वर्णविशिष्टे ॥ निर्दये ॥ पलाशस्यपत्रस्यायम् । अण् । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभाव : ॥ यद्वा । पलंमांसं० अश्नाति । अश० । कर्मण्यण् ॥ पलेमांसेआशायस्यवा ॥

पलाशक: । पुं शाठ्याम् । किंशुकवृक्षे ॥

पलाशपर्णी । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥

पलाशसार : । पुं० शाकद्रुमे ॥

पलाशाक्ष : । पुं० नाड़ीहिङ्गुनि ॥

पलाशाख्य : । पुं० नाड़ीहिंगुनि ।

पलाशान्ता । स्त्री० गन्धपत्रायाम् ॥

पलाशी । पुं० वृक्षमात्रे पलाशानिसन्त्यस्य । अतइनि : ॥ राक्षसे ॥ क्षीरिवृक्षे ॥

पलाशी । स्त्री० लताविशेषे । पत्रवल्ल्याम् । अम्लपत्न्याम् ॥ शठ्याम् ॥ काश्मीरेगन्धपलाशीतिप्रसिद्धे । कर्चूरप्रभेदे ॥

पलिक्नी । स्त्री० वृद्धायाम् ॥ पलितमस्त्यस्या : । अर्० अच् । असितपलितयोर्न । छन्दसिक्नमेके० इत्येकोक्तेर्भाषायामपिअनयोस्तइत्यस्यस्थानेक्न् इत्येषआदेशोभवति । नान्तत्वान्ङीप् ॥ गर्भिण्यांगवि ॥

पलिघ : । पुं० काचकलसे ॥ घटे ॥ प्राकारगोपुरे ॥ परिहणनम्० परिहन्यतेऽनेनवा । हन० । परीघइत्यप

घादेशश्च ।

पलितम् । न० केशपाके । जरसाकेशानांशौक्ल्ये ॥ फलतिफलनंवा । फलनिष्पत्तौ । ञिफलाविशरणे । नपुंसकेभावेक्तः । लोष्ठपलितावितिसाधु ॥ फलेरितजादेशश्चपोवा ॥ शैलजे ॥ तापे ॥ कर्दमे ॥ केशपाशे ॥ केशशुक्लताहेतौरोगे ॥ तन्निदानं यथा । क्रोधशोकश्रमकृतः शरीरोष्माशिरोगतः । पित्तञ्चकेशान्पचतिपलितंतेनजायत इतिमाधवः । अस्यचिकित्सा यथा । लोहचूर्णस्यकर्षन्तुदशार्द्धश्चूतमज्जतः । धात्रीफलद्वयंपथ्ये द्वेतथैकंविभीतकम् ॥ पिष्ट्वालोहमयेभाण्डेस्थापयेन्निशिवासयेत् । लेपोऽयमचिराद्धन्ति पलितंनेहसंशयः ॥ दशार्द्धपञ्चकर्षाणि ॥ काश्मर्यामूलमादौसहचरकुसुमंकेतकस्यापिमूलंलौहंचूर्णंसभृङ्गंत्रिफलपलयुतंतैलमेभिःपचेद्यः । कृत्वालोहस्यभाण्डेक्षितितलनिहितंस्थापयेन्मासमेकंकेशाःकाशप्रकाशाअपिमधुपनिभा अस्ययोगाद्भवन्ति ॥ त्रिफलानीलिकापत्रं भृङ्गराजोऽयसोरजः । अवीमूत्रेणसंपिष्टं लेपात्कृष्णीकरंपरमिति भावप्रकाशः ॥

पलिता । स्त्री० वृद्धायाम् ॥ असितपलितयोर्नेति० प्रतिषेधात्ङीप्

तकारस्यनकारादेशश्चन ॥

पलौदनम् । न० मांसौदने । पलाव० इ० भा० ॥ पलञ्चओदनञ्चअनयोः समाहारः ॥

पल्यः । त्रि० मांसभोजिनि ॥ पलमर्हति । तदर्हतीतियत् ॥

पल्यङ्कः । पुं० पर्यङ्के ॥ मञ्चे ॥ बृष्याम् ॥ पर्यस्तिकायाम् ॥ परितोऽङ्कते । अकिलक्षणे । घञ् । परेश्चघाङ्कयोरितिवालत्त्वम् ॥

पल्ययनम् । पुं० पर्याणे । पलानइति भाषा० ॥ इ० हे० च० ॥ वल्गादन्तालिकापल्ययनमिति० त्रि० शे० ॥

पल्लः । पुं० स्थूलकुसूलके । पालुइति मरा इ० च० गौ० भा० ॥

पल्लवः । पुं० । न० । किसलये । नवपत्रे । प्रवाले ॥ पर्वपत्रादिसङ्घाते शाखायाः पल्लवोमतः इतिकोशान्तरम् ॥ पल्यते । सं० क्विप् । लूयते । लूञ्० । ऋदोरप् । पल्चासौलवश्च ॥ विटपे ॥ विस्तरे ॥ अञ्चले ॥ शृङ्गारे ॥ अलक्तरागे ॥ षिङ्गे ॥

पल्लवकः । पुं० वेश्याधवे ॥ मत्स्यविशेषे ॥

पल्लवद्रुः । पुं० अशोकवृक्षे ॥

पल्लवाङ्कुरः । पुं० तोक्मे । कोंपर० इ० भा० ॥

पल्लवाधारः । पुं० शाखायाम् ॥

पल्लविकः । त्रि० कामुके ॥

पल्लवितम् । त्रि० लाक्षारक्ते ॥ सपल्लवे ॥ तते । विस्तृते ॥ पल्लवा : सञ्जाताअस्य । ता० इतच् ॥

पल्लवी । पुं० द्रुमे ॥

पल्लि : । स्त्री० क्षुद्रग्रामे ॥ कुट्याम् ॥ कुटीसमूहे ॥

पल्लिका । स्त्री० गृहगोधिकायाम् ॥

पल्लिवाह : । पुं० तृणविशेषे ॥ पल्लिवाहोदीर्घतृण : सुपत्रस्ताम्रवर्णक : । अहृढ : शाकपत्रादि : पशूनामवलप्रद : ॥

पल्ली । स्त्री० अल्पग्रामे ॥ कुट्टन्याम् ॥ दक्षिणदेशप्रसिद्धे नगरविशेषे ॥ कुड्यमत्स्ये । विश्वम्बरायाम् । गृहगोधिकायाम् । छापकी इति० छिपकली०इतिच०भा० ॥ अस्यापतनफलमुक्तंज्योतिश्शास्त्रे । यथा । निपततियदिपल्लीदक्षिणाङ्गेनराणामृस्वजनधनवियोगोलाभदावामभागे । उरसिशिरसिपृष्ठेकण्ठदेशेचराज्यंकरचरणहृदिस्थासर्वसौख्यंददातीति ॥ दिग्विशेषेतस्या : शब्दफलं यथा । वित्तंब्रह्मणिकार्यसिद्धिरतुलाशक्रेहुताशेभयम् । याम्यामग्निभयंसुरद्विषिकलिर्लाभ : समुद्रालये । वायव्यांवरवस्त्रगन्धसलिलंदिव्याङ्गनाचोत्तरे ऐशान्यांमरणंध्रुवंनिगदितं दिग्लक्षणंखञ्जने ॥ज्येष्ठीरुतेक्षुतेप्येवमूचु : केचिच्चकोविदा इति० ॥

दिग्लक्षणंखञ्जनेयज्ज्ञेयंज्येष्ठीरुतेपि तदितिच ॥

पल्वलम् । न० क्षुद्रसरसि । वेशन्ते । डबोखरा० हू० भा० ॥ अल्पंसर : पल्वलंस्याद्यत्र चन्द्रर्कगैरवौ । नतिष्ठतिजलंकिञ्चित्तत्रत्यं वारिपाल्वलम् ॥ पाल्वलंगुर्वभिष्यन्दिविष्टम्भिदोषलंपरम् ॥ पलतिपल्यतेवा । पलगतौ । सानसिवर्णसिपर्णसितण्डुलाङ्कुचषालिल्वलपल्वलधिषण्यशिल्या : इतिवलच् । यद्वा । पिवन्त्यस्मिन् । पापाने अस्मात्सानसीत्यादिनैववलच्लुगागमोह्रस्वत्वञ्च ।

पल्वलावास : । पुं० कूर्मे ॥

पव : । पुं० निष्पावे । धान्यादीनांनिस्तुषीकरणे ॥ वायौ । पवनम् । पूञ्० । ऋदोरप् ॥ न० । गोमये इति श० चं० ॥

पवन : । पुं० वायौ । मरुति ॥ पुनातिपवतेवा । बहुलमन्यत्रापीतियुच् ॥ प्रवनस्यपावयितॄणांवेगवतांवा मध्ये भगवतोविभूति : । सप्तवाह्य पवना यथा । भूवायुरावहइहप्रवहस्तदूर्द्ध : स्यादुद्वहस्तदनुसंवहसंज्ञकश्च । अन्य : परोपिसुवह : परिपूर्वकोस्माद्वाह्य : परावहइमेपवना : प्रसिद्धाइतिसिद्धान्तशिरोमणि : ॥ आवसथ्याग्नौ ॥ निष्पावे । प्रवाते सूर्पादिनाधान्यस्योत्क्षेपणेननिस्तु

षीकरणे ॥ स्वातिनक्षत्रे ॥ लघ्वादित्रिकले ॥ ।ऽ। मध्यगुरौ चतुष्कले ॥ ।ऽ न० । आपाके । कुम्भकारस्यामघटादीनां पाकस्थाने । आवाद्धतिभा० ॥ जले । त्रि० । पवित्रे । प्रयते ॥ पूञ्० । ल्युट्

पवनविजयः । पुं० गरुडोक्तशुभाशुभसूचकेश्वाससवायुजयोपायकेग्रन्थविशेषे ॥

पवनव्याधिः । पुं० श्रीकृष्णस्यमित्रे । उद्धवे ॥ वायुरोगे ॥

पवनात्मजः । पुं० हनूमति ॥ अग्नौ ॥ पवनस्यात्मजः ॥

पवनालः । पुं० तूर्णाह्वे । देवधान्ये । जुम्हरी इतिजुवार० इतिचभा०

पवनाशः । पुं० सर्पे ॥

पवनाशनः । पुं० सर्पे ॥ पवनोशनंयस्य ॥

पवनाशनाशः । पुं० गरुडे ॥ मयूरे

पवनेष्टः । पुं० महानिम्बे ॥ निम्बे

पवनोम्बुजम् । न० परूषवृक्षे ॥

पवमानः । पुं० वायौ ॥ पवते । पूङ् ॥ पूङ्यजोःशानन् । आनेमुक् ॥ स्तोत्रविशेषेषु ॥ ज्योतिष्ठोमेहिद्वादशस्तोत्राणितत्रोद्गात्रायैस्त्रिभिर्यजमानार्थं कर्मक्रियते तानिपवमानपदवाच्यानिस्तोत्राणीत्यर्थः ॥ निर्मथ्याग्नौ ॥ सचगार्हपत्याग्निः । यथा । अथयः पवमानस्तु निर्मथ्योग्निः सउच्यते । सचवैगार्हपत्योग्निः प्रथमोब्रह्मणःस्मृतः इतिमत्स्यपुराणम् ॥

पवनात्मजः । पुं० हव्यवाहने ॥ यथा । पवमानात्मजोह्यग्निर्हव्यवाहनउच्यते ॥

पवारुकः । पुं० अश्मनि । पाषाणे ।

पविः । पुं० कुलिशे । वज्रे ॥ पुनाति । हीरकस्यपवित्रत्वोक्तेः पुनातेरचइः ॥

पवितः । त्रि० पवित्रिते । पूते ॥ पूयतेस्म । पूङ् । क्तः पूङश्चेतीड्विकल्पः । गुणावादेशौ ॥ न० । मरीचे ॥

पविता । त्रि० पवित्रताकारके ॥ पुनाति । पूञ्० । तृच् ॥

पवित्रम् । न० वर्षणे ॥ कुशे ॥ ताम्रे ॥ पयसि । जले ॥ अर्घोपकरणे ॥ यज्ञोपवीते ॥ घृते ॥ मधुनि ॥ पार्वणश्राद्धादावर्घार्थं होमादावाज्यसंस्काराद्यर्थंच्चसाग्रनिर्गर्भकुशान्तरबेष्टितप्रादेशमात्रद्वये ॥ यथा । अनन्तर्गर्भिणं साग्रं कौशंद्विदलमेवच । प्रादेशमात्रंविज्ञेयं पवित्रंयत्र कुत्रचिदिति ॥ पुं० । तिलकवृक्षे ॥ पुत्रजीवद्रुमे ॥ त्रि० व्रतादिना शुद्धे । प्रयते । पूते ॥ शुद्धिजनके । मेध्ये ॥ पावने । शुद्धिकरे ॥ पुनाति । पूञ्० । कर्त्तरिचर्षिदेव

तयोरितीत्रः ॥ यद्वा । पवतेपुनातिवा । पूङ्० । पूञ्०वा । अशित्रोदिभ्यइत्रौत्रौ ॥

पवित्रकः । पुं० अश्वत्थे ॥ उदुम्बरे ॥ कुशे ॥ मदनके ॥ न० । शणसूत्रजाले ॥ पवित्रमुपवीतम्तद्वदिव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥ पवित्राद्विपरीतलक्षणयासंज्ञायांकोवा । सग्रन्थितुपवित्रकमितिस्मृतिः ॥ जानूरुनाभिमानान्तंप्रतिमासुपवित्रकम् । इत्यग्निपुराणम् ॥

पवित्रधान्यम् । न० यवे ॥ इ० रा० नि० ॥

पवित्रा । स्त्री० नदीविशेषे ॥ तुलस्याम् ॥ अश्वत्थीवृक्षे ॥ हरिद्रायाम् ॥

पवित्रारोपणम् । न० श्रीकृष्णसंप्रदानकोपवीतदानरूपोत्सवविशेषे ॥ यथा । श्रावणस्यसितेपक्षेद्वादश्यांवैष्णवैर्मुदा । कर्तव्यः कृष्णदेवस्यपवित्रारोपणोत्सवः ॥ श्रीकृष्णदेवस्येत्युपलक्षणमन्यदेवतानामपि ॥

पवित्रारोहणम् । न० पवित्रारोपणे ॥ यथा । आषाढशुक्लपक्षस्ययाष्टमीश्रावणस्यच । पवित्रारोहणंकुर्याद्देव्याः प्रीतिकरंपरम् ॥ दुर्गामन्त्रेणमन्त्रेणादुर्गावीजेनभैरव । वैष्णवीतंचमन्त्रेणपवित्रारोहणंचरेत् ॥ विशेषाच्छ्रावणारभ्यदेव्याः कुर्यात्

पवित्रकम् । सर्वेषामपिदेवानांपवित्रारोहणंचरेत् ॥

पवित्राष्टकम् । न० स्थाण्वादिषु ॥ स्थाणुस्वर्णाक्षगोकर्णभद्रकर्णमहावलाः वस्त्रापदाविमुक्ताह्वरुद्रकोट्यः खमण्डले ॥ आकाशतत्त्वे एतत्पवित्राष्टकमिति मृगेन्द्रसंहिता ।

पवित्रितः । त्रि० पवित्रे । प्रयते । पूते । शुचौ । शुद्धे ॥ पवित्रंसञ्जातमस्य । ता० इतच् ॥

पशव्यः । त्रि० पशूपभोग्यवालतृणादिसमृद्धे देशे ॥ पशुभ्योहितमित्यर्थेयत् ॥

पशु । अ० दर्शने ॥ परमदर्शने ॥ सम्यगर्थे ॥ पशुमन्यमानाः ॥

पशुः । पुं० मृगादौ । सिंहव्याघ्रादौ । तिर्यगादिसर्वप्राणिषु ॥ अस्यलक्षणम् । लोमवल्लाङ्गूलवत्त्वम्०इ० भा० रत्नकणादः । ग्राम्यारण्यप्रभेदेनचतुर्दशविधाःपशवोभवन्ति । यथा हपैठीनसिः । गौरविरजोऽश्वोऽश्वतरोगर्दभोमनुष्यश्चेति सप्तग्राम्याः पशवः । महिषवानरर्क्षसरीसृपरुरुपृषतमृगाश्चेतिसप्तारण्याःपशवइति दुर्गोत्सवतत्वम् ॥ देवाजे । छागे ॥ छागादौपशुपदप्रयोगमाहयज्ञपार्श्वे उष्ट्रोवायदिवामेषश्छागोवायदिवाहयःपशुस्थानेनियुक्तानांपशुशब्दोभिधीते ॥ इतिबलिदानप्रकरणे । थि

तत्त्वम् ॥ अवैधपशुहननेदोषो यथा गारुड़े । वसेत्सनरकेघोरेदिनानि पशुरोमभि : । सम्मितानिदुराचारोयोहन्त्यविधिनापशून् ॥ इति ॥ प्रमथे । महादेवगणप्रभेदे ॥ स्वर्गादिकामेसंसारपरवशेनरे ॥ घृणाद्यष्टपाशबद्धप्राणिनि ॥ पाशायथा घृणाशंकाभयंलज्जाजुगुप्साचेतिपञ्चमी । कुलंशीलंतथाजातिरष्टौपाशाः प्रकीर्तिताः ॥ पाशबद्धः पशुःप्रोक्तः पाशमुक्त : सदाशिवः इति ॥ ज्ञानशून्येजने ॥ यथा । आहारनिद्राभयमैथुनानिसमानमेतत् पशुभिर्नराणाम् । ज्ञानंनराणामधिकोविशेषोज्ञानेनहीना : पशुभिः समाना इति ॥ गवादौ ॥ देवे ॥ प्राणिमात्रे ॥ यज्ञे ॥ यज्ञोदुम्बरे ॥ साधकानांभावत्रयाणांप्रथमेभावे ॥ तस्य निर्णयोयथा । नित्यश्राद्धं तथासन्ध्यावन्दनंपितृतर्प्पणम् । देवतादर्शनंपीठदर्शनंतीर्थदर्शनम् ॥ गुरोराज्ञापालनञ्चदेवतानित्यपूजनम् । पशुभावस्थितोमर्त्त्योमहासिद्धिं लभे, द्ध्रुवम् ॥ अपिच । पत्रं पुष्पं फलं तोयंस्वयमेवाहरेत्पशुः । नशूद्रदर्शनंकुर्यान्मनसानास्त्रियंस्मरेत् ॥ आदौभावंपशोःकृत्वापश्चात्कुर्यादवश्यकम् । बीरभावं महाभावं सर्वभावोत्तमोत्तमम् ॥ तत्पश्चादतिसौन्दर्यंदिव्यभावंमहाफलमिति रुद्रयामले उत्तरखण्डम् ॥ दिव्यस्तुदेवताप्रायःशुद्धान्तःकरणः सदा । द्वन्द्वातीतोबीतराग : सर्वभूतसम : क्षमी ॥ तस्यकालो यथा । आदौदशमदंडेनपशुभाव मथापिवा । इति रुद्रजामले उत्तरखण्डम् ॥ जन्ममात्रं पशुभावंवर्षषोडशकावधिरितिबामकेश्वरे ५१ पटल : । पशुभावकर्त्तव्याकर्त्तव्यगर्भतद्भावनिन्दा माहरुद्रजामले । पशुभावरतायेचकेवलं पशुरूपिणः । रात्रौ यन्त्रञ्चमंत्रञ्चनस्पृशेन्नजपेत्क्वचित् ॥ संशयोबलिदानेच तन्त्रेचसंशयः सदा ॥ मन्त्रे चाक्षरबुद्धिश्चअविश्वासोगुरौसदा ॥ प्रतिमासु शिलाबुद्धिर्भेदकोदैबते पुनः । निरामिषेण देवेशिदेवताया : प्रपूजनम् ॥ अज्ञानेन तथा स्नानंप्रत्यहं देहताड़नम् । सर्वेषाञ्चैवनिन्दान्तुयःकुर्यात्त्वमहेश्वरि ॥ सएवशुभावेनह्यधमः परिकीर्तितः ॥ इति रुद्रजामले उत्तरखण्डे ६ पटल : ॥ रात्रौनैव यजेद्देवीं संध्यायां वापराह्णके । ऋतुकालंविना देविरमणं परिवर्ज्जयेत् ॥ मांसादिकं महेशानित्यजेत् पञ्चपर्वसु । यदन्यद्वेदविहितं कुर्यान्नियमतत्पर : ॥ इतिनित्यातन्त्रे प्रथमपटल : ॥ (**) ॥ संसा

र्यणौ ॥ यथा । चैतन्यंदृक्क्रियारूपं तदस्त्यात्मनिसर्वदा । सर्वतश्चयतोमुक्तौश्रूयतेसर्वतोमुखम् ॥ सदप्यभासमानत्त्वात् तन्निरुद्धं प्रतीयते । वध्योनाहतवीर्यस्यसोतएवविमोचणात् ॥ अस्यार्थः । ज्ञानक्रियात्मकंयच्चैतन्यं तदात्मन्यस्ति नतु शरीरसमवेतमितिचार्वाकनिराकरणेशास्त्रेप्रतिपादितम् । तच्चसर्वदैवास्तिनतुमुक्ताःवेषमुक्तौतुसं विच्चभावो यथा । वैशेषिकैरिष्टस्तथाविधायामोहरूपायामुक्तेर्निराकृतत्त्वात् । यतोमुक्तौमुक्तात्मनांसर्वतोमुखस्यचैतन्यस्यश्रवणात् । नचतेषांतदानीमेवतदुत्पद्यतेइतिवाच्यम् । सदुत्पत्तेः सत्कार्यवादेप्रतिपादितत्त्वात् । अथमुक्ताविवतथाविधचैतन्यश्रुतेः पूर्वञ्चतदनुपलम्भादन्वयव्यतिरेकाभ्यांसंसारावस्थायांसर्व्वतोमुखत्वं चैतन्यस्यकुतइत्याशङ्कानिरासायाह । सदपीतिसत्त्यमनुपलंभःसंसारावस्थायांतथाविधस्यचैतन्यस्यसत्वन्यथासिद्धः । व्यञ्जकाभावकृतोहियोनुपलम्भःसनाभावसाधकोऽपितुअसतिव्यञ्जकेयश्चायमनुपलम्भःसव्यञ्जकाभावकृतःअतस्तेनाऽसत्वंसाधयति । तच्चसर्वतोमुखत्वंसदपियस्मान्नप्रथते ततः केनापिप्रतिवद्धमित्त्यवसीयते । अस्माच्चहेतोरनाहतनिजसामर्थ्यं स्यपुरामुक्तेःसआत्मावश्यः इति ॥ पश्यतिसर्वमविशेषेण । दृशिर्० । अर्जिदृशिकम्यमिपशिवाधामृजिपशितुक्धुक्दीर्घहकाराश्चेत्यु : पशिरादेशश्च ॥ पशवश्चग्राम्यारण्यावेदस्मृत्यागमविहितकर्मसाधनभूताः । नहितान्विनायज्ञाद्यनुष्ठानम्यज्ञार्थमेवचतेषांसृष्टिः । तत्रग्राम्याअजादयोगवयादयस्त्वारण्या इतिभेदः ॥

पशुक्रिया । स्त्री० मैथुने ॥

पशुजातिः । स्त्री० पशुशब्दवाच्ये ॥ सिंहाद्याहरिणाद्याश्चगवाद्यायेचजन्तवः । तेसर्वेशास्त्रदृष्ट्यात्र प्रोक्ताहिपशुजातयः ॥

पशुपतिः । पुं० चन्द्रमौलौ । शिवे ॥ पशोर्वृषस्यपतिः ॥ पालयामिपशून्यस्मात् सृजामिचयदृच्छया । तेषाञ्चपतिरेवाहं तस्मात्पशुपतिः स्मृतः ॥ पशूनांजीवानांसुरनरतिरश्चांपतिरितिवा । यथा । ब्रह्माद्यास्थावरान्ताश्चपशवः परिकीर्तिताः । तेषांपतिर्महादेवःस्मृतः पशुपतिःश्रुतौ ॥ हुताशने ॥ यजमानमूर्तौ

पशुपल्वलम् । न० कैवर्तीमुस्तके ॥

पशुपालः । पुं० वृत्त्यर्थतयाछागमेषादिपोषके ॥

पशुपाशः । पुं० पुत्रकलत्रादिषु ॥ घृणालज्जाद्यष्टसु ॥ पशूनांपाशोवृत्ता

दि :। घृणाशङ्काभयंलज्जाजुगुप्सा चेतिपञ्चमी। कुलंशीलंतथाजातिरष्टौपाशा : प्रकीर्त्तिता : ॥ षड्दर्शनमहाकूपेपतिता : पशव : प्रिये। परमार्थंनजानन्तिपशुपाशनियन्त्रिता इतिकुलार्णवे १ उल्लासे ॥

पशुपाशक :। पुं० रतिबन्धविशेषे ॥ यथा। स्त्रियमानतपूर्व्वाङ्गींस्वपादान्तःपदद्वयम्। ऊर्द्धांशेनरमेत्कामीवन्धोयं पशुपाशक : ॥

पशुप्रेरणम्। न० गवादीनांचालने। उद्जी। हांकना० इ० भा० ॥ पशूनांप्रेरणम् ॥

पशुमोहनिका। स्त्री० कट्वीलतायाम्

पशुरज्जु :। स्त्री० अश्वादिबन्धनरज्जौ। दामन्याम् ॥ पशुबन्धनीरज्जुः ॥ शाकपार्थिवादि : ॥

पशुराज :। पुं० सिंहे ॥ पशूनांराजा टच् ॥

पशुवृत्ति :। त्रि० अतिवत्सले ॥

पशुहरीतकी। स्त्री० आम्रातकफले ॥

पश्चात्। अ० प्रतीच्याम् ॥ चरमे ॥ अधिकारे ॥ पृष्ठभागे ॥ अपरस्मिन्० अपरस्मात्० अपरोवा। वसत्यागतोरमणीयंवा। पश्चादितिसूत्रेणअपरस्यपश्चभाव : आतिश्चप्रत्ययोऽस्तातेर्विषये ॥

पश्चात्ताप :। पुं० अनुतापे। विप्रतीसारे। अनुशोचने। पछतावा० इ० भा० ॥ पश्चात्तपनम्। तपसंतापे। घञ् ॥

पश्चार्द्ध :। त्रि० अपरार्द्धे। शेषार्द्धे ॥ अपरश्चासावर्द्धश्च। अपरस्यार्द्धे पश्चभावोवक्तव्य : ॥

पश्चिम :। त्रि० चरमे। अन्ते ॥ पश्चाद्भव :। अग्रादिपश्चाड्डिमचच् ॥ पच्छम० इ० प्रसिद्धे देशे ॥

पश्चिमक्रतु :। पुं० अन्त्येष्ट्याम् ॥

पश्चिमरात्रि :। स्त्री० अपररात्रे ॥ ॥ पश्चिमाचासौरात्रिश्च। विशेषणसमास : ॥

पश्चिमा। स्त्री० अस्तांचलावच्छिन्नदिशि। प्रतीच्याम्। वारुण्याम् ॥ तद्दिग्भववायुगुणा यथा। पश्चिमोमारुतस्तीक्ष्ण : कफमेहविशोषण :। सद्य : प्राणहरोदुष्ट : शोषकारीशरीरिणाम् इ० रा० नि० ॥ अपिच। पश्चिमोग्निवपुर्वर्णबलारोग्यविवर्धन:। कषाय : शोषण : स्वर्यीरोचनोविशदोलघु:॥ अपांलघुत्त्ववैशद्यशैत्यवैमल्यकारक:। सर्वद्रव्येष्वभिव्यक्त: प्रभावरसवीर्यकृत् ॥ व्रणसंरोषणस्त्वच्योदाहशोथतृषापह इ० रा०व० ॥

पश्य। अ० विस्मये ॥ प्रशंसायाम् ॥

पश्यन्। त्रि० ईक्षणकर्त्तरि ॥ पश्यति। दृशिर्०। लट : शतृ ॥

पश्यत। अ० प्रशंसायाम् ॥ विस्मये।

पश्यतोहर :। त्रि० चोरे ॥ यथा।

य : पश्यतोहरेदर्थंसचौर : पश्यतोहर: ॥ पश्यन्तमनादृत्यहरति । हृञ् । अच् । षष्ठीचानादरे० इतिषष्ठी । वाग्दिक्पश्यद्भ्योयुक्तिदण्डहरेष्विति० षष्ठ्याअलुक् ॥

पश्यन्ती । स्त्री० मूलाधारोत्थितहृदयगतनादरूपवर्णे ॥ यथा । मूलाधारात्प्रथममुदितोयस्तुतार : पराख्य : पश्चात्पश्यन्त्यथहृदयगोबुद्धियुङ्मध्यमाख्य : । इत्यलङ्कारकौस्तुभ : ॥

पश्वाचार : । पुं० आचारविशेषे ॥ यथा । वेदोक्तेनयजेद्देवींकामसंङ्कल्पपूर्वकम् । सएववैदिकाचार : पश्वाचार:सउच्यते ॥ इत्याचारतन्त्रम् ॥

पष्ठवाट् । त्रि० युगपार्श्वगे । दमनकालेकण्ठारोपितकाष्ठवाहे ॥ पश्चमंषष्ठंवावर्षंवहति । वह० । वहश्चेतिण्वि : । पृषोदरादि : ॥

पष्ठौही । स्त्री० वालगर्भिण्यांगवि ॥ प्रष्ठंवहति । ण्वि: । वाहइतिङीष् पृषोदरादित्त्वाद्रलोप : ।

पस्त्यम् । न० निशान्ते । सदने । गृहे ॥ अपस्त्यायति । ष्टै स्त्यै शब्दसङ्घातयो: । आतश्चोपसर्गइतिक: । पृ० ॥

पस्पश : । पुं० शास्त्रारम्भसमर्थकेउपोद्घातसन्दर्भग्रन्थे ॥

पस्पशा । स्त्री०. महाभाष्यस्यादिमाह्निके ॥ स्पशबाधनस्पर्शनयो : । यङन्तादचियङोऽचिचेतिलुक् । अजाद्यतइतिटाप् । दीर्घोकितइत्यभ्यासस्यदीर्घस्तुनभवति । संज्ञापूर्वकविधेरनित्यत्वादित्याहु : ॥

पह्लव: । पुं० श्मश्रुधारिम्लेच्छजातिविशेषे ॥ पारदामुक्तकेशाश्चपह्लवा: श्मश्रुधारिण इतिहरिवंश : ॥

पह्लिका । स्त्री० कत्तृणे । वारिपर्ण्याम् ॥

पा । स्त्री० रक्षणे ॥ पाने ॥ पूते ॥ पूरिते ॥ त्रि० पातरि ॥ पानम् । पा० । सं० । क्विप् ॥

पांशवम् । न० लवणविशेषे । रोमके । औद्भिज्जे । ऊषरजे । औषरे । रेह इति भा० ॥

पांशु : । पुं० धूलौ ॥ सस्यार्थंचिरसंचितगोमये ॥ पर्पटे ॥ कर्पूरविशेषे ॥ न० ह्रस्वमन्थरे ॥ स्त्री० । नदीभेदे ॥ पंशति । पशिनाशने । अर्जिदृशिकम्यमिपशिबाधामित्यादिना० साधु : ॥

पांशुका । स्त्री० केतक्याम् ॥ रजस्वलायाम् ॥ इ० शब्दाम्बुधि : ॥

पांशुकासीसम् । न० कासीसे इ० रा० ॥

पांशुकुली । स्त्री० रथ्यायाम् ॥ इ० हारावली ॥

पांशुकूलम् । न० अनामपट्टोलिकायाम् ॥ यथा । शासनंधर्मकील:स्यान्मकुति : शूद्रशासनम् । पट्टोलिकाकृप्तकीलापांशुकूलंनकस्यचिदिति

त्रिकाण्डशेषः ॥

पांशुचत्त्वरः । पुं० घनोपले ॥

पांशुचन्दनः । पुं० शिवे ॥ पांशुचन्दनमिवयस्य ॥

पांशुचामरः । पुं० दूर्वाञ्चिततटीभुवि ॥ वर्द्धापके ॥ प्रशंसायाम् ॥ पुरोटौ ॥ धूलिगुच्छके । पटवासे ॥

पांशुजम् । न० पाक्ये लवणे । औद्भिदे ॥

पांशुपत्रम् । न० वास्तूके ॥

पांशुपर्य्यायः । पुं० पर्प्पटे । पित्तपापड़ा इ० भा० ॥

पांशुमर्द्दनः । पुं० केदारे ॥

पांशुरः । पुं० दंशके । डांस० इ० भा० ॥ पीठसर्पिणि । खञ्जे ॥ पांशुरस्यास्त्यस्मिन्वा । नगपांशुपाण्डुभ्यश्चेतिरः ॥

पांशुरागिणी । स्त्री० महामेदायाम् ॥

पांशुलः । पुं० पुंश्चले ॥ शम्भोः खट्वाङ्गे ॥ हरे ॥ पापिनि ॥ पूतिके । करञ्जविशेषे ॥ त्रि० पांशुयुक्ते ॥ पांशु० अस्तिअस्यअस्मिन्वा । सिध्मादित्वाल्लच् ॥

पांशुलवणम् । न० औद्भिदे । पांशवे । वसुके ॥ औद्भिदं पांशुलवणंयज्जातंभूमितः स्वयम् । क्षारंगुरुकटुस्निग्धंश्लेष्मलंवातनाशनम् ॥

पांशुला । स्त्री० असत्याम् ॥ भुवि ॥ पांशुपापमस्त्यस्याः । नगपांशुपाण्डुभ्यश्चेतिरः । कपि० । लः ॥ सिध्मादित्वाल्लज्वा ॥ पांशुलातिवा । आतोनुपेतिकः ॥ केतक्याम् ॥ रजस्वलायाम् ॥ इ० रा० नि० ॥

पांसनः । त्रि० दूषके । दोषोत्पादके

पांसुः । पुं० रजसि । धूलौ ॥ चिरसंचितगोमये । खात० इ० भा० ॥ पंसयति । पसिनाशने । अर्जिदृशि इतिसाधुः ॥

पांसुलः । त्रि० रजस्वले ॥ पांसुरस्त्यस्य । सि० लच् ॥

पाकः । पुं० परिणतौ ॥ शिशौ ॥ केशस्यजरसाशौक्ल्ये ॥ उदराग्निनाहारस्यपचने ॥ पचायाम् । स्थाल्यादौपचने ॥ स्थालीमार्जनाद्योदनपरीक्षान्तोव्यापारनिचयः पाकः इतिस्मृतिः ॥ भर्जनंतलनंस्वेदः पचनंक्वथितंतथा । तान्दूरंपुटपाकश्चपाकः सप्तविधोमतः ॥ नित्यंनूतनभाण्डेनकर्त्तव्यः पाकएवच । अथवापञ्चपर्यन्तं ततस्त्याज्यंमनीषिभिः ॥ दैत्यविशेषेन्द्रभ्रातरि ॥ पचनम् । डुपचष्० । घञ् ॥ पच्यते,परिणम्यतेऽनेनवा । हलश्चेतिघञ् ॥ पातिपिबतिवा । पारक्षणे पापानेवा । अर्भकपृथुक पाकावयसीतिकन्प्रत्ययान्तोनिपातित ॥ इण्भीकापाशलीतिकन्वा ॥

पाकक्कषाः । पुं० पानीयामलके ॥

कृष्णाफलपाके ॥

पाककृष्णाफल : । पुं० पाककृष्णे ॥

पाकजम् । न० काचलवणे ॥ परिणामशूले ॥ त्रि० । पाकाज्जाते ॥ यथारूपादिचतुष्टयंपृथिव्यांपाकजमनित्यञ्च । अन्यत्रापाकजंनित्यमनित्यञ्च । नित्यगतंनित्यमनित्यगतमनित्यम् । पाकस्तेज : संयोग : तेन पूर्वरूपंनश्यतिरूपान्तरमुत्पद्यते इत्यर्थः । अत्रपरमाणुष्वेवपाकोनद्व्यणुकादौ, आपाकनिक्षिप्ते घटेपरमाणुषुरूपान्तरोत्पत्तौश्यामघटनाशेपुनर्द्व्यणुकादिक्रमेणरक्तघटोत्पत्तिः । तत्रचपरमाणवःसमवायिकारणम् । तेज : संयोगोऽसमवायिकारणम् । अदृष्टादिकंनिमित्तकारणम् द्व्यणुकादिरूपंपरमाणुरूपमसमवायिकारणमितिपीलुपाकवादिनोवैशेषिका : । पूर्वघटस्यनाशंविनैवावयविन्यवयवेषुपरमाणुपर्यन्तेषुयुगपद्रूपांतरोत्पत्तिरिति । पिठरपाकवादिनोनैयायिका : । अतएवपार्थिवपरमाणुरूपादिकमनित्यमित्यर्थः ॥ अन्यत्रजलादावित्यर्थ : इतितर्कदीपिका ॥

पाकपुटी । स्त्री० कुम्भशालायाम् । आवा इ० भा० ॥ इ० हेमचन्द्रः ॥

पाकफल: । पुं० पानीयामलके ॥

पाकमत्स्य : । पुं० व्यञ्जनविशेषे । मत्स्यले ॥

पाकयज्ञ : । पुं० ब्रह्मयज्ञादन्येषुपंचमहायज्ञान्तर्गतेषुवैश्वदेवहोमबलिकर्मनित्यश्राद्धाऽतिथिभोजनात्मकेषुचतुर्षु ॥ स्वर्गापवर्गयो : सिद्धिं पाकयज्ञेप्रचक्षते इतिफलंसमुचितस्य । प्रत्येकफलमुक्तं हारीतेनयद्देवेभ्योजुहोतिदेवलोकंतेनजयतियत्पितृभ्योददातिपितृलोकंतेनजयति०यत्स्वाध्यायमधीतेऋषिलोकंतेनजयति यद्भूतेभ्योबलिंहरतिभूतलोकंतेनजयतीति ॥ धन्यंयशस्यमायुष्यं स्वर्ग्यं स्वातिथिपूजनम् इतिमनु : ॥ अत्रभ्रात्रादीनामविभक्तानामपिसंसृष्टानांमुख्ये नैकेनैवपाकयज्ञा : कर्त्तव्या : । यदाहु : । एकपाकेनिवसतांपितृदेवद्विजार्चनम् । एकंभवेद्विभक्तानांतदेवस्याद्गृहेगृहे इति एकपाकेनिवसतामित्युपक्रम्यसंसृष्टानामित्यभिधानाद्विभक्तानामिति द्रव्यपार्थक्यपरं ॥ अष्टकादिषु ॥ वृषोत्सर्गगृहप्रतिष्ठादीनांहोमे । चरुहोमाङ्गकर्मणि ॥

पाकयज्ञिक : । पुं० पाकयज्ञकर्त्तरि ॥

पाकरञ्जनम् । न० तेजपत्रे ॥

पाकल : । पुं० कुञ्जरज्वरे ॥ बोधनद्रव्ये ॥ अनिले ॥ वह्नौ ॥ पाकंलाति । ला० । आतोनुपेतिक : ॥ न० । कुष्ठौषधौ ॥ त्रि० । व्रणादिपाकका

रिणि ॥

पाकली । स्त्री० कर्कट्यां ॥

पाकशाला । स्त्री० महानसे । रसवत्याम् । रसोई० इ० भा० ॥ अग्निकोणेतस्याः कर्त्तव्यतोक्ता । प्राच्यां दिशिस्नानगृहमाग्नेय्यां पचनालयम् । शयनंयाम्यदिग्भागेनैर्ऋत्यांशस्त्रमन्दिरम् ॥ प्रतीच्यांभोजनगृहं वायुभागेसभागृहम् । भाण्डारसदनंसौम्येत्वैशान्यां देवतालयमिति पीयूषधारायांकश्यपः ॥

पाकशासनः । पुं० इन्द्रे ॥ पाकस्यवृत्रभ्रातुः शासनः । शासयति । शासु० । णिजन्त ; नं० ल्यु० ॥

पाकशासनिः । पुं० इन्द्रात्मजे । जयन्ते ॥ पाकशासनस्यापत्यम् अत इञ् ॥

पाकशुक्ला । स्त्री० कक्खट्याम् ॥

पाकस्थानम् । न० महानसे ॥ पाकस्य स्थानम् ॥

पाकस्थाली । स्त्री० रन्धनपात्रे ॥ पाकस्यस्थाली ॥

पाका । स्त्री० वालिकायाम् ॥ अजा० टाप् ॥

पाकाभिमुखः । त्रि० सिद्ध्युन्मुखे ॥

पाकारिः । पुं० श्वेतकाञ्चने ॥

पाकिमम् । त्रि० पक्तिमे ॥ पाकेननिर्वृत्तम् । भावप्रत्ययान्तादिमप् ॥

पाकिमा । पुं० पाकतायाम् ॥ पाकस्य भावः । इमनिच् ॥

पाकुकः । पुं० सूपकारे ॥ पचति । डुपचष्० । पचिनशोर्णुकन्कनुमौ चेतिसाधुः ॥

पाक्यम् । न० विड्लवणे । खारीलूण इ० भा० ॥ पुं० यवक्षारे ॥ त्रि० । पक्तव्ये ॥ पच्यते । डुपचष्० । ऋहलोर्ण्यत् । चजोरितिकुत्त्वम् ॥ पाकेसाधुवा । तत्रसाधुरितियत् ॥

पाक्षिकः । त्रि० पक्षपातिनि ॥ पक्षिघातके । शाकुनिके ॥ पक्षेणनिर्वृत्तम् । ठञ् ॥ पक्षिणोहन्ति । पक्षिमत्स्यमृगान्हन्तीतिठक् ॥ पक्षभवे ॥

पाखण्डः । पुं० पाषण्डे । सर्वलिङ्गिनि ॥ पाखण्डयति । खडिभेदने । पचाद्यच् ॥ यथा । पालनाच्चत्रयीधर्मः पाशब्देननिगद्यते । तंखण्डयन्तितेयस्मात्पाखण्डास्तेनहेतुना ॥ नानाव्रतधरानानावेशाः पाखण्डिनोमताः ॥ एषांवाङ्मात्रेणाप्यर्चनंनिषिद्धम् । यथाहमनुः । पाखण्डिनोविकर्मस्थान्वैडालव्रतिकान् शठान् । हैतुकान्वकवृत्तींश्चवाङ्मात्रेणापिनार्चयेदिति ॥ (*) ॥ निशामुखेषुखद्योतास्तमसाभान्तिनोग्रहाः । यथापापेनपाखण्डा नहिवेदाः कलौयुगे ॥ इतिभागवतम् ॥

पागलः । पुं० उन्मत्ते । वातुले ॥ य

था । पागलायाङ्गहीनायचान्धायवधिरायच । जडायचैवमूर्खायक्लीवतुल्यायपापिने ॥ व्रह्महत्यांलभेत्सोपिय : स्वकन्यांददातिचेतिव्रह्मवैवर्ते प्रकृतिखण्डे १४ अध्याय : ॥ पागलायेत्यत्रपङ्गवे० इतिपाठान्तरमपिदृश्यते ॥

पाङ्क्तिः । पुं० प्रगाथविशेषे ॥ पङ्क्तिरादिरस्य । सोस्यादिरितिच्छन्दसः प्रगाथेष्वित्यण् ॥ पङ्क्तिभोजनार्हे

पाङ्क्तेय : । त्रि० सद्भि : सहैकपङ्

पाङ्क्त्य : । त्रि० तौभोजनार्हे ॥

पाचक : । पुं० अग्नौ ॥ सूपकारे । विक्लित्त्यनुकूलव्यापारवति ॥ न० । पित्तविशेषे ॥ यथा । पाचकंपचते भुक्तंशेषाग्निबलिवर्द्धनम् । रसमूत्रपुरीषाणिविरेचयतिनित्यश इति भावमिश्र : ॥ पचति । डुपचष्० । ण्वुल् ॥

पाचन : । पुं० अनले । अग्नौ ॥ अम्लरसे ॥ रक्तैरण्डे ॥ न० । दोषपाचककाथौषधे । दशमूल्यादौ ॥ यत्पचत्याममाहारं पचेदामंरसञ्चयत् । यदपक्वान्पचेद्दोषांस्तद्विपाचनमुच्यते ॥ अम्ले ॥ प्रायश्चित्ते ॥ त्रि० पाचयितरि ॥

पाचनक : । पुं० टंकणे ॥

पाचनी । स्त्री० हरीतक्याम् ॥

पाचल : । पुं० अग्नौ ॥ पाचके ॥ एधनद्रव्ये ॥ वाते । वायौ ॥ न० पाचने ॥ इ० है० ॥

पाचाल : । पुं० पाचलार्थेषु ॥ इ० है० ॥

पाचित : त्रि० कृतपाके । सञ्जातपाके । पकाया० इ० भा० ॥

पाची । स्त्री० लताविशेषे । मरकतपल्याम् । हरितपत्रिकायाम् ॥

पाज : । न० वले ॥ पाति । पारक्षणे पातेर्बलेर्जुट्चेत्यसुन् । पाजसी० पाजांसी० इत्यादि ॥

पाञ्चकपाल : । त्रि० पञ्चकपालयागसम्बन्धिनि ॥ पञ्चकपालस्यायम् । अण् ॥

पाञ्चकलायिकम् । न० परिमाणविशेषे ॥ पञ्चकलाया : परिमाणमस्य । तद्धितार्थेतिस० । तदस्यपरिमाणमितिठञ् ॥

पाञ्चजन्य : । पुं० श्रीकृष्णस्यशङ्खे ॥ पञ्चजनेदैत्ये विशेषेभव : । पञ्चजनादुपसंख्यानमितिञ्य : । पञ्चजनो नामासुरआसीत्तदस्थिभवत्वात् ॥ पञ्चजनेपातालेभव : इ० स्वामी ॥ जम्बूद्वीपस्योपद्वीपभेदे ॥ अग्नौ ॥

पाञ्चजन्यधर : । पुं० विष्णौ ॥

पाञ्चनद : । पुं० पञ्चनददेशाधिपे ॥ त्रि० पञ्चनददेशसम्बन्धिनि ॥

पाञ्चभौतिका । त्रि० पञ्चभूतनिर्मिते ॥

पाञ्चालिका । स्त्री० पाञ्चालिकायाम् ॥

पाञ्चलोहितकम् । न० परिमाणविशे-

षे । पञ्चलोहिन्योगुञ्जाः परिमाणमस्य । तद्धितार्थेतिसमासेतदस्यपरिमाणमितिठञ् । भस्याढइतिपुंवद्भावाल्लोहिनीशब्दस्य कारनकारयोर्निवृत्तिः ॥

पाञ्चशब्दिकम् । न० पञ्चप्रकारवाद्ये ॥ यथा । अङ्गजंचर्मजंचैवतन्त्रजंकांस्यजंतथा । फुत्कृतञ्चेतिमुनिभिः कथितंपाञ्चशब्दिकमितिस्कान्दे रेवाखण्डम् ॥

पाञ्चार्थिकः । पाशुपते ॥ इ० त्रि० ॥

पांचालः । पुं० पांचालानांराज्ञि ॥ क्षत्रियसमानशब्दादित्यपत्यवत्प्रत्ययः ॥ पंचालाः पुं०वहुत्वे ॥ त्रि० । पंचालदेशोद्भवे ॥

पांचालिका । स्त्री० वस्त्रदन्तादिनिर्मितपुत्त्रिकायाम् । शालभञ्ज्याम् ॥ पंचालदेशेभवा । जनपदतदवध्योरिति वुञ् ॥

पांचालनगरम् । न० म्लेच्छेषुफर
पांचालपुरम् । न० क्काबाद इति
ख्यातेपत्तने ॥

पांचाली । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥ पुत्त्रिकायाम् । पुतली० इति० भा० ॥ कोमलाख्यवृत्त्यनुप्रासघटकवृत्तिभेदे ॥ मागध्याम् । पिप्पल्याम् ॥

पाट् । अ० सम्बोधने ॥ पाटयति । पटगतौ । णिजन्तः क्विप् ॥

पाटकः । पुं० रोधसि ॥ ग्रामैकदेशे ॥ अक्षादिपातके । अक्षादिचालने ॥ वाद्यप्रभेदे ॥ महाकिष्कौ ॥ मूलद्रव्यापचये ॥ कटकान्तरे ॥ पटति । पट० । ण्वुल् ॥

पाटच्चरः । पुं० चौरे ॥ पाटयंश्चरति । चर० । पचाद्यच् । पृषोदरादिः ॥

पाटनम् । न० छेदने । पाडनाइ०भा०

पाटलः । पुं० आशुधान्ये । षष्टिकादौ ॥ श्वेतरक्तवर्णे । गुलाबीरङ्ग० इ० ग्रामीण० भा० ॥ न० । पाटलापुष्पे ॥ कुङ्कुमे ॥ पाटल्यवयवे ॥ पाटलीविकारे ॥ त्रि० श्वेतरक्तवर्णयुक्ते ॥ पाटलोवर्णोऽस्यास्ति । अच् ॥ पाटयति । पट० । ण्यन्ताद्वृषादित्वात्कलः ॥ पाटल्याअवयवोविकारो वा । विल्वाद्यण् ॥ पाटलायाः पुष्पम्पाटलम् । अनुदात्तादेश्चेत्यञः पुष्पमूलेषुवहुलमितिवहुलग्रहणात् नेहलुप् ॥

पाटलद्रुमः । पुं० पुन्नागवृक्षे ॥

पाटला । स्त्री० पाडल इ० भा० पुष्पवृक्षे । अमोघायाम् । काचस्थाल्याम् । फलेरुहायाम् । पारुल इ०गौ० भा० ॥ पाटलातुवरातिक्ताऽनुष्णा दोषत्रयापहा । अरुचिश्वासशोथास्रच्छर्दिहिक्कातृषाहरी ॥ पुष्पंकषायंमधुरंहिमंहृद्यंकफास्रनुत् । पित्तातीसारदाहघ्नंफलंहिक्कास्रपित्तनुत् ॥ पाटलाति । ला० । कः ॥ पाटलवर्णायांगवि ॥ अनुदात्तत्वाभावा

न्नङीष् ॥

पाटलापुष्पसन्निभम् । न० पद्मकाष्ठे ॥

पाटलि : । पुं० स्त्री० पाटलायाम् ॥ मुष्ककद्रुमे ॥ पाति । पा० क्विप् । टलति । टलवैक्लव्ये । सर्वधातुभ्य इन् । पाश्चाऽसौटलिश्च ॥

पाटलिपुत्रम् । न० पाटलिपुत्रके ॥ यत्रत्यसुदर्शनाभिधस्यराज्ञ:पुत्राणांराजविद्याधिगमायकलौमर्त्यलोकेबृहस्पतिसदृशेनविष्णुशर्मणापंचतन्त्रहितोपदेशादयोग्रंथारचिता : ॥

पाटलिपुत्रकम् । न० पटना० इ० प्र० नगरवि० । कुसुमपुरे ॥

पाटली । स्त्री० मुष्ककवृक्षे ॥ कटभीवृक्षे ॥ पाटलायाम् ॥

पाटवम् । न० पटुत्वे । पटिमनि ॥ पटोर्भाव : । इगन्ताच्चलघुपूर्वादित्यण् ॥ आरोग्ये ॥

पाटविक : । त्रि० धूर्ते ॥ पटौ । दक्षे ॥ पाटववति । मत्वर्थीयष्ठन् ॥

पाटह्विका । स्त्री० गुञ्जायाम् ॥ इति० हारावली ॥

पाटित : । त्रि० दारिते । भिन्ने ॥

पाटी स्त्री० वलायाम् ॥ अनुक्रमे । परिपाट्याम् ॥ यथा । पाटींसङ्कलितस्येति ॥

पाटीर: । पुं० मूलके ॥ केदारे ॥ वेणुसारे ॥ वारिदे ॥ तितऊ ॥ वङ्गे ॥ वातिके ॥ चन्दने ॥ यथा । पाटीरतत्रपटीयान्क : परिपाटीमिमामुरीकर्त्तुम् । यत्पिंषतामपिनृणांपिष्टोपितनोषिपरिमलै : पुष्टिम् ॥ पटीरएव । स्वार्थिकोण् ॥

पाट्यम् । न० पट्टशाके ॥ पाट्यशाकन्तुमधुरंदुर्ज्जरंगुरुपाकिच ॥

पाठ : । पुं० पठने । ब्रह्मयज्ञे । शिष्याणामध्यापने ॥ विधिनावेदस्याभ्यसने ॥ यथा । आदौचप्रणवंजप्त्वास्तोत्रंवासंहितांपठेत् । अन्तेचप्रणवंदद्यादित्युवाचादिपुरुष: ॥ सर्वत्रपाठेविज्ञेयोह्यन्यथाविफलंभवेत् ॥ शुद्धेनानन्यचित्तेनपठितव्यंप्रयत्नत: । नकार्यासक्तमनसाकार्यंस्तोत्रस्यवाचनमिति तान्त्रिका: ॥ अपिच ॥ आधारेस्थापयित्वातुपुस्तकंवाचयेत्सुधी: । हस्तसंस्थापनादेवयस्मादल्पफलंलभेत् ॥ स्वयंचलिखितंयत्तुकृतिनालिखितंनयत् । अब्राह्मणेनलिखितंतच्चापिविफलंभवेदिति चण्डीस्तोत्रादिपाठेषुविधिरेषनिरूपित : ॥ पठनम्० पाठनंवा । पठ० । भावेघञ् ॥

पाठक : । त्रि० उपाध्याये ॥ धर्मभाणके । धर्मकथके ॥ पठति । पठ० । ण्वुल् ॥ अध्येतरि ॥

पाठक्रम : । पुं० पदार्थबोधकवाक्यानांक्रमे ॥ तस्माच्चपदार्थानांक्रमआश्रीयते । येनक्रमेणवाक्यानिपठिता

नितेनैवक्रमेणाधीतान्यर्थप्रत्ययंजनयन्ति । यथार्थप्रत्ययंचपदानामनुष्ठानम् । सचपाठोद्विविधः । मन्त्रपाठोब्राह्मणपाठश्चेति । तत्राग्नेयाऽग्नीषोमीययोस्तत्तद्याज्यानुवाक्यानांपाठक्रमाद्यःक्रमआश्रीयतेसमन्त्रपाठः । सचायंमन्त्रपाठोब्राह्मणपाठाद्वलीयान् । अनुष्ठानेब्राह्मणवाक्यापेक्षयामन्त्रपाठस्यान्तरङ्गत्त्वात् । ब्राह्मणवाक्यंहिप्रयोगाद्बहिरेवेदमेवंकर्त्तव्यमित्त्यवबोध्यकृतार्थम् । मन्त्राः पुनः प्रयोगकालेव्याप्रियन्ते ।अनुष्ठानक्रमस्यस्मरणक्रमाधीनत्त्वात् तत्क्रमस्यचमन्त्रक्रमाधीनत्त्वादन्तरङ्गोमन्त्रपाठइति । प्रयाजादीनांसमिधोयजतितनूनपातंयजतीत्त्येवंविधिवाक्यक्रमाद्यः क्रमः सब्राह्मणपाठक्रमःयद्यपिब्राह्मणवाक्यान्यर्थंविधायकृतार्थानितथापिप्रयाजानांक्रमस्मारकान्तरस्याभावात्तान्येवक्रमस्मारकत्त्वेनस्वीक्रियन्तेइतिलौगाक्षिभास्करः ॥ पाठक्रमादर्थक्रमोवलीयान् ॥

पाठभूः । स्त्री॰ ब्रह्मारण्ये । वेदपाठस्थाने ॥

पाठमञ्जरी । स्त्री॰ शालिपक्षिण्याम् ॥

पाठशाला । स्त्री॰ अध्ययनगृहे ॥ पाठस्यअध्ययनस्यशालागृहम् ॥ यद्वा । विधिबोधितस्यसाङ्गवेदाध्ययनस्यविधिवद्गुरुमुखादध्ययनाध्यापनरूपंब्रह्मयज्ञापरपर्यायमभ्यसनंपाठः । तदर्थंशालादेवालयादिः ॥ तथाहि मनुः । तपोविशेषैर्विविधैर्व्रतैश्चविधिचोदितैः । वेदः कृत्स्नोऽधिगन्तव्यः सरहस्योद्विजन्मना ॥ २ । १६५ ॥ तपोविशेषैर्नियमकलापैर्विविधैर्बहुप्रकारैश्चअध्येष्यमाणस्त्वाचान्तइत्त्यादिनोक्तैः सेवेतेमाँस्तुनियमानित्त्यादिभिर्वक्ष्यमाणैरपि । व्रतैश्चउपनिषन्महानाम्निकादिभिः विधिदेशितैः स्वगृह्यविहितैः । समग्रवेदोमन्त्रब्राह्मणात्मकः सोपिनिषत्कोपिअध्येतव्यः । रहस्यमुपनिषत् । प्राधान्यख्यापनायपृथङ्निर्द्देशः ॥ १६५ ॥ अपिच । योनधीत्त्यद्विजोवेदमन्यत्रकुरुतेश्रमम् । सजीवन्नेवशूद्रत्वमाशुगच्छतिसान्वयः ॥ योद्विजोवेदमनधीत्त्यअन्यत्रार्थशास्त्रादौश्रमंयत्नातिशयंकरोतिसजीवन्नेवपुत्रपौत्रादिसहितः शीघ्रंशूद्रत्वंगच्छति । वेदमनधीत्त्यापिस्मृतिवेदाङ्गाध्ययनेविरोधाभावः । अतएवशङ्खलिखितौ । नवेदमनधीत्त्यान्यांविद्यामधीयीतान्यत्रवेदाङ्गस्मृतिभ्यः ॥ १६८ ॥ (*) ॥ तस्माद्देवालयेनित्त्यं धर्मशास्त्रस्यवाश्रुतेः । पठनंकारयेद्राजन्यदोच्छेद्धर्ममात्मनइतिवह्निपुराणम् ॥

यस्तुदेव्यागृहेनित्यंविद्यादानंप्रवर्त्तयेत्। सभवेत्सर्व्वलोकानांपूज्यः पूजापदंव्रजेदितिपुराणान्तरम्॥

पाठशालिनी। स्त्री० पाठमञ्जर्याम्॥

पाठा। लताविशेषे। अम्बष्ठायाम्। वनतिक्तिकायाम्। तिक्तपुष्पायाम्॥ अस्यागुणायथा। पाठोष्णाकटुकातीक्ष्णावातश्लेष्महरीलघुः। हन्ति शूलज्वरच्छर्दिकुष्ठातीसारहृद्रुजः॥ दाहकण्डूविषश्वासकृमिगुल्मगरव्रणान्। इ० भावप्रकाशः॥ अम्बष्ठासकषायाम्लाकफकण्ठरुजापहा। वातामयबलासघ्नीरुचिकृद्दीपनीपरा॥ इ० रा० नि०॥ अस्याःशाकप्रकारस्तु। पाठाशाकंगतरविद्दिनेगव्यतक्रेणसिद्धंप्रातःकालेजरणसहितेतप्ततैलेविपाच्यम्। चूर्णैर्लिप्तंलवणसहितंमारिचंतत्रनव्यं सर्वेभ्यस्तद्भवतिरुचिदंव्यञ्जनेभ्यः प्रभूतम्॥ पठ्यते। पठ०। कर्म्मणिघञ्। अजादित्वात्टाप्॥

पाठिका। स्त्री० पाठायाम्। पटांडू० इ० प० भा०॥

पाठितः। त्रि० अध्यापिते॥ यथा। माताशत्रुः पितावैरीवालोयेननपाठितः। नशोभतेसभामध्येहंसमध्येवकोयथेति।

पाठी। पुं० चित्रकवृक्षे॥ यथा त्रि०। पाठविशिष्टे पाठोस्यास्तीति। अत्रइनिठनावितीनिः॥

पाठीकुठः। पुं० चित्रकवृक्षे॥

पाठीनः। पुं० वोयाली० इ० गौ० भा० प्रसिद्धे मत्स्ये। सहस्रदंष्ट्रे। वोदाले॥ गुणायथा। पाठीनःश्लेष्मलोवल्योनिद्रालुः पिशिताशनः। दूषयेद्रुधिरंपित्तंकुष्ठरोगंकरोतिच॥ ‡*‡ ॥ पाठीनः खण्डितः शस्त्रैर्वेसवारसमन्वितः। कटुतैलेनसम्भृष्टोहिङ्गुतक्रेणयोजितः॥ पाठीनः कफकृद्वल्योनिद्रालुर्वातनाशनः। मांसाशीवातरक्तस्यकारकोरेतसस्तथा॥ पाठिंपृष्ठंनमयति। णमुप्रह्वत्वे। णिच्। अन्येभ्योडः। अन्येषामपीतिदीर्घः॥ पाठके॥ गुग्गुलुद्रुमे॥

पाठ्यः। त्रि० अध्यापनीये। पाठनीये॥

पाणः। पुं० पाणौ॥ इतिशब्दचन्द्रिका॥

पाणविकः। त्रि० पणवस्यवादके॥

पाणिः। पुं० पञ्चशाखे॥ शये। करे। हस्ते॥ पणायन्तिव्यवहरन्त्यनेन। पण०। अशिपाणाय्योरुडायलुकौचेतीण् आयप्रत्ययस्यलुक्च॥ कुलिकवृक्षे॥ स्त्री०। पण्यवीथ्याम्। हट्टे

पाणिकम्। न० पणेनक्रीते॥ असमासेनिष्कादिभ्यइतिठक्॥

पाणिगृहीती। स्त्री० पत्न्याम्। वि-

धानेनोढायाम् ॥ अग्निसाक्षिकतयापाणिः गृहीतोयस्याः । पाणिगृहीतीभार्यायामितिङीष् । कुतूहलादिनापाणिर्गृहीतोयस्यादास्यादेः सातुपाणिगृहीता ॥

पाणिग्रहणम् । न० विवाहे ॥

पाणिग्राहः । पुं० भर्त्तरि । पत्यौ ॥ पाणिंगृह्णाति । ग्रह० । अण् ॥

पाणिघः । पुं० पाणिवादे । मृदङ्गादिवादके ॥ पाणिंपाणिनावाहन्तीति विग्रहेपाणिघताडघौशिल्पिनीत्यनेनपाणावुपपदेहंतेष्टक्टिलोपोघत्वञ्चनिपात्यते ॥

पाणिघातः । पुं० पाणिनाहनने ॥

पाणिजः । पुं० नखे ॥

पाणितलम् । न० कर्षपरिमाणे । तोलकद्वये ॥ हस्ताधोभागे ॥

पाणिनः । पुं० पाणिनिमुनौ ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥ पणनम् पण० । घञर्थेकविधानमितिपणेःकः पणोऽस्यास्ति० इ० पणीतस्यगोत्रापत्यम् । अण् । गाथिविदथिकेशिगणिपणिनश्चेत्यऽणिपरेटिलोपोन ॥

पाणिनिः । पुं० दाक्षीपुत्रे । शालङ्किनि । व्याकरणसूत्रकारेमुनौ ॥ पणिनोयुवापत्यम् । इञ् ॥

पाणिनीयम् । न० पाणिनिप्रोक्तेव्याकरणे ॥ प्रमाणभूतआचार्योदर्भपवित्रपाणिः शुचाववकाशे प्राङ्मुख उपविश्यमहताप्रयत्नेनसूत्राणिप्रणयतिस्मतत्राशक्यं वर्णेनाप्यनर्थकेन भवितुमिति महाभाष्यम् ॥ पाणिनिनाप्रोक्तम्० उपज्ञातंवा । वृद्धाच्छः ॥ त्रि० तदध्येतृवेदित्रोः ॥ पाणिनीयमधीतेवेदवा । प्रोक्ताल्लुगित्यणोलुक् । तेनस्त्रियाम्पाणिनीया० ब्राह्मणीवच्चनङीप् ॥

पाणिन्धमः । त्रि० अन्धकाराद्याहता ध्वनि ॥ तत्रहिपाणयोध्मायन्तेऽस्मिन्निति विग्रहेउग्रम्पश्येरम्मदपाणिन्धमाश्चेतिखश् । मुम् ॥

पाणिन्धयः । त्रि० पाणिद्वारापानकर्त्तरि ॥

पाणिपीडनम् । न० विवाहे ॥ पाणेः पीडनम्ग्रहणम् । कृद्योगाचषष्ठीसमस्यतइतिवाच्यम् ॥

पाणिभुक् । पुं० उदुम्बरवृक्षे ॥ त्रि० । पाणिकरणकभोक्तरि ॥

पाणिमर्द्दः । पुं० करमर्द्दके ॥ पाणिं मृद्नाति । मृदक्षोदे । कर्म्मण्यण् ॥

पाणिमुक्तम् । न० अस्त्रे ॥ इतिहलायुधः ॥

पाणिरुहः । पुं० नखे ॥

पाणिवादः । त्रि० मृदङ्गादिवादके ॥ पाणिंवादयति । वदेर्ण्यन्तादण् ॥

पाणिवादकः । त्रि० पाणिवादे ॥ इ० हे० च० ॥

पाणिसर्ग्या । स्त्री० रज्जौ ॥ पाणिभ्यां

सृज्यते । सृजविसर्गे । पाणौसृजेर्ण्यद्रितिण्यत् । चजोरितिकुत्त्वम् ॥

पाणीतलम् । न० पाणितले ॥ विडालपदकर्षौचपाणीतलमुदुम्बरमिति शब्दमाला ॥

पाणीकरणम् । न० विवाहे ॥ इति० जटाधरः ॥

पाण्डरः । पुं० शुक्लवर्णे ॥ मरुवके ॥ न० कुन्दपुष्पे ॥ गैरिके ॥ त्रि० श्वेतवर्णवति ॥

पाण्डरपुष्पिका । स्त्री० शीतलावृक्षे ॥

पाण्डवः । पुं० युधिष्ठिरादिपञ्चसु ॥ पांडोरपत्यम् । अण् ॥

पाण्डवाभीलः । पुं० श्रीकृष्णे ॥

पाण्डवायनः । पुं० श्रीकृष्णे ॥ पाण्डवानामयनः ॥

पाण्डवेयः । पुं० अभिमन्युसुते । परीक्षितनृपे ॥

पाण्डित्यम् । न० पण्डितधर्मकर्मणोः ॥ वेदान्ततात्पर्याभिज्ञत्वे । अद्वितीयवस्तुविचारचातुर्यपरिनिष्पन्ने श्रवणे ॥ पण्डेतिबुद्धेर्नामैतत्साजाता यस्यमानतः । सपण्डितस्तस्यकर्म पांडित्यं श्रुतिसम्मतम् ॥ पण्डितस्यभावः । वर्णदृढादिभ्यः ष्यञे तिष्यञ् ॥

पांडुः । पुं० नृपतिविशेषे । कुन्तीपतौ । युधिष्ठिरादीनांजनके ॥ सिते वर्णे ॥ श्वेतहस्तिनि ॥ प्रतुदाख्यपक्षिविशेषे ॥ यथा पांडुस्तुद्विविधोक्तो यश्चित्रपक्षः कलध्वनिः । द्वितीयो धवलःप्रोक्तः सकपोतस्फुटध्वनिः ॥ चित्रपक्षः कफहरो वातघ्नोग्रहणीप्रणुत् । धवलः पांडुरुद्दिष्टोरक्तपित्तहरोहिमः ॥ रसेपाकेचमधुरः सङ्ग्राहीवातशांतिकृत् ॥ ‡**‡॥ पाण्डुरफलीक्षुपे ॥ पटोले ॥ शुक्लपीतमिश्रितवर्णे । हरिणे । पाण्डुरे ॥ सितपीतसमायुक्तः पाण्डुवर्णः प्रकीर्त्तितः । भेदोपिदृश्यते यथा । पाण्डुरस्तुरक्तपीतभागोप्रत्यूषचन्द्रवत् । पाण्डुस्तुपीतभागार्द्धःकेतकीधूलिसन्निभः ॥ रोगविशेषे ॥ तस्यौषधं यथा । लोहचूर्णंतक्रपीतंपाण्डुरोगहरंभवेत् ॥ १ ॥ अपिच । सप्तरात्रंगवांमूत्रेभावितंचायसोरजः । पाण्डुरोगप्रशान्त्यर्थंपयसाप्रपिबेन्नरः ॥ २ ॥ गोमूत्रसिद्धंमण्डूरचूर्णंसगुडमश्नतः । पाण्डुरोगःक्षयंयातिपक्तिशूलञ्चदारुणम् ॥ ३ ॥ अयोमलंसुसंतप्तंभूयोगोमूत्रसाधितम् । मधुसर्पिर्युतंलीढ्वा पाण्डुरोगीसुखीभवेत् ॥ ४ ॥ पुनर्नवात्रिवृद्व्योषविडङ्गंदारुचित्रकम् । कुष्ठंहरिद्रेत्रिफलादन्तीचव्यंकलिङ्गकम् ॥ ५ ॥ कटुकापिप्पलीमूलंमुस्तंशृङ्गीचकारवी । यवानीकट्फलञ्चेतिपृथक्पलमितंमतमिति ॥ त्रि० । तद्वति ॥

पाण्डुः । स्त्री॰ माषपर्ण्याम् । माषाणी इ॰गौ॰भा॰ ॥ खरुसंयोगोपधान्नेतिनङीष् ॥

पाण्डुकः । पुं॰ शालिविशेषे ॥ पाण्डुरोगे ॥ पांडुनृपे ॥ पांडुवर्णे ॥

पांडुकण्टकः । पुं॰ अपामार्गे ॥ पांडूनिकण्टकान्यस्य ॥

पांडुकम्बलः । पुं॰ श्वेतप्रावारे । श्वेतकम्बले ॥ राजास्तरणवर्णकम्बले ॥ पांडुवर्णकम्बलः । पांडुश्चासौकम्बलश्चेतिवा । ग्रावभेदे ॥

पांडुकम्बली । पुं॰ पांडुवर्णकम्बलावृतेरथे ॥ पांडुकम्बलेनपरिवृतोरथः । पांडुकम्बलादिनिरितीनिः ॥ त्रि॰ । पांडुकम्बलयुक्ते ॥ मत्त्वर्थीयइनिः ॥

पांडुतरुः । पुं॰ धववृक्षे ॥

पांडुनागः । पुं॰ पुन्नागवृक्षे ॥ श्वेतगजनागयोः ॥

पांडुपत्नी । स्त्री॰ कौन्त्याख्यौषधौ । रेणुकायाम् ॥

पांडुपत्रम् । न॰ परिपक्वपत्रे ॥

पांडुपुत्रः । पुं॰ पांडवे ॥

पांण्डुपृष्ठः । त्रि॰ अलक्षणे । पांडुवर्णपृष्ठयुक्ते ॥

पांडुफलः । पुं॰ पटोले ॥

पांडुफला । स्त्री॰ चिर्भिटायाम् ॥

पांडुभूमः । त्रि॰ पांडुवर्णभूमियुक्तदेशे ॥ पांडुभूमिरस्मिन् । कृष्णोदकपांडुसङ्ख्यायाभूमेरजिष्यते ॥

पांडुमृत् । स्त्री॰ पांडुभूमौ ॥ खट्याम् ॥

पांण्डुरः । पुं॰ श्वेतपीतमिश्रितवर्णे ॥ ईषच्छ्वेते ॥ श्वित्ररोगे ॥ कामलारोगे ॥ त्रि॰ तद्वति ॥ न॰ मरुवके ॥ पांडुःशुक्लोवर्णोऽस्त्यस्यास्मिन्वा । नगपांशुपांडुभ्यश्चेतिरः ॥

पांडुरद्रुमः । पुं॰ कुटजे ॥

पांडुरपृष्ठः । त्रि॰ लक्षणहीने ॥ इ॰हे॰ ॥ पाण्डुरवर्णपृष्ठयुक्ते ॥

पांडुरफली । स्त्री॰ क्षुद्रक्षुपविशेषे । धूसरायाम् ॥

पांडुरा । स्त्री॰ माषपर्ण्याम् ॥ पांडुरवर्णायां ॥

पांडुरागः । पुं॰ मदनकवृक्षे ॥ त्रि॰ । पांडुवर्णयुक्ते ॥

पांडुरेक्षुः । पुं॰ श्वेतेक्षौ ॥

पांडुलेखः । पुं॰ प्रथमलिखिते । मसौदा॰ इ॰ भा॰ पांडुलिपौ ॥ यथा । पांडुलेखेनफलकेभूमौवाप्रथमंलिखेत् । न्यूनाधिकन्तुसंशोध्यपश्चात्पत्रेनिवेशयेदिति व्यवहारतत्त्वेव्यासः ॥

पांडुलोमा । त्रि॰ पाण्डुवर्णैर्लोमभिर्युक्ते ॥

पांडुलोमशा । स्त्री॰ माषपर्ण्याम् ॥

पांडुलोमा । स्त्री॰ माषपर्ण्याम् । माषाणी॰ इ॰ गौ॰ भा॰ ॥

पांडुशर्करा । स्त्री॰ रोगविशेषे ॥ यथा

। पिष्टं वैमालतीमूलं ग्रीष्मकालेसमाहृतम् । साधितंछागदुग्धेनपीतंशर्करयान्वितम् ॥ हरेन्मूत्रनिरोधञ्च हरेद्वैपांडुशर्कराम् ॥

पांडुशर्मिला । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥

पांडुसोपाकः । पुं० चण्डालेनवैदेह्यां जनितेत्वक्सारव्यवहारजीविन्यन्त्यजान्तरे ॥

पांडूकः । पुं० शालिविशेषे ॥ पांडूनांजनपदानांराजनि ॥

पाण्ड्यः । पुं० पाण्डोराज्ञि । देशविशेषे ॥ यथा । कम्बोजाद्दक्षभागेतु इन्द्रप्रस्थाच्चपश्चिमे । पाण्ड्यदेशो-महेशानिमहाशूरत्वकारकइति ॥ पाण्डोरपत्यम्राजावा । पाण्डोर्ड्यण् । टिलोपः ॥

पाण्यः । त्रि० स्तुत्यर्हे । स्तवनीये ॥ पण० । ण्यत् ॥

पाण्यास्यः । पुं० ब्राह्मणे ॥ पाणिरास्यमस्य । पाण्यास्योहिद्विजःस्मृतः ॥

पातः । पुं० निपातने ॥ पतने ॥ राहौ ॥ पञ्चमषष्ठयोर्मासयोर्गर्भस्यपतने ॥ पतनम् । पत्लृ० । घञ् ॥ नश्वीभावे ॥ त्रि० जाते ॥

पातकम् । न०. नरकसाधने । पापे । अंहसि । दुरिते ॥ तच्चशुष्कार्द्रभेदाद्द्विविधम् । अकामात्पातकंशुष्कं कामादार्द्रमुदाहृतमित्युक्तेः ॥ पातयतिअधोगमयतीतितत् ॥

तत्तु नवविधम् । यथा । अतिपातकम् १ महापातकम् २ अनुपातकम् ३ उपपातकम् ४ सङ्करीकरणम् ५ अपात्रीकरणम् ६ जातिभ्रंशकरणम् ७ मलावहम् ८ प्रकीर्णकम् ९ इतिभेदात् ॥

पातकी । त्रि० पापिनि ॥ पातकमस्याऽस्ति । अतइनिठनावितीनिः ॥

पातङ्गिः । पुं० शनैश्चरग्रहे ॥ पतङ्गस्याऽपत्यम् । अतइञ् ॥

पातञ्जलम् । न० व्याकरणभाष्ये । महाभाष्ये । (*) ॥ पतञ्जलिमुनिप्रणीतपादचतुष्टयात्मकयोगकांडनिरूपकदर्शनशास्त्रविशेषे ॥ तत्रप्रथमेपादेअथयोगानुशासनमितियोगशास्त्रारम्भेप्रतिज्ञांविधाययोगश्चित्तवृत्तिनिरोधइत्यादिनायोगलक्षणमभिधायसमाधिंसप्रज्ञं निरदिक्षद्भगवान्पतञ्जलिः ॥ १ ॥ द्वितीये । तपःस्वाध्यायेश्वरप्रणिधानानिक्रियायोगइत्यादिनाव्युत्थितचित्तस्यक्रियायोगंयमादीनिपञ्चवहिरङ्गानिसाधनानि ॥ २ ॥ तृतीये । देशवन्धश्चित्तस्यधारणेत्यादिनाधारणाध्यानसमाधित्रयमन्तरङ्गं संयमपदवाच्यं तत्रावान्तरफलंविभूतिजातम् ॥ ३ ॥ चतुर्थे । जन्मौषधिमन्त्रतपःसमाधिजाःसिद्धयइत्यादिनासिद्धिप्रपञ्चनपुरस्सरंपरमंप्रयोजनंकैवल्यम् ॥ ४ ॥

प्रधानादीनिपञ्चविंशतितत्त्वानिसाङ्ख्योक्तान्येवात्रापि । षड्विंशस्तुपरमेश्वरोऽधिकः ॥ इतिसर्वदर्शनसंग्रहः ॥

पातदुग्धा । स्त्री० वन्ध्यकस्थगव्याम् ॥

पातनम् । न० अधोनयने ॥

पातनिका । स्त्री० पीठिकायाम् ॥

पातालम् । न० अधोभुवने । रसातले । नागलोके ॥ तानिचसप्त । यथा । अतल वितल सुतल रसातल तलातल महातल पातालान्यधोधोविद्यमानानिसामान्यतः पातालशब्दवाच्यानिभवन्ति ॥ विवरे ॥ वड़वानले ॥ लग्नाच्चतुर्थभवने ॥ पतन्त्यत्रपापात् । पत्ऌ० । पतिचण्डिभ्यामालञ् ॥ पातम् अलतिपातमालातिवा ॥ पुं० । औषधपाकार्थयन्त्रविशेषे ॥ यथा । ऊर्द्ध्वमापस्तलेवह्निर्मध्येतुरससंग्रहः । पातालयन्त्रमेतद्धिशोधयेत्सूतकादिकम् ॥

पातालगरुड़ी । स्त्री० लताविशेषे । वत्सादन्याम् । सोमवल्ल्याम् । तिक्ताङ्गायाम् । गारुड्याम् । छेउड़ा० इ० भा० ॥ छिलिहिण्डे ॥ छिलिहिण्डोमहामूलः पातालगरुड़ाह्वयः । छिलिहिण्डः परंवृष्यः कफघ्नः पवनापहः ॥

पातालनिलयः । पुं० दैत्ये ॥ सर्पे ॥ त्रि० पातालवासिनि ॥ पातालंनिलयोयस्य ॥

पातालयन्त्रम् । न० औषधपाकार्थयन्त्रविशेषे । पाताले ॥

पातालौकाः । पुं० दैत्ये ॥ त्रि० पातालवासिनि ॥ पातालेओकआश्रितोयस्यसः ॥

पातिः । पुं० प्रभौ । भर्त्तरि । स्वामिनि ॥ पाति । पा० । पातेरतिः ॥

पातिकः । पुं० शिशुमारे ॥

पातितः । त्रि० भ्रंशिते ॥

पातिली । स्त्री० वागुरायाम् ॥ नार्याम् ॥ मृत्पात्रविशेषे । पातिल्० इ० गौ० भा० प्र० । पतीली० इ० दे० भा० प्र० ॥ इ० मे० ॥

पातुकः । पुं० प्रपाते ॥ जलहस्तिनि ॥ त्रि० पतयालौ । पतनशीले ॥ पतति । पत्ऌ० । लषपतपदस्थाभूवृषहनकमगमशॄभ्यउकञ् ॥

पाता । पुं० कठेरके । गन्धपत्रे । वाबुइ० इति० भा० ॥ रक्षितरि ॥ पानशीले इतिकश्चित् ॥

पात्रः । पुं० न० भाजने ॥ याग्येस्रुवादौ ॥ स्रुवादिकन्तुयज्ञादौपात्रमित्यभिधीयते ॥ राजमन्त्रिणि ॥ कूलयोर्मध्ये । तीरद्वयान्तरे । पारावारमध्यभागे ॥ पर्णे ॥ यज्ञभाण्डे ॥ नाट्यानुकर्त्तरि ॥ आढकपरिमाणे ॥ इतिवैद्यकपरिभाषा ॥ दानपात्रे । विद्यातपोयुक्ते । रक्षके ॥ नविद्य

याकेवलयातपसावापिपात्रता । यत्रवृत्तमिमेचोभेतद्धिपात्रंप्रकीर्त्तितम् ॥ रक्षकोहिसः । यतोविद्यातपोभ्यामात्मनोदातुश्चपालनक्षमएवप्रतिग्रहणीयादितिशास्त्रम् ॥ विद्यायुक्तोधर्मशीलः प्रशान्तः क्षान्तोदान्तः सत्यवादीकृतज्ञः । वृत्तिग्लानोगोहितोगोशरण्योदातायज्वाब्राह्मणः पात्रमाहुः ॥ जनार्द्दने ॥ पतनात्त्रायतेयस्मात्तस्मात्पात्रंजनार्द्दनः ॥ पिवतिअनेनात्रवा । पान्त्यस्माद्वा । पाति । पायतेवापीयतेऽनेनवा । पापाने । पारक्षणेवा सर्वधातुभ्यष्ट्रन्नितिष्ट्रन् । दादिभ्यश्छन्दसीतित्रन्वा ॥

पात्रटः । पुं॰ कर्पटके । कर्परे ॥ त्रि॰ कृशे ॥

पात्रटीरः । पुं॰ मुक्तव्यापारमन्त्रिणि । अपव्यापारमन्त्रिणि ॥ लोहकांस्यरजतपात्रे ॥ सिङ्घाणे ॥ पावके । हुताशे ॥ पिङ्गाशे ॥ वायसे ॥ कङ्के ॥

पात्रसंस्कारः । पुं॰ पुरोटौ । पत्रभङ्गारे । रायभाटी॰ दू॰ गौ॰ भा॰ । भाजनशुद्धौ ॥

पात्रिकम् । न॰ पात्रपरिमितव्रीह्यादिवापयोग्यक्षेत्रे ॥ पात्रस्यवापः । पात्रात्ष्ठन् ॥

पात्रिकी । स्त्री॰ क्षेत्रभक्तौ ॥ षित्वान्ङीष् ॥

पात्रियः । त्रि॰ पात्र्ये ॥ पात्रमर्हति । पात्राद्घँश्च ॥

पात्री । स्त्री॰ अमत्रे । पात्रे ॥ पिवन्त्यनया । पा॰ ष्ट्रन् । ङीष् ॥

पात्रीयम् । न॰ यज्ञपात्रे ॥

पात्रीरः । पुं॰ न॰ यज्ञद्रव्ये ॥ पत्रे इतिकश्चित् ॥

पात्रेसमितः । त्रि॰ भोजनसमयएवसङ्गतेनतुकार्य्ये ॥ सपात्रेसमितोन्यत्रभोजनान्मिलितोनयः ॥ पात्रेसमितादयश्चेतिसप्तम्याअलुक्समासश्चनिपात्यते ॥ पापिविशेषे ॥ यथा निधायहृदयेपापंयः परंशंसतिस्वयम् । सपात्रेसमितोऽयस्यादितिशब्दमाला ॥

पात्रोपकरणम् । न॰ भूपभूषणे ॥

पात्र्यः । त्रि॰ पात्रिये ॥ पात्रमर्हति । पात्राद्घँश्चेतियत् ॥

पात्त्रम् । न॰ पापित्रातरि ॥ सर्वेषामेवपात्राणांपरंपात्रंमहेश्वरः । पतन्तंत्रायतेयस्मादतीवनरकार्णवात् ॥

पात्त्रता । स्त्री॰ पात्रत्वे ॥

पाथः । न॰ पानीये । जले । उदके ॥ पाति । पारक्षणे । सर्वधातुभ्योऽसुन्नित्यसुन् । उदकेथुट्चेत्यसुनःथुट् ॥ भक्ते । भात॰ दू॰ भा॰ ॥ अन्नेचेत्यसुनथुट्च ॥

पाथि:। पुं० अग्नौ। समुद्रे॥ जले॥ चक्षुषि॥ पिबति। पा०। पिबतेस्थुगितीसिन्॥

पाथेय:। त्रि० पथिव्ययोपयोगिनि। शम्बले॥ पथिसाधु:। पथ्यतिथिवसतिस्वपतेर्ढञ्॥ कन्याराशौ॥

पाथोजम्। न० कमले॥ पाथसिजातम्। जनी०। सप्तम्यांजनेर्ड:॥

पाथोद:। पुं० मेघे॥ पाथोददाति। डुदाञ्। आतोनुपेतिक:॥

पाथोधर:। पुं० मेघे॥ पाथसोधरि:॥

पाथोधि:। पुं० समुद्रे॥ पाथांसिधीयन्तेऽस्मिन्। कर्मण्यधिकरणेचेतिधाञ: कि:॥

पाथोनिधि:। पुं० समुद्रे। अकूपारे॥ पाथसांनिधि:॥ पाथांसिनिधीयन्तेऽत्रवा। पाथोधिवद्धाञ:कि:॥

पात्—द्। पुं० चरणे। पादे॥

पाद:। पुं० बुध्ने। मूले। तुरीयांशे। रूपकादेश्चतुर्थभागे॥ शैलप्रत्यन्तपर्वतेमहाद्रे: समीपेक्षुद्रपर्वते॥ चरणे। अङ्घ्रौ॥ अस्यलक्षणं यथा। अस्वेदनौमृदुतलौ कमलोदराभौ-श्लिष्टाङ्गुलीरुचिरताम्रनखौसुपार्ष्णी। उष्णौशिराविरहितौचनिगूढगुल्फौकूर्मोन्नतौचचरणौमनुजेश्वरस्येति॥ अस्याशुभलक्षणानि यथा। सूर्पाकारविरूक्षपाण्डुरनखौवक्रौशिरासन्ततौसंशुष्कौविरलाङ्गुलीचचरणौ दारिद्र्यदु:खप्रदौ। मार्गायोत्कटकौकषायसदृशौवंशस्यचिच्छेदकौब्रह्मघ्नौपरिपक्वमृद्द्युतितलौपीतावगम्यारताविति॥ विरूक्षावस्निग्धौ। पांडुरनखौ० पांडुराशुक्लाभानखाययो:। वक्रावस्पष्टौदीर्घौवा। उत्कटकौमध्यादुन्नतौमार्गायअध्वनेरतौभवत:। कषायसदृशौकृष्णलोहितौ॥ मयूखे। उस्रे। किरणे॥ ऋक्पादे॥ श्लोकस्यतुर्यांशे॥ पद्यतेऽसौ। पदगतौ। पदरुजविशस्पृशोघञ्॥ पद्यतेगम्यतेऽनेनवा। हलश्चेतिकरणे घञ्॥

पादकटक: पुं० नूपुरे॥ हंसके। शब्दरहितेपादभूषणे॥ पादस्यकटक:॥

पादकृच्छ्र:। पुं० व्रतविशेषे। यथा। एकभक्तेननक्तेनतथैवायाचितेनच। उपवासेनचैकेनपादकृच्छ्रउदाहृत॥ इतिगारु१०३ अध्याय:॥

पादगंडिर: पुं० पादरोगविशेषे॥ श्लीपदे। गोद० इ० गौड भा०॥

पादग्रहणम्। न० अभिवादने। नामोच्चारणपूर्वकसंस्कृत प्रयोगेणनमस्कारे॥ पादयोर्ग्रहणं स्पर्श:॥ व्यत्यस्तपाणिना कार्यमुपसङ्ग्रहणंगुरो:। सव्येनसव्य: स्पष्टव्योदक्षिणेनच दक्षिण:॥

पादचतुर:। पुं० छागे॥ सैकते॥

पिप्पले ॥ अश्वत्थे । कारके ॥ परदोषैकप्रवक्तृपरुषे ॥ इ० मे० ॥

पादचत्वरः । पुं० पादचतुरे ॥ इ० हेमचन्द्रः ॥

पादचारी । पुं० पादातौ ॥ त्रि० पद्भ्यांगमनशीले ॥

पादजः । पुं० शूद्रे ॥ पद्भ्यांजातः । जनी० डः ॥

पादत्राणम् । न० पादुकायाम् ॥

पाददद्रुः । पुं० विचर्चिकायाम् ॥

पादनिकेतः ॥ पुं० चरणपीठे ॥ पादयोर्निकेतः आश्रयः ॥

पादपः । पुं० । द्रौ । वृक्ष ॥ पादैः पिबति । पा० सुपीतियोगविभागा ॥त्कः पादपीठे ॥

पादपखण्डः । पुं० वृक्षसमूहे ॥ पादपानांसमूहः । वृक्षादिभ्यः खण्डः

पादपरुहा । स्त्री० वन्दायाम् ॥

पादपा । स्त्री० पादुकायाम् ॥

पादपाशः । पुं० दामाञ्चने । अश्वपादरज्जौ ॥

पादपाशी । स्त्री० शृङ्खलायाम् । पैरकीसकली इ० भा० ॥ खड्कायाम् । खड्वा इ० भा० ॥

पादपीठः । पुं० न० पादासने । पादस्थापनपीठे । पादनिकेते ॥ इ० हे० च० ॥ यथा । अस्पृष्टचरणाग्र्य सचूडामणिमरीचिभिः । नीराजयन्तिभूपालाःपादपीठान्तभूतलमि

तिश्रीकृष्णमिश्रः ॥

पादपीठिका । स्त्री० नापितादिशिल्पे ॥

पादपोत्पलः । पुं० कर्णिकारे ॥ पादपेउत्पलम्तदाकारंपुष्पमस्य ॥

पादवलयः । पुं० हंसके । पादकटके ॥

पादवल्मीकम् । न० श्लीपदे ॥

पादमूलम् । न० चरणाधोभागे । गोहिरे ॥

पादरक्षणम् । न० पादुकायाम् ॥

पादरज्जुः । स्त्री० पार्याम् । हस्तिपादबन्धनगुणे ॥ चरणबन्धनदाममात्रे ॥

पादरथी । स्त्री० पादुकायाम् ॥

पादरोहणः । पुं० वटवृक्षे ॥

पादविकः । पुं० पथिके ॥ पदवींधावति । माथोत्तरपदेत्यादिनाठक् ॥

पादविरजाः । स्त्री० पादुकायाम् ॥

पादविहरणम् । न० पातक्षेपे ॥

पादशः । अ० पादम् पादमित्यर्थे ॥

पादशैलः । पुं० प्रत्यन्तपर्वते ॥

पादशोथः । पुं० पादगतशोफे ॥ यथा । अनन्योपद्रवकृतः शोथः पादसमुत्थितः । पुरुषंहन्तिनारीन्तुमुखजोगुह्यजोद्वयम् इति माधवः ॥

पादस्फोटः । पुं० विपादिकायाम् । बिवाइ० इ० भा० । स्फुटति । स्फुट० । घञ् । पादस्यस्फोटः ॥ पादौस्फोटयतिवा । कर्मण्यण् ॥

पादाकुलकम् । न० मात्रावृत्तविशेषे यथा । अक्षरगुरुलघुनियमविरहितं

भुजगराजपिङ्गलपरिभषितम् । भवतिसुगुम्फितषोड़शकलकंवाणीभूषा पादाकुलकम् ॥ यथा । मलयपवनहृतकुसुमपराग: परभृतनिभृतरषितवनभाग: । चिरतरसञ्चितमानदुरन्त : कस्यनमुद मुपनयति वसन्त : ॥

पादाग्रम् । न० प्रपदे । पादस्याग्रम् ॥

पादाङ्गदम् । न० नूपुरे ॥ पादस्याङ्गदमिव ॥ यद्वा । पादएवाङ्गम् । पादाङ्गंद्यति । दो० । दायतिवा । दैप्० । दयते । देङ् पालनेवा । आतइतिक : ॥

पादात् । पुं० पादातौ ॥

पादातम् । न० पत्तिसंहतौ ॥ पदातीनांसमूह : । भिक्षादित्वादण् ॥ पुं० । पादातौ ॥ पादाभ्यामतति । अत० । पचाद्यच् ॥

पादाति : । पुं० पत्तौ । पादातिके ॥

पादातिक : । पुं० पादातौ ॥ पादातिरेव । विनयादित्वात्स्वार्थेठक् ॥ पादाभ्यामतति अत० । वाहुलकात्इकोवा ॥

पादाभ्यासयमकम् । न० चित्रकाव्यप्रभेदे ॥ यथा । आपदिव्यापृतनयास्तथायुयुधिरेन्नृपा : । आपदिव्यापृतनयाविस्मयंजनतायथेतिमाघकाव्य१८ सर्गे ६० श्लोक : ॥ नृपाराजान : । आपदिव्यसनेऽपि । व्यापृतनयाप्रवृत्तिनीतिकाएवसन्त : नतुक्षापदवृत्त्येतिभाव : । पृतनयासेनयासाधनेन । वाक्यान्तरस्थस्यापिपृतनाशब्दस्यपचान्वयश्चित्रे सोढव्य : । तथातेनप्रकारेणयुयुधिरेसम्प्रजह्रु : । यथा दिव्याञ्जनताअन्तरिक्षवर्त्तिसिद्धविद्याधरसङ्घोविस्मयमाप । अमानुषयुद्धंचक्रुरित्यर्थ : ॥

पादारक: । पुं० पोलिंदे । नौकावयवविशेषे ॥

पादार्घ्यम् । न० पादप्रदाने ॥

पादालिन्द: । पुं० नौकायां ॥

पादावर्त्त : । पुं० अरघट्टके । रहंट्० इ० भा० ॥

पादाविक: । पुं० पादातौ ॥ पादाभ्यामवति । अवरक्षणादौ । वा० इक: ॥ यद्वा । पादेनावोरक्षणम् । तत्रनियुक्त० इतिठक् ॥

पादासनम् । न० पादपीठे ॥

पादी । पुं० पादविशिष्ट कुम्भीरादिजलजन्तुषु ॥ तेयथा । कुम्भीर कूर्मनक्राश्वगोधामकरशङ्कव : । घण्टक: शिशुमारश्चेत्यादय:पादिन:स्मृता: ॥ पादिनो पिचयेतेतुकोषस्थानांगुणै: समा : ॥ चतुर्थांशभागिनि ॥ यथा । सर्वेषामर्द्धिनोमुख्यास्तदर्द्धेनार्द्धिनोऽपरे । तृतीयिनस्तृतीयांशाश्चतुर्थांशाश्चपादिन : ॥ त्रि० । पादविशिष्टे ॥

पादुक : । त्रि० गमनशीले ॥

पादुका । स्त्री० पादत्राणे । चर्मादिनिर्मितपादाच्छादने । उपानहि ॥ पादूएव । स्वार्थेक : ॥

पादुकाकार : । पुं० चर्मकारे ॥ पादुकांकरोति । डुकृञ्० । कर्मण्यण् ॥

पादुकाकृत् । पुं० चर्मकारे ॥

पादूः । स्त्री० पादुकायाम् ॥ पद्यतेऽनेनया । पद० । णित्कसिपद्यर्त्तेरित्यूः ॥

पादूकृत् । पुं० चर्मकारे ॥ पादूंकरोति । कृञ्० । क्विप् । तुक् ॥

पादोदकम् । न० चरणधौतजले ॥ चरणामृते ॥ यथा । हरिरूपंमुखेनाम नैवेद्यमुदरेदरे : । पादोदकञ्चनिर्माल्यंमस्तकेयस्यसोच्युत : ॥ नैवेद्यमन्नं तुलसीविमिश्रंविशेषत : पादजलंपिवेच्च । योश्नातिनित्त्यंप्रयतोमुरारे : प्राप्नोतिसुप्रमयुतांसभक्तिमितिपाद्मोत्तरखण्डे १०० अध्याय : ॥ अपिचतत्रैव । हत्त्यां हन्ति यदङ्घ्रिसङ्गितुलसीस्तेयञ्च पादोदकं नैवेद्यंवहुमद्यपानदुरितंगुर्वङ्गनासङ्गमम् । भक्त्याधीनमतिस्थितिर्हरिजनेतत्सङ्गति : सङ्गजांशालग्रामशिलादिमूर्तिसहितांजानन्ति केवैहरेरिति ॥ श्रीनृसिंहपुराणे गंगाप्रयागगयनैमिषपुष्कराणिपुण्यानि कुरुजाङ्गलयामुनानि । कालेमतीर्थसलिलानिपुनन्तिपापं पादोदकंभगवत:प्रपुनातिसद्यइति पीतेपादोदकेविष्णोर्यदिप्राणैर्विमुच्यते । हत्त्वायमभटान्सर्वान्वैष्णवंलोकमाप्नुयात् ॥

पाद्धतम् । न० पद्धतिसमूहे ॥ भि० अण्० ॥

पाद्मः । पुं० वेधसि ॥ न० । पद्मपुराणे ॥

पाद्यम् । न० पादायवारिणि । पादप्रक्षालनार्थजले ॥ पाद्यपात्रलक्षणं यथा । षडङ्गुलंप्रविस्तारमुत्सेधश्चतुरङ्गुलम् । ओष्ठमेकाङ्गुलंकुर्यान्नासिकांचतुरङ्गुलाम् ॥ पृष्ठे पादसमायुक्तंचतुरङ्गुलमानत : । पाद्यपात्रमितिख्यातंसर्वदेवप्रपूजने इति ॥ पादार्थमुदकम् । पादार्घाभ्यांचेति यत् ॥

पान : । पुं० नि:श्वासे ॥ शौण्डिकालये । शुण्डायाम् । खड्गादे : संस्कारविशेषे । पाण० इ० भा० ॥

पानम् । न० पीतौ । द्रवद्रव्यस्यगलाधोनयने । पीना० इ० भा० भाजने ॥ रक्षणे ॥ शौण्डिकालये ॥ पिवंत्यत्र । पापाने । अधिकरणेल्युट् ॥ पेयेजलादौ ॥ पीयते यत्तत् । कृत्यल्युटोवहुलमितिकर्मणिल्युट् ॥

पानकम् । न० पन्नापानारसवत्० इ० भा० प्र० पेयपदार्थे ॥ तत्राम्रफलपानकम् ॥ यथा । आम्रमामंजल-

स्विन्नं मर्द्दितंदृढपाणिना । सिताशीताम्बुसंयुक्तंकर्पूरमरिचान्वितम् ॥ प्रपानकमिदंश्रेष्ठंभीमसेनेननिर्मितम् । सद्योरुचिकरंबल्यंशीघ्रमिन्द्रियतर्पणम् ॥ अपक्वाम्ररसोद्भूतंपानकंवातनाशनम् । कफपित्तकरंकिञ्चित्प्रत्यहंयदिसेवितम् ॥ पक्वाम्रस्यतु । सुपक्वमाम्रस्यफलंसुमुष्टिना सम्मर्दितंशर्करयासमन्वितम् । एलालवङ्गार्द्रकवासवासितंवर्णान्वितं कस्यनरोचकंभवेत् ॥ पानकंचाम्रसम्भूतंस्वाद्वम्लंगुरुपित्तजित् । सुहृद्यंश्लेष्मकृद्बल्यंवर्ण्यंवृष्यंरुचिप्रदम् ॥ -(❋❋✢❋❋)- ॥ आम्लिकाफलपानकंयथा । अम्लिकायाः फलं पक्वंमर्द्दितम्वारिणादृढम् । शर्करा मरिचोन्मिश्रंलवंगेन्दुसुवासितम् ॥ अम्लिकाफलसम्भूतंपानकंवातनाशनम् । पित्तश्लेष्मकरंकिञ्चित्सुरुच्यं वह्निबोधनम् ॥ निम्बूफलपानकं यथा । भागैकंनिम्बुजंतोयंषड्भागंशर्करोदकम् । लवङ्गमरिचोन्मिश्रं पानकंपानकोत्तमम् ॥ निम्बूफलभवंपानमत्यम्लंवातनाशनम् । वह्निदीप्तिकरंरुच्यंसमस्ताहारपाचकम् ॥ (००) ॥ धान्याकपानकंयथा । शिलायांसाधुसम्पिष्टंधान्याकंवस्त्रगालितम् । शर्करोदकसंयुक्तंकर्पूरादिसुसंस्कृतम् ॥ नवीनेमृन्मयेपात्रेस्थितंपित्तहरम्परम् ॥०॥ जम्ब्वाः पानकं यथा । जम्बूफलंस्थूलतरंसुपक्वंसम्मर्द्दितम्शर्करयाऽकृमालम् । सुवासितंवेल्लजभृङ्गपत्रैर्हृद्यंविवर्त्ते विरुचौजनानाम् ॥ जम्बूफलभवंरुच्यंपानकंकफनाशनम् । कषायंवातकृत्स्तोकंस्वाद्वम्लंग्राहकंपरम् ॥ वीजपूरपानकम् । मातुलुङ्गरसेयोज्यंत्रिगुणंशार्करंजलम् । कर्पूरमरिचोन्मिश्रंपानकंस्यादिदंवरम् । मातुलुङ्गभवंपानंशूलानाहविनाशनम् । श्वासेकासेऽरुचौवातविड्बन्धेषुचपूजितम् ॥ हेमकिरणन्तु । शर्करानालिकेलञ्चबीजपूररसप्लुतम् । पटपूतंभवेद्धेमकिरणंनामपानकम् ॥ पानकं हेमकिरणंरुच्यंवृष्यंबलप्रदम् । सुस्निग्धंवातहृच्छुभ्रं किञ्चित्कफकरं गुरु ॥ करमर्दपानकंयथा । लवङ्गार्द्रकसंयुक्तंसुपिष्टंवारिणायुतम् । करमर्दंकरैर्मर्द्यंसप्तभागसितान्वितम् ॥ वातहृद्रुचिदंभव्यंहृद्यमम्लतरंस्मृतम् । रक्तपित्तकरञ्चोष्णमाकण्ठ्यं कारमर्दितम् ॥ नारङ्गपानकं यथा । सुपक्वनारङ्गफलंनिपीडितं संयोजितंशर्करयातिशुभ्रया । सहार्द्रकंचेन्दुकणेनवासितम् पानेच्छयाकेन नसंस्तुतञ्चणम् ॥ नारङ्गफलसम्भूतंपानकंवातनाशनम् । मधुरंविशदंरुच्यंसुस्निग्धंपित्तहृद्दृढम् । ०।

चारस्यतु । चारवृक्षफलजं सशर्करं मर्दितंशिशिरवारिणादृढम् । एलमार्द्रकयुतेनसुवासंभक्तसिक्थमिलितंकृतहासम् ॥ चारस्यफलजंपानंगुरुवृष्यंरुचिप्रदम् । कफपित्तहरंश्रेष्ठंहृद्यंमधुरपाकिच ॥ परूषजीरचुक्रादिद्राक्षादाडिमजंतथा । एकैकंसम्भवंभिन्नंपानकंक्रियतेबुधैः ॥ एवमम्लस्यपुष्पस्य फलस्याम्लस्यवातथा । शर्करामरिचोन्मिश्रंरस्यंस्यात् पानकंवरम् । एवंहिपानकंकार्यंसुधियासुष्ठुयत्कृतम् । गुणाद्रव्यानुसारेणज्ञातव्याः पानकेषुच ॥

पानगोष्ठिका । स्त्री० आपाने । सम्भूयपिबन्तियत्र० अस्मिन्स्थाने ॥ पानस्यगोष्ठी । स्वार्थेकः ॥

पानगोष्ठी । स्त्री० पानगोष्ठिकायाम् ॥

पानपात्रम् । न० मद्यपानपात्रे । चषके ॥ अस्यपरिमाणाद्युक्तंकुलसारे । नयनाग्निवाणसङ्ख्यकर्षैस्तुपरमेश्वरि । हेतुपात्रंप्रकर्त्तव्यमित्युक्तंकुलसाधने ॥ इतोप्यधिकपात्रन्तुनकर्त्तव्यंचसाधकैरिति ॥ कर्षंलौकिकतोलकमित्यर्थः ॥ तदुक्तंकुलोत्तमे । गुञ्जाद्वादशमाषः स्यात्तदष्टौकर्षउच्यतइति ॥ पानस्यपानायवापात्रम् ॥

पानवणिक् । पुं० शौण्डिके ॥ पानेन उपलक्षितो वणिक् ॥

पानभाजनम् । न० पानपात्रे । कंसे । कटोरा० इ० भाषा ॥ पीयते० पानम् । क्षीरादि । पापाने । ल्युट् । पानस्यभाजनम् ॥

पानसम् । न० पनसभवमद्ये ॥ त्रि० पनससम्बन्धिनि । पनसस्येदम् । अण् ॥

पानात्ययः । पुं० मदात्ययरोगे ॥

पानिलम् । न० पानपात्रे ॥

पानीयम् । त्रि० पातव्ये । पेये ॥ रक्षणीये ॥ यथा । पानीयंपानीयंशरदिवसन्ते चपानीयमिति । अस्यार्थः । पानीयंजलंशरदिपानीयम्पानार्हम्भवतिनिर्मलत्वात्त्रिदोषघ्नत्वात्विशेषतः पित्तोपशान्तित्वात् । वसन्तेचपुनस्तदेवपानीयंरक्षणीयमल्पंदेयमितिभावः । पारक्षणे ॥ न० उदके । जले । सलिले ॥ अस्यगुणायथा । पानीयंश्रमनाशनंक्लमहरंमूर्च्छापिपासापहंतन्द्राच्छर्दिविनाशनंबलकरंनिद्राहरंतर्पणम् । हृद्यंगुप्तरसंह्यजीर्णशमनंनित्यंहितंशीतलंलघ्वच्छंरसकारणंनिगदितंपीयूषवज्जीवनम् ॥ तद्भेदास्तु । पानीयंमुनिभिःप्रोक्तंदिव्यंभौममितिद्विधा । दिव्यश्चतुर्विधंप्रोक्तंधाराजंकारकाभवम् ॥ तौषारश्चतथाहैमंतेषुधारंगुणाधिकम् ॥ भौममम्भोनिगदितंप्रथमंत्रिविधंबुधैः ॥ जाङ्गलं

परमानूपंतत : साधारणंक्रमात् ॥ अनार्त्तवंप्रमुञ्चन्तिवारिवारिधरास्तु यत् । तत्त्रिदोषायसर्वेषांदेहिनांपरिकीर्तितम् ॥ नादेयमौद्भिदंचैव नैर्झरंसारसंतथा । ताड़ागञ्चतथावाप्यंकौपंचौडञ्चपाल्वलम् ॥ विकिरञ्चैवकैदारंवार्षिकञ्चापिकीर्त्तितम् । भौमान्येतानिवारीणि ज्ञातव्यानिविचक्षणै : ॥ भुक्त्यादौसलिलंपीतंकार्श्यमन्दाग्निदोषकृत् । मध्येऽग्निदीपनंश्रेष्ठंचान्ते स्थौल्यकफप्रदम् ॥ पानीयंप्राणिन : प्राणा: पानीयंपावनंमहत् । पानीयस्यप्रदानेनतृप्तिर्भवतिशाश्वती ॥ पीयते । पापाने । अनीयर् ॥ पायतेवा । पै शोषणे । अनीयर् ॥

पानीयतण्डुलीय : । पुं० तण्डुलीयप्रभेदे । कञ्चटे ॥

पानीयनकुल : । पुं० उद्रे । जलमार्जारे ॥

पानीयपृष्ठज: । पुं० कुम्भ्याम् ॥

पानीयफलम् । न० मखान्ने । मखाना इतिभाषा० ॥ शृङ्गाटके । सिंघाडा इ० भा० ॥

पानीयमूलम् । न० कुम्भ्याम् । सोमराज्यां ॥

पानीयमूलकम् । न० सोमराज्याम् ॥

पानीयवर्णिका । स्त्री० वालुकायाम् ॥

पानीयशाला । स्त्री० प्रपायाम् ॥ पानीयस्यशाला ॥ जलावस्थानगृहे ॥

पानीयशालिका । स्त्री० प्रपायाम् ॥ स्वार्थेकन् ॥

पानीयामलकम् । न० प्राचीनामलके ॥ प्राचीनामलकंलोकेपानीयामलकंस्मृतम् ॥

पानीयालु : । पुं० जलालौ । पनियालु० इ० भा० ॥

पानीयाम्ला । स्त्री० वल्वजायाम् ॥

पान्थ : । त्रि० पथिके ॥ पन्थानंनित्त्यंगच्छति । पन्थोणनित्त्यम् । इ० पन्थादेशोणप्रत्त्ययश्च ॥ स्त्री० । पान्था

पापम् । न० अधर्मे । अनर्थानुवन्धिनि । किल्विषे । वृजिने । एनसि । दुरिते ॥ निषिद्धकर्म्मानुष्ठानविहितकर्माऽननुष्ठानाभ्यांपापोत्पत्तिंसविशेषमाहश्रीसदाशिव : । अनुष्ठानंनिषिद्धस्यत्त्यागोविहितकर्मण : । नृणांजनयत : पापंक्लेशशोकामयप्रदम् ॥ स्वानिष्टमात्रजननात्परानिष्टोपपादनात् । तदेवपापंद्विविधंजानीहिकुलनायिके ॥ परानिष्टकरात्पापान्मुच्यतेराजशासनात् । अन्यस्मान्मुच्यतेमर्त्त्य : प्रायश्चित्त्यासमाधिना ॥ प्रायश्चित्त्याथवादण्डैर्नपूतायेकृतांहस : । नरकान्ननिवर्त्तन्तेइहामुत्रनिगर्हिता इति श्रीमहानिर्वाणतन्त्रम् ॥ तद्दशविधंयथा । प्राणाभिपातनंस्तैन्यंपरदार

मथापिच । त्रीणिपापानिकायेनसर्वत : परिवर्ज्जयेत् ॥ असत्प्रलापं पारुष्यंपैशुन्यमनृतंतथा । चत्वारिवाचाराजेन्द्रनजल्पे तनचिन्तयेत् ॥ अनभिध्यापरस्वेषुसर्वसत्त्वेषुसौहृदम् । कर्मणांफलमस्तीतित्रिविधंमनसाचरेत् ॥ अपिच । अदत्तानामुपादानंहिंसाचैवाविधानतः । परदारोपसेवाचकायिकंत्रिविधंस्मृतम् ॥ पारुष्यमनृतञ्चैवपैशुन्यंचापिसर्वशः । असम्बद्धप्रलापश्चवाङ्मयंस्याच्चतुर्विधम् ॥ परद्रव्येष्वपिध्यानंमनसानिष्टचिंतनम् । वितथाभिनिवेशश्चत्रिविधंकर्ममानसम् । त्रि० । अधर्मिणि । शास्त्रप्रतिषिद्धकारिणि ॥ यथा । कथापिखलुपापानामलमश्रेयसेभवेदिति ॥ क्रूरे । परद्रोहादिकरे ॥ ॥ पात्यस्मादात्मानम् । पा रक्षणे । पानीविषिभ्य : प : ॥ पापमस्यास्तिवा । अर्शआद्यच् ॥ पापंचिन्तयतेचैवब्रवीतिचकरोतिच । तस्याधर्मेनिविष्टस्य गुणानश्यन्तिसाधव : ॥ धर्मनित्य : प्रशान्तात्मा कार्ययोगवह : सदा । नाधर्मेकुरुतेबुद्धिंनचपापेप्रवर्त्तते ॥ धर्मनित्योधर्मेनितरांरत : । कार्ययोगवह : कार्योपायतत्पर : ॥

पापकम् । न० दुरदृष्टे । पाप्मनि । पापे ॥

पापकञ्चुकयोग : । पुं० यात्रायोगविशेषे ॥ यथा । दुर्बलोयदिमार्गेशोनिवसेत्पापमध्यग : । पापकञ्चुकयोगोयंयातु : पत्नींनिहन्तिवै ॥

पापकर्म्मा । त्रि० पापाचारे ॥ नचिरंपापकर्माण : क्रूरालोकजुगुप्सिता : । ऐश्वर्यंप्राप्यतिष्ठन्ति शीर्णमूलाइवद्रुमा : ॥ पापंकर्म्मयस्यस : ॥

पापकृत् । त्रि० पापकारिणि ॥ पापंकृतवानितिविग्रहेसुकर्मपापमन्त्रपुण्येषुकृञ इतिक्विप् ॥

पापकृत्तम : । त्रि० अतिशयपापकारिणि ॥

पापगण: । पुं० पञ्चमात्रस्याष्टमप्रभेदे ॥

पापग्रह : । पुं० अर्द्धीनचन्द्रादौ ॥ यथा । अर्द्धीनेन्दु : कुजोराहु : शनिस्तैर्युतइन्दुज: । रवि:पापाभवन्त्येतेशुभास्त्वान्येप्रकीर्त्तिता : ॥ जन्मराश्यपेक्षयाषष्ठादिस्थानस्था : पापाअपिशुभाभवन्ति । यथा । केतूपप्लवभौममन्दगतय : षष्ठत्रिसंस्था : शुभाश्चन्द्रार्कावपितेचतौचदशमौचन्द्र : पुन : सप्तम : । जीव : सप्तनवद्विपञ्चमगतोयुग्मेषुसोमात्मज : शुक्र : षड्दशसप्तवर्जमितरेसर्वेऽप्युपान्तेशुभाइति ॥

पापघ्न : । पुं० तिले ॥ त्रि० पापनाशके ॥

पापचेलिका । स्त्री० अम्बष्ठायाम् ।

पाठायाम् ॥

पापचेली । स्त्री० प्राचीनायाम् ॥ अम्बष्ठायाम् । पाठायाम् ॥ पापिचलति । चलविलसने । पचादौचेलडितिनिपातनात्ङीप् ॥ पचेर्यङन्तादचिपापक्तीतिपापचोवायु : । तमीरयतिवा । अण् ॥

पापपति : । पुं० जारे । उपपतौ ॥

पापपुरुष : । पुं० पापमयाङ्गनरे ॥ सचोक्त: पाद्मे क्रियायोगसारे । सृष्ट्वादौपुरुष : श्रेष्ठ : संसारंसचराचरम् । सर्वेषांदमनार्थायसृष्टवान्पापपूरुषम् ॥ द्विजातिहत्यामूर्द्धानंमदिरापानलोचनम् । सुवर्णस्तेयवदनं गुरुतल्पगतिश्रुतिम् ॥ स्त्रीहत्यानासिकञ्चैवगोहत्यादोषवाहुकम् । न्यासापहरणग्रीवंभ्रूणहत्यागलंतथा ॥ परस्त्रीगतिवुक्कालंसुहृल्लोकवधोदरम् । शरणापन्नहत्यादिनाभिं गर्भकथाकटिम् ॥ गुरुनिन्दासक्थिभागंकन्याविक्रयशेफसम् । विश्वासवाक्यकथनपायुंपितृवधाङ्घ्रिकम् ॥ उपपातकरोमाणंमहाकायंभयङ्करम् । कृष्णवर्णंपिङ्गनेत्रं स्वाश्रयात्यन्तदुःखदमिति ॥

पापफलम् । न० रोगे ॥ कर्मविपाके ॥

पापमुक्त : । त्रि० निष्पापे ॥

पापयोनि : । पुं० अजे ॥ तिरश्चि ॥

पापरोग : । पुं० मसूरीरोगे ॥ अष्टौपापरोगा : । तेच । उन्माद : । त्वग्दोष : । राजयक्ष्मा । श्वास: । मधुमेह : । भगन्दर : । महोदर : । अश्मरी । इति ॥

पापरोगी । त्रि० कुष्ठिनि ॥ क्षयरोगिणि ॥ पापरोगाणामष्टविधत्वादष्टौ पापरोगिणोभवन्ति ॥

पापर्द्धि : । पुं० मृगयायाम् ॥ इ०हे०

पापल : । त्रि० पापग्राहके ॥

पापशमन : । त्रि० पापनाशके ॥

पापशमनी । स्त्री० शमीवृक्षे ॥ पापनाशिकायाम् ॥

पापात्मा । पुं० अधर्मशीले । पापाशये । पापिनि ॥

पापित्ता । स्त्री० वर्णवृत्तविशेषे ॥ आदौकर्णद्वयललितंकृत्वाविप्रं गुरुसहितम् । तद्वृत्तं पिंगलभणितंपापित्तेतिश्रवणहितम् ॥ यथा । भ्रामंभ्रामंभुवनतलंदर्शन्दर्शंजगदखिलम् । भूयोभूय : परिगुणितम् विष्णोर्नाम श्रवणहितम् ॥

पापी । त्रि० पापयुक्ते ॥

पाप्मा । पुं० पापे ॥ त्रि० । तद्वति । आप्नोति । व्याप्नोतिलोकान् । आप्लृ० । नामन्सीमन्व्योमन्निति० निपातित: ॥ पातिपिवतिवा । पा० । नामन्निति० मनिन्० धातो : पुगागमश्चनिपातनात् ॥

पामघ्न : । पुं० गन्धके ॥

पामघ्नी । स्त्री० कटुकायाम् ॥ इति० राजनिर्घण्ट : ॥

पाम । न० विचर्चिकायाम् । कच्छ्वाम् ॥ पायत्यङ्गम् । पैशोषणे । मनिन् ॥ पायतेदेहोऽस्माद्वा । पारक्षणे । पिबतिदेहंवा ॥

पामन : । त्रि० कच्छुरे । पामरोगविशिष्टे । विचर्चिकायुक्ते ॥ पामाऽस्यास्ति । पामादित्वान्न : ॥

पामर : । त्रि० खले ॥ नीचे ॥ मूर्खे ॥ पामानंराति । रा० । आतइतिकः ॥ यद्वा । पाधर्म : मृयतेयेन । मृङ् प्राणत्यागे । पुंसीतिघ : ॥

पामरोद्गारा । स्त्री० गुडूच्याम् ॥

पामवान् । त्रि० पामने ॥ अस्त्यर्थेमतुप् ॥

पामा । स्त्री० विचर्चिकायाम् ॥ कच्छ्वाम् । खर्ज्वाम् ॥ अस्याऔषधं यथा । हरिद्राहरितालञ्चदूर्वागोमूत्रसैन्धवम् । अयंलेपोहन्तिदद्रुंपामानंवैगरंतथा ॥ अपिच । माहिषंनवनीतंचसिन्दूरञ्चमरीचकम् । पामाविलिपितानश्येद्बहुलापिवृषध्वज ॥ अन्यच्च ॥ मरिचंचित्रतंकुष्ठंहरितालंमनश्शिला । देवदारुहरिद्रेद्वे कुष्ठंमांसीतिचन्दनम् ॥ विशालाकरवीरञ्च अर्कक्षीरंसकृत्फलम् । एषांचकार्षिकोभागोविषस्यार्द्धपलंभवेत् ॥ प्रस्थंकटुकतैलस्यगोमूत्रेष्ठगुणेपचेत् । मृत्पात्रेलोहपात्रेवाशनैर्मृद्वग्निनापचेत् ॥ पामाविचर्चिकाचैव दद्रुविस्फोटकानिच । अभ्यङ्गेनप्रणश्यन्ति कोमलत्वञ्चजायते ॥ प्रसूतान्यपिश्विन्नाणितैलेनानेनम्रक्षणात् । चिरोत्थितमपिश्वित्रं विवर्णंतत्क्षणाद्भवेदिति गारुडे १९४ अध्यायः ॥ पायत्यङ्गम् । पै० । मनिन् ॥ मनइतिनङीप् । डाबुभाभ्यामितिडाप् ॥

पामारि : । पुं० गन्धके ॥

पायस : । पुं० न० क्षीरतण्डुलमिश्रे । परमान्ने ॥ अतप्ततण्डुलाधौताः परिभृष्टाघृतेनच । खण्डयुक्तेनदुग्धेनपाचिता : पायसोभवेत् ॥ पायस : कफकृद्बल्योविष्टम्भीमधुरोगुरु : ॥ अपिच । पायसंदुर्जरंबल्यंधातुपुष्टिविवर्द्धनम् । विष्टम्भजननंहन्तिरक्तपित्ताग्निमारुतम् ॥ श्रीवासे । सरलद्रवेटारपिन्इति भा० ॥ पयएव । प्रज्ञाद्यण् ॥ पयसोविकारोवा । तस्यविकारइत्यण् ॥ पयसिसंस्कृतोवा । संस्कृतंभक्षा० इत्यण् ॥

पायिक : । पुं० पदातिके । पायकइतिभाषा ॥ इति शब्दरत्नावली ॥

पायित: । त्रि० पानङ्कारिते ॥ पिबतेर्ण्यन्तात्कर्तरिक्तः । शाच्छासाह्वाव्यावेपांयुगितियुगागमः ॥

पायुः । पुं० मलद्वारे । अपाने । गुदे ॥

अवाग्गतिरपानश्चमायुरध्यात्ममुच्यते । अधिभूतंविसर्गश्चमित्रस्तत्राधिदैवतम् ॥ पायतिशोषयतितैलमितिपायु : ॥ पुं० । कृवापाजीत्युण् । आतोयुक् ॥ यद्वापातिमलनिस्सारणेन । पारक्षणि पिवतिवस्त्यौषधंवा । पापाने । प्राग्वत् ॥ त्रि० रक्षके ॥

पाय्यम् । न० परिमाणे । यौतवे ॥ मीयतेऽनेन । माङ्माने । पाय्यसान्नाय्येतिनिपातनात्ण्यत्धात्वादेः पकारादेशोयुगागमश्च ॥ जले ॥ त्रि० । निन्दनीये ॥

पारम् । न० परतटे । नदीलङ्घनाद्धन्त्यतीरे ॥ पुं० । न० प्रान्ते ॥ पारयति । पारतीरकर्मसमाप्तौ ॥ पचाद्यच् ॥ समाप्तौ ॥ पुं० । पारदेपीतिकश्चित् ॥

पारकुलीन : । त्रि० परकुलेसाधौ ॥ प्रति० खञ् ॥

पारक्य : । त्रि० परकीये ॥ यथा । यन्नाम्नातंस्वशाखायांपारक्यमविरोधियत् । विद्वद्भिस्तदनुष्ठेयमग्निहोत्रादिकर्म्मवत् इति ॥ पुं० । परलोकहितकर्मणि । यथा । पादेनतस्यपारक्यं कुर्यात्सञ्चयमात्मवान् । अर्द्धेनचात्मभरणं नित्यनैमित्तिकंतथा ॥ पादस्याद्धार्द्धमर्थस्यमूलभूतंविवर्द्धयेत् । एवमाचरत : पुसोह्यर्थ : साफल्यमृच्छतीतिमार्कण्डेयपुराणम् ॥

पारग : । त्रि० । पारगामिनि ॥ पारङ्गच्छति । गम्लृ० । अन्तात्यन्ताध्वदूरपारसर्वेत्यादिनागमेर्ड : प्रत्यय : ॥

पारगत : । पुं० जिने ॥ त्रि० । पारगे ॥

पारक् । न० सुवर्णे ॥ पारयति । पार० । पारयतेरजि : ॥

पारजायिक : । पुं० पारदारिके ॥ इतिमहाभारते राजधर्म : ॥

पारटीट : । पुं० । अश्मनि ॥

पारण: । पुं० मेघे ॥ न० । पारणायाम् ॥ यथा । पारणंपावनंपुंसां सर्वपापप्रणाशनम् । उपवासाङ्गभूतञ्चफलदंशुद्धिकारणम् ॥ सर्वेष्वेवोपवासेषु दिवापारणमिष्यते । अन्यथाफलहानि : स्यादृतेधारणपारणम् ॥ नरात्रौपारणंकुर्यादृते वैरोहिणीव्रतात् । निशायांपारणं कुर्याद्वर्जयित्वामहानिशाम् ॥ पूर्वाह्णेपारणंशस्तं कृत्वाविप्रसुरार्चनम् । सर्वेषांसम्मतंकुर्यादृतेवैरोहिणीव्रतमितिब्रह्मवैवर्त्तेश्रीकृष्णजन्मखंडे ८ अध्याय : ॥ जन्माष्टमीव्रतेपारणकालस्तु । अष्टम्यामथरोहिण्यां नकुर्यात्पारणंक्वचित् । हन्यात्पुराकृतंकर्म उपवासार्जितंफलम् ॥ तिथिरष्टगुणं हन्तिनक्षत्रञ्चचतुर्गुणम् । तस्मात्प्रयत्नत : कुर्या

त् तिथिभान्ते चपारणम् ॥ अन्तोभयंवियोगेपारणमुक्तम् । यदासार्द्धप्रहरनिशाभ्यन्तरेएकस्यैववियोगस्तदैकतरवियोगेपिपारणम् । तथाच नारदीये । तिथिनक्षत्रसंयोगेउपवासोयदाभवेत् । पारणन्तुनकर्त्तव्यंयावन्नैकस्यसंक्षय : ॥ सांयोगिकेव्रतेप्राप्ते यद्यप्येकोवियुज्यते । तत्रैवपारणंकुर्यादेवंवेदविदोविदु : ॥ यदैकस्यापि । सार्द्धप्रहरनिशाभ्यन्तरेनवियोगस्तदातयोरवियोगेपिप्रातरुत्सवान्ते पारणम्तिथ्यन्ते चोत्सवान्ते वाव्रतीकुर्वीतपारणमित्युक्तेरिति ॥

पारणा । स्त्री० । उपवासोत्तरदिने-विहितकालेविहितभोजने ॥

पारतः । पुं० । पारदे । पारा० इ० भा० ॥ पारंतनोति । तनु० । अन्येभ्यो० ड : ॥

पारतन्त्र्यम् । न० । पराधीने । परतन्त्रतायाम् । पराधीनविषयताशालित्त्वे

पारत्रिकम् त्रि० । परलोकभवे ॥

पारदः । पुं० रसराजे । रसेन्द्रे । महारसे । चपले । रसे । सूते । यथा । पारदस्तुमनाक्पाण्डु : सूतस्तुरहितोमलात् । पारदस्तुमनाक्शीत : सर्वैतुल्यगुणा : स्मृता : ॥ इतिशब्दार्णव : ॥ तस्योत्पत्त्यादयोयथा । शिवाङ्गात्प्रच्युतंरेत : पतितंधरणीतले । तद्देहसारजातत्वाच्छुक्लमच्छमभूच्चतत् ॥ क्षेत्रभेदेन विज्ञेयंशिववीर्यंचतुर्विधम् । श्वेतंरक्तं तथापीतंकृष्णंतत्तुभवेत्क्रमात् ॥ ब्राह्मण : क्षत्रियोवैश्य : शूद्रस्तुखलुजातित : । श्वेतंशस्तंरुजांनाशेरक्तंकिलरसायने ॥ धातुवादेतुतत्पीतंखेगतौकृष्णमेवच ॥ पारद : षड्रस : स्निग्धस्त्रिदोषघ्नोरसायन: । योगवाहीमहावृष्य : सदादृष्टिबलप्रद : ॥ सर्वामयहर: प्रोक्तोविशेषात्सर्वकुष्ठनुत् । स्वस्थोरसोभवेद्ब्रह्माबद्धोज्ञेयोजनार्दन : ॥ रञ्जित : क्रामितश्चापिसाक्षाद्देवोमहेश्वर: ॥ मूर्च्छित्वाहरतिरुजंबन्धनमनुभूय-खेगतिंकुरुते । अजरीकरोतिहिमृत: कोन्य: करुणाकर:सूतात् ॥ रसामृते, यस्ययोगस्ययोयोगस्तेनैवसहयोजित: । रसेन्द्रोहन्तितंरोगंनरकुञ्जर-वाजिनाम् ॥ तस्यदोषायथा । मलंविषंवह्निगिरित्वचापलंनैसर्गिकंदोषमुशन्तिपारदे । उपाधिजौद्वौत्रपुनागयोगजौदोषौरसेन्द्रे कथितौमुनीश्वरै : ॥ मलेनमूर्च्छामरणंविषेणदाहोग्निनाकष्टतर: शरीरे । देहस्यजाड्यङ्गिरिणासदास्याच्चाञ्चल्यतोवीर्यहृतिश्चपुंसाम् ॥ वङ्गेनकुष्टंभुजगेनगण्डोभवेदतोसौपरिशोधनीय : । वह्निर्विषंमलञ्चेतिमुख्या दोषास्त्र

योरसे ॥ एतेकुर्वन्तिसन्तापंमृतिंमूर्च्छांन्नृणांक्रमात् ॥ अन्येपिकथितादोषाभिषग्भि: पारदेयदि । तथाप्येतेत्रयोदोषाहरणीयाविशेषत: ॥ संस्कारहीनं खलुसूतराजंय: सेवतेतस्यकरोतिवाधाम् । देहस्यनाशं विदधातिनूनंकष्टांश्चरोगान्जनयेन्नराणाम् ॥ पह्लवशब्दवाच्येम्लेच्छजातिविशेषे ॥ त्रि० पारदातरि ॥ पारंददाति । डुदाञ्० । आतोनुपे-तिक: ॥ पारदस्यमारितस्यमूर्च्छितस्यगुणायथा । पारद : कृमिकुष्ठघ्नोजयदोद्दष्टिद : सर: । मृत्युहृच्चमहावीर्योयोगपाहीजराहर: ॥ स्मृत्योजोरूपदोवृष्योवृद्धिकृद्धातुवर्द्धन: । षण्ढत्वनाशन: शूर: खेचर: सिद्धिद : पर : ॥ पारद:सकलरोगहास्मृत : षड्रसोनिखिलयोगवाहक: । पञ्चभूतमयएषकीर्त्तितस्तेनतद्गुणगणैर्विराजते ॥ अथास्यशोधनविधि: । तत्रस्वेदनम् । नानाधान्यैर्यथाप्राप्तैस्तुषवर्जैर्जरान्वितै: । मृद्भाण्डंपूरितंरक्षेद्यावदम्लत्वमाप्नुयात् ॥ तन्मध्येभृङ्गराण्मुण्डीविष्णुक्रान्तापुनर्नवा । मीनाक्षीचैवसर्पाक्षीसहदेवीशतावरी ॥ त्रिफलागिरिकर्णीच हंसपादीचचित्रकम् । समूलं कुट्टयित्वातुयथालाभंविनि:क्षिपेत् ॥ पूर्वाम्लभाण्डमध्येतु धान्याम्लकमिदंस्मृतम् । स्वेदनादिषुसर्वंच रसराजस्ययोजयेत् ॥ विष्णुक्रान्तागिरिकर्णीच अपराजितैवश्वेत नीलपुष्पभेदात् ॥ अत्यम्लमारनालं वातदभावेप्रयोजयेत् । तदभावे । धान्याम्लाभावे । त्र्यूषणंलवणंराजीरजनीत्रिफलार्द्रकम् । महावलानागवलामेघनाद : पुनर्नवा ॥ मेषशृङ्गीचित्रकञ्चनवसारंसमंसमम् । एतत्समस्तंव्यस्तंवापूर्वाम्लेनैव पेषयेत् ॥ प्रलिम्पेत्तेनकल्केनवस्त्रमङ्गुलमात्रकम् । तन्मध्येनि:क्षिपेत्सूतंवध्वातत्त्रिदिनंपचेत् ॥ दोलायन्त्रेऽम्लसंयुक्तेजायतेस्वेदितोरस : । मेषशृङ्गीमेढाशृङ्गी । तद-लाभेकर्कटशृङ्गीग्राह्या ॥ नवसारम् नौसादर । अन्यच्च । मूलकानल-सिन्धूत्थत्र्यूषणार्द्रकराजिका : । रसस्यषोडशांशेनद्रव्यंयुञ्ज्यात्पृथक्-पृथक् ॥ द्रव्येष्वनुक्तमानेषुमतंमा-नमिदंबुधै : । पटावृतेषुचैतेषुसूतं प्रक्षिप्यकाञ्जिके ॥ स्वेदयेद्दिनमेकञ्चदोलायन्त्रेणबुद्धिमान् । स्वेदात्तीव्रोभवेत्सूतोमर्दनाच्चसुनिर्मल : ॥ मूलकंमुरइ । अनलश्चित्रकम् । त्र्यूषणंत्रिकटु । राजिकाराइ ॥ + ॥

अथ मर्दनम् । इष्टकाचूर्णं चूर्णा-भ्यामादौ मर्द्योरसस्तत : । दध्नागुडेनसिन्धूत्थ राजिकागृहधूमकै: ॥

अन्यच्च । कुमारिका चित्रकरक्तसर्षपैः कृतैः कषायैर्बृहती विमिश्रितैः । फलत्रिकेणापि तमर्दितोरसोदिनत्रयं सर्वमलैविमुच्यते ॥ † अथमूर्च्छनम् । त्र्यूषणं त्रिफलावन्ध्याकन्दैः क्षुद्राद्वयान्वितैः । चित्रकोर्णानिशाक्षारकन्यार्ककनकद्रवैः ॥ सूतंकृतेनयूषेणवारान्सप्ताभिमूर्च्छयेत् । इत्थं सम्मूर्च्छितः सूतस्त्यजेत्सप्तापिकञ्चुकान् ॥ वन्ध्याकन्दंबांझखखसाकन्द । क्षुद्राद्वयम्० छोटीकटै आ०वडीकटैआ । ऊर्णा ऊर्णामिषका । निशाहरिद्रा । क्षारो यवक्षारः । कन्याकुमारी । अर्कोऽर्कपत्ररसः । कनकोधत्तूरपत्ररसः अथोर्द्धपातनम् । मयूरग्रीवताप्याभ्यांनष्टपिष्टीकृतस्यच । यन्त्रे विद्याधरेकुर्याद्रसेन्द्रस्योर्द्धपातनम् ॥ सूतस्स्यादूर्द्ध्वपातेनसर्वदोषविवर्जितः । मयूरग्रीवातूतिया । ताप्यं सुवर्णमाखी । नष्टपिष्टीकृतस्यकुमारिकाद्रवयोगेनतावन्मर्दनंकर्तव्यं यावत्पारदः पृथङ्नदृश्यते । विद्याधरेयन्त्रे डमरुयन्त्रे ॥ अथाधः पातनम् । त्रिफलाशिग्रुशिखिभिर्लवणासुरिसंयुतैः । नष्टपिष्टंरसंकृत्वालेपयेदूर्द्ध्वभाजनम् ॥ ततोदीप्तैरधःपातमुपलैस्तस्यकारयेत् । यन्त्रे भूधरसंज्ञेतुततः सूतो विशुद्ध्यति ॥ स्वेदनादिक्रि-

याभिस्तुशोधितोऽसौयदाभवेत् । तदाकार्याणिकुरुतेप्रयोज्यः सर्वकर्मसु ॥ † ॥ अथ मुख्य दोष हरशोधनविधिः । गृहकन्याहरतिमलं त्रिफलाग्निं चित्रको विषंहन्ति । तस्मादेभिर्मिश्रैर्वारान् सम्मूर्च्छयेत्सप्त ॥ ०(०††०)० ॥ अथ सर्वदोषहरः संक्षिप्तः शोधनविधिः । कुमारिकाचित्रकरक्तसर्षपैः कृतैःकषायैर्बृहतीविमिश्रितैः । फलत्रिकेणापिविमर्दितोरसोदिनत्रयंसर्वमलैर्विमुच्यते ॥ एवं कदर्थितः सूतः षण्डोभवति निश्चितम् । वह्नौषधीकषायेणस्वेदितः सबली भवेत् ॥ सर्पाक्षीचिञ्चिकावन्ध्या भृङ्गाब्दैः स्वेदितो बली । ततः क्षपावकद्रावैःखिन्नः स्यादितिदीप्तवान् ॥ सर्पाक्षीनागफणी । चिञ्चिका अम्ली । वन्ध्याबांझखखसा । भृङ्गी भृङ्गराजः । अब्दोमुस्ता । पावकश्चित्रकः ॥ † ॥ अथरसस्यमारणविधिः । धूमसारंरसंतोरींगन्धकंनवसादरम् ॥ यामैकंमर्दयेदम्लैर्भागंकृत्वासमंसमम् ॥ काचकूप्यांविनिः क्षिप्यताञ्चमृद्वस्त्रमुद्रया । विलिप्यपरितोवक्त्रे मुद्रांदत्त्वाविशोषयेत् ॥ अधः सच्छिद्रपिठरीमध्ये कूपींनिवेशयेत् । पिठरींवालुकापूरैर्भृत्वाचाकूपिकागलम् ॥ निवेश्यचु

ल्ल्यांतदधोवह्निंकुर्याच्छनै:शनै:।तस्मादप्यधिकंकिञ्चित्पावकंज्वालयेत्क्रमात् ॥ एवंद्वादशभिर्यामैर्म्रियतेरसउत्तम :। स्फोटयेत्स्वाङ्गशीतंतमूर्द्धगंगन्धकंत्यजेत् ॥ अध:स्थंच मृतंसूतंगृह्णीयात्तन्तुमात्रया।यथोचितानुपानेनसर्वकर्मसुयोजयेत् ॥ अथान्य : प्रकार:। अपामार्गस्यवीजानांमूषायुग्मंप्रकल्पयेत्। तत्संपुटेक्षिपेत्सूतंमलपूदुग्धमिश्रितम् ॥ मलपू : काष्ठोदुम्बरिका ॥ द्रोणपुष्पीप्रसूनानि विडङ्गमरिमेदक :। एतच्चूर्णमधस्थोर्द्ध दत्वामुद्रांप्रदापयेत् ॥ तद्गोलमाधमेत्सम्यक्मृन्मूषासंपुटेसुधी:। मुद्रांदत्वाशोषयित्वाततोगजपुटेपचेत् ॥ एकेनैवपुटेनैवंसूतकंभस्मजायते। तत्प्रयोज्यं यथास्थानेयथामात्रं यथाविधि- ॥ † ॥ --(**)-- ॥ अथान्य : प्रकार: ॥ काष्ठोदुम्बरिकादुग्धै रसंकिञ्चिद्विमर्दयेत्। तद्दुग्धघृष्टहिङ्गोस्थमूषायुग्मंप्रकल्पयेत् ॥ क्षिप्त्वातत् संपुटेसूतंतत्रमुद्रांप्रदापयेत्। धृत्वा तद्गोलकंप्राज्ञोमृन्मूषासंपुटेधिके ॥ पचेत्गजपुटेतेनसूतकंयातिभस्मताम् ॥ अन्य : प्रकारोपि। नागवल्लीरसैर्घृष्ट : कर्कोटीकन्दगर्भित:। मृन्मूषासंपुटेपक्व: सूतोयात्येवभस्मतामिति भावप्रकाश : ॥

पारदण्ड :। पुं० देशविशेषे । सतु० ओड्रदेशैकभागइतिकेचित् ॥

पारदर्शी । त्रि० पारज्ञे ॥ पारंद्रष्टुं शीलंयस्य। णिनि :॥

पारदारिक:। पुं० परदाररते। परस्त्रीगामिनि ॥ य : परस्त्रीषुनिरतस्तस्यश्रीर्वाकुतोयश :। सचनिन्द्य : पापयुक्त : शश्वत्सर्वसभासुच ॥ परदारान्गच्छति। गच्छतीपरदारादिभ्यइतिठक् ॥

पारदार्य्यम्। न० परदारगमने ॥

पारदृश्वा। त्रि० पारज्ञे ॥ पारमन्तंदृष्टवान् ॥ दृशे:क्वनिप् ॥

पारमार्थिक :। त्रि० परमार्थयुक्ते ॥ मुख्ये ॥ परमार्थादागत :। ठक् ॥

पारमेष्ठ्यम्। न० ब्रह्मपदे ॥

पारम्पर्य्यम्। न० आम्नाये। कुलक्रमे ॥ यस्मिन्देशेयआचार: पारम्पर्यक्रमागत :। तत्रतंनावमन्येतधर्मस्तत्रैवतादृश : इतिविवादभंगार्णव : ॥ परम्परायाआगत:ततआगतइत्यण्। चतुर्वर्णादित्वात्ष्यञ् ॥ परम्पराशब्दात्स्वार्थेष्यञ्वा ॥

पारम्पर्योपदेश:। पुं० ऐतिह्ये। उपदेशपरम्परायाम् ॥ पारम्पर्येणउपदेश: ॥ कर्मधारयोवा ॥

पारलौकिक:। त्रि० परलोकसम्बन्धिनि ॥ पारलौकिककार्येषुप्रमुग्धाभृशनास्तिका: ॥ परलोकेभव:। अध्या

त्मादेष्टञिष्यते । अनुशतिकादिः ॥

पारवतः । पुं० कपोते । पारावते ॥

पारशवः । पुं० निषादे ॥ यथा । यंब्राह्मणस्तुशूद्रायांकामादुत्पादयेत्सुतम् । सपारयन्नेवशवस्तस्मात्पारशवःस्मृतः ॥ ब्राह्मणात्परिणीतशूद्रासुते ॥ करणेनसमाचाऽस्यवृत्तिर्ज्ञेयामनीषिभिः ॥ परस्त्रीतनये ॥ अयसि । लोहे ॥ शस्त्रे ॥ परान्शृणाति । शॄ० । आङ्परयोः खनिशॄभ्यांडिच्चेत्त्युः । परशुरेव । प्रज्ञाद्यण् ॥ परस्त्रियाअपत्यंवा । परस्त्रीपरशुश्चेति विदादिषुपाठात्प्रकृतेः परशुरादेशोऽञ्प्रत्ययः ॥ परशव्यस्यविकारे ॥ कंसीयपरशव्ययोर्यञञौलुक्चेत्त्यञ्यतोलुक्च ॥

पारश्वधः । पुं० परश्वधधारिणि ॥

पारश्वधिकः । पुं० कुठारधारिणि । पारश्वधे । परश्वधायुधे ॥ परश्वधःप्रहरणमस्य । परश्वधाट्ठञ्च ॥

पारसिकः । पुं० देशान्तरे । पारसीके ॥

पारसी । स्त्री० पारसस्यभाषायाम् ॥ पारसदेशभवलेखनादिशिल्पे ॥ तदारम्भदिनंयथा गणपतिमुहूर्ते । ज्येष्ठाश्लेषामघापूर्वारेवतीभरणीद्वये । विशाखार्द्रोत्तराषाढशतभेपापवासरे ॥ लग्नेस्थिरेसचेन्द्रेचपारसीमारवींपठेत् । शूद्रइतिशेषः ॥ द्विजस्यतदध्ययनाभावात् । योऽनधीत्यद्विजोवेदमन्यत्रकुरुतेश्रमम् । सजीवन्नेवशूद्रत्वमाशुगच्छतिसान्वयइतिमनूक्तेः । औशनसादिप्रोक्तमर्थशास्त्रमधीयानोयदिसान्वयः शूद्रत्वंप्राप्नोतितदापारस्यादिम्लेच्छभाषाध्ययनंकुर्वाणः सान्वयोम्लेच्छतामाप्नोतीतिकिंवाच्यम् ॥ अपशब्दत्वाच्चद्विजेननपारस्यादिकमध्येयम् । म्लेच्छोहवायदपशब्दइतिमहाभाष्यात् । अपिच । ब्राह्मणेननापशब्दोवक्तव्यः । भाष्यकारेणतदुच्चारणस्यम्लेच्छतापादकत्वप्रतिपादनात् । म्लेच्छामाभूमेत्यध्येयंव्याकरणमितिपस्पशाभाष्यम् ॥

पारसीकः । पुं० अश्वविशेषे । आवट्टजे । पराटने ॥ देशविशेषे । पारसिके ॥ त्रि० । तद्देशोद्भवे ॥ पारसीकेदेशविशेषेभवः । कोपधाच्चेत्यण् ॥

पारसीकयवानी । स्त्री० खुरासानीअजवायन० इ० भा० प्र० द्रव्ये । पारसीकयवानीतुयवानीसदृशीगुणैः । विशेषात्पाचनीरूक्षाग्राहिणीमादिनीगुरुः ॥

पारसीकवचा । स्त्री० खुरासानीवच० इ०प्र० वसुनि ॥ पारसीकवचाशुक्लाप्रोक्ताहैमवतीतिसा । हैमवत्युदितातद्वच्छूलंहन्तिविशेषतः ॥

पारस्करः । पुं० देशविशेषे ॥ पारंक

रोति । डुकृञ्० । कृञोहेत्वितिकः । पारस्करप्रभृतीतिनिचसंज्ञायामितिसुट् ॥

पारस्त्रैणेयः । त्रि० परभार्यायामुत्पन्ने ॥ परस्त्रियाः अपत्यम् । कल्याण्यादित्वाट्ढक् । इनङादेशश्च । अनुशतिकादीनांचेत्युभयपदवृद्धिः ॥

पारा । स्त्री० पारिपात्रपर्वतोद्भवनदीविशेषे ॥ पारात्टाप् ॥

पारापारः । पुं० पारावारे । समुद्रे ॥ पारमपारमस्य ॥ न० । तुष्टेःप्रभेदे ॥ अर्जितंधनंराजैकागारिकाग्निजखादिभ्योविनङ्क्ष्यतीतितद्रक्षणेमहद्दुःखमितिभावयतोविषयोपरमेयातुष्टिः साद्वितीयापारापारमुच्यते० इ० साङ्ख्यविदः ॥

पारायणम् । न० साकल्यवचने ॥ पारगतौ ॥ आदितआरभ्यान्तादविच्छेदेनवेदस्याध्यापने ॥ पारमयन्तेसकलंप्राप्नुवन्तियेन । अय० । करणेतिल्युट्० युज्वा ॥ पारस्यायनम्वा । पूर्वपदादितिणत्वम् ॥ समासङ्गे ॥ पुराणपाठे ॥

पारायणिकः । पुं० शिष्ये । छात्रे ॥ पारायणंवर्त्तयति । पारायणंहिवेदाध्यापनम् तच्चगुरुशिष्याभ्यांनिवर्त्यते । अन्यतरासन्निधावध्ययनक्रियायाअनुत्पादात् । तथापिशिष्येएवपारायणतुरायणेतिठन्प्रत्ययइत्याकरः । तथाहि । यश्चैवाधीते यश्चपरस्यकरोतिउभौतौवर्त्तयतः । यश्चयजतेयश्चचरुपुरोडाशान्निर्वपतिउभौतौवपतः । उभयत्रकस्मान्नभवति । अनभिधानादितिभाष्यम् ॥

पारारुकः । पुं० अश्मनि । पाषाणे । इतिशब्दरत्नावली ॥

पारावतः । पुं० कलरवे । कपोते ॥ पारावतोगुरुस्निग्धोरक्तपित्तानिलापहः । मङ्ग्राहीशीतलस्तज्ज्ञैः कथितोवीर्यवर्द्धनः ॥ यात्रायोगान्तरे ॥ यथा । चन्द्रोदयेगुरुश्चास्ते लग्ने वासुरपूजिते । योगः पारावतोयातुः शुक्रेवालग्नकेन्द्रगे ॥ प्रवलोयदियोगोसौगमनेसर्वसिद्धिदः ॥ गिरौ ॥ मर्कटतिन्दुके ॥ दत्तात्रेयस्यगुरौ ॥ परंजीवमवति । परात्शचोरहङ्कारादाज्ञानोपदेशेनवाअवति । अव० । शतृप्रत्ययः । द्वितीयेतिपञ्चमीतियोगविभागाद्वासमासः ॥ तस्येदमित्यण् ॥

पारावतपदी । स्त्री० ज्योतिष्मत्याम् । पारावताङ्घ्रौ ॥ काकजङ्घायाम् ॥

पारावताङ्घ्रिः । स्त्री० कटभ्याम् । पण्यायाम् । ज्योतिष्मत्याम् । मालकांगणी० इ० भा० ॥ पारावतइवअङ्घ्रिरस्याः ॥

पारावताङ्घ्रिपिच्छः । पुं० पारावतान्तरे ॥ यथाहराजनिर्घण्ट । पारा

वतोन्योवर्गे शीकामुकोघुल्घुलारव:। पारावताङ्घ्रिपिच्छवर्णेयोगलरवश्चसइति ॥

पारावती। स्त्री० गोपगीते ॥ नदीप्रभेदे ॥ लवलीफले ॥

पारावार:। पुं० उदन्वति। समुद्रे ॥ न० तटद्वये ॥ पारमाप्नोति। वृञ्। कर्मण्यण् ॥ पारावारावस्यस्तइति वा। अर्शआद्यच् ॥

पारावारीण:। त्रि० पारावारगामिनि। पारावारङ्गच्छति०। इत्यांद्यर्थेषु। अवारपाराद्विगृहीताद्विपरीताच्चेति ख: ॥

पाराशर:। पुं० द्वैपायने। व्यासे ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥ पराशरस्यापत्यम्। ऋष्यण् ॥ न०। पराशरोक्ते भिक्षुसूत्रे ॥ उपपुराणविशेषे ॥ त्रि०। पराशरसम्बन्धिनि ॥

पाराशरि:। पुं० वेदव्यासे ॥ पराशरस्यापत्यम्। अतइञ् ॥

पाराशरी। पुं० भिक्षौ। मस्करिणि ॥ पाराशर्येणप्रोक्तं भिक्षुसूत्रमधीते। पाराशर्यशिलालिभ्यांभिक्षुनटसूत्रयोरितिणिनि: ॥

पाराशर्य्य:। पुं० वेदव्यासे। बादरायणे ॥ पराशरस्यगोत्रापत्यम्। गर्गादित्वाद्यञ्०इत्यनन्तरापत्येपिगोत्ररूपाध्यारोपात्प्रत्यय: ॥

पारिकाङ्क्षी। पुं० तपस्विनि ॥ परिकाङ्क्षितुंशीलमस्य। काक्षिकाङ्क्षायाम्। सुपीतिणिनि:। पृ० ॥ यद्वा। पारमत्रास्ति। इनि:। पारिब्रह्मज्ञानंकाङ्क्षति ॥ मस्करिणि इ० हेमचन्द्र: ॥

पारिक्षित:। पुं० अश्वमेधयाजिनि ॥ परितोदुरितंक्षीयतेयेनसपरिक्षित्अश्वमेध: तद्याजी ॥ जनमेजये ॥

पारिघ:। पुं० यात्रायामलङ्घनीये ॥ यथा। पूर्वादिषुचतुर्दिक्षुसप्तसप्ताऽनलर्क्षत:। वायव्याग्नेयदिक्संस्थंपारिघन्तुनलङ्घयेत् ॥ कृत्तिकानक्षत्रात्सप्तभानिपूर्वस्याम्मघात:सप्तभानियाम्यायाम्अनुराधात: सप्तभानिपश्चिमायाम्धनिष्ठात: सप्तभान्युत्तरस्यांलिख्यानीतिसर्वत्रवाक्यशेष:। तत्र०वायव्याग्नेयदिगुपनिबद्धारेखापारिघोदण्डस्तं सर्वथानलङ्घयेदित्यर्थ: ॥ तत्रयवनेश्वर:। प्राचीमुदग्द्वारिभिरत्रयायात्प्राग्द्वारिकैश्चोडुभिरप्युदीचीम्। तत्रैव याम्यामपराश्रितैर्भैर्याम्याश्रितैश्चाप्यपरांप्रयायादिति ॥

पारिघातिक:। पुं० अधूरथे ॥

पारिजात:। पुं० मन्दारे। पारिभद्रतरौ ॥ सुरद्रुमे ॥पारिणोब्धेर्जात: ॥ पारमस्यास्ति। अतइनि:। पारिपारङ्गतंजातंजन्मास्यवा ॥ पारेजातोविष्णुपद्या: पारिजातेतिवि-

श्रुतङ्गत्त्यागम : ॥

पारिजातक : । पुं० सुरतरौ ॥ मन्दारे ॥ पारिजातात्स्वार्थेक : ॥

पारिणामिकः । पुं० परिणामात्मिके ॥

पारिणाय्यम् । न० परिणयलब्धधने ॥ यथा । मातुः पारिणाय्यं स्त्रियोविभजेरन्निति ॥

पारिणाह्यम् । त्रि० गृहोपकरणेशय्यासनकुण्डकटाहादौ ॥ यथा । अर्थस्यसङ्ग्रहेचैनांव्ययेचैवनियोजयेत् । शौचेधर्मेऽन्नपक्त्यांचपारिणाह्यस्यचेक्षणे ॥ इतिमानवे ९ ऽध्याय : एनांपत्नीं ॥

पारितथ्या । स्त्री० वालपाश्यायाम् । सीमन्तस्थितायांस्वर्णादिपट्टिकायाम् । बन्दीबेना० इ० भा० । सिती० इ० गौ० भा० ॥ परितस्तथाभूतापरितथा । चतुः० स्वार्थेष्यञ् ॥

पारितोषिकः । त्रि० प्रदेये । तुष्टिदाने ॥ परितोषजनकद्रव्ये ॥ परितोषेणलब्धम् । परितोषादागतंवा । शैषिकष्ठक् ॥

पारिपन्थिकः । पुं० चौरे । पन्थानंवर्ज्जयित्वाव्याप्यवातिष्ठति । परिपन्थंहन्तिवा । परिपन्थश्चतिष्ठतीतिठक् ॥

पारिपात्र : । पुं० कुलाचलविशेषे । चित्रकूटे । सुदारौ ॥ इतिहेमचं०

पारिपात्रक : । पुं० पारिपात्रपर्वते ॥

पारिपार्श्विक : । पुं० अनुगे ॥ पार्श्ववर्त्तिनि ॥ पार्श्वे इतिपरिपार्श्वम् । विभक्त्यर्थेऽव्ययीभावः । परिपार्श्वेवर्त्तते । परिमुखंचेतिचकाराट्ठक् ॥ नस्या : पार्श्वस्थे ॥

पारिप्लव : । पुं० नानाविधोपाख्यानसमुदाये । अश्वमेधेकर्मणिजामितापरिहारार्थंपुत्रादि हतायराज्ञेकथासौष्ठवार्थंकथ्यते ॥ मनुर्वैवस्वतोराजाइत्यादिकासाचित्कथा । तस्यांरात्रौपारिप्लव माचक्षीतेतियथा ॥ जलोपरिसञ्चारिणिपक्षिविशेषे ॥ त्रि० । चञ्चले ॥ आकुले ॥ परिप्लवते । प्लुङ्गतौ । अच् । प्रज्ञाद्यण् ॥

पारिभद्र : । पुं० मन्दारे । निम्बतरौ । पारिजातके । पालितामादार० इ० गौ० भा० ॥ पारिभद्रोऽनिलश्लेष्मशोथभेद : कृमिप्रणुत् ॥ तत्पुष्पंपित्तरोगघ्नं कर्णव्याधिविनाशनम् ॥ निम्बद्रुमे ॥ देवदारुणि ॥ पारमस्यास्ति । अतइनि : ॥ पारिपारङ्गतंभद्रमस्य ॥ परितोभद्रमस्येतिवा । प्रज्ञाद्यण् ॥

पारिभद्रक : । पुं० भद्रदारुणि । द्रुकिलिमे । देवदारुणि ॥ निम्बवृक्षे ॥ न० । कुष्ठौषधौ ॥

पारिभाव्यम् । न० कुष्ठौषधौ व्याप्ये । पाकलेपरिभावेसाधुः ॥ तत्रसाधुरितियत्स्वार्थेऽण् ॥ पारिषुतोयाश्रयेषुभवति । भव्यगेयेतिसाधुरितिस्वामी ॥ परि

भुवोभावे । जामिनी इ० भा० ॥ यथा । साक्षित्वंपारिभाव्यञ्चदानंग्रहणमेवच । विभक्ताभ्रातरः कुर्युर्नाविभक्ताःपरस्परमितिदायभागः

पारिभाषिकम् । त्रि० आधुनिकसङ्केतेनार्थबोधकेपदे ॥

पारिमाण्डल्यम् । न० परमाणुमात्रवृत्तिपरिमाणे ॥ परमाणुगुणविशेषे ॥

पारिमुखिकः । त्रि० सेवके ॥ अपपरीत्यव्ययीभावेपरिमुखंवर्त्तते । परिमुखंचेतिठक् । स्वामिनोमुखंवर्ज्जयित्वाय : सेवकोवर्त्तते । सएवमुच्यते । यदातुसर्वतोभावेपरिशब्दः प्रादिसमासश्चतदायतोयतः स्वामिनोमुखंततस्ततोयोवर्त्ततेसोर्थोबोध्यः । एवंपारिपार्श्विकेप्यूह्यम् ॥

पारियात्रः । पुं० पारिपात्रगिरौ । चित्रकूटे ॥ परितोयात्रयादृश्यते । शेषइत्यण् ॥ पर्वतविशेषे ॥

पारियात्रकः । पुं० पारियात्रे ॥ स्वार्थेकन्

पारिरक्षकः । पुं० मस्करिणि । तापसे ॥

पारिवर्हः । पुं० न० विवाहकालप्रदेयेवरवध्वोःप्रीतिदेये ॥

पारिशः । पुं० गर्दभाण्डे । कन्दराले । कपीतने । पलाशपीपलइतिगजगण्ड० इतिचगौ० भा० प्र० वृक्षे ॥ पारिशोदुर्जरः स्निग्धः कृमिशुक्रकफप्रदः । फलेम्लमधुरोमूले कषायः स्वादुमज्जकः ॥

पारिषदः । पुं० सभ्ये ॥ शिवानुचरे ॥ परिषदिसभायांसाधुः परिषदोण्यइत्यत्रपरिषदइतियोगविभागाण्णः ॥ उदीच्यग्रामविशेषोत्पन्ने ॥ परिषदिभवः । प्रस्थोत्तरपदपलद्यादिकोपधादण् ॥ त्रि० परिषत्सम्बन्धिनि परिषदइदम् । पत्राध्वर्युपरिषदश्चेत्यञ् ॥

पारिषद्यः । पुं० सभ्ये । सभासदि । सामाजिके ॥ शिवानुचरे ॥ परिषदिसाधुः । परिषदंसमवैतिवा । परिषदोण्यइतिण्यः ॥

पारिहारिकः । त्रि० परिहारकर्त्तरि ॥

पारिहार्य्यः । पुं० आवापके । कटके वलये । प्रकोष्ठाभरणे ॥ परिह्रियते । हृञ्० । ऋहलोर्ण्यत् । परिहार्य एव । प्रज्ञाद्यण् ॥ यद्वा । घञन्ताच्चतुर्वर्णादित्वात्स्वार्थेष्यञ् । न० परिहारत्वे ॥

पारी । स्त्री० पूरे । जलसमूहे ॥ कर्कर्याम् । सनालजलपात्रे । झारी इ० भा० ॥ दन्तिनः पादरज्जौ ॥ परागे ॥ पाल्याम् । दोहनपात्रे ॥ पानपात्रे ॥ पारयति० पार्य्यतेवा । पॄपूर्त्तौ । चु० । पचाद्यच्घञ्वा । ङीप् ॥

पारीक्षितः । पुं० परीक्षितनृपे ॥ परी

क्षिततनये । जनमेजये ॥ न० । परीक्षितेकथिते श्रीभागवते ॥

पारीणः । त्रि० पारगामिनि ॥ शैषिकः खः ॥ पारङ्गामी । अवारपारेतिखोवा ॥

पारीन्द्रः । पुं० सिंहे ॥ अजगरसर्पे ॥

पारीरणः । पुं० कमठे ॥ दण्डे ॥ पटशाटके ॥

पारुः । पुं० वन्हौ ॥ सूर्ये ॥ पिवति । पा० । बा० । पिवतेरपिरुः ॥

पारुष्यः । पुं० गीष्पतौ । बृहस्पतौ ॥ न० । परुषत्वे । अप्रियाभिधाने ॥ प्रत्यक्षरूक्षवचनशीलत्वे ॥ दुर्वाक्ये ॥ संक्रन्दनवने ॥ परुषोनिष्ठुरभाषी । तस्यभावः । ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् ॥ अगुरुणि ॥

पारेरकः । पुं० खड्गे ॥ इतिशब्दमाला ॥

पार्घटः । पुं० पांशौ ॥ इतिहारावली ॥

पार्थः । पुं० पृथातनये । पृथयादेवप्रसादलब्धे युधिष्ठिरादौ ॥ पृथायाअपत्यम् । शिवाद्यण् ॥ अर्जुनद्रुमे ॥ राज्ञि ॥

पार्थक्यम् । न० पृथक्त्वे ॥ भावेष्यञ् ॥

पार्थनगरम् । न० इन्द्रप्रस्थे ॥

पार्थवम् । न० पृथुतायाम् ॥

पार्थिवः । पुं० क्ष्माभृति । नृपे । भूपे ॥ वत्सरविशेषे ॥ बहुशस्यानिजायन्तेसर्वदेशेसुलोचने । सौराष्ट्रेलाटदेशेचपार्थिवेनात्रसंशयः ॥ १९ ॥ शरावे ॥ न० । तगरपुष्पे ॥ त्रि० पृथिवीसमवायिकारणके । भूमिविकारे । पृथिव्याविकृतौ ॥ पृथिव्याईश्वरः तत्रविदितोवा । सर्वभूमिपृथिवीभ्यामणञावित्यनुवर्त्तमाने तस्येश्वरः तत्रविदितइतिचेत्यञ् ॥ पृथिव्याअयमितिप्राग्दीव्यतीयेष्वर्थेषुपृथिव्याञाञावितिञाञौ । तेनञे । स्त्रियांपार्थिवा अञिपार्थिवीतिवोध्यम् ॥ पृथिव्यानिमित्तंसंयोगउत्पातोवा । सर्वभूमौत्यञ् ॥

पार्थिवव्रतम् । न० राज्ञोव्रतविशेषे ॥ यथासर्वाणिभूतानिधराधारयतेसमम् तथासर्वाणिभूतानिविभ्रतः पार्थिवंव्रतम् ॥

पार्थिवी । स्त्री० सीतायाम् । जनकजायाम् ॥ अञन्तत्वाट्टिड्ढेतिङीप् ॥

पार्परः । पुं० भक्तसिक्थे ॥ कीमाशे । यमे ॥ राजयक्ष्मणि ॥ जराटे ॥ नीपकेसरे । कदम्बकिञ्जल्के ॥ गदान्तरे ॥ भस्मनि ॥

पार्याप्तिकः । त्रि० पर्याप्तवादिनि ॥ पर्याप्तमाह । ठक् ॥

पार्वणम् । न० श्राद्धविशेषे ॥ यथा । अमावास्यांयत्क्रियतेतत्पार्वणमुदाहृतम् । क्रियतेवापर्वणियत्तत्पार्वणमितिस्थितिः ॥ पार्वणपदेनगोष्ठी

श्राद्धान्यपिगृह्यन्तेतेषांपार्वणविधिना विधानत् । यद्यपिपर्वणिभवमितिव्युत्पत्तिस्तथापिदेवश्राद्धपूर्वकषट्पुरुषश्राद्धंपार्वणमितिबोध्यं स्मृत्यनुरोधात् ॥ पर्वकर्म्मणि । पुं० मृगविशेषे ॥इतिशब्दचन्द्रिका ॥

पार्वत : । पुं० महानिम्बे । वकायन इतिडेकइतिच भाषा ॥ त्रि० पर्वतोत्पन्नफलादौ ॥ पर्वतेभव : । विभाषामनुष्यइतिपक्षेण् ॥

पार्वती । स्त्री० अपर्णायाम् । दुर्गायाम् । मृडान्याम् ॥ शल्लक्याम् ॥ गोपालकन्यकायाम् ॥ सौराष्ट्रमृत्तिकायाम् ॥ धातक्याम् ॥ सैंहल्याम् ॥ क्षुद्रपाषाणभेदायाम् ॥ जीवन्याम् ॥ अतस्याम् ॥ द्रौपद्याम् ॥ पर्वतस्य इयम् । तस्येदमित्यण् ॥ अपत्यार्थे तुअपवादित्वादिञ्स्यात् । इतोमनुष्येतिनङीष् । मनुष्यजातिवाचित्वाभावात् । क्वचिदपवादविषयेप्युत्सर्गोभिनिविशत इतिवासमाधेयम् ॥

पार्वतीनन्दन : । पुं० स्कन्दे । कार्तिकेये ॥ पार्वत्यानन्दन : ॥

पार्वतीपति : । पुं० सदाशिवे ॥ पार्वत्या : पति : ॥

पार्वतीय : । पुं० अक्षोटे ॥ त्रि० गणविशेषे ॥ पर्वतीयस्यायम् । क्षान्तादण् । असरूपत्वाच्छैषिकाच्छैषिको

नेतिननिषेध : ॥ यथा ॥ तत्रजन्यं रघोर्घोरंपार्वतीयैर्गणैरभूत्इतिरघु:॥

पार्वतीयकुमार : । पुं० पार्वतीपुत्रे ॥

पार्वतेयम् । न० सौवीराञ्जने ॥ पुं० सुवर्चलायाम् । सूर्यावर्त्ते । हुलहुलइतिप्र०शाके ॥

पार्श्व : । पुं० वृत्तार्हद्विशेषे ॥ न० । कक्षाऽधोभागे ॥ चक्रोपान्ते ॥ पर्शुगणे ॥ अन्तिके ॥ पर्शूनांसमूह : । पार्श्वशस् । शितिचेतिपदत्वाद्भत्वाभावाद्दोर्गुणोन ॥ यद्वा । स्पृश्यते । स्पृश० । स्पृशे : श्वण्शुनौपृचेतिश्वण् णित्वाद्वृद्धि : ॥ कटेरूपरिचतुरङ्गुलिभागे ॥ यथा । मांसलैर्म्मृदुभि : पार्श्वैर्दक्षिणावर्त्तरोमभि : । नराभूम्यधियाज्ञेयाविपरीतै : सुदु : खिताइति ॥

पार्श्वक : । त्रि० शाठ्येनवित्तान्वेषिणि । कौसृतिके ॥ कुसृत्याविभावन्वेषीपार्श्वक : सन्धिजीवकइ०हे० ॥ अनृजुरुपाय : पार्श्वम् । तेनार्थानन्विच्छति । पार्श्वेनान्विच्छतीतिकन्

पार्श्वग : । त्रि० समीपस्थेपुरुषादौ ॥ पार्श्वगत : । त्रि० समीपस्थे

पार्श्वत : । अ० पार्श्वयोरित्यर्थे ॥ आद्यादिभ्यउपसङ्ख्यानमितितसि : ॥

पार्श्वतीय : । त्रि० पार्श्वतोजाता-

टौ ॥ मुखपार्श्वंतसोर्लोपश्चेतिच्छः ॥

पार्श्वपरिवर्त्तनम् । न० भाद्रशुक्लैकादश्यांश्रीहरे : पार्श्वपरिवर्त्तनोत्सवे ॥

पार्श्वभागः । पुं० पक्षभागे ॥ पार्श्वस्यपार्श्वमेववाभाग : ॥

पार्श्वशूल : । पुं० न० शूलरोगविशेषे ॥ तस्यौषधंयथा । शतपुष्पादेवदारुशालपर्णीवचागुरु । कुष्ठंमांसीसैन्धवञ्चपलमेकंपुनर्नवा ॥ पानेनस्ये तथाभ्यङ्गेतैलमेतत्प्रदापयेत् । हृत्कूलंपार्श्वशूलञ्चगण्डमालांचनाशयेत्इतिगारुडे १८९ अध्यायः ॥

पार्श्वस्थ : । पुं० समीपस्थितनटे ॥ त्रि० पार्श्वस्थिते ॥ पर्यन्तस्थे ॥

पार्श्वास्थि । न० पर्शुकायाम् । कक्षाधोभागस्थितेस्थ्नि ॥

पार्श्वोदरप्रियः । पुं० कर्कटे ॥ इ० हे० ॥

पार्षती । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥ सल्लक्याम् ॥ जीवन्याम् ॥ गौर्याम् ॥ इतिहेमचन्द्र : ॥

पार्षद : । पुं० शिवानुचरे ॥ त्रि० सभ्ये ॥ पर्षदिसाधु : । पर्षदोण्यइतिपाठे पर्षदइतियोगविभागाण्णः ॥

पार्षद्य : । पुं० शिवानुचरे ॥ त्रि० सभ्ये ॥ पर्षदिसाधु : । पर्षदोण्यः० इ० ण्य : ॥

पार्ष्णि : । पुं० पादमूले । पादपश्चाद्भागे । गुल्फाधोभागे । एडी० इ० भा० । जिगीषायाम् ॥ पुं० स्त्री०- सैन्यपृष्ठे ॥ पादमूले ॥ पृष्ठे ॥ स्त्री० उन्मदस्त्रियाम् ॥ कुम्भ्याम् ॥ पर्षति० पृष्यतेऽनेनवा । पृषुसेचने । घृणिपृष्णिपार्ष्णीतिसाधु : ॥ स्पृशन्त्यनयावा । पूर्ववत्साधु : ॥

पार्ष्णिग्राह : । पुं० पृष्ठत : शत्रौ । जिगीषो : पृष्ठभागस्थितेशत्रुविशेषेराज्ञि । विजिगीषोररिंप्रतिनिर्यातस्यय : पृष्ठवर्त्तीनृपतिर्देशाक्रमणाद्याचरतिसपार्ष्णिग्राहइत्यर्थः ॥ पार्ष्णिम्पश्चात्पदंगृह्णाति । कर्मण्यण् ॥ गजपार्श्वरक्षके ॥

पार्ष्णित्रम् । न० पश्चाद्रक्षकसेनायाम् ॥

पालः । पुं० गवादिपालके ॥ पुं० राज्ञि ॥ पतद्ग्रहे । इ० हे० चं० ॥

पालकः । पुं० मुनिभेदे ॥ घोटकरक्षके ॥ न० चित्रकवृक्षे ॥ त्रि० पालनकर्त्तरि ॥ पालयति । पालरक्षणे । ण्वुल् ॥

पालकाप्य : । पुं० मुनिविशेषे । करेणुभुवि ॥ धन्वन्तरौ ॥ इतित्रिकाण्डशेष : ॥

पालकाव्य : । पुं० गजशास्त्रकृतिमहर्षिविशेषे ॥

पालघ्न : । पुं० जलजतृणभेदे । छत्रायाम् ॥ पालंक्षेत्रंहन्ति । अमनुष्येतिटक् ॥

पालङ्क : । पुं० शल्लक्याम् ॥ पालङ्क० प्र० शाके । वाज० इ० प्र० खगे ॥

पालङ्गी । स्त्री० कुन्दुरुनामगन्धद्रव्ये ॥ पालङ् इ०भा०प्र०शा० ॥

पालङ्क्यम् । न० पालङ्० इ० प्र० शाके । मधुरायाम् । क्षुरपत्रिकायाम् ॥ अस्यगुणाः । ईषत्कटुत्वंमधुरत्वम् पथ्यत्वं शीलत्वम् रक्तपित्तहरत्वम् ग्राहित्वम्परमतर्पणञ्चेति० राज० नि० ॥

पालङ्क्या । स्त्री० कुन्दुरौ । कुन्दुरखोटीतिगौ०भा० ॥ पालङ्कशाकेपालङ्क्या वास्तुकाकाराङ्कुरिकाचीरितच्छदा ॥ पालङ्क्यावातलाशीताश्लेष्मलाभेदिनीगुरुः । विष्टम्भिनीमदश्वासपित्तरक्तविषापहा ॥ पालङ्क्यंदलितंशाकं तिलतैलेविपाचितम् । अम्लद्रव्यसमाकीर्णं हिङ्गुसैंधवसंयुतम् ॥ पालनम् । पाल० । सं० क्विप् । पाल्अङ्क्यते । अङ्कपदेलक्षणेच । अदन्तः । अचोयत् ॥

पालनम् । न० रक्षणे ॥ यथा । नभार्यान्ताडयेत्क्वापिमातृवत्पालयेत्सदा । नत्यजेद्घोरकष्टेपियदिसाध्वीपतिव्रतेतिश्रीमहानिर्वाणतन्त्रम् ॥ पाल्यतेऽनेन । पाल० । करणाधिकरणयोश्चेतिल्युट् ॥ सद्यः प्रसूतायाः गोर्दुग्धे ॥

पालनी । स्त्री० प्रतिष्ठापिकायाम् ॥

पालाशः । पुं० हरिद्वर्णे ॥ पलाशस्य पत्रस्यायम् । अण् ॥ पलाशखण्डादौ ॥ पलाशस्यविकारः । पलाशादिभ्योवेत्यञ् ॥ न० । तमालपत्रे । तेजपात० इ० भा ॥ त्रि० हरिद्वर्णवति ॥ पलाशवृक्षसम्बन्धिनि ॥

पालाशषण्डः । पुं० मगधदेशे ॥ पलाशसमूहे ॥

पालाशी । स्त्री० मत्स्यविशेषे ॥ यथा । पालाशिखण्डं तिलतैलयुक्तं विपाचितंसैन्धवकासमर्दैः । हिंग्वार्द्रधात्रीफलचूर्णपूर्णंनवंनवंरोचनमातनोति ॥ पालाशीवलदावृष्यावातघ्नीपित्तकृत्सरा । गुर्वीकफकरीचोष्णामेदः शुक्रविवर्द्धिनीति ॥

पालिः । स्त्री० कर्णलताग्रे ॥ अश्रौ ॥ पङ्क्तौ ॥ अङ्के ॥ प्रभेदे ॥ छत्रादिदेये ॥ पालयतिपाल्यतेवा । पाल० । ण्यन्तः । अचइः ॥ पाल्याम् ॥

पालिका । स्त्री० कुन्तलिकायाम् । दध्यादिच्छेदन्याम् ॥ अश्रौ ॥ कर्णपत्रे ॥ पालयति । पाल० । ण्वुल् ॥

पालितः । त्रि० रक्षिते ॥

पालिन्दः । पुं० कुन्दुरुके ॥ पालयति । पाल । वा० किन्दच् ॥

पालिन्दी । स्त्री० कृष्णत्रिवृतायाम् । श्यामायाम् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥

पाली । स्त्री० यूकायाम् ॥ सश्मश्रुयोषिति ॥ प्रान्ते ॥ सेतौ ॥ कल्पितभोजने ॥ प्रशंसायाम् ॥ कर्णलतयोः ॥ उत्सङ्गे ॥ प्रस्थे ॥ चिह्ने ॥ वाप्याम् ॥ कृदिकारादितिङीष् ॥

श्रेण्याम् ॥ स्थाल्याम् ॥

पाल्य :। त्रि० रक्षणीये ॥

पाल्वलम् । न० पल्वलोदके ॥ यथा । अल्पंसर : पल्वलंस्याद्यत्रचन्द्रद्वंगेरवौ । नतिष्ठतिजलंकिञ्चित्तत्रत्यं वारिपाल्वलम् ॥ पाल्वलंवार्यभिष्यन्दिगुरुस्वादुत्रिदोषकृत् ॥

पावक :। पुं० अष्टानांवसूनांमध्येभगवद्विभूतिविशेषे ॥ अग्नौ ॥ सदाचारे ॥ वह्निमन्थे ॥ चित्रके ॥ भल्लातके ॥ विडङ्गे ॥ शोधयितृनरे ॥ रक्तचित्रके ॥ कुसुम्भे ॥ वैद्युताग्नौ ॥ यथा । पावक : पवमानश्चशुचिरग्निश्चत्रिचय :। निर्मथ्य :पवमान:स्याद्वैद्युत:पावक:स्मृत :॥ यश्चासौतपतेसूर्य : शुचिरग्निस्त्वसौस्मृत :॥ इतिकौर्मे१२ऽध्याय :॥ पुनाति । पूञ्० । ण्वुल् ॥ पक्षिवि० ॥

पावकारणि :। पुं० अग्निमन्थे ॥

पावकि :। पुं० कार्त्तिकेये ॥

पावन :। पुं० द्वैपायने । व्यासे ॥ पावके ॥ सभ्यग्नौ ॥ य : शीतापनोदनाद्यऽर्थंबहुषुप्रदेशेष्वपिविधीयतेससभ्योग्नि :॥ पीतभृङ्गराजे ॥ सिह्लके ॥ न० प्रायश्चित्ते । पापक्षयकरे ॥ जले ॥ कृच्छ्रे ॥ गोमये ॥ रुद्राक्षे ॥ कुष्ठौषधौ ॥ चित्रके अध्यासे ॥ त्रि० ॥ पवित्रे पूते । पावयितरि । पापक्षयकरे गङ्गास्नानगायत्रीजपादौ ॥ पावयति । कर्त्तरिल्युट् ॥

पावनध्वनि :। पुं० शङ्खे ॥ पावनोध्वनिर्यस्य ॥

पावनी । स्त्री० हरीतक्याम् ॥ तुलस्याम् ॥ गवि ॥ गङ्गायाम् ॥

पावित :। त्रि० पवित्रीकृते ॥

पाश :। पुं० मृगपक्ष्यादिबन्धने ॥ केशादिपूर्व : सङ्घाते ॥ कर्णपूर्वक : शोभनार्थे ॥ छत्रादिपूर्वोनिन्दार्थे । बन्धनहेतौ । पाशजाले । देहेन्द्रियादिसंयोगवियोगलक्षणे० अनवरतजन्ममरणजरारोगाद्यनर्थव्राते ॥ अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशेषु ॥ घृणादिषु ॥ यथा । घृणालज्जाभयंशङ्का जुगुप्साचेतिपञ्चमी । कुलंशीलंतथाजातिरष्टौपाशा : प्रकीर्त्तिता: ॥ पाश्यतेबध्यतेयेनवा । पश बन्धने । चु० । घञ्० घोवा ॥

पाशक :। पुं० अक्षे । देवने । पासा० । इतिभा० ॥ पाशयति० पशयतिवा । पश० ॥ ण्वुल्० क्वुन्वा ॥

पाशजालम् । न० प्राबल्यादौ ॥ प्राद्वतीशबलेकर्ममायाकार्यंचतुर्विधम् । पाशजालंसमासेनधर्मानाम्नैवकीर्त्तिता :॥ आत्मनांसहजसामर्थ्यप्रतिबन्धकत्वात् पाशानांजालमिवजालम् ॥

पाशपाणि :। पुं० वरुणे । अप्पतौ ॥ पाश : पाणौयस्य ॥

पाशवपालनम् । न० घासे ॥

पाशित :। त्रि० पाशयुक्ते । बद्धे ॥

पाशी । पुं० वरुणे । प्रचेतसि ॥ व्याधे ॥ यमे ॥ त्रि० पाशधरे ॥ पाशोऽस्यास्ति । इनि :॥

पाशीकृत :। त्रि० पाशबद्धे ॥

पाशुपत :। पुं० शिवमल्याम् । एकाष्ठीले । वकपुष्पे ॥ पशुपत्यधिदैवते ॥ पशुपतिभक्ते ॥ पशुपतिपाशात्मकपदार्थत्रयवादिनिशैवे ॥ पशुपतेरयम्० तत्प्रियत्वात्तस्येदमित्यण् ॥ पशुपतिर्दैवतास्यवा । सास्यदेवतेत्यर्थे अश्वपत्यादित्वादण् ॥

पाशुपतव्रतम् । न० पशुपतिदेवताके वह्निपुराणोक्तव्रतविशेषे ॥ यथापशुपतिर्नित्यं हत्वासर्वमिदंजगत् । नलिप्यतेपुन : सोपियोनित्यं व्रतमाचरेत् ॥

पाशुपतास्त्रम् । न० पशुपते: शूलाग्रे ॥

पाशुपाल्यम् । न० वैश्यवृत्तिविशेषे । गोरक्ष्ये ॥ पशून्गोमहिष्यादीन्पालयंति । प ल- । कर्म्मण्यण् । तस्यकर्म्म भावोवा । ष्यञ् ॥

पाश्चात्य :। त्रि० पश्चात्ये । चरमे ॥ पश्चाद्भ । दक्षिणापश्चात्पुरसस्त्यक् ॥ पश्चिमदेशजाते ॥

पाश्चात्याकरसम्भवम् । न० रोमके । रोमलवणे । सांभर० डु० भा० ॥

पाश्या । स्त्री० पाशवृन्दे ॥ पाशानांसमूह :। पाशादिभ्योय :॥

पाषक :। पुं० पादाभरणविशेषे । पाषुली० गौड़० भा० ॥

पाषण्ड :। पुं० बौद्धक्षपणकादौ । वेदविरोधिनि । वेदवाह्यरक्तपटमौण्ड्यादिव्रतचर्याशालिनि । सर्वलिङ्गिनि ॥ त्यजपाखण्डसंसर्गसङ्गंभजसतांसदा । पापंसनोतिसनतिवा । षणुदाने । षणसम्भक्तौवा । अमन्ताड्ड :। पृषोदरादि :॥

पाषण्डक :। पुं० पाषण्डे ॥

पाषण्डी । पुं० पाषण्डे ॥ वेदवाह्यरक्तपटमौञ्ज्यादिव्रतचर्यापाखण्डम् । तदस्यास्ति । इनि :॥ तस्मात्पाषण्डिभि : पापै रालापंस्पर्शनंत्यजेत् । विशेषत : क्रियाकालेयज्ञादौचापिदीक्षित :॥ क्रियाहानिर्गृहेयस्यमासमेकंप्रजायते । तस्यावलोकनात्सूर्यंपश्येतमतिमान्नर: ॥ किंपुनर्यैस्तुसन्त्यक्तात्रयीसर्वात्मनाद्विज । पाषण्डभोजिभि : पापैर्वेदवादविरोधिभि :॥ पाषण्डिनोविकर्मस्थान्वैडालव्रतिकान्शठान् । हैतुकान्वकवृत्तींश्चवाङ्मात्रेणापिनार्चयेत् ॥ दूरापास्तस्तुसंसर्ग : सहास्यावापिपापिभि :। पाषण्डिभिर्दुराचारैस्तस्मात्तान्परिवर्ज्जयेत्

॥ एतेनग्नास्तवाख्याताद्दष्ट्याश्राद्धोप्रघातकाः। एषांसम्भाषणात्पुंसां दिनपुण्यं विनश्यतीत्यादिपाद्मोत्तरखण्डम् ॥

पाषाण :। पुं॰ प्रस्तरे । ग्रावणि । उपले ॥ पिनष्टि । पिष्लृसञ्चूर्णने । बाहुलकादानच् । पृ॰ । मूर्द्धन्य : ष :। पषत्यनेनवापषवाधेग्रन्थे च । हलश्चेतिघञ् । अणति । अण्॰ । अच् । पाषश्चासौ अणश्च ॥

पाषाणदारक :। पुं॰ टङ्के । टांकी इतिभा॰ । पाषाणस्यदारक : ॥

पाषाणदारण :। पुं॰ टङ्के ॥ पाषाणो दार्यतेऽनेन । दॄविदारणे । ण्यन्त : । ल्युट् ॥

पाषाणभेद :। पुं॰ अश्मभेदे ॥

पाषाणभेदन :। पुं॰ हाथाजुडी॰इ॰ गौ॰ भा॰ प्रसिद्धे । वृक्षविशेषे । अश्मघ्ने । शिलाभेदे । पाषाणभेदइतिभाषा ॥ पाषाणभेदनोश्मघ्नो गिरिभिद्भिन्नयोजनी । अश्मभेदोहिमस्तिक्त : कषायोवस्तिशोधन : ॥ भेदनोहन्तिदोषार्शो गुल्मकृच्छ्राश्महृद्रुज : । योनिरोगान् प्रमेहांश्च प्लीहशूलव्रणानिचेतिभावमिश्र : ॥

पाषाणभेदी । पुं॰ अश्मभेदे । पत्थरचूर॰ इतिभाषा ॥

पाषाणमाचिकम् । न॰ स्वर्णमाचिके ॥

पाषाणी । स्त्री॰ वटखरा॰ इ॰ प्र॰ क्षुद्रपाषाणे । पृषाकरायां ॥

पिक :। पुं॰ कोकिले । वनप्रिये ॥ अपिकायति । कैशब्दे । आतश्चोपसर्गेक :। वष्टिभागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयो : ॥

पिकप्रिय :। पुं॰ आम्रे । पिकानां प्रिय : ॥

पिकप्रिया । स्त्री॰ महाजम्ब्वाम् ॥

पिकबन्धु :। पुं॰ आम्रवृक्षे ॥ पिकानांबन्धुरिव ॥

पिकराग :। पुं॰ आम्रवृक्षे ॥

पिकवल्लभ :। पुं॰ आम्रवृक्षे ॥ पिकानांवल्लभ : ॥

पिकाक्ष :। पुं॰ रोचन्यां ॥

पिकाङ्ग :। पुं॰ खगान्तरे ॥

पिकानन्द :। पुं॰ वसन्तकाले ॥ पिकानामानन्दोयस्मिन् ॥

पिकी । स्त्री॰ कोकिलस्त्रियाम् । कोकिलायां ॥

पिकेक्षण :। त्रि॰ कोकिलचक्षुस्तुल्यचक्षुर्युक्ते ॥

पिकेक्षणा । स्त्री॰ कोकिलाक्षे ॥

पिक्क :। पुं॰ हस्तिशिशौ ॥ इ॰ शब्दमाला ॥

पिङ्ग :। पुं॰ पिशङ्गवर्णे ॥ मूषिके ॥ न॰ । वलाके ॥ हरिताले ॥ त्रि॰ । पिङ्गलवर्णवति ॥ पिञ्जति । पिजिवर्णे । अच् । न्यङ्

क्रादि : ॥

पिङ्गकपिशा । स्त्री० तैलपायिकायाम् ॥

पिङ्गचक्षु : । पुं० कुंभीरे ॥

पिङ्गजट : । पुं० शिवे ॥

पिङ्गतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥

पिङ्गल : । पुं० नागविशेषे ॥ रुद्रे ॥ चण्डांशो : पारिपार्श्विके ॥ निधिप्रभेदे ॥ कपौ ॥ अग्नौ ॥ मुनिविशेषे ॥ नकुले ॥ स्थावरविषविशेषे ॥ क्षुद्रोलूके ॥ वत्सरविशेषे ॥ देशभङ्गोथदुर्भिक्षंसमासात् कथयाम्यहम् । पिङ्गलेचारुपद्माक्षिदुर्भिक्षंनर्मदातटे ॥ पिङ्गलनागाचार्यकृतप्राकृतच्छन्दोग्रन्थविशेषे ॥ नीलपीतमिश्रितवर्णे ॥ तत्पर्याया : यथा । कण्डार : कपिल : पिङ्ग : पिशङ्ग : कद्रु : । केचिदत्रद्वयंद्वयंपर्यायमाहु : अत्र नीलपीत : कपिल : । रोचनाभ : पिशङ्ग : । कनकपिङ्गल : कद्रुः ॥ पिशङ्गोरोचनापाण्डु : कद्रु : कनकपिङ्गल : ॥ इतिनाममाला ॥ पिङ्गोदीपशिखाभ : स्यात्पिशङ्ग : पद्मधूलिवत् । पीतनीलहरिद्रक्त : कडारस्तृणवह्निवत् ॥ त्रि० । तद्वर्णविशिष्टे ॥ सन्ध्यातपवद्धेमवद्वा वर्णविशेष : कपिल : इत्यपिव्याख्यातारमाहु : ॥ न० । पित्तले ॥ पिङ्गति । पिजिवर्णे । वृषादित्वात्कलच् । न्यङ्क्वादित्वात् कुत्वम् ॥ यद्वा ॥ पिङ्गोवर्णोऽस्यास्ति । सिध्मादित्वात्लच् ॥ पिङ्गलोवर्णोऽस्यास्ति । अर्शआद्यच् ॥

पिङ्गललोहम् । न० पित्तले ॥ इ०रा० ॥

पिङ्गला । स्त्री० वामनाख्यदक्षिणदिग्गजस्यहस्तिन्याम् ॥ कुमुदस्यकरिण्याम् ॥ वेश्याविशेषे ॥ यथा । आशाहिपरमंदु:खं नैराश्यं परमं सुखम् । यथासंछिद्यकान्ताशांसुखंसुष्वापपिङ्गलेति. श्रीभागवतम् ॥ कर्णिकायाम् ॥ पक्षिविशेषे ॥ राजरीत्याम् ॥ शिंशपायाम् ॥ ज्योतिष्मत्याम् ॥ नाड़ीविशेषे ॥ दक्षिणाण्डाध : स्याधनुर्वक्रा दक्षिणनासान्तंगतायानाड़ीसापिङ्गलेत्युच्यते ॥

पिङ्गलिका । स्त्री० वलाकायाम् ॥

पिङ्गसार : । पुं० हरिताले ॥ इ०रा० ॥

पिङ्गस्फटिक : । पुं० गोमेदमणौ ॥

पिङ्गा । स्त्री० गोरोचनायाम् ॥ हिङ्गुनालिकायाम् । रामठ्याम् ॥ चण्डिकायाम् । उमायाम् ॥ वंशरोचनायामिति रा० नि० ॥ हरिद्रायाम् । इति श०. चं ॥

पिङ्गाक्ष : । पुं० शिवे ॥ त्रि० पिंगलनेत्रे ॥ पिङ्गेअक्षिणीयस्य । बहुव्रीहाविति षच् ॥

पिङ्गाश : । पुं० पल्लीपतौ ॥ मत्स्यवि

शेषे । पाङ्गाश॰ इ॰ गौ॰ भा॰ ॥ न॰ जात्यस्वर्णे ॥

पिङ्गाक्षी । स्त्री॰ नालिकायाम् ॥ इ॰ हे॰ चं॰ ॥ नौलिकायामिति मेदिनिकरः ॥

पिङ्गास्य : । पुं॰ पिङ्गाशमत्स्ये ॥ त्रि॰ पिङ्गलवर्णमुखविषिष्टे ॥

पिङ्गी । स्त्री॰ शमीवृक्षे ॥

पिङ्गेक्षण : । पुं॰ शिवे ॥

पिङ्गोग्रज : । पुं॰ रवे : पार्श्वगान्तरे ॥

पिचण्ड : । पुं॰ उदरे ॥ पशोरवयवे ॥ अपिचमत्त्यन्नम् । चमु॰ । अमन्ताड्ड : । वष्टिभागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयो : ॥ अपिचण्ड्यतेऽनेन हेतुनावा । चडिकोपे । पुंसीति घोवा ॥

पिचण्डिल : । त्रि॰ तुन्दिले ॥ अतिशयितंपिचण्डमुदरमस्य । तुन्दादित्वादिलच् ॥

पिचव्य : । पुं॰ कार्पासे ॥ इ॰हे॰ ॥

पिचिण्ड : । पुं॰ पिचण्डार्थे ॥ पृ॰ ॥

पिचिण्डिका । स्त्री॰ पिण्डिकायाम् । जङ्घापश्चिमभागे । पिँडली॰ इति भाषा॰ ॥

पिचिण्डिल : । त्रि॰ तुन्दिले । वृहल्कुचौ ॥ अतिशयितंपिचिण्डमुदरमस्य । तुन्दादित्वादिलच् ॥

पिचु : । पुं॰ निर्वीजकार्पासे । तुले । कुष्ठभेदे ॥ कर्षे ॥ असुरविशेषे ॥ भैरवे ॥ सस्यप्रभेदे ॥ पिचति ॥ पिचुमर्द्दने । मृ॰कु : ॥

पिचुक : । पुं॰ मदनवृक्षे । मयना॰ इति॰ गौड़भा॰ ॥

पिचुतूल : । पुं॰ न॰ कार्पासतूले ॥

पिचुमन्द : । पुं॰ निम्बद्रुमे ॥ पिचुं कुष्ठविशेषंमन्दयति । मदिस्तुत्यादौ । णिच् । कर्मण्यण् ॥

पिचुमर्द्द : । पुं॰ निम्बवृक्षे ॥ पिचुंकुष्ठभेदंमर्दयति । मृदक्षोदे । णिच् । कर्मण्यण् ॥

पिचुल : । पुं॰ झावुकद्रुमे । झाउ॰ इतिभा॰ ॥ इज्जले । हिज्जले ॥ जलवायसे ॥ पिचुंतूलंलाति । ला॰ । आतोनुपेतिक : ॥

पिच्चटम् । न॰ सीसके ॥ रङ्गे । त्रपुण । रांग॰ इ॰ भा॰ ॥ पुं॰ नेत्ररोगे ॥ पिच्चयति पिच्यतेवा । पिच्चच्छेदने । अच् । पिच्चंटीकते । अन्येभ्योपीतिड : ॥ पिच्चयति । शकादिभ्योऽटन्वा ॥

पिच्छ : । पुं लाङ्गूले । पुच्छे ॥ न॰ । वर्हिशिखण्डे ॥ चूड़ायाम् । पिच्छतिपिच्छयतिवा । पिच्छकुट्टने । अच्घञ्वा ॥

पिच्छल : । त्रि॰ अशुद्धे ॥

पिच्छलदला । स्त्री॰ वदरीवृक्षे ॥

पिच्छबाण : । पुं॰ श्येनपक्षिणि ॥

पिच्छा । स्त्री॰ पूगे ॥ छटायाम् ॥

कोषे ॥ मोचायाम् ॥ शाल्मलिवेष्टे ॥ भक्तसंभूतमण्डे । मांड॰ दू॰ भा॰ ॥ पङ्कौअश्वपदामये ॥ पिच्छिले ॥ चोलिकायाम् ॥ फणिलालायाम् ॥ शिंशपावृक्षे ॥ दू॰ श॰ चं॰ । पिच्छ्यते । पिच्छबाधे । गुरोश्चेत्य : । टाप् ॥ पिच्छतिपिच्छ्यते वा । अच्घञ्वा ॥ यद्वा । पतितुमिच्छति । पत्लृ॰ । सन्नन्त: । प॰ अच् पृषोदरादि : ॥

पिच्छावान् । त्रि॰ पिच्छिले ॥ अस्त्यर्थेमतुप् ॥

पिच्छितिका । स्त्री॰ शिंशपायाम् ॥

पिच्छिल : । पुं॰ बहुवारके । श्लेष्मान्तकवृक्षे ॥ त्रि॰ विजिले । लालसीके । विजिलन्तुभक्तमण्डयुक्तमितिरायमुकुट:सरसव्यञ्जनादीतिभरत:सूपादीतिरमानाथ: । स्निग्धसूपादीतिभानुदीक्षित : । यथा । तरुणं सर्षपशाकंनवौदनानिपिच्छिलानिचदधीनि । अल्पव्ययेनसुन्दरिग्राम्यजनोमिष्टमश्नातीति ॥ मण्डयुक्तव्यञ्जनमितिनीलकण्ठ : ॥ पिच्छाभक्तादिमण्डोस्यास्ति । पिच्छादित्वात्इलच् ॥

पिच्छिलका : । पुं॰ धन्वनवृक्ष ॥

पच्छिलच्छदा । स्त्री॰ उपोदक्याम् ॥

पिच्छिलत्त्वक् । पुं॰ नागरङ्गवृक्षे ॥ धन्वनवृक्षे ॥

पिच्छिलसार : । पुं॰ मोचरसे ॥

पिच्छिला । स्त्री॰ पोतिकायाम् ॥ शिंशपायाम् ॥ शाल्मलौ ॥ सिन्धुविशेषे ॥ कोकिलाक्षे ॥ वृश्चिकाक्षुपे ॥ शूलीतृणे ॥ अतस्याम् । कच्व्याम् ॥ शाल्मलिनिर्यास : पिच्छा । सास्यास्ति । पि॰ इलच् ॥

पिच्छोदकम् । न॰ नेत्रमले ॥

पिञ्ज : । पुं॰ बधे ॥ पिञ्जनम् । पिजिहिंसायाम् । चु॰ । अच् ॥ कर्पूरविशेषे ॥ न॰ बले ॥ त्रि॰ ॥ व्याकुले । व्यग्रे ॥

पिञ्जट: । पुं॰ नेत्रमले । दूषिकायाम् ॥

पिञ्जनम् । न॰ कार्पासस्फोटनधनुषि । विहनने । तूलस्फोटनकार्मके । पीजनदू॰ भा॰ ॥

पिञ्जर: । पुं॰ अश्वविशेषे ॥ पीतरक्तवर्णे ॥ न॰ पीतके । हरिताले ॥ स्वर्णे ॥ नागकेशरे ॥ पक्ष्यादिरोधगृहे ॥ त्रि॰ चित्रिते ॥ पीतवर्णे ॥ पिञ्जनम् । पिजिहिंसायाम्॰वर्णेवा । घञ् । निष्ठायामनिट्वचनान्नकुत्त्वम् । पिञ्जंवर्णविशेषंरातिक : ॥

पिञ्जरकम् । न॰ हरिताले ॥

पिञ्जल : । पुं॰ अत्यन्तव्याकुलसैन्ये । समुत्पिञ्जे ॥ पिञ्जयति॰पिञ्जते वा । पिजि॰ । बाहुलकादलच् ॥ पिञ्जंलातिवा । आतइतिक : ॥

न० ॥ कुशपत्रे ॥ हरिद्राभे ॥ हरिताले ॥

पिञ्जली । स्त्री० कुशान्तरवेष्टितप्रादेशमात्रसाग्रकुशपत्रद्वये । पवित्रे ॥ यथा । अनन्तर्गर्भिणंसाग्रंकौशंद्विदलमेवच।प्रादेशमात्रंविज्ञेयंपवित्रं यत्रकुत्रचित् ॥ एतदेवहिपिञ्जल्या लक्षणंसमुदाहृतमितिच्छन्दोगपरिशिष्टम् ॥

पिञ्जा । स्त्री० तूले ॥ हरिद्रायाम् ॥ हिंसायाम् ॥

पिञ्जानम् । न० स्वर्णे ॥ इतिरा०नि० ॥

पिञ्जिका । स्त्री० तूलनालिकायाम् । पाँइज०इ०गौ०भाषा ॥ इ०त्रि० ॥

पिञ्जूलम् । न० कुशवर्त्याम् ॥ वर्त्तिकायाम् ॥ पिञ्जति । पिजि० । खर्जपिञ्जादिभ्यऊरोलचावित्यूलच् ॥

पिञ्जूष : । पुं० कर्णमले ॥ इ०हे० ॥

पिञ्जेट : । पुं० नेत्रमले ॥

पिञ्जोला । स्त्री० पत्रकाहलायाम् ॥

पिट: । पुं० नलादिरचितभाण्डे । कंडोले । पेटीपिटार० इतिचभाषा । पेटति । पिटशब्दसङ्घातयो : । कर्तरिइगुपधेतिक : ॥ न०चाले ॥ इ०चि० ॥

पिटक : । पुं० पेटके । पेडायाम् । मञ्जूषायाम् ॥ त्रि०विस्फोटे ॥ पेटति । पिट० । क्वुन् । स्त्रियां०पिटका । क्षिपकादित्वान्नेत्वम् ॥

पिटक्या । स्त्री० पिटकसमूहे ॥ पिटकानांसमूह: । पाशादिभ्योय : ॥

पिटङ्कश : । पुं० पर्वताभिधेमत्स्ये ॥

पिटङ्कोका । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥

पिटाक : । पुं० मुनिविशेषे ॥

पिट्टकम् । न० दन्तकिट्टके ॥

पिठर : । पुं० स्थाल्याम् ॥ गृहप्रभेदे ॥ कुद्रङ्के । उद्घाटे ॥ न० । मुस्तायाम् ॥ मन्थानदण्डे ॥ पेठति पिठ्यतेवा । पिठहिंसासंक्लेशनयो : । बाहुलकादरोगुणाभावश्च ॥ पिठेरिगुपधेतिक : । पिठंराति । रादाने । आतोनुपेतिक : ॥

पिठरी । स्त्री० स्थाल्याम् ॥ अध : सच्छिद्रपिठरीतिलक्ष्यम् ॥

पिडक : । पुं० स्फोटके ॥ इ० हे० ॥

पिडका । स्त्री० स्फोटकविशेषे । पिडिया इ० फुडिया० इतिचभाषा ॥

पिण्ड : । पुं० वोले ॥ बले ॥ सान्द्रे ॥ देहे ॥ अगारैकदेशे ॥ देहैकदेशे । अङ्गे ॥ निवापे ॥ गोले सिह्लके ॥ ओड्रपुष्पे ॥ वृन्दे ॥ कवले ॥ गजकुम्भे ॥ मदनवृक्षे ॥ न० । आजीवने ॥ अयसि ॥ पुं० न० श्राद्धविशेषद्रव्यनिर्मितविल्वफलाकारेपिष्टदेयेऽन्ने ॥ पिण्डते । पिडिसङ्घाते । अच्० ॥ पिण्ड्यतेवा । कर्म्मणिघञ् ॥

पिण्डकः । पुं० सिह्लनामगन्धद्रव्ये ॥ पिशाचे ॥ पिंडालौ ॥ वोले ॥ पिण्डमूले ॥ स्वार्थेकन् ॥

पिण्डकन्दः पुं० । पिण्डालौ ॥

पिण्डखर्जूरः । पुं० राजजम्ब्वाम् । पिण्डखर्जूर्याम् ॥

पिण्डखर्जूरी । स्त्री० मधुस्रवायाम् । स्वादुपिण्डायाम् पिण्डखर्जूर० इ० भा० ॥ पिण्डखर्जूरिकात्वन्यासादेशेपश्चिमेभवेत् ॥ गुणार्थेंपथ्यखर्जूरीम् ॥

पिण्डतालकम् । न० हरितालप्रभेदे । पिण्डाख्ये ॥ निष्पत्रंपिण्डसदृशंस्वल्पसत्त्वंतथागुरु । स्त्रीपुष्पहारकंस्वल्पगुणंतत्पिण्डतालकम् ॥

पिण्डतैलकः । पुं० तुरुष्के । सिह्ले ॥

पिण्डदः । पुं० पिण्डदानकर्त्तरि ॥ यथा । लेपभाजश्चतुर्थाद्याः पित्राद्याः पिण्डभागिनः । पिंडदः सप्तमस्तेषांसापिंड्यंसाप्तपौरुषम् ॥

पिण्डपदम् । न० अङ्कविशेषे ॥

पिण्डपादः । पुं० गजे । हस्तिनि ॥

पिण्डपुष्पम् । न० अशोकपुष्पे ॥ जवापुष्पे ॥ कुशेशये । पद्मपुष्पे ॥ तगरपुष्पे ॥

पिण्डपुष्पकः । पुं० वास्तूके ॥

पिण्डफला । स्त्री० अलाब्वाम् ॥ कटुतुम्ब्याम् ॥ पिण्डद्रवफलानियस्याः । सम्भवेतिटाप् ॥

पिण्डमुस्ता । स्त्री० नागरमुस्तके ॥

पिण्डमूलम् । न० गजाण्डे । पिण्डके । मूलविशेषे ॥ गर्जरे ॥

पिंडलः । पुं० सेतौ ॥ इ० हारा० ॥

पिंडवीजकः । पुं० कर्णिकारवृक्षे ॥

पिंडा । स्त्री० पिंडायसे ॥ कस्तूरीप्रभेदे ॥ वंशपत्र्याम् ॥

पिंडातः । पुं० सिह्लके ॥

पिंडान्वाहार्यकम् । न० अन्वाहार्य्ये । मासिकश्राद्धे ॥ पितृयज्ञपिंडानामनुपश्चादाह्रियते इति ॥

पिण्डाभ्रम् । न० घनोपले ॥

पिंडायसम् । न० तीक्ष्णायसे ॥

पिंडारः । पुं० क्षपणे ॥ गोपे ॥ महिषीरक्षके ॥ द्रुमे ॥ क्षेपे ॥ विकङ्कतवृक्षे न० । फलशाकविशेषे ॥ पिंडारंशीतलंबल्यंपित्तघ्नंरुचिकारकम् । पाकेलघुविशेषेण विषशान्तिकरं स्मृतम् ॥

पिंडारकम् ॥ न० भौमेतीर्थभेदे । द्वारवत्यामेतत्तीर्थम् । अत्रमहादेवस्तिष्ठति । पद्मचिह्नयुक्तामुद्राःशूलचिह्नितानिपद्मानिचाद्यापिदृश्यते ॥

पिंडालुः । पुं० कन्दगुडूच्याम् । ग्रन्थिले । रोमकन्दे । ताम्बूलपत्रे । सुथिनी० इ० भा० । चुवडिआलु० इ० गौ० भा० प्र० कन्दे ॥

पिंडालुकम् । न० चुवडिआलु० गोलआलु० इ० गौ०भा० प्र० कन्दे॥

पिंडाश : । पुं० भिक्षौ ॥

पिंडाह्वा । स्त्री० नाड़ीहिङ्गुनि ॥

पिंडिका । स्त्री० रथनाभौ । रथचक्रमध्ये सर्वश: काष्ठानियचसज्यन्ते तस्मिन् ॥ पिचिंडिकायाम् । जानुनोधोमांसलप्रदेशे । पिंडली० इ० भा० ॥ श्वेताम्लौ ॥ वेद्याम् ॥ प्रतिमाद्याधारे । पीठे ॥ पीडयन्ते अरायस्याम् । पिडि० । हलश्चेति घञ् । गौ० ङीष् । स्वार्थेकन् ॥

पिंडित : । पुं० तुरुष्के । सिह्लके । नागौरीगूंद० लोबान० इ० भा० ॥ त्रि० गुणिते ॥ घने ॥

पिंडी । पुं० पिंडीतके । मदने ॥

पिंडिल : । पुं० सेतौ ॥ गणके ॥ त्रि० स्थूलजंघे ॥ पिंडते । पिडि० । सलिकलीति० इलच् ॥

पिंडिला । स्त्री० गोडुम्बायाम् ॥

पिंडी । स्त्री० पिंडीतगरे ॥ अलावूप्रभेदे ॥ खर्जूरविशेषे ॥ गौ० ङीष् ॥ ज्ञाननिरूपणार्थकोपन्यासे । इ० धरणि: ॥ पिंडे ॥ भक्तपिंडीसुगन्धनीमितिकालिकापुराणम् ॥

पिंडीतक: । पुं० मरुवके । श्वसने । मदनवृक्षे ॥ पिंडींतनोति । तनु० । अन्येभ्योपीतिड : । संज्ञायांकन् ॥ तगरे ॥ फणिज्झके ॥

पिंडीतगरक : । पुं० तगरविशेषे । कफवर्द्धने ॥

पिंडीतगरक : । पुं० तगरे ।

पिंडीतरु : । पुं० महापिंडीतरौ ॥

पिंडीपुष्प : । पुं० अशोकवृक्षे ॥

पिंडीर : । पुं० दाडिमद्रुमे ॥ त्रि० नीरसे ॥

पिंडीशूर : । पुं० गेहेनर्दिनि । गेहेशूरे । स्वगेहमात्रेवसन्परद्वेषिणि ॥ इतिहेमचन्द्र : ॥

पिंडोलि : । स्त्री० भुक्तसमुज्झिते ॥

पिण्याक : । पुं० न० तिलकल्के । खल० इ० भा० ॥ तिलकिट्टन्तु पिण्याकस्तथा तिलखलि:स्मृता । पिण्याकोग्लयनोरूक्षो विष्टम्भीदृष्टिदूषण : ॥ हिंगुनि ॥ वाह्लीके । कुङ्कुमे ॥ सिह्लके ॥ पण्यते । पणा० । पिनाकादयश्चेतिसाधु : ॥ यद्वा । पिनष्टिपिष्यतेवा । पिष्लृ सञ्चूर्णने । पिनाकादित्वादाक : षस्यणत्वम् । धातोर्युगागमश्च ॥

पितरौ । पुं० सहोक्तयामातापित्रो: ॥ माताचपिताच । पितामात्रेत्येकशेष : ॥

पितामह: । पुं० विरञ्चौ । पद्मयोनौ । ब्रह्मणि ॥ तापस्यजनके । आर्यके ॥ लोकपितॄणांमरीच्यादीनामर्यमादीनांवापितापितामह: ॥ पितृव्यमातुलमातामह पितामहाइत्यत्र मातृपितृभ्यां पितरिडामहच्निपातित : ॥ आदिगुरुचतुष्कले(ऽ॥) ॥

पितामहसरः । न० तीर्थविशेषे ॥

पितामही । स्त्री० पितामहपत्न्याम् ॥ पितुर्माता । मातरिषिच्चेतिडामहच्षित्वान्ङीष् ॥

पिता । पुं० ताते ॥ जनके ॥ सचवालोपिपितैव । यथाहमनुः । ब्राह्मस्यजन्मनः कर्त्तास्वधर्मस्यचशासिता । वालोऽपिविप्रोवृद्धस्यपिताभवतिधर्मतः अध्यापयामासपितॄन्शिशुराङ्गिरसः कविः । पुत्रकाइतिहोवाचज्ञानेनपरिगृह्यतान् ॥ तेतमर्थमपृच्छन्तदेवानागतमन्यवः । देवाश्चैतान्समेत्योचुर्न्याय्यंवःशिशुरुक्तवान् ॥ अज्ञोभवतिवैवालः पिताभवतिमन्त्वदः । अज्ञंहिवालमित्याहुः पितेत्येवतुमन्त्रदमिति ॥ पाति । पारक्षणे । नप्तृनेष्टृत्वष्ट्रितिनिपातनात्साधुः ॥ पुं० भू० पितरः । दिव्यपितृगणे ॥ ऋषिभ्यःपितरोजाताः पितृभ्योदेवमानवाः । देवेभ्यश्चजगत्सर्वंचरंस्थाण्वनुपूर्वशः ॥ पितरोग्निष्वात्तमुख्याः ॥ स्वधापितॄणांपत्नी ॥

पितृकम् । त्रि० पितृसम्बन्धिनि ॥ इतिशब्दमाला ॥

पितृकाननम् । न० श्मशाने ॥

पितृकार्य्यम् । न० पितॄनुद्दिश्यक्रियमाणे श्राद्धादौ ॥

पितृगणः । पुं० आज्यपादीनांसमूहे सोमपादिषु ॥ मनोर्हैरण्यगर्भस्य येमरीच्यादयः सुताः । तेषामृषीणांसर्वेषांपुत्राः पितृगणाःस्मृताः ॥

पितृगृहम् । न० श्मशाने ॥ पितुर्वेश्मनि ॥

पितृतर्प्पणम् । न० पितृतीर्थे । तर्जन्यङ्गुष्ठयोर्मध्ये ॥ निवापे ॥ तिले ॥ पितृतीर्थेन पित्रुद्देश्यकजलदाने ॥ पितॄणांतृप्तिमात्रे ॥ विनारूप्यसुवर्णेनविनाताम्रतिलैः खगैः । विनादर्भैश्चमन्त्रैश्चपितॄणांनोपतिष्ठति इतिशङ्खः ॥ नेष्टकादिचितेपितॄन्स्तर्पयेत् । नवेष्टितशिरानकृष्णकषायवासादेवपितृकार्यंकुर्यात् ॥ *** ॥ यदेषतर्पयत्यद्भिः पितॄन्स्नात्वाद्विजोत्तमः । तेनैवसर्वमाप्नोतिपितृयज्ञक्रियाफलमितिमन्वादयः ॥

पितृतिथिः । स्त्री० अमावास्यायाम् ॥

पितृतीर्थम् । न० गयायाम् ॥ तर्जन्यङ्गुष्ठयोर्मध्ये ॥ पितॄणांतीर्थम् ॥

पितृदानम् । न० निवापे । सपिण्डनादूर्द्ध्वंपित्रुद्देशेनदाने ॥ पितृपदंमृतोपलक्षणम् । तेनमात्रादेरपिग्रहणम् ॥ पितृभ्योदानम् ॥

पितृदानकम् । न० निवापे ॥

पितृपतिः । पुं० यमे ॥ पितॄणांपतिः ॥

पितृपिता । पुं० पितामहे ॥ पितुःपिता ॥

पितृप्रसूः । स्त्री० सायंसंध्यायाम् ॥

पितॄन्प्रसूते । क्विप् । पितॄणां प्रसूर्वा ॥ पितामह्याम् ॥

पितृप्रिय : । पुं॰ भृङ्गराजे ॥ पितॄणां प्रिय : ॥

पितृबान्धव : । पुं॰ पितुर्मात्रादिषु ॥ यथा । पितुर्मातापिताभ्राता पितुर्भ्रातु : स्वसु : सुता : । पितु : पितु : सोदराश्चविज्ञेया :पितृबान्धवा :

पितृभोगीण : । त्रि॰ पितृशरीरहिते ॥ पितुर्भोग : शरीरम् । तस्मै हित : । आत्मन्विश्वजनभोगोत्तरपदात्ख : ॥

पितृभोजन : । पुं॰ माषे ॥ न॰ । पितॄणांभक्षणे ॥

पितृभ्राता । पुं॰ पितृव्ये ॥ पितुर्भ्राता ॥

पितृमान् । त्रि॰ सुशिक्षिते ॥ प्रशंसार्थेमतुप् ॥

पितृयज्ञ : । पुं॰ पितॄणांतर्पणे ॥

पितृयाण : । पुं॰ कर्मिणांमार्गविशेषे । इष्टापूर्तेदत्तमितिकर्म तेनप्रतिपत्तव्ये पथि । कृष्णगत्यपरपर्यायेदक्षिणमार्गे ॥

पितृराज : । पुं अर्यम्णि ॥ पितॄणां राजा । टच् ॥

पितृलोक : । पुं॰ पितॄणांभुवने ॥ दक्षिणमार्गे ॥ यएषदक्षिण : पन्था: पितृलोक : सउच्यते । मनुष्यानन्दत : सोयंगुणैस्तु स्याच्छताधिक : ॥

पितृवनम् । न॰ श्मशाने ॥ पितॄणां वनम् ॥ पितॄन्वनतिवा । वनसम्भक्तौ । पचाद्यच् ॥

पितृव्य : । पुं॰ पितुर्भ्रातरि ॥ पितृव्यमातुलेतिनिपातनात् । पितुर्भ्रातरिव्यत् ॥

पितृष्वसा । स्त्री॰ पितु : स्वसरि । पितुर्भगिन्याम् ॥ मातृपितृभ्यां स्वसेतिषत्वम् ॥

पितृस्वस्रीय : । त्रि॰ पितुर्भागिनेये ॥

पितृसन्निभ : । त्रि॰ मनोजवे । पितृसमे ॥ पितेवसम्यङ्निभाति । भा॰ । आतश्चोपसर्गइ॰ क : ॥

पितृसू : । स्त्री॰ सन्ध्यायाम् ॥

पित्तम् । न॰ शरीरस्थधातुविशेषे । मायौ ॥ अस्यस्वरूपम् । पित्तमुष्णं द्रवंपीतंनीलंसत्वगुणोत्तरम् । सरंकटुलघुस्निग्धं तीक्ष्णमम्लन्तु पाकत : ॥ पीतंनिरामम् । नीलं सामम् ॥ आमाशयगतंसौरंतेज : पित्तमित्युच्यते ॥ अस्यकोपकालो यथा । पित्तस्यवर्षान्तनिदाघयोश्चेति । अत्रकोपइति संबध्यते ॥ यत : । आश्विनेकार्तिकेमासि वैशाखज्यैष्ठयोर्ध्रुवम् । वैद्यशास्त्रविचारज्ञै : पित्तोराजा प्रकीर्त्तित इतिनिर्द्देशात्पुंस्त्वमपि । अस्यप्र

कोपकारणान्याहभावमिश्रः। कटूष्णोष्ण विदाहि तीक्ष्णलवणक्रोधोपवासातपस्त्रीसम्भोगतृषाक्षुधाभिहननव्यायामनद्यादिभिः। भुक्तेऽजीर्यंतिभोजनेचशरदिग्रीष्मे तथा प्राणिनांमध्याह्ने च तथार्द्धरात्रसमयेपित्तप्रकोपोभवेदिति ॥ अन्यच्च। माषैस्तिलैःकुलत्थैश्चमत्स्यैर्मेषामिषेणच। गव्येनदधितक्रेणनृणां पित्तंप्रकुप्यतीति ॥ शब्दचन्द्रिका: यासस्यप्रभेदाः पंचोक्ताः। यथा। पाचकंभ्राजकंचैवरञ्जकालोचके तथा। साधकंचैवपंचेतिपित्तनामान्यनुक्रमादिति ॥ एषांस्थानान्याह। अगन्याशयेयकृत्प्लीह्नोर्हृदये लोचनद्वये। त्वचिसर्वशरीरेषुपित्तंनिवसतिक्रमादितिभावप्रकाशः ॥ अपिदीयतेस्म। दो॰ देङ्॰ वा। क्तः। अचउपसर्गात्तः। वष्टिभागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोः। संज्ञापूर्वकत्वादस्तीतिदीर्घोन।

पित्तघ्नम्। न॰ घृते ॥ पित्तं हन्ति। हन॰। अमनुष्यकर्त्तृकेचेतिठक् ॥ त्रि॰ पित्तनाशकद्रव्ये ॥

पित्तघ्नी। स्त्री॰ गुडूच्याम् ॥ ङीप् ॥

पित्तज्वरः। पुं॰ पैत्तिकज्वरे ॥ विशेषतः कोमलनारिकेलंनिहन्तिपित्तज्वरमूत्रदोषान् ॥

पित्तद्रावी। पुं॰ मधुरजम्बीरे ॥

पित्तरक्तम्। न॰ रोगविशेषे। रक्तपित्ते ॥

पित्तलम्। न॰ धातुविशेषे। आरकूटे। पीतल॰इ॰भा॰ ॥ त्रि॰ पित्तवति ॥ पित्तमस्त्यस्यास्मिन्वा। सि॰ लच् ॥

पित्तला। स्त्री॰ तोयपिप्पल्याम्। लाङ्गल्याम् ॥ टाप् ॥

पित्तारिः। पुं॰ पर्पटे ॥ लाक्षायाम् ॥ चन्दनान्तरे ॥ पित्तस्यअरिः ॥

पित्रीयः। त्रि॰ पित्रे हिते। तस्मैहितमितिछः ॥

पित्र्यः। न॰ पितृतीर्थे। अङ्गुष्ठाङ्गुल्योर्मध्ये ॥ श्राद्धादौ ॥ मधुनि ॥ श्राद्धकल्पे ॥ पितरोदेवताअस्य। वाय्वृतुपित्रितियत्। रीङ्ऋतः। यस्येतिच ॥ त्रि॰पितुरागते ॥ तत्रआगतइत्यधिकारेपितुर्यच्चेतियत् ॥

पित्सन्। पुं॰ विहङ्गमे ॥ त्रि॰पतनेच्छौ ॥ पतितुमिच्छुः। लटः शतृ। सनिमीमेतीस्। अभ्यासलोपः ॥

पित्सनम्। न॰ पथि ॥ इतिप्राञ्चःक्षणशब्दाम्बुधिः ॥

पित्सुः। त्रि॰ पिपतिषति ॥

पिधानः। पुं॰ न॰ तिरोधाने ॥ अपिपूर्वकडुधाञोल्युट। वष्टिभागुरिरितिपक्षेअल्लोपः ॥

पिनद्धः। त्रि॰ आमुक्ते। परिहितक-

वचादौभटे ॥ अपिनह्यतेस्म । णहवंधने । कर्मणिक्त : । वष्टिभागुरिरित्यल्लोप : ॥

पिनाक: । पुं० न० रुद्रचापे ॥ पांशुवर्षे ॥ त्रिशूले ॥ शाङ्करएवत्रिशूल : इति०स्वामी । पातिशिवानुचरान् । पिनाकादयश्चेतिपातेराक : इत्त्वंनुम्च ॥ पनाय्यते । पनस्तुतौ ॥ पिनाकादित्त्वात्साधुर्वा ॥

पिनाकी । पुं० शिवे ॥ पिनाकोधनुरस्यास्ति । इनि : ॥ यात्रायोगान्तरे ॥ रवि : षष्ठेसितश्छिद्रे तृतीयेभूमिनन्दन : । पिनाकयोगोविज्ञेयोयातुर्विजयकारक : ॥

पिपतिषन् । पुं० खगे ॥ त्रि०पित्सौ । पतनेच्छौ ॥

पिपतिषु : । पुं० विहगे ॥ त्रि० पतितुमिच्छौ ॥ पते : सन्नन्तादुप्रत्यय : । तनिपतीत्यादिनाइट् ॥

पिपासा । स्त्री० तृषि ॥ लोभस्यभार्येयम् । पश्यचुत्पिपासे ॥ पातुमिच्छा । पापाने । धातोरितिसन् । अप्रत्ययात् । टाप् ॥

पिपासु : । तृषिते ॥ पातुमिच्छु : । पिबते:सन्नन्तादुप्रत्यय : ॥

पिपीलक : । पुं० कीटविशेषे ॥ अपिपील्यते । पीलप्रतिष्टम्भे । घञ् । वष्टिभागुरिरित्यपेरल्लोप : । स्वार्थेकन् ॥ शनैर्यातिपिपीलक : ॥

पिपीलिका । स्त्री० पिपीलकस्त्रियि । चौँटी०हि०भा० ॥ टाप् । प्रत्ययस्थादितीत्त्वम् ॥

पिपीली । स्त्री० पिपीलिकायाम् ॥ घञन्तान्ङीष् ॥

पिप्पक : । पुं० खगान्तरे ॥

पिप्पटा । स्त्री० खाद्यभेदे । गुडशर्करायाम् ॥

पिप्पल: । पुं० बोधिद्रुमे । चलदले । अश्वत्थवृक्षे । पीपल०हि०भा० ॥ पिप्पलोदुर्जर : शीत : पित्तश्लेष्मव्रणास्रजित् । गुरुस्तुवरकोरूक्षोवर्ण्योयोनिविशोधन:इतिभावप्रकाश : ॥ * अत्रपद्मपुराणोक्तानिवचनानिलिख्यन्ते । अश्वत्थमूलमासाद्यशाकेनान्नोदकेनवा । एकंवाभोजयेद्विप्रंकोटिकोटिफलंलभेत् ॥ * ॥ अश्वत्थमूलमासाद्यतपोहोम : सुरार्चनम् । अक्षयंमुनिशार्दूलब्रह्मणोवचनंयथा ॥ †*† ॥ एवंसमर्चितोऽश्वत्थ : सर्वसौख्यप्रदोभवेत् । यज्ञार्थंछेदितोश्वथ : सर्वारोग्यप्रदोभवेत् ॥ *†* ॥ अश्वत्थ : पूजितोयेनपूजिता : सर्वदेवता: । अश्वत्थश्छेदितोयेनछेदिता:सर्वदेवता: ॥ अन्त: शुद्ध : सुसन्तुष्टोऽश्वत्थोदेवमयोगुरु: । ससेव्य : पूजनीयश्चक्षणाच्चयविनाशक : ॥ भृग्वर्कवारेभौमेचमध्याह्ने निशिसंध्ययो: । अश्वत्थदर्श

नंकार्यंकुलक्षयभयात्मभिरिति ॥ पिप्पलंजलमस्यास्तिमूलेसिक्तत्वात्। अर्शआद्यच् ॥ निरंशुके ॥ पक्षिविशेषे ॥ निरर्गले ॥ न० । सलिले ॥ वस्त्रच्छेदविशेषे ॥ कर्मफले ॥

पिप्पलकम्। वक्षोजवृन्ते। चूचुके॥ सीवनसूत्रे ॥

पिप्पलव्रतम् । न० बालिवैधव्ययोगनाशकेव्रते ॥ बलवद्विधवायोगेबाल्ये सतिमृगीदृशाम् । पितारहसिकुर्वीततद्व्रतंशास्त्रसम्मतम् ॥

पिप्पलादः । पुं०वेदप्रसिद्धेऋषिविशेषे ॥

पिप्पलिका । स्त्री० कणायाम् । पिप्पल्याम् ॥ पिप्पल्येव। स्वार्थेकः। ह्रस्वः॥

पिप्पली । स्त्री० कृष्णायाम् । उपकुल्यायाम् । मागध्याम् । कणायाम् । पीपल० इ० भा० ॥ पिप्पलीदीपनीवृष्यास्वादुपाकारसायनी । अनुष्णाकटुकास्निग्धावातश्लेष्महरी लघुः ॥ पित्तलारेचनी हन्तिश्वासकासोदरज्वरान् । कुष्ठप्रमेहगुल्मार्शः प्लीहशूलाममारुतान् ॥ आर्द्राकफप्रदास्निग्धाशीतलामधुरागुरुः । पित्तप्रशमनीसातुशुष्कापित्तप्रकोपिणी ॥ पिप्पलीमधुसंयुक्तामेदःकफविनाशिनी । श्वासकासज्वरहरीवृष्यामेधाग्निवर्द्धिनी ॥ जीर्णज्वरेऽग्निमान्द्ये चशस्यतेगुड़पिप्पली । कासाजीर्णाऽरुचिश्वासहृत्पाण्डुकृमिरोगनुत् ॥ द्विगुणःपिप्पलीचूर्णाद्गुडोत्रभिषजांमतः ॥ पिपर्त्ति । पृ० । वा० अलच् । पृ० । गौरादित्वान्ङीष् ॥

पिप्पलीका । स्त्री० अश्वत्थीवृक्षे ॥

पिप्पलीमूलम् । न० ग्रन्थिके। पीपलामूल० इ० भा० ॥ दीपनंपिप्पलीमूलं कटूष्णंपाचनंलघु । रूक्षंपित्तकरंभेदिकफवातोदरापहम् ॥ आनाहप्लीहगुल्मघ्नं कृमिश्वासक्षयापहमितिभावप्रकाशः ॥ पिप्पल्यामूलम् ॥

पिप्पिका । स्त्री० दन्तमूले ॥ इ० हे०

पिप्लुः । पुं० जटुले । लस्सन इतिभाषा ॥ अपिप्लवते प्लुङ्गतौ ॥ मितद्र्वादित्वाड्डुः । वष्टिभागुरिरल्लोप मवाप्योरुपसर्गयोः ॥

पियालः । पुं० राजादने । सन्नकद्रौ॥ चिरोंजी० इतिप्रसिद्धबीजस्यवृक्षे ॥

पीयते । पीयुः सौत्रोधातुः । पीयुक्षणिभ्यांकालन् । बाहुलकाद्ध्रस्वश्च ॥

पिलुकः । पुं० पीलुवृक्षे ॥

पिल्लः । पुं० क्लिन्नेचक्षुषि । क्लेदयुक्तनेत्रे ॥ त्रि० । तद्वति ॥ क्लिन्नेचक्षुषीअस्य । क्लिन्नस्यचिल्पिलीतिपिलादेशोलश्चप्रत्ययः ॥ चक्षुर्गतः क्लेदरोगः पिल्लशब्दवाच्यः । तद्योगाच्चक्षुस्तद्योगात्पुरुषोपीतिव्याख्यातारः ॥

पिशङ्गः। पुं० कपिले। पिङ्गलवर्णे। सुवर्णवर्णसदृशेवर्णे॥ त्रि०। तद्वति॥ पिंशति। पिशअवयवे। विडादिभ्यः किदित्यङ्गच्॥

पिशङ्गा। स्त्री० कपिलवर्णायाम्॥ पक्षेटाप्॥

पिशङ्गी। स्त्री० पिङ्गलवर्णायाम्॥ पिशङ्गादुपसङ्ख्यानमितिपाक्षिको ङीप्॥

पिशाचः। पुं० देवयोनिविशेषे। पिचास पिशाच० इतिचभाषा०॥ राक्षसादपकृष्टे अशुचिमरुदेशनिवासिनि॥ पिशितमश्नाति। अश०। कर्म्मण्यण् पृ० शितशब्दस्यलोपः। अश्शब्दस्यशाचादेशः। सध्यतालव्यः॥ प्रेते॥ यथा। अशौचान्ताद्द्वितीयेह्नियस्यनोत्सृज्यतेवृषः। पिशाचत्त्वंभवेत्तस्यदत्तैःश्राद्धशतैरपि॥

पिशाचकः। पुं० पिशाचेकुशले॥ आकर्षादिभ्यः कन्॥

पिशाचकी। पुं० कुवेरे॥ पिशाचाःसन्त्यस्य. । पिशाचाच्चेतीनिः कुगागमश्च॥

पिशाचद्रुः। पुं० शाखोटवृक्षे॥ पिशाचानांद्रुः॥

पिशाचपतिः। पुं० रुद्रे॥ पिशाचानांपतिः॥

पिशाचवृक्षः। पुं० शाखोटे॥

पिशाची। स्त्री० गन्धमांस्याम्॥ पिशाचिकायाम्। पिशाचस्त्रियि॥

पिशितम्। न० मांसे॥ पिंशति। पिशअवयवे। पिशेः किच्चेतीतन् पिश्यतेस्मवा। क्तः॥

पिशिता। स्त्री० जटामांस्याम्॥

पिशिताशी। त्रि० शाष्कुले। मांसभक्षके॥

पिशी। स्त्री० जटामांस्याम्॥

पिशुनः। पुं० कपिवक्त्रे। नारदे॥ काके॥ न० कुङ्कुमे॥ त्रि० सूचके। परोक्षेपरदोषोद्भासके॥ क्रूरे॥ पिंशति। पिशि०। क्षुधिपिशिमिथिभ्यः किदित्युनन्॥

पिशुना। स्त्री० पृक्कायाम्। पिडिंशाक इति गौ० भा०॥ अदन्तलक्षणष्टाप्॥

पिष्टम्। न० सीसके॥ पूपे॥ त्रि० चूर्णिते। चूर्णीकृते। क्षुण्णे। पीसा इ० भा०॥

पिष्टकः। पुं० घृतपूपादौ। अपूपे पूडा० इति भा०। नेत्ररोगविशेषे॥ तल्लक्षणं यथा। श्लेष्मामारुतकोपेन शुक्ले पिष्टसमुन्नतम्। पिष्टवत्पिष्टकंविद्धिमलाक्तादर्शसन्निभम्॥ पिष्टस्यविकारः। संज्ञायामिति कन्॥ न०। तिलचूर्णे॥

पिष्टकारिणी। स्त्री० चूर्णदात्र्याम्। पिसनहारी इ० भा०॥

पिष्टपम्। पुं० न० भुवने। विष्टपे॥ विशन्त्यस्मिन्सुकृतिनः। विशप्रवेश

ने । अस्मात्० विटपपिष्टपविशपोलपाइत्यौणादिकः कपन्० विशतेरादेः पः प्रत्ययस्यतुट्ह्रस्वश्चेतिषत्वम् ॥ यद्वा पिश्यते० पिष्यतेवा । पिशगतौ० पिष्लृसञ्चूर्णनेवा ॥ प्रक्रियापूर्ववत् ॥ सूत्रेविष्टपस्थाने पिष्टपद्मलिपकारादिपाठस्तूज्ज्वलदत्तरीत्योक्तः । नायंयुक्तः । यत्र ब्रध्नस्यविष्टपमित्यादौदन्त्योष्ठ्यादिपाठस्यदर्शनात् ॥

पिष्टपचनम् । न० ऋजीषे । पिष्टपाकपात्रे । तई इ० भा० ॥ तेलाती इ० गौ० भा० ॥ पच्यतेऽत्र । डुपचष्० । करणेतिल्युट् । पिष्टस्यपचनम् ॥

पिष्टपाकभृत् । पुं० पिष्टकपाकपात्रे । पिष्टपचने ॥

पिष्टपूरः । पुं० वटकेघृतपूरे ॥ इ०हे०॥

पिष्टवर्त्तिः । पुं० मुद्गकसूरादिपिष्टे । चमस्याम् ॥

पिष्टसौरभम् । न० चन्दने ॥ इ०हा० ॥

पिष्टातः । पुं० पटवासके । धूलिगुच्छके । अवीर इतिबुक्का० इतिभा० ॥ वस्त्रादिवासनार्थमेकीकृत्यगन्धद्रव्यचूर्णे ॥ पिष्टमतति । अत० । कर्म्मण्यण् ॥

पिष्टकम् । न० तण्डुलोद्भवतत्रचीरे ॥

पिष्टिका । स्त्री० पिष्टद्विदले ॥ पिठ्ठी इ० भा० ॥ यथा । दालिः संस्थापितातोयेततोपहृतकञ्चुका ॥ शिलायांसाधुसम्पिष्टापिष्टिकाकथिताबुधैरितिभावमिश्रः ॥

पिष्टोडी । स्त्री० श्वेताम्लिकायाम् ॥

पिहितः । त्रि० आच्छादिते । संवीते । आवृते । छन्ने । ढका ० इ० भा० । तिरोहिते । अपिधीयतेस्म । डुधाञ्० । क्तः । दधातेर्हिः । भागुरिमतेनाल्लोपः ॥

पीठः । त्रि० चौंकीतिपीढी० इत्यादिनाम्नाचप्रसिद्धे ॥ उपवेशनाधारे । आसनविशेषे । पेठन्त्यत्र । पिठहिंसासंक्लेशनयोः । हलश्चेतिघञ् । बाहुलकाद्दीर्घः । पीयतेऽत्रवा । पीङ्पाने । वा० ठक् ॥ धातुपाषाणकाष्ठैश्चपीठस्त्रिविधउच्यते ॥ विशेषोयुक्तिकल्पतरौपीठोद्देशेद्रष्टव्यः ॥ एकपञ्चाशद्भेदभिन्नेदेवतास्थानविशेषे ॥ यथा ॥ कृतयुगेदक्षप्रजापतेर्यज्ञेशिवनिन्दांश्रुत्वाप्राणांस्त्यक्तवत्याः सत्याः शरीरंशिरसिधृत्वाभ्रमतिशिवेविष्णुनाचक्रेणच्छिन्नाअवयवाः यत्रयत्रपतितास्तएवदेशाःएकपञ्चाशन्महापीठाअभवन्निति पौराणिकी कथातिप्रसिद्धास्ति ॥ * ॥ अथतेषांनिरूपणम् । ईश्वरउवाच । मातः परापरेदेविसर्वज्ञानमयीश्वरि । कथ्यतांमेसर्वपी

ठंशक्तिभैरवदेवता : ।। देव्युवाच ॥ शृणुवत्सप्रवक्ष्यामिदयालोभक्तवत्सल या:भिर्विनानसिध्यन्तिजपसाधनतत्क्रिया : ।। पञ्चाशदेकपीठानिएवं भैरवदेवता : । अङ्गप्रत्यङ्गपातेन विष्णुचक्रक्षतेनच ।। ममान्यवपुषो देवहितायत्वयि कथ्यते ॥ ब्रह्मरंध्रं हिङ्गुलायांभैरवोभीमलोचन : । कोट्टवीसामहामायात्रिगुणायादिगम्बरी ।। १ ।। शर्करारेत्रिनेत्रं मे देवीमहिषमर्द्दिनी। क्रोधीशोभैरवस्तत्रसर्वसिद्धिप्रदायक : ।। २ ।। सुगन्धायांनासिकामेदेवस्त्र्यम्बकभैरव : । सुन्दरीसामहादेवीसुनन्दा तत्रदेवता ।। ३ ।। काश्मीरेकण्ठदेशश्चत्रिसंध्येश्वरभैरव: । महामाया भगवतीगुणातीतावरप्रदा ॥४॥ ज्वालामुख्यांमहाजिह्वादेवउन्मत्तभैरव: । अम्बिकासिद्धिदानाम्नीस्तनंजालन्धरेमम ।। ५ ॥ भीषणोभैरवस्तत्रदेवीत्रिपुरमालिनी ॥ हार्दपीठंवैद्यनाथेवैद्यनाथस्तुभैरव; ॥६॥ देवताजयदुर्गाख्या ।। ७ ।। नेपालेजानुनीमम ॥ कपालीभैरव : श्रीमान्महामायाचदेवता ॥ ८ ॥ मानसेदक्षहस्तोमेदेवीदाक्षायणीहर ॥ अमरोभैरवस्तत्रसर्वसिद्धिप्रदायक : ।। ९ ।। उत्कलेनाभिदेशश्चविरजाक्षेत्रमुच्यते । विमलासामहादेवीजगन्नाथस्तु

भैरव : ।। १० ॥ गण्डक्यांगण्डपातश्चतत्रसिद्धिर्नसंशय: । तत्रसागण्डकीचण्डीचक्रपाणिस्तुभैरव: ।। ११ ।। बहुलायांवामबाहुर्बहुलाख्यातुदेवता । भीरुकोभैरवोदेव : सर्वसिद्धिप्रदायक : ।। १२ ॥ उज्जयिन्यांकुर्परश्चमाङ्गल्य : कपिलाम्बर : । भैरव : सिद्धिद : साक्षाद्देवीमङ्गलचण्डिका ॥ १३ ॥ चट्टलेदक्षबाहुर्मेभैरवश्चन्द्रशेखर : । व्यक्तरूपाभगवती भवानीतत्रदेवताविशेषत : कलियुगेवसामिचन्द्रशेखरे ।। १४ ।। त्रिपुरायांदक्षपादोदेवतात्रिपुरामता। भैरवस्त्रिपुरेशश्चसर्वाभीष्टफलप्रद : ॥ १५ ॥ त्रिस्रोतायांवामपादोभ्रामरीभैरवोम्बर : ॥ १६ ॥ योनिपीठंकामगिरीकामाख्यातत्रदेवता । यत्रास्तेत्रिगुणातीतारक्तपाषाणरूपिणी । यत्रास्तेमाधव : साक्षादुमानन्दोथभैरव : । सर्वदाविहरेद्देवीतत्रमुक्तिर्नसंशय : ॥ तत्रश्रीभैरवीदेवीतत्रनक्षत्रदेवता। प्रचण्डचण्डिकातत्रमातङ्गीत्रिपुराम्बिका ॥ बगलाकमलातत्रभुवनेशीसुधूमिनी। एतानिवरपीठानिशंसन्तिवरभैरव ।। एवंतादेवता: सर्वाएवंतेदशभैरवा : ।। १७ ।। सर्वत्रविरलाचाहंकामरूपेगृहेगृहे ।। गौरीशिखरमारुह्यपुनर्जन्मनविद्यते ।। १८ ।। करतोयां-

समासाद्ययावच् छिखरवासिनी । शतयोजनविस्तीर्णंत्रिकोणंसर्वसिद्धिदम् । देवामरणमिच्छन्तिकिंपुनर्मानवादयः । भूतधात्रीमहामायाभैरवः क्षीरखण्डकः ॥ युगाद्यायांमहादेवदक्षाङ्गुष्ठपदोमम ॥ १९ ॥ नकुलीशः कालिपीठेदक्षपादाङ्गुलीषुच । सर्वसिद्धिकरीदेवीकालिकातत्रदेवता ॥ २० ॥ अङ्गुलीषुचहस्तस्यप्रयागेललिताभवः । जयन्त्यांवामजङ्घाचजयन्तीक्रमदीश्वरः ॥ २१ ॥ भुवनेशीसिद्धिरूपाकिरीटस्थाकिरीटतः । देवताविमलानाम्नीसंवर्त्तोभैरवस्तथा ॥ २२ ॥ वाराणस्यांविशालाक्षीदेवताकालभैरवः । मणिकर्णीतिविख्याताकुण्डलञ्चममश्रुतेः ॥ २३ ॥ कन्याश्रमेचपृष्ठंमेनिमिषोभैरवस्तथा । सर्वाणीदेवतातत्र ॥ २४ ॥ कुरुक्षेत्रेचगुल्फतः । स्थाणुर्नाम्नाचसावित्रीदेवता ॥ २५ ॥ मणिवेदके । मणिवंधचगायत्रीसर्वानन्दस्तुभैरवः । २६ श्रीशैलेचममग्रीवा महालक्ष्मीस्तुदेवता । भैरवः शम्बरानन्दोदेशेदेशेव्यवस्थितः ॥ २७ ॥ काञ्चीदेशेचकङ्कालोभैरवोरुरुनामकः । देवतादेवगर्भाख्या ॥ २८ ॥ नितम्बः कालमाधवे ॥ भैरवश्चासिताङ्गश्चदेवीकालीचमुक्तिदा । दृष्टादृष्टामहादेवमन्त्रसिद्धिमवाप्नुयात् ॥ कुजवारेभूततिथौनिशार्द्धेयस्तुसाधकः । नत्वाप्रदक्षिणीकृत्यमन्त्रसिद्धिमवाप्नुयात् ॥ २९ ॥ शोणाख्याभद्रसेनस्तु । नर्म्मदाख्येनितम्बकः ॥ ३० ॥ रामगिरौस्तनान्यञ्चशिवानीचण्डभैरवः ॥ ३१ ॥ वृन्दावनेकेशजालेउमानाम्नीचदेवता । भूतेशोभैरवस्तत्रसर्वसिद्धिप्रदायकः ॥ ३२ ॥ संहाराख्यऊर्द्धदन्तेदेवीनारायणीशुचौ । अधोदन्तेमहारुद्रोवाराहीपञ्चसागरे ॥ ३३ ॥ करतोयातटेतल्पंवामेवामनभैरवः ॥ अपर्णादेवतातत्रब्रह्मरूपाकरोद्भग ॥ ३४ ॥ श्रीपर्वतेदक्षतल्पंतत्रश्रीसुन्दरीपरा । सर्वसिद्धिकरीसर्वासुन्दरानन्दभैरवः ॥ ३५ ॥ कपालिनीभीमरूपावामगुल्फोविभासके ॥ ३६ ॥ उदरञ्चप्रभासेमेचन्द्रभागायशस्विनी । वक्रतुण्डोभैरव ॥ ३७ ॥ ओर्द्धोष्ठोभैरवपर्वते । अवन्तीचमहादेवीलम्बकर्णस्तुभैरवः ॥ ३८ ॥ चिवुकेभ्रामरी । देवीविकृताख्योजलेस्थले ॥ ३९ ॥ गण्डोगोदावरीतीरेविश्वेशीविश्वमातृका । दण्डपाणिर्भैरवस्तुवामगण्डेतुराकिनी ॥ अमायीभैरवोवत्ससर्वशैलात्मकोपरि ॥ ४० ॥ रत्नावल्यांदक्षस्कन्धः कुमारीभैरवः शिवः ॥ ४१ ॥ मिथिलायामुमादेवीवामस्क

ख्योमहोश्वर:॥ ४२ ॥ नालाहट्यांनलापातोयोगेशोभैरवस्तथा। तत्रसाकालिकादेवी सर्वसिद्धिप्रदायिका ॥ ४३ ॥ कर्णाटेचैवकर्णंमेअभीरुर्नामभैरवः। देवताजयदुर्गाख्यानानाभोगप्रदायिनी ॥ ४४ ॥ वक्रेश्वरेमनः पातवक्रनाथस्तुभैरवः। नदीपापहरातत्रदेवीमहिषमर्दिनी ॥ ४५ यशोरेपाणिपद्मञ्चदेवतायशरेश्वरी। चण्डश्चभैरवोयत्रतत्रसिद्धिमवाप्नुयात् ॥ ४६ ॥ अट्टहासेचोष्ठपातोदेवीसाफुल्लरास्मृता। विश्वेशोभैरवस्तत्रसर्वाभीष्टप्रदायकः ॥ ४७ ॥ हारपातोनन्दिपुरेभैरवोनन्दिकेश्वरः। नन्दिनीसामहादेवीतत्रसिद्धिर्नसंशयः ॥ ४८ ॥ लङ्कायांनूपुरश्चैवभैरवोराक्षसेश्वरः। इन्द्राक्षीदेवतातत्रइन्द्रेणोपासितापुरा ॥ ४९ ॥ विराटदेशमध्येतुपादाङ्गुलिनिपातनम्। भैरवोअमृताख्यश्चदेवीतत्राम्बिकास्मृता ॥ ५० ॥ मगधेदक्षजङ्घामेव्योमकेशस्तुभैरवः। सर्वानन्दकरीदेवीसर्वकामफलप्रदा ॥ ५१ ॥ एतास्तेकथिताः पुत्रपीठनाथाधिदेवताः ॥ चैत्राधीशंविनादेवंपूजयेत्पीठदेवताम्। भैरवोक्षियतेसर्वंजपपूजादिसाधनम् ॥ यत्नात्त्वाभैरवंपीठंपीठशक्तिश्चशङ्कर ॥ प्राणनाथनसिध्येतकल्पकोटिजपादिभिः ॥ नदेयंपरशिष्येभ्योनिन्दकायदुरात्मने। शठायवञ्चकायेदंदत्त्वामृत्युमवाप्नुयात् ॥ दद्यात्तशान्तायशिष्यायनैष्ठिकायशुचिप्रिये। साधकायकुलीनायमन्त्रीमन्त्रार्थसिद्धये ॥ ० ॥ इतितन्त्रचूडामणौशिवपार्वती संवादेएकपञ्चाशद्विद्योत्पत्तौपीठनिर्णयः समाप्तः ॥ अन्यानिपीठानिकालीपुराणे ॥ १८ । ५० । ६१ । अध्यायेवद्रष्टव्यानि ॥

पीठकलि:। पुं॰ नायकविशेषे। पीठमर्द्दे ॥

पीठमर्द्द:। पुं॰ नायकविशेषे। नर्म्मसचिवे ॥ तल्लक्षणं। कुपितस्त्रीप्रसादक इति। अस्योदाहरणं यथा। कोयंकोपविधिः प्रयच्छकरुणां गर्भं वचोजायतांपीयूषद्रवदीर्घिकापरिमलैऽऽरामोदितामेदिनी। आस्तांवा स्पृहयालुलोचनमिदं व्यावर्तयन्ती मुहुर्यस्मैकुप्यसितस्यसुन्दरितपोवृन्दालिमन्दामहेदिति ॥ नाट्योक्ता नायकप्रिये ॥

पीठसर्पक:। त्रि॰
पीठविसर्पी। खञ्जे
पीठसर्पी। पांशुरे। पङ्गौ ॥

पीठस्थानम्। न॰ देवताविशेषाणांपूजास्थाने ॥

पीठिका। स्त्री॰ पातनिकायाम् ॥ क्रमे ॥

पीठी। स्त्री॰ पीठे। आसने। चौंकी

पीढा० पीढी० इत्यादिभाषा ॥

पीडनम् । न० अवमर्द्दे । देशादेरुपद्रवदाने । शस्यादिसम्पन्नदेशस्यपरचक्रेणपीडने ॥ दुःखे ॥ भरणंपोष्यवर्गस्यप्रशस्तं स्वर्गसाधनम् । नरकंपीडनेचास्यतस्माद्यत्नेनतंभरेत् ॥ मर्द्दने । टीपना फींचना भीचना इत्यादिभाषा ॥ यथा । गर्भोभिघातविषमाशनपीडनाद्यैःपक्वंद्रुमादिवफलंपततिक्षणेनेति ॥ पीडअवगाहने । ल्युट् ॥

पीडा । स्त्री० बाधायाम् । व्यथायाम् दुःखे ॥ पीडयति पीडअवगाहने । चु० । भिदाद्यङ् । णिजभावेगुरोश्चहल : । टाप् । कृपायाम् ॥ शिरोमालायाम् । उत्तंसे ॥ सरलद्रुमे ॥ इतिमेदिनी ॥

पीडितम् । न० स्त्रीणांकरणे ॥ त्रि० । यन्त्रिते । बाधिते । मर्द्दिते ॥ पीडासञ्जातास्य । ता० इतच् ॥

पीत : । पुं० गौरे । हरिद्राभे । पीला इतिहल्दिया इतिचभाषा ॥ कुसुम्भे ॥ अङ्कोटे ॥ शाखोटे ॥ पुष्परागे ॥ न० पाने ॥ हरिताले ॥ त्रि० पीतवर्णवति ॥ कृतपाने ॥ पिबतिवर्णान्तरम् । औणादिकःक्तः ॥ पीयते चक्षुषायम् । पापाने । क्तः । घुमास्थेतीत्वम् ॥ पीतागावइत्यत्रतु० पीतंपानम्० आसामस्तीतिमत्वर्थीयोऽर्श आद्यजित्यच्प्रत्ययोबोध्य : । यद्वोत्तरपदलोपोद्रष्टव्य : । पीतोदका : पीता : । अत्रोदकस्यपीतत्त्वं गोषूपचर्यते ॥

पीतकम् । न० ताले । हरिताले ॥ अगुरुणि ॥ पद्मकाष्ठे ॥ पित्तले ॥ माक्षिके ॥ नन्दीवृक्षे ॥ कुङ्कुमे ॥ हरिद्रुवृक्षे ॥ किङ्किरातद्रुमे ॥ स्योनाके ॥ पीतशाले ॥ त्रि० पीतेनरक्ते ॥ पीतात्कन् ॥ यद्वा । स्वार्थे यावादिभ्य : कन् ॥ पीतचन्दने ॥

पीतकदली । स्त्री० स्वर्णकदल्याम् ॥

पीतकद्रुम : । पुं० हरिद्रुवृक्षे ॥

पीतकन्दम् । न० गर्जरे ॥

पीतकरवीरक : । पुं० पीतवर्णकरवीरपुष्पवृक्षे । पीतप्रसवे । सुगन्धिकुसुमे ॥

पीतकावेरम् । न० कुङ्कुमे ॥ पित्तले ।

पीतकाष्ठम् । न० पीतचन्दने ॥

पीतकीला । स्त्री० आवर्त्तकीलतायाम् ॥

पीतघोषा । स्त्री० पीतपुष्पघोषालतायाम् । धामार्गवे । महाजाल्याम् ॥

पीतचन्दनम् । न० पीतवर्णचन्दने । कालीयके । माधवप्रिये । कालानुसार्यके ॥ हरिद्रायाम् ॥

पीतचम्पक : । पुं० प्रदीपे ॥ पीतवर्णचम्पकपुष्पवृक्षे ॥

पीततण्डुल : । पुं० कङ्गुन्याम् ॥

पीततण्डुला। स्त्री॰ बृहतीप्रभेदे। चविकावृक्षे। पुत्रप्रदायाम्। बहुफलायाम् ॥

पीततुण्डः। पुं॰ कारण्डवखगे ॥ सुगृहे ॥

पीततैला। स्त्री॰ महाज्योतिष्मत्याम् ॥ ज्योतिष्मतीलतायाम् ॥

पीतदारुः। न॰ देवदारुणि ॥ पीतञ्चतद्दारुच ॥ हरिद्रौ ॥ सरले ॥

पीतदुग्धा। स्त्री॰ हेमक्षीर्याम् ॥ पीतंदुग्धमस्याः ॥ धेनुष्यायाम् ॥

पीतद्रुः। पुं॰ दारुहरिद्रायाम् ॥ पीतंद्रवति। द्रुगतौ। मितद्र्वादित्वाट्डः ॥ पीतश्चासौद्रुश्चवा ॥ सरलवृक्षे ॥

पीतनः। पुं॰ आम्रातके ॥ प्लक्षे ॥ न॰ पीतदारुणि ॥ कुङ्कुमे। हरिताले ॥ पीतंकरोति। तत्करोतीति णिच्। बहुलमन्यत्रापीतियुच्। ल्युर्वा ॥ यद्वा। पीयते। पीङ्पाने। वा॰ तनन्॰ गुणाभावश्च ॥ पीतंवर्णंनयतेवा। नयगतौ। णीञ्वा। अन्येभ्योपीतिडः ॥

पीतनकः। पुं॰ आम्रातके ॥

पीतनी। स्त्री॰ शालपर्ण्याम् ॥

पीतपर्णी। स्त्री॰ श्वित्रघ्न्याम्।

पीतपादा। स्त्री॰ शारिकापक्षिणि ॥ पीतचरणयुक्ते ॥

पीतपुष्पः। पुं॰ चम्पकवृक्षे ॥ कर्णिकारे ॥ पिण्डीतकप्रभेदे ॥ पीतझिण्ट्याम् ॥ कूष्माण्डे ॥ पीतानिपुष्पाण्यस्य ॥ न॰। आहुल्यवृक्षे ॥ हरिद्राभकुसुमे ॥

पीतपुष्पा। आढक्याम् ॥ इन्द्रवारुण्याम् ॥ झिञ्झिरिष्टाक्षुपे ॥ कर्कोटक्याम् ॥

पीतपुष्पी। स्त्री॰ शङ्खपुष्प्याम् ॥ पीतवाष्यालके ॥ सहदेव्याम् ॥ महाकोषातक्याम् ॥ त्रपुष्याम्। राजकोशातक्याम् ॥

पीतफलः। पुं॰ शाखोटवृक्षे ॥ कर्मरङ्गवृक्षे ॥ पीतानिफलान्यस्य ॥

पीतफलकः। पुं॰ शाखोटवृक्षे ॥

पीतवालुका। स्त्री॰ हरिद्रायाम् ॥ पीतवर्णसिकतायाम् ॥

पीतभद्रः। पुं॰ किङ्किराते ॥

पीतभृङ्गराजः। पुं॰ स्वर्णभृङ्गारे। हरिप्रिये ॥

पीतमणिः। पुं॰ पुष्परागे ॥ गोमेदे ॥

पीतमस्तः। पुं॰ खगान्तरे। कलिकारे ॥

पीतमाक्षिकम्। न॰ मधुप्रभेदे ॥

पीतमुण्डः। खगविशेषे। कलिकारे ॥

पीतमुद्गः। पुं॰ मसौ। प्रवेले। शारदे। सोनामूंगा इ॰ भा॰ इ॰ हे॰ ॥

पीतमूलकम्। न॰ गर्जरे ॥ इ॰ रा॰ नि॰ ॥

पीतयूथी। स्त्री॰ स्वर्णयूथ्याम्। सोनजुही॰ भा॰ ॥

पीतरक्तः । पुं० पुष्परागमणौ ॥

पीतरत्नम् । न० गोमेदमणौ ॥

पीतरागः । पुं० पीतवर्णे ॥ किञ्जल्के ॥ सिक्थके ॥ त्रि० । पीतवर्णवति

पीतरोहिणी । स्त्री० काश्मर्याम् ॥

पीतलः । पुं० पीतवर्णे ॥ त्रि० तद्वति ॥

पीतलकम् । न० पित्तले ॥ इ० रा० ॥

पीतलोहम् । न० पित्तलभेदे ॥

पीतवासाः । पुं० श्रीकृष्णे ॥ त्रि० पीतवस्त्रवति ॥

पीतबीजा । स्त्री० मेथिकायाम् । पीतानिबीजानियस्याः ॥ त्रि० पीतवर्णबीजयुक्ते ॥

पीतवृक्षः । पुं० श्योनाकप्रभेदे ॥ सरलवृक्षे ॥

पीतशालः । पुं० असनवृक्षे ॥

पीतसारः । पुं० मलयजे ॥ गोमेदकमणौ ॥ तुरुष्के ॥ बीजके ॥ अङ्कोठवृक्षे ॥ न० हरिचन्दने ॥

पीतसारकः । पुं० सर्जकवृक्षे विजयसारइतिख्याते ॥ पीतः सारोस्य ॥ निम्बवृक्षे ॥ अङ्कोठवृक्षे ॥ इ० रा० नि० ॥

पीतसारि । न० सोतोञ्जने ॥

पीतसालकः । पुं० सर्जकवृक्षे । असने । बन्धूके । विजयसार० इ० ख्याते ॥ पीतः सारोऽस्य । रलयोरेकत्त्वम् ॥

पीतस्फटिकः । पुं० पुष्परागमणौ ॥

पीता । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥ दारुहरिद्रायाम् ॥ महाज्योतिष्मत्याम् ॥ कपिलशिंशपायाम् ॥ प्रियङ्गौ ॥ गोरोचनायाम् ॥ अतिविषायाम् ॥ पीयतेस्म । पीङ्पाने० पापानेवा । कर्मणिक्तः । घुमास्थे तीत्वम् ॥

पीताङ्गः । पुं० श्योनाकप्रभेदे ॥

पीताब्धिः । पुं० अगस्त्यमुनौ ॥ पीतः अब्धिर्येनसः ॥

पीताभम् । न० कालीयके । हरिचन्दने ॥ पीताआभायस्यतत् ॥ त्रि० । पीतकान्तौ ॥

पीताम्बरः । पुं० अच्युते । विष्णौ ॥ पीतमम्बरंयस्यसः ॥ शैलूषे ॥ न० हरिद्राभवसने ॥ पीतवर्णकौषेयवस्त्रे ॥ त्रि० पीतवस्त्रयुक्ते ॥

पीताम्बरा । स्त्री० बगलादेव्याम् ॥

पीताश्मा । पुं० पुष्परागमणौ ॥

पीतिः । पुं० घोटके । तुरगे ॥ इत्यमरः ॥ पिबति । पापाने । क्तिच् । घुमास्थेतीत्त्वम् ॥

पीतिः । स्त्री० पाने । द्रवद्रव्यस्यगलाधः करणे ॥ इतिमेदिनीकरः । पानम् । पा० । स्त्रियांक्तिन् । घुमास्थे तीत्त्वम् ॥ शुण्डायामिति शब्दचन्द्रिका ॥

पीतिका । स्त्री० पीतयूथ्याम् ॥ दारुहरिद्रायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥

पीतुः पुं० । सूर्ये ॥ वन्हौ ॥

पिबति । पा० । पः किच्चेति तुन् ॥

पीथः । पुं० अर्के ॥ अग्नौ ॥ काले ॥ न० । जले ॥ घृते ॥ पिबति । पा० । पातॄतुदीत्यादिनाथक् ॥

पीथिः । पुं० घोटके ॥

पीनः । त्रि० स्थूले ॥ प्यायतेस्म । ओप्यायीवृद्धौ । गत्त्यर्थेतिक्तः । ओदितश्चेतिनत्वम् । प्यायः पीभावः ॥

पीनसः । पुं० रोगविशेषे । नासास्रावे । प्रतिश्याये ॥ अस्यनिदानम् ॥ यथा । आनह्यतेयस्यविशुष्यतेचप्रक्लिद्यतेधूप्यतिचैवनासा । नवेत्तियोगन्धरसांश्चजन्तुर्जुष्टं व्यवस्येत्खलुपीनसेन ॥ तञ्चानिलश्लेष्मभवंविकारंब्रूयात्प्रतिश्यायसमानलिङ्गम् ॥ अस्यौषधम् । यथा । पिप्पलीत्रिफलाचूर्णंमधुसैंधवसंयुतम् । सर्वरोगज्वर श्वासशोषपीनसहृद्भवेत्इति ॥ पीनंस्यति० सायतिवा । षोअन्तकर्म्मणि० षैत्र येवा । आतोनुपेतिकः ॥

पीनसा । स्त्री० कर्कट्याम् ॥ इ० रा० नि० ॥

पीनसी । त्रि० पीनसरोगिणि ॥

पीनस्कन्धः । पुं० महिषे ॥

पीनोध्नी । स्त्री० पीवरस्तन्याङ्गवि ॥ पीनमूधोऽस्याः । ऊधसोऽनङ् । बहुव्रीहेरूधसोङीष् ॥

पीपरिः । पुं० ह्रस्वपत्रे ॥ इ० रा० नि० ॥

पीयुः । पुं० काले ॥ रवौ ॥ घूके । पेचके ॥ सुवर्णवायसयोरिति दीक्षितः ॥ पिबति । पा० । खरुशङ्कुपीयुनीलङ्गुलिगु० इतिकुप्रत्ययः धातोरीत्त्वंयुगागमश्च ॥

पीयूषम् । न० अमृते ॥ अमृतायाम् । गुडूच्याम् ॥ यथा । पीयूषलोकपःश्चालोचरमानांक्रमायदा इ० लोलिम्बराजः ॥ दुग्धे ॥ पुं० न० नव्यसूतधेनोःसप्तदिवसावधिक्षीरे । पेयूषे ॥ पीयते० पीय्यते० अनेनवा । पीय इ० सौत्रो धातुः प्रीतौ । पीयेरूषन् ।

पीयूषमहाः । पुं० चन्द्रे ॥ इ० श० रत्नावली ॥

पीयूषरुचिः । पुं० चन्द्रे ॥ त्रि० । अमृतप्रिये ॥

पीलकः । पुं० पिपीलिकायाम् ॥ इ० हेमचन्द्रः ॥

पीलुः । पुं० प्रसूने ॥ परमाणौ ॥ मतङ्गजे ॥ तालस्यास्थिखण्डे ॥ काण्डे । वर्गे ॥ व्रजादिदेशेषु स्वनाम्नाप्रसिद्धे पादपविशेषे । गुडफले ॥ कृमिविशेषे ॥ पुष्पद्रुमे ॥ पीलयति । पीलप्रतिष्टम्भे । मृगय्वादित्वात्कुः ॥ न० पीलुवृक्ष

स्यफले । पीलू० इ० भा० ॥ पीलुश्लेष्मसमीरघ्नं पित्तलंभेदिगुल्मनुत् । स्वादुतिक्तञ्चयत्पीलुतन्नात्युष्णंत्रिदोषहृत् ॥

पीलुक : । पुं० मधूकप्रभेदे ॥

पीलुकुण : । पुं० पीलूनांपाके ॥ तस्य पाकमूलइत्यादिनाकुणप् प्रत्ययः ॥

पीलुनी । स्त्री० मूर्वायाम् ॥

पीलुपत्र : । स्त्री० लताविशेषे । मोरटायाम् ॥

पीलुपर्णी । स्त्री० विम्बिकायाम् ॥ मूर्वायाम् ॥ ओषधिभिदि ॥ पीलोरिवपर्णान्यस्या : ॥ पाककर्णेतिङीष् ॥

पीवा । त्रि० स्थूले ॥ प्यायते । प्यैङ्वृद्धौ । ध्याप्यो : सम्प्रसारणंचेतिक्वनिप् ॥

पीवर : । त्रि० स्थूले । मोटा इति भाषा ॥ प्यायते । प्यैङ् । छित्वरच्छत्वरेतिवरच् प्रत्ययान्तो निपातित : ॥ पुं० कूर्मे ॥

पीवरस्तनी । स्त्री० स्थूलस्तन्याङ्गवि । पीनोध्न्याम् ॥ पीनस्तनविशिष्टायांनार्याम् ॥ पीवरा : स्तना ; पीवरौवास्तनौअस्या : स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादितिङीष् ॥

पीवरा । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥ शतावर्याम् ॥ स्थूलायाम् ॥

पीवरी । स्त्री० शालपर्ण्याम् ॥ शतमूल्याम् ॥ प्यायते । प्यैङ् । ध्याप्योः सम्प्रसारणञ्चेतिक्वनिप् स्त्रियांवनोरचेङीब्रौ ॥

पुंध्वषः । पुं० गन्धमूषिके ॥

पुंश्चलः । पुं० व्यभिचारिणि ॥ यथा ॥ ललाटोपस्थतास्तिस्रोरेखाःस्युःशतवर्षिणाम् । नृपत्वं स्याच्चतसृभिरायुः पञ्चनवत्यथ ॥ अरेखिणायुर्नवतिर्विच्छिन्नाभिश्चपुंश्चलः ॥ इ० गरुडपु०

पुंश्चली । स्त्री० व्यभिचारिण्याम् । अतिचञ्चलायाम् । असत्याम् ॥ तस्याश्चरित्रदोषायथा । अहोकोवेद भुवनेदुर्ज्ञेयंपुंश्चलीमनः । पुंश्चल्यांयोहिविश्वस्तोविधिनासविडम्बितः ॥ वहिष्कृतश्चयशसाधर्म्मेणस्वकुलेनच । वाञ्छितं नूतनंप्राप्य विनश्यतिपुरातनम् ॥ सदास्वकर्म्मसाध्यासाकोवातस्या : प्रियोऽप्रिय : । दैवेकर्म्मणि पैत्रेचपुत्रेबन्धौनभर्त्तरि ॥ दारुणंपुंश्चलीचित्तं सदाशृङ्गारकर्म्मणि । प्राणाधिकंरतिज्ञंसाऽमृतदृष्ट्याहिपुंश्चली ॥ रत्नप्रदंरत्यविज्ञंविषदृष्ट्याहिपश्यति । सर्वेषांस्थलमस्त्येवपुंश्चलीनांनकुत्रचित् ॥ दारुणापुंश्चली जातिर्नरजातिभ्यएवच ॥ निष्कृति : कर्मभोगान्ते सर्वेषामस्तिनिश्चितम् ॥ नपुंश्चलीनांविप्रेन्द्रयावच्चन्द्रदिवाकरौ । अन्यांसांकामिनीनाञ्चकीटंहन्तुश्चया

दया । सानास्तिपुंश्चलीनाञ्चकान्तं हन्तुंपुरातनम् ॥ रतिञ्चंनूतनंप्राप्यविषतुल्यंपुरातनम् । कान्तं हत्वा हिनस्त्येवसोपायेनावलीलया ॥ * ॥ पृथिव्यांयानिपापानिपुंश्चलीष्वेव भारते । तिष्ठन्तिताभ्योनपरा : पापिष्ठा : सन्तिकिञ्चन ॥ (*†*) ॥ पुंश्चलीपरिपक्वान्नंसर्व्वंपातकमिश्रितम् । दैवेकर्म्मणिपैत्रेचदेयंनचतथाजलम् । अन्नंविष्ठापयोमूत्रंपुंश्चलीनाञ्चनिश्चितम् । दत्त्वापितृभ्योदेवेभ्योभुक्त्वाचनरकंव्रजेत् ॥ शतवर्षंकालसूत्रेपचत्येवसुदारुणे । घोरान्धकारेकृमयस्तंदशन्तिदिवानिशम् ॥ पुंश्चल्यन्नञ्चयोभुङ्क्तेदैवाद्द्विनराधम : । सप्तजन्मकृतंपुण्यंतस्यनश्यतिनिश्चितम् ॥ आयु : श्रीर्यशसांहानिरिहलोकेपरत्रच । तस्माद्यत्नाद्वर्जनीयंपाकपात्रंकलत्रकम् ॥ (०‡*†) ॥ पुंश्चलीदर्शनेपुण्यंयात्रासिद्धिर्भवेद्ध्रुवम् । स्पर्शनेचमहापापंतीर्थस्नानाद्विशुद्ध्यति ॥ स्नानंदानंव्रतञ्चैवजपश्चदेवपूजनम् । निष्फलंपुंश्चलीनाञ्चभारतेजीवनंवृथा ॥ (*०†०*) ॥ उपस्थितसकामपुंश्चलीत्यागेदोषोयथा रहस्युपस्थितांकामात्पुंश्चलींचेज्जितेन्द्रियः परित्यजेद्धर्म्मभयादधर्मान्नरकंव्रजेत् ॥ (†०*०†) ॥ सर्वदैवतस्यास्तपस्विन्त्याज्यत्वंगर्हितत्वंचयथा । उपस्थिताचयायोषिद्त्याज्यारागिणामपि । श्रुतौश्रुतमितित्याज्यासर्वदैवतपस्विनाम् ॥ अहोसर्वा : परित्याज्या:पुंश्चलीचविशेषत : । धनायु : प्राणयशसांनाशिनीदु : खदायिनी ॥ स्वकार्यतत्पराशश्वत्परकार्यविघातिनी । निष्ठुरानरघातिभ्य : सर्वापहीनरूपिणी ॥ विद्युद्दीप्तिर्जलेरेखालोभान्मैत्रीयथाभवेत् । परद्रोहाद्यथासम्पत्कुलटाप्रेमतत्परम् ॥ सर्वेभ्योहिंस्रजन्तुभ्योविषहीनासदैवसा । योविश्वसेत्तांसम्मूढोविपत्तस्यपदेपदे ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्ते श्रीकृष्णजन्मखण्डे २३ । २४ । ७२ अध्याय: ॥ पुंसोभर्त्तु: सकाशाच्चलति० पुरुषान्तरंगच्छति । चलगतौ । अच् । गौरादि : ॥

पुंश्चिह्नम् । न० शिश्ने ॥

पुंसवनम् । न० दुग्धे । गर्भे ॥ संस्कारविशेषे ॥ द्वितीयेवाथतृतीयेवामासिपुंसवनंभवेत् । व्यक्तेगर्भेभवेत्कार्यंसीमन्तेनसहाथवा ॥ पुमान् सूयतेऽनेन । षुञ्० । ल्युट् ॥

पुंस्त्वम् । न० रेतसि । शुक्रे ॥ पुरुषत्वे ॥

पुंस्त्वविग्रह : । पुं० भूतृणे ॥

पुक्कस : । पुं० श्वपचे ॥ अधमे ॥ पुत्कुत्सितम् पुण्यंवापुमांसंवाकस

ति । कसगतौ । अच् । मू॰ कोवा ॥ पृ॰ । निषादाच्छूद्रायांजाते । जातानिषादाच्छूद्रायांजात्याभवति पुक्कस : ॥

पुक्कसी । स्त्री॰ कालिकायाम् ॥ नीली़याम् ॥

पुङ्ख : । पुं॰ मङ्गलाचारे ॥ शराङ्गे । बाणमूले ॥ श्येने ॥

पुङ्खानुपुङ्खम् । न॰ मङ्गलामङ्गले ॥ यथा । पुङ्खानुपुङ्खविषयेक्षणतत्परोपिधीरोनमुह्यति मुकुन्दपदारविन्दे । सङ्गीतनृत्यगतितालवशंगतापि मौलिस्थकुम्भपरिरक्षणधीर्नटीवेति ॥

पुङ्ग : । पुं॰ न॰ पुञ्जे ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

पुङ्गल : । पुं॰ आत्मनि ॥ इतिभूरिप्रयोग : ॥

पुङ्गव : । पुं॰ वलीवर्दे । वृषे ॥ पुमांश्चासौगौश्च । गोरतद्धितलुकीति टच् ॥ औषधमाप्रभेदे ॥ उत्तरपदस्थ : श्रेष्ठे ॥ ऋषभौषधे ॥ महोक्षे ॥ पुरुषर्षभे ॥ पुमान्गौरिव । उपमितिसमास: । पूर्ववत्टच् ॥

पुच्छ : । पुं॰ पश्चात्प्रदेशे ॥ पुं॰न॰ लाङ्गूले ॥ न॰ कलापे । समूहे । लोमवल्लाङ्गूले ॥ पुच्छति । पुच्छप्रसादे । प॰ अच् । पृ॰ । पुच्छभाण्डेतिनिपातनाद्दायसाप : ॥ लीचटकाना॰ इतिभा॰ ॥

पुच्छदा । स्त्री॰ । लक्ष्मणकन्दे ॥ इ॰ राजनिर्घण्ट : ॥

पुच्छी । पुं॰ कुक्कुटे ॥ अर्कवृक्षे ॥ त्रि॰ । लाङ्गूलवति ॥

पुञ्ज : । पुं॰ राशौ । धान्याद्युच्छ्रितवृन्दे ॥ पिञ्जयति॰ पिञ्ज्यतेवा । पिजिहिंसाबलादाननिकेतनेषु । अच्॰ घञ्वा । पृ॰ । यद्वा । उन्नत्यापुमांसंजयति । अन्ये॰ ड : ॥

पुञ्जकस्थली । स्त्री॰ अप्सरोविशेषे ॥

पुट : । पुं॰ जालपल्लवे ॥ न॰ । आदीपाले ॥ उपर्यधोभवापक्वसंयुक्तमृदादिकपालद्वयरूपौषधपाकपात्रे ॥ धात्वादिमारणोपयुक्तान्पुटप्रकारानाहरसप्रदीप : । लोहादेरपुनर्भावस्तद्गुणत्वंगुणाढ्यता । सलिलेतरणञ्चापिततत्सिद्धि : पुटनाद्भवेत् ॥ गम्भीरेविस्तृतेकुण्डे द्विहस्ते चतुरस्रके । वनोपलसहस्रेणपूरितेपुटमौषधम् । कोष्ठेरुद्धं प्रयत्नेनगोविष्ठोपरिधारयेत् । वनोपलसहस्रार्द्धं कोष्ठिकोपरिनि : क्षिपेत् ॥ वह्निंविनि : क्षिपेत्तन्महापुटमिति स्मृतम् ॥ १ ॥ कोष्ठंभूषा । गोविष्ठा॰ गोइठा ॥ †*‡* ॥ सपादहस्तमानेनकुण्डे निम्ने तथायते । वनोपलसहस्रेणपूर्णंमध्ये विधारयेत् ॥ पुटनद्रव्यसंयुक्तांको

ष्ठिकांमुद्रितांमुखे। अधोर्द्धानिकरण्डानिअर्द्धान्युपरिनि: क्षिपेत्॥ एतद्गजपुटंप्रोक्तंख्यातंसर्वपुटोत्तमम्। हस्तश्चतुर्विंशत्यङ्गुलप्रमाण: सप्तपाद: तेनत्रिंशदङ्गुलप्रमाणेनेत्यर्थ: अतएवोक्तम्। साधारणेनराङ्गुल्यात्रिंशदङ्गुलकोगज:। करण्डानि॰ आरण्यगोमया:। इ॰ गजपुटम्॥ २॥ (++++)— अरत्निमात्रकेकुण्डेपुटंवाराहमुच्यते॥ ३॥ वितस्तिमातृके खातेकथितंकौक्कुटंपुटम्॥ ४॥ अरत्निस्तुनिष्कनिष्ठेनमुष्टिना। इत्यमर:। निसृतकनिष्ठयामुष्ट्योपलक्षितोहस्तोऽरत्निरित्यर्थ:॥ षोड़शाङ्गुलकेखातेकस्यचित्कौक्कुटंपुटम्॥ यत्पुटंदीयतेखातेह्यष्टसङ्ख्यैर्वनोपलै:। कपोतपुटमेतत्तु कथितंपुटपण्डितै:॥ ५॥ गोष्ठांतर्गोखुरक्षुण्णंशुष्कचूर्णितगोमयम्। गोवरंतत्समाख्यातंवरिष्ठंरससाधने॥ बृहद्भाण्डस्थितैर्यत्रगोवरैर्दीयते पुटम्। तद्गोवरपुटंप्रोक्तंभिषग्भि: सूतभस्मकृत्॥ ६॥ बृहद्भाण्डेतुषै: पूर्णे मध्ये मूषांविधारयेत्। क्षिप्त्वाग्निंमुद्रयेद्भाण्डं तद्भाण्डपुटमुच्यते॥ ७॥ इति भावप्रकाश:॥ पुं॰। न॰। अश्वखुरे। ३॥ आच्छादने॥ पत्रादिरचितेपुष्पाद्याधारे। पुडा॰

इति॰ टीना॰ इतिचभा॰। मिथ: संश्लेषे॥

पुटकम्। न॰ पद्मे॥ इतिशब्द॰॥

पुटकन्द:। पुं॰ कोलकन्दे॥

पुटकिनी। स्त्री॰ पद्मिन्याम्॥ पुटकानिसन्त्यत्रपुष्करादिभ्योदेशइतीनि:॥

पुटग्रीव:। पुं॰ गर्गर्याम्॥ ताम्रकुम्भे॥

पुटपाक:। पुं॰ पुटान्तरितौषधपचने॥ अस्यविधिर्यथा॥ पुटपक्वस्यकल्कस्यस्वरसोगृह्यतेयत:। अतस्तुपुटपाकानांयुक्तिरत्रोच्यतेमया॥ पुटपाकस्यपाकोयं लेपस्याङ्गारवर्णता:लेपञ्चद्व्यङ्गुलंस्थूलंकुर्याद्द्व्याङ्गुलिमात्रकम्। काश्मरीवटजंब्वादिपत्रैर्वेष्टनमुत्तमम्। पलमात्रोरसोग्राह्य: कर्षमात्रंमधुक्षिपेत्। कल्कचूर्णद्रवाद्यास्तुदेया: कोलमिताबुधै:॥ ०० ॥ अपिच। द्वेबिल्वेस्निग्धमांसस्यपरंद्रव्यं पलंमतम्। द्रवस्यकुडवोन्मानंसर्वमेकत्रपेषयेत्॥ तदेकत्रसमालोड्यपत्रै: सुपरिवेष्टितम्। पुटपाकविधानेन तत्पक्त्वातद्रसंबुध:॥ तर्पणोक्तेन विधिनायथावदवधारयेत्। दृष्टिमध्ये निषेच्य: स्यान्नित्यमुत्तानशायिना॥ स्नेहनोलेखनश्चैवरोपणश्चेतिसत्रिधा। हित: स्निग्धोविरूढस्यस्निग्ध

स्यसतुलेखनः ॥ हष्टैर्वलार्थमितरः पित्तासृग्व्रणवातनुत् । इतरोरोपणः । स्नेहमांसवसामज्जमेदः स्वाद्वौषधैः कृतः ॥ स्नेहनः पुटपाकः स्याद्धार्यौद्वे वाक्शतेतुसः । वाक्शतंछोटिकाशतम् । जाङ्गलानांयकृन्मांसैर्लेखनद्रव्यसंयुतैः ॥ कृष्णलोहरजस्ताम्रशङ्खविद्रुमसिन्धुजैः । समुद्रफेनकासीस स्रोतोजदधिमस्तुभिः ॥ लेखनोवाक्छतंतस्य परंधारणमिष्यते । स्तन्यजाङ्गल मध्वाज्यतिक्तकद्रव्यभावितः ॥ लेखनात्त्रिगुणोधार्यः पुटपाकस्तुरोपणः । तिक्तकद्रव्याण्याह । निम्बामृतावृषपटोलनिदिग्धिकाभिः स्यात्पञ्चतिक्तकइतिप्रथितोगुणोवम् । आचरेत्तर्पणोक्तान्तुक्रियांव्यापत्तिदर्शने ।व्यापत्तिदर्शने। मिथ्याकृतपुटपाकजनितव्याधिदर्शने। तेजांस्यनिलमाकाशमादर्शंभास्वराणिच । नेत्रे ततर्पितेनेत्रे यस्यवापुटपाकवान् ॥ इति भावमिश्रः ॥

पुटपाकजम् । न० मांससत्रव्यञ्जनान्तरे ॥ गुरुयन्त्रेणयत्पक्वं तज्ज्ञेयं पुटपाकजम् ॥

पुटभेदः । पुं० नदीवक्रे ॥ पत्तने । नगरे ॥ आतोद्ये ॥ तटिनीमुखे ॥ चक्राकारेणजलानामधोयाने ॥ पुटंसंश्लिष्टंभिनत्ति । भिदिर० । कर्मण्यण् ॥ पाषाणविशेषे ॥ पुटैःपुटैर्भिद्यते इ० ॥

पुटभेदकः । पुं० पाषाणविशेषे ॥

पुटभेदनम् । न० पत्तने । स्थानीये । नगरे ॥ पुटानिपात्राणिभिद्यन्तेऽत्र । भिदिर्० । अधिकरणेल्युट् । युज्वा ॥

पुटालुः । पुं० शूकरकन्दे । कोलकन्दे ॥

पुटिका । स्त्री० एलायाम् ॥

पुटितम् । न० अहिपुटे ॥ हस्तपुटे । त्रि० । पाटिते ॥ स्यूते ॥

पुटी । स्त्री० कौपीने ॥ आच्छादने ॥ पत्रादिनिर्मितपुष्पाद्याधारे । पुडिया० पुडी० इ० भा० ॥ गौ० ङीष् ॥

पुटोटजम् । न० श्वेतच्छत्रे ॥ इ० त्रिकाण्डशेषः ॥

पुटोदकः । पुं० नारिकेले ॥ इ० हा० ॥

पुण्डरी । पुं० हस्तिनांमनुष्याणाञ्चक्षुष्ये क्षुद्रविटपे । शालपर्णीपत्रसमानपत्रे । पौण्डरीके । चक्षुष्ये । सालपुष्पे ॥ इ० शब्द० ॥

पुण्डरीकम् । न० सिताम्भोजे । सितच्छत्रे ॥ भेषजे ॥ पुं० । व्याघ्रे । अग्निदिङ्नागे ॥ कोषकारान्तरे ॥ सहकारे ॥ गणधरे ॥ राजिलाहौ ॥ गजज्वरे ॥ मदनकवृक्षे ॥ कमण्डलौ ॥ श्वेतकर्णे ॥ शाले

जातिविशेषे ॥ कुष्ठविशेषे ॥ तल्लक्षणम् । सश्वेतंरक्तपर्यन्तं पुण्डरीकदलोपमम् । सोत्सेधञ्चसरागञ्च पुण्डरीकंप्रचक्षते इति० । पुण्डरीकवर्णयोगात्पुण्डरीकः । अर्शआद्यच् ॥ पुण्डयति । मडिभूषायाम् । पुडिच । फर्फरीकादयश्चेत्यरीकन् ॥

पुण्डरीकाक्षः । पुं० विष्णौ । नारायणे । हृत्पुण्डरीकेप्रकाशमानेवासुदेवे ॥ तस्यस्मरणादेवशुचिर्भवति । यथा । अपवित्रः पवित्रोवासर्वावस्थाङ्गतोपिवा । यःस्मरेत्पुण्डरीकाक्षंसवाह्याभ्यन्तरः शुचिरितिस्मृतेः ॥ पुण्डरीकमिवाक्षिणीयस्य । वहुव्रीहौसक्थ्यक्ष्णोः स्वाङ्गात्षच् । पुण्डरीकेषुअक्षियस्यवा ॥ पुण्डरीकस्थानेअक्षियस्येतिवा ॥ अयमर्थस्तुहरिस्तेसाहस्रमितिपुष्पदन्तस्तोत्रे व्यक्तः ॥ यद्वापुण्डरीकलोकात्मकमक्षति । अक्षूव्याप्तौ । कर्मण्यण् ॥ तत्त्रायतिवा । त्रैचये । आतोनुपसर्गेइतिकः । अन्येषामपीतिदीर्घः । आङ्प्रश्लेषोवा । तत्वसुपीतिमूलविभुजेतिकः ॥ न० । पुण्डर्ये ॥

पुण्डरीयकम् । न० प्रपौण्डरीके । स्थलपद्मे ॥

पुण्डर्यम् । न० प्रपौण्डरीके ॥ पुण्डयति । पुडिखण्डने । अच् । पुंडस्यार्घ्यः प्रधानम् । शकन्ध्वादिः

पुण्ड्रः । पुं० दैत्यविशेषे ॥ इक्षुप्रभेदे । पौंडा० इ० भा० ॥ अतिमुक्तके चित्रे ॥ कृमौ ॥ पुण्डरीके ॥ तिलके । पुष्पवृक्षविशेषे ॥ ह्रस्वप्लक्षे ॥ देशविशेषेतु पुण्ड्राः ॥ न० । ऊर्द्धपुण्ड्रादौ ॥ पुण्डते । पुडिखण्डने । स्फायितञ्चीतिरक् ॥

पुण्ड्रकः । पुं० अतिमुक्ते । वासंत्याम् । माधवीलतायाम् । तिलकवृक्षे । स्थिरपुष्पायाम् ॥ इक्षुप्रभेदे । पौण्डा इ० भा० ॥ पुण्डति०पुण्डतेवा । मुडिबन्धने० पुडिच । स्फायीतिरक् । स्वार्थेकन् ॥

पुण्ड्रकेलिः । पुं० इभे । हस्तिनि ॥ पुण्ड्रेषुकेलिर्यस्य ॥

पुण्यम् । न० धर्मे ॥ सुकृते ॥ यथा । पण्डितेनापिकिन्तेनसमर्थेनचदेहिनाम् । यत्पुण्यंभारमुद्वोढुमशक्तः पारलौकिकमिति ॥ तस्माद्यतेतपुण्येषुयइच्छेन्महतींश्रियमिति ॥ विधिविहिते ॥ सदाचारे ॥ शोभनकर्म्मणि ॥ त्रि० । शोभने । मनोरमे । सुन्दरे ॥ पावने ॥ शुद्धे ॥ पुनाति० पूयतेऽनेनवा । पूञ् । पूञोयसुडुह्रस्वश्चेतियत्णुट्ह्रस्वश्च ॥ यद्वा । पुणति । पुणकर्म्मणिशुभे । इगुपधेतिकः । पुणेसाधुः । तत्र

साधुरितियत् ॥ दयासमंनास्तिपुण्यंपापंहिंसासमं नहीतिदेवीभागवतम् ॥

पुण्यकम् । न० विधिविहितेउपवासकृच्छ्रचान्द्रायणप्राजापत्यनक्तभोजनादिव्रते ॥ पुण्यमेव । संज्ञायांकन् ॥

पुण्यकव्रतम् । न० ब्रह्मवैवर्त्तोक्ते । स्त्रीकर्त्तव्ये नियमविशेषे ॥

पुण्यकृत् पुं० अश्वमेधादियाजिनि ॥ आश्रमकर्म्मकृति ॥ त्रि० पुण्यकर्त्तरि । धार्म्मिके ॥ पुण्यंकृतवान् सुकर्मपापमन्त्रपुण्येषुकृञः इति कृञः क्विप् ह्रस्वस्येतितुक् ॥ पुण्यंकारयतिवा । बहुलमन्यत्रापीतिणिलुक् ॥

पुण्यगन्धः । पुं० चम्पके । पुण्योगन्धोऽस्य ॥

पुण्यजनः । पुं० यक्षे ॥ राक्षसे ॥ मङ्गलादिवद्विरुद्धलक्षणयापुण्यश्चासौजनश्च ॥ धार्म्मिके ॥ पुण्याश्रयोजनः । मध्यमपदलोपीसमासः ।

पुण्यजनेश्वरः । पुं० कुवेरे । त्र्यम्बकसखे ॥ पुण्यजनाः यक्षाः तेषामीश्वरः ॥

पुण्यतृणम् । न० श्वेतकुशे ॥

पुण्यदर्शनः । पुं० चाषपक्षिणि ॥

पुण्यफलः । पुं० वनविशेषे । लक्ष्म्यारामे ॥ न० । धर्म्मजन्यफले ॥

पुण्यभाक् । त्रि० पुण्यविशिष्टे ॥

पुण्यभूः । स्त्री० आर्य्यावर्त्ते ॥ पुण्यस्य भूः । पुण्याचासौभूमिश्चेतिवा ॥

पुण्यभूमिः । स्त्री० आर्य्यावर्त्ते ॥ पुण्यस्यभूमिः । पुण्याचासौभूमिश्चेतिवा ॥

पुण्यवान् । त्रि० सुकृतिनि । धन्ये ॥ पुण्यमस्यास्ति । मतुप् । मादुपधायाश्चमतोर्वोऽयवादिभ्यः इतिवत्वम् ॥

पुण्यश्लोकः । पुं० जनार्द्दने । विष्णौ ॥ नलइतिप्रसिद्धे राजनि ॥ युधिष्ठिरे ॥ पुण्यानिपावनानि श्लोकानियशांसियस्य ॥ पुण्यानिकवीनांपद्यानिवायस्मिन् ॥ त्रि० पुण्यचरित्रे

पुण्यश्लोका । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥ वैदेह्याम् । सीतायाम् ॥ यथा । पुण्यश्लोकोनलोराजा पुण्यश्लोकोयुधिरः । पुण्यश्लोकाचवैदेही पुण्यश्लोकोजनार्द्दनइतिपुराणम् ॥

पुण्या । स्त्री० गङ्गायाम् ॥ तुलस्याम् ॥ पुण्यजनिकायाम् ॥

पुण्यात्मा । त्रि० धर्म्मशीले ॥ पुण्य आत्माऽस्य ॥

पुण्याहम् । न० शोभनदिवसे ॥ पुण्यञ्चतदहश्च । राजाहःसखिभ्यष्टजितिटच् । उत्तमैकाभ्यामित्यन्हादेशोन । पुण्यसुदिनाभ्यामितिक्लीवत्वम् ॥ मङ्गले ॥ यथा० पुण्याहवाचनम् ॥

पुण्याहवाचनम् । न० दैवादिकर्म्मा

दौमङ्गलार्थंपुण्याहमितिशब्दस्यवारत्रयकथने ॥ यथा । पुण्याहवाचनंदैवेब्राह्मणस्यविधीयते । एतदेवनिरोङ्कारं कुर्य्यात्क्षत्रियवैश्ययो : ॥ सोङ्कारंब्राह्मणेब्रूयात्निरोङ्कारंमहीपतौ । उपांशुचतथावैश्ये शूद्रे स्वस्तिप्रयोजयेदितियम : ॥

पुत्तलिका । स्त्री० धातुपाषाणादिनिर्मितमूर्त्तौ । पुतलीइतिभाषा ॥

पुत्तिका । स्त्री० मधुमक्षिकाविशेषे । पतङ्गिकायाम् ॥ यतआह । माक्षिकंतैलवर्णंस्यात्घृतवर्णंतुपौत्तिकम् । भ्रामरन्तुभवेच्छुक्लं क्षौद्रन्तुकपिलंभवेत् । इति ॥ पुतंकुत्सितंतायते । तायृसन्तानपालनयो: । बाहुलकात्क : । यलोप: । केणइतिह्रस्व : । प्रत्ययस्थादितीत्वम् ॥ पिपीलिकाप्रभेदे । दीमकइतिसौंडक०इतिचभाषा ॥ यथा । धर्मंशनै : सञ्चिनुयाद्वल्मीकमिवपुत्तिका । परलोकसहायार्थंभाक्तन्तं स्वशरीरिणमिति ॥

पुत्र : । पुं० लग्नात्पञ्चमभवने ॥ आत्मजे । तनये । सूनौ । सुते । अपत्ये । पूतइतिभाषा० ॥ अस्यनिरुक्तिर्यथा । पुन्नाम्नोनरकाद्यस्मात्पितरंत्रायतेसुत: । तस्मात्पुत्रइतिप्रोक्त : स्वयमेवस्वयम्भुवेति ॥ संसारिणीयमवश्यमपेक्षित : । अपुत्रस्यगतिर्नास्तिस्वर्गेगंतुंपरन्तप । येन केनाप्युपायेनपुत्रस्यजननंचरेदिति वचनात् ॥ सचद्वादशविधोयथा । पुत्रान्द्वादशयानाहनृणांस्वायम्भुवो मनु: । तेषांषड्बन्धुदायादा: षडदायादबान्धवा : ॥ औरस : क्षेत्रजश्चैवदत्त : कृत्रिमएवच । गूढोत्पन्नोऽपविद्धश्चदायादाबान्धवाश्चषट् ॥ कानीनश्चसहोढश्चक्रीत : पौनर्भवस्तथा । स्वयंदत्तश्चशौद्रश्च षडदायादबान्धवा : इति ॥ पुत्रिकापुत्रेण सहत्रयोदशविधोऽपिभवति ॥ ‡‡ ॥ जीवतोवाक्यकरणात्क्षयाहेभूरिभोजनात् । गयायांपिण्डदानाच्च त्रिभि : पुत्रस्यपुत्रता ॥ (*) ॥ चतुर्विधा : पुत्रायथा । सुमनोवाच) । ऋणसम्बन्धिन : केचित्केचिन्न्यासापहारका: । रिपवश्चप्रियाश्चेति स्वकर्मवशवर्तिन: ॥ भेदैश्चतुर्भिर्जायन्ते पुत्रामित्रास्त्रियस्तथा । भार्या पिताचमाताचभृत्या:स्वजनबान्धवा: ॥ स्वेनस्वेनहिजायन्ते सम्बन्धेनमहीतले । न्यासापहारभावेन यस्ययस्यकृतंभुवि ॥ न्यासस्वामीभवेत्पुत्रोगुणवान्रूपवान्भुवि । येनचापहृतंन्यासंतस्यगेहेनसंशय : ॥ न्यासापहारणाद्दुखंसदत्त्वांदारुणंगत: । न्यासस्वामीसपुत्रोऽभून्न्यासापहारकस्यच ॥ गणवानरूपवाँश्चै वसंबल

क्षणसंयुत : । भक्तिस्त्वदर्शयेत्तस्य पुत्रोभूत्वादिनेदिने ॥ प्रियवाक्यधरोवापिवहुस्नेहंप्रदर्शयेत् । स्वीयं द्रव्यंसमुद्राव्यं प्रीतिमुत्पाद्यचातुलाम् ॥ भुक्त्वातुपोषणात्तेनतद्दादायपुनर्व्रजेत् । यथातेनप्रदत्तंतन्न्यासापहरणात्पुरा ॥ दुःखमेवंमहत्कृत्वादारुणंप्राणनाशनम् । तादृशंतस्यदद्यात् सपुत्रोभूत्वामहागुणैः ॥ अल्पायुषस्तथाभूत्वा मरणं यान्तितेतथा । दुःखंदत्वाप्रयान्त्येवंप्रकृत्यैवंपुनः पुनः ॥ यदाहपुत्रपुत्रेतिप्रलापंहिकरोतिसः । तदाहास्यंकरोत्येषकः सपुत्रोहिकस्यच ॥ अनेनापिकृतंन्यासंमदीयंपरिचारिणा । द्रव्यापहारोपिपितापूर्वमस्यैवतस्यच ॥ पिशाचस्त्वंमयादत्तमस्यैवहिदुरात्मनः । द्रव्यापहरणेनापि ममप्राणागताः किल ॥ दुःखेनमहताचैवयथाहंपीडितःपुरा । तदा दुःखंप्रदत्वाहंद्रव्यंमुद्राव्यमुत्तमम् ॥ भोगेनसर्वमादायचिरात्विश्वास्य सौम्यवत् । गतोस्मिस्वगृहंचाद्यकस्याहंसुतर्द्दृशः ॥ नचैषोपिपितापूर्वमस्यैवनचकस्यचित् । पिशाचत्वं मयादत्तमस्यैवचदुरात्मनः ॥ एवमुक्त्वाप्रयात्यैवतंप्रहस्यपुनः पुनः । प्रयात्यनेनमार्गेणदुःखंदत्वासुदारुणम् ॥ एवंन्यासस्यसम्बन्धात्पुत्राः

किन्तेभवन्तिवै । संसारेदुःखबहुलाहश्यन्तेयत्रतत्रहि ॥ १ ॥ ऋणसंबन्धिनः पुत्रान् प्रवक्ष्यामितवाग्रतः । ऋणंयस्यगृहीत्वायः प्रयाति मरणंकिल ॥ अन्नदातासुतोभूत्वा भ्रातावाथपिताप्रियः । मित्ररूपेण वर्त्ततअन्तर्दुष्टः सदैवसः ॥ गुणं नैवप्रपश्येत सक्रूरोनिष्ठुराकृतिः । जल्पतेनिष्ठुरंवाक्यंसदैवस्वजनेषुच ॥ नित्यंमिष्टंसमश्नातिभोगान्भुञ्जीतनित्यशः । द्यूतकर्मरतो नित्यंचौरकर्मणिनित्यशः ॥ गृहाद्द्रव्यंबलाद्धत्तांवार्यमाणः प्रकुप्यति । पितरंमातरंचैवकुत्सतेचदिनेदिने ॥ द्रावकश्चासकश्चैवबहुनिष्ठुरजल्पकः । वञ्चयित्वैवमुद्राश्च हृत्वासुःखेनतिष्ठति ॥ जातकर्मादिभिर्बालोद्रव्यंगृह्णातिदारुणः । पुनर्विवाहसंयोगान्नानाभेदैरनेकधा ॥ एवंसंचौयतेद्रव्यंनैवमेनदृददात्यपि । गृहक्षेत्रादिकंसर्वंममैवहिनसंशयः । पितरंमातरंचैव वदत्येवं दिनेदिने ॥ मुदण्डैर्मुसलैश्चैवकचाघातैस्तुदारुणैः । मृतेतुतस्मिन्पितरितथामातरिनिष्ठुरम् ॥ निःस्नेहोनिर्घृणश्चैवजायतेनात्रसंशयः । शास्त्रकार्याणि दानानिनकरोतिकदाचन । एवंविधास्त्रयःपुत्राभवन्ति चमहीतले ॥ २ ॥ रिपुपुत्रंप्रवक्ष्या

स्मितवाग्ये मुनिपुङ्गव । बाल्ये वयसि सम्प्राप्ते रिपुवत्वर्ततेसदा ॥ पितरंमातरंचैवक्रीडमानोहिताडयेत् ताडयित्वाप्रयात्त्येवंप्रहृस्यैवपुन : पुन : ॥ पुनरायातितं तत्रपितरं मातरंपुन : । सक्रोधोवर्ततेनित्त्यं नैवकर्मणिसर्वदा ॥ पितरंमारयित्वातु मातरंचपुन : पुन : । प्रयात्त्येवंसदुष्टात्मा पूर्ववैरानुभावत : ॥ ३ ॥ अथात : संप्रवक्ष्यामियस्माल्लभ्योभवेत्प्रियः । जातमात्रः प्रियं कुर्यात्बाल्ये नटनक्रीडनैः ॥ वयः प्राप्यप्रियंकुर्यान्मातापित्रोरनन्तरम् । भक्त्यासन्तोषयेन्नित्त्यं तावुभौ परिपालयेत् ॥ स्नेहेनवचसाचैवप्रियसम्भाषणेनच । मृतौगुरुसमाज्ञायस्नेहेनरुदतेपुन : ॥ श्राद्धकर्माणि सर्वाणि पिण्डदानादिकांक्रियाम् । करोत्त्येवंसुदु : खार्त्तस्तेभ्योयात्रां प्रयच्छति ॥ ऋणत्रयान्वित : स्नेहान्निर्यापयतिनिश्चित : । यस्माल्लभ्यं भवेत्कान्तप्रयच्छतिनसंशय : ॥ पुत्रोभूत्वामहाप्राज्ञअनेनविधिनाकिल ॥ ४ ॥ उदासीनंप्रवक्ष्यामितवाग्ये प्रियसाम्प्रतम् । उदासीनेनभावेनसदैवपरिवर्त्तते ॥ ददातिनैवगृह्णातिनक्रुध्यतिनतुष्यति । नैवोपयातिसंत्यज्यउदासीनोद्विजोत्तम ॥ तवाग्रे कथितंसर्वं पुत्राणांगतिरीदृ

णी । यथापुत्रास्तथाभार्या पितामाताथबान्धवा : ॥ भृत्याश्चान्ये समाख्याता : पशवस्तुरगास्तथा । गजामहिष्योदास्यश्चऋणसम्बन्धिन : स्वमी ॥ ०० ॥ सुपुत्रलक्षणन्तु । वशिष्ठउवाच । पुत्रस्यलक्षणंपुण्यं तवाग्रे प्रवदाम्यहम् । पुण्यप्रसक्तो यस्यात्मासत्त्यधर्मरत : सदा ॥ बुद्धिमान्ज्ञानसम्पन्नस्तपस्वीवाग्विदाम्वर : । सर्वकर्मसुसद्धीरोवेदाध्ययनतत्पर : । सर्वशास्त्रप्रवक्ताचदेवब्राह्मणपूजक : । याजक : सर्वयज्ञानां दातात्यागी प्रियम्वद : ॥ विष्णुध्यानपरोनित्त्यं शान्तोदान्त : सुहृत्सदा । पितृमातृपरोनित्त्यंसर्वस्वजनवत्सल : ॥ कुलस्यतारको विद्वान् कुलस्यपरितोषक : । एवं गुणै : सुसंयुक्त : सुपुत्र : सुखदायका : ॥ पुत्रस्यजङ्गमतीर्थत्वं यथा । सर्वतीर्थाद्वरंतीर्थंपुत्रतीर्थमुदाहृतम् ॥ यद्वर्णोवैष्णवद्वेषीसर्वधर्मवहिष्कृत : । पृथुनापुत्रतीर्थेन पवित्रोऽगात्परंपदम् ॥ सत्पुत्रंपरमंतीर्थंप्राप्य मुच्यन्तिपूर्वजा : । पितापितृऋणमुक्त : स्यात्जातेपुत्रे महात्मनि ॥ वैष्णवपुत्रस्यपूर्वपुरुषत्रातृत्वं यथा [। वैष्णवोयदिपुत्रःस्यात्सतारयति पूर्वजान् । पितृनधस्तनान्वंशांस्तारयत्त्यतिपावन : ॥ + ॥ कुपुत्रजन

नेपितॄणांनरकगमनंयथा। तथायदिकुपुत्रःस्यात्तेनमज्जन्तिपूर्ब्बजाः। सुघोरेनरकेदीनाः शपन्तिचमुहुर्मुहुः॥ यथा जलेकुप्लवेनतरन्मज्जतिमूढधीः। तथापिताकुपुत्रेणतमसान्धे निमज्जति॥ जातमात्रे कुलेजन्तौसंशेरतेपितामहाः। किमेषोऽधोनयेदस्मात्ऊर्द्ध्वंवावैणावोभवन्॥ इतिपाद्मे भूमिखण्डे ११। १२। १८। १२० अध्यायः॥ सप्तविधाः पुत्रा यथा। वरजोवीर्यजश्चैवक्षेत्रजः पालकस्तथा। विद्यामन्त्रसुतानाञ्चगृहीतः सप्तमः सुतः॥ इतिब्रह्मवैवर्त्ते॥ इति ब्रह्मवैवर्त्तेप्रकृतिखण्डे ५६ अध्यायः पुत्रमुखदर्शने पुण्यं यथा। श्रीपार्व्वत्युवाच। गृहमागत्यप्राणेश तत्रसांफलदायकम्। कल्ये कल्येऽध्यासतेयं तंपश्यागत्यमन्दिरम्॥ शीघ्रं पुत्रमुखंपश्यपुण्यबीजंमहोत्सवम्। पुन्नामनरकत्राणकारणंभवतारणम्॥ स्नानञ्चसर्व्वतीर्थेषुसर्व्वयज्ञेषुदक्षिणा। पुत्रस्यदर्शनस्यास्यकलांनार्हन्तिषोडशीम्सर्व्वदानेनयत्पुण्यं यत्पृथिव्याः प्रदक्षिणं पुत्रदर्शनपुण्यस्यकलां नार्हन्तिषोडशीम् सर्व्वास्तपोभिर्यत्पुण्यं यदेवानशनैर्व्रतैः। सत्पुत्रोद्भवपुण्यस्यकलानार्हन्तिषोडशीम्॥ यद्विप्रभोजनैःपुण्यंयद्देवसुरसेवनैः। सत्पुत्रप्राप्तिपुण्यस्यकलानार्हन्तिषोडशीम्॥ इति ब्रह्मवैवर्त्ते गणपतिखण्डे ८ऽध्यायः॥ ०(†††)० विद्यादिरहितस्यपुत्रस्यनिन्दायथा। कोर्थः पुत्रेणजातेनयोनविद्वान्नधार्म्मिकः। तथागवाकिंक्रियते यानदोग्ध्रीनगर्भिणी॥ सचमध्यमोत्तमाधमभेदात्त्रिविधः। यदुपात्तं यशः पित्रा धनंवीर्य्यमथापिवा। तन्नहापयतेयस्तुसनरोमध्यमःस्मृतः॥ तद्वीर्य्याभ्यधिकंयस्तुपुनरन्यत्स्वशक्तितः। निष्पादयतितंप्राज्ञावदन्तिनरमुत्तमम्॥ यः पित्रासमुपात्तानिधनवीर्य्ययशांसिच। न्यूनतांनयतिप्राज्ञास्तमाहुः पुरुषाधममितिमार्कण्डेयपुराणम्)॥ *†*॥ जायमानो हरेद्दारान् वर्द्धमानोहरेद्धनम्। म्रियमाणोहरेत्प्राणान् नास्तिपुत्रसमोरिपुरितितुकुपुत्रजन्यं दुःखमनुभवंकुर्व्वाणस्योक्तिः॥ संसारिणः सुखंपूर्णंसत्पुत्रमुखदर्शनम्। कुपुत्राचरिताद्दुःखंमरणाभ्यधिकंविदुः॥ ०(*†*)० पुत्रस्यप्रशंसा यथा। धनंनान्यञ्चरत्नंवातत्सर्व्वंपुत्रहेतुकम्। नभक्षितंयत्पुत्रेणतद्द्रव्यंनिष्फलंभुवि॥ शतकूपाधिकावापीशतवापीसमंसरः। सरःशताधिकोयज्ञः पुत्रोयज्ञशताद्वरः

॥ तपोदानोद्भवंपुण्यं जन्मान्तरसुखप्रदम् । सुखप्रदोपिसत्पुत्रः प्राणिभ्योऽपिसुनिश्चितम् ॥ पुत्रादपिपरोबन्धुर्नभूतोनभविष्यति ॥ † ॥ एष्टव्याबहवः पुत्रायद्येकोपिगयां व्रजेत् । यजेद्वाचाश्वमेधेन नीलंवा वृषमुत्सृजेत् ॥ पुन्नरकंतस्मात्त्रायते । त्रैङ्पालने । सुपीतिकः ॥ यद्वा । पुनाति०पूयतेवा । पूञ्पवने । पुवोह्रस्वश्चेतिक्त्रः ॥ उत्तमश्चिन्तितंकुर्यात्प्रोक्तकारीचमध्यमः । अधमोऽश्रद्धयाकुर्याद कर्तोच्चरितं पितुरितिमहाभारतम् ॥

पुत्रकः । पुं० पुत्रे ॥ शरभे ॥ धूर्त्ते ॥ शैलविशेषे ॥ वृक्षप्रभेदे ॥ अनुकम्पितः पुत्रः । अनुकम्पायामितिकः ॥ पुत्रक्लिमे० इतियावादिषुपाठाद्वा कन् ॥

पुत्रकन्दा । स्त्री० लक्ष्मणाकन्दे ॥

पुत्रका । स्त्री० कन्यायाम् । पुत्र्येव । स्वार्थेकन् । सूतकापुत्रिकेतिङीनह्रवर्णस्यपक्षेऽकारः ॥

पुत्रजीवः । पुं० वृक्षविशेषे । स्त्रीपदापहे । जीयापोताइतिभाषा ॥ पुत्रजीवोगुरुर्वृष्योगर्भदः श्लेष्मवातकृत् । सृष्टमूत्रमलोरूक्षोहिमः स्वादुः कटुः पटुः ॥

पुत्रञ्जीवकः । पुं० पुत्रजीववृक्षे ॥

पुत्रदा । स्त्री० लक्ष्मणायाम् ॥ वंध्याकर्कोटक्याम् ॥ गर्भदात्रीक्षुपे ॥

पुत्रदात्री । स्त्री० श्वेतपुष्पिकायाम् । वृतपत्रायाम् । मालवदेशप्रसिद्धलतेयम् ॥

पुत्रपत्नी । स्त्री० पुत्रस्यभार्यायाम् । स्नुषायाम् ॥ पुत्रः पतिर्यस्याः । नित्यंसपत्न्यादिष्वितिनान्तादेशेनान्तलक्षणोङीप् ॥

पुत्रपौत्रीणः । त्रि० पुत्रपौत्रानुभवकर्त्तरि ॥ पुत्रपौत्राननुभवति । परोवरेत्यादिनाखः ॥

पुत्रप्रदा । स्त्री० वृहतीप्रभेदे । चविकायाम् ॥

पुत्रभद्रा । स्त्री वृहज्जीवन्त्याम् ॥

पुत्रवान् । पुं० विद्यमानपुत्रे ॥ पुत्रोऽस्त्यस्य । मतुप् ॥

पुत्रवती । स्त्री० विद्यमानपुत्रायाम् ॥ सर्वासामेकपत्नीनामेकाचेत्पुत्रिणीभवेत् । सर्वास्तास्तेनपुत्रेणप्राह पुत्रवतीर्मनुः ॥ पुत्रोस्त्यस्याः । मतुप् ॥

पुत्रबलः । त्रि० पुत्रवति ॥ पुत्रोस्त्यस्य । अन्येभ्योपिदृश्यतइतिवलच् । असंज्ञात्वाद्वल इतिनदीर्घः ॥

पुत्रशृङ्गी । स्त्री० अजशृङ्ग्याम् ॥

पुत्रश्रेणी । स्त्री० प्रत्यक्श्रेण्याम् । मूषिकपर्ण्याम् ॥ पुत्राणांश्रेणिर्यस्याः ॥

पुत्रसूः । स्त्री० पुत्रजनयित्र्याम् ॥

पुत्राचार्यः । पुं० पुत्रेणाध्यापितेपितरि ॥ मुख्येनपुत्राचार्यत्वाऽसम्भवात् ॥

पुत्रान्नादः । पुं० पुत्रान्नभोजिनि । कुटीचके ॥

पुत्रिका । स्त्री० कन्यायाम् । दुहितरि । तनयायाम् ॥ यथा अपुत्रोनेन विधिनासुतांकुर्वीतपुत्रिकाम् । यदपत्यंभवेदस्यांतन्ममस्यात्स्वधाकरम् ॥ पुत्तलिकायाम् ॥ पाञ्चालिकायाम् । यावतूलके ॥ पुत्रीव । इवेतिकन् । यावादित्वा हा । केणइतिह्रस्वः ॥

पुत्रिकाधर्मः । पुं० भाषाबन्धेनकन्यादाने ॥ सचाभ्रातृकायांकन्यायांपुत्रार्थिनएवप्रसिद्धः । यथा । अभ्रातृकांप्रदास्यामितुभ्यंकन्यामलङ्कृताम् ॥ अस्यांयोजायतेपुत्रः स मेपुत्रोभवेदिति ॥

पुत्रिकापुत्रः । पुं० पुत्रिकायास्तनये ॥ सचौरससमः ॥

पुत्रिकाप्रसूः । स्त्री० कन्याजनन्याम् ॥

पुत्रिणी । स्त्री० पुत्रवत्याम् ॥

पुत्री । पुं० पुत्रवति ॥ ज्येष्ठेनजातमात्रेणपुत्रीभवतिमानवः ॥

पुत्री । स्त्री० सुतायाम् ॥ छन्दविशेषे ॥ शार्ङ्गरवादित्वान्ङीन् ॥ यथा । धिक्तस्यजीवितंलोकेयस्यपुत्रीहिकुत्सिता । सर्वपापैस्तुदुःखायपुत्रीभवतिदेहिनामिति ॥

पुत्रीयः । त्रि० पुत्र्ये ॥ पुत्रस्यनिमित्तंसंयोगउत्पातोवापुत्राच्छच ॥

पुत्रेष्टिः । स्त्री० } पुत्रनिमित्तक
पुत्रेष्टिका । स्त्री० } यागविशेषे ॥

यथा । गृहीत्वापञ्चवर्षीयंपुत्रेष्टिंप्रथमंचरेदितिस्मृतिः ॥

पुत्रैषणा । स्त्री० पुत्रार्थंदारस्वीकारवाञ्छने ॥

पुत्र्यः । त्रि० पुत्रीये ॥ पुत्रस्यनिमित्तंसंयोगउत्पातोवा । पुत्राच्छचेति यत् ॥

पुद्गलः । पुं० आत्मनि ॥ देहे । काये ॥ पूर्यतेगलतीति०पुद्गलः वृद्धिह्रासविशिष्टइत्यर्थः ॥ त्रि० । सुन्दराकारे । रूपादिमद्द्रव्ये ॥

पुद्गलकः । पुं० वल्मीके ॥ पुद्गलार्थे ॥

पुद्गलास्तिकायः । पुं० षड्विधरूपादिमद्द्रव्ये ॥ पृथिव्यादिमहाभूतानिचत्वारितृणगुल्मलतादिरूपंस्थावरम् जरायुजाण्डजस्वेदजोद्भिज्जभेदभिन्नं जङ्गमञ्चेतिषड्प्रकारोयंपुद्गलास्तिकायः ॥

पुनः । अ० अप्रथमे ॥ अधिकारे ॥ भेदे । विशेषे ॥ पक्षान्तरे ॥ अवधारणे ॥ पनते । पनस्तुतौ । बा० अरः पस्योकारश्च ॥

पुनःपुनः । अ० पौनःपुन्ये । वारंवारम् । मुहुः । शश्वत् । अभीक्ष्णम् । असकृदित्यस्यपर्यायाः ॥ नित्यवीप्सयोरितिपुनःशब्दस्यद्विर्वचनम् ॥

पुनःपुना । स्त्री० नदीविशेषे ॥ यथा कीकटेषु गयापुण्यापुण्यंराजगृहंवनम् । च्यवनस्याश्रमः पुण्योनदीपुण्यापुनःपुनेतिगयामाहात्म्यम् ॥

पुनःसंस्कारः । पुं० द्वितीयवारोपनयनादिसंस्कारे ॥

पुनरागमनम् । न० द्वितीयवारागमने । फिरआवनाइतिभाषा ॥ यथा । अधुनागम्यतां विप्रपुनरागमनंकुर्विति ॥

पुनरुक्तम् । न० शब्दार्थयोः पुनर्वचने ॥ यथाहगोत्तमः । शब्दार्थयोः पुनर्वचनं पुनरुक्तमन्यत्रानुवादात् ॥ ५ अध्याये ५७ ॥ पुनर्वचनंपुनरुक्तम् तस्यविभागार्थंशब्दार्थयोरिति । तेनशब्दपुनरुक्तमर्थपुनरुक्तञ्च लभ्यते । अनुवादेऽतिव्याप्तिवारणाय अन्यत्राऽनुवादादिति । अनुवादान्यत्वे सतीत्यर्थः । निष्प्रयोजनं पुनरभिधानंहिपुनरुक्तम् । अनुवादस्तु व्याख्यारूपः सप्रयोजनकएवेतिभावः । तथाच समानार्थकपूर्वानुपूर्वीकशब्दप्रयोगः शब्दपुनरुक्तम् । समानार्थकभिन्नानुपूर्वीकशब्दस्यनिष्प्रयोजनं पुनरभिधानमर्थपुनरुक्तम् । आद्यं यथाघटोघट इति । द्वितीयं यथा घटः कलस इति । एतस्य प्रमादादिनासम्भवः ॥ ५७ ॥ पुनरुक्तभेदान्तरमाह । अर्थादापन्नस्यस्वशब्देनपुनरभिधानम् ॥ ५८ ॥ पुनरुक्तमित्यनुवर्त्तते । यस्मिन्नुक्ते यस्यार्थस्यौत्सर्गिकी प्रतिपत्तिर्भवति तस्यतेनरूपेणपुनरभिधानंपुनरुक्तम् । इदमेवचअर्थपुनरुक्तमितिगीयते । यथावह्निरुष्णइतिपूर्वपदाक्षिप्तोक्तिरियम् । उष्णोवह्निरितिउत्तरपदाक्षिप्तोक्तिः । एवंवह्निरस्तिगेहेमास्तीतिविध्याक्षिप्तोक्तिः । जीवन्गेहेनास्तिवहिरस्तीतिनिषेधाक्षिप्तोक्तिः । पुनरुक्तत्रैविध्यञ्चेदंभाष्यादिसम्मतम् । अन्येतुशब्दपुनरुक्तंद्विविधम्० तस्यैवशब्दस्यपुनरभिधानंपर्यायेणाभिधानम् ॥ अन्यत्पुनरर्थपुनरुक्तमित्याहुः ॥ ५८ ॥ द्विगुणे ॥

पुनरुक्तजन्मा । पुं० विप्रे । ब्राह्मणे ॥ पुनरुक्तंजन्मास्य । यथा मातुरग्रेऽधिजननंद्वितीयंमौञ्जिबन्धने । तृतीयंयज्ञदीक्षायांद्विजस्यश्रुतिचोदनात् । इतिमनुः ॥

पुनरुक्तिः । स्त्री० पुनःकथने । कथितस्यैवकथने ॥

पुनर्डीनम् । न० सण्डीनएवसामान्य

गमने ॥

पुनर्भवः। पुं० नखे ॥ पुनरभीक्ष्णं नवः ॥

पुनर्नवा। स्त्री० साटीइतिप्रसिद्धे शाकविशेषे। शोथघ्न्याम् ॥ सा द्विधा। यथा। पुनर्नवाश्वेतमूला ह्रस्वीरोदीर्घपत्रकः। पुनर्नवापरारक्तावर्षाभूरक्तपुष्पकः ॥ पनर्नबाश्वेतमूलाशोथघ्नीदर्विपत्रिका। कटुःकषायारुच्यर्शःपांडुहृद्दीपनीपरा ॥ शोफानिलगरश्लेष्महरीब्रध्नोदरप्रणुत्। पुनर्नवापरारक्ता रक्तपुष्पानिलाटिका। शोथघ्नीक्षुद्रवर्षाभू र्वर्षकेतुः कठिल्लकः ॥ पुनर्नवारुणा तिक्ताकटुपाकाहिमालघुः। वातलाग्राहिणीश्लेष्म पित्तरक्तविनाशिनीतिभावमिश्रः ॥ पुनरभीक्ष्णं नवानूयतेवा। ऋदोरप्। क्षुभ्नादिः ॥

पुनर्नवाशाकम्। न० पौनर्नवे ॥ पौनर्नवंशाकमतीवकोमलंसुखे दितंमुष्टिभिरेवपीडितम्। सम्पाचितंमिष्टतमन्तुतैलेसंवासितंहिङ्गुकणेनरुच्यम्॥ पौनर्नवंहिचक्षुष्यन्तिक्तंरुच्यंकफापहम्। शोफपांडुक्षयश्वासज्वरहृद्रोगनाशनम् ॥

पुनर्भवः। पुं० नखे ॥ पुनर्भवति। भू० अच् ॥ रक्तपुनर्नवायाम्। शरीरान्तरे ॥ त्रि०। पुनर्नवाजाते ॥

पुनर्भवी। पुं० आत्मनि ॥ इ०हेमचन्द्रः ॥

पुनर्भूः। स्त्री० दिधिष्वाम्। द्विरूढायाम्। अक्षतयोनित्वाद्विधवा पुनरुह्यते। इत्यसावन्यस्यभूत्वाऽन्यस्यपुनर्भवतिसंस्कृता। भू० क्विप् ॥ अक्षताचक्षताचैवपुनर्भूः संस्कृतापुनरिति स्मृतिः ॥ त्रिविधासासमाख्यातानारदेनमहर्षिणा। कन्यैवाक्षतयोनिर्यापाणिग्रहणदूषिता। पुनर्भूः प्रथमासोक्तापुनः संस्कारकर्मणा ॥ १ ॥ देशधर्मानवेक्ष्यस्त्रीपितृभिर्याप्रदीयते। उत्पन्नसाहसान्यस्मैसा द्वितीयाप्रकीर्तिता ॥ उत्पन्नसाहसाउत्पन्नव्यभिचारा ॥ २ ॥ असत्सुदेवरेषुस्त्री बांधवैर्याप्रदीयते। सवर्णायसपिण्डायसातृतीया प्रकीर्त्तिते तिमिताक्षरा ॥ ३ ॥ त्रि०। पुनर्वारजाते ॥

पुनर्वचनम्। न० पुनरुक्ते ॥

पुनर्वसुः। पुं० अजे। विष्णौ ॥ पुनः पुनः शरीरेषुवसतिक्षेत्रज्ञरूपेण। वस०। उः। पुनः शब्दः पौनः पुन्ये वर्त्तते०एकस्यपुनः शब्दस्य लोपोवा ॥ कात्यायनमुनौ ॥ धनारम्भे ॥ शिवे ॥ नक्षत्रविशेषेपुनर्वसू द्विवचनान्तः ॥ पुनर्वस्वोर्जाते ॥ श्रविष्ठाफाल्गुनीत्यणोलुक् ॥ तत्र जातस्यफलम् ॥ यथा। प्रभूतमित्रः

कृतशास्त्रयत्नः सद्रत्नकामी वरभूषणाढ्यः। दाताप्रतापीवसुधाधिपो सौपुनर्वसौयस्यभवेत् प्रसूरितिच्यचैकवचनंप्रामादिकम् ॥

पुनानः। त्रि॰ पवित्रीकुर्वाणे ॥ पुनाति। पूञ्॰ शानच्। प्वादीनांह्रस्वः ॥

पुन्नागः। पुं॰ सितोत्पले ॥ जातीफले ॥ पाण्डुनागे ॥ स्वनामख्याततरुहत्पुष्पवृक्षविशेषे। पुरुषे। तुङ्गे। केशरे। देववल्लभे। गुर्जरदेशेसँदेशराइतिख्याते ॥ नरश्रेष्ठे ॥ यथा। सरलाविरलायन्ते घनायन्ते कलिद्रुमाः। नशमीनचपुन्नागोस्त्यस्मिन्संसारकानने ॥ पुमान्नागइव। उपमितसमासः। पुन्नागोन्यश्रेष्ठःप्राधान्यात् सइव ॥

पुन्नाटः। पुं॰ चक्रमर्द्दे ॥

पुन्नाडः। पुं॰ चक्रमर्द्दे ॥ पुमांसंनाडयति। नडभ्रंशे। चु॰। कर्म्मण्यण्। मस्यानुस्वारपरसवर्णौ ॥

पुन्नामनरकः। पुं॰ नरकविशेषे ॥ पुन्नामनरकंघोरंविनाशंप्राहसर्वतः ॥

पुपूषन्। त्रि॰ पवितुंसाधयितुंनिर्वुसीकर्तुमिच्छतिकर्षके ॥ पुनातेः सन्नन्ताल्लटः शत्रादेशः। सनिग्रहगुहोश्चेतिचकारादिटः प्रतिषेधः ॥

पुप्फुलः। पुं॰ उदरस्थवायौ ॥ इति भूरिप्रयोगः ॥

पुप्फुसः। पुं॰ वीजकोषे। पद्मवीजाधारे। वराटके ॥ फोँपडा॰फेपडाचइतिख्याते वामपार्श्वस्थमलाशये। रक्तफेनजे ॥ यथा। हृदयाद्वामतोऽधश्चपुप्फुसोरक्तफेनज इति ॥

पुमर्थः। पुं॰ धर्मादिषुचतुर्षु। पुरुषार्थे ॥ पुंसोज्ञातुःपुरुषस्यअर्थःप्रयोजनंयस्मिन् ॥

पुमान्। पुं॰ पञ्चजने। पुरुषे। पूरुषे। नरे ॥ पाति। पा॰। पातेर्डुम्सुन् ॥ क्वचित्पूञोडुम्सुन्नितिपाठः। तत्रपुनाति। पूञ्पवने ॥ यस्त्रत्यङ्गुलोत्सेधोयः पुमान्सप्रकाशते ॥ आत्मनि ॥ देवतिर्यङ्मनुष्येषुपुन्नामाभगवान्हरिः। स्त्रीनाम्नीलक्ष्मीमैत्रेयनानयोर्विद्यतेपरमितिविष्णुपुराणम् ॥ यावन्नविन्दतेजायांतावदर्द्धोभवेत्पुमान्। यत्नवालैः परित्यक्तंश्मशानमिवतद्गृहम् ॥

पूः। स्त्री॰ पुर्याम्। नगरे। पत्तने। हट्टादिविशिष्टे पुरे ॥ पिपर्त्ति। पॄ॰। भ्राजभासेतिक्विप्। उदोष्ठ्यस्युत्। रपरः। वौरितिदीर्घः ॥ पूर्यते। पुर॰ सं॰ क्विप्वा ॥

पुरः। पुं॰ गुग्गुलौ ॥ पीतभिण्टाम् ॥ न॰। गेहे ॥ पाटलिपुत्रे ॥ पुष्पादीनांदलावृत्तौ ॥ नागरमुस्तायाम् ॥ चर्म्मणि ॥ गृहोपरिगृहे ॥ देहे। शरीरे ॥ शरीरंहिपुरमिवपुरमुदारपालाधिष्ठात्राद्यनेकपुरोपकरणस

म्यत्तिदर्शनाच्छरीरमपिपुरम् । पुरञ्जसोपकरणं [illegible]नाऽसंहतस्वाम्यर्थंदृष्ट[illegible]दंपुरसामान्यादनेकोपकरणसहितं शरीरंस्वात्मनाऽसंहत राजस्थानीयस्वाम्यर्थं भवितुमर्हतीत्यनुध्येयम् ॥ राजनामचिह्नितराजधान्याम् ॥ पिपर्त्ति । पॄ० । सू०क : ॥ यद्वा । पुरति । पुरअग्रगमने । इगुपधेतिक : ॥ न० । स्त्री० हट्टादिविशिष्टस्थाने ॥ बहुग्रामीयव्यवहारस्थाने । नगरे । पत्तने । कटके । पट्टे । निगमे ॥ अस्यलक्षणंमत्स्यपुराणेराजधर्मेद्रष्टव्यम् ॥

पुरःसर : । त्रि० अग्रगे । अग्रेसरे ॥ पुर : सरति । सृ० । पुरोग्रतोग्रेषुसर्त्तेरितिट : ॥

पुरञ्जन : । पुं० जीवे । कर्म्मणापुरञ्जनयतीतिव्याख्यानात् ॥ पुरुषंपुरञ्जनंविद्याद्‌ यद्व्यनक्त्यात्मन : पुरम् । एकद्वित्रिचतुष्पाद्‌बहुपादमपादकमितिश्रीभागवतम् ॥

पुरञ्जनी । स्त्री० बुद्धौ ॥ यथा । नविदामवयंसम्यक् कर्त्तारंपुरुषर्षभ । आत्मनश्चपरस्यापिगोत्रंनामचयत्कृतम् ॥ राजन्मदीया : सर्वेतेमामाहुश्चपुरञ्जनीमितिभागवतम् ॥

पुरञ्जय : । पुं० सूर्यवंशीयराजविशेषे । काकुत्स्थे ॥ त्रि० पुरजयकर्त्तरि ॥

पुरटम् । न० सुवर्णे ॥

पुरण : । पुं० समुद्रे ॥ पूर्यते । पॄ० । क्रुपॄवृजिमन्दिनिधाञ : क्यु : ॥

पुरतटी । स्त्री० हट्ट्याम् । हट्टीपुरतटीमतेतिहारावली ॥

पुरत : । अ० अग्रतोर्थे ॥ प्रथमे ॥ पुरति । पुर० । बाहुलकात्‌अतसुच्

पुरद्वारम् । न० गोपुरे ॥ पुरस्यद्वारम् ॥

पुरद्विट् । पुं० शिवे ॥ पुरंद्वेष्टि । द्विष० ॥ क्विप् ॥

पुरन्दर : । पुं० इन्द्रे । पुरहूते । शक्रे ॥ अरीणांपुरोदारयतीतिविग्रहे । पूःसर्वयोर्दारिसहोरितिविदारणार्थकाद्दॄधातोःखच्प्रत्ययेवाचंयमपुरन्दरौचेतिनिपातित : । चौरे ॥ यथा । समांसमीनायदिपाकशालासमांसमीनादशधेनव:स्युः पुरन्दरस्याविषयंयदिस्यात्पुरन्दरस्यापिपुरंनयाचे ॥ न० । चविके ॥

पुरन्दरा । स्त्री० गङ्गायाम् ॥ इतिहारावली ॥

पुरन्ध्रि : । स्त्री० पुरन्ध्र्याम् ॥

पुरन्ध्री । स्त्री० सपुत्रसधवायाम् । कुटुम्बिन्याम् ॥ पुरंगेहंधारयति । धृञ्० । स्वार्थण्यन्त : । संज्ञायांभृतॄब्रितिखच्चिह्रस्व: । गौ०ङीष् । पृ० ॥ खीमाचे ॥

पुरविजयी । पुं० पुरांविजेतरिशिवे ॥

पुरश्चरणम् । न० मन्त्राणांसाधनायजपहोमादिक्रियायाम् ॥ यथा । जपहोमौतर्पणञ्चाभिषेकोविप्रभोजनम् । पञ्चाङ्गोपासनंलोकेपुरश्चरणमिष्यते ॥

पुरश्छदः । पुं० तृणविशेषे । दर्भे । सोमपत्रे । उलु०द्रू० गौड़भा० ॥

पुरः । अ० अग्रे ॥ प्रथमे ॥ प्राच्यांदिशि ॥ पूर्वकाले ॥ पूर्वस्मिन्पूर्वस्मात्०पूर्वीवाएवंपूर्वस्याम् पूर्वस्याः पूर्वावाअसत्यागतोरमणीयंवा । पूर्वाधरावराणामसि पुरधवश्चामितिअसिः पुरआदेशश्च ॥

पुरस्कारः । पुं० पुरस्क्रियायाम् ॥ अभिशापे ॥ अग्रकरणे ॥ पुरः क्रियतेऽनेन । कृञ्० । घञ् ॥

पुरस्कृतः । त्रि० अभिशस्ते ॥ अरिग्रस्ते ॥ अग्रेकृते ॥ ॥ पूजिते ॥ स्वीकृते ॥ सिक्ते । अभिषिक्ते । पुरोऽकारि । डुकृञ्० । क्तः । पुरोव्ययमितिगतित्वम् । नमस्पुरसोरितिसत्वम् ॥

पुरस्कृत्य । अ० पुरतः कृत्वेत्यर्थे ॥

पुरस्क्रिया । स्त्री० पुरस्कारे ॥

पुरस्तात् । अ० प्रथमे ॥ प्राच्याम् ॥ अग्रतोर्थे ॥ पुरार्थे ॥ अग्रभागे ॥ पूर्वस्मिन् पूर्वस्यावा पूर्वस्मात् पूर्वस्यावा । पूर्वः पूर्वावा । दिक्शब्देभ्यः सप्तमीपञ्चमीप्रथमाभ्योदिग्देशकालेष्वस्तातिः अस्तातिचेतिपूर्वस्यपुरादेशः ॥

पुरा । अ० पुराणे । निकटे ॥ प्रबन्धे ॥ अतीते ॥ भाविनि ॥ प्रतीपे ॥ पुरति । पुर० । वा० का ॥ अविरते ॥ चिरातीते ॥ भविष्यदासन्ने ॥ गच्छपुरादेवोवर्षिष्यति । समनन्तरंवर्षिष्यतीत्यर्थः ॥

पुरा । स्त्री० पूर्वदिशि ॥ सुगन्धिद्रव्यविशेषे । दिव्यायाम् । गन्धाढ्यायाम् । गन्धकुट्याम् ॥

पुराकल्पः । पुं० अर्थवादान्तरे । ऐतिह्यसमाचरिततयाकीर्त्तने । पूर्वपुरुषैराचरितत्वाभिधाने ॥ यथा । पुराकल्पेषुनारीणांमौञ्जीबन्धनमिष्यते । अध्यापनञ्चवेदानां सावित्रीवचनंतथेतियमः ॥ युगान्तरे ॥ यथा । पुराकल्पएतदासीत्०संस्कारकालोत्तरंब्राह्मणाव्याकरणंस्माधीयते । तेभ्यस्तत्तत्स्थानकरणनादानुप्रदानज्ञेभ्योवैदिकाः शव्दाउपश्यदिन्तेतदद्यत्वेनतथा०वेदमधीत्यत्वरितावक्तारोभवन्तीतिमहाभाष्यम् ॥

पुराकृतम् । त्रि० प्रारब्धकर्मणि ॥ पूर्वकालकृतपुण्यादौ ॥

पुराणः । पुं० पणे ॥ षोडशपणे ॥ आत्मनि । सर्वकारणे । अनाद्यात्मनि ॥ सचपुरापिनवएकरूपएवनत्वधुनानूतनांकाञ्चिदवस्थामनुभव

ति। योहिअवयवोपचयद्वारेणाभिनिर्वर्त्यतेसइदानींनवोयथाकुम्भादिः। तद्विपरीतस्त्वात्मापुराणोवृद्धिवर्जितः॥ न० सर्वपुराणसामान्ये पञ्चलक्षणे। सर्गश्चप्रतिसर्गश्चवंशोमन्वन्तराणिच। वंशानुचरितञ्चेति पुराणंपञ्चलक्षणम्॥ *‡**‡*)॥ इतिपञ्चलक्षणलक्षितेषुमत्स्याद्यष्टादशसु॥ यथा। मद्वयंभद्वयञ्चैवब्रत्रयं वचतुष्टयम्। अनापलिङ्गकूस्कानि पुराणानिपृथक्पृथगिति॥ पुराभवमित्यस्मिन्नर्थे सायञ्चिरम्प्राह्णेप्रगेऽव्ययेभ्यष्ट्युट्युलौ। तुट्चेति०ट्युट्युलौ। पूर्वकालैकेतिनिपातितस्तुडभावः॥ पुराणप्रोक्तेषुब्राह्मणकल्पेष्वितिनिपातितोवा॥ पुं० न० कार्षापणे॥ त्रि०। प्रत्ने। पुरातने। पुराणा० इ० भा०॥

पुराणगः। पुं० प्रजापतौ। ब्रह्मणि॥

पुराणपुरुषः। पुं० विष्णौ॥ पुराणश्चासौपुरुषश्च॥

पुराणी। स्त्री० चिरन्तन्याम्॥ पुराभवा। टित्त्वान्ङीप्॥ वह्वादित्वात्पक्षेङीष्वा॥

पुरातनः। पुं० परमात्मनि॥ कालेनापरिच्छिन्नत्त्वात्पुरापिभवतीति सतथोच्यते॥ त्रि०। चिरन्तने। पुराणे। प्रतने॥ अनादिगुरुपरम्परागते॥ पुराभवः। सायञ्चिरमितिट्युट्युलौ। अत्राधकान्यपिनिपातनानिभवन्तीतिपक्षेतुट्॥

पुरातनी। स्त्री० चिरन्तन्याम्॥ टित्त्वान्ङीप्॥

पुराधिपः। पुं० पुरपालके॥

पुराध्यक्षः। त्रि० नगराधिकृते॥

पुरारिः। पुं० त्रिपुरान्तके॥ शिवे॥

पुरार्द्धविस्तरः। पुं० खेटे॥ शाखानगरे॥

पुरावसुः। पुं० भीष्मे। पाण्डवानां पितामहे॥

पुरावृत्तम्। न० इतिहासे। पूर्वचरिते॥ पूर्ववृत्तप्रतिपादकव्यासादिप्रणीतग्रन्थे॥ पुरावृत्तमाचष्टे। पुरावृत्तमाख्यानम्॥ ण्यन्तात्पचाद्यच्॥

पुराश्रुतिः। स्त्री० पुरातन्यांगाथायाम्॥ अन्तकालेहिभूतानिमुह्यन्तीतिपुराश्रुतिः॥

पुरासिनी। स्त्री० सहदेवीलतायाम्॥

पुरासुहृत्। पुं० शिवे॥ इ० हे०॥

पुरिः। पुं० राजनि॥ स्त्री० पुर्याम्॥ नद्याम्॥ पिपर्त्ति पूर्य्यतेवा। पॄ०। कॄगॄशॄपॄकुटिभिदिच्छिदिभ्यश्चेति इः॥

पुरी। स्त्री० नगर्याम्॥ नृपावासः पुरीप्रोक्ताविशांपुरमपीष्यते॥ तीर्थविशेषे॥ अयोध्यामथुरामायाकाशीकाञ्चीअमन्तिका। पुरीद्वारावतीचैव

सप्तैतामोक्षदायिकाः ॥ तासुवासं प्रकुर्वन्तियेकृतावानराः परम् । लभन्तेनपुनर्जन्म मातृगर्भेषुकुत्रचित् ॥ पुं० । दशनामान्तर्गतसन्यासिनि ॥ यथा । ज्ञानतत्त्वेन सपूर्णः पूर्णतत्त्वपथस्थितिः । परब्रह्मरतोनित्यं पुरीनामासउच्यते ॥ इतिवृहच्छङ्करदिग्विजयः ॥ पुरति । पुर० । इगुपधेति कः । गौरादित्वाज्जातेरितिवा ङीष् ॥

पुरीतत् । पुं० न० अन्त्रे । आंत० इतिभाषा ॥ हृदयपरिवेष्टननाड्याम् ॥ पुरींशरीरंतनोति । तनु० । क्विप् । गमादीनांक्वावित्यनुनासिकलोपः । तुक् ॥ पुरिंतनोतीति पक्षे० नहिवृतीतिदीर्घः ॥

पुरीमोहः । पुं० धुस्तूरे ॥

पुरीषम् । न० विष्ठायाम् ॥ पिपर्त्ति शरीरम् । पृ० । कॄतॄभ्यामीषन् । शॄपॄभ्यांकिच्चेति० ईषन्किच्च । उदोष्ठ्यपूर्वस्य ॥ पङ्के ॥

पुरीषणः । पुं० पुरीषे ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

पुरीषमः । पुं० माषे । मूर्खे ॥ इ० त्रिकाण्डशेषः ॥

पुरुः । पुं० देवलोके । स्वर्लोके ॥ नृपवि० । ययातेः कनिष्ठात्मजे ॥ परागे ॥ दैत्यवि० ॥ त्रि० प्राज्ये । प्रचुरे ॥ पिपर्त्ति० पूर्यतेवा । पृ० । पृभिदीतिकुः ॥

पुरुः । स्त्री० नदीविशेषे ॥

पुरुकुत्सवः । पुं० इन्द्रारिविशेषे ॥

पुरुदंशकः । पुं० सरःकाकि । हंसे ॥

पुरुदंसा । पुं० इन्द्रे । विडौजसि ॥

पुरुधा । अ० वहुप्रकारे ॥

पुरुरवाः । पुं० पुरूरवसि ॥ पुरुरौति । रुशब्दे । पुरुशब्दोपपदेरौतेरसिप्रत्ययः । विद्यात् पुरुरवः शब्दे रुकारस्यापिदीर्घतामिति द्विरूपकोषः ॥

पुरुरूपः । त्रि० वहुरूपे ॥ पुरूणि प्रचुराणिरूपाणियस्य ॥

पुरुवर्यसम् । न० वहुरूपे ॥ इ० वेदभाष्यम् ॥

पुरुशक्तिः । त्रि० वहुशक्तिमति ॥

पुरुषः । पुं० पुन्नागपादपे ॥ तिलकद्रुमे ॥ जीवनविशिष्टकार्यकरणसङ्घाते । पूरुषे । नरे ॥ अधिकृतवर्णाश्रमादि विशिष्टे शरीराधिष्ठातरि ॥ यथा । आपत्सुमूढो द्युतिमान्यः सम्यक्प्रतिपद्यते । कर्माण्यवश्यकार्याणि तमाहुःपुरुषं बुधाइति ॥ हिरण्यगर्भे । समष्टिलिङ्गात्मनि । व्यष्टिसर्वकरणानुग्राहके ॥ अन्तर्यामिरूपेणपृषुपूर्णे । आत्मनि । पुरेषुपर्षुवाशयाने । पूर्णत्वात्पुरि पुरिवाशयानेपरमात्मनि ॥ पूरयति-

स्वेनात्मनाजगदितिभाष्यम् ॥ नवद्वारंपुरंपुण्यमेतैर्भावैः समन्वितम् । व्याप्यशेतेमहात्मायस्तस्मात्पुरुषउच्यतेइतिमहाभारतम् ॥ पुरिशेतेयतस्तस्मात्पुरुषोजीवउच्यते । सर्वंपूरयतीत्येवंपुरुषोब्रह्मभण्यते ॥ प्रमाणान्तरे ॥ पञ्चारत्निः पुरुषइतिशुल्वसूत्रम् ॥ ऊर्द्ध्वबाहुपुरुषे ॥ सचविंशत्यधिकशतमङ्गुलंभवति ॥ रवेः पार्श्वगान्तरे ॥ साङ्ख्यतत्त्वे ॥ नप्रकृतिर्नविकृतिः पुरुषः । अनुभयरूपः ॥ सूक्ष्मशरीरमेवपुरुषः । तद्धिपुरिस्थूलशरीरेशेतेसुखदुःखादयः प्राकृताबुद्धिगुणाः तत्कथमेतेचेतनसम्बन्धित्वेनभवन्तीत्युच्यतेपुरुषइति । पुरिलिङ्गेशेतेइतिपुरुषः । लिङ्गंतत्सम्बन्धीतिचेतनोऽपितत्सम्बन्धीभवतीत्यर्थः ॥ पूर्णमनेनप्राणबुद्ध्यात्मनाजगत्समस्तमितिपुरुषः ॥ पुरिमनुष्यशरीरेउषतिअहमाकारेणवसतीतिवापुरुषः ॥ पुरतिपुरल्लोकंप्रतिप्राणादिभ्योऽग्रेगच्छति ॥ तमुत्क्रामन्तंप्राणोनूत्क्रामतीतिश्रुतेः । पुरअग्रगमने । पुरः कुषन् ॥ यद्वा । अव्यक्तंमहदाद्युः शरीरंपुरमुच्यते । अव्यक्तेपुरिशेतेपुरुषस्तेनचोच्यते इति ॥ यद्वा पुरूणिफलानिसनोतिभिलषितानिसनोतिददाति । षणुदाने । डः ॥ पुरूणिभुवनानिसंहारसमयेस्यतिअन्तः करोतिवा । षोअन्तकर्मणि । कः । प्रकृतिप्रवर्त्तके ॥ ०+० ॥ पञ्चलक्षणलक्षितेमनुष्ये ॥ यथा । पात्रेत्यागीगुणेरागीभोगीपरिजनैः सहाशास्त्रेबोद्धारणेयोद्धापुरुषः पञ्चलक्षणइतिप्राचीनाः ॥ जितेन्द्रिये ॥ यथा । सस्त्रीयानमदंकुर्यात्ससुखीतृष्णयोज्झितः । तन्मित्रंयत्रविश्वासः पुरुषः सजितेन्द्रियइतिगारुडे १६ऽध्यायः

पुरुषकम् न० घोटकोर्द्ध्वस्थितौ । सीधेपांवखडेपांवइ०भा० ॥ यथा । पश्चिमाभ्यान्तुपादाभ्यांभुविस्थित्वाग्रपादयोः । ऊर्द्ध्वप्रेरणयास्थानमस्थानांपुरुषः स्मृतः ॥ पुरुषएव । कः ॥

पुरुषकारः । पुं० प्रयत्ने ॥ पुरुषस्यकृतौ । चेष्टायाम् । पौरुषे ॥ यथा । मनुरुवाच । दैवेपुरुषकारेचकिंज्यायस्तद्ब्रवीहिमे । अत्रमेसंशयोदेवछेत्तुमर्हस्यशेषतः ॥ मत्स्यउवाच । स्वमेवकर्म्मदैवाख्यंविद्धिदेहान्तरार्जितम् । तस्मात्पौरुषमेवेहश्रेष्ठमाहुर्मनीषिणः ॥ प्रतिकूलंतथादैवंपौरुषेणविहन्यते । मङ्गलाचारयुक्तानांनित्यमुत्थानशीलिनाम् ॥ येषांपूर्वकृतंकर्म्मसात्त्विकं

मनुजोत्तम ।पौरुषेणविनातेषांकेषांचिद्दृश्यतेफलम् ॥ कर्म्मणाप्राप्यतेलोकेराजसस्यतथाफलम् ॥ कृच्छ्रेणकर्म्मणाविद्धितामसस्यतथाफलम् ॥ पौरुषेणाप्यतेराजन्मार्गितव्यंफलंनरैः । दैवमेवविजानन्तिनराः पौरुषवर्ज्जिताः ॥ तस्मात्त्रिकालसंयुक्तंदैवंनसफलंभवेत् । पौरुषंदैवसम्पत्त्याकालेफलतिपार्थिव ॥ दैवंपुरुषकारश्चकालश्चमनुजोत्तम । त्रयमेतन्मानुषस्य पिण्डितंस्यात्फलावहम् । कृषेर्वृष्टिसमायोगाद्दृश्यन्तेफलसिद्धयः । तास्तुकालेप्रदृश्यन्तेनैवाकालेकथञ्चन ॥ तस्मात्सदैवकर्त्तव्यंसधर्म्मंपौरुषंनृभिः ॥ एवंतेप्राप्नुवन्तीहपरलोकफलंशुभम् ॥ नालसाः प्राप्नुवन्त्यर्थान्नचदैवपरायणाः । तस्मात्सर्वप्रयत्नेनपौरुषेयत्नमाचरेत् ॥ त्यक्त्वालसान्दैवपरान्मनुष्यानुत्थानयुक्तान्पुरुषान्हिलक्ष्मीः । अन्विष्ययत्नाद्वृणुतेनृपेन्द्रतस्मात्सदोत्थानवताहिभाव्यम् ॥ इतिमात्स्ये दैवपुरुषकाराख्योनाम १९५ अध्यायः ॥ पुरुषस्यकारः कर्म्मषष्ठीतत्पुरुषः ॥

पुरुषघ्नः । त्रि० पुरुषपरिमाणे ॥ पुरुषद्वयसे ॥ प्रमाणेद्वयसज्दघ्नञ्मात्रचइतिपुरुषात्प्रमाणेर्थेदघ्नच् ॥

पुरुषदन्तिका । स्त्री० मेदायाम् ॥

पुरुषनाथः । पुं० राज्ञि ॥ सेनापतौ ॥ पुरुषान्नयति । णीञ्० । कर्म्मण्यण् ॥

पुरुषपुण्डरीकः । पुं० नरश्रेष्ठे । पुरुषव्याघ्रे ॥ जिनराजविशेषे ॥

पुरुषर्षभः । पुं० नरश्रेष्ठे । पुरुषकुञ्जरे ॥ स्युरुत्तरपदेव्याघ्रपुङ्गवर्षभकुञ्जराः । सिंहशार्दूलनागाद्याः पुंसिश्रेष्ठार्थवाचकाः ॥

पुरुषलक्षणम् । न० पुरुषस्वरूपे । तन्निरूपणंयथापश्यवाराह्यां ६६ अध्यायम् ॥

पुरुषसारहरः । पुं० गृहे ॥ पुरुषाणांसारंविवेकधैर्यक्षमाशान्तिप्रमुखंहरतीतितथा ॥

पुरुषसिंहः । पुं० पुरुषश्रेष्ठे ॥ जिनराजविशेषे । शैवौ ॥

पुरुषादः । पुं० राक्षसे ॥ निर्दये ॥

पुरुषाद्यः । पुं० आदिनाथनाम्नि जिने ॥ विष्णौ ॥

पुरुषायुषम् । न० वर्षशते ॥ पुरुषस्यायुः । अचतुरेतिनिपातनात्साधुः ॥

पुरुषार्थः । पुं० पुरुषस्यप्रयोजने । चतुर्वर्गे ॥ धर्मार्थकाममोक्षाश्चपुरुषार्थाउदाहृताः ॥ अथमनुः । वशीकृत्वेन्द्रियग्रामं संयम्यचमनस्तथा । सर्वान्संसाधयेदर्थानक्षिण्वन्योगतस्तनुमिति ॥ पुरुषस्यार्थः ॥

पुरुषार्थत्वम् । न० पुरुषोद्देश्यप्रत्यक्षफलसाधकत्वे ॥ भावेत्व : ॥

पुरुषार्थसाधनम् । न० चतुर्वर्गोपाये । तेचस्मृतिप्रसिद्धा : । यथा अर्थस्य मूलंनिकृति : क्षमाचकामस्यरूपञ्च वयोवपुश्च । धर्मस्ययागादिदयादमश्चमोक्षस्यसर्वोपरम : क्रियाभ्य : ॥ तत्रउत्कृष्टपुरुषार्थलाभसम्भवत्यधमंकामयमानोमूर्खएव ॥

पुरुषास्थिमाली । पुं० शिवे ॥ पुरुषास्थ्नांमाला०सास्त्यस्य । व्रीह्यादित्वादिनि : ॥

पुरुषोत्तम : । पुं० विष्णौ । भगवति । वासुदेवे ॥ पुरुषेभ्य : पुरुषेषुवा उत्तम: । ननिर्द्धारणइतिषष्ठीसमासनिषेधात् । पुरुषाणांमध्येउत्तमोवा । ननिर्द्धारणइति निषेधस्तुजात्याद्यनपेक्षयाऽसमर्थत्वान्नप्रवर्त्ततेकर्मधारयेतु सन्महत्परमोत्तमोत्कृष्टा : पूज्यमानैरित्युत्तमपुरुषइतिस्यात् ॥ यस्मात्क्षरमतीतोहमक्षरादपिचोत्तम: । अतोस्मि लोकेवेदेचप्रथित : पुरुषोत्तम : ॥ नृपवि० । हंसाहंविशेषे ॥

पुरुसत्तम : । पुं० श्रीहरौ ॥ पुरुर्विश्वरूपश्चासौसत्तमश्च ॥

पुरुस्पृह : । त्रि० बहुभि:स्पृहणीये ॥

पुरुह : । त्रि० प्रचुरे ॥ पुरून्हन्लिगच्छति । हन० । अन्येभ्योपीतिड: ॥ यद्वा ॥ पुरून्जहाति० जिहीतेवाप्रातइतिक : ॥

पुरुहूत : । पुं० इन्द्रे ॥ पुरुप्रचुरंहूतमाह्वानंयज्ञेष्वस्य । पुरुणिहूतानिनामान्यस्य । युद्धेपुरुनाम्नाऽसुरेणहूतइतिवा । ह्वेञ : क्त : । सम्प्रसारणम् । हलइतिदीर्घ : ॥ पुरुभूयिष्ठंयथास्यात्तथायज्ञेभिहूयतइतिवा ॥

पुरुहूता । स्त्री० देवीविशेषे ॥ पुरुहूतापुष्कराक्षे० इतिभागवतोक्ते : ॥

पुरूरवा : । पुं० बुधस्यपुत्रे । उर्वशीरमणे । ऐले । बौधे । चन्द्रवंशीयादिराजे । राजर्षौ ॥ विश्वदेवे ॥ पार्वणश्राद्धदेवे ॥ यथा । पुरूरवामाद्रवाश्चपार्वणेसमुदाहृतौ ॥ पुरुरौति । रुशब्दे । पुरूरवाइति० पुरुशब्दस्यदीर्घोरौतेरसिश्चनिपात्यते

पुरोग : । त्रि० अग्रगे । अग्रेसरे ॥ पुरोगच्छति । गम्लृ० । अन्येभ्योपीतिड : ॥ प्रधाने ॥

पुरोगति : । पुं० कुक्कुरे ॥ त्रि० अग्रगे ॥

पुरोगम : । त्रि० अग्रगे । पुर:सरे ॥ पुरोगच्छति । गम्लृ० । अच्० खच्वा ॥

पुरोगामी । त्रि० पुरोगे । अग्रेसरे । प्रष्ठे ॥ पुरोगन्तुंशीलमस्य । सुप्यजातावितिणिनि: ॥

पुरोटिः। पुं० एत्रभङ्कारे। रायभाटिट्ट० गौ० भा० ॥ पुरोटिःपुरसंस्कारेइतिहारावली ॥

पुरोडाशः। पुं० हविर्भेदे। यवचूर्णनिर्मितरोटिकाविशेषे ॥ पिष्टकस्य चमस्याम् ॥ हुतशेषे ॥ सोमरसे ॥ पुरोदाश्यते। दाशृदाने। कर्म्मणिघञ्। पौरोडाशपुरोडाशेत्यत्र निपातनाद्दस्यडत्वम् ॥

पुरोडाश्यम्। त्रि० पुरोडाशीये। हविर्योग्ये ॥

पुरोद्भवा। स्त्री० महामेदायाम् ॥

पुरोधाः। पुं० पुरोहिते ॥ पुरोऽग्रे धीयते। डुधाञ्०। पुरसिचेति० धाञोऽसिः ॥

पुरोभागी। त्रि० दोषैकदृशि। दोषमात्रदर्शिनि ॥ पुरः पूर्वं भजते। भज०। घिनुण् ॥ दोषैकग्राहिहृदयः पुरोभागीतुकथ्यते ॥ अग्रांशिनि ॥

पुरोहितः। पुं० शान्त्यादिकर्त्तरि। पुरोधसि ॥ पुरोदृष्टादृष्टफलेषुकर्मसु धीयते आरोप्यते यः। डुधाञ्०। क्तः। दधातेर्हिः ॥ त्रय्याञ्चदण्डनीत्याञ्च कुशलःस्यात् पुरोहितः। अथर्वविहितंकुर्यान्नित्यंशान्तिकपौष्टिकम् ॥ लक्षणान्तरंचयथा। वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञो जपहोमपरायणः। आशीर्वादवचोयुक्तएषराजपुरोहित इति ॥ वर्जनीयस्तुयथा। काणंव्यङ्गमपुत्रंवाऽनभिज्ञमजितेन्द्रियम्। नह्रस्वंव्याधितंवापिनृपःकुर्यात्पुरोहितमिति ॥

पुर्य्यष्टम्। न० पुर्य्यष्टके ॥

पुर्य्यष्टकम्। न० ज्ञानेन्द्रियाद्यष्टके ॥ यथा। ज्ञानेन्द्रियाणिपञ्चैवपञ्चकर्म्मेन्द्रियाणिच। मनोबुद्धिरहङ्कारश्चित्तञ्चेतिचतुष्टयम् ॥ प्राणोऽपानस्तथाव्यानउदानाख्यस्तथैवच। समानश्चेतिपञ्चैताःकीर्त्तिताःप्राणवृत्तयः ॥ खंवाय्वग्न्यम्बुरित्यस्तुभूतसूक्ष्माणिपञ्चच। अविद्याकामकर्म्माणिलिङ्गंपुर्य्यष्टकंविदुरिति। अन्यच्च। भूतेन्द्रियमनोबुद्धिवासनाकर्मवायवः। अविद्याचाष्टकंप्रोक्तं पुर्यष्टमृषिसत्तमैः ॥ अपिच। ज्ञानेन्द्रियाणिखलुपञ्च तथापराणि कर्मेन्द्रियाणि मनआदिचतुष्टयञ्च। प्राणादिपञ्चकमथो वियदादिपञ्चकामश्चकर्मचतमः पुनरष्टधापूः ॥ पुरीणामष्टकम् ॥

पुलः। पुं० पुलके ॥ त्रि० विपुले ॥

पुलकः। पुं० कृमिभेदे ॥ प्रस्तरविशेषे ॥ तस्यपरीक्षान्यत्रद्रष्टव्या ॥ मणिदोषे ॥ रोमाञ्चे। त्वक्पुष्पे ॥ हरिताले ॥ गजान्नपिण्डे ॥ गन्धर्वे ॥ गल्वर्के० इतिहेमचन्द्रेपाठः ॥ असुराज्याम् इतिहेमचन्द्रः ॥ न० पर्वती

यमृत्तिकावि० । कङ्कुष्ठे ॥

पुलकितः । त्रि० हर्षिते ॥ पुलकः सञ्जातोऽस्य । ता० इतच् ॥

पुलकी । पुं० धाराकदम्बे ॥

पुलम्भ्रिः । पुं० देशविशेषे ॥ शिलहट्टात्पूर्वभागे कामरूपात्तथोत्तरे । पुलम्भ्रिदेशोदेवेशि नरनारायणः परः ॥

पुलस्तिः । पुं० पुलस्त्यमुनौ ॥

पुलस्त्यः । पुं० ब्रह्मणः कर्णाभ्यांजातेसप्तर्षीणांमध्ये ऋषिविशेषे । हविर्भुजः पत्यौ ॥

पुलहः । पुं० ब्रह्मणोनाभितोजाते सप्तर्षीणांमध्ये ऋषिविशेषे । गतिस्वामिनि ॥ स्वायम्भुवमनोस्तनये ॥

पुलहाश्रमः । पुं० हरिःक्षेत्रे ॥

पुला । स्त्री० प्लुताद्यनेकापरनामनि हयगतिवि० ॥ तदुक्तंहयलीलावत्याम् । प्लुतांप्लवङ्गिता माहुर्याधारा पुलनाभिधा । पुनरेनांनलोपान्तां पुलामित्याहदेशिकः ॥ तत्रचरणस्त्वत नैव । क्षियतिसमविशेषानुत्क्षिपत्यग्रपादान्प्रसरतिपुनतोश्वः सा प्रधारापुलाख्या । विलसतिसमपादोत्क्षेपणाकुञ्चनानां करणमिहगतिज्ञाः प्राहुरन्यं पुलाख्यामिति ॥ पार्ष्णिप्रधानं प्रविधायरागाद्वल्गांश्लथीकृत्यचरेत्पुलाख्यामित्यादिः ॥

पुलाकः । पुं० तुच्छधान्ये । असारधान्ये ॥ सङ्क्षेपे ॥ भक्तसिक्थके ॥ पोलनम् । पुल० । सं० क्विप् । पुलमकति । अक० । कर्म्मण्यण् ॥ पोलतिवा । बलाकादयश्चेतिसाधुः ॥

पुलाकी । पुं० वृक्षे ॥

पुलायितम् । न० अश्वगतौ । विक्रान्तौ ॥ पुलाख्यया अयितंगतिः पुलायितम् । अय० । क्तः

पुलिनम् । न० तोयोत्थिततटे । जलादचिरोत्थिततटे । इडा० टाप० इ० भा० ॥ पोलति पुलमहत्त्वे । पुलितलिभ्याश्चेतिनन् ॥ द्वीपे ॥

पुलिन्दः । पुं० अरण्यचरेम्लेच्छजात्यन्तरे । शबरे ॥ पोलति । पुल० । कुणिपुल्योः किन्दच् ॥

पुलोमजा । स्त्री० इन्द्राण्याम् । पुलोम्नोमुनेर्जाता । पञ्चम्यामजातावितिडः ॥

पुलोमद्विट् । पुं० इन्द्रे ॥

पुलोमा पुं० दानवान्तरे ॥ मुनिविशेषे ॥

पुलोमारिः । पुं० शचीपतौ ॥

पुल्कसः । पुं० पुक्कसे ॥ दृ० ॥

पुषा । स्त्री० लाङ्गलिकीवृक्षे ॥

पुषितः । त्रि० पुष्टे । कृतपोषणेपक्षिमृगादौ ॥ पुष्यतेस्म । पुष० । क्तः । औणादिकत्वादिट् ॥

पुष्करः । पुं० रोगवि० ॥ नागवि० ॥ सारसपक्षिणि ॥ नृपवि० । नल

राजझालरि ॥ वरुणपुत्रे ॥ यज्ञान्तरे ॥ मेघाधिपवि० ॥ पुष्करो दुष्करजल: ॥ द्वीपवि० ॥ न० खे अम्बुनि ॥ पद्मे । सिताम्भोजे । तूर्यवक्त्रे ॥ खड्गफले ॥ हस्तिहस्ताग्रे ॥ काण्डे ॥ कुष्ठौषधे ॥ द्वीपवि० ॥ तीर्थविशे० ॥ यथा । गायत्र्यास्वपरंस्थानंश्रीमत्पुष्करमीरितमिति ॥ तत्ब्रह्मण : स्थानम् ॥ पुष्यति । पुष्णातिवा पुष्यते० अनेनवा । पुष० । पुष : किदितिकरन्कित्वश्च ॥

पुष्करक : । पुं० चिताभूमेराच्छादनार्थं क्रियमाणेइष्टकानिर्मितेदेवकुलाकारगृहे ॥

पुष्करकर्णिका । स्त्री० स्थलपद्मिन्याम् ।

पुष्करज: । पुं० पुष्करमूले ॥ त्रि० । पुष्करोत्पन्ने ॥

पुष्करणी स्त्री० पुष्करद्वीपनद्याम् ॥

पुष्करद्वीप : । पुं० सप्तद्वीपान्तर्गतद्वीपविशेषे ॥ नदीपुष्करणीनामहैम पुष्करसण्डिता । तयासपुष्करद्वीप : ख्यापित : सुरसंश्रित : ॥

पुष्करनाडी । स्त्री० स्थलपद्मिन्याम् ॥

पुष्करमूलम् । न० कुष्ठतृणमूले । पौष्करे ॥ पुष्करस्यकुष्ठौषधस्यमूलम् ॥

पुष्करवान् । पुं० हस्तिनि ॥ पुष्करमस्त्यस्य । मतुप् ॥

पुष्करशिफा । स्त्री० पुष्करमूले ॥

पुष्कराक्ष : । पुं० विष्णौ ॥ पुष्करेणोपमितेअक्षिणीअस्य । बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णो: स्वाङ्गात्षजितिषच् ॥ पुष्करहृदयपुण्डरीकमक्ष्णोतिव्याप्नोत्यन्तर्यामिरूपेणेतिपुष्करोपपदादक्षूव्याप्ताविति धातो: कर्म्मण्यण् ॥ पुरुहूतादिव्या : स्थाने ॥

पुष्करावर्त्त : । पुं० मेघभेदे ॥

पुष्कराह्व : । पुं० सारसपक्षिणि ॥

पुष्कराह्वय : । पुं सारसे ॥ न० पुष्करमूले ॥

पुष्करिणी । स्त्री० इभ्याम् । हस्तिन्याम् ॥ सरोजिन्याम् । कमलिन्याम् । कृत्रिमजलाशये ॥ पुष्करमूले ॥ स्थलपद्मिन्याम् ॥ समचतुरस्रखाते । यथा । चतुर्विंशाङ्गुलोहस्तोधनुस्तच्चतुरुत्तर: । शतधन्वन्तरश्चैव तावत्पुष्करिणीमता । एतत्पञ्चगुण:प्रोक्तस्तडागइतिनिश्चय: ॥ तेन चतुर्दिक्षुविंशतिहस्तान्यूनतायांच तु : शतहस्तान्यूनाभ्यन्तरत्वेनपुष्करिणी । एतज्जलाशयाधारपरंन तु० उपरितटम् । शतेनधनुर्भि:पुष्करिणी । इतिनव्यवर्द्धमानधृतोवशिष्ठ: ॥ पुष्कराणिसन्त्यस्याम् । पुष्करादिभ्योदेशे० इतीनि : ॥

पुष्करी । पुं० हस्तिनि ॥ मत्वर्थीय इनि : ॥

पुष्करेक्षणः । पुं० प्रभासतीर्थाधिष्ठात्र्यांदेव्याम् ॥

पुष्कलः । पुं० भरतात्मजे । पुष्कलावत्याअधीशे ॥ न० । ग्रासचतुष्टयात्मकभिक्षायाम् ॥ यथा । भिक्षामाहुर्ग्राससमानमन्नंतस्माच्चतुर्गुणम् । पुष्कलंहन्तकारन्तुतच्चतुर्गुणमुच्यते ॥ इति ॥ अष्टकुञ्चिपरिमितेधान्यमानभेदे ॥ यथा । अष्टमुष्टिर्भवेत्कुञ्चिः कुञ्चयोऽष्टौचपुष्कलम् । पुष्कलानिचचत्वारिआढकः परिकीर्त्तितः ॥ त्रि० परिपूर्णे ॥ श्रेष्ठे ॥ पुष्यति । पुष० । पुषः कित् इत्यनुवृत्तौ० कलश्चेतिकलन्कित् ॥ स्त्रियांगौरादित्वात्पुष्कली ॥ सि० लज्जा- ॥

पुष्कलकः । पुं० गन्धमृगे ॥ क्षपणे ॥ कीलके ॥

पुष्कसः । पुं० पुक्कसे ॥ पृ० ॥

पुष्टः । त्रि० पालिते । कृतपोषणे । पुषिते ॥ पुष्यतेस्म । पुष० । क्तः । दैवादिकत्वान्नेट् ॥

पुष्टिः । स्त्री० पोषणे ॥ वृद्धौ । अवयवोपचये ॥ अश्वगन्धायाम् ॥ मातृकाविशेषे ॥ यथा । पुष्टिर्गणपतेःपत्नीपूजिताजगतीतले । ययाविनापरिक्षीणाः पुमांसोयोषितोऽपिचेतिभागवतम् ॥ पोषणम् । पुष० । क्तिन् ॥ व्रतफले० । पुष्टिर्धनजनादीनांवृद्धिरित्यभिधीयते ॥

पुष्टिकरः । त्रि० पुष्टिजनके ॥

पुष्टिका । स्त्री० जलशुक्तौ ॥

पुष्टिकान्तः । पुं० श्रीगणेशे । विनायके ॥

पुष्टिदा । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥ वृद्धौ ॥ पुष्टिदात्र्याम् ॥

पुष्पम् । न० सुमनस्सु । प्रसूने । कुसुमे ॥ स्नानंकृत्वातुयेकेचित्पुष्पंचिन्वन्तिवैद्विजाः । देवतास्तन्नगृह्णन्ति भस्मीभवतिदारुवदिति लघुहारीतः ॥ विकाशे ॥ स्त्रीरजसि ॥ धनदविमाने ॥ नेत्ररुग्भेदे । फूला फूली० इ० भा० प्र० ॥ अस्यौषधं यथा । हरीतकीवचाकुष्ठं पिप्पली मरिचानिच । विभीतकस्यमज्जाच शङ्खनाभिर्मनःशिला ॥ सर्वमेतत् समंकृत्वाच्छागीक्षीरेणपेषयेत् । नाशयेत्तिमिरंकण्डूंपटलान्यर्बुदानिच ॥ अधिकानिचमांसानियश्चरात्रौनपश्यति । अपिद्विवार्षिकंपुष्पंमासेनैकेनसाधयेत् ॥ वर्त्तिश्चन्द्रोदयानामनृणांदृष्टिप्रसादनी ॥ इतिचक्रपाणिदत्तः ॥ पुष्पतिपुष्यतेवा । पुष्पविकसने । पचाद्यच्० घञ्वा ॥

पुष्पकम् । न० रीतिपुष्पे ॥ पुष्पवदाभरणभूतेधनदस्यविमाने ॥ पुष्पकोस्त्रीतिशब्दार्णवात्पुल्लिँङ्गोपि । नेत्ररोगविशेषे । पुष्पे ॥ रत्नकङ्कणे ॥

रसाञ्जने ॥ लोहकांस्ये ॥ मृदङ्गारशकस्याम् ॥ कासीसे ॥ पुष्पति । पुष्प० । क्कुन् ॥ पुष्पमिववा । दूवेप्रतिकृताविति कन् ॥

पुष्पकरण्डकम् । न० उज्जयिन्याम्शिवस्योद्याने ॥

पुष्पकरण्डिनी । स्त्री० अवन्त्याम् । उज्जयिन्याम् ॥

पुष्पकाशीशम् । न० किञ्चित्पीतेकासीसे । कंसके । नेत्रौषधे ॥

पुष्पकीटः । पुं० भ्रमरे । रोलम्बे ॥ कुसुमकृमिमात्रे ॥

पुष्पकेतनः । पुं० कामदेवे ॥

पुष्पकेतुः । पुं० रीतिपुष्पे । कुसुमाञ्जने ॥ पुष्पस्यकेतुरिवनाशकत्वात्

पुष्पघातकः । पुं० केतकवृक्षे ॥ दमनवृक्षे ॥

पुष्पजः । पुं० पुष्परसे । पुष्पद्रवे ॥

पुष्पदः । पुं० वृक्षे ॥ त्रि० । पुष्पदातरि ॥

पुष्पदन्तः । पुं० वायुकोणस्थदिग्गजे ॥ विद्याधरविशेषे ॥ सुविध्याख्यजिने ॥ पुष्पमिवदन्ताः यस्यसः ॥

पुष्पदन्तकः । पुं० गन्धर्वविशेषे ॥

पुष्पद्रवः । पुं० पुष्पस्वेदे । पुष्पसारे ॥

पुष्पधनुः । पुं० कामदेवे ॥ पुष्पं धनुरस्य । वासंज्ञायामित्यनङ्भावेसान्तः ॥

पुष्पधन्वा । पुं० मदने । कामे ॥ पुष्पं धनुरस्य । वासंज्ञायामित्यनङ् ॥

पुष्पनिक्षः । पुं० भ्रमरे ॥

पुष्पनिर्यासकः । पुं० पुष्पद्रवे ॥

पुष्पन्धयः । पुं० भ्रमरे ॥ पुष्पाणिधयति । धेट्० । मुञ्जकुलास्यपुष्पेषु धेटः खशितिकेचिद्दितिखश् । अर्हिषदितिसुम् ॥

पुष्पपथः । पुं० भगे । योनौ ॥

पुष्पपात्रम् । न० पुष्पाधारे ॥

पुष्पपुरम् । न० पाटलिपुत्रनगरे ॥

पुष्पफलः । पुं० कपित्थे ॥ कूष्माण्डे ॥ पुष्पयुक्तंफलमस्य ॥

पुष्पबलिः । पुं० वास्तुपूजायाम् ॥

पुष्पमासः । पुं० वसन्ते ॥ पुष्पाणां मासः ॥

पुष्पयोगः । पुं० यात्रायोगांतरे ॥ यथा । भौमेस्वराशिगेलग्नेसौम्ये केन्द्रत्रिकोणगे । पुष्पयोगोरिविपिनकुठारः सङ्गराङ्गणे ॥

पुष्परक्तः । पुं० सूर्यमणिवृक्षे ॥

पुष्परथः । पुं० चक्रयाने । युद्धं विनायात्रोत्सवादौ सुखभ्रमणार्थरथे ॥ सुकुमारत्वात्० पुष्पमिवरथः ॥

पुष्परसः । पुं० मकरन्दे ॥ पुष्पस्य रसः ॥

पुष्परसाह्वयम् । न० मधुनि ॥

पुष्परागः । पुं० पीतमणौ । वाचस्पतिवल्लभे । पोखराज० इ० भा० ॥ अस्यलक्षणंयथा । सुच्छायपीत

गुरुगात्रसुरङ्गशुभ्रं स्निग्धस्वनिर्मलमतीवसुवृत्तशीतम् । यः पुष्परागसकलंकलयेदमुष्य पुष्णातिकीर्त्तिमतिशौर्यसुखायुरर्थान् ॥ तस्यापलक्षणम्यथा । कृष्णबिन्द्वङ्कितं रूक्षं धवलंमलिनंलघु । विच्छायंशर्करागारंपुष्परागंसदोषकं ॥ अस्यपरीक्षालक्षणे यथा । घृष्टोविकाशयेत् पुष्परागमधिकंमात्मीयम् । नखलु पुष्परागोजात्यतयापरीक्षकैरक्तः ॥

पुष्परेणुः । पुं॰ परागे ॥

पुष्परोचनः । पुं नागकेशरे ॥

पुष्पलावः ।
पुष्पलावी । पुं॰ } मालाकारे ॥

पुष्पलिट् । पुं भ्रमरे ॥ पुष्पंलेढि । लिह॰ । क्विप् ॥

पुष्पवटी । स्त्री॰ फुलौरी॰ इ॰ प्र॰ खाद्यप्रभेदे ॥

पुष्पवन्तौ । पुं॰ एकयोक्त्यानित्यद्विवचनान्तश्चन्द्रसूर्य्ययोः ॥ चन्द्रार्कौ॰ एकयोक्त्यासाधारणवचनं॰ पुष्पवन्तौ॰ प्रत्येकंपुष्पवानितिनप्रयोक्तव्यमितिभावः । पुष्पविकसने । भावेघञ् । पुष्पः प्रकाशस्तद्वन्तौ ॥

पुष्पवती । स्त्री॰ रजस्वलायाम् ॥ तीर्थविशेषे ॥ पुष्पंरजोऽस्त्यस्याः । मतुप् ॥ त्रि॰ पुष्पविशिष्टे ॥

पुष्पवाटिका । स्त्री॰ पुष्पवाट्याम् ॥

पुष्पवाटी । स्त्री॰ पुष्पोद्याने । फुलवारी॰ फुलबरिया॰ इ॰ भा॰ ॥ पुष्पाणांवाटी ॥

पुष्पवाणः । पुं॰ मन्मथे । कामदेवे ॥ पुष्पाण्येवबाणाअस्य ॥

पुष्पवाहनः । पुं॰ पुष्पराजाभिधे नृपे ॥

पुष्पशकटी । स्त्री॰ आकाशवाण्याम् । दैवप्रश्ने ॥

पुष्पशून्यः । पुं॰ उदुम्बरे ॥ त्रि॰ कुसुमरहिते ॥

पुष्पसमयः । पुं॰ वसन्ते । चैत्रवैशाखयोः ॥ पुष्पाणांसमयः ॥

पुष्पसायकः । पुं॰ पुष्पधन्वनि । कामदेवे ॥

पुष्पसारः । पुष्पद्रवे । पुष्पस्यसारः ॥

पुष्पसिता । स्त्री॰ फूलसक्कर॰ इ॰ भा॰ प्र॰ द्रव्ये ॥ भवेत्पुष्पसिताशीतारक्तपिताहरीलघुः ॥

पुष्पसौरभा । स्त्री॰ कलिकारीवृक्षे ॥

पुष्पस्वेदः । पुं॰ पुष्पद्रवे ॥

पुष्पहासः । कुसुमविकासे ॥ पुष्पाणांमुकुलात्मनास्थितानांहासोविकाशः पुष्पहासः ॥

पुष्पहासा । स्त्री॰ रजस्वलायाम् ॥

पुष्पहीना । स्त्री॰ उदुम्बरे ॥ निष्फलायाम् । रजःशून्यायाम् ॥

पुष्पा । स्त्री॰ । कर्णपुर्याम् । मालि

न्याम्। भागलपुर० इ० प्र० नगरे ॥

पुष्पाजीवः। पुं मालाकारे ॥

पुष्पाञ्जनम्। न० अञ्जनवि०। कौसुम्भे। पुष्पकेतौ ॥

पुष्पाञ्जलिः। पुं० प्रसूनानामञ्जलौ। कुसुमाञ्जलौ ॥

पुष्पाण्डकः। पुं० शालिजातिविशेषे ॥

पुष्पाम्बुजः। पुं० पुष्पद्रवे।

पुष्पावचायी। पुं० मालाकारे ॥

पुष्पासवम्। न० मधुनि ॥ पुं० पुष्पमकरन्दकृतआसवे ॥

पुष्पास्त्रः। पुं० कन्दर्पे। मकरध्वजे ॥

पुष्पाह्वा। स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥

पुष्पिका। स्त्री० दन्तमले। लिङ्गमले ॥

पुष्पितः। त्रि० जातपुष्पे वृक्षादौ। प्रफुल्ले ॥ पुष्पवति ॥ पुष्पाणिसंजातान्यस्य। ता० इतच् ॥ रमणीये ॥ आपातरमणीये ॥

पुष्पिता। स्त्री० रजस्वलायाम् ॥

पुष्पिताक्षः। त्रि० बुद्बुददृष्टौ ॥

पुष्पिताग्रा। स्त्री० वर्णवृत्तेष्वर्द्धसमवृत्तप्रभेदे ॥ लक्षणंयथा। अयुजिनयुगरेफतोयकारोयुजितुनजौजरगाश्च पुष्पिताग्रा ॥ य०। करकिसलयशोभयाविभान्तीकुचफलभारविनम्रदेहयष्टिः। स्मितरुचिरविलासपुष्पिताग्राव्रजयुवतिव्रततिर्हरेर्मुदेऽभूत् ॥

पुष्पेषुः। पुं० कामदेवे ॥ पुष्पाणिइषवोऽस्य ॥

पुष्यः। पुं० अष्टमनक्षत्रे। सिध्ये। तिष्ये ॥ पुष्यः सर्वार्थसाधकः ॥ तत्रजातस्यफलंयथा। प्रसन्नगात्रः पितृमातृभक्तः स्वधर्मयुक्तोऽभिनयाभियुक्तः। भवेन्मनुष्यः खलुपुष्यजन्मासन्मानचामीकरवाहनाढ्यः ॥ पौषमासे ॥ कलियुगे ॥ यथा ॥ सत्सम्प्रदायप्रथनायपुष्येशिष्यैश्चतुर्भिः सहयोवतीर्णः। उक्तोबृहत्सङ्गमतन्त्रराजे श्रीशङ्कराचार्यगुरुंतमीडे ॥ पुष्णातिकार्याणि०पुष्यन्त्यर्थाअस्मिन्नितिवा। पुष्यसिध्यौनक्षत्रइतिकर्त्तर्यधिकरणेचक्यब् निपातितः ॥

पुष्यधः। पुं० भूर्जकण्टके। सङ्करजातिविशेषे। आवन्त्ये ॥

पुष्यरथः। पुं० युद्धंविनासुखभ्रमणारथे। चक्रयाने ॥ असौपुष्यरथश्चक्रयानंनसमराययत् ॥ पुष्यइवरथः। पुष्येयात्रोत्सवादौरथोवा ॥

पुष्यस्नानम्। न० पुष्याभिषेके ॥ यथा। मूलंमनुजाधिपतिः प्रजातरोस्तदुपघातसंस्कारात्। अशुभंशुभञ्चलोकेभवतियतोतोनृपतिचिन्ता ॥ पुष्यस्नानंनृपतेः कर्तव्यंदैवविपत्रीधेभ्याम्। नातः परंपवित्रंसर्वोत्पातान्तकरमस्ति ॥ अस्यविधिः

कालिकापुराणेवाराह्याश्चद्रष्टव्यः ॥

पुष्या । स्त्री॰ पुष्यनक्षत्रे ॥

पुस्तम् । न॰ पुस्तके । लिखितग्रन्थे ॥ यथा । विधायपूजयेन्नित्यंपुस्तपूजोक्तसिद्धये॥ लेप्यादिशिल्पकर्माणि ॥ आदिनाकाष्ठपुत्तलिकादयोबोध्याः ॥ यथा । मृदावादारुणावाथवस्त्रेणाप्यथचर्मणा । लोहरत्नैःकृतंवापिपुस्तमित्यभिधीयते ॥ पुस्त्यते । पुस्तआदरादौणिच् । एरच् ॥

पुस्तकम् । न॰ पुस्ते । लिखितग्रन्थे । पोथी इ॰ भा॰ ॥ तस्यपरिमाणं यथा । मानंवक्ष्ये पुस्तकस्यशृणुदेविसमासतः । मानेनापिफलंविन्द्यादमानेश्रीर्हताभवेत् ॥ हस्तमात्रंमुष्टिमात्रमावाहुद्वादशाङ्गुलं । दशाङ्गुलंतथाष्टौचततोहीनंनकारयेत् ॥ पुस्तकलेखकस्यपूजाफलंयथा । आरम्भेचसमाप्तौच लेखकंप्रतिपूजयेत् हरिद्रागन्धपुष्पाद्यैर्वस्त्रैश्चसुनलोहरैः ॥ यावदक्षरसङ्ख्यानंप्रतिपत्रेचसुन्दरि । तावद्युगसहस्राणिब्रह्मलोकेवसेच्चिरम् ॥ वेतनग्रहणेलेखकस्यदोषोयथा । वेतनंयस्तुगृह्णीयात्लिखित्वापुस्तकंसतु । यावदक्षरसङ्ख्यानंतावच्चनरकेवसेदिति योगिनीतन्त्रे तृतीय ३ भागे ७ पटलः ॥

पुस्तकर्म्मा । पुं॰ लेप्यादिशिल्पकर्मकर्त्तरि ॥

पुस्तकशिम्बिका । स्त्री॰ शिम्बिप्रभेदे ॥ पुस्तशिम्ब्याम् ॥

पुस्तशिम्बिः । स्त्री॰ पुस्तकशिम्बिकायाम् ॥

पूगः । पुं॰ क्रमुके । गुवाके ॥ वृन्दे । नानाजातीयानामनियतवृत्तीनामर्थकामप्रधानानांसङ्घे ॥ ब्रह्मदारुणि ॥ न॰ गुवाकफले । उद्वेगे ॥ यथा । पूगंगुरुहिमंरूक्षंकषायंकफपित्तहत् । मोहनन्दीपनंरुच्यमास्यवैरस्यनाशनम् ॥ आर्द्रंतद्गुर्वभिष्यन्दिवह्निदृष्टिहरंस्मृतम् । स्विन्नंदोषत्रयच्छेदिदृढमध्यंतदुत्तमम् ॥ अस्यपाकोयथा । शृङ्गाटकंजीरकेद्वेजातीकोषश्चवंशजम् । लवङ्गंधान्यकञ्चापिप्रत्येकंकर्षयुग्मकम् ॥ हैयंगवीनंकुडवंसिताचार्द्धतुलोज्ज्वला । धात्रीवरीद्व्यञ्जलिश्चपूगस्याष्टपलानिच ॥ उलूखलेचसंकुट्यचूर्णंक्षीराढकान्वितम् । सन्ध्याच्यभक्षितंहन्यात्वासरादौयथोचितम् । ज्वरदाहश्चपित्तञ्चयक्ष्मशूलगुदाङ्कुरान् ॥ छर्दिंप्रमेहमूत्राणामाघातञ्चविनाशयेत् । बलप्रदङ्गर्भदञ्चस्त्रीणाञ्चैतद्रसायनमिति ॥ पुनाति॰ पवतेवा॰ पूयतेमुखमनेनवा । पूञ्॰ । छापूखडिभ्यः । किदिति गन् ॥

पूगकृत : । त्रि॰ पुञ्जीकृते ॥ अपूग : पूग : सम्पद्यमान : कृत : इत्यर्थे श्रेण्यादय : कृतादिभिरितिसमासे॰ श्रेण्यादिषुच्व्यर्थवचनमिति च्व्यर्थता ॥

पूगतिथ : । त्रि॰ पूगानांपूरणे ॥ बहुपूगेतिडटितिथुगागमविधानादसंख्यात्त्वे पिडट् ॥

पूगपात्रम् । न॰ पूगपीठे । फरुवके ॥

पूगपीठम् । न॰ कटकोले । पतद्ग्रहे ॥

पूगपुष्पिका । स्त्री॰ कुहलौ । विवाहसम्बन्धिपुष्पताम्बूले ॥

पूगफलम् । न॰ उद्वेगे । चिक्कणाम् ॥

पूगयाजक : । पुं॰ बहुयाजके ॥

पूगरोट : । पुं॰ हिन्तालवृक्षे ॥

पूगिका । स्त्री॰ क्रमुके ॥

पूगिकाफलम् । न॰ पूगीफले ॥

पूगी । स्त्री॰ पूगे । पूगवृक्षे ॥

पूगीफलम् । न॰ उद्वेगे । पूगफले ॥

पूजक : । त्रि॰ पूजाकर्त्तरि ॥

पूजनम् । न॰ अर्चने । पूजायाम् । । यथा ॥ शास्त्रप्रणामशुश्रूषादौ ॥ पूजपूजायाम् । ल्युट् ॥

पूजनीय : । त्रि॰ श्रुताचाराभिजनादिभि : पूजायोग्ये ॥ पूज्ये ॥ पूजेरनीयर् ॥

पूजा । स्त्री॰ नमस्यायाम् । अपचितौ ॥ सपर्यायाम् ॥ पादप्रक्षालनार्चनधनदानादिरूपायामर्चायाम् ॥ देवार्चनायाम् ॥ तस्या: सामान्यानुष्ठानंयथा । आदावृष्यादिकन्यास: करशुद्धिस्तत : परम् । अङ्गुलिव्यापकन्यासौहृदादिन्यासएवच ॥ तालत्रयञ्चदिग्बन्ध : प्राणायामस्तत : परम् । ध्यानंपूजाजपश्चैव सर्वतन्त्रेष्वयंविधिरितियामलवचनम् ॥ पूजनम् । पूज॰ । चितिपूजीत्वङ् ॥

पूजार्ह : । त्रि॰ मान्ये । अर्घभाजि ॥ कुसुमादिभिरर्चनयोग्ये । पूज्ये ॥ पूजामर्हति । अर्हपूजायाम् । अर्हइत्यच् ॥ स्त्रियांपूजार्हा ॥

पूजित : । त्रि॰ सत्कृते । अर्चिते ॥ पूज्यतेस्म ॥ पूज॰ । क्त: ॥ देवे ॥ पूजितोय : सुरासुरैरित्यादौभूतेक्तोनतुवर्त्तमाने॰ तेन तृतीयातत्रोपपद्यते । अन्यथाक्तस्य चवर्त्तमानइतिषष्ठीस्यात् ॥

पूजितव्य : । त्रि॰ पूजनीये ॥

पूजिल : । पुं॰ देवतायाम् ॥ त्रि॰ पूज्ये ॥

पूज्य : । पुं॰ श्वशुरे ॥ त्रि॰ वन्द्ये पूजार्हे । प्रतीच्ये ॥ पूजार्हा य

था । गुरूणामपिसर्वेषांपूज्या : पञ्चविशेषत : । तेषामाद्यास्त्रय : श्रेष्ठास्तेषांमातासुपूजिता ॥ यो भावयतियासूतेयेनविद्योपदिश्यते ज्येष्ठ : भ्राताचभर्ताचपंचैतेगुरवस्मृताइतिकौर्मे उपरिभागे ११ अध्याय : ॥ पूज्यते । पूज० । । अचोयत् ॥ पूजयितुमर्ह : । पूज० । अर्हेकृत्यतृचश्चेतियत् ॥ सर्वस्यैवहिदानस्यग्रहीतागुरुरुच्यते । कन्यायाश्चैव विद्याया : प्रदातापूज्यतेगुरु : ॥

पूज्यपाद : । पुं० भगवच्छङ्कराचार्ये ॥

पूत : । पुं० शङ्खे ॥ श्वेतकुशे ॥ विकङ्कतवृक्षे ॥ न० बहुलीकृते । अपनीततुषधान्ये ॥ सत्यवचने ॥ त्रि० व्रतादिनाशुद्धे । पवित्रे । प्रयते ॥ दधिगोमयादौसामन्यपवित्रे० स्वभावपवित्रे वा । पवित्रे मेध्ये ॥ दृष्टिपूतंन्यसेत्पादंवस्त्रपूतंजलंपिवेत् । सत्यपूतांवदेद्वाचंमन : पूतंसमाचरेत् । शठिते बहुलीकृते ॥ पूयतेस्म । पूङ्० पूञ्० वा । क्त : ॥ पवतेस्मवा । पूङोगत्यर्थेतिक्त : ॥

पूतक्रतायी । स्त्री० इन्द्राण्याम् । शच्याम् ॥ पूतक्रतो : स्त्री० । पूतक्रतोरैचेत्यैकारादेशोङीप् च ॥

पूतक्रतु: । पुं० इन्द्रे ॥ पूता:क्रतवोयेन ॥

पूतक्रतु : । स्त्री० देव्याम् ॥ पूता : क्रतवोययासा ॥

पूतगन्ध : । पुं० वर्वरे ॥

पूततृणम् । न० श्वेतकुशे ॥ कुशे ॥ पूतञ्चतत्तृणञ्च ॥

पूतद्रु : । पुं० पलाशवृक्षे ॥

पूतधान्यम् । न० तिले ॥ पूतञ्चतद्धान्यञ्च ॥

पूतना । स्त्री० हरीतक्याम् । पूतनास्थिमतीसूक्ष्मेतिनिरूपणात् ॥ सिन्धुदेशजास्वल्पत्वक्वृहदस्थिहरीतकी लेपनेप्रशस्तेतिराजवल्लभ : ॥ गन्धमांस्याम् ॥ वालरोगविशेषे ॥ वालमातृकाविशेषे ॥ दानवीविशेषे । वकासुरभगिन्याम् ॥ अहोवकीयंस्तनकालकूटंजिघांसयापाययदप्यसाध्वी । लेभेगतिंधात्र्युचितांततोन्यंकंवादयालुंशरणंव्रजेम ॥ पूतंकरोति । तत्करोतीतिणिच् । बहुलमन्यत्रापीतियुच् ॥

पूतनारि : । पुं० बालमुकुन्दे । श्रीकृष्णे ॥ पूतनायाअरि : ॥

पूतनासूदन : । पुं० श्रीकृष्णे ॥ पूतनांसूदितवान्० सूदयतिवा । सूदक्षरणे । नन्द्यादित्वाल्ल्यु : ॥

पूतनाहा । पुं० श्रीकृष्णे ॥ पूतनांहन्ति । हन० । क्विप् ॥

पूतपाप : । त्रि॰ निरस्तस्वर्गभोगप्रतिबन्धकपापे ॥

पूतफल : । पुं॰ पनसे ॥

पूता । स्त्री॰ दूर्वायाम् ॥

पूतात्मा । पुं॰ ईश्वरे ॥ पूत : शुद्ध: सत्त्वादिगुणसम्बन्धरहित : आत्मा स्वरूपंयस्य ॥ पूतश्चासावात्माचेति वा ॥ शुद्धदेहे ॥ शुद्धान्त : करणे ॥ पूतआत्मायस्य ॥

पूति : । स्त्री॰ दुर्गन्धे ॥ पवित्रतायाम् ॥ खट्टाशमुष्के ॥ न॰ रोहिषतृणे ॥

पूतिक : । पुं॰ पूतिकरञ्जे ॥ पुनाति । पूञ्॰ । तिन्तिडीकादयइति॰इकन् ॥ न॰ विष्टायाम् ॥

पूतिकरज : । पुं॰ लट्वाकरञ्जवृक्षे । कलिकारके । कलहनाशने । कण्टवतिकरञ्जे । काँटाकरञ्जइति॰ भा॰ ॥ पूतिश्चासौकरजश्च ॥

पूतिकरञ्ज : । पुं॰ पूतिकरजे ॥

पूतिकर्णक : । पुं॰ कर्णरोगविशेषे ॥ तल्लक्षणंयथा । कर्णविद्रधिपाकाद्वाजायतेचाम्बुपूरणात् । पूयंस्रवतिवापूतिसञ्ज्ञेय: पूतिकर्णक : ॥ अस्यौषधंयथा । निर्गुण्डीसुरसस्तैलंसिन्धुधूमरजोगुड : पूरणात्पूतिकर्णस्यशमनोमधुसंयुत : ॥ अथवा । वरुणार्द्रकपित्थाम्रजम्बूपल्लवसाधितम् । पूतिकर्णापहंतैलंजातीपत्ररसेनवेति चक्रपाणिदत्त : ॥

पूतिका । स्त्री॰ मार्जार्याम् ॥ पोइ इ॰ प्र॰ लताशाके । उपोदक्याम् ॥

पूतिकामुख : । शम्बूके ॥

पूतिकाष्ठम् । न॰ सरलद्रुमे ॥ देवदारुमहीरुहे ॥ पूतिचतत्काष्ठञ्च ॥ पूते : पावनस्यकाष्ठंवा ॥

पूतिकाष्ठकम् । न॰ पूतिकाष्ठे ॥

पूतिगन्ध : । पुं॰ गन्धके ॥ हिङ्गुदीवृक्षे ॥ न॰ रङ्गे ॥ त्रि॰ दुर्गन्धे ॥

पूतिगन्धि : । } त्रि॰ दुर्गन्धे
पूतिगन्धिक : }

पूतिगन्धिका । स्त्री॰ वाकुच्याम् ॥

पूतितैला । स्त्री॰ ज्योतिष्मत्याम् ॥

पूतिदारु : । न॰ देवदारुणि ॥

पूतिनस्य : । पुं॰ नासारोगभेदे ॥ तल्लक्षणंयथा । दोषैर्विदग्धैर्गलतालुमूलेसम्मूर्छितोयस्यसमीरणस्तु । निरेतिपूतिर्मुखनासिकाभ्यांतंपूतिनस्यंप्रवदन्तिरोगम् ॥ औषधन्तु । । व्याघ्रीदन्तीवचाशिग्रुस्वरसव्योषसम्भवै : । पाचितंलावणंतैलंपूतिनासागदंजयेत् ॥ अथवा । त्रिकटुविडङ्गसैन्धवबृहतीफलशिग्रुस्वरसदन्ताभि : । तैलङ्गोजलसिद्धंनस्यंस्यात्पूतिनस्यस्य ॥

पूतिपत्र : । पुं॰ श्योनाकविशेषे ॥

पूतिपुष्पिका । स्त्री॰ मातुलुङ्गायाम् ॥

पूतिफली । स्त्री॰ वाकुच्याम् । सोम

राज्याम् ॥ पूतिफलेष्वस्या : पाककर्णोतिङीष् ॥

पूतिमयूरिका । स्त्री० अजगंधायाम् ॥

पूतिमेद : । पुं० अरिमेदे ॥

पूतिवात : । पुं० बिल्ववृक्षे ॥ अधोवायौ ॥

पूतिवृक्ष : । पुं० श्योनाके ॥

पूतिशारिजा । स्त्री० खट्टाश्याम् ॥

पूतिक : । पुं० गंधमार्जारे ॥ घोडाकरञ्ज इ० भा०प्र० करञ्जविशेषे ॥ लताविशेषे ॥

पूतिकरञ्ज : । पुं० लट्वा स्वकरञ्जे ।

पूतिगण्ड : । पुं० पूतिकीटे ॥

पूतिभाव : । पुं० दौर्गन्ध्ये ॥ क्लेदे ॥

पूत्यण्ड : । पुं० गन्धकीटे ॥ गन्धैणे ॥ यस्यनाभौमृगनाभिर्जायते ॥

पूप : । पुं० अपूपे । पिष्टके । पूआ० इ०भा० ॥ यथा ॥ समितांगुडतोयेनमेलयित्वासुमर्दिताम् । घृतेविस्तार्यसुपचेत्सुवृत्तोमृदुपूपक : ॥ अपूप : पुष्टिदोवल्योहृद्योगुरुतर: स्मृत : । पित्तानिलहरोवृष्य : सुपक्वोरुचिकारक : ॥ पवनंपू : । पूञ्ं० सं०क्षिप् । पुवंपाति०पिवतिवा । पारक्षणे०पा०नेवा । आतइतिक : ॥

पूपला । स्त्री० पोलिकायाम् ॥

पूपाली । स्त्री० पोल्याम् ॥

पूपाष्टका । स्त्री० आग्रहायणीपूर्णिमाया : परत : कृष्णाष्टम्याम् ॥

पूपिका । स्त्री० पूलिकायाम् ॥

पूयम् । न० पक्वव्रणादिसम्भवघनीभूतशुक्लवर्णविकृतरक्ते । क्षतजे । मलजे । पीप०राध०इ०भाषा ॥

पूयनम् । न० रक्तविकारे । पूये ॥

पूयरक्त : । पुं० नासारोगभेदे ॥ तल्लक्षणम् । दोषैर्विदग्धैरथवापिजन्तोर्ललाटदेशेऽभिहतस्यतैस्तै : । नासास्रवेत्पूयमसृग्विमिश्रं तंपूयरक्तं प्रवदन्तिरोगम् ॥

पूयारि : । पुं० निम्बपादपे

पूयालस : । पुं० सन्धिगतरोगभेदे ॥ लक्षणंयथा । पक्व : शोफ : सन्धिज : संस्रवेद्य: सान्द्रं पूयंपूतिपूयालस : स : ॥ इतिसुश्रुत : ॥

पूयोद : । पुं० नरकान्तरे ॥

पूर : । पुं० जलसमूहे । अम्भसांवृद्धौ ॥ व्रणसंशुद्धौ ॥ खाद्यविशेषे ॥ न०दाहागुरुणि ॥

पूरक : । पुं० प्राणवायौ : शनैर्वामनासापुटेन०दक्षिणनसापुटेनवा:सव्यापसव्यन्यायेनान्त : प्रवेशने ॥ वाह्येनवायुनामुक्तै:शक्तिसीमप्रपूरणम् । पूरक : सततदभ्यासात्सुगुर्वपिविकर्षयेत् ॥ नासिकोत्कृष्टउच्छ्वासोध्मात : पूरकउच्यते ॥ आत्मानुसन्धाने ॥ ब्रह्मैवास्मीतियावृत्ति: पूरकोवायुरीरित : ॥ पूरीआफ्याय

ने । खल ॥ बीजपूरे ॥ गुणकाङ्क्षे ॥ पुं॰ प्रेतदेहनिष्पादकाशौचकादेयद्रव्यपिण्डे ॥ त्रि॰ पूरणकर्त्तरि ॥

पूरणः । पुं॰ सेतौ ॥ विष्णुतैले ॥ न॰ अङ्कानांगुणने ॥ वृष्टौ ॥ कुटन्नटे ॥ वानतन्तुषु ॥ पिष्टप्रभेदे ॥ हिङ्गुधान्यजलेमांसंसुखिन्नंसूक्ष्मकुट्टितम् । संयुक्तंहिङ्गुजीरार्द्रबीजपूरैलसैन्धवैः ॥ घृतेतप्तेपरिभृष्टंधूपितंमांसपूरणम् ॥ मांसस्यपूरणंवृष्यंहृद्यंपुष्टिकरंपरं । वातपित्तहरंबल्यंमन्दाग्निकफनाशनम् ॥ त्रि॰ पूरके । पूरणकर्त्तरि ॥ पालनकर्त्तरि ॥ पृणाति । पॄपालनपूरणयोः । ल्युट् ॥ पूर्य्यतेऽनेन । पूरी॰ । करणेल्युट् ॥

पूरणी । स्त्री॰ शाल्मलिद्रुमे ॥ पटारक्षकसूत्रेषु ॥ पूरणकार्य्याम् ॥ पूरयति । पूरी॰ । ल्युट् । ङीप् ॥

पूराम्लम् । न॰ वृक्षाम्ले ॥

पूरिका । स्त्री॰ पूपविभेदे । पूरी॰ कचौरी॰ हु॰ भा॰ ॥ यथा । माषाणांपिष्टिकांयुञ्ज्याल्लवणार्द्रकहिङ्गुभिः । तयापिष्टिकयापूर्णासमिताकृतपोलिका ॥ ततस्तैलेविपक्वासापूरिकाकथिताबुधैः । रुच्यास्वाद्वीगुरुः स्निग्धावातपित्तासृग्दूषिका । चक्षुस्तेजोहरीचोष्णापाकेवातविनाशिनी । तथैवघृतपक्वाऽपिचक्षुष्यारक्तपित्तहृत् ॥ बदरचूर्णपूरिकातु । घृतमिश्रकणिक्यायांमेलितंपञ्चमांशकम् । बदरत्वग्भवंचूर्णंजलेनालोडग्रपीडयेत् ॥ पूरिकाघृतसंपक्वाखण्डपाकविलेहिता । पूरिकाबद्रोम्मिश्रास्निग्धापित्तहराहिमा ॥ मधुराल्टङ्वातघ्नी सरास्छर्द्दिविनाशिनी । एवंविप्रायखर्जूरशर्करानारिकेरकैः ॥ द्राक्षयावैसुपूर्यंस्तुपूरिकाःपूर्ववत्पचेत् ॥

पूरितः । त्रि॰ कृतपूरणे । पूर्णे ॥ पूर्य्यतेस्म । पूरी॰ । क्तः । वादान्तेति पक्षेइट् ॥ गुणिते ॥

पूरुषः । पुं॰ पुरुषे । नरे ॥ पुंसि ॥ चैतन्ये ॥ यथा । यस्माद्विश्वमुदेति यत्ररमतेयस्मिन्पुनर्लीयतेभासायस्यजगद्विभातिसहजानन्दोज्ज्वलं यन्महः । शान्तंशाश्वतमक्रियंयमपुनर्भावायभूतेश्वरम् द्वैतध्वान्तमपास्ययान्तिकृतिनः प्रस्तौमितंपूरुषमिति ॥ पुरति । पुरअग्रगमने । पुरः कुशन् । अन्येषामपीतिदीर्घः । पृषोदरादिर्वा ॥ यद्वा । पूरयति पूर्य्यतेवा । पूरी॰वा॰ कुशन् ॥

पूर्णः । त्रि॰ व्याप्ते ॥ पूरिते ॥ पुं॰ शक्तौ ॥ समग्रे । सकले ॥ पूर्य्यतेस्म पूरी॰ । कर्त्तरिकर्मणिवाक्तः । वादान्तेतिसाधुः ॥

पूर्णक: । पुं० स्वर्णचूडपक्षिणि ॥ कुत्सित: पूर्ण: । संज्ञायांकन् ॥

पूर्णकुम्भ: । पुं० भद्रकुम्भे । जलपूरितघटे ॥ पूर्णश्चासौकुम्भश्च ॥

पूर्णकोष्ठा । स्त्री० नागरमुस्तायाम् ॥

पूर्णचन्द्र: । पुं० सम्पूर्णेन्दूभयाष्टम्योर्मध्यस्थेन्दौ ॥ पूर्णश्चासौचन्द्रश्च ॥

पूर्णता । स्त्री० पर्याप्तौ ॥

पूर्णपात्रम् । न० वस्तुपूर्णपात्रे ॥ वर्द्धापके । पूर्णानके ॥ उत्सवकालेहर्षात्गृहीतवस्त्रालङ्कारादौ ॥ होमकर्मणिब्रह्मदक्षिणायाम् ॥ हर्षादुत्सवकालेयदलङ्काराम्बरादिकम् । आकृष्यगृह्यतेपूर्णपात्रंपूर्णानकञ्चतत् ॥

पूर्णमा । स्त्री० पौर्णमास्याम् ॥

पूर्णमास: । पुं० पौर्णमासयागे ॥

पूर्णमासी । स्त्री० पूर्णिमायाम् ॥

पूर्णवीज: । पुं० वीजपूरे ॥

पूर्णवैनाशिक: । पुं० वैनाशिके ॥ वैशेषिकास्तावदर्द्धवैनाशिका: सर्वक्षणवादिनस्तुपूर्णवैनाशिकत्वेनप्रसिद्धा: शास्त्रे ॥

पूर्णा । स्त्री० पञ्चमीदशमीपूर्णिमामावास्यासु ॥

पूर्णानकम् । न० वर्द्धापने ॥ आनके ॥ पटहे ॥ पात्रे ॥ पूर्णपात्रे । हर्षात्उत्सवकालेवस्त्राद्याकर्षणे ॥

पूर्णावतार: । पुं० नृसिंहे ॥ रामे ॥ परिपूर्णतमे श्रीकृष्णे ॥

पूर्णाहन्ता । स्त्री० पराहन्तायाम् । यथाहुर्वार्तिककारा: । भुक्तंयथान्नं कुक्षिस्थंस्वात्मत्त्वे नैवपश्यति । पूर्णाहन्ताकवलितंविश्वंयोगीश्वरस्तथेति

पूर्णिका । स्त्री० नासाच्छिन्नीनामकपक्षिणि ॥

पूर्णिमा । स्त्री० पौर्णमास्याम् । शुक्लपक्षान्तिमतिथौ ॥ साद्विविधा । यथा । राकाचानुमतीचैवद्विविधा पूर्णिमामता । पूर्णोदितकलाक्षीणे पौर्णमास्यानिशाकरे ॥ पूर्णिमानुमतीज्ञेयापश्चास्तमितभास्करे ॥ यस्मात्तामनुमन्यन्तेदेवतापितृभि:सह । तस्मादनुमतीनामपूर्णिमाप्रथमास्मृता ॥ यदाचास्तमितेसूर्येपूर्णचन्द्रस्यचोद्गम: । युगपत्सोत्तरारागात्तदानुमतिपूर्णिमा ॥ राकान्तामनुमन्यन्ते देवतापितृभि : सह । रञ्जनाच्चैवचन्द्रस्यराकेतिकवयोऽब्रुवन् ॥ तस्यांजातस्यफलंयथा । कन्दर्पतुल्योयुवतिप्रियश्चन्यायाप्तवित्त: सततंसहर्ष: । शूरोवलीशास्त्रविशारदश्चस्यात्पूर्णिमाजन्मनियस्यजन्तो: ॥ पूरी० । भावेक्त: । पूर्णचन्द्रस्यपूरणम् । तेननिर्वृत्ता ॥

पूर्त्तम् । न० खातादिकर्मणि ॥ मादिनादेवकुल्यादिग्रह: । तदुक्तम् । पुष्करिण्य: सभावापीदेवतायतनानिच । आरामश्चविशेषेण

पूर्त्तं कर्म विनिर्दिशेत् ॥ अपि च । वापीकूपतडागानि देवतायतनानि च । अन्नप्रदानमारामः पूर्त्तमित्यभिधीयते ॥ इति ॥ ग्रहोपरागे यद्दानं पूर्त्तं तदपि नाकदम् ॥ आरामादिक्रियाजे फले ॥ पालने ॥ त्रि० पूरिते ॥ छन्ने ॥ पूरणम्० पूर्यतेस्म या । पॄ० । भावे कर्मणि वा क्तः नध्याख्येति निष्ठानत्वं न ॥

पूर्त्तिः । स्त्री० पर्याप्ते । उपसम्पन्ने ॥ पूरणे ॥

पूर्वः । त्रि० पूर्वजे ॥ प्राचि ॥ आद्ये ॥ अग्रे ॥ श्रुतिभेदे ॥ न० कारणे । पूर्वभाविनि ॥ पुं०भूम्नि । अतिक्रान्ते ॥ पूर्वति । पुर्वपूरणे । अच् । पृ० ॥

पूर्वगङ्गा । स्त्री० रेवायाम् । नर्मदानद्याम् ॥ पूर्वा चासौ गङ्गा च ॥

पूर्वजः । पुं० ज्येष्ठभ्रातरि ॥ अनादौ ॥

पूर्वजाः । पुं० भूम्नि दिव्यपितृगणे । न्यस्तभवेषु । कव्यवालादिषु ॥ पूर्वस्मिन्काले जातः सप्तम्यां जनेर्डः ॥

पूर्वजा । स्त्री० ज्येष्ठभगिन्याम् ॥ टाप् ॥

पूर्वजिनः । पुं० अतीतजिनवि० । मञ्जुघोषे । शार्दूलवाहने ॥

पूर्वदिक्पतिः । पुं० इन्द्रे ॥

पूर्वदिक् । स्त्री० प्राच्यां दिशि । पूर्वस्याम् ॥

पूर्वदेवः । पुं० असुरे । दैत्ये ॥ पूर्वश्चासौ देवश्च । पूर्वापरप्रथमेत्यादिना समासः ॥ यद्वा । पूर्वं देवः । अन्यायाद्धि देवत्त्वाद्भ्रष्टः । सुप्सुपेति समासः ॥

पूर्वदेशः । पुं० सूर्योदयोपलक्षिते देशे । वर्तनौ ॥

पूर्वपक्षः । पुं० शुक्लपक्षे ॥ पूर्वश्चासौ पक्षश्च ॥ शास्त्रीयप्रश्ने । सिद्धान्तविरुद्धकोटौ । चोद्ये । देश्ये । फक्किकायाम् ॥

पूर्वपक्षपादः । पुं० चतुष्पाद्व्यवहारान्तर्गतप्रथमे पादे । भाषायाम् । प्रतिज्ञायाम् । पक्षे ॥

पूर्वपर्वतः । पुं० उदयाचले ॥ पूर्वपर्वतः ॥

पूर्वफल्गुनी । स्त्री० अश्विन्यादिनक्षत्रान्तर्गतैकादशेनक्षत्रे ॥ तत्रजातस्य फलं यथा । शूरस्त्यागी साहसी भूमिभर्त्ता कोपाक्रान्तः स्याच्छिरालोतिदक्षः । धूर्तः क्रूरोऽत्यन्तवाताधिकः प्राक्फल्गुन्यश्च जन्मकाले चयस्य ॥

पूर्वफल्गुनीभवः । पुं० बृहस्पतौ ॥

पूर्वभद्रपदः । पुं० प्रोष्ठपदासु । पञ्चविंशतिमेनक्षत्रे ॥

पूर्वभद्रपदाः
पूर्वभाद्रपदाः स्त्री० } अश्विन्यादिसप्तविंशतिनक्षत्रान्तर्गतपञ्चविंशतितमेनक्षत्रे । प्रो

ष्ठपदासु ॥ तत्रजातस्यफलं । जितेन्द्रिय : सर्वकलासुदक्षोजितारिपक्ष : खलुतस्यनित्यम् । भवेन्महीयान्सुतरामपूर्वापूर्वापदाभाद्रपदाप्रसूतौ ॥ पूर्वाश्चताभाद्रपदाश्च ॥ एकवचनान्तोपि ॥

पूर्वयक्ष : । पुं० जिनवि० । जलेन्द्रे । मणिभद्रे ॥

पूर्वरङ्गः । पुं० नाट्यशालायाम् ॥ नाट्योपक्रमे । प्राक्सङ्गीते । गुणनिकायाम् ॥ रङ्गप्रधानाख्योरङ्गविघ्नशान्तिकारीनान्दीपाठगीतवादित्रादनेकाङ्गविशेषोनाट्यादौकर्त्तव्यः कर्म्मविशेषः पूर्वरङ्गः । तदुक्तंवसन्तराजीये । यन्नाट्यवस्तुनः पूर्वंरङ्गविघ्नोपशान्तये । कुशीलवाः प्रकुर्वन्तिपूर्वरङ्गः प्रकीर्त्तितः इति ॥ पूर्वरङ्गंविधायादौसूत्रधारेविनिर्गते । प्रविश्यतद्वदपरःकाव्यमास्थापयेन्नटः ॥ प्रथमंपूर्वरङ्गश्चततः प्रस्तावनेतिच । आरम्भेसर्वनाट्यानामेतत्सामान्यमिष्यते ॥ पूर्वंरज्यतेऽस्मिन् । रञ्जेर्घञ् । कुत्वम् ॥

पूर्वरागः । पुं० नायिकानायिकयोर्दशाविशेषे ॥ श्रवणाद्दर्शनाद्वापिमिथः संगूढरागयोः । दशाविशेषोयोऽप्राप्तौपूर्वरागःसउच्यते ॥ इ० ॥

पूर्वरात्र : । पुं० रात्रेःपूर्वभागे ॥ रात्राह्नाहाः पुंसि ॥

पूर्वरूपम् । न० पूर्वलक्षणे ॥ वैद्यकेभाविव्याधिबोधकचिह्ने ॥

पूर्ववत् । न० अनुमानविशेषे ॥ यथा । दृष्टस्वलक्षणसामान्यविषयंयत्० तत्पूर्ववदुच्यते । पूर्वंप्रसिद्धम्दृष्टस्वलक्षणसामान्यमितियावत्०तदस्यविषयत्त्वेनास्ति०अनुमानज्ञानस्येतिपूर्ववत् । यथाधूमाद्वह्नित्वसामान्यविशेषः पर्वतेनुमीयते० तस्यवह्नित्वसामान्यस्यस्वलक्षणंवह्निविशेषोदृष्टोरसवत्याम् । वीतावीतभेदात्तद्विविधम् ॥

पूर्ववादी । त्रि० प्रागभियोक्तरि । प्रथमविवादिनि ॥

पूर्ववित् । त्रि० अतीतज्ञे ॥

पूर्वशैल : । पुं० उदयपर्वते ॥

पूर्वसर : । त्रि० अग्रगामिनि ॥

पूर्वा । स्त्री० पूर्वदिशि । प्राच्याम् ॥ तद्दिग्भववायुगुणाः । पूर्वस्तुमधुरोवातः स्निग्धः कटुरसान्वितः । गुरुर्विदाहशमनोवातलः पित्तनाशनः ॥ इति ॥

पूर्वाद्रिः । पुं० उदयाचले । दिनमूर्द्धनि ॥

पूर्वाषाढा । स्त्री० अश्विन्यादिसप्तविंशतिनक्षत्रान्तर्गतविंशतिसंख्याकनक्षत्रे ॥ तत्रजातस्यफलंयथा । भूयोभूयः स्मयमानानुरक्तो भक्तोदेवेष्वमान्योतिदक्षः । पूर्वाषाढाज-

स्यकालियद्दिस्यादाषाढः स्याद्वैरिवर्गेनितान्तम् ॥ पूसावर्षाचाषाढाच ॥

पूर्वाह्णः । पुं० द्विधाविभक्तदिनस्य पूर्वभागे ॥ यथा । आवर्तनात्तु पूर्वाह्णोह्यपराह्णस्ततः परः । आवर्तनात्० वासरस्यच्छायापरिवर्तनात्प्रागितिशेषः ॥ त्रिधाविभक्तदिनस्यप्रथमभागे ॥ स्वचित्रिंशद्दण्डदिनमानेसूर्योदयावधिदशदण्डात्मकः कालः यथा । पूर्वाह्णोवैदेवानां मध्यंदिनंमनुष्याणामपराह्णः पितृणामितिश्रुतिः ॥ अह्नः पूर्वम् । पूर्वापराधरेत्येकदेशिसमासः । राजाहः सखिभ्यजिष्टतिटच् । अह्नादेशोणत्वम् ॥

पूर्वाह्णेतनम् । त्रि० पौर्वाह्णिके ॥ पूर्वाह्णेभवः । विभाषापूर्वाह्णापराह्णाभ्याम्० इतिष्युष्युलौतुट्च । घकालतनेष्विंत्यलुक् ॥

पूर्वेद्युः । अ० प्रातःकाले । धर्मवासरे ॥ पूर्वस्मिन्नहनि ॥ रुद्यः परुदित्यादिनापूर्वशब्दादेद्युस्प्रत्ययोनिपात्यते ॥

पूषः । पुं० ब्रह्मदारुणि । तूत० इ० भा० ॥ पूषवृद्धौ । इगुपधात्कः ॥

पूषकः । पुं० ब्रह्मदारुणि ॥ पूषएवकः ॥

पूषा । पुं० सूर्ये ॥ जगतः पोषणात् । पुष्णाति । पुषपुष्टौ । श्वन्नुक्षन्पूषन्नितिनिपातितः ।

पूषभाषा । स्त्री० अमरावत्याम् । इन्द्रनगर्याम् । सुरपुर्याम् ॥

पूषसुहृत् । पुं० शिवे ॥

पूषा । स्त्री० पिङ्गलापृष्ठवर्त्तिन्यांनाड्याम् ॥ पूषातुपिङ्गलापृष्ठे नीलजीमूतसन्निभा । याम्यभागस्यनेत्रान्तायावत्पादतलंगता ॥

पृक्का । स्त्री० मरुन्मालायाम् । पिशुनायामोषधौ । असारक० इ० भा० । पिडिं० इ० गौ० भा० स्पृश्यते । स्पृशस्पर्शने । वा० कक् । पृ० ॥

पृक्तम् । न० धने ॥ त्रि० स्पृष्टे ॥ सम्पर्कयुक्ते ॥ पृच्यते । पृची० । क्तः ॥

पृक्तिः । स्त्री० सम्पर्के । स्पृष्टौ । स्पर्शे ॥ पर्चनम् । पृचीसम्पर्के । क्तिन् ॥

पृच्छा । स्त्री० अनुयोगे । प्रश्ने ॥ प्रच्छनम् । प्रच्छज्ञीप्सायाम् । गुरोश्चहलइत्यः । सम्प्रसारणम् ॥

पृच्छतनुः । पुं० प्रश्नलग्ने ॥

पृच्छ्यम् । त्रि० प्रष्टव्ये ॥

पृतना । स्त्री० सेनामात्रे ॥ सेनाविशेषे । तिसृषुवाहिनीषु ॥ अत्रेभाः ॥ २४३ । रथाः २४३ । अश्वाः ७२९ । पादातिकाः १२१५ । समस्तसङ्ख्ययाखचिचतुर्विंशतिभिः स्मृता । २४३० ॥ प्रियते । पृङ्व्या-

वाले। वा॰ तत: सुखाभावस्य ॥

पृतनाषाट्। पं॰ इन्द्रे ॥ पृतनांसहते। षह मर्षणे। छन्दसिसहइति॰ ण्वि : सहेरितिष : ॥

पृथक्। अ॰ भिन्ने। विनार्थे। अन्तरेण। ऋते ॥ असङ्कीर्णे। नानार्थे ॥ पर्थयति। पृथप्रक्षेपे। वा॰ कक् ॥

पृथक्त्वम्। न॰ पृथक्प्रत्ययासाधारणकारणत्वे ॥ यथा। सङ्ख्यावत्पृथक्त्वं स्यात्पृथक्प्रत्ययकारणम्। अन्योन्याभावतोनास्य चरितार्थत्वमुच्यते ॥ अस्मात्पृथगिदंनेतिप्रतीतिर्हि विलक्षणा॥ पृथक्त्वं निरूपयति सङ्ख्यावदिति। पृथक्प्रत्ययासाधारणकारणंपृथक्त्वम्। तन्नित्यता-दिकंसंख्यावत्। यथानित्ये त्वेकत्वंनित्यम्॰ अनित्ये अनित्यम्॰ आश्रयद्वितीयक्षणेचोत्पद्यते आश्रयनाशान्नश्यति॰ तथापृथक्त्वमपिद्वित्वादिवत्द्विपृथक्त्वादिकमपीत्यर्थः। हेयोपादेयविवेके ॥ भेदे ॥ भावेत्व :॥ पृथग्भावे। परस्परभिन्नत्वे ॥

पृथक्त्वचा। स्त्री॰ मूर्वायाम्। छर्द्दरीला॰ दू॰ भा॰। देव्याम्। मधुरसायाम् ॥ पृथक्त्वचायस्या : ॥

पृथक्पर्णी। स्त्री॰ पृश्निपर्ण्याम्। चित्रपर्ण्याम्। पीटवनी॰ दू॰ भा॰। आकुल्या॰ दू॰ भा॰ ॥ पृथक्असंपर्णमस्या :। पाककर्णेतिङीष् ॥

पृथगात्मता। स्त्री॰ विवेके ॥ व्यक्तौ ॥ पृथगात्मायस्य। तस्यभाव :। तल्। तलन्तंस्त्रियाम् ॥

पृथगात्मिका। स्त्री॰ व्यक्तौ ॥

पृथग्जन :। पुं॰ मूर्खे ॥ नीचे। अधमे ॥ पृथक्कार्योजन : असभ्यत्वात्पृथग्जन:। शाकपार्थिवादि: ॥ सज्जनेभ्य : पृथग्भूतोजनोवा। त्रि॰ पापिनि ॥ भिन्नलोके ॥

पृथग्रूप :। त्रि॰ बहुविधे ॥ पृथग्रूपमस्य ॥

पृथग्वर्त्मात्मा। पुं॰ वायौ ॥ पृथक्नानाविधंवर्त्मसञ्चरणमात्मास्वभावोऽस्य ॥

पृथग्वाद :। पुं॰ द्वैतिनि ॥ पृथक्नानावस्तु॰ द्वैतंवदनंयस्य ॥

पृथग्विध :। त्रि॰ नानारूपे ॥ पृथक्धर्माधर्मादिसाधनवैचित्र्येण॰ परस्परविलक्षणाविधायस्य ॥

पृथग्बीज :। पुं॰ भल्लातके ॥

पृथक्। भिन्ने। विलक्षणे ॥ प्रथयति। प्रथ॰। प्रथ: कित्सम्प्रसारणञ्च त्यजि : ॥

पृथवी। स्त्री॰ भुवि। पृथिव्याम् ॥ प्रथते। प्रथविस्तारे। प्रथे : षवन् सम्प्रसारणञ्चेत्यके। षित्वान्ङीष् ॥

पृथा। स्त्री॰ कुन्त्याम्। वसुदेवस्वसरि। पाण्डो : पत्न्याम् ॥

पृथाज :। पुं॰ कुन्तीपुत्रे। युधिष्ठि

रवीमाद्रौ । पृथाया : पृथायांशाजात : स्त्री० । ष्ठ : ॥ अर्जुनपादपे ॥

पृथापति : । पुं० पाण्डुनृपे॥ पृथाया:पति : ॥

पृश्निका । स्त्री० जलपर्ण्याम् ।

पृथिवी । स्त्री० गोत्रायाम् । क्षमायाम् । भूमौ । शब्दस्पर्शरूपरसतन्मात्रसहिताद्गन्धतन्मात्रादुत्पन्नायांशब्दस्पर्शरूपरसगन्धगुणायाम् ॥ पृथिवीपञ्चसंभूतंघ्राणस्याध्यात्ममुच्यते । अधिभूतंतथागन्धोवायुस्तत्राधिदैवतम् ॥ न्यायमतेनपृथिवींविभजते । गन्धवतीपृथिवी । साद्विधा । नित्याऽनित्याच । नित्यापरमाणुरूपा । अनित्याकार्यरूपा । पुनस्त्रिविधा । शरीरेन्द्रियविषयभेदात् । शरीरमस्मदादीनाम् । इन्द्रियंगन्धग्राहकंघ्राणंनासाग्रवर्ति । विषयोमृत्पाषाणादि : । इति ॥ प्रथते । प्रथविस्तारे । प्रथेःषिवन्सम्प्रसारणञ्च । षित्वान्ङीष् ॥ प्राणप्रदानात्सपृथुर्यस्माद्भूमेरभूत्पिता । ततस्तुपृथिवीसंज्ञामवापाखिलधारिणी ॥ गन्धोघ्राणेन्द्रियग्राह्यकाठिन्यंगौरवंतथा । वसुन्धरागुणाएतेगदितागुणवेदिभि : ॥ रविचन्द्रमसोर्यावन्मयूखैरवभासते । ससमुद्रसरिच्छैलातावतीपृथिवीस्मृता ॥

पृथिवीक्षित् । पुं० राजनि ॥ पृथिव्यांक्षयतिवसति । क्षि० । क्विप् । तुक् ॥

पृथिवीगीता । स्त्री० विष्णुपुराणोक्त पृथिवीकथायाम् ॥

पृथिवीतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥

पृथिवीपति : । पुं० भूपाले ॥ पृथिव्या:पति: ॥ नाऋषि : कुरुतेकाव्यंनारुद्रोरुद्रमर्चति । नादेवांशोददात्यन्नंनाविष्णु:पृथिवीपति: ॥ ऋषभाख्यौषधे ॥ कृतान्ते ॥

पृथिवीपाल : । पुं० राज्ञि ॥

पृथिवीशक्र : । पुं० राजनि ॥

पृथु : । पुं० अग्नौ । त्रेतायुगेसूर्यवंशीयपञ्चमनृपे । वेननृपस्यदक्षिणकरमथनाज्जाते । प्रजारञ्जनाद्राजोपाधिंप्राप्ते ॥ पृथते । प्रथप्रख्याने । प्रथिम्रदीतिकु: सम्प्रसारणञ्च ॥ ष्योनाकवि० ॥ स्त्री० त्वक्पत्र्याम् । हिङ्गुपत्र्याम् ॥ कृष्णजीरके । अहिफेने० । त्रि० । महति । विस्तीर्णे ॥ स्थूले ॥ निपुणे ॥

पृथुक : । पुं० चिपिटे । चिउडा० इ० भा० ॥ यथा । शालय : सतुषाआर्द्राभृष्टास्फुटितास्तत : । कुट्टिताश्चिपिटा : प्रोक्तास्तेस्मृता पृथुकाअपि ॥ पृथुकागुरवोवातनाशना : श्लेष्मलाश्चापि । सक्षीरा बृंहणावृष्याबल्याभिन्नमलाश्चते ॥ पृथु

रैव । संज्ञायांकन् ॥ यद्वा प्रथते ॥ प्रथप्रख्याने । पर्थयति॰पथ्यतेवा । पृथुप्रक्षेपे । चु॰ । अर्भकपृथुकेति पृथेर्वाकुकन्॰प्रथेःसम्प्रसारणञ्च ॥ यद्वा । पृथुकायति । कै शब्दे । आतइतिकः ॥ त्रि॰ शिशौ । अर्भके ॥

पृथुका । स्त्री॰ हिङ्गुपल्याम् ॥ बालिकायाम् ॥

पृथुकोलः । पुं॰ राजबदरे ॥

पृथुच्छदः । पुं॰ हरिदर्भे ॥ त्रि॰ बृहत्पत्रे ॥

पृथुपत्रः । पुं॰ रक्तलशुने ॥ हरिदर्भे ॥

पृथुपलाशिका । स्त्री॰ शट्याम् ॥

पृथुरोमा । पुं॰ मत्स्ये ॥ पृथूनि महान्तिरोमाण्यस्य । रोमशब्देनपक्षोच्यतेतिस्वामी । वल्कलमितिसर्वधरः ॥ त्रि॰ बृहल्लोमयुक्ते ॥

पृथुलः । त्रि॰ विशाले ॥ पृथुप्रथुत्वमस्यास्ति । सि॰ लच् ॥ पृथु पृथुत्वंलातिवा । कः ॥

पृथुला । स्त्री॰ हिङ्गुपल्याम् ॥ टाप्

पृथुशिम्बः । पुं॰ श्योनाकप्रभेदे ॥

पृथुशेखरः । पुं॰ पर्वते ॥ पृथुर्महान्शेखरोऽस्य ॥

पृथुसेनः । पुं॰ राज्ञि ॥ पृथ्वीसेना यस्य ॥

पृथुस्कन्धः । पुं॰ शूकरे ॥

पृथूदकम् । न॰ तीर्थविशेषे:प

पृथूदरः । पुं॰ मेषे ॥ त्रि॰ बृहत्कुक्षौ ॥

पृथ्वी । स्त्री॰ भूमौ । अचलायाम् । धरायाम् ॥ स ॥ त्वहत्याम्कपल्याम् हिङ्गु ॥ल्याम् ॥ कृष्णजीरके ॥ वृत्तार्हन्मातरि ॥ बृहदेलायाम् ॥ पुनर्नवायाम् ॥ प्रथते प्रथविस्तारे॰ प्रख्यानेवा । प्रथिम्रदिभ्रस्जांसम्प्रसारणमितिकुः । वोतोगुणवचनादिति ङीष् ॥ वर्णवृत्तविशेषे । तल्लक्षणं यथा । जसौजसयलावसुग्रहयतिश्चपृथ्वीगुरुरिति ॥ अपिच । पयोधरपयुतास्फुरत्कनकयुग्मताटङ्किनीसुवर्णरुचिकङ्कणाललितभावबन्नूपुरा । सुवर्णरुचिरालसच्छवणरूपवत्कुण्डलाभुजङ्गपतिवर्णिताहरतिहन्तपृथ्वीमम ॥ यथा । चताधरतटीघनस्वसितमङ्गरागव्ययोदृशोरपिचशोणिमाभवतिकारणादन्यतः । इदंतवपरप्रियानिभृतसङ्गमव्यञ्जकंमुखेयदिदमञ्जनंरहसिचार्द्धचन्द्रंगले ॥

पृथ्वीका । स्त्री॰ बृहदेलायाम् ॥ कृष्णजीरके ॥ कलाजाज्याम् ॥ हिङ्गुपल्याम् ॥ प्रथते । प्रथप्रख्याने । कर्फरीकादयश्चेतिसाधुः ॥

पृथ्वीकुरबकः । पुं॰ श्वेतमन्दारे ॥

पृथ्वीजम् । न॰ गडलवणे ॥

पृदाकुः । पुं० वृश्चिके ॥ व्याघ्रे ॥ सर्पे ॥ चित्रके ॥ पर्दते । पर्द० । पर्देर्नित्सम्प्रसारणमल्लोपश्चेति काकुप्रत्ययः ॥

पृश्निः । स्त्री० रश्मौ ॥ त्रि० अल्पतनौ ॥ स्पृशति स्पृश्यतेवा । स्पृशस्स्पर्शे । घृपृश्नीतिसाधुः ॥ पृच्छति० पृच्छ्यतेवा । पर्षति० पृष्यतेवा । प्रच्छज्ञीप्सायाम् । पृषुसेचनेवा । पूर्ववत्साधुः ॥

पृश्निका । स्त्री० कुम्भिकायाम् ॥

पृश्निगर्भः । पुं० गदाग्रजे । श्रीकृष्णे ॥

पृश्निपर्णी । स्त्री० पृथक्पर्ण्याम् । अङ्घ्रिवल्लिकायाम् । चक्रौत्० इ० पिठवनि० इ० च० भा० । चाकुलिया० इ० गौ० भा० ॥ पृश्निपर्णी त्रिदोषघ्नी वृष्योष्णा मधुरा सरा । हन्तिदाहज्वरश्वासरक्तातीसारतृड्वमीः ॥ पृश्निरल्पं पर्णमस्याः । पाककर्णेति ङीष् ॥

पृश्निभद्रः । पुं० श्रीकृष्णे ॥

पृश्निशृङ्गः । पुं० विष्णौ ॥ गणेशे ॥

पृश्नी । स्त्री० वारिपर्ण्याम् ॥

पृषत् । पुं० मृगे ॥ न० विन्दौ ॥ त्रि श्वेतविन्दुयुक्ते ॥ पर्षति । पृषुसेचने । वर्त्तमाने पृषद्वृहन्महदिति अतिप्रत्ययो गुणाभावश्च निपात्यते । शतृवदस्य कार्यम् ॥

पृषतः । पुं० पृषाकमृगे । चित्रमृगे ॥ यथा । पृषतश्चन्द्रविन्दुः स्याद्धरिणात्किञ्चिदल्पकः ॥ पृषतस्तु भवेत्स्वादुर्ग्राहकः शीतलो लघुः । दीपनो रोचनः श्वासज्वरदोषत्रयास्रजित् ॥ इति ॥ विन्दौ ॥ त्रि० श्वेतविन्दुयुक्ते ॥ पर्षति । पृषु० । पृषिरञ्जिभ्यां किदित्यतच् ॥ यद्वा । पृषताः विन्दवः सन्त्यस्य । अर्शआद्यच् ॥

पृषताम्पतिः । पुं० वायौ ॥

पृषताश्वः । पुं० वायौ । अनिले ॥ पृषतो मृगविशेषोऽश्वो वाहनमस्य ॥

पृषती । स्त्री० मृग्याम् ॥

पृषत्कः । पुं० वाणे । शरे ॥ पर्षति पृषु० । लटः शतृ । संज्ञापूर्वकत्वान्नगुणः ॥ यद्वा । वर्त्तमाने पृषद्बृहन्महदितिसाधुः स्वार्थेकन् ॥

पृषदश्वः । पुं० गन्धवहे । पवने । वायौ ॥ पृषन्मृगभेदोऽश्वो वाहनमस्य ॥ पृषताम्बुकणानामश्वइवेतिवा ॥

पृषदाज्यम् । न० सदध्याज्ये । दधिमिश्रितघृते ॥ पृषच्चतदाज्यञ्च ॥ यद्वा । पृषद्भिः सहितमाज्यम् ॥

पृषद्वलः । पुं० वायुश्वे ॥

पृषन्तिः । पुं० विन्दौ ॥ यथा । पयःपृषन्तिभिः स्पृष्टा वान्ति वाताः शनैः शनैरिति जाम्बवतीविजयकाव्यम् ॥

पृषभाषा । स्त्री० इन्द्रपुर्याम् ॥

पृषाकरा । स्त्री॰ क्षुद्राश्मनि । वटखराइ॰भा॰ ॥

पृषातकम् । न॰ सदध्याज्ये ॥

पृष्टम् । न॰ सामगानांमाध्यन्दिनसवनेगीयमानस्तोत्राणांनामधेये ॥ त्रि॰ कृतप्रश्ने । उपामन्त्रिते ॥ पृच्छेः क्तः ॥

पृष्टव्यः । त्रि॰ जिज्ञासिते ॥

पृष्ठम् । न॰ शरीरपश्चाद्भागे । पार्श्वस्थाने । पीठ॰इ॰भा॰ ॥ अस्यशुभाशुभलक्षणंयथा । सुस्निग्धंमांसलंपृष्ठमभग्नञ्चाप्यरोमशम् । सधमानांविपर्यस्तंनिर्धनानांप्रकीर्त्तितमितिसमुद्रः ॥ चरममात्रे ॥ पृष्यते । पृषु॰ । तिथपृष्ठगूथेति साधु ॥ स्तोत्रविशेषेपिपृष्ठम्॰ चित्राधिकरणे॰ पृष्ठैः स्तुवतइत्यादौ तथानिर्णयात् ॥

पृष्ठग्रन्थिः । पुं॰ गडौ । कूब॰ इ॰ भा॰ ॥

पृष्ठतः । अ॰ पश्चात् । पृष्ठदेशे ॥ पृष्ठे इति । आद्यादित्वात्तसिः ॥

पृष्ठदृष्टिः । पुं॰ भल्लूके ॥

पृष्ठमांसादः । त्रि॰ परोक्षे दोषाभिधायिनि ॥ वाक्याभिधायिनि ॥ इ॰ त्रिकाण्डशेषः ॥

पृष्ठमांसादनम् । न॰ परोक्षे दोषकीर्त्तने ॥ त्रि॰ तद्वति ॥

पृष्ठवंशः । पुं॰ रीढके । पृष्ठास्थिनि ॥ सतुगर्भमासमात्रेणभवति ॥

पृष्ठवहः । पुं॰ पृष्ठ्याश्वे ॥

पृष्ठवास्तु । न॰ गृहस्योपरिगृहे ॥

पृष्ठवाट्॰ड् । पुं॰ युगपार्श्वगवृषे । पष्ठवाहिनि ॥

पृष्ठवाहः । पुं॰ } वृषे ॥
पृष्ठवाहकः । पुं॰ }

पृष्ठवाह्यः । पुं॰ भारवाहकवृषे । स्थौरिणि । पृष्ठ्ये ॥

पृष्ठशृङ्गः । पुं॰ वनच्छागे ॥

पृष्ठशृङ्गी ॰प ंशभीरौ । सैरिभे ॥ शंढे ॥ भीमसेने । वृकोदरे ॥

पृष्ठहायनः । पुं॰ धान्यविशेषे ॥ मतङ्गजे ॥

पृष्ठी । पुं॰ मत्स्यविशेषे ॥

पृष्ठोदयः । पुं॰ राशिविशेषे ॥ मेषोवृषःकर्कटश्चधनुर्मकरएवच । पृष्ठोदयाः षडेवैतेमीनश्चापितथैवच ॥

पृष्ठ्यः । पुं॰ स्थौरिणि । पृष्ठेनभारवहनशीलेघोटके ॥ न॰ पृष्ठवृन्दे ॥ यज्ञविषयेऽदः स्मरन्ति ॥ पृष्ठानांसमूहः । पृष्ठायन् ॥ प्रशस्तमतिशयितंपृष्ठमस्य । अन्येभ्योपीतियद्वा

पृष्णिः । पुं॰ सूर्ये ॥

पृष्णिका } स्त्री॰ } कत्तृणे । कुम्भ्याम् ॥
पृष्णी । }

पेचकः । पुं॰ उलूके । वायसारातौ । कौशिके ॥ घूके ॥ गजलाङ्गूलमूले । तद्दुदाच्छादकमांसपिण्डवि

शेषे ॥ पचति॰पच्यतेवा॰दुःखेन । डुपचष्॰ ॥ पचिमच्योरिच्चोपधायाइतिवुन् । अतइत्त्वम् । पुगन्तेतिगुणःपर्यङ्के॰ मेषे॰ । यूके ॥

पेचकी । पुं॰ हस्तिनि ॥

पेचिल : । पुं॰ गजे । हस्तिनि ॥

पेचु । न॰ पेचुल्याम् ॥

पेचुकम् । न॰ नाडीचशाके । पेचुल्याम् ॥ त्रिकाण्डशेषेकेचुकमितिपाठः

पेचुली । स्त्री॰ पेचुनि । नाडीचशाके

पेट : । पुं॰ प्रहस्ते । पेटति । पिट॰ । प॰ अच् ॥

पेटक : । पुं॰ न॰ पिटके । पुस्तकादीनांमञ्जूषायाम् । पिटार॰ इ॰ भा॰ ॥ त्रि॰ कदम्बके । समूहे ॥ पेटति । पिटशब्दसंघातयोः । ण्वुल् ॥

पेटाक : । पुं॰ पेडायाम् । पेटके ॥

पेटिका । स्त्री॰ वृक्षविशेषे॰ । कुवेराच्याम् । कृष्णहन्तिकायाम् ॥

पेटी । त्रि॰ पेटके ॥

पेडा । स्त्री॰ पेटके । मञ्जूषायाम् । बृहत्पेटाके ॥ पिण्डते । पिडिसंघाते । प॰ अच् । अनित्यत्वान्ननुम् ॥

पेत्वम् । न॰ अमृते ॥ घृते ॥ पीयते । पा॰ । अन्येभ्योपिदृश्यतइति॰ इत्वन् ॥

पेपीयमान : । त्रि॰ अत्यासक्त्यापीयमाने ॥

पेयम् । न॰ पयसि । जले ॥ दुग्धे ॥ मद्ये ॥ अष्टविधान्नान्तर्गतान्नवि॰ । यथा। भोज्यंपेयंतथाचूष्यंलेह्यंखाद्यंचचर्वणम् । निष्येषञ्चैवभक्ष्यंस्यादन्नमष्टविधंस्मृतम् ॥ इ॰ रा॰ नि॰ ॥ त्रि॰ पानयोग्यद्रव्ये । पातव्ये ॥ पातुंयोग्यम् । पा॰ । यत् । ईद्यति । गुणः ॥

पेया । स्त्री॰ आमायाम् ॥ अच्छमण्डे ॥ सिक्थसमन्वितपेयद्रव्ये ॥ पेयाविधिर्गुणाश्च । चतुर्दशगुणेनीरेरक्तशाल्यादिभिः कृता । द्रवाधिकास्वल्पसिक्थापेयाप्रोक्ताभिषग्वरैः ॥ सातिलघ्वीग्राहिणीचधातुपुष्टिविधायिनी ॥ स्वेदाग्निजननीज्ञेयावातवर्चोनुलोमिनी । शुण्ठीसैंधवसंयुक्तादीपनीपाचनीचसा ॥ आमशूलहरीरुच्यास्याद्विषम्यविनाशिनी ॥ पातुंयोग्या । पा॰ । यत् । ईद्गुणौ । टाप् ॥

पेयूष : । पुं॰ न॰ अमृते ॥ नव्यदुग्धे । सप्तदिवसावधिक्षीरे ॥ आसप्तरात्रप्रभवंक्षीरंपेयूषउच्यते ॥ पीयते॰पीय्यतेऽनेनवा । पीयइतिसौत्रोधातुः प्रीतौ । पीयेरूषन् । बहुलवचनात्पक्षेगुणः ॥ अग्निसंयोगात्कठिनतांगतेनवप्रसूतायाःगोःक्षीरे ॥ क्षीरंतत्कालसूतायाघनं-

पियूषमुच्यते ॥ नथ्यहूते ॥

पेरु : । पुं० सूर्ये ॥ वह्नौ ॥ समुद्रे ॥ पीयते । पीङ्पाने । निपीभ्यां रु : ॥

पेरोजम् । न० उपरत्नवि० । पेरजै । पिरोजा० इ० भा० ॥ तद्द्विविधम् । भस्माङ्गंहरितञ्च । तस्यगुणा : । पेरोजंसुकषायंस्यान्मधुरंदीपनंपरम् । स्थावरंजंगमञ्चैवसंयोगाच्चयच्चाविषम् ॥ तत्सर्वंनाशयेच्छीघ्रंशूलंभूतादिदोषजम् । पाठान्तरम् यथा ॥ पेरोजंसुकषायंस्यान्मधुरंदीपनंद्वयो: । स्थावरादिविषघ्नंस्याद्धरितञ्चापरं शृणु ॥ शीताङ्गंनाशयेच्छीघ्रंशूलंतिमिरभूतजम् ॥ इ० रा० नि० ॥

पेलम् । न० अण्डकोषे ॥

पेलवम् । त्रि० विरले ॥ अत्रसावकाशत्वंप्रकार : ॥ पेलनम् । पिलभेदने । घञ् । पेलोस्यास्ति । अन्येभ्योपीतिव : ॥ कोमले कृशे ॥

पेवलि : । स्त्री० नृत्यविशेषे ॥ यथा । ताण्डवञ्चतथालास्यंद्विविधंनृत्यमुच्यते । पेवलिर्बहुरूपाचताण्डवंद्विविधंमतम् ॥ अङ्गविक्षेपबाहुल्यंतथाभिनयशून्यता । यत्रसापेवलिस्तस्या : संज्ञादेशीतिलोकत : ॥ छेदनंभेदनंयत्रबहुरूपामुखावली ॥ ताण्डवंबहुरूपन्तद्दारुणागलमुद्धतमिति ॥

पेशलम् । न० सौकुमार्ये ॥ त्रि० रुचिरे । रम्ये । चारौ । सुन्दरे ॥ दक्षे । कुशले । चतुरे ॥ कोमले ॥ पिशअवयवे । भावेघञ् । पेशंलाति । ला० । क : ॥ वा० पिशेरलज्वा ॥ पेशोस्यास्ति । सिध्मादित्वालज्वा ॥ धूर्त्ते ॥ कर्मणामनसावाचावपुषाचशोभनत्वात्० पेशलोविष्णुर्वासुदेव : ॥ तथाविधोन्योपि ॥

पेश : । न० रूपे ॥

पेशस्कृत् । पुं० हस्ते ॥ कीटवि० । किमिरके० इ० गौ० भा० ॥

पेशि : । पुं० शतकोटौ । वज्रे ॥ स्त्री० अण्डे ॥ पिंशिअवयवे । हृपिशिरुहिवृतीत्यादिना० इन् ॥ मासविदले ॥

पेशी । स्त्री० सुपक्वकलिके ॥ मांस्याम् ॥ अण्डभेदे ॥ कृदिकारादक्तिन इतिङीष् । गौरादिर्वा ॥ पिशाच्याम् ॥ राक्षसीभेदे ॥ नदीविशेषे ॥

पेशीकोष : । पुं० पक्षिडिम्बे । अण्डे ॥ पेशीनांमांसखण्डानां कोषोभाण्डागारइतिस्वामी ॥

पेषणम् । न० चूर्णने । पिष्लृसंचूर्णने भावेल्युट् ॥ खले ॥ स्नुहीद्रुमे ॥

पेषणि : । स्त्री० } पेषणशिलायाम् ।
पेषणी : । } दृषदुपलात्मि-

कायाम् । पट्टे । गृहच्छपे । सिल० इ० भा० ॥

पैञ्जल : । त्रि० पेशले ॥

पैषाक : । पुं० पेषणाम् ॥

पैञ्जुष : । पुं० कर्णे ॥

पैठर : । त्रि० उख्ये । स्थालीपक्वमांसादौ ॥ पिठरेसंस्कृतम् । संस्कृतंभक्षा इत्यण् ॥

पैठीनसि : । पुं० स्मृतिकारकेमुनिविशेषे ॥

पैण्डिन्यम् । न० भैक्षजीविकायाम् ॥

पैतामहम् । त्रि० पित्र्ये । पितामहसम्बन्धिधनादौ ॥ पितामहस्येदम् । तस्येदमित्यण् ॥ स्त्रियांपैतामही

पैतृकम् । त्रि० पितृसम्बन्धिनिधनादौ ॥ सुखिनस्त्रीयतेयत्रसदेशः खलुपैतृकः ॥ पितुरागतम् । पितुर्यच्चेतिचकाराट्ठञ् ॥ ङीपि० पैतृकीविद्या ॥

पैतृकभूमि:स्त्री०।पितृसम्बन्धिस्थाने ॥

पैतृष्वसेय : । त्रि० पितुर्भगिनीसन्ततौ ॥ पितृष्वसुरपत्यम् । ढकिलोपः । अतएवज्ञापकाट्ठक् ॥ स्त्रियांपैतृष्वसेयी ॥

पैतृष्वस्रीय : । त्रि० पितुर्भागिनेये । पैतृष्वसेये ॥ पितृष्वसुरपत्यम् । पितृष्वसुश्छण् ॥

पैत्त : । त्रि० पैत्तिके ॥

पैत्तिकम् । त्रि० पित्तजव्याधौ । पित्तसम्भवे ॥ पित्तस्यशमनंकोपनंवा वातपित्तश्लेष्मभ्यः शमनकोपनयोरितिठञ् ॥

पैत्रम् । न० पितृतीर्थे । तर्ज्जन्यंगुष्ठयोर्मध्ये ॥ पितॄणामिदम् । तस्येदमित्यण् ॥ त्रि० पितृसम्बन्धिनि ॥

पैत्राहोरात्र : । पुं० पितृलोकस्यदिवारात्रौ । नृणांमासे ॥ कृष्णपक्षः पितॄणांदिनम्० शुक्लपक्षोरात्रिः । पितॄणामयम्० पैत्र : । पैत्रश्चासावहोरात्रश्च ॥

पैत्र्य : । पुं० दैवसर्गप्रभेदे ॥

पैप्पलम् । त्रि० पिप्पलकाष्ठे ॥ पिप्पलभस्मनि ॥ पिप्पलस्यावयवोविकारोवा । अवयवेचेत्यण् ॥

पैल : । पुं० ऋषिविशेषे । ऋग्वेदधारकेव्यासशिष्ये ॥ पीलायाअपत्यम् । पीलायावेत्यण् ॥

पैलेय : । पुं० पैले ॥ पीलायाअपत्यम् । अणभावे० द्व्यच इति० ढक् ॥

पैशाच : । पुं० अष्टप्रकारविवाहान्तर्गताष्टमविवाहे ॥ पैशाच : कन्यकांछलात् । छलमाहमनुः । सुप्तांमत्तांप्रमत्तांवारहोयत्रोपगच्छति । सपापिष्ठोविवाहानांपैशाचश्चाष्टमोधमः ॥ पिशाचस्येवायम् । अण् ॥ पिशाचएववा । स्वार्थिकःप्रज्ञाद्यण् ॥ दैवसर्गविशेषे ॥ त्रि० पिशाचसम्बन्धिनि ॥

पैशाचिकः । त्रि॰ पिशाचसम्बन्धिनि ॥

पैशुनम् । न॰ परस्मै परोक्षपरदोषप्रकाशने ॥ पिशुनस्यकर्मभावोवा । यु॰ । अण्॰ ॥

पैशुन्यम् । न॰ अविज्ञातदोषाविष्करणे । पिशुनतायाम् । खलतायाम् ॥ पिशुनस्यदुर्जनस्यकर्मभावोवा । ब्रा॰ ष्यञ् ॥ परोक्षेपरदूषणकथने ॥ गुरुनृपतिबन्धुभ्रातृमित्रसकाशेऽर्थोपघातार्थंदोषोपाख्यानं पैशुन्यमितिवदन्ति ॥

पैष्टः । त्रि॰ पिष्टसम्बन्धिनि ॥

पैष्टिकम् । न॰ मद्यविशेषे ॥ पिष्टानां समूहे ॥

पैष्टी । स्त्री॰ विविधधान्यविकारजायांमदिरायाम् । वारुण्याम् ॥ पैष्टीकटूष्णतीक्ष्णास्वादोषद्गौडीसमापरा । वातहृत्कफकृत्त्वीषत्पित्तकृन्मोहनीचसा ॥ पिष्टस्येयम् । तस्येदमित्यण् । ङीप्

पोगण्डः । पुं॰ बालके ॥ बालआषोडषाद्वर्षात्पोगण्डश्चापिशब्दितः इतिनारदः ॥ दशवर्षीयबालके । त्रि॰ विकलाङ्गे ॥ पवते॰पुनाति वा । विच् । पोर्गण्डएकदेशोऽस्य ॥

पोटः । पुं॰ वेश्मभूमौ । वास्तौ ॥

पोटगलः । पुं॰नले । नरकट॰नरसल॰ हू॰ भा॰ ॥ काशे । इक्षुगन्धायाम् । काँस॰ हू॰ भा॰ ॥ मत्स्यविशेषे ॥ पोटेनसंश्लेषेणगलति । गलअदने॰स्रवणेच । अच् ॥

पोटा । स्त्री॰ स्त्रीपुंसलक्षणायाम् । स्त्रीपुंसयोः स्तनश्मश्र्वादि चिह्नयुक्तायाम्योषिति ॥ पोटयति । पुट भाषार्थश्चुरादिः । पचाद्यच् ॥ दास्यां ॥

पोट्टली । स्त्री॰ पोट्टलिकायाम् । पोटली॰ हू॰ भा॰ ॥ यथा । शुद्ध्यर्थं त्रिफलाक्वाथेगुडूच्याः क्वाथएववा । दोलायन्त्रेपुरः पाच्यः पोट्टल्यावस्त्रवद्धया ॥

पोडुः । पुं॰ कपालास्थितले ॥

पोतः । पुं॰ शिशौ ॥ वहित्रे । समुद्रतरणार्थेनौकाविशेषे । समुद्रयाने । वार्वटे । जहाँजा॰ जहाज॰ हू॰ आधुनिकभाषा ॥ यथा । समुद्रयानेरत्नानिमहामौल्यानिसाधुभिः । रत्नपारीक्षकैः सार्द्धमानयिष्येवहूनिच ॥ शुकेनसहसंप्राप्तोमहान्तंलवणार्णवम् । पोतारूढास्ततः सर्वे पोतवाहैरुपासिताः ॥ अपारेदुस्तरेऽगाधेयांतिवेगेननिस्त्रपाः । हू॰ वाराहेगोकर्णमाहात्म्याध्यायः ॥ पोतोदुस्तरवारिराशितरणेदीपोन्धकारागमे इत्यादि ॥ गृहस्थाने । पोता॰हू॰ गौ॰ भा॰ ॥ वाससि ॥ दशवर्षीयगजे ॥ पुनाति॰पूयते

वा । पूञ् । हसिमृग्रिण्वितितन् ॥ यद्वा । पवते । पूङ् । पूर्ववत्तन् ॥

पोतकी । स्त्री० श्यामायाम् । सौनचिडी० द्र० भा० ॥ पूतिकायाम् उपोदिकायाम् । मालवे० अमृतवल्लरीतिप्रसिद्धा । पोईशाक द्र० भा० ॥ पोतकीशीतलास्निग्धाश्लेष्मलावातपित्तनुत् । अकंठ्यापिच्छलानिद्राशुक्रदारक्तपित्तजित् ॥ बलदारुचिकृत् पथ्या बृंहणी तृप्तिकारिणी ॥

पोतजः । पुं० कुञ्जरादौ ॥

पोतवणिक् । पुं० सांयात्रिके । नावा नानावाणिज्यकरे ॥ पोतेनोपलक्षितोवणिक् ॥

पोतवणिक्प्रियः । पुं० बुद्धप्रभेदे ॥ पोतवणिजः प्रियायस्य : ॥

पोतरक्षकः । पुं० केनिपाके । पतवार० द्र० भा० ॥ हालि० द्र० गौ० भा० ॥

पोतवाहः । पुं० नियामके । गुणवृक्षोपरिस्थितेनाविकवि० ॥ वहित्रवाहके । दाँडी० द्र० गौ० भा० ॥ पोतंवहति । वह० । कर्म्मण्यण् ॥

पोताच्छादनम् । न० वस्त्रकुट्टिमे ॥

पोताधानम् । न० क्षुद्राण्डमत्स्यसंघाते । पीना० द्र० गौ० भा० ॥ पोतेवहित्रेआधीयन्ते । धाञः कर्म्मणिल्युट् ॥ यद्वा । पोतोऽर्भकः आधीयतेऽत्र ॥ अधिकरणेल्युट् ॥

पोतासः । पुं० कर्पूरविशेषे ॥

पोतिका । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥ पूतिकायाम् ॥ मूलपोत्याम् ॥

पोती । स्त्री० पक्षिणांस्त्र्यपत्ये ॥ पोतस्थक्षुद्रनौकायाम् ॥ पोतात्वयसिप्रथम इतिङीप् ॥

पोता । पुं० ऋत्विजि ॥ पुनाति । पूञ् । तृन्विधावृत्विक्षुचानुपसर्गस्येतितृन् ॥ नप्तृनेष्टृत्वष्टृहोतृपोतृभ्रातृजामातृदुहितृ इति साधुः ॥ विष्णौ ॥

पोत्रम् । न० वस्त्रे ॥ शूकरमुखाग्रे ॥ हलस्याग्रे । लाङ्गलाग्रे ॥ पूयतेऽनेन । पूञ् । हलसूकरयोः पुवइतिष्ट्रन् ॥ वहित्रे ॥

पोत्रायुधः । पुं० शूकरे ॥

पोत्री । पुं० कोले । सूकरे ॥ पोत्रंमुखाग्रमस्त्यस्य । अतइनिः ॥

पोत्रिरथा । स्त्री० जिनशक्तिवि० । त्रिमुखायाम् । वज्रकालिकायाम् । मायादेव्याम् ॥

पोलिका । स्त्री० पिष्टकविशेषे ॥ यथा । कुर्यात्समितयातीवतन्वींपर्पटिकांततः । खेदयेत्तप्तकेतान्तुपोलिकांजगदुर्बुधाः ॥ तांखादेल्लप्सिकायुक्तांतस्यामण्डकवद्गुणाः ॥

पोलिन्दः । नौकावयवविशेषे । पादा

रके ॥

पोली । स्त्री० दिष्टकावि० । पूपाल्याम् । चर्पव्याम् ॥

पोष : । पुं० पोषणे ॥

पोषक : । त्रि० पालनकर्त्तरि ॥

पोषणम् । न० पुष्टौ ॥ पुषपुष्टौ ॥ ल्युट् ॥ भृतौ ॥

पोषयित्नु : । पुं० कोकिले ॥ भर्त्तरि ॥ त्विषि ॥ त्रि० पोषके । पोषणकर्त्तरि ॥ पोषयति । पुष० । स्तनिहृषिपुषीत्यादिना० इत्नुच् ॥

पोष्टा । पुं० पूतीके । काँटाकरञ्ज० इ० गौ० भा० ॥ त्रि० पोषणकर्त्तरि ॥ पुष्णाति । पुष० । तृच् ॥

पोष्टृकर : । त्रि० पोषकश्रेष्ठे ॥

पोष्य : । त्रि० प्रतिपाल्ये । पोषणीये । अवश्यसम्बर्धनीये पोष्यवर्गे ॥

पोष्यपुत्र : । पुं० पुत्रप्रतिनिधौपालनासुतत्वं प्राप्ते ॥

पोष्यवर्ग : । पुं० परिजने । प्रतिपालनीयगणे ॥ यथा मातापितागुरु : पत्नीत्वपत्यानिसमाश्रिता : । अभ्यागतोऽतिथिश्चाग्नि : पोष्यवर्गाश्चसीनव ॥

अपिच । मातापितागुरुर्भ्राताप्रजा: दीना : समाश्रिता : । अभ्यागतोतिथिश्चाग्नि : पोष्यवर्गउदाहृत : ॥ भरणंपोष्यवर्गस्य प्रशस्तं स्वर्गसाधनम् । नरकंपीडनेचास्यतस्माद्यत्नेन तंभरेत् ॥ पोष्याणांवर्ग : ॥

पौंसवनम् । न० पुंसवनसंस्कारे ॥

पौंस्नम् । न० पुंस्त्वे ॥ पुंसइदम् । स्त्रीपुंसाभ्यांनञ्स्नञौ भवनादिति स्नञ् ॥ त्रि० पुंसुभवे ॥ स्त्रियांपौंस्नी ॥

पौगण्डम् । न० पञ्चाब्दानन्तरंदशाब्दपर्यन्तायामवस्थायाम् ॥ यथा । कौमारंपञ्चमाब्दान्तंपौगण्डंदशमावधि । कैशोरमापञ्चदशात्यौवनन्तुतत : परमिति ॥ आचार्यप्रमुखानांहिपौन : पौन्यंनक्षमतौ । यतो गण्डावस्थतेनपौगण्ड : सम्मतोबुधैरित्युक्तेस्तदवस्थावति । त्रि० ॥

पौण्डरीकम् । न० प्रपौण्डरीके ॥ पुण्डरीकमिव । शर्करादिभ्योऽण् ॥

पौण्डर्यम् । न० ओषधीभेदे । स्थलपद्मे । प्रपौण्डरीके ॥ पौण्डर्यंमधुरं तिक्तंकषायंशुक्रलंहिमम् । चक्षुष्यं मधुरंपाकेवर्ण्यंपित्तकफास्रनुत् ॥

पौण्ड्र : । पुं० चंदेली० इ० प्र० देशे ॥ भीमसेनस्यसङ्ख्ये ॥ पौंडा० इ० प्र० इक्षुविशेषे ॥ पुण्डाते । पुडिखण्डने । स्फायीतिरक् । प्रज्ञादण् ॥

पौण्ड्रक : । पुं० श्वेतपौंडा० इ०प्र० इक्षौ ॥ वातपित्तप्रशमनोमधुरोरसपाकयो : । सुशीतोबृंहणोबल्य : पौण्ड्रकोभीरुकस्तथा ॥ पौण्ड्रदेशो

ड्रदेशादौक्षत्रिये पश्चाद्विहितक्रियालोपादिनाशूद्रत्त्वमापन्ने दस्युपदवाच्ये जात्यन्तरे ॥ शौण्डिकायामवैश्याज्जातेजातिवि०। पुंडो० इ० गौ० भा० ॥ पुण्ड्रएव। स्वा० कन् ॥

पौण्ड्रवर्द्धन :। पुं० देशवि०। विहार० इ० भा० ॥

पौण्ड्रिक :। पुं० पुण्ड्रेचौ। सेव्ये। अतिरसे ॥

पौतिमाष्य :। पुं० वेदप्रसिद्धेऋषिविशेषे ॥ पूतिमाषस्यगोत्रापत्यम्। गर्गादिभ्योयञ् ॥

पौत्तिकम्। न० घृतवर्णेमधुनि ॥ या कृष्णामशकोपमालघुतरा : प्रायोमहापिण्डिकावघ्नानास्तरुकोटरान्तर्गता : पुष्पासवंकुर्वते। तास्तज्ज्ञैरिहपुत्तिकानिगदितस्ताभि:कृतं सर्पिषातुल्यंयन्मधुतद्वनेचरजनै : संकीर्त्तितंपौत्तिकम् ॥ पौत्तिकंमधुरूक्षोष्णं पित्तदाहास्रवातकृत्। विदाहिमेहकृच्छ्रघ्नं बन्थ्यादिक्षतशोषिषु ॥ पुत्तिकाभि : कृतम्। संज्ञायामित्यण् ॥

पौत्र :। पुं० पुत्रस्यपुत्रे। नप्तरि। पोता० इ० मांती इ० भा० ॥ पुत्रस्य० पुत्यास्वापत्यम्। अनृष्यानन्तर्येविदादिभ्योऽञ् ॥ न० पोतुर्भावकर्मणो : ॥ उद्० अञ् ॥

पौत्रिकेय :। त्रि० पुत्रिकातनये ॥

पौत्री। स्त्री० पुत्रसुतायाम्। नप्त्याम् ॥ पुत्रस्यपुत्र्यावास्त्यपत्यम्। अञन्तत्वान्ङीन् ॥

पौन :। पुनिक : त्रि० पुन : पुनर्भवे ॥ कालाट्ठञ् ॥

पौन : पुन्यम्। न० आभीक्ष्ण्ये। पुन : पुनरित्यस्मिन्नर्थे ॥ पुन:पुनरित्यस्यभाव :। ष्यञ्। अव्ययानांभमात्रेटिलोपस्य० प्रातिपदिकाद्यर्थउपसंख्यानमितिटिलोप : ॥

पौनरुक्तिक :। पुं० पुनरुक्तमधीयाने ॥ उ० ठक् ॥

पौनर्नवम्। न० पुनर्नवाशाके ॥

पौनर्भव :। पुं० द्वादशविधपुत्रान्तर्गतपुत्रवि०। पुनर्भूपुत्रे ॥ अपत्येऽर्थेऽण् ॥ यापत्यावापरित्यक्ताविधवावास्वयेच्छया। उत्पादयेत्पुनर्भुत्वासपौनर्भवउच्यते ॥

पौरम्। न० कतृणे। रौहिषतृणे। रामकर्पुर० इ० ख्याते ॥ त्रि० नागरे। पुरोद्भूते ॥ पुरेभवम्। तत्रभवइत्यण् ॥

पौरक :। पुं० गृहवाह्योपवने ॥ निष्कुटस्तुगृहारामोवाह्यारामस्तुपौरक : ॥ इतिहेमचन्द्र : ॥

पौरन्दर :। पुं० पुरन्दरापत्ये ॥ त्रि० पुरन्दरसम्बन्धिनि ॥ अण् ॥

पौरन्दरी। स्त्री० पुरन्दराधिष्ठितदिशि

पौरव :। पुं० दुष्यन्तनृपतौ ॥ पुरोरप

त्यम् । पूरोरण् ॥ पुरुवंशे ॥ य० । द्रुह्योस्तुतनयाभोजा अनोस्तुम्लेच्छजातयः । पुरोस्तुपौरवोवंशोयत्र जातोसिपार्थिवेतिमात्स्ये ३४ऽध्यायः ॥

पौरस्त्यः । त्रि० प्रथमे ॥ पुरोभवः । दक्षिणापश्चात्पुरसस्त्यक् ॥

पौराणिकः । पुं० पुराणज्ञे ॥ पुराणमधीतेवेदवा । आख्यानाख्यायिकेतिहासपुराणेभ्यश्चेतिठक् ॥ लोकविदि ॥ पौराणिकोनिसृष्टिर्वालयोः वास्थितिर्वातत्त्वमित्याह । तत्कल्पनामात्रम् । सतोऽसतश्चोत्पत्त्याद्यभावस्यगौडपादैर्निर्णीतत्वात् ॥

प्रौराणिकी । स्त्री० पुराणोक्तायाम् ॥

पौरुषम् । न० पुरुषस्यभावे ॥ पुरुषस्यकर्मणि ॥ पुरुषस्यतेजसि ॥ आत्मसामर्थ्ये । यत्ने । उद्योगे । येनाप्युपायेनावश्यमिदंसम्पादयामीत्येवंविधोत्साहरूपेनिर्बन्धे ॥ उच्छास्त्रंशास्त्रितञ्चेतिपौरुषंद्विविधंस्मृतम् । तत्रोच्छास्त्रमनर्थायपरमार्थायशास्त्रितम् ॥ उच्छास्त्रंपरस्त्रीगमनपरद्रव्यापहारादि । शास्त्रितंनित्यनैमित्तिकानुष्ठानादि । अनर्थोनरकः । अर्थे पुस्वर्गादिषुपरमोर्थोमोक्षः ॥ पुरुषस्यकर्मभावोवा । प्राणभृज्जातीत्यञ् । युवादित्वादण्वा ॥ क्लीवाहिदैवमेवेवाप्रशंसन्तिनपौरुषम् । दैवंपुरुषकारेणघ्नन्तिशूराः सदोद्यमाः इत्यग्निपुराणम् ॥ त्रि० ऊर्द्ध्वविस्तृतदोःपाणिनृमाने । पुरुषपरिमाणे । पुरुषा० इ० भा० ॥ दोषौचपाणीचतत्० ऊर्द्ध्वंविस्तृतंदोः पाणियेनसः तादृशोयेनसः तादृशोना० तस्ययन्मानंपरिमाणम् ॥ तेनवापुंसायन्मीयतेतच्च ॥ पुरुषप्रमाणमस्यपुरुषहस्तिभ्यामण्चेत्यण् ॥ पौरुषोनरः० पौरुषीनदी० पौरुषंसरः ॥

पौरुषेयः । पुं० पुरुषसङ्घे ॥ पुरुषस्यबधे ॥ पुरुषस्यपदान्तरे । पुरुषस्यस्थाने ॥ त्रि० आधुनिके । पुरुषेणकृते ॥ पुरुषस्यविकारे ॥ पुरुषस्यहिते ॥ पुरुषाद्वधविकारसमूहतेनकृतेष्वर्थेषु० सर्वपुरुषाभ्यांणढञाविति ठञ् ॥

पौरोगवः । त्रि० पाकशालाध्यक्षे । पुरोगा० इ० भा० ॥ पुरः पूजितोगौर्भूमिः पुरोगवी । गोरतद्धितइतिटच् । तस्याअयम् । तस्येदमित्यण् ॥ यद्वा । पुरः प्रथमंयाच्यवस्तुषुगौर्नेत्रमस्य० पुरोगुः । गोस्त्रियोरितिह्रस्वः । ततः प्रज्ञाद्यण् ॥

पौरोडाशः । पुं० पुरोडाशे । पिष्टपिण्डे ॥ पुरोडाशएव । स्वार्थेऽण् ॥

पौरोडाशिकः । पुं० पुरोडाशिके ॥ पुरोडाशसहचरितोमन्त्रः-

पुरोडाशः । सएवपौरोडाशः । तस्यव्याख्यानस्तत्रभवोवा । पौरोडाशपुरोडाशात्ष्ठन् ॥

पौरोभाग्यम् । न० पुरोभागिनः कर्म्मणि ॥ ष्यञ् ॥

पौरोहित्यम् । न० पुरोहितस्यकर्म्मभावयोः । पत्यन्तपुरोहितादिभ्योयक् ॥

पौर्णमासः । पुं० पौर्णमास्यांक्रियमाणे यागविशेषे ॥ पौर्णमास्यांभवः । सन्धिवेलाद्यृतुनक्षत्रेभ्योण् ॥

पौर्णमासी । स्त्री० पूर्णिमायाम् ॥ पूर्णोमासोयस्याम् । बहुव्रीहौकृते० स्वार्थेण् । सास्मिन्पौर्णमासीतिनिर्द्देशात् ॥ यद्वा । पूर्णमासोऽस्यांवर्त्तते०इति । पूर्णमासादण्वक्तव्यः । इत्यण् । ङीप् ॥

पौर्वदेहिकम् । त्रि० पूर्वदेहभवे ॥

पौर्वपदिकः । त्रि० पूर्वपदग्राहिणि । पूर्वपदंगृह्णाति । पदोत्तरपदंगृह्णातीतिठक् ॥

पौर्वापर्यम्न० कार्यकारणभावे ॥ साध्यसाधनभावे ॥

पौर्वाह्णिकम् त्रि० पूर्वाह्णे भवः । विभाषापूर्वाह्णापराह्णाभ्यामिति पक्षे ठञ् ॥

पौलस्त्यः । पुं० कुवेरे ॥ रावणे ॥ विभीषणे ॥ पुलस्तेर्गोत्रापत्यम् । गर्गादिभ्योयञ् ॥ बहुत्वे पुलस्तयः ॥ राक्षसे ॥

पौलिः । पुं० आपक्के । भर्जितेहरितयवादौ ॥ पोलति । पुलमत्त्वे । ज्वलादित्वाणः । पौलेननिर्वृत्तः । सुतङ्गमादित्वादिञ् ॥

पौलुषिः । पुं० सत्ययज्ञे ॥ पुलुषस्यापत्यम् । इञ् ॥

पौलोमी । स्त्री० इन्द्राण्याम् ॥ पुलोम्नोमुनेरपत्यंस्त्री । तस्यापत्यमित्यण् । गोत्रत्वेनजातित्वान्ङीष् ॥

पौषः । पुं० तैषे । सहस्ये । हैमने ॥ तत्रजातफलम् । निगूढमन्त्रः सुकृषाङ्गयष्टिः परोपकारीपितृविप्रहीनः । कष्टान्वितार्थव्ययकृद्विधिज्ञः पौषः प्रसूतः पुरुषः सुधीरः ॥ पौषीपौर्णमास्यस्मिन् । सास्मिन्पौर्णमासीत्यण् ॥ न० महे ॥ युगे पुष्ययुक्तेह्नि ॥

पौषी । स्त्री० पुष्ययुक्तपौर्णमास्याम् ॥ पुष्येणयुक्तापौर्णमासी । नक्षत्रेणयुक्तः कालइत्यण् तिष्यपुष्ययोर्नक्षत्राणियलोपः । ङीप् ॥ पुष्येणयुक्तायांरात्रौ ॥

पौष्करम् । न० पुष्करमूले ॥ पौष्करंकटुकंतिक्तमुष्णंवातकफज्वरान् । हन्तिशोथारुचिश्वासान्विशेषात्पार्श्वशूलनुत् ॥

पौष्करिणी । स्त्री० पुष्करिण्याम् ॥

पौष्टिकम् । न० पुष्ट्युत्पादककर्मणि

॥ चौरसमयेग।नाच्छादनवस्त्रविशेषे। कावाडू० दू० गौ० भा० ॥

पौष्ण:। पुं० सूर्यपुत्रे ॥ न० रेवतीनक्षत्रे ॥

पौष्प्यम्। त्रि० पुष्पनिर्मिते ॥

पौष्पकम्। न० धातुप्रभेदे। रीतिपुष्पे ॥ पुष्पस्यप्रतिकृति:। इवे प्रतिकृताविति कन्। तत: स्वार्थे० अण् ॥

पौष्पी। स्त्री० पुष्पपुरे। पटना० दू० भा० ॥

प्याट्। अ० हे। भो:। सम्बोधने ॥ प्यायते। प्यैङ्वृद्धौ टप्रत्यय:

प्र। अ० प्रकर्षे ॥ गताद्यर्थे ॥ प्रश्चादिकर्मदीर्घेशभृशसम्भवतृप्तिषु। वियोगशुद्धिशक्तीच्छाशान्तिपूजाग्रदर्शने ॥ यथा आदिकर्मणि० प्रयात:। दीर्घे० प्रबलामूषका:। ईशे० प्रभुर्देशस्य। भृशार्थे प्रवर्द्धन्तेदायादा:। सम्भवे० हिमवतोगङ्गाप्रभवति। तृप्तौ० प्रभुक्तमन्नम्। वियोगे० प्रोषित: शुद्धौप्रसन्नमुदकम्। शक्तौ० प्रशक्तोविप्राय। इच्छायाम्० प्रार्थयते कन्याम्। शान्तौ० प्रशान्तोऽग्नि:। पूजायाम्० प्राञ्जलि: स्थित: अग्रे० प्रवालम्। दर्शने प्रलोकयति। इत्यर्थ: ॥

प्रकट:। त्रि० व्यक्ते। नि:सन्दिग्धं भातीतिव्यवहारगोचरे। स्पष्टे ॥ उद्भूते ॥ सम्प्रोदश्चेतिप्रशब्दात् स्वार्थेकटच् प्रत्यय: ॥

प्रकटित:। त्रि० प्रकाशिते ॥

प्रकटोदितम्। न० विस्पष्टवाक्ये ॥

प्रकण्व:। पुं० देशविशेषे ॥

प्रकथनम्। न० प्रकर्षेणप्रतिपादने ॥ यथागाथा: प्रकुरुते। प्रकथयतीत्यर्थ:। गन्धनावक्षेपणेतिप्रकथने आत्मनेपदम् ॥

प्रकम्पन:। पुं० वायौ ॥ नरकविशेषे ॥ न० कम्पातिशये ॥

प्रकर:। पुं० संहतौ। सङ्घे ॥ विकीर्णकुसुमादिषु। न० जोङ्गके ॥ प्रकीर्यते कृविक्षेपे। ऋदोरप् ॥

प्रकरणम्। न० प्रस्तावे ॥ यथा। भोजनप्रकरणे सैन्धवमानयेत्तिलवणे प्रतीतिगमनप्रकरणे त्वश्वे प्रतीतिर्भवतीति ॥ रूपकभेदे। अभिनेयप्रकारे ॥ विश्रामे ॥ ग्रन्थसन्धौ। ग्रन्थस्यविच्छेदे ॥ तल्लक्षणं यथा। शास्त्रैकदेशसम्बद्धं शास्त्रकार्यान्तरेस्थितम्। आहु: प्रकरणंनामग्रन्थभेदंविपश्चित: ॥ अत्र मीमांसका: ॥ विनियोगविधे: सहकारिभूतेषुषट्सुप्रमाणेषुचतुर्थंप्रमाणं ॥ उभयाकाङ्क्षाप्रकरणम्। यथा। प्रयाजादिषुसमिधोयजती

त्त्यादिवाक्येफलविशेषस्यानिर्देशात् समिद्यागेनभावयेदितिवोधानन्तरंकिमित्यस्त्युपकार्याकाङ्क्षा॰दर्शपूर्णमासवाक्येपिदर्शपूर्णमासाभ्यांस्वर्गंभावयेदितिवोधानन्तरंकथमित्यस्त्युपकारकाकाङ्क्षा । इत्थंचोभयाकाङ्क्षयाप्रयाजादीनांदर्शपूर्णमासाङ्गत्त्वम् । तच्चप्रकरणंद्विविधम्॰महाप्रकरणमवान्तरप्रकरणञ्चेति । तत्रमुख्यभावनासम्बन्धिप्रकरणंमहाप्रकरणम्॰तेनचप्रयाजादीनांदर्शपूर्णमासाङ्गत्त्वम् । एतच्चप्रकृतावेवोभयाकाङ्क्षायाः सम्भवात् । नतुविकृतौ॰तत्रप्रकृतिवद्विकृतिः कर्त्तव्येत्यतिदेशेनकथम्भावाकाङ्क्षायाउपशयेनापूर्वाङ्गानामप्युभयाकाङ्क्षयाविनियोगासम्भवात् । तस्मादपूर्वाङ्गानांस्थानादेवविकृत्यर्थत्वमिति । अङ्गभावनासम्बन्धिप्रकरणमवान्तरप्रकरणम् । तेनचाभिक्रमणादीनांप्रयाजाद्यङ्गत्वम् । तच्चसन्दंशेनैवज्ञायते॰तदभावेचाविशेषात्सर्वेषांफलभावनाकथम्भावेनग्रहणप्रसङ्गेनप्रधानाङ्गत्वापत्तेः । एकाङ्गानुवादेनविधीयमानयोरप्यङ्गयोरन्तरालेविहितत्वंसन्दंशः । यथा॰अभिक्रमणं॰तद्विसमानयतउपभृतस्तेजोवाइत्यादिनाप्रयाजानुवादेन॰किञ्चिदङ्गंविधायविधीयते॰तदनन्तरमपिप्रयाजानुवादेनप्रयाजत्वम्॰यस्यैवंविदुषः प्रयाजाइत्यन्ते॰प्रैभ्योलोकेभ्योभ्रातृव्यान्नुदते॰अभिक्रामंजुहोत्यभिजित्यै इतितदनन्तर मपिप्रयाजानुवादेनयोवैप्रजानांमिथुनंवेदेत्यादिनाकिञ्चिदङ्गंविधीयते । अतःप्रयाजाङ्गमध्येऽभिहितमभिक्रमणंतदङ्गंप्रयाजैरपूर्वंकृत्वायागोपकारंभावयेदितिज्ञाते॰कथमेभिरपूर्वंकर्त्तव्यमिति॰कथम्भावाकाङ्क्षायाः सत्वात् । साचसन्दंशपतितैरभिः क्रमणादिभिः शाम्यति । नचाङ्गभावनायांकथम्भावाकाङ्क्षाभावः । भावनासाम्येनतत्रापितत्सम्भवात् । यदिदंप्रकरणंतत्क्रियायाएवसाक्षाद्विनियोजकंद्रव्यगुणयोस्तुतद्द्वारा । तथाहि॰यजेतस्वर्गकामइत्यत्रफलभवनायांकथम्भावाकाङ्क्षायाःसन्निधपठितमश्रूयमाणफलकंक्रिया- जातमुपकार्याकाङ्क्षयेतिकर्त्तव्यतात्वेनाऽन्वेति॰ (*) क्रियायाएवलौकिककथम्भावाकाङ्क्षायामन्वयदर्शनात् । नहिकुठारेणछिन्द्यादित्यत्रकथम्भावाकाङ्क्षायामनुच्चार्यमाणोपिहस्तोऽन्वेति॰किन्तुहस्तेनोद्यम्यनिपात्येत्युद्यमननिपातनेनएव॰हस्तस्तद्द्वारैवान्वेतीतिसार्वजनीनमेतत् । इदंचस्थाना

दिभ्योबलवत् । अतएवाक्षैर्दीव्यतिराजन्यमितिविदेवनादयोधर्माअभिषेचनीयसन्निधौपठिताअपिस्थानान्नतदङ्गम्॰किन्तुप्रकरणाद्राजसूयाङ्गमितिमीमांसका : ॥

प्रकरणसम: । पुं॰ नैयायिकानांपदार्थावान्तरविशेषे ॥ तंलक्षयति । यस्मात्प्रकरणचिन्तासनिर्णयार्थमपदिष्ट : प्रकरणसम : ॥ ४७ ॥ सहेतु: स्वसाध्यस्यपरसाध्याभावस्यवा॰निर्णयार्थमपदिष्ट : प्रयुक्त : प्रकरणसमउच्यते । सक्त: तुल्याकाङ्क्षया माह । यस्मात्प्रकरणं पक्षप्रतिपक्षावितिभाष्यम् । साध्यतदभाववन्तावितितदर्थः । तथाचनिर्णयार्थम्प्रयुक्तोहेतुर्यंचनिर्णयंजनयितुमशक्तस्तुल्यबलेनपरेणप्रतिबन्धात्॰किन्तुधर्मिण:साध्यवत्त्वंतदभाववत्त्वम्वेतिचिन्तांजिज्ञासांप्रवर्त्तयतिसप्रकरणसम : । यद्वा प्रकृष्टं करणंलिङ्गंपरामर्शो वा॰कोहेतुरनयो : साधक: ॰ एतयो : क : परामर्श : प्रमेतिशायर्चजिज्ञासाभवतीत्यर्थ : । यस्मादित्यादितुवस्तुस्थितिमात्रम् । लक्षणन्तुतुल्यबलविरोधिपरामर्शकालीनपरामर्शविषयत्वंस्वसाध्यपरामर्शकालीनतुल्यबलविरोधिपरामर्शोवा । विरोधिपरामर्शस्यचहेतुनिष्ठत्वमेकज्ञानविषयत्वसम्बन्धेन । अन्यथाहेतोर्दुष्टत्वंनस्यात् । अयञ्चदशाविशेषेदोषइत्यत : सद्धेतोरपिविरोधिपरामर्शकालेदुष्टत्वमिष्टमेवेत्यवधेयम् ॥ ४७ ॥

प्रकरी। स्त्री॰ नाट्याङ्गे ॥ चत्वरभूमौ ॥

प्रकर्ष: । पुं॰ विशेषे । अधिके ॥ उत्कर्षे ॥ यथा । गुणप्रकर्षेणजनोनुरज्यतेजनानुरागप्रभवाहिसम्पदः ॥ प्रकर्षणम् । कृष॰ । घञ् ॥

प्रकाण्ड: पुं॰ न॰ विटपे ॥ तरोर्मूलशाखान्तरे । मूलादारभ्यशाखावधिवृत्ते । स्कन्धे ॥ त्रि॰ प्रशस्ते ॥ प्रगत : काण्डोऽधमोयस्मात् । प्रशस्तोगौ : गोप्रकाण्डं । प्रकाण्डस्यरूढिशब्दत्वात्प्रशंसावचनैस्सहेतिसमास : ॥ प्रकाण्डते । कडिभेदने । चु॰ । एरच् । पृ॰ ॥ प्रकाम्यते । कमु॰ णिङ् । वरण्डादयश्चेतिडोरा ॥

प्रकाण्डर : । पुं॰ द्रुमे ॥

प्रकामम् । अ॰ अतिशये ॥

प्रकामम् । त्रि॰ निकामे । यथेप्सिते ॥ प्रकमनम् । कमु॰ । घञ् ॥

प्रकार : । पुं॰ भेदे ॥ सामान्यस्यभेदकेविशेषे ॥ सादृश्ये ॥ प्रकरणम् । कृञोघञ् ॥

प्रकाश : । पुं॰ द्योते । आतपे ॥ स्फुटे । प्रकटे । उल्बणे । व्यक्ते ॥ प्रहासे ॥ बुद्धिपरिणामविशेषेविषयाकारे॰दीपवत् । स्वविषयावरण

बिरोधिनिसत्वकार्ये ॥ प्रभाते ॥ न० कांस्ये ॥ त्रि० व्यक्ते । प्रकाशनम् प्रकाशतेवा । काशृदीप्तौ । घञ्० पचाद्यच्वा ॥ अतिप्रसिद्धे ॥

प्रकाशकः । पुं० सूर्यादिवदन्यावभासकेपरमात्मनि ॥ सूर्यादिषु ॥ त्रि० व्यञ्जके । अवभासके । प्रकाशकर्त्तरि ॥ प्रकाशयति । काशृ० । ण्वुल् ॥

प्रकाशकज्ञाता । पुं० कुक्कुटे ॥ त्रि० प्रकाशज्ञातरि ॥

प्रकाशनः । पुं० प्रकाशके ॥ प्रकाशयति । काशृ० ल्युः ॥

प्रकाशमानः । त्रि० भासमाने ॥ दिष्ट्योपलब्धात्मनासदाप्रकाशमानमेवब्रह्मे तियथा ॥

प्रकाशात्मा । पुं० दिवाकरे । सूर्ये ॥ प्रकाशआत्मास्वरूपंयस्य ॥ त्रि० व्यक्तस्वभावे ॥

प्रकाशितः । त्रि० व्यक्तीकृते । दर्शिते । आविष्कृते । प्रकटिते । सञ्जातप्रकाशे ॥ ता० इतच् ॥

प्रकाशी । त्रि० दीप्तिजनके ॥

प्रकीर्णः । पुं० पूतिकरञ्जे ॥ न० ग्रन्थविच्छेदे ॥ चामरे ॥ त्रि० असङ्गते ॥ नानाप्रकारमिश्रिते ॥ यथा । प्रकीर्णः पुष्पाणांहरिचरणयोरञ्जलिरयमितिवेणीसंहारः ॥ विस्तृते । विक्षिप्ते ॥ य० । प्रकीर्णभाण्डमनवेक्ष्यकारिणींसदैवभर्त्तुः प्रतिकूलवादिनीम् । परस्यवेश्माभिरतामलज्जामेवंविधांस्त्रींपरिवर्जयामीतिलक्ष्मीचरित्रम् ॥ प्रकीर्यतेस्म । कृविक्षेपे । क्तः ॥

प्रकीर्णकः । पुं० अश्वे ॥ न० चामरे ॥ विस्तारे । ग्रन्थविभेदे ॥ पापवि० ॥ यदनुक्तं तत्प्रकीर्णकम् । अनुक्तम्० अनुक्तनिष्कृतिकम् । प्रकीर्णपातकेज्ञात्वागुरुत्वमथलाघवम् । प्रायश्चित्तंबुधः कुर्यात्ब्राह्मणानुमतेसदा ॥ विवादपदे ॥ नदृष्टंयच्चपूर्वेषुसर्वंतत्स्यात्प्रकीर्णकम् ॥ संज्ञायांकन् ॥

प्रकीर्त्तितः । त्रि० कथिते ॥ प्रकर्षेणकीर्त्तितः ॥ यथा । प्रभूतमल्पंकार्यंवायोनरः कर्त्तुमिच्छति । सर्वारम्भेणतत्कुर्य्यात् सिंहादेकंप्रकीर्त्तितम् ॥

प्रकीर्य्यः पुं० पूतिकरञ्जे । कलिकारके । कठकरञ्ज० इ० भा० । नाटाकरञ्ज० इ० गौ० भा० ॥ घृतकरञ्जे ॥ रीठाकरञ्जे ॥ त्रि० विप्रकीर्ये ॥ प्रकीर्यते । कृ० । अघ्न्यादित्वाद्यक् ॥

प्रकृतः त्रि० प्रस्तुते । प्रकरणप्राप्ते ॥ यथा । प्रकृतमनुसरामः ॥ प्रकर्षेणकृते ॥ अविकृते ॥ प्रक्रियतेस्म । कृञः क्तः ॥

प्रकृतार्थः त्रि० प्रकरणप्राप्तस्याऽभिधेये

प्रकृति : । स्त्री० अमात्यादिषु ॥ तेच । यथा । स्वाम्यमात्यसुहृत्कोषराष्ट्रदुर्गवलानिच । राज्याङ्गानिप्रकृतय : । इति ॥ प्रकृते : प्रभावस्तूक्तोदेवीभागवतेइन्द्रं प्रतिहरिश्चन्द्रनृपेण यथा । भुङ्क्तेशक्रनृपोराज्यं प्रभावात्प्रकृतेर्ध्रुवम् । यजतेचमहायज्ञै : कर्मपूर्तंकरोतिचेति ॥ प्रकृष्टंकरोतिराज्यमिति । क्तिच् ॥ स्वभावे ॥ सांसिद्धिकीस्वाभाविकी सहजाप्रकृताचया । प्रकृतिःसेति विज्ञेयास्वभावंनजहातिया ॥ जातौ ॥ लिङ्गे ॥ लिङ्गम्० व्यक्तम् । स्त्री पुन्नपुंसकञ्चेतिस्वामी । यथा० तृतीयाप्रकृतिः शण्ढः ॥ पौरवर्गे । पौराणांश्रेणिषु ॥ शिल्पिनि ॥ शक्तौ ॥ सापञ्चविधायथा । सापञ्चविधायथा । गणेशजननीदुर्गाराधालक्ष्मीसरस्वती । सावित्रीचसृष्टिविधौप्रकृतिःपञ्चमीस्मृतेति ॥ निरुक्तिस्तु । प्रकृष्टवाचकः प्रश्चकृतिश्चसृष्टिवाचक : । सृष्टौप्रकृष्टायादेवीप्रकृति : साप्रकीर्तिता ॥ गुणे प्रकृष्टे सत्त्वे चप्रशब्दोवर्ततेश्रुतौ । मध्यमे वर्ततेप्रश्चकृतिश्चसृष्टिवाचक : सृष्टेराद्याचयादेवीप्रकृति : साप्रकीर्तितेति ॥ योषिति ॥ परमात्मनि ॥ प्रत्ययात्पूर्विकायाम् । प्रत्ययात्प्रथमे ॥ साद्विधा । धातु : प्रातिपदिकञ्च ॥ पञ्चमहाभूतेषु ॥ करणे ॥ गुह्ये ॥ जन्तौ ॥ एकविंशत्यक्षरायांछन्दोवृत्तौ ॥ एकविंशतित्यङ्के ॥ मातरि । जनन्याम् ॥ स्वास्थ्ये ॥ योनौ । उपादानकारणे । मूलप्रकृतौ । सत्वरजस्तमसांसाम्यावस्थायाम् ॥ यथा । सत्वंरजस्तमश्चैवगुणत्रयमुदाहृतम् । साम्यावस्थितिरेतेषांप्रकृतिःपरिकीर्तिता ॥ केचित्प्रधानमित्याहुरव्यक्तमपरेजगुः । एतदेवजगत्सृष्टिंकरोतिविकरोतिच ॥ मूलप्रकृतिरविकृति : । प्रकरोतीतिप्रकृतिः । साअविकृतिः प्रकृतिरेवेत्यर्थः । कस्मात्० इत्यत उक्तंमूलेति । मूलञ्चासौप्रकृतिश्चेति० मूलप्रकृतिः । विश्वस्यकार्यकलापस्यसामूलंनत् त्वस्यामूलान्तरम्० अनवस्थाप्रसङ्गात् । नचानवस्थायामस्तिप्रमाणमितिभाव : । इति साङ्ख्यविद : ॥ अविद्यायाम् ॥ प्रकृतिर्नाममाया । साचसत्वरजस्तमोगुणमयीअघटनघटनापटीयसीमिथ्याज्ञानात्मिका पारमेश्वरीशक्तिः ॥ प्राग्जन्मकृतधर्माधर्मज्ञानेच्छादिसंस्कारेवर्तमानजन्मन्यभिव्यक्ते०सर्वत्रबलवति ॥ पुरुषार्थभ्रंसहेतुभूतायामनिर्वचनीयस्वभावायांत्रिगुणात्मिकायांसर्वविकारकारण

भूतायांभगवन्मायायाम् ॥ मायान्तु प्रकृतिंविद्यात् । प्रक्रियतेऽनयेतिप्रकृतिरुपादानकारणंविद्याजानीयादित्यर्थ : ॥ पराऽपरभेदेनप्रकृतिर्द्विधा । पराचेतनस्वलक्षणा० अपराचेतनस्वलक्षणा । यथा । भूमिरापोऽनलोवायु : खंमनोबुद्धिरेवच । अहङ्कारइतीयंमेभिन्नाःप्रकृतिरष्टधा ॥ अपरेयमितस्त्वन्यांप्रकृतिंविद्धिमेपराम् । जीवभूतांमहावाहोययेदंधार्यतेजगत् ॥ इति ॥ समग्राङ्गोपदेशे ॥ यत्रसमग्राङ्गोपदेश : साप्रकृति : । यथादर्शपौर्णमासादि : । तत्प्रकरणेसर्वाङ्गपाठात् ॥ प्रकृतिवद्विकृति : कर्तव्ये तिमीमांसकानांव्यवस्था । तत्रयस्मिन्यागे० इतिकर्तव्यतोपदिष्टा यागान्तरेणोपजीव्यतेसाप्रकृति : । येनचोपजीव्यतेसाप्रकृतिरितितदर्थ : ॥ प्रकरणम् । डुकृञ्० । क्तिन् ॥ प्रकुरुते । क्तिच् ॥

प्रकृतिज : । त्रि० स्वभावप्रभवे । प्रकृतेरभिव्यक्तेरागद्वेषादौ ॥ प्रकृतेर्जात : । जनी० । ड : ॥

प्रकृतित्वम् । न० तत्त्वान्तरोपादाने ॥ तदेवप्रकृतित्वंसाङ्ख्यनयेऽभिमतम् । अतोयद्यपिपृथिव्यादीनामपि गोघट वृक्षादयोविकारा : सन्ति० एवंतद्विकारभेदानांपयोबीजादीनां दध्यङ्कुरादय : ० तथापिगवादयोबीजादयोवापृथिव्यादिभ्यस्तत्त्वान्तरम् । सर्वेषांगोघटादीनांस्थूलत्वमिन्द्रियग्राह्यत्वञ्चसममितिनतत्वान्तरम् ॥

प्रकृतिदान्त : । त्रि० स्वभावतएवोपशान्ते ॥ प्रकृत्यादान्त : ॥

प्रकृतिलय : । पुं० प्रधानलये । प्रकृतौसंश्लेषे ॥ पुरुषतत्वानभिज्ञस्य० वैराग्यमात्रात्प्रकृतिलय : । प्रकृतिग्रहणात्प्रकृति महदहङ्कारभूतेन्द्रियाणिगृह्यन्ते । तेष्वात्मबुध्योपास्यमानेषुलय : । वैराग्यात्प्रकृतिलयः ॥

प्रकृतिविकृति : । स्त्री० महदादिसप्तसु ॥ महदाद्या : प्रकृतिविकृतय : सप्त । प्रकृतयश्चविकृतयश्चताइतिप्रकृतिविकृतय : सप्त । तथाहि । महत्तत्वमहङ्कारस्यप्रकृतिर्विकृतिश्चमूलप्रकृते : । एवमहङ्कारतत्वंतन्मात्राणामिन्द्रियाणाञ्चप्रकृतिर्विकृतिश्चमहत : । एवंपञ्चतन्मात्राणितत्त्वानिभूताना माकाशादीनांप्रकृतयोविकृतयश्चाहङ्कारस्य ॥

प्रकृतिविरूपम् । न० गगनादौ ॥ तत्वविभाजकोपाध्यवच्छिन्नाजनकत्वात् ॥ विरुद्धंरूपंविरूपम् । प्रकृतेर्विरूपम् ॥ त्रि० प्रकृतेरसमानरूपे ॥

प्रकृतिसरूपम् । न० महदादिसप्तके ॥

तत्वविभाजकोपाध्यवच्छिन्नजनकत्वात् ॥ समानंरूपंसरूपम् । प्रकृमे: समामरूपे ॥

प्रकृतिस्थ: । त्रि० आयत्स्वप्नभोगजनककर्मचयेप्रकृतावस्था:मेरूपस्वरूपेऽवस्थिते । स्वभावस्थे ॥ प्रकृतौतिष्ठति । ष्ठा० । सुपिस्थइतिक: ॥ विकारशून्ये ॥ प्रकृतौसाम्यावस्थायांतिष्ठतीतितथा ॥

प्रकृत्याख्या । स्त्री० अक्ष: पदवाच्यायांतुष्टौ ॥ प्रकृतिराख्यायस्या: ॥

प्रकृष्ट: । त्रि० प्रधाने । श्रेष्ठे ॥ उत्तमे ॥ प्रकृष्यतेऽयम् । कृष० । कर्मणिक्त: ॥

प्रकेत: । पुं० चिह्नभूते ॥ प्रकृष्ट: केत: ॥

प्रकेतनम् । न० गृहे ॥ प्रकृष्टं केतनम्

प्रकोष्ठ: । पुं० भूपकक्षान्तरे ॥ विस्तृतकरेहस्ते ॥ मणिबन्धकूर्परयोरन्तरे ॥ प्रकुष्यतेऽनेन । कुषनिष्कर्षे । उषिकुषीतिस्थन् ॥ प्रविष्ट: कोष्ठं कुसूलं वा । अत्यादयइतिसमास: ॥ भुजे ॥

प्रक्खर: । पुं० अश्वकवचे । प्रखरे । पाखर० दू० भा० ॥ दू० ध० मा० ॥

प्रक्रान्ता । त्रि० उपक्रमकर्तरि । आरम्भकर्तरि ॥

प्रक्रम: । पुं० प्रथमारम्भे । उपक्रमे ॥ अवसरे ॥ क्रमे ॥ प्रक्रमणम् । क्रमु० । घञ् ॥ ग्रन्थपरिचर्यार्थक्रमपाठे ॥

प्रक्रान्त: । त्रि० प्रस्तुते प्रकरणस्थे ॥ आरब्धे ॥ प्रक्रामतिस्म । क्रमु० । क्त: ॥

प्रक्रिया: । स्त्री० नृपादीनांचामरधृनजच्छत्रधारणादिव्यापारे । अधिकारे । उत्पादने । साधने ॥ प्रकारे ॥ औषधिप्रयोगे ॥ प्रकर्षायकरणम् । डुकृञ्० । कृञ: शचेतिश: । रिङ् । इयङ् । टाप् । प्रकृष्टकार्ये ॥

प्रक्रीडित: । त्रि० क्रीडाकरे ॥ प्रक्रीडति । क्रीड० । कर्तरिक्त: ॥

प्रक्लिन्न: । त्रि० प्रकर्षेणक्लेदयुक्ते ॥ तृप्ते ॥

प्रक्वण: । पुं० प्रक्वाणे । वीणाया: क्वणिते ॥ क्वणशब्दे । क्वणोवीणायाञ्चेत्यप् ॥

प्रक्वाण: । पुं० प्रक्वणे । वीणाशब्दे ॥ क्वणोवीणायाञ्चेतिपाक्षिकोघञ् ॥

प्रक्षर: । पुं० अश्वसन्नाहे । प्रखरे । पाखर दू० भा० ॥ दू० हे० चं० ॥

प्रक्षालनम् । न० धावने । मार्जने ॥

प्रक्षालित: । त्रि० धौतेमार्जिते ॥

प्रक्षिप्त: । त्रि० कृतप्रक्षेपे ॥ प्रक्षिप्यतेस्म । क्षिप० । क्त: ॥

प्रक्षेप: । पुं० औषधादिप्रक्षेपणीयद्रव्ये ॥ विक्षेपे ॥

प्रक्षेपणम् । निक्षेपणे ॥ प्रकर्षेणक्षेपणम् ॥

प्रक्षोभः । पुं० प्रकृष्टक्षोभे ॥ न० चलने ।

प्रक्ष्वेडनः । पुं० सर्वलोहमयेशरे । नाराचे ॥ प्रकर्षेणक्ष्वेदते । ञिक्ष्विदा अव्यक्तेशब्दे । ल्युः । पृ० ।

प्रक्ष्वेदनः । पुं० प्रक्ष्वेडने । नाराचे ।

प्रखरः । पुं० हयसन्नाहे । पाखर० इ० भा० ॥ कुक्कुरे ॥ अश्वतारे ॥ वेसरे ॥ त्रि० अत्यन्तखरे ॥ अत्युग्रे ॥

प्रख्यः । त्रि० उत्तरपदेतुल्यार्थवाचके । यथा । स्युरुत्तरपदेप्रख्यः प्रकारः प्रतिमोनिभ इतिहेमचन्द्रः ॥ महिम्नः प्रख्यपयः सरस्वतेतितुलत्यम् ॥

प्रख्या । स्त्री० कान्तौ । प्रख्यानम् । ख्या० । चक्षिङादेशोवा । आतश्चोपसर्गइत्यङ् । टाप् ॥

प्रख्यातः । त्रि० प्रसिद्धे । प्रकृष्टख्यातयुक्ते । विख्याते ॥ प्रकर्षेणआख्यायि । ख्याप्रकथने । चक्षिङःख्याञ्वा । क्तः ॥

प्रख्यातपितृकः । पुं० प्रख्यातवप्तृके । विख्यातपितृके । आमुष्यायणे ॥ प्रख्यातः पितायस्य । कप् ।

प्रख्यातिः । स्त्री० प्रकृष्टायाम् । प्रकृष्टायांकीर्तौ । विख्यातौ ॥

प्रख्यानम् । न० प्रतीतौ ॥

प्रगण्ड । पुं० कूर्परोपरिकक्षपर्यन्तभागे । भुजमध्योपरिभागे ॥ प्रत्यासन्नोगण्डः कपोलोऽस्य ॥

प्रगण्डी । स्त्री० वहिः प्राकारे ॥ दुर्गप्राकारभित्तौ शूराणामुपवेशनस्थाने ॥

प्रगतजानुः । त्रि० प्रगतजानुके ॥

प्रगतजानुकः । त्रि० प्रज्ञौ । वातादिनाविरलजानुके ॥ प्रगतेविरलेजानुनीअस्य । कप् ॥

प्रगन्धः । पुं० पर्पटे ॥

प्रगल्भः । त्रि० प्रतिभान्विते । प्रष्टव्यावसरे अकौशलाप्रतिपत्त्याद्ययोगवति । प्रत्युत्पन्नमतौ । प्रगल्भते । गल्भधार्ष्ट्ये । पचाद्यच् । धृष्टे ॥ प्रौढे ॥ वाग्मिनि ॥

प्रगल्भगीः । स्त्री० उदारवचसि ॥ त्रि० तद्वति ॥

प्रगल्भता । स्त्री० ज्ञानोत्कर्षे ॥ प्रगल्भभावे । उत्साहे । उद्यमे ॥ निःशङ्कत्वं प्रयोगेषुबुधैरुक्ताप्रगल्भता

प्रगल्भा । स्त्री० नायिकाभेदे ॥

प्रगाढः । त्रि० कृच्छ्रे ॥ दृढे ॥ प्रगाह्यतेस्म । गाहू० । क्तः । यस्यविभाषेतिनेट् ॥ भृशे ॥

प्रगाता । त्रि० उत्तमगायके ॥

प्रगाथः । पुं० चतुर्थषष्ठौपादौचार्हते प्रगाथेपुनरभ्यासित्वोत्तरयोरवस्यैदित्येवमादिवचनाद्यस्यद्वयोऋचोः तिस्रः क्रियन्ते सप्रगाथइत्युच्यते ॥

प्रकर्षेणगानंयत्र ॥ यद्वा । प्रग्रह्यते । ग्रन्थ० । अकर्तरिचकारकइति कर्मणिघञ् । पृषोदरादित्वाद्ध फनकारयोर्लोप: । उक्तोर्थेरूढश्चायम्॥

प्रगुण: । त्रि० ऋजौ ॥ प्रकृष्टागुणा यस्य ॥ प्रकृष्टलाघवादिगुणवति ॥

प्रगृह्य: । पुं० प्रातिशाख्यादिप्रसिद्धे पदविशेषे ॥ स्वरोहितवचनसम्बीयते यस्यपूर्वाचार्यैः प्रगृह्यसंज्ञाविहिता प्रगृह्यते । ग्रहउपादाने । असन्निकर्षोचग्रहेरर्थ: । पदास्वैरिवाह्यापक्ष्येषुचेतिक्यप् । ग्रहिज्येतिसम्प्रसारणम् ॥

प्रगे । अ० प्रात: काले ॥ प्रगीयतेऽत्र वा । गैशब्दे । केप्रत्यय: ॥

प्रगेतन: । त्रि० श्वस्तने । प्रातस्तने ॥ ॥ प्रगेभव: । सायंचिरमितिट्युट्युलौ ॥

प्रग्रह: । पुं० तुलासूत्रे ॥ वन्द्याम् । आकृष्टमनुष्यादौ ॥ नियमने ॥ भुजे ॥ हयादिरश्मौ ॥ रश्मौ सुवर्णालुमहीरुहे ॥ रश्मनायाम् ॥ कर्णिकारवृक्षे ॥ प्रकृष्टाभिनिवेशे ॥ बन्धने ॥ प्रकृतिभावाद्यकार्याभावे परस्परमचोरसन्निकर्षे ॥ प्रगृह्यते । ग्रहउपादाने । प्रेवणिजाम् । रश्मौचेतिघञभावापक्षे० ग्रहवृद्धित्यप् ॥

प्रग्राह: । पुं० तुलासूत्रे ॥ बध्यादौ नांवन्धने ॥ अभीषौ ॥ प्रग्रहे । प्रगृह्यते । ग्रह० । प्रेवणिजां रश्मौचेतिघञ् ॥ यद्वा । प्रग्रहणम् ॥ ग्रह० । प्रेलिप्सायामितिघञ् ॥ यथा । पात्रप्रग्राहेणचरतिभिक्षु: । भिक्षापात्रोपादानेन पात्रंगृहीत्वेतियावत् ॥

प्रघटावित् । त्रि० शास्त्रगण्डे ॥

प्रघण: । पुं० ताम्रकुम्भे ॥ लोहमुद्गरे वहिर्द्वारप्रकोष्ठके । अलिन्दे ॥ प्रविशद्भि: पादै: प्रहन्यते । हन० । अगारैकदेशेप्रघण: प्रघाणश्चेति साधु: । द्वारदेशेद्वौप्रकोष्ठौ । आभ्यन्तरोवाह्यश्च । तत्रवाह्ये प्रकोष्ठे निपातनम् ॥

प्रघस: । पुं० असुरे ॥ दैत्यप्रभेदे ॥ प्रकर्षेणअत्ति । अद० पचाद्यच् । घस्लृभावे अच्युपसङ्ख्यानम् । उपसर्गेऽदइत्यपितु० घञपोश्चेति घस्लादेश: ॥

प्रघाण: । पुं० ताम्रकुम्भे ॥ लोहमुद्गरे ॥ अलिन्दे । वहिर्द्वारप्रकोष्ठके ॥ प्रविशद्भि: पादै: प्रहन्यते । हन० । अगारैकदेशेप्रघण: प्रघाणश्चेति साधु: । वाह्यप्रकोष्ठेनिपातनमिदम् ॥

प्रघात: । पुं० अभिसम्पाते । युद्धे ॥ प्रकर्षेणहननम्० हन्यतेवा । हन० । घञ् ॥

प्रघूर्णः । पुं० अतिथौ ॥ त्रि० प्रकृष्टघूर्णयुक्ते ॥

प्रचक्रम् । न० प्रस्थितायां सेनायां ॥ प्रस्थितं चक्रं सैन्यम् ॥

प्रचक्षाः । पुं० बृहस्पतौ ॥

प्रचण्डः । पुं० श्वेतकरवीरे ॥ त्रि० दुर्वहे । दुर्द्धर्षे ॥ प्रतापिनि ॥

प्रचण्डमूर्त्तिः । पुं० वरुणद्रुमे ॥ त्रि० प्रतापयुक्तशरीरे ॥ प्रचण्डा मूर्त्तिर्यस्य ॥

प्रचण्डा । स्त्री० देवीविशेषे ॥ अस्याः स्थानं छगलण्डः ॥ श्वेतदूर्वायाम् ॥

प्रचयः । पुं० समूहे ॥ प्रसङ्गे ॥ पुष्पावचये ॥ शिथिलाख्यसंयोगे ॥ अयञ्च परिमाणजनकः । यथा । सङ्ख्यातः परिमाणाच्च प्रचयादपि जायते । प्रचयः शिथिलाख्यो यः संयोगस्तेन जन्यते ॥ परिमाणं तूलकादीनां नाशस्त्वाश्रयनाशतः ॥ दू० भा० प० ॥ प्रचीयते । चिञ् एरच् ॥

प्रचयगमनम् । न० बाहुल्येन प्रसरणे ॥ प्रचयेन गमनम् ॥

प्रचरः । पुं० पथि ॥

प्रचरद्रूपः । त्रि० व्यक्तरूपे ॥

प्रचलकी । पुं० प्रचलाकिनि ॥

प्रचलाकः । पुं० शराघाते ॥ शिखण्डे । भुजङ्गमे ॥

प्रचलाकी । पुं० मयूरे ॥ भुजङ्गे ॥

प्रचलायितः । त्रि० निद्रादिना घूर्णिते ॥ प्रचलइवाचरति । कर्त्तुः क्यङ्सलोपश्चेति० सन्नतात्कर्त्तरि क्तः ॥ प्रचलाया जातास्येति वा । प्रचलायते स्म । गत्यर्थेति क्तो वा ॥

प्रचलितः । त्रि० प्रस्थिते ॥

प्रचारः । त्रि० सततव्यवहारे ॥ व्यक्ते । प्रकाशे ॥ प्रचरणम् । चर० । घञ् ॥

प्रचितः । त्रि० परिवृंहिते ॥ प्रचीयते स्म । चिञ्० । क्तः ॥

प्रचितकम् । न० दण्डकविभेदे ॥ य० । प्रचितकसमभिधो धीरधीभिः स्मृतो दण्डको नद्वयादुत्तरैः सप्तभिर्यैः ॥ यथा मुरहरयदुकुलाब्धिचन्द्रप्रभो देवकीगर्भरत्नत्रिलोकैकनाथ० प्रचितकपटसुरारिव्रजोद्दामदन्तावलस्तोमविद्रावणैककेशरीन्द्र । चरणनखरसुधांशुच्छटोन्मेषनिःशेषितध्यायिचेतोनिविष्टान्धकार० प्रणतजनपरितापोग्रदावानलोच्छेदमेघ प्रसीद प्रसीद प्रसीद ॥

प्रचीयमानः । त्रि० पुष्यमाणे ॥

प्रचुरः । त्रि० प्रभूते । प्राज्ये । बहुले ॥ प्रचोरयति । चुर० । इगुपधेति कः । चुरादीनां णिज्वैकल्पिकः ॥ प्रगतश्चुरायादिति वा ।

प्रचुरपुरुष पुं चौरे ॥ बहुनरे ।

प्रचेताः । पुं॰ वरुणे । अप्पतौ ॥ मुनिविशेषे ॥ प्राचीनवर्हिषस्तनयेषु ॥ प्राचीनवर्हिषः पुत्राःशतद्रुत्यांदशाभवन्। तुल्यनामव्रताःसर्वे धर्मस्नाताःप्रचेतसः ॥ त्रि॰ प्रकृष्टहृदि ॥ प्रकृष्टंचेतोऽस्य ॥ प्रचेतयतिवा । चिती॰ । असुन् ॥

प्रचेतसी । स्त्री॰ कट्फले ॥

प्रचेताः । पुं॰ सारथौ ॥

प्रचेलम् । न॰ पीलकाष्ठे ॥

पचेलकः । पुं अश्वे ॥

प्रचोदनी । स्त्री॰ कण्टकार्याम् ॥ प्रचोदयति । चुदसञ्चोदने । ल्युट् ॥

प्रचोदितः । त्रि॰ प्रेरिते ॥

प्रच्छदः । पुं॰ आच्छादने ॥

प्रच्छदपटः । पुं निचोले । येनतूलशय्यादिप्रच्छाद्यते तस्मिन्वस्त्रे इति स्वामी ॥ डोलिकाद्यावरणपटे॰ इत्येके ॥ स्त्रीपरिधानपटे॰बुरका॰ इतिख्याते इत्यपरे ॥ आस्तरणपटे ॥ पिछौडा॰ पिछौडी नाम वाससि ॥ प्रच्छदति॰ प्रच्छाद्यते अनेनवा । चुरादिण्यन्तात्घः । छादेर्घेइतिह्रस्वः । प्रच्छदस्या सौपटस्य ॥

प्रच्छना । स्त्री॰ आमन्त्रणायाम् ॥

प्रच्छन्नम् । न॰ अन्तर्द्वारे प्रकोष्ठीयगेहान्तर्द्वारि ॥ प्रकर्षेणच्छदम् । कुगतीतिसमासः त्रि॰ गूढे ॥चाच्छन्ने ॥

प्रच्छन्नतस्करः । पुं॰ कितवकुशीलवादौ यथा ॥ कितवान्कुशीलवान्क्रूरान्पाषण्डस्थांश्चमानवान् । विकर्मस्थान्शौण्डिकांश्चक्षिप्रं निर्वासयेपुरात् ॥ एतेराष्ट्रे वर्त्तमानाराज्ञः प्रच्छन्नतस्कराः । विकर्मक्रियया नित्यंवाधन्तेभद्रिकाःप्रजाइतिमानवेनवमोऽध्यायः ॥

प्रच्छन्नहृदयः । त्रि॰गूढाभिप्राये ॥ प्रच्छन्नंहृदयंयस्य ॥

प्रच्छर्दिका । स्त्री॰ वमिरोगे ॥ प्रच्छर्दनम् । छर्दवमने । रोगाख्याते । ण्वुल् ॥

प्रच्छादनम् । न॰ उत्तरीयवस्त्रे प्रावरणे ॥

प्रच्छादितः । त्रि॰ आच्छादिते ॥

प्रजनः । पुं॰ पशूनांगर्भग्रहणकाले ॥ उपसर्गे । प्रथमगर्भग्रहे ॥ स्त्रीगव्यादिषुपुङ्गवादीनांप्रथमगर्भाधानार्थमैथुनाभियोगे ॥ गर्भधारणे प्रजननम् । जनी॰ । घञ् । जनिवध्योरितिनवृद्धिः ॥ यद्वाण्यन्तादेरच् । प्रशब्दोधात्वर्थंविपरीतयति । प्रादुर्भावस्यवैपरीत्यञ्चगर्भग्रहणम् । तच्चप्रथमं द्वितीयादिकं वेत्यत्रनाग्रहइत्येके ! हरदत्तस्वरसोप्येवम् । वृत्तौतुप्रथमगर्भग्रहणमितिव्याख्यातम् ॥

प्रजननम् । न० योनौ ॥ जन्मनि ॥ प्रगते ॥ पुत्रोत्पत्तौ ॥ ॥

प्रजनिका । स्त्री० मातरि ॥

प्रजनिष्णुः । त्रि० प्रजननशीले ॥ प्रपूर्वाज्जनीप्रादुर्भावइत्यस्मादलङ्कृञ्निराकृञित्यादिना० इष्णुच् ॥

प्रजल्पः । पुं० वाक्यवि० । य० । असूयेर्ष्यामदयुजायोऽवधीरणमुद्रया । प्रियस्यकौशलोद्गारः प्रजल्पः सतु कथ्यते । इत्युज्ज्वलनीलमणिः ॥

प्रजवः । पुं० प्रकृष्टवेगे ॥

प्रजवी । त्रि० वेगिनि । प्रकृष्टवेगयुक्ते ॥ प्रजवति । जुः सौत्रोवेगेगतौच । प्रजोरिनिः ॥

प्रजा । स्त्री० लोके । जने ॥ सन्ताने ॥ यथा । येप्रजामीशिरेधीरास्तेश्मशानानिभेजिरे । येप्रजांनेशिरेधीरास्तेऽमृतत्त्वंहिभेजिरे ॥ इति ॥ प्रकर्षेणवीजयोन्योः सङ्गवाज्जायते । जनी० । उपसर्गेचसंज्ञायामिति डः ॥ यथाहुः । नशङ्खाङ्कंनचक्राङ्कंनपद्माङ्कमिदंजगत् । लिङ्गाङ्कञ्चभगाङ्कञ्चतस्मान्माहेश्वरीप्रजेति ॥

प्रजागरः । पुं० प्रकर्षेणजागरणे ॥ राज्ञानंकामिनंचौरंप्रविशन्तिप्रजागराः ॥ प्रकर्षेणजागर्त्ति । जागृ० । पचाद्यच् ॥

प्रजाता । स्त्री० जातापत्यायाम् । प्रसूतायाम् । प्रजायतेस्म । अन्तर्भावितण्यर्थोत्रजनिः । गत्यर्थेतिक्तः ॥

प्रजातिः । स्त्री० प्रकृष्टे जन्मनि । उपनयने ॥

प्रजातीर्थम् । न० पुत्रोत्पत्तिपुण्यकाले ॥ पुत्रेजातेव्यतीपातेदत्तंभवति चाक्षयम् ॥

प्रजात्यानन्दः । पुं० सन्तानार्थसम्भोगे ॥

प्रजादा । स्त्री० गर्भदात्रीक्षुपे ॥ त्रि० प्रजादातरि ॥

प्रजादानम् । न० रजते ॥

प्रजाध्यक्षः । पुं० दक्षादौ ॥ प्रजानामध्यक्षः ॥

प्रजानन्ती । स्त्री० पण्डितायाम् । प्राज्ञ्याम् ॥

प्रजापः । पुं० राजनि ॥ ॥

प्रजापतिः । पुं० विधातरि । हिरण्यगर्भे । चतुरानने ॥ कश्यपे ॥ दिवाकरे ॥ वह्नौ ॥ त्वष्टरि ॥ जामातरि ॥ महीपाले । राज्ञि ॥ दक्षादौ ॥ दशप्रजापतयोयथा । मरीचिमत्र्यङ्गिरसौपुलस्त्यंपुलहंक्रतुम् । प्रचेतसंवशिष्ठञ्चभृगुंनारदमेवचेति ॥ एकविंशतिर्यथा । ब्रह्मास्थाणुर्मनुर्दक्षोभृगुर्धर्मस्तथायमः । मरीचिरङ्गिरात्रिश्चपुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ॥ वशिष्ठः परमेष्ठीचविवस्वान्सोमएवच । कर्दमश्चापियः प्रोक्तः क्रोधो

वाक्क्रीतएवच ॥ एकविंशतिरुत्पन्नास्ते प्रजापतयः स्मृताः । इति महाभारतेमोक्षधर्म्मः ॥ प्रजानां पतिः ॥ कौटवि० ॥

प्रजापतितीर्थम् । न० कनिष्ठामूले ॥

प्रजापतिपतिः । पुं० ब्रह्मणि । पितामहे ॥ प्रजापतीनांदक्षादीनांपतिः ॥

प्रजापालः । पुं० वायौ ॥ यथा । शीतांशुः क्लेदयत्युर्वीं विवस्वान् शोषयत्यपि । तावुभावपिसंश्रित्य वायुः पालयतिप्रजाः ॥ तत्रदक्षिणायनम् वर्षाशरद्धेमन्ताः । तेषु भगवानाप्यायतेसोमोऽम्ललवणमधुराश्चरसाबलवन्तोभवन्ति । उत्तरोत्तरञ्चसर्वप्राणिनांबलमभिवर्द्धते । उत्तरायणञ्चशिशिरवसन्तग्रीष्माः । तेषुभगवानाप्यायतेऽर्कस्तिक्तकषायकटुकाश्चरसावलवन्तोभवन्ति । उत्तरोत्तरञ्चसर्वप्राणिनांबलमपचीयते ॥

प्रजापालनम् । न० लोकानांसंरक्षणात्मकेभूपतेर्धर्मे ॥ यथा । चाटचारणचौरेभ्योवधबन्धभयादिभिः । पीडामानाः प्रजारक्षेत्कायस्थेभ्यो विशेषत इतिवह्निपुराणम् ॥

प्रजावती । स्त्री० भ्रातृजायायाम् ॥ प्रजाऽस्त्यस्याः । तदस्यास्तीतिमतुप् ॥ सन्तानविशिष्टायाम् ॥

प्रजाहितम् । न० जले ॥ प्रजाभ्योहितम् ॥ त्रि० प्रजोपकारे ॥

प्रजिनः । पुं० वायौ ॥

प्रजुष्टः । त्रि० प्रसक्ते ॥

प्रजेश्वरः । पुं० नृपे । राज्ञि ॥ प्रजानामीश्वरः ॥

प्रज्झटिका । स्त्री० मात्रावृत्तान्तरे ॥ य० । चत्वारिचतुष्कलकानिधेहि तत्रापिजगणमन्ते विधेहि । भणिता फणिनायकपिङ्गलेनप्रज्झटिकासा षोडशकलेन ॥ यथा ॥ रमतेनमनः परितापधारिनमवामपिविरमतिनयनवारि । यदवधिहरिणीह क्पथमगामितदवधिबाधाशतमनुभवामि ॥

प्रज्ञः । त्रि० पण्डिते ॥ प्रजानाति । ज्ञअवबोधने । आतश्चोपसर्गइतिकः ॥ प्रज्ञुप्रज्ञौविरलजानुके० इतिहेमचन्द्रः ॥

प्रज्ञप्तिः । स्त्री० प्रज्ञाने ॥ शब्दादिप्रतीतौ ॥ सङ्केते ॥

प्रज्ञप्ती । स्त्री० जिनविद्यादेवीविशेषे

प्रज्ञा । स्त्री० शेमुष्याम् । बुद्धौ ॥ यथा । प्रज्ञाहीनस्यपठनमन्धस्यदर्पणंयथा । देवीप्रज्ञावतःशास्त्रं तत्त्वज्ञानस्यसाधनमिति ॥ अतीतानुस्मृतिर्मेधातत्कालग्राहिणीमतिः ॥ शुभाशुभविचारज्ञाधीरैरुदाहृता । इतिविशेषः ॥ प्रज्ञ्याम् ॥ अप

रोचानुभवपर्यन्तविचारे ॥ चेतनायांजीवनधर्मे ॥ प्रजानाति । प्रज्ञायतेऽनयावा । ज्ञा० । आतश्चोपसर्गे इतिकः

प्रज्ञाकायः। पुं० मञ्जुघोषे ॥ प्रज्ञैवकायोऽस्य ॥

प्रज्ञाचक्षुः। त्रि० अन्धे ॥ प्रज्ञाचक्षुर्यस्य ॥

प्रज्ञातः। त्रि० प्रत्यक्षे ॥ सकलप्रमाणश्रेष्ठतयाप्रत्यक्षगोचरः प्रज्ञातइत्युच्यते । प्रकर्षेणज्ञातः ॥

प्रज्ञानम्। न० बुद्धौ ॥ चिन्हे ॥ प्रज्ञायतेऽनेनवा । भावकर्मकरणादौल्युट् ॥ प्रज्ञप्तौ ॥ ब्रह्मविज्ञाने ॥ ब्रह्मणि ॥ प्रकृष्टंजन्मादिविक्रियाविरहितंकूटस्थंज्ञानंज्ञप्तिरूपंवस्तु० प्रज्ञानंतच्चब्रह्मप्रज्ञानंश्रुतेः येनेक्षते शृणोतीदंजिघ्रतिव्याकरोतिच। स्वाद्वस्वादूविजानाति तत्प्रज्ञानमुदीरितम्। चतुर्मुखेन्द्रदेवेषु मनुष्याश्वगवादिषु । चैतन्यमेकंब्रह्मातः प्रज्ञानंब्रह्ममय्यपीति विदुषामनुभवात् । त्रि० पण्डिते ॥

प्रज्ञानघनः। त्रि० प्रज्ञानैकरसेप्राज्ञे॥ स्वप्नजाग्रन्मनः स्पन्दनानिघनीभूतानीव । यथारात्रौनैशेन तमसाऽविभज्यमानं सर्वंघनमिवतद्वत् ॥

प्रज्ञामात्रा। स्त्री० शब्दादिबुद्धिषु शब्दादिजनकेन्द्रियेषु ॥

प्रज्ञावान्। पुं० धीरे। प्रज्ञिले ॥ प्रज्ञाअस्ति अस्य। मतुप् ॥

प्रज्ञावादः। पुं० प्राज्ञैर्वक्तुमनुचितेशब्दे ॥ प्रज्ञानामवादः ॥ प्रज्ञावतांपण्डितानांवादे ॥

प्रज्ञिलः। त्रि० पण्डिते। प्रज्ञास्त्यस्य पिच्छादित्वादिलच् ॥

प्रज्ञुः। त्रि० प्रगतजानौ ॥ प्रगतेविरलेजानुनीअस्य । प्रसंभ्यांजानुनोर्ज्ञुः ॥

प्रज्वरः। पुं० मारकेवैष्णवज्वरे ॥

प्रज्वलः। त्रि० उज्ज्वले ॥ प्रज्वलति। ज्वलदीप्तौ। अच् ॥

प्रज्वलितः। त्रि० उज्ज्वलिते ॥ दीप्ते। दह्यमाने ॥

प्रडीनम्। न० पक्षिणांगतिवि०। उड्डयनायक्रमबन्धे॥ प्रथमंडयनम्। डीङ् विहायसागतौ। नपुंसकेभावेक्तः। स्वादयओदितइतिओदित्त्वान्निष्ठानत्वम् ॥ पतनवेगवत्तायामितिकर्णपर्व ॥ अधः पतनेवेगवत्तायाम् ॥

प्रणः। त्रि० प्रत्ने। पुरातने ॥ नश्चपुराणप्रादितिनप्रत्ययः ॥

प्रणतः। त्रि० प्रह्वीभूते ॥ नमस्कृते ॥ प्रणमतिस्म। णमप्रह्वत्वे। क्तः। कर्मणिक्तोवा ॥ प्रकर्षेणनतोवा ॥

प्रणतिः। स्त्री० प्रणामे ॥ प्रणिपा-

ते। अनुनये। नमस्कारे॥ प्रकृष्टा नतिः॥ ईश्वरोजीवकलयाप्रविष्टोभगवानिति। प्रणमेद्दण्डवद्भूमावाश्वचाण्डालगोखरम्॥

प्रणतोदरः। त्रि॰ प्रनतोदरे॥

प्रणयः। त्रि॰ प्रसरे। प्रश्रये। प्रीत्या प्रार्थने॥ प्रेम्णि। स्नेहे॥ याच्ञायाम्॥ विश्रम्भे॥ निर्वाणे। मोक्षे॥ सान्त्वनायाम्॥ परिचये॥ प्रणयनम्; णीञ्॰ एरच्॥ त्रि॰॥

प्रणयनम्। न॰ प्रापणे॥ प्रणीयते। णीञ्प्रापणे। ल्युट्॥

प्रणयवान्। त्रि॰ प्रेमविशिष्टे॥

प्रणयी। पुं॰ स्वामिनि॥ त्रि॰स्नेहवति॥ प्रणयोस्यास्ति। इनिः॥ अर्थिनि॥

प्रणयिनी। स्त्री॰ भार्यायाम्॥

प्रणवः। पुं॰ तारे। मन्त्रादौ। वेदादौ। ब्रह्मणि॥ प्रणवाद्यास्तथावेदाः प्रणवेचप्रतिष्ठिताः। वाङ्मयं प्रणवः सर्वंतस्मात्प्रणवमभ्यसेत्॥ प्रणमन्तिहयं वेदास्तस्मात् प्रणव उच्यतेइतिसनत्कुमारवचनम्॥ प्रणस्यते इतिप्रणवः॥ नमेः कर्मणिघञ् संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभावः। पृषोदरादित्वान्मस्यवः। प्रणूयतेस्तूयते। णुस्तुतौ। ऋदोरप्॥ यद्वा प्रणौतिप्रकर्षेणस्तौतिपरमेश्वरम। णु॰। पचाद्यच्। उपसर्गादितिणत्वम्॥

प्रणष्टः। त्रि॰ प्रकर्षेणनाशयुक्ते॥

प्रणादः। पुं॰ तारशब्दे॥ श्रवणामये। कर्णनादे। यथा। कर्णस्रोतः स्थितेवातेशृणोतिविविधान्स्वरान्। भेरीमृदङ्गशङ्खानांकर्णनादः सउच्यते॥ अनुरागजेशब्दे। प्रीतिजनितेमुखकण्ठादिशब्दे। प्रीतिविशेषकृत्शीत्कृतशब्दे॥ अनुरागकृतेशब्दे प्रणादःशीत्कृतंन्तृणामितिशब्दार्णवः। प्रणदनम्। णदअव्यक्तेशब्दे। घञ्। उपसर्गादसमासेपीतिणत्वं॥

प्रणामः। पुं॰ प्रणतौ प्रणिपाते। भक्तिश्रद्धातिशययुक्तनमस्कारे। स्वापकर्षबोधकव्यापारविशेषे। अष्टाङ्गपञ्चाङ्गादिभेदभिन्ने॥ यथा। दोर्भ्यां पद्भ्याञ्चजानुभ्या मुरसाशिरसादृशा। मनसावचसाचेति प्रणामोष्टाङ्ग ईरितः॥ बाहुभ्याञ्चैवजानुभ्यां शिरसावचसादृशा। पञ्चाङ्गोयंप्रणामः स्यात्पूजासुप्रवराविमौ॥ एकहस्तप्रणामश्चएकंवापिप्रदक्षिणम्। अकालेदर्शनं विष्णोर्हन्तिपुण्यं पुराकृतम्॥ प्रणमनम्। णमप्रह्वत्वे। घञ्॥ यः शूद्रेणार्चितंलिङ्गंविष्णुंवाप्रणमेद्द्विजः। निष्कृतिस्तस्यनास्त्येवप्रायश्चित्तायुतैरपि॥

प्रणाय्यः। त्रि॰ अभिलाषविवर्ज्जिते॥ असम्मते॥ प्रणीयते। णीञ्॰।

प्रणाय्योसम्मताविति साधु:॥ प्रणाय्य : साध्वनिन्दितइतित्रिकाण्डशेष :॥

प्रणाल :। पुं० कृत्रिमजलनि : सरणमार्गे । पयनाला० पनाला० इू० भा० ॥ नल्यते । णलबन्धने । कर्मणिघञ् । उपसर्गादितिणत्वम् ॥

प्रणाली । स्त्री० आनुपूर्व्याम् ॥ कृत्रिमाम्बुनि : सरणमार्गे । पयनाली-पनाली० इू० भा० ॥ गौ० ङीष् ॥

प्रणिदानम् । न० विनिमये ॥ अत्यर्पणे ॥

प्रणिधानम् । न० प्रयत्ने ॥ प्रवेशने । अभियोगे ॥ समाधौ । मनसोविषयान्तरवारणे । चित्तैकाग्र्ये ॥

प्रणिधि :। पुं० अनुचरे ॥ गूढपुरुषे । चरे ॥ प्रार्थने । याचने ॥ अवधाने ॥ प्रणिधानम्० प्रणिधीयतेवा । डुधाञ्० । उपसर्गेघो : कि ; प्रकर्षेणनिधीयतेज्ञेयमत्रवा ॥

प्रणिपात :। पुं० अनुनये । प्रणतौ । प्रकर्षेणभक्तिश्रद्धातिशयेननीचै : पतने । दीर्घनमस्कारे॥ दण्डवत्पतने ॥ प्रकृष्टोनिपात ; ॥

प्रणिहित :। त्रि० निश्चले । समाहिते ॥ सम्प्राप्ते ॥ न्यस्ते । स्थापिते । निहिते ॥ प्रणिधीयतेस्म । डुधाञ्० । क्त :। दधातेर्हि : अत्यन्ताप्ते ॥ प्रणिधिकर्मणानियुक्ते ॥

प्रणीत :। पुं० संस्कृताग्नौ ॥ प्रकर्षंनीत : ॥ त्रि० क्षिप्ते ॥ उपसम्पन्ने । पाकेनसंस्कृतेव्यञ्जनादौ ॥ विहिते । कृते ॥ प्रवेशिते ॥ प्रणीयतेस्म । णीञ्० । कर्मणिक्त : ॥ उत्पन्ने ॥

प्रणीतमना :। त्रि० हृष्टचित्ते ॥

प्रणीता । स्त्री० यज्ञपात्रविशेषे । विष्णोरासनार्थं वारिपूरितेचमसे ॥ टाप् ॥

प्रणुत :। त्रि० स्तुते ॥ प्रणूयतेस्म । णुस्तुतौ । क्त : ॥

प्रणुन्न :। त्रि० कम्पिते ॥ प्रकर्षेणनुन्न : ॥

प्रणेता । त्रि० कर्त्तरि ॥ यथा । सर्वासामपिविद्यानांप्रणेताभगवान्शिव इति ॥

प्रणेय :। त्रि० वशीभूते । वश्ये ॥ प्रकर्षेणनेतुंशक्य :। णीञ्० । अचोयत् ॥

प्रणोद्य :। त्रि० प्रत्याख्येये ॥

प्रतत ;। त्रि० अभिव्यक्ते ॥ निरन्तरे ॥

प्रतति ;। स्त्री० विस्तृतौ ॥ वल्ल्याम् ॥ प्रतनोति । तनुविस्तारे । क्तिच्क्तौचसंज्ञायाम् ॥

प्रतती । स्त्री० लतायाम् ॥ विस्तारे ॥ कृतिकारादितिङीष् ॥

प्रतन :। त्रि० पुरातने ॥ नश्चपुराणेप्रादितिचशब्दात्तनप्प्रत्यय : ॥

प्रतनु :। त्रि० उत्कृष्टे ॥

प्रतमक: । पुं० तमकप्रभेदे ॥ पित्तानुबद्धज्वरादियोगेनतमकस्यैवप्रतमकसंज्ञा । यथा ॥ ज्वरमूर्च्छापरीतस्यविद्यात्प्रतमकन्तुतम् । उदावर्त्तराजोऽजीर्णक्लिन्नकायनिरोधत: ॥ तमसावर्द्धतेऽत्यर्थंशीतैश्चाशुप्रशाम्यति । मज्जतस्तमसीवास्यविद्यात्प्रतमकन्तुतदिति ॥

प्रतर्कणम् । न० वितर्के । ऊहे ॥

प्रतर्द्दन: । पुं० भगवति ॥ प्रलयेभूतानिप्रकर्षेणतर्द्दतिहिनस्ति । तर्द्दहिंसायाम् । नन्द्यादित्वाल्ल्यु: ॥ ऋषिविशेषे । दिवोदासात्मजेकाशिराजे ॥ प्रकर्षेणतर्द्दयत्यभिभवतिस्वशत्रून्० इति ॥

प्रतल: । पुं० चपटे । तताङ्गुलिकरे । थाप० इ० भा० ॥ न० पातालवि० ॥ प्रतलति । तलप्रतिष्ठायाम् । अच् ॥ संहतले ॥ प्रततंप्रश्लिष्टंतलंयत्र ॥

प्रतान् । अ० विस्तारे ॥ प्रताम्यति । तमुकाङ्क्षायाम् । क्विप् । अनुनासिकस्येतिदीर्घ: । मोनोधातो: ॥

प्रतान: । पुं० तन्तुसंयुक्तेषुत्रपुशालावूप्रभृतिषु ॥ शाखापत्रप्रचये ॥ विस्तारे ॥ प्रतननम्० प्रतन्यतेवा । तनु० । घञ् ॥ कुटिलतन्तौ ॥ अपतानकाख्येवायुरोगविशेषे ॥

प्रतानिनी । स्त्री० प्रतानवत्याम् ॥ शाखापत्रप्रचय: प्रतान: कुटिलतन्तुर्वा ॥ सोऽस्त्यस्या: । इन्नन्तान्ङीप् ॥ प्रसारण्याम् ॥

प्रताप: । पुं० तापे ॥ तेजसि । कोषदण्डजेतेजसि ॥ कोषोधनम्० दण्डोदम: तद्धेतुत्वात्सैन्यमपिदण्ड: । ताभ्यांयत्तेजो जायतेतस्मिन्नितियावत् ॥ प्रतापयति० अनेन । तप० । ण्यन्त: । पुंसीतिघ: प्रतपनंवा । भावेघञ् ॥ अर्कवृक्षे ॥ प्रतापौपौरुषातपाविति यादव: ॥

प्रतापक: । पुं० रवे: पार्श्वगान्तरे ॥

प्रतापन: । पुं० नरकविशेषे । कुंभीपाके ॥ न० पीडने ॥ प्रतापयति । तपदाहे । ल्यु: ॥

प्रतापवान् । त्रि० श्रवणमात्रेणशत्रुविदारकत्वेनप्रशस्तपौरुषे ॥

प्रतापस: । पुं० अलर्के । शुक्लार्कवृक्षे ॥ प्रतापंचक्षुस्तेज: स्यति । षो० । क: ॥ प्रकृतास्तापसायेनवा ॥

प्रतापान्वित: । त्रि० शौर्ययुक्ते ॥

प्रतापी । त्रि० शत्रुतापके ॥ प्रतापयितुंशीलमस्य । ताच्छील्ये णिनि: ॥ तेजस्विनि ॥ अतइनिठनावितीनि: ॥

प्रताम् । अ० ग्लानौ ॥

प्रतारक: । त्रि० वञ्चके ॥ प्रतारयति । तॄ० । ण्वुल् ॥

प्रतारणम् । न० वञ्चने ॥

प्रतारणा । स्त्री० वञ्चनायाम् ॥ यदोच्छसितवशोकर्त्तुं, जगदेकेनकर्मणा । उपास्यतांकलौकल्पलतादेवीप्रतारणेति० धूर्त्तजल्पितम् ॥

प्रतारणीय: । त्रि० वञ्चनीये ॥

प्रतारित: । त्रि० व्यंसिते । वञ्चिते कृतप्रतारणे ॥

प्रति । अ० प्रतिनिधौ ॥ इत्थम्भूताख्याने ॥ आभिमुख्ये ॥ मात्रार्थे । स्तोके ॥ भागे ॥ वीप्सायाम् ॥ लक्षणे ॥ प्रतिदाने ॥ क्षेपे ॥ निश्चये ॥ प्राति० प्रथते वा । बाहुलकाड्डति: ॥ व्यावृत्तौ ॥ प्रशान्तौ ॥ विरोधे ॥ समाधौ स्वभावे ॥

प्रतिक: । त्रि० कार्षापणिके ॥ कार्षापणेनक्रीत: । कार्षापणाट्टिठन् वक्तव्य: ० प्रतिरादेशश्चवा ॥ऽऽ प्रतिकी ॥ स्त्री ॥

प्रतिकर्म । न० प्रसाधने । वेशे । कृतशोभायाम् ॥ प्रत्यङ्गंप्रतिख्यातं वाकर्म । शाकपार्थिवादि ॥ वमनादिपञ्चकर्मस्वितिभिषज: ॥

प्रतिकार: । पुं० प्रतीकारे ॥ समे० । भट्टि० । प्रतिकरणम् ॥ कृञोघञ् ॥

प्रतिकूप: । पुं० परिखायाम् ॥

प्रतिकूल: । त्रि० अननुकूले । प्रसव्ये । अपसव्ये । प्रतीपे । विरुद्धार्थे ॥ प्रतीपंकूलात् । प्रतिकूलशब्दोहिलक्षणयाविरुद्धे वर्त्तते० प्रतिलोमवत् ॥ आत्मन: प्रतिकूलानिपरेषांनसमाचरेत् ॥

प्रतिकृति: । स्त्री० अर्चायाम् ॥ प्रतिनिधौ । तृणचर्म्मकाष्ठादिनिर्मितेप्रतिमापर्यायेवस्तुनि ॥ प्रतीकारे ॥ प्रकृष्टाकृति: । प्रतिनिधे: कृतिर्वा ॥

प्रतिकृष्ट: । त्रि० गुह्ये ॥ द्विरावृत्त्याकर्षिते ॥ प्रतिकृष्यते स्म ॥ कृष० । क्त: ॥

प्रतिक्रिया । स्त्री० प्रतीकारे ॥ प्रतिकरणम् । कृञ: शच ॥

प्रतिक्षणम् । अ० पौन:पुन्ये ॥

प्रतिक्षय: । पुं० रक्षके ॥

प्रतिक्षिप्त: । त्रि० वारिते । प्रतिहते ॥ प्रेषिते ॥ आहूयप्रेषितोयस्तुप्रतिक्षिप्त: सउच्यते ॥ भेषजे ॥ कृताधिक्षेपे ॥ अधिक्षिप्ते ॥ अधिक्षिप्यते स्म । क्षिप प्रेरणे । क्त: ॥

प्रतिक्षेप: । पुं० प्रत्याख्याने ॥

प्रतिगतम् । न० प्रतिलोमे ॥ पक्षिगतिविशेषे ॥ त्रि० प्रतियाते ॥

प्रतिगमनम् । न० प्रतिप्रयाणे ॥

प्रतिग्रह: । पुं० स्वीकारे । स्वीकृतौ ॥ सैन्यपृष्ठे । सैन्यस्यपश्चा

छिन्नसङ्घातेऽनीके ॥ प्रतिगृह्यतेऽनेन । ग्रहवृद्धिरित्यप् ॥ पतद्ग्रहे ॥ द्विजेभ्योविधिवद्देये ॥ दानद्रव्यग्रहे ॥ ग्रहविशेषे ॥ क्रियाकारे ॥ प्रतिगृह्णाति । ग्रहउपादाने । विभाषाग्रह इतिपक्षेऽच् ब्राह्मणस्यार्थः प्रतिग्रहार्ज्जितः । यथा । प्रतिग्रहार्ज्जिताविप्रे क्षत्रियेशस्त्रनिर्ज्जिताः । वैश्येन्यायार्ज्जितास्वार्थाः शूद्रेशुश्रूषयार्जिताः ॥ अयाचितप्रतिग्रहेदोषाभावोयथा । अयाचितोपपन्नेतुनास्तिदोषः प्रतिग्रहे । अमृतंतंविदुर्देवास्तस्मात् तन्नैवनिर्णुदेत् ॥

प्रतिग्राहः । पुं० पतद्ग्रहे । आचमनके । प्रोण्ठे ॥ प्रतिगृह्णाति । ग्रह । विभाषाग्रहइतिपक्षेणः ॥ प्रतिग्रहणे ॥

प्रतिग्राहितः । त्रि० स्वीकारिते ॥

प्रतिघः । पुं० प्रतिघाते ॥ क्रोधे ॥ प्रतिहननम् । हन० । अन्यत्रापिदृश्यतइतिडेन्यङ्क्वादित्वात् कुत्वम् ॥ मूर्च्छायाम् ॥

प्रतिघातः । पुं० प्रतिबन्धे ॥ प्रतिहननम् । हन० । घञ्० । हनस्तोचिण्णलोः । होहन्तेरितिकुत्वम् ॥

प्रतिघातनम् । न० मारणे ॥ हन्तेः स्वार्थण्यन्ताल्ल्युट् ॥

प्रतिघ्नम् । न० अङ्गे ॥

प्रतिच्छन्दः । न० प्रतिरूपे ॥

प्रतिच्छाया । स्त्री० प्रतिबिम्बे ॥ प्रकृष्टाच्छाया ॥

प्रतिजङ्घा । स्त्री० अग्रजङ्घायाम् ॥

प्रतिजल्पः । पुं० वाक्यविशेषे ॥

प्रतिजागरः । पुं० अवेक्षायाम् । प्रत्यवेक्षणे ॥ गृहमवेक्षस्वेत्यादिनियोगे ॥ प्रतिजागरणम् । जागृ० । घञ् । जाग्रोऽवीतिगुणः ॥

प्रतिजिह्वा । स्त्री० उपजिह्वायाम् । रसनकाङ्गे । आलजिव०इ०गौ०

प्रतिजिह्विका । स्त्री० तालुमूलस्थक्षुद्रजिह्वायाम् । प्रतिजिह्वायाम् ॥ घण्टिकायाम् ॥

प्रतिज्ञा । स्त्री० अङ्गीकृतौ । अङ्गीकारे । साध्याभिधायिकायांवाचि ॥ नृपाणांप्रतिज्ञापरिपालनंस्वर्गसाधनमितिवृद्धाः ॥ कर्तव्यत्वप्रकारकज्ञानानुकूलव्यापारे । इत्यनुमितौ गदाधरी ॥ साध्यनिर्देशः प्रतिज्ञा ॥ इ० गौतमसूत्रम् ॥ ३३ ॥ साधनीयस्यार्थस्य योनिर्देशः सप्रतिज्ञा ॥ साधनीयस्यवह्निमत्वादिनापर्वतादिः । ——(✝*✝)— तथाचपक्षतावच्छेदकविशिष्टपक्षेसाध्यतावच्छेदक विशिष्टवैशिष्ट्यबोधकशब्दइत्यर्थः । निगमनवारणायच साध्यांशे० साध्यतावच्छेदकातिरि

क्ताप्रकारकत्वं वाच्यम् । तदर्थञ्च साध्यतावच्छेदकप्रकारता विलक्षणप्रकारताशून्यत्वम् । तेनप्रमेयवतः साध्यत्वेनासिद्धिः उदासीनवाक्यवारणायच न्यायान्तर्गतत्वेसतिप्रकृतपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नपक्षकप्रकृतसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्यविषयता विलक्षणविषयताकप्रबोधाजनकत्वेसति प्रकृतपक्षेप्रकृतसाध्यबोधजनकत्वंतत्प्रतिज्ञात्वावयवत्वादिकंपरिभाषाविशेषविषयत्वरूपम् तत्तद्व्यक्तित्वरूपञ्चेत्यपिवदन्ति ॥ प्रतिज्ञायते॰ इति ॥ प्रतिपूर्व्वाज्ज्ञानातेरातश्चोपसर्गइत्यङ् । टाप् ॥

प्रतिज्ञातः । त्रि॰ अङ्गीकृते ॥ प्रतिज्ञायतेस्म । क्तः ॥ प्रतिज्ञातञ्चरामेणतदावालिवधंप्रतीतिरामायणम् ॥

प्रतिज्ञानम् । न॰ अङ्गीकारे । प्रतिज्ञायाम् ॥ प्रतिपूर्वकजानातेल्युट् ॥

प्रतिज्ञान्तरम् । न॰ निग्रहस्थानवि॰ प्रतिज्ञातार्थप्रतिषेधेधर्मविकल्पात्तदर्थनिर्देशः प्रतिज्ञान्तरम् ॥ ४६ ॥ प्रतिज्ञातस्यार्थस्यप्रतिषेधे कृते तद्दूषणोद्दिधीर्षयाधर्मस्य धर्मान्तरस्यविशिष्टः कल्पोविकल्पस्तस्मात् विशेषणान्तरविशिष्टतया प्रतिज्ञातार्थस्यकथनमितिफलितार्थः । प्रतिषेधइत्यनेनझटितिसंवरणेविलंवेनापिस्वयंदूषणंविभाव्यविशेषणेनदोषइत्युक्तम् । प्रतिज्ञातार्थस्येत्युपलक्षणम् ॥ हेत्वतिरिक्तार्थस्येतितत्वम् । तेन उदाहरणान्तरमुपनयान्तरञ्चप्रतिज्ञान्तरत्वेनसङ्गृहीतं भवति । इदञ्चपक्षसाध्यविशेषण भेदात्प्रत्येकंद्विविधम् । यथा शब्दोऽनित्यइत्युक्ते ध्वनौ वाधेनपरेणप्रत्युक्ते वर्णात्मकः शब्दः पक्ष इतिप्रतिज्ञान्तरम् । नचेदमर्थान्तरम्॰ प्रकृतोपयोगात् । नचेयंप्रतिज्ञाहानिः पूर्वोक्तस्या परित्यागात् । एवंपर्वतोवन्हिमान्सुरभिमलिनधूमवत्वादित्युक्ते॰कृष्णागुरुप्रभववह्निमानित्यत्र॰एवंतादृशवह्नौसाध्ये यः सुरभिमलिनधूमवान्सवह्निमान्इत्युदाहरणे न्यूनत्वेनप्रत्युक्ते॰ सतादृशवह्निमानित्यत्र॰ एवमन्यदप्यूह्यम् ॥

प्रतिज्ञाविरोधः । पुं॰ निग्रहस्थानविशेषे । प्रतिज्ञाहेत्वोर्विरोधः प्रतिज्ञाविरोधः ॥ ४७ ॥ अत्रचप्रतिज्ञाहेतुपदेकथाकालीनवाक्यपरे । तथाचकथायांस्ववचनार्थविरोधः । यद्यपिकांचनमयः पर्वतोवह्निमान् हृदोवह्निमान् हृदत्वात्पर्वतोव

ह्निमान्काञ्चनमयधूमादित्यादौ हेत्वाभासान्तरसाङ्कर्यम् । तथापिउपधेयसङ्करेऽप्युपाधेरसाङ्कर्यान्नदोष : । नचासङ्कीर्णस्थलाभाव : ॥ पर्वतोवह्निमान्धूमात्योयोधूमवान् सनिरग्निरित्युदाहरणे० निरग्निश्चायमित्युपनयेचतत्सत्वात् ॥एवंनिगमनेपिबोध्यम् ॥ ४७ ॥ -

प्रतिज्ञासन्न्यास :। पुं० निग्रहस्थानविशेषे । पक्षप्रतिषेधेप्रतिज्ञातार्थस्यापनयनप्रतिज्ञासन्न्यास: ॥ ४८ ॥ पक्षस्यस्वाभिहितस्यपरेणप्रतिषेधे कृतेसतितत्परोजिहीर्षयाप्रतिज्ञातार्थस्यअपनयनमपलापइत्यर्थ : ॥ यथा । शब्दोऽनित्यऐन्द्रियकत्वादित्युक्ते सामान्ये व्यभिचारेणपरेणप्रत्युक्ते कएवमाहशब्दोनित्यइति ॥ ४८ ॥

प्रतिज्ञाहानि :। स्त्री० निग्रहस्थानवि० ॥ प्रतिदृष्टान्तधर्माभ्यनुज्ञास्वदृष्टान्ते प्रतिज्ञाहानि: ॥ ४५ ॥ प्रतिकूलोदृष्टान्तो यत्रसप्रतिदृष्टान्त: परपक्ष : स्व : स्वीय : दृष्टान्तोयत्र सस्वदृष्टान्त : स्वपक्ष :। तथाचस्वपक्षेपरपक्षधर्माभ्यनुज्ञाप्रतिज्ञाहानि: स्वयंविशिष्याभिहितपरित्यागइतिफलितार्थ :। सिद्धन्तस्तुस्वयंविशिष्यनाभिधीयतइति नापसिद्धान्तसाङ्कर्यम् । सेयंपक्षहेतुदृष्टान्त साध्यतइन्यहानिभेदात्पञ्चधाभवति । यथाशब्दोऽनित्य : कृतकत्वादित्युक्ते० प्रत्यभिज्ञयाबाधितविषयोयमित्युत्तरिते० अस्तुतर्हिघटएवपक्षइति । एवंतत्रैवऐन्द्रियकत्वादितिहेतोरनैकान्तिकत्वमितिप्रत्युक्ते अस्तुकृतकत्वादितिहेतुरिति। एवंपर्वतोवह्निमान्धूमात् अयोगोलकवदित्युक्ते० दृष्टान्त : साधनविकलइति प्रत्युक्ते० अस्तुतर्हिमहानसवदिति। एवमत्रैवसिद्धसाधनेचप्रत्युक्ते० अस्तुतर्हिइन्धनवानिति । अन्यहानिस्तुविशेषणहान्यादि : । यथा तत्रैवनीलधूमादित्युक्तेअसमर्थविशेषणत्वेनप्रत्युक्ते० अस्तुतर्हिधूमादितिहेतुरित्यादि ॥ ४५ ॥

प्रतिज्ञेय :। त्रि० प्रतिज्ञातुंयोग्ये ॥ पुं० स्तुतिपाठके ॥

प्रतितन्त्रसिद्धान्त :। पुं० सिद्धान्तविशेषे ॥ समानतन्त्रासिद्ध : ॥ २९ ॥ समानशब्दएकार्थ : तेनैकतन्त्रसिद्धइत्यर्थ :। स्वतन्त्रसिद्धइतिपर्यवसितोर्थ :। तथावादिप्रतिवाद्यो कतरमात्राभ्युपगतस्तदेकतरस्यप्रतितन्त्रसिद्धान्त: इतिफलितार्थ :। यथा मीमांसकानांशब्दनित्यत्वम् ॥ २९ ॥

प्रतिताल: । पुं० तालविशेषे ॥ यथा । कान्तार : समराक्षश्चवैकुण्ठोवाब्धितस्तथा । कथिता : शङ्करेणैवचत्वा

रः प्रतितालकाः ॥

प्रतिताली । स्त्री॰ तालकोद्घाटनयन्त्रे । तालौ॰ ङ॰ भा॰ ॥

प्रतिदानम् । न॰ विनिमये । नैमेये ॥ स्वामिनेन्यस्तस्यार्पणे । दत्तस्यप्रतिनिर्यातने ॥ प्रतिकृत्यदानम् । प्रतीपंवादानम् ॥

प्रतिदारणम् । न॰ आजौ । युद्धे ॥

प्रतिदिनम् । न॰ प्रत्यहम् ॥

प्रतिदिवा । पुं॰ सूर्ये ॥ प्रतिदीव्यति । दिवु॰ । कनिन्युवृषितक्षिराजिधन्विद्युप्रतिदिवइतिकनिन् ॥ दिवसे ॥ प्रतिदीव्यन्त्यस्मिन्नित्यधिकरणेकनिन् ॥

प्रतिदृष्टान्तः । पुं॰ परपक्षे । प्रतिकूलदृष्टान्ते ॥

प्रतिदेयम् । त्रि॰ क्रीतद्रव्यस्यदुष्क्रीतबुध्यापरावृत्त्यदाने ॥ यथा । क्रीत्वामूलेनयःपण्यं दुष्क्रीतंमन्यतेक्रयी । विक्रेतुंप्रतिदेयं तत्तस्मिन्नेवाह्नाविक्षतम् ॥ इतिमिताक्षरा ॥

प्रतिद्वन्द्वी । त्रि॰ प्रतिस्पर्द्धिनि ॥ विरोधिनि ॥ तत्त्वे द्वन्द्वे स्वतान्यत्वे त्वन्ताहन्ते परस्परम् । प्रतिद्वन्द्वितयालोकेप्रसिद्धेनात्रसंशयः ॥

प्रतिध्वनिः । पुं॰ प्रतिरवे । प्रतिशब्दे ॥

प्रतिध्वानः । पुं॰ प्रतिश्रुति । प्रतिशब्दे ॥

प्रतिनन्दनम् । न॰ वन्दने ॥ आशीर्वादादिभिः सम्भावने ॥

प्रतिनप्ता । पुं॰ प्रपौत्रे । पुत्रस्यपौत्रे ॥

प्रतिनवः । त्रि॰ नूतने ॥ प्रतिनूयते णु॰ । ऋदोरप् ॥

प्रतिनिधिः । पुं॰ मुख्यसदृशे ॥ ॥ मुख्यस्याभावेतत्सदृशोयउपादीयतेसप्रतिनिधिरुच्यते ॥ यथा व्रतादावत्यन्तासामर्थ्येसति॰पुत्रंवाविनयोपेतंभगिनीम्भ्रातरं तथा । एषामभावएवान्यंब्राह्मणंविनियोजयेदिति गरुड़पुराणम् ॥ काम्येप्रतिनिधिर्नास्तिनित्य नैमित्तिकेहिसः । काम्ये षूपक्रमादूर्ध्वमन्येप्रतिनिधिंविदुरिति ॥ कालमाधवीयवचनान्नित्यनैमित्तिकेकर्मण्येवप्रतिनिधिःकार्यः ॥ विश्वैश्चदेवैः साध्यैश्चब्राह्मणैश्चमहर्षिभिः । आपत्सुमरणाद्भीतैर्विधेःप्रतिनिधिः कारइति मनुः । मुख्यस्यविधे सोमादेर्वैश्वानर्यादिः प्रतिनिधिर्विश्वप्रतिपदेवादिभिरनुष्ठितोऽतोसौमुख्यासम्भवेकार्योनतुमुख्यसम्भवेकार्यइत्यर्थः ॥ प्रतिमायाम् ॥ प्रतिनिधीयते॰सदृशीक्रियते । डु- धाञ्॰ । उपसर्गेघोः किः ॥

प्रतिनिनदः । पुं॰ प्रतिध्वाने ॥

प्रतिनियमः । पुं॰ व्यवस्थायाम् ॥

प्रतिनिर्द्देशः । पुं॰ प्रतिपाद्यतयाविधे ॥

यतयावाक्कीर्तने ॥

प्रतिपक्षः। पुं॰ अरौ शत्रौ ॥ विपरीतसाधकत्वे नाभिमते ॥ अन्तराये ॥ सादृश्ये ॥

प्रतिपत्तव्यः। त्रि॰ अवगन्तव्ये ॥

प्रतिपत्तिः। स्त्री॰ प्रवृत्तौ ॥ प्रागल्भ्ये ॥ गौरवे ॥ सम्प्राप्तौ ॥ प्रबोधे सम्यग्ज्ञाने। पदप्राप्तौ ॥ सत्यवचने ॥ साध्यस्यसत्यवचनंप्रतिपत्तिरुदाहृता ॥ प्रतिपदनमनयावा। पद॰। क्तिन् ॥ मीमांसकमतेफलशून्यकर्माङ्गे ॥ कर्तव्यज्ञाने ॥

प्रतिपत्तिपटहः। पुं॰ लम्पापटहे। नगारा॰ इ॰ भा॰ ॥ प्रतिपत्तेः पटहः ॥

प्रतिपत्तूर्यम्। न॰ द्रगडवाद्ये ॥

प्रतिपत्त्यभिसन्धिः। पुं॰ प्राप्तिसङ्कल्पे ॥ प्रतिपत्तेः अभिसन्धिः ॥

प्रतिपन्नफला। स्त्री॰ क्षुद्रकारवेल्याम्।

प्रतिपन्नसिद्धा। स्त्री॰ हरीतक्याम् ॥

प्रतिपथिकः। त्रि॰ प्रतिपथप्राप्ते प्रातिपथिके ॥ प्रतिपथमेति। ठन् ॥

प्रतिपत्॰ द्। स्त्री॰ तिथिवि॰। पक्षतौ ॥ साचन्द्रस्यप्रथमकलाक्रियारूपा। वृद्धिरूपाचेच्छुक्ला। ह्रासरूपाचेत्कृष्णा ॥ तत्रजातस्यफलम्। मणिकनकविभूषा संयुतश्चारुकान्तिर्निजकुलकमलोद्घाटमार्तण्डबिम्बः। प्रतिपदिशशिपूर्णेलब्धजन्म प्रतापीभवतिविमलवेशश्चारुकेशःप्रजेशः ॥ मतौ। संविदि। चेतनायाम् ॥ द्रगडवाद्ये ॥ उप प्रतिपद्यते क्रम्यतेऽनया। पदगतौ। सम्पदादित्वात्क्विप् ॥ प्रतिपदनम्। करणेवाक्विप् ॥ तिथीनांप्रवरायस्माद् ब्रह्मणासमुदीरिता। प्रतिपाद्यापदेपूर्वेप्रतिपत्तेनसोच्यते ॥ अत्रचन्द्रदर्शनकारणंयथा। अमावास्याघटीशोध्याषष्ट्याहर्मानसंयुता। सूर्यराहुघटीभ्यश्चेदधिकादृश्यतेशशीति ज्योतिषम् ॥

प्रतिपद्यमानः। पुं॰ भजमाने ॥

प्रतिपन्नः। त्रि॰ अवगते। निश्चिते ॥ अङ्गीकृते ॥ विक्रान्ते ॥ प्राप्ते ॥ प्रतिपद्यतेस्म। पद॰। क्तः ॥

प्रतिपर्णशिफा। स्त्री॰ द्रवन्त्याम् ॥

प्रतिपादकः। त्रि॰ प्रतिपत्तिजनके। बोधके। ज्ञापके। प्रमाणे ॥

प्रतिपादनम्। न॰ दाने ॥ प्रतिपत्तौ ॥ बोधके ॥ पद॰। ण्यन्तः। भावे ल्युट् ॥

प्रतिपादयिता। त्रि॰ समर्थयितरि ॥

प्रतिपादितः। त्रि॰ बोधिते ॥

प्रतिपादुकः। त्रि॰ प्रतिपद्यमाने ॥ लषपतपदेत्यादिना॰ उकञ् ॥

प्रतिपाद्यः। त्रि॰ बोद्धव्ये ॥ वक्तव्ये ॥

प्रतिपालकः। त्रि॰ पालनकर्त्तरि ॥ प्रतिपालयति। पारक्षणे। ण्वुल् ॥

प्रतिपालनम् । न० पोषणे ॥ रक्षणे ॥

प्रतिपालित : । त्रि० रक्षिते ॥

प्रतिपाल्य : । त्रि० प्रतिपालनीये ॥

प्रतिपिपादयिषा । स्त्री० प्रतिपादयितुमिच्छायाम् ॥

प्रतिप्रयाणम् । न० प्रतिगमने ॥ यथा प्रतिप्रयाणेप्यमृतायमानामिति ॥

प्रतिप्रयात : । त्रि० प्रतिनिवृत्यगते । मिलकेलौटे० इू० भा० ॥

प्रतिप्रसव: । पुं० निषिद्धस्यपुनर्विधाने ॥

प्रतिप्रसूत : । त्रि० प्रतिप्रसवविशिष्टे ॥ सामान्यशास्त्रविहितं क्वचिच्छास्त्रे णप्रतिषिद्धंपुनर्विधीयमानंहिप्रतिप्रसूतमुच्यते ॥ पुनःसम्भाविते ॥

प्रतिप्रस्तोता । पुं० ऋत्विग्विशेषे ॥

प्रतिप्रियम् । न० प्रत्युपकारे ॥

प्रतिफलनम् । न० प्रतिविम्बे ॥ त्रि० तुल्यफले ॥

प्रतिफलम् । न० प्रतिविम्बे ॥

प्रतिफुल्ल : ।
प्रतिफुल्लक : । } पुं० प्रफुल्ले ॥

प्रतिवद्ध : । त्रि० गृहीते ॥ मनोहरे ॥ प्रतिवध्यतेस्म । वन्धवन्धने । क्त : ॥ प्रतिवन्धविशिष्टे ॥

प्रतिवध्य : । त्रि० प्रतियन्धनीये । प्रतिवंधार्हे ॥

प्रतिवन्ध : । पुं० प्रतिष्टम्भे । कार्यप्रतिघाते । प्रतिवन्धनम् । वन्ध० । घञ् ॥

प्रतिवन्धक : । त्रि० प्रतिरोधके । वाधके ॥

प्रतिवन्धि : । पुं० अनिष्टान्तरप्रसञ्जकेवाक्यविशेषे । प्रतिवन्धे ॥ प्रतिवन्धे रनुत्तरत्वम् ॥

प्रतिवल : । त्रि० समानबले ॥ शक्ते । समर्थे ॥

प्रतिबोध : । पुं० स्फुटने ॥ निद्रापगमे ॥ गुरूपदेशे ॥

प्रतिबोधम् । अ० बोधंबोधंप्रतीत्यर्थे ॥ अव्ययंविभक्तीत्यादिनायथार्थेऽव्ययीभाव : ॥ बोधाभिमुखे ॥

प्रतिभयम् । न० भये ॥ त्रि० घोरे । भयङ्करे ॥ प्रतिगतंभयंयेन । प्रादिसमास : प्रतिगतंभयमस्मिन् । प्रादिभ्योधातुजस्येतिवा ॥

प्रतिभयाकार : । त्रि० भयङ्कररूपे ॥ प्रतिभयमाकारोयस्य ॥

प्रतिभा । स्त्री० उपस्थितायांबुद्धौ ॥ ज्ञानबीजभूतेसंस्कारविशेषे ॥ नवनवोन्मेषशालिन्यांबुद्धौ ॥ प्रज्ञानवनवोन्मेषशालिनीप्रतिभामता ॥ पञ्चमरट्टे ॥ प्रतिभानम् । भा० । आतश्चेत्यङ् ॥

प्रतिभाग : । पुं० राज्ञाप्रतिदिनग्राह्ये फलकुसुमशाकतृणाद्युपायने ॥

प्रतिभानम् । न० प्रतिभायाम् ॥ जन्मान्तरागतसंस्कारविशेष : कवित्ववीजंप्रतिभानमिति वामन

सूत्रम् ॥

प्रतिभानवान् । त्रि० प्रतिभाविशिष्टे ॥ प्रतिभैवप्रतिभानम् । प्रतिभानमस्त्यस्य । मतुप् ॥ तात्कालिकबुद्धिमति ॥

प्रतिभान्वित: । त्रि० प्रगल्भ ॥ प्रतिभयाअन्वित : ॥

प्रतिभामुख : । त्रि० प्रगल्भे ॥

प्रतिभार्गव: । पुं० प्रतिशुक्रे ॥ यद्दिग्गत : समुदयेद्विचरेद्यचगोलके । यद्द्वारभेषुविचरेत्त्रिविध : प्रतिभार्गव : ॥ एकग्रामेचतु : शाले दुर्भिक्षे राष्ट्रविप्लवे । पतिनानीयमानाया : पुर : शुक्रोनदुष्यतीति नववध्वागमनेदीपिका ॥

प्रतिभास : । पुं० प्रतीतौ ॥

प्रतिभाहानि : । स्त्री० बुद्धिनाशे ॥

प्रतिभू : । पुं० लग्नके । धनिकाधमर्णयोर्मध्यस्थे । जामन्इ० पारसीयभाषा ॥ सत्रिविध : एकोदर्शनप्रतिभू : । द्वितीयोदानप्रतिभू : । अपर : प्रत्ययप्रति भूरिति ॥ प्रति० प्रतिनिधिर्भवति । भू० । भुव : संज्ञान्तरयोरितिक्विप् ॥ निर्णेतरि ॥

प्रतिम : । त्रि० उत्तरपदस्थोयंस्वसदृशे ॥ प्रतिमीयते । माङ् । आतइत्यङ् ॥

प्रतिमा । स्त्री० गजदन्तस्यबन्धे अनुकृतौ । मूर्तिसदृशमृच्छिलादिनिर्मितप्रतिरूपके । प्रतिमाने । प्रतिविम्बे ॥ प्रतिमीयतेऽनया । माङ्माने । आतश्चोपसर्गइत्यङ् ॥ उपमायाम् ॥

प्रतिमानम् । न० प्रतिच्छायायाम् । प्रतिविम्बे ॥ प्रतिकृत्यामीयतेऽनेन । माङ्माने । ल्युट् ॥ गजकुम्भान्तराले ॥ गजदन्तद्वयान्तरे ॥ दन्तयोरुभयोर्मध्यं प्रतिमानमिति स्मृतम् । वाहित्याधोभागे ॥ प्रतिमीयतेऽनेन । मीञ्हिंसायाम् । करणेतिल्युट् । मीनातिमीनोतीत्यात्त्वम् ॥

प्रतिमार्गक : । पुं० पुरविशेषे ॥ उद्रङ्गे ॥

प्रतिमुक्त : । त्रि० आमुक्ते । परिहितकञ्चुकादौ भटे ॥ प्रतिमुच्यतेस्म । मुच्लृ० । क्त : ॥

प्रतिमुख : । पुं० नाटकसन्ध्यन्तरे ॥ अभिमुखे ॥ विमुखे ॥

प्रतियत्न : । पुं० गुणाधाने । संस्कारे ॥ लिप्सायाम् ॥ उपग्रहणे ॥ त्रि० यत्नवति ॥ प्रतियत्नम्० प्रतियत्यतेवा । यतीप्रयत्ने० निकारादौवा । यजयाचेतिनङ् ॥

प्रतियातना । स्त्री० प्रतिकृतौ । प्रतिविम्बे । प्रतिमायाम् ॥ प्रतियात्यतेऽनया । यतनिकारोपस्कारयो:

। पुं० । यथासम्बन्धीयुच् ॥ तुल्ययातनायाम् ॥

प्रतियोगः । पुं० विरोधे ॥ प्रतियुज्यते । घञ् ॥ सम्बन्धे ॥

प्रतियोगी । त्रि० विरोधिनि ॥ यथा रागप्रतियोगीविरागः ॥ सत्प्रतिपक्षे ॥ यथा ॥ प्रतियोगिनं दृष्ट्वाप्रतियोगीनिवर्त्तते ॥ तुल्यशक्तिमति ॥ निरूपिते ॥ यथा । सन्मात्रप्रतियोगिकम् । विद्यमानवस्तुमात्रनिरूपितमित्यर्थः ॥

प्रतिरथः । त्रि० प्रतिपक्षे ॥

प्रतिरवः । पुं० प्रतिलम्भे ॥

प्रतिरुद्धः । त्रि प्रत्याहते ॥

प्रतिरूपः । त्रि० सदृशे ॥ नं० । प्रतिमायाम् ॥ प्रतिसदृशं रूपमस्य ॥

प्रतिरूपकम् । न० प्रतिरूपे ॥ स्वा० कः ॥

प्रतिरोद्धा । त्रि० प्रतिकूलाचरणशीले ॥

प्रतिरोधः । पुं० तिरस्कारे ॥ चौर्ये ॥ सत्प्रतिपक्षे ॥

प्रतिरोधकः । पुं० चौरे । प्रतिबन्धके ॥

प्रतिरोधी । पुं० चौरे । प्रतिरोद्धुं शीलमस्य । रुधिर्० । सुपीति णिनिः ॥

प्रतिरोपणम् । न० उत्खातपुनारोपणे ॥

प्रतिलम्भः । पुं० लाभे । लम्भने ॥

प्रतिलोमः । त्रि० वामे ॥ विलोमे ॥ अच्प्रत्यन्ववेत्यच् ॥

प्रतिलोमजः । त्रि० प्रतिलोमजाते ॥ उत्तमवर्णायामधमवर्णाज्जाते ॥

प्रतिवचनम् । न० उत्तरे । प्रतिवाक्ये ॥

प्रतिवचः । न० प्रत्युत्तरे ॥

प्रतिबन्दी । स्त्री० स्वस्वीकृतदोषसाम्ये ॥

प्रतिवसथः । पुं० ग्रामे ॥

प्रतिवस्तूपमा । स्त्री० अलङ्कारवि०

प्रतिवाक्यम् । न० उत्तरे ॥ प्रतिवचनम् ॥ यत् ॥

प्रतिवाणिः । स्त्री० प्रतिवाक्ये ॥

प्रतिवातः । पुं० वायुवि० ॥ योगुरुदेशाच्छिष्यदेशमागच्छतिवायुः स प्रतिवातइत्युच्यते ॥

प्रतिवादः । पुं० प्रत्याख्याने ॥ प्रतिवदनम् । वद० । घञ् ॥ विरोधे ॥

प्रतिवादी । त्रि० विरोधिनि ॥ प्रतिवादोऽस्यास्ति । इनिः ॥ प्रतिपक्षे ॥ यथा । यदात्त्वेवंविधः पक्षः कल्पितः पूर्ववादिना । दद्यात् तत्पक्षसम्बन्धं प्रतिवादीतदोत्तरम् ॥ इतिबृहस्पतिः ॥

प्रतिवापः । पुं० प्रतिवापे ॥

प्रतिवासरः । पुं० प्रतिदिने ॥

प्रतिवासी । त्रि० आसन्नगृहिणि । प्रतिवेशवासिनि । परोसी० इ० भा० ॥ प्रतिवसति । वस० । ग्रह्यादिणिनिः ॥

प्रतिविधानम् । न० प्रतियत्ने ॥

प्रतिविधिः । पुं० प्रतीकारे ॥

प्रतिबिम्बम् । न० प्रतिरूपे । प्रतिमायाम् ॥ तत्तदुपाधिषुबिम्बाकारेचित्तपरिणामे ॥ प्रतिकृतिर्बिम्बस्य । कुगतीतिसमासः ॥

प्रतिविषा । स्त्री० अतिविषायाम् । अतीस० इ० भा० ॥ प्रतीपं विषं यस्याः ॥

प्रतिविष्णुकः । पुं० मुचुकुन्दवृक्षे । मुचुकुन्दपुष्प० इ० प्रसिद्धे ॥

प्रतिविहितः । त्रि० सज्जिते ॥

प्रतिवेशः । पुं० प्रतिवासिगृहे ॥ प्रतिवासिनि ॥ प्रतिविशेर्घञ् ॥

प्रतिवेशवासी । त्रि० प्रतिवासिनि ॥

प्रतिवेशी । त्रि० प्रतिवासिनि ॥

प्रतिशब्दः । पुं० प्रतिध्वाने । मुखसदृशध्वन्यन्तरे ॥

प्रतिशरणम् । न० प्रतिगृहे ॥

प्रतिशासनम् । न० आहूयभृत्यादीनां कार्येप्रेरणे ॥ प्रतिपूर्वात्०शासुअनुशिष्टावित्यस्माल्ल्युट् ॥

प्रतिशिष्टः । त्रि० प्रहिते । प्रेरिते ॥ प्रत्याख्याते ॥

प्रतिशीर्षकम् । न० निष्क्रये ॥

प्रतिशुक्रः । पुं० प्रतिभार्गवे ॥

प्रतिश्या । स्त्री० पीनसे ॥ प्रतिश्यायते नयाश्यैङ्गतौ । आतश्चोपसर्गइत्यङ्० । टाप् ॥

प्रतिश्यायः । पुं० पीनसे । नासास्रावरोगे ॥ प्रतिजनंश्यायते । श्यैङ् । श्याद्व्यधेतिणः ॥

प्रतिश्रयः । पुं० सभायाम् ॥ आश्रये । आश्रये ॥ निवासे ॥ यज्ञगृहे ॥ प्रतिश्रयणम् अत्रवा । श्रिञ्० । एरच्० घोवा ॥

प्रतिश्रवः । पुं० अङ्गीकारे । अभ्युपगमे ॥ प्रतिपूर्वाच्छृणोतेः ऋदोरप् ॥

प्रतिश्रवणम् । न० आज्ञाङ्गीकरणे ॥

प्रतिश्रुत् । स्त्री० प्रतिध्वाने ॥ श्रुश्रवणे । सम्पदादित्वात्क्विप् प्रतिप्रथमशब्दं लक्षीकृत्यश्रूयते० इ० प्रतिश्रुत् ॥

प्रतिश्रुतः । त्रि० स्वीकृते । अङ्गीकृते ॥ प्रतिश्रूयतेस्म । श्रु० । क्तः ॥

प्रतिषिद्धः । त्रि० निषिद्धे । प्रतिषेधविषये ॥ अप्रतिषिद्धमनुमतंभवतीतियथा ॥

प्रतिषेद्धा । त्रि० निषेधके । साशब्दिके । प्रतिषेधकर्त्तरि ॥

प्रतिषेधः । पुं० निषेधे ॥ यथा । प्राधान्यन्तुविधेर्यत्रप्रतिषेधेप्रधानता । पर्युदासः सविज्ञेयोयत्रोत्तरपदे

ननञ् ॥ इ० ॥ पर्युदास : सदृशग्राहीप्रतिषेधोनिवर्तकः । इविच ॥

प्रतिषेधक : । त्रि० निषेधकर्तरि ॥

प्रतिषेध्य : । त्रि० प्रतिषेधंकर्त्तुंयोग्ये ॥

प्रतिष्कश : । त्रि० सहाये ॥ वार्ताहरे ॥ पुरोगे ॥ कशगतिशासनयो : । प्रतिपूर्वोऽस्मात्पचाद्यचि०प्रतिष्कशस्यकशेरितिसुट्षत्वञ्चनिपात्यते ॥

प्रतिष्कष : । पुं० चर्म्मरज्जौ ॥

प्रतिष्टम्भ : । पुं० प्रतिघाते । प्रतिबन्धे । रोधे । प्रतिष्टम्भनम् । ष्टम्भुरोधे । घञ् ॥

प्रतिष्ठ : । पुं० सुपार्श्वनामकहत्तार्हत् पितरि ॥ त्रि० प्रतिष्ठायुक्ते ॥

प्रतिष्ठा । स्त्री० गौरवे ॥ गौरवरूपाप्रतिष्ठाचपुण्यस्यपत्नी । यथा । पुण्यपत्नी प्रतिष्ठासापूजिता पुण्यदासदा । ययाविनाजगत्सर्वंजीवन्मृतसमंमुने० तिभागवतम् ॥ ++) क्षितौ ॥ स्थाने ॥ स्थितौ ॥ आत्मयापनायस्थाने । आस्पदे । आश्रये ॥ अनिकेताह्यनाहारायेचसायंगृहागता : । तेषांगृहस्थ: सर्वेषांप्रतिष्ठायोनिरेवचेतिविष्णुपुराणम् । योनिरन्नादिदानेनजीवनहेतुः ॥ यागनिष्पत्तौ ॥ योगसिद्धौ ॥ संस्कारविशेषे ॥ तत्र० यथाशक्तिस्नपनादिपूर्वक प्रतिमाहृदयेतन्मूलमन्त्रविन्यासेनदेवतायाविशेषसन्निधि : प्रतिष्ठेत्यायातम् । यथोक्तं भविष्यपुराणे । स्नपनादियथाशक्तिकृत्वा तन्मूलमन्त्रकम् ॥ विन्यसेद्धृदयाम्भोजेप्रतिमासुकृताभवेदिति ॥ महाकपिलपञ्चरात्रे । प्रतिष्ठाशब्दसंसिद्धि : प्रतिपूर्वाच्चतिष्ठते : । वह्वर्थत्वान्निपातानांसंस्कारादीप्रते: स्थिति : ॥ अर्थस्तदयमेतस्यगीयते शाब्दिकैर्जनै: । विशेषसन्निधिर्यातु क्रियतेव्यापकस्यतु ॥ सन्मूर्त्तौभावनामन्त्रै : प्रतिष्ठासाभिधीयते ॥ इति ॥ अकल्पिते ॥ प्रतितिष्ठत्यचेतिकल्पितरूपरहितमकल्पितमुच्यते ॥ स्थानादप्रच्युतौ । प्रतिपूर्वात्तिष्ठतेरातश्चोपसर्गेइत्यङ् । उपसर्गात्सुनोतीतिषत्त्वम् ॥ चतुरक्षरपद्ये ॥ यथा । भास्वत्कन्या० सैकाधन्या । यस्या : कूले० कृष्णोऽखेलत् ॥

प्रतिष्ठानम् । न० नगरवि० । चक्रवर्त्तिन : पुरूरवसोराजधान्याम् । ब्रह्मावर्त्त० इ० विठूर० इ० च यस्य प्रसिद्धि : ॥

प्रतिष्ठापित : । त्रि० विनिवेशिते ॥

प्रतिष्ठित : । त्रि० तात्पर्येणस्थिते । संस्थिते ॥ निष्पन्नयागे ॥ संस्कृते ॥ प्रतिपूर्व :ष्ठा० । गत्यर्थेति-

ष्ठः। प्रतिस्थतीतीस्थम्। उपसर्गात् सुनोतीतिषत्वम्॥ प्रतिष्ठांगते। गौरवान्विते॥ उक्तञ्च॥ प्रतिष्ठितानाञ्चाकीर्त्तिर्मरणादतिरिच्यते॥

प्रतिष्ठितप्रज्ञः। त्रि० परमार्थनिष्ठे॥ यः सर्वत्रानभिस्नेहस्तत्तत्प्राप्यशुभाशुभम्। नाभिनन्दतिनद्वेष्टितस्यप्रज्ञाप्रतिष्ठिता॥ यदासंहरतेचायंकूर्मोऽङ्गानीवसर्वशः। इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्यप्रज्ञाप्रतिष्ठिता॥

प्रतिसंसृज्यमानः। त्रि० अविभागमापद्यमाने॥

प्रतिसंक्रमः। पुं० महाप्रलये॥

प्रतिसञ्चरः। पुं० महाप्रलये॥ सर्वेषामेवभूतानांत्रिविधः प्रतिसञ्चरः। नैमित्तिकः प्राकृतिकस्तथैवात्यन्तिकोमतः॥ ब्राह्मोनैमित्तिकस्तेषांकल्पान्तेप्रतिसञ्चरः। आत्यन्तिकश्चमोक्षाख्यः प्राकृतोद्विपरार्द्धिकः॥

प्रतिसन्धानम्। न० अनुसन्धाने॥ प्रतिसन्धीयते। डुधाञ्०। ल्युट्॥

प्रतिसरः। पुं० मन्त्रभेदे॥ माल्ये। स्रजि॥ कङ्कणे॥ व्रणशुद्धौ॥ चमूपृष्ठे॥ प्रातःकाले॥ पुं० न० मण्डने॥ धारले॥ करसूत्रे। कँगणा० हिं० भा०॥ त्रि० नियोद्धरि॥ प्रतिसरति सृ० पचाद्यच्॥

प्रतिसरा। स्त्री० कङ्कणिकायाम्॥

प्रतिसर्गः। पुं० पुराणलक्षणविभेदे। अनुसर्गे। ब्रह्मणः सृष्ट्यनन्तररुद्रादीनांसृष्टौ॥ रुद्रोविराड्मनुर्दक्षोमरीच्याद्यास्तुमानसाः। यंयंसर्गंपृथक्चक्रुः प्रतिसर्गः ससंस्मृतः॥ प्रतिसर्ज्जनम्० प्रतिसृज्यतेवा। सृजेर्घञ्॥ प्रलये॥

प्रतिसव्यः। त्रि० प्रतिकूले॥

प्रतिसान्धानिकः। पुं० मागधे। स्तुतिपाठके॥

प्रतिसारणम्। न० दन्तादीनामङ्गुल्याघर्षणे॥ दन्तजिह्वामुखानांयच्चूर्णकल्कावलेहकैः। शनैर्घर्षणमङ्गुल्यातदुक्तंप्रतिसारणम्॥

प्रतिसीरा। स्त्री० जवनिकायाम्। व्यवधानपट्याम्। कनात० चिक्० हि० भा०॥ प्रतिसिनोति। प्रतिसीयतेवा। षिञ्बन्धने। शुसिचिमीनांदीर्घश्चेतिक्रन्॥

प्रतिसूर्य्यः। पुं० कृकलासे॥ द्वितीयसूर्य्ये॥

प्रतिसूर्य्यकः। पुं० कृकलासे॥ उपसूर्य्यकमण्डले॥ द्वितीयार्के॥ अस्यलक्षणं यथा। प्रतिसूर्य्यकः प्रशस्तो

दिवसकृदृतुवर्णसप्रभः स्निग्धः ॥ वैदूर्यनिभः स्वच्छः शुक्लश्चक्षेमसौभिक्षः ॥ पीतोव्याधिंजनयत्यशोकरूपश्चशस्त्रकोपाय । प्रतिसूर्याणांमालादस्युभयातङ्कनृपहन्त्री ॥ दिवसकृतः प्रतिसूर्योजलदकृदुदग्दक्षिणेस्थितोऽनिलकृत् । उभयस्थः सलिलभयं नृपमुपरिनिहन्त्यधोजनहा ॥ इति ॥

प्रतिसृष्टः । त्रि० प्रत्याख्याते ॥ प्रेषिते ॥ दत्ते ॥ प्रहिते ॥

प्रतिसोमा । स्त्री० महिषवल्ल्याम् ॥

प्रतिस्पर्द्धा । स्त्री० स्पर्धायाम् ॥

प्रतिस्पर्द्धी । त्रि० स्पर्द्धाविशेषे ॥ प्रतिगर्जिते ॥

प्रतिहतः । त्रि० द्विष्टे प्रतिस्खलिते ॥ रुद्धे ॥ बद्धे ॥ प्रतिबद्धे ॥ प्रतिहन्यतेस्म । क्तः ॥

प्रतिहतिः । पुं० विनाशे ॥ प्रतिघाते ॥

प्रतिहन्ता । त्रि० विनाशके ॥ प्रतिहन्ति । हन० । बहुलमन्यत्रापीति तृन् ॥

प्रतिहरणम् । न० इतस्ततोनयने ॥

प्रतिहर्ता । पुं० ऋत्विग्विशेषे ॥ प्रतिहरति । हृञ्० । बहुलमन्यत्रापीतितृन् ॥ त्रि० वारयितरि ॥ प्रतिहर्तात्वमापदाम् ॥

प्रतिहारः । पुं० द्वारि । द्वारे ॥ द्वास्थे । द्वारपाले ॥ प्रतिह्रियतेऽनेनावा । हृञ्० । घञ्० । उपसर्गस्येतिपाक्षिकोदीर्घाभावः ॥ प्रतिहरणम् । भावेघञ् । प्रतिहारोजनवारणमस्त्यस्य । अर्शआद्यच् ॥ सामभक्त्यन्तरे ॥ पाञ्चभक्तिकस्यसाम्नश्चतुर्थभक्तौ ॥

प्रतिहारकः । पुं० मायाकारे ॥ इन्द्रजालादिकारके ॥

प्रतिहासः । पुं० करवीरे ॥ प्रतीपोहासोऽस्य ॥ हासकप्रतिहास्ये ॥

प्रतीकः । पुं० अङ्गे । अवयवे ॥ त्रि० प्रतिकूले । प्रतीपे । विलोमे । प्रतिगताईर्लक्ष्मीर्येनवा । नद्यृतश्चेति कप् ॥ प्रत्येति० प्रतीयतेवा । इण्गतौ । अलीकादयश्चेतिसाधुर्वा ॥

प्रतीकारः । पुं० कृतापकारस्यप्रत्यपकारे । वैरशुद्धौ ॥ स्वप्राणादित्राणव्यापारे ॥ प्रतिकरणम् । कृञ्० । घञ् । उपसर्गस्येतिदीर्घः ॥ उपाये ॥ चिकित्सायाम् ॥

प्रतीकाशः । पुं० उपमायायाम् । उत्तरपदस्थित्यास्वसदृशवचने ॥ प्रतिकाशते । काशृदीप्तौ । पचाद्यच् । इकः काशइत्युपसर्गस्यदीर्घः ॥

प्रतीक्षणम् । न० प्रतीक्षायाम् ॥ ईक्ष० । ल्युट् ॥

प्रतीक्षा । स्त्री० प्रतीक्षणे । निश्चितप्राप्तीष्टार्थप्रतीक्षणे ॥ ईक्षणम् । ईक्ष

दर्शनाङ्कनयो :। गुरोश्चेत्य :। टाप्॥

प्रतीच्य :। त्रि० पूज्ये ॥ प्रतिप्राल्ये ॥ प्रतीच्चणीये ॥ प्रतीच्यते । ईच० । ऋहलोर्ण्यत् ॥

प्रतिघात :। पुं० प्रतिघाते ॥

प्रतीची । स्त्री० पश्चिमदिशि ॥ प्रतिपश्चाद्दिनान्तेऽञ्चतिसूर्यम् । अञ्चु गतिपूजनयो :। ऋत्विगादिनाक्विन् । उगितश्चेतिङीप् ॥

प्रतीचीन :। त्रि० प्राग्भवे ॥ प्रत्यक् ॥ विभाषाञ्चेरदिक्स्त्रियामिति ख :॥

प्रतीच्छक :। त्रि० ग्राहके ॥

प्रतीच्छित :। त्रि० दृष्टे ॥ गृहीते ॥

प्रतीच्य :। त्रि० प्रतीचिभवे ॥ द्युप्रागितिशैषिकोयत् ॥

प्रतीत :। त्रि० सादरे ॥ ज्ञाते ॥ हृष्टे ॥ प्रख्याते ॥ प्राज्ञे ॥ प्रस्थिते ॥ प्रत्येकमगात्० प्रतीयतेस्मेतिवा । इण्० । गत्यर्थत्वात्० कर्तरि० कर्मणिवाक्त :॥

प्रतीति :। स्त्री० प्रत्यये ॥ ज्ञाने ॥ सिद्धौ । भाने ॥

प्रतीप :। पुं० चन्द्रवंशीयक्षत्रराजपुत्रे । शान्तनुराजपितरि ॥ त्रि० प्रतिकूले । पराङ्मुखे ॥ न० वामे ॥ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । प्रतीपमुपमानस्योपमेयत्वकल्पनम् । त्वल्लोचनसमंपद्मं त्वद्वक्त्रसदृशोविधु : ॥ प्रसिद्धोपमानोपमेय प्रातिलोम्यात् प्रतीपम् ॥ यथावा । यत्त्वन्नेत्रसमानकान्तिसलिलेमग्नन्तदिन्दीवरंमेघैरन्तरित : प्रियेतवमुखच्छायानुकारीशशी । येपित्वद्गमनानुकारिगतयस्ते राजहंसागतास्त्वत्सादृश्यविनोदमात्रमपिमेदैवेननक्षम्यते ॥ अन्योपमेयलाभेनवर्ण्यस्यानादरश्चतत् । अलङ्गर्वेणतेवक्त्रकान्त्याचन्द्रोपितादृश : ॥ अत्युत्कृष्टगुणतयावर्ण्यमानस्य० अन्यत्रस्वसादृश्यमसहमानस्यउपमेयंकिञ्चित्प्रदर्श्य तावतावर्ण्यस्य तिरस्कारोद्वितीयं प्रतीपं । पूर्वस्मादपिविच्छित्तिविशेषशालि । यथा । गर्वमसम्भाव्यमिमंलोचनयुगलेनकिंवहसिभद्रे ॥ सन्तीदृशानिदिशिदिशिसरस्सु ननुनीलनलिनानि ॥ वर्ण्योपमेयलाभेन तथान्यस्याप्यनादर :। क:क्रौर्यदर्पस्ते मृत्योत्वत्तुल्या : सन्तिहिस्त्रिय: ॥ अत्युत्कृष्टगुणतयाक्वचिदप्युपमानभाव मसहमानस्या वर्ण्यस्य वर्ण्यमुपमेयंपरिकल्प्यतावतातस्यापितिरस्कार : पूर्वप्रतीपवैपरीत्येनतृतीयंप्रतीपम् ॥ यथावा । अहमेवगुरु : सुदारुणानामितिहालाहलमास्मतातदृप्य :। ननुसन्तिभवादृशानिभूयोभुवनेस्मिन्वचनानि

दुर्जनानाम् ॥ वर्ण्ये नान्यस्योपमाया अनिष्पत्तिवचश्चतत् ॥ मुधाऽपवादो मुग्धाक्षित्वन्मुखाभं किलाम्बुजम् ॥ अवर्ण्येवर्ण्यीयमित्यनिष्पत्तिवचनंपूर्वेभ्यउत्कर्षशालिचतुर्थंप्रतीपं । उदाहरणेमुधापवादत्त्वोक्त्याउपमित्यनिष्पत्तिरुद्घाटिता । यथावा । आकर्णयसरोजाक्षिवचनीयमिदंभुवि । शशांकस्तववक्त्रस्यपामरैरुपमीयते ॥ प्रतीपमुपमानस्यकैमर्थ्यमपिमन्वते । दृष्टञ्चेद्वदनंतस्याः किंपद्मेनकिमिन्दुना । उपमेयस्यैवोपमानप्रातिलोम्यात् पञ्चमंप्रतीपम् । यथावा । तदोजसस्तद्यशसः स्थिताविमौवृथेचित्तेकुरुते यदायदा । तनोतिभानोः परिवेशकैतवातवात्तदाविधिः कुण्डलनांविधोरपि । केचिदनन्वयोपमेयोपमाप्रतीपानामुपमाविशेषत्वेनतदन्तर्भावंमन्यन्ते । अन्येतुपञ्चमंप्रतीपप्रकारमुपमानाक्षेप रूपत्वात्आक्षेपालङ्कारमाहुः ॥ प्रतिकूलाआपोस्मिन् । ऋक्पूरवितिअप्रत्ययः । द्व्यन्तरुपसर्गेभ्यइतीत्वम् ॥

प्रतीपगः । त्रि० यतआगतस्तत्रैवगते ॥ प्रतिकूलगामिनि ॥

प्रतीपदर्शिनी । स्त्री० स्त्रीमात्रे । प्रतीपंद्रष्टुंशीलमस्याः अपाङ्गनिरीक्षणात् । सुप्यजाताविति णिनिः ॥

प्रतीमानम् । न० प्रस्थद्रोणादिमान विशेषे ॥

प्रतीयमानः । ज्ञायमाने । प्रमाणस्य विषये ॥

प्रतीरम् । न० तटे । तीरे । तीरयति । पारतीरकर्मसमाप्तौ । पचाद्यच् । प्रान्योपसर्गनिवृत्तये ॥

प्रतीवापः । पुं० दुग्धादौदध्यादिभावार्थंतक्रादिप्रक्षेपे ॥ निक्षेपे ॥ स्वर्णादिद्रुतस्यद्रव्यान्तरेणावचूर्णनइतिस्वामी ॥ पानीयौषधविशेषे ॥

प्रतीवेशः । पुं० प्रतिवेशे ॥ उपसर्गस्यघञोतिदीर्घः ॥

प्रतीसरः । पुं० कङ्कणे ॥

प्रतीहारः । पुं० द्वारि ॥ द्वाःस्थे ॥ प्रतीहारोजनवारणमस्त्यस्य । अर्शआद्यच् ॥ अस्यलक्षणं यथा । इङ्गिताकारतत्त्वज्ञोबलवान्प्रियदर्शनः । अप्रमादीसदादक्षः प्रतीहारः सउच्यते ॥ अपिच । प्रांशुःसुरूपोदक्षश्चप्रियवादीनचोद्धतः । चित्तग्राहश्चसर्वेषांप्रतीहारोविधीयते ॥ इति ॥ बुद्धौ ॥ सन्धिविशेषे मयास्योपकृतंपूर्वमयञ्चोपकरिष्यति । इतियः क्रियतेसन्धिः प्रतीहारः सउच्यते ॥ प्रतिह्रियतेनेनात्रवा । हृञ् । घञ् । उपसर्गस्येतिदीर्घः ॥

प्रतीहारी । त्रि० द्वारिणि ॥ द्वारार्थ

कप्रतीहारशब्दादस्त्यर्थे इनिः ॥

प्रतीहारी । स्त्री० द्वाःस्थितायाम् । द्वारपालकर्मकर्त्र्याम् ॥ गौ० ङीष्

प्रतीहासः । पुं० करवीरे । शतप्रासे । हयमारके ॥

प्रतुदः । पुं० हारीतादिपक्षिगणे ॥ यथा । हारीतो धवलः पाण्डुश्चित्रपक्षो बृहच्छुकः । पारावतः खञ्जरीटः पिकाद्याः प्रतुदाः स्मृताः ॥ अत्र मुख्यपाठस्त्वयम् । कालकण्ठकहारीतकपोतशतपत्रिकाः । सारिकाखञ्जरीटश्च पिकाद्याः प्रतुदाः स्मृताः ॥ इति । भावप्रकाशीयव्याख्यानुरोधात् ॥ प्रतुदा मधुराः पित्तकफघ्नास्तुवरा हिमाः । लघवो बद्धवर्चस्काः किञ्चिद्वातकराः स्मृताः ॥ अपिच । लावाद्या विष्किरो वर्गः प्रतुदा जाङ्गला मृगाः । लघवः शीतमधुराः कषायाश्च हिता नृणाम् ॥ इति ॥

प्रतोदः । पुं० प्राजने । लोहप्रोताग्रे वृषभादिप्रेरणदण्डे ॥

प्रतोरणम् । न० बहिर्द्वारे ॥

प्रतोली । स्त्री० ग्राममध्यमार्गे । रथ्यायाम् । विशिखायाम् ॥ प्रतोलयति । तुल उन्माने । चु० । अच् । गौ० ङीष् ॥

प्रत्तः । त्रि० दत्ते ॥ प्रदीयते स्म ॥ डुदाञ् दाने । क्तः । अच उपसर्गात्त इति तादेशः ॥

प्रत्नः । त्रि० पुरातने ॥ नश्च पुराणे प्रादिति चेन समुच्चितस्त्नप्प्रत्ययः ॥

प्रत्यक्चेतनः । पुं० त्वम्पदलक्ष्ये ॥

प्रत्यक्त्वम् । न० सर्वान्तरत्वे ॥

प्रत्यक्पर्णी । अपामार्गे ॥ द्रवन्त्याम् ॥ प्रत्यञ्चि पर्णान्यस्याः सा । पाककर्णेति ङीष् ॥

प्रत्यक्पुष्पी । स्त्री० अपामार्गे ॥ प्रत्यञ्चि पुष्पाण्यस्याः पाककर्णेति ङीष् ॥

प्रत्यक्श्रेणी । स्त्री० दन्त्याम् ॥ मूषिकपर्ण्याम् । सुतश्रेण्याम् ॥ प्रतीची श्रेणी यस्याः । समासान्तस्यानित्यत्वान्न कप् ॥

प्रत्यक्षम् । अ० प्रत्यक्षे ॥ अक्षि अक्षि प्रतीति वीप्सायाम् यथार्थत्वे न समासः । अक्ष्णोराभिमुख्यमित्यर्थे ० लक्षणेनाभिप्रतीति वाव्ययीभावः प्रतिपरसमनुभ्योऽक्ष्ण इति टच् ॥

प्रत्यक्षम् । त्रि० प्रमाणविशेषे । श्रुतौ ॥ प्रामाण्यं प्रत्यनपेक्षत्वात् ॥ इन्द्रियग्राह्ये । ऐन्द्रियके ॥ इन्द्रियार्थसन्निकर्षजन्यार्थाकाराश्रया० इन्द्रियाश्रितवृत्तिः प्रत्यक्षं प्रमाणम् ॥ प्रत्यक्षज्ञानकरणं प्रत्यक्षम् । इन्द्रियार्थसन्निकर्षजन्यं ज्ञानं प्रत्यक्षम् ॥ तद्द्विविधम् । निर्विकल्पकं ० सविकल्पकञ्चेति । तत्र निष्प्रकारकं ज्ञानं निर्विकल्पकम् । सप्रकारकं ज्ञा

नं॰ सविकल्पकम् । यथा॰ डित्थोयम्॰ ब्राह्मणोयं॰श्यामोयमिति । प्रत्यक्षज्ञानहेतुरिन्द्रियार्थसन्निकर्षः षड्विधः । संयोगः संयुक्तसमवायः संयुक्तसमवेतसमवायः समवेतसमवायः विशेषणविशेष्यभावश्चेति । तत्रचक्षुषाघटप्रत्यक्षजनने॰ संयोगसन्निकर्षः (॥ † १ † ॥) घटरूपप्रत्यक्षे॰संयुक्तसमवायः चक्षुस्संयुक्तेघटे रूपस्यसमवायात्२रूपत्वसामान्यप्रत्यक्षेसंयुक्तसमवेतसमवायःचक्षुःसंयुक्तेघटेरूपंसमवेतम्तत्ररूपत्वस्यसमवायात् ॥३॥ श्रोत्रेण शब्दसाक्षात्कारे॰समवायः सन्निकर्षः कर्णविवरवर्त्याकाशस्यश्रोत्रत्वात्॰शब्दस्याकाशगुणत्वात्॰गुणगुणिनोश्चसमवायात् ॥ ४ ॥ शब्दत्वसाक्षात्कारे॰ समवेतसमवायः सन्निकर्षः श्रोत्रसमवेतेशब्दे॰शब्दत्वस्यसमवायात् ॥ ५ ॥ अभावप्रत्यक्षे विशेषणविशेष्यभावः सन्निकर्षः घटाभाववद्भूतलमित्यत्र॰चक्षुस्संयुक्तेभूतले॰घटाभावस्यविशेषणत्वात् ॥ ६ ॥ एवंसन्निकर्षषट्कजन्यं ज्ञानंप्रत्यक्षम् । तत्करणमिन्द्रियम् । तस्मात्॰इन्द्रियंप्रत्यक्षप्रमाणमितिसिद्धम् ॥ इन्द्रियार्थसन्निकर्षोत्पन्नंज्ञानमव्यपदेश्यमव्यभिचारिव्यवसायात्मकंप्रत्यक्षम् ॥ प्रतिगतोऽक्षम् । अत्यादयइतिसमासः ॥ अनुभवविशेषे ॥ तत्षड्विधम् । घ्राणजम् १ रासनम् २ श्रावणम् ३ चाक्षुषम् ४ स्पार्शनम् ५ मानसम् ६ निर्विकल्पकसविकल्पकभेदेनप्रत्यक्षंद्विविधम् । निर्विकल्पकन्तुअतीन्द्रियम् । सविकल्पकंमनोग्राह्यम् । षड्विधप्रत्यक्षे॰आश्रयस्यमहत्वंकारणम् । इन्द्रियंकरणम् । विषयेणसह॰इन्द्रियसन्निकर्षोस्यव्यापारः । यथा । घ्राणजादिप्रभेदेनप्रत्यक्षंषड्विधंमतम् । घ्राणस्यगोचरोगन्धो गन्धत्वादिरपिस्मृतः ॥ तथारसो रसज्ञायास्तथाशब्दोपिचश्रुतेः । उद्भूतरूपंनयनस्यगोचरोद्रव्याणितद्वन्तिपृथक्त्वसङ्ख्ये । विभागसंयोगपरापरत्वस्नेहद्रवत्वंपरिमाणयुक्तम् । क्रियांजातिंयोग्यवृत्तिंसमवायञ्चतादृशम् । गृह्णातिचक्षुः सम्बन्धादालोकोद्भूतरूपयोः ॥ उद्भूतस्पर्शवद्द्रव्यंगोचरः सोपिचत्वचः । रूपान्यच्चक्षुषोयोग्यंरूपमत्रापिकारणम् ॥ द्रव्याध्यक्षेत्वचोयोगो मनसाज्ञानकारणम् । मनोग्राह्यं सुखंदुःखमिच्छाद्वेषोमतिः कृतिः ॥ ज्ञानंयन्निर्विकल्पाख्यंतदतीन्द्रियमिष्यते । महत्वंषड्विधेहेतुरिन्द्रियंकरणंमतम् ॥ विषयेन्द्रियसम्बन्धोव्यापारः सोपिषड्विधः

॥ इतिभाषापरिच्छेदः ॥

प्रत्यक्षत्वम्। न० अविलम्बितप्रतीतिकत्वे ॥

प्रत्यक्षदर्शनः। त्रि० साक्षिणि ॥ प्रत्यक्षंदर्शनम्। यस्यसः ॥

प्रत्यक्षदर्शी। त्रि० साक्षिणि ॥

प्रत्यक्षदेवः। पुं० ब्राह्मणे ॥

प्रत्यक्षवादी। पुं० बौद्धे ॥

प्रत्यक्षी। त्रि० व्यक्तदृष्टार्थे ॥

प्रत्यगात्मा। पुं० अहंशब्दप्रत्ययालम्बने० आत्मनि ॥ जडानृताहङ्कारादिभ्य. सत्यज्ञानानन्दादिरूपतया प्रतिअञ्चतिइतिप्रत्यक्। सचासावात्माच ॥

प्रत्यगाशापतिः। पुं० वरुणे ॥

प्रत्यग्धृतः। त्रि० अन्तर्मुखीकृते ॥

प्रत्यग्रः। अभिनवे। नूतने ॥ शोधिते ॥ प्रतिनवमग्रमस्य ॥

प्रत्यग्रथः। पुं० अहिच्छत्रदेशे ॥

प्रत्यङ्गम्। न० कर्णाद्यवयवे ॥ यथा। प्रत्यङ्गंकर्णनासाक्षिलिङ्गाङ्गानिकरादिकम्। इति ॥

प्रत्यङ्गिरा। स्त्री० देवीविशेषे ॥

प्रत्यक्। अ० दिशि ॥ देशे ॥ काले ॥ प्रतीच्यांदिशि०प्रतीच्यादिशः प्रतीचीदिग्वा। दिक्शब्देभ्यः सप्तमीपञ्चमीत्यादिनाऽस्तातिः। अञ्चेर्लुक्। लुक्तद्धितलुकि ॥ ॥ एवंदेशेकालेच ॥

प्रत्यक्। त्रि० दिशि ॥ देशे ॥ काले ॥ प्राग्भवे ॥ सर्वान्तरेदृश्यादन्यस्मिन् कीदृक्तत्प्रत्यगितिचेत्०तादृगीदृगितिद्वयम्। यत्रनप्रसरेत्येतत्प्रत्यगित्यवधार्यताम् ॥ निर्विशेषापरोक्षे ॥ जडानृताहङ्कारादिभ्यः सत्यज्ञानानन्दादिरूपतया प्रतिअञ्चतीति तथा। क्विन् ॥

प्रत्यञ्चितः। त्रि० पूजिते ॥

प्रत्यनन्तरः। त्रि० प्रत्यासन्ने ॥

प्रत्यनीकः। पुं० अरौ। शत्रौ। विरोधिनि ॥ परपक्षसैन्ये ॥ न० अलङ्कारवि० ॥ यथा। प्रतिपक्षमशक्तेनप्रतिकर्त्तुं तिरस्क्रिया। यातदीयस्यतत्स्तुत्यैप्रत्यनीकंतदुच्यते ॥ न्यक्कृतिपरमपिविपक्षं साक्षान्निरसितुमशक्तेनकेनापियत्तमेवप्रतिपक्षमुत्कर्षयितुंतदाश्रितस्य तिरस्करणम् तदनीकप्रतिनिधितुल्यत्वात्०प्रत्यनीकमभिधीयते। यथानीकेऽभियोज्ये तत्प्रतिनिधिभूतमपरंगूढतया-केनचिदभियुज्यते०तथेहप्रतियोगिनिविजेयेतदीयोन्यो विजीयतइत्यर्थः। उदाहरणम्। त्वंविनिर्जितमनोभवरूपः साचसुन्दरभवत्यनुरक्ता। पञ्चभिर्युगपदेवशरैस्तांतापयत्यनुशयादिवकामः ॥ यथा। यस्यकिञ्चिदपकर्त्तुमक्षमः कायनिग्रहगृहीतविग्रहः। कान्तवक्त्रसदृशाकृ

तिक्तीराहुरिन्दुमधुनापिबाधते ॥ इन्दोरत्रसदीयत. सम्बन्धिमुखसम्बन्धात् ॥

प्रत्यन्तः । पुं० म्लेच्छदेशे ॥ प्रतिगतोऽन्तम् । अत्यादयः क्रान्ताद्यर्थे० इ० स० ॥ त्रि० सन्निकृष्टे ॥

प्रत्यन्तपर्वतः । पुं० पादे । प्रधानाऽद्रिसमीपस्थक्षुद्राद्रौ ॥ प्रत्यन्ते० महाद्रेः समीपे० यः क्षुद्रः पर्वतः ॥

प्रत्यभिज्ञा । स्त्री० सुखमहमस्वाप्समित्याद्यभिज्ञाने ॥ प्रत्यभिज्ञायते । प्रत्यभिपूर्वाज्जानातेरातश्चोपसर्गे इत्यङ् । टाप् ॥

प्रत्यभिज्ञानम् । न० इन्द्रियजेज्ञाने ॥ प्रत्यभिज्ञानंनामपूर्वमनुभूतस्य कालान्तरेप्रमाणेनतत्वोल्लेख्यपूर्वकंज्ञानम् । तथाहि । आत्माहियोहंबाल्ये पितरावन्वभूवंसएवेदानींस्थाविरेनप्तृननुभवामीति । योहंसुप्तःस्वप्नमद्राक्षंसएवेदानींजागर्मीतिचवाल्याद्यवस्थासुच० प्रत्यभिज्ञायते । प्रत्तिपूर्वाज्ज्ञानातेर्ल्युट् ॥

प्रत्यभियोगः । पुं० प्रत्यपराधे ॥

प्रत्यभिवादः । पुं० अभिवाद्यस्यगुरोराशीर्वचने ॥ अभिवादयित्रे आशीर्वादः प्रत्यभिवादइतिव्याख्यानात् ॥ अत्रोक्तंपतञ्जलिना । अविद्वांसः प्रत्यभिवादेनाम्नोयेनप्लुतिंविदुः । कामन्तेषुतुविप्रोष्यस्त्रीष्विवायमहंवदेत् । स्त्रीवन्माभूमेत्यर्ध्यंयंव्याकरणमिति ॥ स्त्रीष्विवेति । प्रत्यभिवादेहिगुरुणाप्लुतः कार्यः । प्लुतं कर्तुंनजानातिसस्त्रीवद्वक्तव्यः अयमहमिति । नत्वभिवादयेदेवदत्तोहमित्यादिनासंस्कृतप्रयोगेणेतिकैयटः ॥

प्रत्यभिवादनम् । न० प्रत्यभिवादे ॥

प्रत्ययः । पुं० अधीने ॥ शपथे ॥ ज्ञाने ॥ विश्वासे ॥ उदयतिचपरस्मिन्प्रत्ययेशास्त्रयोनौ० गतवतिविलयञ्चप्राकृतेपिप्रपञ्चे । सपदिपदमुदीतंकेवलंप्रत्ययोयत् तदियदितिमिमीतेकोद्धापण्डितोपि ॥ निश्चये ॥ हेतौ ॥ कार्यंप्रत्ययते० जनकत्वेनगच्छति० इतिव्युत्पत्त्याप्रत्ययशब्दःकारणवचनइत्याहुः ॥ प्रतीयतेस्मात् कार्यमितिव्युत्पत्तेश्च ॥ रन्ध्रे ॥ शब्दे ॥ प्रथितत्वे ॥ तृतीयाध्यायमारभ्यपञ्चमाध्यायपर्यन्तं प्रकृतेः परतोविहितेषुसन्नादिकबन्तेषु ॥ प्रकृतिपरएवप्रत्ययः प्रयोक्तव्यः । प्रत्ययपरैवप्रकृतिरितिभाष्यम् ॥ नकेवलाप्रकृतिःप्रयोक्तव्यानापिकेवलः प्रत्ययः इतिच ॥ आचारे ॥ प्रत्ययनम् ०प्रतीयतेऽनेनवा । प्रत्येतीतिवा । इण् गतौ । एरच् पुंसीतिघो वा० पचाद्यज्वा ॥ प्रतिविषयमय-

तिगच्छतीतिवाविग्रहे । अय० । अच् ॥ प्रत्यया: सहकारिणइतित्रिकाण्डशेष : ॥

प्रत्ययकारिणी । स्त्री० मुद्रायाम् । छाप० मोरछाप० इ० भा० ॥ अभिज्ञाने ॥ प्रत्ययस्यनिश्चयस्यकारिणी ॥

प्रत्ययित:त्रि० । आप्ते । विश्वस्ते ॥ प्रत्ययोविश्वास : सञ्जातोऽस्य । तदस्यसञ्जातमितीतच् ॥

प्रत्ययी । त्रि० विश्वासिनि ॥ प्रत्ययोऽस्त्यस्य । इनि : ॥

प्रत्यरि : । पुं० पञ्चमतारायाम् ॥

प्रत्यर्थी । त्रि० शत्रौ ॥ प्रतिकूलमर्थयितुंशील: । अर्थयाञ्चायाम् । सुपीतिणिनि : ॥ प्रतिवादिनि ॥ अर्थिप्रतिपक्षे ॥ यथा । प्रत्यर्थिनोऽग्रतोलेख्यं यथावेदितमर्थिना । समामासतदर्धाहर्नामजात्यादिचिह्नितम् ॥ अर्थ्यतेइत्यर्थ : साध्य : सोस्यास्तीत्यर्थी०तत्प्रतिपक्ष : प्रत्यर्थी ॥

प्रत्यर्पणम् । न० निर्यातने । न्यासार्पणे ॥

प्रत्यर्पित : । त्रि० प्रतिदत्ते ॥ प्रत्यवकर्शनम् न० कृशत्वकरे ॥ निवर्तके ॥

प्रत्यवर : । त्रि० निकृष्टे ॥

प्रत्यवसानम् । न० भक्षणे ॥भोजने ॥

प्रत्यवसितम् । त्रि० भक्षिते ॥ प्रत्यवसीयतेस्म । षोन्तकर्मणि । क्त : ॥

प्रत्यवस्कन्द : । पुं० प्रत्यवस्कन्दने

प्रत्यवस्कन्दनम् । न० व्यवहारोत्तरप्रभेदे ॥ यथा । प्रत्यवस्कन्दनंनाम सत्यंगृहीतम्०प्रतिदत्तंप्रतिग्रहलब्धमितिवा । यथाहनारद : । अर्थिनालेखितोयोर्थ : प्रत्यर्थीयदितंतथा । प्रपद्यकारणंब्रूयात्प्रत्यवस्कन्दनंस्मृतमिति ॥ बृहस्पतिरपि । अर्थिनाभिहितोयोर्थ:प्रत्यर्थीयदितंतथा । प्रपद्यकारणंब्रूयात्प्रत्यवस्कन्दनंहितदिति ॥

प्रत्यवस्थाता । पुं० शत्रौ ॥

प्रत्यवस्थानम् । न०दूषणाभिधाने ॥

प्रत्यवहार : । पुं० प्रलये ॥ प्रत्यवह्रियन्तेप्राणिनोस्मिन् । हृञ्० । अवहाराधारेतिघञ् ॥

प्रत्यवाय : । पुं० अङ्गवैगुण्यनिबन्धनेपाये ॥ प्रत्यवाय्यते । प्रत्यवपूर्वादयतेर्घञ् ॥

प्रत्यवेक्ष्य : । त्रि० एतावत्कृतमेतावत्कर्तव्यमित्यनुसन्धानेनविचारणीये ॥

प्रत्यश्मा । पुं० गैरिके । गिरिमृदि ॥

प्रत्यस्त : । त्रि० प्रक्षिप्ते ॥

प्रत्यहम् । अ० प्रतिदिने ॥ अह : अह : प्रति० यथार्थेऽव्ययीभावेन पुंसकादन्यतरस्यामितिसमासान्तष्टच् । टिलोप : ॥

प्रत्याकार : । पुं॰ खड्गकोषे ॥

प्रत्याख्यात : । पुं॰ दूरीकृते । निराकृते ॥ प्रत्याख्यायतेस्म । ख्याप्रकथने॰चक्षिङादेशोवा । क्त : ॥

प्रत्याख्यानम् । न॰ निराकरणे । निरसने ॥ ख्या॰ चक्षिङादेशोवा । ल्युट् ॥

प्रत्याख्येय : । त्रि॰ प्रणोद्ये । प्रत्याख्यातुंयोग्ये ॥ अचोयत् । ईत् ॥ कुशा : शाकंपयोगन्धा : प्रत्याख्येयंनवारिच । अयाचिताहृतंग्राह्यमपिदुष्कृतकर्मणा : ॥ अन्यत्रकुलटाषण्ढपतितेभ्योद्विषस्तथेतिगरुडपुराणेऽध्याय : ॥

प्रत्यागत : । त्रि॰ पुनरागते ॥ सन्निवृत्ते ॥

प्रत्यागम : । पुं॰ प्रत्यागमने । फिरकिआवना॰ इ॰ भा॰ ॥

प्रत्यागमनम् । न॰ पुनरागमने । प्रत्यागमे ॥

प्रत्यादित्सु : । त्रि॰ आच्छिद्यग्रहीतुमिच्छौ ॥

प्रत्यादिष्ट : । पुं॰ निराकृते । निरस्ते । माआगच्छेत्याद्युक्ते । प्रतिरुद्धे ॥ प्रत्याख्याते ॥ प्रत्यादिश्यतेस्म । दिशअतिसर्जने । क्त : ॥

प्रत्यादेश : । पुं॰ निराकृतौ । प्रत्याऽऽख्याते ॥ प्रसङ्गनिवारणे ॥ भक्तांप्रतिदेवतायाउपदेशे ॥ प्रत्यादेशनम् । दिश॰ । घञ् ॥

प्रत्याय : । पुं॰ विश्वासे ॥

प्रत्यायक : । त्रि॰ प्रतीतिजनके ॥ यथा । वर्णसमूहरूपतयाशब्दोऽर्थस्यप्रत्यायकइति ॥ यथावावृद्धिरादैजित्यत्रवृद्धिशब्दस्यप्रत्यायकत्त्वमादैचांप्रत्याय्यत्त्वम् ॥

प्रत्यायनम् । न॰ प्रतीतावानयने ॥ बोधजनने ॥

प्रत्यायित : । त्रि॰ विश्वसनीये ॥ प्रत्ययएवप्रत्याय : तंप्राप्त : ॥

प्रत्यालीढम् । न॰ धन्विनांयुद्धकाले चरणन्यासभेदे । ऊर्द्ध्वस्यस्यवामपादप्रसारेदक्षिणपादसङ्कोचे ॥ त्रि॰ अशिते ॥ प्रत्यालेहनम् । लिह॰ । नपुंसकेभावेक्त : ॥

प्रत्याशा । स्त्री॰ अभिलाषे ॥

प्रत्यासत्ति : । पुं॰ सामीप्ये ॥

प्रत्यासन्न : । त्रि॰ निकटवर्त्तिनि ॥

प्रत्यासर : । पुं॰ सैन्यपृष्ठे ॥

प्रत्यासार : । पुं॰ व्यूहस्यपश्चाद्भागे । व्यूहस्यपश्चाद्व्यूहान्तरे । व्यूहपार्ष्णौ ॥ प्रतीपमासारयतिभग्नान् । सृ॰ । ण्यन्त : । अच् ॥

प्रत्याहत : । त्रि॰ कुण्ठिते ॥

प्रत्याहरणम् । न॰ प्रत्याहारे ॥

प्रत्याहार : । पुं॰ उपादाने । स्वस्वविषयेभ्यइन्द्रियाणांप्रत्याहरणे ॥ स्वस्वविषयासम्प्रयोगेचित्तस्यस्वरू

पानुकारएवेन्द्रियाणामितिपातञ्जलाः। विषयेभ्योनिगृहीतानीन्द्रियाणिचित्तरूपाण्येवभवन्ति। ततश्चविक्षेपाभावात्चित्तधारणादिकं निर्वहतीत्यर्थः॥ सर्वाणीन्द्रियाणिस्वस्वविषयेभ्यः प्रत्याहरतीतितथा॥ विषयेष्वात्मतांदृष्ट्वामनसश्चित्तमज्जनम्। प्रत्याहारः सविज्ञेयोऽभ्यसनीयोमुमुक्षुभिः॥ प्रत्याहरणम्। हृञ्०। घञ्॥ अक्षरसमाम्नाये। अन्त्येनबहूनांग्रहणे। व्याकरणप्रसिद्धेष्वच्झलादिषु॥ प्रत्याह्रियन्तेसङ्क्षिप्यन्तेवर्णायत्र। करणाधिकरणयोश्चेतिल्युटिप्राप्ते कृत्यल्युटोबहुलमितिबहुलोक्तेरधिकरणेघञ्॥ प्रतिकार्यमाक्रियन्तेवा॥

प्रत्याहारयोगः। पुं० श्रोत्रादीनीन्द्रियाण्यन्येसंयमाग्निषुजुह्वतीतिविहिते॥

प्रत्युक्तः। त्रि० दत्तोत्तरे। प्रतिवाक्ये॥

प्रत्युक्तिः। स्त्री० प्रत्युत्तरे॥

प्रत्युत्क्रमः। पुं० प्रयोगार्थे। कर्मारम्भे प्रथमप्रयोगे॥ प्रत्युत्क्रमणम्। घञ्॥

प्रत्युत्क्रान्तिः। स्त्री० प्रत्युत्क्रमे॥

प्रत्युत्तरम्। न० प्रतिवचने। उत्तरे॥ उत्तरंप्रति० उत्तरे॥ यथा। समेयं भूमिःक्रमागतत्वात्० इतिवाद्युक्तौ० समेयंभूमिर्दशवर्षोपभुज्यमानत्वात् इतिप्रत्युत्तरं॥

प्रत्युत्थानम्। न० अभ्युत्थाने। गात्रोत्थानपूर्वकसन्माने। प्रत्युत्थीयतेऽत्र। स्था०। ल्युट्॥

प्रत्युत्पन्नः। त्रि० उत्पत्तिविशिष्टे॥ प्रत्युत्पद्यतेस्म। पद०। क्तः॥

प्रत्युत्पन्नमतिः। त्रि० प्रगल्भे। प्रतिभायुक्ते॥ सूक्ष्मबुद्धियुक्ते। कुशाग्रीयमतौ॥ कार्यावसरएवप्रत्युत्पन्नामतिर्यस्यसः॥

प्रत्युद्गतः। त्रि० प्रत्युद्दिते॥ प्रत्युद्गम्यतेस्म। गम्लृ०। क्तः॥

प्रत्युद्गमः। पुं० आगच्छतोगुर्वादेः सम्मुखगमने। अभ्युत्थाने॥ प्रत्युद्गमप्रश्रयणाभिवादनं विधीयतेसाधुमिथः सुमध्यमे। प्राज्ञैः परस्मैपुरुषायचेतसागुहाशयायैवनदेहमानिने॥

प्रत्युद्गमनम्। न० प्रत्युद्गमे॥

प्रत्युद्गमनीयम्। न० धौतांशुकद्वये॥ त्रि० उपस्थेये। समुपस्थानयोग्ये पूजनीये॥

प्रत्युद्घातः। पुं० प्रत्युद्गते॥

प्रत्युद्यतः। त्रि० निवेदिते॥

प्रत्युपकारः। पुं० उपकारंप्रत्युपकारे। प्रतिप्रिये॥ प्रतिकर्तुमशक्तस्यजीवितान्मरणंवरम्॥

प्रत्युपवेशनम्। न० निरोधने॥

प्रत्युप्त : । त्रि० खचिते ॥

प्रत्युष : । न० प्रभाते ॥ प्रत्योषत्यन्धकारम् । उषदाहे । उष : क्विदित्वसिः अन्योपसर्गनिवृत्तयेप्रतीति ॥

प्रत्यूढ : । त्रि० हते । वहिष्कृते ॥

प्रत्यूष : । पुं० अहर्मुखे । प्रभाते ॥ वसौ ॥ प्रत्यूषति०रुजतिकामुकान् । ऊषरुजायाम् । इगुपधेतिकः ॥

प्रत्यूष : । न० प्रत्यूष ॥

प्रत्यूह : । पुं० विघ्ने ॥ प्रत्यूहनम् । ऊह० । घञ् ॥

प्रत्येकम् । न० एकमेकम्प्रतीत्यर्थे ॥

प्रत्येना : । त्रि० चौर्यादिशिक्षके ॥ प्रत्येनस : शिक्षका : स्युश्चौर्यादौ तत्तदेनसि ॥

प्रथनम् । न० विस्तारे ॥

प्रथम : । त्रि० आदौ ॥ प्रधाने । मुख्ये ॥ प्रथते । प्रथप्रख्याने विस्तारे वा । प्रथेरमच् । प्रथमचरमेति सर्वनामत्वात्पक्षे०जस : शी । प्रथमे प्रथमा : ॥

प्रथमा । स्त्री० सु० औ० जस् इति त्रिके ॥

प्रथयन् । त्रि० विस्तारयति ॥

प्रथा । स्त्री० ख्यातौ । प्रसिद्धक्रियायाम् ॥ प्रथनम् ॥ प्रथ० । भिदादाङ् ॥

प्रथित : । त्रि० विख्याते ॥ प्रथतेस्म । प्रथ० । अकर्मकत्वात्कर्त्तरिक्तः इट् ॥

प्रथिति : । स्त्री० ख्यातौ । प्रथते प्रथ० । पदिप्रथिभ्यांमिदितितिः ॥ तितुत्रेष्वग्रहादीनामितीट् ।

प्रथिमा । पुं० पार्थवे । पृथुत्वे ॥ पृथोर्भाव : । पृथ्वादिभ्यइमनिज्वेति इमनिच् । रऋतोरितिरआदेश : । टेरितिटिलोप : ॥

प्रथिष्ठ : । त्रि० अतिशयेनप्रथौ । अतिवृहति ॥

प्रथीयान् । त्रि० पृथुतरे ॥ ईयसुनि० रऋतोहलादेरितिरेफादेश : ॥

प्रद : । त्रि० प्रदातरि । प्रकर्षेणददाति । डुदाञ्० । क : ॥ प्रेदाज्ञ इतिकर्मण्युपपदेविधानान्नक : तस्मादसाधुरेवायम् ॥

प्रदक्षिण: । पुं० न० दक्षिणावर्त्तेनदेवतामुद्दिश्यभ्रमणे ॥ यथा । एकांदेव्यांरवौसप्त त्रीणिकुर्याद्विनायके । चत्वारिकेशवेकुर्यात् शिवेचार्द्धप्रदक्षिणाम् ॥ सर्वदेवतुष्टिदप्रदप्रदक्षिणम् यथा । प्रसार्यदक्षिणंहस्तं स्वयं नम्रशिरा : पुना : । दक्षिणंदर्शयन्पार्श्वं मनसापिचदक्षिण: ॥ सकृत्त्रिर्वाविष्टयेतादेव्याप्रीति : प्रजायते । सचप्रदक्षिणोज्ञेय: सर्वदेवौघतुष्टिद: ॥ अष्टोत्तरशतंयस्तुदेव्या: कुर्यात्प्रदक्षिणंसर्वान्कामान्समासाद्यपश्चान्मोक्षमवाप्नुयात ॥ मन-

सापिचयोदद्याद्दिव्यैभक्त्याप्रदक्षिणम् । प्रदक्षिणाद्यमगृहेनरकाक्षिनपश्यति ॥ अपिच । दक्षिणाद्वायवींगत्वादिशंतस्याश्चशाम्भवीम् । ततश्चदक्षिणांगत्वानमस्कारत्रिकोणवत् ॥ अर्द्धचन्द्रंमहेशस्यपृष्ठतश्चसमीरितम् । शिवप्रदक्षिणेमन्त्रीअर्द्धचन्द्रक्रमेणतु ॥ सव्यासव्यक्रमेणैवसोमसूत्रंनलङ्घयेत् ॥ प्रसार्यदक्षिणंहस्तंस्वयंनम्रशिरा : पुन : । दर्शयेद्दक्षिणंपार्श्वंमनसापिचदक्षिण : ॥ त्रिधाचवेष्टयेत्सम्यग्देवताया : प्रदक्षिणम् ॥ एकहस्तप्रमाणश्चएकंवापिप्रदक्षिणम् । अकालेदर्शनंविष्णोर्हन्तिपुण्यंपुराकृतम् ॥ प्रगतोदक्षिणम् । तिष्ठद्गुप्रभृतीनिचइत्यव्ययीभाव : ॥

प्रदत्त : । त्रि० प्रकर्षेणदत्ते ॥

प्रदर : । पुं० विदीर्णभूभागे । विदारे ॥ शरे । वाणे ॥ भङ्गे ॥ नारीरुग्भेदे । असृग्दरे ॥ तत्तु फलितयोन्यारक्तादिधातुक्षरणे ॥ अस्यनिदानं यथा । विरुद्धमद्याध्यशनादजीर्णाद्गर्भप्रपातादतिमैथुनाच्च । यानाध्वशोकादतिकर्षणाच्चभाराभिघाताच्छयनाद्दिवाच ॥ असृग्दरंभवेत्सर्वंसाङ्गमर्दं सवेदनम् ॥ तस्यातिवृद्धौदौर्वल्यंश्रमोमूर्च्छामदस्तृषा । दाह : प्रलाप : पाण्डुत्वंतन्द्रारोगाश्चवातजा : ॥ सचतुर्विधउक्तोयथा । तंश्लेष्मपित्तानिलसन्निपातैश्चतु : प्रकारंप्रवदन्तिवृद्धाइति ॥ प्रदीर्यते० प्रदरणमनेनवा । दृविदारणे । ऋदोरप् ॥ गर्त्ते ॥ प्रकृष्टभये । त्रि० तद्वति ॥

प्रदर्शनम् । न० संदर्शने ॥ दिङ्मात्रदर्शने ॥ प्रदृश्यते । दृशिर् । ल्युट्

प्रदर्शित : । त्रि० आलोकिते ॥

प्रदल : । पुं० वाणे ॥

प्रदानम् । न० दाने ॥ प्रदीयमाने ॥ डुदाञ्० । प्रपूर्व : । प्रकृष्टदाने ॥

प्रदानोचित : । त्रि० दानपात्रे ॥

प्रदिग्धम् । न० मांसव्यञ्जनभेदे ॥ यथा । मांसंवहुघृतैर्भृष्टंसिक्त्वाचोष्णाम्बुनामुहु : । जीरकाद्यै :समायुक्तंपरिशुष्कंतदुच्यते ॥ तदेवघृततक्राढ्यंप्रदिग्धं सत्रिजातकम् ॥ त्रिप्रकर्षेणलिप्ते ॥

प्रदिक् । स्त्री० विदिशि ॥ दिग्भ्य : प्रगता । शान्ता ॥

प्रदिष्ट : । त्रि० निर्द्दिष्टे । प्रदर्शिते ॥

प्रदीप : । पुं० गृहमणौ । दशेन्धने । कज्जलध्वजे । दीपे । दीवा० इ० भा० ॥ दीवश्चाश्चकर्त्तव्यास्तैजसाद्यैश्चभैरव । वृक्षेचदीपोदातव्योनतुभूमौकदाचन ॥ सर्वंसहावसुमतीसहतेनत्विदंद्वयम् । अकार्य्यंपादघातश्चदीपतापंतथैवच ॥ प्रदीप्यते

ऽनेनवादीपयतिप्रकाशयतिवा । दीपोदीप्तौ । इगुपधत्वात्क : घञ्वा । अच्वा । प्रोन्योपसर्गनिवृत्त्यर्थ : ॥

प्रदीपन : । पुं० स्थावरविषभेदे ॥ तल्लक्षणंयथा । वर्णतोलोहितोय: स्याद्दीप्तिमान्दहन : प्रभ : । महादाहकर : पूर्वै:कथित : सप्रदीपन : ॥ अपिच । प्रदीपनस्तुदहनोरक्तवर्णो ज्ञनाद्विज : ॥ इ० ॥ त्रि० प्रकाशके ॥ प्रकर्षेणदीपयति । णिजन्ताद्दीपेर्ल्यु : ॥

प्रदीप्त : । त्रि० प्रज्वलिते । दह्यमाने ॥

प्रदीप्ता । स्त्री० रवियुक्तदिशि ॥

प्रदूषित : । त्रि० उपहते ॥

प्रदेय : । त्रि० पारितोषिके ॥

प्रदेश : । पुं० देशमात्रे । स्थितौ । आस्थाने । अवकाशे ॥ तर्जन्यङ्गुष्ठसम्मिते ॥ भित्तौ ॥ एकदेशे ॥ प्रदिश्यते । दिश० । हलश्चेतिघञ् । उपसर्गस्यघञीतिपाक्षिकोदीर्घाभाव : ॥

प्रदेशनम् । न० प्राभृते । उपायने । उपहारे ॥ प्रदिश्यते । दिश० । कृत्यल्युट् ॥

प्रदेशनी । स्त्री० तर्जन्याम् ॥ प्रदिश्यतेऽनया । दिश० । करणेल्युट् ॥

प्रदेशिनी । स्त्री० तर्ज्जन्याम् ॥ प्रदिशति । दिश० । सुपीतिणिनि : प्रदेशोस्त्यस्यावा । इनि० ॥

प्रदेह : । पुं० आलेपभेदे । प्रलेपे ॥ आर्द्रोघनस्तथोष्ण : स्यात्प्रदेह : श्लेष्मवातहा ॥ अनुलेपनाभ्यङ्गादौ ॥

प्रदोष : । पुं० रजनीमुखे ॥ त्रिमुहूर्त्त : प्रदोषस्याद्रवावस्तंगतेसतीत्येके ॥ प्रदोषोऽस्तमयादूर्ध्वंघटिकाद्वयमिष्यतइत्यन्ये ॥ प्रकृष्टदोषे ॥ दुष्यति । दुष० । अच् । टाप् । प्रारब्धोदोषाया : प्रादिसमास : । प्रारब्धादोषायस्मिन्वा । गोस्त्रियोरितिह्रस्व : ॥

प्रदोषव्रतम् । न० प्रदोषदिनेक्रियमाणे व्रतानुष्ठाने । यथा । यत्रदेवोमहादेवोदेवींसंस्थाप्यविष्टरे । नृत्यंकरोतिपुरत:सार्धंदेव्यानिशामुखे । तत्रोपोष्यरजन्यादौ प्रदोषेपूजयेच्छिवाम् । प्रतिपक्षंविशेषेणतद्देवोप्रीति.कारकमितिश्रीदेवीभागवतेश्रीदेवीगीता ॥

प्रद्युम्न : । पुं० कामदेवे । कन्दर्पे । बुद्ध्यधिष्ठातरि । वासुदेवांशवि० । यथा । अनिरुद्ध : स्वयंब्रह्माप्रद्युम्न : कामएवच । बलदेव : स्वयंशेष : कृष्णस्वप्रकृते : पर : ॥ प्रकृष्टंद्युम्नंबलमस्य ॥

प्रद्योत : । पुं० आतपे । प्रकाशे ॥ प्रकृष्टोद्योत : ॥ रश्मौ ॥

प्रद्योतन : । पुं० सूर्ये ॥ प्रकृष्टोद्योत-

न्द : ॥ न० द्युतौ ॥

प्रद्राणक : । त्रि० कुत्सितामवस्थांप्राप्ते । अन्नलाभादन्त्यावस्थांप्राप्ते ॥

प्रद्राव : । पुं० पलायने । अपक्रमे ॥ प्रद्रवणम् । द्रु० । प्रेद्रुस्तुस्रुवइतिघञ् ॥

प्रधनम् । न० युधि । रणे । दारणे । डुधाञ्० । कृपृवृजीतिक्युः ॥

प्रधर्षणम् । न० अभिभवे ॥

प्रधानम् । न० प्रकृतौ । गुणसाम्यावस्थायाम् ॥ परमात्मनि ॥ बुद्धौ ॥ प्रधत्ते सर्वमात्मनि । अन्यत्रापीतियुच् ॥ त्रि० उत्तमे ॥ प्रदधाति । डुधाञ्० । ल्युट्०युज्वा । प्रधत्ते०प्रधीयतेऽनेनास्मिन्वा । कर्तृकरणादौल्युट् ॥ पुं०न० महामात्रे । सेनापत्यादौ ॥ प्रधीयते । कृत्यल्युटइतिकर्म्मणिल्युट् ॥ प्रधानानुयायिनोजनव्यवहाराभवन्ति ॥ प्रधानस्यप्रधानेनसहनिरोधोनतुदुर्बलेन ॥

प्रधानात्मा । पुं० जगत्प्रकृतौ । मायायाम् ॥

प्रधावन : । पुं० वायौ । त्रि० प्रकृष्टगमनविशिष्टे ॥ प्रकृष्टंधावनंयस्य ॥

प्रधि : । पुं० रथस्यचक्रान्तेभूमिस्पर्शिभागे । नेम्याम् ॥ प्रधीयतेऽनेन । डुधाञ्० । उपसर्गेघोः किः ॥

प्रधी : । त्रि० उत्कृष्टबुद्धियुक्ते ॥ प्रकृष्टंध्यायति । ध्यै० । ध्यायतेः सम्प्रसारणञ्चेतिक्विप् । हलश्चेतिदीर्घः । नित्यस्त्रीत्वाभावान्ननदीत्वम् । प्रकृष्टाधीर्यस्येतिविग्रहेतुनदीत्वम् ॥ स्त्री०प्रकृष्टबुद्धौ०तद्युक्तायाञ्च ॥ प्रकृष्टाधी : प्रकृष्टाधीर्यस्यवा ॥

प्रधूपित : । त्रि० प्रकर्षेणतप्ते । दीप्ते च ॥ क्लेशिते ॥ प्रकर्षेणधूपित : ॥

प्रधूपिता । स्त्री० क्लेशितायाम् ॥ रविगन्तव्यदिशि ॥

प्रधूमित : । त्रि० सञ्जातधूमे ॥ ता० स्त्री० सूर्यगन्तव्यदिशि ॥ प्रकर्षेण धूम : संजातोस्यता० इतच् ॥

प्रध्वंस : । पुं० विनाशे । प्रकृष्टो ध्वंस : ॥

प्रध्वंसाभाव : पुं० अभावविशेषे ॥ सच० सादिरनन्त : प्रध्वंस : उत्पत्तेरनन्तरम्कार्यस्य । घटादावतिव्याप्तिवारणायानन्तइति । आकाशादावतिव्याप्तिवारणायसादिरिति ॥ प्रध्वंसश्चासावभावश्च ॥ कपालेषुघटादेर्विद्यमानस्यैवाभावः प्रध्वंसाभावस्तिरोभावजनकइति सत्कार्यवादिन : ॥

प्रनतोदर : । त्रि० विस्तृतोदरे । स्थूलोदरे ॥ प्रकर्षेणनतंनम्रमुदरंयस्य ॥ रीस्त्री० ॥ युवादित्वान्नण : ॥

प्रनिघातनम् । न० प्रणिघातने ।

वधे ॥

प्रपञ्चः । पुं० सञ्चये ॥ विस्तारे ॥ प्रतारणे । विप्रलम्भने ॥ विपर्यासे । विपर्यासो ॥ वैपरीत्यं भ्रमो वामायेतिस्वामी ॥ संसारे । नामरूपलक्षणेद्वैतभेदविस्तारे । आकाशादिदेहान्तेजगद्विस्तारे ॥ प्रपंचते । पचिव्यक्तीकरणे । पचाद्यच् ॥ अध्यारोपापवादाभ्यानिष्प्रपंचंप्रपंचते । अतःप्रपंचोनवास्तवः । यथाहुर्गौडपादाचार्याः । प्रपंचोयदिविद्येतनिवर्त्तेतनसंशयः । मायामात्रमिदंद्वैतमद्वैतंपरमार्थतः । विकल्पोविनिवर्त्तेतकल्पितोयदिकेनचित् । उपदेशादयंवादोज्ञातेद्वैतंनविद्यते ॥ प्रपंचस्य किंकारणंकिंस्वरूपमित्यादितर्कनालंचनकर्त्तव्यंतस्यमायामयत्वादित्याहुराचायायथा ॥ किमिदंकिमस्यरूपं कथमिदमभूदमुष्यकोहेतुः । इतिनकदापिविचिन्त्यंचिन्त्यंमायेतिधीमताविश्वम् ॥ दंतिनिदारुविकारेदारुतिरोभव । तिसोपितत्रैव । जगतितथापरमात्मापरमात्मन्यपिजगत्तिरोधत्ते ॥ आत्ममयेमहतिपटेविविधजगच्चित्रमात्मनालिखितम् । स्वयमेवकेवलमसौपश्यन्प्रमुदंप्रयातिपरमात्मा ॥ तथा चोक्तंयोगिनीहृदये । जगच्चित्रंसमालिख्यस्वेच्छातूलिकयात्मनि । स्वयमेवसमालोक्यप्रीणातिभगवान्शिवइति ॥

प्रपञ्चितम् । त्रि० विस्तारिते ॥

प्रपञ्चोपशमः । पुं० आत्मनि ॥ प्रपञ्चस्य उपशमोयस्मिन् ॥ चिन्मात्रममलमक्षयमद्वयमानन्दमनुभवारूढम् । ब्रह्मैवास्तितदन्यन्नकिञ्चिदस्तीतिनिश्चयोविदुषाम् ।

प्रपथः । त्रि० शिथिले ॥

प्रपथ्या । स्त्री० हरीतक्याम् ॥ प्रकर्षेणपथ्या ॥

प्रपदम् । न० पादाग्रे ॥ प्रकृष्टंप्रारब्धं०प्रगतंवापदम् । प्रादयोगताद्यर्थेप्रथमयेतिसमासः ॥

प्रपदनम् । त्रि० प्राप्तिसाधने ॥ प्रपद्यतेऽनेन । पद० । ल्युट ॥ शरणंगमने ॥

प्रपद्यमानः । त्रि० मन्यमाने ॥

प्रपन्नः । त्रि० शरणागते ॥ सकृदेवप्रपन्नायतवास्मीतिचयाचते । अभयंसर्वथातस्मैददाम्येतद्व्रतंमम ॥ प्रपद्यतेस्म । पद० । क्तः । आगते ॥ प्राप्ते ॥

प्रपन्नाडः । पुं० एडगजे । चक्रमर्दके ॥

प्रपा । स्त्री० पानीयशालिकायाम् ॥ प्रपिबन्त्यस्याम् । पापाने । आतइत्यङ् ॥

प्रपाठकः । पुं॰ सामवेदाध्याये ॥

प्रपाणिः । पुं॰ करस्याधोदेशे । पाणितले ॥

प्रपातः । पुं॰ अतटे । भृगौ । निरवलम्बनपर्वतपार्श्वे । यस्मात्पतनेऽवस्थानक्रियाविशेषोनास्ति॰तस्मिन् । प्रपतन्त्यस्मात् । पत्लृ॰ । अकर्त्तरीतिघञ् ॥ निर्झरे ॥ अभ्यवस्कन्दे ॥ कूले॰ । इतिहेमचन्द्रः पतनप्रदेशे । यत्रपततितत्र ॥ प्रपतत्यस्मिन् ॥

प्रपानः । पुं॰ अश्वस्योत्तरोष्ठतले ॥

प्रपायी । त्रि॰ पानकर्त्तरि ॥ रक्षणकर्त्तरि ॥

प्रपावनम् । न॰ वनान्तरे । कामारण्ये ॥ त्रि॰ प्रकर्षेणशुद्धिजनके ॥

प्रपितामहः । पुं॰ पितृपितामहे । पितामहपितरि ॥ विधातरि । ब्रह्मणि ॥ हिरण्यगर्भस्यापिपितरिवासुदेवे ॥ प्रकर्षेणपितामहः । प्रादयइति समासः ॥

प्रपितामही । स्त्री॰ पितृपितामह्याम् ॥ प्रपितामहपत्न्याम् ॥ स्वेनभर्त्रांसहश्राद्धं माताभुङ्क्ते स्वधामयम् ॥ पितामहीचस्वें नैवस्वें नैवप्रपितामही ॥ प्रकर्षेणपितामही ॥

प्रपित्सुः । त्रि॰ प्राप्तुमिच्छौ ॥ पतेः सन्नन्तादुः प्रत्ययः । । सनिमीमेत्यादिना॰इसादेशः अत्रलोपोऽभ्यासस्येत्यभ्यासलोपः

प्रपुन्नाटः । पुं॰ चक्रमर्द्दे ॥

प्रपुंनाडः । पुं॰ एडगजे । पद्माटे द्विपत्रजातंप्रपुन्नाडशाकं सुस्वेदितं पिण्डितवाढवाढं । ससैन्धवं राजिकयासुदिग्धं विमर्द्दसेव्यं कथितं हिपाच्यम् ॥ प्रपुंनाडोलघुः स्वादुर्वातश्लेष्महरः परः तिक्तः कफापहः श्वासकासकुष्ठक्रमीन्जये ॥ पुमांसंनाडयति । नडभ्रंशे । चु॰ । कर्म्मण्यण् । मस्यानुस्वारपरसवर्णौप्रकृष्टः प्रगतोवापुन्नाडः

प्रपूरिका । स्त्री॰ कण्टकार्याम् ॥

प्रपूरितः । त्रि॰ दग्धे । पूरिते ॥

प्रपौण्डरीकम् । न॰ पुण्डर्य्ये । हस्तिनांमनुष्याणाञ्चचक्षुष्ये क्षुद्रविटपे । शालपर्णीपत्रतुल्यच्छदे । चक्षुष्ये पुण्डरिया इति गौ॰ भा॰ प्र॰ । स्थलपद्मेतिप्र॰ ॥ पुण्डरीकेणसदृशम् । शेषे॰ इत्यण् । प्रकृष्टंपौण्डरीकम् । यद्वास्वार्थेऽण् ॥

प्रपौत्रः । पुं॰ पुत्रस्यपौत्रे । पौत्रस्यपुत्रे । प्रतिनप्तरि ॥

प्रपौत्री । स्त्री॰ पौत्रस्यपुत्र्याम् ॥

प्रफुल्लः । त्रि॰ उत्फुल्ले । सम्फुल्ले । फुल्लोविकसिते ॥ फलति । त्रिफला॰ । ञीतःक्तः । आदितश्चेतीडभावः । तिचेत्युत्वम् । अनुसर्गात्फुल्लक्षीबेतिनिष्ठातस्यलः । प्रादिस

भास : ॥ प्रफुल्लतिवा । फुल्लविकसने । प० अच् ॥

प्रबन्ध : । पुं० सन्दर्भे रचनायाम् ॥ काव्यादिग्रथने ॥ पूर्वापरसङ्गतौ ॥ प्रवाहे ॥ प्रकृष्टोबन्ध :

प्रबन्धकल्पना । स्त्री० कथायाम् ॥ प्रबन्धेनकल्पना ॥ प्रबन्धस्यअभिधेयकल्पनास्वयंरचनावा ॥ प्रबन्धकल्पनास्तोकसत्यांप्राज्ञा : कथांविदु: । परस्पराश्रयायास्यात्सामताख्यायिकाक्वचित् ॥ इतिकोलाहलाचार्य : ॥

प्रवल : । पुं० पल्लवे ॥ त्रि०प्रकृष्टबलसंयुक्ते ॥ प्रकृष्टंबलमस्य न० प्रकृष्टबले ॥

प्रवला । स्त्री० प्रसारिण्याम् प्रकृष्टंबलमस्या : अस्यांवा ॥ प्रकृष्टबलयुक्तायाम् ॥

प्रवाल : । पुं० न० अभिनवपल्लवे । किसलये ॥ वीणादण्डे ॥ अङ्गारकमणौ । विद्रुमे । लतामणौ । रक्तवर्णवर्तुलाकाररत्नवि० । मूंगा० इ० भा० ॥ तस्यशुभाऽशुभलक्षणं यथा । शुद्धंघनंदृढंवृत्तंस्निग्धंगात्रसुरङ्गकम् । समंगुरुसिराहीनंप्रवालंधारयेच्छुभम् ॥ गौरंरङ्गजलाक्रान्तंवक्रंसूक्ष्मंसकोटरम् । रूक्षकृष्णंलघुश्वेतंप्रवालमशुभंत्यजेत् ॥ विशेषोयुक्तकल्पतरोरनुसन्धेय : ॥ प्रकर्षेणवल्यतेसंव्रियते । वलसंवरणे । घञ् ॥ यद्वा । प्रवलति । वलप्राणने । ज्वलतीतिण : ॥ यद्वा० ण्यन्तात्पचाद्यच् ॥ जीवशाके ॥

प्रवालक : । पुं० जीवशाके जीवन्ते ॥

प्रवालफलम् । न० रक्तचन्दने ॥

प्रवाहिका । अ० समकाले ॥ ऊर्द्धार्थे ॥

प्रवाहु : । पुं० कुर्प्परस्याधोभागे ॥

प्रवाहुकम् । अ० समकाले ॥ ऊर्द्धर्थे प्रवाहुकंगृह्णीयात् ॥

प्रबुद्ध : । त्रि० निद्रोत्थिते ॥ प्रफुल्ले । विकसिते ॥ ऊहापोहकुशले । पण्डिते ॥ आत्मबोधयुक्ते । नि : सन्देहापरोक्षज्ञानिनि ॥ प्रकर्षेण० असम्भावनादिरहितत्वेनबुद्ध : ॥

प्रबोध : । पुं० विनिद्रत्वे ॥ ज्ञाने ॥ यथार्थज्ञाने ॥ चैतन्यप्रधाने । ब्रह्माकारान्त : करणवृत्त्युपहितअनावृतचैतन्ये ॥ प्रकृष्टोबोध : ॥

प्रबोधनम् । न० अनुबोधे । गतगन्धस्यप्रयत्नेनोद्बोधने ॥ यथाकस्तूरिकादेर्मद्यादिनाप्रबुद्धि : । बुधअवगमने । भावेल्युट् ॥ विबोधने ॥

प्रबोधनी । स्त्री० दुरालभायाम् । कार्त्तिकशुक्लैकादश्याम् । देवउठनी० इ० भा० ॥

प्रबोधित : । त्रि० सञ्जातप्रबोधे ॥ प्रकर्षेणज्ञापिते ॥

प्रबोधिता । स्त्री० अतिजगतिप्रभेदे

॥ यथा । सजसाजगौचभवतिप्रबोधिता ॥ यथा शयितामृषाचटुलमाननिद्रया॰रतिकेलिकुञ्जनिलयेविलासिनी । मुरवैरिणावदनचुम्बनास्मितमाततानसपदिप्रबोधिता ॥

प्रबोधिनी । स्त्री॰ उत्थानैकादश्याम् । प्रबोधन्याम् ॥

प्रभत्रण : । त्रि॰ असम्वयशीले । खा उद्गतिख्याते ॥

प्रभञ्जन : । पुं॰ वायौ ॥ प्रकृष्टं भनक्ति । भञ्जोआमर्दने । युच् ॥

प्रभद्र : । पुं॰ निम्बे ॥ त्रि॰ श्रेष्ठे ॥

प्रभद्रा । स्त्री॰ प्रसारिण्याम् ॥

प्रभव : । पुं॰ जलमूले ॥ जन्महेतौ पित्रादौ । पराक्रमे ॥ ज्ञानस्यादिमस्थाने । प्रथमज्ञानार्थस्थाने ॥ मुनिविशेषे ॥ जन्मनि ॥ उपादाने निमित्ते ॥ प्रभवत्यस्मात् । अकर्त्तरिचकारकइत्यधिकारादपादानार्थे भुवऋदोरप् ॥ अन्यत : सिद्धस्य प्रथममुपलम्भे ॥ विष्णौप्रकृष्टोभवोजन्मास्य ॥ यद्वा । प्रकर्षेणभवन्तिजायन्ते महाभूतान्यस्मात्पूर्वपदम् ॥ गुरोर्मानेनषष्ठिवत्सराणामादिमेवत्सरे ॥ तत्फलंयथा । बहुतोयास्तथामेघाबहुशस्याचमेदिनी । बहुक्षीरास्तथागावो व्याधिरोगविवर्जिताः ॥ प्रशान्तापार्थिवास्सैवप्रभवेपरिकीर्त्तिता : ॥ १ ॥ तीर्थविशेषे

प्रभविष्णु : । पुं॰ उत्पत्तिकालेसर्वस्यप्रभवनशीले ॥ प्रपूर्वाद्भवतेर्भुवश्चेतिइष्णुच्॰यद्यपिभुवश्चेतिछन्दसि॰इष्णुजिष्यते॰तथापि॰जगत्प्रभोरप्रभविष्णुवैष्णवमितिलोकेपिप्रयोगदर्शनात् । अत्रनिरङ्कुशा : कवयइतिसमाधानमकारिभट्टोजितीक्षितेन ॥ प्रभौ ॥ यथा । नभर्त्तानैवचसुतोनपितामातरोनच । आदानेवाविसर्गेवास्त्रीधनेप्रभविष्णव : । इ॰ ॥ त्रि॰ प्रकर्षेणभवनशीले ॥

प्रभा । स्त्री॰ रुचि । त्विषि दीप्तौ । प्रकाशे ॥ तेजसोर्भार्येयम् यथा । प्रभाचदाहिकाचैवद्वेभार्येतेजस : स्मृते । याभ्यांविनाजगत्स्रष्टुंविधातुञ्चनहीश्वरः इति ॥ ग्रहाणांषड्विधायांछायायाम् ॥ यथाहऋषिपुत्रः । याचच्छायाप्रभासैवषड्विधासाप्रकीर्त्तिता । स्वच्छास्निग्धाप्रसन्नाचकान्ता दीप्ताऽवदीपनीति कुवेरपुर्याम् ॥ जगतीछन्द : प्रभेदे । मन्दाकिन्याम् । लक्षणंयथा । स्वरशरविरतिननौरौप्रभेति । य॰ । बलिदमनविधौबभौसङ्गतापदजलरुहियस्यमन्दाकिनी । सुरनिहितसिताम्बुजस्रङ्गिभाहरतुजगदघंसपीताम्बर : ॥ प्रभाति । भादीप्तौ । आतश्चोपसर्गइत्क : ॥ दुर्गायाम्

॥ सूर्यपत्न्या ॥ गोपीविशेषे ॥

प्रभाकर :। पुं० अग्नौ ॥ सूर्ये प्रभां करोति । दिवाविभेतिट: अर्कवच्चे ॥ चन्द्रे ॥ समुद्रे ॥ मीमांसैकदेशिनि ॥

प्रभाकीट :। पुं० खद्योते ॥

प्रभाञ्जन :। पुं० शोभाञ्जने ॥ प्रभामनक्ति । अञ्जू० : कर्त्तरिल्युट् ॥ बहुलमन्यत्रापीतियुज्वा ॥

प्रभातम् । न० प्रात : काले । दिनादौ । प्रत्यूषे । उषसि ॥ भातुंप्रवृत्तम्स्नादिकर्मणिक्त : ॥ वैद्य:पुरोहितोमन्त्रीदैवज्ञोथचतुर्थक: । प्रभातकालेद्रष्टव्योनित्यंस्वश्रियमिच्छता ॥

प्रभाव :। पुं० शक्तौ ॥ नीतिवेदिनां प्रभावोत्साहमन्त्रजासुशक्तिशु ॥ कोशदण्डजतेजसि ॥ प्रतापे ॥ महिमनि ॥ भवत्यनेन । भू० । श्रिणीभुवोनुपसर्गइ०घञ् ॥ भवनंभाव: ॥ प्रकृष्टोभाव: ॥ प्रभुत्वशक्त्यतिशये ॥

प्रभावान् । त्रि० प्रभायुक्ते ॥

प्रभावती । स्त्री० मालिकानामकोनविंशवृत्तार्हन्मातरि ॥ गणानांवीणायाम् ॥ छन्दोभेदे ॥ यथा । एतेक्रमात्तभसजसंज्ञका गणागस्त्वान्तो यदिनिहितोमहीपते । वेदैर्ग्रहैर्भवतियतिस्वशोभमानागाधिपोवदति तदाप्रभावतीम् ॥

प्रभावन :। त्रि० सम्पादयितरि ॥ प्रभावयति । कर्त्तरिल्युट ॥ ङीपिप्रभावनी ॥

प्रभावी । त्रि० महानुभावे ॥ प्रभावोस्त्यस्य । इनि : ॥

प्रभाष :। पुं वसुविशेषे ॥

प्रभाषितम् । न० वचने ॥ प्रकृष्टंभाषितम् ॥

प्रभास :। सोमतीर्थे ॥ पुष्करिणादेव्या : स्थाने ॥ प्रभासेसोमतीर्थोसौदेवीचपुष्करिण्यागमात् ॥ जैनगणाधिपविशेषे ॥

प्रभिन्न :। पुं० मत्तहस्तिनि । गर्जिते । मत्ते ॥ त्रि० विदीर्णे ॥ प्रकृष्टभेदविशिष्टे ॥ प्रकर्षेणभिद्यतेस्म । भिदिर्० क्त : ॥

प्रभु :। पुं० ईश्वरे ॥ आत्मनि ॥ पारदे ॥ शब्दे ॥ त्रि० निग्रहानुग्रहसमर्थे । स्वामिनि । मदीयोयमिति स्वीकर्त्तरि । अधिभुवि । नायके ॥ नित्ये ॥ शक्ते ॥ प्रभवति । भू० । विप्रसम्भ्यड्० डु : ॥ परमेश्वरे ॥ प्रभवति०सृष्टिस्थितिसंहारप्रवेशप्रशासनेषु० इतिप्रभु :

प्रभुता । स्त्री० विभुतायाम् ॥

प्रभुत्वम् । न० ऐश्वर्ये ॥ स्वाम्ये ॥

प्रभुभक्तः । पुं० उत्तमाश्वे ॥ त्रि० स्वामिन्यनुरक्ते ॥ प्रभोर्भक्त : ॥

प्रभुशक्ति :। स्त्री० कोशदण्डबले ॥

प्रभो : पत्न्याम् ॥ प्रभो:शक्ति : ॥

प्रभूतम् । त्रि० उद्गते ॥ प्रचुरे । प्राज्ये ॥ पुं० ज्ञानैश्वर्यादिगुणै : संपन्ने भगवति ॥ प्रभवतिस्म । भू० । गत्यर्थेतिक्त : ॥ प्रकृष्टेषुमहाभूतेषु

प्रभूष्णु : । त्रि० शमे । शक्ते ॥

प्रभृति : । अ० तदादौतत : प्रभृति पितर : पिण्डसंज्ञान्तुलेभिरे ॥ इतितिथ्यादितत्वम् ॥

प्रभृति : । पुं० तदादौ ॥

प्रभेद : । पुं० भेदे । प्रकारे । विशेषे । भिदायाम् । अन्तरे ॥ प्रकृष्टोभेद : ॥

प्रभृष्टकम् । न० चूड़ालम्बिमाल्ये । शिखातोलम्बमानमाल्ये ॥ प्रभ्रंशितुंप्रवृत्तम् । आदिकर्मणिक्त : ० कर्तरिच । स्वार्थेकन् ॥

प्रमत्त : । त्रि० अनवहिते । अनवधानतायुक्ते । प्रमादिनि । व्यसनासक्ते ॥ शीलसंरक्षणेनरहिते ॥ यथा । सन्ध्यापूजाविहीनश्चप्रमत्त : पतित : स्मृत : इतिसचराज्ञानाह्वानयितव्योयथा । मत्तोन्मत्तप्रमत्तार्त्तभृत्यान्नाह्वानयेन्नृप : ॥ प्रमाद्यतिस्म । मदी० । गत्यर्थेतिक्त : । नध्याख्येतिनत्वाभाव : ॥

प्रमथ : । पुं० षट्त्रिंशत्कोटिसङ्ख्याके हरपारिषदे ॥ दुष्टान्प्रकर्षेणमथति । मथे० । प० अच् ॥ भूतविशेषे ॥ प्रमथ्यतेमन्त्रादिना । खनोघचेतिघ : ॥ घोटके ॥

प्रमथनम् । न० वधे । मारणे ॥ मथहिंसायाम् । ल्युट् ॥

प्रमथनाथ : । पुं० महाभैरवे ॥ प्रमथानांनाथ : ॥ यथा । भवद्भवनदेहलीप्रकटचण्डदण्डाहतस्फुटन्मुकुटकोटिभिर्मघवदादिभिर्भूयते । ब्रजामिभवदन्तिकंप्रकृतिमेत्यपैशाचिकींकिमित्यमरसम्पदं प्रमथनाथनाथामहे ॥

प्रमथा । स्त्री० हरीतक्याम् ॥

प्रमथाधिप : । पुं० शिवे ॥ प्रमथानांयोगिविशेषगणानामधिप : ॥ तेगणा यथा । षट्त्रिंशत्तुसहस्राणिप्रमथाद्विजसत्तमा : । तत्रैकत्रसहस्राणिभागेषोडशसंस्थिता : ॥ नानारूपधरायैवैजटाचन्द्रार्द्धमंडिता : । तेसर्वेसकलैश्वर्ययुक्ताध्यानपरायणा : ॥ योगिनोमदमात्सर्यदम्भाहङ्कारवर्ज्जिता : । क्षीणपापामहाभागा : शम्भो : प्रीतिकरा : परा : ॥ नतेपरिग्रहंरागंकाङ्क्षन्तिस्मकदाचन । संसारविमुखा : सर्वेयतयोयोगतत्परा : ॥ ध्यानावस्थंमहादेवंपरिवार्यधृतव्रता : । कृत्वापरिषदंरुच्यातिष्ठन्तिविगतक्लमा : ॥ यदैवपरमंज्योतिश्चिन्तयत्यम्बिकापति : । तदैवतेपारिषदा : स

वैंसंवेष्टयन्त्वितम् ॥ तेषोडशसमाख्याताः कोटयोयेधृतव्रताः । सिंहव्याघ्रादिसारूप्याअणिमादिसमायुताः ॥ इत्यादिकालिकापुराणे पाठोद्रष्टव्यः ॥

प्रमथितम् । न० निर्जलतक्रे ॥ त्रि० चुसे ॥ प्रकर्षेणमथितम् ॥

प्रमथ्या । स्त्री० पेयद्रव्यान्तरे ॥ तस्याः विधिर्गुणाश्चयथा । प्रमथ्या प्रोच्यतेद्रव्यपलात्कल्कीकृताच्छृतात् । तोयेष्टगुणितेतस्याः पानमाहुःपलद्वयम् ॥ द्रव्यं० पाच्यद्रव्यम् । तस्याः पलद्वयशेषायाः ॥ गुणेः प्रमथ्यापियाचततोलब्धीविशेषतः ॥

प्रमदः । पुं० सम्मदे । हर्षे । मुदि । प्रीतौ ॥ धत्तूरफले ॥ त्रि० मत्ते ॥ मदीहर्षे ॥ प्रमदसम्मदौहर्षइत्यप् ॥

प्रमदकाननम् । न० प्रमदवने ॥

प्रमदनम् । न० प्रमादे ॥

प्रमदवनम् । न० राज्ञोन्तःपुरोचितवने । यत्रसस्त्रीकोराजाक्रीडति० तस्मिन्नुद्याने ॥ प्रमदानांवनम् । ङ्यापोरितिह्रस्वः ॥

प्रमदा । स्त्री० उत्तम योषिति ॥ प्रमदोहर्षोऽस्त्यस्याः ॥ यद्वा । प्रमदयतिपुरुषम् । मदी० । अच् । टाप् ॥

प्रमदाकाननम् । न० प्रमदवने ॥

प्रमदावनम् । न० प्रमदवने ॥ प्रमदानांवनम् ॥

प्रमनाः । त्रि० हृष्टमानसे ॥ प्रकृष्टंमनोयस्य ॥

प्रमयः । पुं० वधे ॥

प्रमा । स्त्री० यथार्थानुभवे । प्रमितौ । वोधे । ज्ञाने ॥ यथाहुः साङ्ख्यविदः । असन्दिग्धाऽविपरीताऽनधिगतविषयाचित्तवृत्तिर्वोधश्च पौरुषेयः फलंप्रमेति । असन्दिग्धेत्यादिप्रमेत्यन्तान्वेति ! स्मृतिसाधारणेत्त्वनधिगतपदं नदेयम् । अविपरीतोऽवाधितः । साङ्ख्यसिद्धान्ते० चक्षुरादेः करणत्वाभावादाह० चित्तवृत्तिरिति । प्रमास्वरूपमाह० वोधः पौरुषेयइति० चैतन्यप्रकाशरूपइत्यर्थः । ननु चैतन्यप्रकाशस्यनित्यत्वात्कथं प्रमाणफलत्वव्यवहारइत्यतआह ०फलं प्रमेति । तथाचैतन्यप्रकाशस्यनित्यत्वेपितत्तदर्थोपरक्तवृत्तिप्रतिविम्बाश्रयत्वेनप्रमाणकार्यत्वादित्यर्थः ॥ प्रमीयते । माङ् माने । आतश्चोपसर्गइत्यङ् । टाप् ॥ अनधिगताबाधितार्थानुभवरूपाप्रमेतिव्याख्यातारः । साचप्रत्यक्षानुमित्युपमितिशाब्दार्थापत्त्यनुपलब्धिभेदेनषोढा ॥

न्यायमते० तद्वतितत्प्रकारकज्ञानं । भ्रमभिन्नज्ञाने ॥ अस्याः कारणं गुणः । सचप्रत्यक्षे० विशेष्ये विशेषणस्यसम्बन्धः । अनुमितौ० साध्यविशिष्टपक्षेपरामर्शः । शाब्दबोधे० योग्यतायाःतात्पर्यस्यवायथार्थज्ञानम् । उपमितौ० शक्ये सादृश्यबुद्धिः । यथा । दोषोऽप्रमायाजनकःप्रमायास्तुगुणोभवेत् । प्रत्यक्षे तुविशेष्ये णविशेषणवतासमम्- ॥ सन्निकर्षोगुणस्तुस्यादथत्वनुमितौपुनः । पक्षेसाध्यविशिष्टे चपरामर्शोगुणोभवेत् ॥ शक्ये सादृश्यबुद्धिस्तुभवेदुपमितौगुणः । शाब्दबोधेयोग्यतायास्तात् पर्यस्याथवाप्रमा ॥ गुणः स्याद्भ्रमभिन्नन्तुज्ञानमत्रोच्यते प्रमा । अथवातत्प्रकारंयज्ज्ञानंस्यात्तद्विशेष्यकम् ॥ इति॥ प्रमाणमप्रमाणञ्चप्रमाभासस्तथैवच । कुर्वन्त्येवप्रमांयत्रतदसम्भावना कुतः ॥

प्रमाणम् । न० नित्ये । शाश्वते ॥ शास्त्रे ॥ सत्यवादिनि ॥ इयत्तायाम् । परिच्छेदे ॥ यथा । कियत्प्रमाणमुदकम् ॥ मर्यादायाम् । अवधौ- ॥ यथा । राजानं साक्षप्रमाणं कृत्वा० अवधिं कृत्वेत्यर्थः ॥ हेतौ । ज्ञप्तिनिमित्ते ॥ यथा । वह्नेःप्रमाणंधूमः ॥ प्रमातरि ॥ यथा ॥ अत्रार्थेप्रभुः प्रमाणम् ॥ नित्यक्लीवैकत्ववानयं शब्दः । यथा ॥ वेदाः प्रमाणंस्मृतयः प्रमाणमित्यादि ॥ बहुवचनान्तमपि । यथा । प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दाः प्रमाणानीति ॥ प्रमाकरणे ॥ प्रमातायेनार्थंप्रमिणोतितत्प्रमाणम् । प्रमीयतेऽनेनेतिनिर्वचनात्प्रमांप्रतिकरणत्वं गम्यते । असन्दिग्धाविपरीतानधिगतविषयाचित्तवृत्तिर्बोधश्चपौरुषेयफलं प्रमा० तत्साधनं प्रमाणमिति । एतेन० संशयविपर्ययस्मृतिसाधनेष्वप्रसङ्गः ॥ ० ॥ प्रत्यक्षानुमानशाब्दोपमानार्थापत्त्यभावाख्यानि० षट्प्रमाणानीतिवैदिकाः । प्रत्यक्षानुमानागमाः प्रमाणानित्रीणीतियोगाः । प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दाः प्रमाणानीतिनैयायिकाः । अत्रतद्वतितत्प्रकारकत्वरूपप्रकर्षविशिष्टज्ञानं० प्रशब्दविशिष्टेनमाधातुनाप्रत्याय्यते० तत्करणत्वं प्रमाणत्वम् । ज्ञानञ्चात्रानुभवोविवक्षितः । तेनस्मृतिकरणेनातिव्याप्तिः । लक्षितानां प्रमाणानांविभागः प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दाइति० विभागस्योद्देशएवान्तर्भूतत्वादयंविशेषोद्देशः । प्रत्येकलक्षणन्तुयथास्थानेद्रष्टव्यम् । एषामन्तर्भाववहिर्भावाभ्यांसङ्कोच

त्रिकाशौद्रष्टव्यौ ॥ + ॥ प्रमितिसाधने ॥ श्रुतिलिङ्गवाक्यप्रकरणस्थानसमाख्याश्च॰प्रमाणानि । श्रुतिर्द्वितीयाश्रमताचलिङ्गं वाक्यं पदान्येव तुसंहतानि । साप्रक्रियायाकथमित्यपेक्षास्थानंक्रमोयोगबलंसमाख्या ॥ लक्षणायाम् ॥ बोधके ॥ बाधकज्ञानरहितमगृहीतग्राहिज्ञानंप्रमाणम् ॥ आयामस्तुप्रमाणंस्यादितिवार्त्तिकार्थेतु॰आयामोदैर्घ्यम् सयेनमीयते तत्प्रमाणम् । तच्चक्वचित्तिर्यगवस्थितस्यवस्तुनः । यथा । वस्त्रादेर्हस्तादि: । क्वचिदूर्ध्वाधरदिगवस्थितस्य । हास्तिनमुदकम्॰ जरुद्वयसमुदकमित्युक्तम् ॥ प्रमीयते॰प्रमीतेऽनेनवा । करणे॰कर्त्तरि॰भावेचल्युट् ॥ प्रत्यक्षमेकंचार्वाकाःकणादसुगतौपुनः । अनुमानञ्चतच्चापिसाङ्ख्याःशब्दञ्चतेअपि ॥ न्यायैकदेशिनोप्येवमुपमानञ्चकेचन । अर्थापत्त्यासमेतानिचत्वार्याहुःप्रभाकराः ॥ अभावषष्ठान्येतानिभट्टावेदान्तिनस्तथा । सम्भवैतिह्ययुक्तानितानिपौराणिकाजगुः ॥ प्रभाकरोमीमांसकैकदेशी । वेदान्तिनोपिव्यवहारकालेआहुरितिसम्बन्धः ॥ वेदोऽनादितयावायद्वापरमेश्वरप्रणीततया । भवतिपरमंप्रमाणंबोधोनास्तिस्वतस्वपरतोवा ॥ नापेक्षतेयदन्यद्यदपेक्षन्तेऽखिलानिमानानि । वाक्यंतन्निगमानांमानंब्रह्माद्यतीन्द्रियावगतौ ॥ मानंप्रबोधयन्तंबोधंमानेनयेबुभुत्सन्ते । एधोभिरेवदहनंदग्धुंवाञ्छन्तितेमहात्मानः ॥ वेदोऽनादिरमुष्यव्यञ्जकईशः स्वयंप्रकाशात्मा । तदभिव्यक्तिमुदीक्ष्यप्रोक्तोसौसूरिभिः प्रमाणमिति ॥ रूपाणामवलोकेचक्षुरिवान्यन्नकारणंदृष्ट । तद्वददृष्टावगतौ वेदवदन्योनवेदकोहेतुः ॥ निगमेषुनिश्चितार्थंतन्त्रेकश्चिद्यदिप्रकाशयति । तदिदमनुवादमात्रंप्रामाण्यंतस्यसिद्धातिनकिञ्चित् ॥ अनुभूतौप्रमाणानांपरिनिष्ठासमाप्यते । ततस्तयैवयाज्ञप्तिः किन्त्वान्यैप्रमान्तरैः ॥

प्रमाणबाधितार्थकः । तर्कविशेषे । आत्माश्रयादिचतुष्कान्यप्रसङ्गत्वञ्चतस्यलक्षणम् । सद्विविधः । व्याप्तिग्राहकोविषयपरिशोधकश्चतत्राद्यो यथा । धूमोयदिवह्निव्यभिचारीस्यात्तदावह्निजन्योनस्यात् । द्वितीयस्तु॰पर्वतोयदिनिर्वह्निः स्यात्निर्धूमःस्यात् ॥

प्रमाणभूतः । त्रि॰ प्रामाण्यं प्राप्ते ॥

प्रमाणमूलः । पुं॰ परमात्मनि । चक्षुरादीनांचक्षुरादिरूपे ॥

प्रमाणविषयः । त्रि॰ अविज्ञातवस्तुनि ॥ अविज्ञातः प्रमाणानांविष

योवादिनांमत:॥

प्रमाणसामान्यम्। न० त्रिविधप्रमाणे॥ दृष्टमनुमानमाप्तवचनञ्चसर्वप्रमाणसिद्धत्वात्। त्रिविधंप्रमाणमिष्टं प्रमेयसिद्धि: प्रमाणाद्धि॥

प्रमाणिका। स्त्री० अनुष्टुभ: प्रभेदे॥ यथा। प्रमाणिकाजरौलगौ। यथा। पुनातुभक्तिरच्युतासदाऽच्युताङ्घ्रिपद्मयो:। श्रुतिस्मृतिप्रमाणिकाभवाम्बुराशितारिका॥

प्रमातामह:। पुं० मातामहपितरि॥ प्रकृष्टोमातामह:। प्रादिसमास:॥

प्रमातामही। स्त्री० मातामहजनन्याम्॥ प्रकृष्टामातामही। प्रादिस०॥

प्रमाता। पुं० वृत्तिमदन्त:करणोपहिते० प्रमाणव्यापाराश्रये० बुद्धिप्रतिबिम्बितेचिदात्मनि॥ लौकिकवैदिकव्यवहारेष्वभ्रान्तेजीवे॥ प्रमाणैर्यथार्थंप्रमिणोति० सचचेतनोजीवउच्यते॥ प्रकृष्टोमाता॥ प्रमातारम् विनाशास्त्रंकस्यप्यार्थावबोधकृत्। प्रमातापिविनाशास्त्रंकेनार्थमवबुध्यते॥ स्मृतिनिश्चयसन्देहरागद्वेषादिवृत्तिषु। अहंरूपेणयोन्वेति सप्रमातास्यनिश्चित्॥ वृत्तिमदन्त:करणावच्छिन्नाचित्प्रमातेति॥ स्मराम्यहंनिश्चिनोमिसंशयेरागवानिति। अहंरूपान्वय: स्पष्ट: कर्त्ताभोक्ताप्यसौभवेत्॥ प्रकृष्टोमाता॥

प्रमाथ:। पुं० प्रमथने। बलाद्धरणे॥

प्रमाथी। त्रि० प्रमथनशीले। देहेन्द्रियक्षोभके। व्याकुलत्वकारणे॥ अतिबलीयसि। उपमर्दनक्षमे॥ शरीरमिन्द्रियाणिचप्रमथितुंक्षोभयितुंशीलमस्यतस्मिन्॥ मथेविलोडने। प्रलपेत्यादिनातच्छीलादिषुघिनुण्॥ ॥ पुं०वत्सरविशेषे॥ राष्ट्रभङ्गश्चदुर्भिक्षंतस्करैश्चोपपीडनम्। जानीयाद्विग्रहंघोरंप्रमाथिनिवरानने॥ १३॥ निष्पत्ति: सर्वशस्यानां सुभिक्षंभवतिप्रिये। प्रमाथिनिजलोद्गारोजलदोमोदतेप्रजा॥ ४७॥ वानरान्तरे

प्रमाद:। पुं० अविमृष्टकृत्ये। अनवधानतायाम्॥ यथा० समाधिसाधनानुष्ठानसामर्थ्येपि अनुष्ठानशीलता० विषयान्तरव्यावृत्ततयायोगसाधनेष्वौदासीन्यमितियावत्॥ वस्तुविवेकासामर्थ्ये॥ चित्तविक्षेपे॥ सत्त्वकार्यप्रकाशविरोधिनि॥ तत्कालकर्त्तव्यत्वेनप्राप्तस्यार्थस्यानुसन्धानाभावे। पूर्वंकर्त्तव्यतयानिश्चितेप्यकर्त्तव्यताबुद्धौ॥ मदीहर्षे। भावेघञ्। प्रकृष्टोमाद:॥ स्वाभाविकब्रह्मभावात्प्रच्युतौ॥

प्रमादवान्। त्रि० जाल्मे। प्रमादयुक्ते॥ प्रमादोऽस्त्यस्यास्मिन्वा। मतुप्॥

प्रमार्दिका । स्त्री० दूषितायांकन्यायाम् । संवेदायाम् ॥

प्रमादी । त्रि० प्रमादवति । अनवधानतायुक्ते ॥ यथा । कुरङ्गमातङ्गपतङ्गभृङ्गमीनाहताः पञ्चभिरेवपञ्च । एकः प्रमादीसकथंनहन्यतेयःसेवतेपञ्चभिरेवपञ्च ॥ मदोहर्षे । तन्त्रीलादिषु० शमित्यष्टाभ्योघिनुण् ॥ अनात्ममात्रप्रवणे । पुत्रपश्वादिप्रयोजनेष्वासक्तमनसि ॥ यथा । प्रत्यक्षगोचरं देवंलोकस्यातिप्रमादिनम् । दृष्ट्वाश्रुतिः शिरस्ताडमनुक्रोशतिदुःखिता ॥ स्वप्नं परीक्षितेद्रष्टादेहादभिन्नः स्वयम्प्रभः । सुविवेचस्तथाप्येतं परीक्षन्ते नपामराः ॥ अपिच । प्रमादिनोवहिश्चित्ताः पिशुनाः कलहोत्सुकाः । संन्यासिनोपिदृश्यन्ते दैवसन्दूषिताशयाः ॥

प्रमापकः । त्रि० प्रमाजनके ॥

प्रमापणम् । न० निवर्हणे । मारणे । वधे ॥ मीञ्हिंसायाम् । स्वार्थण्यन्तः । भावेल्युट् ॥

प्रमायुकः । त्रि० प्रमरणशीले ॥

प्रमितः । त्रि० ज्ञाते ॥ माङ्माने । आदिकर्म्मणिक्तः कर्त्तरिचेतिक्तः । द्यतिस्यतीतीत्त्वम् ॥

प्रमिताक्षरा । स्त्री० जगतीछन्दोभेदे । य० । प्रमिताक्षरासजससैः कथिता । यथा । अमृतस्यशीकरमिवोद्गिरतीरदमौक्तिकांशुलहरीच्छुरिता । प्रमिताक्षरासुररिपोर्भणितिर्व्रजसुभ्रुवामभिजहारमनः ॥ त्रि० प्रकर्षेणमिताक्षरे ॥

प्रमितिः । स्त्री० यथार्थज्ञाने । प्रमायाम् ॥ प्रमाणम् । डुमिञ्० । क्तिन् ॥

प्रमीढः । त्रि० मूत्रिते । घने ॥

प्रमीतः । त्रि० प्रोक्षिते । यज्ञार्थहतपशौ ॥ मृते ॥ प्रमीयतेस्म । मीञ्० । गत्यर्थेतिकर्त्तरिकर्म्मणिक्तः ॥

प्रमीला । स्त्री० तन्द्रायाम् । अत्यन्तश्रमादिनेन्द्रियापटुत्वे । विषयाज्ञाने ॥ प्रमीलनम् । मीलनिमेषणे । गुरोश्च हलः ॥

प्रमुखः । पुं० पुन्नागवृक्षे ॥ न० तदात्वे । तत्काले ॥ त्रि० प्रथमे ॥ श्रेष्ठे । मुख्ये ॥ प्रकृष्टं मुखमस्य ॥

प्रमुखतः । अ० सम्मुखे ॥

प्रमुद्०त् । त्रि० हृष्टे ॥ आनन्दे ॥ यथा । आत्मन्ययेमहतिपटे विविधजगच्चित्रमात्मनालिखितम् । स्वयमेवकेवलमसौपश्यन्प्रमुदं प्रयातिपरमात्मा ॥

प्रमुदितः । त्रि० हृष्टे ॥ प्रमोदतेस्म । मुदहर्षे । क्तः ॥

प्रमृतम् । न० कर्षणाख्यवृत्तौ ॥ प्रमृ

तंकर्षणंस्मृतमितिमनुः । कर्षणस्थभूमिगतप्रचुरप्राणिमरणनिमित्तत्वाद्बहुदुःखफलकम् ॥ त्रि॰ प्रकर्षेणस्मृते ॥

प्रमृष्टः । त्रि॰ व्यामृष्टे ॥

प्रमेयः । त्रि॰ प्रमाविषये । प्रत्यक्षादिप्रमाणैः परिच्छेद्ये ॥ यत्प्रमीयतेतत्प्रमेयम् । यथाजीवब्रह्मैक्यम् शुद्धचैतन्यंवेदान्तानांप्रमेयम् ॥ आत्मशरीरेन्द्रियार्थबुद्धिमनःप्रवृत्तिदोषप्रेत्यभावफलदुःखापवर्गास्तु प्रमेयम् ॥ द्र॰ गोतमसूत्रम् । ९ ॥ प्रकृष्टंमेयम् ॥ प्रमीयते । माङ्॰ । अचोयत् । ईद्यति । गुणः ॥ प्रमातुंयोग्योवा ॥ प्रमाणाधीनाप्रमेयसिद्धिः ॥ प्रमाणमप्रमाणञ्चप्रमेयोनिश्चितिस्तथा । यत्सान्निध्यात्प्रसिध्यंतितत्सिद्ध्यैकिमपेक्ष्यते ॥

प्रमेयत्वम् । न॰ अज्ञातत्वे । प्रमाविषयत्वे ॥ भावे॰ त्वः ॥

प्रमेहः । पुं॰ शुक्रघटितरोगविशेषे । मूत्रदोषे । मेहे ॥ प्रकृष्टोमेहः ॥ अस्यनिदानम् । आस्यासुखंस्वप्नसुखंदधीनिग्राम्यौदकानूपरसाः पयांसि । नवान्नपानंगुडवैकृतञ्चप्रमेहहेतुः कफकृच्चसर्वम् ॥

प्रमोक्षः । पुं॰ मोचने ॥ प्रकर्षेणामुच्यते । मुच्लृ॰ । कर्मणिघञ् ॥

प्रमोचनः । त्रि॰ प्रमोक्षणे ॥ प्रकृष्टमोचनकर्तरि ॥

प्रमोचनी । स्त्री॰ गवाक्ष्याम् । गोडुम्बायाम् ॥

प्रमोदः । पुं॰ हर्षे ॥ मुद॰ । घञ् । प्रकृष्टोमोदः ॥ वत्सरवि॰ । उन्मत्तञ्चजगत्सर्वंधनधान्यसमाकुलम् । नित्योत्सवः प्रजावृद्धिः प्रमोदेजायतेप्रिये ॥ ४ ॥

प्रमोदनः । पुं॰ विष्णौ ॥ प्रमोदतेहृष्यतिस्वरूपानन्दानुभवात्॰ । मुद॰ । अनुदात्तेतश्चहलादेरितियुच् ॥ ध्यायिनोयोगिनः प्रमोदयतिहर्षयति । मुदेःप्रपूर्वाण्णिजन्तात्कर्त्तरिल्युट्॰ औणादिकोयुज्वा ॥

प्रमोदितः । पुं॰ कुवेरे ॥ मुद॰ । क्तः उदुपधादितिवाकित् ॥ त्रि॰ प्रमोदयुक्ते ॥

प्रमोदी । त्रि॰ प्रकृष्टहर्षयुक्ते ॥

प्रमोदिनी । स्त्री॰ जिङ्गिनीवृक्षे ॥

प्रम्लोचा । स्त्री॰ अप्सरोविशेषे ॥

प्रयन् । त्रि॰ गच्छति ॥ प्रैति । इणः शतरि॰ यणादेशः ॥

प्रयतः । त्रि॰ पवित्रे ॥ अहिंसारते ॥ प्रयच्छतिस्म । यम॰ । अकर्मकत्वात्कर्त्तरिक्तः । मलोपः ॥ यद्वा । प्रयतते । यतीप्रयत्ने । अच् ॥

प्रयतनम् । न॰ साधने ॥ प्रपूर्वाद्यततेर्नपुंसकेभावेल्युट् ॥

प्रयतात्मा । त्रि॰ शुद्धबुद्धौ ॥ प्रयतआ

त्वायस्यस : ॥

प्रयत्ता । त्रि० संस्कृते ॥

प्रयत्न : । पुं० पुरुषकारे । कृतौ । प्रयासे । करणा०करणी०इ०भा०॥ सर्वमेवेहहिसदा संसारेरघुनन्दन । सम्यक्प्रयत्नात्सर्वेणपौरुषात्समवाप्यते ॥ प्रयतनम्० प्रयत्यतेऽनेनवा । यतीप्रयत्ने । यजयाचेतिनङ् ॥ व्यायमतेसत्रिविधो यथा । प्रवृत्तिश्चनिवृत्तिश्चतथाजीवनकारणम् । एवंप्रयत्नत्रैविध्यं तान्त्रिकैःपरिदर्शितम् ॥ चिकीर्षाकृतिसाध्येष्टसाधनत्वमतिस्तथा । उपादानस्यचाध्यक्षंप्रवृत्तौजनकोभवेत् ॥ निवृत्तिस्तुभवेद्द्वेषा द्विष्टसाधनताधिय : । यत्नोजीवनयोनिस्तुसर्वदातीन्द्रियोभवेत् ॥ शरीरप्राणसञ्चारेकारणंपरिकीर्त्तितम् । इ० भा० प० ॥ वैयाकरणरीत्यातुवर्णानांकरणान्तरे । सचाभ्यन्तरवाह्याभ्यांभेदाभ्यांद्विविधोमत : । तत्राद्यश्चतुर्धा । स्पृष्टेषत्स्पृष्टविवृतसंवृतभेदात् । तत्रस्पृष्टंप्रयतनंस्पर्शानाम् ईषत्स्पृष्टमन्तस्थानाम् ॥ विवृतमूष्मणाम्स्वराणाञ्च । ह्रस्वावर्णप्रयोगेसंवृतम् । प्रक्रियादशायान्तुविवृतमेव । एतेषामाभ्यन्तरत्वम्वर्णोत्पत्तिप्राग्भाविकत्वात् । तथाहि । नाभिप्रदेशात्प्रयत्नप्रेरितोवायु : प्राणोनाम० ऊर्द्ध्वमाक्रामन्नुर : प्रभृतीनिस्थानान्याहन्ति० ततोवर्णस्य०तदभिव्यञ्जकस्यध्वनेर्वा०उत्पत्ति : । तत्रोत्पत्ते : प्राग्यदाजिह्वाग्रोपाग्रमध्यमूलानि०तत्तद्वर्णोत्पत्तिस्थानंताल्वादिसम्यक्स्पृशन्ति०तदास्पृष्टता । ईषद्यदास्पृशन्तितदेषत्स्पृष्टता । समीपावस्थानमात्रेसंवृतता । दूरत्वेचविवृतता । अतएवइचुयशानांतालव्यत्वाविशेषेपि०तालुस्थानेनसहजिह्वाग्रादीनां०चवर्गोच्चारणेकर्तव्येसम्यक्स्पर्शः शकारेकारयोस्तुदूरेऽवस्थितिरित्याद्यनुभवं.शचाकारोक्तिश्चानुसृत्यविवेचनीयम् ॥ वाह्यस्त्वेकादशधा । विवारः संवारः श्वासो०नादोघोषोऽघोषोल्पप्राणोमहाप्राण०उदात्तोऽनुदात्तः स्वरितश्चेति । वर्गेष्वाद्यानाञ्चतुर्णां पञ्चमेपरेमध्ये यमोनामपूर्वसदृशोवर्ण : प्रातिशाख्ये प्रसिद्ध : २०। यथापलिक्क्नी०चख्ख्नतु : अग्ग्नि:० घ्घ्नन्ति०इत्यत्रक्रमेण०कखगघेभ्य: परेतत्सदृशाएवयमा : । तथाच०खफछठथचठतकपा : एतद्यमा : ⌣क ⌣पौ०विसर्ग : शषसा : २६ एषांविवारश्वासघोषा : । (०)०)०) हयवरलञमङणनझभघढधजवगडदा :० एतद्यमा :० स्वरानुस्वारा : ४० एषांसंवारनादघोषा : ।

कचटतपगजडदबङञणनमा: ० तद्यमा : यरलवा : ० स्वरा: ३८ एषामल्पप्राणा: । खछठथफघझढधभा: एतद्यमा : शषसहा : ० अनुस्वार विसर्ग ≍क ≍पा: २८ एषांमहाप्राणा: । अइउऋऌएऐओऔ ९ एषामुदात्तानुदात्तस्वरिता: । विवारसंवारादयस्तु० वर्णोत्पत्ते : पश्चान्मूर्ध्नि प्रतिहतेनिवृत्ते प्राणाख्ये वायावुत्पद्यन्ते ० इतिवाच्याइत्युच्यन्ते । गलबिलस्यसङ्कोचात्संवार : । तस्यैवविकाशाद्विवार : । एतौचसंवृतविवृतरूपाभ्यन्तराभ्यांभिन्नावेव । तयो : समीपदूरावस्थानात्मकत्वादित्यवधेयम् ॥

प्रयत्नवान् ! त्रि० प्रतियत्ने । प्रकृष्टयत्नविशिष्टे ॥ प्रयत्नोस्यास्ति । मतुप् ॥

प्रयस्त : । त्रि० सुसंस्कृते । घृतचतुर्जातादिद्रव्यान्तरेणप्रयत्नात्संस्कृते पक्वव्यञ्जनादौप्रयस्यतेस्म । यसुप्रयत्ने । कर्मणिक्त : ॥

प्रयाग : । पुं० तीर्थविशेषे । भास्करक्षेत्रे ॥ तत्रमुण्डनंकर्त्तव्यम् । मुण्डनस्योपवासस्यसर्वतीर्थेष्वयंविधि : । वर्जयित्वागयांगङ्गांविशालांविरजांतथा ॥ प्रयागेतीर्थयात्रायांपितृमातृवियोगत : । कचानांवपनंकुर्याद्वृथावविकचोभवेत् ॥ गङ्गायांभास्करक्षेत्रे मातापित्रोर्गुरोर्मृतौ । आधानेसोमपानेचवपनं सप्तसुस्मृतमितिस्मृतिसमुच्चयलिखितवचनं प्रयागावच्छिन्नगङ्गायविधायकम् । गङ्गायांभास्करक्षेत्रे मुण्डनंयोनकारयेत् । सकोटिकुलसंयुक्तआकल्पंरौरवेवसेत् । यज्ञे ॥ शतमखे । शक्रे ॥ अश्वे ॥

प्रयागभय : । पुं० इन्द्रे ॥

प्रयाज : । पुं० यज्ञाङ्गे ॥ दशप्रयाजा : । यजेर्घञ् ० प्रयाजानुयाजौयज्ञाङ्गइतिकुत्वाभावोनिपात्यते ॥

प्रयाणम् । न० प्रस्थाने । गमने ॥ प्रपूर्वाद्यातेर्ल्युट् ॥ उद्घाटितेनवद्वारेपञ्जरेविहगोऽनिल : । यत्तिष्ठतितदाश्चर्यंप्रयाणेविस्मय : कुत : ॥

प्रयाणकाल : । पुं० अन्तसमये ॥ मौहूर्त्तिकावेदितगमनसमये ॥ प्रयाणस्यकाल : ॥

प्रयान् । त्रि० धावति ॥ यातेर्लट : शत्रादेश : ॥

प्रयात : । पुं० सौप्तिके । रात्रियुद्धे ॥ भृगौ ॥ न० गमने ॥ त्रि० गतेऽस्थिते । गया० इ० भा० ॥ प्रकर्षेणयात : ॥ याते : कर्मणिक्तोवा ॥

प्रयाम : । पुं० नीवाके । महर्घ्यार्हेतौ धान्यसंचये ॥ क्रयादरे ॥ प्रयम

णम् । यमेर्घञ् ॥

प्रयास : । पुं० आयासे । क्लमे । श्रमे॥ यसनम् । यसुप्रयत्ने । घञ् । प्रकृष्टोयास : ॥

प्रयुक्त : । त्रि० प्रेरिते ॥ निरूपिते ॥ कृतप्रयोगे ॥ युज्यतेस्म । युजिर्० । क्त :॥ प्रकर्षेणयुक्ते ॥ य० । गुणप्रयुक्ता : परमर्मभेदिन : शराइवा वंशभवाभवन्तिहि । तथाविधाये तुविशुद्धवंशजा व्रजन्तिचापाइव तेऽतिनम्रताम् ॥ प्रकर्षेणमिलिते ॥

प्रयुक्ति : । स्त्री० प्रयोजने ॥ प्रकृष्टयुक्तौ ॥

प्रयुतम् । न० नियुते । दशलक्षे ॥ १०००००० ॥

प्रयोक्ता । त्रि० उत्तमर्णे ॥ प्रवर्त्तके ॥ अनुष्ठातरि ॥ महाक्रतोर्विश्वजित : प्रयोक्तेतिरघु : ॥

प्रयोग : । पुं० कार्मणे ॥ प्रयुक्तौ ॥ निदर्शने ॥ वशीकृतौ ॥ अश्वे ॥ अनुष्ठाने ॥ प्रकृष्टोयोग : ॥ शब्दे ॥ प्रयुज्यते प्रयोजनंवा ॥ युजिर्० घञ् ॥

प्रयोगविधि : । पुं० प्रयोगप्रांशुभावबोधकेविधौ ॥ सचाङ्गवाक्यैकवाक्यतापन्न : प्रधानविधिरेव । सहि साङ्गंप्रधानमनुष्ठापयन् विलम्बेप्रमाणाभावादविलम्बापरपर्यायंप्रयोगप्राशुभावंविधत्ते । यथा०वेदं कृत्वावेदींकरोतीत्यादि । नचतदविलम्बेपिप्रमाणाभावइतिवाच्यम् । विलम्बेह्यङ्गप्रधानविध्येकवाक्यतावगततत्साहित्यानुपपत्ति : । विलम्बेनक्रियमाणयो : पदार्थयोरिदमनेनसहकृतमितिसाहित्यव्यवहाराभावात् । सचाविलम्बोनियते क्रमआश्रीयमाणेभवति । अन्यथाहि किमेतदनन्तरमेतत्कर्त्तव्यम्०एतदनन्तरंवेतिप्रयोगविक्षेपापत्ते : । अत : प्रयोगविधिरेवस्वविधेयप्रयोगप्राशुभावसिद्ध्यर्थंनियतंक्रममपिपदार्थविशेषणतयाविधत्ते । अतएवाङ्गानांक्रमबोधकोविधि : प्रयोगविधिरित्यपिलक्षणम् । तच्चक्रमोनाम विततिविशेष : पौर्वापर्यरूपोवा । तत्रश्रुत्यर्थपाठादीनिषट्प्रमाणानि भवन्ति ॥

प्रयोगार्थ : । पुं० प्रत्युत्क्रमे । प्रधानप्रयोगानुकूलेप्रयोजनानुष्ठाने ॥ प्रयोजनम् । युजिर्० । घञ् । प्रयोगोर्थोस्य ॥ प्रयोगशहेतौ ॥

प्रयोगी । त्रि० प्रयोगवति ॥ प्रयोगोऽस्त्यस्य । अतइनिठनौ ॥ प्रयोक्तरि । ऋत्विजे ॥

प्रयोग्य : । त्रि० अश्वादौ ॥ प्रयुज्यते । युजिर्० । ऋहलोर्ण्यत् ॥

प्रयोजक : । त्रि० प्रयोगकर्त्तरि । नि

योगकर्त्तरि। यः कर्त्तारंकारयति तस्मिन्॥ प्रेरके। कर्त्तुर्व्यापारानुकूलव्यापारवति॥ प्रयोजयति। युज्०। ण्वुल्॥

प्रयोजनम्। न० कार्ये॥ हेतौ॥ सर्वस्यैवहिशास्त्रस्यकर्मणोवापिकस्यचित्। यावत्प्रयोजनंनोक्तंतावत्तत्केनगृह्यते॥ सिद्धार्थंसिद्धसम्बन्धंश्रोतुंश्रोताप्रवर्त्तते। ग्रन्थादौतेनवक्तव्यःसम्बन्धःसप्रयोजनः॥ फले॥ यथा। वेदान्तानांप्रत्यग्ब्रह्मणोरैक्यप्रमेयगताज्ञाननिवृत्तिस्तत्स्वरूपानन्दावाप्तिश्चेतिप्रयोजनम्॥ प्रयोजनमनुद्दिश्यनमन्दोपिप्रवर्त्तते॥ युजिर्०। ल्युट्॥ प्रयोजनंलक्षयति गोतमः। यमर्थमधिकृत्यप्रवर्त्तते-तत्प्रयोजनम्॥ २४॥ अधिकृत्य० उद्दिश्य। तथाच० प्रवृत्तिहेत्विच्छाविषयत्वंप्रयोजनत्वम्। विषयत्वं साध्यताख्यविषयताविशेषः॥ करणव्युत्पत्त्याप्रयोजके॥

प्रयोजयिता। त्रि० नियोजयितरि॥

प्रयोज्यः। त्रि० भृत्ये। प्रयोक्तुंशक्ये॥ प्रपूर्वाद्युजेर्ण्यत्। प्रयोज्यनियोज्याविति० कवर्गाभावोनिपातनात्॥ न० मूलधने॥

प्ररूढः। पुं० जठरे॥ त्रि० बद्धमूले॥ वद्धे॥ प्रकर्षेणरूढः॥ जाते॥

प्ररोहः। पुं०. उद्गमे। अङ्कुरे॥ प्रच न्यग्रोधादौशाखावलम्बिन्यधोमूलेङ्कुरे॥ प्रकृष्टोरोहः॥

प्ररोही। पुं० नन्दीवृक्षे॥

प्रलपनम्। न० प्रलापे॥

प्रलपितः। त्रि० कथिते॥ प्रपूर्वाल्लपेः कर्मणिक्तः॥

प्रलब्धः। त्रि० वञ्चिते॥

प्रलम्बः। पुं० दैत्यभेदे॥ सचमनुष्यवध्यः। यथा। एकाक्षऋषभोरिष्टः प्रलम्बनरकौतथा। इन्द्रवाधनकेशीचपुरःशङ्खोथधेनुकः॥ गवेष्टिकोगवाचश्चतालकेतुश्चवीर्यवान्। एतेमनुष्यवध्यास्तुदनोःपुत्रान्वयाःस्मृताः॥ त्रपुषे॥ पयोधरे॥ तालाङ्कुरे॥ शाखायाम्॥ हारप्रभेदे॥ प्रलम्बने॥ त्रि० लम्बमाने॥

प्रलम्बघ्नः। पुं० रामे। बलदेवे॥ प्रलम्बंहतवान्। मू० कः॥

प्रलम्बभित्। पुं० बलभद्रे॥ प्रलम्बंभिनत्ति। भिदिर्०। क्विप्॥

प्रलम्बाण्डः। पुं० दीर्घाण्डकोषिणि॥ प्रलम्बःअण्डोयस्यसः॥

प्रलम्बितः। त्रि० प्रकर्षेणलम्बमाने माल्यादौ॥

प्रलम्भनम्। न० मिथ्याफलाख्याने॥ वञ्चने॥

प्रलयः। पुं० मरणे॥ मृत्यौ॥ प्रकर्षेणलीयन्तेऽनेनेतिव्युत्पत्त्यासंहर्त्त

रि ॥ मूर्च्छायाम् । नष्टचेष्टत्वे । सात्त्विकभावे ॥ प्रलय : सात्त्विकोभाकोभावइत्युक्ते :॥ अपाये ॥ तिरोभावे ॥ सत्कार्यवादेहिकपालेषुविद्यमानस्यैकघटादेस्तिरोभावप्रलयोयथातथैवकारणात्मनाविद्यमानानां-तत्त्वानांतिरोभावएव लयोविर्वचित :॥ कल्पान्ते । संवर्त्ते । क्षये ॥ सचतुर्विधोयथा । नैमित्तिक : प्राकृतिकस्तथैवात्यन्तिकोद्विज । नित्यश्चसर्वभूतानांप्रलयोऽयंचतुर्विधः ॥ ब्राह्मोनैमित्तिकस्तत्रयच्छेतेजगतःपतिः । प्रयातिप्राकृतेचैवब्रह्माण्डंप्रकृतौलयम् ॥ ज्ञानादात्यन्तिक : प्रोक्तोयोगिनःपरमात्मनि । नित्यंसदैवजातानांयोनिनाशोदिवाऽनिशमिति ॥ पश्चान्यत्रदैनंदिनप्रलयं ॥ प्रलयनम् ० प्रलीयन्ते पदार्थाअत्र । लीङ् ० । एरच् ॥

प्रलयान्त : । त्रि० यावज्जीवमनुवर्त्तमाने ॥ प्रलय : अन्तोयस्य ॥

प्रलापः । पुं० अनर्थकेवचसि । प्रयोजनशून्ये उन्मत्तादिवचने ॥ रोगाणामुपसर्गोयम् । स्वहेतुकुपिताहातादसम्बद्धं निरर्थकम् । वचनंयन्नरोब्रूतेसप्रलापः प्रकीर्तित : इत्युक्तेः ॥ प्रलपनम् । लपव्यक्तायांवाचि । घञ् ॥

प्रलापहा । पुं० कुलत्थाञ्जने ॥

प्रलीन : । त्रि० निगूढे ॥

प्रलीनता । स्त्री० प्रलये । इन्द्रियस्वापे । चेष्टानाशे ॥

प्रलेप : । पुं० लेपे ॥ प्रलेपनम् । लिप० । घञ् ॥ शीतस्तनुविशोषोचप्रलेप : पित्तहृन्मत : ॥

प्रलेपनम् । न० लेपे ॥ लिपेर्ल्युट् ॥

प्रलेह : । पुं० मांसस्यप्रकारविशेषे ॥ यथा । स्थूलानिमांसखण्डानिक्षालितानिचवारिणा । तप्तस्नेहेविनि : क्षिप्यदर्व्यासञ्चालयन्पचेत् ॥ तप्तंतत्रविनिःक्षिप्यलावणं जलमल्पकम् । पचेत्पटपटाशब्दं तस्मिन्मांसेप्रकुर्वति ॥ प्रक्षिपेद्दाड़िमीनीरंवहुलेनपचेत्पुन : । मांसपिण्डेशुसिद्धे तुदेयाशुण्ठीसजीरका ॥ ततश्चोत्तार्यतन्मांसं पृथक्कुर्यात्प्रलेहतः । प्रलेहंवाससापूतंस्थापयेदन्यभाजने ॥ हिङ्गुनाघृतयुक्तेनधूपेनतञ्चधूपयेत् ॥ गौड़देशीयप्रलेहस्तु । हिङ्ग्वार्द्रवीजपूरैला लवणै : सम्भृतेनतु । कुट्टितामिषपिष्टेनतत्रदाड़िमबीजतः ॥ सोषणावेसवाराभ्यांप्रलेहोगौड़देशज : ॥ प्रलेहोरुचिदोवल्य : कफानिलरुजापह : । सङ्ग्राहीपित्तकृत् किञ्चिच्छिलाध्मानगदान्जयेत् ॥ पूर्णप्रलेहस्तु । मांसपूरणयोगेन कोष्ठाकारंविधाय च । खिन्नंकृत्तंघृतेभृष्ठप्रलेहविधि

नापचेत्॥ पूरणस्यप्रलेहोयंविज्ञेयो वातनाशनः। श्लेष्मान्तकारकश्चैव मुखवैरस्यहृद्गुरुः॥ शुक्लवर्णः प्रलेहः। घृतेवेसरधान्याकहिङ्गुभृष्टदधिसंयुते। वस्त्रपूतेऽर्द्धसम्पक्वेखिन्नं मांसंविनिः क्षिपेत्॥ पीतवर्णस्तु। प्रलेहः पीतवर्णोपिकार्यः शुक्लप्रलेहवत्। विशेषोत्रहरिद्रायाः संसर्गः कुङ्कुमस्यवा॥ रक्तवर्णोपि। तप्तस्नेहेक्षिपेद्धिङ्गु संयुतंकासमर्दकम्। धान्यकंलवणाजाजीधौतंमांसञ्चतत्क्षिपेत्॥ ततोर्द्धस्फुटितेमांसेदाड़िमोवीजसंयुते। सपक्वेचातिमृदुलेतक्रंशुण्ठींचनिःक्षिपेत्॥ ततउत्तार्यवस्त्रेण गालयेद्भूपयेदपि। रक्तवर्णप्रलेहश्च संसिद्ध्यर्थंविनिक्षिपेत्। करमर्दंदाडिमस्यस्थानेशेषन्तुपूर्ववत्॥ हरितवर्णस्तु। मेथिकाकासमर्दाम्लकल्केनचकरालिते। घृतेमांसंविनिःक्षिप्यपचेच्छुक्लप्रलेहवत्॥ सिद्धेचगालयेद्वस्त्रेकृत्वा वर्णप्रयोजनम्। ताम्बूलंकष्टजङ्गारंदेयंहरितहेतुना॥ अरुचौरुचिदः सद्योनानावर्णप्रसाधितः। प्रलेहः कफवातघ्नः किञ्चित्पित्तकरोलघुः॥ वटकप्रलेहोपि। माषस्यपिष्टिकासूक्ष्मा वेसवारेणसंयुता। बहुधाक्रियतेतस्यावटिकावटकादिकम्॥ आम्रबिम्बीफलाकारंलड्डुकाबटकादिकम्। शृङ्गाटकफलाकारंयथाबुद्धिप्रकारजम्॥ कृत्वाहिबहुधाधारेस्वेदितंघृतभार्ज्जितम्। सवेसवारजेतक्रेक्वथितेचमनोरमे॥ निःक्षिप्यचालयेदीषदुत्तार्यैलादिवासिते। एवन्तुबहुधाकार्यो-माषमुद्गप्रलेहकः॥ प्रलेहोवातजिद्बल्यः शुक्रमांसप्रदोरसः। प्रीणनः प्राणयुक्तानांशुक्रदः क्षीणरेतसाम्॥ मत्स्यप्रलेहस्तु। मांसप्रलेहवत्कार्यः प्रलेहोमत्स्यसम्भवः। आदौतैलेपरंपक्वंसर्वमन्यत्तुपूर्ववत्॥ वर्णस्यकरणेदेयंपूर्वोक्तंद्रव्यकंहियत्। उद्वूलनंसुगन्धायदातव्यंपूर्वसम्भवम्॥ मत्स्यखण्डप्रलेहस्तु। सम्यक्प्रचालितंमत्स्यंवेसवारेणवेष्टितम्। तप्ततैलेक्षिपेत्खण्डंहिङ्गुसैन्धवमिश्रितम्॥ प्रलेहविधिवत्साध्योमत्स्यखण्डप्रलेहकः॥

प्रवक्ता। त्रि॰ वाग्मिनि। वावदूके॥ वेदादिवाचके॥ यथा। जातिमात्रोपजीवीवाकामंस्याद्ब्राह्मणब्रुवः। धर्मप्रवक्ता नृपते र्नतुशूद्रकदाचनेति॥ उपदेष्टरि॥ प्रकृष्टोवक्ता॥

प्रवचनम्। न॰ आगमे। वेदे॥ न॰ प्रकृष्टवचने॥ प्रोच्यते। वच॰। ल्युट्॥ अनेकवेदस्वीकरणे॥ शिक्षादिवेदाङ्गेषु॥ अध्यापने॥ ब्राह्मणस्यैवप्रवचनेऽधिकारोनक्षत्रियादे-

व्राह्मणात्मनासमस्तानांवेदानांप्रवचनंकुर्वन्वेदस्यायमितिव्राह्मणइति व्राह्मणनामार्थभाष्यम् ॥ प्रकर्षेण उच्यतेवेदार्थएभिरितितथा ॥ त्रि० प्रकृष्टवक्तरि ॥ यथा । अपिचक्रुः प्रवचनमेकंशुश्रूषवोऽपरे ॥

प्रवचनीयः । त्रि० प्रवक्तरि ॥ प्रवाच्ये ॥ प्रवक्ति० प्रोच्यतेवा । वच० । अनीयर् । भव्यगेयप्रवचनीयेतिसाधुः । प्रवचनीयोगुरुः स्वाध्यायस्य० । प्रवचनीयः स्वाध्यायोगुरुणा ॥

प्रवञ्चनम् । न० प्रतारणे ॥ वञ्चु० प्रपूर्वः ल्युट् ॥

प्रवणः । पुं० चतुष्पथे ॥ क्षणे ॥ आवर्त्ते ॥ त्रि० क्रमनिम्नमहीभागे ॥ उदारे ॥ प्रह्वे ॥ प्रगुणे ॥ आयत्ते ॥ क्षीणे ॥ प्रवन्त्यनेनात्र वा । प्रुङ् गतौ । ल्युट् ॥

प्रवत्स्यन् । त्रि० प्रवासं करिष्यति ॥

प्रवत्स्यत्पतिका । स्त्री० नायिकाप्रभेदे ॥

प्रवयणम् । न० प्रवतोदे ॥ प्रवीयतेऽनेन । अजगतिक्षेपणयोः । ल्युट् ॥ वायावितिप्राप्तेकोविः क्वत्यचइतिणत्वम् ॥

प्रवयाः । त्रि० स्थविरे । वृद्धे ॥ प्रगतं वयोऽस्य ॥

प्रवरः । पुं० सन्ततौ ॥ गोत्रप्रवर्त्तक मुनिव्यावर्त्तके मुनिगणे ॥ तथा

चयमदग्निगोत्रस्यप्रवराः ० यमदग्न्यौर्ववशिष्ठाः ३ । भरद्वाजगोत्रस्य० भरद्वाजाङ्गिरसवार्हस्पत्याः ३ विश्वामित्रगोत्रस्य० विश्वामित्रमरीचिकौशिकाः ३ । अत्रिगोत्रस्य ४ अत्र्यात्रेयशातातपाः ३ । गोतमगोत्रस्य ५ गोतमवशिष्ठवार्हस्पत्याः ३ । वशिष्ठगोत्रस्य ६ वशिष्ठः १ । केषाञ्चित्वशिष्ठात्रिसाङ्कृतयः ३ । काश्यप गोत्रस्य ७ काश्यपासारनैध्रुवाः ३ । अगस्त्यगोत्रस्य ८ अगस्ति दधीचिजैमिनयः ३ । सौकालिनगोत्रस्य ९ सौकालिनाङ्गिरस वार्हस्पत्यासारनैध्रुवाः ५ । मौद्गल गोत्रस्य १ । और्वच्यवनभार्गवजामदग्न्याप्नुवतः ५ । पराशरगोत्रस्य ११ पराशरशक्तिवशिष्ठाः ३ । बृहस्पतिगोत्रस्य १२ बृहस्पतिकपिलपार्वणाः ३ । काञ्चनगोत्रस्य १३ अश्वत्थदेवलदेवराजाः ३ विष्णुगोत्रस्य १४ विष्णुवृद्धि कौरवाः ३ । कौशिक गोत्रस्य १५ कौशिकात्रिजमदग्नयः ३ । कात्यायनगोत्रस्य १६ अत्रिभृगुवशिष्ठाः ३ । आत्रेयगोत्रस्य १७ आत्रेयशातातपसाङ्ख्याः ३ । काण्वगोत्रस्य १८ काण्वाश्वत्थदेवलाः ३ । कृष्णात्रेयगोत्रस्य १९ कृष्णात्रेयात्रेयावासाः ३ साङ्कृतिगो

त्रस्य २० अव्याहाराग्निसाङ्कृतय : ३ । कौण्डिन्यगोत्रस्य २१ कौण्डिन्यस्तिमिककौत्सा : ३ । गर्गगोत्रस्य २२ गार्ग्यकौस्तुभमाण्डव्या : । ३ । आङ्गिरसवशिष्टवार्हस्पत्या : ३ । अनावृकाच्च गोत्रस्य २४ गार्ग्यगौतमवशिष्टा : ३ । अव्यगोत्रस्य २५ अव्यवलिसारस्वता : ३ । जैमिनिगोत्रस्य २६ जैमिन्युतथ्यसाङ्कृतय : ३ । वृद्धिगोत्रस्य २७ कुरुवृद्धाङ्गिरोवार्हस्पत्या : ३ ॥ शाण्डिगोत्रस्य २८ शाण्डिल्यासितदेवला : ३ । वात्स्यगोत्रसावर्णगोत्रयो : २९ ३० और्वच्यवनभार्गवजामदग्न्याप्नुवत : ५ । आलंबायन गोत्रश्य ३१ आलंबायनशालङ्कायन शाकटायना : ३ । वैयाघ्रपद्यगोत्रस्य ३२ साङ्कृति : १ । घृतकौशिकगोत्रस्य ३३ कुशिककौशिकघृतकौशिका : ३ केषाञ्चित् कुशिककौशिकबन्धुला : ३ । शक्तिगोत्रस्य ३४ शक्तिपराशरवशिष्ठा : ३ काण्वयनगोत्रस्य ३५ काण्वायनाङ्गिरसवार्हस्पत्यभरद्वाजाजमीढा : ५ । वासुकिगोत्रस्य ३६ पचोभ्यानन्तवासुकय : ३ गौतमगोत्रस्य ३७ गौतमाप्साराङ्गिरसवार्हस्पत्यनैध्रुवा : ५ केषाञ्चित्गौतमाङ्गिरसावासा : ३ । शुनकगो० ३८ शुनकशौनकगृत्समदा : ३ । सौपायनगोत्रस्य ३९ और्वच्यवनभार्गवजामदग्न्याप्नुवत : ५ । प्रवरा : ॥ इतिधनञ्जयकृतधर्म्मप्रदीपेगोत्रप्रवरविवेक : ॥ न० गोत्रे ॥ अगुरुणि ॥ त्रि० श्रेष्ठे ॥ प्रव्रियते० होत्रध्वर्युभ्यामुत्० कीर्त्यते । वृञ्० । ग्रहवृद्धित्यप् ॥ प्रवरणं वा ॥

प्रवरललितम् । न० अष्टिप्रभेदे ॥ यथा । यमौनस्रोगस्वप्रवरललितंनामवृत्तम् । भुजोत्क्षेप : शून्ये चलवलयझङ्कारयुक्तस्खलत्पादन्यास : प्रकटिततुलाकोटिनाद: । स्मितंवक्त्रेऽकस्माद्दृशिपटुकटाक्षोर्मिलीला हरौजीयादीदृक्प्रवरललितंवल्लवीनम् ॥

प्रवर्ग : । पुं० होमाग्नौ ॥

प्रवर्ग्य : । पुं० वैदिककर्मविशेषे ॥ महावीरे ॥

प्रवर्त्तक : । त्रि० प्रेरके । प्रवर्त्तनकारिणि ॥ प्रवृत्तिजनके ॥ यथा । प्रवर्त्तकंवाक्यमुवाचचोदनांनिवर्त्तकंनैत्रमुवाचभाष्यकृत् । ततश्चविघ्नोनहिचोदनास्तिसाप्रवर्त्तिकायानभवेदितिस्थिति: ॥ इतिसङ्क्षेपशारीरकं ॥

प्रवर्त्तकत्वम् । न० प्रवृत्तिजनकत्वे ॥

प्राय : प्रवर्त्तकत्वं विधिवचसां लोकवेदयोर्दृष्टम् । सिद्धं बोधयतोर्थं कथमेतद्भवति तत्त्वमस्यादे : ॥ ३९ ॥ विधिरेवनप्रवृत्तिं जनयत्यभिलषितवस्तुबोधोपि । राजाभवतिसुतोभूदितिबोधेनप्रवर्त्ततेलोक : ॥

प्रवर्त्तनम् । न० प्रेरणे । आज्ञापने ॥ प्रवृत्तौ ॥ आरम्भे ॥

प्रवर्त्तना । स्त्री० पर्येषणायाम् ॥ उत्कृष्टस्यनिकृष्टं प्रत्याज्ञायाम् ॥ प्रवृत्तिजनकत्वे । प्रवृत्तिहेतुव्यापारे ॥ प्रवर्त्तकराजादिनिष्ठायाम् ॥ णिजर्थे ॥ सर्वानुगतं प्रवर्त्तनासामान्यं णिचोर्थ : । प्रेषणादयोविशेषास्तु० अर्थप्रकरणादिगम्यइतिबोध्यम् ॥

प्रवर्त्तयिता । त्रि० कर्त्तरि ॥

प्रवर्त्तित : । त्रि० जाते ॥ उत्पादिते ॥ यथा । प्रवर्त्तितोदीपइवप्रदीपादितिरघु : ॥

प्रवर्द्धनम् । न० विवर्द्धने ॥

प्रवर्षण : । पुं० अद्रिविशेषे ॥ न० प्रकृष्टवर्षणे ॥ तत्रलक्षणमाहवराहाचार्य : । ज्यैष्ठ्यांनासमतीतायांपूर्वाषाढादिसंवृष्टेनशुभमशुभंवावाच्यं परिमाणंचाम्भसस्तज्ज्ञै : ॥ जलप्रमाणार्थमाह । हस्तविशालं कुण्डकमधिकृत्याम्बुप्रमाणनिर्द्देश : ॥ पञ्चाशत्पलमाढकमानेनमिनुयाज्जलं पतितम् ॥ प्रवर्षणप्रमाणमाह । येनधरित्रीमुद्राजनितावाविन्दवस्तृणाग्रेषु । वृष्टेनतेनवाच्यं परिमाणं वारिण : प्रथमम् ॥ मुद्राजनिता० विगतधूलिजाता । मतान्तरमाह । केचिद्यथाभिवृष्टं दशयोजनमण्डलं वदन्त्यन्ये । गर्गवशिष्ठपराशरमतमेतद्द्वादशान्नपरम् ॥ येषुचभेष्वभिवृष्टं भूयस्तेष्वेववर्षतिप्राय : । यदिनाप्यादिषुवृष्टं सर्वेषुतदात्वनावृष्टि : ॥ नक्षत्राणांवृष्टिप्रमाणमाह । हस्ताप्यसौम्यचित्रापौष्णधनिष्ठासुषोडशद्रोणा : । शतभिषगैन्द्रस्वातिषुचत्वार:कृत्तिकासुदश ॥ श्रवणमघानुराधाभरणीमूलेषुदशचतुर्युक्ता : । फाल्गुन्यांपञ्चकृति : पुनर्वसौविंशतिद्रोणा : । ऐन्द्राग्न्याख्ये वैश्वे विंशति : सार्पभेदशत्र्यधिका: ॥ आहिर्बुध्न्यार्यम्णप्राजापत्येषु पञ्चकृति : । पञ्चदशाजेपुष्ये चकीर्त्तितावाजिभेदशद्वौच । रौद्रे षोडशकथिताद्रोणानिरुपद्रुतेष्वेते ॥ अत्रविशेषमाह । रविरविसुतकेतुपीडितेभेक्षिततनयत्रिविधाद्भुताहते च । भवतिचनशिवंनचापिवृष्टि: शुभसहितेनिरुपद्रवेशिवञ्चेति ॥

प्रवलाकी । पुं० भुजङ्गे । चित्रमेखलके ॥

प्रवर्ह: । त्रि० प्रधाने । श्रेष्ठे ॥ प्रव-

र्हति । वृहवृद्धौ । पचाद्यच् ॥

प्रवह : । पुं० वहिर्यात्रायाम् । पुराद्वहिर्गमने ॥ वायुमात्रे ॥ सप्तवायून्तर्गतवायुविशेषे ॥ सतु० आवहवायोरूर्ध्वस्थित : ॥ सनित्यंप्रत्यग्गति : तस्यतुमध्यसंस्था : । नक्षत्रकक्षा : खचरै : समेतायस्मादतस्तेनसमाहतोयम् । भपञ्जर : खेचरचक्रयुक्तोभ्रमत्यजस्रंप्रवहानिलेनेतिशिरोमणि: ॥ यस्माज्ज्योतींषिवहतिप्रवहस्तेनसस्मृत : ॥ * ॥ अस्यार्थ : ॥ यस्माज्ज्योतींषिप्रकर्षेण वहतितेनसवायु:प्रवह: स्मृत : ॥ प्रवहस्यैवभेदा : सर्वेवायुस्कन्धा : ॥ इतिविष्णुपुराणेद्वितीयेंशे १२ अध्याय : ॥ वायोर्द्वितीयस्कन्धे ॥ ऋतुजित्सत्यजित्सेनजिद्मित्रावमित्रजित् । भूरिमित्रसुषेणौचेत्याभानो : प्रवहोगण : ॥ प्रकृष्टोवह : । गोचरसञ्चरेतिसाधु : ॥ पुरतोगच्छन्प्रवहोवायु : ॥

प्रवहणम् । न० कर्णीरथे । डयने । स्त्रियोहनाययानविशेषे । चौडोला० हु० भा० । अधुना० पीनसखर्खरिया० हु० प्र० ॥ प्रोह्यतेऽनेनवा । वहप्रापणे । ल्युट् ॥

प्रवह्लिका । स्त्री० प्रहेलिकायाम् । पहेली० हु० भा० ॥ प्रवह्लते० आच्छादयति । वर्हवह्लपरिभाषणहिं

प्रादानेषु । क्वुन्शिल्पिसंज्ञयो : ॥ दुर्विज्ञानार्थप्रश्नादिवाक्यरूपाहिसा

प्रवाक् । त्रि० वाग्मिनि ॥

प्रवाचक: । त्रि० प्रकृष्टवक्तरि ॥

प्रवाच्य : । पुं० पाठविशेषोपलक्षिते ग्रन्थविशेषे ॥ प्रोच्यते । वच० । ॥ ण्यत् । यजयाचेतिनकुत्वम् ॥

प्रवाणी । स्त्री० तन्तुवायशलाकायाम् प्रकर्षेणऊयतेअस्याम् । प्रपूर्वाद्वयते ल्युट् ॥

प्रवाद : । पुं० परस्परवाक्ये ॥ जनरवे ॥ वादविशेषे ॥ प्रकृष्टोवाद : ॥

प्रवादित : । त्रि० शब्दिते ॥

प्रवारणम् । न० निषेधे ॥ काम्यदाने ॥ महादाने ॥ प्रव्रियते । वृञ्० चु० ॥ ल्युट् ॥

प्रवास : । पुं० स्वगृहाद्दूरगमने । विदेशस्थितौ ॥ विदेशे ॥ प्रवसन्त्यस्मिन् । वस० । हलश्चेतिघञ् ॥

प्रवासनम् । न० वधे । मारणे ॥ वासच्छेदे । चु० । प्रपूर्वाद्वासेल्युट् ॥ प्रवासनायाम् ॥

प्रवासी । त्रि० प्रवासविशिष्टे । प्रोषिते । पथिके ॥ वस० । प्रपूर्वादस्मात् प्रेलपसृद्रुमथवदवस : इतितच्छीलादिषुघिनुण् ॥

प्रवाह : । पुं० प्रवृत्तौ ॥ व्यवहारे ॥ अम्बुवेगे । जलस्रोतसि ॥ अविच्छिन्नसन्ततौ । अविच्छेदेनजलादि

प्रवृत्तौ ॥ प्रवहणम् । वह० । घञ् ॥ प्रकृष्टाश्वे ॥

प्रवाहकः । पुं० राक्षसे ॥ त्रि० प्रकृष्टवहनकर्त्तरि ॥

प्रवाहणः । पुं० जीवलस्यराज्ञोपत्ये । वेदप्रसिद्धे राजर्षिविशेषे ॥

प्रवाहिका । स्त्री० ग्रहण्याम् । सङ्ग्रहणीरोगे ॥ वायुः प्रवृद्धोनिचितंबलासं नुदत्यधस्तादहिताशनस्य । प्रवाहतोल्पंबहुशोमलाक्तंप्रवाहिकांतांप्रवदन्तितज्ज्ञाः ॥ प्रवाहतः कण्ठहृद्दलेनसशब्दंवायुमपानमार्गेणत्यजतः ॥ प्रवहति । वह० । णवुल् ॥ प्रवहणम्० प्रवाहयति० मुहुर्मुहुः प्रवर्त्तयतिवा । रोगाख्यायांण्वुल् ॥

प्रवाह्नी । स्त्री० वालुकायाम् ॥

प्रविख्यातिः । स्त्री० विश्रावे । अतिप्रसिद्धौ ॥ प्रविख्यानम् । ख्या० क्तिन् ॥

प्रविततः । त्रि० विस्तृते ॥

प्रविदारणम् । न० सम्पराये । युद्धे ॥ अवदारणे ॥ दृविदारणे । ण्यन्ताद्भावेल्युट् ॥

प्रविरः । पुं० पीतकाष्ठे ॥

प्रविरलः । त्रि० घनेतरे ॥ प्रकर्षेणविरलः ॥

प्रविविक्षुः । त्रि० गृहादौप्रवेष्टुमिच्छौ ॥ यथा । कारयेद्वनशोधनमादौ मातुरन्तिकमपिप्रविविक्षुः । आत्मशस्त्यनुगतः प्रविशेद्वासङ्कटेचगहनेचनतिष्ठेदिति राजनीतौकामन्दकः ॥

प्रविवत्सन् । त्रि० प्रवासंकर्त्तुमिच्छति । वसेः सन्नन्ताल्लटः शत्रादेशः ॥

प्रविश्लेषः । पुं० विधुरे । प्रकृष्टविश्लेषे ॥ प्रविश्लेषणम् । श्लिषआलिङ्गने । घञ् ॥

प्रविषा । स्त्री० अतिविषायाम् ॥

प्रविष्ठः । त्रि० कृतप्रवेशे ॥ प्रविश० । क्तः ॥ निविष्टे ॥

प्रवीणः । त्रि० निपुणे । विज्ञे । निष्णाते । शिक्षिते ॥ प्रकृष्टावीणाऽस्य ॥ यद्वा । वीणयाप्रगायति० प्रगीयतेवा । सत्यापेतिणिजन्तात्० पचाद्यच्० कर्मणिघञ्वा ॥

प्रवीरः । पुं० योद्धृपुरुषे । सुभटे ॥ त्रि० उत्तमे ॥ प्रकृष्टोवीरः ॥

प्रवुद्धः । त्रि० पण्डिते ॥ प्रकर्षेणवुद्धः ॥ सुप्तादितरस्मिन् ॥

प्रवृत्तः । त्रि० आरब्धे ॥ प्रवृत्तिविशिष्टे ॥ प्रकृष्टवर्त्तनविशिष्टे ॥ जाते ॥ प्रवर्त्ततेस्म । वृतुः क्तः ॥

प्रवृत्तिः । स्त्री० प्रवाहे । अविच्छिन्नसन्ततौ ॥ उदन्ते । वार्तायाम् ॥ प्रवर्त्तने । वृत्तौ ॥ अन्तः करणवर्त्तिन्यांप्रयत्नलक्षणायाम् ॥ अवन्त्यादिदेशे ॥ हस्तिमदे ॥ कर्मणांमार्गे ।

नितरांप्रयतमानतायाम् । रजः कार्ये आरम्भे ॥ गतौ ॥ प्रवर्त्तते व्याप्नोति० प्रवर्तनंवा । वृतु० । क्तिच्० । क्तिन्वा । न्यायमतेयत्नविशेषे ॥ अस्याःकारणम् । चिकीर्षाकृतिसाध्यताज्ञानम्० इष्टसाधनताज्ञानं०उपादानप्रत्यक्षम् । यथा प्रवृत्तिश्चनिवृत्तिश्चतथाजीवनकारणम् । एवंप्रयत्नत्रैविध्यंतान्त्रिकैः परिदर्शितम् ॥ चिकीर्षाकृतिसाध्येष्टसाधनत्वमतिस्तथा । उपादानस्य चाध्यक्षंप्रवृत्तौजनकंभवेत् ॥ इति ॥ प्रवृत्तिर्वाग्बुद्धिशरीरारम्भः । इति गोतमसूत्रम् ॥ १७ ॥ यद्ज्ञानात् प्रवृत्तिःस्यात् तज्ज्ञानात्साकुतो भवेत् ॥

प्रवृत्तिक्रमः । पुं० श्रुत्यादिभ्योदुर्बले प्रवृत्तेःक्रमे ॥ तथाहि । सहप्रयुज्यमानेषुप्रधानेषुसन्निपातिनामङ्गानामावृत्त्याऽनुष्ठानेकर्तव्येहि०द्वितीयादिपदार्थानांप्रथमानुष्ठितपदार्थानांप्रथमानुष्ठितपदार्थक्रमाद्यः क्रमः । यथा० प्राजापत्यपशुङ्गेषु० प्राजापत्याहिवैश्वदेवींकृत्वाप्राजपत्यैश्चरन्तीतिवाक्ये नतृतीयानिर्देशात्सेतिकर्तव्यताकाएककालत्वेनविहिताः । अतस्तेषांतदङ्गानाञ्चोपाकरणनियोजनप्रभृतीनांसाहित्यंसम्पाद्यम् । तच्चप्राजापत्यपशूनांसअतिपन्नदेवताकत्वेनयुगपदनुष्ठानादुपपद्यते । तदङ्गानाञ्चोपाकरणादीनांयुगपदनुष्ठानमशक्यम्० अतस्तेषांसाहित्यमव्यवहिताऽनुष्ठानात्सम्पाद्यम् । तच्चैकस्योपाकरणंविधायापरस्योपाकरणंविधेयम्० एवंनियोजनादिकमपि । तथाच प्राजापत्येषुकस्माच्चित्पशोरारब्धः एकंसर्वंचानुष्ठायद्वितीयादिः पदार्थस्तेनैवक्रमेणानुष्ठेयः सप्रवृत्तिक्रमः ॥ प्रवृत्तेः क्रमः ॥

प्रवृत्तिजनकः । त्रि० प्रवर्त्तके ॥

प्रवृत्तिज्ञः । पुं० चारभेदे । वार्त्तिके । वार्त्तायने ॥ त्रि० प्रवृत्तिज्ञानविशिष्टे ॥

प्रवृद्धः । त्रि० प्रौढे । एधिते । वृद्धियुक्ते ॥ प्रसारिते । प्रसृते ॥ प्रवर्द्धतेस्म । वृधुवृद्धौ । गत्यर्थेति क्तः ॥

प्रवृष्टः । त्रि० प्रवृष्टवति ॥

प्रवेकः । उत्तमे । प्रधाने । प्रमुखे ॥ प्रविच्यते । विचिर्पृथग्भावे । घञ् ॥

प्रवेटः । पुं० शितशूके । यवे ॥

प्रवेणिः । स्त्री० कुथायाम् ॥ वेण्याम् प्रोषितभर्तृकादिधार्यकेशरचनाविशेषे ॥ वेणति । वेणृनिशामनवादित्रादानगमनज्ञानचिन्तासु । इन् । प्रउपसर्गान्तरव्यावृत्त्यर्थः ॥

प्रवेणी । स्त्री० कुथायाम् । परिस्तोमे । गजपृष्ठस्थचित्रकम्बले ॥ वेण्याम् ॥ प्रकर्षेणवीयतेऽस्याम् । वीगत्यादिषु । वीज्याज्वरिभ्योनि : । कृदिकाराद्क्तिनइतिपाक्षिकोङीष् ॥

प्रवेल : । पुं० पीतमुद्गे । सोनामूंगा इ० भा० ॥

प्रवेश : । पुं० अन्तर्विगाहने । गृहाद्यन्तर्गमने ॥ प्रवेशश्चतुर्द्धा । अपूर्वप्रवेश : सुपूर्वप्रवेश : द्वन्द्वाभयप्रवेश : बधूप्रवेश : इतिभेदात् । तत्र बधूप्रवेशस्यान्वर्थसंज्ञकत्वात्० तदन्येषांलक्षणान्युच्यन्ते । यथा । अपूर्वसंज्ञ : प्रथम : प्रवेशोयात्रावसानेतुसुपूर्वसंज्ञ : । द्वन्द्वाभयस्त्वग्निभयादिजात स्त्वेवंप्रवेशस्त्रिविध : प्रदिष्ट : ॥ भूरिपुष्पनिकरंसतोरणंतोयपूर्णकलशोपशोभितम् । धूपगन्ध बलिपूजितामरं ब्राह्मणध्वनियुतंविशेद्गृहम् ॥ प्र० विश० । हलश्चेतिघञ् ॥

प्रवेशनम् । न० प्रवेशे ॥ सिंहद्वारे ॥ प्रविश० । ल्युट् ॥

प्रवेश्य : । त्रि० प्रवेशयितव्ये । प्रवेशनीये ॥

प्रवेष्ट : । पुं० भुजे । बाहौ ॥ प्रवेष्टते । वेष्टवेष्टने । पचाद्यच् ॥ हस्तिदन्तमांसे ॥ गजपृष्ठतल्पने ॥

प्रव्यक्त : । त्रि० उल्वणे । स्पष्टे । स्फुटे ॥ प्रव्यज्यतेस्म । अञ्जू व्यक्त्यादौ । क्त : ॥ प्रव्यच्यतेस्मवा । अञ्चु विशेषणे । क्त : ॥

प्रव्यथित : । त्रि० प्रपीडिते ॥ व्याकुलीकृते ॥ [illegible] ॥

प्रव्रजन् । त्रि० संन्यस्यगच्छति ॥

प्रव्रजित : । पुं० प्रव्रज्याश्रमविशिष्टे । बुद्धभिक्षुशिष्ये । चेलुके । श्रामणेरे ॥ त्रि० निष्क्रान्ते ॥

प्रव्रजिता । स्त्री० मांस्याम् ॥ मुण्डीर्याम् ॥ तापस्याम् ॥

प्रव्रज्या । स्त्री० वेदबाह्यरक्तपटादौ ॥ प्रव्रजनम् । व्रज० । व्रजयजोर्भावेक्यप् ॥ सन्न्यासे ॥

प्रव्रज्यावसित : । पुं० सन्न्यासभ्रष्टे ॥

प्रव्राजी । पुं० प्रव्रजनशीले । सन्न्यासिनि ॥ ताच्छील्य वैराग्यातिशयशालित्वम् ॥

प्रशंसनीय : । त्रि० प्रशंसितुंयोग्ये ॥ शंसु० । अनीयर् ॥

प्रशंसा । स्त्री० प्रशंसने । वर्णनायाम् ॥ ईडायाम् । स्तवे ॥ परोक्षस्तुतौ ॥ द्विप्रकाराहिप्रशंसाभवति । वस्तुनिविद्यमानगुणोत्कर्षएक : प्रकार : स्तावकेनशब्देनसम्पादितोगुणोत्कर्ष : पर : प्रकारइति ॥

प्रशत्त्वा । पुं० समुद्रे ॥ प्रशीयते । शशद्लृशातने । प्रइरशदोस्तुट्चेति क्वनिप् ॥

प्रशत्त्वरी । स्त्री० नद्याम् ॥ ङीब्रौ ॥

प्रशम : । पुं० उपशान्तौ ॥ प्रशमनम् । शम० । भावेघञ् ॥

प्रशमनम् । न० मारणे । बधे ॥ शमतायाम् । प्रशान्तौ ॥ प्रशमयति । शम० । णिजन्ताल्ल्युःभावेल्युड्वा ॥

प्रशमितः । त्रि० अपाकृते । राज्ञ : कर्तव्ये ॥ रक्षापौरजनस्य०देशनगरग्रामेषुगुप्तिस्तथा० योधानामपिसङ्ग्रहश्च०तुलयामानव्यवस्थापनम् ; साम्यंसङ्गिषु०दानबृत्तिकरणीत्यागः स्नमानार्चनम्०कार्याण्येवमहीभुजां प्रशमनान्येतानिराज्येनव ॥

प्रशस्तम् । न० मङ्गले ॥ त्रि० क्षेमे । शुभे ॥ प्रशंसनीये । अतिश्रेष्ठे । उत्तमे ॥ प्रशस्यतेस्म । शंसु० । क्तः । प्रकर्षेणशस्तोवा ॥

प्रशस्तिः । स्त्री० पत्रलेखनप्रक्रियायां ॥

प्रशान्त : । त्रि० प्रकृष्टशमताविशिष्टे । परहिंसारहिते ॥ सर्वत्रसमबुद्ध्या रागद्वेषशून्ये । निर्विकारे ॥ स्वल्पलाभेनापिसन्तुष्टे ॥ तमोरजसोः क्षयाल्लयविक्षेपशून्यत्वेनशुद्धसत्त्वरूपे चित्ते ॥ प्रकर्षेणशान्तः ॥ प्रत्यस्तमितक्लेशे ॥

प्रशान्तचित्तः । त्रि० शान्ते । उपरतदर्पादिदोषे । समाहितमनसि ॥ प्रशान्तं चित्तं यस्य सः ॥

प्रशान्तवाहिता । स्त्री० तमोरजसोः क्षयाल्लयविक्षेपशून्यत्वेनशुद्धसत्त्वरूपं चित्तं प्रशान्तं । पूर्वपूर्वप्रशमसंस्कारपाटवेनतादृशचित्तस्याधिक्यं प्रशान्तवाहितेत्यर्थः ॥

प्रशान्तात्मा । त्रि० प्रशान्तचित्ते ॥

प्रशान् । अ० समानार्थे ॥

प्रशान् । त्रि० शांते ॥ प्रकर्षेणशाम्यति । शम० । क्विप् । अनुनासिकस्यक्विझलोरितिदीर्घः । मोनोधातोः ॥

प्रशासनम् । न० प्रकृष्टाज्ञायाम् ॥ शासु० । ल्युट् ॥

प्रशासिता । त्रि० प्रकृष्टशासनकृति ॥ ईश्वरे ॥ यथा । प्रशासितारंसर्वेषामणीयांसमणोरपि । रुक्माभंस्वप्नधीगम्यं विद्यात्तंपुरुषंपरम् ॥ देवतायागकर्तारंपितरः श्राद्धकारिणाम् । नाप्नुयुर्हव्यकव्यार्थंयदिनस्यात्प्रशासिता ॥

प्रशास्ता । पुं० ऋत्विजि ॥ मित्रे ॥ त्रि० शासनकर्तरि ॥ प्रशास्ति । शासु० । तृच् । अप्तृन्नितिदीर्घः ॥

प्रश्नः । पुं० अनुयोगे । पृच्छायाम् ॥ प्रच्छनम् । प्रच्छ० । यजयाचेतिनङ् । छ्वोरितिशः । प्रश्नेचेतिलिङ्गान्नसम्प्रसारणम् ॥

प्रश्नदूती । स्त्री० प्रहेलिकायाम् ॥

प्रश्नी । स्त्री० कुम्भिकायाम् । वारिपर्ण्याम् ॥

प्रश्रय:। पुं० प्रणये। प्रीत्याप्रार्थने ॥ प्रश्रयणम्। श्रिञ्एरच् ॥

प्रश्रवम्। न० प्रवाहे ॥

प्रश्रित:। त्रि० विनीते ॥ प्रथमंगुणैरश्रायि। श्रिञ्०। क्त: ॥

प्रश्लथ:। त्रि० शिथिले ॥

प्रश्लिष्ट:। त्रि० प्रकर्षेणमिलिते ॥

प्रश्लेष:। पुं० संयोगे ॥ प्रश्लेषणम्। श्लिष्०। घञ् ॥

प्रश्वास:। पुं० प्राणेनकोष्ठस्थवायोर्वहिर्निस्सारणे। समाध्यङ्गपूरकविरोधिनि ॥ श्वास्थ्यविशेषे ॥ प्रश्वसनम्। श्वस०। घञ्० ॥ अमापनये ॥

प्रष्टव्य:। त्रि० प्रश्ने ॥

प्रष्टा। त्रि० कथङ्कथिके। प्रश्नकर्तरि। पृच्छति। प्रच्छ०। तृच्। व्रश्चेति छस्य ष: ॥

प्रष्ठ:। त्रि० अग्रगे ॥ श्रेष्ठे। चाण्डालिकौषधौ ॥ प्रतिष्ठते० गच्छति। ष्ठा०। आतश्चोपसर्गइतिक: सुपिस्थइतिकोवा। प्रष्ठोग्रगामिनीति ष:। ष्टुत्वम् ॥

प्रष्ठवाट्। पुं० युगपार्श्वगे। दमनकालिकण्ठारोपितकाष्ठवाहे ॥ प्रष्ठमग्रगामिनंवहति। वहश्चेतिण्वि: ॥ स्वामीतु० पञ्चसंषष्ठं वावर्षंवहतीति विगृह्यरेफरहितंपठति० तच्चपृषोदरादित्वंबोध्यम् ॥

प्रष्ठी। स्त्री० प्रष्ठभार्यायाम् ॥

प्रष्ठौही। स्त्री० वालगर्भिण्याङ्गवि। प्रथमगर्भंधृतवत्याम् ॥ प्रष्ठंवहति। वहश्चेतिण्वि:। वाहइतिङीष् ॥

प्रसक्त:। त्रि० आसक्ते ॥ तद्वति। सर्वथातदेकपरे ॥ न०। सतते ॥ प्रासञ्जि। षञ्ज०। कर्मणिक्त: ॥

प्रसक्ति:। स्त्री० प्रसङ्गे। प्रवृत्तौ ॥ अनुमितौ ॥ आपत्तौ ॥ प्र० षञ्ज०। स्त्रियांक्तिन् ॥ आसक्तौ ॥

प्रसङ्ग:। पुं० प्रसक्तौ। अन्योद्देशेनाऽन्यदीयस्यापिसहानुष्ठाने ॥ अन्योद्देशेनप्रवृत्त:वन्यस्यापिसिद्धौ ॥ यथा। दृष्टातुहरतेपापं स्पृष्टातुत्रिदिवंनयेत्। प्रसङ्गेनापियागङ्गामोच्चदाप्यवगाहिता ॥ गीतवादित्रादौ ॥ प्रसज्यतेपुरुषोयत्र। षञ्ज०। घञ् ॥ नेहेतार्थान्प्रसङ्गेनर्नाविरुद्धेनकर्मणा। नविद्यमानेष्वर्थेषुनार्त्त्यामपि यतस्तत: ॥ यतस्तत: पतितादे: ॥ प्रस्तावे ॥ प्रस्तावे ॥ य०। यत्राच्युतोदारकथाप्रसङ्ग: ॥ पुन: पुन: प्रवृत्तौ ॥ प्रकृष्टसम्बन्धे ॥ सङ्गतिविशेषे ॥ स्मृतत्वेसत्युपोद्घातादिपञ्चकभिन्नत्वमितितस्यलक्षणम्। स्मृतस्योपेक्षानर्हत्वंप्रसगत्त्वम्। तद्दर्थस्तुस्मृतिविषयतापन्नत्वेसतिद्वेषविषयतानापन्नत्वमित्यनुमितिग्रन्थे गदाधरभट्टाचार्य: ॥ प्रकृष्ट.सङ्ग: ॥

मैथुने ॥

प्रसङ्गत्वम् । न० स्मृतस्योपिक्षाऽनर्हत्वे । स्मृतविषयतापन्नत्वेसति० द्वेषविषयतानापन्नत्वमितितदर्थः ॥

प्रसङ्ख्यानम् । न० आवृत्तौ ॥ आवृत्तिर्हिप्रसङ्ख्यानमित्युक्तिः ॥

प्रसज्य : । पुं० प्रसज्यप्रतिषेधे ॥ पर्युदासः सदृशग्राहीप्रसज्यस्तुनिषेधकृत् ॥

प्रसज्यप्रतिषेध : । पुं० निषेधान्तरे ॥ अप्रधान्यं विधेर्यत्र प्रतिषेधेविधानता । प्रसज्यप्रतिषेधोयंक्रिययासहयत्रनञ् ॥

प्रसञ्जनम् । न० प्रसङ्गे ॥

प्रसत्ति : । स्त्री० नैर्मल्ये । प्रसादे । प्रसन्नतायाम् ॥

प्रसत्त्वा । पुं० प्रजापतौ ॥ धर्मे ॥ मूढे ॥ प्रसीदति । षद्लृ० । प्रह्वरसदोस्तुट्चेति०दशपादीपाठात्सदेरपि क्वनिप् ॥

प्रसत्त्वरी । स्त्री० प्रतिपत्तौ ॥ वनोरचेतिङीब्रौ ॥

प्रसन्न : । त्रि० अच्छे । स्वच्छे । निर्मले । अच्छा० अच्छी० हू० भा० ॥ सन्तुष्टे ॥ प्रसन्नयातुष्टे ॥ प्रसादवति ॥ प्रसादत् । प्रसीदति स्मवा ॥ षद्लृ० गत्यर्थेतिक्तः ॥

प्रसन्नता । स्त्री० नैर्मल्ये । प्रसादे ॥ प्रसन्नस्यभावः । तल् ॥

प्रसन्ना । स्त्री० सुरायाम् ॥ मद्यप्रभेदे ॥ प्रसन्नागुल्मवातार्शोविबन्धानाहनाशिनी । शूलप्रवाहिकाटोपकफवातार्शसांहिता ॥ प्रसादविशिष्टायाम् ॥

प्रसन्नात्मा । पुं० शमदमाद्यभ्यासाच्छुद्धचित्ते ॥ प्रसन्नःरजस्तमोभ्यामकलुषितः आत्मान्तःकरणमस्य ॥ विष्णौ ॥ अवाप्तसर्वकामत्वात्प्रसन्नआत्मा स्वभावोऽस्य ॥

प्रसभः । पुं० न० वलात्कारे ॥ प्रगता सभायस्मात् । सभायाःप्रगतोवा ॥

प्रसर : । पुं० प्रणये ॥ वेगे । जवे ॥ सङ्गरे । युद्धे ॥ विसर्पणे ॥ प्रसरंनलभन्ते हियावत्क्वचनमर्कटाः । नाभिद्रवन्तितेतावत् पिशाचावास्वगोचरे ॥ प्रसरणम् । सृगतौ । वा० अप् ॥ अधिकरणेपुंसिसंज्ञायामितिघोवा ॥ प्रकर्षे ॥ समूहे ॥

प्रसरक : । पुं० पियाले ॥ अत्रप्रसवकइत्यपिपाठः शब्दमालायाम् ॥

प्रसरणम् । न० आसारे । सैन्यानांसर्वतोव्याप्तौ ॥ तृणकाष्ठादिहेतवेसैन्यानामितस्ततोगमने ॥ सर्वतोगमने । पसर्नो०फैलना० हू० भा० ॥ सृ० । ल्युट् ॥

प्रसरणी । स्त्री० प्रसरणार्थे ॥ प्रसरति । सृ० । अर्तिसृधृत्यनिः । कृदिकारादितिङीष् ॥

प्रसर्पणम् । न० गमने ॥ प्रसरणे ॥

प्रसवः । पुं० उत्पादे ॥ अपत्ये ॥ फले ॥ कुसुमे ॥ गर्भमोचने । गर्भाद्बालकनिस्सृतौ । प्रसूतौ ॥ अस्यमासनियमो यथा । नवमेदशमेमासिनारीगर्भंप्रसूयते । एकादशेद्वादशेवाततोऽन्यत्रविकारतः ॥ इति ॥ अस्यौषधं यथा । पीतन्तुकाञ्जिकंरुद्रक्वथितंशरपुङ्ख्या । हिङ्गुसैन्धवसंयुक्तंशीघ्रंस्त्रीणांप्रसूतिकृत् ॥ मातुलुङ्गस्यवैमूलंकटिबद्धंप्रसूतिकृत् । अपामार्गस्यवैमूलंयोनिस्थञ्चप्रसूतिकृत् ॥ अपामार्गस्यवैमूलेगर्भवत्यास्तुनामतः । उत्पद्यमानेसकलेपुत्रः स्यादन्यथासुता ॥ अपामार्गस्यवैमूले नारीणांशिरसिस्थिते । गर्भशूलंविनश्येतनात्रकार्याविचारणा । इति गारुडे १९६ अध्यायः ॥ अभ्यनुज्ञाने ॥ प्रसवनम्०प्रसूयतेवा । षूङ्० । प्राणिप्रसवे०षूप्रेरणेवा । ऋदोरप्० पचाद्यज्वा ॥

प्रसवकः । पुं० पियालवृक्षे ॥

प्रसवनम् । न० प्रसवे ॥

प्रसवबन्धनम् । न० वृन्ते ॥ प्रसूयते । षुप्रसवे । ऋदोरप् । बध्यतेनेन । बधबंधने । करणेल्युट् । प्रसवस्य पुष्पफलपत्रस्यबन्धनम् ॥

प्रसवस्थली । स्त्री० मातरि ॥

प्रसविता । पुं० ताते । पितरि ॥

प्रसवित्री । स्त्री० जनयित्र्याम् ॥

प्रसव्यः । त्रि० प्रतिकूले ॥ अनुकूले ॥ प्रगतंसव्यात् । सव्यशब्दश्चाराच्छब्दवत्वामदक्षिणोभयार्थः ॥

प्रसहः । पुं० काकगृध्रादिषु ॥ तेच । काकोगृध्रउलूकश्च चिल्लश्चशशघातकः । चाषोभासश्चकुररइत्याद्याः प्रसहाः स्मृताः ॥ प्रसहाः कीर्त्तितास्तेप्रसह्याच्छाद्यभक्षणात् । प्रसहाः खलुवीर्यौष्णास्तन्मांसभक्षयन्तिये । तेशोषभस्मकोन्मादैः शुक्रक्षीणाभवन्तिहि ॥

प्रसहनः । पुं० हिंस्रपशौ ॥ यथा । शार्दूलसिंहशरभर्क्षतरक्षुमुख्यायेन्यान्प्रसह्यविनिहत्य निवर्तयन्ते । तेकीर्त्तिताः प्रसहनाः पललंतदीयमर्शःप्रमेहजठरामयजाड्यहारि ॥ इति० राजनिर्घण्टः ॥ न० क्षमायाम् । सहने ॥ त्रि० तद्वति अभिभवे ॥ आलिङ्गने ॥

प्रसहा । स्त्री० बृहतिकायाम् ॥

प्रसहिष्णुः । त्रि० अभिभावके ॥ अलङ्जितीष्णुच् ॥

प्रसह्य । अ० हठादर्थे । बलात्कारार्थे ॥ प्रकर्षेणषोढ्वा । षहमर्षणे । क्त्वा० ल्यप् ॥

प्रसह्यचौरः । पुं० हठाच्चौर्यकारिणि । माचले । चिल्लाभे । डाकाइत० दौडा० लुटेरा० इत्यादिभाषा ॥

प्रसातिका । स्त्री० सूक्ष्मधान्ये ॥

प्रसाद: । पुं० अनुग्रहे । तुष्टिदाने । प्रीतिदाने ॥ यथा । सत्कीर्त्तिर्विमलंयश:सुकवितापाण्डित्यमारोग्यता० वादेवाक्पटुताकुलेच्चतुरतागाम्भीर्यमक्षोभ्यता । प्रागल्भ्यंप्रभुतागुणे निपुणता यस्यप्रसादाद्भवेत् तंवन्दे शिवरूपिणं निजगुरुं सर्वार्थसिद्धिप्रदमिति ॥ स्वास्थ्ये । आरोग्ये ॥ सौम्यतायाम् ॥ प्रसत्तौ । प्रसन्नतायाम् । नैर्मल्ये ॥ चित्तस्यप्रसन्नतायाम् । चित्तस्वच्छतायाम् ॥ देवनिवेदितद्रव्ये ॥ गुरूणां भुक्तावशेषे ॥ प्रसदनम् । षद्लृ० । भावेघञ् ॥ वैदर्भीरीतियुक्तकाव्यगुणे । ग्राम्यशब्दभिन्नप्रसिद्धार्थपदवत्वे ॥ यथा । ओज: प्रसादमाधुर्यगुणत्रितयभेदत: । गौडवैदर्भपाञ्चालारीतय: परिकीर्त्तिता: ॥ तत्र० व्यक्तार्थपदमग्राम्यं प्रसाद: परिकीर्त्तित: । इतिलक्षणम् ॥ अपिच । शुष्केन्धनादिवत्स्वच्छजलवत्सहसैवय: । व्याप्नोत्यन्यत्प्रसादोसौसर्वत्रविहितस्थिति: ॥ अन्यत्इति० व्याप्यमहचित्तम् । सर्वत्रेतिसर्वेषुरसेषु० सर्वासुरचनासुच । गुणवृत्त्यापुनस्तेषांवृत्ति: शब्दार्थयोर्मता ॥ गुणवृत्त्याउपचारेण । तेषाम्० ओजआदिगुणानाम् । आकारेशौर्यस्येव ॥

प्रसादन: । पुं० भक्तकारे ॥ न० अन्ने ॥ त्रि० प्रसन्नताकारके ॥

प्रसादना । स्त्री० परिचर्यायाम् ॥ सेवायाम् ॥

प्रसादित: । त्रि० प्रार्थिते ॥ सौमनस्यङ्गमिते ॥

प्रसादी । त्रि० अनुग्रहशीले ॥ प्रसादगुणयुक्ते ॥ शीलेणिनि: । अस्त्यर्थेइनिर्वा ॥

प्रसाधनम् । न० वेशे । अलङ्काररचनादिकृतशोभायाम् ॥ प्रसाध्यतेऽनेनाङ्गम् । साध० । करणे ल्युट् ॥ प्रकृष्टनिष्पत्तौ ॥

प्रसाधनी । स्त्री० कङ्कतिकायायाम् ॥ सिद्धौ ॥ ङीप्

प्रसाधिका । स्त्री० नीवारे ॥ वेशकारिण्याम् । अलङ्कर्त्र्याम् ॥

प्रसाधित: । त्रि० अलङ्कृते , भूषिते ॥ प्रसाध्यतेस्म । साधसंसिद्धौ ॥ स्वार्थण्यन्त: । क्त: ॥ प्रकृष्टनिष्पन्ने । निष्पादिते ॥

प्रसार: । पुं० प्रसरणे ॥ प्रसरणम् । सृ० । घञ् ॥ तृणकाष्ठादे: प्रवेशे ॥

प्रसारणम् । न० पञ्चविधकर्मान्तर्गतविस्ताररूपेकर्म्मणि ॥ यथा । उत्क्षेपणं ततोऽवक्षेपणमाकुञ्चनं तथा । प्रसारणञ्चगमनं कर्माण्येतानि

पञ्च च ॥

प्रसारणी । स्त्री० गंधालिकायाम् । सरणायाम् । कुब्जप्रसारणीतिख्यातायाम् । गन्धभादालिया ० हू० गो० भा० ॥ प्रसारणीगुरुर्वृष्यावलसन्धानकृत्सरा । वीर्योष्णावातहृत्तिक्तावातरक्तकफापहा ॥ चीणानांस्थविराणाञ्च वातसङ्कोचितात्मनाम् । प्रसारयेद्यतोऽङ्गानितदुक्तैषाप्रसारणी ॥ प्रसार्यतेरूपमनया । करणेतिल्युट् ॥

प्रसारिणी । स्त्री० लज्जालुलतायाम् ॥ प्रसारण्याम् ॥

प्रसारित : । त्रि० तते । विस्तारिते ॥

प्रसारी । त्रि० प्रसरणशीले । विसृत्वरे ॥ प्रसरति० तच्छील : । सृगतौ । प्रे लपसृद्रुमथवदवस इतिघिनुण् ॥ आयते ॥ व्याप्ते ॥

प्रसितम् । न० पूये । त्रि० तत्परे । आसक्ते ॥ प्रासायि । षिञ्बन्धने । कर्म्मणिक्त : ॥

प्रसिति : । स्त्री० बन्धने ॥ बन्धनसाधनरज्जुनिगडादौ ॥ प्रसयनम् । षिञ० । क्तिन् ॥

प्रसिद्ध : । त्रि० भूषिते ॥ ख्याते ॥ प्रसिद्ध्यति० प्रसिध्यते स्मवा । षिधुसंराद्धौगत्यांवा । कर्त्तरि० कर्म्मणिवाक्त : ॥

प्रसिद्धि: । स्त्री० टङ्कारे । ख्यातौ ॥ उत्कृष्टसिद्धौ ॥ प्रकृष्टासिद्धि : ॥

प्रसुप्त : । त्रि० निद्रिते ॥ प्रकर्षेण सुप्त : ॥

प्रसू : । स्त्री० अश्वायाम् ॥ जनन्याम् ॥ कन्दल्याम् ॥ वीरुधि । प्रसूते ० प्रसूयते वा । षूङ्प्रसवे । सत्स्वितिक्विप् ॥

प्रसूका । स्त्री० वाजिन्याम् । वडवायाम् ॥

प्रसूतम् । न० कुसुमे । पुष्पे ॥ त्रि० सञ्जाते ॥ सूते ॥ प्रासविष्ट । षूङ्० । क्त : ॥

प्रसूता । स्त्री० जातसन्तानायाम् । जातापत्यायाम् । प्रजातायाम् ॥ टाप् ॥

प्रसूति : । स्त्री० प्रसवे । उद्भवे ॥ तनये ॥ दुहितरि ॥ स्वायम्भुवमनो : पुत्र्याम् ॥ प्रसवनम् । प्रसूयते वा । षूङ् । क्तिन् ॥ कारणे ॥ प्रकर्षेणसूतिर्जन्मयस्मात् ॥

प्रसूतिका । स्त्री० प्रसूतायाम् ॥ प्रासविष्ट । षूङ्० । गत्यर्थेतिक्त : । स्वार्थेकन् । सूतिकापुत्रिकेतीत्वम् ॥

प्रसूतिजनम् । न० दु : खे । पीडामात्रे ॥ प्रसूतेर्जातम् । पञ्चम्याम् जाताविति ड : ॥

प्रसूनम् । न० फले ॥ पुष्पे ॥ त्रि०

जाते ॥ प्रसूयते । षुञ् अभिषवे । सुञोदीर्घश्चेतिनः ॥ यद्वा । प्रसूयतेस्म । षूङ्० । क्तः । ओदितश्चेतिनिष्ठानत्वम् ॥ खादयश्चोदित : ॥

प्रसूनेषु : । पुं० कन्दर्पे । कामे ॥ प्रसूनानि इषवोयस्य ॥

प्रसृत : । पुं० । अर्द्धाञ्जलौ । निकुब्जपाणौ । पसर् सै० इ० भा० ॥ न० पलद्वये ॥ त्रि० सुप्रसारे । तते ॥ विनीते ॥ वेगिते ॥ निस्सृते ॥ प्रकृष्टंसृतमस्य ॥ प्रसरतिस्म । सृ० । गत्यर्थेतिक्त : ॥

प्रसृता । स्त्री० जङ्घायाम् ॥ प्रसरतिस्म० प्रस्रियतेस्मवा । सृ० । गत्यर्थेति० कर्मणिवाक्त : ॥ प्रकृष्टंसृतंगमन मनयावा ॥

प्रसृति : । स्त्री० आकुञ्चितपाणौ ॥ अर्द्धाञ्जलौ । प्रसृते ॥ प्रकृष्टासृतिरस्य ॥

प्रसृष्ट : । त्रि० प्रेषिते ॥ अनुज्ञाते ॥

प्रसेक: । पुं० सेचने ॥ स्रुतौ ॥ क्षरणे ॥ प्रसेचनम् । षिच्० घञ् ॥

प्रसेदिका । स्त्री० क्षुद्रोपवने । बगीची० इ० भा० ॥

प्रसेदिवान् । त्रि० प्रसन्ने ॥ सदेर्भाषायांसदवसश्रुवइतिलिटः क्वसुरादेशः लिटिधातोरितिद्वित्वम् । अत एकहल्मध्यइत्येत्वाभ्यासलोपौ । वस्वेकाजाद्घसामितीडागमः । उगित्वान्नुम् । सान्तेतिदीर्घ : ॥

प्रसेव: । पुं० वीणाङ्गे ॥ स्यूते । वस्त्रशणादिनिर्मिते० थैला० इतिख्याते ॥ सूत्ररचितभाण्डविशेषे । धोकडा० इ०गौड़०भा० ॥ दृतौ ॥ प्रसीव्यतेस्म । षिवु० । अकर्त्तरिचेतिघञ् ॥

प्रसेवक : । पुं० वीणाक्रान्तेवक्रकाष्ठे । दण्डाध : शब्दगाम्भीर्यार्थंकाष्ठभाण्डे । ० वीणास्थितालावुफले । ० ककुभे ॥ सूत्रनिर्मितभाण्डे । धौतकटे । स्यूते । धोकडा०इ०गौड भाषा० ॥ प्रसेव्यते । षेवृसेवने । क्वुन् ॥

प्रस्कण्व: । पुं० ऋषिविशेषे ॥ प्रस्कण्वहरिश्चन्द्रावृषीइतिसाधु : ॥

प्रस्कन्दनम् । न० विरेके ॥

प्रस्कन्नम् । त्रि० अपगते ॥ पतिते ॥ प्रकर्षेणास्कन्न : ॥

प्रस्तर : । पुं० पाषाणे । ग्रावणि । पत्थर०इ०भा० ॥ मणौ ॥ प्रस्तृणाति । स्तृञ्० । पचाद्यच् ॥ दर्भमुष्टौ ०इ०कर्ममीमांसका :॥ पल्लवाद्यैर्विरचितेतल्पे ॥ प्रस्तारे ॥

प्रस्तरिणी । स्त्री०गोलोमिकायाम् ॥

प्रस्तार : । पुं० पत्ररचिततल्पे ॥ तृणवने ॥ शय्यायाम् ॥ छन्द : प्रभृ

तीनांप्रभेदज्ञापकसङ्केतविशेषे ॥ प्रस्तीर्यते । स्तृञ् ० । प्रेस्त्रोऽयज्ञे इतिघञ् । भावेवा ॥

प्रस्तारितः । त्रि० प्रकीर्णे । विच्छिन्ने ॥

प्रस्तार्य्यर्म्म । न० नेत्ररोगभेदे ॥ तस्यलक्षणम् । प्रस्तार्यर्मतनुस्तीर्णंश्यावंरक्तनिभंसिते । इतिमाधवकरः ॥ अपिच । समन्ताद्विस्तृतः श्यावोरक्तोवामांससञ्चयः । सन्निपातेनदोषाणांप्रस्तार्यर्मतदुच्यते ॥ तस्यौषधंयथा । कतकस्यफलंशङ्खंत्र्यूषणंसैन्धवान्वितम् । फेनोरसाञ्जनंक्षौद्रंविडङ्गंमनःशिला ॥ कुक्कुटाण्डकलापानिवर्तिरेषाव्यपोहति । तिमिरंपटलंकाचमर्मशुक्लंतथैवच ॥ कण्डुक्लेदार्बुदंहन्तिमलमाशुसुखावतीति ॥

प्रस्तावः । पुं० प्रसङ्गे ॥ प्रकरणे ॥ अवसरे ॥ प्रस्तवनम् । ष्टुञ् ० । प्रेद्रुस्तुस्रुवंइतिघञ् ॥ पाञ्चभक्तिकस्यसाम्नोद्वितीयभक्तौ ॥ प्रारम्भे ॥

प्रस्तावना । स्त्री० आरम्भे ॥ प्रतिपाद्यस्यार्थस्याकथायाम् । सूत्रधारेणसहनटीविदूषकाणांपरस्परविचित्रभाषणे ॥ तस्यालक्षणंयथा । नटीविदूषकोवापिपारिपार्श्विकएववा । सूत्रधारेणसहिताः संलापंयत्रकुर्वते ॥ चित्रैर्वाक्यैः स्वकार्योत्थैः प्रस्तुताक्षेपिभिर्मिथः । आमुखंतत्रविज्ञेयंनाम्नाप्रस्तावनापिसेतिसाहित्यदर्प्पणः ॥

प्रस्तिरः । पुं० पल्लवादिरचितशय्यायाम् ॥

प्रस्तीतः । त्रि० } ध्वनिते ॥
प्रस्तीमः । त्रि० } संहते ॥ स्त्यैष्टैशब्दसङ्घातयोः । क्तः । आत्वेकृते०संयोगादेरित्यस्यासिद्धत्वात्०पूर्वं०स्त्यः प्रपूर्वस्येतिसम्प्रसारणे पूर्वरूपेचकृतेहलइतिदीर्घः । पश्चाद्यणवत्त्वादंतत्त्वयोर्विरहान्ननत्वम् । प्रस्त्योन्यतरस्यामिति०निष्ठातस्यपाक्षिकोमः ॥

प्रस्तुतः । त्रि० उपस्थिते ॥ प्रतिपन्ने ॥ प्रकरणप्राप्ते । प्राकरणिके । प्रासङ्गिके ॥ निष्पन्ने ॥ प्रकर्षस्तुतियुक्ते ॥

प्रस्तुतिः । स्त्री० प्रत्यक्षस्तुतौ ॥

प्रस्तृतः । त्रि० अन्तरिते ॥

प्रस्तोता । पुं० ऋत्विग्विशेषे ॥ प्रस्तौति । ष्टुञ्० । बहुलमन्यत्रापीतितृन् ॥

प्रस्तोभः । पुं० परिहासे ॥ प्रोत्साहे ॥

प्रस्तोभितः । त्रि० उपहसिते ॥

प्रस्थः । पुं० न० चतुष्कुडवरूपेधान्यमानभेदे ॥ चत्वारः कुडवाः प्रस्थः ॥ आढकचतुर्थभागे । पर्वतैकदेशे । सानौ ॥ उन्मितवस्तुनि ॥ द्विशरावपरिमाणे ॥ इ०वै०प० ।

वमनेचविरेकेचतथाशोणितमोक्षणे। अर्द्धत्रयोदशपलंप्रस्थमाहुर्मनीषिणः॥ अर्द्धत्रयोदशपलंसार्द्धषट्कम्॥ विस्तारे॥ यथा। दीर्घेप्रस्थे समानञ्चनकुर्यान्मन्दिरंबुधइति॥ प्रकर्षेणतिष्ठति। ष्ठा०। आतश्चोपसर्गइ०कः प्रतिष्ठन्तेऽस्मिन्ननेन वा॥ घञर्थेकोवा॥ प्रकर्षस्थितिविशिष्टे॥

प्रस्थपुष्पः। पुं० स्वल्पपत्र तुलस्याम्। मरुवके। मरुआ० इ० भा०॥ प्रस्थेसानौपुष्पति। पुष्प०। अच्॥

प्रस्थानम्। न० विजिगीषोःप्रयाणे। यात्रायाम्। व्रज्यायाम्। अभिनिर्याणे॥ गमनमात्रे॥ प्रपूर्वात्तिष्ठतेर्ल्युट्॥

प्रस्थानविघ्नः। पुं० गमनव्याघाते॥

प्रस्थापितः। त्रि०प्रतिशिष्टे। प्रेरिते। पठाया० इ० भा०॥ प्रकर्षेण स्थापिते॥

प्रस्थायी। त्रि० प्रस्थास्यतितस्मिन्॥ ष्ठा०। प्रेस्थइति इनिर्णित्॥

प्रस्थिका। स्त्री० अम्बष्ठायाम्॥

प्रस्थितः। त्रि० कृतप्रस्थाने॥ प्रष्ठा०। क्तः। द्यतिस्यतीतीत्वम्॥ निर्गच्छति॥

प्रस्नः। पुं० स्नानार्थकटाहविशेषे॥ प्रस्नान्त्यस्मिन्। स्ना०। घञर्थेकविधानंस्थास्नापाव्यधिहनियुध्यर्थम्॥

प्रस्फुटः। त्रि० प्रफुल्ले॥ प्रकर्षेणस्फुटः॥

प्रस्फुटितः। त्रि० विकसिते। प्रकर्षेणस्फुटितः॥

प्रस्फुरितः। त्रि० प्रचलिते॥ प्रोल्लसिते॥

प्रस्फोटनम्। न० शूर्पे॥ ताडने॥ विकाशने॥ प्रस्फोट्यतेऽनेन। स्फुट्। करणेल्युट्॥ पचने॥

प्रस्रवः। पुं० प्रवाहे॥ स्रवणंस्रवः। स्रुगतौ॥ ऋदोरप्। प्रकृष्टः स्रवः॥ क्षीरादेर्द्रवद्रव्यस्यक्षरणे॥

प्रस्रवणः। पुं० किष्किन्धासमीपवर्तिनिगिरिविशेषे॥ माल्यवत्पर्वते॥ स्वेदे॥ न० पर्वतस्थानभेदे स्रवज्जलस्थितौ०पर्वतमूलाद्बहिः स्रवज्जलेवा। उत्से। झर्ना० इ० भा०॥ तज्जलगुणायथा। प्रस्रवणजलंस्वच्छंलघुमधुरंरोचनञ्चदीपनकृदितिराजनिर्घण्टः॥ स्रवन्त्यापोऽस्मात्। स्रु०। भीमादयइ०कृत्यल्युटवा०अपादानेल्युट्॥ प्रकर्षेणक्षरणे॥

प्रस्रावः। पुं० मूत्रे। पिसाब० इ० भा०॥ प्रस्रूयते। स्रुप्रस्रावे। प्रेद्रुस्तुस्रुवइतिघञ्॥

प्रस्रुतः। त्रि० बहति॥

प्रस्वानः। पुं० उच्चैःशब्दे॥ प्रकृष्टः स्वानः॥

प्रस्वेदः। पुं० अतिशयघर्मे॥ तदौ

षधंयथा । चन्दनंकुङ्कुमंमांसीकर्पूरोजातिपत्रिका । जातीकक्कोलपूगानांलवङ्गस्यफलानिच ॥ अगुरुश्रीरकाश्मर्यः कुष्ठंतगरनालिका गोरोचनाप्रियङ्गुश्च चोलंमदनकंनखम् ॥ सरलः सप्तपर्णश्चलाक्षाचामलकीतथा । कर्बूरकःपद्मकञ्चएतैस्तैलंप्रसाधितम् । प्रस्वेदमलदौर्गन्ध्यकण्डूकुष्ठहरंपरम् । पुमान्युवास्याच्छुक्राढ्यः स्त्रीणांचात्यन्तवल्लभः ॥ स्त्रीशतंगच्छतेरुद्रवन्ध्यापिलभतेसुतम् ॥ इतिगारुडे १९८ अध्यायः ॥

प्रहतः । त्रि० वितते ॥ क्षुण्णे ॥ प्रहन्यतेस्म । हन० । क्तः ॥ प्रकर्षेणहिंसिते० गते० च ॥

प्रहरः । पुं० दिवसस्यचतुर्थांशे । अहोरात्रस्याष्टभागैकभागे । यामे । पहर० इ० भा० ॥ प्रक्रियतेढक्कादिरस्मिन् । हृञ्० । पुंसिसंज्ञायामितिघः ॥

प्रहरकुटवी । स्त्री० कुटुम्बिनीक्षुपे ॥

प्रहरणम् । न० शस्त्रमात्रे । आयुधे ॥ प्रह्रियतेऽनेन । हृञ्० । करणेति ल्युट् ॥ अग्नौप्रक्षेपेइतिकर्ममीमांसकाः ॥ युद्धे ॥ प्रहारे ॥ सगणे ॥ ऽः ॥

प्रहरकलिका । स्त्री० शर्करीप्रभेदे ॥ ननभनलगितिप्रहरणकलिका ॥ यथा । व्यथयतिकुसुमप्रहरणकलिका प्रमदवनभवातवधनुषितता । विरहविपदिमेशरणमिहततो० मधुमथनगुरुस्मरणमविरतम् ॥

प्रहरी । त्रि० प्रहरवति । पहरेवारी० इ० भा० ॥

प्रहर्त्ता । त्रि० प्रहारकर्त्तरि । मारके ॥ प्रहरति । प्रहृञस्तृच् ॥

प्रहर्षः । पुं० प्रमोदे ॥ प्रकृष्टोहर्षः ॥

प्रहर्षणः । पुं० एकदेहे । बुधग्रहे ॥ त्रि० हर्षविशिष्टे ॥ हर्षकारके ॥

प्रहर्षणी । स्त्री० अतिजगतीप्रभेदे ॥ तस्यालक्षणंतथा । म्नौज्रौगस्त्रिदशयतिः प्रहर्षणीयम् । अपिच । त्याशाभिर्मनजरगाः प्रहर्षणीयम् । इ० ॥ लक्ष्यंयथा । गोपीनामधरसुधारसस्यपानैरुत्तुङ्गस्तनकलसोपगूहनैश्च । आश्चर्यैरपिरतिविभ्रमैर्मुरारेः संसारेमतिरभवत्प्रहर्षणीह ॥ हरिद्रायाम् ॥

प्रहसनम् । प्रहासे ॥ आक्षेपे ॥ रूपकान्तरे ॥ हसे० । ल्युट् ॥

प्रहसन्ती । स्त्री० पूथ्याम् ॥ वासन्त्याम् ॥ प्रहसति । हसेहसने । लटः शतृ । उगित्वान्ङीप् । शप्श्यनोरितिनुम् ॥ प्रकर्षेणहसन्त्याम् ॥

प्रहस्तः । पुं० चपेटे । प्रतले ॥ प्रसतोहस्तः । प्रादयोगतेतिसमासः ॥ रावणस्यसेनापतौ ॥

प्रहाणः । पुं० चये ॥ हात्यचङ्० बल्व

म् ॥

प्रहारः । आघाते । चोट० फट० इभा० ॥ प्रहरणम् । हृञ्० ॥ घञ्० ॥ श्रान्तेभीतेत्यक्तशस्त्रे पतितेवालके तथा । प्रहरन्तिनवीरास्ते धर्मएषसनातन : ॥

प्रहारवल्ली । स्त्री० मांसरोहिण्याम् ॥

प्रहास : । पुं० अट्टहासे । शिवे ॥ नटे ॥ सोमतीर्थे ॥ अत्यर्थहासे । अनुचिताचरणप्रकाशनेनलज्जोत्पादने ॥ प्रहसनम् । हसे० । घञ्० ॥

प्रहासी । पुं० वासन्तिके । विदूषके । प्रीतदे । भाण्ड० इ० भा० ॥ प्रकृष्टं हासयति० हसतिवा । णिनि : ॥ प्रहासोऽस्यास्तिवा । इनि : ॥

प्रहि : । पुं० कूपे ॥ प्रह्रियते । प्रेहरते : कूपेइति० इनि० ॥

प्रहितम् । न० सूपे ॥ त्रि० प्रक्षिप्ते ॥ प्रेरिते ॥ प्रधीयतेस्म । डुधाञ्० क्त : । दधातेर्हि : ॥

प्रहीण : । त्रि० विगते । परित्यक्ते । । विहीने ॥ ओहाक्० । क्त : ॥ घुमास्थेतीत्वम् । ओदितश्चेतिनिष्ठातस्यन : ॥

प्रहीणदोष: । त्रि० नितान्तनिर्मलस्वान्त ॥ प्रहीणा : दोषारागादयोयस्य ॥

प्रहुत : । पुं० पञ्चमहायज्ञान्तर्गतभूतयज्ञे ॥ प्रकर्षेणहूयते । हु० । क्त:

प्रहृष्ट : । त्रि० सन्तुष्टे ॥ प्रकर्षेणहृष्टे ॥

प्रहेणकम्)
प्रहेलकम्) न० पिष्टकविशेषे । वायने ; वाचनके । व्रतोपायने । वायना० इ० भा० ॥

प्रहेलिका । स्त्री० प्रवह्लिकायाम् । प्रश्नदूत्याम् । दुर्विज्ञानार्थप्रश्ने । पहेली० इ० भा० ॥ लक्षणंयथा । व्यक्तीकृत्यकमप्यर्थंस्वरूपार्थस्यगोपनात् । यत्रवाह्यान्तरावर्थौकथ्येते साप्रहेलिका ॥ साद्विधार्थीचशाब्दी चप्रख्याताप्रश्नशासने । आर्थीस्यादर्थविज्ञानाच्छाब्दीशब्दविभागत : ॥ आर्थीयथा । तरुण्यालिङ्गित : कण्ठे नितम्बस्थलमाश्रित : । गुरूणांसन्निधानेपिक : कूजतिमुहुर्मुहु: ॥ पानीयकुम्भइति ॥ शाब्दीयथा । सदारिमध्यापि नवैरियुक्तानितान्तरक्ताप्यसितैवनित्यम् । यथोक्तवादिन्यपिनैवदूतीकानामकान्तेतिनिवेदयाशु ॥ सारिका । इति ॥ एवम्० सोदर्यवर्येणनितान्तमादौ सम्भावितोनिर्गतभी : सभीम : । राजन्भवद्वाहुबलेनतुल्यो निगूढनामाचकविर्ब्रवीति ॥ अस्याअर्थ: । आदौसोत्० उकारसहित : । भीमोनिर्गतभी : मकार : । अर्यवर्येणस्वामिवाचकेनपतिशब्देनसम्भावित : पश्चाद्युक्त : । भवद्वाहुबलेनतुल्यो

दीर्घः। तथाच॰उमापतिरितिकवेर्नामात्रनिगूढम्। प्रहेलिकायाम् नेयार्थत्वदूरान्वयादिनदूषणमिति ज्ञेयम्॥ प्रहेलयति॰ अभिप्रायंसूचयति। हिलभावकरणे। क्वुन्शिल्पिसंज्ञयोरितिक्वुन्॥

प्रह्लन्नः। त्रि॰ हृष्टे। प्रमुदिते। प्रीते॥ प्रह्लादयतेस्म। ह्लादी सुखे च क्तः। रदाभ्यामितिनत्वम्। ह्लादो निष्ठायामितिह्रस्वः॥

प्रह्लादः। पुं॰ निनदे। शब्दे॥ हर्षे। प्रमोदे॥ प्रह्लादे। परमभागवतेहिरण्यकशिपोः पुत्रे॥ प्रकर्षेणह्लादयति॰ आनन्दयति॰ परमसात्त्विकत्वेनसर्वान्॰ इति प्रह्लादोदैत्यानांमध्ये भगवतोविभूतिः॥

प्रह्वः। त्रि॰ प्रवणे। नम्रे। नते। नम्रशीले॥ अनुकूले। प्रह्वयति। ह्वेञ्स्पर्धायांशब्दे च। कविधौसर्वत्रप्रसारणिभ्योडइतिडः॥ प्रहूयतेऽसौ। ह्वेञ्॰। सर्वनिघृष्वेतिसाधुः। आकारवकारयोर्लोपः। जहातेर्वा॥ आसक्तौ॥ शिरसानम्रे॥ महति॥ यथा। तदाप्रह्वाःसर्वकार्येविघ्नानश्यन्तुमेशिवे॰ इतिदेवीभागवतम्।

प्रह्वत्वम्। न॰ शिरसानतौ॥

प्रह्वीभूतः। त्रि॰ प्रणते। शिरसानम्रे। नमस्कृतवति॥

प्रांशुः। त्रि॰ उच्चे। उन्नते। तुङ्गे॥ प्रकृष्टाअंशवोऽस्य॥ जगत्त्रयंक्रममाणेभगवतिवामने॥ तोयेतुपतितेहस्तेवामनोभूदवामनः। सर्वदेवमयंरूपंदर्शयामासवैविभुः॥ भूःपादौ॰ द्यौः शिरश्चास्यचन्द्रादित्यौचचक्षुषी। इत्यादिविश्वरूपंदर्शयित्वा॰ तस्यविक्रमतोभूमिं॰ चन्द्रादित्यौस्तनान्तरे। नभःप्रक्रममाणस्यनाभ्यान्तौसमवस्थितौ॥ दिवमाक्रममाणस्यजानुमूलेव्यवस्थिताविति प्रांशुत्वं दर्शितं॰ ह॰ वं॰॥

प्राकरणिकः। त्रि॰ प्रकरणागते॥

प्राकषिकः। पुं॰ षिड्गे॥ मायानर्तके॥ परदारोपजीविनि॥ प्राकषति। कषहिंसायाम्। प्राङ्पूर्वात्कष इतिक्विकन्।

प्राकाम्यम्। न॰ महादेवस्याष्टविधैश्वर्यान्तर्गतैश्वर्यविशेषे॥ स्वच्छन्दानुमतौ। अवसर्गे। स्वाच्छन्द्यानुमनने॥ प्राकाम्यमिच्छानभिघातः। यतोभूमावुन्मज्जति॰ निमज्जतिच॰ यथोदके॥ प्रकामस्यभावः। ष्यञ्॥

प्राकारः। पुं॰ वरणे॥ साले। वप्रोपर्यन्यत्रवा॰ इष्टकादिरचितवेष्टने॥ अस्यपरिमाणं यथा। ऊर्ध्वंविंशतिहस्तेभ्योनैवकुर्याद्गृहंगृही। ऊर्ध्वंविंशतिहस्तेभ्यः प्राकारंनशुभप्रदम्॥ तस्यद्वारमानम्। प्रस्थेह

स्तद्वयात्पूर्वंदीर्घंहस्तत्रयंतथा । गृहिणांशुभदंद्वारंप्राकारस्यगृहस्यच । नमध्यदेशेकर्तव्यंकिञ्चिन्न्यूनाधिकेशुभमिति । ब्र० पु० ॥ प्रक्रियते । डुकृञ्० । कर्मणिघञ् । उपसर्गस्यघञीतिदीर्घः ॥

प्राकृतः । त्रि० नीचे । प्रकृष्टमकृतमकार्यमस्य ॥ स्वाभाविके ॥ शास्त्रासंस्कृतबुद्धौ । बालसमे ॥ संस्कृतेतरभाषायाम् ॥ संस्कृतप्रकृतिके । भाषाप्रभेदे ॥ प्रकृतौसंस्कृतेभवः ततआगतोवा । तत्रभवः ततआगतइतिवाऽण् ॥ पुं० प्रलयविशेषे । प्रकृतौसंस्थितंव्यक्तमतीतप्रलयेतुयत् । तस्मात्प्राकृतसंज्ञोयमुच्यतेप्रतिसञ्चरः ॥ प्रकृत्यासिद्धः ॥ पुं० प्रकृतिप्रवर्त्तकेभगवति ॥ गुणविशेषे । यथाशैवानांमतेधर्मज्ञानवैराग्यादयोबुद्धिगुणाभावसंज्ञया विज्ञाताः तेचसांसिद्धिकाः दैनयिकाः प्राकृतास्त्वेतित्रिधाभवन्ति । तत्रप्राकृतोदेहसंयोगेव्यक्तः स्वप्नादिबोधवत् । यः स्वप्नमदमूर्च्छाप्रबुद्धस्य० यथाप्रस्तुतसंस्कारइवदेहसंयोगएव व्यज्यतेनदेहापायेपिसप्राकृतोनामगुणोविज्ञेयः । इतिशैवाः ॥ त्रि० प्रकृतिसम्बन्धिनि ॥

प्राकृतज्वरः । पुं० ऋतुज्वरे ॥ यथा । वर्षाशरद्वसन्तेषुविष्वृतुषुक्रमेणवातपित्तकफजज्वराः । यथा । वर्षाशरद्वसन्तेषुवाताद्यैः प्राकृतक्रमात् । इति ।

प्राकृतदोषः । पुं० वर्षाशरद्वसन्तेषुक्रमेणकुपितेषुवातपित्तकफेषु ॥ यथा । चयप्रकोपप्रशमाःपित्तस्यप्रावृडादिषु । श्लेष्मणः शिशिराद्येषुवायोर्घर्मादिषुत्रिषु ॥ इतिरचितः ॥

प्राकृतप्रलयः । पुं० प्रकृतेर्लये ॥ य० निर्गुणस्यचनित्यस्य चाद्यन्तरहितस्यच । निमेषाणांसहस्रेणप्रकृतेर्दण्डउच्यते ॥ षष्टिदण्डात्मकस्तश्चवासरश्चप्रकीर्तितः । मासस्त्रिंशद्दिवारात्रैर्वर्षंद्वादशमासकैः ॥ एवङ्गतेशताब्देचश्रीकृष्णेप्रकृतेर्लयः ॥ प्रकृत्यांचप्रलीनायांतदैवप्राकृतोलयः । सर्वाः संहृत्यसाचैकामहाविष्णोः प्रसूश्चया । कृष्णवक्षसिलीनाचमूलप्रकृतिरीश्वरी ॥ इ० ब्र० ॥ अपिच का० पु० ॥ प्रकृतौसंस्थितोयस्मात्सर्वस्तन्मात्रसंश्रयः । अहङ्कारमहत्तत्त्व गतोयत्प्राकृतोलयः ॥ प्रकृतौसंस्थितोव्यक्तमतीतप्रलयस्तुयत् । तस्मात्प्राकृतसंज्ञोयमुच्यतेप्रतिसञ्चरः ॥ इ० ॥

प्राकृतमानुषः । पुं० सामान्यमनुष्ये ॥ यथा । एकादशचमूनाथंभीमपादेनमास्पृश । पञ्चानामपियोभर्त्ता नासौप्राकृतमानुषः ॥

प्राकृतमित्रम् । न० स्वदेशव्यवहितदेशावस्थितेराजनि ॥

प्राकृतशत्रुः । पुं० एकविषयाभिनिवेशिनिनृपादौ ॥

प्राकृतिकः । पुं० बन्धविशेषे ॥ सचप्रकृतावात्मज्ञानात्० येप्रकृतिमुपासतेतेषांभवति । योवायुपुराणे०प्रकृतिलयादित्युच्यते । पूर्णंशतसहस्रन्तुतिष्ठन्त्यव्यक्तचिन्तकाइति ॥ त्रि०प्रकृतिविकारे । प्रकृतिसम्बन्धिनि ॥

प्राक्कूलः । त्रि० प्रागग्रे ॥

प्राक्तनः । त्रि० प्राग्भवे ॥ कालवाचिनोऽव्ययात्ट्युट्युलौ ॥

प्राक्तनकर्म्म । न० अदृष्टे । भाग्ये ॥ पुराकृतकार्य्ये ॥

प्राक्फलः । पुं० पनसे ॥

प्राक्फल्गुनी । स्त्री० पूर्वफल्गुन्याम् ॥

प्राक्फल्गुनीभवः ।
प्राक्फाल्गुनः ।
प्राक्फाल्गुनेयः । } पुं० बृहस्पतौ । जीवे । चित्रशिखण्डिजे ॥ तीक्ष्णतायाम् । प्रखरत्वे ॥

प्रागभावः । पुं० कार्य्यस्योत्पत्तेः पूर्व्ववर्त्तिनि०अभावविशेषे ॥ सच०अनादिः सान्तः । आकाशादावतिव्याप्तिवारणायसान्तइति । घटादावतिव्याप्तिवारणायानादिरितितार्किकाः ॥ विद्यमानस्यैवघटस्यमृत्पिण्डेष्वभावः प्रागभावः आविर्भावजनकइतिसत्कार्य्यवादिनः ॥

प्रागल्भ्यम् । न० प्रगल्भतायाम् । प्रतिभातिशये ॥ यथा । प्रागल्भ्यहीनस्यनरस्यविद्या०शस्त्रंयथाकापुरुषस्यहस्ते । नतृप्तिमुत्पादयतेशरीरेन्धस्यदाराइवदर्शनीयाः ॥ इ० ॥ स्त्रीणामयत्नजेभावविशेषे ॥ य० । प्रागल्भ्यौदार्य्यमाधुर्य्यशोभाधीरत्वकान्तयः । दीप्तिश्च०यत्नजा०भावहावहेलास्त्रयोऽङ्गजाः ॥ इ० ॥ प्रगल्भस्यभावः । ष्यञ् । प्रागल्भ्यंपराभिभवसामर्थ्यमितिगीताभाष्यटीका ॥

प्रागुदीची । स्त्री० पूर्वोत्तरदिशि ॥

प्राग्गमनम् । न० अग्रतोनिस्सरणे ॥

प्राग्ज्योतिषः । पुं० कामरूपे । नरकासुरपुरे ॥ अत्रैवहिस्थितोब्रह्माप्राङ्नक्षत्रंससर्जह । ततःप्राक्ज्योतिषाख्येयंपुरीशक्रपुरीसमा ॥

प्राग्भद्रपदा । स्त्री० पूर्वभाद्रपदनक्षत्रे ॥

प्राग्भागः । पुं० पर्वतादेरग्रभागे ॥

प्राग्भारः । पुं० प्राकृतिविशेषे ॥ पर्वताग्रभागे ॥ तटे ॥

प्राग्रहरः । त्रि० प्रधाने । श्रेष्ठे ॥ प्रकृष्टमग्रम् । प्राग्रंहरति । हरतेरनुद्यमनेच् ॥

प्राग्राटम् । न० अघनेदधनि ॥

प्राग्र : । त्रि० अग्रे । श्रेष्ठे ॥ प्रकुष्टोग्र : ॥

प्राग्वंश : । पुं० घृताधारगृहात्पूर्व गृहे । पत्नीशालाख्ये । हवि : शालाया : पूर्वभागेयजमानादीनांस्थित्यर्थेगेहे ॥ प्राञ्चति । अञ्चु० । ऋत्विगादिनाक्विन् । प्राग् ०वंश : गोत्रंस्थूणावाऽत्र ॥ यज्ञशालाया:पूर्वपश्चिमस्तम्भयोरर्पितेपूर्वपश्चिमायते काष्ठे ॥

प्राघात : । पुं० युद्धे ॥ प्रकृष्टआघातोयस्मिन् ॥

प्राघार: । पुं० घृतादिक्षरणे । श्च्योते ॥ प्राघरणम् । घृक्षरणदीप्त्यो: । घञ् । उपसर्गस्यघञीतिदीर्घ : ॥

प्राघुण : ।) पुं० अति-
प्राघुणिक : ।) पु० थौ ॥
प्राघूर्ण : । पुं०) पुं० अति-
प्राघूर्णिक : ।) थौ ॥
प्राङ्क : ।) पुं० पणव-
प्राङ्ग : ।) पुं० वाद्ये ॥

प्राङ्गणम् । न० अङ्गने । चत्वरे । अजिरे । अंगना० आंगन० इ० भा० ॥ सूर्यविद्धस्यतस्यदोषोयथा । अभद्रदंसूर्यवेधंप्राङ्गणस्यतथैवचेति ॥ अभिव्यक्तिस्थाने । गृहाद्बहिस्थले ॥ पणववाद्ये ॥ प्रकृष्टम्अङ्गनम् ॥

प्राङ्न्याय : । पुं० चतुर्धोत्तरान्तर्गतो त्तरविशेषे ॥ यत्राभियुक्तएवंब्रूयात् । अस्मिन्नर्थेऽनेनाहमभियुक्तस्तत्रचायंव्यवहारमार्गेणपराजित इति । उक्तञ्चकात्यायनेन । आचारेणावसन्नोपिपुनर्लेखयतेयदि । सोभिधेयोजित : पूर्वंप्राङ्न्यायस्तुसउच्यते ॥ इ० ॥

प्राक् । अ० पूर्वदिशि ॥ पूर्वदेशे ॥ पूर्वकाले ॥ प्राचिदेशे० प्राचोदेशात्० प्राङ्देशोवा । दिक्छब्देभ्य : सप्तमीपञ्चमीप्रथमाभ्योदिग्देशकालेष्वस्तातिरिति० अस्ताति : । अञ्चेर्लुक् । एवंदिशि० कालेच ॥ इहकस्मान्नभवति० पूर्वस्मिन्देशेवसतीति । नैषदोष: । देशविशेषणमेतत् । इ० भाष्यम् ॥ योहिदेशेनविशेष्यमाणोदेशोभवतितत : प्रत्ययो० नत्विशेषणादित्यर्थ : ॥ पूर्वस्मिन् ॥ अवान्तरे ॥ अग्रे ॥ प्रभाते ॥ अतीते ॥

प्राङ् । त्रि० पूर्वदिशि ॥ पूर्वदेशे ॥ पूर्वकाले ॥ प्रकर्षेणाञ्चति । सुप्युपपदेअञ्चे ऋत्विगादिनाक्विन् । अनिदितामितिनलोप : । उगिदचामितिनुम् । संयोगान्तस्यलोप: । नुमोनस्य० क्विन्प्रत्ययस्येतिकुत्वेनङ्कार : ॥

प्राचिका । स्त्री० दंशे । डांस० इ० भा० ॥ पक्षिविशेषे ॥ प्राञ्चति । अञ्चु० । क्वुन् । इत्त्वम् ॥

प्राची । स्त्री० पूर्वस्यांदिशि ॥ पूज्यपूजकयोरग्रे ॥ यत्रैवभानुस्तुवियत्युदेतिप्राचीतितांविदविदोवदन्ति । तथा पुरः पूजकपूज्ययोश्च सदागमज्ञाः प्रवदन्तितन्ते ॥ प्राथम्ये ऽत्रप्रशब्दः । प्रथममञ्चतिप्राप्नोतिसूर्यम् । अञ्चु० । ऋत्विगादिनाक्विन् । उगितश्चे ङीप् ॥

प्राचीनम् । न० वृतौ । प्राचीरे ॥ त्रि० प्रागभवे । पूर्वदिग्देशकालभवे ॥ प्राचि ॥ प्रागेव । विभाषाञ्चेरदिक् स्त्रियामिति० खः ॥

प्राचीनपनसः । पुं० बिल्वे । गोहरीतक्याम् ॥

प्राचीनयोग्यः । पुं० वेदप्रसिद्धे सत्ययोग्याख्यमुनौ ॥ प्राचीनयोगस्य गोत्रापत्यम् । गर्गादित्वाद्यञ् । बहुत्वे प्राचीनयोगाः ॥

प्राचीनवंशः । पुं० कर्ममीमांसाप्रसिद्धे । मण्डपविशेषे । यस्य मण्डपविशेषस्योपरिवंशाः प्रागग्राभवन्ति सप्राचीनवंश इत्युच्यते ॥

प्राचीनवर्हिः । पुं० इन्द्रे ॥ पृथोः प्रपौत्रे० प्रचेतसांपितरि० राजर्षिविशेषे ॥ प्राचीनाग्राः कुशास्तस्यपृथिव्यांविश्रुतामुने । प्राचीनवर्हिरभवत्ख्यातो भुविमहाबलः ॥

प्राचीनशालः । पुं० वेदप्रसिद्धे मुनिविशेषे । औपमन्यवे ॥

प्राचीना । स्त्री० वनतिक्तिकायाम् । पाठायाम् । आकनादि० इ० गौ० भा० ॥ नाकुल्याम् । रास्नायाम् ॥ प्राचिभवा । विभाषाञ्चेरिति खः । टाप् ॥ प्राग्भवायाम् ॥

प्राचीनामलकम् । न० वारिवदरे । पानीयामलके ॥ प्राचीनामलकं दोषत्रयजिद्गरघातिच ॥

प्राचीनावीतम् । न० अपसव्ये । श्राद्धादौवामकरेवहिष्कृते सति० दक्षिणस्कन्धार्पितयज्ञसूत्रे । विपरीतधृतयज्ञोपवीते ॥ तथाहि । सव्यंवाहुंसमुद्धृत्यदक्षिणेतुधृतंद्विजाः । प्राचीनावीतमित्युक्तं पित्र्येकर्मणियोजयेत् ॥ प्राचीनंप्रदक्षिणमावीयतेस्म । अज० । अजेर्व्यघञपोः ॥ वीगत्यादिषुवा । क्तः ॥ यद्वा । प्राचीनंप्रदक्षिणमाजतिस्म० आवेतिस्मवागत्यर्थेतिक्तः ॥

प्राचीनावीती । पुं० अपसव्यवतिद्विजे ॥ वामपाणावुद्धृतेदक्षिणस्कन्धस्थितेवामकक्षावलम्बे यज्ञसूत्रेवस्त्रेवाप्राचीनावीतीद्विजोभण्यते ॥ प्राचीनावीतमस्यास्ति । अतइनिठनावितीनिः ॥

प्राचीपतिः । पुं० इन्द्रे ॥

प्राचीरम्। न० प्रान्ततोवृतौ। ग्रामादेरन्तेकण्टकादिवेष्टने ॥ दुर्गार्थंनगरादे: प्रान्तभागेवेणुकण्टकवेष्टनादिमयीवृत्तिर्वेष्टनिकेतिकश्चिद्भरत: ॥ मृन्मय्यामपिवृतौप्राचीरमुपचारादितिस्वाम्यादय: ॥ प्राचीयते। प्राङ्पूर्वश्चिञ्चयने। शुसिचिमीनांदीर्घश्चेतिक्रन्दीर्घौ ॥

प्राचेतस:। पुं० प्राचीनवर्हिराजपुत्रेषु ॥ सान्तनित्यबहुवचनान्तो०यम् ॥

प्राचेतस:। पुं० वाल्मीकिमुनौ। रामायणप्रवक्तरि ॥ प्रचेतसोऽपत्यम्। अण् ॥

प्राच्य:। पुं० शरावत्यानद्यामर्यादाया: प्राग्दक्षिणदेशे ॥ देशान्तरे ॥ यथा। अङ्गावङ्गामद्गुरकाअन्तर्गिरिवर्हिर्गिरा:। तत: प्रवङ्गामातङ्गामलयामलवर्त्तका: ॥ सुह्मोत्तरा: प्रविजयाभार्गवाङ्गेयमालवा:। प्राग्ज्योतिषाश्चपुण्ड्राश्चविदेहास्ताम्रलिप्तका:॥ साल्वामागधगोनर्दा: प्राच्याजनपदा: स्मृता: ॥ इ० मत्स्यपुराणम् ॥ त्रि० पूर्वदेशीये ॥ प्राच्यांभव:। द्युप्रागितियत् ॥

प्राट्। पुं० प्रश्नकर्तरि ॥

प्राजक:। पुं० सारथौ। सूते ॥

प्राजनम्। न० तोदने। वृषभादिप्रेरणदण्डे ॥ प्रवीयतेऽनेन। अज०। ल्युट्। वायावितिवीन ॥

प्राजापत्य:। पुं० प्रयागे ॥ जैनराजभेदे। त्रिपृष्ठे ॥ प्रजापतेरपत्ये। देवे ॥ असुरे ॥ विवाहविशेषे। कार्ये ॥ सहोभौचरतांधर्ममितिवाचानुभाष्यच। कन्याप्रदानमभ्यर्च्यप्राजापत्योविधि: स्मृत: ॥ पञ्चमवत्सरे ॥ नीरोगाश्चनिराबाधामानवाविगतद्विष:। बहुक्षीरास्तथा: गाव: प्राजापत्येवरानने ॥ पू ॥ दैवसर्गान्तरे ॥ प्रजापतेरपत्यम्० प्रजापतिर्देवताऽस्य० प्रजापतेरिवायंवेत्याद्यर्थे० दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदाण्ण्य: ॥ न० तपसि ॥ पुं० न० द्वादशाहसाध्येव्रतविशेषे ॥ यथा० त्र्यहंप्रातस्त्र्यहंसायंत्र्यहमद्यादयाचितम्। त्र्यहंपरञ्चनाश्नीयात्प्राजापत्यंचरन्द्विज: ॥ अत्रग्रासपरिमाणापेक्षायामाहपराशर:। सायंद्वाविंशतिर्ग्रासा: प्रात: षड्विंशतिस्तथा। अयाचितेचतुर्विंश: परंचानशनंस्मृतम् ॥ कुक्कुटाण्डप्रमाणस्स्याद्यावान्वाप्रविशेन्मुखम्। एतंग्रासंविजानीयाच्छुद्ध्यर्थंकायशोधनम् ॥ हविष्यान्नमश्नीयाद्यथारात्रौतथादिवा। त्रींस्त्रीण्यहानिशास्त्रीयान्ग्रासान्सङ्ख्याकृतान्यथा ॥ अयाचितं

तथैवाद्यादुपवासस्त्र्यहंभवेदिति ॥ पुं॰ रोहिणीनक्षत्रे ॥ त्रि॰ प्रजापतिसम्बन्धिनि ॥

प्राजापत्या । स्त्री॰ यजुर्वेदीयोपाख्यानग्रन्थोक्तायाम् । संन्यासश्रमपूर्वकर्तव्यप्रजापतिदेवताकसर्वस्वदक्षिणायामिष्टौ ॥ यथा । प्राजापत्यांनिरूप्येष्टिं सर्ववेदसदक्षिणाम् । आत्मन्यग्नीन्समारोप्यब्राह्मणः प्रव्रजेद्गृहादिति ॥

प्राजिता । पुं॰ सारथौ । यन्तरि । सूते ॥ प्राजति । अज॰ । तृच् । अन्तर्भावितण्यर्थोवा । वलादावार्द्धधातुकेवेष्यतइतिवीभावोन ॥

प्राज्ञः । पुं॰ कल्किदेवस्यज्येष्ठभ्रातरि ॥ परमात्मनि ॥ विदितवेदतदुपकरणार्थे॰विवेकिनि ॥ प्रज्ञाश्च विनाशिस्वरूपानुभवरूपायस्यसप्रज्ञः । प्रज्ञएवप्राज्ञः । प्रज्ञाद्यण् ॥ पक्षिःबिशेषे । राजशुके । शतपत्रे । राजसूया॰ डू॰ भा॰ ॥ कारणशरीराऽभिमानिनिजीवे । मलिनसत्त्वप्रधानाविद्योपाधिकेजीवे ॥ भूतेभविष्यतिचविषयेज्ञातृत्वंतथासर्वस्मिन्नपिवर्तमानेविषयेज्ञातृत्वमस्यैवेतिप्रकर्षेणजानातीति॰प्रज्ञः । सएवप्राज्ञः ॥ सुषुप्तोपिहिभूतपूर्वगत्याप्राज्ञउच्यते ॥ प्रायेणमज्ञः : त्रि॰ पण्डिते ॥ पण्डितेचगुणाःसर्वेमूर्खेदोषाश्चकेवलम् । तस्मान्मूर्खसहस्रेषुप्राज्ञएकोविशिष्यतइतिविष्णुशर्मा ॥ दक्षे ॥

प्राज्ञता । स्त्री॰ विद्वत्त्वे ॥ यथा । पदंपदार्द्धमेकंवाआहरेच्चसुभाषितम् । मूर्खोपिप्राज्ञतांयातिनदीभिः सागरोयथा इति ॥

प्राज्ञमानी । त्रि॰ पण्डिताभिमानिनि ॥

प्राज्ञा । स्त्री॰ बुद्धिमत्याम् । धीमत्याम् ॥ प्रज्ञाऽस्त्यस्याः । प्रज्ञाश्रद्धार्चाभ्योणः । टाप् ॥

प्राज्ञी । स्त्री॰ स्वयंज्ञाल्याम् । प्राज्ञायाम् ॥ प्रजानाति । ज्ञा॰आतश्चोपसर्गइतिकः ॥ प्र॰ अण् ॥

प्राज्यः । त्रि॰ प्रचुरे । प्रभूते । अदभ्रे ॥ प्रवीयते । अज॰ ण्यत् । वा॰वीभावोन ॥ आज्यसम्पन्ने ॥ प्रभूतमाज्यंयस्यसः ॥

प्राञ्जलः । त्रि॰ सरले ॥

प्राञ्जलिः । त्रि॰ बद्धाञ्जलौ । कृतसम्पुटकरयुगले ॥ भक्तिनम्रे ॥ प्रकृष्टोमूर्द्ध्निकृतोऽञ्जलिर्येन॰यस्यवा । प्रवद्धः अञ्जलिर्येनवा ॥

प्राड्विवाकः । पुं॰ अक्षदर्शके । विचारार्थराजनियुक्तपुरुषे । व्यवहारद्रष्टरि । ऋणादानादीन्यष्टादशविवादपदानिव्यवहाराः तेषांनिर्णेतरि । जज्॰ इति अङ्गरेजीभाषा ॥ प्रच्छनं । प्रच्छज्ञीप्सायाम् । क्विब्वचिप्रच्छि

श्रिस्तुद्रुकटप्रुच्छांदीर्घोऽसम्प्रसारणञ्चेत्युणादिसूत्रेणक्विब्दीर्घौ० सम्प्रसारणाभावश्च । विवचनम् । घञ् । प्राट्चविवाकश्चप्राड्विवाकौ० प्रश्नविवेकावस्यस्त :। अर्शआद्यच् । प्रश्नविचारयो : कुशलइत्यर्थ : ॥ यद्वा । पृच्छतिवादिप्रातिवादिवाक्यम्प्राट् । च्छ्वो : शूडनुनासिकेचेति० शादेशः । विविच्यवक्तीतिविवाक :। घञ् । प्राट्चासौविवाकश्चेति० प्राड्विवाक :॥ यथाहु :। विवादानुगतंपृष्ट्वापूर्ववाक्यंप्रयत्नत :। विचारयतियेनासौप्राड्विवाकस्तत : स्मृत : इति ॥ अपिच । अर्थिप्रत्यर्थिनौपृच्छतीतिप्राट् । तयोर्वचनंविरुद्धाविरुद्धञ्चसभ्यै : सहविविनक्तिविवेचयतिवेतिविवाक :। प्राट्चासौविवाकश्चेतिप्राट्विवाकः॥ उक्तञ्च । विवादानुमतंपृष्ट्वा ससभ्यस्तत्प्रयत्नत : । विचारयतियेनासौप्राड्विवाकस्तत : स्मृत :॥ इति ॥

प्राण :। पुं० प्राणसनवति० नासाग्रस्थानवर्तिनिवायौ ॥ नासाग्रे प्रत्यचमुपलभ्यमानत्त्वात् । प्रागनितीतिव्युत्पत्तेश्च ॥ तस्यकर्मवहिर्गमनम् । तस्यरूपम्० इन्द्रनीलप्रतीकाशंप्राणरूपंप्रकीर्तितम् । तस्यस्थानानि० आस्यनासिकयोर्मध्येवर्ततेनाभिमध्यगे । प्राणालयइतिप्राहु : पादाङ्गुष्ठेपिकेचनेतियोगार्णव :॥ शरीरान्त : सञ्चारिणिवायौ ॥ सचैकोप्युपाधिभेदात्प्राणापानादिकांसंज्ञांलभते ॥ इन्द्रियेषु ॥ प्राज्ञे० वीजात्मनि ॥ समष्टिलिङ्गशरीराभिमानिनिचैतन्ये० क्रियाशक्तिप्रधाने० हिरण्यगर्भे ॥ हंसरथे । ब्रह्मणि ॥ हृन्मारुते ॥ वोले । गन्धरसे ॥ काव्यजीवे ॥ बले ॥ धातु : पुंसि ॥ प्राणितिअनेनवा । अच्० घञ्वा । अनितेरितिणत्वम् ॥ प्रसरणेन० अनितिवा ॥ यस्मिन्सतिजीवनम्० यदपगमेचनभवति० सचवायुविशेषोलोकेरूढ : प्राणइति ॥ निश्वासोच्छ्वासकासैस्तुप्राणोजीवसमाश्रित:। प्रयाणंकुरुतेयस्मात् तस्मात्प्राण : प्रकीर्तित :॥ चि० पूरिते ॥

प्राणा :। पुं० भूम्नि० असुषु ॥ असव : प्राणाइति० असुप्राणशब्दाभ्यांबहुवचनान्ताभ्यांपञ्चप्राणादयउच्यन्ते पुनरेकैकाभिधानेवहुवचनम् । अतएव० प्राणोऽपानइत्युक्तम्० हृदिप्राणोगुदेपानइत्यादिचदृश्यते ॥ अस्योत्पत्तिर्यथा । मिलितैस्तैस्तुप्राणोभवतिपञ्चधेति । मिलितै : पञ्चभूतानांरजोंशै : प्राणापानादिपञ्चवृत्त्यात्मक : प्राणोभवतीत्यर्थ : ॥ शरीरस्थपञ्चप्राणायथा । प्राणोपान:

समानश्चोदानव्यानौचवायव : । शरीरस्थाइमे० इत्यमर : । इमेप्राणादयपञ्चवायव: शरीरेतिष्ठन्तितिचनियतस्थानस्था: । यदाहु: । हृदिप्राणो गुदेपान : समानोनाभिसंस्थित : । उदान : कण्ठदेशेचव्यान : सर्वशरीरगइति ॥ तेषांव्यापाराश्चयथा । अन्नप्रवेशनं० मूत्राद्युत्सर्गो ऽन्नविपाचनम् । भाषणादि० निमेषादि० तद्व्यापारा : क्रमादमी ॥ इति ॥

प्राणक : । पुं० सत्त्वजातीये । प्राणिमात्रे ॥ जीवकद्रुमे ॥ चोले । वस्त्रविशेषे ॥ बोले ॥

प्राणथ: । पुं० बायौ ॥ तीर्थे ॥ प्रजापतौ ॥ बलवति ॥ प्राणिति, अन० । शीङ्शपिरुगमिबञ्चिजीविप्राणिभ्योऽथ : ॥

प्राणद : । पुं० जीवकद्रुमे ॥ भगवति ॥ न० जले ॥ रक्ते ॥ प्राणान्ददाति० चेष्टयति । प्राणान्कालात्मना द्यति० खण्डयतिबा । प्राणान्दापयति० शोधयतिबा । प्राणान्दातिलुनातिबा । आतइतिक : ॥

प्राणदा । स्त्री० हरीतक्याम् ॥ ऋद्धिवृद्धे ॥ टाप् ॥

प्राणधारणा । स्त्री० असूनांधृत्यर्थमाहारे ॥ यथा । अथ प्रदायभूतेभ्य : सीताथवरवर्णिनी । तयोरप्यददाद्भ्रात्रोर्मधुमांसञ्चसम्भृतम् ॥ तयोस्तृप्तिमथोत्पाद्यवीरयो : कृतशौचयो : । विधिबज्जानकीपश्चाच्चक्रे साप्राणधारणामित्यार्षेरामायणे० अयोध्याबर्णनेदृष्टम् ॥

प्राणनम् । न० जीवने ॥ पुं० गले ॥ त्रि० आप्यायनकरे ॥

प्राणनाथ: । पुं० पत्यौ ॥ यमे ॥ त्रि० प्राणाऽधिपे ॥ प्राणानांनाथ: ॥

प्राणन्त : । पुं० रसाञ्जने ॥ बायौ ॥ प्राणात् । अन० । रुहिनन्दिजीबिप्राणिभ्य : षिदाशिषीतिझच् ॥

प्राणन्ती । स्त्री० हिक्कायाम् ॥ क्षुति । छिक्कायाम् ॥ षित्त्वान्ङीष् ॥

प्राणपण : । पुं० अतिप्रयासे ॥ प्राण: पणोयस्मिन् ॥

प्राणप्रतिष्ठा । स्त्री० प्रतिमायांजीवन्यासे ॥ प्राणानांप्रतिष्ठा ॥

प्राणप्रद : । त्रि० प्राणदातरि ॥

प्राणप्रदा । स्त्री० ऋद्धिनामकौषधौ ॥ प्राणंप्रददाति । डुदाञ्० । क : ॥

प्राणभास्वान् । पुं० अब्धौ । समुद्रे ॥

प्राणभृत् । पुं० जीवे ॥ प्राणान्बिभर्ति । डुभृञ्० । क्विप् । तुक् ॥

प्राणमय : । पुं० द्वितीयकोषे । कर्मेन्द्रियै : सहितेप्राणादिपञ्चके : क्रियाशक्तिमतिकार्यरूपे ॥ अस्यक्रियात्मकत्वेनरजोंशकार्यत्वम् ॥ स्थूलसमष्टिकारणीभूतेऽपंचीकृतपंचमहा

भूततत्कार्यात्मकेहिरण्यगर्भेसूत्रेऽमूर्तिर।शौसूक्ष्मसमष्टौ ॥ पूर्णोदेहे बलंयच्छन्नचाणायांय : प्रवर्तक :। वायु : प्राणमयोनासावात्माचैतन्यवर्जनात् ॥

प्राणरोध :। पुं० नरकान्तरे ॥

प्राणलय :। पुं० मरणे ॥ परमात्मनि। प्राणानांलये ॥ प्राणलयेजाते०सङ्कल्पविकल्पावपिमनसोनायासेन लीनौभवतएव० प्राणमनसोर्दुग्धाम्बुवन्मिलितत्वात् । तदुक्तम् । दुग्धाम्बुवत्सम्मिलितावुभौतौतुल्यक्रियौमानसमा०तौतौ । तत्रैकनाशात्परस्यनाशस्तत्रैकवृत्तेप्यपरप्रवृत्तिरिति ॥ प्राणलयेसङ्कल्पविकल्पलयेचसमाधिर्भवति ॥

प्राणवान् । पुं० जीवे ॥ प्राणोस्यास्यास्मिन्वा । मतुप् ॥

प्राणवित् । पुं० हैरण्यगर्भादिषु ॥

प्राणसंयम :। पुं० प्राणायामे ॥

प्राणसमा । स्त्री० पत्न्याम् ॥

प्राणस्पन्दनिरोध :। पुं० चित्तशान्त्युपाये ॥ यस्तुवासनानामतिप्राबल्यात्०तास्त्यक्तुंनशक्नोति०तस्यप्राणस्पन्दनिरोधएवोपाय :। प्राणस्पन्दवासनयोश्चित्तप्रेरकत्वात्०तयोर्निरोधेचित्तस्यशान्तिरुपपद्यते ॥

प्राणहार :। पुं०) वत्स नाभे ॥ त्रि०

प्राणहारकम् । न०) असुनाशके ॥

प्राणा । स्त्री० विहगी विशेषे ॥ साचारुणगरुडयो : श्वश्रू : ॥

प्राणाचार्य्य :। पुं० वैद्ये ॥

प्राणात्यय :। पुं० आपत्काले ॥ प्राणानामत्ययोयस्मिन्स : ॥

प्राणादिपञ्चकम् । न० प्राणापानव्यानोदानसमानात्मके ॥

प्राणाधिनाथ :। पुं० पत्यौ ॥ प्राणानामधिनाथ : ॥

प्राणाधिप :। पुं० प्रिये । पत्यौ ॥

प्राणान्त :। पुं० प्राणावसाने ॥

प्राणापानौ । पुं० अश्विनीकुमारयो: ॥

प्राणायाम :। पुं० प्राणसंयमे । रेचकपूरककुम्भकलक्षणेप्राणनिग्रहोपाये ॥ तथाचयोगसूत्रम् । तस्मिन्सतिश्वासप्रश्वासयोर्गतिविच्छेदलक्षण: प्राणायामइति । तस्मिन्नासनस्थैर्ये सतीत्यर्थ : ॥ प्राण : प्रागुदितोवायुरायामोस्यप्रखेदनम् । प्रेरणाक्लिष्टिसंरोधलक्षण : क्रतुदोषनुत् ॥ यवीयान्मध्यमोज्येष्ठ : सतालैर्द्वादशादिभि: ॥ उक्तंच । तालद्वादशकोद्ध्रेय : प्राणायामस्तुकन्यस: । मध्यश्चतुर्भिर्विंशत्याश्रेष्ठस्तद्द्विगुणो भवेत् ॥ सोपिध्यानतपोपेत : सगर्भोऽन्यस्तदुज्झित : । यथासगर्भ स्थैर्यायमनसोन तथेतर : ॥ अपिच । सव्याहृतिंसप्रणवांगायत्रीं शिरसासह । त्रि : पठेदायतप्राण:प्राण

यामःसउच्यते ॥ सर्वपापहरं प्रोक्तं प्राणायामंद्विजन्मनाम् । ततस्त्वभ्यधिकंनास्तितपः परमपावनम् ॥ अत्रविशेषोदेवीगोतायाम् । इडयाकर्षयेद्वायुंवाह्यं षोडशमात्रया । धारयेत्पूरितंयोगीचतुःषष्ट्यातुमात्रया ॥ सुषुम्णामध्यगेसम्यक्द्वात्रिंशन्मात्रयाशनैः । नाड्यापिंगलयाचैवरेचयेद्योगवित्तमः ॥ प्राणायाममिमंप्राहुर्योगशास्त्रविशारदाः । भूयोभूयः क्रमात्तस्यवाह्यमेवंसमाचरेत् ॥ मात्रावृद्धिक्रमेणैवसम्यक्द्वादशषोडश । जपध्यानादिभिः सार्द्धंसगर्भंतंविदुर्बुधाः ॥ तदपेतंविगर्भञ्चप्राणायामंपरेविदुः । क्रमादभ्यस्ततः पुंसोदेहेस्वेदोद्गमोधमः ॥ मध्यमः कम्पसंयुक्तोभूमित्यागः परोमतः । उत्तमस्यगुणावाप्तिर्यावच्छीलनमिष्यतइति ॥ अध्यात्मविदस्त्वाहुः । चित्तादिसर्वभावेषुब्रह्मत्वेनैवभावनात् । निरोधः सर्ववृत्तीनांप्राणायामः सउच्यते ॥ इति ॥ प्राणस्यवायुविशेषस्यआयामोरोधः ॥

प्राणायामयज्ञः । पुं॰ अपानेजुह्वतिप्राणंप्राणेऽपानंतथापरे । प्राणापानगतीरुद्ध्वाप्राणायामपरायणाः ॥ अपरेनियताहाराःप्राणान्प्राणेषुजुह्वतीतिभगवदुक्तेः ॥

प्राणिद्यूतम् । न॰ समाह्वये । पक्षपूर्वाजादिप्राणिसंयुगे ॥ प्राणिभिर्मेषकुक्कुटादिभिः कृतंद्यूतं ॥

प्राणी । पुं॰ प्राणविशिष्टेमनुष्यादौ ॥ चेतने । जन्मनि । जन्तौ । शरीरिणि ॥ अत्रवैनाशिकमते॰ अस्यगुणायथा । बुद्ध्यादिषट्कंसङ्ख्यादिपञ्चकंभावनातथा । धर्माधर्मौगुणाएतेआत्मनः स्युश्चतुर्दशेति ॥ अयमिन्द्रियाद्यधिष्ठाता॰ पुण्यपापाश्रयः । ज्ञानसुखादियोगतोमानसप्रत्यक्षविषयः । परदेहादौप्रवृत्त्यादिनानुमेयः । अहमित्याकारप्रत्ययाश्रयः । मनोमात्रस्यगोचरः । विभुः परममहत्त्ववान् ॥ इतिभाषापरिच्छेदः ॥ प्राणाः सन्त्यस्य । अतइनिठनाविति॰ इनिः ॥

प्राणिमाता । स्त्री॰ गर्भदात्रीक्षुपे ॥

प्राणिहितः । त्रि॰ लोकहितकारिणि ॥

प्राणिहिता । स्त्री॰ पादुकायाम् । प्रन्हिया॰इ॰भा॰ ॥

प्राणीत्यम् । न॰ ऋणे ॥

प्राणेशः । पुं॰ पत्यौ ॥

प्राणेशा । स्त्री॰ भार्यायाम् ॥

प्राण्यङ्गोद्भवः । पुं॰ गन्धविशेषे ॥ यथा । मृगनाभिसमुद्भूतस्तत्कोषोद्भवएववा । गन्धः प्राण्यङ्गजः प्रोक्तोमोददःस्वर्गवासिनामिति ॥

प्रातःसवनम् । न० गायत्रच्छन्दस्के प्रातःकालोपलक्षितेकर्म्मणि ॥

प्रातः । अ० प्रगे । प्रभाते । पञ्चधाविभक्तस्यदिनस्यप्रथमेभागे । प्रातति । षत० । प्राततेररन्निति०-अरन्प्रत्ययः ॥ सार्द्धप्रहरे ॥ यथाहमार्य्यः । ललाटसम्मितेभानौप्रथमः प्रहरः स्मृतः । सएवाध्यर्द्धसंयुक्तः प्रातरित्यभिधीयत इति ॥ पञ्चपञ्चउषः कालः सप्तपञ्चारुणोदयः । अष्टपञ्च०भवेत् प्रातः शेषः सूर्योदयः स्मृतः इतिदेवीभागवतम् ॥ श्रोत्रियंशुभगांगाञ्चअग्निमग्निचितंतथा । प्रातरुत्थाययः पश्येदापद्भ्यः सविमुच्यते ॥ तथा ॥ पापिष्ठंदुर्भगांमद्यं नग्नमुत्कृत्तनासिकम् । प्रातरुत्थाययः पश्येत्तत्कलेरुपलक्षणमितिच्छन्दोगपरिशिष्टम् ॥

प्रातरनुवाकः । पुं० शस्त्रे ॥ यत्प्रातःकालेशस्यतेयाज्ञिकैः ॥

प्रातराशः । पुं० प्रातःकालीनभोजने । कल्यावर्त्ते । कलेउ०इ०भा० ॥

प्रातर्गेयः । पुं० स्तुतिपाठके । स्तुतिव्रते । वन्दिनि । भाट०इ०भा० ॥ प्रातःकालेगेयईश्वरादिर्येन ॥ अहर्मुखेगातव्यो गीतानामसहस्रादौ ॥

प्रातर्भोक्ता । पुं० काके ॥ प्रातःभुङ्क्ते । भुज०तृच् ॥ त्रि०प्रभातेभोजनकर्त्तरि ॥

प्रातर्भोजनम् । न० कल्यावर्त्ते ॥

प्रातिः । स्त्री० पूर्त्तौ ॥ प्रादेशे ॥

प्रातिका । स्त्री० जवायाम् ॥

प्रातिकूलिकः । त्रि० प्रतिकूलचारिणि । प्रतिकूले ॥ प्रतिकूलंवर्त्तते । तत्प्रत्यनुपूर्वमीपलोमकूलमितिठक् ॥

प्रातिजनीनः । त्रि० जनेजनेसाधौ ॥ जनञ्जनम्०इति० प्रतिजनम् । वीप्सायामव्ययीभावः । प्रतिजने साधुः । प्रतिजनादिभ्यः खञ् ॥

प्रातिपथिकः । त्रि० प्रतिपथिके ॥ प्रतिपथमेति । प्रतिपथमेतिठंश्चेतिपथेठक् ॥

प्रातिपदिकः । पुं० अग्नौ । शिखावति ॥ न० । अर्थवदधातुरप्रत्ययःप्रातिपदिकम्०कृत्तद्धितसमासाश्चेति सूत्राभ्यांलक्षिते० नामनि ॥ प्रतिपदिभवम् । ठक् ॥ धीरः कीदृग्वचोब्रूतेकोरोगीकश्चनास्तिकः । कीदृक्चन्द्रंनपश्यन्तितत्सूत्रंपाणिनेर्वद ॥

प्रातिभम् । न० प्रतिभाविशेषे ॥ ज्ञानप्रभावविशेषे ॥ प्रतिभैव०प्रतिभायांभवंवा । स्वार्थे०भवार्थेवा अण् ॥

प्रातिभाव्यम् । न० प्रतिभूत्वेनदेयेधने ॥

प्रतिभुवोभावे । जामिनी॰ इ॰ भा॰ ॥ यथा। साक्षित्वंप्रातिभाव्यञ्च दानंग्रहणमेवच । विभक्ताभ्रातर : कुर्युर्नाविभक्ता : परस्परम् ॥ इ॰ ॥

प्रातिभासिक : । त्रि॰ प्रतिभासमात्रकालसिद्धे । नपुरस्तान्नपश्चात्स्थिते ॥ यथाशुक्तिकायांरूप्यं रज्जौवासर्पः॥

प्रातिलोमिक : । त्रि॰ प्रतिकूले ॥ प्रतिलोमंवर्त्तते । तत्प्रत्यनुपूर्वमीपलोमकूलमितिठक् ॥

प्रातिवेश्य : । पुं॰ निरन्तरगृहवासिनि । परोसी॰ इतिभा॰ ॥ प्रतिवेशेभव : ; यत् ॥

प्रातिशाख्यम् । न॰ वेदभाष्ये ॥ प्रतिशाखंभवम्। अव्ययीभावाच्चेतिञः॥

प्रातिष्ठितम् । न॰ आवेशिकेस्वीये ॥

प्रातिस्विक : । त्रि॰ असाधारणे । आवेशिके । स्वीये ॥

प्रातिहारिक : । पुं॰ मायाकारे । ऐन्द्रजालिके ॥ प्रतिहरणम् । हृञ्॰ । भावेघञ् । प्रतिहारोव्याज : प्रयोजनमस्य । प्रयोजनमितिठक् ॥

प्रातीप : । पुं॰ प्रतीपपुत्रे । महाभीष्मे । शान्तनुराजे ॥

प्रातीपिक : । त्रि॰ प्रतिकूलेप्रतीपं वर्त्तते । तत्प्रत्यनुपूर्वमीपलोमकूलमितिठक् ॥

प्राथमकल्पिक : । पुं॰ शैक्षे । प्रथमारब्धवेदे ॥ प्रथमकल्पआद्यारम्भ : प्रयोजनंयस्य । प्रयोजनमितिठञ् ॥ यद्वा । प्रथमकल्पमधीते । विद्यालक्षणकल्पान्ताच्चेतिवक्तव्यमितिठक् ॥

प्राथमिक : । त्रि॰ प्रथमभवे ॥ प्रथमस्यव्याख्यान: प्रथमेभवोवाद्व्यजृद्ब्राह्मणर्क्प्रथमाध्वरपुरश्चरणनामाख्याताट्ठक् ॥

प्राथम्यम् । त्रि॰ प्रथमस्यभावे ॥

प्रादुर्भाव: । पुं॰ प्राकट्ये । आविर्भावे ॥

प्रादुष्कृत : । त्रि॰ प्रकटिते ॥

प्रादु : । अ॰ नामनि ॥ विष्णोर्दशप्रादुर्भावा : । दशनामानीत्यर्थ : ॥ प्रकाशे ॥ प्राकाश्ये । स्फुटतायाम् । आविरर्थे ॥ सम्भाव्ये ॥ वृत्तौ प्रान्दति । अदिवस्ने । वा॰ उस् । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्ननुम् । प्रात्तिवा । अदभक्षणे ॥

प्रादेश: । पुं॰ तर्जन्यङ्गुष्ठसम्मिते । तर्जनीसहितविस्तृताङ्गुष्ठे ॥ प्रदिश्यते । दिश॰ । हलश्चेतिघञ् । उपसर्गस्यघञीतिपाक्षिकोदीर्घ : ॥

प्रादेशनम् । न॰ दाने ॥ दिशअतिसर्जने । प्राङ्पूर्व : । भावेल्युट् ॥

प्रादेशिक : । पुं॰ अव्याप्यवृत्तौ ॥

प्रादोष :
प्रादोषिक : त्रि॰ } प्रदोषसम्बन्धिनि ॥ निशाप्रदोषाभ्याश्चेतिशैषिकेर्थेठञ् । पक्षेऽण् ॥

प्राद्युम्नि : । पुं॰ अनिरुद्धे ॥

प्राधान्यम् । न० प्रधानतायाम् ॥ अगुणीभावे ॥ भावेष्यञ् ॥

प्राधीतः । त्रि० प्रक्रान्ताध्ययने ॥

प्राध्ययनम् । न० प्रकृष्टाध्ययने ॥

प्राध्वम् । त्रि० दूरपथे ॥ प्रह्वे । प्रणते ॥ बन्धने ॥ प्राध्वनति । ध्वनशब्दे । डम्प्रत्ययः ॥

प्राध्वङ्कृत्य । अ० बन्धनेनानुकूलङ्कृत्वेत्यर्थे ॥ प्राध्वम्बन्धने० इतिगतिसंज्ञा । कुगतीतिसमासः ॥

प्राध्वस् । अ० नर्म्मणि ॥ अनुकूले ॥ प्राध्वनति । ध्वन० डम् ॥

प्रान्तः । पुं० चरमे । अन्तभागे । शेषसीमायाम् । उपान्ते ॥ यथा । प्रान्तच्छायाविनिर्मुक्तानमनोज्ञाजलाशयाः । तस्माद्धोजलप्रान्तेष्वारामान्विनिवेशयेदिति ॥

प्रान्ततः । अ० प्रान्तभागे ॥

प्रान्तरम् । न० ग्रामस्यदूरे० वृक्षलतादिशून्येवर्त्मनि । दूरशून्यपथे ॥ विपिने । अरण्ये ॥ कोटरे ॥ प्रकृष्टमन्तरम्० व्यवधानमवकाशोवात्र । प्रादिभ्यइतिबहुव्रीहिः ॥

प्रान्तशून्यम् । न० छायादिरहिते० दूरशून्येऽध्वनि ॥

प्रान्त्यः । त्रि० प्रान्तभवे ॥

प्रापणम् । न० नयने । प्राप्तौ ॥ प्रकर्षेणव्यापने ॥

प्रापणिकः । पुं० पण्यविक्रयिणि । प्रापणाय्यते । पण० । आङ्पणिकषइतिकिकन् ॥ प्रपणोव्यवहारः प्रयोजनमस्यवा । तदस्यप्रयोजनमितिठञ् ॥

प्रापणीयः । त्रि० फलमात्रे ॥ प्राप्ये ॥ प्राप्यतेयत् । प्रपूर्वापधातोः कर्म्मण्यनीयर् ॥

प्रापय्य । अ० गमयित्वेत्यर्थे ॥

प्रापितः । त्रि० निवेशिते । नीते प्रकर्षेणआपितः ॥

प्रापिपयिषुः । त्रि० प्रापयितुमिच्छौ ॥ प्रापयतेः सन्नन्तादुप्रत्ययः ॥

प्रापेयः । पुं० गन्धर्वगणविशेषे । यथा प्रवाच्यजनयत्पुत्रान्दिव्यान् वैगायनोत्सुकान् ॥ चतुर्दशदेवगन्धर्वाः प्रापेयाः परिकीर्तिताः ॥

प्राप्तः । त्रि० स्थापिते । प्रणिहिते ॥ विन्ने । लब्धे ॥ यथा । प्राप्तेकर्म्मणिनाऽनेकोविधातुंशक्यतेगुणः । अप्राप्तेतुविधीयन्तेबहवोप्येकयत्नतइतिन्यायः ॥ समञ्जसे ॥ प्राप्यतेस्म ॥ आप्लृ० । गत्यर्थाकर्मकेतिक्तः ॥ कर्तरिक्त इति स्वामी ॥

प्राप्तपञ्चत्वम् । त्रि० मृते ॥ प्राप्तंपञ्चत्वम्येन ॥

प्राप्तपातः । पुं० चण्डांशोः पारिपा

शिवके ॥

प्राप्तभावः। पुं० जातोच्चे॥ त्रि० लब्धसत्तादौ॥ मनोहरे॥ पण्डिते॥

प्राप्तरूपः। त्रि० प्राज्ञे॥ रम्ये॥ प्राप्तोरूपम्। प्राप्तापन्ने चद्वितीययेतिसमासः॥ प्राप्तं रूपं येन वा॥

प्राप्तव्यः। त्रि० प्राप्ये॥ प्राप्यतेयत्। प्रपूर्वापधातोः कर्म्मणितव्यप्रत्ययः॥

प्राप्तिः। स्त्री० महोदये। धनादिवृद्धौ॥ अधिगमे। लाभे॥ भूत्यन्तरे। अणिमाद्यष्टैश्वर्यान्तर्गतैश्वर्यविशेषे॥ यतोऽङ्गुल्यग्रेणास्पृशतिचन्द्रमसम्॥ प्रापणम् आप्लृ०। क्तिन्नावादिभ्यः॥ लग्नादेकादशे॥

प्राप्ता। त्रि० प्राप्तवति॥ प्राप्नोति। तृच्॥

प्राप्यः। त्रि० गम्ये। समासाद्ये। प्राप्तव्ये। प्राप्तुंशक्ये॥ प्राप्यते। आप्लृ०। ऋहलोर्ण्यत्॥

प्राबोधिकः। पुं० उषःकाले॥ प्राबोधकोपिपाठः शब्दमालायाम्॥

प्राभञ्जनम्। न० स्वातिनक्षत्रे॥ त्रि० प्रभञ्जनसम्बन्धिनि॥

प्राभवम्। न० श्रेष्ठत्वे॥

प्राभवत्यम्। न० प्रभवतोभावे॥ ष्यञ्॥

प्राभाकरः। पुं० आत्मनोचिद्रूपवादिनि० मीमांसकविशेषे॥ प्राभाकरास्तार्किकाश्चाहुरस्याचिदात्मताम्। आकाशवद्द्रव्यमात्माशब्दवत्तद्गुणश्चितिः॥

प्राभूतिकः। त्रि० प्रभूतवादिनि॥ प्रभूतमाह। आहौप्रभूतादिभ्यइतिठक्॥

प्राभृतम्। न० उपढौकने। प्रदेशने। देवताभ्योमित्रादिभ्यश्चदीयमाने। भेट० हि० भा०॥ प्राभ्रियतेस्म। भृञ् भरणे० डुभृञ् धारणपोषणयोर्वा। क्तः॥

प्राभृतकम्। न० कौशलिकायाम्। प्राभृते॥

प्रामाणिकः। त्रि० प्रमाणलब्धे॥ प्रमाणादागतः। ठक्॥

प्रामाण्यम्। न० प्रमाणत्वे॥ कालत्रयाबाधितार्थविषयत्वम् प्रामाण्यमितिव्याख्यातारः॥ संवादाधीनंप्रामाण्यमितितार्किकाः॥ स्वतःप्रामाण्यमितिमीमांसकाः॥ प्रमाणस्यभावः ष्यञ्॥

प्रामाण्यवादः। पुं० प्रमाकरणताकथने॥ तद्वतितत्प्रकारकत्वरूपप्रमात्वकथने। चिन्तामणिन्यायग्रन्थविशेषे॥

प्रामादिकम् । त्रि० प्रमादादवगते ॥

प्रामाद्य: । पुं० वासके । अटरूषे ॥

प्रामीत्यम् । न० ऋणे ॥ मृतत्वे ॥

प्राय: । पुं० सन्न्यासवति०मरणायानशने ॥ प्रायोपविष्टं गङ्गायामिति लक्ष्यम् ॥ बाहुल्ये ॥ यथा । प्रायेणाकृतकृत्यत्वान्मृत्योरुद्विजतेजनः । इति ॥ मृत्यौ । मरणे ॥ तुल्ये ॥ वयसि ॥ प्रायणम् । अय० । घञ् ॥ प्रकृष्टमयनम् । इण् ० । एरज्वा ॥

प्रायत्यम् । न० पवित्रतायाम् ॥ प्रयतस्वभाव: । ष्यञ् ॥

प्रायश्चित्तम् । न० शुद्धिसम्पादकेकर्मविशेषे । अशुद्धत्वनिरसनेनशुद्धेरापादके०पापक्षयसाधनेकर्मणि ॥ प्राय: पापंविनिर्दिष्टंचित्तंतस्यविशोधनमितिस्मृतेर्व्युत्पत्ति: ॥ अपिचाहाङ्गिरा: । प्रायोनामतप: प्रोक्तंचित्तंनिश्चयउच्यते । तपोनिश्चयसंयुक्तंप्रायश्चित्तमितिस्मृतम् ॥ निश्चयसंयुक्तंपापक्षयसाधनत्वेननिश्चितमित्यर्थ: ॥ प्रायस्यचित्तम् । पारस्करादित्वात्साधु ॥ प्रायश्चित्तकर्माणितु०पापक्षयसाधनानिचान्द्रायणादीनि । विहिताऽकरणप्रतिषिद्धसेवारूपनिमित्तविशेषानुबन्धीनि० प्रायश्चित्तकर्माणि । पापक्षयमात्रोद्देशेनविहितानीतिवा ॥ पापानामनुरूपाणिप्रायश्चित्तानिकृदथा । यथा तथैवसंस्मृत्यप्रोक्तानिपरमर्षिभि: ॥ पापेगुरूणिगुरूणिस्वल्पान्यल्पे च तद्विद: । प्रायश्चित्तानिमैत्रेयजगु: स्वायम्भुवादय: ॥ प्रायश्चित्तान्यशेषाणितप: कर्मात्मकानिवै । यानितेषामशेषाणांकृष्णानुस्मरणं परमितिपराशर: ॥ प्रायश्चित्तन्तुपापानांश्रीदेवीनामसंस्मृतिरितिभागवतेव्यास: ॥

प्रायश्चित्तीय: । त्रि० प्रायश्चित्तयोग्ये । प्रायश्चित्तसाधनत्वेनभव: । प्रायश्चित्तायपापशोधनायश्रुतिस्मृतिविहितायकर्मणेहितोवा । वृद्धाच्छ: ॥

प्राय: । अ० भूम्नि । बाहुल्यार्थे ॥ प्रायनम् । अय० । असुन् ॥

प्रायिक: । त्रि० प्रायोभवे ॥

प्रायुद्धेषी । पुं० घोटके ॥

प्रायोज्यम् । त्रि० प्रयोजनार्हे ॥ यथा । प्रायोज्यंनविभज्येत । यद्यस्यप्रयोजनार्हंपुस्तकादितन्मूर्खै: सहनविभजनीयम् ॥ इति दायभाग: ॥

प्रायोपविष्ट: । त्रि० प्रायोपवेशविशिष्टे ॥ प्रायेणमृत्युपर्यन्तानशनेन उपविष्ट: ॥ अत्रादित्यपुराणम् ॥ य० । समायुक्तोभवेद्यस्तुपातकैर्महदादिभि: । दुश्चिकित्स्यैर्महारोगै: पीडितोवाभवेत्तु य: ॥

स्वयंदेहविनाशस्यकालेप्राप्ते महागतिः। आब्रह्मणाच्चस्वर्गादिमहाफलजिगीषया ॥ प्रविशेज्ज्वलनं दीप्तं कुर्यादनशनं तथा। एतेषामधिकारोस्तिनान्येषांसर्ववस्तुषु॥ नराणामपिनारीणां सर्ववर्णेषुसर्वदा ॥ इति ॥

प्रायोप्रवेशः। पुं० सन्न्यासपूर्वकाऽनशनस्थितौ ॥

प्रारब्धम्। न० वर्त्तमानदेहारम्भके कर्म्मणि ॥ कर्म्म जन्मान्तरीयं यत् प्रारब्धमिति कीर्त्तितम्। दुर्बलं सबलंचेति प्रारब्धं द्विविधं विदुः॥ दुर्बलस्यप्रतीकारः सनास्तिसबलस्यतु ॥ अवश्यंभाविभावानां प्रतीकारोभवेद्यदि। तदादुःखैर्न लिप्येरन् नलरामयुधिष्ठिराः ॥ आत्मानं सततं जानन्कालं नय महामते। प्रारब्धमखिलं भुञ्जन् नोद्वेगं कर्त्तुमर्हसि ॥ इच्छाप्रारब्धं परेच्छाप्रारब्धमनिच्छाप्रारब्धमितिभेदात्तत्त्रिविधं। तत्रस्वेच्छाकृतं भिक्षाटनादि० समाध्यवस्थायां शिष्यादिभिर्दीयमानं परेच्छाकृतम् समाध्यवस्थायांव्युत्थानदशायांवा आकाशफलपातवदकस्माज्जायमानं पाषाणपतनं कण्टकवेधादिकस्वानिच्छाकृतं प्रारब्धमितिविवेकः॥ त्रि० प्रकर्षेणारब्धे ॥

प्रारब्धिः। स्त्री० गजबन्धनरज्जौ ॥

प्रारम्भः। पुं० प्रकृष्टारम्भे ॥ प्रकर्षेणारम्भः॥ प्रारम्भे कर्मणांविप्रः पुण्डरीकंस्मरेद्धरिम् ॥

प्रारिप्सितः। त्रि० प्रकर्षेणारब्धुमीप्सिते ॥

प्रार्थनम्। न० प्रकर्षेणयाचने। प्रार्थनायाम् ॥

प्रार्थना। स्त्री० याच्ञायाम्। अर्थनायाम्। याचनायाम् ॥ प्रकृष्टार्थना ॥ अभियाते ॥

प्रार्थनीयम्। न० द्वापरयुगे ॥ त्रि० प्रार्थनाविषये ॥

प्रार्थितः। त्रि० याचिते ॥ शत्रुसंरुद्धे ॥ अभिहिते ॥ प्रार्थ्यतेस्म। अर्थयाच्ञायाम्। क्तः ॥

प्रार्थ्यमानः। त्रि० याच्यमाने ॥

प्रालम्बः। पुं० पयोधरे ॥ त्रपुषे ॥ न० कण्ठादृज्यस्पृजुलम्बमानमाल्ये ॥ प्रालम्बते। लविअवस्रंसने। पचाद्यच् ॥

प्रालम्बिका। स्त्री० हेमविरचितेनाभिलम्बिनिमाल्ये ॥ प्रालम्बते। लवि। ण्वुल् ॥

प्रालेयम्। न० मिहिकायाम्। हिमे ॥ प्रलीयन्ते पदार्था अत्रेति० प्रलयोहिमाद्रिः। तत आगतम्। अण्। केकयमित्रयुप्रलयानांयादेरियइतियस्येयादेशः॥ उदके ॥

प्रालेयांशुः। पुं॰ हिमांशौ। चन्द्रे ॥ प्रालेयानि॰ हिमानि॰ अंशवोयस्य ॥

प्रालेयाचलः। पुं॰ हिमालये। मेनाधवे ॥

प्रावटः। पुं॰ यवे ॥

प्रावरः। पुं॰ प्राचीरे ॥

प्रावरणम्। न॰ संव्याने। उत्तरीयवस्त्रे ॥

प्रावादुकः। त्रि॰ शुष्कतर्कजल्पनशीले ॥

प्रावारः। पुं॰ उत्तरासङ्गे। उपरिवस्त्रे ॥ उत्तरीये ॥ प्रव्रियतेऽनेन। वृञ्॰। वृणोतेराच्छादने॰ इ॰ घञ्। उपसर्गस्यघञीतिदीर्घः ॥

प्रावारकीटः। पुं॰ कीटविशेषे ॥

प्रावृडत्ययः। पुं॰ शरदृतौ ॥

प्रावृतः। त्रि॰ निवीते। परिहितवस्त्रे ॥ आव्रियतेस्म। वृञ्॰। क्तः।

प्रावृतिः। स्त्री॰ प्राचीरे ॥ शैवानांमते॰ स्वाभाविक्यामशुद्धौ। मले। प्रथमपाशे ॥ प्रावृणोति॰प्रकर्षेणाच्छादयतिआत्मनांदृक्क्रिये॰ इ॰ प्रावृतिः ॥

प्रावृट्। स्त्री॰ वर्षाकाले। श्रावणभाद्रयोः ॥ वर्षणम्॰वृट्। वृषुसेचने। सम्पदादित्वात्क्विप्। प्रकृष्टावृड च। नहिवृतिवृषिव्यधिरुचिसहितनिषुक्वावितिदीर्घः ॥ प्रवर्षतीतिवा ॥

प्रावृषा। स्त्री॰ वर्षाकाले। जलार्णवे ॥

प्रावृषायणी। स्त्री॰ काण्डूरायाम्। शूकशिम्बायाम् ॥ प्रावृषामेति॰अयतेवा। कर्त्तरिल्युट्। कृत्यचइतिणत्वम्। ङीप् ॥

प्रावृषिकः। पुं॰ मयूरे ॥ त्रि॰ प्रावृषिजाते ॥ प्रावृषष्ठप् ॥

प्रावृषिजः। त्रि॰ प्रावृषिजाते ॥ प्रावृट्शरत्कालदिवांजे॰ इत्यलुक् ॥

प्रावृषेण्यः। पुं॰ नीपे। कदम्बवृक्षे ॥ कुटजवृक्षे ॥ धाराकदम्बे ॥ त्रि॰ प्रावृट्कालभवे ॥ प्रावृट्देवतास्य॰प्रावृषिभवोवा। कालेभ्योभववत्॰इति॰ प्रावृषएण्यः ॥ प्राचुर्ये

प्रावृषेण्या। स्त्री॰ रक्तपुनर्नवायाम् ॥ कपिकच्छ्वाम् ॥ प्रावृषिभवा। प्रावृषएण्यः। टाप् ॥

प्रावृष्यः। पुं॰ कुटजे ॥ धाराकदम्बे ॥ विकण्टके ॥ न॰ ॥ वैदूर्यमणौ ॥

प्राट्। पुं॰ प्रश्नकर्तरि ॥ प्रश्ने ॥ पृच्छति। प्रच्छनंवा। प्रच्छज्ञीप्सायाम्। क्विब्वचिप्रच्छीतिक्विब्दीर्घावसम्प्रसारणञ्च। च्छ्वोःशूडितिशः। प्राशौ॰प्राशः प्राड्भ्यामित्यादि ॥

प्राशः। पुं॰ अवलेहे ॥

प्राशस्त्यम्। न॰ उत्तमत्वे ॥ बलवदनिष्टाननुबन्धित्वे ॥

प्राशितम्। न॰ पितृयज्ञे। नित्यश्राद्धे॥ त्रि॰ भक्षिते॥

प्राश्निकः। पुं॰ सभ्ये॥ त्रि॰ प्रश्नकर्त्तरि॥

प्रासः। पुं॰ कुन्तास्त्रे। भाला॰ इ॰ भा॰॥ कौंच॰ इ॰ गौ॰ भा॰॥ प्रास्यते। असु॰। हलश्चेतिघञ्। प्रायोहस्तक्षेप्ये शल्ये इ॰ स्वामी॥

प्रासङ्गः। पुं॰ युगे। वत्सानांशिक्षार्थंकाष्ठवि॰। वत्सानांदमनकालेस्कन्धेयत्काष्ठमासज्यतेतत्र॥ प्रसज्यते। षञ्जसङ्गे। घञ्। उपसर्गस्येतिदीर्घः॥

प्रासङ्ग्यः। पुं॰ युगवोढरिवृषे। युग्ये॥ प्रासङ्गंवहति। तद्वहतिरथयुगप्रासङ्गमितियत्॥

प्रासादः। पुं॰ देवमन्दिरे। राजगृहे॥ प्रसीदन्त्यस्मिन्मनांसि। हलश्चेतिघञ्। उपसर्गस्यघञीतिदीर्घः॥ आङ्श। कृत्वाप्रभूतंसलिलमारामाणिनिवेश्यच। देवतायतनंकुर्याद्यशोधर्माभिवृद्धये॥

प्रासादकुक्कुटः। पुं॰ पारावते॥

प्रासिकः। पुं॰ कौन्तिके॥ प्रासः प्रहरणमस्य। प्रहरणमितिठक्॥

प्रास्तः। त्रि॰ प्रक्षिप्ते॥ निरस्ते॥ प्रास्यतेस्म। असु॰। क्तः॥

प्रास्तारिकः। त्रि॰ प्रस्तारव्यवहर्त्तरि॥ प्रस्तारेव्यवहरति। कठिनान्तप्रस्तारसंस्थानेषुव्यवहरति॰ इतिठक्॥

प्रास्थानिकम्। त्रि॰ प्रस्थानकालोचिते॥ प्रस्थानेभवम्। कालाट्ठञ्॥ प्रस्थानशब्दस्यगुणवृत्त्याकथञ्चित्कालेवर्त्तमानत्वात्॥

प्रास्थिकम्। न॰ प्रस्थपरिमितव्रीह्यादिवापयोग्ये क्षेत्रे॥ प्रस्थस्यवापः। तस्यवापइतिठञ्। त्रि॰ कटाहादिपात्रान्तरे॥ प्रस्थंसम्भवति॰ तस्मिन्समावेशयति॰ अवहरति॰ पचतिवा। सम्भवत्यवहरतीत्यादिना ठञ्। टिड्ढेति-ङीपि॰ प्रास्थिकीब्राह्मणी। प्रस्थमुपसंहरति॰ पचतीत्यर्थः॥ प्रस्थेनक्रीते॥ ठञ्॥ प्रस्थंपरिमाणमस्य। प्रास्थिकोराशिः। तदस्यपरिमाणमितिठञ्॥

प्राहः। पुं॰ नृत्योपदेशे॥

प्राह्णः। पुं॰ पूर्वाह्णे॥ प्रथमश्चतदहश्चप्राह्णः। राजाहःसखिभ्यष्टच्। अह्नोऽह्नएतेभ्यइत्यह्नादेशः। अह्नोऽदन्तादितिणत्वम्॥

प्राह्णे। अ॰ पूर्वाह्णे॥

प्राह्णेतनः। त्रि॰ पूर्वाह्णसम्बन्धिनि॥ सायञ्चिरम्प्राह्णेप्रगेऽव्ययेभ्यष्ट्युट्युलौतुट्च॥

प्रियः। पुं॰ धवे। पत्यौ॥ वृद्धिनामौषधौ॥ जीवकौषधे॥ प्रीतिविषये। आत्मनि॥ यथा। प्रियोऽस्या

त्मैवसर्वेषांनात्मनोऽस्त्यपरंप्रियम् । लोकेस्मिन्नात्मसम्बन्धाद्भवन्त्यन्ये प्रियाः शिवे ॥ प्राणबुद्धिमनः स्वात्मदाराऽपत्यधनादयः । यत्सम्पर्कात्प्रियास्तासन्ततः कोन्वपरः प्रियः ॥ प्रीणाति । प्रीञ् तर्पणे । इगुपधेतिकः ॥ न० श्रोतुस्तत्कालश्रुतिसुखेवाक्ये ॥ त्रि० हृद्ये । इष्टे । प्रीतिविषये । स्नेहपात्रेपुत्रादौ ॥ प्रीतिकरे ॥ सर्वः प्रियः खलुभवत्यनुरूपचेष्टः ॥ भृत्ये ॥ प्रीणयति शुश्रूषादिनास्वामिनम् ॥ प्रियोऽप्रियस्वकार्यवशाद्भवति । यथा । नहिकस्यप्रियःकोवा-प्रियोवाजगत्त्रये । कालेकार्यवशात्सर्वेभवन्त्येवाऽप्रियाः प्रियाः ॥

प्रियंवदः । पुं० खेचरे । गंधर्वविशेषे ॥ त्रि० प्रियवाचि ॥ प्रियंवदति । वदव्यक्तायांवाचि । प्रियवशेवदः खच् । मुम् ॥

प्रियंवदा स्त्री० स्वर्वेश्यायाम् ॥

प्रियकः । पुं० पीतसालतरौ । जीवके । असनकुसुमे । विजयसार० इ० भा० ॥ नीपे । धाराकदम्बे ॥ चित्रमृगे । कम्बलप्रकृतौमृगविशेषे ॥ प्रियकोरोमभिर्युक्तोऽष्ट हसमस्पर्शनैरितिवैजयंती ॥ षली । चञ्चरीके ॥ प्रियङ्गौ ॥ कुङ्कुमे । कश्मीरजन्मनि ॥ प्रीणाति । प्रीञ्० । कुन्शिल्पिसंज्ञयोरितिक्वुन् ॥ यद्वा । प्रीणाति० प्रीयतेवा । इगुपधेतिकः । स्वार्थेकन् ॥

प्रियकारः । त्रि० प्रियङ्करे । प्रियंकरोति । डुकृञ्० । क्षेमप्रियेत्यण् ॥

प्रियकृत् । पुं० नारायणे । भजतां प्रियंकरोति । क्विप् ॥ त्रि० प्रियकारिणि ॥

प्रियङ्करः । त्रि० हितकारिणि । प्रियकारके ॥ प्रियङ्करोति क्षेमप्रियमद्रेण्चेतिपक्षेखच् ॥

प्रियङ्करी । स्त्री० वृहज्जीवन्त्याम् ॥ श्वेतकण्टकायाम् ॥ अश्वगन्धायाम् ॥

प्रियङ्गुः । स्त्री० राजिकायाम् । राजसर्षपे ॥ कणायाम् । पिप्पल्याम् ॥ कङ्गुसस्ये ॥ स्वनामख्यातसुगन्धिवृक्षविशेषे । प्रियके । श्यामायाम् । लतायाम् । फलिन्याम् ॥ प्रियङ्गुः शीतलातिक्तातुवरानिलपित्तहृत् । रक्तातियोगदौर्गन्ध्यस्वेददाहज्वरापहा ॥ गुल्मतृड्विषमोहघ्नीतद्वद्गन्धप्रियङ्गुका । तत्फलंमधुरंरूक्षंकषायम्शीतलंगुरु । विबन्धाध्मानबलकृत्सङ्ग्राहिकफपित्तजित् ॥ प्रियंगच्छति । मृगय्वादीनिपात

सिद्धः ॥ मित० ङुवौं ॥ प्रियमङ्गलिवा । अगिगतौ । ण्यन्तोवा । कुः पूर्ववत् । शकन्ध्वादिः ॥ कटुक्याम् ।

प्रियचिकीर्षुः । त्रि० प्रियङ्कर्त्तुमिच्छौ ॥

प्रियजनः । पुं० इष्टलोके ॥ प्रौढभावज्ञे ॥ यथा ॥ प्रौढभावानुविज्ञोयस्तस्यप्रियजनोत्रसः ॥

प्रियजीवः । पुं० श्योनाकवृक्षे ॥

प्रियतमः । पुं० मयूरशिखावृक्षे ॥ आत्मनि ॥ यथा । वित्तात्पुत्रः प्रियः पुत्रात् पिण्डः पिण्डात् तथेन्द्रियम् । इन्द्रियेभ्यः प्रियः प्राणश्चात्माप्रियतमस्ततः ॥ त्रि० प्रेष्ठे ॥ अतिशयेनप्रिये ॥

प्रियता । स्त्री० हार्दे । प्रेम्णि । स्नेहे ॥ प्रीणातीतिप्रियः । तस्य भावः । तल् ॥

प्रियतोषणः । पुं० षोडशबन्धातिरिक्तरतिबन्धविशेषे ॥ यथा । नारीपादौस्वहस्तेनधारयञ्जघनोपरि । स्तनापीडकरः कामीकामयेत् प्रियतोषणः ॥ त्रि० प्रियस्यतुष्टिकारिणि ।

प्रियत्वम् । न० प्रियतायाम् ॥ प्रियस्यभावः । त्वः ॥ प्रीतिकरणे ॥

प्रियदर्शनः । पुं० कीरे । शुकविहङ्गमे ॥ क्षीरिकाद्रुमे ॥ त्रि० चक्षुष्ये । सुदर्शने ॥ प्रियंदर्शनमस्य ॥

प्रियप्रायम् । न० चटुनि । चाटुनि । प्रियवाक्ये ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

प्रियप्रेप्सुः । त्रि० इष्टार्थोद्युक्ते । उत्सुके ॥

प्रियमधुः । पुं० एककुण्डले । बलदेवे । अच्युताग्रजे ॥ प्रियंमधुमद्यंयस्य ॥

प्रियरूपः । पुं० कामे ॥ न० अप्सरःप्रभृतीनांरूपे ॥ त्रि० मनोहररूपवति ॥

प्रियवर्णी । स्त्री० श्यामायाम् । गुन्द्रायाम् । प्रियङ्गौ ॥

प्रियवल्ली । स्त्री० प्रियङ्गौ ॥

प्रियवादी । त्रि० तत्कालमधुरवाक्यवक्तरि ॥ मनोज्ञवक्तरि ॥ यथा । कोतिभारः समर्थानांकिन्दूरंव्यवसायिनाम् । कोविदेशः सुविद्यानांकः परः प्रियवादिनामिति ॥

प्रियव्रतः । पुं० स्वायम्भुवमनोः पुत्रे । यथा । प्रियव्रतोत्तानपादौमनोः स्वायम्भुवस्यतु द्वौपुत्रौसुम[illegible]र्यौ धर्मज्ञौकथितौतत्र ॥

प्रियश्रवाः । पुं० भगवतिवासुदेवे ॥ प्रियंश्रवोयस्यसः ॥

प्रियसख : । पुं॰ खदिरे ॥

प्रियसत्यम् । न॰ सूनृतवाक्ये ॥

प्रियसन्देश : । पुं॰ चम्पकवृक्षे ॥ प्रियसंवादे ॥

प्रियसालक : । पुं॰ असनवृक्षे । बिजयसार॰ इ॰ भा॰ ॥

प्रिया । स्त्री॰ भार्यायाम् ॥ नार्याम् । एलायाम् ॥ मदिरायाम् । मल्लिकायाम् ॥ वार्त्तायाम् ॥ प्रियङ्गौ ॥ मध्यावृत्तिप्रभेदे ॥ यथा । जोहलंद्दश्यते । साप्रियाकथ्यते ॥ यथा । नौमिगोपालकम् । देवकीवालकम् ॥ मृगीतिनामान्तरम् । रोमृगीतिलक्षणात् ॥ सुप्रतिष्ठाप्रभेदेपि । सलगै : प्रिया ॥ यथा । व्रजसुभ्रुवो विलसत्कला : । अभवन्प्रियामुरवैरिण : ॥

प्रियाम्बु : । पुं॰ आम्रवृक्षे ॥ न॰ आम्रफले ॥ हृद्यजले ॥

प्रियार्ह : । पुं॰ नारायणे ॥ स्वेष्टदेवे प्रियाणीष्टान्यर्हतिअर्पयितुंयोग्योभवतीतितथा । कर्मण्यण् ॥ यथा॰ यद्यदिष्टतमंलोकेयच्चास्यदयितंगृहे । तत्तद्गुणवतेदेयंतदेवाक्षयमिच्छता ॥ इतिमार्कण्डेयपु॰ ॥ अपिच । यद्यदात्मप्रियंद्रव्यंतत्तदिष्टायकल्पयेत् ॥

प्रियाल : । पुं॰ राजादने । पियाले ॥ चारस्यचफलंपक्वं वृष्यंगौल्याम्लकं गुरु । तद्बीजंमधुरंवृष्यंपित्तदाहार्ति नाशनम् ॥ प्रीणाति । प्रीञ्॰ । बा॰ कालन् ॥

प्रियाला । स्त्री॰ द्राक्षायाम् ॥

प्रियोदितम् । न॰ प्रियवाक्ये ॥ प्रियञ्चतत्उदितञ्च ॥ त्रि॰ प्रियवाक्यविषये ॥

प्रीण : । त्रि॰ पुरातने । प्रतने ॥ नञ् पुराणेप्रादिवि॰ चेनसमुच्चित : ख : ॥ प्रीते ॥

प्रीणनम् । न॰ तर्पणे । तृप्तौ ॥ प्रीञ् । स्वार्थण्यन्तात्ल्युट्॰ धूञ्प्रीञोरितिनुक् ॥

प्रीणयन् । त्रि॰ तर्पयति ॥ प्रीञोण्यन्ताल्लट : शतृशानचावित्यादिनालट : शत्रादेशे॰ धूञ्प्रीञोर्नुग्वक्तव्य इतिनुगागम : ॥

प्रीणस : । पुं॰ गण्डके ॥

प्रीत : । त्रि॰ हृष्टे । मत्ते । तृप्ते ॥ नर्मणि ॥ प्रीयतेस्म । प्रीङ्प्रीणने । क्त : ॥

प्रीति: । स्त्री॰ मुदि । प्रमदे । हर्षे । सुखे ॥ इष्टदर्शनजन्ये सुखे ॥ भोजनकालेऽनभिरुचिराहित्ये । इच्छौत्कण्ठे ॥ विष्कम्भादिषुद्वितीययोगे ॥ तत्रजातस्यफलंयथा । प्रसूतिकालेयदिप्रीतियोगोनरोह्यरोग : सुखवान्प्रमोदी । रक्तानुरक्तोविदुषां प्रपन्न : सम्प्रार्थितोयच्छतिवित्तमेव ॥ रत्या : सपत्न्यांस्मरपत्न्याम् ॥

प्रेम्णि ॥ यथा । याप्रीतिरविवेकानांविषयेष्वनपायिनी । त्वामनुस्मरत : सामेहृदयान्मापसर्पतु ॥ मा प० हेश्रीपते । मापसर्पतुवा ॥ प्रेमलक्षणाप्रीतिश्चात्मनिमुख्यान्यत्रगौणी । तथाचोक्तंवार्तिकसारे । स्वात्मभोगस्यहेतुत्वात्प्राणादौप्रीतिरिष्यते । मस्वतीतोऽसामुख्याद्यात्मप्रीतिर्यथातथा ॥ प्रतीचिर्निर्निमित्तैवसर्वावस्थासुवोच्यते । प्रीतिरन्यैग्राणात्तत्तस्मान्मुख्यासावितिगम्यताम् ॥ सर्वान्तरतरत्वेनयुज्यतेनिर्निमित्तता । वाह्येषुसनिमित्तत्वंप्रीते : स्पष्टंगवादिषु ॥ व्याध्याद्युपद्रुतोलोकेमृतिमप्यभिवाञ्छति । निर्निमित्तप्रियत्वेतुदेहादेस्तन्नयुज्यते ॥ इति ॥ प्रीञ्तर्पणे । भावेक्तिन् ॥ यदीच्छेद्विपुलांप्रीतिंत्रीणितत्रनकारयेत् । वाग्विवादोर्थसम्बन्ध : परोक्षेदारभाषणम् ॥

प्रीतिजुषा । स्त्री० उषायाम् । अनिरुद्धपत्न्याम् ॥

प्रीतिद : । पुं० वासन्तिके । केलिकिले । विदूषके । भांड० इ० भा० ॥ कामुके ॥ त्रि० सुखप्रेमदातरि ॥

प्रीतिदत्तम् । त्रि० प्रीत्यादत्तवस्तुनि । यथा । प्रीत्यादत्तन्तुयत्किञ्चिच्छ्वश्र्वावाश्वशुरेणवा । पादवन्दनिकञ्चैव, प्रीतिदत्तंतदुच्यते ॥ प्रीतिदाने ॥ भावेक्त : ॥

प्रीतिदानम् । न० प्रसादे ॥

प्रीतिभोज्यम् । न० प्रीत्याभक्षणीयेऽन्नादौ ॥ यथा । अन्नानिप्रीतिभोज्यानिआपद्भोज्यानिवापुन : । नचसम्प्रीयसेराजन्नचैवापद्गतावयम् ॥

प्रीतयुक् । त्रि० स्निग्धे ॥

प्रीत्यात्मक : । पुं० सत्त्वगुणे ॥ प्रीति: सुखमात्मायस्यस : ॥

प्रुचि : । पुं० स्रुचौ ॥

प्रुष्ट : । त्रि० दग्धे ॥ प्रुष्यतेस्म । प्रुषदाहे । क्त : । यस्येतिनेट् ॥

प्रुष्व : । पुं० ऋतौ ॥ सूर्ये ॥ प्रोषति । प्रुष० । अशूप्रुषिलटीतिक्वन् ॥

प्रुष्वा । स्त्री० जलकणिकायाम् । टाप् ॥

प्रेक्षणम् । न० चक्षुषि ॥ दर्शने ॥

प्रेक्षणकूट : । पुं० चक्षुर्गोलके ॥

प्रेक्षणीय : । त्रि० दर्शनीये ॥

प्रेक्षा । स्त्री० उपलब्धौ । बुद्धौ ॥ नृत्येक्षणे ॥ ईक्षणे ॥ प्रकृष्टमीक्षणमनयावा । ईक्ष० । गुरोश्चहल : । टाप् ॥ वृक्षशाखायाम् ॥

प्रेङ्खन् । त्रि० चलनविशिष्टे ॥ संसक्तिविशिष्टे ॥

प्रेङ्खा । स्त्री० पर्यटने ॥ अश्वगतौ ॥ संवेशनान्तरे ॥ नृत्ये ॥ दोलायाम् ॥ प्रेङ्ख्यते । इखिगतौ ॥ घञ् । टाप् ॥

प्रेङ्खितः । त्रि० कम्पिते ॥ प्रेङ्खतिस्म । इङ्खि० । क्तः ॥

प्रेङ्खोलनम् । न० दोलायाम् । दोलने ॥

प्रेङ्खोलितः । त्रि० दोलिते । तरलिते । लुलिते ॥ न० रतबन्धान्तरे ॥ सर्वतः कटिपरिभ्रमोयदिप्रेङ्खपूर्वमिदमुक्तमारतम् ॥

प्रेतः । पुं० नरकस्थप्राणिनि ॥ भूतप्रभेदे ॥ स्वधर्मात्प्रच्युतोविप्रोदेहपातादूर्ध्ववायवीयंदेहमापन्नउल्कामुखकटभूतनादिसंज्ञः प्रेतउच्यते । यथा । वान्ताश्युल्कामुखः प्रेतो विप्रोधर्मात्स्वकाच्च्युतः । इति ॥ भूतप्रेतपिशाचानांलोकायथा । शरीरचरायेचभूतप्रेतपिशाचकाः । वर्जयित्वारुद्रगणांस्तेतत्रैवचरन्तिहि ॥ नोर्ध्वंविक्रमणेशक्तिस्तेषांसम्भृतपाप्मनाम् । अतऊर्ध्वंहिविप्रेन्द्रराक्षसायेकृतैनसः ॥ तेतुसूर्यादधः सर्वेविहरन्त्यूर्ध्ववर्जिताः । इतिपाद्मे स्वर्गखण्डः ॥ वैदिकविधानेनौर्ध्वदैहिकाभावात् देशाशुद्धेषाद्बहुनरकभोगान्ते प्रेतशरीरंभवतीति पुराणेप्रसिद्धमस्ति ॥ त्रि० मृते ॥ अर्वाक्सपिण्डीकरणात्प्रेतोभवति वैमृतः ॥ प्रैति । इण्० । गत्यर्थेति क्तः ॥

प्रेतकार्यम् । न० मृतस्यदाहादिसपिण्डीकरणान्तकर्मणि ॥ यथा । छक्त्वाप्रेतकार्याणिप्रेतस्यधनहारकः । वर्णानांयद्वधेप्रोक्तं तद्व्रतंनियतश्चरेत् ॥ इति ॥

प्रेतकृत्या । स्त्री० पितृपकारार्थायांक्रियायाम् ॥ प्रकर्षेणइतः प्रेतः पितृलोकस्थएवोच्यते ॥

प्रेतगृहम् । न० श्मशाने ॥

प्रेततर्पणम् । न० मरणावधिसपिण्डीकरणपर्यन्तप्रेतशब्दोल्लेखेनंजलदाने ॥

प्रेतनदी । स्त्री० वैतरिण्याम् ॥ प्रेतानांनरकस्थप्राणिनांनदी ॥

प्रेतपटहः । पुं० भवकादि । मृत्युभङ्गुरके । मृत्युकालेवादनीयवाद्यविशेषे । भौरु० इ० भा० ।

प्रेतपतिः । पुं० यमे । प्रेतराजि ॥ प्रेतानांपतिः ॥

प्रेतपिण्डः । पुं० मरणावधिसपिण्डीकरणपर्यन्तं प्रेतसम्प्रदानकपिण्डाकारान्ने ॥ यथा । नस्वधाशुप्रयुञ्जीतप्रेतपिण्डे दशाह्निके । भावितैतञ्च दैपिंडंयच्चदत्तस्यपूरकम् ॥ प्रेतपिण्डानदीयन्ते यस्य तस्यविमोचनम् । श्माशानिकेभ्यो देवेभ्यआकल्पं नैव विद्यते ॥

प्रेतपुरम् । न० यमालये ॥

प्रेतमाता । स्त्री० काल्यादिषु ॥ कालीकरालीभद्राचभीमाचैवभयोत्कटा । रौधःरणीदुराधर्षासम्प्रैताः

प्रेतमातरः ॥

प्रेतराक्षसी । स्त्री॰ तुलस्याम् ॥

प्रेतवनम् । न॰ श्मशाने ॥

प्रेतवाहितः । त्रि॰ भूताविष्टे ॥

प्रेतशिला । स्त्री॰ पिण्डदानार्थगयास्थितप्रस्तरविशेषे ॥ यथा । येयंप्रेतशिलाख्यातागयायांसात्रिधास्थिता । प्रभातेप्रेतकुण्डेचगयासुरशिरस्यपि ॥

प्रेतशौचम् । न॰ मृतसंस्कारादौ ॥

प्रेता । स्त्री॰ वैतरणीनद्याम् ॥ मृतायाम् ॥ प्रेतभावापन्नायाम् ॥

प्रेत्य । अ॰ अमुत्र । जन्मान्तरे ॥ देहंत्यक्त्वेत्यर्थे ॥ प्रकर्षेणइत्वा । इण्॰ क्त्वाप्रत्ययः । समासेइतिल्यप् । तुक् ॥ व्यावर्त्येत्यर्थे ॥

प्रेत्यभावः । पुं॰ पुनरुत्पत्तौ ॥ तथाचगौतमसूत्रम् । पुनरुत्पत्तिः प्रेत्यभावः । १९ ॥ प्रेत्यमृत्वाभावोजननं॰प्रेत्यभावः । तत्रपुनरित्यनेनाभ्यासकथनात्॰ प्रागुत्पत्तिस्ततोमरणंततउत्पत्तिरिति । प्रेत्यभावोजननादिरपवर्गान्तः । एतज्ज्ञानञ्चवैराग्यउपयुज्यते॰इति॰प्रेत्येतिनव्यर्थम् । तदीयमरणञ्चतदीयजीवनादृष्टनाशस्तदीयचरमप्राणसंयोगध्वंसस्तदीयप्राणध्वंसोवा । तदीयोपत्तिस्तु॰तदीयविजातीयशरीराद्यप्राणसंयोगइति ॥

प्रेत्वा । पुं॰ वासवे ॥ वाते ॥ प्राणेषु ॥

प्रेत्वरी । स्त्री॰ पुरि ॥

प्रेमा । पुं॰ न॰ प्रियतायाम् । हार्दे । स्नेहे ॥ हर्षे ॥ नर्मणि ॥ रम्येषु दिदृक्षायाम् ॥ प्रियस्यभावः पृथ्वादित्वादिमनिच् । प्रियस्थिरेति प्रादेशः ॥ प्रयणम् । प्रीङ्तर्पणे । मनिन्वा ॥ नपुंसकलिङ्गम् ॥ गुणतन्त्राः प्रेमाणोनपरिचयतन्त्राः । पुंस्त्वमपि ॥ स्नेहवाचकस्यलक्षणंयथा । सर्वथाध्वंसरहितंसत्यपिध्वंसकारणे । यद्भावबन्धनंयूनोः स प्रेमःपरिकीर्तितः ॥ इत्युज्ज्वलनीलमणिः ॥

प्रेमपरिप्लुतः । त्रि॰ प्रेमरसमग्ने ॥

प्रेमपातनम् । न॰ नेत्रजले ॥

प्रेमालिङ्गनम् । न॰ स्नेहेनपरिष्वङ्गे ॥ नायिकानायिकयोरालिङ्गनविशेषे ॥ तल्लक्षणंयथा । नायककटिं नायिकयैकपादेनवेष्टयित्वाद्वितीयंपादंतस्यजङ्घो परिस्थापयित्वायदालिङ्गनंतदितिकामशास्त्रम् ॥

प्रेयान् । पुं॰ पत्यौ । प्रिये । दयिते । कान्ते ॥ कान्ते ॥ त्रि॰ प्रियतरे । पशुपुत्रादिलक्षणे ॥ अयमनयोरतिशयेनप्रियः । ईयसुन् । प्रियस्थिरेतिप्रादेशः ॥ न॰ सर्वान्तरे॰ब्रह्मात्मनि ॥

प्रेयसी। स्त्री॰ प्रियतमायांभार्याम्। दयितायाम्। कान्तायाम्॥ वल्लभायाम्॥ ङीप्॥

प्रेरकः। पुं॰ राजादौ॥ प्रयोजके॥ विधौ॥ प्रेरणामेवकुर्वन्प्रेरकोविधिः॥ प्रेरयति। प्रोपभ्यादादीर्तेर्हेतुमण्णिजन्तात्॰कर्मणि॰ ण्वुल्॥

प्रेरणम्। न॰ प्रेषणे। पठावना॰ इ॰ भा॰॥ आज्ञापने। स्वस्वकार्येषुनियोजने॥ अश्वानांषड्विधप्रेरणंयथा। वाहनंप्रतिवाहानांषड्विधंप्रेरणंविदुः। रागावल्गाकषापार्ष्णिप्रतोदरवभेदतइति॥ प्रकृष्टम् ईरणम्॥

प्रेरणा। स्त्री॰ चोदनायाम्। विधौ॥

प्रेरितः। त्रि॰ चोदिते। नियोजिते। प्रेषिते॥

प्रेर्वा। पुं॰ सागरे। समुद्रे॥ प्रेरयति। ईरक्षेपे। प्रईरशदोस्तुट्चेति क्वनिप्॥

प्रेर्वरी। स्त्री॰ नद्याम्॥ वनोरचेति ङीब्रौ॥

प्रेर्य्यः। त्रि॰ प्रेरकाधीने॥

प्रेषः। पुं॰ प्रेषणे॥ पीडायाम्॥ प्रेष्ये॥

प्रेषणम्। न॰ प्रेरणे॥ जानीयात्प्रेषणेभृत्यान्बान्धवान्व्यसनागमे। मित्रञ्चापदिकालेचभार्याञ्चविभवक्षये॥

प्रेषणा। स्त्री॰ भृत्यादेर्निकृष्टस्यप्रवर्तनायाम्। आज्ञायाम्॥

प्रेषितः। त्रि॰ प्रमृते। प्रेरिते। प्रस्थापिते। प्रतिशिष्टे। पठाया॰ इति भा॰॥

प्रेष्ठः। त्रि॰ प्रियतमे॥ अयमेषामतिशयेनप्रियः। प्रियस्थिरेत्यादिनेष्ठनिसाधुः॥

प्रेष्ठा। स्त्री॰ प्रेयस्याम्॥ प्रसृतायाम्॥

प्रेष्यः। त्रि॰ विधेये। सेवके। भृत्ये॥ प्रेष्यते। ईषगत्यादिषु। ण्यत्। गुणः॥

प्रैयङ्गवीनम्। न॰ प्रियङ्गुक्षेत्रे॥ प्रियङ्गूणांभवनंक्षेत्रम्। धान्यानांभवनेक्षेत्रेखञ्॥

प्रैषः। क्लेशे॥ मर्दने॥ उन्माने॥ विधौ॥ प्रेषणे॥ प्रेषणम्। इषेर्भावेघञ्। प्रादूहेतिवृद्धिः॥

प्रैष्यः। त्रि॰ प्रेष्ये॥ प्रेष्यते। इषु इच्छायाम्। इषगतौ॰ आभीक्ष्ण्येच। ण्यत्। प्रादूहेतिवृद्धिः॥

प्रोक्तः। त्रि॰ कथिते॥ प्रकर्षेण॰ अध्यापनेन॰ अर्थव्याख्यानेनवाउक्तः प्रकाशितः॥

प्रोक्षणम्। न॰ सेचने॥ वधे। यज्ञार्थपशुहिंसने॥ प्रकृष्टमुक्षणम्। उक्षसिचने। ल्युट्॥

प्रोक्षणी। स्त्री॰ जलक्रीडाविशेषे। छीटाखेलना॰ इ॰ भा॰॥ प्रोक्षणी

भिरुद्वेजितास्मद्गतिप्रयोगात् ॥

प्रोक्षित : । त्रि० निहते । यज्ञे हतपशौ । उपसम्पन्ने ॥ यज्ञार्थंमन्त्रैः संस्कृतमांसादौ ॥ यथा । भक्षयेत् प्रोक्षितंमांसं सकृद्ब्राह्मणकाम्यया । दैवेनियुक्तः श्राद्धेवानियमेतुविवर्ज्जयेत् । आरण्यानामिदानींतनप्रोक्षणापेक्षानास्तीत्युक्तंमहाभारते । यथा । आरण्याः सर्वदैवत्याः प्रोक्षिता : सर्वशोमृगाः । अगस्त्येनपुराराजन् मृगयायेनपूज्यते०इति । सिक्ते ॥ प्रोक्षतिस्म । उक्ष० । क्त : ॥ मन्त्रसंस्कृते ॥

प्रोच्छलत् । त्रि० उद्गच्छति । उच्छल्ता०इ०भा० ॥

प्रोञ्छनम् । न० प्रवर्ज्जने । लोपने । पूछना०इ०भा० ॥

प्रोज्जासनम् । न० मारणे ॥

प्रोज्झित : । त्रि० त्यक्ते ॥

प्रोरुठ : । पुं० कटकोले । पतद्ग्रहे ॥

प्रोतम् । न० वस्त्रे । वाससि ॥ त्रि० खचिते । व्याप्ते ॥ गुम्फिते । ग्रथिते ॥ स्यूते । प्रविष्टे ॥ प्रगते । प्रतिष्ठिते ॥ प्रक्षिप्ते ॥ पटेतिर्यक्तन्तौ ॥ वहिर्व्याप्तौ ॥ प्रपूर्वाद्वेञ : कर्मणिक्तः । यजादित्वात्सम्प्रसारणम् ॥

प्रोतोत्सादनम् । न० छत्रे । वस्त्रकुट्टिमे ॥

प्रोत्फल : । पुं० सिंहलास्थाने ॥ तलवृक्षसदृशवृक्षविशेषे । छडी०छडा०इ०गौ०भा० ॥

प्रोत्फुल्ल : । त्रि०विकसिते ॥

प्रोत्साह : । पुं० प्रकृष्टोद्यमे ॥

प्रोथ : । पुं० कट्याम् ॥ सिचये । घाटके ॥ स्त्रीगर्भे ॥ छागलेवस्त्रे ॥ गह्वरे ॥ पुं०न०घोणायाम् । अश्वनासिकायाम् ॥ त्रि०अध्वगे ॥ प्रथिते ॥ प्रोथति । प्रोथृपर्याप्तौ । पुंसीतिघ : । प्रवतेवा । प्रुङ्गतौ । तिथपृष्ठगूथयूथप्रोथा० : इ०थक् । निपातनाद्गुणः ॥

प्रोद्यत : । त्रि० सोद्यमे ॥

प्रोष : । पुं० सन्तापे

प्रोषित : । त्रि० प्रवासगते । विदेशस्थे ॥ अपगते ॥

प्रोषितभर्तृका । स्त्री० विदेशस्थभर्तृकायाम् ॥ हास्यंपरगृहेयानं-समाजोत्सवदर्शनम् । क्रीडांशरीरसंस्कारंत्यजेत्प्रोषितभर्तृका ॥ प्रोषितोभर्त्तायस्याः ॥ स्त्रीयादिनायिकाभेदे ॥ देशान्तरेगतेपत्यौसन्तापाकुलाप्रोषितभर्तृकेतिलक्षणम् ॥

प्रोष्ठ : । पुं० गवि ॥ शफर्याम् । प्रोष्ठीमत्स्ये ॥ प्रकृष्टओष्ठोऽस्य । ओत्वोष्ठयोः समासेवा ॥

प्रोष्ठपद : । पुं० भाद्रमासे ॥

प्रोष्ठपदा । स्त्री० पूर्वभाद्रपदोत्तरभाद्रपदयो: ॥ प्रोष्ठोगौस्तस्येवपादायासाम् सुप्रातसुश्वसुदिवशारिकुक्षीत्यादिनाबहुव्रीहावच्०पद्मादेश्चनिपातित: ॥

प्रोष्ठपदी । स्त्री० भाद्र्याम्पूर्णिमायाम् ॥

प्रोष्ठपाद: । पुं० प्रोष्ठपदासुजाते ॥ सन्धिवेलेत्यादिनाऽण् । जे प्रोष्ठपदानामित्युत्तरपदस्याचामादेरची वृद्धि: ॥

प्रोष्ठी । स्त्री० शफरे । शफर्याम् । वैवरीमच्छी०सहरी०पोठी०पूठी०. इ०भा०प्र०मत्स्ये ॥ प्रोष्ठीतिक्ताकटु : स्वादु : शुक्रघ्नीकफवातजित् । स्निग्धास्त्रकण्ठरोगघ्नीरोचनीचलघु:स्मृता ॥ प्रकृष्टओष्ठोस्या: । ओत्वोष्ठयो : समासेवा । नासिकोदरोष्ठेति०जातेरितिवाङीष् ॥

प्रोष्य । अ० देशान्तरेऽषित्वेत्यर्थे ॥

प्रोह : । पुं०गजाङ्घ्रौ । हस्तिपादे ॥ पर्वणि ॥ गजचरणपर्वणि ॥ प्रोहश्चरणपर्वणीतित्रिकाण्डशेष: ॥ त्रि०निपुणे०तर्के ॥

प्रौढ : । पुं० वत्सरे ॥ त्रि० प्रगल्भे ॥ प्रवृद्धे । वर्द्धिते । एधिते ॥ निपुणे । प्रोह्यते स्म । वह० । क्त : सम्प्रसारणम् । प्रादूहेतिवृद्धि : ॥

प्रौढपाद : । पुं० आसनारोपितपादतले । आसनोपरिपादतलद्वयसंयोगपूर्वकोपवेष्टरि ॥ वस्त्रादिनाकृतपृष्ठजानुजङ्घाबन्धे । वस्त्रादिद्वारापृष्ठजानुजङ्घाद्वयदृढबन्धनपूर्वकोपवेष्टरि यथा । आसनारूढपादस्तुजानुनोर्जङ्घयोस्तथा । कृतावसक्थिकोयस्तुप्रौढपाद : सउच्यते ॥ स्नानमाचमनंहोमंभोजनंदेवताऽर्चनम् । प्रौढपादोनकुर्वीतस्वाध्यायंपितृतर्पणम् ॥ इतिकात्यायन : ॥ अनेकोद्वाद्येदारुशिलेभूमिसमेइष्टकास्वसङ्कीर्णीभूताइतिबौधायनवचनात्तथाविधेआरूढपादोपिकुर्यात् । इत्याह्निकतत्त्वम् ॥

प्रौढा । स्त्री० नायिकाभेदे । चिरंस्याम् । श्यामायाम् ॥ यथा । बालातुतरुणीप्रौढावृद्धाभवतिनायिका । गुणयोगेनरन्तव्या नारीवश्याभवेत्तदा ॥ त्रिंशद्वर्षादूर्द्ध्वम्पञ्चपञ्चाशद्वर्षपर्यन्तंप्रौढावस्था । यथा । आषोडशीभवेद्बालातरुणीत्रिंशतामता । पञ्चपञ्चाशतौप्रौढा भवेद्वृद्धातत : परम् ॥ आसांवशत्वकारणंयथा । अलङ्कारादिभिर्बाला तरुणीरतियोगत : । प्रेमदानादिभि : प्रौढा वृद्धाचदृढताडनात् ॥ आसांरमणेगुणदोषायथा । बालातुप्राणदाप्रो

क्षातरुणीप्राणहारिणी । प्रौढाकरोतिवृद्धत्वंवृद्धामरणदाभवेत् ॥ मुग्धादित्रिविधान्तर्गतप्रगल्भायांनायिकायाम् ॥ स्मरमन्दीकृतव्रीडाप्रौढासंपूर्णयौवना ॥

प्रौढि : । स्त्री० उत्साहे । प्रगल्भतायाम् ॥ उद्यमे । उद्योगे । कियदेतिकायाम् ॥ सामर्थ्ये ॥

प्रौष्ठपद : । पुं० भाद्रमासे ॥ प्रौष्ठपदीपौर्णमास्यस्मिन् । सास्मिन्पौर्णमासीत्यण् ॥

प्रौष्ठपदिक : । पुं० प्रौष्ठपददेवताके ॥ प्रौष्ठपदोदेवतास्य । महाराजप्रौष्ठपदाट्ठञ् ॥

प्रौष्ठपदी । स्त्री० भाद्रपौर्णमास्याम् ॥ प्रौष्ठपदाभि : पूर्वभाद्रपदोत्तरभाद्रपदाभिर्युक्तापौर्णमासी । नक्षत्रेणयुक्त : कालइत्यण् । ङीप् ॥

प्रौह : । पुं० प्रोहे ॥ प्रकर्षेणऊह : । वृद्धि : ॥

प्लक्ष : । पुं० जटिनि । पर्कट्याम् । पाखर० इ० प्र० वृक्षे ॥ प्लक्ष : कषाय : शिशिरोव्रणयोनिगदापह : । दाहपित्तकफास्रघ्न : शोथहारक्तपित्तहृत् ॥ गर्दभाण्डे । कन्दराले । गैंडो० इ० वृक्षे ॥ कुञ्जराशने । अश्वत्थे ॥ पक्षके । सर्पान्तरे० । प्लुष्यति । प्लुष० । प्लुषेरक्षोपधाया इतिस : ॥ प्रक्षरति० वा० । क्षरसञ्चलने । अन्यत्रापीतिड : । कपिलकादि : ॥ यद्वा । प्लक्ष्यते । प्लक्षभक्षणे । कर्मणिघञ् । प्लक्षत्यधोगच्छतिवा । अच् ॥ द्वीपविशेषे ॥ जम्बुद्वीपस्यविस्ताराद्द्विगुणेनसमन्तत : । संवेष्टयित्वाक्षीरोदंप्लक्षद्वीपोव्यवस्थित : ॥ प्लक्षद्वीपेचविप्रेन्द्रा : सप्तासन्कुलपर्वता : । ऋज्वायता : सुपर्वाण : सिद्धसङ्घनिषेविता : ॥ गोमेदइत्यस्यैवनामान्तरम् ॥

प्लक्षसरस्वती । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥

प्लक्षोदुम्बर : । पुं० तीर्थविशेषे ॥

प्लव : । पुं० प्लवने । प्लुतौ ॥ भेले । भेलके । डोंगा० इ० प्र० जलतरणसाधने ॥ भेके । दर्दुरे ॥ अवौ ॥ श्वपचे । चांडाले ॥ कपौ । मर्कटे ॥ जलकाके कुलके ॥ प्रवणे । क्रमनिम्नमहीभागे । पर्कटीद्रुमे ॥ कारण्डवखगे ॥ शब्दे ॥ प्रतिगतौ ॥ म्लेच्छजातौ ॥ जलान्तरे ॥ जलकुक्कुटे । हंसादिजलचरपक्षिषु ॥ तेयथा । हंससारसकाचाक्षबकक्रौञ्चशरारिका : । नन्दीमुखीसकादम्बावलाकाद्या : प्लवा : स्मृता : ॥ प्लवन्तेसलिलेयस्मादेतेतस्मात्प्लवा : स्मृता : ॥ प्लवा : पित्तहरास्निग्धामधुरागुरवोहिमा : । वातश्लेष्मप्रदाश्चापिवलशुक्रकरा: सरा:

॥ ३५ वत्सरवि० । दुर्भिक्षंजायतेसर्वामेदिनीपुष्यतिप्रियै । प्लवेप्लवन्तितोयानि पीडितामानवाभुवि ॥ ३५ न० कैवर्तीमुस्तके गन्धतृणे ॥ प्लवते प्लुङ्, अच् ॥ यद्वा । प्लवनम् प्लुङ्गतौ । ऋदोरप् । प्लूयतेऽनेनवा ॥

प्लवक: । पुं० खड्गधारादिनर्त्तके । कीलके ॥ चण्डाले ॥ प्लक्षे ॥ भेके ॥

प्लवग: । पुं० कपौ । वानरे ॥ भेके ॥ मण्डूके ॥ सूर्यस्यसारथौ ॥ शिरीषवृक्षे ॥ सुमतिनाम्नोर्हद्विशेषस्यध्वजे ॥ प्लवेनगच्छति । गम्लृ० अन्येभ्योपीत्यन्येष्वपीतिवाड: ॥

प्लवगति: । पुं० भेके । मण्डूके ।

प्लवङ्ग: । पुं० प्लवगे । शाखामृगे ॥ प्लक्षवृक्षे ॥ ४१ ॥ वत्सरे ॥ तृणधान्यानिपीडयन्तेग्रीष्मे वर्षतिवासव: प्लवङ्गपीडिता: सर्वा: प्रजास्सुरवन्दिते ॥ ४१ ॥ प्लवनम्० प्लव: । प्लुङोप् । प्लवेनगच्छति । गम्लृ० । अन्येभ्योपीत्यन्येष्वपीतिवाड: गमश्चेतिखच् खच्चडिद्वा । मुमागम: ॥ मृगे ॥

प्लवङ्गम: । पुं० मण्डूके ॥ शाखामृगे प्लवेनप्लुत्यागच्छति । गम्लृ० । गमश्चेतिखच् । मुमागम: ॥ मात्रावृत्तान्तरे ॥ यथा षट्कलमादिगुरुं प्रथमङ्गुरुसन्ततम्० पञ्चकलस्ततोपिचतुष्कलसङ्गतम् । नायकमत्रचतुर्थमितोगुरुमन्तके० एकाधिकविंशति: प्लवङ्गमवृत्तके ॥ यथा । विष्णुविरञ्चिदिवाकरवासववन्दितम्० विस्मृतविषयविषादकमुनिजनसेवितम् । चञ्चलयातुलितञ्चसुखंनहिकामये० शङ्करपादसरोजरज: परिभावये । इति ॥

प्लवन: । त्रि० प्रवणे । क्रमनिम्नभूमौ ।

प्लवमान: । त्रि० तरति ॥ तैरत० तैरता० हि० भा० ॥

प्लविक: । त्रि० भेलेनतरमाणे ॥ प्लवेनतरतिनौद्व्यचष्ठन् ।

प्लाक्षम् । न० प्लक्षफले ॥ प्लक्षस्यफलम् । प्लक्षादिभ्योण् । विधानसामर्थ्यात्तस्यफलेनलुक् ॥

प्लावनम् । न० द्रवद्रव्यस्योर्ध्वप्रापणे । उफलना० उबटाना० हि० भा० ॥ य० । तापनंघृततैलानांप्लावनंगोरसस्यच । तन्मात्रमुद्धृतंशुध्येत्कठिनन्तुपयोदधि ॥ मज्जने । बहुतरजलसंयोगे ॥

प्लावित: । त्रि० जलादिमग्नस्थानादौ ॥ सिक्ते ॥

प्लिहा । पुं० प्लीहरोगे । गुल्मे ॥ यथा । यकृत्प्लिहान्लाग्निमुखादिवह्निपन्नितिवैद्यकम् ॥

प्लीहघ्न: । पुं० रोहिणि । रोहितके

। दाडिमपुष्पके । रोहडागाछ० इ० गौ० भा० प्र०वृक्षे ॥

प्लीहा । पुं० गुल्मे । कुक्षिवामपार्श्वस्थमांसखण्डे । पिल्ली० तापतिल्ली० इ०भा० ॥ शोणिताज्जायते प्लीहा वामतोहृदयादधः । रक्तवाहिशिराणांसमूलिख्यातोमहर्षिभिः ॥ विदाह्यभिष्यन्दिरतस्यजन्तोः प्रदुष्टमत्यर्थमसृक् कफश्च । प्लीहाभिवृद्धिंकुरुतः प्रवृद्धौ तं प्लीहसंज्ञमुदरमामनन्ति ॥ प्लीहते । प्लिहगतौ । श्वन्नुक्षन् पूषन् प्लीहन्नित्यादिनासाधुः ॥

प्लीहशत्रुः । पुं० दाडिमपुष्पके । रोहितकद्रुमे ॥ स्वल्पफलाम्बुषायाम् ॥ शरपुङ्खे ॥ प्लीह्नः शत्रुः ॥ विभीतके कोकिलाक्षे० ।

प्लीहहन्त्री । स्त्री० अश्वत्थफलायाम् । हवुषायाम् ॥

प्लीहा । स्त्री० प्लीहरोगे ॥ यकृत् प्लीहेचसम्बद्ध० इतिप्रयोगात् ॥

प्लीहारिः । पुं० अश्वत्थवृक्षे ॥ प्लीहायाअरिः ॥

प्लीहाशत्रुः । पुं० प्लीहघ्ने ॥ कोकिलाक्षे० ॥

प्लुषिः । पुं० अग्नौ । प्लोषति प्लुष० । प्लुषिकुषिशुषिभ्यः क्सिः ॥

प्लुतः । पुं० त्रिमात्रवर्णे ॥ न० अश्वगतिविशेषे ॥ त्वरयाकम्पेनाश्वगतौ ॥ उत्पतने ॥ तिर्य्यग्गतौ ॥ त्रि० आप्लुते ॥ प्रसृते ॥ कम्पगतियुक्ते प्लवनम् । प्लुङ्गतौ ॥ भावेक्तः ॥

प्लुति । स्त्री० प्लवने ॥

प्लुषः । पुं० दहने ।

प्लुषिः । पुं० पुत्तिकायाम् । अल्पमशके ॥

प्लुष्टः । त्रि० दग्धे ॥ प्लुष्यतेस्म । प्लुषदाहे । क्तः यस्येतिनेट् ॥

प्लोषः । पुं० शोषे । दाहे ॥ प्लोषणम् प्लुष० । घञ् ॥

प्सा । स्त्री० भक्षणे ॥

प्सातम् । त्रि० भक्षिते ॥ प्सायतेस्म । प्साभक्षणे । क्तः ।

प्सानम् । न० भोजने ॥

* * *

फः । पुं० पवर्गद्वितीयाक्षरे ॥ यक्षसाधने ॥ स्फाने ॥ झञ्झावाते ॥ वर्द्धके ॥ जंभायाम् ॥ स्फुटे ॥ फलप्राप्तौ । न० रूक्षोक्तौ ॥ फूत्कृतौ ॥ निष्फलभाषणे ॥

फक्किका । स्त्री० पूर्वपक्षे । असद्व्यवहारे । चौर्य्ये । फांकी० इ० भा० ॥ न्यायसम्बन्धिव्याख्याविशेषे ॥

फञ्जिका । स्त्री० भार्ग्याम् । ब्राह्मणयष्टिकायाम् ॥ भनक्तिरोगान् । भञ्जोआमर्दने ॥ ण्वुल् । पृषोदरादिः ॥ देवताडे ॥ दुरालभायाम् ॥

फञ्जिपत्रिका । स्त्री० आखुपर्ण्याम् ॥

फञ्जी । स्त्री० भार्ग्याम् ॥ भनक्तिरोगान् । भञ्जो० । अच् । पृ० । गौ० ङीष् ॥

फट् । अ० अनुकरणशब्दे ॥ विघ्ननिराकृतौमन्त्रे ॥

फटा स्त्री० फणे ॥ दम्भे ॥ स्फुटति । स्फुट विकसने । चु० । णिज भावे० पचाद्यच् । पृषोदरादि : ॥

फडिङ्गा । स्त्री० झिल्लिकायाम् ॥

फण : । पुं० फणायाम् ॥ फणति । फणगतौ । पचाद्यच् ॥ फटायान्तु फणाद्वयोरित्यमर : । शष्योर्णकारसांफणमितिक्लीबकाण्डे चन्द्रगोमी ॥

फणकर : । पुं० भुजङ्गे ॥

फणधर : । पुं० सर्पे ॥

फणधरधर : । पुं० शिवे ॥

फणभारी । फणभृति ॥

फणभृत् ।) पुं०) सर्पे ॥
फणवान् ।

फणा । स्त्री० सर्पविस्तृतमस्तके फटायाम् ॥ फणति । फण० अच् । टाप् ॥

फणाकर : । पुं० सर्पे । भुजङ्गमे ॥ फणाकरोऽस्य ॥

फणाधर:) पुं० सर्पे कुम्भीनसे ।
फणाभर:) द्विरसने ॥

फणावान् । पुं० श्वसनाशने । विषाऽऽस्ये । सर्पे ॥ फणास्त्यस्य । मतुप् ॥

फणिकेसर : । पुं० नागकेशरे ॥ फणिसंज्ञक : केसर : ।

फणिखेल : । पुं० भारतीपक्षिणि गरुद्योधनि । भार० इ० गौ० भा० ॥

फणिजिह्वा । स्त्री० महाशतावर्याम् ॥ महासमङ्गायाम् ॥ सारिकायाम् ॥

फणिज्झक : । पुं० प्रस्थपुष्पे । मरुवा० इ० भा० फणिजातोऽस्मात्० फणाभपत्रपुष्पत्वात् । फणीउज्झकोवर्जकोऽस्येतिकेचित् ॥ उभयत्रपृषोदरादि : ॥ स्त्री० रामदूत्याम् ॥

फणी । पुं० सर्पे ॥ फणाऽस्ति । व्रीह्यादित्वादिनि : ॥ सर्पिण्यामोषधौ ॥

फणिप्रिय : । पुं० वायौ ॥

फणिफेन : । पुं० अहिफेने ॥

फणिभुवनम् । न० पाताले ॥

फणिवल्ली । स्त्री० नागवल्ल्याम् ॥

फणिहन्त्री । स्त्री० रास्नायाम् । गन्धनाकुल्याम् ॥

फणिहृत् । स्त्री० क्षुद्रदुरालभायाम् ॥

फणीश्वर : । पुं० अनन्ते ॥ फणिनामीश्वर : ॥

फण्ड : । पुं० जठरे ॥

फत्कारी । पुं० पक्षिमात्रे ॥

फरम् । न० फलके ॥

फरुवकम् । न० पूगपात्रे ॥

फर्फरीकः । पुं० चपेटायाम् । न० मार्दवे ॥

फर्फरीका । स्त्री० पादुकायाम् ॥

फलः । पुं० कुटजवृक्षे ॥

फलम् । न० जातीफले ॥ सस्ये । वृक्षादीनांफले ॥ फलेषुपरिपक्वंयद्गुणवत्तदुदाहृतम् । बिल्वादन्यत्रविज्ञेयमामंतद्धिगुणाधिकम् ॥ फलेषुसरसंयत्स्याद्गुणवत्तदुदाहृतम् । द्राक्षाबिल्वशिवादीनांफलंशुष्कंगुणाधिकम् ॥ फलतुल्यगुणंसर्वंमज्जानमपिनिर्दिशेत् । फलंहिमाग्निदुर्वातव्यालकूटादिदूषितम् । अकालजंकुभूमीजंपाकातीतंनभक्षयेत् ॥ पाकमतिक्रम्यघटितम् ॥ व्युष्टौ ॥ लाभे ॥ यथा । अग्निहोत्रफलावेदादत्तभुक्तफलंधनम् । रतिपुत्रफलादाराःशीलवृत्तफलंश्रुतमितिवह्निपुराणेऽग्निवाक्यम् ॥ त्रिफलायाम् कक्कोले ॥ शस्त्राग्रे । वाणाग्रे ॥ फलके ॥ निरीषे । फाले ॥ दाने ॥ मुष्के ॥ यथा । अफलोभुज्यतेमेषः सफलस्तुनभुज्यते । इतिरामायणम् ॥ हेतुकृते । हेतूत्थे । साधननिष्पाद्ये-काम्ये०स्वर्गादौ । अभिसन्धीयमाने० शरीरग्रहणे । मायामये ॥ फला तयालयमदर्शनंगच्छतीतिनिरुक्तः । तच्चफलंकर्मणस्त्रिविधत्त्वात्त्रिविधम् । पापस्यानिष्टंफलंनारकतिर्यगादिलक्षणम् ॥ २ ॥ पुण्यस्येष्टंफलंदेवादिलक्षणम् ॥ १ ॥ मिश्रस्यतुपापपुण्ययुगलस्यमिश्रम्० इष्टानिष्टसंयुक्तम्मानुष्यलक्षणम् ३ कर्माधीनेपुत्रपशुस्वर्गादिलक्षणेविनश्वरे ॥ जीवःकर्मफलंभुङ्क्ते आत्मानिर्लिप्तएच । आत्मनः प्रतिविम्बश्चदेहीजीवः सएवच ॥ षड्विधलिङ्गेषुचतुर्थलिङ्गे । प्रकरणप्रतिपाद्यात्मज्ञानस्यतदनुष्ठानस्यचतत्रतत्रश्रूयमाणेप्रयोजने ॥ यथाछान्दोग्येषष्ठेप्रपाठके० आचार्यवान्इत्यादिवाक्ये न० अद्वितीयवस्तुज्ञानस्यतत्प्राप्तिःप्रयोजनंश्रूयते०इति ॥ प्रवृत्तिदोषजनितार्थः फलम् ॥ २० ॥ इतिगोतमः । अत्रचमुख्यंफलंसुखदुःखोपभोगः । तथाचभाष्यम् । सुखदुःखसंवेदनंफलम् । तत्रचधर्माधर्मावृत्तेःप्रयोजकत्वात्०तत्रचदोषस्यहेतुत्वात्० प्रवृत्तिदोषजनितेत्युक्तम् । लक्षणन्तुसुखदुःखान्यतरसाक्षात्कारइति । गौणफलन्तुशरीरादिकंसर्वमेव । तथाचभाष्यम् । तत्पुनर्देहेन्द्रियबुद्धिषुसतीषुभवतीति । सहदेहेन्द्रियादिभिःफलमभिप्रेतम् । तथाहि । प्रवृत्तिदोषजनितोर्थः फलमेतत्सर्वंभवतीति । इत्यस्यजन्यत्वमेवफलत्वम् । प्रवृत्तिदोषजनितइतितुनिर्वेदोपयो

गादुत्तम् २० ॥ नियतोत्तरभाविनि ॥ फलति । फलनिष्पत्तौ० त्रि फलाविशरणेवा । पचाद्यच् ॥ फलं द्विविधम् । सातिशयंनिरतिशयञ्च । तत्रसातिशयंस्वर्गादि० निरतिशयं मोक्ष : सचपरमानन्दस्वरूप : ब्रह्मणस्तद्रूपत्वात् ॥ फलंफलेधनेबीजे निष्पत्तौभोगलाभयो : । सस्यइति केशव: ॥ फलेच्छासाधनंसंक्रामति ।

फलक : । पुं० न० चर्मणि । फले । ढाल० इ० भा० ॥ फलति । त्रिफला० । क्षुआदिभ्योवुन् ॥ पुं० दारुघटितदीर्घासने । फला० पट्टा० पटडा० इ० भा० ॥ काष्ठादिपट्टके ॥ यथा । पाण्डुलेखेनफलकेभूमौवाप्रथमंलिखेत् । ऊनाधिकन्तुसंशोध्यपश्चात्पत्रेनिवेशयेत् ॥ इति ॥ अस्थिखण्डे ॥ नागकेसरे ॥ रजकस्यपट्टे ॥ शाल्मलिफलकेश्लक्ष्णेनिज्याद्वासांसिनेजक : । नचवासांसिवासोभिर्निर्हरेन्नचवासयेत् ॥

फलकपाणि : । त्रि० चर्मिणि । फलकधारिणि । ढलैत० इ० भा० ॥ फलकंपाणौयस्य ॥

फलकी । पुं० फलु इ० गौ० प्र० मत्स्ये ॥ त्रि० फलकान्विते ॥

फलकीतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥

फलकृष्ण : । पुं० पानीयामलके ॥

फलकेशर : । पुं० नारिकेलवृक्षे ॥

फलकोषक : । पुं० अण्डकोषे ॥

फलग्राही । पुं० वृक्षे । त्रि० फलग्रहणकर्त्तरि ॥

फलचमस: पुं० दधिमिश्रितवटत्वक्चूर्णे

फलचौरक : । पुं० चोरकनामगन्धद्रव्ये ॥

फलत्रयम् । न० द्राक्षापरूषककाश्मरीषु ॥ त्रिफलायाम् ॥ फलानांत्रये ॥

फलत्रिकम् । न० त्रिफलायाम् ॥ हरीतक्यादित्रये ॥ फलानांत्रिकम् ॥

फलद : । पुं० ईश्वरे ॥ वृक्षे । त्रि० फलदातरि ।

फलपञ्चाम्लम् । न० अम्लपञ्चफले ॥

फलपाक : । पुं० पानीयामलके ॥ करमर्द्दके ॥

फलपाकान्ता । स्त्री० धान्यकदल्याद्योषधौ ॥ फलपाकइवान्तोयस्या: ॥

फलपाकी । पुं० गर्द्दभाण्डे ॥

फलपुच्छ : । पुं० बरंडालौ ॥

फलपुष्पा । स्त्री० पिण्डखर्ज्जूर्याम् ॥ द्रोणपुष्प्याम् । गुम्मा० इ० भा० ॥

फलपूर : । पुं० बीजपूरे । बिजौरा० इ० भा० । फलेनपूर्य्यते । पूरी० । इगुपधेतिक : ॥ कर्म्मणिघञ्वा ॥

फलपूरक : । पुं० छोलङ्गे । बीजपूरे ॥

फलप्रद : । पुं० ईश्वरे ॥ धनेदानेन नष्टेपितत्फलप्रदईश्वर : । यतोस्तितेनदातारंतंप्रशंसन्तिवैदिका :

॥ नापूर्वंफलदंतस्मिन्मानाभावात्फलंपुन : । ईशादप्युपपन्नत्वान्नैवापूर्वस्य कल्पकम् ॥ सेव्याद्राज्ञः फलप्राप्तिर्दृश्यतेनत्वपूर्व्वतः । दानादिक्रिययासेव्यादीशात्तद्वत्फलंभवेत् ॥

फलप्रिया । स्त्री० प्रियङ्गौ ॥

फलभूमि : । स्त्री० कर्मफलभोगस्थाने ॥ यथा । भरतान्यैरावतानिविदेहाश्चकुरून्विताः । वर्षाणिकर्म्मभूम्यः स्युः शेषाणिफलभूमयइति हेमचन्द्रः ॥

फलमुख्या । स्त्री० पिण्डखर्ज्जूरे ॥ अजमोदायाम् ।

फलमुद्गरिका । स्त्री० पिण्डखर्ज्जूरे ॥

फललक्षणा । स्त्री० प्रयोजनवत्यांलक्षणायाम् ॥ यथा व्यङ्ग्यस्यगूढागूढत्वाद्द्विधास्यु : फललक्षणा : इति साहित्यदर्पण : ॥

फलवान् । त्रि० फलिनि । फलसहित वृक्षे ॥ फलिने ॥ फलवत् सन्निधावफलंतदङ्गम् ॥ फलान्यस्यसन्ति । मतुप् ॥

फलवर्त्तुलम् । न० कालिङ्गे ॥

फलविषय : । त्रि० फलव्याप्ये ॥ घनात्मनि ॥

फलवृक्षक : । पुं० पनसे ॥

फलव्याप्यत्वम् । न० वाह्येन्द्रियसन्निकृष्टार्थाकारवाह्यधीपरिणामावच्छिन्नचिदंशस्फूर्ते०प्राकव्याश्रयत्वे ॥ फलवृत्तिप्रतिविम्बितश्चिदाभासस्तद्व्याप्यत्वमित्यर्थः ॥

फलशाकम् । न० षड्विधशाकान्तर्गतफलरूपशाके ॥

फलश्रेष्ठ : । पुं० आम्रे ॥ फलेषुश्रेष्ठ : ॥ तद्वृक्षे ॥

फलषाडव : । पुं० दाडिमे ॥

फलशैशिर : । पुं० वदरवृक्षे ॥

फलश्रुति : । स्त्री० कर्म्मप्रवृत्तिनिमित्तप्रलोभजनकवाक्ये ; कर्मफलश्रवणे ॥ यथा । फलश्रुतिरियंनृणांनश्रेयोरोचनंपरम् । श्रेयोविवक्षयाप्रोक्तंयथाभैषज्यरोचनम्॥ अपिच । वेदोक्तमेवकुर्वाणोनिःसङ्गोर्पित मीश्वरे । नैष्कर्म्यांलभतेसिद्धिंरोचनार्थाफलश्रुति : ॥

फलस्नेह : । पुं० अक्षोटवृक्षे ॥

फलहारी । स्त्री० काल्याम् ॥

फला । स्त्री ० झिञ्झिरिष्टाक्षुपे ॥

फलाढ्या । स्त्री० काष्ठकदल्याम् ॥

फलाध्यक्ष : । पुं० राजादने । क्षीरिकायाम् । खिरणी० इ० भा० ॥ फलानामध्यक्ष : ॥

फलादन : । पुं० शुके । कीरे । सूआ० इ० प्र०पक्षिणि । त्रि०फणंफलानिवाअदनंयस्य तस्मिन् ॥

फलान्त : । पुं० वंशे ॥ फलेनफलैर्वाअन्तोयस्य ॥

फलाम्ल : । पुं॰ अम्लवेतसे ॥ न॰ वृक्षाम्ले ॥

फलाशन : । पुं॰ शुकपक्षिणि ॥ त्रि॰ फलभक्षके ॥

फलासव : । पुं॰ फलरसविकृतौसुराप्रभेदे ॥

फलि : । पुं॰ फलुइ इ॰ प्र॰ मत्स्ये ॥

फलिका । स्त्री॰ निष्पाव्याम् ॥

फलित : । पुं॰ वृक्षे ॥ न॰ शैलेये । शिलापुष्पे । त्रि॰ सफले । सञ्जातफले ॥ फलानिसञ्जातान्यस्य । तारकादित्वादितच् ॥

फलितार्थ: । त्रि॰ निष्कृष्टार्थे ॥ फलितश्चासावर्थश्च ॥

फली । त्रि॰ फलवति ॥ फलान्यस्यसन्ति । अतइनि : ॥

फलिन : । त्रि॰ फलवति ॥ विद्यमानफले । फलान्यस्यसन्ति । फलबर्हाभ्यामिनच् ॥ पुं॰ पनसे फलवति वृक्षेच ॥ इतिराजनिर्घण्ट : ॥

फलिनी । स्त्री॰ प्रियङ्गुवृक्षे ॥ अग्निशिखावृक्षे ॥ नान्तलक्षणोङीप् ॥

फली । स्त्री॰ प्रियङ्गुवृक्षे ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥ फलिमत्स्ये ॥

फलीकरणम् । न॰ तुषे ॥

फलीश : । पुं॰ पारिशे ॥

फलूष : । पुं॰ लताप्रभेदे ॥

फलेग्रहि : । पुं॰ यथाकालफलधरे । अवन्ध्यवृक्षे ॥ त्रि॰ फलग्रहणकर्त्तरि ॥ फलानिगृह्णाति । ग्रह॰ । फलेग्रहिरात्मम्भरिश्चेति उपपदस्य एदन्तत्वं ग्रहेरिन्प्रत्ययश्चनिपात्यते ॥

फलेन्द्र: । पुं॰ राजजम्ब्वाम् । फरेंदा॰ इ॰भा॰ ॥

फलेपुष्पा । स्त्री॰ द्रोणपुष्प्याम् ॥

फलेप्सु : । त्रि॰ सकामेजने ॥ फलंप्राप्तुमिच्छतीतितथा ॥

फलेरुहा । स्त्री॰ पाटलायाम् । पाटलिवृक्षे ॥ फलेरोहति । इगुपधेतिरुहे : क : । तत्पुरुषेकृतीत्यलुक् ॥

फलोत्तमा । स्त्री॰ काकलीद्राक्षायाम् । निर्वीजायाम् । किस्मिस् ॰इ॰भा॰ ॥

फलोत्पत्ति: । पुं॰ आम्रवृक्षे ॥

फलोदय : । पुं॰ लाभे ॥ त्रिदिवेशालये ॥ फलस्यउदय : अस्मिन्वा ॥

फल्क : पुं॰ विसारिताङ्गे ॥

फल्गु : । स्त्री॰ गयास्थनद्याम् मलय्वाम् । काकोदुम्बरिकावृक्षे ॥ गुलाल॰फाग॰इ॰प्र॰रेणुप्रभेदे ॥ मिथ्यावाक्ये ॥ त्रि॰तुच्छे । असारे ॥ यथा । क्षणमात्रगति ल्गुजगदेतदतिफल्गु । धनलोभमपहायनमपह्नयनाय ॥ फलतिञिफलाविशरणे॰फलनिष्पत्तौवा । फलिपाटीति साधु : ॥

फल्गुतीर्थम् । न० गयानद्याम् ॥ सार्द्धक्रोशद्वयं मानं गयायां परिकीर्त्तितम् । पंचक्रोशंगयाक्षेत्रं क्रोशमेकंगयाशिरः ॥ तत्रपिण्डप्रदानेन तृप्तिर्भवतिशाश्वती ॥ नागाज्जनार्दनाच्चैवकूपाच्चोत्तरमानसात् ॥ एतद्गयाशिरः प्रोक्तं फल्गुतीर्थं तदुच्यते । तत्रपिण्डप्रदानेनपितॄणांपरमागतिः ॥ पृथिव्यांयानितीर्थानियेसमुद्राः सरांसिच । फल्गुतीर्थंगमिष्यंतिवारमेकंदिनेदिने ॥

फल्गुदा । स्त्री० गयानद्याम् ॥

फल्गुनः । पुं० अर्ज्जुनपाण्डवे ॥ अर्जुनपादपे ॥ फलतिनिष्पादयति फलं० फलेर्गुक्चेत्युनन्० गुगागमश्च ॥ त्रि० फल्गुन्यांजाते ॥ श्रविष्ठाफल्गुनीत्यणोलुक् । लुक्तद्धितलुकि ॥

फल्गुनी । स्त्री० नक्षत्रविशेषे । पूर्वफल्गुन्योः ॥ काकोदुम्बरिकायाम् ॥ फल्गुन्यांजातायाम् ॥ श्रविष्ठाफल्गुनीत्यणोलुकि० लुक्तद्धितलुकीतिस्त्रीप्रत्ययस्यचलुकि० फल्गुन्यषाढाभ्यामितिटः ॥ टित्वान् ङीप् ॥

फल्गुवाटिका । स्त्री० काकोदुम्बरिकायाम् ॥

फल्गुवृन्तकः । पुं० श्योनाकप्रभेदे ॥

फल्गूत्सवः । पुं० दोलयात्रायाम् ॥

फल्यम् । न० कुसुमे ॥

फल्यकी । स्त्री० फलिमत्स्ये ॥

फल्लफलः । पुं० सूर्पजवाते ॥

फाः । पुं० वृद्धौ ॥ वर्द्धके ॥ सन्तापे ॥ निष्फलभाषणे ॥

फाटकी । स्त्री० स्फटिकायाम् । फ[illegible]री इ० भा० ॥

फाणिः । स्त्री० गुडे ॥ करंभे ॥

फाणितम् । न० मत्स्यण्ड्याम् । राव० इ० भा० यथा । इक्षोरसस्तु यः पक्वः किञ्चिद्गाढोबहुद्रवः । स एवेक्षुविकारेषुख्यातः फाणितसंज्ञया ॥ फाणितंगुर्वभिष्यन्दिबृंहणं कफशुक्रकृत् । वातपित्तश्रमान्हन्ति मूत्रबस्तिविशोधनम् ॥ फण्यते । फाणगतौ । ण्यन्तः क्तः ॥

फाण्टः । त्रि० अनायासकृते ॥ पुं० न० कषायविशेषे ॥ क्षुण्णमौषधजातमुष्णोदकेप्रक्षिप्य सद्योभिपुत्यपूत्वायत्पीयतेतत्फाण्टमित्याहुः ॥ यथा । क्षिप्त्वोष्णतोयेमृदितः फाण्टइत्यभिधीयते ॥ अपिच । क्षुण्णद्रव्यपलेसम्यक्जलमुष्णंविनिःक्षिपेत् पात्रेचतुष्पलमितेततस्तुस्रावयेज्जलम् ॥ सोयंचूर्णद्रवः फाण्टोभिषग्भिरभिधीयते ॥ इति वै० प० ॥

फण्यतेस्म । फण० । क्तः । क्षुब्धस्वान्तेतिसाधुः ॥ नवनीतभावात्प्रागवस्थापन्नेद्रव्ये ॥

फाल: । पुं० महादेवे ॥ बलदेवे ॥ उत्प्लुतौ ॥ पुं० न० कृषिके । सीरोपकरणे ॥ नवविधदिव्यान्तर्गताष्टमदिव्ये ॥ यथा । आयसंद्वादशपलघटितंफालमुच्यते । अष्टाङ्गुलंभवेद्दीर्घं चतुरङ्गुलविस्तरम् ॥ अग्निवर्णंततश्चौरोजिह्वयालेहयेत्सकृत् । नदग्धश्चेच्छुद्धिमियादन्यथातुसहीयते ॥ चौरोऽत्रगोचौर: । गोचौरस्यप्रदातव्यंतप्तफालावलेहनमितिस्मृति: ॥ त्रि० कर्पासवाससि ॥ फालयति । त्रिफला० । ण्यन्तात्° पचाद्यच् ॥ फलस्यविकार: । तस्यविकारइत्यण् ॥

फालवह: । पुं० हले ॥

फाल्गुन: पुं० गुडाकेशे । पार्थे । अर्जुने ॥ नदीजवृक्षे ॥ अर्जुनभूरुहे ॥ तपस्ये० मासि । फागन० इ० भा० ॥ तत्रजातस्यफलम् । प्रियंवद: सज्जनवल्लभश्चपरोपकारीविमलाशयश्च । दातानितान्तंप्रमदाभिलाषीस्यात्फाल्गुनेयस्यजनस्यजन्म ॥ अनन्तपुरे ॥ फलतिनिष्पादयति । फल० । फलेर्गुक्चेतिउनन्० गुगागमश्च । तत: प्रज्ञाद्यण् ॥ यद्वा । फाल्गुनीपौर्णिमास्यस्मिन् विभाषाफाल्गुनीतिपक्षे० अण् ॥

फाल्गुनानुज: । पुं० सुरभौ । वसन्तकाले ॥ अर्जुनस्यकनिष्ठभ्रातरि ॥

फाल्गुनिक: । पुं० तपस्यमासे । फाल्गुने ॥ फाल्गुनीपौर्णमास्यस्मिन् । विभाषाफाल्गुनीश्रवणाकार्तिकीचैत्रीभ्य: इतिठक् । ठस्येक: ॥

फाल्गुनी । स्त्री० तपस्यस्यपूर्णिमायाम् ॥ अत्रगौड़देशीयादोलायात्रांकुर्वन्ति । नरोदोलागतंदृष्ट्वागोविन्दंपुरुषोत्तमम् । फाल्गुन्यांसंयतोभूत्वा गोविन्दस्यपुरंव्रजेत् ॥ अपिच । फाल्गुन्यांक्रीडनंकुर्याद्दोलायांममभूपते इति ॥ पूर्वफल्गुन्याम् ॥ उत्तरफल्गुन्याम् ॥ फल्गुनीभिर्युक्तापौर्णमासी ॥ नक्षत्रेणेत्यण् । ततोङीप् ॥

फि: । पुं० पापे । निष्फलवाक्ये ॥ कोपे ॥

फिङ्गक: । पुं० कलिङ्गे । भृङ्गे । भूस्याटविहगे । फिङ्गा० इ०गौ० भा० प्र० खगे ॥

फिरङ्ग: । पुं० रोगान्तरे ॥ द्वीपान्तरै कद्वीपविशेषे ॥ तत्रत्यजने ॥ यथा । पूर्वाम्नायेनवशतंषडशीति: प्रकीर्तिता: । फिरङ्गभाषयामन्त्रा:तेषांसंसाधनात्कलौ ॥ अधिपामण्डलानाञ्चसङ्ग्रामेष्वपराजिता: । इङ्रेजानवषट् पञ्चलण्ड्रजाश्चापिभाविन: । इतिमेरुतन्त्रे २३ प्रकाश: ॥

फु: । पुं० मन्त्रके ॥ तुच्छवाक्ये ॥

फुक :। पुं० पक्षिणि ॥

फुट :। त्रि० सर्पणायाम् ॥

फुत्। अ० अनुकरणशब्दे ॥

फुत्कर :। पुं० अग्नौ ॥

फुत्कार : पुं० फुत्करणे। फूँक० इ० भा० ॥

फुत्कृति :। स्त्री० फूत्कारे ॥

फुप्फुस :। पुं० पुप्फुसे। कोष्ठविशेषे ॥ सचहृदयनाडिकासंलग्नाशयविशेष :। फोँपडा० भस्० इ० भा० ॥ यथा। स्थानान्यामाग्निपक्वानांमूत्रस्यरुधिरस्यच। हृदुण्डकः फुप्फुसश्चकोष्ठइत्यभिधीयते ॥ अस्यार्थ :। आमस्यस्थानमामाशयो नाभेरूर्द्धम्। अग्ने : स्थानंपच्यमानाशयोनाभिमध्यम्। पक्वस्यस्थानं पक्वाशयोनाभेरध :। मूत्रस्यस्थानं वस्ति :। रुधिरस्यस्थानंयकृत्प्लीहानौ : हृत्हृदयं। इक्षुरसपाकमलवद्य : शोणितमलस्तज्ज : उण्डुकः सचान्त्रदेशेव्यवस्थित : पुरीषाधानम्। फुप्फुस : हृदयस्यवामपार्श्वे फुप्फुण्ड इतिख्यातइतिविजयरक्षित : ॥

फुल्ति :। स्त्री० फलने ॥

फुल्ल :। त्रि० विकसिते ॥ पुष्पे ॥ यथा। श्रीपञ्चम्यांश्रियंदेवींफुल्लै : सम्पूजयेत्सदा ॥ फलति। त्रिफला। ञीतः क्त :। आदितश्चेतीडभाव :। तिचेत्युत्वम्। अनुपसर्गात् फुल्लक्षीवेति० तस्यल : ॥

फुल्लदाम। न० छन्दोभेदे ॥ यथा। मोगौनौतौगौ० शरहयतुरगै : फुल्लदामप्रसिद्धम् ॥ यथोदाहरणम्। शश्वल्लोकानांप्रकटितकदमनंध्वस्तमालोक्यकंसंहृष्यच्चेतोभिस्त्रिदिववसतिभिर्व्योमसंस्थैर्विमुक्तम्। मुग्धामोदेनस्थगितदशदिशाभोगमाहूतभृङ्गं मौलौदैत्यारेर्न्यपतदनुपमंस्वस्तरो : फुल्लदाम ॥ पुष्पमालायाम् ॥

फुल्लदृक्। त्रि० विकसितनयने ॥

फुल्लफाल :। पुं० शूर्पवाते ॥ इ० त्रिशेष : ॥

फुल्ललोचन :। त्रि० विकसितनेत्रवति ॥

फुल्लीक :। पुं० देशे ॥ सर्पे ॥

फूत्कार :। पुं० श्वासनिर्गमे। श्वसिते ॥ फूत्कारणम्। कृञ्०। घञ् ॥

फेत्कारिणी। स्त्री० तन्त्रविशेषे ॥

फेन :। पुं० हिण्डीरे। अब्धिकफे। समुद्रफेने ॥ तरलद्रव्योपर्युत्थितवुद्बुदाकारवस्तुनि। झाग० इ० भा० ॥ स्फायते। स्फायी० फेनमीनावितिनिपातनात्साधु : ॥

फेनक :। पुं० फेने ॥ पिष्टविशेषे ॥

फेनका। स्त्री० जलपक्वतण्डुलचूर्णे।

फेनदुग्धा। स्त्री० दुग्धफेनीक्षुपे ॥

फेनल :। त्रि० फेनवति। फेनिले ॥

फेनोस्यास्मिन्वास्ति । फेनादिलच्चेतिचकाराल्लच् ।

फेनवान् । त्रि० फेनिले ॥ फेनोस्यास्मिन्वास्ति । फेनादिलच्चेत्यत्रान्यतरस्यामित्यनुवृत्तेः पक्षेमतुप् ॥

फेना । स्त्री० क्षुपविशेषे । सातलायाम् ॥

फेनाग्रम् । न० बुद्बुदे ॥

फेनायमानः । त्रि० फेनमुद्वमति ॥ फेनाच्चेतिवक्तव्यमितिक्यञ् ॥

फेनवाही । पुं० वस्त्रे ॥

फेनाशनिः । पुं० इन्द्रे ॥

फेनिका । स्त्री० पक्वान्नविशेषे । फेनी इ० भा० ॥ यथा समितायाघृताढ्यायावर्त्तीर्दीर्घाः समाचरेत् । तास्तुसन्निहितादीर्घाःपीठस्योपरिधारयेत् ॥ वेल्लयेद्वेल्लनेनैतायथैकापर्पटीभवेत् । ततश्छुरिकयातान्तुसंलग्नामेवकर्त्तयेत् ॥ ततस्तुवेल्लयेद्भूयः शट्केनचलेपयेत् ततः संवृततां लोप्त्रींविदधीतपृथक्पृथक् ॥ पुनस्तांवेल्लयेल्लोप्त्रींयथास्यान्मण्डलाकृतिः । ततस्तांसुपचेदाज्ये भवेयुश्च पुटाः स्फुटाः ॥ सुगन्धयाशर्करया तदुद्धूलनमाचरेत् । मिष्टैषाफेनिकानाम्नीमठकेनसमागुणैः ॥ ततः किञ्चिल्लघुरियम्विशेषोयमुदाहृतः ॥

फेनिलः । अरिष्टभूरुहे । रीठा० इ० भा० ॥ वदरवृक्षे ॥ न० मदनफले ॥ वदरफले ॥ त्रि० सफेने ॥ फेनोऽस्यास्ति । फेनादिलच्चेतिइलच् ॥

फेरः । पुं० शृगाले ॥

फेरण्डः । पुं० शृगाले ॥

फेरवः । पुं० शृगाले । असपे । राक्षसे ॥ फे० इति० अव्यक्तोरवोऽस्य ॥ त्रि० धूर्त्ते ॥ हिंस्रे ॥

फेरुः । पुं० जम्बुके । शृगाले । फे० इत्यव्यक्तंरौति रुशब्दे । मितद्र्वादित्वात्० डुः ॥

फेलम् । न० ☞ भुक्तसमुज्झि
फेलकः पुं० ते । उच्छि
ष्टे ॥

फेला । स्त्री० भुक्तोज्झिते ॥ फेल्यते । फेलृगतौ । गुरोश्चल्यः ।

फेलिः । भुक्तोज्झिते ।
फेलिका । स्त्री० ☞ उच्छिष्टे । उं
फेली । ट० । इ० भा०

* * *

बवयोरैक्यमभेददर्शनात् ॥

वः । पुं० पवर्गस्यतृतीयाक्षरे ॥ वरुणे ॥ सिन्धौ ॥ भगे ॥ तोये ॥ वपने ॥

वंहिमा । पुं० वहुलतायाम् ॥ बहुलस्यभावः । पृथ्वादित्वादिमनिच् । प्रियस्थिरेतिबहुलस्यवंहिआदेशः :

वंहिष्ठः । त्रि० अत्यन्तबहुले ॥ अयमेषामतिशयेनबहुलः । अतिशायने

तमविष्ठनावितीष्ठन् । प्रियस्थिरेति वंहिआदेश : ॥

वंहीयान् त्रि० वहुलतरे ॥ अयमनयोरतिशयेनवहुल : । द्विवचनविभज्योपपदेतरवीयसुनावितीयसुनिप्रियस्थिरेतिवंह्यादेश : ॥

वक : पुं० कह्वे । वगला० दू० प्र० पक्षिणि ॥ अस्यमांसगुणास्तु । शरारिवककाकाश्च दात्यूहा : पवनापहा : ॥ दू० ॥ वकपुष्पे । शिवमल्ल्याम् । अगस्तिद्रुमे । यथा । सितपीतनीललोहितकुसुमभेदाच्चतुर्विधोऽगस्ति : । मधुरशिशिरदोषश्रमकासविनाशनश्चभूतघ्न : ॥ तथाचराजनिर्घण्ट : । अगस्तिशिशिरंगौल्यं त्रिदोषघ्नंश्रमापहम् । वलासकासवैवर्ण्यभूतघ्नञ्चवलावहमिति ॥ श्रीदे । कुवेरे ॥ रक्षोविशेषे । योभीमेनहत: । असुरविशेषे ॥ सचश्रीकृष्णेनहत : ॥ वङ्कते । वक्रिकौटिल्येगतौच । अच् । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्ननुम् । ववयोरैक्यम् ॥ यद्वा वाति । वायतिवा । वागतिगन्धनयो: । ओवैशोषणेवा । क्रुन् । आतोलोप : ॥ वेति० वायतिवा । मूलविभुजादित्वात्क: । वक्तिवा । वचेरच् । न्यङ्क्वादि : ॥

वकचिञ्चिका । स्त्री० मत्स्यविशेषे० । वकाच्याम् ॥

वकजित् । पुं० भीमसेने ॥ श्रीकृष्णे ॥

वकनिसूदन : । पुं० श्रीकृष्णे ॥ भीमसेने ॥

वकपुष्प : । पुं० वकवृक्षे ॥ न० अगस्तिकुसुमे ॥

वकवृत्ति : । पुं० वकसमानवृत्तेनविशिष्टे यथा । पाषण्डिनोविकर्मस्थान्वैडालव्रतिकान्शठान् । हैतुकान्वकवृत्तींश्चवाङ्मात्रेणापिनार्चयेत् ॥

वकवरी । पुं० श्रीकृष्णे ॥ भीमसेने ॥

वकव्रतचर : । पुं० वकव्रतिनि ॥ वकव्रतंचरतीति० तथा । चरेष्ट : । वकोहिप्रायेणमीनहननरुचितयामिथ्याविनीत : सन्नेवंशीलोभवतीति गौणोवकव्रतशब्द : तल्लक्षणन्तु । अधोदृष्टिर्नैष्कृतिक : स्वार्थसाधनतत्पर : । शठोमिथ्याविनीतश्चवकव्रतचरोद्विज : ॥ दू० ॥

वकव्रती । पुं० वकव्रतचरे । वकव्रतवति ॥

वकाची । स्त्री० वकचिञ्चिकायाम् ॥

वकारि : । पुं० श्रीकृष्णे ॥

वकुल : । पुं० शीधुगन्धे । सिंहकेशरे । मौलसरीति० प्र० वृक्षे ॥ वङ्कते वकिगत्यर्थे । वा० उलच् । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्ननुम् ॥ वकुलस्तुवरोऽनुष्ण : कटुपाकरसोगुरु : । कफपित्तविषश्वित्रकृमिदन्तगदाप-

ह: ॥ पथ्यवम् ॥

वकुला । स्त्री० कटुकायाम् ॥

वकुली । स्त्री० काकोल्याम् ॥

वकूल: । पुं० वकुले ॥

वकेरुका । स्त्री० वलाकाभिदि ॥ वातावर्ज्जितशाखायाम् ॥

वकोट: । पुं० शुक्लवायसे । वके ॥

वठर: । पुं० अम्बष्ठे शठे ॥

वणिग्बन्धु: । पुं० नीलीवृक्षे ॥

वणिग्भाव: । पुं० सत्यानृते । वाणिज्ये ॥ वणिजोभाव: । ष्यञ् ॥

वणिग्वह: । पुं० उष्ट्रे ॥

वणिक्०ग् । पुं० वाणिजके । वाणिज्यकर्त्तरि । क्रयविक्रयकर्त्तरि । वैदेहके सार्थवाहे । नैगमे । क्रयविक्रयके । वाणिज्ये ॥ करणान्तरे ॥ पणते पण० । पणेरिज्यादेश्चव: ॥ वैश्ये ॥

वणिक् । स्त्री० वणिज्यायाम् ॥

वणिज: । पुं० ववाद्येकादशकरणान्तर्गतषष्ठकरणे । तज्जातफलंयथा । प्राज्ञ: कृतज्ञोगुणवान्गुणज्ञोवणिग्जनप्राप्तमनोरथ: स्यात् । यस्यप्रसूतौवणिजाभिधानंभाण्डप्रधानंद्रविणंहितस्येति ॥ वणिजि ॥

वणिज्यम् । न० वाणिज्ये । वृत्त्यन्तरे ॥ वणिजांकर्मभावोवा । दूतवणिग्भ्याञ्चेति०य: इतिकाशिका । भाष्येतु०दूतवणिग्भ्याञ्चेतिनास्त्येव ॥

वणिज्या । स्त्री० वाणिज्ये ॥ वृत्त्यन्तरे वणिजांभाव: । दूतवणिग्भ्याञ्चेति य: वणिज्याशब्द: स्वभावात्स्त्रीलिङ्ग: ० भावएवाचप्रत्ययोनतुकर्मणीतिमाधव: । भाष्येतुवार्तिकमेवनास्ति ॥ वणिक्कर्मणि ॥

वण्ठ: । पुं० असहायगमने ॥ अकृतोद्वाहे ॥ खर्वे ॥ कुन्तायुधे ॥ भृत्ये । वांठ० हू० भा० ॥ वण्ठते । वठि । अच् ॥

वण्ड: । त्रि० विकृतलाङ्गूले ॥ बाँडा हू० भा० ॥

वदर: । पुं० कोलिपादपे ॥ वदरस्य पत्रलेपोज्वरदाहविनाशन: । त्वचाविस्फोटशमनीवीजंनेत्रामयापहम् ॥ वदतिस्थिरीभवति०छिन्नस्यापिपुन: प्ररोहणात् । वदस्थैर्ये । वा० अर: ॥ देवसर्षपवृक्षे ॥ कार्पासस्थास्थ्नि । विनौला० कपासिया०वाडवा० हू०भा० ॥ न० कोलिफले ॥ कार्पासीफले ॥ वदर्या: फलम् । फलेलुगितिविकारावयवप्रत्ययस्यलुक् ॥ लुक्तद्धितलुकीति० स्त्रीप्रत्ययस्यलुक् ॥ सेविफले ॥ क्षुद्रवदरे । झाडीवेर हू० झडवेरी० हू० भा० ॥ गोपघोण्टायाम् ॥ वदरमात्रे । कर्कन्धौ । वदर्याम् ॥

वदरफली । स्त्री० भूवदर्याम् ॥

वदरवल्ली । स्त्री०) भूवदर्याम् ॥

वदरा । स्त्री॰ गृष्टौ । वराहकान्तायामोषधौ ॥ कार्पास्याम् ॥ एलापर्ण्याम् ॥ विष्णुक्रान्तायाम् ॥ टाप् ॥

वदरामलकम् । न० प्राचीनामलके ॥

वदरि : । स्त्री० कोलिवृक्षे ॥

वदरिकम् । न० तीर्थविशेषे ॥

वदरिकाश्रम : । पुं० न०तीर्थविशेषे । नारायणाश्रमे । व्यासाश्रमे ॥

वदरी । स्त्री० कोलवृक्षे ॥ कपिकच्छ्वाम् ॥ कार्पास्याम् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥ वदरीफले ॥ वदर्या : फलम् हरीतक्यादिभ्यश्चेति० विकारार्थस्य लुप् ॥

वदरीखण्ड : । पुं० वदरीणांसमूहे ॥ वृक्षादिभ्य : खण्ड : ॥

वदरीच्छदा स्त्री० शङ्खनख्याम् ॥ हस्तिकोलिवृक्षे ॥

वदरीपत्रकम् । न० नखीनामगन्ध द्रव्ये ॥

वदरीपाचनम् । न० तीर्थविशेषे ॥ तत्रवशिष्ठाश्रम : ॥

वदरीफला । स्त्री० नीलशेफालिकायाम् ॥

वदरीशैल : । पुं० अलकनन्दाया : पश्चिमतीरेहिमाचलैकदेशे ॥

वदरीषण्ड : पुं० वदरीखण्डे ॥ वदरीणांषण्ड : समूह : ॥

वदर्याश्रम : । पुं० नारायणाश्रमे ॥

वद्ध : । त्रि० कीलिते । संयते । कारागारादौनिगडिते ॥ वध्यते स्म । वधवन्धने । क्त : ॥ मोहाद्यावृते० सुखदु:खादिधर्मवति० पाशाष्टकेनयंत्रितेसंसारिजीवेपशौ॥

वद्धगुदम् । न० उदरामयविशेषे । तन्निदानंयथा । यस्यान्त्रमन्नैरुपलेपिभिर्वावालाश्मभिर्वापिहितंयथावत् । सञ्चीयते तस्यमल : सदोषात्शनै: शनै : शङ्खवच्चनाडाम् ॥ निरुध्यते तस्यगुदेपुरीषंनिरेतिकृच्छ्रादपिचाल्पमल्पम् । हृन्नाभिमध्ये परिवृद्धिमेति तस्योदरंवद्धगुदंवदन्ति ॥

वद्धफल : । पुं० करञ्जवृक्षे ॥

वद्धमुष्टि : । त्रि० कृपणे ॥

वद्धमूल : । त्रि० दृढमूले । उत्पाटनानर्हमूले । वद्धोमूलोयस्यस : ॥

वद्धमौन : । त्रि० नि : शब्दे ॥

वद्धरसाल : । पुं० त्रिविधराजाम्रान्तर्गताच्युतमाम्रे । मध्वाम्रे । मन्मथानन्दे ॥

वद्धशिख : त्रि० शिशौ । वाले ॥ संयतचूडेनरे ॥ यथा । सदीपबीतिनाभाव्यं सदावद्धशिखेनतु । विशिखोव्युपवीतश्चयत्करोतिनतत्कृतमिति ॥ वद्धाशिखायस्य ॥

बद्धशिखा । स्त्री॰ उच्चटौषधौ ॥

वधः । पुं॰ प्राणवियोगफलकव्यापारे । प्रमापणे । मारणे । हननम् । हन॰ । हनश्चवधइत्यप् ॥ पुण्यप्रदवधस्तुयथा । एकस्ययत्रनिधनेप्राप्ते दुष्टकारिणाम् । बहूनांभवति क्षेमं तस्यपुण्यप्रदोवधः ॥ रुक्मस्तेयीसुरापश्चब्रह्महागुरुतल्पगः । आत्मानंघातयेद्यस्तुतस्यपुण्यप्रदोवधः ॥ इति ॥ अपिच । नैकस्यार्थेबहून्हन्यादितिशास्त्रेषुनिश्चयः एकंहन्याद्बहूनांहिनपापीतेन जायते ॥ इति वामनपुराणे ५५ अध्यायः । पारिभाषिकवधस्तु । वपनंद्रविणादानंस्थानान्निर्यापणं तथा । एषहिब्रह्मबन्धूनांवधोनान्योस्तिदैहिकः ॥ इ॰ ॥ करचरणादिच्छेदनादिरूपे ताडने ॥ सप्तमतारायाम् ॥

वधकः पुं॰ व्याधे । मृत्यौ ॥ वधकर्त्तरि । वद्धक॰ इ॰ भा॰ ॥ त्रि॰ हिंस्रे ॥ हन्ति । हन॰ । ण्वुल् । बहुलंतणीतिण्वुलिवधादेशः ॥ वधहिंसायांवा । तदा॰ जनिवध्योश्चेतिवृद्धिनिषेधः ॥

वधत्रम् । न॰ आयुधे ॥ वध्यतेऽनेन । वध॰ । अमिनक्षियजिवधिपतिभ्योऽत्रन् ॥

वधस्थली । स्त्री॰ वधस्थाने ॥

वधस्थानम् । न॰ आघातने । सूनायाम् ॥ वधस्यस्थानम् ॥

वधाङ्कम् । न॰ कारावेश्मनि ॥

वधार्हः । त्रि॰ हननयोग्ये ॥ वध्ये ॥

वधी । त्रि॰ वधकर्त्तरि ॥

वधिरः । त्रि॰ एडे । श्रवणशक्तिहीने बहरा॰ इ॰ भा॰ ॥ वाधिर्यनिदानन्तु । यदाशब्दवहंवायुः स्रोतआवृत्यतिष्ठति । शुद्धश्लेष्मान्वितोवापिवाधिर्यन्तेनजायते ॥ औषधं यथा॰ । कर्णशूलेकर्णनादेवाधिर्येक्ष्वेडएवच । चतुर्ष्वपिचरोगेषुसामान्यंभेषजंस्मृतम् ॥ शृङ्गवेरञ्चमधुचसैन्धवंतैलमेवच । कदुष्णं कर्णयोर्धार्यमेतत्स्याद्वेदनापहम् ॥ इ॰ ॥ वाधिर्यंबालवृद्धोत्थंचिरोत्थञ्चविवर्ज्जयेत् । बध्नाति कर्णम् । बध्यते वा बन्धबन्धने । इषिमदिमुदीतिकिरच् ॥ भिक्षुकलक्षणे ॥ हितंमितंमनोरम्यंवचःशोकापहञ्चयत् । श्रुत्वायोनशृणोतीत्रवधिरः सप्रकीर्त्तितः ।

वधोद्यतः । त्रि॰ परवधायोद्युक्ते । सन्नद्धे । आततायिनि ॥

वध्यः । त्रि॰ वधार्हे । शीर्षच्छेद्ये ॥ किन्त्वयानश्रुतंलोकेअवध्याः शत्रुयोषितः । हीनवर्णोपभुक्तायात्याज्या

वध्यापिवाभवेत् ॥ अवध्याययथा । गोब्राह्मणंब्रह्मथापिसुप्तं वालंस्ववन्धुंललनांसुदुष्टाम् । कृतापराधानपिनैववध्याचार्यमुख्यादागुरवस्तथैवेति ॥

वध्यपाल : । पुं० कारागृहरक्षके ॥

वध्रम् । न० नागे । सीसके सीसा० इ०भा० ॥ बध्यतेऽनेन । सर्वधातुभ्य ष्ट्रन् ॥

वध्री । स्त्री० वध्रीम् । वरत्रायाम् । चर्मरज्जौ । वरत० लाव० इ० भा० ॥ बध्यतेऽनया । ष्ट्रनःषित्वान्ङीष्

बन्ध : । पुं० आदौ ॥ बन्धने ॥ अन्त :करणाशुद्धिरूपेज्ञानप्रतिबन्धे । कर्तृत्वाद्यभिमाने ॥ विपर्ययादिष्यते बन्ध : । विपर्ययात्०अतत्त्वज्ञानात् सच०प्राकृतिकवैकारिकदाक्षिणिकभेदात्त्रिविधउक्तास्तच्छब्दव्याख्यानतोऽवगन्तव्यः ॥ पुनर्बन्धोद्विविधः । तीव्रोमृदुश्चेति । तत्रसुरसम्पत्० साक्षादेवक्लेशहेतुत्त्वात्तीव्रोबन्ध : । द्वैतमात्रप्रतीतिस्तुस्वयमक्लेशरूपत्वाच्चमृदुबन्धइति ॥ बध्यतेऽनेनवा । बन्ध० । हलश्चेतिघञ् ॥ गृहादिवेष्टने ॥ शरीरे ॥ निगडादिबन्धने ॥ अनैकान्तवादिमतेतु० नानानिरयसंसरणकारणं मोहादिरष्टविधोगणः स्वातन्त्र्यविघातहेतुत्वाद्बन्धः । उक्तश्च । मोहादिकोगणश्चैवबन्धो जीवस्यकल्पित : । लोहपञ्जरसम्बद्धंयथाक्षिप्तंजलाशये । अलाबुकमधोयातितद्वज्जीवः सबंधनइति ॥ जालंधरोड्डीयनमूलबंधाम्जल्पन्ति-कण्ठोदरपायुमूले । बंधत्रयेस्मिन् परिचीनमानेबंध : कुतोदारुणकालपाशै : ॥ इतियोगविद : ॥ षोडशप्रकारैरतिबंधे ॥ तेयथा । पद्मासनोनागपदोलतावेष्टोऽर्द्धसंपुटः । कुलिशंसुन्दरश्चैवतथाकेशरएवच हिल्लोलोनरसिंहो पिविपरीतस्तथापर : । क्षुब्धोवैधेनुकश्चैवसमुत्कण्ठस्तत : परम् ॥ सिंहासनोरतिनागोविद्याधरस्तुषोडश इतिरतिमञ्जरी । एतेषांलक्षणानितत्तच्छब्दे द्रष्टव्यानि ॥ संज्ञाप्रभेदेनान्येऽपि-बंधाः सन्ति । यथा कामप्रदोविपरीतोनागरोरतिपाशकः । केयूरःप्रियतोषश्चतत : समरदस्तथा । ततश्चैकपदोज्ञेय : सम्पुटश्चोर्ध्वसम्पुट : । ततस्तनभवश्चैवततोनुरतिसुन्दर :॥ ऊरुपीडस्मरचक्रौततश्चोरुक्रम : स्मृत : । वेष्टकोहंसकीलस्तुततोलीलासनस्तथा ॥ अष्टादशक्रमाद्बंधाःस्त्रीणांबहुसुखप्रदाः॥ पुंसांकराश्चैवकथितास्तुक्रमात्ततः ॥

बंधकः । पुं० विनिमये ॥ आधौ ॥ रतहिण्डके ॥ सत्यङ्कारे ॥ न० आधौ । यदुत्तमर्णायभूम्याद्याधीयतेतत्र ॥

ऋणग्रहणायस्थापितेवस्तुनि ॥ बध्नाति । बंध० । ण्वुल् ॥

बंधकी । स्त्री० पुंश्चल्याम् ॥ हस्तिन्याम् बध्नातिमनोयत्र । बंधबंधने । ण्वुल् । गौ० ङीष् ॥ पञ्चपुरुषगामिन्याम् ॥

बंधनम् । न० बधे ।, बंधनक्रियायाम् । । उद्दाने । बंधे । बांधना० डू० भा० ॥ निमित्ते ॥ यथा । नप्रकाशेहमित्युक्तिर्यत्प्रकाशैकबंधना । स्वप्रकाशं तमात्मानमप्रकाशः कथंस्पृशेत् ॥ अहंनप्रकाशे० नभामीत्युक्तिर्वचनं० यत्प्रकाशैकबंधना० यस्यप्रकाशस्वरूप प्रकाशएकएवबंधनं निमित्तंयस्याः सातथोक्ता ॥ नप्रकाशइतिव्यवहारस्यप्रकाशानुभवनिमित्तत्वादित्यर्थः । तंप्रकाशंस्वयमेवभासमानमात्मानमप्रकाशोऽज्ञानंकथंस्पृशेत् आवृणुयात्नकथंचिदित्यर्थः ॥ त्रि० प्रसित्याम् । बंधनसाधनेरज्जुनिगडादौ ॥ यथा । बंधनानिकिलसन्तिबहूनिप्रेमरज्जुकृतबंधनम्महत् । दारुभेदनिपुणोपिषडङ्घ्रिर्निंक्रियोभवतिपङ्कजबद्धइति ॥ बध्यतेऽनेनास्मिन्वा । बंध० । ल्युट् ॥

बंधनवेश्म । न० कारागारे ॥

बंधनालयः । पुं० कारायाम् । बंधनागारे ॥ बंधनस्यआलयः ॥

बंधस्तम्भः । पुं० आलाने । हस्तिबंधनस्तम्भे ॥ बंधस्यबंधनस्यस्तम्भः ॥

बंधित्रम् । न० कामदेवे ॥ चर्मव्यजने ॥

बंधुः । पुं० बंधूके । बंधुजीवके ॥ मित्रे । सन्त्यागासहने । भ्रातरि ॥ सगोत्रे । बांधवे । ज्ञातौ ॥ हितकारिणि ॥ संसारबंधनान्मोचनहेतुरात्मैवबन्धुर्नान्यः ॥ सम्बन्धेनोपकर्त्तरि ॥ बध्नातिस्नेहेनमनोयः बध्यतेऽस्मिन्जातिरितिवा । बंध० । शृस्वृस्निहीत्युः ॥ लग्नाच्चतुर्थभवने वर्णवृत्तान्तरे ॥ भत्रयशोभितसङ्गतकर्णः शुद्धसुसङ्गतपङ्क्तिकवर्णः । पन्नगराजनिवेदितबंधूराजतिभूपतिससदिबंधुः ॥ यथा । भक्षितवासरनायकचन्द्रः कामिसमूहसमाहिततन्द्रः । दर्शिततलोलतडित्करवालः सोयमुपैतिघनाघनकालः ॥

बंधुजीवः । पुं० बंधूकवृक्षे । माध्याह्निके । दुपहरिया० फूल० डू० भा० ॥ बंधुरिवजीवंजलमस्य ॥

बंधुजीवकः । पुं० बंधूके ॥ स्वा० कः ॥

बंधुता । स्त्री० बंधुसङ्घे ॥ बंधूनांसमूहः । ग्रामजनबंधुभ्यस्तल् ॥

बंधुरः । पुं० स्त्रीचिह्ने ॥ तैलकल्के ॥ बंधूके ॥ वधिरे ॥ हंसे ॥ बिडङ्गे ॥ ऋषभौषधौ ॥ न० मुकुटे ॥ बंधने ॥

॥ त्रि॰ उन्नतानते ॥ रम्ये ॥ नम्रे ॥ वध्नाति । वंध॰ । मद्गुरादयश्चेतिसाधु : ॥

वंधुरा : । पुं॰ भूम्नि॰सक्तुषु ॥

वंधुरा ; स्त्री॰ पण्ययोषायाम् ॥

वंधुल : । पुं॰ असतीपुत्रे ॥ वंधून्लाति । आतद्गतिक : ॥ त्रि॰ नम्रे ॥ सुन्दरे ॥

वंधूक : । पुं॰ पीतसालके । सर्जके । प्रियके । विजयसार॰इ॰भा॰ ॥ पेयासाल॰इ॰गौ॰भा॰ ॥ न॰ पुष्पवृक्षवि॰ । रक्तके । वंधुजीवके । दोपहरिया॰मझनिया॰ इ॰ भा॰ ॥ बाँदुली॰ इ॰ गौ॰ भा॰ ॥ वंधूक : कफकृद्ग्राहीवातपित्तहरो लघु : ॥ वध्नातिचित्तम् । वंध॰ । उलूकादयश्चेत्यूक : ॥ खधूपे । वन्धूक॰इ॰भा॰ ॥ यथा । वंधूकोवंधुजीवेस्यात्खधूपेस्यान्नपुंसकमितिहट्टचन्द्र : ॥

बन्धूकपुष्प : । पुं॰ पीतसाले । जीवकतरौ । बिजयसार॰ इ॰ भा॰ ॥ वन्धूकस्येवपुष्पाण्यस्य ॥ वीजके ॥

वंधूर : । पुं॰ विवरे ॥ त्रि॰ शोभने ॥ नम्रे ॥ वध्नाति । वंध॰ । खर्जूरादित्वादूर : ॥ उन्नतानते ॥ वंधूरवंधुरौरम्ये नम्रे हंसेतुवंधुरइतिरभस : ॥

वन्ध्य : । त्रि॰ अफले । अवकेशिनि । निष्फले । ऋतुप्राप्तावपिफलरहिते वृक्षादौ ॥ वंधेसाधु : । तत्रसाधुरितियत् ॥ वंधनीये ॥

वन्ध्या । स्त्री॰ अप्रजस्त्रियाम् । वांझ इ॰ भा॰ ॥ अपत्यशून्यायांगवि । वशायाम् ॥ वृषलीविशेषे ॥ यथा । वन्ध्याचवृषलीज्ञेयावृषलीचमृतप्रजा । अपरावृषलीज्ञेयाकुमारीयारजस्वला ॥ वलाख्यगंधद्रव्ये । बाख्यालके ॥ वध्नाति । वंध॰ । ण्यत् । अघ्न्यादित्त्वाद्यग्वा ॥ योनिरोगविशेषे ॥

वन्ध्याकन्द : । पुं॰ वन्ध्याकर्कोटक्याम् । बांझखखसा॰ इ॰ भा॰ ॥

वन्ध्याकर्कोटकी । स्त्री॰ विषकण्टकिन्यामोषधौ । ककोडी॰खखसा॰ इ॰ भा॰ ॥ बन्ध्याकर्कोटकीलघ्वी कफनुद्व्रणशोधनी । सर्पसर्पहरीतीक्ष्णाविसर्पविषहारिणी ॥

बभस : । त्रि॰ भक्षणशीले ॥

वभ्रु : । पुं॰ वैश्वानरे । अग्नौ ॥ शूलपाणौ । शिवे ॥ गरुडध्वजे ॥ विष्णौ ॥ विशाले ॥ नकुले । स्थूलपुष्ठोरक्तनेत्रोवभ्रुर्भेद : सनाकुल : ॥ मुनिभेदे ॥ देशभेदे ॥ यादवविशेषे ॥ सितावरशाके ॥ त्रि॰ पिङ्गले । पिङ्गलवर्णवति ॥ बिभर्ति॰ भरतिवा । डुभृञ्॰ भृञ्॰वा । कुर्भ्रश्चेति॰कुर्द्वित्वञ्च ॥ खलतौ ॥

वभ्रुज : । पुं॰ ब्राह्मणे ॥

वभ्रुधातु : । पुं॰ सुवर्णगैरिके ॥

वर : । पुं॰ जामातरि ॥ व्रती ॥ देवतादेरभीप्सिते ॥ षिङ्गे ॥ न॰ कुङ्कुमे ॥ त्वचे ॥ वालके ॥ आर्द्रके ॥ ईषदिष्टे ॥ मनागिष्टे वरंक्लीवेकेचिदाहुस्तदव्ययम् ॥ त्रि॰ । श्रेष्ठे ॥

वरा । स्त्री॰ फलत्रिके ॥ गुडूच्याम् ॥ मेदायाम् ॥ ब्राह्म्याम् ॥ विडङ्गे ॥ पाठायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥

वरी । स्त्री॰ शतावर्याम् ॥

वद्वापक : । पुं॰ पांशुचामरे ॥

वर्व्वट : । पुं॰ राजमाषे ॥

वर्वटी । स्त्री॰ पण्ययोषायाम् ॥ व्रीहिभेदे ॥

वर्वणा । स्त्री॰ वृहन्मक्षिकायाम् । नीलायाम् ॥ पश्चान्तस्थादिर्वर्वणाम् ॥

वर्ह : । पुं॰ न॰ मयूरपिच्छे ॥ दले । पत्रे ॥ परिवारे ॥ वर्हति । वृहवृद्धौ ॥ पचाद्यच् ॥ वर्हतेवा । वर्हहिंसायाम् । घञ् ॥

वल : । पुं॰ हलायुधे । वलदेवे ॥ दैत्यप्रभेदे ॥ मयपुत्रे ॥ अस्यस्थानमतलं । यथा । प्रथमेविवरेविप्रअतलाख्ये मनोरमे । मयपुत्रोवलोनामवर्ततेऽखर्वगर्वकृत् । षण्णवत्योये वसृष्टामायासर्वार्थसाधिकाः । मायाविनोयासुसद्योधारयंतिचकाश्चमीति॰ दे॰ भा॰ ॥ वायसे ॥ वरुणद्रुमे ॥ न॰ गंधरसे ॥ रूपे ॥ शौर्ये । स्थामनि । शुष्मे । शक्तौ । पराक्रमे ॥ वाहुवलमनोवलोपायवलवंधुवलेषुचतुर्षु ॥ सामादिषु ॥ स्थौल्ये ॥ सैन्ये ॥ तत्षड्विधम् । मौलंभृत्यंसुहृत्श्रेणीद्विषदाटविकं वलमितिभेदात् । तच॰ मित्राटवीवलंचैवमौलंभृत्यवलंतथा । सर्वमेतद्वलंग्राह्यं वर्ज्जयित्वाद्विषद्वलम् ॥ शुक्तिनीति : । देहसामर्थ्ये ॥ परपरिभव निमित्ते शरीरगतसामर्थ्यविशेषे ॥ अवश्यमिदंसाधयिष्यामीत्याग्रहे । स्वोचितेकार्येश्रमाभावप्रयोजकेदार्ढ्ये । कर्मेन्द्रियपाटवे ॥ स्वधर्मानुष्ठानायदेहेन्द्रियादिधारणसामर्थ्ये ॥ रसादिशुक्रपर्यन्तपुष्टधातुनिमित्तकम् । चेष्टासुपाटवंयत्तु वलंतदभिधीयते ॥ शुक्रे ॥ त्रि॰ वलयुक्ते ॥ वलमस्यास्ति । अर्शआद्यच् । वलते॰ वलतिवा॰ वल्यतेवा॰ अनेन । वलसम्वरणे॰ वलप्राणनेवा । पचाद्यच्॰ कर्मणिघञ्वा । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभाव : । पुंसीति॰ घोवा ॥ वलतेऽनेन । खनोघचेतिघोवा ॥ पारिभाविकवलानियथा । विद्याभिजनमित्राणिवुद्धिसत्त्वधनानि च । तप : सहायवीर्याणिदैवञ्चदशमंवलम् ॥ अपिच । अवलस्यवलंरा

ञावालस्यरुदितंवलम् । वलंमूर्खस्य मौनन्तुतस्करस्याऽनृतंवलम् । अपिच० व्र० । क्षत्रियाणांवलंयुद्धंव्यापारश्चवलंविशाम् । भिक्षावलंभिक्षुकाणांशूद्राणांविप्रसेवनम् ॥ हरौ भक्तिर्हरेर्दास्यं वैष्णवानांवलंहरिः । हिंसावलंखलानाञ्च तपस्याचतपस्विनाम् ॥ वलंवेशश्चवेश्यानांयोषितांयौवनंवलम् । वलंप्रतापोभूपानांवालानांरुदितंवलम् ॥ सतांसत्यंवलंमिथ्यावलमेवासतांसदा । अनुगानामनुगमः स्वल्पस्थानाञ्चसञ्चयः ॥ विद्यावलंपण्डितानांवाणिज्यंवणिजांवलम् । शश्वत्सुकर्म्मशीलानांगाम्भीर्य्यंसाहसंवलम् ॥ धनंवलञ्चधनिनांशुचीनाञ्चविशेषतः । वलंविवेकःशान्तानांगुणिनांवलमेकता ॥ गुणोवलञ्चगुणिनांचौराणांचौर्य्यमेवच । विप्रवाक्यञ्चकापथ्यमधर्ममृणिनांवलम् ॥ हिंसाचहिंस्रजन्तूनांसतीनांपतिसेवनम् । वरशापौसुराणाञ्चशिष्याणांगुरुसेवनम् ॥ वलंधर्म्मोगृहस्थानांभृत्यानांराजसेवनम् । वलंस्तवःस्तावकानांब्रह्मचब्रह्मचारिणाम् ॥ यतीनाञ्चसदाचारोन्यासःसन्यासिनांवलम् । पापं वलंपातकिनांसुभक्तानांहरिर्वलम् ॥ पुण्यं वलंपुण्यवतांप्रजानांनृपतिर्वलम् । फलंवलञ्चवृक्षाणांजलधीनांजलंवलम् ॥ जलंवलञ्चसस्यानांमत्स्यानांचजलंवलम् । शान्तिर्वलञ्चभूपानांविप्राणाञ्चविशेषतः ॥ इ० ॥

वलक्षः । पुं० शुक्लवर्णे । त्रि०तद्वति ॥

वलक्षगुः । पुं० चन्द्रे ॥

वलजम् । न० गोपुरे । क्षेत्रे । सस्ये । सङ्गरे ॥ धान्यराशौ । वलेजातम् । जनी० । डः । त्रि० भद्राकृतौ । सदाकारे ॥ वलजन्ये ॥

वलजाः । स्त्री० वल्गुदर्शनायाम् । वरयोषायाम् । यूथ्याम् । पृथिव्याम् ॥

वलदः । पुं० जीवके ॥ पौष्टिककर्माङ्गहोमाग्नौ ॥ त्रि० वलदातरि ॥

वलदा । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥

वलदीनता । स्त्री० ग्लानौ ॥

वलदेवः । पुं० वलभद्रे । प्रलम्बघ्ने । अच्युताग्रजे । अस्यध्यानंयथा । वलदेवंद्विवाहुञ्चशङ्खकुन्देन्दुसन्निभम् । वामेहलायुधधरंदक्षिणेमुसलंकरे ॥ हालालोलंनीलवस्त्रंहेलावन्तंस्मरेत्परमिति ॥ वाते । वायौ ॥ वलेनदीव्यति । दिवु० । अच् ॥

वलदेवा । स्त्री० त्रायमाणायामोषधौ ॥

वलप्रसूः । स्त्री० रोहिण्याम् । वलराममातरि ॥ वलस्यप्रसूः ॥

वलभद्रः । पुं० सीरिणि । हलायुधे ॥ वलशालिनि ॥ लोध्रे ॥ गवये ॥ वलंभद्रंश्रेष्ठमस्य । वलेनभद्रइतिवा ।

॥ भगणे ॥

वलभद्रा । स्त्री॰ त्रायमाणौषधौ ॥ कुमार्याम् ॥ वलेनभद्रा ॥

वलभद्रिका । स्त्री॰ त्रायमाणौषधौ ॥ वलेनभद्रा । स्वार्थेकन् ॥ माषरोटिकायाम् ॥ चमसीरचितारोटी कथ्यतेवलभद्रिका । रूक्षोष्णवातला वल्यादीप्ताग्नीनांप्रपूजिता ॥

वलभित् । पुं॰ इन्द्रे ॥ वलंदैत्यविशेषंभिनत्ति । भिदिर्॰ । क्विप् ॥

वलभी । स्त्री॰ वडभ्याम् ॥ कूटागारे ॥

वलराम : । पुं॰ वलदेवे ॥

वलल : । पुं॰ वलदेवे ॥ वलंलाति । ला॰ । क : ॥

वलवत् । अ॰ अतिशये । निर्भरे ॥ वलमस्यास्ति । मतुप् ॥

वलवान् । त्रि॰ मांसले । अंसले । वलयुक्ते । वलमस्यास्ति । मतुप् ॥ प्रवले ॥

वलवर्द्धिनी । स्त्री॰ जीवकौषधौ ॥

वलवल्लभा । स्त्री॰ वारुण्याम् ॥

वलविन्यास : । पुं॰ व्यूहे ॥ वलस्य सेनायायुद्धार्थं देशविशेषे॰विन्यासो दुर्लङ्घ्यत्वनिमित्तं विभज्यस्थापनम् ॥

वलसूदन : । पुं॰ इन्द्रे ॥ वलनामानमसुरंसूदितवान्॰ सूदयति । सूद क्षरणे । नन्द्यादित्वाल्ल्यु : ॥

वलस्थिति : । स्त्री॰ शिविरे ॥ वलस्यस्थिति : । वलस्यस्थितिर्यस्मिन्वा ॥

वलहा । पुं॰ श्लेष्मणि । कफे ॥

वला । स्त्री॰ वाट्यालके । वाडियाला॰ इ॰ गौ॰ भा॰ ॥ वलाचतुष्टयस्यनामादियथा । वलावाट्यालिकावाट्याश्चैववाट्यालकोऽपिच । महावलापीतपुष्पासहदेवीचसास्मृता ॥ ततोन्यातिवलाऋष्यप्रोक्ताकङ्कतिकासहा । गाङ्गेरुकीनागवलाझषाह्रस्वागवेधुका ॥ वलाचतुष्टयंशीतंमधुरंवलकान्तिकृत् । स्निग्धंग्राहिसमीरास्रपित्तास्रक्षतनाशनम् ॥ वलामूलत्वचश्चूर्णंपीतंसक्षीरशर्करम् । मूत्रातिसारंहरतिदृष्टमेतन्नसंशय : ॥ हन्यान्महावलाकृच्छ्रं॰भवेद्वातानुलोमिनी । हन्यादतिवलामेहंपयसासितयासह ॥ अपिच । वाट्यालकोवाट्यपुष्पीसंमांसाविललावला । श्वेतवाडियाला॰ इ॰ गौ॰ भा॰ ऋष्यप्रोक्तात्वतिवला पीतपुष्पीमहावला । पीतवाडियाला॰ इ॰ गौ॰ भा॰ ॥ स्निग्धायुष्यावलावृष्याग्राहिणीवातपित्तजित् ॥ वलति । वलसंवरणे । पचाद्यच् । वलमस्त्यस्या : अर्शआद्यच् ॥ रामायविश्वामित्रेणदत्तायांविद्यायाम् ॥ यथा । क्षुत्पिपासेनतेरामभविष्येतेनरोत्तम । वलामतिवलाञ्चैवपठत : पथिराघवेत्यार्षरामायणम् ॥ शारीरं

बलाधिक्यञ्चबलाया : फलम् । पतिबलायास्तुफलंमन : सङ्कल्पमात्रेणालौकिकार्थसाधनमित्यनयोर्विशेष : ।।

बलाका । स्त्री० बकजातिविशेषे । विसकण्ठिकायाम् । बगुली० इ० भा० । जातिवाच्यायांस्त्रियामेव सर्वदानियत: ।। बलते । बलसंवरणेसंचरणेच । बलाकादयश्चेतिसाधु : ।। बलेनवकतिवा । वककुटिलायांगतौ । अच् । बलाकाःबकाःकङ्कौख्याबलाकाशल्कीषु च । सारसहंसबलाकाचक्राक्रौंचादयोजलेप्लवनात् । प्लवसंज्ञा : कथितास्तेतन्मांसंगुरूष्णंचबलदायि ।। अन्येबकबलाकाद्यागुरव : प्राणिभक्षणात् ।।

बलाकी । त्रि० बलाकावति ।। बलाकाअस्तिअस्यअस्मिन्वा । व्री०इनि: ।।

बलांचिता । स्त्री० रामवीणायाम् ।।

बलाट : । पुं० मुद्गे ।।

बलात् । अ० हठादर्थे । यथा । बलात्सन्दूषयेद्यस्तुपरभार्यांनर : क्वचित् । बधदण्डोभवेत्तस्यनापराधोभवेत्स्त्रिया : ।।

बलात्कार : । पुं० प्रसभे । हठे ।। बलादितिनिपातोहठे० इ० स्वामी ।। बलात्करणम् । भावेघञ् ।। बद्ध्वास्वगृहमानीयताडनाद्यैरुपक्रमै : । ऋणिकोदाप्यते यत्रबलात्कार : प्रकीर्तित : ।।

बलात्मिका । स्त्री० हस्तिशुण्डाम् ।।

बलाद्या । स्त्री० बलायाम् ।।

बलाध्यक्ष : । पुं० सेनापतिदशकस्यैकस्मिन्सेनानायके ।।

बलानुज : । पुं० श्रीकृष्णे ।।

बलामोटा । स्त्री० नागदमन्याम् । विषापहायाम् ।। बलामोटाकटुस्तिक्तालघुपित्तकफापहा । मूत्रकृच्छ्रव्रणान्रक्षोनाशयेज्जालगर्दभान् ।। सर्वग्रहप्रशमनीनि : शेषविषनाशिनी । जयंसर्वत्रकुरुतेधनदासुमतिप्रदा ।।

बलाय : । पुं० वरुणद्रुमे ।।

बलाराति : । पुं० शचीपतौ । इन्द्रे ।। बलस्यासुरस्यअराति : शत्रु : ।।

बलालक : । पुं० पानीयामलके ।।

बलाश : । पुं०) श्लेष्मणि ।।

बलाशक: । पुं०) इतिहेमचन्द्र : ।।

बलास : । पुं० कफे ।।

बलाहक : । पुं० मेघे । अम्बुदे ।। वारिवाहकोबलाहक : । पृषोदरादित्वात्पूर्वपदस्याव : उत्तरपदादेस्लत्वम् ।। बलाकाभिर्हीयते गम्यते । ओहाङ्० गतौ० पृ० ।। बलेनहीयतेवा । क्वुन् ।। गिरौ ।। दैत्यविशेषे ।। नागविशेषे ।। मुस्तके ।। श्रीकृष्णस्यन्दनाश्वे ।। रमागर्भोद्भव

कल्किदेवपुत्रे ॥

वलाह्वकन्द : । पुं० गुलञ्चकन्दे ॥

वलि: पुं० दैत्यप्रभेदे । विरोचनात्मजे ॥ करे । राजग्राह्यभागे ॥ चामरदण्डे ॥ उपहारे । उपायने । भेट० इ० भा० ॥ पूजासामग्र्याम् ॥ नियोज्योपजीव्ये ॥ पञ्चमहायज्ञान्तर्गतभूतयज्ञे ॥ तिर्यग्भिक्षुकादिदाने ॥ ययातिवंशोद्भवसुतपोराजपुत्रे ॥ बलिवैश्वनामकपंचयज्ञान्तर्गतयज्ञविशेषे ॥ बलते० बल्यते वा । बलप्राणने० बलसंवरणे संचरणे च । सर्वधातुभ्यइन् ॥ बलनम् । बलदाने । बलते वा । खनिकषीति० दूर्वा ॥ यद्वा । बर्णि : सौत्र : । अस्य० वर्णेर्बलिश्चाहिरण्ये० इतिवलिरादेश : ॥

वलि : । स्त्री० जरयाश्लथचर्मणि ॥ चर्मतरङ्गे ॥ गृहदारुप्रभेदे ॥ जठरावयवे ॥ यथा । एकवलि : शस्त्रमृत्यु : स्त्रीभोगीद्विबलि: स्मृत : । त्रिभिराचार्यइत्याहुश्चतुर्भि:स्याद्बहुप्रज : ॥ अबलिस्तुनृप: प्रोक्तोयज्वादानैक तत्पर : । विषमावलयोयेषुते चागम्याभिगामिन: ॥ ऋज्व्यस्तुवलयोयेषुते नरा: सुखभागिन : ॥ इति ॥ गन्धर्के ॥ गुदाङ्कुरे ॥

वलिकम् । न० पटलप्रान्ते ॥

वलिकर : । त्रि० वलिकर्त्तरि ॥ वलिंकरोति । दिवाविभेतिट : ॥

वलिका । स्त्री० अतिवलायाम् ॥

वलिक्रिया । स्त्री० इष्टदेवतापूजाविधौ ॥

वलित : । त्रि० वेष्टिते ॥

वलिदानम् । न० देवोद्देशेनयथाविधिपूजोपहारत्यागे ॥ देवतोद्देशेन सङ्कल्पपूर्व्वकच्छागादिपशुघातने ॥ वलिदानेनसततंजयेच्छत्रून्नृपान्नृप ॥

बलिध्वंसी । पुं० विष्णौ ॥ वलिमसुरविशेषंध्वंसितुंशीलमस्य । ताच्छील्येणिनि : ॥ बलिनापूजादिना० अविद्यांध्वंसितुंशीलमस्येतिवा ॥

बली । पुं० बलदेवे ॥ माषे ॥ वृषभे ॥ महिषे ॥ उष्ट्रे ॥ शूकरे ॥ कफे ॥ कंदवृक्षे ॥ त्रि०बलवति । उपचिते । मांसले ॥ वलमस्यास्ति । बलादिभ्योमतुबन्यतरस्यामितिपक्षे इनि : ॥

वलिन : । त्रि० वलिभे । श्लथचर्म्मवति ॥ वलिश्चर्मसङ्कोचोस्यास्ति । पामादित्वान्न : ॥

बलिनन्दन : । पुं० बाणासुरे ॥

वलिनी । स्त्री० वलायाम् । वाट्यालके ॥ वलमस्त्यस्याम् । बलादिभ्योम

तुवन्यतरस्यामितिपक्षेइनि : ॥

वलिपुष्ट : । पुं॰ काके ॥ वलिनापुष्ट : ॥

वलिपोट्की । स्त्री॰ उपोदक्याम् ॥

वलिप्रिय : । पुं॰ लोध्रवृक्षे ॥

वलिभ : । त्रि॰ वलिने । जरयाश्लथचर्मणि ॥ वलिश्चर्मसङ्कोचोस्यास्ति । तुन्दिवलिवटेर्भ : ॥

वलिभुक् । पुं॰ वायसे ॥ वलिंभुङ्क्ते । भुजपालनाभ्यवहारयो : । क्विप् ॥

वलिमन्दिरम् । न॰ पाताले ॥ वलेर्मंदिरमत्र ॥

वलिमुख : । पुं॰ वलिमुखे ॥

वलिशम् । न॰ बडिशे । मत्स्यवेधने ॥ वलिनोमत्स्यान्॰ श्यति । शोतनूकरणे । आतोनुपेतिक : ॥

बलिष्ठः । त्रि॰ बलवत्तमे ॥ अतिशयेनबलबान् । बलशब्दान्मतुबन्तादिष्ठन्प्रत्यय : । विन्मतोर्लुगितिमतुपोलुक् ॥ प्रायश्चित्तंविनापूतास्त्वेवशुद्धमानसा । अकामायावलिष्ठेननस्त्रीजारेणदुष्यति ॥

बलिष्णु : । त्रि॰ अपमानिते ॥

बलिसद्म । न॰ रसातले । पाताले । बले : सद्म ॥

वलिहा । पुं॰ विष्णौ ॥

वली । स्त्री॰ वलौ । त्वगूर्मौ । चर्मतरङ्गे ॥

वलीकम् । न॰ नीध्रे । पटलप्रान्ते । छांचौ॰इ॰गै॰भा॰ ॥ परावली॰इ॰भा॰ ॥ वलति । आवृणोतिभित्त्यादि । वलसंवरणे । अलीकादयश्चेतिकीकन् ॥

वलीमुख : । पुं॰ वानरे ॥ वलीयुक्तंमुखमस्य ॥

वलीयान् । त्रि॰ अतिशयेनवलयुक्ते ॥

बलीवर्द्द : । पुं॰ वृषे । वैल॰वरध॰वर्धा॰इ॰भा ॥ वरणम् । वरईप्सायाम् । सम्पदादित्वात्क्विप् । ईप्सवर्च॰ईवरौ । तौददाति । आतइतिक : । अतिशयितंबलमस्य । अतइनि : । बलीचासौ॰ईवर्द्दश्च ॥ तीर्थयात्रायांतदारूढस्यदोषोयथा- मातृस्ते । बलीवर्दसमारूढः शृणु तस्यापियत्फलम् । नरकेवसतेघोरेगवांक्रोधेहिदारुणे ॥ सलिलञ्चनगृह्णन्तिपितरस्तस्यदेहिनइति ॥

वलु : । स्त्री॰ हस्तिदंतालिकायाम् ॥

बलूक : । पुं॰ पद्ममूले । पक्षिविशेषे ॥ वलते । वल॰ । वलेरूक : ॥

बलूलः त्रि॰ बलवति ॥ बलंनसहते । बलादूल : ॥

वल्मिक : । पुं॰ न॰वल्मीके ॥

वल्मीकि : । पुं॰ न॰वल्मीके ॥

बल्मीक : । पुं॰ न॰वामलूरे । नाकौ । पिपीलिकादिकीटविशेषकृतेमृत्स्तूपे । बावी॰इ॰भा॰ ॥ न॰ रोग

विशेषे । अश्वलक्षणं । यथा । ग्रीवांसवक्षाकरपाददेशेसन्धौगलेवात्रिभिरेवदोषैः । ग्रन्थ : सवल्मीकवद्क्रियाणांजात : क्रमेण वगतप्रवृद्धि : ॥ मुखैरनेकैः स्रुतितोदवह्निर्विसर्पवत्सर्पतिचोन्नताग्रैः । वल्मीकमाहुर्भिषजोविकारंनिष्प्रत्यनीकंचिरजंविशेषात् ॥ वाल्मीकिमुनौ ॥ वलन्तेप्राणिनोऽत्र । अलीकादयश्चेति कीकन्नन्तोनिपातित : ॥

वल्मीकशीर्षम् । न० स्रोतोञ्जने ॥

वल्मीकि : । पुं० वल्मीके ॥

वल्मीकूटम् । न० वल्मीके ॥

वल्य : । पुं० बुद्धभिक्षुके । श्रमणे ॥ न० प्रधानधातौ । रेतसि ॥ त्रि० बलकरे ॥

वल्या । स्त्री० अतिबलायाम् ॥ अश्वगन्धायाम् ॥ शिमृडीक्षुपे ॥ प्रसारिण्याम् ॥

वल्ल : । पुं० गुञ्जात्रयपरिमाणे । द्विगुञ्जे परिमाणे ॥ सार्द्धगुञ्जायाम् ॥ वल्लते । वल्लसंवरणे सञ्चरणे च । प० अच् ॥

वल्लक : । पुं० निष्पावे । राजशिम्ब्याम् ॥

वल्लकी । स्त्री० वीणायाम् । विपञ्च्याम् ॥ वल्लते । वल्ल०, क्वुन् । गौरादित्वान्ङीष् ॥ सल्लकीवृक्षे ॥

वल्लभ : । त्रि० दयिते । प्रिये ॥ अध्यक्षे ॥ न० कुलीनाश्वे । सल्लक्षणतुरङ्गमे ॥ अध्यक्षोऽक्षगवाध्यक्ष द्युतिस्वामी ॥ वल्लते० वल्ल्यतेवा । वल्ल० । रासिवल्लिभ्यांचेत्यभच् ॥

वल्लभपाल :
वल्लभपालक: । पुं० उत्तमाश्वपाले ॥ अश्वरक्षके ॥

वल्लभा । स्त्री० प्रियायाम् । प्रेयस्याम् ॥

वल्लरम् । न० वल्लूरे ॥

वल्लरि : । स्त्री० मञ्जर्याम् ॥

वष्कय : । पुं० तरुणवत्से । बहेडा० इ० भा० ॥ वष्कते । वष्कगतौ । वा० अयन् ॥

वष्कयणी । स्त्री० वष्कयिण्याम् ॥

वष्कयिणी । स्त्री० तरुणवत्सायाङ्गवि० । बाखडी० इ० भा० ॥ वष्कयस्तरुणवत्स : । सोऽस्त्यस्या : । अतइनिठनावितीनि : । अट्कुप्वाङिति णत्वम् । ङीप् ॥

वह्नि : । अ० वाह्ये ॥ वहति । वह० इस् ॥ बवयोरभेद : ॥

वहु । त्रि० त्र्यादिसङ्ख्यासु ॥ विपुले । भूयसि ॥ वंहते । वहिवृद्धौ ॥ लङ्घिवंह्योर्नलोपश्चेत्यु : ॥ स्त्रियां० वह्वादित्वात्० पाक्षिकोङीषभाव: । ङीष्पक्षे० वह्वी ॥

वंहुक : । पुं० कर्कटे ॥ मर्के ॥ दात्यू

हे । जलखातके ॥ त्रि०बहुभिःक्रीते ॥ सङ्ख्यायाअतिशदन्तायाः कन् ॥

वहुकण्टकः । पुं० क्षुद्रगोक्षुरे ॥ यवासे । हिन्ताले ॥

बहुकण्टका । स्त्री० अग्निदमन्याम् ॥

वहुकण्टा । स्त्री० कण्टकार्याम् ॥

वहुकन्दः । पुं० शूरणे ॥

वहुकन्दा । स्त्री० कर्कस्याम् ॥

वहुकरः । पुं० वक्रग्रीवे ॥ उष्ट्रे ॥ त्रि० खलपूः ॥ स्त्रियांवहुकरा ॥ वहुकार्य्यकर्त्तरि ॥ वहुकरोतिभुवंसमार्ष्टि । किंयत्तद्बहुषुकृञोऽज्विधानमित्यच् ॥

बहुकरी । स्त्री० बहुकरभार्यायाम् ॥ पुंयोगलक्षणोङीष् ॥ सम्मार्जन्याम् ॥

वहुकर्णिका । स्त्री० आखुकर्ण्याम् ॥

बहुकूर्च्चः । पुं० मधुनालिकेरके ॥

बहुक्षमः । पुं० बुद्धे ॥ वहुक्षमते । क्षमूष्० । ईचिक्षमिभ्याञ्चेतिणः ॥

वहुगन्धम् । न० त्वचे ॥ पुं०कुन्दुरुके ॥

वहुगन्धदा । स्त्री० कस्तूर्याम् ॥

वहुगन्धा । स्त्री० चम्पककलिकायाम् ॥ यूथिकायाम् ॥ कृष्णजीरके ॥

बहुगर्ह्यवाक् । त्रि० कुत्सितबहुवादिनि ॥ जल्पाके ॥ वहुगर्ह्यावागस्य ॥

बहुग्रन्थिः । पुं० झावुके ॥ बहवोग्रन्थयोयस्मिन् ॥

बहुच् । पुं० प्रत्ययविशेषे ॥ सचप्रकृतेःपूर्व्वंभवति० प्रकृतेर्लिङ्गंचभजते । स्यादीषदसमाप्तौतुबहुच्प्रकृतिलिङ्गकः ॥

बहुच्छिन्ना । स्त्री० कन्दगुडूच्याम् ॥

बहुतन्त्रीः । त्रि० बहुतन्त्रीविशिष्टे ॥ यथा । बहुतन्त्रीःकायः । बहुतन्त्रीर्ग्रीवा । वहुतन्त्रिशरीरम् । बह्व्यस्तन्त्र्योयस्मिन् । नाडीतन्त्र्योःस्वाङ्गे०ङ्०नकप् ॥

बहुतन्त्रीकः । पुं० वहुतन्त्रविशिष्टे । यथा । बहुतन्त्रीकः पटः । बहुतन्त्रीकावीणा । बहुतन्त्रीकंवासः । बह्व्यस्तन्त्र्योयस्मिन्कप् ॥

बहुतरकणिशः । पुं० रागीधान्ये ॥

बहुता । स्त्री० बहुत्वे ॥

बहुतिक्ता । स्त्री० काकमाच्याम् ॥

बहुतिथः । त्रि० बहुसङ्ख्याके ॥ वहूनांपूरणः । तस्यपूरणेडट् । बहुपूगगणसङ्घस्यतिथुक् ॥

बहुतृणम् । न० तृणकल्पे ॥ ईषदसमाप्तंतृणम् । विभाषासुपोबहुच्पुरस्तात् ॥

बहुत्वम् । न० बहुतायाम् ॥ बहोर्भावः । तस्यभावस्त्वतलौ ॥

वहुत्वक्कः
वहुत्वक् : पुं० ☞ भूर्जद्रुमे ॥

वहुदुग्धः । पुं० गोधूमे ॥

वहुदुग्धा । स्त्री० वञ्जुलायाम् । बहुक्षीरायांगवि ॥ वहुदुग्धंयस्याम् ॥

वहुदुग्धिका । स्त्री॰ स्नुहीवृक्षे ॥

वहुधा । अ॰ अनेकप्रकारे ॥ वहव : प्रकारा :। सङ्ख्यायाविधार्थेधाचा ॥ यद्वा । वहुवारान् ॰ इति॰ क्रियाभ्यावृत्तिगणने॰ विभाषावहोर्धाऽविप्रकृष्टकालइतिधा । वहुधावहुकृत्वोवा दिवसस्यभुङ्क्ते ॥

वहुधान्य :। पुं॰ वत्सरविशेषे ॥ सुभिक्षंक्षेममारोग्यं प्रशान्ता : पार्थिवा : प्रिये । तस्करोपहृतंवित्तं वहुधान्ये वरानने ॥ १२ ॥ अतिशयधान्यविशिष्टे ।

वहुधारम् । न॰ वज्रे ॥

वहुनाडि :। त्रि॰ काये ॥ नाडीतन्त्र्यो : स्वाङ्गइतिनकप् ॥

वहुनाडीक :। त्रि॰ स्तम्भे ॥ दिवसे ॥ वह्व्योनाड्योयस्मिन् । कप् ॥

वहुनाद :। पुं॰ शङ्खे ॥

वहुनामा । पुं॰ असङ्ख्यातनामनि परमेश्वरे ॥ वहूनिनामानियस्य ॥ सर्वाख्येतानिनामानिपरस्यब्रह्मणोहरेरितिपुराणोक्ते : ॥

वहुपटु :। त्रि॰ ईषदूनेपटौ ॥ वहुषुकर्मसुदक्षे ॥

वहुपत्र :। पुं॰ पलाण्डौ न॰ अभ्रके ॥ त्रि॰ अनेकपत्रयुक्ते ॥

वहुपत्रा । स्त्री॰ तरुणीपुष्पे ॥

वहुपत्रिका । स्त्री॰ भूम्यामलक्याम् ॥ मेथिकायाम ॥ महाशतावर्याम् ॥

वहुपत्री । स्त्री॰ खिङ्गिन्याम् ॥ गृहकन्यायाम् । तुलस्याम् ॥ वतुकाकायाम् ॥ वृहत्याम् । गोरक्षदुग्धायाम् ॥

वहुपर्ण :। पुं॰ सप्तच्छदवृक्षे ॥ त्रि॰ अनेकपत्रयुक्ते ॥

वहुपर्णिका । स्त्री॰ आखुकर्ण्याम् ॥

वहुपर्णी । स्त्री॰ मेथिकायाम् ॥

वहुपात् । पुं॰ वटवृक्षे ॥ वहव : पादाअस्य । सङ्ख्यासुपूर्वस्य ॥

वहुपाद :। पुं॰ वटवृक्षे ।

वहुपुत्र :। त्रि॰ अनेकसुतविशिष्टे ॥

वहुपुत्रा । स्त्री॰ भूम्यामलक्याम् ॥

वहुपुत्री । स्त्री॰ शतमूल्याम् ॥

वहुपुष्प :। पुं॰ पारिभद्रवृक्षे ॥

वहुपुष्पिका । वहुपुष्पी । स्त्री॰ धातक्याम् ॥

वहुप्रज :। पुं॰ मुञ्जतृणे ॥ शूकरे ॥ त्रि॰ अनेकसन्तानयुक्ते ॥

वहुप्रतिज्ञ :। पुं॰ अनेकपदसङ्कीर्णपूर्वपक्षविशिष्टव्यवहारे ॥ त्रि॰ अनेकप्रतिज्ञायुक्ते ॥

वहुप्रद :। त्रि॰ अतिदातरि । वदान्ये । दानशौण्डे ॥ वहुप्रददाति । प्रेदाज्ञइतिक : ॥

वहुप्रसू :। स्त्री॰ क्रमिलायाम् । वहुसन्तानप्रसवकारिण्याम् ॥

वहुफल :। पुं॰ कदम्बे । नीपे ॥ वि

काङ्कते ॥ तेज : फले ॥

वहुफला । स्त्री० भूम्यामलक्याम् ॥ चविकायाम् ॥ माषपर्ण्याम् ॥ काकमाच्याम् ॥ त्रपुष्याम् ॥

वहुफलिका । स्त्री० भूबदर्याम् ॥

वहुफली । स्त्री० आमलक्याम् ॥ मृगेर्वारौ ॥

वहुफेना । स्त्री० सातलायाम् ॥

वहुवल : । पुं० सिंहे ॥ त्रि० अतिशयवलयुक्ते ॥

वहुमञ्जरी । स्त्री० तुलस्याम् ॥

वहुमत : । त्रि० वहूनांसम्मते ॥ नात्यन्तं संस्कृतेनैवनात्यन्तं देशभाषया । कथांगोष्ठीषुकथयँल्लोकेवहुमतोभवेत् ॥

वहुमल : । पुं० सीसके ॥ त्रि० अनेकमलयुक्ते ॥

वहुमार्ग : । पुं० न० चत्वरे ॥ वहूनां मार्ग : समाहारोवा । त्रि० अनेकपथयुक्ते ॥

वहुमूर्ति : । स्त्री० वनकार्पासि ॥ त्रि० नानाकारे ॥

वहुमूर्द्धा । पुं० विष्णौ ॥

वहुमूल : । पुं० इक्कटे ॥ शिग्रौ ॥ स्थूलशरे ॥ त्रि० अनेकमूलयुक्ते ॥

वहुमूलक : । पुं० इक्कटे ॥ न० उशीरे ॥

वहुमूला । स्त्री० शतावर्याम् ॥

वहुमूली । स्त्री० माकन्द्याम् ॥

वहुमूल्य : । त्रि० महाधने । महार्घवस्तुनि ॥

बहुयाज्य : । पुं० अनेकयजमाने ॥ वहवोभूयांसोयाज्यायाजनीयायस्य ॥

बहुरन्ध्रिका । स्त्री० मेदायाम् ॥

बहुरसा । स्त्री० महाज्योतिष्मत्याम् ॥

बहुरुहा । स्त्री० कन्दगुडूच्याम् ॥

बहुरूप : । पुं० शिवे ॥ विष्णौ ॥ धूनके । सर्जरसे ॥ सरटे ॥ स्मरे । कामदेवे ॥ ब्रह्मणि ॥ कुन्तले । केशे ॥ वुद्धप्रभेदे ॥ वालयुवादिरूपे देवनरादिरूपेजीवे ॥ बहुरूपइवाभातिमाययावहुरूपया । रममाणोगुणेष्वस्यामममाहमितिमन्यते ॥ नानाकृतिगम्यत्त्वात्० बहूनिरूपाण्यस्य ॥ त्रि० नानारूपयुक्ते ॥

बहुरूपक : । पुं० जाहकजन्तौ ॥

बहुरूपा । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

बहुरेखा । स्त्री० प्रचुरदीर्घचिह्नायाम् ॥ बहुरेखायुक्तायाःस्त्रियादोषोयथा । रेखाभिर्वहुभि : क्लेशंस्वल्पाभिर्धनहीनताम् । रक्ताभि : सुखमाप्नोतिकृष्णाभिःप्रेष्यतांव्रजेत् ॥

बहुरेता: । पुं० ब्रह्मणि ॥

वहुरोमा । पुं० मेषे ॥ त्रि० लोमशे ॥

बहुल : । पुं० अग्नौ ॥ कृष्णपक्षे ॥ न० विहायसि । आकाशे ॥ सितमरिचे ॥ त्रि० प्राज्ये ॥ कृष्णवर्णे ॥ बहूनर्थान्लाति । ला० । आतो

नुपेतिकः ॥ बहूनिबीजानिलातिवा ॥

बहुलगन्धा । पुं० एलायाम् ॥

बहुलच्छदः । पुं० रक्तशिग्रौ ॥

बहुलवणम् । न० औषरके ॥

बहुलवल्कलः । पुं० भूर्ज्जे ॥ चारे पियाले ॥

बहुला । स्त्री० नीलिकायाम् ॥ एलायाम् ॥ गवि । धेनौ ॥ देवीविशेषे ॥ टाप् ॥

बहुलाः । स्त्री० भूम्नि० कृत्तिकासु ॥

बहुलिमा । पुं० । बहुलत्वे ॥ बहुलस्वभावः । इमनिच् ॥

बहुलीकृतम् त्रि० अपनीततुच्छधान्ये धान्यादौ । पूते ॥ अबहुलंबहुलमकारि । अभूततद्भावेच्वि: । अस्यच्वौ ॥

बहुवचनम् । न० येनबहवोर्थाउच्यन्ते तस्मिन् ॥ बहूनामर्थानांवचनम् । वचेः करणेल्युट् । कर्मणिषष्ठ्या समासः ॥

बहुवल्कः । पुं० प्रियाले ॥

बहुवल्ली । स्त्री० डोडिक्षुपे ॥

बहुवारः । पुं० उद्दाले । शेलौ । श्लेष्मातके । लसोडा० डू० भा० ॥ बहुवारोविषस्फोटव्रणवीसर्पकुष्ठनुत् । मधुरस्तुवरस्तिक्तः केश्यश्चकफपित्तहृत् ॥ फलमामन्तुविष्टम्भिरूक्षंपित्तकफास्रजित् । तत्°कं मधुरंस्निग्धंश्लेष्मलंशीतलंगुरु ॥

बहुवारकः । पुं० श्लेष्मातके । बहुवारे ॥ बहून्वारयति । वृञ्० । णिजन्तः । क्वुन्शिल्पिसंज्ञयोरपूर्वस्यापि ॥

बहुविधः । त्रि० विविधे । नानारूपे । पृथग्विधे ॥ बहवोविधायस्य ॥

बहुविस्तीर्णा । स्त्री० कुचिताकाम् ॥

बहुबीजम् । न० गण्डगात्रे । आतृप्ये ॥

बहुवीर्यः । पुं० विभीतके ॥ तण्डुलीयशाके ॥ शाल्मलिवृक्षे ॥ मरुवे ॥

बहुवीर्या । स्त्री० भूम्यामलक्याम् ॥

बहुव्रीहिः । पुं० प्रायोन्यपदार्थप्रधानेसमासविशेषे ॥ सचसप्तधा । द्विपदः । बहुपदः संख्योत्तरः°संख्योभयपदः°दिगन्तराललक्षणः व्यतिहारलक्षणः सहपूर्वपदश्चेतिभेदात् ॥ त्रि० प्रचुरधान्ययुक्ते ॥

बहुशत्रुः । पुं० चटके ॥

बहुशल्यः । पुं० रक्तखदिरे ॥ त्रि० अनेकशल्ययुक्ते ॥

बहुशः । अ० भूरिशइत्यर्थे ॥ बहूनि । बह्वल्पार्थाच्छस्कारकादन्यतरस्याम् ॥

बहुशाखः । त्रि० अनेकभेदे ॥

बहुशालः । पुं० स्नुह्याम् ॥

बहुशिखा । स्त्री० जलपिप्पल्याम् ॥

बहुश्रवा । स्त्री० शल्लकीतरौ ॥

बहुसन्ततिः । पुं० त्वक्सारप्रभेदे ।

वेडुवांस० डू० गौ० भा० ॥ त्रि० अनेकसन्तानवति ॥

बहुसम्पुट : । पुं० विष्णुकन्दे ॥

बहुसार : । पुं० खदिरे ॥

बहुसुता । स्त्री० शतमूल्याम् ॥

बहुसूः । स्त्री० शूकर्याम् ॥ बहुप्रसवायाम् ॥

बहुसूति : स्त्री० परेष्टुकायाम् । बह्वपत्यायांगवि ॥ बह्वीसूतिर्यस्या : ॥ बहुसन्तानप्रसवायाम् ॥

बहुस्रवा । स्त्री० शल्लकीवृक्षे ॥ नानाचरणशीलायाम् ॥

बहुस्वन : । पुं० पेचके ॥ त्रि० अनेकशब्दयुक्ते ॥

बह्वपत्य : । पुं० शूकरे ॥ मूषके ॥ त्रि० बहुसन्तानयुक्ते ॥

बह्वाशी । त्रि० बहुभोजनशीले ॥ बह्वाशाविशिष्टे ॥

बह्वी । स्त्री० बह्वर्थे । बह्वादित्वान् ङीष् ॥

बह्वृक् । स्त्री० ऋग्वेदे ॥ न० सूक्तविशेषे ॥

बह्वृच : । पुं० ऋग्वेदिब्राह्मणे ॥ बह्व्यऋचोऽध्येतव्यायेन । ऋक्पूरित्य : ॥

बह्वृची । स्त्री० अध्वर्य्युम् । अध्वर्युशाखाध्येत्र्याम् ॥ बह्व्यऋचोध्येतव्याययासेतिविग्रह : । अनृचबह्वृचावध्येतर्य्येवेतिवचनात्० ऋक्पूरित्यप्रत्यय : समासान्त :

। यद्यपि० स्त्रीणांस्वाध्यायाध्ययनं प्रतिषिद्धम्० तथापिपुराकल्पेह्येतदासीत् । यथा । पुराकल्पेषुनारीणांमौञ्जीबन्धनमिष्यते । अध्यापनञ्च वेदानां सावित्रीवचनंतथेतियमवचनात् ॥ गोत्रञ्चचरणै : सहेतिजातित्वान्ङीष् ॥

वा । स्त्री० गते ॥ गन्धने ॥ तन्तुसंताने ॥

वाढम् । न० दृढे ॥ प्रतिज्ञायाम् ॥ भृशे । अतिशये ॥ वाहते । वाहृप्रयत्ने । ओष्ठ्यादि : । गत्यर्थेतिक्तप्रत्यये० क्षुब्धस्वान्तेतिनिपातितम् ॥ त्रि० अतिशायिनि ॥ क्रियाविशेषणेऽस्यक्लीवत्वम् । द्रव्यविशेषणत्वे तुवाच्यलिङ्गत्वम् ॥

वाण : । पुं० पश्चयवर्गे ।

वाणि : । स्त्री० वस्त्रादीनांवपनक्रियायाम् । व्यूतौ ॥

वाणिज : । पुं० वणिजि ॥ वाडवाऽग्नौ ॥ पणते । पण० । पणेरिज्यादेश्चव : । स्वार्थेप्रज्ञाद्यण् ॥

वाणिजक : । पुं० वणिजि । वाडवाग्नौ । धूर्त्ते ॥

वाणिज्यम् । न० सत्यानृताख्यवैश्यवृत्तौ । वणिज्यायाम् । क्रयविक्रयादिलक्षणेवणिजकर्म्मणि ॥ वणिजांकर्म्मभावोवा । ब्राह्मणादित्वा

त्ष्यञ् ॥

बाणिनी । स्त्री॰ नर्त्तक्याम् ॥ छेकायाम् । मत्तयोषायाम् ॥ बिदग्धवनितायाम् । अवश्यं वणति । वणशब्दे । आवश्यकेति॰ ग्रह्यादित्वाद्वाणिनिः । बवयोरैक्यं ॥

बाणी । स्त्री॰ बाण्याम् ॥

बाधः । पुं॰ प्रतिबन्धके । व्याघाते ॥ अन्वयानुपपत्तौ ॥ अतिदिष्टपदार्थनिवृत्तौ ॥ ज्ञानान्तरेणविषयासत्त्वप्रतीतौ ॥ न्यायमते साध्याभाववत्पक्षे ॥ य॰ । ह्रदोवह्निमान् ॥

बाधकः । पुं॰ प्रतिबंधके ॥ आधिक्यं बाधकत्वे हेतुः । बाधते । बाधृ॰ । ण्वुल् ॥ स्त्रीणांरोगविशेषे ॥ यथा । रक्तमाद्रीतथाषष्ठीचाङ्कुरो जलकुमारकः । चतुर्विधोबाधकःस्यात् स्त्रीणांमुनिविभाषितः ॥ तेषांस्वभावंवक्ष्यामियथाशास्त्रंविधानतः । एतेषांपूजनंकार्यंजनैः सन्तानकाङ्क्षिभिः ॥ निःसारणंस्थापनञ्चबलिदानंजपस्तथा कर्त्तव्यो गुरुवाक्येन यथाशास्त्रंविचक्षणैः ॥ चतुर्विधोबाधकस्तुजायते ऋतुकालतः । तस्य लक्षणंयथा । व्यथाकट्यांतथानाभेरधः पार्श्वेस्तनेऽपिच । रक्तमाद्रीप्रदोषेणजायतेफलहीनता ॥ मासमेकंद्वयंवापिऋतुयोगोभवेद्यदि । रक्तमाद्रीप्रदोषेणफलहीनातदाभवेत् ॥ इतिरक्तमाद्र्याः ॥ नेत्रेहस्ते भवेज्ज्वालायोनौचैवविशेषतः । लालासंयुतरक्तञ्चषष्ठीबाधकयोगतः ॥ मासैकेनभवेद्यस्याऋतुस्नानंद्वयंतथा । मलिना रक्तयोनिःस्यात् षष्ठीबाधकयोगतः ॥ इतिषष्ठ्याः ॥ उद्वेगोगुरुतादेहेरक्तस्रावोभवेद्बहु । नाभेरधोभवेच्छूलंचाङ्कुरः सतुबाधकः ॥ ऋतुहीनाचतुर्मासंत्रिमासंवाभवेद्यदि । कृशाङ्गीकरपादेचज्वालाचाङ्कुरयोगतः ॥ इतिचाङ्कुरः ॥ स्थूलाचसगर्भाचशुद्धदेहाल्परक्तिका । जलकुमारस्यदोषेणजायते बलहीनता ॥ याकृशाङ्गीभवेत्स्थूलाबहुकालऋतुस्तथा । गुरुस्तनीस्वल्परक्ता जलकुमारस्यदूषणात् ॥ इतिजलकुमारस्य ॥ इतिवैद्यकम् ॥ त्रि॰ बाधाजनके ॥

बाधनम् । न॰ पीडायाम् ॥ प्रतिबंधके ॥

बाधा । स्त्री॰ दुःखे । पीडायाम् ॥ निषेधे ॥ बाधृलोडने । गुरोश्चेत्यः ॥

बाधितः । पुं॰ हेत्वाभासविशेषे ॥ यस्य साध्याभावः प्रमाणेननिश्चितः स बाधितः । यथा । वह्निरनुष्णोद्रव्यत्वादिति । अत्रानुष्णत्वंसाध्याभावः । उष्णत्वंस्पर्शेनप्रत्यक्षेणगृह्यते॰ इ-

तिबाधितत्वम् ॥ त्रि० बाधायुक्ते ॥ पीडिते ॥ तारकादित्वादितच् । निवृत्ते ।

वाधिर्य्यम्। न० बधिरत्वे ॥ बधिरस्य भावः। ष्यञ् ॥ कर्णरोगविशेषे। तस्यनिदानम् बधिरेऽवलोकनीयम्। औषधन्तु। शुष्कमूलकशुण्ठीनां चारोहिङ्गुलनागरम्। शुक्तं चतुर्गुणंदद्यात्तैलमेतैर्विपाचयेत् ॥ बाधिर्यंकर्णशूलश्चपूयस्रावश्चकर्णयोः। क्रमयश्चविनश्यन्ति तैलस्यास्यप्रपूरणात् ॥

बाध्यः। त्रि० निराकरणयोग्ये। बाधितव्ये। बाधनीये ॥ न्यूनत्वं बाध्यत्वे हेतुः ॥

बांधकिनेयः। पुं० बंधुले। असतीसुते ॥ कौलटेये ॥ वंधक्या अपत्यम्। स्त्रीभ्योढकिकल्याण्यादित्वादिनङादेशश्च ॥

बांधवः। पुं० मित्रे। सुहृदि ॥ सगोत्रे। बंधौ। ज्ञातौ। स्वजने ॥ बांधवास्त्रिविधाः। आत्मबांधवाः० पितृबांधवाः० मातृबांधवाश्चेति। यथोक्तम्। आत्मपितृष्वसुः पुत्राआत्ममातृष्वसुः सुताः। आत्ममातुलपुत्राश्चविज्ञेयाह्यात्मबांधवाः ॥ पितुः पितृष्वसुः पुत्राः पितुर्मातृष्वसुः सुताः। पितुर्मातुलपुत्राश्चविज्ञेयाः पितृबांधवाः ॥ मातुः पितृष्वसुः पुत्रामातुर्मातृष्वसुः सुताः। मातुर्मातुलपुत्राश्चविज्ञेया मातृबांधवाः ॥ इति ॥ बंधुरेव। प्रज्ञाद्यण् ॥

बाभ्रवी। स्त्री० दुर्गायाम् ॥ पश्यवाभ्रवीम् ॥

बारकः। पुं० अश्वगतौ ॥ त्रि० निषेधके ॥

बारकी। पुं० शत्रौ ॥ चित्राश्वे ॥ पर्णाजीविनि ॥ पयोधौ ॥

बारकीरः। पुं० द्वारग्राहिणि ॥ बाडवे ॥ यूकायाम् ॥ वेणिवेधिन्याम् ॥ नीराजितहये ॥

बारणः। पुं० मतङ्गजे ॥ न० प्रतिषेधे ॥

वारबाणः। पुं० कञ्चुके ॥

बार्बटीरः। पुं० रङ्गे। त्रपुणि ॥ आम्रास्थ्नि ॥ अङ्कुरे ॥ गणिकासुते ॥

वालः। पुं० कुन्तले। चिकुरे। कचे ॥ ॥ अश्वस्यबालके। किशोरे ॥ अश्वस्य वालधौ ॥ इभपुच्छे ॥ नारिकेले ॥ पञ्चवर्षीयहस्तिनि ॥ य०। पञ्चवर्षो गजोवालः स्यात्पोतोदशवर्षकः। इति ॥ पुच्छे ॥ मत्स्यविशेषे ॥ पुं० न० ह्रीवेरे। वर्हिष्ठे। उदीच्ये। वाला० इ० प्र० गन्धद्रव्ये। सुगन्धिवाला० इ० च० भा० ॥ त्रि० मूर्खे ॥ अविवेकिनि। शास्त्रार्थविवेकज्ञानशून्ये। अल्पप्रज्ञे ॥ अर्भ

के । माणवके ॥ अप्राप्तव्यवहारे । पञ्चदशवर्षादनधिकवयस्के इतिकश्चित् । षोडशवर्षपर्यन्तप्रथमवयस्के ॥ यथा । आषोडशाद्भवेद्बालोयावत्क्षीरनिवर्त्तकः । इ॰ ॥ अत्र सुश्रुतः । ऊनषोडशवर्षस्तुनरोबालोनिगद्यते त्रिविधःसोपिदुग्धाशी दुग्धान्नाशीतथान्नभुक् । दुग्धाशीवर्ष पयन्तंदुग्धान्नाशीशरद्द्वयम् । तदुत्तरं स्यादन्नाशीएवंबालस्त्रिधामतइति ॥ अन्यचाप्युक्तम् । आषोडशाद्भवेद्बालस्तरुणस्ततउच्यते वृद्धः स्यात् सप्ततेरूर्द्ध्वंवर्षीयान्नवतेः परम् ॥ इ॰ ॥ अनाथबालवृद्धानांरक्षिकाःसर्वदेवताः ॥ अथबालपरिचर्याविधिः । बालमङ्केसुखंदद्यान्नचैनंतर्ज्जयेत्क्वचित् । सहसाबोधयेन्नैवनायोग्यमुपवेशयेत् ॥ अयोग्यमुपवेशनासमर्थम् । नाकाशस्थापयेत्क्रोडेनक्षिप्रंशयनेक्षिपेत् । रोदयेन्नक्वचित्कार्यं विधिमावश्यकंविना ॥ आवश्यकोविधिर्भेषजदानतैलाभ्यङ्गोद्वर्त्तनादिः । तच्चित्तमनुवर्त्त्यैतंसदैवानुमोदयेत् । संसेवितस्तनाएवंनित्यमेवाभिवर्द्धयेत् ॥ बालातपतडिद्दृष्टिधूमानलजलादितः । निम्नोच्चस्थानतश्चापिरक्षेद्बालंप्रयत्नतः ॥ बालस्यस्वभावहितान्याह । अभ्यङ्गोद्वर्त्तनेस्नानंनेत्रयोरञ्जनंतथा । वसनंमृदुयत्तच्चतथामृद्वनुलेपनम् ॥ जन्मप्रभृतिपथ्यानिबालस्यैतानिसर्वथा ॥ बालस्यकवलादेः समयमाह । कवलः पञ्चमाद्वर्षाद्विंशतेश्चैवमैथुनमिति ॥ बलति । बलप्राणने । ज्वलितीतिणः ॥ बाडते । बाडृआप्लाव्ये । पचाद्यज्वा ॥ यद्वा । बल्यते । बलसंवरणे । कर्मणिघञ् ॥ बालयति ण्यन्तात्पचाद्यज्वा ॥ ऊनैकादशवर्षस्यपञ्चवर्षाधिकस्यच । चरेद्गुरुः सुहृद्वापि प्रायश्चित्तंविशुद्धये ॥ ततोन्यूनतरस्यास्यनापराधोनपातकम् । नचास्यराजदण्डोपिप्रायश्चित्तंनविद्यत इत्यङ्गिराः ॥

बालकः । पुं॰ शिशौ ॥ अश्वे ॥ हयबालधौ ॥ हस्तिपुच्छे ॥ अङ्गुरीयके ॥ ह्रीवेरे । सुगन्धिबाला॰ इ॰ प्र॰ ॥ बालकंशीतलंरूक्षंलघुदीपनपाचनम् । हृल्लासारुचिवीसर्पहृद्रोगस्त्वतिसारहृत् ॥ वलये । केशे ॥ निर्बले॰ ॥

बालकप्रिया । स्त्री॰ इन्द्रवारुण्याम् ॥ कदल्याम् ॥

बालक्रिमिः । पुं॰ केशकीटे ॥

बालक्रीडनम् । न॰ बालकखेलायाम् ॥

बालक्रीडनकः । पुं॰ कपर्द्दके ॥

बालखिल्यः । पुं॰ तपोविशेषलब्ध-

संज्ञकेतापसान्तरे । नवान्नलब्धे पूर्वसञ्चितत्यागिनि ॥ मुनिविशेषेषु ॥ केशजाताःवालखिल्याः ॥ येषो शास्तेवालखिल्या इतिश्रुतेः ॥

बालगर्भिणी । स्त्री० प्रथमगर्भवत्यां गवि । प्रष्ठौह्याम् ॥ बालाचासौगर्भिणीच ॥

बालगोपालः । पुं० श्रीकृष्णमूर्त्तिविशेषे ॥

बालग्रहः । पुं० बालकष्टप्रदग्रहविशेषे ॥ यथा बालग्रहाश्चनाचारात्पीडयन्तिशिशुंयतः । तस्मात्तदुपसर्गेभ्योरक्षेद्बालंप्रयत्नतः ॥ ग्रहतेषांनामानि । स्कन्दग्रहस्तुप्रथमः स्कन्दापस्मारएवच । शकुनीरेवतीचैवपूतनागन्धपूतना । पूतनाशीतपूर्वाचतथैवमुखमण्डिका । नवमोनैगमेयश्चप्रोक्ताबालग्रहाश्चमी ॥

बालचर्य्यः । पुं० सिंहसेने ॥ कार्त्तिकेये ॥

बालजीवनम् । न० क्षीरे । दुग्धे ॥

बालतनयः । पुं० खदिरे ॥ बालाः तनयाः पत्राण्यस्य ॥ बालकपुत्रे ॥

बालतन्त्रम् । न० कुमारभृत्यायाम् । गर्भिण्यवेक्षणे । बालचिकित्सायाम् ॥

बालतृणम् । न० शष्पे । नवतृणे ॥ बालंतृणम् ॥

बालधिः । पुं० केशसंयुते०लाङ्गूले ॥ बालाधीयन्तेऽत्र । करणाधिकरणे

तिक्तः ॥

बालपत्रः । पुं० खदिरे ॥ यवासे ॥ दुरालभायाम् ॥ न० नूतनपत्रे ॥

बालपत्रकः । पुं० खदिरवृक्षे ॥

बालपाश्या । स्त्री० पारितथ्यायाम् । सीमन्तस्थितायांस्वर्णादिपट्टिकायाम् ॥ वन्दी० वेणी० पृ० भा० । सिंति० पृ० गौ० भा० । बालपाशे ॥ केशसमूहेसाधुः । तत्रसाधुरिति यत् ॥ बालेषुपाश्यापाशसमूहोवा ॥

बालपुष्पिका ।
बालपुष्पी । स्त्री० ☞ यूथिकायाम् ॥

बालभद्रः ।)
बालभद्रकः) पुं० विषभेदे । शाक्षवे ॥

बालभैषज्यम् । न० रसाञ्जने ॥ बालस्यौषधे ॥

बालभोज्यः । पुं० चणके ॥ त्रि० बालकभक्षणीये ॥

बालमुकुन्दः । पुं० श्रीविष्णोर्मूर्त्यन्तरे ॥ यथा । करारविन्देनपदारविन्दं मुखारविन्देविनिवेशयन्तम् । वटस्यपत्रस्यपुटेशयानं बालंमुकुन्दंमनसास्मरामि ॥

बालमूलकम् । न० लघुमूलके ॥ मूलकंबालकंरुच्यंकषायोष्णं पाचनंलघु । दोषत्रयज्वरश्वासनासाकण्ठाक्षिरोगनुत् ॥ महत्तदेवरूक्षोष्णं गुरुदोषत्रयप्रदम् । स्नेहसिद्धंतदेवस्याद्दोषत्रयविनाशनम् ॥

वालमूषिका । स्त्री॰ गिरिकायाम् ॥ वालाचासौमूषिकाच ॥

बालयज्ञोपवीतम् । न॰ उपवीतविशेषे । उरस्कटे । पञ्चवटे ॥

बालयज्ञोपवीतकम् । न॰ बालयज्ञोपवीते ॥

बालराजम् । न॰ वैदूर्य्यमणौ ॥ पुं॰ बालकश्रेष्ठे ॥

बालरोगः । पुं॰ बालकस्यव्याधौ ॥

वालवायः । पुं॰ वैदूर्य्यप्रभवे॰ देशविशेषे ॥

वालवायजम् । न॰ वैदूर्य्यमणौ ॥

बालवासः । न॰ केशरचितवस्त्रे ॥ त्रि॰ तद्वति ॥

बालवाह्यः । पुं॰ वनच्छागे ॥ त्रि॰ बालकवहनीये ॥

बालव्यजनम् । न॰ चामरे । रोमगुच्छे । प्रकीर्णके ॥ बालव्यजनमोजस्यंमक्षिकादीन्व्यपोहति ॥ बालकस्यव्यजने ॥

बालव्रतः । पुं॰ पञ्चचीरे । सिंहकेलौ । मञ्जुघोषे । पूर्वंजिने ॥

बालसंध्याभः । पुं॰ अरुणवर्णे ॥ त्रि॰ तद्वति ॥

बालसूर्य्यः । पुं॰ उदितमात्रेऽर्के ॥ न॰ वैदूर्य्यमणौ ॥

बालहस्तः । पुं॰ केशयुक्तलाङ्गूलमात्रे । बालधौ ॥ बालः॰ हस्तइव॰ दंशादिवारकत्वात् ॥

बाला । स्त्री॰ चुन्याम् ॥ योषायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ मल्लिकाप्रभेदे ॥ अम्बष्ठायाम् ॥ नीलझिण्ट्याम् ॥ एकवर्षवयस्कायांगवि ॥ यथा । वर्षमात्रातुबालास्यादितिबालाद्विवार्षिकी ॥ षोडशवर्षीयायांस्त्रियाम् ॥ बालाषोडशवार्षिकीत्युक्तः ॥ शरदिग्रीष्मकालेचबालाशस्याचहर्षदा ॥ देवताविशेषे ॥ वयसिप्रथमेङौधिप्राप्ते॰ अजादित्वाट्टाप् ॥ घृतकुमार्याम् ॥ ह्रीवेरे ॥ कन्यायाम् ॥

बालाची । स्त्री॰ केशपुष्टा॰ इ॰ गौ॰ भा॰ प्र॰ वृक्षे । दुर्गपुष्पाम् ॥

बालातपः । पुं॰ प्रथमोदितादित्यतापे ॥ कन्यार्कातपे ॥

बालार्कः । पुं॰ प्रातःकालिकेसूर्ये ॥ कन्याराशिस्थेसूर्ये ॥ यथा । शुष्कमासंस्त्रियोवृद्धाबालार्कस्तरुणंदधि प्रभातेमैथुनंनिद्रासद्यःप्राणहराणिषट् ॥

बालिः । पुं॰ ऐन्द्रे । सुग्रीववानरभ्रातरि ॥

बालिका । स्त्री॰ बालायाम् । कन्यायाम् ॥ बालुकायाम् ॥ पत्रकाहलायाम् । पिञ्जोलायाम् ॥ कर्णभूषणे । बाली॰ इति॰ भा॰ ॥

बालिखिल्यः । पुं॰ ऋषिविशेषेषु ॥ पुलस्त्यकन्यायांसन्नत्यां॰ क्रतोः षष्टिसहस्रसङ्ख्यकपुत्रेषु ॥ तेचाङ्गुष्ठपरिमाणाः ॥

वाली । पुं॰ ऐन्द्रे । इन्द्रपुत्रेवानरराजविशेषेसुग्रीवभ्रातरि ॥ नससङ्कुचितः पन्थायेनवालीहतोगतः । समयेतिष्ठसुग्रीवमावालिपथमन्वगाः ॥ त्रि॰ वालविशिष्टे ॥

वालिनी । स्त्री॰ अश्विनीनक्षत्रे ॥

वालिपुत्रः । पुं॰ अङ्गदे । तारेये ॥

वालिमा । पुं॰ वालतायाम् ॥ वालस्वभावः । पृ॰ इमनिच् ॥

वालिशः । त्रि॰ शिशौ ॥ मूर्खे ॥ वालिशस्यमत्स्यवेधनस्यायमधिकारी मूर्खत्वादपूज्यत्वात् । तस्येदमित्यण् ॥ वाडनम् । वाडृ॰ । इन् । वालिंश्यति । शो॰ घातोनुपेतिकः ॥

वालिश्यम् । न॰ मूर्खत्वे ॥ वालिशस्यकर्मभावोवा । ब्रा॰ ष्यञ् ॥

वालिहन्ता । पुं॰ श्रीरामचन्द्रे ॥

वाली । स्त्री॰ मेध्ये ॥ स्वनाम्नाप्रसिद्धे॰ अलङ्कारविशेषे ॥

वालीशः । पुं॰ मूत्रकृच्छ्ररोगी ॥

वालुः । स्त्री॰ एलवालुकनाम्निगंधद्रव्ये ॥

वालुकम् । न॰ एलवालुके ॥ वलते । वलप्राणने । वा॰ उण् । स्वार्थेकन् ॥ पुं॰ पानीयामलके ॥

वालुका । स्त्री॰ सिकतासु । वालू॰ इ॰ भा॰ ॥ वालुकालेखनीशीता व्रणोरःक्षतनाशिनी ॥ टाप् ॥ कर्पूरे ॥ कर्कट्याम् ॥ यन्त्रविशेषे ॥

वालुकागडः । पुं॰ वालियामच्॰ इ॰ गौ॰ प्र॰ मत्स्ये । सिताङ्गे ॥

वालुकात्मिका । स्त्री॰ शर्करायाम् ॥ त्रि॰ वालुकामये ॥

वालुकाप्रभा । स्त्री॰ नरकविशेषे ॥

वालुकामयः । त्रि॰ सैकते ॥

वालुकायन्त्रम् । न॰ औषधपाकार्थयन्त्रविशेषे ॥ यथा । भाण्डेवितस्तिगम्भीरेमध्येनिहितकूपके । कूपिकाकण्ठपर्यन्तं वालुकाभिश्चपूरिते ॥ भेषजंकूपिकासंस्थंवह्निनायत्रपच्यते । वालुकायन्त्रमेतद्धियन्त्रतंत्रबुधैः स्मृतम् ॥ इतिभावप्रकाशः ॥

वालुकास्वेदः । पुं॰ तप्तवालुकाभिस्तापने ॥ यथा । वातघ्नैश्चक्रतेस्वेदान्कारयेद्द्रव्यनिर्मितान् । स्निग्धः स्वेदोनिषिद्धोऽत्रविनाकेवलवातजान् ॥ खर्परभृष्टपटस्थितकाञ्जिकसंसिक्तवालुकास्वेदः । शमयतिवातकफामयमस्तकशूलाङ्गमङ्गादीन् ॥ स्रोतमांसार्द्रवंक्षत्त्वानीत्वापात्रकमाशयम् । हत्वावातकफस्तम्भंस्वेदोज्वरमपोहति ॥ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥

वालुकी । स्त्री॰ कर्कटीभेदे । बहुफलायाम् । स्निग्धफलायाम् ॥ वालुकीवातशमनीशीताहृद्याश्रमापहा । पित्तास्रशमनीरुच्याकुरुतेकासपीनसौ ॥ स्याद्वालुकीशरदिवर्षगदोषका[illegible]न्तजाचखलुपित्तहराचरुच्या

क्षिप्रं करोतिखलुपीनसमर्दं पक्वापक्वात्वतीव्रमधुराफलकारिणीच ॥ इ० रा० नि० ॥

बालुङ्का । बालुङ्की । स्त्री०) इर्वारौ । कर्कट्याम् ॥

बालूकः । पुं० विषप्रभेदे ॥

बालेयः । पुं० गर्दभे ॥ रासभे ॥ अङ्गारवल्लर्याम् ॥ दैत्यविशेषे ॥ चाणक्यमूलके ॥ त्रि० मृदौ । कोमले ॥ बलिक्षिते । बल्यर्थे । पूजायोग्ये बलयेउपहारायहितम् । छदिरुपधिबलेर्ढञ् ॥ बलेरपत्यंवा । गृष्ट्यादित्वात् ढञ् ॥

बालेयशाकः । पुं० अङ्गारवल्ल्याम् । बर्बरे । भार्ग्याम् ॥ बालेयस्यशाकः । गर्दभस्यशाकत्वात् ॥

बालेष्टः । पुं० बदरे ॥ त्रि० बालकाभिलषिते ॥

बालोपवीतम् । न० बालकपरिधानवस्त्रे । पञ्चावटे ॥

वाल्मीकिः । पुं० मुनिविशेषे । रामायणवक्तरि ॥ वल्मीकस्यनाकोरपत्यम् । वल्मीकप्रभवोयस्मात्तस्माद्वाल्मीकिरित्यसावितिब्रह्मवैवर्त्तोक्तेर्वल्मीकप्रभवत्वेनगौणपुत्रादिवद्गौणमस्यवल्मीकापत्यत्वंगृहीत्वैवसाधुरपत्यार्थः ॥ यद्वा । वल्मीकइति० ऋषिविशेषस्यसंज्ञेत्याहुः ॥

वाल्मीकीयः । त्रि० वाल्मीकिसम्बन्धिनि ॥ तस्येदमित्यर्थे । वृद्धाच्छः ॥

बाल्यम् । न० अवस्थाविशेषे । शैशवे ॥ तिथिवर्षमतंबाल्यमित्युक्तेः पञ्चदशवर्षपर्यन्तावस्थायामित्यर्थः ॥ चापल्ये ॥ ज्ञानिनोवस्थाविशेषे । ज्ञानमनाविष्कुर्वन्नगर्वितत्वे । दम्भदर्पाहङ्कारादिराहित्ये । युक्तितः श्रुतार्थानुसन्धानकुशलत्वे ॥ बालस्यभावः कर्मवा । ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् । पुरोहितादित्वाद्यग्वा ॥

बाष्पः । पुं० न० नेत्रजले ॥ ऊष्मणि ॥ बाधतेनेत्रम् । बाधृ० । खष्पशिल्पशष्पबाष्परूपपर्पतल्पाः । इति पप्रत्ययः ॥ धातोः षादेशश्चनिपात्यते ॥ बाष्पमूष्माश्रु० इत्यमरः ॥

बाहुः । पुं० स्त्री० कक्षादङ्गुल्यग्रपर्यन्तावयवविशेषे । भुजे । प्रवेष्टे । दोषि । बांह० इ० भा० ॥ अस्यशुभाशुभलक्षणंयथा । उद्बद्धबाहुः पुरुषोवधबन्धमवाप्नुयात् । दीर्घबाहुर्भवेद्राजासमुद्रवचनंयथा ॥ प्रलम्बबाहुरैश्वर्यंप्राप्नुयाद्गुणसंयुतम् । ह्रस्वबाहुर्भवेद्दासः परप्रेष्यकरस्तथा । वामावर्तभुजायेतुयेचदीर्घभुजानराः ॥ संपूर्णबाहवोयेतुराजानस्तेप्रकीर्तिता इति० ॥ कूर्परस्योर्द्ध्वभागे ॥ बाधते । बाधृ० । अर्जिदृशिकम्यमिपंसिबाधामृजिपशितुक्

धुक्दीर्घहकारास्वेतिकुहंस्थाऽन्त्यस्य ॥ सगणे॰ पुं॰ ॥ रवेः पार्श्वगे ॥

वाहुकः। पुं॰ नलाभिधनृपे। पुण्यश्लोके। अश्वविदि। नैषधे ॥ त्रि॰ वाहुभ्यांतरतियस्तस्मिन् ॥ नौद्व्यचष्ठन्। स्त्रियाम्॰। वाहुका ॥

वाहुकुण्ठः। त्रि॰ कुण्ठितवाहुयुक्ते। कुब्जे। टोगंडौ ॥

वाहुकुन्थः। पुं॰ गरुति। पक्षे। पतत्रे। पङ्ख॰ दू॰ भा॰ ॥

वाहुजः। पुं॰ क्षत्रिये। कीरे ॥ स्वयञ्जाततिले ॥ त्रि॰ वाहुजाते ॥ वाहुभ्यांजातः। पञ्चम्यामजाताविति डः ॥ वाह्वोर्जातोवा। सप्तम्यांजनेर्डः ॥

वाहुत्राणम्। न॰ अस्त्राघातवारणार्थंवाहुवद्धलौहादौ। वाहुले ॥

वाहुदन्ती। पुं॰ इन्द्रे ॥

वाहुदा। स्त्री॰ तीर्थविशेषे ॥ सैतवाहिन्यांनद्याम् ॥ कदाचिल्लिखितस्यर्षेर्भ्रातुः शून्याश्रमेफलभक्षणाद्राज्ञावाहूछिन्नौ॰तौचास्यांतपस्यतस्तस्यजाताविच्यतः ॰वाहू॰ छिन्नौदत्तवतीलिखितस्यर्षेः। डुदाञ्॰। घातोनुपेतिकः ॥ यद्वा। वहुदस्यकार्त्तवीर्यस्येयम्। तेनावतारितत्वात्। तस्येदमित्यण् ॥

वाहुभूषा। स्त्री॰ केयूरे ॥ वाहुभूषणमात्रे ॥

वाहुमूलम्। न॰ कक्षे। काख॰ दू॰ भा॰ ॥ वाह्वोर्मूलम् ॥

वाहुयुद्धम्। न॰ नियुद्धे। दोर्भ्याम् सङ्ग्रामे। वाहुभिर्युद्धम् ॥

वाहुलः। पुं॰ कार्त्तिकमासे। अग्नौ ॥ वहुलाकृत्तिका॰ तयायुक्तापौर्णमासी॰ वाहुली। वाहुलीपौर्णमास्यस्मिन्। सास्मिन्पौर्णमासीत्यण् ॥ अग्नौ ॥ शाक्यमुनेः सुते। यशोधरेये ॥ न॰ वाहुत्राणे ॥

वाहुलकम्। न॰ प्राचुर्य्ये ॥ यथा। क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचिदप्रवृत्तिः क्वचिद्विभाषा क्वचिदन्यदेव। विधेर्विधानम् वहुधासमीक्ष्य चतुर्विधंवाहुलकंवदन्ति ॥ वहुलस्यभावः। द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्यश्चेतिवुञ् ॥

वाहुलेयः। पुं॰ कार्त्तिकेये। गुहे। स्कन्दे ॥ वहुलानां कृत्तिकानामपत्यम्। स्त्रीभ्योढक् ॥

वाहुल्यम्। न॰ वहुत्वे। वहुलस्यभावः। ष्यञ् ॥

वाहुशर्द्धी। पुं॰ इन्द्रे ॥ वाह्वोःशौर्ययोरेवशर्द्धोवलंयस्य ॥

वाहुसहस्रभृत्। पुं॰ कार्तवीर्यार्जुने ॥ वाहूनांसहस्रम्॰ विभर्त्ति।

डुभृञ् । क्विप् । तुक् ॥

बाहूबाहवि । अ॰ बाहुयुद्धे ॥ बाहुभ्यांबाहुभ्यांप्रहृत्येदंयुद्धंप्रवृत्तम् । तत्रतेनेदमितिस्वरूपे॰इतिबहुव्रीहौ॰ इच्कर्म्मव्यतिहारइतीच् समासान्तः । अन्येषामपिदृश्यत इतिदीर्घः । ओर्गुणः । अव् । तिष्ठद्गुप्रभृतिषुपाठादव्ययीभावादव्ययत्वम् ॥

बिटूर : । पुं॰ देशविशेषे ॥ यत्रबालवायजः संस्क्रियते ॥

विभित्सा । स्त्री॰ भेत्तुमिच्छायाम् ॥ भिदिर्॰ । सन् हलन्ताच्चेति किल्वाद्गुणाभावः । अप्रत्ययादित्यकारप्रत्यये॰ टाप् ॥

विभ्यत् । त्रि॰ वेपमाने ॥ बिभीतेः शतरि॰ नाभ्यस्ताच्छतुरितिनुमभावः ॥

विभ्राण : । त्रि॰ दधाने ॥ भृञः कर्त्तरिशानच् ॥

वीभत्सः । पुं॰ अर्जुने । पार्थे ॥ त्रि॰ क्रूरे ॥ घृणात्मनि ॥ विकृते ॥ रसविशेषे ॥ जुगुप्सास्थायिभावस्तुवीभत्सःकथ्यतेरसः । नीलवर्णोमहाकालदैवतोयमुदाहृतः ॥ वधेर्निन्दायांसन् । भावे॰घञ् ॥ यद्वा । अप्रत्ययात् । वीभत्साऽस्त्यस्य । अर्शआद्यच् ॥ यद्वा । वीभत्सते॰ वीभत्स्यतेवाऽनेनवा । बधबन्धने । सन्नन्तः । मान्वधेत्यभ्यासदीर्घः । पचाद्यच्॰घञ्॰घोवा ॥

वीभत्सा । स्त्री॰ वीभत्से ॥

वीभत्सुः । पुं॰ अर्ज्जुने । विजये ॥

बुक : । पुं॰ बुक्के ॥

बुक्क : । पुं॰ छागे ॥ न॰ अग्रमांसे । बुक्कायाम् ॥ बुक्यते । स्वादुत्वान् भृग्यते । बुक्कभषणे । घञ् ॥ हृदये । पुं॰ स्त्री॰ समये॰ इतिरभसः ॥

बुक्कनम् । न॰ भषणे । श्वरवे ॥

बुक्का । स्त्री॰ बुक्के । हृदयान्तर्गतमांसविशेषे ॥ मेदः शोणितयोः साराद्बुक्कयोर्युगलंभवेत् । तौतुपुष्टिकरौप्रोक्तौजठरस्थस्यमेदसः ॥ हृदये ॥

बुक्कार : । पुं॰ सिंहनादे केशरिध्वनौ ॥

बुक्की । स्त्री॰ बुक्के ॥

बुडिल : । पुं॰ ऋषिविशेषे । आश्वतराश्वौ ॥

बुद्ध : । पुं॰ लब्धवर्णे । विचक्षणे । विदुषि । पण्डिते ॥ परमार्थदर्शिनि । ब्रह्मविदि ॥ विष्णोरवतारविशेषे । सर्वज्ञे । सुगते । धर्म्मराजे । जिने । अजिनसुते । मुनीन्द्रे ॥ यथा । ततः कलौसंप्रवृत्ते सम्मोहायसुरद्विषाम् । बुद्धोनाम्नाऽजिनसुतः कीकटेषुभविष्यति ॥

ईश्वरनिरूपणे बुद्धविशेषाणांमतमाह । सर्वज्ञइतिसौगताः । निरावरणइतिदिगम्बराः ।-लोकव्यवहारसिद्धइतिचार्वाकाः । शरीराख्येवचेतनानि॰गौरोहंजानामीत्यादिज्ञानेन॰गौरवत्वज्ञानवत्वयोः सामानाधिकरण्यानुभवादितिचार्वाकाणांमतञ्च । तेषांमतेजगतः क्षणभङ्गुरत्वम् । नन्वस्तुक्षणभङ्गः पूर्वपुञ्जाच्चोत्तरपुञ्जोत्पत्तिः तथाच पुञ्जविष्ठकुर्वद्रयाख्यजातिविशेषःस्मरणजनकतावच्छेदकइतिनदोषइति कुसुमाञ्जलिप्रथमस्तवकटीकायांरामभद्रः ॥ बुद्धानांदशविधमतभेदमाह । वदन्तिपुत्रआत्मेति १ दृढप्राकृतबुद्धयः । देहआत्मेति २ चार्वाकाः॰इन्द्रियाण्यपरे ३ चते ॥ तेऽन्येप्राण ४ स्ततोन्येतेमनआत्मेति ५ वादिनः । बुद्धिरात्मेति ६ बौद्धावै॰शून्यमात्मेति ७ तेऽपरे ॥ याज्ञिकायज्ञपुरुषंसर्वज्ञं ८ सौगताविदुः । निरावरणमाहुर्यंदिगम्बरमतानुगाः ॥ चार्वाकास्त्वापिलोकानांव्यवहारप्रसिद्धकम् १० । इत्यात्मप्रकाशः ॥ त्रि॰ बुधिते । ज्ञाते । विदिते ॥ प्रशस्ताबुद्धिरस्य । अर्शआद्यच् । प्राशस्त्यञ्चसुगतिसाधकत्वात॥ यद्वा । बुद्ध्यतेस्म । बुधअवगमने । क्तः । दिवादिरनिट् ॥ प्राबुद्धे ॥

बुद्धद्रव्यम् । न॰ स्तौपिके । ओघा॰ इ॰भा॰ ॥

बुद्धवान् । त्रि॰ ज्ञातवति । ज्ञानिनि ॥

बुद्धान्तः । पुं॰ जागरे ॥

बुद्धिः । स्त्री॰ आत्मगुणे ॥ सर्वव्यवहारहेतुर्ज्ञानंबुद्धिः । साद्विधा । अनुभूतिः स्मृतिश्च । यथा । विभुर्बुद्ध्यादिगुणवान्बुद्धिस्तुद्विविधामता । अनुभूतिः स्मृतिश्चस्यादनुभूतिश्चतुर्विधा । प्रत्यक्षमप्यनुमितिस्तथोपमितिशब्दजे ॥ इतिनैयायिकमतेबुद्धेर्विभागईरितः ॥ अध्यवसायलक्षणायांमनीषायाम् । धिषणायाम् । धियि ॥ अध्यवसायोबुद्धिः क्रियाक्रियावतोरभेदविवक्षया । सर्वोव्यवहर्त्ता॰आलोच्य॰मत्वा॰अहमत्राधिकृतइत्यभिमत्य॰कर्त्तव्यमेतन्मयेत्यध्यवस्यति॰ (‡) ततश्चप्रवर्ततइतिलोकसिद्धम् । तत्रकर्तव्यमितियोयंनिश्चयश्चितिसन्निधावापन्नचैतन्यायाबुद्धेःसोध्यवसायोऽसाधारणव्यापारः तदभेदाबुद्धिः सचबुद्धेर्लक्षणम् । समानासमानजातीयव्यवच्छेदकत्वात् ॥ तत्त्वातत्त्वविवेकसामर्थ्ये । महत्तत्त्वे ॥ अन्तःकरणे ॥ निश्चयात्मिकायामन्तःकरणवृत्तौ ॥ बुद्धिरुपलब्धि

ज्ञानमित्यनर्थान्तरम् । नतुसाङ्ख्यानामिव॰बुद्धितत्त्वस्य॰महत्तत्वापरपर्यायस्यपरिणामविशेषोज्ञानम् । तथाच॰बुद्ध्यादिपदवाच्यत्वमनुभवसिद्धज्ञानत्वजातिरेववा॰लक्षणम् ज्ञानस्यभार्यायाम् । पश्यमेधाम् । मतौ । शेमुष्याम् ॥ अध्यात्मं बुद्धिरित्याहुःषडिन्द्रियविचारिणी । अधिभूतञ्चमन्तव्यं ब्रह्मातत्राधिदैवतम् ॥ इत्याश्वमेधिकपर्व । सत्त्वादिगुणभेदेनबुद्धेस्त्रैविध्यमीरितम् । गीतायांवासुदेवेनअर्जुनायानुपृच्छते । यथा । प्रवृत्तिंनिवृत्तिञ्चकार्याकार्येभयाभये । बन्धं मोक्षञ्चयावेत्तिबुद्धि : सापार्थसात्त्विकी । १ ॥ ययाधर्म मधर्मञ्चकार्यञ्चाकार्यमेवच । अयथावत्प्रजानातिबुद्धिः सापार्थराजसी ॥ २ ॥ अधर्मं धर्ममितियामन्यतेतमसावृता । सर्वार्थान्विपरीतांश्चबुद्धिःसापार्थतामसीति । ३ ॥ भारतेमोक्षधर्मेस्यागुणा : पञ्चप्रकीर्तिता : । यथा । इष्टानिष्टविपत्तिश्चव्यवसाय : समाधिता । संशयः प्रतिपत्तिश्चबुद्धेःपञ्चगुणान्विदुरिति ॥ इष्टानिष्टानां वृत्तिविशेषाणां॰विपत्तिर्नाश : ॰ निद्रारूपावृत्तिरित्यर्थ : । व्यवसायः उत्साह : । समाधिता॰ चित्तवृत्तिनिरोधइत्यर्थ : । संशय :॰ कोटिद्वयस्पृक्ज्ञानम् । प्रतिपत्ति : प्रत्यक्षादिप्रमाणवृत्ति : ॥ इतितट्टीका ॥ अस्याःसप्तगुणार्यथा । शुश्रूषाश्रवणञ्चैवग्रहणंधारणन्तथा । ऊहापोहोर्थविज्ञानंतत्त्वज्ञानञ्चधीगुणाः ॥ इति ॥ अस्यावृत्तयःपञ्च । यथा । प्रमाणविपर्ययविकल्पनिद्रास्मृतयइति ॥ बुध्यतेऽनया । बुध॰ । क्तिन् ॥

बुद्धितत्त्वम् न॰ बुद्धिस्वभावे ॥ तच्च प्राकृतत्वादचेतनमिति॰तदीयोध्यवसायोप्यचेतनोघटादिवत् । एवं बुद्धितत्वस्य॰सुखादयोपिपरिणामभेदाअचेतना:॰पुरुषस्तुसुखाद्यननुषङ्गीचेतनः । सोयंबुद्धितत्ववर्तिनाज्ञानसुखादिनातत्प्रति विम्बितस्तच्छायापत्त्या ज्ञानसुखादिमानिवभवतीतिचेतनोनुगृह्यते॰ चिच्छायापत्त्याच॰अचेतनापिहिबुद्धिस्तदध्यवसायश्चचेतनइवभवति । उक्तञ्च । तस्मात्तत्संयोगादचेतनं चेतनावदिवलिङ्गम् । गुणकर्तृत्वेच तथा कर्तेवभवत्युदासीन इति ॥

बुद्धिधर्म्म : । पुं॰ धर्मादिषु ॥ धर्मोज्ञानंविरागऐश्वर्यम्॰सात्विकमेतद्रूपंतामसमस्माद्विपर्यस्तम् ॥

बुद्धिभेद : । पुं॰ बुद्धेर्विचालने ॥ बुद्धिरहमेतत्कर्म्मकरिष्ये॰एतत्फलञ्चभोक्ष्ये॰ इति॰तस्याः॰ भेदोविचालनम्॰अकर्त्तात्मोपदेशेन ॥

वुद्धिभ्रंस : । पुं० मतेर्विषयेषुपतनकर्तरि ॥ रजोगुणे ॥

बुद्धिमान् । त्रि० वुद्धियुक्ते । ज्ञानवति ॥ तद्भुज्यतेयद्द्विजभुक्तशेषंसबुद्धिमान्योनकरोतिपापम् आत्मज्ञानवति । विवेकिनि ॥ प्रशस्तबुद्धौ ॥ वुद्धेःप्राशस्त्यंनाम । शुश्रूषाश्रवणंचैवग्रहणंधारणंतथा ।ऊहापोहोर्थविज्ञानंतत्त्वज्ञानञ्चधीगुणा : ॥ प्रशंसायांमतुप् ॥

वुद्धियुक्त : । त्रि० बुद्धिमति ॥ परमात्मसाक्षात्कारवति । समत्वबुद्ध्या युक्ते ॥

बुद्धियोग : । पुं० आत्मबुद्धिसाधनभूते निष्कामकर्मयोगे । आत्मतत्त्वविषयेसम्यग्दर्शने ॥ अप्रचलितेनसम्यग्ज्ञानस्थैर्यलक्षणेनसमाधिनायुज्यते इति ॥ वुद्ध्याव्यवसायात्मिकयाकृत : कर्मयोग : बुद्धियोग : ॥ बुद्धिसाधनभूतोवायोग : ॥

वुद्धिवित् । पुं० बौद्धे ॥ वुद्धिरेवात्मेतिबौद्धानांभ्रान्तिमात्रमेव । सुप्ते व्यभिचारात्० वेद्यस्यचघटवदतिरिक्तवेद्यत्वात् ॥

बुद्धिसम्पत्ति : । स्त्री० धीशक्तौ ॥ वुद्धे : सम्पत्ति : ॥

बुद्धिसहाय : । पुं० धीसचिवे मन्त्रिणि ॥ मते : साहाय्यकर्तरि ॥

बुद्धिस्कन्धमय : । पुं० संसारवृक्षे ॥ वृक्षस्यहिशाखा : स्कन्धादुद्भवन्ति संसारस्यच वद्धे : सकाशान्नानाविधा : परिणामाभवन्ति० तेनसाधर्म्येण० बुद्धिरेवस्कन्धस्तन्मयस्तत्प्रचुरोयंसंसारवृक्ष : ॥

वुद्धीन्द्रियम् । न० ज्ञानेन्द्रिये । धीन्द्रिये ॥ तच्चेन्द्रियंतावत्त्रिविधंभवति । वुद्धीन्द्रियंकर्मेन्द्रियमन्तरिन्द्रियञ्च ।यथाहमनु : । वुद्धीन्द्रियाणिपञ्चैषांश्रोत्रादीन्यनुपूर्वश : । कर्मेन्द्रियाणिपञ्चैषांपाय्वादीनिप्रचक्षते ।। एकादशंमनोज्ञेयंस्वगुणेनोभयात्मकम् ।यस्मिन्जितेजितावेतौभवत : पञ्चकौगणाविति ॥ वुद्धे : करणत्वाद्वुद्धीन्द्रियम् । सङ्कल्परूपेणोभयरूपेन्द्रियगणप्रवर्तकस्वरूपम् ।मनस्त्वन्तरिन्द्रियंज्ञातव्यं । वुद्ध्यर्थमिन्द्रियं ॥

वुद्ध्यमान : । त्रि० गम्यमाने ॥

वुद्बुद : । पुं० जलस्फोटे । वर्तुलाकारेजलविकारे । वुल्वुला० इ० भा० ॥ अभ्रच्छायातृणादग्निर्नीचसेवापथेजलम् । वेश्याराग : खलेप्रीति: षडेतेवुद्बुदोपमा: ॥ गर्भस्यावयवविशेषे यथा । पञ्चरात्रेणकललंवुद्बुदाकारतांव्रजेत् ॥

वुद्बुददृष्टि : । त्रि० पुष्पिताक्षे ॥

वुध : । पुं० विदुषि । विपश्चिति । दोषज्ञे । सति । पण्डिते ॥ विवे-

किनि । विवेकेनावगततत्त्वे । अधिष्ठानसाक्षात्कारेणनिवृत्तभ्रमे । आत्मतत्त्वज्ञे । ब्रह्मविदि ॥ चतुर्थग्रहे । रौहिणेये सौम्ये ॥ अस्य वारेजातस्यफलम् । यथा । गुणीगुणज्ञ : कुशल : क्रियादौविलासशीलोमतिमान्विनीत : । मृदुस्वभाव : कमनीयमूर्तिर्वुधस्यवारेप्रभवोमनुष्य : ॥ सूर्यवंशीयदेवामीढनृपस्यपुत्रे ॥ वुद्ध्यते । वुध० । इगुपधेतिक : ॥ वुद्धमुनौ ॥ सर्वज्ञ : ॥ सुगतोवुध : ॥ इ० व्याडिकोषः ॥

वुधगृहम् । न० मिथुनराशौ ॥ कन्याराशौ ॥ वुधस्यगृहम् ॥

वुधचार : । पुं० पश्यवाराहीम् ॥

वुधतात : । पुं० विधौ । चन्द्रे ॥

वुधरत्नम् । न० मरकतमणौ ॥

वुधराशि: । पुं० मिथुने । कन्यायाम् ॥

वुधसुत : । पुं० पुरूरवसि ॥

वुधा । स्त्री० जटामांस्याम् ॥

वुधान : । पुं० गुरौ । जीवे । वृहस्पतौ ॥ त्रि० विज्ञे ॥ ब्रह्मवादिनि ॥ प्रियवादिनि ॥ वुध्यते० वोधयतिवा । वुध० । युधिवुधिदृश : किच्चेत्यानच् ॥

वुधाष्टमी । स्त्री० व्रतविशेषे ॥ पतङ्गेमकरेयातेदेवेजाग्रतिमाधवे । वुधाष्टमींप्रकुर्वीतवर्जयित्त्वातुचैत्रकम्- ॥ प्रसुप्तेचजगन्नाथेसन्ध्याकालेमधौतथा । वुधाष्टमींनकुर्वीतक्रूनाहन्तिपुराकृतम् ॥

वुधित : । त्रि० ज्ञाते । वुद्धे । विदिते ॥ वुध्यतेस्म । वुध० भ्वादि : सेट् । क्त : ॥

वुधिन : ।)
वुधिल : ।) त्रि० पण्डिते ॥

वुध्न: । पुं० मूले ॥ रुद्रे । गिरिशे ॥ वध्नाति० वध्यतेवा । वधवन्धने । वन्धेर्ब्रधिवुधीचेतिनक् ॥ वर्तुले । यथा । पृथुवुध्नोदराकारोघटइति ॥

वुभुक्षा । स्त्री० क्षुधि । अशनायायाम् ॥ भोक्तुमिच्छा । भुजपालनाभ्यवहारयो : । धातो : कर्मणइतिसन् । अप्रत्ययादित्य : । टाप् ॥

वुभुक्षित : । त्रि० क्षुधार्ते । क्षुधिते ॥ वुभुक्षासञ्जातास्य । तारकादित्वादितच् ॥

वुभुक्षु : । त्रि० संसारभोगासक्तजने ॥

वुभुत्सा । स्त्री० वोद्धुमिच्छायाम् ॥

वुभूषु : । त्रि० भवितुमिच्छौ ॥ भुव : सन्नन्तादुप्रत्यय : ॥

वुम्बारव : । पुं० हस्तमुखयोगेनक्रियमाणेशब्दे ॥ कस्मिँश्चिदनर्थेसम्प्राप्ते एतंशब्दंलोका : कुर्वन्ति । यथा । गत्त्वादैत्यपतिंसर्वेचक्रुर्वुम्बारवंमुहु : । रक्षरक्षमहाराजभक्षयत्यद्यकालिकेतिशुम्भंप्रतिरणात् परावृत्त्यागतानांदैत्यानामुक्तिर्भाग

बसे ॥ बोंवी इ॰ भा॰ ॥

वुलि: । स्त्री॰ भगे ॥

वुषम् । न॰ वुसे ॥

वुसम् । न॰ तुच्छधान्ये । कडङ्गरे । भुस्॰ भूसा॰ इ॰ भा॰ ॥ वुस्यति वुस उत्सर्गे । इगुपधेतिक: ॥

वुस्त: । पुं॰ न॰ मांसपिण्डविशेषे ॥ स्थालीभृष्टमांसे ॥ पनसादिफलस्यासारभागे ॥ वुस्यतेस्म । वुस॰ । क्त: ॥

वृद्ध: । पुं॰ पश्यान्तस्थादिम् ॥

वृहच्चञ्चु: । पुं॰ महाचञ्चुशाके ॥

वृहच्चित्त: । पुं॰ वीजपूरे ॥

बृहच्छल्क: । पुं॰ चिङ्गटमत्स्ये ॥

वृहच्छुक: । पुं॰ दार्वाघाटे । कठकोरवा॰ इ॰ भा॰ ॥

वृहच्छ्रवा: । त्रि॰ महायशसि ॥

वृहच्छ्लोक: । पुं॰ भगवतिवासुदेवे ॥ वृहन्त: श्लोका: कवीनांपद्यानियस्मिन् ॥

वृहज्जीरक: । पुं॰ कृष्णजीरके ॥ मंगरैलाइतिलोकेइतिभावप्रकाश: ॥

वृहज्जीवन्ती । स्त्री॰ वृक्षविशेषे । पत्रभद्रायाम् । जीवपुष्टायाम् ॥

बृहड्ढक्का । स्त्री॰ दण्डढक्कायाम् ॥

वृहत् । त्रि॰ महति ॥ वर्हति । वृहवृद्धौ ॥ वर्तमानेपृषद्बृहन्महज्जगच्छतृवच्चेत्यतिप्रत्ययान्तोनिपातित: ॥ ब्रह्मणि ॥ बृहत्त्वाद्बृंहणत्वाच्चब्रह्मवृहत् । अत्रापिप्रत्ययेनहेतुकर्तृसाधारणकर्तृत्वसामान्यंप्रतिपाद्यते । वर्हतिवृद्धिंप्राप्नोतिवृंहयतिवर्द्धयतिचेतियोगात् । तथाच बृंहिधात्वर्थंवृद्धिंप्रतिकर्ताहेतुकर्ताचेत्युभयमपिकर्तृत्वेनरूपेणलभ्यतइतिवर्धितावर्धयिताचेति वृहत्पदेनोच्यते ॥ आदित्यदैवत्येसामविशेषे ॥ वृहत्सामतथासाम्नामिति भगवदुक्ते: ॥

वृहताम्पति: । पुं॰ सुराचार्ये ॥

वृहतिका । स्त्री॰ उत्तरीये । उपरिवस्त्रे । उपर्ना॰ इ॰ भा॰ ॥ बृहती वसनान्तरे॰वृहत्येव । वृहत्याआच्छादने॰ इतिकन् ॥ कण्टकार्याम् ॥

वृहती । स्त्री॰ वसनान्तरे ॥ वारिधान्याम् ॥ वाचि ॥ विततायाम् ॥ महत्याम् ॥ क्षुद्रायांक्षुद्रवार्ताक्याम् बृहतीतिनिगद्यते । श्वेतक्षुद्राचन्द्रहासालक्ष्मणाक्षेत्रदूतिका ॥ गर्भदाचन्द्रभाचन्द्राचन्द्रपुष्पाप्रियङ्करी ॥ वृहतीग्राहिणीहृद्यापाचनीकफवातहृत् । कटुतिक्तास्यवैरस्यमलारोचकनाशिनी ॥ उष्णाकुष्ठज्वरश्वासशूलकासाग्निमान्द्यजित ॥ कण्टकार्याम् ॥ विश्वावसोर्वीणायाम् ॥ नवाक्षरायांवृत्तौ ॥ वर्हति । वृह॰ । वर्तमानेपृषदितिसाधु: । अतृवत्त्वान्ङीप् ॥

बृहतीपति : । पुं० बृहस्पतौ ॥

बृहतीसहस्रम् । न० महत्युक्थे ॥

बृहत्कन्द : । पुं० गृञ्जने ॥ विष्णुकन्दे ॥

बृहत्कालशाक : । पुं० कासमर्दान्तरे ॥

बृहत्काश : । पुं० पोटगले ॥

बृहत्कुक्षि : । त्रि० तुन्दिले ॥ विशालजठरेजने ॥ बृहत्कुक्षिरस्य ॥

बृहत्ताल : । पुं० पाठायाम् ॥

बृहत्तृण : । पुं० वंशे ॥

बृहत्त्वक् । पुं० सप्तपर्णे ॥ रोध्रे ॥ ग्रहनाशनवृक्षे । छातियान्० दू० भा० ॥

बृहत्पञ्चमूलम् । न० पञ्चमूले ॥

बृहत्पत्र : । पुं० दीर्घपत्रे ॥ पट्टिकालोध्रे ॥ हस्तिकन्दे ॥

बृहत्पत्रा । स्त्री० त्रिपर्णिकायाम् ॥

बृहत्पाटलि : । पुं० धुस्तूरे ॥

बृहत्पाद : । पुं० वटवृक्षे ॥

बृहत्पारेवतम् । न० महापारेवते ॥

बृहत्पाली । पुं० वनजीरे ॥

बृहत्पीलु : । पुं० महापीलौ ॥

बृहत्पुष्प : । पुं० कुजके ॥

बृहत्पुष्पी । स्त्री० घण्टारवायाम ॥

बृहत्फल : । पुं० पनसे ॥ कूष्माण्डे ॥ चचेण्डायाम् ॥

बृहत्फला । स्त्री० कटुतुम्ब्याम् ॥ महेन्द्रवारुण्याम् ॥ कूष्माण्ड्याम् ॥

महाजम्ब्वाम् ॥

बृहत्साम । न० गीतिविशेषे ॥

बृहदङ्ग : । पुं० मतङ्गजे ॥

बृहदम्न: । पुं० रुजाकरे । कर्मरङ्गे ॥

बृहदारण्यकम् । न० यजुर्वेदीयोपनिषद्विशेषे ॥ यथा । अरण्येऽध्यापनादेतदारण्यकमुदाहृतम् । बृहत्त्वाद्ग्रन्थतोर्थाच्चबृहदारण्यकंमतम् ॥ बृहच्चतदारण्यकञ्चेतिविग्रह:

बृहदेला । स्त्री० पृथ्वीकायाम् । स्थूलैलायाम् ॥

बृहद्गुहा: । पुं०)भू०कारूषदेशेषु ॥ विन्ध्या

बृहद्गृहा: । पुं०)द्वे:पश्चान्मालवदेशस्य समीपेतिदेशावर्तन्ते ॥

बृहद्गोलम् । न० तरम्बुजे । तरबूज दू० भा० ॥

बृहद्दल : । पुं० पट्टिकालोध्रे ॥ हिन्तालें ॥

बृहद्दलम् । न० हलौ । जिल्यायाम् ॥

बृहद्भट्टारिका । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

बृहद्भानु : । पुं० अनले । वह्नौ ॥ बृहन्तोभानवोस्य ॥ चित्रके ॥

बृहद्रथ : । पुं० पराशरशिष्ये । शार्ङ्गरवे ॥ इन्द्रे ॥ यज्ञपात्रे ॥ मन्त्रविशेषे ॥ सामवेदांशे ॥

बृहद्रावी । पुं० क्षुद्रोलूके ॥

बृहद्वनम् । न० गोकुले ॥ महद्वने ॥

बृहद्वल्क : । पुं० पट्टिकालोध्रे ॥

बृहद्वात : । पुं० अश्मरीहरे । देवधा

न्ये ॥

वृहद्वारुणी । स्त्री॰ महेन्द्रवारुण्याम् ॥

वृहद्वीजः । पुं॰ आम्रातके ॥

वृहन्नलः । पुं॰ महापोटगले ॥ अर्जुने । सुभद्रेशे ॥

वृहन्नला । स्त्री॰ अर्जुने ॥ द्वादशवर्षवनवासानन्तरमज्ञातवासे विराटभवने विराटकन्यायानृत्यगीतादिशिक्षार्थं स्त्रीक्लीववेशेनार्ज्जुनो वृहन्नलेति नाम्नाख्यातोऽभूत् । यथा । अर्जुनउवाच । गायामिनृत्याम्यथवादयामि भद्रोस्मिनृत्ये कुशलोस्मिगीते । त्वमुत्तरायैप्रदिशस्वमांस्वयंभवामिदेव्यानरदेवनर्त्तकः ॥ इदन्तुरूपंममयेनकिन्तवप्रकीर्त्तयित्वा भृशशोकवर्द्धनम् । वृहन्नलांमांनरदेवविद्धिसुतंसुतांवापितृमातृवर्ज्जिताम् ॥ विराटउवाच । ददामितेहन्तवरं वृहन्नले सुतांचमेनर्त्तययास्वतादृशीः ॥ इतिमहाभारते विराटपर्व ॥

वृहस्पतिः । पुं॰ सुराचार्ये । गीष्पतौ ॥ पंचमवारे ॥ तद्वारजातफलम् । नृपेन्द्रमन्त्रीनृपलब्धकामोविद्याविनोदीचतुरः प्रगल्भः । आचार्यपूज्योमधुरस्वभावोवारेभवेद्देववगुरोर्मनुष्यः ॥ वृहताम्पतिः । तद्वृहतोरितिसुट्तलोपौ ॥

वृहस्पतिगृहम् । न॰ धनूराशौ ॥ मीनराशौ ॥

वेटकः । पुं॰ वैकटिके, मणिकारे ॥ मत्स्यप्रभेदे । भेकटी॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥ यूनि । जाततारुण्ये ॥ विदूषके ॥

वेढमिका । स्त्री॰ वेढमी॰ वेढञी॰ इ॰ भा॰ प्र॰ खाद्ये ॥ यथा । माषपिष्टिकयापूर्णगर्भागोधूमचूर्णतः । रचितारोटिकासैवप्रोक्तावेढमिकावुधैः ॥ भवेद्वेढमिकाबल्यावृष्यारुच्यानिलापहा । उष्णासन्तर्पणीगुर्वीवृंहणीशुक्रलापरम् ॥ भिन्नमूत्रमलास्तन्य मेदः पित्तकफप्रदा । गुदकीलार्दितश्वासपंक्तिशूलानिनाशयेत् ॥ पङ्क्तीत्यत्र॰ यकृदिति पाठान्तरम् ॥

वोकडी । स्त्री॰ वस्तान्त्याम् ॥

बोद्धव्यः । त्रि॰ ज्ञातव्ये । प्रतिपाद्ये ॥

बोद्धा । त्रि॰ बोधकर्त्तरि ॥ बुद्ध्यति । बुधअवगमने । तृच् ॥

बोद्ध्यमानः । त्रि॰ उपदिश्यमाने ॥

बोधः । पुं॰ ज्ञाने ॥ यथा । बोधविहीने श्रोतरिवक्तुर्वाक्यंप्रयातिवैफल्यम् । नयनविहीनेभर्त्तरिलावण्यमिवखञ्जनाक्षीणामिति ॥ साक्षान्मोक्षसाधने ज्ञाने ॥ यथा हरा

चार्याः । बोधोन्यसाधनेभ्योहिसाक्षान्मोक्षैकसाधनम् । पाकस्यवह्निवत् ज्ञानं विनामोक्षोनसिद्ध्यतीति ॥ वृत्तिज्ञाने ॥ जागरणकाले चैतन्ये ॥ निर्णयात्मकज्ञाने ॥ आत्मसाक्षात्कारे ॥ प्रमाणनयश्चेतनाशक्तेरनुग्रहस्तत्फलं प्रमाबोधइतिसाङ्ख्याः । बोधनम् । बुध० । बुद्ध्यतेयेनवाघञ् ॥

बोधकः । पुं० सूचके ॥ प्रमाणे ॥ त्रि० बोधकर्त्तरि ॥ बोधजनके ।

बोधकरः । पुं० निशान्ते बोधकारकेस्तुत्यादिनाप्रातर्बोधके ॥ बोधं करोति । डुकृञ्० । कृञोहेत्वितिटः ॥

बोधज्ञः । पुं० श्रीकृष्णे ॥ य० । सर्वभावविदांश्रेष्ठोबोधज्ञः कामशास्त्रवित् । कामिनींबोधयामासवासयामासवचसि ॥ त्रि०अभिप्रायाभिज्ञे ॥

बोधदः । पुं० अर्हति ॥ त्रि०बोधदातरि ॥

बोधनम् । न० गन्धदीपने ॥ विज्ञापने ॥ वेदने ॥

बोधनी । स्त्री० कार्त्तिकशुक्लैकादश्याम् ॥ बोधौ ॥ पिप्पल्याम् ॥ शिवचक्रेषु कैलासादुपरिस्थे ॥

बोधनीयः । त्रि० बोध्ये । बोधितव्ये । बोधयोग्ये ॥

बोधभानुः । पुं० ज्ञानार्के ॥ यथा । सतितमसिमोहरूपे विश्वमपश्यन्तदेतदित्यखिलम् । उदितवतिबोधभानौकिमपिनपश्यामिकिन्त्विदं चित्रम् ॥

बोधवासरः । पुं० भगवतः प्रबोधदिने । उत्थानैकादश्याम्

बोधात्मा । पुं० ज्ञानस्वरूपे ०परमात्मनि ॥ यथा । कदाचिद्व्यवहारेतु द्वैतं यद्यपि पश्यति । बोधात्मव्यतिरेकेणनपश्यतिचिदन्वयात् ॥ किन्तु पश्यतिमिथ्यैवदिङ्मोहेन्दुविभागवत् ॥

बोधायनः । पुं० ऋषिविशेषे । ज्योतिष्टोमादियज्ञपरमार्थवादिनि ॥

बोधिः । पुं० बौद्धसमाधौ ॥ पिप्पलपादपे ॥ बोधे ॥ त्रि०ज्ञातरि ॥ बुद्ध्यते । बुध० । सर्वधातुभ्यइन् ॥

बोधितः । त्रि० ज्ञापिते ॥ सञ्जातबोधे ॥ ता० इतच् ॥

बोधितरुः । पुं० अश्वत्थद्रुमे ॥ बोधिस्थासौतरुश्च ॥

बोधितव्यः । त्रि० ज्ञापितव्ये ॥

बोधिद्रुमः । पुं० पिप्पलवृक्षे ॥ बोधिस्थासौद्रुमश्च ॥

बोधिवृक्षः । पुं० अश्वत्थे । चलदले ॥

बोधिसत्त्वम् । न० बुद्धे । श्रीघने ॥

बौद्धः । पुं० बुद्धशास्त्रावलम्बिनि ॥

भिन्नके ; क्षपणे । अह्रीके । वैनायिके । अस्तिनास्तीत्यादिसप्तप्रकारैः पदार्थानामनेकरूपत्ववादिनि विवसने ॥ वैशेषिके ॥ न० बुद्धमुनिप्रणीतेनिरीश्वरशास्त्रे ॥ त्रि० बुद्धिभवेप्रत्यये ॥

बौद्धैकदेशी । पुं० बाह्यास्तित्ववादिनि ॥

बौधः ।पुं० पुरूरवसि ॥ बुधस्याऽपत्यम् । अण् ॥

ब्रततिः । स्त्री० लतायाम् ॥ विस्तारे ॥ ब्रजन्तीततिर्विस्तृतिरस्याः । पृषोदरादिः ॥ यद्वा । प्रतनोति । तनु० । क्तिच् क्तौचसंज्ञायामितिक्तिच् । पृषोदरादित्वात्पस्य बः ॥ ब्रतमिवकरोति । ब्रतशब्दात् ०तत्करोतीतिण्यन्ताद्बाहुलकात्क्तिर्वा ॥

ब्रतती । स्त्री० वल्ल्याम् । लतायाम् ॥ विस्तारे ॥

ब्रध्नः । पुं० सूर्य्ये ॥ वृक्षमूले ॥ गिरिशे । रुद्रे । अर्कवृक्षे ॥ बध्नाति । बन्ध० । बन्धेर्ब्रधिबुधीचेतिनक्० धातोर्ब्रधादेशश्च ॥ रोगविशेषे ॥

ब्रह्मकन्यका । स्त्री० सरस्वत्याम् ॥ ब्राह्म्यामोषधौ ॥

ब्रह्मकर्म्म । न० ब्राह्मणजातेः कर्मणि ॥ शमोदमस्तपः शौचं क्षान्तिरार्जवमेवच । ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यं ब्रह्मकर्म्म स्वभावजम् ॥

ब्रह्मकर्म्मसमाधिः । पुं० ब्रह्मण्येव कर्मात्मकेचित्ते कार्य्ये ॥ यथा । ब्रह्मार्पणंब्रह्महविर्ब्रह्माग्नौब्रह्मणाहुतिम् । ब्रह्मैवतेनगन्तव्यं ब्रह्मकर्म्मसमाधिना ॥

ब्रह्मकल्पः । पुं० सृष्ट्युपक्रमे ॥

ब्रह्मकुण्डम् । न० ब्रह्मणानिर्मिते सरोविशेषे ॥ य० पाण्डुनाथस्योत्तरस्यां ब्रह्मकुण्डाह्वयंसरः । ब्रह्मणानिर्मितंपूर्वंस्नानायस्वर्गवासिनाम् ॥ आयामेनशतव्यामंविस्तीर्णेनतदर्द्धकम् । सर्वपापहरंपुण्यं देवलोकात्समागतं ॥

ब्रह्मकूटः । पुं० पर्वतविशेषे ॥ यथा ब्रह्मकुण्डजलेस्नात्वा पूजयित्वाउमापतिम् । ब्रह्मकूटंसमारुह्यमुक्तिमेवाप्नुयान्नरः ॥

ब्रह्मकूर्चम् । न० व्रतविशेषे ॥ तत्तु उपवासपूर्वं पञ्चगव्यपानम् । य० । अहोरात्रोषितोभूत्वा पौर्णमास्यां विशेषतः । पंचगव्यंपिवेत्प्रातर्ब्रह्मकूर्चविधिः स्मृतः ॥ इति प्रायश्चित्तविवेकः ॥

ब्रह्मकोशी । स्त्री० अजमोदायाम् ॥

ब्रह्मगर्भा । स्त्री० आदित्यभक्तायाम् ॥

ब्रह्मगिरिः । पुं० ब्रह्मशैले ॥

ब्रह्मघातकः । त्रि०ब्राह्मणवधकर्त्तरि ॥ यथा । रागाद्द्वेषात्प्रमादाच्चस्वतः

परतएवच । ब्राह्मणं घातयेद्यस्तुऽसभवेत्ब्रह्मघातकः ॥ अपिच । गोभूहिरण्यग्रहणे स्त्रीसम्बन्धे क्रते पिवा । यमुद्दिश्यत्यजेत्प्राणांस्तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥

ब्रह्मघोषः । पुं० मन्त्रपाठे ॥ ब्रह्मणो वेदस्यघोषः ॥

ब्रह्मघ्नः । पुं० आत्मघातिनि ॥ यथा । भूमिजंवृक्षजंवापि छत्राकंभक्षयंतिये । ब्रह्मघ्नांस्तान्विजानीयाद् ब्रह्मवादिषुगर्हितान् ॥

ब्रह्मघ्नी । स्त्री० गृहकन्यायाम् ॥

ब्रह्मचर्य्यम् । न० आश्रमविशेषे ॥ गुरुकुलवासादिलक्षणेतपसि ॥ ब्रह्मचर्यस्थितोनैकमन्नमद्यादनापदि । ब्राह्मणः काममश्नीयाच्छ्राद्धे व्रतमपीडयन् ॥ मधुमांसंतथाश्लीलमित्यादिपरिवर्ज्जयेत् । प्रतिवेदं ब्रह्मचर्यंद्वादशाब्दानिपञ्चवा ॥ ग्रहणांतिकमित्त्येके० केशान्तश्चैवषोडशे ॥ सचकलौनास्त्येव ब्रह्मचर्याश्रमोनास्ति वानप्रस्थोपिनप्रिये । गार्हस्थोभैक्षुकश्चैवआश्रमौद्वौकलौयुग इतिमहानिर्वाण तन्त्रोक्तेः ॥ स्त्रीविषयतृष्णात्यागे ॥ निषिद्धमैथुननिवृत्तौ ॥ अष्टाङ्गमैथुनाभावे ॥ यथोक्तम् स्मरणं कीर्तनंकेलिः प्रेक्षणं गुह्यभाषणम् । सङ्कल्पोध्यवसायश्चक्रियानिर्वृत्तिरेवच ॥ एतन्मैथुनमष्टाङ्गं प्रवदन्तिमनीषिणः । विपरीतं ब्रह्मचर्यमेतदेवाष्टलक्षणमिति ॥

ब्रह्मचारिणी । स्त्री० भार्य्याम् ॥

ब्रह्मचारी । पुं० प्रथमाश्रमिणि ॥ उपनयनानन्तरं नियमंकृत्वागुरोः सन्निधौस्थित्वासाङ्गवेदाध्ययनकारिणि ॥ सद्विविधः । उपकुर्वाणोनैष्ठिकश्चेति ॥ यथा । ब्रह्मचार्य्युपकुर्वाणोनैष्ठिकोब्रह्मतत्परः । योऽधीत्यविधिवद्वेदान् गृहस्थाश्रममाव्रजेत् ॥ उपकुर्वाणकोज्ञेयोनैष्ठिकोमरणान्तिकइति ॥ ब्रह्मवेदः तदध्ययनार्थं व्रतमर्थोपचाराद्ब्रह्म । ब्रह्मचरितुंशीलमस्य । व्रतेइति०सुपीतिवाणिनिः ॥ यद्वा ब्रह्म० तपो०ज्ञानं वा० आचरत्यर्जयत्यवश्यम् । आवश्यके०णिनिः ॥

ब्रह्मचारिणी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ वेदेषुचरतेयत्नात्तेनसाब्रह्मचारिणीति देवीपुराणम् ॥ करुणीवृक्षे । ब्रह्मीशाके । ब्रह्मचर्यव्रतधारिण्याम्

ब्रह्मजः । पुं० अग्नौ ॥ ब्रह्मणोहिरण्यगर्भाज्जाते ॥

ब्रह्मजज्ञः । पुं० अग्नौ ॥ ब्रह्मजस्यासौज्ञश्च ॥

ब्रह्मजन्म । न० उपनयनजन्मसंस्काररूपे ॥ ब्रह्मणोवेदस्यग्रहणार्थंजन्म ॥

ब्रह्मजटा । स्त्री० दमनकवृक्षे ॥

ब्रह्मजिज्ञासा । स्त्री० ब्रह्मविचारायेच्छायाम् ॥

ब्रह्मजीवी । पुं० द्विजकार्येषुमूल्येन परिचारके ॥

ब्रह्मज्ञ: । त्रि० ब्रह्मविदि ॥ ब्रह्म जानाति । ज्ञा० । आतइतिक: ॥ यथा । सब्रह्मज्ञ: सवेदज्ञ: सोऽग्निहोत्रीसदीक्षित: । चीनाचारक्रमाचारैर्योयजेत् तारिणींनर: ॥ अपिच । सांसारिकसुखासक्तंब्रह्मज्ञोस्मीतिवादिनम् । त्यजेत्तंसततंवीरचण्डालमिवदूरत: ॥ इति श्रीरुद्रजामलवचनम् ॥ न० श्रीकृष्णे । परमात्मनि ॥ ब्रह्मशब्दार्थभूतान्वेदान्प्रलयेप्रलयेस्वात्मनिप्रलीनान्सृष्ट्यादौहिरण्यगर्भोपदेशार्थंजानात्यनुसन्धत्ते इतितथा ॥

ब्रह्मज्ञानम् । न० ब्रह्मविषयकज्ञाने इतिसमञ्जसावृत्ति: ॥ मिथ्यावासनाविरहविशिष्टआत्मभिन्नभिन्नज्ञाने० इतिमुक्तिवाद: ॥ प्रकृतिपुरुषयोर्विवेकविषयज्ञाने० इतिसाङ्ख्यमतम् ॥ क्लेशकर्मविपाकाशयनिवर्त्तकहिरण्यगर्भविषयकेज्ञाने० इतिपातञ्जलमतम् ॥ तत्त्वमस्यादिवाक्यजन्यप्रतिफलितवृत्त्यारूढज्ञाने इतिवेदांतलघुचन्द्रिका ॥ प्रत्यक्तयापरोक्षज्ञाने ॥ प्रतिबोधमवभासाश्रित्प्रतिबिम्बास्तेषांप्रत्यगात्मतयाऽव्यभिचरितस्वरूपेणबिम्बस्थानीयेनैकेनरूपेणयद्ब्रह्मवेदनंतद्ब्रह्मज्ञानम्० तदेवसम्यग्दर्शनमितिव्याख्यातार: ॥

ब्रह्मज्ञानी । त्रि० ब्रह्मज्ञानविशिष्टे ॥ यथा । कुशलाकुशलावृत्तिरहित: समदर्शन: । लिङ्गाश्रमपरित्यागीब्रह्मज्ञानीनिगद्यते ॥ कृष्णभक्तिस्तुतेनापिकर्तव्येतिपुराणगी: ॥ यथा । ब्रह्मानन्देनपूर्णोहंतेनानन्देनपूर्णधी: । तथापिशून्यमात्मानंमन्येकृष्णरतिंविना ॥ इति पाद्मेपातालखण्डेजावालिंप्रतिब्रह्मविद्यावचनम् ॥

ब्रह्मण्य: । पुं० विष्णौ ॥ ब्रह्मदारुवृक्षे ॥ शनैश्चरे ॥ मुञ्जतृणे ॥ तूलवृक्षे ॥ त्रि० ब्रह्मसाधौ ॥ ब्रह्मरते ॥ ब्रह्मणिवैदिके०साधु: । तत्रसाधुरितियत् । येचाभावकर्मणोरित्यन्प्रकृत्या ॥ ब्रह्महिते ॥ तपोवेदाश्चजातिश्च ज्ञानञ्चब्रह्मसंतम् । तेभ्योहित: । खलयवमाषतिलवृषब्रह्मणश्चेतियत् ॥

ब्रह्मण्यदेव: । पुं० श्रीकृष्णे ॥

ब्रह्मताल: । पुं० चतुर्मुखताले ॥ सतुदशतालात्मिक: । तत्र ७ मात्रा: । मात्रातु० क च ट त पु०- इतिपञ्चाक्षराणामुच्चारणकाल: ।

सैवलघुमात्रा । तदर्द्धंद्रुतमात्रा । तन्मध्ये ४ लघवः ६ द्रुताः ० । ० । ०० । ००० । यथा । चतुर्मुखाभिधेतालेजगणानन्तरंप्लुतः । इति सङ्गीतदामोदरः ॥

ब्रह्मतीर्थम् । न० पुष्करतीर्थे ॥ पुष्करमूले ॥ ब्राह्मेतीर्थे ॥ तीर्थविशेषे ॥

ब्रह्मत्वम् । न० ब्रह्मभूये । ब्रह्मसायुज्ये ॥ ब्रह्मणोभावः । तस्यभावस्त्वतलौ ॥ ब्रह्मणोऋत्विग्विशेषस्यकर्मभावयोः ॥ ब्रह्मणस्त्वः । नेतिवाच्ये० त्ववचनंतलोबाधनार्थम् । ब्राह्मणपर्यायात्तु ब्रह्मन्शब्दात्त्वतलौभवतएव । ब्रह्मत्वम्० ब्रह्मता ॥

ब्रह्मदण्डः । पुं० ब्राह्मणशापे ॥ वशिष्ठमुनेः सिद्धयष्ट्याम् ॥ यथा । धिग्बलंक्षत्रियबलं० ब्रह्मतेजोबलंबलम् । एकेनब्रह्मदण्डेनवहवोनाशितामम ॥ पाद्मे ॥ केतुविशेषे ॥ उक्तंचनारदसंहितायाम् । पितामहात्मजः क्रूरस्त्रिवर्णशिखिरान्वितः ब्रह्मदण्डोह्वयंकेतुः सर्वभूतविनाशनः ॥ इति ॥ ब्राह्मणयष्टिकायाम् ॥

ब्रह्मदण्डी । स्त्री० क्षुद्रक्षुपविशेषे ॥ अजदण्ड्याम् । कण्टपत्रफलायां ॥

ब्रह्मदत्तः । पुं० इक्ष्वाकुवंशीयराजविशेषे । ब्रह्मसूनौ ॥

ब्रह्मदर्भा । स्त्री० यमान्याम् ॥ अजमोदायाम् ॥ ब्रह्मणादृश्यते । दृभीग्रन्थे । घञ् । कर्त्तृकरणेकृतेतिसमासः ॥

ब्रह्मदर्भिका । स्त्री० यमान्याम्

ब्रह्मदारु । न० स्वनाम्नाख्यातेऽश्वत्थाकारवृक्षविशेषे । नूदे । पूगे । क्रमुके । ब्रह्मण्ये । अश्वत्थाकारेपार्श्वपिप्पलइतिख्याते । तूत इ० भा० ॥ ब्रह्मणो० ब्रह्मणिवा० दारु ॥

ब्रह्मदेया । स्त्री० ब्राह्मविवाहेनोढायाम् ॥

ब्रह्मदैत्यः । पुं० प्रेतयोनिप्राप्तब्राह्मणे ॥

ब्रह्मद्विट् । त्रि० ब्राह्मणानांद्वेष्टरि ॥ ब्राह्मणान्द्वेष्टि । द्विष्० । क्विप् ॥

ब्रह्मा । पुं० चतुर्मुखे । वेधसि । विश्वभृजि । हिरण्यगर्भे ॥ तदण्डमभवद्धैमंसहस्रांशुसमप्रभम् । तस्मिन्जज्ञेस्वयंब्रह्मासर्वलोकपितामहः ॥ ऋत्विग्विशेषे ॥ विष्कम्भादिसप्तविंशतियोगान्तर्गतपंचविंशयोगे ॥ तत्रजातस्यफलम् । नानाशास्त्राभ्याससंनीतकालोवर्णाचारैः संयुतश्चारुकीर्तिः । शान्तोदान्तोजायतेचारुकर्मासूतौयस्यब्रह्मयोगप्रयोगः ॥ इति ॥ विप्रे । ब्राह्मणे ॥ अर्हदुपास

कविशेषे ॥ बृंहति॰वर्द्धयतिप्रजाः । बृहिवृद्धौ । अन्तर्भावितण्यर्थः । बृंहेर्नोच्चेति॰ मनिन्॰धातोर्नस्यादादेशः ॥ बृंहति॰वर्द्धतेवा ॥

ब्रह्म । न॰ वेदे ॥ तपसि अव्यक्ते । सर्वकारणकारणे॰ परमात्मनि ॥ यत्तत्कारणमव्यक्तं नित्यंसदसदात्मकम् । तद्विसृष्टः सपुरुषोलोके ब्रह्मेतिकीर्त्यते ॥ अध्यात्मे ॥ ज्ञाने ॥ तपोवेदाश्चजातिश्चज्ञानंचब्रह्मसंज्ञितम् ॥ प्रत्यस्तमितभेदंयत्सत्तामात्रमगोचरम् ॥ वचसामात्मसंवेद्यंतज्ज्ञानंब्रह्मसंज्ञितम् ॥ इ॰ वि॰ पु॰ ॥ बृहत्त्वाद्बृंहणत्वाद्वासत्यज्ञानादिलक्षणम् । ब्रह्मानन्तंहि विज्ञेयंशास्त्राचार्योपदेशतः ॥ साक्षादपरोक्षात्सर्वान्तरे॰ आत्मनि॰ अशनायाद्यतीते॰ नेतिनेत्यस्थूलमनणिवत्येवमादिलक्षणे॰ औपनिषदे तत्त्वे अव्यावृत्ताननुगतंवस्तुब्रह्मगिरोच्यते । अकारणमकार्यन्तदित्यनेनोदितंभवेत् ॥ अव्यावृत्तपदेन॰ अकार्यम् । अननुगतपदेन॰ वस्तुतोऽकारणमितितत्रोक्तंभवतीत्यर्थः ॥ नव्यावृत्तंविशेषेभ्योनानुवृत्तस्वगोत्ववत् । अव्यावृत्ताननुगतंचैतन्यंकेन वीक्ष्यताम् ॥ तदिदंतादृशमीदृशमेतावत्तावदितिचयन्नभवेत् । ब्रह्मतदित्यवधेयंनोचेद्विषयोभवेत्परोक्षश्च ॥ यल्लाभान्नपरोलाभोयत्सुखान्नापरंतुसुखम् । यज्ज्ञानान्नापरंज्ञानंतद्ब्रह्मेत्यवधारयेत् ॥ यद्दृष्ट्वानापरंदृश्यंयद्भूत्वानपुनर्भवः । यज्ज्ञात्वानापरंज्ञेयंतद्ब्रह्म॰ ॥ तिर्यगूर्द्धमधः पूर्णंसच्चिदानन्दमद्वयम् अनन्तंनित्यमेकंयत्तद्ब्रह्म॰ ॥ अतद्व्यावृत्तिरूपेणवेदान्तैर्लक्ष्यतेऽद्वयम् । अखण्डानन्दमेकंयत्तद्ब्रह्म॰ ॥ दृश्यतेश्रूयतेयद्यद्ब्रह्मणोऽन्यन्नतद्भवेत् । तत्त्वज्ञानाच्चतद्ब्रह्मसच्चिदानन्दमद्वयम् ॥ सर्वगंसच्चिदात्मानंज्ञानचक्षुर्निरीक्षते । अज्ञानचक्षुर्नेक्षेतभास्वन्तंभानुमन्धवत् ॥ वृद्धतमे । ब्रह्मचतुर्विधम् यथा । विराट् १ हिरण्यगर्भः २ ईश्वरः ३ तुरीय ४ । इतिभेदात् ॥ अपिच । सत्यमानन्दमद्वयममृतमेकरूपं वाङ्मनसागोचरंसर्वगंसर्वातीतंचिदेकरसंदेशकालापरिच्छिन्नमपादमपिशीघ्रगममपाणिचसर्वग्रहमचक्षुरपिसर्वदृष्ट॰ अश्रोत्रमपिसर्वश्रोतृ॰ अचिन्त्यमपिसर्वज्ञसर्वनियन्तृसर्वशक्तिसर्वेषांसृष्टिस्थितिप्रलयकर्तृकिमपिवस्तुब्रह्मेतिवदन्ति ॥ तच्चशुद्धबुद्धस्वभावइत्यौपनिषदाः । १ । आदिविद्वान्सिद्धइतिकापिलाः । २ । क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टोनिर्मा-

णकायमधिष्ठासम्प्रदायप्रद्योतकोऽनुग्राहकश्चेतिपातञ्जला: । ३ । लोकवेदविरुद्धैरपिनिर्लेप:स्वतन्त्रश्चेतिमहापाशुपता: । ४ । शिवइतिशैवा: पुरुषोत्तम इ० वैष्णवा: । ६ । पितामहइतिपौराणिका: । ७ । यज्ञपुरुषइतियाज्ञिका: ८ । सर्वज्ञइतिसौगता: । ९ । निरावरणमितिदिगम्बरा: । १० । उपास्यत्वेनदेशितइतिमीमांसका: । ११ । लोकव्यवहारसिद्धइतिचार्वाका: । १२ । यावदुक्तोपपन्नइतिनैयायिका । १३ । विश्वकर्मेतिशिल्पिन: । । १४ । इतिकुसुमांजलि: ॥ विश्वेशे० परमेश्वरे० विश्वात्मनि० विश्वाश्रये ॥ सएकएवसद्रूप: सत्योद्वैतपरात्पर: । स्वप्रकाश:सदापूर्ण: सच्चिदानन्दलक्षण: ॥ निर्विकारोनिराधारोनिर्विशेषोनिराकुल: गुणातीत: सर्वसाक्षीसर्वात्मासर्वदृग्विभु: ॥ मूढ: सर्वेषुभूतेषुसर्वव्यापीसनातन: । सर्वेन्द्रियगुणाभास: सर्वेन्द्रियविवर्जित: ॥ लोकातीतोलोकहेतुरवाङ्मनसगोचर: । सवेत्तिविश्वंसर्वज्ञस्तंनजानातिकश्चन ॥ तदधीनंजगत्सर्वंत्रैलोक्यंसचराचरम् । तदालम्बनतस्तिष्ठेदवितर्क्यमिदंजगत् ॥ तत्सत्यतामुपाश्रित्यसद्वद्भातिपृथक्पृथक् ॥ तेनैवहेतुभूतेनवयंजातामहेश्वरि । कारणंसर्वभूतानांसएक: परमेश्वर: ॥ लोकेषुसृष्टिकरणात्स्रष्टाब्रह्मेतिगीयते । विष्णु: पालयिताहंदेविसंहर्त्ताहंतदिच्छया ॥ इन्द्रादयोलोकपाला: सर्वेतद्वशवर्त्तिन: । स्वेस्वेधिकारेनिरतास्तेशासन्तितदाज्ञया ॥ त्वंपराप्रकृतिस्तस्यपूज्यासिभुवनत्रये । तेनान्तर्यामिरूपेणतत्तद्विषययोजिता: ॥ स्वस्वकर्मप्रकुर्वन्तिनस्वतन्त्रा: कदाचन । यद्भयाद्वातिवातोपिसूर्यस्तपतियद्भयात् । वर्षन्तितोयदा: कालेपुष्यन्तितरवोवने । कालंकालयतेकालेमृत्योर्मृत्युर्भियोभयम् । वेदान्तवेद्योभगवान्तत्तच्छब्दोपलक्षित: ॥ सर्वेदेवाश्चदेव्यश्चतन्मया: सुरवन्दिते । आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तंतन्मयंसकलंजगत् ॥ तस्मिंस्तुष्टेजगत्तुष्टंप्रीणितेप्रीणितंजगत् ॥ । तदाराधनतोदेविसर्वेषांप्रीणनंभवेत् ॥ तरोर्मूलाभिषेकेणयथातद्भुजपल्लवा: । तृप्यन्तितदनुष्ठानात्तथासर्वेमरादय: ॥ यथातवार्चनाद्ध्यानात्पूजनाज्जपनात्प्रिये । भवन्तितुष्टा: सुंदर्यस्तथाजानीहिसुव्रते ॥ यदागच्छन्तिसरितोऽवशेनापिसरित्पतिम् । तथार्चादीनिकर्म्माणितदुद्देश्यानिपार्वति ॥ योयोयान्यान्यजेद्देवान्श्र

ह्यथायद्यदाप्तये । तत्तद्ददातिसौख्यञ्चस्तैस्तैर्देवगणैः शिवे ॥ बहुनात्र किमुक्तेनतत्वार्थे कथ्यते प्रिये । ध्येयः पूज्यः सुखाराध्यस्तंविनानानास्ति मुक्तये ॥ नायासोनोपवासश्चकायक्लेशोनविद्यते । नैवाचारादिनियमोनोपचाराश्चभूरिशः ॥ नदिक्कालविचारोऽस्तिनमुद्रान्याससंहतिः । यत्साधनेकुलेशानितंविनाकोऽन्यमाश्रयेत् ॥ इतिश्रीमहानिर्वाणतन्त्रे सर्वधर्मनिर्णयसारे श्रीमदाद्यासदाशिवसंवादेजीवनिस्तारोपायप्रश्नोत्तरद्वितीयोल्लासेपरब्रह्मोपासनोपक्रमः ॥ अपिच । श्रीसदाशिव उवाच । ज्ञेयंभवतितद्ब्रह्मसच्चिद्विश्वमयंपरम् । यथातत्त्वस्वरूपेण लक्षणैर्वामहेश्वरि ॥ सत्तामात्रंनिर्विशेषमवाङ्मनसगोचरम् । असत्त्रिलोकीसद्भानंस्वरूपं ब्रह्मणःस्मृतम् ॥ समाधियोगैस्तद्वेद्यंसर्वत्रसमदृष्टिभिः । द्वन्द्वातीतैर्निर्विकल्पैर्देहात्माध्यासवर्ज्जितैः ॥ यतो विश्वंसमुद्भूतंयेनजातंचतिष्ठति । यस्मिन्सर्वाणिलीयन्ते ज्ञेयंतद्ब्रह्म लक्षणैः ॥ स्वरूपबुद्ध्यायद्वेद्यंतदेवलक्षणैः शिवे । लक्षणैराप्तुमिच्छूनांविहितंतत्रसाधनम् ॥ इति ॥ महानिर्वाणतन्त्रेतुशिवेनोक्तंहि साधनम् । तत्तस्मादवगन्तव्यंते ननिःश्रेयसंभवेत् ॥ बृंहतिवर्द्धते निरशयमहत्त्वलक्षणवृद्धिमान्भवति । बृहि० । बृंहेर्नोऽच्चेतिमनिन्० नुमोनस्याकारादेशश्च ॥

ब्रह्मनालम् । न० काश्यांचक्रतीर्थस्य पूर्वभागेपितामहेश्वरलिङ्गस्याधस्तीर्थविशेषे ॥

ब्रह्मनिर्वाणम् । न० ब्रह्मणिनिर्वृतौ ॥ मोक्षे ॥ ब्रह्मपरमानन्दरूपम्० कल्पितद्वैतोपशमरूपत्वेननिर्वाणं तदेव० कल्पितभावस्याधिष्ठानात्मकत्वात् ॥

ब्रह्मनिष्ठः । त्रि० कृतब्रह्मसाक्षात्कारे ॥ हित्वासर्वाणिकर्म्माणिकेवलेऽद्वयेब्रह्मणि० निष्ठातदेकपरतायस्यसः ॥

ब्रह्मनिष्ठत्वम् । न० औपनिषदब्रह्मात्मविज्ञानपरिपूर्णत्वे । वेदान्तवेद्यब्रह्मात्मनावस्थितत्त्वे ॥

ब्रह्मपत्रम् । न० पलाशच्छदे । ढाकका पत्ता इ० भा० ॥

ब्रह्मपथः । पुं० सत्यलोकस्थब्रह्मणः प्राप्तिमार्गे ॥ गन्तव्यंनब्रह्मणोपलक्षितः पन्थाब्रह्मपथउच्यते ॥

ब्रह्मपर्णी । स्त्री० पृश्निपर्ण्याम् ॥

ब्रह्मपवित्रः । पुं० कुशे ॥ दर्भे ॥

ब्रह्मपादपः । पुं० पलाशे ॥

ब्रह्मपुत्रः । पुं० क्षेत्रविशेषे ॥ नदविशेषे ॥ अमोघानन्दने । लौहित्ये

॥ ब्रह्मणःपुत्रः ॥ सत्ये ॥ धर्मे ॥ मरीच्यादिषु ॥ विषप्रभेदे ॥ ब्रह्मपुत्रस्तुकपिलोमलयाद्रिभवः खरः । इतितल्लक्षणम् । अपिच । वर्णतः कपिलोयःस्यात्तथा भवतिसारकः । ब्रह्मपुत्रःसविज्ञेयोतोजायतेमलयाचले ॥

ब्रह्मपुत्री । स्त्री० सन्ध्यायाम् ॥ सरस्वतीनद्याम् । शिखायाम् ॥ वाराहीकन्दे ॥

ब्रह्मपुरम् । न० शरीरे ब्रह्मोपलब्धिहेतुत्वात्० ब्रह्मणः सदाख्यस्यपुरमिवपुरम् ॥

ब्रह्मपुराणम् । न० अयुतश्लोकात्मकेमहापुराणविशेषे ॥ यथोक्तं देवीभागवते । तथाचायुतसङ्ख्याकंपुराणं ब्रह्मसंज्ञकमिति ।

ब्रह्मपुरी । स्त्री० काश्याम् ॥ त्रैलोक्ये ॥ ब्राह्मणानांनिवासस्थाने ॥

ब्रह्मबन्धुः । पुं० अधिक्षिप्ते । निन्द्यविप्रे ॥ ब्राह्मणस्यनिर्देशे ॥ ब्राह्मणस्यबान्धवे ॥ ब्रह्मेवब्राह्मणजातिः बन्धुरस्य । ब्रह्मणोब्राह्मणस्यबन्धुरेव० अनुष्ठानाभावादिति० जातिब्राह्मणोधिक्षिप्यते ॥ ब्राह्मणान्बन्धून्व्यपदिशतिनस्वयंब्राह्मणइत्यर्थः ॥

ब्रह्मबन्धूः । स्त्री० व्रतस्वाध्यायहीनायांब्राह्मणजातौ ॥ ऊङुतइत्यू

ङ् ॥

ब्रह्मभूतः । पुं० ब्रह्मणि ॥ ब्रह्मैवभूतउच्यते ॥

ब्रह्मभूतिः । स्त्री० सन्ध्यायाम् ॥

ब्रह्मभूमिजा । स्त्री० सिंहल्याम् ॥

ब्रह्मभूयम् । न० ब्रह्मसाक्षात्कारे । ब्रह्मभवने । मोक्षे । ब्रह्मत्वे ॥ ब्रह्मणोभावः । भुवोभावइति क्यप् ॥

ब्रह्ममयः । त्रि० ब्रह्मस्वरूपे ॥

ब्रह्ममीमांसा । स्त्री० उत्तरमीमांसायाम् । ब्रह्मकाण्डवेदविचारग्रन्थे । वेदव्यासप्रणीते० वेदान्तत्वेनप्रसिद्धे० ब्रह्मसूत्रे ॥

ब्रह्ममूर्द्धभृत् । पुं० शिवे ॥

ब्रह्ममेखलः । पुं० मुञ्जे ॥

ब्रह्मयज्ञः । पुं० विधिनावेदानामध्ययने ॥ विधिनाशिष्याणामध्यापने ॥ अध्यापनंब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तुतर्पणमितिमनुः ॥ ब्रह्मयज्ञरूपमिदं वहुवेदाध्ययनाशक्तौ० सावित्रीमात्राध्ययनेनापिसिध्यतीत्याहमनुः । अपांसमीपे नियतोनैत्यिकं विधिमास्थितः । सावित्रीमप्यधीयीतगत्वारण्यं समाहित इति॥ अत्रोक्तं छन्दोगपरिशिष्टे । यश्च श्रुतिजपःप्रोक्तोब्रह्मयज्ञःसउच्यते । सचार्वाक्तर्पणात्कार्यःपश्चाद्वाप्रातराहुतेः ॥ वैश्वदेवावसानेवा

नान्यत्रत्तं निमित्तकात् । क्षते निमित्तकालजलस्थतर्पणादिनिमित्तं विना ॥

ब्रह्मयष्टिः । स्त्री० भार्ग्याम् ॥ विप्रयष्ट्याम् ॥

ब्रह्मयष्टिका)। स्त्री०

ब्रह्मयष्टी ।)स्त्री० भार्ग्याम् ॥ विप्रयष्ट्याम् ॥

ब्रह्मयोनिः । पुं० ब्रह्मगिरौ ॥ तीर्थविशेषे ॥

ब्रह्मयोनी । स्त्री० कुरुक्षेत्रे सरस्वतीतीरे पृथूदकनिकटे तीर्थविशेषे ॥ तत्रब्रह्मणाचत्वारोवर्णाः सृष्टाः ॥

ब्रह्मरन्ध्रम् । न० उत्तमाङ्गे ॥

ब्रह्मरातः । पुं० शुकदेवे ॥

ब्रह्मराक्षसः । पुं० भूतविशेषे ॥ यथा । संयोगपतितैर्गत्वापरस्यैवचयोषितम् । अपहृत्यचविप्रस्वं भवतिब्रह्मराक्षसः ॥ महादेवस्यगणविशेषे ॥ पारिभाषिकब्रह्मराक्षसा यथा । मूर्खः श्लोकच्छपश्चैववा जीवबधिरएवच । गृहीतार्थंनमुञ्चन्ति पञ्चैते ब्रह्मराक्षसाः ॥ इति ॥

ब्रह्मरातिः । पुं० याज्ञवल्क्यमुनौ ॥

ब्रह्मरात्रः । पुं० ब्राह्ममुहूर्त्ते ॥

ब्रह्मरात्रिः । पुं० याज्ञवल्क्यमुनौ ॥ ब्रह्म० ज्ञानं० राति० ददाति यः । ब्रह्मोपपदाद्रातेःक्विप् ॥

ब्रह्मरात्रिः । स्त्री० ब्रह्मणोनिशायाम् ॥ सदैवसहस्रयोगेनभवति ॥

ब्रह्मरीतिः । स्त्री० पित्तलप्रभेदे ॥ राजरीतौ ॥ इ० रा० नि० ॥

ब्रह्मरूपम् । न० अस्त्यादिषु ॥ यथा । अस्तिभातिप्रियंरूपंनाम चेत्यंशपञ्चकम् । आद्यंत्रयंब्रह्मरूपंजगद्रूपंततोद्वयम् ॥

ब्रह्मर्षिः । पुं० भृग्वादिषु । ब्रह्मणोमानसतनयेषु ॥ तद्यथा । भृगुं पुलस्त्यं पुलहं क्रतुमङ्गिरसंतथा । मरीचिन्दक्षमत्रिञ्चवसिष्ठञ्चैव मानसान् । नवब्राह्मणइत्येते पुराणेनिश्चयंगताः ॥

ब्रह्मर्षिदेशः । पुं० कुरुक्षेत्रादिदेशचतुष्टये ॥ यथा । कुरुक्षेत्रञ्चमत्स्याश्चपंचालाःशूरसेनकाः । एषब्रह्मर्षिदेशोवैब्रह्मावर्त्तादनन्तरः ॥ एतद्देशप्रसूतस्यसकाशादग्रजन्मनः । स्वंस्वंचरित्रंशिक्षेरन् पृथिव्यांसर्व्वमानवाः ॥

ब्रह्मलोकः । पुं० ब्रह्मणि ॥ लोकनंलोकः । ब्रह्मैवलोकोब्रह्मलोकः ॥ कार्यब्रह्मणि ॥ ब्रह्मणः कार्यस्यसद्मनि । ब्रह्मणोभुवने ॥ यथा । सत्यस्तुसप्तमोलोकोह्यपुनर्भववासिना

म् । ब्रह्मलोकः समाख्यातोह्यप्रतीघातलक्षणः ॥ इ० देवीपुराणम् ॥ अपिच । षड्गुणेनतपोलोकात्सत्यलोकोबिराजते । अपुनर्मारकायचब्रह्मलोकोहिसस्मृतः ॥ अस्यार्थः । जनलोकापेक्षयैवषड्गुणेनद्वादशकोट्युच्छ्रायेणतपोलोकानन्तरंसत्यलोकः । नतुतपोलोकात्षड्गुणेनेतिमन्तव्यम् । तथासत्यष्टाचत्वारिंशत्कोट्युच्छ्रायत्वेनब्रह्माण्डेतस्यावकाशाभावात् । सूर्याण्डगोलयोरन्तः कोट्यः स्युः पञ्चविंशतिरितिशुकोक्तेः । सत्यलोकएवकक्षाभेदेनब्रह्मधिष्ण्यात्परंवैकुण्ठलोकादिज्ञेयम् । एवञ्च भूतलादूर्द्ध्वंपञ्चदशलक्षोत्तरास्त्रयोविंशतिकोट्योभवन्ति । सत्यलोकादूर्द्ध्वञ्च पञ्चदशलक्षोनकोटिद्वयादण्डकटाहइतिज्ञेयम् । अपुनर्मारकाः पुनर्मृत्युशून्याः । इतिविष्णुपुराणे २ अंशे ७ अध्यायः ॥

ब्रह्मवद्यम् । न० ब्रह्मोद्ये ॥ ब्रह्मवेदस्तस्यवदनम् । वदः सुपिक्यप्चेति भावेयत् ॥

ब्रह्मवद्या । त्रि० ब्रह्मोद्यायाम् ॥ टाप् ॥

ब्रह्मवनम् । न० संसाररूपे ॥ ब्रह्मणो जीवरूपस्यभोग्यंवननीयंसम्भजनीयम् ॥

ब्रह्मवर्चसम् । न० ब्राह्मणस्य० वृत्ताऽध्ययनर्द्धौ । वेदाध्ययनतदर्थज्ञानादिप्रकर्षकृतेतेजसि ॥ ब्रह्मणोवेदस्यतपसोवा० वर्च्चः ब्रह्महस्तिभ्यांवर्चसइत्यच् ॥

ब्रह्मवर्च्चसी । पुं० वृत्तस्वाध्यायनिमित्तंतेजोब्रह्मवर्चसम् तद्वति ॥

ब्रह्मवर्चस्यम् । त्रि० ब्रह्मवर्चसोनिमित्ते ॥ ब्रह्मवर्चसस्य० निमित्तं० संयोग० : उत्पातौ । । ब्रह्मवर्चसादुपसङ्ख्यानमितियत् ॥

ब्रह्मवर्च्चस्वी । पुं० श्रुताध्ययनसम्पत्तिकतेजोयुक्ते ॥

ब्रह्मवर्द्धनम् । न० ताम्रे ॥

ब्रह्मवादः । पुं० वेदपाठे । श्रुतादाने ॥

ब्रह्मवादी । त्रि० मुक्ते । वेदान्तिनि ॥ वेदार्थज्ञे ॥ ब्रह्मणिवदितुमवस्थातुंशीलमस्य । वद० । सुप्यजातावित्यत्र० ब्रह्मणिवदइतिणिनिः ॥ वेदवक्तरि ॥

ब्रह्मवादिनी । स्त्री० गायत्र्याम् ॥ मैत्रेयीप्रभृतिषु ॥ ब्रह्मवदितुंशीललमस्याः । णिनिः । ङीप् ॥

ब्रह्मवित् । पुं० वेदार्थाभिज्ञे । परमार्थदर्शिनि । ब्रह्मसाक्षात्कारवति । अकर्मणि ॥ ब्रह्मवेदंवेदार्थंस्वयथावद्वेत्ति० विन्दते वा । विद्ज्ञाने० विद्लृलाभे वा । क्विप् ॥ प्रसन्नेन्द्रि

यप्रहसितवदनश्चनिश्चिन्तः कृतार्थोब्रह्मविद्भवतीति॰भाष्यम्॥ अस्यमाहात्म्यंस्मृतौयथा। यद्येको ब्रह्मविद्भुङ्क्ते जगत्तर्प्यंयतेऽखिलम्। तस्माद्ब्रह्मविदेदेयं यद्यस्तिवस्तुकिञ्चनेति॥ अस्यलक्षणन्तु। नियतंलक्षणंकिञ्चिन्नह्यस्तिब्रह्मवेदिनः॥ रागीकश्चिद्विरक्तोऽन्यः क्रुद्धोऽन्यःशान्तिमान्परः। प्रारब्धभोगनानात्वात्कथंलक्ष्मनियम्यते॥ देहेन्द्रियमनोबुद्धिधर्म्मानेषोत्यवर्त्तत। प्रत्यगैकात्म्यसम्बोधात्तद्धर्मैर्लक्ष्यतेकथम्॥ सर्वसंसारभावोऽस्यनयथालक्षणंतथा। सर्वाभावोपिनैवस्यात्सुषुप्ते व्यभिचारतः॥ ननुज्ञानात्पूर्वंयत्साधनममानित्वादि॰तत्सर्वमूर्ध्वंज्ञानिलक्षणमितिसम्प्रदायविदः॰ नतदन्यथयितुंयुक्तमतआह। शोभतेश्रद्दधानानांलक्ष्मैतन्नविवेकिनाम्॥ साम्प्रदायिकाः श्रद्धालवः सन्तोविदुषोयल्लक्षणमाचक्षते॰तत्सर्वंव्यवहारस्यैवनतदतीतस्येत्यर्थः। तर्हिव्यवहारातीतस्यकिंलक्षणमित्याशङ्क्य॰ ब्राह्मणलक्षणमेवतल्लक्षणमित्याह। वेद्यानुरोधंतोयस्माद्युज्यतेलक्ष्मतद्विदः॥ भावाभावोभयध्वंसिब्रह्मवेद्यंततःश्रुतिः। येनेदृगेवतेनेतिलक्षणंतद्विदोऽब्रवीत्॥ ब्रह्मयादृक्तादृगेवभवेद्विद्वान्निवोधतः। वोधोतोलक्षणंतस्यवोधश्चस्वात्मसाक्षिकइति॥ तस्यविष्णुस्वरूपत्वंवोध्यम्। ज्ञानीत्वात्मैवमेमतमितिभगवद्वचनात्॥

ब्रह्मविद्या। स्त्री॰ वेदार्थपरिज्ञाने॥ ब्रह्मणोवेदत्रयस्य॰विद्याशिक्षादिरूपा॥ ब्रह्मज्ञाने॥ यथा। न्यायागतधनः शान्तोब्रह्मविद्यापरायणः। स्वधर्मपालकोनित्यंसोऽमृतत्वायकल्पते॥ परविद्यायाम्॥ ब्रह्मपरमात्मा॰तद्ययावेद्यते॰साब्रह्मविद्येतिभाष्यकाराः॥

ब्रह्मविंदुः। पुं॰ वेदपाठकालेमुखान्निर्गतविन्दौ॥ ब्रह्मणोविंदुः॥

ब्रह्मविंदुकः। पुं॰ब्रह्मविन्दौ॥

ब्रह्मवीजम्। न॰ प्रणवे॥

ब्रह्मवृक्षः। पुं॰ किंशुके। पलाशवृक्षे। पलाशोब्रह्मरूपधृगितिपद्मपुराणोक्तेः॥ उदुम्बरे॥ ब्रह्मणोवृक्षः॥ परमात्मनाऽधिष्ठिते॰संसारवृक्षे॥

ब्रह्मवृत्तिः। स्त्री॰ ब्राह्मणस्यजीवनोपाये॥ यथा। स्वदत्तांपरदत्तांवाब्रह्मवृत्तिंहरेत्तुयः। षष्टिवर्षसहस्राणिविष्ठायांजायतेकृमिरिति॥ पूर्णवृत्तौ॥ ब्रह्माकारवृत्तौ॥ यथा। येतुवृत्तिंविहायैनांब्रह्माख्यांपावनींपराम्। तेतुवृथैवजीव

न्तिपशुभिश्चसमानराः ॥

ब्रह्मवेदः । पुं० ब्रह्मज्ञाने

ब्रह्मवेदिः । स्त्री० देशविशेषे । यथा । ब्रह्मवेदिः कुरुक्षेत्रे पञ्चरामह्रदान्तरमितिहेमचन्द्रः ॥

ब्रह्मवैवर्त्तम् । न० अष्टादशमहापुराणान्तर्गतदशमपुराणे ॥ य० । अष्टादशसहस्रञ्चब्रह्मवैवर्त्तमीप्सितम् । सर्वेषाञ्चपुराणानांसारमेवविदुर्बुधाः ॥

ब्रह्मशल्यः । पुं० सोमवल्के । बबूर० इ०भा० । इतिरत्नमाला ॥

ब्रह्मशासनम् । न० ब्रह्मविचारगृहे । धर्म्मकीलके ॥ ब्रह्मणआज्ञायाम् ॥ पत्रविशेषे ॥

ब्रह्मसंस्थः । पुं० मुख्यपरिव्राजि । ब्रह्मणिसम्यक्स्थिते । निवृत्तसर्वकर्मतत्साधने० परिव्राज्यत्याश्रमिणि०परमहंसे ॥ ब्रह्मणोपरमात्मनि०सम्यगव्यभिचारिणिस्थितिर्निष्ठायस्यपरब्रह्मसाक्षात्कारवतः सः॥ निवृत्तकर्म्माभिक्षुकएवब्रह्मसंस्थइतिभाष्यम् ॥

ब्रह्मसंस्पर्शः । पुं० ब्रह्मतादात्म्ये ॥

ब्रह्मसंहिता । स्त्री० भगवत्सिद्धान्तसङ्ग्रहग्रन्थविशेषे ॥ अध्यायशतसम्पन्नाभगवद्ब्रह्मसंहिता । कृष्णोपनिषदांसारैः सञ्चिताब्रह्मणोदितेति जीवगोस्वामी ॥

ब्रह्मसत्रम् । न० अध्यापने ॥ आत्मनोविचारे ॥ यत्रसमानाएवब्रह्मवादिनोवक्तृश्रोतृभावेनब्रह्ममीमांसन्ते तद्ब्रह्मसत्रमित्युच्यते ॥

ब्रह्मसभा । स्त्री० चतुर्मुखसभायाम् ॥ सभाविशेषे ॥ यथा । यस्मिन्देशेनिसीदन्तिविप्रावेदविदस्त्रयः । राज्ञश्चाधिकृतोविद्वान्ब्रह्मणस्तांसभांविदुः ॥ ब्रह्मणः सभेवसभा ॥

ब्रह्मसंभवः । पुं० द्विपृष्ठनामकजैनविशेषे ॥

ब्रह्मसर्प्पः । पुं० सर्प्पविशेषे । हलाहले ॥

ब्रह्मसात् । अ० ब्रह्माधीने ॥

ब्रह्मसायुज्यम् । न० ब्रह्मत्वे ॥ युनक्ति । युजिर्० । इगुपधेतिकः । युजेनसह । तेनसहेतिबहुव्रीहिः । वोपसर्जनस्येतिसहस्यसः ॥ यद्वा । योजनंयुक् । सम्पदादित्वात्क्विप् । सहयुजा । सयुजश्च सयुजोवाभावः । ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् । ब्रह्मणः सायुज्यं ॥

ब्रह्मसावर्णिः । पुं० दशमेमनौ ॥

ब्रह्मसुवर्चला । स्त्री० सुवर्चलायाः

प्रभेदे । इयंतिक्ताकषायोष्णासरारूक्षालघुः कटुः । निर्हन्तिकफपित्तास्रश्वासकासारुचिग्रहान् ॥ विस्फोटकुष्ठमेहास्रयोनिरुक्कृमिपाण्डुता ॥

ब्रह्मसूः । पुं० झषकेतौ । कामदेवे ॥ अनिरुद्धे । उषापतौ ॥ ब्रह्मतपः सुवतिचालयति । षूप्रेरणे । अन्येभ्योपीतिक्विप् । इतिकामपक्षे ॥ अनिरुद्धपक्षेतु । ब्रह्माणं सूतवान् । कल्पान्तरे किलानिरुद्धमूर्त्तेर्भगवतोब्रह्माजातः ॥ तथाचब्रह्मपुराणम् । अनिरुद्धात् ततोब्रह्मातन्नाभिकमलोद्भवः ॥ इति ॥

ब्रह्मसूत्रम् । न० यज्ञसूत्रे । पवित्रे । यज्ञोपवीते ॥ व्याससूत्रे ॥ ब्रह्मसूच्यते० एभिरितिव्याख्यातारः ॥ तटस्थलक्षणपरेषूपनिषद्वाक्येषु ॥

ब्रह्मसूनुः । पुं० इक्ष्वाकुवंशोद्भवराजविशेषे । ब्रह्मदत्ते ॥

ब्रह्मस्थानम् । न० तीर्थविशेषे ॥

ब्रह्मस्थूणा । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥

ब्रह्मस्तेयी । त्रि० आचार्यानुमतिं विनायेनकेनापिप्रकारेणवेदंगृह्णाति । यथाहमनुः । ब्रह्मयस्त्वननुज्ञातमधीयानादवाप्नुयात् । सब्रह्मस्तेयसंयुक्तो नरकं प्रतिपद्यतइति ॥

ब्रह्मस्वम् । न० ब्राह्मणसम्बन्धिधने ॥ तद्धरणे दोषोयथा । ब्रह्मस्वंवागुरुस्वंवादेवस्वंवापियोहरेत् । सकृतघ्नइतिज्ञेयोमहापापीचभारते ॥ अवटोदेवसेत्सोपियावदिन्द्रशतंशतम् । ततोभवेत्सुरापीतिस्ततः शूद्रस्ततः शुचिरितिब्र० वै० पु० ॥

ब्रह्महत्या । स्त्री० ब्राह्मणवधे । ब्राह्मणस्यहननजन्ये महापातकविशेषे ॥ ब्राह्मणप्राणवियोगरूपफलके व्यापारे ॥ सचव्यापारः साक्षादन्यंवानियुज्य । तथागोहिरण्यादिनिमित्त कार्यं कस्यापि तदुद्देशेन ब्राह्मणमरणे ब्रह्महत्या । एवञ्चशास्त्रतोयस्यब्राह्मणहन्तृत्वंप्रतीयते० सएवब्रह्महन्तेतिज्ञेयम् ॥ ब्रह्मणोहननम् । हन० ०। हनस्तचेति० हन्तेर्भाविक्यप्० तकारश्चान्तादेशः ॥ अनृतञ्चसमुत्कर्षे राजगामिचपैशुनम् । गुरोश्चालीकनिर्बन्धः समानिब्रह्महत्ययेति मनुः ॥ निद्राभङ्गः कथाच्छेदोदम्पत्योःप्रीतिभेदनम् । शिशुमातृविभेदश्चब्रह्महत्यासमंस्मृतमिति देवीभागवतम् ॥

ब्रह्महा । पुं० ब्रह्मघ्ने । ब्राह्मणवधकर्त्तरि ॥ श्वसूकरखरोष्ट्रा

णांगोजाविमृगपक्षिणाम् । चण्डालपुक्कसानाञ्च ब्रह्महा योनिमृच्छति ॥ ब्रह्माणं ब्रह्म वा हतवान् । हन० ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु क्विप् ॥ ब्रह्महा न भवत्यन्यो ब्रह्महा वृषलीपतिः । यस्तस्यामाहितो गर्भः स तेन ब्राह्मणो हतः ॥

ब्रह्महुतम् । न० पञ्चमहायज्ञान्तर्गतयज्ञविशेषे । नृयज्ञे । अतिथिपूजने ॥

ब्रह्माक्षरम् । न० प्रणवे ॥

ब्रह्माग्रभूः । पुं० क्रतुपशौ । घोटके ॥

ब्रह्माञ्जलिः । पुं० वेदपाठकालाञ्जलौ । अध्ययनस्यादावन्ते च गुरवे प्रणवोच्चारणपूर्वकोऽञ्जलौ ॥ ब्रह्मारम्भेऽवसाने च पादौ ग्राह्यौ गुरोः सदा । संहत्य हस्तावध्येयं स हि ब्रह्माञ्जलिः स्मृत इति मनुः ॥

ब्रह्माणी । स्त्री० ब्रह्मणः पत्न्याम् ॥ ब्रह्माणमणति कीर्त्तयति ॥ अणशब्दे । कर्म्मण्यण् । ङीप् ॥ यद्वा । ब्रह्माणमानयति० जीवयति । अनप्राणने । ण्यन्तात्कर्म्मण्यणि० णेरनिटीति णिलोपे० टिड्ढेति ङीपि० पूर्वपदादिति णत्वे च० ब्रह्माणीति रूपसिद्धिः । अन्यथा इन्द्रवरुणेति सूत्रे ब्रह्मन्शब्दस्य पाठाभावादानुगनुपपन्न एव । दुर्गायाम् ॥ ब्रह्माणी ब्रह्मजननाद्ब्रह्माक्षरपरा मतेति देवीपुराणम् ॥ रेणुकानामगन्धद्रव्ये ॥ राजरीतौ । पित्तलविशेषे ।

ब्रह्माण्डम् । न० भुवनकोषे । विश्वगोलके । चतुर्दशलोकाः स्थावरसभूतलोकालोकपर्वततद्बाह्य पृथिवीतद्बाह्यसमुद्रैः सहिता ब्रह्माण्डमित्युच्यते ॥ अथ ब्रह्माण्डगोलमाह भास्कराचार्यः । भूभूधरत्रिदशदानवमानवाद्यायेयाश्च धिष्ण्यगगनेचरचक्रकक्षाः । लोकव्यवस्थितिरुपर्युपरि प्रदिष्टा ब्रह्माण्डभाण्डजठरे तदिदं समस्तमिति ॥ द्वादशैव सहस्राणि ब्रह्माण्डञ्च शताधिकमित्युक्तसंख्याके महापुराणविशेषे ॥ महादानविशेषे ॥

ब्रह्माण्डकपालम् । न० योजनार्बुदकोटिविस्तृते ॥

ब्रह्मात्मभूः । पुं० अश्वे ॥

ब्रह्मादनी । स्त्री० हंसपद्याम् ॥

ब्रह्माद्रिः । पुं० गिरिविशेषे ॥

ब्रह्माद्रिजाता । स्त्री० गोदावर्याम् ।

ब्रह्मानुभवः । पुं० अविषयतयैव विषयानुपरक्तचित्स्फुरणे ॥ ब्रह्मणोऽनुभवः ॥

ब्रह्मापितः । पुं० माघमासे सूर्यनिकटस्थितराक्षसे ॥

ब्रह्मारण्यम् । न० वेदपाठभूमौ ॥ वनवि० ।

ब्रह्मार्पणम् । न० ब्रह्मर्पणिसमर्पणे ॥ तत्प्रकारउक्तः कूर्मपुराणे यथा । ब्रह्मणादीयते देयं ब्रह्मणे सम्प्रदीयते । ब्रह्मैव दीयते चेतिब्रह्मार्पणमिदं परम् ॥ नाहंकर्त्तासर्वमेतद्ब्रह्मैवकुरुते तथा । एतद्ब्रह्मार्पणम्प्रोक्तमृषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ प्रीणातुभगवानीशः कर्मणानेन शाश्वतः । करोतिसततंबुद्ध्या ब्रह्मार्पणमिदंपरम् ।। यद्वाफलानांसन्न्यासंप्रकुर्यात्परमेश्वरे । कर्मणामेतदप्याहुर्ब्रह्मार्पणमनुत्तममिति ॥

ब्रह्मावर्तः । पुं० देशवि० । तपोवटे ॥ सरस्वतीदृषद्वत्योर्देवनद्योर्यदन्तरम् । तंदेवनिर्मितंदेशंब्रह्मावर्त्तंप्रचक्षते ॥ तीर्थविशेषोयं ॥

ब्रह्माश्रमः । पुं० ब्रह्मज्ञानसाधनीभूतेसंन्यासाश्रमे ॥

ब्रह्मासनम् । न० ध्यानयोगासने ॥ ध्यानंप्रत्ययैकतानताच० योगश्चित्तवृत्तिनिरोधस्तयोरासनम् ॥ यद्वा । ध्यानस्ययोगउपायः० ध्यानमेवयोगोवा । तस्यासनमित्यर्थः ॥ ब्रह्मणः सम्बन्धिआसनम् ॥

ब्रह्मास्त्रम् । न० ब्रह्मस्वरूपास्त्रे । ब्राह्मे ॥

ब्रह्मास्त्रविद्या । स्त्री० बगलामुख्याम् । पीताम्बरायाम् ॥

ब्रह्मिष्ठः । त्रि० ब्रह्मविदि ॥ अतिशयेनब्रह्मवान् । मतुबन्ताद्ब्रह्मशब्दादिष्ठन् । विन्मतोर्लुगितिमतुपोलुक् । नस्तद्धितइतिटिलोपः ॥

ब्रह्मिष्ठा । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ ब्रह्मिष्ठावेदमातृत्वाद्गायत्रीचरणाग्रजा । वेदेषुचरतेयस्मात्तेनसाब्रह्मचारिणी ।

ब्रह्मी । स्त्री० फञ्जिकायाम् ॥ शाकविशेषे । मत्स्याच्याम् । सुरमायाम् ॥ पङ्कगडकमत्स्ये ॥

ब्रह्मीघृतम् । न० औषधविशेषे । सारस्वतघृतमितिख्याते ॥ यथा । समूलपत्रामुत्पाट्यब्रह्मींप्रक्षाल्यवारिणा । उलूखलेक्षोदयित्वारसंवस्त्रेणगालयेत् ॥ रसेचतुर्गुणेतस्मिन् घृतप्रस्थंविपाचयेत् । हरिद्रामालतीकुष्ठंवृहतीसहरीतकी ॥ एतेषांपलकैर्भागैः शेषास्तुकार्षिकाः स्मृताः । पिप्पल्योथविडङ्गानिसैन्धवंशर्कराबचा ॥ सर्वमेतत्समालोड्य शनैर्मृद्वग्निनापचेत् । एतत्प्राशितमात्रेणवाग्विशुद्धिः प्रजायते ॥ सप्तरात्रप्रयोगेणकिन्नरैः सहगीयते ॥

णांगोजाविमृगपक्षिणाम् । चण्डालपुक्कसानाञ्चब्रह्महायोनिमृच्छति ॥ ब्रह्माणं ब्रह्मवाहतवान् । हन० ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषुक्विप् ॥ ब्रह्महानभवत्यन्योब्रह्महावृषलीपतिः । यस्तस्यामाहितोगर्भः सतेनब्राह्मणोहतः ॥

ब्रह्महुतम् । न० पञ्चमहायज्ञान्तर्गतयज्ञविशेषे । नृयज्ञे । अतिथिपूजने ॥

ब्रह्माक्षरम् । न० प्रणवे ॥

ब्रह्माग्रभूः । पुं० क्रतुपशौ । घोटके ॥

ब्रह्माञ्जलिः । पुं० वेदपाठकालाञ्जलौ । अध्ययनस्यादावन्ते च गुरवे प्रणवोच्चारणपूर्वकेऽञ्जलौ ॥ ब्रह्मारम्भेऽवसानेचपादौग्राह्यौ गुरोः सदा । संहत्यहस्तावध्येयं सहिब्रह्माञ्जलिः स्मृत इतिमनुः ॥

ब्रह्माणी । स्त्री० ब्रह्मणःपत्न्याम् ॥ ब्रह्माणमणतिकीर्त्तयति ॥ अणशब्दे । कर्म्मण्यण् । ङीप् ॥ यद्वा । ब्रह्माणमानयति० जीवयति । अनप्राणने । ण्यन्तात्कर्म्मण्यणि० णेरनिटीतिणिलोपे० टिड्ढेति ङीपि० पूर्वपदातिणत्वे च० ब्रह्माणीतिरूपसिद्धिः । अन्यथाइन्द्रवरुणेतिसूत्रे ब्रह्मन्शब्दस्यपाठाभावादानुगनुपपन्नएव । दुर्गायाम् ॥ ब्रह्माणीब्रह्मजननाद्ब्रह्माक्षरपरामतेतिदेवीपुराणम् ॥ रेणुकानामगन्धद्रव्ये ॥ राजरीतौ । पित्तलविशेषे ।

ब्रह्माण्डम् । न० भुवनकोषे । विश्वगोलके । चतुर्दशलोकाः खावरणभूतलोकालोकपर्वततद्वाह्यपृथिवीतद्वाह्यसमुद्रैः सहिताब्रह्माण्डमित्युच्यते ॥ अथ ब्रह्माण्डगोलमाह भास्कराचार्यः । भूभूधरत्रिदशदानवमानवाद्याये याश्चधिष्ण्यगगनेचरचक्रकक्षाः । लोकव्यवस्थितिरुपर्युपरिप्रदिष्टा ब्रह्माण्डभाण्डजठरे तदिदं समस्तमिति ॥ द्वादशैवसहस्राणिब्रह्माण्डञ्चशताधिकमित्युक्तसंख्याके महापुराणविशेषे ॥ महादानविशेषे ॥

ब्रह्माण्डकपालम् । न० योजनार्बुदकोटिविस्तृते ॥

ब्रह्मात्मभूः । पुं० अश्वे ॥

ब्रह्मादनी । स्त्री० हंसपद्याम् ॥

ब्रह्माद्रिः । पुं० गिरिविशेषे ॥

ब्रह्माद्रिजाता । स्त्री० गोदावर्याम् ।

ब्रह्मानुभवः । पुं० अविषयतयैव विषयानुपरक्तचित्स्फुरणे ॥ ब्रह्मणोऽनुभवः ॥

ब्रह्मापितः। पुं० माघमासेसूर्यनिकटस्थितराक्षसे ॥

ब्रह्मारण्यम्। न० वेदपाठभूमौ ॥ वनवि०।

ब्रह्मार्पणम्। न० ब्रह्मर्पणिसमर्पणे ॥ तत्प्रकारउक्तः कूर्मपुराणे यथा। ब्रह्मणादीयतेदेयं ब्रह्मणेसम्प्रदीयते। ब्रह्मैव दीयते चेतिब्रह्मार्पणमिदंपरम् ॥ नाहंकर्त्तासर्वमेतद्ब्रह्मैवकुरुते तथा। एतद्ब्रह्मार्पणम्प्रोक्तमृषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ प्रीणातुभगवानीशः कर्मणानेन शाश्वतः। करोतिसततंबुद्ध्या ब्रह्मार्पणमिदंपरम् ॥ यद्वाफलानांसन्यासंप्रकुर्यात्परमेश्वरे। कर्मणामेतदप्याहु ब्रह्मार्पणमनुत्तममिति ॥

ब्रह्मावर्तः। पुं० देशवि०। तपोवटे ॥ सरस्वतीदृषद्वत्योर्देवनद्योर्यदन्तरम्। तंदेवनिर्मितंदेशंब्रह्मावर्त्तंप्रचक्षते ॥ तीर्थविशेषोयं ॥

ब्रह्माश्रमः। पुं० ब्रह्मज्ञानसाधनीभूतेसंन्यासाश्रमे ॥

ब्रह्मासनम्। न० ध्यानयोगासने ॥ ध्यानंप्रत्ययैकतानताच० योगश्चित्तवृत्तिनिरोधस्तयोरासनम् ॥ यद्वा। ध्यानस्ययोगउपायः० ध्यानमेवयोगोवा। तस्यासनमित्यर्थः ॥ ब्रह्मणः सम्बन्धिआसनम् ॥

ब्रह्मास्त्रम्। न० ब्रह्मस्वरूपास्त्रे। ब्राह्मे ॥

ब्रह्मास्त्रविद्या। स्त्री० बगलामुख्याम्। पीताम्बरायाम् ॥

ब्रह्मिष्ठः। त्रि० ब्रह्मविदि ॥ अतिशयेनब्रह्मवान्। मतुबन्ताद्ब्रह्मशब्दादिष्ठन्। विन्मतोर्लुगितिमतुपोलुक्। नस्तद्धितइतिटिलोपः ॥

ब्रह्मिष्ठा। स्त्री० दुर्गायाम् ॥ ब्रह्मिष्ठावेदमातृत्वाद्गायत्रीचरणाग्रजा। वेदेषुचरतेयस्मात्तेनसाब्रह्मचारिणी।

ब्रह्मी। स्त्री० फञ्जिकायाम् ॥ शाकविशेषे। मत्स्याक्ष्याम्। सुरमायाम् ॥ पङ्कगडकमत्स्ये ॥

ब्रह्मीघृतम्। न० औषधविशेषे। सारस्वतघृतमितिख्याते ॥ यथा। समूलपत्रामुत्पाट्यब्रह्मींप्रक्षाल्यवारिणा। उलूखलेक्षोदयित्वारसंवस्त्रेणगालयेत् ॥ रसेचतुर्गुणेतस्मिन्घृतप्रस्थंविपाचयेत्। हरिद्रामालतीकुष्ठंबृहतीसहरीतकी ॥ एतेषांपलकैर्भागैः शेषास्तुकार्षिकाः स्मृताः। पिप्पल्योथविडङ्गानिसैन्धवंशर्करावचा ॥ सर्वमेतत्समालोड्यशनैर्मृद्वग्निनापचेत्। एतत्प्राशितमात्रेणवाग्विशुद्धिः प्रजायते ॥ सप्तरात्रप्रयोगेणकिन्नरैः सहगीयते ॥

अर्द्धरात्रप्रयोगेणस्वरोभवतिकौलिकः ॥ मासमेकंप्रयोगेणभवेच्छ्रुतिधरोनरः । पञ्चगुल्मान्प्रमेहांश्च कासंपञ्चविधंजयेत् ॥ बन्ध्यानांचैव नारीणांनराणामल्परेतसाम् । घृतं सारस्वतंनामबलवर्णवपुःप्रदमिति चिकित्सारत्नसङ्ग्रहः ॥

ब्रह्मोद्यम् । त्रि० ब्रह्मणोवेदस्यवदने । ब्रह्मवद्ये ॥ वदः सुपिक्यप् ॥ ब्रह्मोद्याश्चकथाः कुर्यात्पितृणामेतदीप्सितम् ॥

ब्रह्मोपनिषद् । स्त्री० वेदमुख्ये ॥

ब्रह्मोपनेता । पुं० पलाशवृक्षे ॥

ब्रह्मौदनम् । न० यज्ञेऋत्विग्भ्योदत्तेऽन्ने ॥

ब्राह्मः । पुं० ब्रह्मोपासके । ब्रह्माराधनतत्परे ॥ ब्रह्मास्त्रे ॥ विवाहविशेषे । वरमाहूययथाशक्त्यलङ्कृतायाः कन्यायादाने ॥ यथा । आच्छाद्यचार्चयित्वाचश्रुतिशीलवतेस्वयम् । आहूयदानंकन्यायाब्राह्मोधर्मः सउच्यते ॥ जननंचापिमरणंशरीराणांयथासकृत् । दानंतथैवकन्यायाब्राह्मोद्वाहः सकृत्सकृत् ॥ ब्रह्मणद्भवायम् । नतुब्रह्मदेवतात्वंविवाहस्यसम्भवति ॥ नारदे ॥ न० ॥ मानसेसरसि ॥ ब्रह्मतीर्थे ॥ अङ्गुष्ठमूलस्यतलेब्राह्मंतीर्थंप्रचक्षते ॥ अनेनद्विजस्याचमनंयथा । अन्तर्जानुशुचौदेशेउपविष्टउदङ्मुखः । प्राग्वाब्राह्मेणतीर्थेनद्विजोनित्यमुपस्पृशेत् ॥ अंगुष्ठोत्तरतोरेखायापाणेर्दक्षिणस्यच । एतद्ब्राह्ममितिख्यातंतीर्थमाचमनायवै ब्रह्मपुराणे ॥ त्रि० ब्रह्मदेवताके ॥ ब्रह्मादेवताऽस्य । सास्यदेवतेत्यण् । ब्रह्मोजातावितिसाधुः ॥ तस्येदमित्यण्वा ॥ नस्तद्धितइतिटिलोप

ब्राह्मणः । पुं० प्रथमवर्णेसत्त्वप्रधाने द्विजातौ । अग्रजन्मनि । भूदेवे । वाडवे । विप्रे । वक्त्रजे । वर्णज्येष्ठे । षट्कर्मणि । द्विजोत्तमे । द्विजे ॥ ब्राह्मणोजङ्गमामूर्तिःश्रीविष्णोः परमात्मनः । अतएवहिविख्याता भूदेवास्तेमहामते ॥ राज्ञोब्राह्मणः पितृवन्मान्यउक्तोमनुना । ब्राह्मणंदशवर्षन्तुशतवर्षन्तुभूमिपम् । पितापुत्रौविजानीयात्ब्राह्मणस्तुतयोः पितेति वचनात् ॥ जात्याकुलेनवृत्तेनस्वाध्यायेनश्रुतेनच । एभिर्युक्तोहियस्तिष्ठेन्नित्यंसद्विजउच्यते ॥ इ० वह्निपुराणम् ॥ अपिच । तपःश्रुतञ्चयोनिश्चएतद्ब्राह्मणकारकम् । तपःश्रुताभ्यांयोहीनोजातिब्राह्मणएवसः ॥ अविदुषोब्राह्मणस्यापूज्यत्वंयथा । अविद्वान्ब्राह्मणःकोपिनैवपूज्यःकदाचन । आहारादधिकंनैवदेयंमूर्खायकर्हिचित् इतिभाग

वतम्॥ ब्राह्मणस्यतुदेहोयंनकामार्थायजायते। इहक्लेशायतपसेप्रेत्यत्वनुपमंसुखमितिभारते मोक्षधर्मेपावकाध्ययनाध्यायः। १४५॥ अस्यवर्जनीयानिकर्माण्याहनारदः। ।ज्याकर्षणंशत्रुनिवर्हणञ्चकृषिर्वाणिज्यापशुपालनञ्च। शुश्रूषणञ्चापितथार्थहेतोरकार्यमेतत्परमंब्राह्मणस्य॥ राजप्रैष्यंकृषिधनंजीवनञ्चवणिज्यया। कौटिल्यंकौलटीयंचकुषीदंचविवर्जयेत्॥ शूद्रोराजन्सभवतिधर्मापेतोदुराचरः। वृषलींरमतेयस्तुपिशुनोनर्तनस्तथा॥ ग्रामप्रेष्योविकर्माचयोद्विजश्चरिताच्च्युतः। वेदानपिजपन्शूद्रैः समः सपरिकीर्तितः॥ कृत्येषुवर्जनीयोसौवैदिकेतान्त्रिकेपिच। निर्मर्यादेचाशुचौक्रूरवृत्तेहिंसात्मकेत्यक्तधर्मेस्ववृत्ते। हव्यञ्चकव्यंचनदेयमेवदानंचदत्तंविफलंभवेदिति॥ ब्राह्मणीक्षत्रियावैश्यासुब्राह्मणाज्जातोब्राह्मणाज्जातोब्राह्मणः। यथा। ब्राह्मण्यांब्राह्मणाज्जातोब्राह्मणः स्यान्नसंशयः। क्षत्रियायास्तुयः पुत्रोब्राह्मणः सोप्यसंशयः॥ क्षत्रियायांयथैवस्याद्वैश्यायामपिचैवहीतिमहाभारतेः दानधर्मः॥ ब्रह्मणोऽपत्यम्। तस्यापत्यमित्यण्। अन्निति० टिलोपोन॥ यद्वा। ब्रह्म०वेदः। तदधीतेवेदवा तदधीतेतद्वेदेत्यण्॥ अपरोक्षीकृतपरमार्थतत्वे०ब्रह्मविदि॥ यन्नसन्तंनचासन्तंनश्रुतंनबहुश्रुतम्। नसुवृत्तंनदुर्वृत्तंवेदकश्चित्सब्राह्मणः॥ गूढधर्माश्रितोविद्वान्अज्ञातचरितंचरेत्। अन्धवज्जडवच्चापिमूकवच्चमहींचरेत्॥ नक्रुध्येन्नप्रहृष्येच्चमानितोमानितश्चयः। सर्वभूतेष्वभयदस्तंदेवाब्राह्मणंविदुः॥ अनाशिषमनारम्भंनिर्नमस्कारमस्तुतिम्। अक्षीणंक्षीणकर्माणंतंदेवाब्राह्मणंविदुः॥ अक्षीणंपूर्णम्॥ अनुत्तरीयवसनमनुपस्तीर्णशायिनम्। बाहूपधानीयंशान्तंतंदेवाब्राह्मणंविदुः॥ येनकेनचिदाच्छन्नोयेनकेनचिदाशितः। यत्रक्वचनशायीचतंदेवाब्राह्मणंविदुः॥ कन्याकौपीनवासास्तुदण्डधृग्धान्यतत्परः। एकाकीरमतेनित्यंतंदेवाब्राह्मणंविदुः॥ योऽहेरिवगणाद्भीतः सन्मानान्नरकादिव। कुणपादिवयःस्त्रीभ्यस्तंदेवाब्राह्मणंविदुः॥ येनपूर्णमिवाकाशंभवत्येकेनसर्वदा। शून्यंयस्यजनाकीर्णंतंदेवाब्राह्मणंविदुः॥ संन्यासिनि॥ अमौनञ्चमौनञ्चनिर्विद्याथब्राह्मणइतिश्रुतिः। ब्राह्मणोमुख्यवाक्यार्थः साक्षादित्यादिलक्षणः। ब्राह्मण्यंगौणमन्यस्य-

ब्रह्मबोधार्हजन्मनः। विप्रजन्मनो ब्रह्मधीयोग्यत्वात्तत्रब्राह्मणशब्दो गौणः। विदुषिमुख्यइत्यर्थः॥ ब्रह्मणोवेदस्यायम्। तस्येदमित्यण्॥

ब्राह्मणम्। न० ब्रह्मसङ्घाते। विप्रसमूहे॥ मन्त्रेतरवेदभागे॥ सचविधिवचनत्वेनार्थवादवचनत्वेनचअनुवादवचनत्वेनचत्रिधास्मृतः॥

ब्राह्मणकः। पुं० आयुधजीविब्राह्मणानांदेशे॥ ब्राह्मणकोष्णिकेसंज्ञायांकन्॥

ब्राह्मणकीयः। त्रि० ब्राह्मणकेजाते॥ ब्राह्मणकोनामजनपदः० यत्र ब्राह्मणाआयुधजीविनः० तत्रजातः। छः॥

ब्राह्मणचाण्डालः। पुं० ब्राह्मण्यां शूद्राज्जाते॥

ब्राह्मणधनम् न० ब्राह्मणानांसमतादिरूपेवित्ते॥ नैतादृशंब्राह्मणस्यास्तिवित्तं यथैकतासमतासत्यताच। शीलंस्थितिर्दण्डनिधानमार्जवंततस्ततश्चोपरमःक्रियाभ्यः॥ ब्रह्मस्वे॥

ब्राह्मणप्रियः। पुं० नारायणे० भगवति० वासुदेवे॥ ब्राह्मणानांप्रियः। ब्राह्मणाः प्रियाअस्यवा। घ्नन्तंशपन्तंपरुषंवदन्तंयोब्राह्मणंनप्रणमेद्यथाहम्। सपापकृद्ब्रह्मदवाग्निदग्धो वध्यश्चदण्ड्यश्चनचास्मदीयः॥ इति भगवद्वचनम्॥ अपिच। यंदेवंदेवकीदेवीवसुदेवादजीजनत्। भौमस्य ब्रह्मणोगुप्त्यै दीप्तमग्निरिवारणिरिति भारतम्॥

ब्राह्मणब्रुवः। पुं० जातिब्राह्मणे। जातिमात्रोपजीविब्राह्मणे। योब्राह्मणः क्रियारहितआत्मानंब्राह्मणंब्रवीतिसइत्यर्थः॥ यथा। विप्रः संस्कारयुक्तोननित्यं सन्ध्यादिकर्मयः। नैमित्तिकन्तुनोकुर्याद्ब्राह्मणब्रुवउच्यते॥ युक्तःस्यात्सर्वसंस्कारैर्द्विजस्तुनियमव्रतैः। कर्मकिञ्चिन्नकुरुतेवेदोक्तं ब्राह्मणब्रुवः॥ गर्भाधानादिभिर्युक्तस्तथोपनयनेनच। नकर्मकृन्नचाधीतेसज्ञेयो ब्राह्मणब्रुवः॥ अध्यापयतियः शिष्यान् नाधीतेवेदमुत्तमम्। गर्भाधानादिसंस्कारैर्युतः स्याद्ब्राह्मणब्रुवः॥ इति॥ तस्मैदानेफलविशेषोयथा। सममब्राह्मणेदानंद्विगुणंब्राह्मणब्रुवे। अधीतेशतसाहस्रमनन्तंवेदपारगे॥ इ० मनुः॥

ब्राह्मणयष्टिका। स्त्री० फञ्जिकायाम्। पद्मायाम्। भार्ग्याम्। ब्राह्मनेटी० इ० भा० भारङ्गी० इ० च०॥

ब्राह्मणयष्टी। स्त्री० अङ्गारवल्ल्याम्। बालेयशाके। भार्ग्याम्॥

ब्राह्मणहितः। त्रि० ब्राह्मणस्य हितकारिणि। ब्रह्मण्ये॥ यद्ब्राह्मणस्यकुशलं तदेवसततंवदेत्।

तूष्णीमासीतनिन्दायांकुर्वन्भैषज्यमात्मन : ॥

व्राह्मणाच्छंसी । पुं० ऋत्त्विग्विशेषे ॥ व्राह्मणे विहितानिशास्त्राणि०उपचाराद्व्राह्मणानि । तानिशंसति । व्राह्मणाच्छंसिनउपसङ्ख्यानमित्त्यलुक् । द्वितीयार्थे पञ्चम्युपसङ्ख्यानादेव ॥ अयंशब्दश्छांदस : । व्राह्मणाच्छंसिनः छन्दसीत्युपसंख्यानात् ॥

व्राह्मणाच्छंसीयम् । न० व्राह्मणाच्छंसिनऋत्त्विग्विशेषस्यंकर्म्मभावयो : ॥ होत्राभ्यश्छ : ॥

व्राह्मणायन : । पुं० शुद्धसन्तानजेविप्रे ॥ व्राह्मणस्यापत्त्यम् । नडादिभ्य : फक् ॥

व्राह्मणिका । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥

व्राह्मणी । स्त्री० विप्रभार्यायाम् । व्राह्मणपत्न्याम् ॥ व्राह्मणइयम् । तस्येदमित्त्यण् । शार्ङ्गरवादित्त्वान्ङीन् ॥ फञ्जिकायाम् ॥ पृक्कायाम् ॥ वरस्त्र्याम् ॥ पिपीलिकाभेदे । स्थूलशीर्षिकायाम् ॥ रक्तपुच्छिकाख्यजन्तौ । वाह्मनी० इ० भा० ॥

व्राह्मण्यम् । न० व्राह्मणत्त्वे ॥ व्राह्मणस्यकर्म्मभावोवा । गुणवचनव्राह्मणादिभ्यःकर्मणिचेतिष्यञ् ॥ व्राह्मण्यंवहुभिरवाप्यतेतपोभिस्तल्लव्ध्वानरतिपरेणहेलितव्यम् ! स्वाध्यायेतप-

सिद्मेचनित्त्ययुक्त : घेमार्थीकुशलपर : सदायतस्वेतिभारतेशान्तौमोक्षधर्मेपावकाध्ययनम् ॥ पाण्डित्त्यवाल्यमौनानिश्रवणादीनितैरयम् । भवतिव्राह्मणस्तच्चव्राह्मण्यंव्रह्मरूपता ॥ विप्रवृन्दे ॥ व्राह्मणानांसमूह : । व्राह्मणववाडवाद्यन् ॥ त्रि० व्राह्मणहिते ॥ व्राह्मणेषुहित: । यत् ॥ व्राह्मणेभ्योहितोवा ॥

व्राह्मस्य : । पुं० तृणप्रभेदे । मुञ्जे । दृढतृणे ॥

व्राह्ममुहूर्त्त : । पुं० अरुणोदयकालस्यप्रथमदण्डद्वये ॥ व्राह्ममुहूर्त्तमाहपितामह : । रात्रेस्वपश्चिमेयामेमुहूर्त्तोव्राह्मउच्यते । पश्चिमेयामेशेषार्द्धप्रहरे । शेषार्द्धप्रहरेव्राह्मोमुहूर्त्तइतिमदनपारिजातात् । तत्रापिसूर्योदयात्प्रागर्द्धप्रहरेद्वौमुहूर्त्तौ ० तत्राद्योव्राह्म : ० द्वितीयोरौद्र : ॥ व्राह्मस्यासौमुहूर्त्तस्य ॥ व्रह्मणोमुहूर्त्तं ॥ सतु ० एकमनुस्थितिकाल : । दैविकानांयुगानान्तुसहस्रंव्रह्मणोदिनम् मन्वन्तरंतथैवैकंतस्यभागस्तुदर्शइतिलिङ्गपुराणम् ॥

व्राह्मावधूत: ! पुं० अवधूतविशेषे ॥ व्रह्ममन्त्रोपासकायेव्राह्मणक्षत्रियादय : । गृहाश्रमेवसन्तोपिज्ञेयास्तेयतय : प्रिये ॥

ब्राह्माहोरात्र : पुं० ब्रह्मणोदिनयामिन्यो : । द्वयोर्दैवयुगसहस्रयो : ॥ दैवै : षष्ट्यधिकैस्त्रिभिरहोरात्रशतैर्दिव्यं वर्षम् । तैर्द्वादशभि : सहस्रैर्मानुषं चतुर्युगम् । तच्चदेवानामेकंयुगम् । तत्सहस्रं ब्रह्मणो दिनं भूतानांस्थितिकाल : । तावत्येवरात्रि : प्रलयकाल : ॥ ब्राह्मस्यासावहोरात्रश्च ॥

ब्राह्मी । स्त्री० भारत्याम् । सरस्वत्याम् ॥ दुर्गायाम् ॥ अष्टमातृकान्तर्गतमातृकाविशेषे । ब्रह्मण : शक्तौ ॥ शाकप्रभेदे । हिलमोचिकायाम् । हिलिंचा० इ० गौ० दे० भा० ॥ फञ्जिकायाम् ॥ रोहिणीनक्षत्रे ॥ वाराहीकन्दे ॥ महाज्योतिष्मत्याम् । वडीमालकङ्गुनी० इ० भा० ॥ मत्स्यप्रभेदे । पङ्कगडके *०* स्वनाम्नाप्रसिद्धायांमहौषध्याम् । सोमवल्ल्याम् । सौम्यलतायाम् । मण्डूकमातरि । मेध्यायाम् । ब्राह्मीहिमासरातिक्ता लघुर्मेध्याच शीतला । कषायामधुरास्वादुपाकायुष्यारसायनी ॥ स्वर्यास्मृतिदाकुष्ठपाण्डुमेहास्रकासजित् । विषशोथज्वरहरीतद्वन्मण्डूकपर्णिनी ॥ मत्स्याख्याम् । मछेछी० ककमछरिया० इ० प्र० पुष्पशाके ॥ ब्रह्मण्डूयम् । तस्येदमित्यण् । ब्राह्मीजातावितिटिलोपेटिड्ढेतिङीप् ॥

ब्राह्मीकन्द : । पुं० वाराहीकन्दे ॥

ब्राह्मीघृतम् । न० मेधाकरौषधविशेषे ॥ पथ्यमेधाम् ॥

ब्रीहि : । पुं० यवादिसामान्यधान्ये ॥ आशुधान्ये ॥ अस्यसामान्यनामगणनागुणाश्चयथा । धान्यं भोग्यञ्च भोगार्हमन्नाद्यं जीवसाधनम् । तच्च तावत्त्रिधाज्ञेयंशूकशिम्बीतृणाह्वयम् ; ब्रीह्यादिकंतदिहशूकसमन्वितं स्यात्तच्छूकधान्यमथमुद्गमकुष्ठकादि । शिम्बीनिगूढमितितत्प्रवदन्तिशिम्बीधान्यं तृणोद्भवमथोतृणधान्यमन्यत् ॥ तत्रत्रिदोषशमनं लघुशूकधान्यं तेजोबलातिशयवीर्यविवृद्धिदायि । शिम्बीभवं गुरुहिमञ्चविबन्धदायिवातालकन्तुशिशिरंतृणधान्यमाहु : ॥ देशेदेशेशूकधान्येषुसङ्ख्याज्ञातुंशक्यानोनरैर्दैवतैर्वा । तस्मादेषांयेषुभोगोपभोगास्तान्यस्माभिर्व्याक्रियन्ते कियन्ति ॥ शालय : कलमारुच्याब्रीहिश्रेष्ठानृपप्रिया: । धान्योत्तमाश्चविज्ञेया: कैदारा : सुकु ारका: ॥ राजान्नषष्टिकसितेतेरक्तमहत्स्थूलासुगन्धतिरियादिकशालिसंज्ञा : । ब्रीहिस्तथेतिदशधाभुविशायना : स्यु स्तेषांक्रमेणगुणनामगणंब्रवीमि ॥ ब्रीहिर्गौरोमधुरशिशिर : पित्तहारीकषाय:

CC-0 ... Digitized by eGangotri. Funding: MIDF

स्निग्धोवृष्य : क्रमिकफहरस्तापरक्तापहश्च । पुष्टिं दत्ते श्रमशमनकृद्वीर्यवृद्धिं विधत्ते रुच्योत्यन्तं जनयति मुदंवातकृन्मेचकोन्न : ॥ इतिराजनिर्घण्ट: ॥ अपिच । वार्षिका : कण्डिता: शुक्लाब्रीहयश्चिरपाकिन: । कृष्णब्रीहि: पाटलश्चकुक्कुटाण्डक इत्यपि ॥ शालामुखोजतुमुखइत्याद्याब्रीहय: स्मृता : । कृष्णब्रीहि : सविज्ञेयोय : कृष्णतुषतण्डुल: ॥ पाटल : पाटलापुष्पवर्णकोब्रीहिरुच्यते । शालमुख : कृष्णशूक : कृष्णतण्डुलउच्यते ॥ लाक्षावर्णंमुखयस्यज्ञेयोजतुमुखस्तुस : । ब्रीहय : कथिता : पाकिमधुरावीर्यतोहिमा: ॥ अल्पाभिष्यन्दिनोबद्धवर्चस्का : षष्टिकै : समा : । कृष्णब्रीहिर्वरस्तेषांतस्मादल्पगुणा : परे । इति भावप्रकाश : ॥ बर्हतिउपचयंगच्छति । बृहबृद्धौ । इगुपधात्किदितीन् । पृषोदरादि: ॥ ब्रीयते व्रीङ्गत्याम् । बाहुलकात्०हिक्वा ॥ यद्वा । व्रीणाति । व्रीवरणे । व्रीहिशाल्योर्ढगितिज्ञापकात्०हिक् ॥ ब्रीहे : फलम् ०ब्रीहि : । बिल्वादिभ्योण् । फलपाकशुषामितिलुपि० युक्तवद्भाव : ॥

ब्रीहिक: । त्रि० धान्यविशिष्टे । ब्रीहिणि ॥ ब्रीह्यादित्वात्ठन् ॥

ब्रीहिकांचन : । पुं० मसूरे ॥

ब्रीही । त्रि० ब्रीहिमति० क्षेत्रादौ । व्रीहिके । व्रीह्यादित्वादिनि : ॥

ब्रीहिपर्णी । स्त्री० शालिपर्ण्याम् ॥

ब्रीहिभेद : । पुं० अणौ । चीणा० इ० भा० प्र० धान्ये ॥

ब्रीहिमय : । पुं० पुरोडाशे ॥ ब्रीहेर्विकार : । ब्रीहेपुरोडाश इतिमयट् ॥

ब्रीहिराजिक : । पुं० कङ्गुधान्ये ॥ चीनकधान्यम् ॥

व्रीहिश्रेष्ठ: । पुं० शालिधान्ये ॥

ब्रीह्यगारम् । न० धान्यगृहे । कुसूले ॥

ब्रुवन् । त्रि० कथयति ॥

ब्रुवाण : । त्रि० आचक्षाणे । वक्तरि ॥

ब्रूहि । अ० प्रैषे ॥ अनुज्ञायाम् ॥ अवसरे ॥

व्रैह : । त्रि० व्रीहिनिर्मिते ॥

व्रैहेयम् । त्रि० आशुधान्योपयुक्तभूस्थले । धान्यसामान्यस्यकलमादेशोत्पत्तियोग्ये क्षेत्रे ॥ व्रीहीणां भवनं क्षेत्रम् । व्रीहिशाल्योर्ढक् ॥

—†— —*— —†—

भ : । पुं० भवर्णे । भकारे ॥ भृगुनन्दने । शुक्राचार्ये ॥ भ्रमरे ॥ आदिगुरौत्रिकले० ऽ ।।० ॥ भ्रांतौ ॥ न० उडुनि । नक्षत्रे ॥ राशौ । क्षेत्रे । गृहे ॥ भाति । भादीप्तौ । अन्येष्वपीतिड : ॥

भकूटम्। न० वैवाहिकविचारोपयोगिनिपोटकविशेषे ॥ यथा। एक राशौच दम्पत्यो: शुभंस्यात्समसप्तके। चतुर्थ दशके चैवतृतीयैकादशेतथेति ॥

भक्त:। त्रि० भक्तियुक्ते। तत्परे। पूज्यविषयकानुरागोभक्ति: ० तद्वति। भगवदनुरक्तिविशिष्टे। शरणागतत्वे सत्यत्यन्तप्रीतिमति ॥ भज्यते स्म। भजसेवायाम्। कर्मणिक्त: ॥ भक्तत्यागेदोषउक्त: श्रीदेवीभागवते ॥ ब्रह्महत्यासुरापानंगोवध: स्त्रीवधस्तथा। तुल्यमेभिर्महत्पापंभक्तत्यागादुदाहृतम्। भजन्तंभक्तमत्याज्यंत्यजत: स्यात्कथंसुखमिति ॥ न० अन्ने। अन्धसि। ओदने। भात० इ० भा० ॥ तस्यविधिर्गुणाश्च। यथा। जलेचतुर्दशगुणेतण्डुलानांचतुष्पलम्। विपचेत्स्रावयेन्मण्डंतद्भक्तंमधुरंलघु ॥ चक्रदत्तस्तु। अन्नंपंचगुणेतोयेयवागूंषड्गुणेपचेत्। अत्रान्नं भक्तम् ॥ अपि च। सुधौतांस्तण्डुलान्स्फीतांस्तोयेपंचगुणेपचेत्। तद्भक्तंप्रस्रुतंचोष्णंविशदंगुणवन्मतम् ॥ भक्तंवह्निकरंपथ्यंतर्पणंरोचनंलघु। अधौतमस्रुतंशीतं गुर्वरुच्यंकफप्रदम् ॥ अपिच। वारिणाभूरिणाशालितण्डुलान्क्षालितान्बहु। तक्रेणासिच्यतत्तप्तेस्थाल्यम्भसिबिनि: क्षिपेत् ॥ तत: पयोघृतंक्षिप्त्वाप्रस्विन्नान्स्रावयेदिमान्। राजार्हं तद्भवेद्भक्तंगन्धवर्णरसान्वितम् ॥ यस्यधान्यस्ययद्भक्तंतस्यतद्गुणमाहरेत्। भक्तंलघुपुराणस्यशालेस्तच्चिपिटोगुरु: ॥

भक्तकर:। पुं० कृत्रिमधूपे ॥

भक्तकार:। पुं० पाचके। औदनिके ॥ भक्तंकरोति। डुकृञ्० कर्मण्यण् ॥

भक्ततूर्यम्। न० नृपाभीरे। भूभुजांभोजनकालावेदके वाद्यविशेषे ॥

भक्तदास:। पुं० पंचदशदासान्तर्गतदासविशेषे। सुभिक्षेपिभक्तेनाङ्गीकृतदास्ये ॥

भक्तमण्ड:। पुं० अन्नाग्ररसे। मासरे। मांड० इ० भा० ॥

भक्तवत्सल:। पुं० श्रीहरौ। भक्ता: वत्सलायस्य ॥ त्रि० भक्तस्नेहवति ॥

भक्ति:। स्त्री० विभागे ॥ गौणवृत्तौ ॥ भङ्ग्याम् ॥ श्रद्धायाम्। भजने ॥ अनुरक्तौ ॥ अनुरागविशेषे ॥ पूज्येष्वनुरागोभक्तिरित्युपदेश: ॥ परमेश्वरविषयेपरमप्रेमणि। नचेष्टदेवात् परमस्तिकिंचिदिति

बुद्धिपूर्विकायां प्रीतौ ॥ उपासनायाम् । उपास्याकारचित्तवृत्त्यावृत्तिरूपायांपरिपक्वनिदिध्यासनाख्यायांश्रवणमननाभ्यासफलभूतायामनुरक्तौ ॥ तात्पर्य्यं ॥ जन्मान्तरसहस्रेषु तपोध्यानसमाधिभि : । नराणांक्षीणपापानांकृष्णे भक्ति:प्रजायते ॥ उक्तानिलक्षणानिगौतमीयतन्त्रे । देवतायांचमन्त्रे च तथा मन्त्रप्रदेगुरौ । भक्तिरष्टविधायस्य तस्यकृष्ण : प्रसीदति । तद्भक्तजनवात्सल्यं पूजायांचानुमोदनम् । सुमनाश्चर्य्येन्नित्यं तदर्थे दम्भवर्ज्जनम् ॥ तत्कथाश्रवणे रागस्तदर्थे चाङ्गविक्रिया । तदनुस्मरणंनित्यं ०यस्तन्नाम्नोपजीवति । भक्तिरष्टविधाह्येषा यस्मिन्म्लेच्छेऽपिवर्त्तते । समुनि : सत्यवादीचकीर्त्तिमान्सभवेन्नर : ॥ श्रीभागवते प्रह्लादोक्तिर्यथा । श्रवणं कीर्त्तनं विष्णो: स्मरणम्पादसेवनम् । अर्च्चनं वन्दनं दास्यं सख्यमात्मनिवेदनम् ॥ इतिपुंसार्पिताविष्णौभक्तिश्चेन्नवलक्षणा । क्रियते भगवत्यद्धा तन्मन्येऽधीतमुत्तमम् ॥ इति ॥ उदाहरणम् यथा । विष्णोस्तुश्रवणे परीक्षितिरभूद्वैयासकि: कीर्तनेप्रह्लाद : स्मरणे तदङ्घ्रिभजने लक्ष्मी : पृथु:पूजने । सुग्रीवस्त्वभिवन्दनेऽथहनुमान् दास्येऽथ सख्येऽर्जुन : सर्वस्वात्मनिवेदने वलिरभूत्कैवल्यमेषाम् पदमिति ॥ हिमालयउवाच । स्वीयांभक्तिं वदस्वाम्बयेनज्ञानं सुखे नहि । जायते मनुजस्यास्यमध्यमस्याविरागिण : ॥ मध्यमस्य मध्यमाधिकारिण : विरागिणोभक्ति रहितस्यापि दुर्लभज्ञानं येनभक्तिहेतुनाजायेत तांभक्तिं वदेत्यर्थ : ॥ श्रीदेव्युवाच । मार्गास्त्रयोमेविख्यातामोक्षप्राप्तौनगाधिप । कर्मयोगोज्ञानयोगो भक्तियोगश्चसत्तम ॥ मोक्षप्राप्तौत्रयोमार्गा : ते चकर्मोपासनाज्ञानभेदेनत्रिविधा : । तत्रज्ञानमार्ग : साक्षान्मोक्षसाधनम् इतरौचित्तशुद्धिद्वारेतिविवेक: । तान्मार्गान् दर्शयतिकर्मयोगइतिभक्तियोगउपासनायोगइत्यर्थ: ॥ त्रयाणामप्ययं योग्य : कर्त्तुं योग्योऽस्तिसर्वथा । सुलभत्वात्मानसत्वात्कायचित्ताद्यपीडनात् ॥ गुणभेदान्मनुष्याणां साभक्तिस्त्रिविधामता । परपीडांसमुद्दिश्य दम्भं कृत्वा पुरस्सरम् ॥ मात्सर्य्य क्रोधयुक्तोयस्तस्यभक्तिस्तु तामसी । परपीडादिरहित : स्वकल्याणार्थमेवच ॥ नित्यं सकामहृदयोयशोर्थीभोगलोलुप : । तत्तत्फलसमावाप्त्यै मामुपास्ते तिभक्ति

तः॥ भेदबुद्ध्यादिमांस्वस्मादन्यं जानाति पामरः। तद्भक्तिः समाख्याता नगाधिप तु राजसी॥ परमेशार्पणं कर्म पापसङ्चालनाय च। वेदोक्तत्वादवश्यं तत्कर्त्तव्यं तु मयानिशम्॥ इति निश्चितबुद्धिस्तु भेदबुद्धिमुपाश्रितः। करोति प्रीतये कर्म भक्तिः सा नग सात्विकी॥ परभक्तेः प्रापिकेयं भेदबुद्ध्यवलम्बनात्। पूर्वप्रोक्ते ह्युभे भक्ती न परप्रापिके मते॥ अधुना परभक्तिं तु प्रोच्यमानां निबोध मे। मद्गुणश्रवणं नित्यं मम नामानुकीर्त्तनम्॥ कल्याणगुणरत्नानामाकरायां मयि स्थिरम्। चेतसो वर्त्तनञ्चैव तैलधारासमं सदा॥ हेतुस्तु तत्र को वापि न कदाचिद्भवेदपि। सामीप्यसार्ष्टिसायुज्यसालोक्यानां न चैषणा॥ मत्सेवातोधिकं किञ्चिन्नैव जानाति कर्हिचित्। सेव्यसेवकताभावात् तत्र मोक्षं न वाञ्छति॥ परानुरक्त्या मामेव चिन्तयेद्यो ह्यतन्द्रितः। स्वाभेदेनैव मां नित्यं जानाति न विभेदतः॥ मद्रूपत्वेन जीवानां चिन्तनं कुरुते तु यः। यथा स्वस्यात्मनि प्रीतिस्तथैव च परात्मनि॥ चैतन्यस्य समानत्वान्न भेदं कुरुते तु यः। सर्वत्र वर्त्तमानानां सर्वरूपास्वसर्वदा॥ नमते यजते चैवाप्याचाण्डालान्तमीश्वरम्। न कुत्रापि द्रोहबुद्धिं कुरुते भेदवर्जनात्॥ मत्स्थानदर्शने श्रद्धा मद्भक्तदर्शने तथा। मच्छास्त्रश्रवणे श्रद्धा मन्त्रतन्त्रादिषु प्रभो॥ मयि प्रेमाकुलमती रोमाञ्चिततनुः सदा। प्रेमाश्रुजलपूर्णाक्षः कण्ठगद्गदनिस्वनः॥ अनन्येनैव भावेन पूजयेद्यो नगाधिप। मामीश्वरीं जगद्योनिं सर्वकारणकारणाम्॥ व्रतानि मम दिव्यानि नित्यनैमित्तिकान्यपि। नित्यं यः कुरुते भक्त्या वित्तशाठ्यविवर्जितः॥ मदुत्सवदिदृक्षा च मदुत्सवकृतिस्तथा। जायते यस्य नियतं स्वभावादेव भूधर॥ उच्चैर्गायंश्च नामानि ममैव खलु नृत्यति। अहङ्कारादिरहितो देहतादात्म्यवर्ज्जितः॥ प्रारब्धेन यथा यच्च क्रियते तत् तथा भवेत्। न मे चिन्तास्ति तत्रापि देहसंरक्षणादिषु॥ इति भक्तिस्तु या प्रोक्ता परभक्तिस्तु सा स्मृता। यस्यां देव्यतिरिक्तं तु न किञ्चिदपि भाव्यते॥ इत्थं जाता परा भक्तिर्यस्य भूधर तत्त्वतः। तदैव तस्य चिन्मात्रे मद्रूपे विलयो भवेत्॥ भक्तेस्तु या परा काष्ठा सैव ज्ञानं प्रकीर्त्तितम्। वैराग्यस्य च सीमा सा ज्ञाने तदुभयं

यतः ॥ भक्तौकृतायांयस्यापि प्रारब्धवशतोनग । नजायते ममज्ञानं मणिद्वीपं सगच्छति ॥ तत्रगत्वाखिलान् भोगाननिच्छन्नपिचर्च्छति ॥ तदन्ते ममचिद्रूपज्ञानं सम्यग् भवेन्नग । तेनमुक्तः सदैवास्याज्ज्ञानान् मुक्तिर्न चान्यथा ॥ इहैवयस्य ज्ञानं स्याद्धृद्गतप्रत्यगात्मनः ॥ ममसंवित्परतनोस्तस्यप्राणाव्रजन्ति न । ब्रह्मैव संस्तदाप्नोतिब्रह्मैव ब्रह्मवेदयः ॥ कण्ठचामीकरसमज्ञानात्तु तिरोहितम् । ज्ञानाद्ज्ञाननाशेनलब्धमेवहिलभ्यते ॥ विदिताविदिताद्न्यन्नगोत्तमवपुर्मम । यथादर्शे तथात्मनियथाजले तथापितृलोके ॥ छायातपौयथा स्वच्छौविविक्तौतद्वदेवहि । मम लोकेभवेज्ज्ञानं द्वैतभानविवर्जितम् ॥ यस्तुवैराग्यवानेवज्ञानहीनोम्रियते तचेत् । ब्रह्मलोकेवसेन्नित्यं यावत्कल्पं ततः परम् ॥ शुचीनांश्रीमतांगेहेभवेत् तस्य जनिः पुनः । करोतिसाधनं पश्चात् ततोज्ञानं हिजायते ॥ अनेकजन्मभीराजन् ज्ञानं स्यान्नैकजन्मना । ततः सर्वप्रयत्नेनज्ञानार्थं यत्नमाश्रयेत् ॥ नोचेन्महाविनाशः स्याज्जन्मैतद्दुर्लभं पुनः । तत्रापिप्रथमेवर्णे वेदप्राप्तिश्चदुर्लभा ॥ शमादिषट्कसम्पत्तिर्योगसिद्धिस्तथैव च । तथोत्तमगुरुप्राप्तिः सर्वमेवात्रदुर्लभम् ॥ तथेन्द्रियाणांपटुतासंस्कृततन्वं तनोस्तथा । अनेकजन्मपुण्यैस्तु मोक्षेच्छाजायते ततः । साधने सकलेप्येवं जायमानेपियोनरः । ज्ञानार्थं नैवयततेतस्यजन्मनिरर्थकम् ॥ तस्माद्राजन् यथाशक्त्याज्ञानार्थं यत्नमाश्रयेत् । पदेपदेऽश्वमेधस्यफलमाप्नोतिनिश्चितम् ॥ घृतमिवपयसिनिगूढं भूतेभूतेचवसतिविज्ञानम् । सततंमन्थयितव्यंमनसामन्थानभूतेन ॥ ज्ञानंलब्ध्वा कृतार्थः स्यादितिवेदान्तडिण्डिमः । सर्वंक्तांसमासेनकिंभूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ४५ ॥ इतिश्री देवीभागवतेमहापुराणे सप्तमस्कन्धे देवीगीतायांसप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ भक्तिश्चवैराग्यस्यपत्नी । यथा । वैराग्यस्यचद्वेभार्येश्रद्धाभक्तिश्चपूजिते । याभ्यांशश्वज्जगत्सर्वंयज्जीवन्मुक्तिमन्मुने । इति ॥ भज्यतेसेव्यते । भजसेवायाम् । कर्मणिक्तिन् ॥ भजइत्येषवैधातुः सेवायांपरिकीर्तितः । तस्मात्सेवाबुधैः प्रोक्ताभक्तिसाधनभूयसी ॥

भक्तिकरः । पुं० भक्तं ॥ भक्तिंकरोति दिवाबिभेतिटः ॥

भक्तिमान्। त्रि० भक्तियुक्ते॥

भक्तियोगः। पुं० प्रेमलक्षणे॥ यथोक्तंदेवीगीतायाम्। त्रयाणामप्ययंयोग्यः कर्त्तुंशक्योस्तिसर्वथा। सुलभत्वान्मानसत्त्वात्कायचित्ताद्यपीडनात्॥ अस्यार्थः। त्रयाणामपिमार्गाणांतन्मार्गगामिनांत्रयाणांपुरुषाणामप्ययंभक्तियोगः कर्त्तुंयोग्यः शक्यश्चभवति। कुतइतिचेत्० अस्यभक्तियोगस्यान्यापेक्षयासुलभत्वान्मानसत्वात्० द्रव्यव्ययशरीरायासमन्तरेणकेवलं मनोवृत्त्यैवसम्पाद्यत्वात्। यस्मिन्भक्तियोगे। कायचित्तद्रव्यव्ययादिपीडनाभावो भवति तस्मादित्यर्थः। तस्मात्सर्वैरप्ययं भक्तियोगोनियमेनाश्रयितव्य इत्यर्थः॥

भक्तिलः। पुं० साधुहये॥

भक्षकः। त्रि० भक्षणतत्परे। अद्मरे। घस्मरे॥ भक्षयति। भक्ष अदने। ण्वुल्॥

भक्षटकः। पुं० क्षुद्रगोक्षुरे॥

भक्षणम्। न० द्रवेतरद्रव्यस्यगलाधःकरणे। नादे। खदने। खाददने। भखना० खाना० इतिभाषा॥ भक्षेर्ल्युट्॥ शणशाकंतथामांसंकरेणक्वथितंदधि। तर्जन्यादन्तधावश्च सद्योगोमांसभक्षणम्॥

भक्षणीयम्। त्रि० भक्ष्यद्रव्ये। भक्षणयोग्ये॥ भक्ष्यतेयत्। भक्ष०। अनीयर्॥

भक्षपत्रा। स्त्री० नागवल्ल्याम्॥

भक्षितः। त्रि० कृतभक्षणवस्तुनि। चर्विते। प्रत्यवसिते। खादिते। अभ्यवहृते। अशिते। भुक्ते। खायलिया० इ० भा०॥ भक्ष्यतेस्म। भक्ष०। क्तः॥

भक्ष्यः। त्रि० अदनीयद्रव्ये। अपूपादौ॥ दन्तैरवखण्ड्यावखण्ड्ययत् भक्ष्यते०तद्भक्ष्यम्। खरविशदमभ्यवहार्यंभक्ष्यमितिव्याख्यातारः। खरंकठिनम्० विशदंविविक्तावयवंखाद्यं० भक्ष्यमित्यर्थः॥ यत्प्रत्ययान्तस्यचंभक्षयतेस्तत्रैवप्रयोगात्॥ भक्ष्यञ्चनाम्क्षुत्प्रतिघातार्थमुपादीयते० शक्यञ्चानेनश्वमांसादिभिरपिक्षुत्प्रतिहन्तुम्। तत्रनियमः क्रियतेइदम्भक्ष्यमिदमभक्ष्यमितिमहाभाष्यम्॥ भक्ष्यञ्चनामेत्यस्यतद्भवतियदितिशेषइतिविवरणम्॥

भक्ष्यकारः। त्रि० पिष्टकादिखाद्यद्रव्यविक्रयजीविनि। आपूपिके। कांदविके। कंदोइ०हलवाई० इ० भा०॥ भक्ष्यंकरोति। कर्मण्यण्॥

भक्ष्याभक्ष्यम्। न० खाद्याखाद्यद्रव्ये॥ यथा। भक्ष्याभक्ष्याण्यनेकानिब्राह्मणस्तुविशेषतः। अत्रशिष्टायथाब्रूयुस्तथाकार्योविनिर्णयः॥

भच्यालाबू : । स्त्री॰ राजालाब्वाम् ॥

भग : । पुं॰ भाग्ये ॥ ऐश्वर्यादिषु ॥ यथा । ऐश्वर्यस्यसमग्रस्यधर्मस्ययशस : श्रिय : । ज्ञानवैराग्ययोश्चैव षण्णांभगइतीङ्गना ॥ सूर्ये । रवौ ॥ भज्यते । भजसेवायाम् । पुंसीतिघ : । खनोघचेतिघित्करणाद्वाघ : ॥

भगम् । न॰ स्त्रीचिह्ने । योनौ । वराङ्गे । उपस्थे । स्मरमन्दिरे । रतिगृहे । जन्मवर्त्मनि ॥ तस्य लच्चणं यथा । विस्तीर्णं चगभीरंच द्विविधं भगलच्चणम् । तद्गुणा यथा । कूर्मपृष्ठं गजस्कंधं पद्मगधं सुकोमलम् । अकोमलंसुविस्तीर्णं पंचैते चभगोत्तमा : ॥ तद्दोषा यथा । शीतलंनिम्नमत्युष्णं गोजिह्वासदृशंपरम् । इत्युक्तं कामशास्त्रज्ञैर्भगदोष चतुष्टयम् ॥ विस्तीर्णं मुषलंयोज्यं गभीरेबंशबीजकम् ॥ इति ॥ श्रियि ॥ वीर्ये ॥ इच्छायाम् ॥ ज्ञाने ॥ वैराग्ये ॥ कीर्त्तौ ॥ माहात्म्ये ॥ ऐश्वर्ये ॥ यत्ने ॥ धर्मे ॥ मोच्चे ॥ रूपे ॥ स्त्रियि : । सौभाग्ये ॥ कान्तौ ॥ सूर्ये । तपने ॥ चन्द्रे ॥ पूर्वफल्गुनीनच्चत्रे ॥ पूर्वफल्गुन्योर्देवतायाम् ॥ पुंसांगुदमुष्कमध्यभागे ॥

भगण : । पुं॰ नच्चत्रसमूहे ॥ यद्वा । भगंमायासमाख्यातायोनि: सर्वस्यसायत : । तद्वतीतितद्दीशानीनाम्नाभगवतीस्मृतेतिशिवपुराणान्तर्गतोमासंहितोक्ते: सर्वकारणत्वाद्योनिस्थानापन्नायामायाशक्तिस्तस्यास्वामिनीत्वात्तद्वतीयासच्चिदानन्दरूपिणीदेवीसाभगवतीपदेनोच्यते ॥

भगदत्त : । पुं॰ नरकासुरस्यज्येष्ठात्मजे ॥ यथा । सकरीभगदत्तेनप्रेर्यमाणोमुहुर्मुहु : । नकरोतिवचस्तस्यदरिद्रस्येवयोषित : ॥

भगदैवतम् । न॰ पूर्वफल्गुनीनच्चत्रे ॥ वृहस्पतेर्जन्मभे ॥

भगन्दर : । पुं॰ अपानदेशेव्रणरोगविशेषे ॥ तद्रूपमाह । गुदस्यद्व्यङ्गुलेच्चेत्रे पार्श्वत: पिडकार्तिकृत् । भिन्नोभगन्दरोज्ञेय : सचपंचविधोभवेत् ॥ आर्त्तिकृत् पीड़ाकृत् । पंचविध: ॰वातिकपैत्तिकश्लैष्मिकसान्निपातिकशल्यजभेदै : ॥ भगंदारयति । भगेचदारेरितिकाशिकोक्ते : खच् । मुम् ॥ तथाचभोज: । भगंपरिसमन्ताच्चगुदवस्तीतथैवच । भगवद्दारयेद्यस्मात्तस्मादेषभगंदर: ॥ इ॰ । भजन्त्यनेनेतिभगंमेहनम् । भजन्त्यस्मिन्निति भगंयोनि : । अत्रभगशब्दे नद्वयमप्य

भिहितम् । भगवत्० योनिवत् ॥ कटीकपालनिस्तोददाहकण्डूरुजादयः । भवन्तिपूर्वरूपाणिभविष्यति भगन्दरे ॥ कटीकपालमन्नकटीफलकम् ॥ अथास्यपिडकामेवतथायत्नादुपाचरेत् । शुद्ध्यस्त्रस्तुतिसेकाद्यैर्यापाकंनगच्छति ॥ लङ्घनं स्वेदनंलेप विस्त्रापनविरेचनैः । रक्तमोचादिभिः शीघ्रंगुदजांपिडकांजयेत् ॥ तथायत्नंभिषक्कुर्याद्यथापाकंनियच्छति । अपक्वंवाथ पक्वंवाजलौकापातनंहितम् ॥ तदभावेतुशृङ्गाभ्यामिदंरक्तस्यमोचणम् ॥ गुग्गुलुत्रिफलायुक्तंपीत्वानश्येद्भगन्दरः ॥

भगभक्षकः । पुं० कुण्डाशिनि । कुटना० इ० भा० ॥ तस्यान्न भक्षणे निषेधोयथा । योबान्धवैःपरित्यक्तः साधुभिर्ब्राह्मणैरपि । कुण्डाशीयश्चतस्यान्नंभुक्त्वाचान्द्रायणंचरेदिति ॥

भगवान् त्रि० अचिन्त्यैश्वर्यादिगुणे० ईश्वरशब्दवाच्ये ॥ भगंमाहात्म्यं षड्विधमैश्वर्यंचनित्यमप्रतिबन्धेनयत्रवर्त्तते०सभगवान् नित्ययोगेमतुप् ॥ उत्पत्तिंनिधनञ्चैवभूतानामागतिङ्गतिम् । वेत्तिविद्यामविद्याञ्चसवाच्योभगवानितिविष्णुपुराणम् ॥ पूजावति । पूज्ये ॥ आत्मनि ॥ जिने ॥

भगवती । स्त्री० अचिन्त्यैश्वर्यायामाद्यायाम् । गौर्याम् । दुर्गायाम् । परस्यांप्रकृतौ ॥ तस्याः स्वरूपंयथा । यथानित्योहिभगवान्नित्याभगवतीतथा ॥ स्वमाययातिरोभूतातत्रशेप्राकृतेलये ॥ आब्रह्मस्तम्वपर्यन्तंसर्वंमिथ्यैवकृत्रिमम् । दुर्गासत्यस्वरूपासाप्रकृतिर्भगवान्यथा । सिद्ध्यैश्वर्यादिकंसर्वंयस्यामस्तियुगेयुगे । सिद्ध्यादिकेभगोज्ञेयस्तेनभगवतीस्मृता ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥ अपिच । सेव्यतेयासुरैः सर्वैस्ताञ्चैवभजतेयतः । धातुर्भजेतिसेवायांभगवत्येवसास्मृतेति ॥ चतुर्व्यूहात्मकंभगवत्याः स्वरूपंक्रमेणदर्शितंश्रीदेवीभागवते । तद्यथा । सर्वस्याद्यामहालक्ष्मीर्वरेण्याशक्तिरुत्तमा । सात्विकीयंमहीपालाजगत्पालनतत्परा ॥ सृजतेयारजोरूपासत्वरूपाचपालने । संहारेचतमोरूपात्रिगुणासासदामता ॥ निर्गुणापरमाशक्तिः सर्वकामफलप्रदा । सर्वेषांकारणंसाहिब्रह्मादीनांनृपोत्तमाः ॥ सर्वस्याद्येति । एकापालयित्रीसात्विकीमहालक्ष्मीर्विष्णुशक्तिः सर्वप्रपञ्चस्याद्येयम् । द्वितीयातु०सृजतेयारजोरूपासा०सत्वरूपाचपालने०इतिपुनरु

क्तिरनुवादरूपा : संहारेतमोरूपायासेयंतृतीयाशक्तिः। एतासांनामानिप्रथमस्कन्दएवोक्तानि। तस्यास्तुसात्त्विकीशक्तीराजसीतामसीतथा। महालक्ष्मीसरस्वतीमहाकालीतिताः स्त्रियइति। ननुरहस्ये तु॰ सत्वाख्ये नातिशुद्धे नगुणेनेन्दुप्रभंदधाविति वचनेनमहालक्ष्मीरजोगुणासरस्वतीसत्वगुणेतिलभ्यतइतिचेन्न। कल्पभेदेनगुणभेदव्यवस्थायाः सुस्थत्वात्। एतासांचशक्तीनांशक्तस्वरूपाव्यतिरेकाद्ब्रह्माश्रयंविहायावस्थानासम्भवेन॰ तत्तद्गुणविशिष्टं ब्रह्मैवमहालक्ष्म्यादिनामकमितिबोध्यम्॥ निर्गुणेति। अथयागुणत्रयकारणभूतासाम्यावस्थात्मिकासानिर्गुणा॰ तस्याअपिपराशक्तित्वेन॰ ब्रह्माश्रयंविनाऽवस्थानासम्भवेन॰ साम्यावस्थमायोपाधिकंब्रह्मैव॰ पराशक्तिमायाभुवनेश्वरीशब्दवाच्यंभवति। सर्वंचेदमुपोद्घातेस्पष्टम्। तच्चनिर्गुणासर्वेषांकारणमित्याह। सर्वेषांकारणंसाहीति। सर्वकारणस्यानवस्थाभियाकस्मादप्युत्पत्त्यभावेननित्यत्वमुक्तम्। तेनचकीदृशंशक्तिः कुतोजातेत्यस्योत्तरंदत्तंभवति॥ रूपचतुष्टयमध्येप्याह। निर्गुणासर्वथाज्ञातुमशक्यायोगिभिर्नृपः। सगुणासुखसेव्यासाचिन्तनीयासदाबुधैः॥ अयोगिभिरितिच्छेदः। अयोगिभिर्निर्विकल्पसमाधिरहितैर्निर्गुणाज्ञातुमशक्यायोगिबुद्धिगम्यैवसेत्यर्थः। तथाचश्वेताश्वतरेतिध्यानयोगानुगताअपश्यन्देवात्मशक्तिंस्वगुणैर्निगूढामिति। मध्यमाधिकारिणामयोगिनान्तुसगुणामहालक्ष्म्यादिरूपाचिन्तनीयेत्यर्थः। तद्द्वारामूलप्रकृतेरेवसर्वत्रोपास्यत्वमितिरहस्यम्। सर्वञ्चेदंशक्तितत्त्वविमर्शिन्यांस्पष्टम्॥ पूज्यायाम्॥ उगित्वान्ङीप्॥

भगवत्पदी। स्त्री॰ गङ्गायाम्॥

भगवत्पूज्यपादः। पुं॰ श्रीशङ्कराचार्ये॥

भगवद्द्रुमः। पुं॰ तगरवृक्षे॥

भगवद्धर्मः। पुं॰ हरिपरितोषकैकादश्यादिनियमस्वरूपे धर्मे॥ त्रि॰ तद्विशिष्टे॥

भगवद्भक्तः। त्रि॰ स्थितप्रज्ञे॥ य॰। दैवाधीनंजगत्सर्वम्जन्मकर्मशुभाशुभम्। तंयोगाश्चवियोगाश्चनचदैवात्परंबलम्॥ कृष्णायत्तञ्चतद्दैवंसदैवात्परतस्ततः। भजन्तिसततंसंतः परमात्मानमीश्वरम्॥ दैवंवर्द्धयितुंशक्तः क्षयंकर्त्तुंस्वलीलया। नदैववद्धस्तद्भक्तश्चाविनाशीचनिर्गुणः॥

भगालम् । न० नृकरोटिकायाम् । नृमस्तके ॥ भनक्ति । भञ्जो आमर्दने । बाहुलकात्कालन् । नलोपः । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् ॥

भगाली । पुं० चन्द्रमौलौ । सदाशिवे ॥ भगालमस्यास्ति । इनिः ॥

भगिनी । स्त्री० सहोदरायाम् ॥ स्वसरि ॥ भगं कल्याणम्० इच्छा वास्त्यस्याः । इनिः । ङीप् ॥

भगनीपतिः । पुं० आवुत्ते ॥ भामे । । भगिन्याः पतिः ॥

भगीरथः । पुं० सूर्यवंशीयनृपतिविशेषे । दिलीपात्मजे ॥ योहि गङ्गांस्वर्गादानीयभागीरथीतिसंज्ञां चकार ॥

भगोलः । पुं० भपञ्जरे । नक्षत्रचक्रे ॥

भगो । अ०) हेभगवन्०

भगोः । अ०) इतिसम्बोधने ॥

भग्नः । त्रि० पराजिते ॥ स्फुटिते । फूटा० इ० भा० ॥ भङ्गे ॥ तोडा० इ० भा० ॥ यथा । चिरकालोषितंजीर्णं कीटनिष्कुषितं धनुः । किञ्चित्रं यदि रामेण भग्नं क्षत्रियकान्तिके ॥ भञ्जेः क्तः ॥ न० रोगविशेषे । अस्थिविश्लेषलक्षणे ॥

भग्नपादर्क्षम् । न० पुष्कराख्यनक्षत्रषट्के ॥ यथा । पुनर्वसूत्तराषाढाः कृत्तिकोत्तरफल्गुनी । पूर्वभाद्रः विशाऽखे चषडे तेपुष्कराःस्मृता० ॥ भग्नपादर्क्षसंयोगात्० द्वितीया द्वादशीयदि । सप्तमीचार्कमन्दारेजायतेजारजोध्रुवम् ॥

भग्नपृष्ठः । पुं० सम्मुखे ॥ इ० त्रि० शेषः ॥

भग्नसन्धिः । पुं० शरीरस्थसन्धिस्थानभग्नरोगविशेषे ॥ तस्यौषधं यथा । अभयात्रिफलाव्योष : सर्वैरेभिः समीकृतैः । तुल्योगुग्गुलुनायोज्योभग्नसन्धिप्रसारकः ॥

भग्नसन्धिकम् । न० घोले ॥

भग्नात्मा । पुं० चन्द्रमसि ॥

भग्नाशः । त्रि० हताशे ॥

भग्नी । स्त्री० भगिन्याम् ॥

भङ्कारी । स्त्री० दंशे ॥

भङ्क्ता । त्रि० भङ्गकर्त्तरि ॥ भनक्तिः । भञ्जो० । तृच् ॥

भङ्गः । पुं० तरङ्गे । वीच्याम् । स्वल्पोर्म्याम् ॥ भज्यते । भञ्जो० । कर्मणिघञ् ॥ जयविपर्यये । पराजये । भञ्जनम् । घञ् ॥ भेदे ॥ रोगविशेषे ॥ रोगमात्रे ॥ स्फोटने ॥ कौटिल्ये ॥ भये ॥ विच्छित्तौ ॥ जलनिर्याणे ॥ न० खण्डे ॥

भङ्गवासा । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥

भङ्गसार्थः । त्रि० कुटिले ॥

भङ्गा । स्त्री० शणाख्यशस्याम्बरे । मा

तुलान्याम् ॥ इन्द्राशने । विजयायाम् । भाङ्ग० इ० भा० ॥ भङ्गाकफहरीतिक्ताग्राहिणीपाचनीलघुः । तीक्ष्णोष्णापित्तलामोहमदवाग्वह्निवर्द्धनी ॥ भज्यतेऽनया । भञ्जो० । अकर्त्तरिचेतिहलश्चेतिवा० घञ् । टाप् ॥ चित्रतायाम् ॥

भङ्गाकटम् । न० भङ्गारजसि ॥ अलाबूतिलेति० कटच् ॥

भङ्गान: । पुं० मत्स्यविशेषे ॥ दीर्घजङ्गले । भाङ्गन० इ० गौ० दे० भा०

भङ्गि: । स्त्री० भक्तौ ॥ वीच्याम् ॥ विच्छेदे ॥ कौटिल्यप्रभेदे । त्रिभङ्ग्याम् ॥ विन्यासे ॥ भङ्गे ॥ व्याजे ॥ छलनिभे ॥ नानाविधशब्दरचनावैदग्ध्यविशेषाभङ्गयइतिव्याख्यातार: ॥ भङ्गस्यकरणम् । तत्करोतीतिण्यन्तादिचइ: ॥

भङ्गिमा । पुं० भङ्ग्याम् ॥ यथा । अधरेकज्जलंचारुदृशोस्ताम्बूलरङ्गिमा । प्राणनाथकिमेतत्ते वेशविन्यासभङ्गिमा ॥

भंगी । स्त्री० त्रिभङ्ग्याम् । कौटिल्ये । अंगमनोहरविन्यासे ॥ जानामिमानमलसांगिवचोविभंगींभंगीशतंनयनयोरपिचातुरींच । आभीरनन्दनमुखाम्बुजसंगशंसोवंशीरवोयदिनमामवशीकरोतीत्युद्भट: ॥

भंगुर: । पुं० नद्यावक्रे । त्रि० कुटिले । वक्रे ॥ नश्वरे ॥ भज्यतेस्वयमेव । भञ्जो० । भञ्जभासेतिघुरच्० कर्मकर्त्तर्य्येव ॥

भंगुरा । स्त्री० अतिविषायाम् ॥ प्रियङ्गौ ॥

भङ्ग्यम् । न० भांगीने ॥ भंगायाभवनंक्षेत्रम् । विभाषातिलमाषोमाभङ्गाणुभ्य इ०पक्षेयत् ॥ भंगार्ह: । भङ्गमर्हति । दण्डादित्वाद्यत् ॥

भचक्रम् । न० राशिचक्रे ॥ यथा । भ्रमावर्त्तोभचक्रेस्मिन्ध्रुवोनाभौव्यस्थित: । आराचक्रेत्विन्दुभौमौशुक्रजीवशनैश्चरा: ॥ राहु: केतुरगस्त्यश्चनक्षत्राण्यथराशय: । यदादिक्षुसुअष्टासुमेरोर्भूगोलकोद्भवा ॥ छायाभवेत्तदारात्रि: स्याच्चतद्विरहाद्दिनम् । सूर्येन्द्वोरुपरागस्तुगोलच्छाययाभवेत् ॥ अन्योन्ययोस्तयोरेवकारणात् । ग्रासमोक्षौतुजायेतेतत्रात: पूर्वपश्चिमौ ॥ तत्रपुण्यफलाद्भाग: कृतोराहोस्तुविष्णुनेत्याद्यो वह्निपुराणेभेदनामाध्याय: ॥ अथभचक्रभ्रमणव्यवस्थामाहसिद्धान्तशिरोमणौ ॥ निरक्षदेशेक्षितिमंडलोपगौध्रुवौनर: पश्यतिदक्षिणोत्तरौ । तदाश्रितंखेजलयन्त्रवत्सदाभ्रमद्भचक्रंनिजमस्तकोपरि ॥ उदग्दिशंयातियथायथानरस्तथातथाखान्नतमृक्षमंडलम् । उदग्ध्रुवंपश्यतिचोन्नतं

क्षितेस्तदन्तरेयोजनजाःपलांशकाः ॥ योजनसङ्ख्याभांशै ३६०गुणिता कुपरिधिहृता४९६७भवन्त्यंशा : भूमौकक्षायांवाभागेभ्योयोजनानिच व्यस्तम् ॥ इति ॥

भजन् । त्रि० विभजति । भागकर्त्तरि ॥ सेवाकर्त्तरि । सेवति ॥ भजति । भजसेवायाम् । लटःशत्रादेश : ॥

भजनम् । न० भक्तौ ॥ भागे ॥ सेवायाम् ॥ भजेर्भावेल्युट् ॥ दारास्तेयेभजनसहायापुत्रास्तेयेतद्धनकायाः । धनमर्पितद्धरिभजनार्थंनोचेदेतत्सर्वंव्यर्थम् ॥

भजमान : । त्रि० औपयिके । न्यायागते ॥ शरणागते ॥ भजतेफलमनुवध्नाति । भज० । ताच्छील्येति० चानश् । शानज्वा ॥ भागकर्त्तरि ॥ सेवाकर्त्तरि ॥

भजिष्णु : । त्रि० भजनशीले ॥

भञ्जक : । पुं० त्रि० भञ्जनकर्त्तरि ॥ भनक्ति । भञ्जो० । लट : शतृ ॥

भञ्जनम् । न० खंडने ॥ भञ्जेर्भावेल्युट् ।

भञ्जनक : । पुं० मुखरोगविशेषे । यथा । वक्त्रं वक्रं भवेद्यस्य दन्तभंगश्च जायते । कफवातकृतोव्याधि : स भञ्जनकसंज्ञित : ॥

भञ्जरु : । पुं० देवकुलोद्भूततरौ । काचिमे ॥

भञ्जा । स्त्री० अन्नपूर्णायांदेव्याम् ॥

भञ्जित : । त्रि० खंडिते ॥

भट : । पुं० योद्धरि । वीरे ॥ पामरविशेषे ॥ म्लेच्छप्रभेदे ॥ मिथ्याभाषिणिसेवके ॥ रात्रिचरे ॥ वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ यथा । वर्द्धकाराद्भटोजातोनटिक्यांवरवाहक : । इ० प० पु० ॥ भटति । भटभृतौ । पचाद्यच् ॥

भटा । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् । राखालशसा० इ० दे० भा० ॥

भटित्रम् । न० शूलाकृते । शूल्ये । शूलपक्वमांसे । शूला० इ० भा० भटतिभक्ष्यतेवा । भट० । अशित्रादिति० इत्र : ॥

भटी । स्त्री० भटयोषिति ॥

भट्ट : । पुं० मीमांसकविशेषे भाट० इ० भा० प्र० वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ तस्योत्पत्तिर्ब्रह्मवैवर्त्ते यथा । वैश्यायांशूद्रवीर्येण पुमानेकोवभूव ह । सभट्टोवावदूकश्चसर्वेषांस्तुतिपाठक : ॥ अपिच तत्रैव । क्षत्रियाद्विप्रकन्यायांभट्टोजातोनुवाचकः । इति ॥ शिविरान्तिकेराज्ञातस्यवासोदेय : । यथा । भट्टं वैद्यं पुष्पकारंस्थापयेच्छिविरान्तिके । इ० ॥

भट्टाचार्य : । पुं० भट्टाचार्ययोर्मताभिज्ञे ॥ तुतातभट्टमतंमीमांसाशास्त्रम् उदयनाचार्यमतंन्यायशास्त्रम्०एत

दुभयमतनिष्णातोभट्टाचार्य : ॥

भट्टार : । त्रि॰ पूज्ये ॥ भटति । भट । क्विप् । भट्चासौतारश्च । पृषोदरादि : ॥ भट्टं ऋच्छतिवा । कर्मण्यण् ॥

भट्टारक : । पुं॰ नाट्यवाचा॰नृपे ॥ नाट्योक्ता॰देवे ॥ तथा॰ तपोधने ॥ त्रि॰ पूज्ये ॥ भटति । भटपरिभाषणे । क्विप् । भट्चासौतारकश्च । पृषोदरादित्वात्॰ ष्टुत्वनिषेधोन ॥ भट्टं स्वामित्वम्॰ऋच्छतिवा । कर्मण्यण् । तत : स्वार्थेक : ॥

भट्टारकवार : । पुं॰ आदित्यवारे ॥

भट्टि : । पुं॰ सनाम्नाप्रसिद्धे रामकथाश्रयेमहाकाव्ये ॥

भट्टिनी । स्त्री॰ नाट्योक्ताऽकृताभिषेकायांराजयोषायाम् ॥ ब्राह्मण्याम्

भड : । पुं॰ वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ सतुलेटात्तीवरकन्यायांजात : । यथा । लेटस्तीवरकन्यायांजनयामासषण्नरान् । माल्लं मल्लं मातरञ्च भडं कोलञ्चकन्दरम् ॥ ब्र॰ व्र॰ वै॰ पु॰ ॥

भडाग्नि : । पुं॰ अग्निविशेषे ॥ भडइतिशब्दयुक्ते वह्नौ ॥

भडिल : । पुं॰ शूरे ॥ सेवके ॥ भडइतिसौत्रोधातु : । सलिकल्यनिमहिभडिभंडिशंडिपिंडितुंडिकुकिभूभ्यइलजिति॰ इलच् ॥

भणित : । त्रि॰ कथिते । शब्दिते ॥

भणिति : । स्त्री॰ वाचि ॥

भण्टाकी । स्त्री॰ वार्ताक्याम् ॥ भण्यते॰ भण्यतेवा । भटभृतौ॰ भणशब्देवा । पिनाकादयश्चेतिसाधु : ॥ वृहत्याम् ॥

भण्टिका । स्त्री॰ वृन्ताके । भटा॰ भण्टा॰ इ॰ भा॰ ॥

भण्टुक : । पुं॰ श्योनाकवृक्षे ॥

भण्ड : । पुं॰ चाटुवटौ । अश्लीलभाषिणिभांड॰इ॰भा॰ ॥ भंडते । भडिकल्याणे॰ पचाद्यच् ॥

भंडक : । पुं॰ खञ्जनखगे ।।

भंडनम् । न॰ कवचे ॥ युद्धे ॥ खलीकाकारे ॥

भंडहासिनी । स्त्री॰ वेश्यायाम् ॥

भंडि : । स्त्री॰ वीच्याम् ॥

भंडिका । स्त्री॰ मञ्जिष्ठायाम् ॥

भंडिर : पुं॰ भंडिले ॥ शिरीषवृक्षे ॥ रलयोरेकत्त्वम् ॥

भण्डिल: पुं॰ । शिरीषवृक्षे भण्डते । भडिकल्याणे॰ परिभाषणेवा । सलिकलीति॰ इलच् । त्रि॰ दूते । शुभे ॥ शिल्पिनि ॥

भण्डी । स्त्री॰ मञ्जिष्ठायाम् ॥ भण्डति । भण्डश्चाभण्डने । पचाद्यच् । गौ॰ ङीष् ॥ शिरीषवृक्षे ।

भण्डीतकी । स्त्री॰ मंजिष्ठायाम् ॥

भण्डीर : । पुं॰ कोविदारे । काश्च

नारे ॥ तण्डुलीयबीजे ॥ शिरीषवृक्षे ॥ भण्डेरोरन् ॥

भण्डीरलतिका । स्त्री॰ मञ्जिष्ठायाम् ॥

भण्डीरी । स्त्री॰ मंजिष्ठायाम् ॥ भण्डति । भण्डश्चामर्द्दने । वा॰ ईरन् गौ॰ ॥

भण्डील : । पुं॰ मंजिष्ठायाम् ॥

भण्डुक: । पुं॰ मत्स्यविशेषे । भाकुर॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥

भण्डूक : । पुं॰ श्योनाकवृक्षे ॥

भदन्त : । पुं॰ सौगतादिबुद्धे ॥ सुतेजसि ॥ मायादेवीसुते ॥ त्रि॰ प्रव्रजिते ॥ पूज्ये ॥ भंदते ॥ भदि कल्याणेसुखेच । भन्देर्नलोपश्चेतिझच् ॥

भद्दाक: । पुं॰ न॰ मंगले ॥ भन्दते । भदि॰ । पिनाकादित्त्वात्साधु: ॥

भद्दम् । न॰ कल्याणे ॥ शर्मणि । सौख्ये ॥

भद्र : । पुं॰ शिवे ॥ खंजरीट ॥ वृषभे ॥ कदम्बके । करिजातिविशेषे ॥ नवशुक्लबलान्तर्गतबलदेवे । रामचरे ॥ स्नुह्याम् ॥ न॰ मङ्गले ॥ मुस्ते ॥ काञ्चने ॥ त्रि॰ श्रेष्ठे । भन्दनीये ॥ स्तुत्ये ॥ साधौ ॥ पुं॰ स्त्री॰ करणान्तरे । विष्टिसंज्ञके ॥ मृणाले॰ । भन्दते । भदि॰ । ऋज्रेन्द्रेतिरन्॰ भन्देर्नलोपश्चनिपात्यते ॥

भद्रक : । पुं॰ देवदारुणि ॥ सुपार्श्वाख्यविष्कम्भशैलमूले॰ धृतिमन्नामकाननम्॰ तत्रत्यहृदे ॥ न॰ भद्रमुस्तके ॥ त्रि॰ मनोज्ञे

भद्रकण्ट : । पुं॰ गोक्षुरे ॥

भद्रकर्ण : । पुं॰ सिद्धस्थानविशेषे ॥ भद्राख्याङ्गद्रकर्णके ॥

भद्रकर्णह्रद : । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥

भद्रकर्णी । स्त्री॰ गन्धालिकायाम् ॥ ॥ गोकर्णाधिवासिन्यांदेव्याम् ॥

भद्रकाली । स्त्री॰ कात्यायन्याम् । महिषमर्द्दिन्याम् ॥ औषधीभेदे । गंधोल्याम् ॥ भद्रं कल्याणं कालयति वर्द्धयति । कर्मण्यण् भद्राचासौकालीचेतिवा ॥

भद्रकाशी । स्त्री॰ भद्रमुस्तायाम् ॥

भद्रकुम्भ : । पुं॰ पूर्णकुम्भे । भद्रस्य॰ भद्रोवाकुंभ :

भद्रगन्धिका । स्त्री॰ मुस्तके ॥

भद्रङ्कर : । त्रि॰ क्षेमङ्करे । शुभङ्करे ॥

भद्रचूड : । पुं॰ स्नुहीभेदे । लङ्कास्थायिनि ॥

भद्रज : । पुं॰ इन्द्रयवे ॥

भद्रतरुणी । स्त्री॰ कुब्जकवृक्षे ॥

भद्रतुरगम् । न॰ जम्बूद्वीपस्यनववर्षान्तर्गतवर्षविशेषे ॥ यथा ।

माल्यवज्जलधिमध्यवर्त्ति यत् तत्तु भद्रतुरगं जगुर्बुधाः ॥ इ० सिद्धान्तशिरोमणिः ॥

भद्रदन्तिका । स्त्री० दन्तीवृक्षप्रभेदे । क्षीरकहायाम् । जयावहायाम् ॥

भद्रदारु: । पुं० न० देवदारुणि ॥ न० सरलवृक्षे ॥ भद्रं दारु ॥

भद्रदार्वादिक: । पुं० औषधगणवि० ॥

भद्रनामा । पुं० काष्ठकुट्टखगे ॥

भद्रनामिका । स्त्री० त्रायन्तीवृक्षे । वहला० गौ० दे० भा० प्र० ॥

भद्रनिधि: । पुं० महादानविशेषे ॥

भद्रपत्नी । स्त्री० सुभगायाम् ॥ भद्रः पतिर्यस्याः ० इतिविग्रहे० नित्यं सपत्न्यादिष्वितिपतिशव्दस्यनान्तादेशे० नान्तलक्षणोङीप् ॥

भद्रपदा: । स्त्री० प्रोष्ठपदासु । पूर्वभाद्रपदोत्तरभाद्रपदनक्षत्रयो: ॥ भद्रं पदं यासाम्० ता: । अचारो घाबहुत्वं ॥

भद्रपर्णी । स्त्री० गम्भार्याम् ॥ भद्राणिपर्णान्यस्या: । पाककर्णेतिङीष् ॥ प्रसारण्याम् ॥

भद्रपीठ: । पुं० सिंहासने ॥

भद्रबलन: । पुं० वलरामे ॥

भद्रवला । स्त्री० लताविशेषे । प्रसारण्याम् । कटम्भरायाम् ॥ भद्रं बलमस्या: ॥ बलायाम् ॥

भद्रमल्लिका । स्त्री० वेल्लीतिख्यातपुष्पे ॥

भद्रमल्ली । स्त्री० अपराजितायाम् ॥

भद्रमुञ्ज: । पुं० शरे । इक्षुवेष्टने । सरकण्डा० इ० भा० ॥

भद्रमुस्त: । पुं० भद्रमुस्तके ॥ भद्रस्यासौमुस्तकश्च ॥

भद्रमुस्तक: । पुं० नागरमुस्तके ॥ भद्रश्चासौमुस्तश्च ॥

भद्रमुस्ता । स्त्री० भद्रमुस्तके । गुन्द्रायाम् ॥

भद्रयवम् । न० कुटजफले । कलिङ्गे । इन्द्रयवे ॥ यवाकारबीजत्वाद्यवम् । भद्रश्चतद्यवं च ॥

भद्ररेणु: । पुं० ऐरावतहस्तिनि ॥

भद्रवट: । पुं० भौमतीर्थविशेषे ॥

भद्रवत् । न० देवदारुणि ॥

भद्रवती । स्त्री भद्रपर्ण्याम् ॥ कट्फले ॥

भद्रवर्मा । पुं० नवमालिकायाम् नवाल्याम् । नवारा० इ० भा० ॥

भद्रवल्लिका । स्त्री० गोपवल्ल्याम् । अनन्तमूल० इ० भा० प्र० ॥

भद्रवल्ली । स्त्री० मल्लिकायाम् ॥ माधवीलतायाम् । लताविशेषे । शातभीरौ । अष्टापदिकायाम् ।

मदनमाली०डू० हापरमाली०डू० च०गौ०दे०भा० ॥

भद्रश्रयम् न० चन्दने ॥

भद्रश्रीः । पुं० चन्दनवृक्षे ॥ भद्रा श्रीरस्य ॥

भद्रसोमा । स्त्री० गङ्गायाम् ॥

भद्रा । स्त्री० रास्नायाम् ॥ कृष्णायाम् ॥ व्योमनद्याम् ॥ यथा । भद्रा तथोत्तरगिरीन् उत्तरांश्चतथाकुरून् अतीत्योत्तरअम्भोधिमभ्येति च महामुने ॥ प्रसारिण्याम् ॥ कट्फले ॥ अनन्तायाम् ॥ तिथिभेदे । द्वितीयासप्तमीद्वादशीषु ॥ जीवन्त्याम् । अपराजितायाम् ॥ नील्याम् ॥ बलायाम् ॥ शम्याम् ॥ वचायाम् ॥ दन्त्याम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ श्वेतदूर्वायाम् ॥ काश्मर्याम् ॥ सारिवाविशेषे ॥ गवि ॥ काकोदुम्बरिकायाम् ॥ बुद्धशक्तिविशेषे । तारायाम् ॥ छायागर्भजातसूर्यकन्यायाम् ॥ श्रीकृष्णभगिन्याम् ॥ सुभद्रायाम् । दुर्गायाम् ॥ यथा । भद्रास्याद्भद्रकर्णिके० इति ॥ विष्ट्याम् ॥ यथा । शुक्ले पूर्वार्द्धेऽष्टमी पञ्चदश्योर्भद्रैकादश्यांचतुर्थ्यां परार्द्धे । कृष्णेऽन्त्यार्द्धे स्यात्तृतीयादशम्योः पूर्वे भागे सप्तमीशम्भुतिथ्योः ॥ विहायविषरौद्राणिविष्टिं सर्वं च वर्जयेत् । विष्टिशेषेचिदण्डे हिपुच्छे कार्यं जयावहम् ॥

भद्राकरणम् । न० मुण्डने

भद्राक्षः । त्रि० शोभननेत्रे ॥

भद्रात्मजः । पुं० खड्गे ॥

भद्रारकः । पुं० अष्टादशक्षुद्रद्वीपान्तर्गतद्वीपविशेषे

भद्रालपत्रिका । स्त्री०)
भद्राली । स्त्री०) गन्धाल्याम् ॥

भद्रावती । स्त्री० कट्फलवृक्षे ॥

भद्राश्वम् । न० भुवोनववर्षान्तर्गतवर्षविशेषे । इलावृतवर्षे ॥ भद्राश्वम् माल्यवत्प्राच्यांवर्षं भद्रजनाकुलम् ॥

भद्रासनम् । न० नृपासने ॥ भद्रञ्च तदासनं च ॥ तृतीययोगाङ्गविशेषे तद्यथा । सीवन्याः पार्श्वयोर्न्यस्येद्गुल्फयुग्मं सुनिश्चलम् । वृषणाधः पादपार्ष्णी पाणिभ्यां परिबन्धयेत् ॥ भद्रासनं समुद्दिष्टं योगिभिः सारकल्पितम् ॥

भद्रेश्वरः । पुं० कल्पग्रामस्थशिवे ॥ शिवप्राप्त्यर्थं दुर्गाराधितहिमालयस्य पार्थिवशिवलिङ्गे ॥

भद्रैला । स्त्री० स्थूलैलायाम् ॥

भद्रोदनी । स्त्री० बलायाम् । बरिआरा०डू० भा० ॥ नागबलायाम् ॥

भन्दम् । न० कल्याणे ॥ पचाद्यच् ॥

भन्दिल:। पुं॰ दूते न॰ शुभे॥ कम्पे॥

भन्भ्रुक:। पुं॰ भारतवर्षान्तर्गतदेशविशेषे॥

भपञ्जर:। पुं॰ नक्षत्रचक्रे॥

भपति:। सुधांशौ॥ भानांपति:॥

भम्भ:। पुं॰ धूमे॥

भम्भरालिका। स्त्री॰ भङ्गार्याम्। दंशे॥

भम्भराली। स्त्री॰ मक्षिकायाम्॥ दंशे॥

भम्भासार:। पुं॰ मगधराजविशेषे। श्रेणिके।

भयम्। न॰ घोरे। भयङ्करे॥ कुब्जकप्रसूने। प्रतिभये। दरे। त्रासे। भीतौ। भियि। साध्वसे। अनागतप्रतिकूलप्रतिसन्धाने॥ तल्लक्षणानियथा। रौद्रशक्त्यातुजनितं चित्तवैक्लव्यदं भयम्। व्याघ्रादिदर्शनाधीनचित्तवृत्तिविशेषे॥ भयम्॥ गर्भवासादिदु:खरूपम्। रागविषयस्य विनाशके समुपस्थितेतन्निवारणासामर्थ्यमात्मनोमन्यमानस्य दैन्यात्मकश्चित्तवृत्तिविशेष:॥ सर्वान् विषयान्परित्यज्यज्ञानमार्गेकथंजीवितव्यमितित्रास:॥ अनिष्टहेतूपनिपाते तत्परित्यागानर्हताज्ञानम्॥ परत: स्वानिष्टसम्भावनायाम्। भयं द्वितीयाभिनिवेशत: स्यात्॥ यथा व्याघ्राद्बिभेति॰व्याघ्राधीनत्वेनस्वीयमरणं सम्भावयतीति॥ बिभेत्यस्मात्। ञिभीभये। अज्विधौ भयादीनामुपसङ्ख्यानं नपुंसके क्तादिनिवृत्त्यर्थम्॥ बिभेत्यनेनेति विग्रहे॰ एरजितिकरणेऽच्॥ भयं द्विविधम्। दैवम्॰मानुषञ्च। यथा हकामकन्दक:। हुताशनोजलं व्याधिर्दुर्भिक्षं मरणं तथा। इतिपञ्चविधं दैवं मानुषंव्यसनं तत:॥ आयुक्तकेभ्यश्चौरेभ्य: परेभ्योराजवल्लभात्। पृथिवीपतिलोभाच्चनराणांपंचधाभयमिति। आगते भये॰अभीतवत्स्थातव्यम्। यथा। तावद्भयस्यभेतव्यंयावद्भयमनागतम्। उत्पन्ने तुभयेतीव्रे स्थातव्यं तैरभीतवत्॥ पुं॰ रोगे॥

भयङ्कर:। पुं॰ डुण्डुलपक्षिणि। त्रि॰ भयोत्पादके। भैरवे। दारुणे। भीषणे। भयानके॥ भयंकरोति। मेघर्त्तिभयेषु कृञइति खच्। मुमागम:॥ पुं॰ यात्रायोगान्तरे॥ यथा। एकत्र गौशुक्रजीवौस्थतामन्योन्यसप्तगौ। भयङ्कराख्योयोगोयं यातुर्भीति प्रदायक:॥

भयडिण्डिम:। पुं॰ सङ्ग्रामपटहे॥

भयद्रुतः । त्रि॰ कान्दिशीके । भीत्यापलायिते ॥ यद्रुद्रुतवत् । द्रुगतौ । कर्त्तरिक्तः । भयात्द्रुतः । पंचमीतियोगविभागात्समासः ॥

भयनाशिनी । स्त्री॰ भयनाशकर्त्र्याम् । विद्यायाम् ॥ त्रायमाणालताम् ॥

भयभीतः । त्रि॰ त्रासेनातङ्किते ॥ यथा । एकतोभयभीतस्यप्राणिनः प्राणरक्षणम् । नातोगुरुतमोधर्मः कश्चिदन्योस्तिखे चरेति ॥ वह्निपुराणे शिविराजोपाख्यानं ॥

भयभ्रष्टः । त्रि॰ भयद्रुते ॥

भयानकः । पुं॰ व्याघ्रे ॥ राहौ ॥ शृङ्गाराद्यष्टरसान्तर्गतषष्ठरसे ॥ त्रि॰ भयानके । भीषणे ॥ बिभेत्यस्मात् । ञिभी॰ आनकः शीङ्भियस्त्यानकः ॥

भयापहः । पुं॰ राजनि ॥ परमेश्वरे ॥ भयं संसारजंमुमुक्षूणामपहंतीति । हन॰ । अन्येभ्योपिदृश्यतइतिडः । भयमपवद्ध्याहा । आशिषिहनइतिडः ॥ त्रि॰ भयापहरणकर्त्तरि ॥

भयावहः । त्रि॰ भयङ्करे ॥

भरः । पुं॰ अतिशये । भरति । भृञ॰ । पचाद्यच् ॥ भरणं भरः । पुंसीतिघो वा ॥ अस्यद्रव्यवाचित्वेपि॰पुंस्त्वमेव । घञजबन्ताः पुंसीतिवचनात् ॥ पर्व्वते ॥ भं नक्षत्रं राति । रा॰ कः । यत्ने ॥ भारे ॥ शेते धराभराक्रान्ते शेषे नारायणः स्वयम् । लक्ष्मीवन्तोनजानन्तिदुःसहांपरवेदनाम् ॥

भरटः । पुं॰ कुम्भकारे ॥ भृतके ॥ बिभर्त्ति । डुभृञ॰ जनिदृत्यादिना॰ रटच् ॥

भरणम् । न॰ वेतने ॥ भृतौ । मूल्ये ॥ भ्रियतेऽनेन । भृञ॰ ल्युट् ॥ पोषणे ॥ यथा । भरणं पोष्यवर्गस्यप्रशस्तं स्वर्गसाधनम् । नरकं पीडनेचाऽस्यतस्माद्यत्नेनतं भरेत् ॥ पुं॰ भरणीनक्षत्रे ॥

भरणी । स्त्री॰ द्वितीयनक्षत्रे । यमदैवते ॥ तत्रजातस्यफलम्॰ यथा । सदापकीर्त्तिर्हिमहापवादोनानाविनोदैःसविनीतकालः । जलेविलासीचपलःखलः स्यात् प्राणिप्रणीतोभरणीषुजातः ॥ प्राणिप्रणीतः प्राणिभिक्षिप्तः ॥ घोषके ॥ टित्वान्ङीप् ॥

भरणीभूः । पुं॰ राहुग्रहे ॥

भरणीयः । त्रि॰ पोष्ये । भरणयोग्ये ॥

भरण्डः । पुं॰ स्वामिनि । कृमौ ॥ नृपे ॥ वृषे ॥ भरति । भृञ॰ । अण्डन्कृसृभृवृञः । इत्यण्डन् ॥

भरण्डा । स्त्री॰ भूमौ ॥

भरण्यम्। न॰ वेतने। मूल्ये ॥ भरणे साधु। तत्रसाधुरितियत् ॥

भरण्यभुक्। त्रि॰ वैतनिके। कर्मकरे। मूल्येनकर्म्म कुर्वति ॥ भरण्यं वेतनंभुङ्क्ते। क्विप् ॥

भरण्या। स्त्री॰ वेतने ॥

भरण्याह्वा। स्त्री॰ रामदूतीतिगौ॰दे॰ख्यातायांपूर्व्वपुष्प्याम् ॥

भरण्युः। पुं॰ शरण्ये ॥

भरतः। पुं॰ नाट्यशास्त्रे ॥ अलङ्कारादिशास्त्रस्यसूत्रकारे॰मुनौ ॥ रामानुजे ॥ शबरे ॥ क्षेत्रे ॥ भरतात्मजे ॥ देवर्षिविशेषे ॥ तन्तुवाये ॥ नटे ॥ भरतस्यमुनेः शिष्यः। तस्येदमित्यण्। संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः ॥ यद्वा। बिभर्ति स्वाङ्गं। डुभृञ्॰। भृमृदृशीत्यतच् ॥ चन्द्रवंशीयनृपविशेषस्यदुष्यन्तस्यपुत्रे। शाकुन्तलेये। दौष्यन्तौ। सर्वदमने ॥ निरुक्तिरस्यश्रीभागवते। माताभस्त्रापितुः पुत्रोयेनजातासएवसः। भरस्वपुत्रंदुष्यन्तमावमंस्थाः शकुन्तलाम् ॥ इति ॥ ऋषभदेवादिन्द्रदत्तजयन्त्यांकन्यायामुत्पन्नशतपुत्रान्तर्गतज्येष्ठपुत्रे ॥ यथा ॥ अथाहभगवानृषभदेवः स्वं वर्षंकर्मक्षेत्रमनुमन्यमानः प्रदर्शितगुरुकुलवासोलब्धवरैर्गुरुभिरनुज्ञातोगृहमेधिनांधर्माननुशिक्षमाणोजयन्त्यामिन्द्रदत्तायामुभयविधंकर्मसमाम्नाय मभियुञ्जन्नात्मजानामात्मसमानानांशतं जनयामास। येषांखलुमहायोगीभरतोज्येष्ठः श्रेष्ठगुणआसीत्॰येनेदंवर्षंभारतमितिव्यपदिशन्तीति ॥ पावकस्यपुत्रे ॥

भरतखण्डम्। न॰ भारतवर्षान्तर्गतकुमारिकाखण्डे ॥

भरतज्ञः। त्रि॰ नाट्यशास्त्रज्ञे ॥

भरतपुङ्गवः। पुं॰ गाङ्गेये। भीष्मे

भरतपुत्रकः। पुं॰ शैलूषे। नटे ॥

भरतप्रसूः। स्त्री॰ कैकय्याम् ॥

भरताग्रजः। पुं॰ श्रीरामचन्द्रे ॥

भरथः। पुं॰ लोकपाले ॥ बिभर्त्ति। डुभृञ्॰। भृञश्चिदित्यथः ॥

भरद्वाजः। पुं॰ मुनिविशेषे ॥ व्याघ्राटे। भारुइ॰गौ॰दे॰भा॰प्र॰पक्षिणि। भर्दुल॰इ॰भा॰ ॥ गुरोः पुत्रे। उतथ्यपत्न्याम्ममतायांवृहस्पतेर्वीर्य्याज्जातेमुनिविशेषे ॥ अस्य नामनिर्वचनंयथाविष्णुपुराणे। मूढेभरद्वाजमिमं॰भरद्वाजंवृहस्पते। यातौयदुक्त्वापितरौभरद्वाजस्ततस्त्वयम् ॥ इति ॥ भरनृधारकोवाजोऽस्य। यद्वा। भरद्वाजस्यापत्यम्। ऋष्यण्। संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभावः ॥

भरवान्। पुं॰ शिवे ॥ भरश्चन्द्रोस्त्य

स्य । मतुप् ॥ भरसहिष्णौ ॥

भरिणी । स्त्री॰ हरिद्वर्णे । हरा॰इ॰ भा॰ ॥

भरित: । पुं॰ हरिद्वर्णे ॥ त्रि॰तद्वति ॥ भृते ॥ पुष्टे ॥ परिपूर्णे । भरा॰ इ॰भा॰ ॥ भर: सञ्जातोस्य । ता॰ इतच् ॥

भरिता । स्त्री॰ हरितायाम् ॥

भरिमा । पुं॰ भरणे ॥ कुटुम्बे ॥ भरति॰विभर्त्ति वा । भृञ्॰डुभृञ्॰ वा । हृभृधृसृस्तृशृभ्यइमनिच् ॥

भरु: । पुं॰ स्वर्णे । कनके ॥ हरे । शिवे ॥ भर्त्तरि । स्वामिनि । भरति॰विभर्त्ति वा । भृञ्॰डुभृञ्॰ वा । भृमृशीतॄचरित्सरितनिधनिमिमस्जिभ्यउ: ॥

भरुज: । पुं॰ चुद्रशृगाले ॥

भरुटम् । न॰ निष्क्वाथपक्वमांसे ॥

भरुटकम् । न॰ भृष्टामिषे ॥

भर्ग्ग: । पुं॰ स्मरहरे । शिवे ॥ भर्जते । भृजीभर्जने । प॰ अच् । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् ॥ भृज्यन्ते कामादयोऽनेनेतिवा । हलश्चेतिघञ् ॥ भृज्यते॰ पच्यते जगदनेनेतिवा ॥ सवितृमण्डलगतादित्यरूपे पुरुषे ॥ चिन्तयामोवयं भर्गं धियोयोन: प्रचोदयात् । धर्म्मार्थकाममोक्षेषु बुद्धिवृत्ती: पुन: पुन: ॥ अपिच । भ्रस्ज पाकेभवेद्धातुर्यस्मात् पाचयतेह्यसौ । भ्राजते दीप्यते यस्माज्जगच्चान्ते हरत्यपि ॥ कालाग्निरूपमास्थाय सप्तार्चि: सप्तरश्मिभि: । भ्राजते यत् स्वरूपेण तस्माद्भर्ग: स उच्यते ॥ भेतिभीषयते लोकान् रेति रञ्जयते प्रजा: । गत्यागच्छत्यजस्रं यो भगवान् भर्ग उच्यते ॥ इतियोगियाज्ञवल्क्य: ॥

भर्ग: । न॰ तेजसि ॥ भर्जते । भृजीभर्जने । अञ्च्यञ्जियुजिभृजिभ्य: कुश्चेत्यसुन्॰ कवर्गश्चान्तादेश: । भर्गसी॰ इत्यादि ॥ स्वरूपभूते तेजसि ॥

भर्ग्य: । पुं॰ शिवे ॥ भर्जते । भृजी॰ । ऋहलोर्ण्यत् । चजोरिति कुत्वम् ॥

भर्जनम् । न॰ भृष्टौ । भूनना॰ इ॰ भा॰ ॥

भर्जित: त्रि॰ दग्धे ॥ भृजी॰ । क्त: ॥

भर्तव्य: । त्रि॰ भरणीये । पोषणीये ॥ वृद्धौचमातापितरौसाध्वीभार्या सुत: शिशु: । अप्यकार्यशतं कृत्वाभर्तव्यामनुरब्रवीत् ॥

भर्त्ता । पुं॰ स्वामिनि । नाथे । पत्यौ । परिवृढे । नेतरि ॥ विष्णौ ॥ प्रपञ्चस्याधिष्ठानत्वे भरणात् ॥ विभर्त्ति स्वाध्यस्तं सर्वमधिष्ठान

तयाधारयति सत्तास्फूर्त्तिप्रदानेनपोषयतिवेति विभर्त्तेर्धारणपोषणार्थात् तृच् ॥ त्रि॰ धातरि । धारके ॥ सुखसाधनस्यदातरि ॥ देहेन्द्रियमनोबुद्धीनांसंहतानां॰ चैतन्याभासविशिष्टानां॰स्वसत्तया स्फुरणेन धारयितरि ॥ बिभर्त्ति भरतिवा । डुभृञ्॰ भृञ्॰वा । तृच् ॥

भर्तृदारकः । पुं॰ नाट्योक्त्यायुवराजे । द्रियते । दृङ् आदरे॰ तुदादिः । ण्वुल् । भर्त्तृराज्ञो दारकः ॥

भर्तृदारिका । स्त्री॰ नाट्योक्तौराजकन्यायाम् ॥ भर्त्तृराज्ञोदारिका ॥

भर्तृप्रपञ्चः । पुं॰ औपनिषदंमन्ये वेदान्तानांव्याख्यातृविशेषे ॥

भर्तृस्थानम् न॰ तीर्थविशेषे ॥ यत्रकार्त्तिकेयस्तिष्ठति ॥

भर्तृहरिः । पुं॰ व्याकरणकारिकाकर्त्तरिऋषिविशेषे ॥ स्वनाम्नाप्रसिद्धेकाव्यकर्त्तरिराजविशेषे ॥ सचविक्रमादित्यराजभ्राता ॥

भर्त्सनम् । न॰ अपकारगिरि । चौरोसित्वंघातयिष्यामित्वामित्याद्यपकारार्थवचने ॥ भर्त्सतर्जसन्तर्जने । ल्युट् ॥

भर्त्सपत्रिका । स्त्री॰ महानील्याम् ॥

भर्त्सितः । त्रि॰ अधिक्षिप्ते ॥

भर्म्मम् । न॰ ॥ स्वर्णे ॥ भृतौ ॥ नाभौ ॥

भर्म्मकम् । न॰ रोगविशेषे ॥ विडङ्गे ॥ कलधौते । सुवर्णे ॥

भर्म्मण्या । स्त्री॰ गणिकाशुल्के ॥

भर्म्म । न॰ भारे ॥ काञ्चने ॥ भृतौ । भरणे । पोषणे । कुमारभृत्याकुशलैरधिष्ठितेभिषग्भिराप्तैरथगर्भभर्मणीति रघुः । अत्रगर्भेहेमप्रभृतिषुइतिमल्लिनाथधृतःशाश्वतः ॥ नाभौ ॥ धुस्तूरे ॥ विभर्त्ति॰ भरतिवा । भ्रियतेऽनेनवा । डुभृञ्॰भृञ्॰ । मनिन् ॥

भलता । स्त्री॰ प्रसारण्यामोषधौ । राजबलायाम् ॥

भलन्दनः । पुं॰ कान्यकुब्जदेशीयनृपविशेषे ॥

भलूकः । पुं॰ भालुके ॥ भलते । भलभल्लपरिभाषणहिंसादानेषु ॥ उलूकादयश्चेतिसाधुः ॥

भल्लः । पुं॰ भल्लूके । ऋक्षे ॥ पुं॰ न॰ शस्त्रप्रभेदे । भाला॰ इ॰भा॰ ॥ बाणविशेषे ॥ स्नुहीदलफलोभल्लइतियादवः ॥ भल्लते । भल्ल॰ । पचाद्यच् ॥ न॰ भद्रे । शिवे ॥ इ॰ त्रि॰ शि॰ ॥

भल्लकः । पुं॰ भल्लूके ॥ संज्ञायां

कान् ॥

भल्लपुच्छी । स्त्री० गवेशकायाम् ॥

भल्लाट : । पुं० न० ऋषिध्वजराजपुरे

भल्लात : । पुं० भल्लातके ॥

भल्लातक : । पुं० अग्निमुख्याम् । अरुष्करे । शोथकृति । भावा० द्रू० भा० ॥ भल्लातकफलंपक्वं स्वादुपाकरसंलघु । कषायंपाचनंस्निग्धं तीक्ष्णोष्णं छेदिभेदिनम् ॥ मेध्यं वह्निकरंहन्तिकफवातव्रणोदरम् ॥ कुष्ठार्शोग्रहणीगुल्मशोफानाहज्वरक्रिमीन् ॥ तन्मज्जामधुरोवृष्योबृंहणोवातपित्तहा । वृन्तमारुष्करंस्वादुपित्तघ्नं केश्यमग्निकृत् ॥ भल्लातक : कषायोष्ण : शुक्रलोमधुरोलघु : । वातश्लेष्मोदरानाहकुष्ठार्शोग्रहणीगदान् ॥ हंतिगुल्मज्वरश्वित्रवह्निमान्द्यकृमिव्रणान् ॥ भल्लइवातति अत० । क्वुन् ॥

भल्लातकी । स्त्री० वीरवृक्षे । अग्निमुख्याम् । भल्लातके ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥

भल्लिका । स्त्री०) भल्ला
भल्ली । स्त्री०)तके ॥

भल्लु : । पुं० भल्लुके ॥ भल्लते । भल्ल० बाहुलकादु : ॥

भल्लुक : । पुं० दुर्वीषे । ऋक्षे । रींछ भालू ० द्रू० भा० संज्ञायांकन् ॥

भल्लूक : । पुं० ऋक्षे । भल्लुके ॥ भल्लते । भल्ल० । उलूकादित्वात्साधु : ॥ श्योनाकप्रभेदे ॥ कुक्कुरे ॥

भव : । पुं० ईशे । शिवे । शङ्करे । हरे ॥ क्षेमे । श्रेयसि ॥ समृद्धौ ॥ यंस्यावतारोभूतानांक्षेमायचभवायच ॥ संसारे ॥ अपामार्गलतेवायं विरुद्धफलदोभव : । प्रत्यग्दृशांविमोक्षायसंसारायपराग्दृशाम् ॥ सत्तायाम् ॥ प्राप्तौ । भद्राप्तौ ॥ उद्भवे । जन्मनि ॥ लग्नादेकादशे ॥ भवति० भवतेवासर्वम् । भू प्राप्तौ । पचाद्यच् । अन्तर्भावितण्यर्थोवा ॥ जन्मनितु० भावे० ऋदोरप् ॥ न० फलविशेषे । भव्ये । चालता० द्रू० गौ० दे० भा० त्रि० क्षेमान्विते ॥

भवघस्मर : । पुं० दावानले ॥

भवच्छिद् । त्रि० संसारनिवर्तके ॥ भवंछिनत्ति । छिदिर्० । सत्सूद्विषेत्यादिना० क्विप् ॥

भवान् । त्रि० युष्मदर्थे ॥ भाति । भादीप्तौ भातेर्डवतु : ॥ लिंगत्रयेरूपन्तु । भवान्० भवती०भवदिति॥ पूज्ये ॥ सति । विद्यमाने ॥ भवतेर्लट : शत्रादेशे । भवन्० भवन्तीभवत्० इतित्रिलिंगेरूपंबोध्यम् ॥ जायमाने ॥

भवती । स्त्री० विषाक्तवाणे ॥ पूज्यायाम् ॥ दीप्तमत्याम् ॥ उगितश्चेति ङीप् ॥

भवद्दारु । न० देवदारुवृक्षे ॥

भवदीयः । त्रि० भवत्के ॥ भवतामयम् । भवतष्ठक्छसाविति० छस् ॥

भवनम् । न० अगारे । मन्दिरे । गृहे ॥ भावे ॥ भवनम्त्यव । भू० । ल्युट् ॥ राशौ ॥ क्षेत्रे ॥

भवनाशनः । पुं० आत्मनोबोधे ॥

भवनाशिनी । स्त्री० सरयूंसरिति ॥

भवनीयः । त्रि० भवितव्ये ॥ उत्पत्त्यर्हे ॥

भवन्तः । पुं० कालसामान्ये ॥ वर्तमानकाले ॥ भवति० भूयाद्वा ॥ भू० तृभूवहिवसिभासिसाधिगडिमण्डिजिनन्दिभ्यश्चेति० झच्० सचषित् ॥

भवन्तिः । पुं० वर्तमानकाले ॥ भवति । भू० । भुवोझिच् ॥

भवन्ती । स्त्री० पूर्वाचार्याणांलटःसंज्ञायाम् ॥ यथा । अस्तिर्भवन्तीपरोऽप्रयुज्यमानोप्यस्तीत्यादिभाष्यम् ॥ षित्वान्ङीष् ॥

भवभावनः । त्रि० संसारकारणे ॥ भवः संसारस्तस्यभावनंयेन ॥ उत्पत्तिकृत्ये ॥

भवभूतिः । पुं० भोजराजस्यसभास्थे कविविशेषे । मालतीमाधवादिनाटककर्तरि । भूगर्भे ॥ महादेवस्यैश्वर्ये ॥

भवरुत् । पुं० प्रेतपटहे ॥

भवाघनाशिनी । स्त्री० गङ्गायाम् ॥

भवात्मजा । स्त्री० मनसादेव्याम् ॥

भवादृशः । त्रि० भवादृशे ॥ भवानिवपश्यति० भवन्तमिववा । दृशिर्प्रेक्षणे । त्यदादिष्वित्यत्र० क्सोऽपि वाच्यइति० क्सः० । आसर्वनाम्नइत्यत्र० दृक्षे चेतिवार्तिकादाकारोन्तादेशः ॥

भवादृक् । त्रि० भवादृशे ॥ भवानिवपश्यति० भवन्तमिववा । दृशिर्० । त्यदादिष्वितिक्विन् । आसर्वनाम्नः ॥

भवादृशः । त्रि० युष्मत्सदृशे । भवद्विधे ॥ भवानिवपश्यति० भवन्तमिववा । दृशिर्० त्यदादिषुदृशोनालोचनेकञ्चेति० कञ् । आसर्वनाम्नः इत्याकारोन्तादेशः ॥

भवानी । स्त्री० पार्वत्याम् । दुर्गायाम् ॥ भवस्यस्त्री । इन्द्रवरुणभवशर्वेत्यादिना० ङीषानुकौ ॥ परदेवतायाम् ॥ एकैवशक्तिः परमेश्वरस्यभिन्नाचतुर्धाव्यवहारकाले । भोगेभवानीपुरुषेषुविष्णुः कोपेषुकाली समरेषुदुर्गा ॥ चट्टलपीठवासिन्याम्बायाम् ॥

भवानीगुरुः । पुं० हिमालये ॥

भवानीपतिः । पुं० महादेवे ॥

भवापवर्गः । पुं० मोक्षे ॥ भवस्यापवर्गः नाशः ॥

भवाभीष्टः । पुं० गुग्गुलौ ॥

भवाब्धिः । पुं० संसाररूपसमुद्रे ॥ भवाब्धितरणोपायः कुलमार्गोहिनापरः ॥

भवायना । स्त्री० गङ्गायाम् ॥

भविकम् । न० भव्ये । कुशले ॥ भवोभद्राप्तिरत्रास्ति । अतइनिठनाविति ठन् ॥ त्रि० तद्वति ॥

भवितः । त्रि० अतीतोत्पत्तिके । भूते ॥

भवितव्यम् । त्रि० भवनीये ॥ भवितव्यमभवत्येव नारिकेलफलाम्बुवत् । गन्तव्यं गतमित्याहुर्गजभुक्तकपित्थवत् ॥

भवितव्यता । स्त्री० नियतौ । भाग्ये । अर्थानामनर्थानाञ्चावश्यंभावित्वे । कालभार्यायाम् ॥

भविता । त्रि० भविष्णौ ॥ भवनशीलः भू० । तृन्निति तृन् ॥

भविनः । त्रि० काव्यकर्त्तरि ॥

भविलः । पुं० भव्ये ॥ भवति । भू० । सलिकल्यनीत्यादिना० इलच् ॥ षिङ्गे । विदूषके ॥

भविष्णुः । त्रि० भवितरि । भूष्णौ ॥ भवनशीलः । भुवश्चेति० भवतेरिष्णुच् ॥

भविष्यम् । न० पञ्चशताधिकचतुर्द्दशसहस्रश्लोकात्मकेपुराणविशेषे ॥ यथा । चतुर्द्दशं भविष्यं स्यात् तथा पञ्चशतानि चेति श्रीभागवतम् ॥ अपि च । चतुर्द्दशसहस्राणितथा

पञ्चशतानि च । भविष्यं परिसंख्यातं मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिरिति देवीभागवतम् ॥ त्रि० भविष्यत्काले ॥

भविष्यत् । त्रि० आगामिकाले । वर्त्तमानप्रागभाव प्रतियोगिनिकाले ॥ वर्त्तमानकालोत्तरकालीनोत्पत्तिकत्वे । अनागते । श्वस्तने ॥

भव्यः । पुं० कर्मरंगतरौ ॥ न० अस्थनि ॥ फलविशेषे चालता० इ० गौ० दे० प्र० । वभेरक्चशोधने ॥ भव्यंस्वादुकषायाम्लं हृद्यमास्यविशोधनम् । तदेवपक्वं दोषघ्नं गुरुग्राहिविषापहम् ॥ पुं० न० रसभेदे ॥ त्रि० शुभे ॥ सत्ये ॥ योग्ये ॥ भाविनि ॥ जनिष्यमाणे ॥ भवति० भाव्यमनेनवा । भव्यगेयप्रवचनीयोपस्थानीयजन्याप्लाव्यापात्यावेति ० कर्त्तरि० भावेवायतासाधुः ॥

भव्या । स्त्री० उमायाम् । करिकणायाम् ॥

भषः । पुं० कुक्कुरे ॥ भषति । भष० । अच् ॥

भषकः । पुं० कुक्कुरे । शुनि ॥ भषति । भषपैशून्ये । क्वुन् ॥

भषणम् । न० बुक्कने । श्वरवे ॥

भष॰ल्युट् ॥

भषा । स्त्री॰ स्वर्णक्षीर्याम् ॥

भषी । स्त्री॰ शुन्याम् ॥ भषतिपान्थम् । भषभर्त्सने । पचाद्यौ॰ भषडितिपाठात्॰ टिड्ढेतिङीप् ॥

भसत् । स्त्री॰ भास्वरे ॥ योनौ ॥ जघने ॥ काले ॥ मांसे ॥ कारण्डवखगे ॥ प्लवे । भेलके । बभस्ति । भसभर्त्सनदीप्त्योः । शृदृभसोदिः ॥

भसनः । पुं॰ भ्रमरे ॥

भसन्तः । पुं॰ काले ॥

भसितम् । न॰ भस्मनि ॥

भसूचकः । पुं॰ दैवज्ञे ॥

भस्त्रका । स्त्री॰ चर्म्मप्रसेविकायाम् ॥

भस्त्रफला । स्त्री॰ ओषधिविशेषे ॥ भस्त्रेवफलान्यस्याः । पाककर्णेति प्राप्तं ङीषं बाधित्वा॰ सम्भस्त्राजिनेतिटाप् । ङ्यापोरितिह्रस्वः ॥

भस्त्रा । स्त्री॰ अग्निदीपकचर्मनिर्मितयन्त्रविशेषे । चर्मप्रसेविकायाम् ॥ जलादिनीयते येनलोहादि ध्मायते तथा । चर्म्मणोविकृतिः सा वै भस्त्राशास्त्रे प्रकीर्त्तिता ॥ भस्यतेऽनया । भसदीप्तौ । हुयामाश्रुभसिभ्यस्त्रन् । तितुत्रेतिनेट् । अजादित्वाट्टाप् ॥

भस्त्राका । स्त्री॰ भस्त्रिकायाम् । भस्त्रायां ॥

भस्त्रिकः । त्रि॰ भस्त्रयानलाहरणकर्त्तरि । भिस्ती॰इ॰भा॰ ॥ भस्त्रया हरति । भस्त्रादिभ्यः ष्ठन् ॥ स्त्री॰- भस्त्रिकी । षित्वान्ङीष् ॥

भस्मकः । पुं॰ रोगविशेषे ॥ तस्य निदानसम्प्राप्तिपूर्वकं लक्षणं । यथा । कट्वादिरूक्षान्नभुजां नराणां क्षीणे कफे मारुतपित्तवृद्धौ । अतिप्रवृद्धः पवनान्वितोऽग्नि भुक्तं क्षणाद्भस्म करोतियस्मात् । तस्मादसौभस्मकसंज्ञकोऽभूदुपेक्षितोयं पचते च धातून् ॥ अस्यसोपद्रवमरिष्टं यथा । तृट्स्वेददाहमूर्च्छादीन् कृत्वैवात्यग्निसम्भवान् । पक्त्वान्नमाशुधात्वादीन्सक्षिप्रं नाशयेद्ध्रुवम् ॥ इ॰

भस्मकारः । पुं॰ रजके ॥

भस्मगन्धा । स्त्री॰ रेणुकायाम् । हरेणौ ॥

भस्मगन्धिका । स्त्री॰ हरेणवामोषधौ । रेणुकायाम् ॥ भस्मनोगन्धः । भस्मगन्धोऽस्त्यस्याः । अतइनि । ठनाविति ठन् । टाप् ॥

भस्मगन्धिनी । स्त्री॰ रेणुकायाम् । हरेणाख्यौषधौ ॥ गन्धद्रव्यमेतदिति स्वामी ॥ भस्मगन्धोऽस्त्यस्याः अतइनिठनावितीनिः । ङीप् ॥

भस्मगर्भः । पुं॰ तिनिशद्रुमे ॥

भस्मगर्भा । स्त्री० कपिलवर्णपुष्पायां शिंशपायाम् ॥ रेणुकानामगन्धद्रव्ये । ओषधिभेदे ॥ भस्मगर्भेयस्याः शुक्लसारत्वात् ॥

भस्मतूलम् । न० ग्रामकूटे ॥ पांशुवर्षे ॥ हिमे ॥

भस्म । न० काष्ठादेरग्निकृतेविकारे । शिवाङ्गभूषणे । भूतौ । भसिते । विभूतौ ॥ बभस्ति । भसभर्त्सनदीप्त्योः । सर्वधातुभ्योमनिन् ॥ विनाभस्मत्रिपुण्ड्रेणविनारुद्राक्षमालया । पूजितोपिमहादेवोनस्यात्तस्यफलप्रदः ॥ अश्मरीविकारे ॥

भस्मरोहा । स्त्री० दग्धावृक्षे ॥

भस्मवेधकः । पुं० कर्पूरे ।

भस्मसात् अ० भस्मीभावे ॥ कृत्स्नं भस्मसम्पद्यते । विभाषासातिकार्त्स्न्ये०इतिसातिः प्रत्ययः ॥

भस्मस्नानम् । न० सप्तविधस्नानान्तर्गताग्नेयस्नाने ॥ यथा । आग्नेयंभस्मनास्नानंवायव्यंगोरजःस्मृतम् ॥

भस्माह्वयः । पुं० कर्पूरे ॥

भस्मितः । त्रि० दग्धे ॥

भा । स्त्री० भासि । प्रभायाम् । छवौ । दीप्तौ । रोचिषि ॥ ज्ञाने । चैतन्यरूपे ॥ यथा । अभारूपस्यविश्वस्य भानंभासन्निधेर्विना । कदाचिन्नावकल्पेतभाचाहंतेनसर्वगः ॥ भातिभादीप्तौ । हशिग्रहणात्०डः ।

टाप् ॥

भाकुटः । पुं० भेकटौ० इ० गौ० दे० भा० प्र० मत्स्ये ॥

भाकूटः । पुं० शैलप्रभेदे ॥ झषविशेषे । भेकटौ० इ० भा० ॥ भाकूटोमधुरः शीतोवृष्यः श्लेष्मकरोगुरुः । विष्टम्भजनकश्चापिरक्तपित्तहरःस्मृतः ॥

भाकोषः । पुं० सूर्ये ॥

भाक्तः । त्रि० औपचारिके । गौणे । लाक्षणिके ॥ भक्तसम्बन्धिनि ॥ अन्नेनपोष्ये । भाक्तिके ॥ भक्तमस्मैनियुक्तंदीयते । भक्तादणन्यतरस्यामित्यण् ॥ न० शालिधान्ये ॥ भक्तेसाधु । भक्ताण्णः इतिणः ॥

भाक्तिकः । त्रि० अन्नेनपोष्ये । भाक्ते ॥ भक्तमस्मैनियुक्तंदीयते । भक्तादणन्यतरस्यामितिपक्षेठक् ॥

भागः । पुं० अंशे । वण्टके ; स्वीक्रियमाणांशे ॥ रूप्यार्द्धके भाग्ये ॥ एकदेशे ॥ भज्यते । भजसेवायाम् । कर्मणिघञ् ॥ भागानामैश्वर्यादिषण्णांसमूहोवा । अण् ॥ राशेस्त्रिंशभागैकभागे ॥ त्रिंशांशकस्तथाराशेर्भागइत्यभिधीयतेइत्युक्तेः ॥

भागत्यागः । पुं० जहदजहल्लक्षणायाम् । विरुद्धांशपरित्यागे ॥

भागत्यागलक्षणा । स्त्री० जहदजहल्लक्षणायाम् । अंशान्तरपरित्यागेना-

शान्तरलक्षणायाम् ॥

भागधेयः । पुं० करे । राजस्वे । ग्रामादेराजग्राह्ये षष्ठभागादौ ॥ दायादे ॥ भागएव । भागरूपनामभ्यो धेयइति स्वार्थे० धेयप्रत्ययः ॥ न० भाग्ये । प्राक्तनेकर्म्मणि । दैवे ॥

भागलक्षणा । स्त्री० भागत्यागलक्षणायाम् ॥

भागलेख्यम् । न० भागपत्रे ॥ भागायलेख्यम् ॥

भागवतः । पुं० भगवद्भक्ते ॥ यथा । सर्वं देवान्परित्यज्यनित्यं भगवदाश्रयः । एतस्तदीयसेवायांसभागवतउच्यते ॥ शङ्खोयस्यगृहेनास्तिघण्टावागरुडान्विता । पुरतो वासुदेवस्यनसभागवतः कलौ ॥ उत्तमभागवतस्तु । सर्वभूतेषु यः पश्येद्भगवद्भावमात्मनः । भूतानि भगवत्यात्मन्येषभागवतोत्तमः ॥ नयस्यस्वपरइतिवित्तेष्वात्मनिवाभिदा । सर्वभूतसमः शान्तः सवैभागवतोत्तमः । गृहीत्वापीन्द्रियैरर्थान्योनद्वेष्टिनहृष्यति । विष्णोर्मायामिदंपश्यन्सवैभागवतोत्तमः ॥ शिवेचपरमेशाने विष्णौचपरमात्मनि । समबुद्ध्या प्रवर्त्तन्ते तेवैभागवतोत्तमाः ॥ भगवतोयम् । अण् ॥

भागवतम् । न० अष्टादशपुराणान्तर्गते अष्टादशसहस्रश्लोकात्मकेउपपुराणविशेषे ॥ महापुराणविशेषे ॥ तत्राष्टादशाध्यायोत्तरत्रिशताध्यायात्मकं देवीभागवतंनाममहापुराणं द्वात्रिंशदध्यायाधिकत्रिशताध्यायात्मकं विष्णुभागवतमितिविवेकः ॥ अष्टादशसहस्रंवैपुण्यंभागवतंकिलेतिदेवीभागवतम् ॥ आत्मतत्त्वदीपकेज्ञाने ॥ भगवताप्रोक्तम् । तेनप्रोक्तमित्यण् ॥ भगवत्या मायोपाधिकब्रह्मरूपिण्याः प्रातिपदिकं० सर्वंखल्विदमेवाहंनान्यदस्तिसनातनमित्यर्द्धश्लोकात्मकसूत्रभूतमेवसर्ववेदसारंसर्वंखल्विदंब्रह्मनेहनानास्तिकिञ्चनेतिसर्ववेदतात्पर्यार्थप्रतिपादकवाक्यार्थाभिलापकंपुराणंमन्त्ररूपंभगवत्या वटपत्रशयानायविष्णवेप्रकटीकृतं यत्तत् । भगवत्याप्रोक्तम् । तेनप्रोक्तमित्यण् ॥

भागिकम् । त्रि० भाग्ये । सवृद्धिकमुद्रादौ ॥ भागोरूपकस्यार्द्धंवृद्धिः आयः० शुल्कम्० उपदावाअस्मिन्दीयते । भागिकंशतम्० भागिकाविंशतिः । भागाद्यच्चेतिठन् ॥

भागी । त्रि० अंशिनि ॥ ग्राहिणि ॥ सम्पृचेत्यादिना० भजेर्घिनुण् ॥

भागिनेयः। पुं० भगिनीपुत्रे। स्वस्रीये॥ भगिन्याः अपत्यम्। स्त्रीभ्योढक्॥

भागिनेयी। स्त्री० भगिन्यास्त्वपत्ये। भानजी० इ० भा०॥ टिड्ढेति ङीप्॥

भागीरथी। स्त्री० गङ्गायाम्॥ भगीरथस्येयम्। तस्येदमित्यण्। ङीप्॥

भागुरिः। पुं० स्मृतिव्याकरणकर्त्तरिमुनिविशेषे॥ मार्कण्डेयपुराणप्रसिद्धे मुनौ॥ कविविशेषे। शतलुम्पके० इति जटाधरः॥

भाग्यम्। न० प्राक्तनशुभाशुभकर्म्मणोः। नियतौ। दैवे। दिष्टे। फलोन्मुखीभूतपूर्वदैहिकशुभाशुभकर्म्मणि। जडानामविवेकानामशूराणामपिप्रभो। भाग्यभोग्यानिराज्यानिसन्त्यनीतिमतामपि॥ भज्यतेऽनेन० भजते वा। भज सेवायाम्। ऋहलोर्ण्यत्। चजोरितिकुत्वम्॥ त्रि० भागिके॥ भागोवृद्ध्यादिरस्मिन्दीयते। भाग्यंशतम्० भाग्याविंशतिः। भागाद्यच्चेति० यत्॥ भागार्हे॥ भागमर्हति। दण्डादित्वाद्यत्॥

भाग्ययोगः। पुं० यात्रायोगान्तरे॥ पञ्चमेज्ञोरविःषष्ठे वर्त्तते नवमेगुरुः। भाग्ययोगाभिधे योगे निहन्ता वैरिणां सदा॥

भाग्यवान्। त्रि० भाग्ययुक्ते॥ भाग्यवतां सर्वं श्रेयसे भवति॥

भाग्याख्या। स्त्री० तुष्टिविशेषे॥ यथा। यातु न प्रकृतेर्न कालान्नाप्युपादानाद्विवेकख्यातिरपितु भाग्यादेव० अतएव मदालसाऽपत्यानि अतिबालानि मातुरुपदेशमात्रादेव विवेकख्यातिमन्ति मुक्तानि बभूवुः० तस्माद्भाग्यमेव हेतुर्नान्यदित्युपदेशे तुष्टिः साभाग्याख्या तुष्टिर्वृष्टिरुच्यते॥

भाङ्गीनम्। त्रि० भङ्ग्ये। भङ्गाक्षेत्रे॥ भङ्गायाभवनम्क्षेत्रम्। विभाषातिलमाषोमाभङ्गाणुभ्यइतिपञ्चेखञ्॥

भाजक्। अ० शैघ्र्ये॥

भाजनम्। न० पात्रमात्रे॥ योग्ये॥ यः संवादयते नित्यं योऽतिवादांस्तितिक्षति। यश्चतप्तोनतपति दृढं सोऽर्थस्य भाजनम्॥ आढकपरिमाणे इति वैद्यकपरिभाषा॥ भाजयति। भाज पृथक्कर्म्मणि ल्युट्॥

भाजितः। त्रि० पृथक्कृते। विभक्ते॥ न० भागे॥

भाजी। स्त्री० श्राणायाम्। पक्वायाम्॥ जानपदेति ङीष्॥

भाज्य:। त्रि० भागार्हे। भाजनीये॥

भाटक:। पुं० न० व्यवहारार्थं दत्त गृहशकटादिलभ्यधने। भाडा० इ० भा०॥

भाट्ट:। पुं० आत्मनश्चिदचिद्रूपत्ववादिनि भट्टाचार्यमतानुसारिणि मीमांसके॥ गूढं चैतन्यमुत्प्रेक्ष्य द्रव्यबोधस्वरूपताम्। आत्मनोब्रुवते भाट्टाश्चिदुत्प्रेक्षोत्थितस्मृते:॥ जडोभूत्वातदाऽस्वाप्समितिजाड्यस्मृतिस्तदा। विनाजाड्यानुभूतिं नकथंचिदुपपद्यते॥ द्रष्टुर्दृष्टेरलोपश्चस्मृत: सुप्तौततस्त्वयम्। स्व:प्रकाशप्रकाशाभ्यामात्माखद्योतवद्द्युत:॥

भाण:। पुं० नाटकादिदशरूपकान्तर्गतरूपकविशेषे॥

भाण्ड:। पुं० गर्द्दभाण्डवृक्षे॥

भाण्डम्। न० पात्रे। घटकर्कादिभाजनमात्रे॥ पण्यद्रव्ये। वणिङ्मूलधने॥ भूषायाम्। भूषणे॥ अश्वभूषायाम्। तुरङ्गाणांमण्डने॥ नदीकूलद्वयमध्ये॥ भण्यते। भणशब्दे। अमन्ताड्ड:। ॥ भणतिवा। ड:। प्रज्ञाद्यण्॥ यद्वाभन्दते। भदिकल्याणे सुखे च। अच्। पृषोदरादि:॥ भण्डहत्ती। भंडीया०इ०भा०॥

भाण्डपुट:। पुं०नापिते॥ भाण्डेपुटा: यस्य स:॥

भाण्डपुष्प:। पुं० सर्पविशेषे। कौक्षुटिकन्दले॥

भाण्डागारम्। न० गृहशेषे। अन्नादिद्रव्याणांगृहे॥ भाण्डानामागारम्॥ धनागारे॥

भाण्डागारिक:॥ त्रि० भाण्डागारेनियुक्ते। भण्डारी०इ०भा०॥ अगारान्ताट्ठन्॥

भाण्डागारी। त्रि० भाण्डारिणि। भाण्डागारवति॥ भाण्डागारमस्यास्ति। इनि:॥

भांडारी। पुं० भांडागाराध्यक्षे। स्वनाम्नैवप्रसिद्धे॥ यथा क्षुधितस्तृषित: कामीविद्यार्थीकृषिकारक:। भांडारीचप्रवासीचसप्तसुप्तान्प्रबोधयेत्॥

भाण्डि:। पुं० नापितक्षुराद्याधारे॥

भाण्डिल:। पुं०) नापिते॥

भाण्डिवाह:। पुं०)

भाण्डीर:। पुं० वटवृक्षे॥ व्रजमण्डलान्तरेषोडशवटवनमध्ये द्वितीयवटवने॥

भातम्। न० प्रभाते॥ भा०। क्त:॥ दीप्ते॥ त्रि० तद्वति॥

भाति:। स्त्री० शोभायां॥

भातु:। पुं० आदित्ये। सूर्ये॥ भाति। भादीप्तौ। कमिगमीतितु:॥

भाद्र:। पुं० नभस्ये। प्रोष्ठपदे। भा

द्रपदेमासि ॥ भाद्रीपौर्णमास्यस्मिन्। सास्मिन्पौर्णमासीत्यण् ॥ अत्रजातस्यफलम्। नभस्यमासेखलु जन्मयस्यधीरोमनोज्ञस्सवराङ्गनानाम्। रिपुप्रमाथीकुटिलोऽतिमर्मप्रपन्नभर्त्तासभवेत्सहास : ॥ अत्रगो: प्रसवेनारद : । भानौसिंहगते चैवयस्यगो : सम्प्रसूयते । मरणंतस्यनिर्दिष्टंषड्भिर्मासैर्नसंशय: ॥ प्रसूतांतत्क्षणादेवतांतांगांविप्रायदापयेत् । पश्चाच्छान्तिंप्रकुर्वीत तथान्तिशास्त्रोक्तवर्त्मनेति ॥

भाद्रपद :। पुं० वर्षर्तुद्वितीयमासि । भाद्रे ॥ भद्रपदाभिर्युक्तापौर्णमास्यस्मिन्। सास्मिन्पौर्णमासीत्यण् ॥

भाद्रपदा । स्त्री० प्रोष्ठपदासु । भद्रपदासु । पूर्वभाद्रपदानक्षत्रे० उत्तरभाद्रपदानक्षत्रेच ॥ भद्रमेव० ॥ भाद्रम् । भाद्रंपदंयासां० ता : ॥

भाद्रमातुर :। पुं० सतीतनये ॥ भद्रमातुरपत्यम्। मातुरुत्सङ्ख्यासम्भद्रपूर्वाया : ॥

भानम्। न० आभासे ॥ प्रतीतौ ॥ प्रकाशे । साक्षात्कारे ॥ नह्विभानादितेसत्त्वंनर्तनानंचितोऽचित : । चित्सक्षेदीपिना, ध्यासादितेतेनाहमद्वय :॥ भाति । भा० । ल्यु: ॥

भानु :। पुं० किरणे । मयूखे । अंशौ । करे ॥ रवौ । सूर्ये । हंसे । सहस्रांशौ ॥ दिने ॥ भाति । भा० । दाभाभ्यांनु : ॥ यद्वा ; भाति० चतुर्दशभुवनमध्ये अग्न्यादिस्वयंप्रकाशेभ्य : अधिकंदीप्यतेवा । पूर्ववत् ॥ अर्कवृक्षे ॥ प्रभौ ॥ राजनि ॥ वृत्तार्हत्पितृविशेषे ॥

भानु :। स्त्री० भानुमत्याम् ॥

भानुफला । स्त्री० रम्भायाम् । कदल्याम् । भानुरिवफलान्यस्या : । अजादि : ॥

भानुमान् । पुं० सूर्ये ॥ भानवोविद्यन्तेऽस्य । मतुप् ॥ त्रि० दीधितियुक्ते । सकिरणे ॥

भानुमती । स्त्री० विक्रमादित्यनृपस्य पत्न्याम् ॥ यथा । देवगुरो :प्रसादेनजिह्वाग्रेमेसरस्वती। तेनाहंनृपजानामिभानुमत्यास्तिलंयथेतिवररुचि:

भानेमि :। पुं० गभस्तिहस्ते । सूर्ये ॥

भाभ: । त्रि० नक्षत्रकान्तौ ॥ भस्याभेवाभायस्ययस्यस : ॥

भाम :। पुं० क्रोधे ॥ रवौ ॥ दीप्तौ रुचौ ॥ पूज्ये ॥ भगिनीपतौ ॥ यथा । अहोभगिन्यहोभाममया वांछतपाप्मना । पुरुषादइवापत्यं सुहृदोहिंसिता:सुता:॥भाति । भा० अर्तिस्तुसुहुसृधृक्षिक्षुभायावापदियक्षिनीभ्योमन्निंतिमन् ॥ भामते । भामक्रोधे । अच्वा

भामकः । पुं० भगिनीपतौ ॥ स्वार्थे कः ॥

भामा । स्त्री० कोपनायांयोषिति ॥ सत्यभामायाम् । विनापिप्रत्ययमितिपूर्वपदलोपः ॥

भामी । त्रि० क्रोधिनि ॥

भामिनी । स्त्री० कोपनायाम् ॥ अवश्यं भामते । भाम० । आवश्यके णिनिः । ग्रह्यादिणिनिर्वा ॥ स्त्रीमात्रे ॥

भामिनीविलासः । पुं० जगन्नाथमिश्रपण्डितराजकृते विलासचयात्मके ग्रन्थविशेषे ॥

भारः । पुं० वीवधे । विष्णौ । विंशतितुलापरिमाणे । पलानांद्विसहस्रे । अष्टसहस्रतोलकात्मके ॥ द्विशूर्पीगोण्युदाहृता ॥ तामेवभारंजानीयाद्वाहोभारचतुष्टयम् ॥ भ्रियते । भृञ् भरणे । अकर्त्तरि चकारकेसंज्ञायामितिघञ् ॥

भारंडः । पुं० उत्तरकुरुदेशजशकुनपक्षिणि ॥

भारतः । पुं० छागवाहने । वह्नौ ॥ नटे ॥ भरतस्यमुनेः शिष्यः । अण् ॥ भरतात्मजे ॥ भरतवंशोद्भवे ॥ महाकुलप्रसूते ॥ भरतस्यराज्ञोयम् । तस्येदमित्यण् । सङ्ग्रामविशेषे ॥ भरतायोद्धारोऽस्यसङ्ग्रामस्य । सङ्ग्रामेप्रयोजनयोद्धृभ्यइत्यण् ॥ त्रि० ज्ञानभिरते ॥ भाज्ञानम्० तत्ररतः ॥

भारतम् । न० व्यासप्रणीतलक्षश्लोकात्मकमहाभारतसंज्ञके० इतिहासे ॥ तस्यश्रवणादिफलंयथा । भारतं शृणुयान्नित्यं भारतं परिकीर्त्तयेत् । भारतं भवने यस्यतस्यहस्तगतोजयः ॥ योगोशतं कनकशृङ्गमयं ददातिविप्रायवेदविदुषेचबहुश्रुताय । पुण्यांश्चभारतकथांशृणुयाच्चनित्यं तुल्यं फलं भवतितस्यचतस्यचैव ॥ नवनीतं यथादध्नोद्विपदांब्राह्मणोयथा । ह्रदानामुदधिः श्रेष्ठो गौर्वरिष्ठश्चतुष्पदाम् । यथैतानीतिहासानांतथाभारतमुच्यते ॥ यश्चैनं श्रावयेच्छ्राद्धे ब्राह्मणान्पादमन्ततः । अक्षय्यमन्नपानं वै पितॄंस्तस्योपतिष्ठते ॥ इतिहासपुराणाभ्यांवेदं समुपबृंहयेत् । बिभेत्यल्पश्रुताद्वेदोमामयं प्रहरिष्यति ॥ कार्ष्णं वेदमिमं विद्वान्श्रावयित्वार्थमश्नुते । भ्रूणहत्याकृतञ्चापिपापं जह्यादसंशयम् ॥ इति ॥ जम्बुद्वीपनवमांशेवर्षविशेषे ॥

भारतवर्षः । पुं० न० जम्बुद्वीपस्थनववर्षान्तर्गतवर्षविशेषे । यथा । हिमाह्वं दक्षिणं वर्षं भरतायददौपिता । तस्माच्चभारतं वर्षं तस्यनाम्नामहात्मनः ॥ तस्यनवभागाय्यथा

भारतस्यास्यवर्षस्यनवभेदान्निबोध मे। समुद्रांतरितान्ये यास्त्वगम्याः परस्परम् ॥ इन्द्रद्वीपः कशेरुश्चता म्रवर्णोगभस्तिमान्। नागद्वीपस्तथा सौम्योगान्धर्वोवारुणस्तथ ॥ अयन्तु नवमस्तेषांद्वीपः सागरसंवृतः। योजनानांसहस्रं वै द्वीपोयं दक्षिणोत्तरात् ॥ पूर्वे किरातायस्यान्ते पश्चिमेयवनाःस्मृताः। ब्राह्मणाः क्षत्रियावैश्याः शूद्राश्चान्तः स्थिताद्विज ॥ इज्यायुद्धवणिज्याद्यैः कर्मभिः भक्तपावनाः। तेषां संव्यवहारश्चएभिः कर्मभिरिष्यते ॥ स्वर्गापवर्गप्राप्तिश्चपुण्यं पापं च-वैतथा। महेन्द्रोमलयः सह्यः शुक्तिमानृक्षपर्वतः ॥ विन्ध्यश्च-पारियात्रश्चसप्तैवात्रकुलाचलाः तेषांसहस्रशश्चान्ये भूधरायेसमीपगाः ॥ विस्तारोच्छ्रायिणोरम्याविपुलाश्चित्रसानवः। कोलाहलः सवैभ्राजोमन्दरोदर्दुराचलः ॥ वातन्धमोवैद्युतश्चमैनाकः सुरसस्तथा। तुङ्गप्रस्थोनामगिरिर्गोधनः पाण्डुराचलः ॥ पुष्पवीर्यजयन्तौ चरैवतोर्बुदएवच। ऋष्यमूकः सगोमन्तः कूटशैलः कृतः स्मरः ॥ श्रीपर्वतश्चकोरश्चशतशोन्येऽल्पपर्वताः। तैर्विमिश्राजनपदाम्लेच्छाश्चार्याश्चभागशः। तैः पीय

न्ते सरिच्छ्रेष्ठायास्ताः सम्यङ्निबोधमे। गङ्गासरस्वतीसिन्धुश्चन्द्रभागातथापगा। यमुनाचशतद्रुश्चवितस्तैरावतीकुहूः। गोमतीधूतपापाचबाहुदाचदृषद्वती ॥ विपाशादेविकावंचुर्विशालागण्डकीतथा। कौशिकीचापराविप्रहिमवत्पादनिःसृताः ॥ वेदस्मृतिर्वेतसिनीरात्रिघ्नीसिन्धुरेवच। वेणाच स्यन्दनाचैवसदानीरामहीतथा ॥ पाराचर्मण्वतीलूपीविदिशावेत्रवत्यपि। शिप्राह्यवन्तीचतथापारियात्राश्रयाःस्मृताः ॥ शोणोमहानदश्चैवनर्मदासुरसाक्रिया। मन्दाकिनीदशार्णाचचित्रकूटातथापगा ॥ चित्रोत्पलाचतमसाकरतोयापिशाचिका। तथान्यापिप्पलाश्रोणीविपाशावञ्जुलानदी ॥ सरीरुजाशुक्तिमतीमङ्गुलीत्रिदिवाक्रतुः। ऋक्षपादप्रसूतावैतथान्यावेगवाहिनी ॥ शिप्रापयोष्णीर्निर्विन्ध्यातापीचनिषधावती। वेणावैतरणीचैवसिनीवालीकुमुद्वती ॥ तोयाचैवमहागौरीदुर्गाचान्तःशिवातथा। विन्ध्यपादप्रसूतास्तानद्यः पुण्यजलांशुभाः ॥ गोदावरीभीमरथीकृष्णावर्णातथापगा। तुङ्गभद्रासुप्रयोगावाह्याकावेर्यथापगा ॥ सह्यपादविनिष्क्रान्ताइमास्ताः सरिदुत्तमाः ॥

कृतमालाताम्रपर्णी पुष्पजात्युत्पलावती । मलयाद्रिसमुद्भूतानद्य : शीतजलास्त्विमा : ॥ पितृसोमर्षिकुल्याचइक्षलात्रिदिवालया । लाङ्गूलिनीवंशकरामहेन्द्रप्रभवा: स्मृता : ॥ ऋषिकाचकुमारीचमन्दगामन्दवासिनी । कृपापलाशिनीचैवशुक्तिमत्प्रभवा : स्मृता : ॥ सर्वा : पुण्या: सरस्वत्य : सर्वागङ्गासमुद्रगा : । विश्वस्यमातर : सर्वा: सर्वा : पापहरा : स्मृता : ॥ अन्या : सहस्रशश्चोक्ता : क्षुद्रनद्योद्विजोत्तम । प्रावृट्कालवहा : सन्तिसर्वकालवहाश्चया : ॥ मत्स्या : कुशूला : कुल्याश्चकुंतला : काशिकोशला : ॥ अर्बुदाश्चकलिङ्गाश्चमकाश्चवृकै : सह । मध्यदेशेजनपदा : प्रायशोमीप्रकीर्त्तिता: ॥ सह्यस्यचोत्तरेशैवयत्रगोदावरीनदी । पृथिव्यामपिकृत्स्नायां सप्रदेशोमनोरम : ॥ गोवर्द्धनपुरंरम्यंभार्गवस्यमहात्मन : ॥ बाह्लीकावाटधानाश्चआभीरा : कालतोयका : ॥ अपरान्ताश्चशूद्राश्चपह्लवाश्चर्मखण्डिका : । गान्धारायवनाश्चैवसिन्धुसौवीरमद्रका : ॥ शतद्रुहाललित्याश्चपारदाहारमूषिका : । माठरारश्चहतका : कैकयादशमानिका: ॥ क्षत्रियोपनिवेशाश्चवैश्यशूद्रकुलानि

च । काम्बोजादरदाश्चैवबर्बराह्यङ्गलौकिका: ॥ नीचाश्चैवतुषाराश्चपह्लवाबाह्यतोदरा : । आत्रेया : सभरद्वाजा : प्रस्थलाश्चदशेरका : ॥ लम्पका : सूनकाराश्चचूलिकाजाङ्गवै : सह । अपधाचालिमद्राश्चकिरातानाञ्चजातय : ॥ तामसाहंसमार्गाश्चकाश्मीरास्तङ्गनास्तथा । चूलिकाहुडकाश्चैवऊर्णादार्वास्तथैवच ॥ एतेदेशाह्युदीच्यास्तु॰प्राच्यान्देशान्निबोधमे । अम्ब्रवाकामुद्गरकाअन्तर्गिरिबहिर्गिरा: ॥ तथाप्रवङ्गावङ्गेयामलदामलवर्त्तिका: ब्रह्मोत्तरा : प्रविजया भार्गवाङ्गेयमर्दका : । प्राग्ज्योतिषाश्चमद्राश्चविदेहास्ताम्रलिप्तका : । मल्वामगधगोमेदा : प्राच्याजनपदा : स्मृता : ॥ अथापरेजनपदादक्षिणापथवासिन : । पाण्ड्याश्चकेरलाश्चैवचोला : कुल्यास्तथैवच ॥ सेतुकामूषिकाश्चैवकुमारावानवासिका: । महाराष्ट्रामाहिषिका: कलिङ्गाश्चैवसर्वश : ॥ आभीरा : सहचैषीकाआटव्याशबराश्चये । पुलिन्दाविन्ध्यमालेया वैदर्भादण्डकै : सह ॥ पौरिकामौलिकाश्चैवअश्मकाभोगवर्द्धना : । तैलिका : कुन्तलाश्चान्ध्राउद्भिदानलकारका: ॥ दाक्षिणात्यास्त्विमेदेशा॰ अपरा

न्तान्निबोधमे । सौपारकाः कालनदादुम्बास्तालीयकैः सह ॥ कारस्करलोहजङ्घावानेयाराजभद्रकाः । तोसलाः कोशलाश्चैवत्रैपुराविदिशास्तथा ॥ तुषारास्तुम्बराश्चैवपाटवोनैषधैः सह । पुलिन्दाश्चसुशीलाश्चरूपमांस्तामसैः सह ॥ तथाकुरुमिनश्चैवसर्वैश्चैवकरस्कराः। नासिकाख्याश्चयेचान्ये येचैवान्तरनर्मदाः ॥ मारुकच्छाः समाहेयाः सर्वेसारस्वतैः सह । कच्छीयाश्चसुराष्ट्राश्चआवन्त्याश्चार्बुदैः सह ॥ इत्येतेह्यपरान्ताश्च शृणुविन्ध्यनिवासिनः । मलजाश्चकरूषाश्चमेकलाश्चोत्कलैः सह । उत्तमर्णादशार्णाश्चभोजाः किष्किन्धकैः सह । अनूपास्तुण्डिकेराश्चवीरहोत्राह्यवन्तयः ॥ एतेजनपदाः सर्वे विन्ध्यपृष्ठनिवासिनः ॥ अतोदेशान्प्रवक्ष्यामिपर्वताश्रयिणश्चये ॥ निर्हाराहंसमार्गाश्चकुपथास्तङ्गणाः खशाः । कुत्साः प्रावर्णाश्चैवऊर्णादर्वाः सहूहुकाः ॥ त्रिगर्तामालवाश्चैवकिरातास्तामसैः सह । कृतत्रेतादिकश्चात्रचतुर्युगकृतोविधिः ॥ एतत्तुभारतंवर्षंचतुः संस्थानसंस्थितम् । दक्षिणेपरतोह्यस्यपूर्वेणचमहोदधिः ॥ हिमवानुत्तरेणास्यकार्मुकस्ययथागुणः । तदेतद्भारतंवर्षंसर्वबीजंद्विजोत्तम ॥ देवत्वममरेशत्वं देवत्वं मर्त्यतांतथा । मृगपश्वस्वरचरायोनीस्तद्वत्सरीसृपाः ॥ स्थावराणांचसर्वेषामतोब्रह्मन्शुभाशुभैः । प्रयान्तिकर्मभूर्ब्रह्मन्नान्यलोकेषुविद्यते । देवानामपिविप्रर्षेसदैवैषमनोरथः ॥ अपिमानुषमाप्स्यामोदेवत्वात्प्रच्युताः क्षितौ । मनुष्याः कुर्वतेतत्तु यन्नशक्यंसुरासुरैः ॥ स्वकर्मनिगडग्रस्तैः स्वकर्मक्षपणोत्सुकैः । नकिञ्चित्क्रियतेकर्मसुखलेशोपबृंहितैः ॥ इतिश्रीमार्कण्डेयपुराणे भारतखण्डवर्णनंनामाध्यायः ॥

भारतिः । पुं० दशनामसन्न्यासिनां मध्ये सन्न्यासिविशेषे ॥ यथा । नानाशास्त्रेषुयोविज्ञोनानाकर्मविशारदः । सदेष्टदेवीभावेनभावयेद्योहिचावलाम् । सएवभारतिर्वीरोमहाज्ञानीजितेन्द्रिय इति ॥

भारती । स्त्री० वचने ॥ सरस्वत्याम् । अर्थपरिज्ञानफलाहिभारती गरुडोधिनिपक्षिविशेषे । भार० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥ ब्राह्म्यामोषधौ ॥ नाट्यवृत्तिप्रभेदे ॥ शृङ्गारेकौशिकीवीरेसात्वत्यारभटीपुनः । रसेरौद्रेचवीभत्से वृत्तिः सर्वत्रभारती ॥ भारतीवृत्तिस्तुसंस्कृताप्रायोवाग्व्यापारोनराश्रयः ॥ विभर्ति । डुभृञ

भृमृदृशियजीत्यतच् । ततः प्रज्ञाद्यणि॰ ङीप् ॥

भारद्वाजः। पुं॰ वृहस्पतेः पुत्रे ॥ व्याघ्राटाख्यविहङ्गमे द्रोणाचार्य्ये॥ ऋषिविशेषे ॥ मङ्गलग्रहे ॥ भारद्वाजस्यगोत्रापत्यम् । विदाद्यञ् ॥ अगस्त्यमुनौ ॥

भारद्वाजी । स्त्री॰ वनकार्पास्याम्॥ भरद्वाजस्य मुनेरियम्। तेननिर्म्मितत्वात्। तस्येदमित्यण्। ङीप्॥

भारभूतिः। पुं॰ पुण्यस्थानविशेषे॥ भारभूतौभवेद्भूतिरितिभागवतम्॥

भारयः। पुं॰ भरद्वाजपक्षिणि॥

भारयष्टिः स्त्री॰ उभयतोबद्धशिक्ये स्कन्धवाह्ये काष्ठे। विहङ्गिकायाम्॥ भारस्ययष्टिः॥

भारवम्। न॰ ज्यायाम्। गुणे॥

भारवाहः। त्रि॰ भारिके॥ भारंवहति। वह॰। कर्मण्यण्॥

भारवाहकः। त्रि॰ भारवहनकर्त्तरि॥ भारम्वहति। वह॰। ण्वुल्॥ भारस्यवाहकोवा॥

भारवाहनः। त्रि॰ उष्ट्रादौभारवाहके॥ वहेर्ण्यन्तात्कर्त्तरिल्युट्। भारस्यान्नादेर्वाहनः। वाहनमाहितादितिणत्वम्॥

भारवाही। पुं॰ धुर्य्ये॥

भारवाही। स्त्री॰ नील्याम्॥

भारविः। पुं॰ किरातार्जुनीयकाव्यकर्त्तरिकविविशेषे। शतलुम्बे इतित्रिकाण्डशेषः।

भारवृक्षः। पुं॰ काक्षीनामकगन्धद्रव्ये॥

भारशृङ्गः। पुं॰ रुरुनामकहरिणजातौ। बारैसिंगा॰ इ॰ भा॰॥

भारहरः। पुं॰ भारिके॥ हरति। हृञ्॰। अच्। भारस्यहरः॥

भारहारः। पुं॰ भारिके॥ भारंहरति। हृञ्॰। कर्म्मण्यण्॥

भाराक्रान्तः। त्रि॰ भारवाहे॥ भारेणाक्रान्तः॥

भाराक्रान्ता। स्त्री॰ अत्यष्टिवृत्तिप्रभेदे॥ भाराक्रान्तामभनरसलागुरुः श्रुतिषड्हयैः॥ यथा। भाराक्रान्तामवतनुरियंगिरीन्द्रविधारणात्॰ कम्पंधत्तेश्रमजलकणंतथापरिस्रुस्रवति। इत्यावृस्वन्जयतिजलदस्वनाकुलवल्लवीसंश्लेषोत्थंस्मरविलसितंविलोक्यगुरुंहरिः॥

भारिकः। पुं॰ भारवाहे॥ भारोऽस्तिवाह्यत्वेनास्य। अतइनिठनाविति ठन्॥

भारिः। पुं॰ सिंहे॥

भारिटः। पुं॰ पक्षिविशेषे। श्यामचटके। शैशिरे। कणभक्षके॥

भारी। पुं॰ भारवाहके॥ त्रि॰ भारपीडिते। भारयुक्ते॥ भारोऽस्त्यस्य॰ अस्मिन्वा। इनिः॥

भारोद्वी । स्त्री० भारवाहिकायाम् ॥

भार्गवः । पुं० गजे । मतङ्गजे ॥ धन्विनि । धानुष्के ॥ शुक्राचार्ये ॥ परशुरामे ॥ भृगोरपत्यम् । ऋष्यण् । बहुत्वे० तस्य अत्रिभृगुकुत्सवसिष्ठगोतमाङ्गिरोभ्यश्चेति० लुक्० भृगवः ॥

भार्गवाः । पुं० भू० भारतवर्षमध्ये प्राच्यदेशान्तर्गतदेशविशेषे ॥

भार्गवप्रियः । पुं० हीरके ॥ शुक्राधिष्ठातृदेवताकत्वात् ॥

भार्गवी । स्त्री० पार्वत्याम् ॥ श्रियि ॥ कृष्णदूर्वायाम् ॥ श्वेतदूर्वायाम् ॥ नद्यन्तरे । भृगोरियम् । तस्येदमित्यण्० ङीप् ॥

भार्गी० । स्त्री० ब्राह्मणयष्टिकायाम् । फञ्ज्याम् । भारङ्गी० इ० भा० ॥ यथा । भार्गी रूक्षा कटुस्तिक्ता रुच्योष्णा पाचनी लघुः । दीपनी तुवरा गुल्मरक्तान् नाशयेद् ध्रुवम् । शोथकासकफश्वासपीनसज्वरमारुतान् ॥ भर्जनम् । भ्रस्ज पाके । घञ् । भ्रस्जो रोपधयोरमन्यतरस्याम्० इति रमागमः । चजोरिति कुत्वम् ॥ भृजी भर्जने वा । घञ् । भर्गोस्त्यस्याः । ज्योत्स्नादिभ्य उपसङ्ख्यानमित्यण् । ङीप् ॥

भार्द्वाजी । स्त्री० वनकार्पास्याम् ॥

भार्य्यः । त्रि० भरणीये ॥ भृ० डुभृञ्० वा । ण्यत् ॥

भार्य्या । स्त्री० जायायाम् । द्वितीयायाम् । पाणिगृहीत्याम् ॥ सा भार्य्या या प्रियं ब्रूयात् स पुत्रो यस्तु जीवति । स जीवति गुणा यस्य धर्म्मो यस्य स जीवति । गुणधर्म्मविहीनो यो निष्फलं तस्य जीवनम् ॥ भ्रातुर्ज्येष्ठस्य भार्य्या या गुरुपत्न्यनुजस्य सा । यवीयसस्तु या भार्य्या स्नुषा ज्येष्ठस्य सा स्मृता ॥ भयाकान्त्या भार्या ॥ भर्त्तुं योग्या । डुभृञ्० भृ भर्त्सने वा । ऋहलोर्ण्यत् । टाप् ॥

भार्य्याटः । पुं० अन्यार्थं स्वस्त्रीदातरि ॥

भार्य्याटिकः । पुं० स्त्रीजिते ॥ हरिणान्तरे ॥ मुनिभेदे ॥

भार्य्यापती । पुं० सहोक्त्या जायापत्योः । दम्पत्योः ॥ भार्य्या च पतिश्च तौ । राजदन्तादिः । नित्यद्विवचनान्तोयम् ॥

भार्य्यारुः । पुं० शैलविशेषे ॥ मृगप्रभेदे ॥ क्रीडया परभार्य्यायां पुत्रोत्पादके ॥

भालम् । न० महसि । तेजसि ॥ ललाटे ॥

भालदर्शनम् । न० सिंदूरे ॥

भालदृक् । पुं० शिवे । भाललोचने ॥

भालाङ्कः । पुं० करपत्रे । क्रकचे

॥ शाकविशेषे ॥ रोहितमत्स्ये ॥ महालक्षणसम्पन्नपुरुषे ॥ कच्छपे ॥ हरे ॥

भालुकः । पुं॰ ऋक्षे । अच्छभल्ले । भल्लूके ॥ भलति । भलहिंसायाम् । बाहुलकादुः । संज्ञायांकन् । प्रज्ञाद्यण् ॥

भालूकः । पुं॰ भालुके ॥ भलते । भल्लपरिभाषणादौ । उलूकादित्वाल्साधुः । प्रज्ञाद्यण् ॥.

भाल्लवेयः । पुं॰ इन्द्रद्युम्ननामनि ऋष्यन्तरे ॥ भल्लवेरपत्यम् भाल्लविः । तस्यापत्यम् । शुभ्रादेराकृतिगणत्वात्॰ ढक् ॥

भाल्लुकः । पुं॰ भल्लूके ॥)

भाल्लूकः । पुं॰)

भावः । पुं॰ सत्तायाम् । सत्वे ॥ परमार्थसत्तारूपे ॥ स्वभावे ॥ मानसधर्मे ॥ उपसनोपायसाधके ॥ सचोक्तः श्रीमहानिर्वाणतन्त्रे । पशुवीरदिव्यभाव।देवतामन्त्रसिद्धिदा इति ॥ तत्रापि । पशुभावः कलौ नास्तिदिव्यभावोपिदुर्ल्लभः । वीरसाधनकर्माणिप्रत्यक्षाणिकलौयुगे इति ॥ अपिच । शृणुभावत्रयं देविदिव्यवीरपशुक्रमात् । दिव्यस्तु देववत्प्रायोवीरश्चोद्धतमानसः ॥ सत्यत्रेताद्वपर्यन्तं दिव्यभावविनिर्णयः । त्रेताद्वापरपर्यन्तं वीरभावहूतोरितम् ॥ मद्यं मत्स्यं तथा मांसं मुद्रामैथुनमेवच । श्मशानसाधनं भद्रे चितासाधनमेवच ॥ एतत्ते कथितं सर्वं दिव्यवीरमतं प्रिये । दिव्यवीरमतंनास्तिकलिकाले सुलोचन इतिकालीविलासतन्त्रम् ॥ अभिप्राये ॥ आत्मनि ॥ चेष्टायाम् ॥ प्रकृतिजन्यबोधविषयप्रकारे ॥ क्रियायाम् ॥ लीलायाम् ॥ पदार्थे ॥ विभूतौ ॥ नाट्योक्त्या विदुषि । बुधे ॥ जन्तौ ॥ मानसविकारे॰ रत्यादौ ॥ योनौ ॥ उपदेशे ॥ शृङ्गारादिकारणे ॥ शब्दप्रवृत्तिहेतौ ॥ गौरविते ॥ अभिनयान्तरे ॥ धात्वर्थे ॥ संसारे ॥ भवने । भावनायाम् । चिन्तने ॥ सद्भावे ॥ परमार्थतत्वाग्रहरूपे प्रेम्णि ॥ भक्तौ । अनुरागे ॥ तत्तादात्म्ये ॥ भू॰ विभाषाग्रहद्ग्ल्यच॰ भवतेश्चेति॰ काशिकावचनाण्णः ॥ भावयतिकरोतिरसान् । भावयति॰ परिभावयतिवा । पचाद्यच् ॥ भवनंवा । श्रिणीभुवोनुपे तिघञ् वा ॥ भावाबुद्धिगुणाधर्मज्ञानवैराग्यभूतयः । सात्त्विकाव्यत्ययेनैते रागमुत्सृज्यतामसाः ॥ धर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्याख्या बुद्धिगुणाः॰ भावसंज्ञया विज्ञेयाः । एतेचसात्त्विकावोद्धव्याः । व्यत्यये

न० रागमुत्सृज्यवैराग्यविवर्जितास्तामसाः । अधर्माज्ञानैश्वर्यरूपाः० अवैराग्यलक्षणस्तुभावोराजसइत्यर्थः । धर्मादिभिरन्वितावुद्धिस्तदन्वितं सूक्ष्मशरीरमित्युक्तम् । भावयन्तियतोलिङ्गं तेनभावाद्भूतिस्मृताः ॥ सचसात्विकादिभेदात्त्रिविधः । तत्र० सात्विकः शमदमादिरूपः राजसोहर्षदर्पादिरूपः० शोकमोहादिरूपस्तुतामसः । वाह्याध्यात्मिकभेदाद्द्विविधश्चयथासाध्यसाधनतयास्थितोवाह्यः। सुखंदुःखंज्ञानंरागस्त्वेवमाकारश्चाध्यात्मिकः ॥ विभावः स्थायिसंज्ञश्चसानुभावोथसात्त्विकः । व्यभिचारीतिपञ्चैतेभावभेदाः प्रकीर्त्तिताः । अष्टमवत्सरे ॥ बहुघोरास्तथागावोधान्यञ्चबलवत्तरम् । जायन्तेसर्वशस्यानिभाववर्षेवरानने ॥ ८ नवयवकांशयनादिहादशचेष्टासु ॥ तन्वादितवादश्वसु॥ स्त्रीणांयौवनकालेस्वभावजाष्टाविंशत्यलङ्कारन्तर्गतांगजप्रथमालङ्कारे ॥ यथा। यौवनेसत्वजाःस्त्रीणामष्टाविंशतिसङ्ख्यकाः । अलङ्कारास्तत्रभावहावहेलास्त्रयोङ्गजाः। तत्र भावोयथा । निर्विकारात्मकेचित्ते भावःप्रथमविक्रिया । जन्मतःप्रप्रभृतिनिर्विकारेमनसि० उद्बुद्धमात्रोविकारोभावः । यथा । सएवसुरभिःकालः सएवमलयानिलः । सैवेयमवलाकिन्तुमनोन्यदिवदृश्यतइति ॥ प्रतिक्षणपरिणामिनःसर्वेभावाऋतेचिच्छक्तेः ॥

भावकः । पुं० भावे । मानसविकारे ॥ त्रि०सत्ताश्रये ॥

भावकरणम् । न०अभिप्रायस्यसूचने ॥

तत्रभावज्ञः। त्रि० अभिप्रायज्ञे॥

भावतः । त्रि० भवदीये । भावत्के ॥ भवतोऽयम् । भवतष्ठक्छसावित्यववृद्धादित्यनुवृत्तेः शतन्तादणेव ॥

भावत्कः । त्रि० भवदीये ॥ भवतामयम् । भवतष्ठक्छसाविति० ठक् । इसुसुक्तान्तात्कः ॥

भावनः । पुं० परमेश्वरे ॥ सर्वेषांभोक्तॄणांफलानिभावयतिउत्पादयतीतिव्याख्यानात् भवतेर्ण्यन्ताल्ल्युट् ॥ न० कल्पने ॥ भावनायाम् ॥ भावनन्तुननाध्यानेपर्यालोचेऽधिवासने ॥ भव्ये । चाल्ता इ० गौ० दे० भा० प्र० फलविशेषे ॥

भावना स्त्री० ध्याने ॥ पर्यालोचे ॥ अधिवासने ॥ कल्पनायाम् ॥ संस्कारे ॥ भावनानामभवितुर्भवनानुकूलोभावयितुर्व्यापारविशेषः सा द्विधा । शब्दभावना० । अर्थभावना चेति ॥ भाव्यस्यविषयान्तरपरिहारेणचेतसिपुनःपुनर्निवेशने । निदिध्यासनात्मिकायांविजातीयप्रत्यया

नन्तरितसजातीयप्रत्ययप्रवाहरूपायाम् ॥ भावनातिङ्प्रत्ययवाच्येति मीमांसकाः ॥ उत्पादनायाम् ॥ ० उत्पत्त्यर्थाद्भवतेर्ण्यन्तात् ० युच् । त्रिविधाभावनायथा । त्रिविधाभावनाविप्रबिश्वमे तन्निबोधमे । ब्रह्माख्याकर्मसंज्ञाच तथाचैवोभयात्मिका ॥ ब्रह्मभावात्मिकाह्येका कर्मभावात्मिकापरा । उभयात्मिकातथैवान्यात्रिविधाभावभावना ॥ सनन्दनादयोब्रह्मभावभावनयायुताः । कर्मभावनयाचान्ये देवाद्याः स्थावराश्चराः ॥ हिरण्यगर्भादिषुचब्रह्मकर्मात्मिकाद्विधा । बोधाधिकारयुक्तेषुविद्यतेभावभावना ॥ इति विष्णुपुराणे ६ अंशे ७ अध्यायः ॥ त्रिविधभावनाश्रयजीवात्मकत्वात्तदुपचारेणत्रिविधाभावनेत्युच्यते। एतद्विहरे : स्थूलंरूपम् । अत : पररूपप्राप्त्युपायत्वात् ० तत्रप्रथमंमनःसम्धार्यमितिभाव : । भावनानामज्ञानविशेषजावासना । तांत्रिविधामपिसंज्ञामादिशति ० ब्रह्माख्येति । तामेवविषयत्रैविध्येनविविनक्ति ० ब्रह्मभावनात्मिकेति ॥ । भावभावना ० भावोवस्तु ० तद्विषयाभावनात्रिविधा । तत्रवयंब्रह्मैवभावयाम : । वयंकर्मैवकुर्म : । वयन्तूभयमिदमनुसन्दध्मइत्येवंत्रिविधाभावना । भावनायुक्तान्जीवानुदाहरति ० सनन्दनादयइतिद्वाभ्याम् । इतितट्टीका ॥

भावबोधक : । पुं० अनुभावे ॥ भावस्यरत्यादेर्बोधक : सूचकोगुण : क्रियादिरनुभाव : । अनुभाव्यतेप्रतीतियोग्यतांनीयतेरत्यादिरनेनेति ० अनुभावः । घञ् ॥ तत्ररतेरनुभावाः लोचनचातुर्यभ्रूक्षेपादयः । हासस्यच कपोलाकुंचनाः ० नासोत्फुल्लनादयोऽनुभावाः ० एवमन्यत्रानुमन्तव्यम् ।

भावरूपम् । न० दृश्ये ॥

भाववृत्त : । पुं० ब्रह्मणि ॥ भावः सृष्टि : ० तत्रवृत्त : प्रवृत्त : ॥

भाववृत्तिः । स्त्री० घटाद्याकारवृत्तौ ।

भावशुद्धि : । स्त्री० अन्तःकरणशुद्धौ ॥ कलिकल्मषयुक्तानांसर्वदाऽस्थिरचेतसाम् । निद्रालस्य प्रसक्तानांभावशुद्धि : कथंभवेद्इतिमहानिर्वाणतंत्रं ॥

भावसंशुद्धि : । स्त्री० हृदयस्यकामक्रोधलोभादिमलनिवृत्तौ पुनरशुद्ध्युत्पादराहित्येनसाम्यत्वेनविशिष्टायाम् ॥ परै : सहव्यवहारकाले मायाराहित्ये ॥

भावसरोरुहम् । न० हृदयकमले ॥

भावाट : । पुं० भावके ॥ साधुनिवेशे ॥ कामुके ॥ नटे ॥

भावानुगा । स्त्री० छायायाम् ॥

भावार्थः । पुं० सत्तारूपे । परमार्थे ।

भावालीना । स्त्री० छायायाम् ॥

भावात्रः । त्रि० विश्वत्रातरि ॥ भावान्० अवति । अव० । कर्मण्यण् ॥

भावावबोधः । पुं० अभिप्रायपरिज्ञाने ॥-यथा । भावावबोधविहितोन दुनोतिदोषइति ॥

भाविकम् । न० अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । प्रत्यक्षाइवयद्भावाः क्रियन्ते भूतभाविनः । तद्भाविकम् ॥ भूताश्च भाविनश्चेतिद्वन्द्वः । भावः कवेरभिप्रायोऽस्तीति० भाविकम् । उदाहरणम् । आसीदञ्जनमत्रेतिपश्यामितवलोचने । भाविभूषणसम्भारांसाक्षात्कुर्वेतवाकृतिम् ॥ अत्राद्ये भूतस्य० द्वितीयेभाविनोदर्शनम् ॥

भावितः । त्रि० वासिते । संस्कृते । ग्राहितहिङ्ग्वादिगन्धे व्यञ्जनादौ ॥ प्राप्ते ॥ चिन्तिते ॥ भाव्यतेस्म । भूप्राप्तौ । आधृषाद्वेतिवाणिजन्तः । क्तः ॥ भुवोवकल्कनइतिण्यन्तात्० क्तोवा ॥ संपादितेशुद्धे ॥

भावितत्वम् । न० संस्कृतत्वे ॥

भावितात्मा । त्रि० शुद्धचित्ते ॥

भावित्रम् । न० त्रैलोक्ये ॥ भवति । भू० । भूवादिगृभ्योणित्रन् ॥

भावी । त्रि० भविष्यति ॥ भविष्यत्काले । वर्त्तमानप्रागभावप्रतियोग्युत्पत्तिके ॥ भू० । भुवश्चेति० इनिर्णित् ॥ भवितुं योग्ये ॥

भाविनी । स्त्री० नारीविशेषे ॥ भावः शृङ्गारचेष्टाविशेषोविद्यतेऽस्याः । अतइनिः । ङीप् ॥ वर्त्तमानप्रागभावप्रतियोगिन्याम् ॥

भावुकः । पुं० नाट्योक्त्याभगिनीपतौ ॥ न० भविके । कल्याणे । मङ्गले । शुभे ॥ शीलम् । भूप्राप्तौ । लषपतपदेत्युकञ् ॥ त्रि० मङ्गलवति ॥ रसविशेषभावनाचतुरे । उत्पत्तिशीले । भवनाश्रये ॥ भवतियः । कर्त्तरि० उकञ् ॥

भाव्यम् । त्रि० कार्ये ॥ विभावनीये ॥ भवितव्ये ॥ भवति । भू० । बाहुलकात्कर्त्तरिण्यत् । यथा । कृतस्यकरणंनास्तिदैवाधिष्ठितकर्म्मणः । भावीत्यवश्यंयद्भाव्यंतत्रब्रह्माप्यबाधकः ॥ इति ॥ न० अवश्यभवितव्ये ॥ ओरावश्यके । इतिण्यत् ॥ साध्ये ॥ भावयतीतिभवतेर्ण्यन्तात्कर्म्मणियत् ॥

भाषणम् । न० कथने ॥ यथा । संलापोभाषणमिति ॥ भाषव्यक्तायांवाचि । ल्युट् ॥ नम्लेच्छाशुच्यधार्मिकैः सहसम्भाषेत ॥

भाषा । स्त्री० व्याहारे । उक्तौ । वचने ॥ भाष्यतेप्रयोज्यप्रयोजकवृद्धव्यवहारेणप्रयुज्यते । भाष० । गु

रोश्चेत्यप्रत्ययः । टाप् । शास्त्रीयाष्टादशभाषा यथा । संस्कृता १ प्राकृता २ उदीची ३ महाराष्ट्री ४ मागधी ५ मिश्रार्द्धमागधी ६ शकाभीरी ७ अवन्ती ८ द्राविडी ९ ओड्रीया १० पाश्चात्या ११ प्राच्या १२ बाह्लिका १३ रन्तिका १४ दाक्षिणात्या १५ पैशाची १६ आवन्ती १७ शौरसेनी १८ । एतासां लक्षणोदाहरणानि प्राकृतलङ्केश्वरव्याकरणे द्रष्टव्यानि ॥ अथ भाषाविभागः । पुरुषाणामनीचानां संस्कृतं स्यात् कृतात्मनाम् । शौरसेनी प्रयोक्तव्या तादृशीनाञ्च योषिताम् ॥ आसामेव तु गाथासु महाराष्ट्रीं प्रयोजयेत् । अत्रोक्ता मागधी भाषा राजान्तःपुरचारिणाम् । चेटानां राजपुत्राणां श्रेष्ठिनाञ्चार्द्धमागधी । प्राच्या विदूषकादीनां धूर्त्तानां स्यादवन्तिका ॥ योधनागरिकादीनां दाक्षिणात्या हि दीव्यताम् । शकाराणां शकादीनां शाकारीं सम्प्रयोजयेत् ॥ बाह्लीकभाषोदीच्यानां द्राविडी द्रविडादिषु । आभीरेषु तथाभीरी चाण्डाली पुक्कसादिषु ॥ आभीरी शाबरी चापि काष्ठपत्रोपजीविषु ॥ तथैवाङ्गारकारादौ पैशाची स्यात् पिशाचवाक् । चेटीनामप्यनीचानामपि स्याच्छौरसेनिका ॥

बालानां षण्डकानाञ्च नीचग्रहविचारिणाम् । उन्मत्तानामातुराणां सैव स्यात् संस्कृतं क्वचित् ॥ ऐश्वर्येण प्रमत्तस्य दारिद्र्योपद्रुतस्य च । भिक्षुबन्धधरादीनां प्राकृतं सम्प्रयोजयेत् ॥ संस्कृतं सम्प्रयोक्तव्यं लिङ्गिनीषूत्तमासु च । देवीमन्त्रिसुतावेश्यास्वपि कैश्चित्तथोदितम् ॥ यद्देशं नीचपात्रन्तु तद्देशं तस्य भाषितम् । कार्यतश्चोत्तमादीनां कार्यो भाषाविपर्ययः ॥ योषित्सखीबालवेश्याकितवाप्सरसां तथा । वैदग्ध्यार्थं प्रदातव्यं संस्कृतञ्चान्तरान्तरा ॥ एषामुदाहरणान्याकरेषु बोद्धव्यानि । भाषालक्षणानि भाषार्णवे ॥ इति साहित्यदर्पणे ६ परिच्छेदः ॥ संस्कृतं प्राकृतं भूतभाषाऽपभ्रंशिका गिरः । नाटके नियताः शस्ता एता भाषा रसात्रज्ञाः ॥ भाषाविभाषाभेदेन प्राकृतन्तु चतुर्द्दश । मागध्यवन्तिका प्राच्या शौरसेन्यर्द्धमागधी ॥ बाह्लीका दाक्षिणात्या च भाषाः सप्त च प्राकृते ॥ ॥ शकाराभीरचाण्डालशबरद्रविडौड्रजाः । वनौकसो विजातीनां विभाषाः सप्त कीर्त्तिताः ॥ कैकेयी शौरसेनी च काञ्ची पाञ्चालमागधी । द्राविडी पांड्यदेशी च भूतभाषाः प्रकीर्त्तिताः ॥ ॥ वैदर्भी मागधी नाटी काम्भोजी चोपनागरी । पाञ्चाली षडपभ्रंशभाषा

स्य र्दैशभेदत: ॥ इतिसङ्गीतदामोदर:॥ आसामुदाहरणंमुरारेरनर्घराघवे० भवभूतेरुत्तरचरिते० कालिदासस्याभिज्ञानशाकुन्तलेऽवलोकनीयम् ॥

भाषापाद: । पुं० चतुष्पाद्व्यवहारान्तर्गतप्रथमपादे ॥ तस्यलक्षणंयथा । अर्थवद्धर्मसंयुक्तं परिपूर्णमनाकुलम् । साध्यवद्वाचकपदंप्रकृतार्थानुबन्धिच ॥ प्रसिद्धमविरुद्धञ्चनिश्चितंसाधनक्षमम् । संक्षिप्तं निखिलार्थञ्चदेशकालाविरोधिच ॥ वर्षर्तुमासपक्षाहोवेलादेशप्रदेशवत् । स्थानावसथसाध्याख्या जात्याकारवयोयुतम् ॥ साध्यप्रमाणसङ्ख्यावदात्मप्रत्यर्थिनामच । परात्मपूर्वजानेकराजनामभिरङ्कितम् ॥ क्षमालिङ्गात्मपीडावत्कथिताहर्तृदायकम् । यदावेदयतेराज्ञेतद्भाषेत्यभिधीयते ॥ इतिमिताक्षरा ॥ अस्यविवरणं भाषाशब्दे कल्पद्रुमेद्रष्टव्यम् ॥

भाषितम् । न० वचने । वचसि ॥ यथा । आचार : कुलमाख्यातिवपुराख्यातिभोजनम् । सन्तति: पुण्यमाख्यातिदेशमाख्याति भाषितमिति ॥ भाषणम् । भाष० । भावे क्त : ॥ त्रि० कथिते । उक्ते । अभिहिते ॥ भाष्यतेस्म । भाषे : कर्मणि क्त :॥

भाष्यम् । न० चूर्ण्याम् ॥ सूत्रोक्तार्थप्रपञ्चके । सूत्रानुकारिभिर्वाक्यै: सूत्रार्थस्यस्वपदानाञ्चोपवर्णनपरे० ग्रन्थविशेषे ॥ तथाचभरत: । सूत्रार्थोवर्ण्यतेयत्रपदै : सूत्रानुसारिभि: । स्वपदानिचवर्ण्यंतेभाष्यं भाष्यविदोविदुरिति ॥ त्रि० कथनीये ॥

भाष्यकार : । पुं० श्रीशङ्कराचार्ये ॥ महाभाष्यकर्त्तरिमुनौ । गोनर्दीये । पतञ्जलौ । चूर्णिकृति ॥ अहञ्चभाष्यकारश्चकुशाग्रीयधियावुभौ । नैवशब्दाम्बुधे : पारंकिमन्येजडबुद्धय :॥ भाष्यंकरोति । डुकृञ्० । कर्मण्यण् ॥

भाष्यकृत् । पुं० भाष्यकारे ॥

भा : । स्त्री० प्रभायाम् । दीप्तौ ॥ प्रभावे ॥ मयूखे ॥ इच्छायाम् ॥ भासते । भासृदीप्तौ । भ्राजभासेतिक्विप् । भा:० भासौ० भास : ॥

भास : । पुं० प्रभायाम् ॥ विहगविशेषे । शकुन्ते । गृध्रे ॥ कुक्कुटे ॥ गोष्ठे ॥ व्याप्यव्यापकतादिप्रतिभासे ॥

भासनम् । न० दीप्तौ ॥ प्रकाशने ॥ स्वतस्तावदिदंजगत्चिज्जडोभयात्मकंभासते । यद्यपिशब्दस्पर्शादिजडवस्तुभासनायेवेन्द्रियाणिसृष्टानितथापिचैतन्यस्य० चित्तगतव्यवहारस्य० उपादानतयाचैतन्यपूर्वकमेवजडं

भासते । तत्रासति ० पश्चाद्भा ससमानस्यजडस्यप्रथमतोभा समानं चैतन्य मेवत्रास्त्वं रूप मिति निश्चित्य०जडमुपेक्षन्चिन्मात्रंचित्ते वासयेदितिजीवन्मुक्तिप्रकरणम् ॥

भासन्त : । पुं० भासपक्षिणि । शकुन्ते ॥ सूर्ये । भे । नक्षत्रे ॥ चन्द्रे त्रि० रम्ये । सुन्दराकारे ॥ भासते । भासृ० । तृभूवहिवसिभासिसाधीति झच्षित् ॥

भासन्ती । स्त्री० नक्षत्रे ॥ ङीष् ॥

भासमान : । त्रि० प्रकाशमाने ॥

भासित : । त्रि० प्रकाशिते ॥

भासु : । पुं० सूर्ये ॥

भासुर : । पुं० स्फटिके । वीरे ॥ प्रमाणनिरपेक्षतयैवभासनशीले० आत्मनि ॥ न० कुष्ठौषधे ॥ त्रि० भासनशीले । दीप्तियुक्ते ॥ भासते तच्छील : । भासृ० । भञ्जभासमिदोघुरच् ।

भासुरपुष्पा । स्त्री० वृश्चिकाल्याम् ॥

भास्कर : । पुं० आदित्ये । प्रभाकरे ॥ यथा । सदायजन्तियज्ञेनसदा दानं ददन्तिच । सदाचारायुभक्षास्ते नित्यं येऽर्चन्तिभास्करमितिभविष्यपुराणम् । अग्नौ । वह्नौ ॥ भा : करोति । दिवाविभेतिट : । कस्कादित्वात्स : । तेनविसर्जनीयजिह्वामूलीयौसकारस्यनभवत: वीरे ॥ अर्कवृक्षे ॥ न० सुवर्णे ॥

भास्करक्षेत्रम् । न० प्रयागे ॥

भास्करप्रिय : । पुं० पद्मरागमणौ । चुन्नी० इतिकेचित् ॥

भास्करेष्टा । स्त्री० आदित्यभक्तायाम् ॥

भास्मन : । त्रि० भस्ममये ॥ भस्मनो विकार : । अण् । अन्नितिप्रकृतिभावान्नस्तद्धितइतिटिलोपोन ॥

भास्वान् । पुं० सूर्ये ॥ अर्कवृक्षे ॥ दीप्तौ । प्रभायाम् ॥ भास : सन्त्यस्य । तदस्यास्तीतिमतुप् ॥ त्रि० भास्वरे । दीप्तिविशिष्टे । प्रकाशवति ॥

भास्वर : । पुं० दिने ॥ न० कुष्टौषधौ । कूठ० इ० भा० ॥ त्रि० प्रकाशवति । भासनशीले ॥ भासते० तच्छील : । भासृदीप्तौ । स्थेशभासपिसकसोवरच् ॥

भि : सटा । स्त्री० भिस्सटायाम् ॥

भिक्षा । स्त्री० भृतौ ॥ याच्ञायाम् । अर्थनायाम् ॥ सेवायाम् ॥ भिक्षितवस्तुनि । अत्रग्रासमात्राभवेद्भिक्षेतिशातातप: । सम्भवेत्त्वधिकमपिदेयमिति० भिक्षाश्वभिक्षवेदद्याद्विधिवद्ब्रह्मचारिणे० इत्यत्रकुल्लूकभट्ट : ॥ यदैव यतिब्रह्मचारिणोरुपस्थितिस्तदैव०

। भिक्षादानं कर्त्तव्यम् । यथोक्तं न । रसिंहपुराणे । भिक्षाञ्च भिक्षवे दद्यात् परिव्राड् ब्रह्मचारिणे । कल्पितादन्नादुद्धृत्य सव्यञ्जनयुतादपि ॥ अकृते वैश्वदेवे तु भिक्षौ च गृहमागते । उद्धृत्य वैश्वदेवार्थं भिक्षां दत्त्वा विसर्जयेदिति ॥ पाकखण्डानुपक्रम्य ब्रह्मपुराणे तेभ्यो देयं गृहाद्बहिरित्यभिहितम् । भिक्षया लक्ष्यते चर्यापरिग्रहविवर्ज्जिता । किम्भोग्यं परिगृह्णीयात् सर्वभोग्येषु दोषदृक्-गात्रयात्रामात्रहेतुभिक्षान्नादिव्यतिरिक्तसर्वभोग्यत्यागो भिक्षाशब्देन लक्ष्यत इत्यर्थः । इयञ्च चर्या विवेकिनामतिसुलभेत्याह । किम्भोग्यमिति ॥ यथाहुः । भिक्षाहारो निराहारो भिक्षा नैव प्रतिग्रहः । असतो वा सतो वापि सोमपानं दिने दिने ॥ भिक्षाप्रावरणार्थं कन्थाशीतनिवारिणी । अचला केशवे भक्तिर्विभवैः किम्प्रयोजनम् ॥ भिक्षणम्०-भिक्ष्यतेऽनया वा । भिक्ष भिक्षायां-लाभेऽलाभे च । गुरोश्च ल्यः । टाप् ॥

भिक्षाकः । पुं० भिक्षुके ॥

भिक्षाकी । स्त्री० भिक्षुक्याम् ॥

भिक्षाचरः । पुं० स्त्री० भिक्षुके ॥

भिक्षाटनम् । न० भिक्षार्थगमने ॥

भिक्षाशित्वम् । न० पैशुन्ये ॥

भिक्षाशी । स्त्री० भिक्षुके ॥

भिक्षुः । पुं० ब्रह्मचार्य्याद्याश्रमचतुष्टयान्तर्गतचतुर्थाश्रमे ॥ आश्रमशब्दोयं धर्म्मिपरो धर्म्मपरश्च । तत्पर्य्यायाः । परिव्राट् । कर्म्मन्दी । पाराशरी । मस्करी । इति ॥ तस्य धर्म्मो यथा । भिक्षोर्धर्म्मं प्रवक्ष्यामि तन्निबोधत सत्तम । वनाद्गृहाद्वा कृत्वेष्टिं सर्ववेदसदक्षिणाम् ॥ प्राजापत्यां तदन्ते तु-अग्निमारोप्य चात्मनि । सर्वभूतहितः शान्तस्त्रिदण्डी सकमण्डलुः ॥ सर्व्वारामं परित्यज्य भिक्षार्थी ग्राममाश्रयेत् । अप्रमत्तश्चरेद्भैक्षं सायाह्ने नातिलक्षितः । रहिते भिक्षुकैर्ग्रामे यात्रामात्रमलोलुपः । भवेत्परमहंसो वा एकदण्डी यमादिकृत् ॥ सिद्धयोगस्त्यजन्देहममृतत्त्वमिहाप्नुयात् ॥ योगमभ्यस्य मितभुक् परां सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ दातातिथिप्रियो ज्ञानी गृही श्राद्धेऽपि मुच्यते । इति गारुडे १०३ अध्यायः ॥ अपि च । चतुर्थश्चाश्रमो भिक्षोः प्रोच्यते यो मनीषिभिः । तस्य स्वरूपं गदतो मम श्रोतुं नृपार्हसि ॥ पुत्रद्रव्यकलत्रेषु त्यक्तस्नेहो नराधिप । चतुर्थमाश्रमस्थानं गच्छेन्निर्धूतमत्सरः ॥ त्रैवर्गिकांस्त्यजेत् सर्वानारम्भानवनीपते । मित्रादिषु समो मैत्रः समस्तेष्वेव जन्तुषु ॥ जरायुजाण्डजादीनां वाङ्मनःकर्म्मभिः क्वचित् । युक्तः

कुर्वीतनद्रोहंसर्वसङ्गांश्चवर्ज्जयेत्॥ एकरात्रस्थितिर्ग्रामेपञ्चरात्रस्थितिः पुरे तथातिष्ठेद्यथाप्रीतिर्द्वेषोवानास्यजायते॥ प्राणयात्रानिमित्तञ्चव्यंगारेभुक्तवज्जने। कालेप्रशस्तवर्णानांभिक्षार्थंपर्य्यटेद्गृहान्॥ कामः क्रोधस्तथादर्पमोहलोभादयश्चये। तांस्तुदोषान्परित्यज्यपरिव्राण्निर्ममोभवेत्॥ अभयंसर्वसत्त्वेभ्योदत्त्वायश्चरतेमुनिः। नतस्यसर्वभूतेभ्योभयमुत्पद्यतेक्वचित्॥ कृत्वाग्निहोत्रंस्वशरीरसंस्थंशारीरमग्निंस्वमुखेजुहोति। विप्रस्तुभैक्ष्योपहितैर्हविर्भिश्चिताग्निनासव्रजतिस्मलोकान्॥ मोक्षाश्रमंयश्चरतेयथोक्तंशुचिःसुसङ्कल्पितबुद्धियुक्तः। अनिन्धनंज्योतिरिवप्रशान्तंसब्रह्मलोकंश्रयतिद्विजातिः॥ इतिविष्णुपुराणे ३ अंशे ९ अध्यायः॥ अपिच। चतुर्विधाभिक्षवस्तुकुटीचरबहूदकौ। हंसः परमहंसश्चयोयः पश्चात्सउत्तमः॥ एकोभिक्षुर्यथोक्तः स्याद्द्वावेवमिथुनंस्मृतम्। त्रयोग्रामः समाख्यातऊर्द्ध्वन्तुनगरायते॥ नगरंनहिकर्त्तव्यंग्रामोवामिथुनंतथा। राजादिवार्त्तातेषुस्याद्भिक्षावार्त्तापरस्परम्॥ इतिस्मृतिः॥ पुनश्च। अजिह्वः षण्डकः पंगुरन्धोबधिरएवच। मुग्धश्चमुच्यतेभिक्षुः षड्भिरेतैर्नसंशयः॥ अत्राजिह्वादिपदव्याख्यानंयथास्थानेद्रष्टव्यम्॥ अपिच। ननिन्दांनस्तुतिंकुर्य्यान्नकिञ्चिन्मर्म्मणिस्पृशेत्॥ नातिव्याधिर्भवेत्तद्वत्सर्वत्रैवसमोभवेत्। नसम्भाषेत्स्त्रियंकाञ्चित्पूर्वदृष्टाञ्चनस्मरेत्। कथाञ्चवर्ज्जयेत्तासांनपश्येल्लिखितामपि॥ इति॥ भिक्षणशीलः। भिक्षयाच्ञायाम्। सनाशंसभिक्षउः॥ बुद्धभिक्षुके॥ श्रावणीक्षुपे॥ कोकिलाक्षे॥

भिक्षुकः। त्रि० याचके। अर्थिनि॥

भिक्षुसङ्घाटी। स्त्री० चीवरे॥

भिण्डः। पुं० भिण्डाक्षुपे॥)

भिण्डकः। पुं०)

भिण्डा। स्त्री० शाकक्षुपविशेषे। तत्फलेच। ढेँढसम्भवे। सुशाके। करपर्णे। वृत्तबीजे। भिण्डी० इ० भा०॥ भिण्डीम्लोष्णायायाग्राहिणीचतथारुचिकरास्मृता॥

भिण्डीतकः। पुं० भिण्डायाम्॥

भित्तम्। न० खण्डे॥ भिद्यतेस्म। भिदिर्विदारणे। क्तः। भित्तंशकलमितिनिष्ठातकारस्यनत्वाभावोनिपात्यते। यथा। भित्तंतिष्ठति० खण्डमित्यर्थः॥

भित्तिः। स्त्री० कुड्ये। कांथ० कांध० काथ्य० भीत० इ० भा०॥ भिद्य

ते । भिदिर्० । क्तिन् ॥ प्रदेशे ॥ प्रशस्ते ॥ मतल्लिकोद्घमिश्रा : स्यु : प्रकाण्डस्थालभित्तयइतिगण रत्नमहोदधि : ॥

भित्तिका । स्त्री० भित्तौ ॥ पल्लिकायाम् । पल्ल्याम् ॥ भिनत्ति ० भिद्यतेवा । भिदिर् ० । कृतिभिदिलतिभ्य : किदिति ० तिकन् ॥

भित्तिचौर : पुं० चौरविशेषे । कुड्यच्छेदिनि । सौंधचोर० हि० भा०

भित्तिपातन : पुं० महामूषके । घूंस ० हि० भा० ॥

भिद् । स्त्री० प्रभेदे ॥ भिनत्तिभिदिर् ० । तच्छीलादिषु ० अन्यतोपिदृश्यतइतिक्विप् ॥ त्रि ० भेदकर्त्तरि ॥

भिदकः । पुं० खड्गे ॥ न ० वज्रे ॥

भिदा । स्त्री० भेदे ॥ वस्त्रादेर्विदारणे । विदरे । स्फुटने । फाड़ा० फटा ० फाडना ० हि ० भा० ॥ भेदनम् । भिदिर्० । भिदाद्यङ् । टाप् ॥ धन्याके ॥

भिदिः । पुं० वज्रे ॥ भिनत्ति । भिदिर्० । कॄगॄशॄपॄकुटिभिदिच्छिदिभ्यश्चेति ० इः सचकित् ॥

भिदिरम् । न० वज्रे ॥ भिनत्ति । भिदिर्० । इषिमदीत्यादिनाकिरच्

भिदुः । पुं० पवौ ॥ वज्रे ॥ भिनत्ति । भिदिर्० । पृभिदिव्यधीतिकुः ।

भिदुरम् । न० कुलिशे वज्रे ॥ भिनत्ति । भिदिर्० । विदिभिदिच्छिदेःकुरच् ॥ न ० प्लक्षवृक्षे ॥ त्रि० मिश्रे ॥

भिदेलिमः । त्रि ० भेत्तव्ये ॥ भिद्यते कर्मणिभिदेः केलिमर् ॥

भिद्यः । पुं० नदे । भिनत्तिकूलम् । भिदिर् ० । भिद्योद्ध्यौनदे ० इति० ण्यदपवादः कर्त्तरिक्यप्निपात्यते ॥

भिद्रम् । न० शतधारे । वज्रे भिनत्ति । भिदिर ० स्फायीतञ्चीत्यादिनारक् ॥

भिन्दिः स्त्री ० कृपाणिकायाम् ॥ भिन्दति । भिदिअवयवे । सर्वधातुभ्य इन् ॥

भिन्दिपालः । पुं० चर्पणीये । सृगे ॥ गोफणा ० हि० भा० ॥ भिन्दिं पालयति । पालरक्षणे । कर्मण्यण्

भिन्नः । त्रि० भेदविशिष्टे । दारिते । भेदिते । खण्डितावयवे । अन्यत्वसङ्गते ॥ फुल्ले ॥ विद्धे भिद्यतेस्म ॥ भिदिर् ० । क्तः । रदाभ्यांनिष्ठातोनः पूर्वस्यचदइति० दकारतकारयोर्नौ ॥ न० अन्यार्थवचने । पुं० न० क्षतरोगविशेषे ॥ तल्लक्षणंयथा । शक्तिकुन्तेषुखड्गाग्रविषाणैराशयोहतः । यत्किञ्चित्प्रस्रवेत्तद्धिभिन्नमित्यभिधीयते ॥ आशय : कोष्ठ : ॥

भिन्नकः। पुं० क्षपणे। बौद्धे। त्रि० ईषद्भिन्ने ॥ अनन्त्यन्तगतौक्तादितिकन् ॥

भिन्नगात्रिका। स्त्री० कर्कटीविशेषे। फूट० इ० भा० ॥ भिन्नंगात्रमस्याः

भिन्नदर्शी। त्रि० अज्ञे। कुतार्किके। अविद्यामोहितात्मानः पुरुषाभिन्नदर्शिनः ॥ भिन्नंद्रष्टुंशीलंयस्य। णिनिः ॥

भिन्नधीः। त्रि० भ्रंसितमतौ ॥

भिन्नभिन्नात्मा। पुं० चणके ॥

भिन्नयोजनी। स्त्री० पाषाणभेदवृक्षे ॥

भिन्नार्थकः। त्रि० अन्यस्मिन् ॥ भिन्नार्थकाअन्यतरएकत्वान्यतराअपिइत्यमरः ॥ भिन्नः अर्थोयस्यसः ॥

भिया। स्त्री० भये ॥ ञिभीभये। भिदाद्यङिइयङ्। टाप् ॥

भिरिण्टिका। स्त्री० श्वेतगुञ्जायाम् ॥

भिल्लः। पुं० म्लेच्छजात्यन्तरे। भील इ० भा० ॥ यथाह। हेमचन्द्रः। मालाभिल्लाकिरातास्वसर्वेपिम्लेच्छजातयः इति ॥ सचब्राह्मणकन्यायांतीवराज्जातः। यथा। पुलिन्दमेदभिल्लाश्चपुल्लोमल्लश्चधावकः। कुन्दकारोडोखलोवामृतपोहस्तिपस्तथा ॥ एतेवैतीवराज्जाताः कन्यायांब्राह्मणस्यचेतिप० पद्धतिः ॥

भिल्लगवी। स्त्री० गवय्याम् ॥

भिल्लतरुः पुं० लोध्रे ॥

भिल्ली। स्त्री० लोध्रे ॥

भिषक्पाशः। पुं० निन्द्यवैद्ये ॥ कुत्सितोभिषक्। याप्ये पाशप् ॥

भिषक्प्रिया। स्त्री० गुडूच्याम् ॥

भिषक्जितम्। न० औषधे ॥

भिषग्भद्रा। स्त्री० भद्रदन्तिकायाम् ॥

भिषङ्माता। स्त्री० वासके ॥

भिषक्। पुं० वैद्ये ॥ हेतौलिङ्गेप्रशमनेरोगाणामपुनर्भवे। ज्ञानंचतुर्विधंयस्यसराजार्होभिषक्तमः ॥ दण्डनीयोयथा। अज्ञातौषधमन्त्रस्तुयश्चव्याधेरतत्ववित्। रोगिभ्योऽर्थंसमादत्तेसदण्डाश्चौरवद्भिषक् ॥ भिषजोन्नस्याभोज्यत्वंयथा। शूद्रान्नंब्राह्मणोभुक्त्वातथारङ्गावतारिणः। चिकित्सकस्यक्रूरस्यतथास्त्रीमृगजीविनाम् ॥ शौण्डिकान्नंसूतिकान्नंभुक्त्वामासंव्रतीभवेत्। व्रतीयावकेन। तत्रधेनुद्वयमितिप्रायश्चित्तविवेकः ॥ अपिच। यूयंचिकित्सकस्यान्नंपुंश्चल्यास्त्वन्नमिन्द्रियम्। विष्ठावार्द्धुषिकस्यान्नंशस्त्रविक्रयिणोमलम् ॥ इतिमानवे ४ अध्यायः ॥ भिषज्यति। भिषज् रुग्जये। कण्ड्वादिः। क्विप् ॥ विभेतिवा। ञिभी०। भियः षुग्ह्रस्वश्चेत्यजिः ॥

भिस्सटा। स्त्री० दग्धिकायाम्। दग्धान्ने ॥ भिस्सांटीकते। टीकृगतौ।

अन्येभ्योपीतिड :। ङ्यापोरितिह्रस्व :॥

भिक्षा। स्त्री० अन्ने। ओदने। भक्ते॥ बभक्ति। भसदीप्तौ। वाहुलकात्सः छन्दसिबहुलमितीत्वम्। ब्राह्मणभिक्षेतिभाष्यप्रयोगाल्लोकेपि॥ यद्वा। भेदनम्०भित्। सम्पदादित्वात्क्विप्। भिदंस्यति। षोअन्तकर्मणि। आतोनुपेतिकः। पृषोदरादिः॥

भिक्षाण्डम्। न० शालूके। भसौंड० द्र० भा० प्र० कन्दे॥

भीः। स्त्री० भये॥ ञिभीभये। सम्पदादित्वात्क्विप्॥

भीतम्। न० भये त्रि० भययुक्ते॥ विभेति। ञिभी० क्तः०॥

भीतभीतः। त्रि० अतिशयेनभीते। भीतप्रकारे॥

भीतिः। स्त्री० भये॥ ञिभीभये। क्तिन्॥ कम्पे॥

भीमः। पुं० अम्लवेतसे॥ शिवे॥ पीठविशेषे॥ यथा। भीमेश्वरोभीमपीठे शिवाभीमेश्वरीतथेत्यागमः॥ सर्वसम्प्रतिपन्नपराक्रमेपाण्डुतनये। वृकोदरे॥ त्रि०भयहेतौ। घोरे॥ भयानके॥ बिभेत्यस्मात्। भीमादयोऽपादाने० भियः षुग्वेतिमक्॥

भीमकर्मा। पुं० भीमसेने॥ भीमं० हिडम्बवधादिरूपंकर्मास्य॥

भीमनादः। पुं० सिंहे॥

भीमनिर्ह्रादः। पुं० राक्षसान्तरे॥

भीमपूर्वजः। पुं० भीमाग्रजे। युधिष्ठिरे॥

भीमरथः। पुं० तामसमनुवंशजातासुरविशेषे॥ हरिणाकूर्मरूपेणहतो भीमरथोऽसुरइतिगारुडेगयामाहात्म्ये ८६ ऽध्यायः॥

भीमरथी। स्त्री० जनानामवस्थाविशेषे॥ यथा। वैद्यकेसप्तसप्ततिकेवर्षे सप्तमेमासिसप्तमी। रात्रिर्भीमरथीनामनराणामतिदुस्तरा॥ नराणांदुरितक्रमेतिचपाठः॥ तामतीत्यनरोयोसौ दिनानि यानिजीवति। क्रतुभिस्तानितुल्यानिसुवर्णशतदक्षिणैः॥ गतिः प्रदक्षिणंविष्णोर्जल्पनंमन्त्रभाषणम्। ध्यानंनिद्रासुधाचान्नं भीमरथ्याः फलश्रुतिः॥ नदीविशेषे॥

भीमविक्रान्तः। पुं० करिमाचले। सिंहे॥ भीमश्चासौविक्रान्तः॥ त्रि० भयानकविक्रमवति॥

भीमशासनः। पुं० यमे॥ भीमंशासनंयस्य॥

भीमसेनः। पुं० मध्यमपाण्डवे। भीमोवृकोदरे॥ कर्पूरप्रभेदे। भीमसेनोकर्पूरइतिभाषा॥ यथा। पोतासोभीमसेनस्तदनुशितकरः शङ्क

रावाससंज्ञः । पांशुः पिङ्गोऽब्जसारस्तदनुहिमयुतावालुकाजूटिका च। पश्चादस्यास्तुषारस्तदुपरिसहिमः शीतलः पत्रिकाख्याकूरस्येतिभेदागुणरसमहत्तावैसदृश्ये नदृश्याः ॥

भीमसुता । स्त्री० दमयन्त्याम् ॥

भीमा । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ रोचनाच्च गन्धद्रव्ये ॥ कशायाम् ॥

भीमाकाली ।
भीमादेवी । स्त्री०) दुर्गायाम् ॥

भीमास्थानम् । न० तीर्थविशेषे ॥

भीमेश्वरी । स्त्री० भीमपीठस्थायाम् ॥

भीमैकादशी । स्त्री० माघशुक्लैकादश्याम् ॥ भैम्याम् ॥

भीरः । त्रि० भयदे ॥ भियंराति । रा । कः ॥

भीरुः । पुं० इक्षुप्रभेदे ॥ यथा । भीरुः श्लेष्मकरः स्वादुरविदाहीगुरुः स्मृतः इति ॥ व्याघ्रे ॥ शृगाले ॥ त्रि० आर्त्ते । कातरे ॥ भीरुके । त्रस्नौ । दरपोक० इ० भा० ॥ रणे भीरोः स्वर्गाभावः ॥ विभेति । ञिभीभये । भियः क्रुक्लुकनाविति० कुः ॥ स्त्री० भयशीलायाम् । वरयोषिति ॥ कण्टकार्याम् ॥ शतावर्याम् ॥ अजायाम् ॥ छायायाम् ॥ स्त्रीमात्रे ॥

भीरुकः । पुं० इक्षुप्रभेदे । भीररी० इ० दे० भा० प्र० ॥ वातपित्तप्रशमनोमधुरोरसपाकयोः । सुशीतोबृंहणोबल्यः पौण्ड्रकोभीरुकस्तथा ॥ पेचके ॥ न० वने ॥ त्रि० भयशीले । भीलुके । त्रस्नौ ॥ विभेति । ञिभी० । क्रुकन् ॥

भीरुहृदयः । पुं० मृगे ॥

भीरूः । स्त्री० भयशीलायांयोषिति ॥ ऊङुतइत्यूङ् ॥

भीलः । पुं० भिल्ले ॥ भियंलाति । ला० कः० ॥

भीलभूषणा । स्त्री० गुञ्जायाम् ॥

भीलुकः । त्रि० भयप्रकृतिकेजने । त्रस्नौ ॥ विभेति । ञिभी० । भियः क्रुक्लुकनाविति क्लुकन् ॥

भीषणः । पुं० भयानकरसे ॥ शल्लक्याम् ॥ कुन्दुरुके ॥ कपोते ॥ हिन्ताले ॥ भैरवविशेषे ॥ त्रि० गाढे ॥ दारुणे ॥ भीमरसान्विते ॥ भीषयते । ञिभी० । नन्द्यादित्वाल्ल्युः । भियोहेतुभयेषुगिति षुक् ॥

भीष्मः । पुं० गाङ्गेये । पाण्डवानां पितामहे ॥ रुद्रे ॥ राक्षसे ॥ भयानकरसे ॥ त्रि० भयहेतौ । भयङ्करे ॥ विभेत्यस्मात् । ञिभी० । भियः षुग्वेति० मक्० षुगागमश्च·

भीष्मकः । पुं० रुक्मिण्याः पितरि ॥

भीष्मजननी । स्त्री० गङ्गायाम् ॥

भीष्मपञ्चकम् । न० कार्तिकशुक्लपक्षीयैकादश्यादि पूर्णिमान्तपञ्चतिथि कर्तव्यव्रतविशेषे ॥

भीष्मरत्नम् । न० हिमालयोत्तरदेशजातशुक्लवर्णप्रस्तरविशेषे । भीष्मपाषाणे ॥

भीष्मसूः । स्त्री० गङ्गायाम् ॥ भीष्मं सूते । षूङ्० । क्विप् ॥ शान्तनोर्महिषीभूत्त्वाभीष्मंसूतवतीयतः । तस्मात्साभीष्मसूः प्रोक्तागङ्गात्रैलोक्यपावनी ॥

भीष्माष्टमी स्त्री० माघशुक्लाष्टम्याम् ॥ तत्रभीष्मस्यतर्पणंकर्त्तव्यम् ॥

भौसटम् । न० श्लेमान्तके ॥

भुक्तम् । न० भक्षणे ॥ त्रि० भक्षिते । खादिते । अभ्यवहृते । अशिते ॥ भुज्यतेस्मभुज० । क्तः भुक्ताब्राह्मणा इत्यत्रतुभुक्तमेषामस्तीत्यकारोमत्वर्थीयोनतुकर्त्तरिक्तः । सकर्मकेभ्यस्तस्यविधानाभावात् ॥ यद्वोत्तरपदलोपोत्रद्रष्टव्यः । भुक्तान्नाभुक्ताः । अत्रान्नस्यभुक्तत्वंब्राह्मणेषूपचर्य्यते ॥

भुक्तसमुज्झितः । त्रि० फेलायाम् ॥ पूर्वम्भुक्तम्० पश्चात्समुज्झितम् । पूर्वकालेकेतिसमासः ॥

भुक्तिः । स्त्री० भोजने ॥ भोजनम् । भुजपालनाभ्यवहारयोः । स्त्रियां क्तिन् ॥ भोगे ॥ यथा । भुक्तिस्त्रिपुरुषीसिध्येदिति ॥

भुक्तिप्रदः । पुं० मुद्गे ॥ त्रि० भोगदातरि ॥

भुक्तोज्झितः । त्रि० फेलायाम् ॥ पूर्वंभुक्तम्० पश्चादुज्झितम् । पूर्वकालैकेतिसमासः ॥

भुग्नः । त्रि० रोगादिनाकुटिलीकृते रुग्णे ॥ नम्रे ॥ भुज्यतेस्म । भुजोकौटिल्ये । क्तः । ओदितश्चेतिनत्वम् ॥ भुजतिस्मवा । गत्यर्थेतिक्तः ॥

भुजः । पुं० स्त्री० करे ॥ बाहौ ॥ अस्यशुभाशुभलक्षणंयथा । कक्षाश्वत्थदलाश्लेष्टासुगन्धिन्यूर्द्धरोमिका । अन्यथाअर्थहीनानामसौनिः स्वस्यरोमशौ ॥ निर्मांसौचैवभग्नाल्यौश्लिष्टौचविपुलौभुजौ । आजानुलम्बिनौबाहूवृत्तौपीनौनौनरेश्वरे ॥ निःस्वानांरोमशौह्रस्वौश्लिष्टौकरिकरप्रभौ । इति ॥ भुज्यतेऽनेन । भुजपालनाभ्यवहारयोः । भुजन्युब्जौपाण्युपतापयोरितिसाधुः ॥ यद्वा । भुजति । भुजकौटिल्ये । इगुपधेतिकः ॥ चतुष्कलेशेषगुरुसंज्ञायाम् ॥ ० ॥ पुं० ॥

भुजकोटरः । पुं० कक्षे ॥

भुजगः । पुं० सर्पे ॥ भुजः सन्गच्छति । अन्यत्रापीतिडः ॥ भुजेनकौटिल्येनगच्छतिवा ।

भुजगदारण : । पुं० गरुडे ॥

भुजगभोगी । ० मयूरे ॥

भुजगराज : । पुं० शेषाहौ ॥ भुजगानांराजा । टच् ॥

भुजगशिशुभृता । स्त्री० बृहतीछन्द : प्रभेदे ॥ भुजगशिशुभृतानौम : । यथा । हृदतटनिकटक्षोणीभुजगशिशुभृतायासीत् । मुररिपुदलितनागेन्द्रजनसुखद्रासा ऽ भूत् ॥

भुजगान्तक : । पुं० गरुडे ।।

भुजगाभोजी । पुं० मयूरे ॥

भुजगाशन : । पुं० पक्षिसिंहे । गरुडे ॥ भुजगानश्नाति । अश० । ल्यु : । भुजगाअशनं यस्यवा ॥

भुजङ्ग : । पुं० अहौ । सर्पे ॥ षिड्गे ॥ भुजं नकौटिल्यं नगच्छति ! गमे : सुपिखच् खच्चडिद्वावाच्यइति डित्वपक्षे टिलोप : ॥ सीसके ॥

भुजङ्गघातिनी । स्त्री० सर्पाक्ष्याम् । चुत्कर्य्याम् । कङ्कालिका० इ० गौ० दे० भा० ॥

भुजङ्गजिह्वा । स्त्री० महासमङ्गायाम् ॥ सर्परसनायाम् ॥

भुजङ्गप्रयातम् । न० जगतीछन्द : प्रभेदे ॥ भुजङ्गप्रयातं चतुर्भिर्यकारै : ॥ यथा । सदारात्मजज्ञातिभृत्योविहायस्वमेतं हृदं जीवितं लिप्ससान : । मयालोकित : कालिमे त्वं कुरुत्वं भुजङ्गप्रयातं द्रुतं सागराय ॥

भुजङ्गभुक् । पुं० मयूरे ॥ भुजङ्गं भुङ्क्ते । भुज० । क्विप् ॥ गरुडे ॥

भुजङ्गभोजी । पुं० राजसर्पे ॥

भुजङ्गम : । पुं० सर्पे । भुजं नकौटिल्यं नगच्छति । गमे : सुपिवाच्यइतिखच् । खच्चडिद्वावाच्यइति डिद्भावे टिलोपाभाव : ।। न० सीसके ।।

भुजङ्गलता । स्त्री० नागवल्ल्याम् ॥

भुजङ्गविजृम्भितम् । न० उत्कृतिच्छन्द: प्रभेदे ॥ वस्वीशाश्वैश्छेदोपेतं ममतनयुगलसजजगैर्भुजङ्गविजृम्भितम् ॥ यथा । हेलोद्यन्यञ्चत्पादप्रकटविकटनटनभरोरणत्करतालकश्चारुप्रेङ्खच्चूडावर्ह : स्फुरिततरलनवकिशलयतरङ्गितहारधृक् । यस्यन्नागस्त्रीभिर्भक्त्यामुकुलितकरकमलयुगं कृतस्तुतिरच्युत : पायान्नश्छिन्दन्कालिन्दीहृदकृतनिजवसतिदृहङ्गुजङ्गविजृम्भितम् ॥

भुजङ्गसङ्गता । स्त्री० बृहतीछन्द: प्रभेदे ॥ सजरैर्भुजङ्गसङ्गता ।। यथा । तरलातरङ्गरिङ्गितैर्यमुनाभुजङ्गसङ्गता । कथमेतिव-

त्सचारकश्चपलः सदैवतांहरिः ॥

भुजङ्गहा । पुं॰ श्रीकृष्णस्यन्दनध्वजे । गरुडे ॥

भुजङ्गाक्षी । स्त्री॰ रास्नायाम् ॥ भुजङ्गान् अक्षति । अक्षूव्याप्तौ । कर्मण्यण् ॥ यद्वा । भुजङ्गोक्षियस्याः । अक्ष्णोदर्शनादित्यच् । जातेरिति॰ गौरादित्त्वाद्वा॰ ङीष् । भुजङ्गशब्दस्यभुजङ्गाक्षिसदृशेलक्षणा ॥

भुजङ्गाख्यः । पुं॰ नागकेसरे ॥

भुजशिरः । न॰ स्कन्धे ॥ भुजस्यशिरः ॥

भुजा । स्त्री॰ वाहौ ॥ करे ॥ भुजाट्टाप् ॥

भुजाकण्टः । पुं॰ कामाङ्कुशे । नखे ॥

भुजादलः । पुं॰ हस्ते ॥ भुजान्तरम् । न॰ क्रोडे ॥ भुजयोरन्तरम् ॥

भुजिः । पुं॰ वह्नौ ॥ भुनक्ति॰ भुज्यतेवा । भुज॰ । भुजेः किच्चेति॰ इः ॥

भुजिष्यः । पुं॰ स्वतन्त्रे ॥ हस्तसूत्रे । दासे ॥ भुङ्क्ते॰ स्वाम्युच्छिष्टम्॰ भुज्यतेवा । भुज॰ । रुचिभुजिभ्यां किष्यन् ॥

भुजिष्या । स्त्री॰ दास्याम् ॥ गणिकायाम् ॥ टाप् ॥

भुज्युः । पुं॰ भोजने ॥ अग्नौ ॥ भुनक्तिपालयतिसर्व्वाणिभूतानि । भुजमृङ्भ्यांयुक्त्युकावितियुक् ॥ भोजनंत्रा ॥ भाजने ॥ ऋषिविशेषे ॥

भुञ्जन् । त्रि॰ भोगकर्त्तरि । भुञ्जाने ॥ भुजे॰ लँटः शतृ ॥

भुञ्जानः । त्रि॰ भुञ्जति । यथा । त्रिषुधामसुयद्भोज्यंभोक्तायश्चप्रकीर्त्तितः । वेदैतदुभयंयस्तुसभुञ्जानोनलिप्यत इति । त्रिषुधामसुजाग्रदादिषु ॥ भुजेः कर्त्तरिलटः शानच् ॥

भुरिक् । स्त्री॰ पृथिव्याम् ॥ बिभर्त्ति॰ भरति मनुष्यादीन् । डुभृञ्॰ । भृञउच्चेति॰ कुच्प्रत्ययः

भुवनम् । न॰ सलिले । जले ॥ गगने । जने ॥ पिष्टपे । जगति ॥ भूरादिसर्वलोके ॥ चतुर्दशभुवनानियथा । भूर्भुवः स्वर्महश्चैवजनश्चतपएवच । सत्यलोकश्चसप्तैतेलोकास्तु परिकीर्त्तिताः ॥ अतलंसुतलंचैव वितलञ्चगभस्तिमत् । महातलंरसातलंपातालंसप्तमंस्मृतम् ॥ इति ॥ भवन्त्यस्मिन्भूतानि॰ इति भुवनमयंलोकः ॥ भूयते । भूप्राप्तौ । भूसूधूभ्रस्जिभ्यश्छन्दसीतिक्युन् ॥ यद्वा । भवन्ति॰ उत्पद्यन्तेऽनेनकरणेल्युट् । संज्ञापूर्वकत्वाद्गुणाभावः ॥

भुवनकोषः । पुं॰ भूगोले ॥

भुवनकोषवित् त्रि॰ । चतुर्दशभुवना

निबक्तूमि॰ इतितात्पर्य्यार्थाभिज्ञे ॥ कल्पनामात्रमेतत् । तेषामदृष्टत्वात् । नचवचनेभ्यस्तद्दर्शनम् । तेषांमिथोविप्रतिपत्तिदर्शनात् ॥

भुवनेश्वरः । पुं॰ एकाम्बरे ॥

भुवनेश्वरी । स्त्री॰ महाविद्याविशेषे । साम्यावस्थमायोपाधिकब्रह्मरूपिण्याम् ॥ मणिद्वीपाधिवासिन्याम् ॥ यथा । पाशाङ्कुशधराभीतिवरांदेवीं चिदात्मिकाम् । वन्देसमन्दहसितां मणिद्वीपाधिवासिनीम् ॥ आयुधस्थानानिवामाधःकरमारभ्यदक्षिणाधःकरपर्यन्तम् । तदुक्तं महासम्मोहनतन्त्रे । दक्षिणेचाङ्कुशंदद्याद्वामेपाशंप्रदापयेत् । अभयंदक्षिणेदद्याद्वरंवामेप्रदापयेदिति । इयपट्ल्यामपिभुवनेशीध्याने । दक्षेङ्कुशाभयेप्रोक्तेवामेपाशमथेष्टदमिति ॥

भुवन्युः । पुं॰ भानौ ॥ सूर्य्ये ॥ ज्वलने । वह्नौ ॥ शशलाञ्छने । शशिनि ॥ भवति । भू॰ । कन्युच्चिपिश्चेति॰ चाद्भुवः कन्युच् ॥

भुवर्॰ । अ॰ अन्तरिक्षे । गगने ॥ षष्ठ्यन्तप्रतिरूपकमव्ययम् । भवति । भू॰ । भूरञ्जिभ्यांकिदित्यसुन् । उवङ् ॥

भुवर्लोकः । पुं॰ भूरादिसप्तलोकान्तर्गत द्वितीयलोके ॥ यथा । भूमिसूर्य्यान्तरंयच्चसिद्धादिमुनिसेवितम् । भुवर्लोकस्तुसोप्युक्तोद्वितीयोमुनिसत्तम ॥ अपिच । तिथिलक्षोभुवर्लोकोध्रुवप्रान्तोमहीतलात् ॥ भूपृष्ठादारभ्यध्रुवप्रान्तइति॰ ज्योतिश्चक्रावलम्बनभूतध्रुवपर्य्यन्तपञ्चदशलक्षोच्छ्रायोभुवर्लोकइत्यर्थः ॥

भुविः । न॰ अब्धौ । समुद्रे ॥ भवन्त्यस्मिन् । भू॰ । भुवः किदिति॰ इसन् ॥

भुशुण्डी । स्त्री॰ अस्त्रांतरे । अग्नियन्त्रे ॥ यथा । उड्डीयोड्डीयचप्राप्यनदन्तीदशकर्टका । क्रमतेचानताज्ञीयासाभुशुण्डीनिगद्यते ॥

भू । अ॰ रसातले ॥

भूः । स्त्री॰ स्थानमात्रे ॥ एकाङ्के ॥ व्याहृत्यन्तरे ॥ धरण्याम् । भूमौ ॥ दृष्ट्वात्मविजयव्यग्रान्नृपान्हसति भूरियम् । अहोमांविजिगीषन्तिमृत्योःक्रीडनकानराः ॥ भवति॰ भवनंवा । भू॰ सत्तायाम् । कर्त्तरिभावेवाक्विप् ॥ भवन्त्यस्यांसर्वमित्यधिकरणेबहुलवचनाद्वाक्विबित्येके ॥ भवन्त्यस्याभूतानीत्यपादानेवाक्विबित्येके ॥ उत्पत्तौ ॥

भूकः । पुं॰ न॰ काले ॥ छिद्रे ॥ अन्धकारे ॥ भवति ॥ भू॰ । सृवृभूशुषिमुषिभ्यः कक् ।

भूकदम्बः । पुं॰ अलम्बुषवृक्षे । कोकासिम॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥

भूकदम्बक:। पुं० यवान्याम्।

भूकदम्बिका। स्त्री० महाश्रावणिकायाम्॥ मुण्डायाम्॥

भूकन्द:। पुं महाश्रावणिकायाम्॥

भूकम्प:। पुं० उत्पातविशेषे॥ सयथा। यामक्रमाच्चभूकम्पोद्विजादीनामनिष्टद:। अनिष्टद: क्षितीशानांसन्ध्ययोरुभयोरपि॥ इतिवशिष्ठ:॥ यदाविजृम्भतेनन्तोमदाघूर्णितलोचन:। तदाचलतिभूरेषासाद्रिद्वीपाब्धिकानना॥ भुव: कम्पोभूकम्प:॥ मेषेवृश्चिकभे गज: प्रचलतिव्यासादिभि: कथ्यते चापेमीनकुलीरभेचवृषभेसव्य चलेत्कच्छप:। यूकिकुम्भधरेमृगेन्द्रमिथुनेकन्यामृगेपन्नगस्तेषामेकतमोयदिप्रचलतिक्षौणीतदाकम्पते॥ कच्छपेमरणंद्विजे यंमरणं चापिपन्नगे। सर्वंचसुखदस्त्वैवपृथिव्यां चलितेगजे॥ प्रथितनरेश्वरमरणंव्यसनान्याग्नेयमारुतयो:। क्षुद्भयमतिवृष्टिभिरुपपीडान्ते जनास्चापि॥ त्रिचतुर्थपञ्चमदिनेमासेपक्षेत्रिपक्षके। भवतियदाभूकम्प:प्रधाननृपनाशनंकुरुते।सचायंभूमिजोत्पातविशेष:॥यथा। चरस्थिरभवंभौमंभूकम्पमपिभूमिजम्। जलाशयानांवैकृत्यंभौमंतदपिकीर्तितम्॥ भौमंयाप्यफलंज्ञेयंचिरेणपरिपच्यते॥ अपिच। क्षितिकम्पमाहुरेके वृहदन्तर्जलनिवासिसत्त्वकृतम्। भूभारखिन्नदिग्गजविश्रामसमुद्भवंचान्ये॥ अनिलोऽनिलेननिहत: क्षितौपतन्सस्वनंकरोत्यन्ये। केचित्त्वदृष्टकारितमिदमन्ये प्राहुराचार्या:॥ गिरिभि: पुरासपक्षैर्वसुधाप्रपतद्भिरुत्पतद्भिश्च। आकम्पितापितामहमहामरसदसिसव्रीडम्॥ भगवन्नाममैतत्त्वयाकृतंयदचलेतितन्नतथा। क्रियतेऽचलैश्चलद्भि: शक्ताहंनास्यखेदस्य॥ तस्या: सगद्गदगिरंकिञ्चित्स्फुरिताधरंविनतमीषत्। साश्रुविलोचनमाननमवलोक्यपितामह: प्राह॥ मन्युंहरेन्द्रधात्र्या: क्षिपकुलिशंशैलपक्षभङ्गाय। शक्र:कृतमित्युक्त्वामाभैषीरितिचवसुमतीमाह॥ किन्त्वनिलदहनसुरपतिवरुणा: सदसत्फलावबोधार्थम्। प्राग्द्वित्रिचतुर्भागेषुदिननिशो: कम्पयिष्यन्ति॥ अतोविशेषोद्रष्टव्योवाराह्यांसुविचक्षणै:॥

भूकर्वुदार:। पुं०) क्षुद्रश्लेष्मान्तके।

भूकर्वुदारक:। पुं०) भूशेलौ। छोटालसोडा० हि० भा०॥ भूकर्वुदारोमधुर: कृमिशूलापह: परम्। वातप्रकोपन: किञ्चित्शीतल: स्वर्णमारक:॥

भूकल:। पुं० दुर्विनीताश्वे॥

भूकश्यप:। पुं० वसुदेवे ॥

भूकाक:। पुं० स्वल्पकङ्के ॥ क्रौञ्चे॥ नीलकपोते ॥

भूकुम्भी। स्त्री० भूपाटल्याम्॥

भूकुष्माण्डी। स्त्री० विदार्याम्॥

भूकेश:। पुं० शैवले॥ वटे॥

भूकेशा। स्त्री० राक्षस्याम्॥

भूकेशी। स्त्री० अवल्गुजे॥

भूक्षित्। पुं० सूचीरोम्णि। शूकरे॥

भूखर्जूरी। स्त्री० क्षुद्रखर्जूर्याम्। भूयुक्तायाम्॥ भूखर्जूरीतुमधुरा शिशिरादाहपित्तनुत्॥

भूगरम्। न० विषे॥

भूगर्भ:। पुं० भगवति। भूर्गर्भे यस्य भू:सर्वभूताश्रयभूतागर्भइवान्तर्वर्त्तिनीयस्य भूसत्तागर्भोऽस्येतिवा॥ भवभूतिनामनि० कवौ॥

भूगोल:। पुं० ज्योतिश्शास्त्रप्रसिद्धे भुवनकोषे॥ भोज्यंयथासर्वरसंविनाज्यंराज्यंयथाराजविवर्जितञ्च। सभानभातीवसुवक्तृहीनागोलानभिज्ञोगणकस्तथैव॥ वादीव्याकरणंविनैवविदुषांधृष्ट:प्रविष्ट: सभांजल्पन्नल्पमति: स्मरात्पटुवटुभ्रूभङ्गवक्रोक्तिभि:। ह्रीत: सन्नुपहासमेतिगणकोगोलानभिज्ञस्तथाज्योतिर्वित् सदसिप्रगल्भगणकप्रश्नप्रपञ्चोक्तिभि:॥

भूचर:। त्रि० भूमिचारिणि॥

भूच्छायम्। न० अंधकारे॥ भुव: छाया। छायाबाहुल्ये० इति क्लीवता॥

भूजन्तु:। पुं० भूनागे॥

भूजम्बू:। स्त्री० गोधूमे॥ विकङ्कतफले॥ भूमिजम्ब्वाम्॥

भूत:। पुं० देवयोनिविशेषे॥ सच अधोमुखोर्द्ध्वमुखादिपिशाचभेदोरुद्रानुचरोबालग्रह:॥ कुमारे॥ कृष्णाचतुर्दश्याम्॥ योगीन्द्रे॥ शम्भोर्गणविशेषेषु।न० क्ष्मादौ। पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशेषु॥ पिशाचादौ॥ जन्तौ। युक्ते। न्याय्ये॥ वस्तुतत्त्वानुसरणे। त्रि० उचिते॥ प्राप्ते। वित्ते॥ ऋते। सत्ये॥ प्राणिनि॥ कालविशेषे। वृत्ते। अतीते। गते॥ परमार्थे॥ विद्यमानेवस्तुनि॥ अतीतोत्पत्तिके। जाते॥ समे॥ उत्तरपदस्थएव भूतशब्द: समार्थइतिशाब्दिका:। यथा पितृभूत:। देवभूतोयमिति पूर्वमपिविद्यमाने॥ भवनधर्म्मिणि॥ भाव्यतेस्म। भूप्राप्तौ। आधृषाद्वेतिणिजभाव: पक्षे० क्त:॥ भूतिरस्यास्तिवा। अर्शआद्यच्॥ अभवद्वा। भुवोगत्यर्थेति० भूतार्थेकर्त्तरिक्त:॥ अर्द्धर्चादि:॥

भूतकृत्। पुं० धातरि। द्रुहिणे।

भूतानि करोति । डुकृञ्॰ । क्विप् । तुक् ॥ रुद्रे ॥ भूतानि कृन्तति॰ छिनत्ति । कृतीछेदने । क्विप् ॥ कृणोति हिनस्ति वा । कृञ्॰ । क्विप् तुक् ॥ विष्णौ ॥ रजोगुणं समाश्रित्य विरिञ्चिरूपेण॰ भूतानि करोतीति तथा ॥

भूतकेशः । पुं॰ तृणविशेषे । गोलोम्याम् । अल्पकेश्याम् ॥ भूतानां केश इव । भूतः केशोस्य वा ॥

भूतकेशी । स्त्री॰ भूतकेशे ॥ शेफालिकायाम् ॥ नीलसिंदुवारे ॥

भूतक्रान्तिः । स्त्री॰ भूतावेशे ॥

भूतगणः । पुं॰ पृथिव्यादिपञ्चके ॥ भूतानां गणः ॥

भूतगन्धा । स्त्री॰ मुरानामनिगंधद्रव्ये ॥

भूतग्रामः । पुं॰ देहेन्द्रियसङ्घाताकारेण परिणते पृथिव्यादिभूतसमुदाये ॥ सच॰ जरायुजाण्डजस्वेदजोद्भिज्जभेदाच्चतुर्विधो भवति । भूतानां पृथिव्यादीनां ग्रामः ॥

भूतघ्नः । पुं॰ भूर्जवृक्षे । उष्ट्रे ॥ लशुने ॥ त्रि॰ भूतनाशके ॥

भूतघ्नी । स्त्री॰ तुलस्याम् ॥ मुण्डितिकायां ॥

भूतचतुर्द्दशी । स्त्री॰ कार्त्तिककृष्णचतुर्द्दश्याम् । यमचतुर्द्दश्याम् ॥

भूतजटा । स्त्री॰ जटामांस्याम् ॥ गन्धमांस्याम् ॥

भूतत्वम् । न॰ वर्त्तमानध्वंसप्रतियोगिसमयवृत्तित्वे ॥ बहिरिन्द्रियग्रहणायोग्यविशेषगुणवत्त्वे ॥ पृथिव्यादयस्तु जातिविशेषाः ॥

भूतदर्शनम् । न॰ परमार्थदर्शने ॥

भूतद्रावी । पुं॰ भूताङ्कुशवृक्षे ॥ रक्तकरवीरे ॥

भूतद्रुमः । पुं॰ श्लेष्मातकवृक्षे ॥

भूतध्रुक् । पुं॰ भूतानामपकारके ॥ भूतानि द्रुह्यति । द्रुह॰ । सत्सूद्विषेति क्विप् ॥ भूतध्रुक् कोलभेतशम् ॥

भूतधात्री । स्त्री॰ भूमौ ॥ भूतानां धात्री ।

भूतनाथः । पुं॰ शिवे ॥ भूतानां नाथः ॥ भूतैर्जन्तुभिर्याच्यते॰ तानुपतापयति॰ तेभ्य आशास्ते॰ तेषामभीष्टमिति वा भूतनाथः ॥

भूतनायिका । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥

भूतनाशनः । पुं॰ श्वेतसर्षपे ॥ सर्षपे । भल्लातके ॥ न॰ रुद्राक्षे ॥ भूतान् नाशयति । णश अदर्शने ल्युट् ॥

भूतपतिः । पुं॰ महादेवे ॥ भूतानां पतिः ॥

भूतपत्री । स्त्री॰ तुलस्याम् ॥

भूतपुष्प : । पुं॰ श्योनाकवृक्षे ॥

भूतपूर्णिमा । स्त्री॰ आश्विनपूर्णिमायाम् । शारद्याम् । कोजागरायाम् ॥

भूतपूर्व : । त्रि॰ अतिक्रान्ते ॥ पूर्वं भूत : । सुप्सुपेतिसमास : । भूतपूर्वेचरडितिर्देशात्भूतशब्दस्यपूर्वनिपात : ॥

भूतप्रादुर्भाव : । पुं॰ अतिक्रान्तोत्पत्तौ ॥ भूतस्यप्रादुर्भाव : ॥

भूतभावन : । पुं॰ सर्वभूतपितरि । ईश्वरे । भूतानिभावयतिजनयति॰ प्रापयतिवा । भवतेर्ण्यन्ताद्युच् ॥

भूतभृत् । पुं॰ विष्णौ ॥ भूतानिबिभर्त्तिधारयति॰ पोषयतिवा॰ । डुभृञ्॰ । क्विप् । तुक् ॥

भूतभैरव : । पुं॰ भैरवविशेषे ॥ शीतज्वरापहेचूर्णविशेषे ॥ यथा । एलाजातिफलंव्योषत्रिफलाजीरकंघन : । सविडङ्गंसितायुक्तंचूर्णंशीतज्वरापहमिति ॥

भूतमात्रा । स्त्री॰ शब्दादिषु ॥ पृथिव्यादिषुविषयेषु ॥

भूतमारी । स्त्री॰ चीडानामनिगंधद्रव्ये ॥

भूतयज्ञ : । पुं॰ पञ्चमहायज्ञान्तर्गतवलिवैश्वदेवकर्म्मणिभूतेभ्योवलिहरणे ॥

भूतयोनि : । पुं॰ परमात्मनि ॥ भूतानांयोनि : ॥

भूतलिका । स्त्री॰ पृक्कायाम् ॥

भूतवास : । पुं॰ कलिद्रुमे ॥ भूतानांवास : । भूतानांवासोस्मिन्वा ॥

भूतविक्रिया । स्त्री॰ अपस्माररोगे ॥

भूतवित् । पुं॰ लौकायतिके ॥ सच पृथिव्यप्तेजोवायवस्तत्त्वानि॰ तानिचत्वारिभूतानिजगत्कारणानीति कल्पयति ॥

भूतविद्या । स्त्री॰ भूततन्त्रे ॥ यथा । भूतविद्यानाम॰ देवासुरगन्धर्वयक्षरक्ष : पितृपिशाचनागग्रहाद्युपसृष्टचेतसां॰ शान्तिकर्मवलिहरणादिग्रहोपशमनार्थमितिसुश्रुत : ॥

भूतवृक्ष : । पुं॰ शाखोटवृक्षे । श्योनाकवृक्षे ॥ कलिवृक्षे ॥

भूतवृक्षक : । पुं॰ शाखोटे ॥ वहुवारके लसोड़ा॰ हि॰ भा॰ ॥

भूतवेशी । स्त्री॰ श्वेतशेफालिकायाम् श्वेतसुरसायाम् । श्वेतन्यबारी॰ हि॰ भा॰ ॥ भूतानिविशन्ति । विशप्रवेशने । कर्मण्यण् ॥

भूतब्रह्मा । पुं॰ देवले ॥

भूतसञ्चार : । पुं॰ भूतोन्मादरोगे । भूतक्रान्तौ । ग्रहागमे ॥

भूतसञ्चारिणी । स्त्री॰ कृष्णाचतुर्दश्याम् ।

भूतसञ्चारी । पुं॰ दावानले ॥

भूतसर्ग : । पुं॰ भूतसृष्टौ । देवासुरभेदेनभूतानांसृष्टौ ॥ यथा । ब्राह्मः प्रजापतीयश्चसौम्यऐन्द्रस्तथैवच । गान्धर्वोप्यथकौवेरोरक्षः पैशाचमानुषाः ॥ स्थावरः पाथवोमार्गः सार्पः शाकुनिकस्तथा । चतुर्दशविधोह्येषभूतसर्गः प्रकीर्तितः ॥

भूतसार : । पुं॰ श्योनाकप्रभेदे ॥

भूतसृट् । पुं॰ ब्रह्मणि ॥

भूतहन्त्री । स्त्री॰ वंध्याकर्कोटक्याम् । नीलदूर्वायाम् ॥

भूतहर : । पुं॰ गुग्गुलौ ॥

भूतहारि । न॰ देवदारुणि ॥

भूता । स्त्री॰ कृष्णचतुर्द्दश्याम् ॥ यथा । स्कान्दे । ब्रह्माण्डोदरमध्ये तु यानितीर्थानिसन्तिवै । पूजितानिभवन्तीहभूतायांपारणेकृते ॥ अपिच । शिवरात्रिव्रतेभूतांकामविद्धांविवर्ज्जयेत् ॥

भूताङ्कुश : । पुं॰ गौ॰ दे॰ स्वनाम्ना प्रसिद्धे वृक्षे । चवके । ग्रहाह्वये ॥ भूताङ्कुशस्तीक्ष्णगन्धः कटूष्णस्तथोत्कटः । भूतग्रहादिदोषघ्नः कफवातनिकृन्तनः ॥

भूतात्मा । पुं॰ देहेपृथिव्यादिभूतारब्धत्वात्॰ भूतान्येवात्मास्वभावो यस्यसः ॥ परमेष्ठिनि । द्रुहिणे हिरण्यगर्भे ॥ भूतानांव्यष्ट्युपाधीनामात्मानियन्तासमष्ट्युपाधित्वात्॰ इति ॥ सदाशिवे ॥ जीवात्मनि ॥ विष्णौ ॥ भूतानांप्राणिनामात्मान्तर्यामी ॥

भूतादि : । पुं॰ सर्वजगत्कारणे । तामसाहङ्कारे ॥ भूतानामादिः ॥ परमेश्वरे ॥ भूतानांभवनधर्मकाणामुत्पत्तिमतांसर्वेषामादिः कारणं कर्त्तुपादानोभयात्मकमितियावत् ॥

भूतादिसर्ग : पुं॰ भौतिकसर्गे ॥ भूतादेः सर्गः ॥

भूतारि । न॰ हिङ्गुनि॰ ॥

भूतार्त्त : । त्रि॰ भूताविष्टे ॥ भूतेनऋतोदीप्तः । ऋतेचतृतीयासमास इतिवृद्धिः ॥ भूतेनआर्त्तोवा ॥

भूतार्थ : । पुं॰ सिद्धार्थे ॥

भूतार्थवाद : । पुं॰ प्रमाणान्तरविरोधस्तुतिरहितार्थबोधकेवेदवाक्ये ॥ यथा । इन्द्रोवृत्रायवज्रमुदयच्छदित्यादिः ॥

भूताली । स्त्री॰ भूपाटल्याम् ॥ मुषल्याम् ॥

भूतावास : । पुं॰ विभीतके । बहेडा॰ इ॰ भा॰ ॥ भूतानामावासः ॥ आकाशाद्याश्रये॰वासुदेवे ॥ भूतान्याभिमुख्येनवसन्त्यत्र ॥ वसन्तित्वयि भूतानिभूतावासस्ततोभवान् । इतिहरिवंशः ॥ काये ॥

भूताविष्ट : । त्रि॰ पिशाचग्रस्ते ॥ भ

ताक्रान्ते । भूतादिनारोगग्रस्ते ॥

भूतावेशः । पुं० आवेशे । भूतसञ्चारे ॥

भूतिः । स्त्री० भस्मनि ॥ सम्पत्तौ ॥ हस्तिशृङ्गारे ॥ मांसपाकविशेषे ॥ उत्पाते ॥ शिवस्याणिमाद्यष्टविधैश्वर्ये ॥ अणिमामहिमाचैवलघिमा गरिमातथा । प्राप्तिः प्राकाम्यमीशित्वं वशित्वं चाष्टभूतयः ॥ शम्भुधृतभस्मनि ॥ भूतृणे ॥ उत्पत्तौ । जातौ ॥ वृद्धिनामौषधे ॥ रोहिषतृणे ॥ विभूतौ ॥ भवनम्० भूतिः । स्त्रियां क्तिन् ॥ भवत्यनया । क्तिच्वा ॥

भूतिकः । पुं० यवान्यामोषधौ ॥ न० कट्फलौषधौ । घनसारे ॥ भूनिम्बे ॥ भूस्तृणे ॥ भवति । भू० । क्तिच्क्तौचसंज्ञायामिति० क्तिच् । संज्ञायांकन् ॥

भूतिकामः । पुं० ऐश्वर्याभिलाषिणि ॥

भूतिकीलः । पुं० भूखाते ॥

भूतिगर्भः । पुं० भवभूतिकवौ ॥

भूतिनिधानम् । न० धनिष्ठानक्षत्रे ॥

भूतिमान् । त्रि० ऐश्वर्ययुक्ते ॥

भूतिकम् न० भूनिम्बे ॥ यवान्याम् । कपूरे ॥ भूस्तृणे ॥ तृणे ॥

भूतृणम् । न० गन्धतृणे । गन्धखडे । रौहिषे ॥ पुं० रोहिषे । भूतिके । मालातृणे । सुगन्धरोहिष० इ० परिमलद्गमकमि० इ० भान् प्रभाषाप्रसिद्धे ॥ भूस्तृणं कटुकं तिक्तं तीक्ष्णं रोचनं लघु । विदाहिदीपनं रूक्षमनेत्र्यं मुखशोधनम् ॥ अहृद्यं वहुविट्कश्चपित्तरक्तप्रदूषणम् ॥ भुवस्तृणम् ॥

भूतेशः । पुं० शिवे । सर्वभूतनियन्तरि ॥ भूतानांप्रमथादीनांवाअथवा प्राणिनांवाईशः ॥

भूत्तमम् । न० स्वर्णे ॥ भुविउत्तमम् ॥

भूदरीभवा । स्त्री० आखुकर्ण्याम् ॥

भूदारः । पुं० वराहे । सूकरे ॥ भुवन्दारयति । दृ० कर्मण्यण् ॥

भूदेवः । पुं० ब्राह्मणे । ब्राह्मणोजङ्गमामूर्त्तिः श्रीविष्णोः परमात्मनः । अतएवहिविख्याताभूदेवास्ते महारते । भुवः भुविवादेवः ॥

भूधनः । पुं० राज्ञि ॥ कृषीवले ॥

भूधरः । पुं० पर्वते । महीध्रे ॥ धरति धृञ् पचाद्यच् । भुवोधरः ॥ यन्त्रविशेषे ॥ यथा । जलकच्छपपातालदोलाभूधरबालुकाः । वकाद्या यन्त्रभेदाः स्युरितिशब्दचन्द्रिका ॥

भूधात्री । स्त्री० भूम्यामलक्याम् ॥ भूधात्रीवातकृत्तिक्ताकषायामधुराहिमा । पिपासाकासपित्तास्रक्कफपाण्डुक्षतापहा ॥

भूध्रः । पुं० पर्वते ॥ भुवन्धरति । धृ-

ञ्० । मूलविभुजादित्वात्कः ।

भूनागः । पुं० उपरसविशेषे । क्षितिनागे ॥

भूनिम्बः । पुं० क्षुपविशेषे । किराततिक्ते । चिरायता० इ० भा० ॥ भुवोनिम्बइव ॥

भूनीपः । पुं० भूमिकदम्बे । भृङ्गवल्लभे । लघुपुष्पे ॥ चिकदम्बाः कटूष्णास्ववृष्याद्दोषहराहिमाः । कषायतिक्ताः पित्तघ्नावीर्यवृद्धिकराः पराः ॥

भूनेता पुं० राज्ञि ॥ भुवोनेतानायकः ॥

भूपः । पुं० राजनि ॥ भुवंपाति । पा रक्षणे । आतोनुपेतिकः । १६ संख्यायाम् ॥

भूपतिः । पुं० नृपे । राज्ञि ॥ भूपुत्रीयस्यपत्नीसतुभवतिकथंभूपती रामचन्द्रः । इतिरामायणेकैकयीवाक्यम् ॥ भुवः पतिः ॥ ऋषभौषधे ॥

भूपदः । पुं० वृक्षे ॥ भुविपदानियस्य ॥

भूपदी । स्त्री० मल्लिकायाम् । वेली० इ० भा० ॥ भुविपदमस्याः । गौरादिः ॥

भूपलाशः । पुं० वृक्षविशेषे । विशाली इ० गौ० दे० भा० ॥ भुवः पलाशः ॥

भूपाटला । स्त्री० भूपाटल्याम् ॥

भूपाटली । स्त्री० भूकुम्भ्याम् । रक्तपुष्पिकायाम् ॥ भुवः पाटली ॥

भूपालः । पुं० राज्ञि ॥ भुवंपालयति । पालरक्षणे । कर्मण्यण् ॥ यथा । राज्यंपालयतेनित्यं सत्यधर्मपरायणः । निर्जित्यपरसैन्यानिक्षितिंधर्मेणपालयेत् ॥

भूपुत्री । स्त्री० सीतायाम् ॥ भुवः पुत्री ॥

भूपेष्टः । पुं० राजादनीवृक्षे ॥

भूवदरी । स्त्री० लघुवदर्याम् । क्षितिवदर्याम् । झडवेरी० इ० भा० ॥

भूभर्त्ता । पुं० नृपे ॥ भुवोभर्त्ता । पत्यर्थभर्तृशब्दस्ययाजकादित्वात्० याजकादिभिश्चेतिसमासः । तेन० अपांस्रष्टा० वज्रस्यभर्त्तेतिवत्० तृजकाभ्यांकर्त्तरीति०नसमासनिषेधः ॥

भूभुक् । पुं० राज्ञि ॥ भुवंभुनक्तिपालयति । भुज० । क्विप् ॥

भूभृत् । पुं० अद्रौ । गोत्रे । गिरौ ॥ महीपतौ ॥ भुवंविभर्त्ति । डुभृञ्० । क्विप् तुक् ॥

भूमा । पुं० बहुत्वे ॥ भूमामहान्निरतिशयंबह्वितिपर्यायाः ० इतिभाष्यम् । सकलसांसारिकव्यहाराभाराभावोपलक्षितेतत्त्वे । ब्रह्मणि ॥ यत्रनान्यद्विजानातिनान्यच्छृणोतिच । नान्यत्पश्यतियस्मिन्वैसभूमाप्रोच्यतेश्रुतौ ॥ योभूमासोऽमृतः प्रोक्तः सुखंनाल्पेविचारय । बहोर्भावः । पृथ्वादित्वादिमनिच्

। बहोर्लोपोभूचबहोः ॥ त्रि० बहुत्वविशिष्टे ॥

भूमयः । त्रि० मृदात्मके । भूमिमये

भूमयी । स्त्री० सूर्यपत्न्याम् ॥ छायायाम् ॥

भूमिः । स्त्री० स्थानमात्रे वसुन्धरायाम् । क्षितौ । अचलायाम् । रसायाम् । स्थिरायाम् ॥ विष्णुर्भूमिंसम्पूज्योवाच । सर्वाधाराभवशुभेसर्वैः सम्पूजितासुखम् ! मुनिभिर्मनुभिर्देवैःसिद्धैश्चदानवादिभिः ॥ अम्बुवाचीत्यागदिनेगृहारम्भेप्रवेशने । वापीतडागारम्भे चगृहेचकृषिकर्मणि । तवपूजांकरिष्यन्तिमद्वरेण सुरादयः । मूढायेनकरिष्यन्तियास्यन्तिनरकंचते । इति ॥ अम्बुवाचीत्यागदिनेगृहारम्भप्रवेशने । तस्मिन्नदिनेतवपूजांकरिष्यन्तीत्यन्वयः ॥ अष्टौ : गुणामहाभारते मोक्षधर्मे यथा । भूमेस्थैर्यंगुरुत्वञ्चकाठिन्यं प्रसवार्थता । गन्धोगुरुत्वं शक्तिश्चसङ्घातः स्थापनाधृतिः ॥ इति ॥ अस्यार्थः । स्थैर्यमचाञ्चल्यम् १ । गुरुत्वं पतनप्रतियोगीगुणः २ । काठिन्यम् ३ । प्रसवार्थता० धान्याद्युत्पत्तिस्तदर्थता ४ । गन्धः ५ । गुरुत्वं पिण्डपुष्टिः ६ । शक्तिः गन्धग्रहणसामर्थ्यम् ७ सङ्घातः० श्लिष्टावयवत्त्वम् ८ । स्थापना० मनुष्याद्याश्रयत्वम् ९ । धृतिः पाञ्चभौतिकेमनसियोधृत्यंशः १० । इति ॥ षष्टिवर्षसहस्राणिस्वर्गेतिष्ठति भूमिदः । उच्छेत्ताचानुमन्ताचतावन्तिनरकंवसेत् ॥ योगिनामवस्थाविशेषे ॥ यथा । निरुद्धे चेतसिपुरा सविकल्पसमाधिना । निर्विकल्पसमाधिस्तुभवेदत्रत्रिभूमिकः ॥ व्युत्तिष्ठतेस्ततस्त्वाद्ये द्वितीयेपरत्रोधितः । अन्ते व्युत्तिष्ठतेनैवसदाभवतितन्मयः ॥ एवंप्राग्भूमिसिद्धावप्युत्तरोत्तरभूमये । विधेयाभगवद्भक्तिस्तांबिनासानसिध्यति ॥ भवन्त्यस्यांभूतानि । भूसत्तायाम् । भुवः किदिति० मिः ॥

भूमिकदम्बः । पुं० कदम्बविशेषे । भूनीपे । भूमिजे । लघुपत्रे । वृत्तपुष्पे । विषघ्ने ॥

भूमिकन्दली । स्त्री० कन्दल्याम् । द्रोणपर्ण्याम् ॥

भूमिका । स्त्री० रचनायाम् ॥ वेशान्तरपरिग्रहे । रूपान्तरस्वीकारे यथा । हेमचन्द्रः । पात्राणिनाट्येऽधिकृतास्तत्तद्वेशास्तुभूमिकाः । इति ॥ ज्ञानिनामवस्थाविशेषे ॥ यथाहुः । ज्ञानभूमिः शुभेच्छाख्याप्रथमासमुदाहृता । विचारणा द्वितीयास्यात् तृतीयातनुमानसा । सत्त्वापत्तिश्चतुर्थीस्या ततोऽसंसक्ति

नामिका ॥ पदार्थभावनाषष्ठीसप्तमी तुर्यगास्मृतेति । भूमिकानामचित्तस्यावस्थाविशेषः । यत्रभूमिकाचित्तयंब्रह्मविद्यासाधनमेव० नतुब्रह्मविद्याकोटावन्तर्भावः ० भेदसत्यत्वबुद्धेरनुवृत्तत्वात् । यश्चचतुर्थभूमिकांप्राप्तः सब्रह्मविदित्युच्यते । पञ्चमभूमिर्निर्विकल्पातदातस्याः स्वयमेवव्युत्तिष्ठति० सोयंज्ञानीब्रह्मविद्वरः षष्ठभूमौपार्श्वस्थबोधितोव्युत्तिष्ठति० सोयंब्रह्मविद्वरीयान् । तदेतद्भूमिद्वयंसुषुप्तिरितिचाभिधीयते ॥ असम्प्रज्ञातप्रतिपादकानियोगशास्त्राणिसप्तभूमिकाप्राप्तेयोगिन्येवपर्य्यवस्यन्ति० सोयमीदृशोयोगीव्युत्थानरहितोनिर्विकल्पकसमाधिस्थः परमहंसः सप्तमभूमौब्रह्मविद्वरिष्ठइतिचोच्यते॥ इति ॥ भूमिकापञ्चकमप्याहुः । यथा। क्षिप्तंमूढंविक्षिप्तमेकाग्रंनिरुद्धमिति ॥ तत्र० आसुरसम्पल्लोकशास्त्रदेहवासनासुवर्त्तमानंचित्तंक्षिप्तभूमिकानिन्द्रातन्द्रादिग्रस्तंचित्तंमूढभूमिका कदाचिद्ध्यानयुक्तंचित्तंक्षिप्ताद्विशिष्टतयाविक्षिप्तभूमिका । तत्रक्षिप्तमूढयोः समाधिशङ्कैवनास्ति० विक्षिप्तेतुसमाधिशङ्कातदितरत्भूमिकाद्वयंसमाधिः ॥ एकाग्रेमनसिसद्भूतमर्थंप्रद्योतयति० क्लेशान्क्षिणोति० कर्म्मबन्धनानिश्लथयति० निरोधमभिमुखीकरोति० इतिसम्प्रज्ञातोयोगः एकाग्रभूमिका । सर्ववृत्तिनिरोधरूपासम्प्रज्ञातसमाधिः ० निरुद्धभूमिकेति ॥

भूमिकूष्माण्डी । स्त्री० लताविशेषे । विदार्याम् ॥

भूमिखर्जूरिका । स्त्री० क्षुद्रखर्जूर्याम् ॥ भूमिखर्जूरिकास्वाद्वीदुरारोहाम्रदुच्छदा । मध्यस्कन्धफलाकाककर्कटीस्वादुमस्तका ॥ पिण्डखर्जूरिकात्वन्यासादेशेपश्चिमेभवेत् ॥

भूमिखर्जूरी । स्त्री० भूमिखर्जूरिकायाम् ॥

भूमिगृहम् । न० वह्नयातनागृहे ॥

भूमिचम्पकः । पुं० पुष्पवृक्षविशेषे । ताम्रपुष्पे । सन्धिवर्ल्ले । द्रुघणे भुँइचाँपा० इ० भा०॥ भूचम्पा० इ० भा० ॥ अस्यमूलंव्रणपाककारकम् ॥

भूमिच्छत्रम् । न० शिलीन्ध्रे ॥

भूमिजः । पुं० नरकासुरे । अङ्गारके । कुजे । भौमे ॥ भूमिकदम्बे ॥ मनुष्ये ॥ न० गौरसुवर्णे ॥ भूमेर्भूमौवाजातः । जनी० । डः ॥

भूमिजगुग्गुलुः । स्त्री० आशापुरसम्भवे । दैत्यमेदजे । महिषासुरसम्भवे । आशापुरीगूगुल० इ० भा ॥

तिक्तोसौकटुरुष्णश्च कफवातहरस्तथा । उमाप्रियश्चभूतघ्नोमेध्य : सौरभ्यदायक : ॥

भूमिजम्बु : । स्त्री० भूमिजम्बुकायाम् । नादेय्याम् ॥ भूमेर्जम्बु : ॥

भूमिजम्बुका । स्त्री० क्षुद्रजम्ब्वाम् । नादेय्याम् ॥ ह्रस्वत्वात्स्वार्थेकन् ॥ यद्वा भूमिलग्नाजम्बुका । शाकपार्थिवादि : । भूमिलग्नफलत्वात् ॥

भूमिजम्बू : । स्त्री० क्षुद्रजम्ब्वाम् । ह्रस्वफलायाम् । भ्रमरेष्टायाम् । पिकभक्ष्यायाम् । काष्ठजम्ब्वाम् ॥

भूमिजा । स्त्री० जनकात्मजायाम् । सीतादेव्याम् ॥ भूमेर्जाता । जनी० । ड : । टाप् ॥

भूमिजीवी । स्त्री० विशि ॥

भूमिदानम् । न० दानोत्तमे ॥ यथा । इक्षुभि : सन्ततांभूमिंयवगोधूमशालिनीम् । ददातिवेदविदुषेसनभूयोभिजायते ॥ भूमिदानात्परं दानं नभूतंनभविष्यतीति ॥

भूमिदेव : । पुं० ब्राह्मणे । भूदेवे ॥ भूमेर्भूमौवादेव : ॥ :

भूमिप : । पुं० राजनि ॥

भूमिपक्ष : । पुं० वाताश्वे ॥

भूमिपिशाच : । पुं० तालवृक्षे ॥

भूमिपिशाची । स्त्री० माधवीलतायाम् ॥

भूमिपुत्र : । पुं० आरे । मङ्गले ॥ भूमे:पुत्र :

भूमिमण्ड : । पुं० अष्टपादिकायाम् । मदनमाली० हापरमाली० द्र० गौ० दे० भा० ॥

भूमिमण्डपभूषणा । स्त्री० माधवीलतायाम् । अतिमुक्ते । पुण्ड्रके ॥

भूमिमान् । त्रि० भूमिविशिष्टे ॥ यवादित्वाद्वत्वंन ॥

भूमिरक्षक : । पुं० वाताश्वे ॥

भूमिलाभ : । पुं० मृत्यौ ॥ भूमेर्लाभो येन ॥ भूमिप्राप्तौ ॥

भूमिलेपनम् । न० गोमये ॥ भूमेर्लेपनंयेन ॥ भूमेर्लेपे ॥

भूमिवर्द्धन : । पुं० न० शवे ॥

भूमिसम्भवा । स्त्री० सीतायाम् ॥

भूमिसुत: । पुं० मङ्गलग्रहे । नरकासुरे ॥ भूमे : सुत : ॥

भूमिसुता । स्त्री० जानक्याम् ॥

भूमिस्पृक् । पुं० मानवे ॥ वैश्ये ॥ चौरविशेषे ॥ अन्धे ॥ खञ्जे ॥ भूमिंस्पृशति । स्पृशस्पर्शने । स्पृशोऽनुदकेक्विन् ॥

भूमी । स्त्री० भूमौ । क्षितौ ॥ भवति । भू० भुव : किदितिमि : । कृदिकारादक्तिनइति० ङीष् ॥

भूमीन्द्र : । पुं० नृपे । राजनि ॥

भूमिरुह : । पुं० वृक्षे ॥ यथा । दीर्घास्तापयुतायथाविरहिणीश्वासास्तथावासरायामिन्यश्चपलायथाकुलवधू

दृष्टि : सरोषाप्रिये । छायावाञ्छा तमानवोढवनितावाणीवभूमीरुहा निष्पन्दा : सुचिराद्यथामिलितयोर्यूनोर्मिथोदृष्टय : ॥

भूमीसह : । पुं० द्रुमान्तरे । द्वारदातौ ॥ भूमीसहस्तुशिशिरोरक्तपित्तप्रसादन : ॥

भूम्यामलकी । स्त्री० क्षुपविशेषे । वहुपुष्पाम् । जड़ायाम् । अध्यण्डायाम् । तामलक्याम् । भूँइआमला इ० भा० ॥

भूम्यामली । स्त्री० तमाल्याम्. चारव्याम् । भूम्यामलक्याम् । भुइआंमला इ०गौ०दे०भा० ॥ अरुनेली० इ० भा० ॥

भूम्याहुल्यम् । न० कुष्ठकेतौ । क्षुपे । मार्कण्डीये । महौषधे । भुजितखड० । इ० भा० ॥

भूय : । अ० अधिकारे ॥ पुनरर्थे ॥

भूयान् । त्रि०-वहुतरे । प्रचुरे ॥ अपरिमितमहिमनि ॥ अयमनयोरतिशयेनवहु : । द्विवचनविभज्योपपदेतरवीयसुनाविति०ईयसुन् । बहोर्लोपोभूचवह्वो : ॥ स्त्री०-भूयसी अतिमहत्याम् ॥ ङीप् ॥

भूयिष्ठ: । त्रि० प्रचुरे । वहुतमे ॥ अयमेषामतिशयेनवहु: । अतिशायनेइष्ठन् । इष्ठस्ययिट्चेति० वह्वो:परस्येष्ठस्यलोप :० यिडागमस्य०वह्वो: स्थानेभूरादेशस्य ॥

भूयुक्ता । स्त्री० भूमिखर्जूर्याम् ॥

भूयोभूय: । बारंबारमर्थे ॥ यथा । भूयोभूयोभाविनोभूमिपालान्नत्वानत्वायाचतेरामचन्द्र : । सामान्योयंधर्मसेतुर्नृपाणां कालेकालेपालनीयोभवद्भिरिति ॥

भू : । अ० रेफान्तमव्ययम् । भूर्लोके ।

भूरि : । पुं० वासुदेवे ॥ हरे ॥ परमेष्ठिनि ।। न० सुवर्णे ॥ त्रि० प्राज्ये । प्रचुरे ॥ भवति० भूयतेवा । भूसत्तायाम्० प्राप्तौवा । अदिशदिभूशुभिभ्य : क्रिन् ॥

भूरिगन्धा । स्त्री० पुरानामनिगन्धद्रव्ये । गन्धाढ्यायां ॥

भूरिगम : । पुं० खरे । गर्दभे ॥

भूरिदावा । पुं वाहुदातरि ॥

भूरिपत्र : । पुं० उखवालतृणे ॥

भूरिपलितदा । स्त्री० पाण्डुरफल्याम् ॥

भूरिपुष्पा । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥

भूरिप्रेमा । पुं० चक्रवाके ॥

भूरिफेना । स्त्री० सप्तलायाम् । चर्म्मकषौषधौ ॥ भूरय : फेनायस्या : ॥

भूरिवला । स्त्री० अतिवलायाम् ॥ भूरिवलंसामर्थ्यंयस्याम् ॥

भूरिभाग : । त्रि० महद्भाग्ये ॥

भूरिमल्ली । स्त्री० अम्बष्ठायाम् ॥

भूरिमायः। पुं० शृगाले ॥ भूरयो मायायस्य ॥

भूरिरसः। पुं० इक्षौ ॥ ॥

भूरिशः। अ० वहुशब्दस्यार्थे। वह्वर्थाच्छस्कारकादन्यतरस्याम् ॥

भूरिश्रवाः। पुं० चन्द्रवंशीयसोमदत्तपुत्रे ॥ त्रि० वहुयशोविशिष्टे। भूरिप्रचुरंश्रवोयशोयस्यसः ॥

भूरुण्डी। स्त्री० श्रीहस्तिन्याम्। हस्तिकर्णपत्रायाम् ॥ शाकविशेषइतिस्वामी। भुवंरुण्डयति० आच्छादयति। रुटिलुटिस्तेयकरणे० इत्यत्र० माधवीयायांवृत्तौ० रुडिलुडीत्यपरे० इतिपाठान्तरमुपन्यस्तम्। कर्मण्यण् ॥

भूरुट्। त्रि० भूरुहे ॥ भुविरोहयति। रुहजन्मनिप्रादुर्भावे। क्विप् ॥

भूरुहः। पुं० वृक्षे ॥ रोहति। रुह०। इगुपधेतिकः। भुविरुहः सप्तमीसमासः ॥

भूर्ज्जः। पुं० मृदुत्वचि। भूतघ्ने। रक्षापत्रे। भोजनपत्र इतिभाषा। भूर्जोभूतग्रहघ्नश्चकर्णरुक्पित्तरक्तजित्। कषायोराक्षसघ्नश्चमेदोविषहरः परः ॥ ऊर्जनमूर्जः ऊर्जवलप्राणनयोः। घञ्। भूः ऊर्जोऽस्य ॥

भूर्ज्जकण्ठकः। पुं० सङ्करजात्यन्तरे। व्रात्याद्ब्राह्मणात्सवर्णायामुत्पन्ने। आवन्त्ये ॥

भूर्ज्जपत्रः। पुं०) स्वनाम्नाप्रसि-
भूर्ज्जपत्रकः। पुं०) द्धे। मृदुत्वचि ॥

भूर्णिः। स्त्री० भूमौ। पृथिव्याम्। मरुभूमौ ॥ विभर्त्ति। डुभृञ्०। घृणिपृश्निपार्ष्णिचूर्णिभूर्णीति० विभर्तेरुत्वंनिप्रत्ययश्च ॥

भूर्लोकः। पुं० अन्तरीक्षादधोलोके। सप्तद्वीपसमुद्रसन्निवेशविशेषे ॥ पृथिव्याम्। मर्त्यलोके ॥ अस्यलक्षणं। यथा। पादगम्यञ्चयत्किञ्चित् वस्त्वस्तिपृथिवीमयम्। सभूर्लोकः समाख्यातोविस्तारोऽस्यमयोदितः ॥ इ० वि० पु० २ अंशे ५ अध्यायः। विस्तारोमयोदितइति। सर्वतो लोकालोकावधिः पञ्चविंशतिकोटिप्रमाणः ॥ भूः संज्ञकोलोकः ॥

भूलग्ना। स्त्री० शङ्खपुष्प्याम् ॥

भूलता। स्त्री० किञ्चुलुके ॥

भूवायुः। पुं० आवहाभिधेयवने। भूमेर्वहिर्द्वादशयोजनान्यस्यस्थानमत्र।म्वुदविद्युदादयश्चरन्तीतिशिरोमणिः ॥

भूशयः। पुं० नकुलगोधादौ ॥ विष्णौ ॥ लङ्काप्रतिमार्गान्वेषणंकुर्वन् समुद्रंप्रतिव्रताचरणायतदुपकण्ठे भूमौशेतेदाशरथिरूपेणेतिभूशयः। अधिकरणेशेतेरित्यच्प्रत्ययः ॥ तथाचरामायणम्। ततः सागरवेलायांदर्भानास्तीर्यराघवः। अञ्ज-

लिंप्राङ्मुखःकृत्वाप्रतिशिष्ये महोदधेरिति ॥

भूशेलु :। पुं० भूकर्वुदारे ॥

भूषणम्। न० अलङ्कारे॥ तद्धारणफलंयथा भूषणंभूषयेदङ्गं यथाभोग्यविधानतः। शुचिसौभाग्यसन्तोषदायकं काञ्चनंस्मृतम् ॥ ग्रहदृष्टिहरंपुष्टिकरंदुःखप्रणाशनम्। पापदौर्भाग्यशमनंरत्नाभरणधारणम्॥ माणिक्यंतरणेः सुजात्यममलंमुक्ताफलं शीतगोर्माहेयस्यचविद्रुमोनिगदितः ० सौम्यस्यगारुत्मतम्। देवेज्यस्यचपुष्परागमसुराचार्यस्यवज्रं शनेर्नीलंनिर्मलमन्ययोश्चगदितेगोमेदवैदूर्य्यके ॥ वास : स्रग्गन्धरत्नानां धारणं प्रीतिवर्द्धनम् । रक्षोघ्नमर्घ्यमोजस्यं सौभाग्यकरमुत्तमम् ॥ भूष्यते ऽनेन ; भूषअलङ्कारे । ल्युट्॥ भूषयतिवा। क्रुधमण्डार्थेभ्यश्चेतिभूषेर्युच्॥ यतीनांभूषणंज्ञानंसन्तोषोहिद्विजन्मनाम्। उद्यमः शत्रुहननंभूषणंभूतिमिच्छतामिति पारिभाषिकम्॥

भूषा। स्त्री० अलङ्क्रियायाम्। अलङ्कारसाध्यशोभायाम् ॥ भूषणम् ॥ गुरोश्चहलइत्य : ॥

भूषित :। त्रि० अलङ्कृते। मण्डिते ॥ भूष्यतेस्म। भूष०। क्त :। इट् ॥ भूमावुषिते ॥ भुविउषित : स्थितः

भूषिता। स्त्री० अलङ्कारैरलङ्कृतायाम्। मण्डितायाम्॥ टाप्॥

भूष्णु :। त्रि० भविष्णौ॥ भवनशीलः। भू०। ग्लाजिस्थश्चग्स्नु : ० चात् भुवः। क्ङितिचेत्यत्रगकारप्रश्लेषाद्गुणाभाव :॥

भूसुत :। पुं० भौमे। मङ्गलग्रहे॥ नरकासुरे॥

भूसुता। स्त्री० सीतायाम्। जानक्याम्॥

भूसुर :। पुं० ब्राह्मणे॥

भूस्तृणम्। न० भूतृणे॥ अस्यपर्यायागुणास्वयथा। गुह्यबीजस्वभूतीकंसुगन्धंगोमयप्रियम्। भूस्तृणन्तु भवेच्छत्रामालातृणकमित्यपि॥ भूस्तृणंकटुकंतिक्तं तीक्ष्णोष्णं रोचनं लघु। विदाहिदीपनंरूक्षमनेल्यं मुखशोधनम्॥ अवृष्यं बहुविट्कञ्च पित्तरक्तप्रदूषणम्॥ इति॥ भुवः तृणम्। पारस्करादित्वात्सुट्॥ मालवदेशप्रसिद्धे ०शाकविशेषे॥

भूस्पृक्। पुं० मर्त्ये। पञ्चजने। मनुष्ये॥ भुवंस्पृशति। स्पृश०। क्विन्॥

भूस्वर्ग :। पुं० सुरपर्वते। सुमेरौ॥

भूस्वामी। पुं० भूपतौ॥ भुवः स्वामी॥

भृकुंस :। पुं० स्त्रीवेशधरनर्त्तके। भ्रकुंसे॥ पटपुटेतिदण्डकोक्ताभाषणार्थकुसिधातोश्चुरादिण्यन्तात्०

एरच् । भ्रुवाकुंसोभाषणमस्य । पृषोदरादिः ॥

भृकुटिः । स्त्री० भ्रुकुट्याम् । क्रोधादिनाभ्रुवः कौटिल्ये ॥ कुटकौटिल्ये । इगुपधात्किदिति० इन् । भ्रुवोः कुटिः । पृषोदरादित्वात्ऋकारः ॥

भृकुटी । स्त्री० भ्रुकौटिल्ये । क्रोधादिनाललाटसङ्कोचने ॥ कुट० । इगुपधादिति० इन् । कृदिकारादितिङीष् । पृषोदरादित्वाद् ऋकारः ॥

भृगुः । पुं० ब्रह्मणस्त्वचोजाते महर्षिविशेषे । महर्षीणांभृगुरहमितिभगवद्वचनाद् भगवद्विभूतौ । मनुपुत्रे ॥ वरुणस्तनये ॥ अग्नेर्भ्रष्टात्तसउत्पन्नत्वात्भृगुः ॥ हरे । शिवे ॥ शुक्राचार्ये ॥ यमदग्नौ ॥ सानौ । निरवलम्बनपर्वतपार्श्वे । यस्मात् पतनेऽवलम्बनक्रियाविशेषोनास्ति । तस्यपर्यायौ । प्रपातः । अतटः । इति ॥ भृज्जति० तपसा० भृज्यतेवा । भ्रस्ज पाके । प्रथिम्रदिभ्रस्जांसम्प्रसारणंसलोपश्चेति० भ्रस्जेः कुप्रत्ययः० सम्प्रसारणंभ्रस्जेः सलोपश्च न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् ॥

भृगुकच्छः । पुं० शककारकबलेर्जन्मस्थानपत्तनेविशेषे ॥

भृगुतुङ्गम् । न० तीर्थविशेषे ॥

भृगुपतिः । पुं० परशुरामे ॥

भृगुप्रस्रवणः । पुं० हिमवतः पादे ॥

भृगुभवा । स्त्री० भार्ग्याम् ॥

भृगुषट्कः । पुं० योगविशेषे ॥ लग्नात् षष्ठोभवेच्छुक्रोभृगुषट्क इतीरितः

भृगुसुतः । पुं० शुक्रग्रहे ॥

भृगूणांपतिः । पुं० परशुरामे ॥

भृङ्गः । पुं० भ्रमरे । मधुव्रते । भृङ्गराजे ॥ धूम्याटे । कलिङ्गपक्षिणि । फिङ्गा० इ० गौ० दे० भा० भृङ्गइवकृष्णत्वात्० भृङ्गः ॥ षिङ्गे ॥ न० गुडत्वचि । त्वक्पत्रे ॥ अभ्रके ॥ विभक्तिं । डुभृञ्० । भृञः किन्नुट्चेति० गन् ॥

भृङ्गकः । पुं० राजवासनपक्षिणि ॥

भृङ्गजम् । न० अगुरुणि ॥

भृङ्गजा । स्त्री० भार्ग्याम् ॥

भृङ्गपर्णिका । स्त्री० सूक्ष्मैलायाम् ॥

भृङ्गप्रिया । स्त्री० वासन्त्याम् । माधवीलतायाम् ॥ भृङ्गाणांप्रियेव ॥

भृङ्गमूलिका । स्त्री० भ्रमरच्छल्याम्लतायाम् ॥

भृङ्गरजः । पुं० भृङ्गराजे ॥ भृङ्गइव

रजोऽस्य ॥

भृङ्गरजाः । पुं॰ भृङ्गराजे ॥ भृङ्गइवरजोऽस्य ॥

भृङ्गराजः । पुं॰ मार्कवे । कुन्तलवर्द्धने । केशरञ्जने । भंगरा॰इ॰भा॰ ॥ भृङ्गराजः कटुस्तिक्तो रूक्षोष्णः कफवातनुत् । केश्यस्त्वच्यः क्रिमिश्वासकासशोथामपाण्डुनुत् ॥ दन्त्योरसायनोबल्यः कुष्ठनेत्रशिरोर्त्तिजित् ॥ अस्यपक्षिविशेषे ॥ भ्रमरे ॥ यन्त्रविशेषे ॥ भृङ्गइवराजते । राजृदीप्तौ । अच् ॥

भृङ्गराजादिचूर्णम् । न॰ भैषज्यरत्नावल्युक्ते चूर्णविशेषे ॥ यथा । श्लक्ष्णीकृतंभृङ्गराजस्यचूर्णंतिलार्द्धकंचामलकार्द्धकंच । सशर्करंभक्षयतेगुडैर्वानतस्यरोगोनजरानमृत्युः ॥ अन्धः पश्येद्गमनरहितोमत्तमातङ्गामीमूकोवाग्मी श्रवणरहितोदूरशब्दानुसारी । नीरुग्मर्त्त्योभवतिपलितीनीलजीमूतकेशोजीर्णादन्ताः पुनरपिनवाःक्षीरगौराभवन्तीति ॥

भृङ्गरिटः । पुं॰
भृङ्गरिटिः । पुं॰ } शिवद्वारपाले ॥
भृङ्गरीटः पुं॰

भृङ्गरोलः । पुं॰ कीटान्तरे । विषस्टकायाम् । वरोले । तृणषट्पदे । भीमरुल इ॰गौ॰भा॰ ॥

भृङ्गवल्लभः । पुं॰ भूमिकदम्बे ॥ धाराकदम्बे ॥

भृङ्गवल्लभा । स्त्री॰ भूमिजम्ब्वाम् ॥

भृङ्गसोदरः । पुं॰ केशराजे । नागमारे ॥

भृङ्गानन्दा । स्त्री॰ यूथिकायाम् ॥

भृङ्गाभीष्टः । पुं॰ आम्रवृक्षे । रसाले ॥ न॰ आम्रमुकुलफलयोः ॥

भृङ्गारः । पुं॰ कनकालुकायाम् । स्वर्णघटितजलपात्रे । भृङ्गराजे । मार्कवे ॥ बिभर्त्तिजलम् । डुभृञ्॰ । शृङ्गारभृङ्गाराविति साधुः ॥ न॰ लवङ्गे ॥ काञ्चने ॥

भृङ्गारिः । स्त्री॰ केविकापुष्पे ॥

भृङ्गारिका । स्त्री॰ झिल्लिकायाम् ॥

भृङ्गारी । स्त्री॰ झिल्लिकायाम् । झींगुरइतिख्याते कीटे । भृङ्गम्भृङ्गरूपमाराति । रादाने । मूलविभुजादित्वात्कः । गौरादिः । यद्वा । बिभर्त्ति । डुभृञ्॰ । शृङ्गारभृङ्गाराविति॰ भृञ आरन्॰ नुम्॰ गुक्॰ ह्रस्वश्च ॥ यद्वा । रूपेणभृङ्गमृच्छति । ऋगतौ । कर्मण्यण् ॥

भृङ्गाह्वः । पुं॰ जीवके ॥ भृङ्गराजे ॥

भृङ्गाह्वा । स्त्री॰ भ्रमरच्छल्ल्याम् ॥

भृङ्गिः । पुं॰ भृङ्गिणि । शिवद्वाः स्थे ॥

भृङ्गिणी । स्त्री॰ वटीवृक्षे ॥

भृङ्गी । पुं॰ शिवद्वारपालविशेषे । अस्थिविग्रहे । नाडीदेहे ॥ वटद्रौ ॥

भृङ्गी । स्त्री० अतिविषायाम् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥

भृङ्गीफल : । पुं० आम्रातकवृक्षे ॥

भृङ्गीश : । पुं० महादेवे । शिवे ॥

भृङ्गेरिटि : । पुं० भृङ्गरीटे । भृङ्गिणि ॥

भृङ्गेष्टा । स्त्री० काकजम्ब्वाम् ॥ घृतकुमार्याम् ॥ तरुण्याम् ॥ भार्ग्याम् ॥

भृज्जन : । पुं० न० अम्बरीषे । भर्जनपात्रे ॥ भृज्जन्त्यत्र । भृस्जपाके । भूसूधूभ्रस्जिभ्यश्छन्दसीतिक्युन् ॥

भृत : । त्रि० भरिते । धारिते ॥ वेतनेनक्रीते ॥ भृञ्० । क्त : ॥ भरणीये ॥ पुष्टे ॥

भृतक : । पुं० वेतनग्राहिकर्मकर्त्तरि । भृतिभुजि । कर्मकरे । वैतनिके ॥ सचत्रिविध : । यथा । उत्तमस्त्वायुधीयोऽत्रमध्यमस्तुकृषीवल : । अधमोभारवाहीस्यादित्येवंत्रिविधोभृत : ॥ इति ॥ भ्रियतेस्म । भृञ् भरणे । क्त : । स्वार्थेक : ॥ यद्वा । भृतिंकरोति । तत्करोतीतिणिजन्तात्क्वुन् ॥

भृतकाध्यापक : । पुं० अपाङ्क्तेये० द्विजाधमे ॥ भृतक : सन्योऽध्यापक : ॥ अयञ्चसर्वानर्थकृत्सु अत्वात् ॥

भृतकाध्यापित : । पुं० वेतनं दत्त्वापाठिते । अपाङ्क्तेयेद्विजाधमे ॥ भृतिर्वेतनम् । तद्ग्राहीभृतक : । भृतक : सन्योध्यापित : सतथा ॥

भृति : । स्त्री० भरणे । वेतने ॥ मूल्ये ॥ भ्रियन्तेकर्मकराअनया । भृञ्भरणे । कर्मणिष्ठतावितिनिर्देशात्क्तिन् ॥

भृतिभुक् । त्रि० भृतके । वैतनिके ॥ भृतिंवेतनंभुङ्क्ते । भुज० । क्विप् ॥

भृत्य : । पुं० किङ्करे । दासे ॥ भृत्याबहुविधाज्ञेयाउत्तमाधममध्यमा: । नियोक्तव्यायथार्थेषु त्रिविधेष्वेवकर्मसु । भ्रियते । भृञ्० । भृञोऽसंज्ञायामितिक्यप् ॥ त्रि० पोष्ये । अवश्यभरणीयेवृद्धमातापित्रादौ ॥

भृत्या । स्त्री० भृतौ । वेतने ॥ भ्रियन्तेकर्मकराअनया० भरणंवा । भृञ्० । संज्ञायांसमजनिषदनिपतमनविदषुञ्शीङ्भृञिण इतिक्यप् ॥ चिकित्सायां ॥ यथा । कुमारभृत्याकुशलैरितिरघु : ॥

भृमि : । पुं० वायुविशेषे । घुरन्वायु० इ० भाषा ॥ जलादिभ्रमणे ॥ भ्रमति० भ्राम्यतिवा । भ्रमुअनवस्थाने० भ्रमुचलनेवा । भ्रमे : सम्प्रसारणञ्चेति० इन्० कित् ॥ भृमिंभ्रमणशीलंदरिद्रंजनमितिवेदभाष्यम् ॥

भृशम्। न० अतिशये॥ त्रि० अतिशयान्विते॥ भृशति। भृशुभ्रंशुअधःपतने। अन्तर्भावितण्यर्थादिगुपधेतिकः॥

भृशम्। अ० प्रकर्षार्थे॥ शोभने॥

भृषत्-द्। पुं० पाषाणे॥

भृष्टः। त्रि० अलोपसेकेनविनापक्वे॥ भूना० भुजैना० डू० भा०॥

भृष्टतण्डुलः। पुं० भर्जनविशिष्टधान्यनिकरे। भूनाचावल० डू० भा० सुगन्धिः कफहारूक्षः पित्तलोभृष्टतण्डुलः॥

भृष्टमांसम्। न० शूल्ये॥ भृष्टंचतन्मांसंच॥

भृष्टयवः। पुं० धानासु। बहुरी० डू० भा०॥ भृष्टस्वासौयवश्च॥

भृष्टान्नम्। न० भृष्टतण्डुले॥

भृष्टिः। स्त्री० भर्जने॥ शून्यवाटिकायाम्॥

भेकः। पुं० मण्डूके। वर्षाभ्वि। मेघे॥ त्रि० भीरौ॥ विभेति। ञिभीभये। इण्भीकेतिकन्॥

भेकटः। पुं० मत्स्यवि०॥

भेकभुक्। पुं० कुम्भीनसे। सर्पे॥ भेकानभुङ्क्ते। भुज०। क्विप्॥

भेकरावः। पुं० मेघे॥ भेकान्रावयति। रुशब्दे। नन्द्यादित्वाल्ल्युः॥

भेकलः। पुं० वनस्पतिविशेषे॥

भेकलिः। पुं० मत्स्यविशेषे। भाङ्गन डू० गौ० दे० भा० प्रसिद्धे॥ भेकलिर्मधुरः शीतोष्णः श्लेष्मकरोगुरुः॥

भेकी। स्त्री० भेकस्त्रियाम्। शिल्याम्। गण्डूपद्याम्। वर्षाभ्व्याम्॥ क्षुद्रमण्डूके॥ जातेरस्त्रीतिङीष्॥ मण्डूकपर्ण्याम्॥

भेडः। पुं० मेषे। मेढा० डू० भा०॥ इतिहे०॥

भेडी। स्त्री० भेडस्त्रियाम्॥

भेडीदुग्धम्। न० आविके॥

भेत्ता। त्रि० भेदकर्त्तरि॥ भिनत्ति। भिदिर्०। तृच्॥

भेदः। पुं० उपजापे। शत्रोरमात्यादीनामुपाये न० परतोविश्लिष्यात्मसात्करणे। ऐकमत्येनास्थितानांराजामात्यादीनांभयजननादिनापृथक्करणे॥ तद्विशेषोयथा। मत्स्य उवाच। परस्परन्तुयेदुष्टाःक्रुद्धाभीतावमानिताः। तेषांभेदंप्रयुञ्जीतभेदसाध्याहितेमताः॥ येतुयेनैवदोषेणपरस्माद्धापराध्यति। तेतुतद्दोषपाकेनभेदनीयाभृशंततः॥ आत्मीयंदर्शयेद्दोषंपरस्माद्दर्शयेद्भयम्। एवंहिदर्शयेद्भिन्नंयथावद्वशमानयेत्॥ संहताहिविनाभेदंशक्रेणापिसुदुःसहाः। भेदमेवप्रशंसन्तितस्मान्नयविशारदाः॥ स्वमुखेनाशयेद्भेदंभेदंपर

मुखेनच । परीक्ष्यसाधुमन्यन्ते भेदं परसुखाच्छ्रुतम् ॥ भेद्याः स्वकार्यमुद्दिश्यकुशलैर्येहिभेदिताः।भेदितास्ते विनिर्दिष्टा नैवराजार्थवादिभिः ।। अन्तःकोपोवहिःकोपोयत्रस्यातांमहीक्षिताम् । अन्तःकोपोमहाँस्तत्रनाशकः पृथिवीक्षिताम् ॥ सामन्तकोपोवाह्यस्तुकोपः प्रोक्तो मनीषिभिः । महिषीयुवराजाभ्यां तथासेनापतिर्द्विजः । अमात्यामन्त्रिणश्चैवराजपुत्रास्तथैवच । अन्तःकोपोविनिर्दिष्टोदारुणः पृथिवीक्षिताम् ॥ वाह्यकोपे समुत्पन्ने सुमहत्यपिपार्थिवः । शुद्धान्तस्तुमहाभागशीघ्रमेवजयीभवेत् ।। अपिशक्रसमोराजा अन्तःकोपेननश्यति । अन्तःकोपेसमुत्पन्ने तस्माद्रक्षेन्महीक्षिताम् ॥ परतःकोपमुत्पाद्यभेदेनविजिगीषुणा । ज्ञातीनां भेदनंकार्यंपरेषांविजिगीषुणा ॥ रक्ष्यश्चैवप्रयत्नेनज्ञातिभेदस्तथात्मनः । ज्ञातयः परितप्यन्ते सततंपरितप्ययम् ॥ तथापितेषांकर्त्तव्यंसुगंभीरेणचेतसा । ग्रहणंदानमानाभ्यां भेदस्तेभ्योभयंकरः ॥ नज्ञातिरनुगृह्णातिनज्ञातिर्दग्धुमिच्छति । ज्ञातिभिर्भेदनीयास्तु रिपवस्तेनपार्थिवैः ॥ भिन्नाहि शक्यारिपवः प्रभूताः स्वल्पेन सैन्येननिहन्तुमाजौ । सुसंहतानांहिततस्तुभेदंकार्यंरिपूणांनयशास्त्रविद्भिः ॥ इतिमात्स्ये राजधर्मे १९७ अध्यायः ॥ द्वैधे ॥ आपद्यात्मीयानात्मीययोर्भेदः ।। विशेषे ॥ विदारणे ॥ मन्त्रभेदे कार्यहानिरितिविद्वांमतम् ॥ वधे ॥ भिद्यमानभावे ॥ भेदनम् । भिदिर् ० घञ् ॥ विरेके ॥

भेदकम् । न० व्यावर्त्तके । विशेषणे ॥ त्रि० नाशके ॥ विदारणे ॥ विरेचकौषधादौ ॥ पृथक्कारके ॥ यथा । भेदयति० अन्यपदार्थं पृथक्करोतीतिभेदकम् । नाम्नाशिवः गोत्रेणगार्ग्यः ॥ अपिच। भेद्यभेदकयोः श्लिष्टसंम्बंधोन्योन्यमिष्यते । द्विष्ठायद्यपिसम्बन्धः षष्ठ्युत्पत्तिस्तुभेदकादितिभर्तृहरिः ॥

भेददर्शी । त्रि० अपराधिनि ॥ यथा । यदस्तितन्नजानातियन्नेहास्तितदीक्षते । मूर्त्येवमपराधोस्य विद्यते भेददर्शिनः ॥ किञ्चजाग्रत्स्वप्नयोरविद्यावद्भिर्भ्रान्तैरुपलम्भात्० सुषुप्तिसमाध्योर्भ्रान्त्यभावेऽनुपलम्भान्मिथ्यात्वंभेदस्यसिद्धमित्यनुभवाच्चभेददर्शिनोमिथ्यावादित्वात्सापराधत्वमितिनिश्चयः ॥

भेदनम् । न० विदारणे ॥ भिदेर्ल्यु

ट्॥ हिङ्गुनि॥ पुं० अम्लवेतसे॥ सूकरे॥

भेदनिम्नः। त्रि० संसारानुगे॥

भेदितः। त्रि० दारिते। भिन्ने॥ भेद्यतेस्म। भिदिर्०। चुरादिण्यन्तः। क्तः॥

भेदी। पुं० अम्लवेतसे॥ त्रि० भेदकर्त्तरि। तद्विशिष्टे च॥

भेदुरम्। न० भिदुरे। कुलिशे॥

भेद्यः। त्रि० व्यावर्त्त्ये। विशेष्ये॥ अमानितजने॥ भेत्तुंशक्ये। विघट्टनीये। वाच्ये॥

भेरः। पुं० पटहे॥ बिभेत्यस्मात्। ञिभीभये। ऋज्रेन्द्राग्रेत्यादिनारन्॥ भेर्याम्॥ दुन्दुभौ

भेरिः। पुं० वाद्यप्रभेदे। करणाल० इ० भा०॥ बिभेत्यस्माद्रवात्। ञिभी०। वङ्क्र्यादयश्चेति० क्रिन्। बाहुलकाद्गुणः॥

भेरी। स्त्री० बृहड्ढक्कायाम्। आनके॥ वाद्यविशेषे। करणालइतिख्याते॥ कृदिकारादितिपक्षेङीष्॥ बिभेतेर्ऋज्रेन्द्रेतिरन्॥ गौरादित्वान्ङीष्० इतितुरामाश्रमः॥ वितस्तित्रयदीर्घाताम्रनिर्मिताचर्मच्छन्नाचतुर्विंशत्यङ्गुलवदनद्वयाभेरीतिकश्चित्॥ अन्तस्तन्त्रीकाढक्काभेरीतिस्वामी॥

भेरुण्डः। पुं खगे॥ त्रि० भयानके

भेरुण्डा। स्त्री० देवतान्तरे॥ यक्षिणीविशेषे॥

भेलः। पुं० प्लवे। डोंगा० इ० भाप्र० जलतरणसाधने। मुनिविशेषे॥ त्रि०भीरौ अज्ञे। बुद्धिविवर्ज्जिते। मूर्खे॥ बिभेत्यस्मात्। ञिभी। ऋजेन्द्राग्रेत्यादिनारन्। निपातनाल्लत्वम्। चंचले॥

भेलकः। पुं० न० उडुपे। प्लवे। स्वल्पे जलतरणसाधने॥ स्वार्थेकः॥

भेषजम्। न० औषधे। जायौ॥ भेषयति। भेष्ट् भये। ण्यन्तः। अच्। भेषंरोगंजयति। जि०। अन्येभ्योपीतिडः॥ भेषंजायतिवा। जैक्षये। आतोनुपेतिकः॥ भिषजइदम्। तस्येदमित्यण्। अनन्तावसथेतिहभेषजादितिनिर्देशादेत्वमित्यन्ये॥ संसाररोगस्यस्वसाक्षात्कारेणभेषजवत्भेषजंनिवर्तकंब्रह्माभिन्नात्मज्ञानम्॥

भेषजाङ्गम्। न० अनुपाने॥

भैक्षम्। न० भिक्षानिकुरम्बे॥ भिक्षाणांसमूहः। भिक्षादिभ्योण्॥ ब्राह्मणक्षत्रियविशश्चरेयुर्भैक्षमन्वहम्। सजातीयगृहेष्वेवंसार्ववर्णिकमेववा॥ सर्वंवापिचरेद्ग्रामंपूर्वोक्तानामसम्भवे। अन्त्यवर्जंमहाभागशास्त्रेष्वित्थंविनिश्चयः॥ भैक्षेणव्रतिनोवृत्तिरुपवाससमास्मृता।

भैक्षचर्य्या । स्त्री० भिक्षासमूहाहरणे ॥

भैक्षजीविका । स्त्री० भिक्षयाजीवनोपाये पैण्डिन्ये ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

भैक्षभुक् । त्रि० भैक्षाशिनि ॥ भैक्षंभुनक्ति । भुज० । कर्त्तरिक्विप् ॥

भैक्षाणः । पुं० परिव्राजि । प्राणसन्धारणार्थंयथाशास्त्रंमाधूकरादिभिक्षांकुर्व्वाणे ॥

भैक्षुकम् । न० भिक्षुकवृन्दे ॥ भिक्षूणांसमूहः । खण्डिकादित्वादञ् ॥

भैमी । स्त्री० दमयन्त्याम् ॥ भीमतिथौ । माघशुक्लैकादश्याम् ॥ भीमीत्तलप्सिकाप्रभेदे ॥ यथा । श्रेष्ठंगोधूमचूर्णंप्रचुरघृतप्लुतंनालिकेरेणसार्द्धंद्राक्षाखर्जूरशुण्ठीत्वचमरिचयुतंशर्करापूर्णगर्भम् । पक्वंताम्रेकटाहेटलविटलटलेपावकेमंददीप्तौ धन्यैर्हेमन्तकालेसुजनपरिवृतैर्भुज्यतेलापनश्रीः । भीमस्येयम् । अण् । ङीप् ॥

भैरवः । पुं० शङ्करे । रुद्रे ॥ रागविशेषे ॥ नदविशेषे ॥ भयानकरसे ॥ भैरवपर्व्वतइतिप्रसिद्धे ॥ भैरवाक्षेभैरवीदेवी ॥ सिद्धान्तविशेषे ॥ त्रि० भयानके । भीषणे । भीरोरिदम् । तस्येदमित्यण् ॥

भैरवी । स्त्री० देवताभेदे । चामुण्डायाम् ॥ रागिणीविशेषे । भैरवरागपत्न्याम् ॥

भैषजम् । न० भेषजे ॥ लावकपक्षिणि ॥

भैषज्यम् । न० औषधे ॥ भेषजमेव । अनन्तावसथेतिहभेषजाञ्ञ्यः

भो । अ० सम्बोधने ।

भोक्तव्यः । त्रि० भोजनीये ॥ भोज्ये । यथा० । यत्नेनभगिनीहस्ताद्भोक्तव्यंपुष्टिवर्द्धनम् ॥

भोक्ता । पुं० पत्यौ ॥ शरीरेन्द्रियमनोभिः संयुक्तआत्मनि०संसारिणि । अवस्थात्रयविशिष्टेजीवे ॥ भोक्तैवात्मानकर्त्तेतिसाङ्ख्याः ॥ सुखादिभोगकर्त्ता० यथा कर्त्ताच देहीभोक्ताचआत्माभोजयितासदा । भोगोबिभवर्भेदश्चनिष्कृतिर्मुक्तिरेवचेति ब्र० वै० पु० वैश्वानरेग्नौ ॥ सर्वेषांयज्ञानांतपसाञ्चकर्त्तृरूपेणदेवतारूपेणचभोगकर्त्तरि ॥ आनन्दमये ॥ बुद्धेः सुखदुःखमोहात्मकान्प्रत्ययान्स्वरूपचैतन्येनप्रकाशयतीतिनिर्विकारएवोपलब्धरि ॥ त्रि० पालके ॥ भोगकर्त्तरि । भोजनकर्त्तरिचेतनेदेवदत्तादौ ॥ तस्यप्रकारोयथा । स्नातः सुधौतमृदुसुन्दरशुक्लवासास्तत्कालधौतचरणः सहपुत्रमित्रैः । सव्वीप्रसन्नहृदयोरसपाकवेद्यांभोक्ताविशेत्सततंहिसहाप्तवैद्यैः ॥ मृदुतूलमयेस्थूलेचारुव

स्वावगुण्ठिते । आसनेप्राङ्मुखोभोक्तोपविशेद्वाप्युदङ्मुखः ॥ भुङ्क्ते । भुज० । तृच् ॥

भोगः । पुं० सुखे ॥ क्षुद्रसुखलवानुभवे ॥ सुखसाधनविषये० पश्यन्नहि रथ्यादौ ॥ नह्यनुत्साहवतामननुतिष्ठतामलसानांभोगप्राप्तिर्लौकिकेष्टेतिपूज्यपादाः ॥ सुखादिग्रहणे । सुखदुःखानुभवे ॥ धने ॥ अहेः शरीरे ॥ अहेरितिप्रयोगबाहुल्याभिप्रायम्०भोगशब्दस्यशक्तिस्तुशरीरमात्रे० इत्याकरः ॥ अहेः फणायाम् ॥ पालने । अभ्यवहारे । योषिदादिभृतौ । वेश्यादिवेतने ॥ आदिना हस्त्यश्वादिकर्मकराणांभृतौभाडा०-इ०भा० ॥ विषये । राज्ये ॥ भोजनम्०भुज्यतेवा। भुजपालनाभ्यवहारयोः । भुजोकौटिल्ये वा । भावे कर्म्मणिवाघञ् ॥ योगिनोजीवनहेतौभिक्षाव्यापारे० वर्णाश्रमोचितव्यापारेच ॥ यथा । चित्तस्यभोगैर्द्वौभागौशास्त्रेणैकंप्रपूरयेत् । गुरुशुश्रूषयाभागमव्युत्पन्नस्यसत्क्रमः ॥ किञ्चिद्व्युत्पत्तियुक्तस्यभागंभोगेनपूरयेत् । गुरुशुश्रूषयाभागौभागंशास्त्रार्थचिन्तया ॥ व्युत्पत्तिमनुयातस्यपूरयेच्चेतसोन्वहम् । द्वौभागौशास्त्रवैराग्यैर्द्वौध्यानगुरुपूजयोरितिवशिष्ठः ॥ भूम्यादीनांभोगो यथा । त्रिपुरुषभोगमाहव्यासः । प्रपितामहेनयद्भुक्तं तत्पुत्रेणविनाचतम् । तौविनायस्यपित्राचतस्यभोगस्त्रिपौरुषः ॥ पितापितामहोयस्यजीवेच्चप्रपितामहः । त्रयाणांजीवतां भोगोविज्ञेयस्त्वेकपूरुषः ॥ नारदः । तथारूढविवादस्यप्रेतस्यव्यवहारिणः । पुत्रेणसोऽर्थः संशोध्योनतंभोगोनिवर्त्तयेत् ॥ विभवभेदे ॥ य० । कर्त्ताचदेहीभोक्ताचआत्माभोजयितासदा । भोगोविभवभेदश्चनिष्कृतिर्मुक्तिरेवच ॥

भोगगृहम् । न० वासगृहे ॥

भोगदेह । पुं० स्वर्गनरकादिभोगार्थं सूक्ष्मशरीरे ॥ यथा । कृतेसपिण्डीकरणेनरः संवत्सरात्परम् । प्रेतदेहंपरित्यज्यभोगदेहंप्रपद्यते० इति ॥

भोगपालः । पुं० अश्वरक्षके ॥ त्रि० भोगरक्षके ॥

भोगपिशाचिका । स्त्री० क्षुधायाम् ॥

भोगभूमिः । स्त्री० सुखस्थाने ॥ भारतवर्षातिरिक्तवर्षे ॥ यथा । तत्रापि भारतंश्रेष्ठंजम्बुद्वीपेमहामुने । यतोहिकर्मभूरेषाततोन्याभोगभूमयः ॥

भोगवान् । पुं० अहौ । सर्पे ॥ भोगोस्त्यस्य । मतुप् । नाट्ये । त्रि० भोगविशिष्टे ॥

भोगवती । स्त्री० नागपुर्याम् ॥ पा-

तालगंगायाम् ॥ ङीप् ॥ वासुकितीर्थे ॥

भोगसद्म । न० वासगृहे । भोगायसद्म ॥

भोगार्हम् । न० धने ॥ भोगायअर्हम् ।

भोगार्ह्यम् । न० धान्ये ॥

भोगावली । स्त्री० नागपुर्याम् । वन्दिनांसंस्तुतौ । वन्दिपाठे ॥

भोगावास : । पुं० वासगृहे ॥ भोगस्थवास : ॥

भोगिक : । पुं० भोगपाले । अश्वरक्षके ॥

भोगिकान्त : । पुं० कम्बलक्ष्मणि । वायौ ॥

भोगी । पुं० जिह्मगे । भुजङ्गे । सर्पे ॥ भोग : फणीवक्रगतिर्वाऽस्यास्ति । अतइनिठनावितीनि : ॥ ग्रामपात्रे । ग्रामण्याम् । ग्रामाधिपतौ ॥ नृपे । राज्ञि ॥ नापिते ॥ वैयावृत्तिकरे ॥ त्रि० सर्वैर्भोगोपकरणैरुपेते ।

भोगिनी । स्त्री० महिषींविहायान्यराजयोषिति ॥ अतिशयितोभोगोऽस्त्यस्या : । इन्नन्तान्नान्तलक्षणोङीप् ॥

भोगिवल्लभम् । न० चन्दने ॥

भोगीन्द्र : । पुं०)
भोगीश : । पुं०) अनन्ते । नागराजे । शेषे ॥ वासुकौ ॥ भोगिनाम्०इन्द्र :० ईशोवा ॥

भोग्यम् । न० धने ॥ धान्ये ॥ फले ॥ आधिविशेषे । फलभोग्ये ॥ त्रि०भोगार्हे । शब्दादिविषयेषु ॥ भोक्तुमर्ह : । भुजेर्ण्यत् ॥

भोग्या । स्त्री० वेश्यायाम् ॥ भोक्तुमर्हायाम् ॥ टाप् ॥

भोज : । पुं० यादवे ॥ दूरेऽभवन् भोजवल अगच्छतन्नलिमाघ : ॥ देशविशेषे ॥ धारानगरीपतौ०कलिप्रसिद्धे नृपविशेषे ॥ देशविशेषे । भोजकटे ॥

भोजकट : । पुं० रुक्मिनिर्मितपुरे रुक्मिभोजकटंनामपुरंकृत्वाऽवसत्तदेतिवि०पु० ॥ देशविशेषे ॥

भोजकटीय : । त्रि० भोजकटदेशोद्भवे ॥ वृद्धाच्छ : ॥

भोजनम् । न० आहारे । निघसे । जेमने । जीवन०इ०भा० ॥ बहूनां पङ्क्तावशने ॥ भुज्यते । भुज० । ल्युट् ॥ भोज्यरूपतयाप्रकृतौ ॥ अथभोजनगुणविधानादियथा । भोजनाग्रेसदापथ्यंजिह्वाकण्ठविशोधनम् । अग्निसन्दीपनंहृद्यंलवणार्द्रकभक्षणम् ॥ आयुर्घृतेगुडेरोगोमृत्युर्लौंनोविदाहिषु । आरोग्यंकटुतिक्तेषुबलंमांसेपयस्सु च ॥ अन्नादष्टगुणंपिष्टंपिष्टादष्टगु

णं पयः । पयसोष्टगुणं मांसं मांसादष्टगुणं घृतम् ॥ घृतादष्टगुणं तैलं मर्द्दनान्नचभक्षणात् । आहारः प्रीणनः सद्योबलकृद्देहधारणः । फलमादौह्विदाश्नीयाद्भोजनस्यनरोत्तमः । विनामोचाफलं तद्वद्वर्जनीयाचकर्कटौ ॥ मृणालविसशालूककन्दे चु प्रभृतीन्यपि । पूर्वमेवहिभोज्यानिनतुभुक्त्वाकदाचन ॥ याममध्ये नभोक्तव्यं यामयुग्मं नलङ्घयेत् । याममध्ये रसोत्पत्तिर्युग्मेऽतीतेवलक्षयः ॥ आयुष्यं प्राङ्मुखोभुङ्क्ते यशस्यं दक्षिणामुखः । श्रियं प्रत्यङ्मुखोभुङ्क्ते ऋतं भुङ्क्ते ह्युदङ्मुखः ॥ कुक्षेरन्नेनभागौद्वावेकं पानेनपूरयेत् । वायोः सञ्चारणार्थं त्वचतुर्थमवशेषयेत् ॥ दन्ते चावगतं चान्नं शौचे नापहरेज्जलैः । कुर्याद्दनिर्गतं तद्विमुखस्यानिष्टगन्धताम् ॥भुक्त्वापाणितलंघृष्ट्वाचक्षुषोर्यदिदीयते । अचिरेणैवतद्वारितिमिराणिव्यपोहति ॥ भुक्त्वाचम्यकरंवामंदत्त्वाकुक्षौततः पठेत् । भुक्तं महेन्द्रहस्तेनवैश्वानरमुखेनच ॥गरुडस्यचकण्ठेनसमुद्रश्चवह्निना । वातापिर्भक्षितोयेनपीतोयेनमहोदधिः ॥ यन्मयाखादितंपीतंतदगस्त्योजरिष्यति । पठित्वैतत्सुखासीनः क्षणंतिष्ठेदनाकुलः ॥ भुक्त्वापादशतंगत्वावाम पार्श्वेनसंविशेत् । एवंह्यधोगतंचान्नं सुखंतिष्ठतिजीर्यते ॥ भुक्त्वासंविशतस्तुन्दं बलमुत्तानशायिनः । आयुर्वामकसुप्तस्यमृत्युर्धावतिधावतः ॥ अपिच । ततोभोजनवेलायां कुर्यान्मङ्गलदर्शनम् । तस्यप्रदक्षिणंनित्यमायुर्द्धर्मविवर्द्धनम् । लोकेऽस्मिन्मङ्गलान्यष्टौब्राह्मणोगौर्हुताशनः । हिरण्यं सर्पिरादित्यआपोराजातथाष्टमः ॥ पादुकारोहणंकुर्यात्पूर्वंभोजनतः परम् । पादरोगहरंवृष्यं चक्षुष्यं चायुषेहितम् । अश्नीयात्तन्मनाभूत्वापूर्वन्तुमधुरंरसम् । मध्ये म्ललवणौपश्चात्कटुतिक्तकषायकान् ॥ विदाहीन्यन्नपानानि यानिभुङ्क्ते हिमानवः । तद्विदाहप्रशान्त्यर्थंभोजनान्ते पयः पिबेत् ॥ एवंभुक्त्वासमाचामेत्रूक्षग्रहणपूर्वकम् । भोजनेदन्तलग्नानिनिर्हृत्याचमनंचरेत् ॥ दन्तलग्नमनिर्हार्यंलेपंमन्येतदन्तवत् । नतत्रबहुशः कुर्यात्यत्नं निर्हरणं प्रति विस्तारस्त्वनाच ॥ अस्नाताशीमलंभुङ्क्ते अजपीपूयशोणितम् । अहुत्वातुकृमिंभुङ्क्ते अदत्त्वा विड्विभोजनम् ॥ अघंसकेवलंभुङ्क्तेयः पचत्यात्मकारणात् । इन्द्रियप्रीतिजनकं

वृथापाकंविवर्जयेदितिजावालिः॥ बालंसुवासिनीवृद्धगर्भिण्यातुरकन्यकाः। सम्भोज्यातिथिभृत्यांश्चदम्पत्योः शेषभोजनम् इतियाज्ञवल्क्यः॥ नभोजनार्थंस्वेविप्रः कुलगोत्रेनिवेदयेत् भोजनार्थंहितेशंसन्वान्ताशीत्युच्यतेबुधैरितिमनुः॥

भोजनपात्रम्। पुं० आहारभाजने॥ हैमंदोषहरंपात्रं चक्षुष्यंराजतंशुचि। कांस्यंबुद्धिप्रदंरम्यंपालाशंरुचिकारकम्॥

भोजपतिः। पुं० कंसासुरे॥ भोजानांक्षत्रियविशेषाणांपतिः॥

भोजपुरम्। न० स्वनाम्नाप्रसिद्धेदेशवि०॥

भोजयिता। त्रि० भोजनकारयितरि॥ भोगप्रयोजके॥ पुं० ईश्वरे॥

भोजविद्या। स्त्री० ऐन्द्रजालिकविद्यायाम्॥

भोजाधिपः। पुं० कंसासुरे॥ भोजानामधिपः॥

भोज्यम्। न० भोजनीयद्रव्ये। यत्केवलंजिह्वयाविलोड्यनिगीर्यते सूपौदनादितस्मिन्। पायसादौ॥ विषयमात्रे॥ भुज्यते। भुज०। ऋहलोर्ण्यत्। भोज्यंभक्ष्ये इतिण्यतिकवर्गाभावोनिपातनात्॥ आहाराद्धिकंभोज्यंब्रह्माण्डविभवेपिन॥ अभ्युदयार्थंब्राह्मणभोजने॥ स्वाराज्यसाम्राज्ययोर्भोगभाक्त्वे॥ सोमे॥

भोज्यवित्। पुं० सूपकारे॥ सूपकारोहिभोज्यंवस्तुत्वेनंजानाति॥

भोज्यसम्भवः। पुं० शरीरस्थरसधातौ॥

भोज्या। स्त्री० भोजस्यराज्ञोगोत्रापत्ये स्त्रियि॥ क्रौड्यादिभ्यश्चेत्यत्रभोजक्षत्रिये० इत्युक्तेः ष्यङादेशः। ष्यङश्चाप्॥

भोटः। पुं० भोटाङ्गे। भोटान्ते॥

भोटाङ्गः। पुं० स्वनाम्नाप्रसिद्धेदेशविशे०। भोटान्० इ० भा० प्र०॥

भोटान्तः। पुं० देशविशेषे॥ यथा। काश्मीरन्तुसमारभ्यकामरूपात्तुपश्चिमे। भोटान्तदेशोदेवेशिमानसेशात्तदक्षिणे॥

भोभो। अ० सम्बोधने॥

भोलिः। पुं० वक्रग्रीवे। उष्ट्रे॥

भोः। अ० सम्बोधने विषादे॥ प्रश्ने॥ भाति। भा०। बाहुलकात्० डोस्॥

भौतः। पुं० देवले॥ भूतयज्ञे॥ न० भूतसङ्घे॥ भूतानांसमूहः। भिक्षाद्यण्॥ त्रि० भूतसम्बन्धिनि॥

भौतिकः। पुं० स्थाणौ॥ शिवे॥ सर्वविशेषे॥ यथा। अष्टविकल्पोदैवस्तैर्यग्योनिश्चपञ्चधाभवति। मानुष्यश्चैकविधः समासतोभौतिकः सर्गः॥ भौतिकाद्यास्त्रसर्ग

स्य चैतन्योत्कर्षनिष्कर्षतारतम्याभ्यामूर्द्धाधोमध्यभावेनत्रैविध्यम् । यथा । ऊर्ध्वंसत्त्वविशालस्तमोविशालश्चमूलतः सर्गः । मध्ये रजोविशालोब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्तः ॥ न० मुक्तायाम् ॥ त्रि० भूतसम्बंधिनि ॥ रूपादिषु ॥ चक्षुरादिषु ॥ शरीरादिषु ॥

भौती । स्त्री० तम्याम् । रात्रौ । रजन्याम् ॥

भौत्यः । पुं० भूतिमुनेः पुत्रे चतुर्दशमनौ ॥

भौमः । पुं० कुजग्रहे । मङ्गले ॥ नरकासुरे ॥ अम्बरे ॥ रक्तपुनर्नवायाम् ॥ न० पानीयविशेषे ॥ भौममम्भोनिगदितंप्रथमंत्रिविधंबुधैः । जाङ्गलंपरमानूपंततः साधारणंक्रमात् ॥ भौमानामम्भसांप्रायोग्रहणंप्रातरिष्यते । शीतत्त्वंनिर्मलत्वञ्चयतस्तेषांमहान्गुणः ॥ त्रि० भूमिभवे ॥ तले ॥ अन्नमयभूमिकार्ये ॥ भूमेरपत्यम् । शिवादित्वादण् ॥ भूमौभवति शैषिकोऽण् ॥ भूमेरिदम् । तस्येदमित्यण् ॥

भौमवारः । पुं० पञ्चवाराद्यांषष्ठाध्यायम् ॥

भौमनः । पुं० विश्वकर्मणि ॥

भौमरत्नम् । न० प्रवाले ॥

भौमावास्या । स्त्री० गोसहस्रीतिविख्यातायाममायाम् । यथा । अमावास्यांभवेद्वारोयदिभूमिसुतस्यच । गोसहस्रफलंदद्यात्स्नानमात्रेणजाह्नवीतिव्यासः ॥

भौमी । स्त्री० सीतायाम् । जानक्याम् ॥

भौरिकः । पुं० कनकाध्यक्षे ॥ भूरिणि । सुवर्णेनियुक्तः । तत्रनियुक्तइतिठक् ॥

भ्रंशः । पुं० अधःपतने ॥

भ्रंसः । पुं० भ्रंशे ॥

भ्रकुंसः । पुं० स्त्रीवेशधारिणिनर्त्तके । भ्रुकुंसे ॥ पटपुटेतिदण्डकोक्तभाषार्थकुसिधातोश्चुरादिण्यन्तादेरच् । भ्रुवाकुंसोभाषणमस्य । इकोह्रस्वोऽङ्योगालवस्येतिसूत्रे० अभ्रुकुंसादीनामितिवार्त्तिकस्य अकारोनेनविधीयतइतिव्याख्यानान्तरात्० भ्रकुंसः ॥

भ्रुकुटिः । स्त्री० क्रोधादिनाभ्रुवःकौटिल्ये । भ्रुकुट्याम् ॥ कुटकौटिल्ये । इगुपधात्किदिति० इन् । भ्रुवोः कुटिः इकोह्रस्वइत्यत्र० अभ्रकुंसादीनामितिवार्त्तिकेनाकारोविधीयते ॥

भ्रकुटी । स्त्री० भ्रकुटी । कुटेरिन्नन्तात्० कृदिकारादितिङीष् ॥ भ्रुवोःकुटी ॥ इकोह्रस्वइतिसूत्रे० अभ्रकुंसादीनामितिवार्त्तिकस्य०-

अक:रोनेनविधीयतइत्यर्थादकार: ॥

भ्रम:। पुं० अम्बुनिर्गमे। प्राकारगृहभित्तिषुजलनिर्गमनजाले ॥ कुन्दाख्यशिल्पियन्त्रे ॥ चरख० इ० भा० भ्रमणे। भ्रान्तौ। मिथ्याज्ञाने। मिथ्यामतौ। व्यसनहेतौ ॥ माविनश्यत्वऽयं भोगोवर्द्धतामुत्तरोत्तरम्। माविघ्ना: प्रतिबध्नन्तुधन्योस्म्यऽस्मादितिभ्रम:॥ भ्रमणम्। भ्रमुअनवस्थाने। भावे घञ्॥ मर्यादावधस्थलस्योर्द्धनि:सरणे ॥ भ्रमन्तिजलान्यनेन। हलश्चेतिघञ्। नोदात्तोपदेशस्येतिवृद्ध्यभाव: ॥ देहेन्द्रियाद्यध्यासे ॥ न्यायमते० भ्रमस्यनामान्तरमप्रमा। भ्रमोद्विविध:। विपर्यास:० संशयश्च। आद्योयथा। देहेआत्मबुद्धि:० शङ्खादौपीततामति:। सानिश्चयरूपा ॥ द्वितीयोयथा। किंस्विन्नरोवा० स्थाणुर्वेत्यादिबुद्धि:। तस्यकारणम्। पित्तदूरत्वमोहभयादिनानाविधदोष:। यथा। अप्रमाचप्रमाचेतिज्ञानंद्विविधमुच्यते। तच्छून्येतन्मतिर्यास्यादप्रमासाद्विरूपिता ॥ तत्प्रपञ्चोविपर्यास: संशयोपिप्रकीर्त्तित:। आद्योदेहेआत्मबुद्धि: शङ्खादौपीततामति: ॥ भवेन्निश्चयरूपासासंशयोथप्रदश्यते। । किंस्विन्नरोवास्थाणुर्वेत्यादिबुद्धिस्तुसंशय: ॥ तदभावाप्रकाराधीस्तत्प्रकारातुनिश्चय:। ससंशयोभवेद्वाधीरेकत्राभावभावयो: ॥ साधारणादिधर्मस्यज्ञानंसंशयकारणम्। दोषोऽप्रमायाजनक: प्रमायास्तुगुणोभवेत् ॥ पित्तदूरत्वादिरूपोदोषोनानाविध: स्मृत:। इ० भा० प० ॥

भ्रमणम्। न० अनवस्थितौ ॥ गमनविशेषे। पर्यटने ॥

भ्रमणी। स्त्री० कारुण्डिकायाम्। जलौकायाम् ॥ अधीशितु: क्रीडायाम्। अधीशितु: क्रीडादौ॥

भ्रमत्कुटी। स्त्री० तृणादिच्छत्रे ॥ कावार्याम्। जङ्गमकुट्याम् ॥

भ्रमर:। पुं० कीटविशेषे। मधुपे मधुव्रते। द्विरेफे। चञ्चरीके ॥ कामुके ॥ वेधनशस्त्रे। वर्मा० इ० भा०॥ भ्रमति। भ्रमु०। अर्त्तिकमिभ्रमिचमिदेविवासिभ्यश्चिदित्यर: ॥

भ्रमरक:। पुं० भृङ्गे। मधुलिहि ॥ गिरिके। बालमूषिके ॥ चूर्णकेशे। अलके। ललाटलम्बितचूर्णकुन्तले ॥ जलभ्रमे ॥ भ्रमरइव। इवेप्रतिकृतावितिकन् ॥ भ्राम्यतिवा। भ्रमु० अर्त्तिकमीत्यर:। स्वार्थेकन् ॥

भ्रमरकीट: पुं० कीटान्तरे। कुम्हारी० इ० भा० ॥

भ्रमरच्छली। स्त्री० लताविशेषे। भृङ्गाह्वायाम् ॥ भृङ्गच्छल्लीचकटुका

तिक्तादीपनरोचनीति॰ रा॰ नि॰

भ्रमरप्रियः । पुं॰ धाराकदम्बे ॥

भ्रमरमारी । स्त्री॰ मालवदेशप्रसिद्धपुष्पवृक्षविशेषे । मांसपुष्पिकायाम् ॥

भ्रमरबिलसितम् । न॰ भ्रमरविलसितायाम् । म्भौन्लीगःस्याद्भ्रमरविलसितम् ॥

भ्रमरविलसिता । स्त्री॰ त्रिष्टुप् ११ छन्दःप्रभेदे ॥ यथा । मोगौनौगो भ्रमरविलसिता ॥ य॰ मुग्धे मानंपरिहरनचिरात्तारुण्यन्ते सफलयतुहरिः । फुल्लावल्लीभ्रमरविलसिताभाविशोभांकलयतिकिमुताम् ॥

भ्रमरा । स्त्री॰ भ्रमरच्छल्याम् ॥

भ्रमरातिथिः । पुं॰ चम्पके ॥

भ्रमरानन्दः । पुं॰ बकुले । अतिमुक्तके ॥ रक्ताम्लाने ॥

भ्रमरालकः । पुं॰ भ्रमरके । कुरुले । ललाटस्थितचूर्णकुन्तले ॥

भ्रमरावलिका । स्त्री॰ भ्रमरावल्याम् ॥

भ्रमरावली । स्त्री॰ अतिशर्करीप्रभेदे ॥ भुजसङ्गतशङ्खसुवर्णलसद्वलया॰ करपुष्पसुगन्धवतीरसनारुचिरा । कनकद्वयनूपुरचारुतराजयतिभ्रमरावलिकाभुजगाधिपदुर्ललिता ॥ यथा । सखिसम्प्रतिकम्प्रतिमौनमिदंविहितम्॰ मदनेनधनुः सशरंसुकरे निहितम् । नतिशालिनिकिंवनमालिनिमानकथा॰ रतिनायकशायक

दुःखमुपैतिवृथा ॥

भ्रमरिका । स्त्री॰ बालानांक्रीडाविशेषे ॥ येनभूरपिभ्रमतीवभाति । भ्राजीमाजी॰ इ॰ भा॰ ॥

भ्रमरी । स्त्री॰ भ्रमरयोषिति । भौंरी॰ इ॰ भा॰ ॥ षट्पद्याम् ॥ जतुकायाम् ॥ पुत्रदात्र्याम् ॥ भ्रामर्याःस्थाने ॥

भ्रमरेष्टः । पुं॰ श्योनाकप्रभेदे ॥

भ्रमरेष्टा । स्त्री॰ भूमिजम्ब्वाम् ॥ भार्ग्याम् ॥

भ्रमरोत्सवा । स्त्री॰ माधव्यांलतायाम् ॥

भ्रमासक्तः । पुं॰ शस्त्रमार्जके ॥

भ्रमिः । स्त्री॰ भ्रमणे ॥ जलनिःसरणमार्गे ॥ यन्त्रविशेषे ॥ भ्रमणम् । भ्रमु॰ । इक्कृष्यादिभ्यः ॥ भ्रमेः सम्प्रसारणञ्चेतीन् । बाहुलकात् सम्प्रसारणाभावः ॥

भ्रमितः । त्रि॰ घूर्णिते । भ्रमणंकारिते ॥

भ्रमी । त्रि॰ भ्रमविशिष्टे ॥

भ्रष्टः । त्रि॰ गलिते । च्युते । हस्तादितः पतिते ॥ अर्थाद्भ्रष्टातीर्थयात्रान्तुगच्छेत्सत्याद्भ्रष्टोरौरवंवैव्रजेच्च । योगभ्रष्टः सत्यधृतिञ्चगच्छेद्राज्याद्भ्रष्टोमृगयांवैव्रजेच्च ॥

भ्राजः । पुं॰ कात्यायनप्रणीतश्लोके ॥ भ्राजानामश्लोकाइतिमहाभाष्यम् ॥

भ्राजकम् । न॰ पित्ते ॥

भ्राजमानः । त्रि॰ दीप्यमाने ॥

भ्राजिष्णुः । त्रि॰ अलङ्कारादिनादी

प्तियुक्ते ॥ दीप्तिशालिनि । विभ्राजि ॥ भ्राजते । तच्छील: । भ्राजृ दीप्तौ । भुवश्चेतिचकारात्० भ्राजेरपिइष्णुच् ॥ स्वप्रकाशचिद्रूपे ॥

भ्राता । पुं० सहोदरे ॥ भ्राजते० विभर्ति वा । भ्राजृ डुभृञ्० । वा । नप्तृनेष्टृत्वष्टृहोतृपोतृभ्रातृजामातृपितृदुहितृ । इतिसाधु: ॥

भ्रातरौ । पुं० २०० सहोक्त्याभ्रातृभगिन्यो: । भ्राताचस्वसाच । । भ्रातृपुत्रौस्वसृदुहितृभ्यामित्येकशेष: स्वसाचभ्राताचेतिवा ॥

भ्रातृकम् । त्रि० भ्रातुरागतेधनादौ ॥ ऋतष्ठञ् ॥ ङीपि० भ्रातृकी ॥ भ्रातृयोग्ये ॥

भ्रातृज: । पुं० भ्रातृपुत्रे ॥ भ्रातुर्जात: । पञ्चम्यामितिड: ॥

भ्रातृजा । स्त्री० भ्रातुष्पुत्र्याम् । भ्रात्रीयायाम् ॥ टाप् ॥

भ्रातृजाया । स्त्री० भ्रातृपत्न्याम् । प्रजावत्याम् ॥ भ्रातु: जाया ॥

भ्रातृपत्नी । स्त्री० प्रजावत्याम् ॥ भ्रातापतिर्यस्याइतिविग्रहे० नित्यंसपत्न्यादिष्विति० भ्रातृपतिशब्दस्य नान्तादेशे० ऋन्नेभ्यइतिङीप् ॥

भ्रातृपुत्र: । पुं० भ्रातृजे ॥

भ्रातृभगिन्यौ । स्त्री० भ्रात्रो: ॥ भ्राताचभगिनीच ॥

भ्रातृवल: । त्रि० भ्रातृमति ॥ भ्राताऽस्यास्ति । अन्येभ्योपिदृश्यतइति० वलच् । संज्ञामित्यनुवृत्तेर्वलइतिनदीर्घ: ॥

भ्रातृव्य: । पुं० भ्रातृपुत्रे ॥ भ्रातुरपत्यम् । भ्रातुर्व्यच्च ॥ शत्रौ ॥ व्यन्सपत्ने ॥

भ्रातृश्वशुर: । पुं० पतिज्येष्ठभ्रातरि । जेठ० भाशुर० इ० भा० ॥

भ्रातृस्थानम् । न० सहोदरगृहे ॥ लग्नात्तृतीयभवने ॥ भ्रातु: स्थानम् ॥

भ्रात्रीय: । पुं० भ्रातृजे ॥ भ्रातुरपत्यम् । भ्रातुर्व्यच्चेति० चाच्छ: ॥

भ्रान्त: । पुं० मत्तद्विपे ॥ राजधुस्तूरे ॥ न० भ्रमणे ॥ त्रि० भ्रमान्विते ॥ भ्रान्तिमापन्ने ॥ अद्वितीयं-ब्रह्मतत्त्वंनजानन्तियदातदा । भ्रान्ताएवाखिलास्तेषांक्वमुक्ति: क्वेह-वासुखम् ॥ भ्रमे: कर्त्तरिक्त: । अनुनासिकस्यक्विझलो: क्ङिति० इ० दीर्घ: ॥

भ्रान्ति: । स्त्री० भ्रमे । मिथ्यामतौ । अतस्मिँतज्ज्ञाने ॥ युक्तिहीनप्रकाशत्वाद्भ्रान्तेर्नह्यस्तिलक्षणम् । यदिस्याल्लक्षणंकिञ्चिद्भ्रान्तिरेवन-सिध्यति ॥ भ्रान्तिभाजिभवतिक्वविवेक: ॥ भ्रमणे । अनवस्थितौ ॥ भ्रमणम् । भ्रमु० । क्तिन् । अनुनासिकस्येतिदीर्घ: ॥

भ्रान्तिदर्शनम् । न० असाधनेसाधनत्व

वुद्धौ ॥ साधनेप्यसाधनत्वबुद्धौ ॥ भ्रान्त्यादर्शनम् ॥ शुक्तिकायांरजतवद्विपर्ययज्ञाने ॥

भ्रान्तिमान् । त्रि० भ्रान्तिबिशिष्टे ॥ भ्रान्तिरस्यास्ति । मतुप् ॥ ङीपि० भ्रान्तिमती ॥ पुं० अलङ्कारविशेषे ॥ भ्रान्तिमानन्यसंवित्तत्तुल्यदर्शने । तदिति० अन्यदप्राकरणिकंनिर्दिश्यते० तेनसमानम्अर्थादिहप्राकरणिकमाश्रीयते । तस्यतथाविधशदृष्टौसत्यांयदप्राकरणिकतयासंवेदनम्०सभ्रान्तिमान् । नचैषरूपकम्प्रथमातिशयोक्तिर्वा०तत्रवस्तुतोभ्रमस्याभावात् । इहचार्थानुगमनेनसंज्ञायाः प्रवृत्तेस्तस्यस्पष्टमेव प्रतिपन्नत्वात् । उदाहरणम् । कपालंमार्जारः पयइतिकराल्लेढिशशिनस्तरुच्छिद्रप्रोतान्बिसमितिकरी सङ्कलयति । रतान्ते तल्पस्थान्हरति वनिताप्यंशुकमितिप्रभामत्तश्चन्द्रो जगदिदमहोविप्लवयति ॥

भ्रान्तिहरः । पुं० मन्त्रिणि ॥ त्रि० भ्रमनाशके ॥

भ्रामकः । पुं० जम्बुके । फेरौ ॥ धूर्त्ते ॥ सूर्यावर्त्ते ॥ अश्मप्रभेदे । चुम्बक० इ० भा० प्र० ॥ त्रि० भ्रमजनके ॥

भ्रामरः । पुं० चुम्बक० इ० प्र० पाषाणे । भ्रामके ॥ न० शुक्लवर्णमधुनि ॥ भ्रमरैः कृतम् । क्षुद्राभ्रमरेत्यादिनाऽञ् ॥ किञ्चित्सूक्ष्मैःप्रसिद्धेभ्यः षट्पदेभ्योलिभिश्चितम् । निर्मलंस्फटिकाभंयत्तन्मधुभ्रामरंस्मृतम् ॥ भ्रामरंरक्तपित्तघ्नंमूत्रजाड्यकरंगुरु । स्वादुपाकमभिष्यन्दिबिशेषात्पिच्छिलंहिमम् ॥ रतबन्धान्तरे । यथा । तत्कटिंसमधिरुह्यवल्लभः स्याद्वृषादिपशुसंस्थितिस्थितः । चक्रवद्भ्रमतिकुञ्चितत्रिकोभ्रामरंनिगदितंसमुद्गतम् ॥ नृत्यविशेषे । रासे । मण्डलनृत्ये । हल्लीसे ॥ त्रि० भ्रमरसम्बन्धिनि ॥ अण् ॥

भ्रामरी । त्रि० अपस्मारिणि ॥ इति कुल्लूकभट्टः ॥

भ्रामरी । स्त्री० पार्वत्याम् ॥

भ्रामितः । त्रि० आघूर्णिते ॥

भ्राष्ट्रः । पुं० भर्जनपात्रे । अम्बरीषे । भडसां० इ० भाड० इ० भा० ॥ भृज्यतेऽत्र । भ्रस्जपाके । भ्रस्जिगमिनमिहनिविश्यशांवृद्धिश्चेति० ष्ट्रन्० वृद्धिश्च ॥

भ्रियमाणः । पुं० पोष्यमाणे ॥

भ्रुकुंसः । पुं० भ्रकुंसे ॥ भ्रूकुंसे । स्त्रीवेशधारिणिनर्त्तके । नचनिञा० इ० भा० ॥ भ्रुवाकुंसोभाषणमस्य । इकोह्रस्वोऽङ्योगालवस्येतिसूत्रे० वृयङुवङभाविनामव्ययानाञ्चेति

वक्तव्यमितिनिषेधोत्तरपठितेन ॰ अभ्रुकुंसादीनामितिवक्तव्यमिति वार्त्तिकेनतन्निषेधाद्ध्रस्वः ॥ एवं भ्रुकुटिशब्देपिबोध्यम् ॥

भ्रुकुटिः । स्त्री॰ भ्रकुटौ । भ्रूकुट्याम् । क्रोधादिनाललाटसङ्कोचने ॥ कुटेरिगुपधात्किदितीन् । भ्रुवोः कुटिः । भ्रुकुंसवत्प्रक्रिया ॥

भ्रुकुटी । स्त्री॰ भ्रुकुटौ । भ्रुवोः कौटिल्ये ॥ कुटेरिगुपधादितीन् । कृदिकारादितिङीष् । भ्रुवोः कुटौ ॥ अभ्रुकुंसादीनामितिवार्त्तिकाद्ध्रस्वः ॥

भ्रूः । स्त्री॰ नेत्रोपरिभागस्थरोमराज्यां चिल्लिकायाम् । भौं॰ द्रू॰ भा॰ ॥ भ्रमु॰ । भ्रमेश्चडूः । टिलोपः ॥ यद्वा । भ्रमति । भ्रमुचलने । भ्रमेश्चडूः ॥ यद्वा । भ्राम्यति । क्विप् । जङ्गमादीनामिति॰ गमः क्वाविच्यत्र वार्त्तिकेन॰ मलोपजङ्चादेशः ॥

भ्रूकुंसः । पुं॰ भ्रकुंसे । भ्रुकुंसे । नचनिञा॰ द्रू॰ भा॰ ॥ भाषणार्थकचुरादिण्यन्तात्कुंसेरच् । भ्रुवाकुंसोभाषणमस्य । इकोह्रस्वोऽङ्योगालवस्येतिसूत्रे॰ इयङुवङ्भाविनाम .थानाञ्चनेतिवार्त्तिकाद्ध्रस्वनिषेधः ॥

भ्रूकुटिः । स्त्री भ्रुकुट्याम् ॥ भ्रुवोः कुटिः इयङुवङ्भाविनामिति निषेधाद्ध्रस्वोनभवति ॥

भ्रूकुटी । स्त्री॰ भ्रकुट्याम् । भ्रुकुटौ ॥ कुटेरिगुपधादितीन् । कृदिकारादितिङीष् । भ्रुवोः कुटी । इयङुवङ्भाविनामितिह्रस्वनिषेधः ॥

भ्रूणः । पुं॰ स्त्रीगर्भे । उदरस्थजन्तौ ॥ डिम्भे । अर्भके ॥ गर्भिण्याम् ॥ श्रोत्रियद्विजे ॥ भ्रूण्यते । भ्रूण आशाविशङ्कयोः । घञ् ॥

भ्रूणहत्या । स्त्री॰ गर्भस्थबालकहनने ॥ यथा । त्रिविवाहं कृतं येन नकरोति चतुर्थकम् । कुलानिपातयेत्सप्त भ्रूणहत्याव्रतञ्चरेत् ॥

भ्रूणहा । त्रि॰ गर्भस्थबालकहन्तरि ॥ भ्रूणं हतवान् । हन॰ । ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु क्विप् ॥ ब्रह्महणि ॥ भ्रूणहा॰ वरिष्ठब्राह्मणहन्तोच्यत इतिव्याख्यानात् ॥

भ्रूभङ्गः । पुं॰ भ्रूविक्षेपे । भ्रुवः कौटिल्ये ॥ भ्रुवोभङ्गः ॥

भ्रेषः । पुं॰ अधः पाते । यथोचितात्॰ भ्रंशे ॥ भ्रेषणम् । भ्रेषृ चलने । घञ् ॥ चलने ॥

भ्रेषणम् । न॰ चलने ॥

भ्रौणहत्यम् । न॰ भ्रूणघ्नोभावे ॥ ष्यञ् । दाण्डिनायनेतिनिपातनात्तकारादेशः ॥

मः। पुं० मकारे॥ यमे॥ समये॥ विषे॥ मधुसूदने। चन्द्रशेखरे। शम्भौ॥ ब्रह्मणि॥ चन्द्रमसि॥ मन्त्रे॥ मङ्गले॥ त्रिगुरौ०ऽऽऽ०-॥

मंहिष्ठः। त्रि० महनीये। पूजनीये॥

मकरः। पुं० नक्रे। यादःप्रभेदे। मगर० इतिभाषाप्रसिद्धे० झषाणांमध्ये भगवद्विभूतौ॥ निधिप्रभेदे॥ दशमराशौ। आकोकेरे॥ कृणाति। कॄहिंसायाम्। पचाद्यच्। मनुष्याणांकरः। पृषोदरादिः॥ यद्वा। मङ्कते। मकिमण्डने। अच्। आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्ननुम्। मकं राति। रादाने। आतोनुपेतिकः॥ दर्पणेऽप्युक्तः सारस्वतकोषे॥ अर्हद्ध्वजे॥

मकरकुण्डलम्। न० मकराकृतिकर्णाभरणे॥

मकरकेतनः। पुं० कामदेवे॥ मकरः केतनं यस्य सः॥

मकरध्वजः। पुं० कंदर्पे। अनङ्गे॥ मकरोनक्रोध्वजोयस्य सः॥ रससिन्दूरविशेषे। चन्द्रोदये॥ तस्यकारणप्रकारोन्यत्ररसेन्द्रचिन्तामणौ॥

मकरन्दः। पुं० पुष्परसे॥ मकरमपि द्यति० कामजनकत्वात्। दोअवखण्डने। आतोनुपेतिकः। पृषोदरादिः॥ यद्वा। मकरमप्यन्दति। अदिबन्धने। कर्मण्यण्। शकन्ध्वादिः॥ कुन्दपुष्पवृक्षे॥ न० किञ्जल्के॥

मकरमुखी। स्त्री० प्रणाल्याम्। पयसः पदव्याम्॥

मकरन्दवती। स्त्री० कृष्णवृन्तायाम्। पाटलापुष्पे॥ मधुविशिष्टायाम्॥

मकरव्यूहः। पुं० मकराकृतिवत्सैन्यविन्यासे॥ वराहव्यूहविपर्ययेणमकरव्यूहोभवति। तेनाऽग्रे पश्चाच्चोभयत्रभयेसतिगच्छेत्॥

मकराकरः। पुं० समुद्रे॥ मकराणामाकरः॥

मकराकारः। पुं० महाकरञ्जे। षड्ग्रन्थे॥

मकराङ्कः। पुं० समुद्रे॥ कामदेवे॥

मकराधिपः। पुं० शनिग्रहे॥ मकरस्यराशिविशेषस्यअधिपः॥

मकरालयः। पुं० अब्धौ॥ मकराणां मकरोपलक्षितानांजलजन्तूनामालयः॥

मकरी। पुं० समुद्रे॥ मकराः सन्त्यस्मिन्। अतइनिठनाविति० इनिः॥

मकुटम्। न० मुकुटे। किरीटे॥ मङ्कतेऽनेनवा। मकि०। बाहुलकादुटः। आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्ननुम्॥

मकुतिः । स्त्री० शूद्रशासने ॥

मकुर : । पुं० मुकुरे । दर्पणे ॥ वकुलद्रुमे ॥ कुलालदण्डे ॥ कोरके ॥ मङ्कते । मकि० । मकुरदर्दुराविति साधुः ॥

मकुल : । पुं० न० मुकुले ॥ बकुलद्रुमे ॥

मकुष्ठः । पुं० वनमुद्गे । मौठ० इ० प्र० व्रीहिविशेषे ॥ मकुष्ठोवातलोग्राहीकफपित्तहरोलघुः । वांतिजिन्मधुरः पाकेक्रिमिकृज्ज्वरनाशनः ॥ त्रि० मंथरे ॥

मकुष्ठक : । पुं० वनमुद्गे । मयुष्ठके । मकुष्ठे ॥ मङ्कते० मङ्क्यतेवा । मकि० । बाहुलकादुनुमभावश्च । तिष्ठति । ष्ठा० । क्वुन् । मकुस्थासौस्थकश्च । पूर्वपदादितिषः ॥

मकूलक : । पुं० मुकूलके । लघुदन्त्यामोषधौ ॥ मङ्कते । मकि० । खर्जपिञ्जादिभ्यऊरोलचाविति०- पिञ्जादित्त्वादूलच् । स्वार्थेकन् ॥

मक्कल्ल : । पुं० शूलरोगविशेषे ॥ यथा । सूतायाहृच्छिरोवस्तिशूलमक्कल्लसंज्ञितम् । यवक्षारं पिबेत्तत्रमस्तुनोष्णोदकेनवा ॥

मक्का । स्त्री० खुराशानाभिधेदेशे ॥

मक्कुलम् । न० शिलाजतुनि ॥

मक्केश : । पुं०) खुराशानदेशस्थे

मक्केश्वर : । पुं०) शिवे ॥

मक्कोल : । पुं० शिलाधातौ । सितोपले । मक्कोल० खडियामाटी० गोलू० इ० भा० ॥

मक्ष : । पुं० स्वदोषाच्छादने ॥

मक्षवीर्य्य : । पुं० पियालवृक्षे ॥

मक्षिका । स्त्री० कीटविशेषे । गन्धलोलुपायाम् । वमनीयायाम् । मक्खी० इ० भा० ॥ मशति । मशशब्दे रोषकृते च । हनिमशिभ्यां सिकन् ॥ मक्षतिवा । मक्षरोषसङ्घाते । क्वुन्० खल्वा ॥

मक्षिकामलम् । न० सिक्थके ॥

मक्षीका । स्त्री० मक्षिकायाम् ॥

मख : । पुं० यज्ञे ॥ मखन्तिदेवाअत्र अनेनवा । मखहेतौ । हलश्चेति० घञ् । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः ॥ यद्वाक्वचिदपवादविषयेप्युत्सर्गोभिनिविशते० इतिघञ्विषयेपिपुंसीतिघः ॥ यद्वा । मह्यते । मह० । नहेर्हलोपश्च० सूत्रेणेतिखोहलोपश्च ॥

मखत्राता । पुं० श्रीरामचन्द्रे ॥ मखानांत्राता ॥

मखवह्निः । पुं० प्रणीते । यज्ञाग्नौ ॥

मखानल : । पुं० महावीरे । यज्ञाग्नौ ॥

मखान्नम् । न० पद्मबीजाभे । पानीयफले । मखाना० इ० भा० ॥ मखान्नंपद्मबीजस्यगुणैस्तुल्यंविनिर्दिशेत् ।

मखासुहृत् । पुं० शिवे । मखस्यदच यज्ञस्यअसुहृत्०शत्रुः ॥

मगणः । पुं० त्रिगुरौ०ऽऽऽः ॥

मगधः । पुं० बन्दिनि ॥ मागधे । वंशपरम्पराशंसके ॥ मगध्यति०याचते । मगधपरिवेष्टने । कण्ड्वादिर्यगन्तः । अच् । यस्यहलइतियलोपः ॥ मगधाः पुं०भूम्नि० कीकटदेशे ॥ यथा । व्यासेश्वरंसमारभ्यतमकुण्डान्तकंशिवे । मगधाख्योमहादेशो यात्रायांनहिदुष्यति ॥ दक्षोत्तरक्रमेणैवक्रमात्कीकटमागधौ ॥ मगधानांनिवासोजनपदः० मगधाः । निवासेऽणोजनपदेलुप् । लुपियुक्तवद्भावः ॥

मगधा । स्त्री० पिप्पल्याम् ॥

मगधेश्वरः । पुं० जरासन्धनृपे । मगधदेशाधिपमात्रे ॥ मगधानांदेशविशेषाणामीश्वरः ॥

मगधोद्भवः । त्रि० मगधदेशजाते ॥

मगधोद्भवा । स्त्री० पिप्पल्याम् ॥ मगधेउद्भवोयस्य ॥

मग्नः । त्रि० जलान्तःप्रविष्टे । आप्लुते । स्नाते ॥ मज्जति । टुमस्जोशुद्धौ । क्तः । ओदितश्चेति०निष्ठानत्वम् । तस्यासिद्धत्वात्०स्कोरितिसलोपः । चोः कुः ॥

मघः । पुं०द्वीपान्तरे ॥ देशान्तरे । मग्०नामकम्लेच्छस्थाने ॥ न० पुष्पविशेषे ॥

मघवा । पुं० इन्द्रे । शक्रे ॥ मह्यतेपूज्यते । महपूजायाम् । श्वन्नुक्षन्पूषन्प्लीहन्नित्यादिना०कनिन् । कविरितिमनोरमायांस्फुटम् ॥ निपातनात्०ह्रस्वघोवुगागमश्च । मघवानौ०मघवानः ॥ मघवाबहुलमितिमितित्वादेशपक्षेतु० मघवान्मघवन्तौ० मघवन्तः० इत्यादिबोध्यम् ॥ जिनानांद्वादशचक्रवर्त्यन्तर्गतचक्रवर्त्तिविशेषे

मघवती । स्त्री० इन्द्राण्याम् ॥

मघा । स्त्री० दशमनक्षत्रे ॥ अत्रजातस्यफलंयथा । कठोरचित्तः पितृमातृभक्तस्तीव्रस्वभावस्त्वनवद्यविद्यः : चेज्जन्मभंयस्यमघाऽनघः स्यान्मतिः सदारातिविनाशदक्षा ॥ बहुवचनान्तोप्ययंदृश्यते ॥ यथा नवोदकेनवान्ने चगृहप्रच्छादनेतथा । पितरः स्पृहयन्त्यन्नमष्टकासुमघासुचेति ॥ मघायांपिण्डदानेनज्येष्ठपुत्रोविनश्यतीत्येकवचनान्तोपि ॥ औषधविशेषे ॥

मघाभवः । पुं० शुक्रग्रहे ॥

मघाभूः । पुं० शुक्राचार्ये ॥

मघी स्त्री० धान्यविशेषे ।

मघोनी । स्त्री० इन्द्राण्याम् ॥

मङ्कुरः । पुं० दर्पणे । मुकुरे । मङ्कतेमकि० । वाहुलकादुरच् ॥

मङ्कुः । त्रि० शठे ॥ मङ्कते । मकि० । वङ्क्यादित्वात्साधुः ॥

मङ्क्षणम् । न० जङ्घात्राणे ॥ इति हारावली ॥

मङ्क्षु । अ० शीघ्रे ॥ भृशार्थे ॥ मज्जति । टुमस्जोशुद्धौ । बाहुलकात्सुः । मस्जिनशोरितिनुम् । स्कोरितिसलोपः ॥

मङ्क्षुणम् । न० जङ्घात्राणे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

मङ्गः । पुं० नौमस्तके ॥ मङ्गति । मगिसर्पणे । पचाद्यच् ॥

मङ्गलः । पुं० अङ्गारके । कुजे । तृतीयग्रहे ॥ अस्यवारेजातस्यफलंयथा । उग्रः प्रतापीक्षितिपालमन्त्रीरणप्रियोवक्रवचाः सरोषः । सत्वान्वितः शूरगणप्रणेताकुजस्यवारेप्रभवोमनुष्यः ॥ न० कल्याणे ॥ सर्वार्थरक्षणे ॥ अगर्हिताभिप्रेतार्थसिद्धौ ॥ यत्खलुक्रियमाणमेवमनःप्रह्लादनंसमीहितसाधनञ्चतन्मङ्गलमुच्यतइतिव्याख्याकाराः ॥ आशीर्नमस्क्रियावस्तुनिर्देशोवापितन्मुखमित्यालङ्कारिकोक्तेः काव्यादिमुखेक्रियमाणे ॥ यथाहभगवान्भाष्यकारः । मङ्गलादीनिमङ्गलमध्यानिमङ्गलान्तानिशास्त्राणिप्रथन्तेवीरपुरुषाण्यायुष्मत्पुरुषाणिचभवन्तिचाध्येतारश्चप्रवक्तारोभवन्तीतिमङ्गलानुष्ठानप्रयोजनानि ॥ प्रशस्ताचरणंनित्यमप्रशस्तविवर्जनम् । एतद्धिमङ्गलंप्रोक्तमृषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ लोकेऽस्मिन्मङ्गलान्यष्टौब्राह्मणोगौर्हुताशनः । हिरण्यंसर्पिरादित्यआपोराजातथाष्टमः ॥ एतानिसततंपश्येन्नोचेदर्च्यादिनायजेत् । प्रदक्षिणन्तुकुर्वीततथाचायुर्नहीयते ॥ अपिच । रोचनंचन्दनंहैममृदङ्गंदर्पणंमणिम् । गुरुमग्निंतथासूर्यंप्रातःपश्येत्सदाबुधः ॥ मङ्गति० दुरदृष्टमनेन । मगिसर्पणे । गतौवा । मङ्गेरलच् ॥ अशुभानिनिराचष्टेतनोतिशुभसन्ततिम् । स्मृतिमात्रेणयत्पुंसांब्रह्मतन्मंगलंविदुरितिविष्णुपुराणम् ॥ त्रि० कल्याणवति ॥

मङ्गलगृहम् । न० मेषराशौ ॥ वृश्चिकराशौ ॥ मङ्गलस्यतृतीयग्रहस्यगृहम् ॥

मङ्गलचण्डिका । स्त्री०) दुर्गायाम् ॥
मङ्गलचण्डी । स्त्री०) यथा । प्रधानांशस्वरूपाचदेवीमङ्गलचण्डिका । प्रकृतेर्मुखसम्भूतासर्वमङ्गलदासदा ॥ सृष्टौमङ्गलरूपाचसंहारेकोपरूपिणी । तेनमङ्गलचण्डीसापण्डितैःपरिकीर्त्तितेतिभागवतम् ॥

मङ्गलच्छायः । पुं० प्लक्षवृक्षे ॥

मङ्गलपाठकः । पुं॰ स्तुतिपाठके । वन्दिनि ॥

मङ्गलप्रदा । पुं॰ दुर्गायाम् ॥ हरिद्रायामितिकश्चित् ॥ त्रि॰ मङ्गलदातरि ॥

मङ्गलप्रस्थः । पुं॰ भारतवर्षस्यपर्वतान्तरे ॥

मङ्गलमालिका । स्त्री॰ स्रजोभेदे ॥ मङ्गलायामालिका ॥

मङ्गला । स्त्री॰ उमायाम् । कात्यायन्याम् ॥ गयायांमङ्गलास्मृतेतिदेवीगीता ॥ सितदूर्वायाम् ॥ साध्व्याम् ॥ करञ्जभेदे ॥ हरिद्रायाम् ॥ नीलदूर्वायाम् ॥ वृत्तार्हन्मातृविशेषे ।

मङ्गलागुरु । न॰ अगुरुचतुष्टयान्तर्गतागुरुविशेषे ॥ यथा । मङ्गल्यामल्लिकागन्धामङ्गलागुरुवाचला: । मङ्गल्यागुरुशिशिरागन्धाढ्यायोगवाहिका ॥

मङ्गलाचरणम् । न॰ ग्रन्थाद्यारम्भे मङ्गलकरणे ॥ मङ्गलाचरणंशिष्टाचारात्फलदर्शनाच्छ्रुतितस्त्वावश्यंकर्त्तव्यमित्याहुर्व्याख्याकाराः ॥

मङ्गलारुहा । स्त्री॰ दूर्वायाम् ॥

मङ्गलिकाक्षोरणम् । न॰ असादृश्यकथायाम् ॥

मङ्गल्य पुं॰ त्रायमाणायाम् ॥ अश्वत्थे ॥ विल्वे ॥ मंसूरके जीरके ॥ नारिकेले ॥ कपित्थे ॥ रीठाकरञ्जे ॥ न॰ दधनि ॥ चन्दने ॥ मङ्गलागुरुणि ॥ सिन्दूरे ॥ स्वर्णे ॥ त्रि॰ शिवकरे ॥ रुचिरे ॥ साधौ ॥ मङ्गलेसाधुः । तत्रसाधुरितियत् ॥

मङ्गल्यकः । पुं॰ मसूरे ॥ स्वार्थेकन् ॥

मङ्गल्यकुसुमा । स्त्री॰ शङ्खपुष्प्याम् ॥ मङ्गल्यानिकुसुमान्यस्याः ॥

मङ्गल्यनामधेया । स्त्री॰ जीवन्त्याम् । शाकश्रेष्ठायाम् ॥

मङ्गल्या । स्त्री॰ मल्लिगन्ध्यगुरुणि ॥ शम्याम् ॥ अधःपुष्प्याम् ॥ मिस्याम् ॥ शुक्लवचायाम् ॥ रोचनायाम् । प्रियङ्ग्वाम् ॥ शङ्खपुष्प्याम् ॥ माषपर्ण्याम् ॥ जीवन्त्याम् ॥ ऋद्धिनामौषधौ ॥ वचायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ चीडायाम् ॥ दूर्वायाम् ॥ मङ्गलेसाधुः । तत्रसाधुरितियत् ॥ गौर्याम् । शिवायाम् । भवान्याम् ॥ शोभनानिचश्रेष्ठानियादेवीददते हरे । भक्तानामार्त्तिहरणीमङ्गल्यातेनसास्मृता ॥

मङ्गिनी । स्त्री॰ नावि । नौकायाम् ॥

मचर्चिका । स्त्री॰ प्रशस्ते ॥ मंशम्भुंचर्चति । चर्च अध्ययने । ण्वु

ल् ॥ यथा । प्रशस्तोव्राह्मणः० व्राह्मणमचर्चिकारूढिशब्दत्वात्० प्रशंसावचनैश्चेतिसमासः ॥

मच्छः । पुं० मत्स्ये ॥

मज्जका । स्त्री० मज्जायाम् ॥ मज्जैवस्वार्थेकः ॥

मज्जकृत् । न० अस्थनि ॥

मज्जा । पुं० वृक्षसारे । वृक्षादेरुत्तमस्थिरभागे ॥ फलमज्जगुणायथा । यस्ययस्यफलस्येहवीर्यंभवतियादृशम् । तस्यतस्यैववीर्येणमज्जानमपिनिर्दिशेत् ॥ अस्थिमध्यगते धातौ । अस्थिसारे ॥ मज्जस्वरूपमाह । अस्थियत्स्वाग्निनापक्वंतस्यसारोद्रवोघनः । यःस्नेहवत्पृथग्भूतःसमज्जेत्यभिधीयते ॥ स्थानन्तु । स्थूलास्थिषुविशेषेणमज्जात्वभ्यन्तरेस्थितः । इति ॥ अस्यगुणायथा । वलशुक्ररसश्लेष्मभेदोमज्जविवर्द्धनः । मज्जाविशेषतोऽस्थ्नाञ्चवलकृत्स्नेहनेहितः ॥ मज्जत्यस्थिषु । टुमस्जोशुद्धौ । श्वन्नुक्षन्निति साधुः ॥ शिरोस्थिमध्येपिण्डितस्नेहे । मस्तिष्के ॥

मज्जनम् । न० स्नाने ॥ मज्जत्यनेन । टुमस्जो० । वहुलमन्यत्रापीति युच् ॥ मज्जायामितिशब्दचन्द्रिका ॥

मज्जसमुद्भवम् । न० वीजे । शुक्रे ॥

मज्जसम्भवः । पुं० शुक्रे ॥

मज्जा । स्त्री० वृक्षसारे । अस्थिगतधातौ ॥ मज्जतेः पचाद्यजन्तात् टाप् । मज्जोत्तामजजयासहेति० द्विरूपः ॥

मज्जाजः । पुं० भूमिजगुग्गलौ ॥

मज्जारसः । पुं० शुक्रे ॥

मज्जासारम् । न० जातीफले ॥

मज्जिका । स्त्री० मज्जकायाम् ॥

मञ्चः । पुं० खट्वायाम् ॥ कर्णवंशे । मांचा० मांजा० इ० भो० ॥ उच्चमण्डपविशेषे ॥ दोलायमानंगोविन्दंमञ्चस्थंमधुसूदनम् । रथस्थंवामनंदृष्ट्वापुनर्जन्मनविद्यतेइति पुराणम् ॥ मञ्चते । मचिधारणोच्छ्रायपूजनेषु । पचाद्यच् ॥

मञ्चकः । पुं० इन्द्रकोषे । उच्चमण्डपे ॥ खट्वायाम् ॥

मञ्चकाश्रयः । पुं० मत्कुणे ॥

मञ्चमण्डपः । पुं० शस्यरक्षार्थकुटीरे । कुद्रङ्गे ॥

मञ्चिका । स्त्री० आसन्द्यायाम् ॥

मञ्जरः । पुं० वल्लरौ ॥ मुक्तायाम् ॥ तिलकद्रुमे ॥ वल्याम् । लतायाम् ॥

मञ्जरिः । स्त्री० वल्लर्याम् ॥ मञ्जुत्वमृच्छति । ऋगतौ । अचइः । शकन्ध्वादिः ॥

मञ्जरी । स्त्री० तिलकद्रुमे ॥ स्थूलमुक्तायाम् ॥ वल्लरौ ॥ तुलस्यामृङ्गौ ॥

ष् ॥

मञ्जरीनम्र : । पुं॰ वेतसवृक्षे ॥

मञ्जा । स्त्री॰ मञ्जर्याम् ॥

मंजि : । पुं॰ मंजर्याम् ॥

मञ्जिका । स्त्री॰ वारसुन्दर्याम् । वेश्यायाम् ॥

मञ्जिफला । स्त्री॰ कदल्याम् ॥

मञ्जिष्ठा । स्त्री॰ विकसायाम् । जिङ्ग्याम् । समङ्गायाम् । मजीठ॰ इ॰ भा॰ प्र॰ औषधौ ॥ मञ्जिष्ठा मधुरातिक्ताकषायस्वर्णवर्णकृत् । गुरुरुष्णाविषश्लेष्मशोथयोन्यक्षिकर्णरुक् । रक्तातीसारकुष्ठास्रविसर्पव्रणमेहनुत् ॥ मञ्जीशोभनेवर्णे तिष्ठति । ष्ठा॰ । सुपिस्थइतिक : । अम्बाम्बेतिषत्वम् ॥ यद्वा । अतिशायनेतमबिष्ठनौ ॥

मञ्जी । स्त्री॰ मञ्जर्याम् ॥

मञ्जीर : । पुं॰ मन्थानदण्डरज्जुबन्धनार्थस्तम्भे । कुटरे ॥ पुं॰ न॰ नूपुरे ॥ मञ्जति । मजिधूनौ॰ सौत्रः । बाहुलकादीरन् ॥ शुर्वंचरे॰ऽ, ॥

मञ्जरीय । स्त्री॰ वर्णवृत्तान्तरे ॥

मञ्जु : । त्रि॰ मनोज्ञे ॥ मञ्ज्यते । मजि॰ । बाहुलकादु : ॥

मञ्जुकेशी । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥ त्रि॰ मनोज्ञचिकुरविशिष्टे ॥

मञ्जुकेशी । स्त्री॰ स्वर्गवेश्याभेदे ॥

मञ्जुगमना । स्त्री॰ हंस्याम् ॥ त्रि॰ सुन्दरगामिनि ॥

मञ्जुघोष : । पुं॰ शिवे ॥ उपास्यदेवताविशेषे ॥ पूर्वजिने ॥ बुद्धानां देवताभेदे ॥ मञ्जु : घोष : शब्दोऽस्य ॥ शोभनशब्दे ॥ त्रि॰ शोभनशब्दवति ॥

मञ्जुपाठक : । पुं॰ शुके । कीरे ॥ त्रि॰ सुन्दरपाठकर्त्तरि ॥

मञ्जुप्राण : । पुं॰ ब्रह्मणि ॥

मञ्जुभद्र : । पुं॰ पूर्वजिनविशेषे ॥ ज्ञानदर्पणे । मञ्जुघोषे ॥ शिवे ॥

मञ्जुभाषिणी । स्त्री॰ अतिजगतीछन्द : प्रभेदे ॥ यथा । सजसाजगौचयदिमञ्जुभाषिणी ॥ अमृतोर्म्मिशीतलकरेणलालयंस्तनुकान्तिरोचितविलोचनोहरे । नियतंकलानिधिरसीतिवल्लवीमुदमच्युते व्यधितमञ्जुभाषिणी ॥ सुनन्दिनीतिशम्भौ ॥

मञ्जुमणि : । पुं॰ पुष्परागे । पोखराज॰ इ॰ भा॰ ॥

मञ्जुल : । पुं॰ जलरङ्कौ ॥ न॰ जलाश्चले । शैवाले ॥ निकुंजे ॥ त्रि॰ मञ्जौ ॥ मञ्जु॰ मञ्जुत्वंलाति । ला॰ । कः ॥ मञ्जुमञ्जुलमस्त्यस्यास्मिन्वा । सिध्मादित्वाल्लच् ।

मञ्जुवक्त्र: । त्रि॰ सौम्यावनयुक्ते ॥

मंजुवाक् । त्रि॰ मधुरवचने ॥

मञ्जुश्री : । पुं॰ मञ्जुघोषे ॥ म-

ञ्जुर्मनोज्ञाश्रीर्यस्य॥

मञ्जुषा । स्त्री॰ मञ्जूषायाम् । पिटके ।

मञ्जूषा । स्त्री॰ पिटके । दार्वादिनिर्मितपेटके ॥ पाषाणे । प्रस्तरे ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ हिरण्यादिनिक्षेपाधारे ॥ मज्जत्यत्रवा । टुमस्जो मस्जेर्नुम्चेत्यूषन् ॥

मटची । स्त्री॰ मर्दनहेतुभूतपाषाणवृष्ट्यादौ ॥ अशन्याम् ॥

मटस्फटि : । पुं॰ दर्पारम्भौ ॥

मट्टकम् । न॰ गृहमस्तके ॥

मठ : । पुं॰ छात्रादिनिलये ॥ मठन्त्यत्र । मठमदनिवासयो : हलश्चेतिघञ् । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धि : ॥ यद्वा । मठतिनिवासयति । पचाद्यच् ॥ मांठ॰ इतिख्यातेपक्वान्नविशेषे ॥ यथा । समितांमर्दयेदाज्यैर्जलेनापिचसन्नयेत् । तस्यास्तुवटकांकृत्वापचेत्सर्पिषिनीरसम् ॥ एलालवङ्गकर्पूरमरिचाद्यैरलङ्कृते । मज्जयित्वासितापाकेततस्तञ्चसमुद्धरेत् ॥ अयंप्रकार : संसिद्धोमठइत्यभिधीयते ॥ मठस्तुबृंहणोवृष्योबल्यः सुमधुरोगुरुः । पित्तानिलहरोरुच्यो दीप्ताग्नीनांसुपूजित : । समिता शर्करासर्पिर्निर्मिताअपरेप्रिये । प्रकाराअमुनातुल्यास्तेपिचैतद्गुणाः स्मृता : ॥

मठर : । पुं॰ मुनिविशेषे ॥ शौण्डे ॥ मन्यते । मनज्ञाने । मनुतेवा । मनुअवबोधनेवा । वचिमनिभ्यांकिच्चेतिअरष्ठोन्तादेशश्च ॥

मडक : । पुं॰ मडुवा॰ इ॰ प्र॰ शस्ये

मड्डु : । पुं॰ वाद्यप्रभेदे मज्जति॰ मज्जन्तिशब्दाअत्रवा । टुमस्जोशुद्धौ ॥ भृमृशीतृचरित्सरितनिधनिमिमस्जिभ्यउ : । पृषोदरादि : ॥ डमरुरेवमहान्मड्डुइत्युच्यते ॥ चुचुक॰ इ॰ गौडेषुयस्यप्रसिद्धि:॥

मड्डुक: । पुं॰ मड्डुवाद्ये ॥ स्वार्थेक : ॥ मर्दले ॥

मणि: । पुं॰ स्त्री॰ अश्मजातौ । रत्ने ॥ मुक्तादौ ॥ अजागलस्तने ॥ लिङ्गाग्रे ॥ अलिंजरे ॥ योन्यग्रभागे ॥ स्तने । मणिबन्धे ॥ मण्यते । मण शब्दे । सर्वधातुभ्यइन् ॥

मणिकम् । न॰ अलिंजरे । मांट॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ मणति । मण॰ । इन् । स्वार्थेयावादित्वात्कन् । संज्ञायांकोवा ॥

मणिकर : । पुं॰ मणिकारे ॥

मणिकर्णिका । स्त्री॰ काश्यन्तर्गतप्रधानतीर्थे ॥ दृश्योविश्वेश्वरोदेवो स्नातव्यामणिकर्णिका ॥

मणिकर्णिकेश्वर : । पुं॰ काश्यन्तर्गतशिवलिङ्गविशेषे ॥ मणिकर्णिकाया : ॰ मणिकर्णिकायांवाईश्वर:

मणिकाननम् । न० कण्ठे ॥ रत्नवने

मणिकार : । पुं० वैकटिके । मणिघटितालङ्कारादिकर्त्तरि । जौंहरी इ० भा० । मणिआर० इतिच ॥ मणिं करोति । डुकृञ्० । कर्मण्यण् ॥ न्यायचिन्तामणिकर्त्तरि ॥

मणिकूट : । पुं० पर्वतविशेषे ॥ यथा । मणिकूटस्याथगिरेर्गन्धमादनकस्य च । मध्येस्रवतिलोहित्योब्रह्मपुत्र : समाश्रित : ॥ प्लक्षद्वीपस्थेगिरिविशेषे ॥

मणिखनि : । स्त्री० मणेराकरे ॥ मणे : खनि : ॥

मणिगुणनिकर : । पुं० अतिशर्करी १५ प्रभेदे ॥ यथा । वसुमुनियतिरिति० मणिगुणनिकर : । यथा । नरकरिपुरवतु० निखिलसुरगति० रमितमहिमभरसहजनिवसति : अनिवधिमणिगुणनिकरपरिचितिः सरिदधिपतिरिवधृततनुविभव : ॥

मणिग्रीव : । पुं० कुवेरात्मजे ॥ मणिरिवग्रीवायस्य ॥ त्रि० रत्नकन्धरे ॥

मणिच्छिद्रा । स्त्री० मेदायाम् ॥ ऋषभाख्यौषधौ ॥

मणितम् । न० रतिकूजिते । मैथुनकालीनवाक्ये ॥ रतिकालेस्त्रीणांकण्ठकूजितविशेषे ॥ मणनम् । मण० । भावेक्त : ॥

मणितारक : । पुं० सारसपक्षिणि ॥

मणिद्वीप : । पुं० क्षीराब्धिमध्येपद्मरागादिमणिमयान्तरीपे । त्रिपुरसुन्दर्यावासस्थाने ॥ भुवनेश्वर्या : स्थानइ०देवीगीता । ब्रह्मलोकादूर्ध्वभागेसर्पलोकोस्तिय : श्रुत : । मणिद्वीप : सएवास्तियत्रदेवीविराजते ॥ सर्वस्मादधिकोयस्मात्सर्वलोकस्तत : स्मृत : । पुरापराम्बयैवायंकल्पितोमनसेच्छया । सर्वादौनिजवासार्थंप्रकृत्यामूलभूतया । कैलासादधिकोलोकोवैकुण्ठादधिकोत्तम : ॥ गोलोकादपिसर्वस्मात् सर्वलोकोधिक : स्मृत : । नैतत्समंत्रिलोक्यान्तुसुन्दरंविद्यतेक्वचिदित्यादिनादेवीभागवतेद्वादशस्कन्धे १० अध्यायेऽस्यवर्णनंद्रष्टव्यं ॥

मणिनाग : । पुं०तीर्थविशेषे ॥

मणिपर्वत : । पुं० गिरिविशेषे ॥

मणिपुष्पक: । पुं० सहदेवाख्यपाण्डवस्य शङ्खे ॥

मणिपूरम् । न० षट्चक्रान्तर्गतनाभिमध्यस्थे दशदलेतृतीयेचक्रे ॥ मणिवद्भिन्नंतत्पद्मंमणिपूरंतथोच्यते ॥ देशविशेषे ॥

मणिबन्ध : । पुं० प्रकोष्ठपाण्यो : सन्धिस्थाने । करग्रन्थौ । कलाइ०इ० भा० । हस्तमूले ॥ मणिर्बध्यतेऽत्र । बन्धबन्धने । हलश्चेतिघञ् न० ॥ बृहती ९ छन्द : प्रभेदे ॥ यथा ।

आदितुरीयं पञ्चमकं षष्टमथान्त्यं स्याद्गुरु चेत् । इन्द्रियवेदैश्चे द्विरतिस्तन्मणिबन्धं प्राहफणी ॥ मणिमध्यमितिनामान्तरम् ॥

मणिबन्धनम् । न० हस्तमूले ॥

मणिभद्रः । पुं० जिनानांपूर्वं यक्षविशेषे । जम्भले ॥ कुवेरसेनापतौ ॥

मणिभूमिः । स्त्री० कुट्टिमे । रत्नखनौ ॥

मणिमञ्जीरम् । न० रत्नमयनूपुरे ॥

मणिमण्डपः । पुं० रत्नमयगृहे ॥

मणिमध्यम् । न० वृहती ९ छन्दोभेदे । मणिबन्ध ॥ लक्षणंयथा । स्यान्मणिमध्यंचेद्भमसाः । यथा । कालियभोगाभोगगतस्तन्मणिमध्यस्फीतरुचा । चित्रपदाभोनन्दसुतश्चारुननर्त्त स्मेरमुखः ॥

मणिमन्थम् । न० सैन्धवलवणे ॥ पर्वतविशेषे ॥

मणिमान् । त्रि० मणिविशिष्टे । रत्नभूषिते ॥ पुं० तीर्थत्वेनवर्णितेपर्वतविशेषे ॥

मणिमन्दिरम् । न० बहुमूल्यप्रस्तरयुतागृहे ॥

मणिमाला । स्त्री० हारे ॥ स्त्रीणांदन्तक्षतान्तरे ॥ लक्ष्म्याम् ॥ जगती १२ छन्दोभेदे । यथा । त्यौत्यौमणिमालाछिन्नागुहवक्त्रैः ॥ यथा । प्रह्वामरमौलौरत्नोपलक्लृप्ते ०जातप्रतिबिंबाशोणामणिमाला । गोविन्दपदाब्जे राजीनखराणामास्तांममचित्तेध्वान्तं शमयन्ती ॥ मणीनां०माला०मालेववा ॥

मणिरागम् न० हिङ्गुले ॥

मणिवः । पुं० नागविशेषे ॥ मणिरस्यास्ति । अन्येभ्योपिदृश्यतइतिवः ॥

मणिवरः । पुं० हीरके ॥

मणिबीजः । पुं० दाडिमवृक्षे ॥

मणिसरः । पुं० मुक्ताहारे ॥

मणी । स्त्री० मणौ ॥

मणीचकम् । न० इन्दुकान्ते । चन्द्रवर्णरूप्ये ॥ पुं० मत्स्यरङ्कखगे ॥

मणीव । अ० मणितुल्ये ॥

मणीवकम् । न० पुष्पे । कुसुमे ॥

मण्टपी । स्त्री० क्षुद्रोपोदक्याम् ॥

मण्ठः । पुं० पक्वान्नविशेषे । मठे । मांठ० इ० भा० ॥ मण्ठते । मठि शोके । शोकइहाध्यानम् । पचाद्यच् ॥

मण्डः । पुं० पञ्चाङ्गुले । एरण्डवृक्षे ॥ शाकभेदे ॥ मस्तुनि ॥ भूषायाम् ॥ सारे ॥ पिच्छे ॥ दर्दुरे ॥ भक्तादिभवरसे ॥ तल्लक्षणं यथा भक्तैर्विनाद्रवोमण्डः पेयं भक्तसमन्वितम् ॥ अपिचास्यलक्षणंविधि

गुणाम्बतण्डुलानांसुसिद्धानांचतुर्द्दशगुणे जले । रसः सिक्थैर्विरहितोमण्डइत्यभिधीयते ॥ शुण्ठीसैन्धवसंयुक्तोदीपनः पाचनस्तथा । अन्नस्यसम्यक्सिद्ध्याज्ञेयामण्डस्यसिद्धता ॥ पेयायूषयवागूनां विलेपीभक्तयोरपि । तस्यगुणाः । मण्डोग्राहीलघुः शीतोदीपनोधातुसाम्यकृत् ॥ ज्वरघ्नस्तर्पणोबल्यः पित्तश्लेष्मश्रमापहः । अपिच शुद्धोधनोवस्तिविशोधनस्तुप्राणप्रदः शोणितवर्द्धनश्च । ज्वरापहारीकफपित्तहन्तावायुंजयेदष्टगुणोहिमण्डः ॥ लाजमण्डोग्निजननोदाहतृष्णानिवारणः ज्वरातीसारशमनोऽशेषदोषामपाचनः ॥ वाट्यमण्डोग्निजननः शूलानाहविनाशनः । पाचनोदीपनोहृद्यः पित्तश्लेष्मानिलापहः वाट्यमण्डोभृष्टयवमण्डः ॥ न० मस्तुनि ॥ मण्डने ॥ पुं० न० सर्व्वेषामन्नदध्यादीनामग्ररसे । मांड० इ० भा० ॥ सारे । पिच्छे ॥ मण्डयति । मडिभूषायाम् । पचाद्यच् ॥ मण्डति० मण्ड्यते वा । अच्० घञ् वा ॥ मन्यते वा । मनज्ञाने । अमन्ताड्डः ॥

मण्डकः । पुं० मांडे० मांडा० मण्डाइतिप्रसिद्धे खाद्यपदार्थे ॥ तद्विधानंयथा । वारिणाकोमलांकृत्वासमितांसाधुमर्दयेत् । हस्तलालनयातस्यालोप्त्रींसम्यक्प्रसारयेत् ॥ अधोमुखघटस्यैतद्विस्तृतंप्रक्षिपेद्बहिः । मृदुनावह्निनासाध्यः सिद्धोमण्डकउच्यते ॥ दुग्धेनसाज्यखण्डेनमण्डकंभक्षयेन्नरः । अथवासिद्धमांसेनसतक्रवटकेनवा ॥ मण्डकोबृंहणोवृष्योबल्योरुचिकरोभृशम् । पाकेपिमधुरोग्राही लघुर्दोषत्रयापहः ॥ गीताङ्गविशेषे ॥ यथा । जयप्रियः कलापद्मकमलः सुन्दरस्तथा । मङ्गलोवल्लभश्चेतिमण्डकाः षट्प्रकीर्त्तिताः ॥ एषांविशेषः सङ्गीतदामोदरेद्रष्टव्यः ॥

मण्डनम् । न० प्रसाधने । भूषणे ॥ चतुर्धामण्डनंवासोभूषामाल्यानुलेपनैः ॥ मण्ड्यतेऽनेन । मडि० । ल्युट् ॥ नीतिर्भूमिभुजांनतिर्गुणवतांह्रीरङ्गनानांधृतिर्दम्पत्योः शिशवोगृहस्यकविताबुद्धेः प्रसादोगिराम् । लावण्यंवपुषः स्मृतिः सुमनसः शान्तिर्द्विजस्यक्षमाशक्तस्यद्रविणंगृहाश्रमवतांस्वास्थ्यंसतांमण्डनम् ॥ त्रि० भूषणकर्त्तरि अलङ्करिष्णौ । मण्डनशीलः । मडि० । क्रुधमण्डार्थेभ्यश्चेतियुच् ॥

मण्डनता । स्त्री० प्रसाधनत्वे ॥

मण्डप : । पुं० न० जनाश्रये । जनविश्रामसद्मनि ॥ मण्डनम् मडि । घञ् । मण्डं पाति । पा रक्षणे । आतोऽनुपसर्गे कः ॥ देवादिदत्तवेश्मनि ॥ त्रि० मण्डपानकर्त्तरि ॥ मण्डं पिबति । पा० । कः ॥

मण्डपी । स्त्री० निष्पाव्याम् ।

मण्डयन्त : । पुं० नटे ॥ वधूसमूहे । अन्ने ॥ अलङ्कारे । भूषणे ॥ मण्डयति । मडिभूषायांहर्षेच । तॄभूवहिवसीत्यादिना० झच् ० सचषित् ॥

मण्डयन्ती । स्त्री० योषिति । वध्वाम् ॥ नव्याम् ॥ षित्वान्ङीष् ॥

मण्डयमान : । त्रि० मण्डनंकुर्वाणे ॥ मण्डयति० तच्छील : । मडि० । ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषु चानश् ॥

मंडरी । स्त्री० घुर्घुर्याम् ॥

मंडल : । पुं० कुक्कुरे ॥ सर्पप्रभेदे ॥ न० परिधौ चन्द्रसूर्ययोर्वहिर्वेष्टने । चन्द्रसूर्ययोरुत्पातजरश्मिमंडले ॥ य० वातेनमंडलीभूताः सूर्याः चन्द्रमसो : कराः । मालाभाव्योम्नितन्वन्ते परिवेश : प्रकीर्तितइति ॥ चक्रवाले । मंडलाकारेणपरिणतेसमूहमात्रे ॥ चतुरस्रादौ ॥ यथा। चतुरस्रंत्रिकोणंवावर्त्तुलंचार्द्धचन्द्रकम् । कर्तव्यमानुपूर्व्वेणब्राह्मणादिषुमंडलमिति ॥ कोठरोगे । मंडलवत् कुष्ठे ॥ देशे ॥ समन्ताद्विंशतियोजने । चत्वारिंशद्योजनेवादेशइतिकेचित् ॥ द्वादशराजके ॥ द्वादशराजसु द्वादशराजमंडलंतुकामन्दकेनोक्तं । यथा । अरिर्मित्रमरेर्मित्रंमित्रमित्रमत : परम् । तथारिमित्रमित्रञ्चविजिगीषो : पुर : स्थिता : ॥ पार्ष्णिग्राह : स्मृत : पश्चात्त्वाक्रन्दस्तदनन्तरम् । आसारावनयोश्चैवविजिगीषोस्तुपृष्ठत : मंडलम् ॥ अरेश्चविजिगीषोश्चमध्यमोभूम्यनन्तर : । अनुग्रहेसंहतयो : समर्थोव्यस्तयोर्वधे ॥ मंडलाद्वहिरेतेषामुदासीनोबलाधिक : । अनुग्रहेसंहतानांव्यस्तानाञ्चवधेप्रभु : ॥ पञ्चविजिगीषो : पुर : सरा : । पार्ष्णिग्राहाक्रन्दपार्ष्णिग्राहासाराक्रान्दासारासेतिपृष्ठतश्चत्वार : । मध्यमोदासीनौद्वौ । विजिगीषुरेकइत्येवंद्वादशराजमंडलम्भवति ॥ गोले ॥ चक्रे ॥ सङ्घाते ॥ नखाघाते । गदायुद्धेगतिभेदे ॥ धन्विनांस्थानपञ्चकान्तर्गतस्थितिविशेषे ॥ यथा । मंडलाकारपादाभ्यांमंडलंस्थानमीरितम् ॥ व्याघ्रनखाख्यगन्धद्रव्ये ॥ व्यूहविशेषे । यथा । तिर्यग्वृत्तिश्चदंडःस्याद्भोगोन्वावृत्तिरेवच । मंडलंसर्वतोवृत्तिःपृथग्वृत्तिरसंहतः ॥ मंडयति । मडि० । वृषादित्वात्कलः ॥ मंड

भूषांलातिवा । मंडते० इतिवा ॥ यद्वा । मंडमस्त्यस्य । सिध्मादित्वाल्लच् ॥ त्रि० निवहे । विम्बे ॥

मण्डलकम् । न० विंबे ॥ कुष्ठभेदे । मण्डलाकारकुष्ठे । कोठे ॥ दर्पणे ॥ मण्डलाकारव्यूहे ॥ पुं० कुक्कुरे ॥ मण्डलमिव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥

मण्डलनृत्यम् । न० हल्लीषे । मण्डलाकारनृत्ये ॥

मण्डलपत्रिका । स्त्री० रक्तपुनर्नवायाम् ॥

मंडलसङ्क्रमः । पुं० राशिसङ्क्रमे ॥

मंडलाग्रः । पुं० कृपाणे । खड्गे ॥ मंडलमग्रमस्य ॥

मंडलायितम् । न० वर्तुले ॥

मंडलाधीशः । पुं० मंडलेश्वरे । मध्यमे ॥

मंडलिका । स्त्री० परिधौ ॥ मंडलात् स्वार्थिकः । कात्पूर्वस्यकारः ॥ मंडल्याम् ॥ स्वार्थिके० केण : ॥

मण्डली । पुं० भुजङ्गे ॥ विडाले ॥ जाहके ॥ गोनासे० सर्पे ॥ वटवृक्षे ॥

मण्डली । स्त्री० मण्डलाकारेणपरिणतसमूहे ॥ दूर्वायाम् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥

मण्डलेशः । पुं० एकजन्मनि । भयापहे । मण्डलेश्वरे ॥ शाण्डक्यादेव्याः स्थाने ॥ मण्डलस्येशः ॥

मण्डलेश्वरः । पुं० नृपान्तरे ॥ भूम्येकदेशाधिपे ॥ चतुर्योजनपर्यन्तमधिकारीनृपस्य च । योराजातच्छतगुणः सएवमण्डलेश्वरः ॥ मण्डलस्यपरिमिचादिरूपस्यदेशस्यईश्वरः ॥

मण्डहारकः । पुं० शौण्डिके ॥ मण्डंसुराग्रसंहरति । हञ्० । कर्मण्यण् । स्वार्थिकः ॥

मण्डा । स्त्री० आमलक्याम् ॥ सुरायाम् ॥ ॥ मण्डेः पचाद्यजन्ताट्टाप् ॥

मण्डितः । पुं० बौद्धगणाधिपविशेषे ॥ त्रि० भूषिते ॥ मंडते । मडि० क्तः ॥

मण्डुकः । पुं० सङ्ग्रहे ॥

मण्डूकः । पुं० गूढवर्चसि । दर्दुरे । भेके ॥ शोणके ॥ मुनिविशेषे ॥ न० बन्धविशेषे ॥ मण्डयति० जलाशयम्० मंडतेवा । मडि० । शलिमण्डिभ्यामूकण् ॥

मण्डूकपर्णः । पुं० पत्रोर्णे । श्योनाकवृक्षे ॥ शोणके ॥ मंडूकद्रवपर्णमस्य ॥ कपीतने ॥

मण्डूकपर्णी । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥ ब्राह्मण्याम् ॥ गोजिह्विकौषधौ ॥ आदित्यभक्तायाम् ॥ मंडूकवत्पर्णमस्याः । पाककर्णेतिङीष् ॥

मण्डूकमाता । स्त्री० ब्राह्म्याम् ॥

मंडूका । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥

मंडूकी । स्त्री० मंडूकपर्ण्याम् ॥ धृष्टयो

षिति । भेक्याम् ॥ ब्राह्म्याम् ॥ सूर्यभक्तायाम् ॥

मंडूरम् । न० लौहमले । सिंहाणे । शिङ्घाणे ॥ ध्मायमानस्यलोहस्यमलंमंडूरउच्यते । यल्लोहंयद्गुणंप्रोक्तंतत्किट्टमपितद्गुणम् ॥ शतोर्द्ध्वमुत्तमंकिट्टंमध्यञ्चाशीतिवार्षिकम् । अधमम्षष्ठिवर्षीयंततोहीनोविषोपमम् ॥ मूण्डते । मडि० । खर्जूरादित्वादूरः ॥

मंडोदकम् । न० चित्तरागे ॥ आतर्पणे । आलिम्पने ॥

मतम् । त्रि० सम्मते ॥ ज्ञाने ॥ अर्चिते ॥ शिष्टसंमते ॥ तर्किते ॥ मन्यते । मनज्ञाने । मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्चेतिवर्तमानेक्तः ॥ न० अभिप्राये ॥ निश्चये ॥

मतङ्गः । पुं० मुनिविशेषे ॥ मेघे ॥

मतङ्गकेदारः । पुं० तीर्थविशेषे ॥

मतङ्गजः । पुं० गजे । हस्तिनि ॥ मतङ्गात्प्रकर्षेजातः । जनी० । पञ्चम्यामजातावितिडः ॥

मतल्लिका । स्त्री० प्रशस्ते ॥ मतं० मतिम्० अलति । अलंभूषणादौ । ण्वुल् । पृषोदरादित्वाट्टस्यलः । प्रशस्तः पुरुषः० पुरुषमतल्लिका । मतल्लिकायारूढिशब्दत्वात्० प्रशंसावचनैश्चेतिसमासः ॥

मतानुज्ञा । स्त्री० निग्रहस्थानभेदे ॥ तस्यलक्षणंयथा । स्वपक्षेदोषाभ्युपगमात्परपक्षेदोषप्रसङ्गोमतानुज्ञा । इ० गो० सूत्रम् । ६३ ॥ अस्यार्थः । दोषाभ्युपगमात्० दोषमनुद्धृत्येत्यर्थः । यथाशब्दोनित्यः श्रावणत्वादित्युक्ते० ध्वनावनैकान्तिकत्वेन हेत्वाभासोयमित्युक्तौ० शब्दोऽनित्यः कृतकत्वादितिसाधितेध्वनेरपिपक्षत्वान्नदोष इत्युक्तौ० असिद्धत्वात्तवापिहेत्वाभासोयमित्युक्तौ० सोयंमतानुज्ञयानिगृहीतः स्यादप्रतिषिद्धमनुमतंभवतीतिस्वपक्षेदोषाभ्युपगमात् ॥ इति ॥ ६३ ॥

मतिः । स्त्री० इच्छायाम् ॥ धियि ॥ बुद्धौ । यस्ययत्रकुलेजन्मतन्मतिस्तादृशीभवेत् ॥ स्मृत्याम् ॥ श्रुतस्यमनने ॥ मतिकरौषधंयथा । पाठाइजौरकीकुष्ठमश्वगन्धाजमोदकम् । वचात्रिकटुकञ्चैवलवणांचूर्णमुत्तमम् ॥ ब्राह्मीरसेभावितञ्चसर्पिर्मधुसमन्वितम् । सप्ताहभक्षितंकुर्यान्मनुष्यंमतिंपरामितिगरुडपुराणम् ॥ मन्यतेऽनया । मनज्ञाने । क्तिन् ॥ मतिर्मननं तर्कोमन्तव्यविषयश्च दर इति छान्दोग्यमहाभाष्यम् ॥ आर्ये ॥ शाकभेदे इत्यजयपालः ॥ अतीतानुस्मृतिर्मेधातत्कालग्राहिणीमतिः । शुभाशुभविचारज्ञाप्रज्ञाधीरैरुदाहृतेतिविशेषः ॥

मतिगर्भः । त्रि॰ प्रतिभासारे ॥

मतिदा । स्त्री॰ ज्योतिष्मत्याम् ॥ शिमृडीक्षुपे ॥

मतिभ्रमः । पुं॰ भ्रमे ॥ मतेर्भ्रमः ॥

मतिभ्रान्तिः । स्त्री॰ मतिभ्रमे । मिथ्यामतौ । मतेर्भ्रान्तिः ॥

मतिमान् । त्रि॰ प्राज्ञे ॥

मतिविभ्रंसः । पुं॰ उन्मादरोगे ॥ मतेर्भ्रंसोनाशोयेन ॥

मतुबर्थीयः । पुं॰ मत्वर्थीयेषुप्रत्ययेषु ॥ बाहुलकान्मतुबर्थशब्दाच्छः ॥ शैषिकान्मतुबर्थीयादितियथा ॥

मत्कुणः । पुं॰ मकनाइतिख्यातेनिर्विषाणेभे । कालेप्यजातदन्तेगजे ॥ निःश्मश्रुपुरुषे ॥ उद्दंशे । रक्तपायिनि । रक्ताङ्गे । मञ्चाश्रये॰ कीटविशेषे । उडुस॰ मांगुण॰ खटमल्ल॰ इ॰चभाषा ॥ नारिकेले ॥ जङ्घात्राणे । जङ्घासम्बद्धवाससि ॥

मत्कुणा । पुं॰ निर्लोमयोनौ ॥

मत्कुणारिः । पुं॰ इन्द्राशने । भङ्गायाम् ॥

मत्तः । पुं॰ प्रभिन्ने । क्षरन्मदेहस्तिनि । गर्जिते ॥ धुस्तूरे ॥ कोकिले ॥ महिषे ॥ त्रि॰ हृष्टे ॥ मदिरामत्ते ॥ शौंडे माद्यतिस्म । मदीहर्षे ॥ गत्यर्थेतिक्तः । नध्याख्येतिननत्वं ॥

मत्तकाशिनी । स्त्री॰ अत्युत्तमनार्याम् । वरवर्णिन्याम् ॥ मत्ता॰ चीवेबकाशतेभाति । काशृदीप्तौ । कर्त्तर्युपमानइतिणिनिः ॥

मत्तकासिनी । स्त्री॰ वरारोहायांयोषिति ॥ मत्तेवकासते । कासृशब्दकुत्सायाम्॰ कसगतिशासनयोर्वा । कर्त्तर्युपमानइतिणिनिः ॥

मत्तकीशः । पुं॰ हस्तिनि ॥

मत्तवारणः । पुं॰ प्रक्लिन्नकटकुञ्जरे । मत्तगजे ॥ न॰ प्रासादबीथीभांबरणडे । कोठेकावरंडा॰ इ॰भा॰ ॥ अपाश्रये । प्राङ्गनावरणे ॥ पूगचूर्णे ॥

मत्तमयूरः । पुं॰ अतिजगती १३ छन्दःप्रभेदे । यथा । वेदैरन्ध्रैर्म्तौसयगामत्तमयूरः । यथा । लीलानृत्यन्मत्तमयूरध्वनिकान्तम्॰ नृत्यन्नीपामोदिपयोदानिलरम्यम् । रासक्रीडाहृष्टमनागोपवधूभिः॰ कंसध्वंसीनिर्जनवृंदावनमाप ॥

मत्तमातङ्गः । पुं॰ दंडकप्रभेदे ॥ यथा । आदितोरागणास्वेच्छयायत्रदत्ताः सत्रैमत्तमातङ्गनामामहादंडकः सन्मते॰ स्वान्तरेनंसमादायमोदायचेतोविधेहिप्रभोभारतीरीतिविश्रान्तिभूस्त्वंयतः । विस्फुरत्सङ्गरप्राङ्गणेनागराजिसचीत्कारफूत्कारधाराकुलेसावधानोयथा॰ पन्नगाधीशभुजप्रबुद्धैकबुद्धिप्रकाशप्रवृत्तेबृहद्वृत्तशास्त्रेऽपिनित्यंयथा ॥

मत्तमातङ्गलीलाकरः । पुं॰ दंडकप्र

भेदे ॥ यथा । यत्ररेफः परः स्वेच्छयागुम्फितः ॥ सस्मृतोदंडकोमत्तमातङ्गलीलाकरः ॥ हेमगौरे वसानोंऽशुकेइन्द्रनीलासितेवर्ष्मणि स्पष्टदिव्यानुलेपाङ्कितो०हारतारांशुबद्योनभास्विचमालाञ्चितोभव्यभूषोज्ज्वलाङ्गः समंसीरिणा । अञ्जनाभाम्बरेणेन्दुकुन्दाभदेहेनलीलापरीहासहासोर्मिकौतूहलैः कंसरङ्गाद्रिगः पातुनश्चक्रपाणिर्गतिक्रीडयामत्तमातङ्गलीलाकरः ॥

मत्ता । स्त्री० मदिरायाम् ॥ मदेनमूढायाम् ॥ पङ्क्तिच्छन्दः १० प्रभेदे ॥ यथा । ज्ञेयामत्तामभसगसृष्टा ॥ यथा । पीत्त्वामत्तामधुमधुपाली०कालिन्दीयेतटवनकुञ्जे । उद्दीव्यन्तीव्रजजनरामाकामासक्तामधुजितिचक्रे ॥

मत्ताक्रीडम् । न० विकृतिच्छन्दः २३ प्रभेदे ॥ यथा । मत्ताक्रीडं वखिष्वाशायतिमयुगगयुगमनुलघुगुरुभिः ॥ यथा । मुग्धोन्मीलन् मत्ताक्रीडं मधुसमयसुलभमधुरमधुरसात्०गानेयानेकिञ्चित्स्यन्दत्पद्मरुणनयनयुगलसरसिजम् । रासोल्लासक्रीडत्कम्रव्रजयुवतिवलयविहितभुजरसम्०सान्द्रानन्दं वृन्दारण्ये स्मरजहरिमनघचरणपरिचयम् ॥

मत्तालम्बः । पुं० प्राङ्गनावरणे । अ

पाश्रये । प्रगीवे । मत्तवारणे ॥

मत्तेभगमना । स्त्री० स्त्रीविशेषे । मत्तगजगामिन्याम् ॥ मत्तेभवद्गमनंयस्याः सा ॥

मत्पूर्वः । त्रि० मदीयप्राचीने ॥

मत्यम् । न० दात्रादिमुष्टौ । वण्टे । वैटा०इ०भा० ॥ मतंज्ञानम्०तस्यकरणम्०भावः साधनंवा । मतजनहलात्करणजल्पकर्षेषु०इतियत् ॥

मत्त्वर्थीयः । पुं० मतुबर्थीयेप्रत्त्यये ॥ मत्त्वर्थाच्छः । बहुलवचनादकारलोपः ॥

मत्सः । पुं० मत्स्ये ॥

मत्सगण्ठः । पुं० गलग्रहे । मत्सघण्टइ०गौ०दे०प्र०व्यञ्जनविशेषे ॥

मत्सरः । पुं० मात्सर्ये । अन्यशुभद्वेषे ॥ क्रोधे ॥ वैरे ॥ त्रि०असह्यपरसम्पत्तौ । परोत्कर्षासहनपूर्विकायांस्वोत्कर्षवाञ्छायाम् । स्वप्रयोजनप्रतिसन्धानं विनापराभिमतनिवारणेच्छायाम् ॥ अन्यशुभद्वेषवति ॥ कृपणे ॥ माद्यतिपरकृच्छ्रे । मदीहर्षे । कृधूमदिभ्यः किदिति सरः ॥ मत्सरं हर्षहेतुमितिवेदभाष्यम् ॥ आत्मधिक्कारविशेषे ॥ यथा । निन्दन्तिमांसदालोकाधिगस्तुममजीवनम् । इत्यात्मनिभवेद्यस्तुधिक्कारः सचमत्सरः ॥

मत्सरा । स्त्री॰ मक्षिकायाम् ॥

मत्सरी । त्रि॰ अन्यशुभद्वेष्टरि । कर्णेजपे । दुर्ज्जने । पिशुने । सूचके । नीचे । द्विजिह्वे । खले ॥ मत्सरोऽस्त्यस्यास्मिन् वा । इनिः ॥

मत्सी । स्त्री॰ मत्स्यस्त्रियाम् ॥ मत्स्यशब्दात्स्त्रीत्वेच्छायांगौरादित्वान् ङीषि॰सूर्य्यतिष्येतियलोपः । सचमत्स्यस्यङ्यांसिद्धः ॥

मत्स्यः । पुं॰ मीनान्तरे । अभिख्ययादवे । नारायणे ॥ द्वादशराशौ । मीने ॥ अष्टादशपुराणान्तर्गतेचतुर्द्दशसहस्रश्लोकात्मकेपुराणविशेषे ॥ दशावतारान्तर्गतप्रथमावतारे ॥ मत्स्याः । भूम्नि । देशविशेषे ॥ पुलिन्दादुत्तरेभागेकच्छाच्चपश्चिमेशिवे । मत्स्यदेशःसमाख्यातोमत्स्यबाहुल्यकारकः ॥ मत्स्यानांनिवासोजनपदःमत्स्याः । अणोलुप् । लुपियुक्तवद्भावः ॥ देशविशेषे ॥ विराटनगरे ॥ माद्यति । मदी॰ । ऋतन्यञ्जीति मदेः स्यन् । जनिदेत्त्यादिना॰ श्योवा । स्वरभेदः ॥ पुं॰ स्त्री॰ जलजन्तुविशेषे । पृथुरोमणि । झषे । मीने । वैसारिणे । अण्डजे । मछ्ली॰ इ॰ भाषा ॥ रोहिताद्यास्तुये जीवास्ते मत्स्याः परिकीर्त्तिताः ॥ अथ तेषांगुणाः । यथा । मत्स्याः स्निग्धोष्णमधुराः गुरवः कफपित्तलाः । वातघ्नावृंहणावृष्यारोचकाबलवर्द्धनाः ॥ अध्वव्यवायसक्तानांदीप्ताग्नीनांमाश्चपूजिताः ॥ शुष्कमत्स्यानवल्याः स्युर्दुर्जराविड्विबन्धनाः । दग्धमत्स्योगुणैः श्रेष्ठः पुष्टिकृद्बलवर्द्धनः ॥ सूक्ष्ममत्स्यास्तु । भर्जितास्तिलतैलेनसर्ज्जक्षारसम्भृताः । सूक्ष्मामत्स्याः स्वादुरसादोषत्रयनिबर्हणाः । परं सूक्ष्मास्तुयेतेषुतेसर्व्वेपुंस्त्वनाशनाः ॥ अथकूपादिमत्स्यानांगुणाः । कौपमत्स्याः शुक्रमूत्रकुष्ठश्लेष्मविबन्धदाः । सरोजामधुराः स्निग्धावल्यावातविनाशनाः ॥ नादेयावृंहणामत्स्या गुरवोनिलनाशनाः ॥ रक्तपित्तकरावृष्याः स्निग्धोष्णाः स्वल्पवर्च्चसः ॥ चौड्याः पित्तहराः स्निग्धामधुरालघवोहिमाः । ताडागागुरवोवृष्याः शीतलाबलमूत्रदाः ॥ ताडागवन्निर्झरजानलायुर्मतिदृक्कराः ॥ अथर्त्तुविशेषेमत्स्यगुणाः । यथा । हेमन्ते कूपजामत्स्याः ॰ शिशिरेसारसाहिताः । वसन्तेतुनादेयाग्रीष्मेचौड्यासमुद्भवाः ॥ तडागजास्तुवर्षासुताश्चपथ्यानदीभवाः । नैर्झराः शरदिश्रेष्ठाविशेषोयमुदाहृतः ॥ अपि । त्रि॰ । शल्कानि

न्दितामत्स्या : सर्वे शल्कयुताहिता :। वपु : स्थैर्य्यंकरावीर्यंवल पुष्टिविवर्द्धना :॥ ह्रदकुल्याजल निर्झरतडागवापीजलेषुयेमत्स्या: । तेऽतिजडानादेयायथोत्तरंलघुतरास्तुदेया :॥ चाराम्बुमत्स्या गुरवोविदाहिनोविष्टंभदास्तेलवणार्णवादिजा :। नानाश्रिता : स्वादुजलस्थिताअपिच्छेयाजडास्तेपितथाश्रितादृमे ॥ क्षुद्रमत्स्या : स्वादुरसादोषत्रयविनाशना : । लघुपाकारुचिकरा : सर्वदातेहितामता :॥ अतिसूक्ष्मा : पुंस्त्वहरारुच्या : कासानिलापहा : । मत्स्याण्डगुणास्तु । मत्स्यगर्भोभृशंवृष्य : स्निग्ध : पुष्टिकरो गुरु :। कफमेद : प्रदोवल्योग्लानिहृन्मेहनाशन :॥ अथरन्धनप्रकारा : मत्स्यखण्डानिसङ्गृह्यचालयेत्प्रथमंजलै :। ततोविशनतक्राभ्यांबहुश : चालयेत्पुन: ॥ गन्धनाशनप्रकारस्तु । हरिद्राशुण्ठीधान्याककटुतैलैर्विमर्दयेत् । प्रचाल्यहिङ्गुनालिम्पेद्गन्धस्तेनोपशाम्यति ॥ मत्स्योत्तमरन्धनन्तु । तप्ततैलेक्षिपेद्धान्यंकासमर्दंसहिङ्गुकम् । भृष्टंसलवणंतक्रेमत्स्यंक्षिप्त्वापुन: पचेत् । अर्द्धपक्वेक्षिपेदम्लंसिद्धचूर्णंसनागरम् ।

दग्धंहिङ्गुविनि: क्षिप्यसाधयेन्मत्स्यमुत्तमम् ॥ मत्स्यपिष्टिकातु । गतत्वक्कण्टकोमत्स्योवेसवारेणसंयुत :। शिलायांपेषितोभूय : प्रोच्यतेमत्स्यपिष्टिका ॥ तैलेविपाचयेत्पश्चाच्चतुर्थंसाम्लसंयुतम् । वेसवारेणसंयुक्तंशिलायांपेषयेत्पुन :॥ अनयापूर्ववत्कुर्यान्मांसस्येवप्रकारका :। वटिकावटकाद्याश्चसूपकारधियोचिता : ॥ मत्स्यपूरणम् । तक्रेणस्विन्नमत्स्यस्यखण्डान्प्रचाल्यपेषयेत् । वीजपूरार्द्रमरिचैर्हिङ्गुसैन्धवजीरकै :॥ संयुक्तकटुतैलाद्यैर्घृतैपक्त्वाथचूर्णयेत् ॥ मत्स्यपुटपाकस्तु । गतत्वक्चालितंमत्स्यंकदलीफलवेष्टितम् । मृदालिप्तंपुटेपक्वंसंस्कृतंदाडिमादिना ॥ यच्चमत्स्यंपुटेपक्वंजीरतण्डुललेपितम् । तापिकायांपुन : पक्वंसंमिश्रंमरिचादिना केचिद्वदन्त्यमृतमस्तिपुरेसुराणांकेचिद्वदन्तिवनिताधरपल्लवेषु । ब्रूमोवयंसकलशास्त्रविचारबुद्ध्याजम्बीरनीरपरिपूरितमत्स्यखण्डेङ्गतिमणिमिश्र :॥ मत्स्यभक्षणनिषेधोयथा । योयस्यमांसमश्नातिसतन्मांसादउच्यते । मत्स्याद : सर्वमांसादस्तस्मान्मत्स्यान्विवर्ज्जयेत् ॥ विन्ध्यस्यपश्चिमेभागेमत्स्यभुक्पतितोभवेत् । अन्यत्रकामतोजग्ध्वासोपवा

सस्ल्याहंवसेत्॥ अज्ञानतस्तदर्द्धम् ॥ मत्स्यभक्षणप्रतिप्रसवो यथा । मत्स्यान्सशल्कान्भुञ्जीतमांसंरौरवमेव च । निवेद्यदेवताभ्यश्चब्राह्मणेभ्यश्चनान्यथा ॥ सफरंसिंहतुण्डञ्चतथापाठीनरोहितौ । मत्स्याश्चैतेसमुद्दिष्टाभक्षणायतपोधनैः ॥ प्रोक्षितं भक्षयेदेषांमांसञ्चद्विजकाम्यया । यथाविधिनियुक्तश्चप्राणानामपिचात्यये ॥ इतिकौर्मेउपरिभागे १६ अध्यायः ॥ अपिच । पाठीनरोहितावाद्यौनियुक्तौहव्यकव्ययोः । राजीवान्सिंहतुण्डांश्चसशल्कांश्चैवसर्वशः ॥ इतिमनुः ॥ अनिवेद्यनभोक्तव्यंमत्स्यंमांसञ्चयद्भवेत् । अन्नंविष्ठापयोमूत्रंयद्विष्णोरनिवेदितम् ॥

मत्स्यकरण्डिका । स्त्री० मत्स्यरक्षणपात्रे । मत्स्याधान्याम् । कुवेण्याम् । खालु इ० इ० गौ० दे० भा० ॥

मत्स्यगन्धा । स्त्री० व्यासदेवस्यमातरि ॥ तोयपिप्पल्याम् । लाङ्गल्याम् ॥ मत्स्यस्यगन्धइवगन्धोऽस्याः । उपमानाच्चेतिइत्त्वाभावश्छान्दसः ॥

मत्स्यगर्भः । पुं० मत्स्यांडे ॥

मत्स्यघण्टः । पुं० मत्स्यघटितव्यञ्जनविशेषे । गलग्रहे ॥

मत्स्यजालम् । न० आनाये । जाले ॥

मत्स्यण्डिका । स्त्री० मत्स्यण्ड्याम् । राव० इ० भा० ॥ मत्स्यण्डिकाखण्डसिताः क्रमेणगुणवत्तराइतिवाग्भटः मत्स्यण्डीव । स्वार्थेकन् ॥

मत्स्यंडी । स्त्री० फाणिते राव० इ० काशीभाषा ॥ तल्लक्षणम् ॥ यथा । इक्षोरसीयः सम्पक्वोघनः किञ्चिद्द्रवान्वितः । मन्दंयत्स्यन्दतेतस्मान्मत्स्यण्डीतिनिगद्यते ॥ मत्स्यण्डीभेदिनीवल्यालघ्वीपित्तानिलापहा । मधुराबृंहणीवृष्यारक्तदोषापहास्मृता ॥ मत्स्याण्डाकारत्वात् मत्स्यंडी । शकन्ध्वादिः ॥ मदंमुदंवास्यन्दते । स्यन्दूप्रस्रवणे । कर्मण्यण् । ङीप् । पृषोदरादिः ॥

मत्स्यधानी । स्त्री० मत्स्याधान्याम् । कुवेण्याम् ॥ मत्स्याधीयन्ते च । करणाधिकरणयोरितिधाञोल्युट् ॥

मत्स्यध्वजः । पुं० मत्स्याकारेध्वजे ॥ गिरिकामरूपप्रसिद्धेपर्वते ॥ यथा । मणिकूटाचलात्पूर्वंमत्स्यध्वजकुलाचलः । निर्दग्धोयत्रमदनोहरनेत्राग्निनापुनरित्यादिकालिकापुराणे ॥ ८१ ऽध्यायेऽस्ति ॥

मत्स्यनाशकः । पुं० कुररपक्षिणि । त्रि० मीननाशकर्त्तरि ॥

मत्स्यनाशनः । पुं० कुररपक्षिणि ॥

मत्स्यपित्ता । स्त्री० कटुरोहिण्याम् कृष्णभेद्याम् । कटुक्याम् ॥ मत्स्यानांपित्तमिवतत्स्वादुत्वात् ॥

मत्स्यप्रलेहः । पुं० मत्स्यस्यव्यञ्जनान्तरे ॥ विषेशः प्रलेहे ॥

मत्स्यबन्धी । पुं० कैवर्त्ते । धीवरे ॥

मत्स्यबन्धनी । स्त्री० कुवेण्याम् । मत्स्याधान्याम् ।

मत्स्यमंडकः । पुं० व्यञ्जनान्तरे । मत्स्यस्यपिष्टिकांकृत्वापर्णस्थांमण्डलाकृतिम् । आसुरेणसमुत्खिन्नां संयुक्तांधूलनेनतु । मत्स्यमण्डकइत्युक्तः सूदशास्त्रे बिचक्षणैः ॥

मत्स्यरङ्गः । पुं०)
मत्स्यरङ्कः । पुं०) पक्षिविशेषे । मत्स्याशिनि । जलमङ्गौ । मणीचक्रे । माचराङ्गा० इ० गौ० दे० भा० । मछरङ्ग० इ० दे० भा० ॥

मत्स्यराजः । पुं० विराटनृपे । रोहितमत्स्ये ॥ मत्स्यानांराजा । टच् ॥

मत्स्यविन्ना । स्त्री० कटुकायाम् ॥

मत्स्यवेधनम् । न० वडिशे ॥ विध्यतेनेन । विधविधाने । करणेतिल्युट् । मत्स्यानांवेधनम् ॥

मत्स्यवेधनी । स्त्री० मद्गुपक्षिणि ॥ वडिशे ॥

मत्स्यसन्तानिकः । पुं० मत्स्यव्यञ्जनविशेषे ॥ यथा । दग्धोङ्गारेसलवणोविसवारैरुपस्कृतः । सार्द्रकः कटुतैलेनमत्स्यसन्तानिकोभवेत् ॥

मत्स्यसुता । स्त्री० उत्तरायाम् । परीक्षिन्मातरि ॥ सत्यवत्याम् ॥

मत्स्याक्षी । स्त्री० तोयपिप्पल्याम् ॥ सोमलतायाम् । ब्राह्म्याम् ॥ यथा ब्राह्मीवयस्थामत्स्याक्षीमीनाक्षीसोमवल्लरी । मत्स्याक्षीशिशिरारुच्या व्रणदोषक्षयापहा ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥ गण्डदूर्वायाम् ॥ हिलमोचिकायाम् ॥ मत्स्यस्याक्षीवपुष्पमस्याः । मत्स्यशब्दः स्वाङ्गावयवेगौणः । बहुव्रीहावितिषच् । ङीष् ॥ मछेछी० इतिलोकप्रसिद्धौषधौ ॥ मत्स्याक्षीग्राहिणीशीताकुष्ठपित्तकफास्रजित् । लघुस्तिक्ताकषायाचस्वाद्वीकटुविपाकिनी ॥

मत्स्यात्खगः । पुं० मत्स्यान् अत्ति । अद० । क्विप् । मत्स्याच्चासौखगश्च ॥

मत्स्यादनी । स्त्री० लाङ्गल्याम् । तोयपिप्पल्याम् । मत्स्याक्ष्याम् ॥ मत्स्यैरद्यते । अद० । ल्युट् । क्विप् । ङीप् ॥

मत्स्याधानी । स्त्री० मत्स्यरक्षार्थपात्रे । कुवेण्याम् । खारयी० खालुइ० इ० गौ० देशभा० ॥ मत्स्याआधीयन्तेऽत्र । डुधाञ्० । करणाधिकरणयोरितिल्युट् ॥

मत्स्याशन:। पुं० मत्स्यरङ्कविहङ्गमे॥

मत्स्योडरी। स्त्री० मत्स्यव्यञ्जनान्तरे॥ कासमर्दकचूर्णेनमत्स्यपिष्टिर्नियोजिता। भर्जिताकटुतैलेनमत्स्योडरीइतीरिता॥

मत्स्योदरी। स्त्री० सत्यवत्याम्। व्यासमातरि॥ काशीस्थतीर्थविशेषे॥

मथन:। पुं० गणिकारिकायाम्॥ न० दध्यादिविलोडने। विलोडना० इ० भा०॥ मथति। मथे विलोडने। ल्युट्॥

मथितम्। न० निर्जलसरोवर्जितेविलोडितेदधिनि॥ सरोदकविहीमन्तुमथितंकफपित्तनुत्। त्रि० आलोडिते॥ घृष्टे। निघृष्टे॥ मथ्यतेस्म। मथे०। क्त:॥

मन्थ:। पुं० मन्थानदण्डे॥ मथ्यतेऽनेन। मन्थविलोडने। मन्थइति० इनि: कित्। कित्त्वान्नलोप:॥ मन्थामन्थानदण्डेचवज्रेवातेपिचस्मृत:॥

मथुरा। स्त्री० मधुपुर्याम्। श्रीकृष्णजन्मभूमौ। मधुरायाम्॥ मथति। मथे०। मन्दिवाशिमथिचतीत्युरच्॥ मथुराचविलोमेनमध्यमोनंयदक्षरम्। योनस्मरतिलोकेस्मिंस्सन्ध्यंतन्मुखोपरि॥

मथुरेश:। पुं० श्रीकृष्णे॥

मथूरा। स्त्री० मथुरायाम्॥

मद:। पुं० रेतसि॥ कस्तूर्याम्॥ गर्वे। अहङ्कारे॥ विद्यामदोधनमदस्तथैवाभिजनोमद:। एतेमदामदान्धानांतएवहिसतांदमा:॥ हर्षे। आमोदे॥ इभदाने। गजगण्डजले। दाने॥ यथा। करात्कटाभ्यांमेढ्राच्चनेत्राभ्यांचमदस्रुति:। करान्नासारन्ध्राभ्याम्॥ मद्ये॥ मादकद्रव्यसेवनजन्येविकारविशेषे॥ क्षैव्ये। मत्ततायाम्॥ यथा। स्वामदात्प्रकृतिमेतिहिसर्व: इतिस्वाभाविकधर्म्मप्रकाशनंमदधर्म्म: उत्कर्षरहितत्वेप्युत्कर्षविशेषाध्यारोपे॥ अशास्त्रीयविषयसेवनोन्मुखत्वे॥ मदनम्० माद्यत्यनेनवा। मदीहर्षे। मदोऽनुपसर्गइत्यप्॥ मदयतिवा। अच्॥ नदे॥ कल्याणवस्तुनि॥ इतिधरणि:॥ बुद्धेर्मोह: समभवदहङ्कारादभून्मद:। तस्यलक्षणं यथा। अहंमहात्माधनवान्मत्तुल्य: कोस्तिभूतले। इतियज्जायतेचित्तेमद: प्रोक्त: सकोविदै:॥

मदक:। पुं० मध्वासवे॥

मदकट:। पुं० षण्डे। गोपतौ॥

मदकर:। पुं० आनन्दजनके॥

मदकल:। पुं॰ अन्तर्मदगजे। मदोत्कटे॥ त्रि॰ मदेनव्यक्तवचने॥ मदेनकलते। कलशब्दसङ्ख्यानयो:। अच्॥ मदेसति॰ कलोध्वनिर्यस्येतिवा॥

मदगन्ध:। पुं॰ सप्तच्छदवृक्षे॥ मदसदृशोगन्धोस्य॥

मदगन्धा। स्त्री॰ सुरायाम्॥ अतस्याम्॥

मदगमना स्त्री॰ महिष्याम्॥

मदघ्नी। स्त्री॰ पूतिकायाम्॥

मदच्युत्। पुं॰ अमृतरसच्यावयितरि॰ अमृतरूपे सोमे॥ मदं मदकरमानन्दकरं रसममृतरूपं च्यावयत्यसौमदच्युत्॥

मदन:। पुं॰ मन्मथे। कामदेवे॥ वसन्ते॥ धूस्तूरे॥ पीण्डीतके। मरुवके। श्वसने। मयनफलइति भाषा॥ मदनोमधुरस्तिक्तोवीर्योष्णोलेखनोलघु:। वातकृद्विद्रधिहर: प्रतिश्यायव्रणान्तक:॥ रूक्ष: कुष्ठकफानाहशोथगुल्मव्रणापह:॥ सिक्थके। मधूच्छिष्टे। मैंण॰ मोम॰ इतिचभाषा॥ मदनं मृदुसुस्निग्धं भूतघ्नं व्रणरोपणम्। भग्नसन्धानकृद्वातकुष्ठवीसर्परक्तजित्॥ माषे॥ खदिरे॥ लग्नात्सप्तमभवने॥ आलिङ्गनविशेषे॥ तत्स्वरूपं यथा। नायकोनायिकाया: कण्ठे हस्तं दत्त्वा॰ द्वितीयहस्तंतस्यामध्यदेशेदत्त्वायदाश्लिषति॰ इति कामशास्त्रम्॥ मदयति मदी हर्षग्लेपनयो:। ल्यु:॥ न॰ जले॥

मदनकाकुरव:। पुं॰ पारावते॥

मदनगृहम्। न॰ लग्नात्सप्तमक्षेत्रे॥ मात्रावृत्तप्रभेदे॥ यथा। प्रथमं कुरुषट्कलमन्ते कुण्डलमिहमध्ये वसुतुरगधरं सन्तापहरम्॰ दशवसुभुवनाष्टभिरत्रचरणमभिभवतिविरामोयदिललितं कविवलयहितम्। फणिनायकभणितं जगणविरहितं चत्वारिंशत्कलकलितं भुवनेमहितम्॰वृत्तं रसनिवहं तन्मदनगृहं नरपतिसंसदिलब्धपदं गुरुशोकगदम्॥ यथा। विरहानलतप्तासीदतिसुप्तारचितनलिनदलतल्पतले मरकतविमले॰करकलितकपोलं गलितनिचोलं नययतिसततरुदितेननिशाम्निमेषदृशा। नसखीमभिनन्दति रुजमनुविन्दतिनिन्दतिहिमकरकरनिकरं परितापकरम्॰ मनुते हृदिभारं मुक्ताहारं दिवसनिशाकरंदीनमुखी जीवितविमुखी॥

मदनगोपाल:। पुं॰ श्रीकृष्णे॥

मदनचतुर्दशी। स्त्री॰ चैत्रशुक्लचतुर्दश्याम्॥

मदनत्रयोदशी। स्त्री॰ चैत्रशुक्लत्रयो-

दश्याम् ॥

मदनद्वादशी । स्त्री॰ चैत्रशुक्लद्वादश्याम् ॥

मदनपाठक : । पुं॰ कोकिले ॥

मदनभवनम् । न॰ लग्नात्सप्तमस्थाने ॥

मदनमोहन : । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥

मदनरसः । पुं॰ शृङ्गारे ॥

मदनललिता । स्त्री॰ अष्टिसंज्ञकच्छन्दः १६ प्रभेदे ॥ म्भौनोम्नौगोमदनललितावेदैः षड्ऋतुभिः । यथा । विभ्रष्टस्रग्गलितचिकुराधौताधरपुटा॰म्लायत्पत्रावलिकुचतटोच्छ्वासोर्मितरला । राधात्यर्थंमदनललितान्दोलाऽलसवपु : कंसारातेरतिरसमहोचक्रेऽतिचटुलम् ॥

मदनलव : । पुं॰ अस्तांशे ॥ मदनस्यलव : ॥

मदनशलाका । स्त्री॰ कामोद्दीपकभैषज्ये ॥ सारिकायाम् ॥ कोकिलायाम् ॥

मदनसारिका । स्त्री॰ पक्षिप्रभेदे । सारिकायाम् । चित्रलोचनायाम् । सालिक्॰ इ॰ गौ॰ भा॰

मदना । स्त्री॰ सुरायाम् ॥

मदनाग्रक : । पुं॰ कोद्रवे ॥

मदनाङ्कुश : । पुं॰ नखे ॥ लिङ्गे ॥

मदनाडी । स्त्री॰ गजदानशिरायाम् ॥ ताश्चसप्तयथाहपालः । करात्कटाभ्यांमेढ्राच्चनेत्राभ्याञ्चमदच्युतिरिति ॥

मदनायुध : । पुं॰ भगे ॥ योनौ ॥

मदनायुष : । पुं॰ कामवृद्धिक्षुपे ॥

मदनालय : । पुं॰ कुसुमधनुषोमन्दिरे । स्मरागारे । भगे ॥ मदनभवने ॥

मदनावस्था । स्त्री॰ उद्वेगरूपायांकामावस्थायाम् ॥ कथंतस्यालाभोभविष्यतीति ॥

मदनी । स्त्री॰ सुरायाम् ॥ कस्तूर्याम् ॥ अतिमुक्तके ॥

मदनीयः । त्रि॰ मदकारिणि । मदयति । मदी॰ । कृत्यल्युटोबहुलमितिकर्त्तरि अनीयर् ॥

मदनीया । स्त्री॰ धातक्याम् ॥

मदनेच्छाफल : । पुं॰ वद्धरसाले ॥

मदनोत्सव : । पुं॰ सुवसन्तके । होलाकायाम् । होली॰ इ॰ भा॰ ॥

मदनोत्सवा । स्त्री॰ स्वर्गवेश्यायाम् ॥

मदप्रयोग : । पुं॰ करिणांमदोद्गमे । व्यस्तारे ॥

मदनभञ्जनी । स्त्री॰ शतमूल्याम् ॥

मदमूढबुद्धि : । त्रि॰ मदेनविपरीतप्रज्ञे ॥ मदमूढबुद्धिषुविवेकिताकुत : ॥

मदयन्तिका । स्त्री॰ मल्ल्याम् ॥

मदयन्ती । स्त्री॰ मल्ल्याम् ॥ वनमल्लिकायां ॥

मदयिता। त्रि० मादके ॥ मदयति। मदी०। लटः शतृ ॥

मदयित्नुः। पुं० कामदेवे ॥ शौण्डिके ॥ मेघे ॥ न० मद्ये ॥ मदयति। हर्षयति० ग्लेपयतिवा। मदी०। स्तनिहृषिपुषिगदिमदिभ्योणेरित्नुजिति० इत्नुच्। णेरयादेशः ॥

मदलेखा। स्त्री० उष्णिक् ७ छन्दःप्रभेदे ॥ मसगाः स्यान्मदलेखा। यथा। रङ्गे वाहुविलग्नाहन्तीन्द्रान्मदलेखा। लग्नाभून्मुरशत्रौकस्तूरीरसचर्चा ॥

मदविक्षिप्तः। पुं० मत्तहस्तिनि ॥

मदव्यायामः। पुं० मदाधिक्ये ॥

मदशाकः। पुं० उपोदक्याम् ॥

मदसारः। पुं० तूदवृक्षे। ब्रह्मकाष्ठे ॥

मदस्थलम्। न०)
मदस्थानम्। न०)मद्यपानस्थले। शुण्डायाम्। पानगृहे ॥

मदहस्तिनी। स्त्री० महाकरञ्जे ॥

मदहेतुः। पुं० धातक्याम् ॥ मदस्यकारणे ॥

मदाढ्यः। पुं० तालवृक्षे ॥ त्रि० मदयुक्ते ॥

मदाढ्या। स्त्री० लोहितझिण्ट्याम् ॥

मदातङ्कः। पुं० मदात्ययरोगे ॥

मदात्ययः। पुं० मद्यपानजन्यरोगविशेषे। पानात्यये। मदव्याधौ ॥ निद्रानानितु। विषस्ययेगुणादृष्टाः सन्निपातप्रकोपणाः। तएवमद्येदृश्यन्ते विषे तुबलवत्तराः ॥ तस्मादविधिपीतेनतथामात्राधिकेनच। युक्तेनचाहितैरन्नैरकालेसेवितेनच, मद्येनखलुजायन्तेमदात्ययमुखागदाः ॥ अविधिप्रयुक्तंमद्यंविकारान्तरमप्युत्पादयतीत्याह। निर्भुक्तएकान्ततएवमद्यं निषेव्यमाणंमनुजेननित्यम्। उत्पादयेत्कष्टतमान् विकारानुत्पादयेच्चापिशरीरभेदम् ॥ हेत्वन्तरमप्याह। क्रुद्धेनभीतेनपिपासितेनशोकाभितप्तेनबुभुक्षितेन। व्यायामभाराध्वपरिक्षतेनवेगावरोधाभिहितेनवापि ॥ अत्यम्लरूक्षावततोदरेणसाजीर्णभुक्तेनतथाऽबलेन। उष्णाभितप्तेनच सेव्यमानंकरोतिमद्यं विविधान्विकारान् ॥ तेचविकाराग्रन्थान्तरेज्ञातव्याः॥ चिकित्सातु। मद्योत्थानान्तुरोगाणांमद्यमेवहिभेषजम्। यथादहनदग्धानांदहनंस्वेदनंहितम् ॥ मिथ्याविहितमद्येनयोव्याधिरुपजायते। मद्येनैवनिपीतेनमद्येनसहशाम्यति ॥ विशेषोन्यत्रद्रष्टव्यः ॥

मदामदः। पुं० परमेश्वरे ॥ आत्मनि ॥ आत्माहिसमदोऽमदश्च०सहर्षोऽहर्षश्च०विरुद्धधर्मवानतोदैथि

कोपदेशं विनाऽशक्योज्ञातुम् ॥

मदाम्नातः। पुं० गजढक्कायाम्। हाथोपरकाडङ्का०दू०भा० ॥

मदाम्बरः। पुं० मत्तहस्तिनि ॥

मदायुधः। पुं० चतुर्दन्ते। ऐरावते ॥

मदारः। पुं० द्विरदे। हस्तिनि ॥ शूकरे ॥ धूर्त्ते ॥ कामुके ॥ मत्तहस्तिनि। गन्धभेदे ॥ नृपान्तरे ॥ माद्यति। मदी०। अगिमदिमन्दिभ्यआरन् ॥ वन्धनविशेषे ॥

मदामर्दः। पुं० मत्स्यभेदे। राजग्रीवे ॥

मदालसा। स्त्री० मार्कण्डेयपुराणप्रसिद्धायाम्गन्धर्वकन्यायाम् ॥ययापुत्रस्तारितः ॥

मदालापी। पुं० कोकिले ॥

मदाश्रयः। त्रि० मदैकशरणे ॥

मदाह्वयः। पुं० कस्तूर्याम् ॥

मदिरः। पुं० रक्तखदिरे ॥ मदयति। मदि०। किरच् ॥

मदिरा। स्त्री० मादकद्रव्यविशेषे। सुरायाम्। हलिप्रियायाम्। वरुणात्मजायाम्। गन्धोत्तमायाम्। प्रसन्नायाम्। कादम्बर्याम्। इरायाम्। मद्ये। सुप्रतिभायाम्। मोदिन्याम्। महानन्दायाम्। मैरेये। देवसृष्टायाम्। अब्धिजायाम्। द्वादशविधेयं यथा। माध्वीकंपानसं द्राक्षं खार्जूरं तालमैक्षवम्। मैरेयं माक्षिकं टाङ्कं मधूकं नारिकेलजम् ॥ मुख्यमन्नप्रकारोत्थं मद्यानिद्वादशैव च ॥ ऋतुविशेषे पेयमदिरायथा। गौडीतुशिशिरेपेया०पैष्टीहेमन्तवर्षयोः। शरद्ग्रीष्मवसन्तेषुमाध्वीग्राह्यानचान्यथा ॥ कादम्बरीशर्करजादिमद्यं सुशीतलं वृष्यकरं मदाढ्यम्। माध्वीसमं स्यात्तृणवृक्षजातं मद्यं सुशीतं गुरुतर्पणञ्च ॥ अन्यथाकुरुते पानं मद्यं सन्तापशोषदम्। अन्नदोषमदात्याद्विकारकं मूर्च्छनञ्चतत् ॥ नवजीर्णमद्ययोर्गुणास्तु। मद्यं नवं सर्वविकारहेतुसर्वन्तुवातादिकदोषदायि। जीर्णं तु सर्वं सकलामयघ्नं घूर्णप्रदं वृष्यकरञ्चदीपनम् ॥ मद्यप्रयोगं कुर्वन्तिशूद्रादिषुमहार्त्तिषु। द्विजैस्त्रिभिस्तुनग्राह्यंयद्यप्युज्जीवयेन्मृतम् ॥ गौडीपैष्टीतथामाध्वीत्रिविधाचोत्तमासुरा। सैवनानाविधाप्रोक्तातालखर्जूररसम्भवा ॥ तथादेशविभेदेननानाद्रव्यविभेदतः। बहुधेयं समाख्याताप्रशस्तादेवतार्चने ॥ अन्येद्वादशधामद्यभेदानाहुर्मनीषिणः। उक्तस्यान्तर्भवन्तीतिनान्येषांपृथगीरितम् ॥ प्रायशोभिनवं मद्यं गुरुदोषलमीरितम्। स्रोतसांशोधनं जीर्णं दीपनं लघु रोचनम्।

हर्षणं प्रीणनं बल्यं मद्यं शोकश्रमापहम् । प्रागल्भ्यप्रतिभापुष्टिवीर्यतुष्टिस्वरप्रदम् ॥ अपिच । सम्यग्विधिविधानेनसुसमाहितचेतसा । पिबन्तिमदिरांमर्त्त्याश्चमर्त्त्याएवते क्षितौ ॥ आकृतिच्छन्दः २२ प्रभेदे ॥ यथा । सप्तभकारयुतैकगुरुर्गदितेयमुदारतरामदिरा । यथा । माधवमासिविकस्वरकेशरपुष्पलसन्मदिरामुदितैर्भृङ्गकुलैरुपगीतवनेवनमालिनमालिकलानिलयम् । कुञ्जगृहोदरपल्लवकल्पिततल्पमनल्पमनोजरसंत्वंभजमाधविकामृदुनर्त्तनयामुनवातकृतोपगमा ॥ माद्यत्यनया । मदीहर्षे । इषिमदिमुदीत्यादिनाकिरच् ॥ मत्तखञ्जने ॥

मदिराक्षी । स्त्री० मत्तनेत्रायाम् ॥ मदिरावदक्षिणीयस्याः सा । यथा । अविदितसुखदुःखं निर्गुणं वस्तुकिञ्चिज्जडमतिरिहकश्चिन्मोक्षइत्याचचक्षे । ममतुमतमनङ्गस्मेरतारुण्यघूर्णन्मदकलमदिराक्षीनीविमोक्षोहिमोक्षः ॥ इतिविटोक्तिः ॥

मदिरागृहम् । न० गञ्जायाम् । मद्यसंधानगृहे ॥ मदिरायाः गृहम् ॥

मदिरासखः । पुं० आम्रवृक्षे ॥

मदिष्ठा । स्त्री० मदिरायाम् ॥

मदी । स्त्री० चषकवस्तुनि ॥ कृष्यङ्गे ॥

मदीयम् । त्रि० मदकरे । हर्षोत्पादके । मदीयं सरः इतिवेददर्शनात् ॥ मामके ॥ ममेदम् । छः । मपर्य्यन्तस्यमादेशः ॥

मदोत्कटः । पुं० अन्तर्मदेहस्तिनि । मदकले ॥ मदेनदानेनाम्बुना० उत्कटः मत्तः ॥ त्रि० मदमत्ते ॥

मदोत्कटा । स्त्री० मदिरायाम् ॥ मदेनोन्मत्तायाम् ॥ मदेनउत्कटा ॥

मदोदग्रः । त्रि० मदोन्मत्ते ॥

मदोदया । स्त्री० नार्याम् ॥

मद्गतप्राणः । त्रि० मद्भजनार्थजीवने ॥ मद्गताः प्राणायस्य ॥

मदोद्धतः । त्रि० मत्ते ॥ मदः पौरुषादिधर्मः तेनउद्धतः ॥

मद्गुः । पुं० कारण्डवे ॥ जलकाके ॥ मज्जति । । टुमस्जोशुद्धौ । भृमृशीत्युः । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् । सस्यनश्त्वेनदः ॥ ब्राह्मणेनवन्दिभार्य्यायांजनिते ॥

मद्गुरः । पुं० मगुरी० मागुर० इ० ख्यातेमत्स्ये ॥ मज्जति । टुमस्जो० । मद्गुरादयश्चेतिनिपातितः ॥ यद्वा । माद्यति । मदी० । मद्गुरादयश्चेत्युरच् । धातोर्गुरादेशः । मद्गुरोवातहृद्वृष्योबल्यः कफकरोलघुः ॥ मद्गुरः खण्डरहितः कटुतैलेसुभर्ज्जितः । माणिमन्थनिशायुक्तोहिङ्गुनाधूपितेरसः । मद्गुरो-

वातहापथ्योरुच्योवृष्योबल : प्रद : । अग्निसञ्जननोहृद्यस्तद्वदुक्ताचभृङ्गिका ॥

मद्गुरक : । पुं० मद्गुरमीने ॥

मद्गुरखी । स्त्री० भृङ्ग्याम् ॥

मद्गत : । त्रि० प्रेम्णामय्यनुरक्ते ॥

मद्यम् । न० सुरायाम् ॥ माद्यन्त्यनेन । मदी० गदमदचरेत्यादिनायत् ॥ अस्यलक्षणादि यथा । पेयंयन्मादकंलोकैस्तन्मद्यमभिधीयते। यथारिष्टंसुरासीधुरासवाद्यमनेकधा ॥ गौडीपैष्टीतथामाध्वीत्रिविधाचोत्तमासुरा। सैवनानाविधाप्रोक्तातालखर्जूरसम्भवा ॥ तथादेशविभेदेननानाद्रव्यविभेदतः । बहुधेयंसमाख्याताप्रशस्तादेवतार्चने ॥ तद्द्वादशविधंयथाहपुलस्त्यः । पानसद्राक्षमाधूकंखार्जूरंतालमैक्षवम् । माध्वीकंटाङ्कमार्द्वीकमैरेयंनारिकेलिजम् ॥ समानानिद्विजातीनांमद्यान्येकादशैवतु । द्वादशन्तुसुरामद्यंसर्वेषामधमंस्मृतम् ॥ मद्यंसर्वंभवेदुष्णंपित्तकृद्वातनाशनम् । भेदनंशीघ्रपाकञ्चरूक्षंकफहरंपरम् ॥ अम्लञ्चदीपनंरुच्यंपाचनंवासकारिच । तीक्ष्णंसूक्ष्मञ्चविशदंव्यवायिचविकाशिच ॥ मद्यंनवमभिस्यन्दित्रिदोषजनकंसरम् । अहृद्यंबृंहणंदाहिदुर्गन्धंविशदंगुरु ॥ जीर्णंतदेवरोचिष्णुकृमिश्लेष्मानिलापहम् । हृद्यंसुगन्धिगुणवल्लघुस्रोतोविशोधनम् ॥ सात्त्विकादिविभेदेनचेष्टान्नेयामनीषिभिः । तद्भेदास्तु । पर्यायावाग्भवेन्मद्यंतामसंराक्षसप्रियम् । मण्डलावाग्राजसंतत्तुतद्द्वंद्वंसात्त्विकंभवेत् ॥ सात्त्विकेगीतहास्यादिराजसेसाहसादिकम् । तामसेनिन्द्यकर्माणिनिद्राञ्चमदिराचरेत् ॥ विधिनामात्रयाकालेहितैरन्नैर्यथाबलम् । प्रहृष्टोयः पिबेन्मद्यंतस्यस्यादमृतंयथा ॥ किन्तुमद्यंस्वभावेनयथैवान्नंतथास्मृतम् । अयुक्तियुक्तंरागाययुक्तियुक्तंयथामृतम् ॥ मद्यगन्धस्यनाशायउपायोयमुदीर्यते । मुस्तैलवालगदजीरकधान्यकैलायसर्वंयन्सदसिवाचसमभिव्यनक्ति। स्वाभाविकंमुखजमुज्झतिपूतिगन्धंगन्धञ्चमद्यलशुनादिभवंचमूनम् ॥ * ॥ नालिकेरोदकंकांस्येताम्रपात्रेस्थितंमधु । गव्यञ्चताम्रपात्रस्थंमद्यतुल्यंघृतंविनेतिकर्मलोचनम् ॥

मद्यगन्ध : । पुं० बकुलद्रुमे ॥

मद्यद्रुमः । पुं० माडे । ध्वजवृक्षे । वितानके ।

मद्यपः । त्रि० सुरापे ॥ सुराव्यतिरिक्तमद्यपातरि ॥

मद्यपङ्कः । पुं० सुराकल्के । मेदके ॥ ज़ंगले । मेया० इ० गौ० दे० भा०॥

मद्यपाचनी । स्त्री॰ धातक्याम् ॥

मद्यपाशनम् । न॰ उपदंशे । अवदंशे । चर्वणे । पानरोचकभक्ष्ये ॥

मद्यपुष्पी । स्त्री॰ धातक्याम् ॥

मद्यमण्ड: । पुं॰ सुराग्रभागे । मद्यफेने । कारोत्तरे ॥

मद्यवासिनी । स्त्री॰ धातकीवृक्षे ॥

मद्यवीजम् । न॰ नानाद्रव्यकृतसुरावीजे । किण्वे । नग्नहु । वाखर॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥ मद्यस्यवीजम् ॥

मद्यसन्धानम् । न॰ अभिषवे । आसुतौ । मद्यचुआवना॰ इ॰ भा॰ ॥

मद्याजी । त्रि॰ मत्पूजापरे ॥ मांयष्टुंशीलंयस्य । णिनि: ॥

मद्यामोद: । पुं॰ वकुलवृक्षे ॥ मद्यस्यआमोदोऽस्मिन् ॥

मद्योग: । त्रि॰ मदेकशरणे । मयिसर्वकर्मसमर्पणे ॥

मद्र: । पुं॰ हर्षे ॥ देशविशेषे ॥ वैराटपाण्ड्यायोर्मध्येपूर्वदक्षक्रमेण तु मद्रदेश: समाख्यातोमाद्रीहा तत्रतिष्ठति ॥ मन्दते । मदिस्तुतिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु । स्फायितञ्चीतिरक् ॥

मद्रक: । त्रि॰ मद्रदेशभवे ॥ मद्रेषुजात: । कन् ॥

मद्रकार: । पुं॰ मद्रङ्करे ॥ मद्रंकरोति । डुकृञ् । क्षेमप्रियमद्रेण् चेतिअण् ॥

मद्रङ्कर: । त्रि॰ क्षेमङ्करे । शङ्करे ॥ मद्रंकरोति । डुकृञ् । क्षेमप्रियमद्रेण्चेतिखच् ॥

मद्रसुता । स्त्री॰ माद्याम् । नकुलसहदेवयोर्जनन्यांपाण्डुपत्न्याम् ॥

मद्वान् । पुं॰ विधौ॰ । वायसे ॥

मद्वती । स्त्री॰ शिवायां ॥

मद्वा । पुं॰ शिवे ॥ माद्यति । मदी॰ । स्नामदीत्यादिनावनिप् ॥ राजवत्॰ रूपाणि ॥

मद्वरी । स्त्री॰ सुरायाम् ॥ माद्यत्यनया । मदी॰ । वनिप् । वनोरचेति ङीब्रौ ॥

मद्वर्गीण: । त्रि॰ }
मद्वर्गीय: । त्रि॰ } मद्वर्गसम्बन्धिनि ॥
मद्वर्ग्य: । त्रि॰ }

शैषिकेष्वर्थेषु॰ अस्मच्छब्दे यत्खावन्यतरस्यामित्यनेनक्रमात्॰ खंछयत्प्रत्यया: ॥

मधु, पुं॰ मधुद्रुमे । मधूके । महुवा॰ इ॰ भा॰ ॥ वसन्तर्त्तौ ॥ दैत्यविशेषे ॥ यंहत्त्वा॰ विष्णुर्मधुसूदनोऽभूत् ॥ चैत्रेमासि ॥ जीवाशोके ॥ असुरविशेषे ॥ सचशत्रुघ्नेनहत: । यस्यनाम्नामथुरा॰ मधुपुरीतिख्यातिंगता ॥ मधुयष्ट्याम् ॥ न॰ क्षीरे ॥ जले । मद्ये ॥ मधुररसे ॥ इक्षौ ॥ वर्णवृत्तान्तरे ॥ यथा । इयमपि । लघुमधु ॥ यथा ; रतिमय । वरतनु ॥ कर्मफले ॥मन्यन्ते-

एतम् । मनज्ज्ञाने । फलिपाटीत्युः धस्यान्तादेशः ॥ पुं॰न॰माद्वींकमद्ये ॥ पुष्परसे । मकरन्दे । कुसुमासवे । चौद्रे । माचिके । पुष्पासवे । पवित्रे । पिल्ये । वरटीवान्ते ॥ मचिकावरटीभङ्गवातपुष्परसोद्भवम् । मधुशीतंलघुस्वादुरूचंग्राहिविलेखनम् ॥ चचुष्यंदीपनंस्वर्यंव्रणशोधनरोपणम् ॥ सौकुमार्यकरंसूक्ष्मंपरंस्रोतोविशोधनम् । कषायानुरसंह्लादिप्रसादजनकंपरम् ॥ वर्ण्यंमेधाकरंवृष्यंविशदंरोचनंहरेत् । कुष्ठार्शःकासपित्तास्रकफमेहक्लमक्रमीन् ॥ मेदस्तृष्णावमिश्वासहिक्कातीसारविग्रहान् । दाहचतचयांस्तत्तु योगवाह्यल्पवातलम् ॥ माचिकंभ्रामरंचौद्रंपौत्तिकंछात्रमित्यपि । आर्घमौद्दालकंदालमित्यष्टौमधुजातयः ॥ एषांस्वरूपंविज्ञेयंस्वस्वस्थानेमनीषिभिः ॥ नवंमधुभवेत्पुष्ट्यै नातिश्लेष्महरंसरम् । पुराणंग्राहकंरूचंमेदोघ्नमतिलेखनम् । मधुनःशर्करायाश्चगुडस्यापिविशेषतः । एकसंवत्सरेतीतेपुराणत्वंस्मृतंबुधैः ॥ विषपुष्पादपिरसंसविषाभ्रमरादयः । गृहीत्वामधुकुर्वन्तितच्छीतंगुणवन्मधु ॥ विषान्वयात्तदुष्णन्तुद्रव्यंयोगेनवासह । उष्णार्त्तंग्रीष्मकालेचस्मृतंविषसमंमधु ॥ मकरन्दस्यमद्यस्यमाचिकस्यापिवाचकः । अर्द्धर्चादिगणेपाठात्पुन्नपुंसकयोर्मधुः ॥

मधुः । स्त्री॰ जीवन्तीवृच्चे ॥

मधुकः । पुं॰ खगविशेषे । श्रीवदपच्चिणि ॥ वल्ल्यन्तरे । मधुयष्ट्याम् ॥ वंशपरम्पराशंसके । मागधे ॥ न॰ क्लीतके । मधुयष्टिकायाम् ॥ चपुणि ॥ मध्विव । इवे प्रतिकृतावितिकन् ॥ यद्वा । मधु॰ मधुरंकायति । कै॰ आतद्भुतिकः ॥

मधुकण्ठः । पुं॰ कोकिले ।

मधुकरः । पुं॰ भ्रमरे । मधुपे । मधुकरोति॰ तच्छीलः । कृञोहेत्विति टः ॥ भृङ्गराजे । भङ्गरा॰ इ॰ भा॰ ॥ कामिनि ॥

मधुकर्कटिका । स्त्री॰ मिष्टवीजपूरे । मधुकर्कट्याम् । मधुकर्कटिकास्वाद्वीरोचनीशीतलागुरुः । रक्तपित्तचयश्वासकासहिक्काभ्रमापहा ॥ मधुखर्जूरिकायाम् ॥

मधुकर्कटी । स्त्री॰ मधुकर्कटिकायाम् । मधुकाकरीति॰भाषा ॥

मधुका । स्त्री॰ मधुपाल्याम् । मधुपर्ण्याम् ॥ मधुयष्ट्याम् ॥ टाप् ।

मधुकुक्कुटिका । स्त्री॰)
मधुकुक्कुटी । स्त्री॰) जम्बीरविशेषे । मातुलुङ्गायाम् । सुगन्धायाम् । गिरिजायाम् । पूतिपुष्पिकायाम् ॥

मधुकृत्। पुं० भ्रमरे॥ मधु करोति। डुकृञ्०। क्विप्॥ मधुकरमक्षिकायाम्॥

मधुकीट:। पुं० भृङ्गे। भ्रमरे॥

मधुकोष:। पुं० मधुमक्षिकाभि: कृतेमध्वाधारे। मधुकचक्री०इ० भा०॥

मधुक्रम:। पुं० मधुपानावृत्तौ। श श्वन्मधुपानक्रमे। मधुवारे। मधुन: क्रम:॥

मधुक्षीर:। पुं० खर्जूरवृक्षे॥

मधुखर्जूरिका। स्त्री० मधुकर्कटिकायाम्। कोलकर्कटिकायाम्। माध्वीमधुरायाम्॥

मधुगन्ध:। पुं० बकुले॥

मधुगायन:। पुं० कोकिले॥

मधुगुञ्जन:। पुं० शोभाञ्जनवृक्षे॥

मधुघोष:। पुं० [illegible]॥

मधुच्छदा। स्त्री० मयूरशिखायाम्॥

मधुच्छन्दा:। पुं० ऋषिविशेषे। विश्वामित्रपुत्रे॥

मधुच्युत्। त्रि० अमृतस्राविणि॥

मधुजम्। न० सिक्थके॥

मधुजम्बीर:। पुं० मधुरजम्बीरे॥

मधुजा। स्त्री० पृथिव्याम्॥ मधोर्जाता। जनी०। ड:॥ मद्याश्वेतायाम्। सितायाम्॥

मधुजित्। पुं० विष्णौ॥ मधुंदैत्यविशेषम्० अजैषीत्। जि०। सत्सूद्विषेतिक्विप्। तुक्॥

मधुतृण:। पुं० न०इक्षौ॥

मधुत्रयम्। न० मधुरत्रये॥

मधुदीप:। पुं० कामदेवे॥

मधुदूत:। पुं० आम्रवृक्षे॥

मधुदूती। स्त्री० पाटलावृक्षे॥

मधुद्रु:। पुं० भ्रमरे॥

मधुद्रव:। पुं० रक्तशिग्रौ॥

मधुद्रुम:। पुं० मधूके। गुडपुष्पे। महुवा०इ०भा०॥ मधुनामाद्रुम:॥

मधुद्विट्। पुं० विष्णौ॥

मधुधातु:। पुं० स्वर्णमाक्षिके॥

मधूलि:। स्त्री० खण्डे। खांडइ०-भा०॥

मधुधेनु:। स्त्री० दानार्थंमध्वादिनिर्मितसवत्सायांगवि॥

मधुनाडी। स्त्री० मध्वाधारच्छिद्रे॥

मधुनारिकेल:। पुं० माध्वीकफले। मधुफले। बहुकूर्चे। ह्रस्वफले। मोहानारल०इ०गौ०दे०भा०। एरनारिकेल०इ०कोकणदेशभा०॥ माध्वीकंनालिकेरंफलमतिमधुरंदुर्जरंजन्तुकारिस्निग्धंवातातिसारभ्रमशमनमथध्वंसनंवह्निदीप्तै:। श्वासश्लेष्मप्रकोपंजनयतिकुरुतेचारुकान्तिंबलस्वास्थ्यैर्यंदेहस्यधत्ते धनमदनकलावर्द्धनंपित्तनाशम्॥

मधुनी। स्त्री० क्षुपविशेषे। घृतमण्डायाम्। वायसोल्याम्। सुमङ्ग

लाथाम् । माकण्डहाता॰ हू॰ माकचाउली॰ हू॰ च॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥

मधुनेता । पुं॰ भ्रमरे ॥

मधुपः । पुं॰ भ्रमरे ॥ मद्यपे ॥ मधुपिबति । पा॰ । आतोनेपसर्गे॰ इतिकः । पिबतेः सुरासीध्वोरितिनियमान्नटच् ॥

मधुपतिः । पुं॰ श्रीकृष्णचन्द्रे ॥

मधुपर्कः । पुं॰ षोडशोपचारपूजान्तर्गतषष्ठोपचारे ॥ तस्यप्रमाणंयथा । दधिसर्पिर्जलंक्षौद्रंसितैताभिस्तुपञ्चभिः । प्रोच्यतेमधुपर्कस्तुसर्वदेवौघतुष्टये ॥ जलन्तुसर्वतः स्वल्पंसितादधिघृतंसमम् । सर्वेषामधिकंक्षौद्रंमधुपर्केप्रयोजयेत् ॥ तद्भवेत्कांस्यपात्रे वारौक्मख्वे तभवेन वा । ज्योतिष्टोमाश्वमेधादौपूर्त्तेचेष्टे प्रपूजने ॥ मधुपर्कः प्रतिष्ठोयंसर्वदेवौघतुष्टिदः । धर्मार्थकाममोक्षांसाधकः परिकीर्त्तितः ॥ मधुपर्कः सौख्यभोग्यतुष्टिपुष्टिप्रदायकः ॥ आज्यंदधिमधुमिश्रंमधुपर्कंविदुर्बुधाः । इतिच ॥ न॰ दधिसंयुक्तमधुनि । महोदये ॥ मधुनापृच्यते । पृची॰ । घञ् ॥

मधुपर्क्यः । त्रि॰ मधुपर्कार्हे ॥ मधुपर्कमर्हति । दण्डादिभ्ययइतियत् ॥

मधुपर्णिका । स्त्री॰ गम्भार्याम् ॥ नीलीवृक्षे ॥ मक्षिव॰ मधुराणिवा॰ पर्णान्यस्याः । पाककर्णेतिङीष् । स्वार्थेकन् । ह्रस्वः ॥ सुदर्शनायाम् ॥

मधुपर्णी । स्त्री॰ गम्भार्याम् नील्योषधौ ॥ गुडूच्याम् ॥ मधुबीजपूरे ॥ वराहक्रान्तायाम् ॥

मधुपा । स्त्री॰ मद्यपायाम् ॥

मधुपाका । स्त्री॰ षड्भुजायाम् । खर्बूजा॰ हू॰ भा॰ ॥

मधुपायी । पुं॰ भ्रमरे ॥ त्रि॰ मधुपानकर्त्तरि ॥

मधुपालिका । स्त्री॰ गम्भार्याम् ॥

मधुपिपासुः । त्रि॰ मधुपातुमिच्छौ ॥ मधुपिपासुः । गम्यादित्वाद्द्वितीयासमासः ।

मधुपीलुः । पुं॰ महापीलौ । राजपीलौ । महावृक्षे ॥

मधुपुरी । स्त्री॰ मथुरायाम् ॥

मधुपुष्पः । पुं॰ मधुद्रुमे ॥ रोध्रे ॥ शिरीषवृक्षे ॥ अशोकवृक्षे ॥ वकुलवृक्षे ॥

मधुपुष्पा । स्त्री॰ दन्तीवृक्षे ॥ नागदन्तीवृक्षे ॥

मधुप्रियः । पुं॰ बलदेवे । अच्युताग्रजे ॥ मधुमद्यंप्रियंयस्य सः भूमिजम्बाम् ॥ त्रि॰ मद्यप्रिये ॥

मधुफलः । पुं॰ मधुनालिकेरे ॥ विकङ्कतवृक्षे ॥

मधुफलिका । स्त्री॰ मधुखर्जूरिकायाम् ॥

मधुवहुला । स्त्री० वासन्तीलतायाम् ॥

मधुभारः । पुं० मात्रावृत्तान्तरे ॥ सगणं विधायजगणं निधाय । सुखसौख्यधाममधुभारनाम ॥ यथा । अयिमुञ्चमानमवटीवधान । भुजपाशकेनभयनाशकेन ॥

मधुभित् । पुं० विष्णौ ॥

मधुभुक् । त्रि० मधुपे ॥

मधुमक्षिका । स्त्री० सरघायाम् ॥ मधुनीमक्षिका ॥

मधुमज्जा । पुं० आखोटवृक्षे ॥

मधुमान् । त्रि० माधुर्योपेते ॥

मधुमती । स्त्री० मूर्वायाम् । काश्मर्याम् ॥ नदीविशेषे ॥ तस्याजलगुणास्तु । चन्द्रभागगुणसाम्यादंजलंकिञ्चमाधुमतमग्निदीपनम् । इति ॥ मध्वस्तिअस्याम् । मध्वादिभ्यश्चेतिमतुप् ॥ उपास्यनायिकाविशेषे ॥ यथा । तथामधुमतीसिद्धिर्जायतेनात्रसंशयः । देवचेटीशतशतंतस्यवश्याभवन्तिहि ॥ स्वर्गेमर्त्येचपातालेसयत्रगन्तुमिच्छति । तत्रैवचेटिकाः सर्वानयन्ति नात्रसंशयः ॥ अपिच । शब्दानेषशृणोतियोजनशतादाविर्भवन्त्यप्सुतास्तेतिवेदपुराणभारतकथागाथादयोवाङ्मयाः । ग्रथ्नातिस्वयमिच्छयाशुचिपदैः शास्त्राणिकाव्यानिवालोकान्भ्राम्यतिपश्यतिस्फुटरुचीरत्नस्थलीमैरवीः ॥ उष्णिक्छन्दः ७ प्रभेदे ॥ यथा । ननगिमधुमती । यथा । रविदुहितृतटे०वनकुसुमततिः । व्यधतमधुमती० मधुमथनमुदम् ॥

मधुमत् । पुं० विष्णौ ॥ मधुंमथ्नाति । मथे० । क्विप्चेतिक्विप् ॥

मधुमथनः । पुं० विष्णौ ॥

मधुमल्ली । स्त्री० मालत्याम् ॥

मधुमस्तकम् । न० खाद्यविशेषे । परिमाञ्जने ॥

मधुमाक्षिकम् । न० स्वर्णमाक्षिके ॥

मधुमाध्वीकम् । न० मद्ये ॥

मधुमारकः । पुं० भ्रमरे ॥

मधुमूलम् । न० आलुके । मौआलुइ० गौ०दे०भा०प्रसिद्धे । हिङ्गूले ॥

मधुयष्टिः । स्त्री० इक्षौ ॥

मधुयष्टिका । स्त्री० मधुकायाम् । मधुयष्ट्याम् । मुलहठी०मुहलेठीतिख्यातौषधौ ॥ मधुयष्टीव । इवेतिकन् ॥

मधुयष्टी । स्त्री० मधुयष्टिकायाम् ॥ मधुनोयष्टी ॥ गुणान्पश्ययष्ट्याम् ॥

मधुरः । पुं० मिष्टरसे । गौल्ये । खांदौ । रसज्येष्ठे । गुल्ये ॥ तस्यगुणाः । मधुरः पिच्छलः शीतोधातुस्तन्यवलप्रदः । चक्षुष्योवातपित्तघ्नः कुर्यात्स्थौल्यवलक्रमीन् ।

सोतियुक्तोज्वरश्वासगलगगंडादिरोगकृत् ॥ अपिच। मधुरस्तुरसस्त्रिनोतिकेशान्वपुष: स्थौर्यवलौजवीर्यदायी । अतिसेवनत: प्रमेहशैत्यजडतामान्द्यमुखान्करोतिदोषान् जीवकौषधौ ॥ रक्तशिग्रौ ॥ राजाम्रे ॥ रक्तेक्षौ ॥ गुडे ॥ शालौ हैमन्तधान्ये । न॰ विषे ॥ वङ्गे॥ त्रि॰ रसनाकर्षिणि । स्वादौ । मधुररसयुक्ते ॥ मधुमाधुर्यमस्यास्ति। ऊषसुषीतिर: ॥ मधुमाधुर्यं राति वा । आतोनुपेतिक: ॥ प्रिये ॥ दधिमधुरंमधुमधुरंद्राक्षामधुरासितातुमधुरैव । तस्यतदेवहिमधुरंयस्यमनोयत्रसंलग्नम् ॥

मधुरक: । पुं॰ जीवकौषधौ ॥ स्वार्थेक: ॥

मधुरकण्टक: । पुं॰ मत्स्यविशेषे । कज्जलायाम् ।

मधुजम्बीर: । पुं॰ मधुजम्बीरे । रसद्राविणि । शर्करके ॥

मधुरत्वच: । पुं॰ धवे । पीतफले ॥

मधुरत्रयम् । न॰ दुग्धसितामाक्षिकेषु ॥ सितामाक्षिकसर्पिष्षु ॥

मधुरत्रिफला स्त्री॰ द्राक्षाकाश्मर्यखर्जूरिफलेषु ॥

मधुरनिस्वना । स्त्री॰ मधुरस्वरयुक्तायांनार्याम् ॥ मधुरोनिस्वनोयस्या: ॥

मधुफल: । पुं॰ राजवदरे ।

मधुरमांसम् । न॰ क्षीरामृते ॥ तद्विधानंयथा । घृताम्बुस्वेदितेमांसेशुण्ठीचूर्णैर्विमि: क्षिपेत् । दुग्धस्त्वशर्करोपेतंपश्चात्सौगन्धिकंक्षिपेत् । नातिसार्द्रंनातिशुष्कमिदंक्षीरामृतंस्मृतम् ॥ क्षीरमृतंबहुरसंरोचकंचातिशीतलम् । वातपित्तहरंबल्यंसुस्निग्धमतिकोमलम् ॥

मधुरवल्ली । स्त्री॰ मधुबीजपूरे ॥

मधुरस: । पुं॰ इक्षौ । मधुर्मधुरोरसोस्यास्मिन्वा ॥ तालवृक्षे ॥

मधुरसा । स्त्री॰ मूर्वायाम् ॥ द्राक्षायाम् ॥ दुग्धिकायाम् ॥ गम्भार्याम् ॥ मधूरसोस्या: ॥

मधुरस्रवा । स्त्री॰ पिण्डखर्जूर्याम् ॥

मधुरा । स्त्री॰ शतपुष्पायाम् । सौंफ॰ इ॰ भा॰ ॥ मिश्रेयायाम् । शालेये । शीतशिवे । सलूफा॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥ मधुरोरसोस्त्यस्या: । अर्शआद्यच् ॥ मथुरापुर्याम् ॥ यथा । हत्वाचलवणंरक्षोमधुपुत्रंमहाबल: । शत्रुघ्नोमधुरांनामपुरींतत्रचकारवै इति मधुकर्कटिकायाम् ॥ मोदायाम् ॥ मधूल्याम् ॥ यष्टिकायाम् ॥ काकोल्याम् ॥ शतावर्याम् ॥ वृहज्जीवन्त्याम् ॥ पालङ्क्यशाके ॥ मनोहरायाम् ॥ टाप् ॥

मधुराकृतिः । त्रि० सौम्यरूपे ॥

मधुराम्र : । पुं०)
मधुराम्रक : । पुं०) आम्रातके ॥

मधुराम्लफलः । पुं० रेफले । आरे ॥

मधुरालापा । स्त्री० शारिकायाम् ॥

मधुरालाबुनी । स्त्री० राजालाब्वाम् ।

मधुरिका । स्त्री० मिश्याम् । शालेये । शीतशिवे । धनसौफ० इ० भा० ॥ मधुरोरसोऽस्त्यस्याः : अच् । स्वार्थे कन् ॥

मधुरिपुः । पुं० विष्णौ ॥ मधोरसुरविशेषस्यरिपुः ॥

मधुरेणुः । पुं० कटभीवृक्षे ॥

मधुरोदकः । पुं० सप्तसमुद्राणांशेषसमुद्रे । जलसमुद्रे । स्वादूदके ॥

मधुलम् । न० आसवे । मद्ये ॥

मधुलग्नः । पुं० रक्तशोभाञ्जने ॥

मधुलता । स्त्री० शूलीतृणे ॥

मधूलिका । स्त्री० राजिकायाम् ॥

मधुलिट् । पुं भ्रमरे ॥ मधुलेढि । लिह आस्वादने । क्विप् ॥

मधुलेही । पुं० भृङ्गे । भ्रमरे ॥

मधुलोलुपः । पुं० भ्रमरे ॥

मधुवटी । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥

मधुवनम् । न० मथुरायाम् ॥ कदाचिन्मधुसंज्ञेनदैत्येनाधिष्ठितंयतः । ततोमधुवनंनाम्नाख्यातमत्रमहीतले ॥ पुण्यंमधुवनंतत्रसान्निध्यंनित्यदाहरेः ॥ मधोःवनम् ॥ किष्किन्धायां सुग्रीवस्यवनविशेषे ॥

मधुवलः । पुं० कोकिले ॥

मधुवल्ली । स्त्री० यष्टीमधुनि ॥ क्लीतनके ॥

मधुवारः । पुं० मधुक्रमे । पुनःपुनर्मधुपानपरिपाट्याम् । मधुपानावसरे ॥ मधुनोमद्यस्यवारोऽवसरः । मधुपानावृत्तिरितियावत् ॥

मधुवारुणी । स्त्री० मधुरूपायांवारुण्याम् ॥

मधुबीजः । पुं दाडिमे ॥

मधुबीजपूरः । पुं० मधुरफलायाम् । महाफलायाम् । मधुकर्कट्याम् । मीठाबिजौरा० इ०भा० ॥

मधुवृक्षः । पुं० मधुके । महुवा० इ० प्रसिद्धे ॥ मधुलाभाद्वृक्षः ॥

मधुव्रतः । पुं० भ्रमरे मधुव्रतंभक्ष्यं यस्य ॥ यद्वा मधुमकरन्दंव्रतयति भुङ्क्ते । कर्मण्यण् ।

मधुशर्करा । स्त्री० मधुजातशर्करायाम् । सिताखण्ड० इ० गौ० दे० भा० प्र० द्रव्ये यथा । माध्वीसुतामधूत्पन्नामंधुजामधुशर्करा । माक्षीकशर्कराचैवक्षौद्रजाक्षौद्रशर्करा ॥ यद्गुणंयन्मधुप्रोक्तंतद्गुणातस्यशर्करा । विशेषाद्दलवृष्याचतर्पणंक्षीणदेहिनाम् अपिच । मधुजाशर्करारूक्षाकफपित्तहरीगुरुः । छर्द्यतीसारतृड्दाहरक्तहृत्तुवराहि

मा ॥ मधुनःशर्करा ॥

मधुशाखः । पुं० मधुष्ठीले ॥

मधुशिग्रुः । पुं० रक्तशोभाञ्जनवृक्षे । मुन्गा० इ० काश्यादौख्याते ॥ मधुः मधुरः शिग्रुः ॥ मधुप्रधानः शिग्रुर्वा ॥

मधुशीर्षकम् । न० समितानिर्मितेपक्वान्नविशेषे ॥

मधुशेषम् । न० सिक्थके ॥

मधुश्रेणी । स्त्री० मूर्वायाम् ॥ मधुनः श्रेणिरत्र ॥

मधुश्वासा । स्त्री० जीवन्तीवृक्षे ॥

मधुष्ठीलः । पुं० मधूकवृक्षे । महुवा इ० विख्याते ॥ मधुष्ठीवति । ष्ठिवु निरसने । इगुपधेतिकः । पृषोदरादिः ॥ मधुष्ठीले गर्भेऽस्येतिवा ॥

मधुसखः । पुं० कामदेवे ॥

मधुसारथिः । पुं० कामदेवे ॥

मधुसिक्थकः । पुं० स्थावरविषभेदे ॥

मधुसुहृत् । पुं० कामदेवे ॥

मधुसूदनः । पुं० भ्रमरे ॥ वनमालिनि । श्रीकृष्णे । वैदिककर्ममार्गके भगवति० दुष्टनिग्रहकर्तरि ॥ मधुनामानमसुरंसूदितवान्० सूदयति स्म वा । सूदक्षरणे । नन्द्यादित्वाल्ल्युः ॥ विष्णुकर्णमलोद्भूतंमधुनाममहासुरम् । ब्रह्मणोपचितिंकुर्वन्जघानपुरुषोत्तमः ॥ तश्चतावद्वधादेवतदासर्वेपिमानवाः । मधुसूदनमित्याहुर्ऋषयश्चजनार्दनमितिभारते ॥

मधुसूदनी । स्त्री० पालङ्कीशाके ॥

मधुस्रवः । पुं० मधूकवृक्षे ॥ मोरटलतायाम् ॥ न० तीर्थविशेषे ॥

मधुस्रवाः । पुं० मधूकवृक्षे ॥

मधुस्रवा । स्त्री० जीवन्त्याम् । डोडीतिगुर्जरदेशभाषयाप्रसिद्धायाम् ॥ मूर्वायाम् ॥ हंसपद्याम् ॥ मधुयष्टिकायाम् ॥

मधुस्वरः । पुं० कोकिले ॥ मधुर्मधुरः स्वरोयस्यसः ॥ मधौस्वरोयस्यवा ॥

मधुहा । पुं० विष्णौ ॥ मधुंदैत्यविशेषंहन्ति । हन० । क्विप्चेतिक्विप् । ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषुक्विवितिनियमस्यप्रायिकत्वात् ॥

मधूकः । पुं० गुडपुष्पे । मधुद्रुमे । महुवा० इतिख्यातेवृक्षे ॥ अस्यगुणाः मधूकपुष्पंमधुरंशीतलंगुरुबृंहणम् । बलशुक्रकरंप्रोक्तंवातपित्तविनाशनम् ॥ फलंशीतंगुरुस्वादुशुक्रलंवातपित्तनुत् । अहृद्यंहन्तितृष्णास्रदाहश्वासक्षतक्षयान् ॥ तन्मज्जगुणास्तत्फलवत् । यथा । यस्ययस्यफलस्येहवीर्यंभवतियादृशम् । तस्यतस्यैववीर्येणमज्जानमभिनिर्दिशेत् ॥ तस्यत्वग्गुणाः । मधुत्वक्रक्तपित्तघ्नीव्रणशोधनरोपणी ॥ मह्यते० मन्यतेवा । महपूजाया

म० मनज्ञाने । उलूकादयश्चेसाधुः ॥ न० यष्टीमधुनि ॥ इ० रा० निर्घण्टः ॥

मधूकपुष्पम् । न० मधुद्रुमस्य कुसुमे ॥ मधुच्युतंस्थूलमधूकपुष्पंसंशोधितंकेसरधूलिवर्जितम् । सम्पाचितंदुग्धसिताघृताभ्यांसजीरकंजीवनदंहि जीविनाम् ॥ बृंहणीयंसुमधुरंमधूकंवातहृद्गुरु । पित्तप्रकोपशमनंहृद्यंरुच्यमुखप्रियम् ॥

मधूच्छिष्टम् । न० सिक्थके ॥ मधुन उच्छिष्टम् ॥

मधूत्थितम् । न० सिक्थके ॥

मधूत्सवः । पुं० चैत्रावल्याम् ॥

मधूपघ्नः । पुं० न० मथुरायाम् । लवणपुरे ॥

मधूलः । पुं० जलजेमधूके । मधूलके ॥

मधूलकः । पुं० जलजमधूके । जलमहुवा० इतिभाषा । दीर्घपत्रे ॥ मधुलाति । ला० आतोनुपेतिकः । अन्येषामपीतिदीर्घः । स्वार्थेकन् । गिरिजातमधूके । गौरशाके ॥ अस्यगुणामधूकगुणतुल्याः ॥ मधुरसे ॥ त्रि० तद्वति ॥

मधूलिका । स्त्री० मूर्वायाम् ॥ प्रत्ययस्थादितीत्वम् ॥

मधूली । स्त्री० क्षीतनके ॥ मधुकर्क्याम् ॥ आम्रे ॥

मध्यः । पुं० ग्रहस्फुटसाधकाङ्कविशेषे ॥ पुं० न० विलग्ने । देहमध्यभागे । मध्यमे । अवलग्ने ॥ हृदयपुण्डरीकाकाशे ॥ त्रि० न्याय्ये । उत्कर्षापकर्षहीने ॥ यथा० मध्यस्थः ॥ अन्तरे ॥ अधमे ॥ मध्यमे ॥ यथा । उत्तमाऽधममध्यानिबुद्ध्वाकार्याणिपार्थिव । उत्तमाधममध्येषुपुरुषेषु नियोजयेत् ॥ मांध्यायति । ध्यै० । आतोनुपेतिकः ॥ यद्वा । मद्यते । मह० । मांशोभांधत्ते वा । अघ्न्यादिः ॥ मध्येशरीरादेर्भवम् । असाम्प्रतिके० इत्यः ॥ सङ्ख्याविशेषे ॥ यथा ॥ १०००००००००००००००० ॥

मध्यगन्धः । पुं० आम्रद्रुमे ॥

मध्यतः । अ० मध्ये इत्यर्थे ॥ आद्यादित्वात्तसिः ॥

मध्यदेशः । पुं० देशविशेषे । मध्यमे ॥ तस्यसीमायथा । हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्यंयत्प्राग्विनशनादपि । प्रत्यगेवप्रयागाच्चमध्यदेशः प्रकीर्त्तितः ॥ मध्यश्चासौदेशश्चेतिकर्मधारयः ॥ शास्त्रीयज्ञानकर्म्मसंस्कृतोजनोमध्यदेशइतिव्याख्याकाराः ॥

मध्यदेशीयः । त्रि० मध्यदेशोद्भवे ॥ मध्यदेशीयजनपदायथा । तास्विमेकुरुपाञ्चालाः साल्वाश्चवसजाङ्गलाः । शूरसेनाभद्रकाराबोधकाः सपटच्चराः ॥ मत्स्याः किराताः

कुल्याश्चकुन्तय : कान्तिकोशला: । आवन्त्याश्चभुलिङ्गाश्चलोकाश्चैवाम्बकै : सह ॥ मध्यदेश्याजनपदा : प्रायश : परिकीर्तिता : ॥

मध्यदेश्य: । त्रि० मध्यदेशभवे ॥ दिगादित्वात्० यत् ॥

मध्यन्दिन : । पुं० वन्धूकवृक्षे । सभ्रनिञा० इ० भा० ॥

मध्यपञ्चमूलकम् । न० पाचनविशेषे ॥ यथा । वलापुनर्नवैरण्डसूर्पपर्णीद्वयेनतु । एकत्रयोजितैनैवस्यान्मध्यंपञ्चमूलकम् ॥

मध्यम : । पुं० तन्त्युत्थितेकण्ठोत्थितेचसप्तस्वराणांमध्ये पञ्चमे ॥ मध्यदेशे ॥ मृगविशेषे ॥ रागप्रभेदे ॥ शरीरावस्थाविशेषे ॥ यथा । षोडशाव्दं समारभ्ययावद्वैसप्ततिर्भवेत् । मध्यम : सतुविज्ञेय : परतोवृद्ध उच्यते ॥ यथोक्तम् । तद्देवोत्थितोवायुरुर : कण्ठसमाहत : । नाभिप्राप्तोमहानादोमध्यस्थस्तेनमध्यम : ॥ क्रौञ्चोनदतिमध्यममिति च ॥ भूपालविशेषे ॥ अरेश्चविजिगीषोश्चमध्यमोभूम्यनन्तर : ॥ पुं० न० अवलग्ने । देहस्यमध्यभागे ॥ त्रि०मध्यजे ॥ उत्कृष्टादधमेचैवापकृष्टादुत्तमेपिच । मध्येभव : । मध्यान्म : ॥ ग्रहाणांसामयिकसंज्ञायाम् ॥

मध्यमपाण्डव : । पुं० अर्जुने ॥

मध्यमभृतक : । पुं० कृषीवलभृतके । कृषाण० इ० भा० ॥ यथा । उत्तमस्त्वायुधीयोत्रमध्यमस्तु कृषीवल : । अधमोभारवाहीस्यादित्येषत्रिविधोभृत : ॥

मध्यमलोक : । पुं० भूमौ ॥

मध्यमसङ्ग्रह: । पुं० स्त्रीसङ्ग्रहणाख्यविवादविशेषे ॥

मध्यमहलम् । न० षड्गवेहले ॥

मध्यमा । स्त्री० दृष्टरजोनार्याम् । रजस्वलायाम् कन्यायाम् ॥ कर्णिकायाम् ॥ अङ्गुलिप्रभेदे ; मध्याङ्गुलौ ॥ त्यक्षरछन्दसि ॥ हृदयोत्थितबुद्धियुतनादरूपवर्णे ॥ नायिकाभेदे ॥ लज्जामन्मथमध्यस्थामध्यमोदितयौवनेतिलक्षणाम् ॥ मध्येजातायाम् ॥ अदन्तत्वाट्टाप् ॥ मध्यमस्यभार्यायाम् ॥ मध्यमस्यस्त्री । पुंयोगलक्षणांङीषंवाधित्वाऽजादित्वाट्टाप् ॥ वाल्ययौवनयोर्मध्येभवा । मध्यान्म : । तयोर्मध्येमाशोभायस्यावा ॥

मध्यमाग्नि : । पुं० अर्कार्थमग्निविशेषे ॥

मध्यमिका । स्त्री० मध्यमायाअर्थे ॥ मध्यमैव । कन् ॥

मध्यमीयम् त्रि० मध्यस्य ॥ मध्येभवम् । मण्मीयौचप्रत्ययौवक्तव्याविति

मीयः ॥

मध्यमेश्वरः । पुं॰ काशीस्थे शिवलिङ्गविशेषे ॥ शर्वाणीमध्यमाभिधे ॥ अत्रशर्वाणीस्थानम् ॥

मध्ययवः । पुं॰ षट्श्वेतसर्षपपरिमाणे ॥

मध्यरात्रः । पुं॰ निशीथे । अर्द्धरात्रे ॥ मध्यंरात्रेः । पूर्वापराधरेतिसूत्रे॰ सर्वएकदेशः कालेनसमस्यते नत्वक्लीब॰ ज्ञापकस्यसामान्यापेक्षत्वादित्युक्तेः समासे॰ अहः सर्वैकदेशत्वाच्च ॥

मध्यलोकः । पुं॰ पृथिव्याम् ॥

मध्यलोकेशः । पुं॰ नृपे । राज्ञि ॥ मध्यलोकानांमर्त्यानामीशः ॥

मध्यस्थः । त्रि॰ निसृष्टे । मध्यवर्तिनि । विवदमानयोरुभयोरपिहितेषिणि ॥ उभयपक्षरहिते ॥ स्वार्थाविरोधेनपरार्थघटके ॥ यथा । एके सत्पुरुषाः परार्थघटकाः स्वार्थस्य बाधेनयेमध्यस्थाः परकीयकार्यकुशलाः स्वार्थाविरोधेनये । तेऽमीमानुषराक्षसाः परहितंयैः स्वार्थतोहन्यते॰ येतुघ्नन्तिनिरर्थकंपरहितंतेकेन जानीमहे ॥ पुं॰ पुरुषे ॥ अत्रैगुण्यात्पुरुषोहिमध्यस्थः । सुखीहिसुखे नतृप्यन्॰ दुःखीचदुःखं द्विषन्नमध्यस्थोभवति । तदुभयरहितोमध्यस्थइति॰ उदासीनइतिचाख्यायते ॥ मध्येतिष्ठति । ष्ठा॰ । कः ॥

मध्यस्थलम् । न॰ कटिदेशे ॥ यथा । कुचौमरिचसन्निभौमुरजमध्यमध्यस्थलीमहीतिमिरमञ्जरीसहचरीनरीनृत्यते । इति ॥

मध्या । स्त्री॰ मध्यमायाम् ॥ ल्यचरायाम्वृत्तौ ॥ नायिकाभेदे ॥

मध्याह्नः । पुं॰ अह्नोमध्यभागे । त्रिधाविभक्तदिनस्यमध्यभागे । पञ्चधाविभक्तस्याह्नस्तृतीयभागेवा ॥ अह्नोमध्यम् । सङ्ख्याविसायेतिज्ञापकात्समासः ॥

मध्येचित्तम् । अ॰ चित्तमध्ये ॥ मध्यंचित्तस्येतिविग्रहे॰ पारेमध्येषष्ठ्यावेति॰ अव्ययीभावः॰ निपातनादेदंतत्वम् ॥

मध्वदः । पुं॰ कर्मफलभुजिजीवे ॥ मधुकर्मफलम्॰ अत्ति । अद॰ । कर्मण्यण् ॥ संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभावः ॥

मध्वाधारः । पुं॰ सिक्थके ॥

मध्वालुः ।) न॰ कन्दविशेषे । मधु

मध्वालुकम् ।) न॰ रतायुक्तेरोमान्विते । दीर्घसुथिनीति॰ भा॰ । मौआलु दू॰ गौ॰ भा॰ ॥

मध्वासवः । पुं॰ मधूकपुष्पजातेमद्ये । माधवके ! मधुनि । माध्वीके ॥ मधूकपुष्पंमधु । तस्यासवः ॥

मध्वासववणिक् । पुं॰ शौण्डिके ॥

मध्वजा। स्त्री॰ मद्ये॥

मन:। पुं॰ जटामांस्याम्॥

मनआप:। त्रि॰ मनोज्ञे॥

मन:प्रग्रवान्। त्रि॰ प्रगृहीतमनसि। समाहितचित्ते॥

मन:प्रसाद:। पुं॰ विषयचिन्ताव्याकुलत्वराहित्ये॥ मनस: स्वच्छतायाम्॥ मनस: प्रसाद:॥

मन:शिल:। पुं॰ मन:शिलायाम्॥

मन:शिला। स्त्री॰ रक्तवर्णधातुविशेषे। कुनट्याम्। मनोह्वायाम्। नागजिह्विकायाम्। मनसिल्॰ इ॰ भा॰॥ मन:शिलागुरुर्वर्ण्यासरोष्णालेखनीकटु:। तिक्तास्निग्धाविषश्वासकासभूतकफास्रनुत्॥ मन:शिलामन्दबलंकरोतिजन्तुंध्रुवंशोधनमन्तरेण। मलानुबन्धंकिलमूत्ररोधंसशर्करंकृच्छ्रगदंचकुर्यात्॥ तालकस्यैवभेदोऽस्तिमनोगुप्तै तदन्तरम्। तालकंत्वतिपीतंस्यादेवरक्तामन:शिला॥ अथशोधनम्। पचेत्त्र्यहमजामूत्रेदोलायन्त्रेमन:शिलाम्। भावयेत्सप्तधापित्तैरजाया:साविशुध्यति॥ मन:शब्दवाच्याशिला। शाकपार्थिवादि:॥

मननम्। न॰ बुद्धौ॥ युक्तिभिरनुचिन्तने॥ ध्याने॥ असम्भावनाविपरीतभावनानिरासेनयुक्तैरनुचिन्तने॥ ऊहे॥ श्रुतस्यार्थस्याद्वितीयवस्तुनोवेदान्तार्थानुगुणयुक्तिभिरनवरतमनुचिन्तने॥ केवलपुरुषबुद्ध्योत्प्रेक्षितशुष्कतर्कव्यावृत्त्यर्थंवेदान्तार्थानुगुणेतिविशेषणम्॥ अर्थाऽसम्भावनोच्छेदीतर्कोमननमीरितम्। वेदशास्त्राविरोधाच्चतर्कोग्राह्योनचेतर:॥ आत्मन्यतीतेसर्वस्मात्सर्वरूपेऽथवातते। कोबन्ध:कश्चवामोक्षोनिर्मलंमननंकुरु॥

मन:। न॰ ज्ञानेन्द्रियविशेषे। बुद्धीन्द्रियाणांप्रधानेभगवतोविभूतौ। चित्ते। चेतसि। हृदये। स्वान्ते। हृदि। मानसे॥ अपिचास्यपर्याया: यथाभारते। मनोमहान्मतिर्ब्रह्मापूर्बुद्धि: ख्यातिरीश्वर:। प्रज्ञासंविच्चितिश्चैवस्मृतिश्चपरिपठ्यते। पर्यायवाचका: शब्दामनस: परिकीर्त्तिता:॥ इति। न्यायमतेऽस्यगुणा:। यथा। परापरत्वंसङ्ख्याद्या: पञ्चवेगाश्चमानसे। मनोग्राह्यंसुखंदु:खमिच्छाद्वेषोमति: कृति:॥ अयौगपद्याज्ज्ञानानांतस्याणुत्वमिहेष्यते। इति॥ जन्यज्ञानसामान्यंप्रतित्वङ्मनोयोग: कारणम्। त्वचोयोगोमनसाज्ञानकारणमुद्दत्युक्ते:॥ तस्यनवगुणायथा। धैर्योपपत्तिर्व्यक्तिश्चविसर्ग: कल्पनाक्षमा। सद्

सच्चाशुताचैवमनसोनववैगुणाः॥ धैर्यम् १। उपपत्तिः ऊहापोहकौशलम् २। व्यक्तिःस्मरणम् ३। कल्पनामनोरथवृत्तिः ४। विसर्गः विपरीतसर्गोभ्रान्तिः ५। क्षमा ६। सत् ० वैराग्यादि ७। असत् ० रागद्वेषादि ८। आशुता ० अस्थिरत्वम् ९। इत्यर्थः॥ अन्तःकरणे॥ अस्यचातुर्विध्यंयथा। मनोबुद्धिरहङ्कारश्चित्तंकरणमान्तरम्। संशयोनिश्चयोगर्वः स्मरणंविषयाअमी॥ तस्याध्यात्मत्वादियथा। अध्यात्मंमनइत्याहुः पञ्चभूतात्मधारकम्। अधिभूतञ्चसङ्कल्पश्चन्द्रमाश्चाधिदैवतम्॥ इति॥ तस्यस्वरूपंयथा। अनिरूप्यमदृश्यञ्चज्ञानभेदंमनः स्मृतमिति॥ तस्यप्राशस्त्यानुमापकानियथा। जनानांहृदयंसद्यः सुव्यक्तंवचनेनवै। शिष्येकलत्रेकन्यायांदौहित्रेबान्धवेपिच॥ पुत्रेपौत्रेचवचसिप्रतापेयशसिश्रियाम्। बुद्धौवारिणिविद्यायांज्ञायतेहृदयंनृणाम्इतिब्रह्मवैवर्त्तपुराणम्॥ तस्यबन्धमोक्षंप्रतिहेतुत्वंयथा। नदेहोनचजीवात्मानेन्द्रियाणिपरन्तप। मनएवमनुष्याणांकारणंबन्धमोक्षयोः। बन्धस्यविषयासङ्गिमुक्तेर्निर्विषयन्तथेति॥ तच्चवायवीयपरमाणुरूपमितिशिरोमणिमतम्। स्पर्शरहितत्वे सतिक्रियावत्त्वञ्चास्यलक्षणम्॥ अस्यक्लीबत्वमेव नपुंसकमितिज्ञात्वाप्रियायैप्रेषितंमनः। तत्तुतत्रैवरमतेहताःपाणिनिनावयम्॥ सुखदुःखाद्युपलब्धिसाधने ० इन्द्रियविशेषे॥ सङ्कल्पविकल्पात्मिकायामन्तःकरणवृत्तौ॥ तच्चप्रत्यात्मनियतत्वादनन्तंपरमाणुरूपंनित्यञ्चेतितार्किकाः॥ एकैकस्यात्मनएकैकंमनइत्यात्मनामनेकत्वान्मनसोऽनेकत्वम्॥ प्रदीपज्वालासन्तानवृत्तिसन्तानरूपेणपरिणममानमन्तःकरणद्रव्यंमननात्मकत्वान्मनइत्युच्यते॥ एकादशेन्द्रियाणांमध्येप्रवर्त्तकंमनोवासुदेवविभूतिः॥ उभयात्मकमत्रमनः सङ्कल्पकमिन्द्रियञ्चसाधर्म्यात्। एकादशस्विन्द्रियेषुमध्येमनउभयात्मकम् ० बुद्धीन्द्रियङ्कर्मेन्द्रियञ्च। चक्षुरादीनांवागादीनाञ्चमनोधिष्ठितानांस्वविषयेप्रवृत्तेः। तदसाधारणेनरूपेणलक्षयति ० सङ्कल्पकमत्रमनः। आलोचितमिन्द्रियेणवस्त्विदमितिसम्मुग्धम् ० इदमेवंनैवमितिसम्यक्कल्पयति ० विशेषणविशेष्यभावेनविवेचयतीतियावत्। यथाहुः। सम्मुग्धवस्तुमात्रन्तुप्राग्गृह्णात्यविकल्पितम्। तत् सामान्यविशेषाभ्यांक-

ल्पयन्तिमनीषिणइति ॥ तथा० अस्तिह्यालोचनं ज्ञानं प्रथमं निर्विकल्पकम् । बालमूकादिविज्ञानसदृशं शुद्धवस्तुजम् ॥ ततः परं पुनर्वस्तुधर्मैर्जात्यादिभिर्यया ॥ बुद्ध्यावसीयतेसापिप्रत्यक्षत्वेनसम्मतेति॥ सोयं सङ्कल्पलक्षणोव्यापारोमानसः समानासमानजातीयाभ्यां-व्यवच्छिन्दन् मनोलक्षयति॥ ख्यादेतत् । असाधारणव्यापारयोगिनौ यथामहदहङ्कारौनेन्द्रियम् ०एवं मनोप्यसाधारणव्यापारं नेन्द्रियं भवितुमर्हतीत्यतआहइन्द्रियञ्च० कुतः साधर्म्यात्० इन्द्रियान्तरैः । सात्विकाहङ्कारोपादानत्वञ्चसाधर्म्यम् । नत्विंद्रलिङ्गत्वम् ०महत् तत्वादीनामपि० इन्द्रलिङ्गत्वेनेन्द्रियत्वप्रसङ्गात् । तस्माद्व्युत्पत्तिनिमित्तमात्रमिन्द्रलिङ्गत्वंनप्रवृत्तिनिमित्तम् ॥ मनुतेऽनेनेतिविज्ञाननिमित्तान्तः करणे ॥ युगपज्ज्ञानानुत्पत्तिर्मनसोलिङ्गम् ॥ १६ । इतिगोतमसूत्रम् । युगपत्एककाले० एकात्मनीतिपूरणीयम् ०ज्ञानानामनुत्पत्तिर्यतः सएवधर्मोज्ञानकरणाणुत्वं मनसोलिङ्गं लक्षणमित्यर्थः । तथाहि । चक्षुरादिषु विषयसम्बन्धेपि० यस्यांसत्यभावादेकंन ज्ञानं जनयतितत्सम्बन्धात्परस्ज्ञानं जनयति० तदेवचाणु निखिलज्ञानजनकंसुखादिसाक्षात्कारासाधारणकारणं तदेकमेवलाघवात् सिद्धं मनइत्यर्थः ॥ लम्नाब्रह्मभवने ॥ मनएवमनुष्याणांकारणं बन्धमोक्षयोः । बन्धायविषयासक्तं मुक्त्यैनिर्विषयंस्मृतम् ॥ यतोनिर्विषयं नित्यं मनः कार्यं मुमुक्षुणा ॥ निरस्तविषयासङ्गं सन्निरुद्धं मनोहृदि यदायात्युन्मनीभावं तदातत्परमं पदम् ॥ तावदेवनिरोद्धव्यं यावद्धृतिगतंक्षयम् । एतज्ज्ञानञ्चध्यानञ्च शेषोन्यायस्यविस्तरः ॥ मन्यतेनेन मनुतेनेनवा । मनज्ञाने० मनुअवबोधनेवाअसुन् ॥ मनसोनैर्मल्यन्त्ववश्यंकरणीयम् । यथोक्तंश्रीदेवीभागवते । भ्रमन्सर्वेषु तीर्थेषुस्नात्वास्नात्वापुनः पुनः । निर्मलंनमनोयावत्तावत् सर्वंनिरर्थकमिति ॥

मनसा । स्त्री० विषहर्याम् । जरत्कारुमुनेः पत्न्याम् ॥

मनसादेवी । स्त्री० कद्रौ । मनसायाम् ॥ अस्याः प्रणाममन्त्रोयथा । आस्तीकस्यमुनेः माता भगिनी वासुकेस्तथा । जरत्कारुमुनेः पत्नी मनसादेवीनमोस्तुते ॥ अस्याध्यानं यथा । देवीमम्बामहीनांशशधरवदनांचारुकान्तिं वदान्यांहंसारूढामुदारामरुणितवसनांसर्वदांस

वंदैव । स्त्रीराज्यांमण्डिताङ्गीकनकमणिगणैर्नागरत्नैरनेकैर्वन्देहं साष्टनागामुरुकुचयुगलांभोगिनीं कामरूपामितितिथ्यादितत्त्वम् ॥

मनसिजः। पुं॰कामदेवे ॥ शृङ्गाररूपेणमनसिजायते स्म । जनी॰ सप्तम्यांजनेर्डः तत्पुरुषे कृतीत्यलुक् हलदन्तादितिवा ॥

मनसिशयः। पुं॰ स्मरे । कामदेवे । मनसिशेते । शीङ् । अधिकरणेशेते रित्यच् । हलदन्तादित्यलुक् ॥

मनस्कारः। पुं॰ चित्ताभोगे । मनसः सुखादौ । एकस्मिन्विषयेचित्तस्थैर्ये ॥ मनसः कारोव्यापारविशेषः। डुकृञ् । भावे घञ् । अतः कृकमीतिसत्वम् ॥

मनस्तापः। पुं॰ मनः पीडायाम् अनुतापे । पश्चात्तापे ॥ यथा । परनिन्दानिजोत्कर्षव्यसनायुक्तभाषणम् । अयुक्तंकर्मकुर्वाणोमनस्तापैर्विशुद्ध्यतीतिमहानिर्वाणतन्त्रम् ॥ ब्राह्मणंनयदादैवाच्छिन्नंयज्ञोपवीतकम् । मनस्तापेनशुद्धिः स्यादापस्तम्बोऽब्रवीन् मुनिः ॥

मनस्तालः। पुं॰ दुर्गायाः सिंहे ॥

मनस्थः। त्रि॰ मनसिस्थितवस्तुनि ॥

मनश्शनम्। न॰ त्रिवचाबुद्धौ ॥

मनस्वी । पुं॰ शूरे ॥ अभिमानिनि ॥ मनोऽस्यास्ति । असन्तत्वाद्विनिः ॥ शरभे ॥ त्रि॰ सुमनसि । प्रशस्तमनोयुक्ते ॥ प्रशंसायांविनिः ॥ क्वचिद्भूमौशय्याक्वचिदपिचपर्यङ्कशयनः क्वचिच्छाकाहारः क्वचिदपिचशाल्योदनरुचिः । क्वचित्कन्थाधारीक्वचिदपिचदिव्याम्बरधरोमनस्वीकार्यार्थीनगणयतिदुःखंनचसुखम् ॥

मनस्विनी । स्त्री॰ प्रशस्तमनसिस्त्रियाम् ॥ नान्तलक्षणोङीप् ॥

मनहंसः। पुं॰ अतिशक्वरीच्छन्दः १५ प्रभेदे ॥ सगणंविधायपयोधरद्वयसुन्दरम्॰ भगणंततोपिविधायचामरतोमरम् । मनहंसवृत्तमिदस्वपक्षदशाक्षरम् भणितम्भुजङ्गमनायकेनमनोहरम् ॥ यथा । नवमञ्जुवञ्जुलकुञ्जकूजितकोकिले॰मधुमत्तचञ्चलचञ्चरीककुलाकुले । समयेतिधीरसमीरकम्पितमानसे॰ किमुचण्डमानमनोरथेनविखिद्यसे ॥

मनाक् । अ॰ अल्पे ॥ मन्दे ॥ मननम् । मनज्ञाने । आक्प्रत्ययः ॥

मनाका । स्त्री॰ करिण्याम् । हस्तिन्याम् ॥ मन्यते । मन॰ । बलाकादयश्चेतिसाधुः ॥

मनाक्करम् । न॰ मंगल्यायाम् । मल्लिकागन्धयुक्तागुरुणि ॥ त्रि॰ ई-

षत्कर्रे ॥

मनायी । स्त्री० मनोः पत्न्याम् ॥ मनुशब्दपुंयोगे० मनोरौवेत्यैकारादेशस्ततोङीप् च् ॥

मनावी । स्त्री० मनाय्याम् ॥ मनोः स्त्रीतिपुंयोगेमनुशब्दस्यमनोरौवेत्यौकारादेशस्ततोङीप्च ॥

मनितः । त्रि० बुद्धे । ज्ञाते ॥ मन्यते स्म । मनुअवबोधने । क्तः । यस्यविभाषेत्यस्यानित्यत्वादिट् ॥

मनीकम् । न० अञ्जने ॥

मनीषा । स्त्री० बुद्धौ । धिषणायाम् शेमुष्याम् ॥ ईषणम् ० ईषा । ईष गतिहिंसादर्शनेषु । गुरोश्चहलइत्यप्रत्ययः । टाप् । मनसईषा । शकन्ध्वादिः ॥

मनीषिका । स्त्री० मनीषायाम् ॥

मनीषितम् । न० मनीषायामभिनिविष्टं मनीषितम् । प्रातिपदिकाद्धात्वर्थेबहुलमिष्ठवच्चेति० णिचि० तदन्तात्० क्तः ॥ इच्छायाम् ॥

मनीषी । पुं० ज्ञे । प्राज्ञे । धीरे । पण्डिते ॥ मनीषाऽस्यास्ति । व्रीह्यादित्वादिनिः ॥ यद्वा । मनसईषी चित्तशुद्धिक्रमेणमनसोवशीकर्त्ता ॥ मनसईषितरिसर्वज्ञईश्वरे ॥ पृषोदरादिः ॥ ब्रह्मविदि ॥ अकृतफलाभिसन्धौ । सत्त्वशुद्धिद्वारेणमहावाक्यजन्यात्ममनीषावति ॥ विवेकिनि ॥ प्रमाणकुशले ॥

मनुः । पुं० ब्रह्मणः पुत्रे ॥ सचप्रजापतिर्धर्म्मशास्त्रवक्ता च ॥ स्वायम्भुवादिषु ॥ प्रतिकल्पेचतुर्दशमनवोभवन्ति । तेषांनामानियथा । स्वायम्भुवः १ सचगायत्र्यांब्रह्मणो जातः । स्वारोचिषः १ । उत्तमः ३ । तामसः ४ । रैवतः ५ । चाक्षुषः ६ । सचध्रुवपौत्रात्रिपुञ्जयात्ब्रह्मद्रौहित्र्यांवीरणकन्यायांवैरिण्यांजातः । एतेषडतीताः । वैवस्वतः ७ । अयञ्चसूर्यात्सञ्ज्ञायां जातोवर्त्तमानएव ॥ सावर्णिः ८ । सतुसूर्याच्छायायांभविष्यति । दक्षसावर्णिः ९ । ब्रह्मसावर्णिः १० । धर्म्मसावर्णिः ११ । रुद्रसावर्णिः १२ । देवसावर्णिः १३ । इन्द्रसावर्णिः १४ । एतेभविष्यन्ति ॥ मात्स्ये नवमादिमनूनांनामान्तराण्युक्तानि । यथा० रौच्यः ९ असौरुचिप्रजापतेः पुत्रः । भौत्यः १० । असौभूतिप्रजापतेः पुत्रः । मेरुसावर्णिः ११ असौब्रह्मणः पुत्रः । ऋतुः १२ ऋतुधामा १३ । विष्वक्सेनः १४ ॥ इतिमात्स्येनवमाध्यायमारभ्यैकविंशत्यध्यायपर्यन्तंचतुर्दशमनूनांनिरूपणमस्ति ॥ ब्रह्मणोदिवसे ब्रह्मन् मनवश्चचतुर्दश । भवन्तिपरिम

यश्चतेषांकालकृतंशृणु ॥ सप्तर्षय: सुरा : शक्रोमनुस्तस्य सूनवोन्नृपा :। एककालेहिसृज्यन्ते संह्रियन्ते चपूर्ववत् ॥ चतुर्युगाणांसंख्यातअधिकाह्येकसप्तति :। मन्वन्तरंमनो : काल : सुरादीनाञ्चसत्तम ॥ अष्टौशतसहस्राणिदिव्ययासङ्ख्ययास्मृता :। द्विपञ्चाशत्तथान्यानिसहस्राण्यधिकानिच ॥ त्रिंशत्कोट्यस्तु सम्पूर्णा : सङ्ख्याता : सङ्ख्यया द्विज। सप्तषष्टिस्तथान्यानिनियुतानिमहामुने ॥ विंशतिश्चसहस्राणि कालोयमधिकंविना । मन्वन्तरस्यसङ्ख्येयंमानुषैर्वत्सरैर्द्विज ॥ मन्त्रे ॥ मनुष्ये ०। जिनभेदे ॥ प्रजापतौ ॥ कविविशेषे ॥ स्वायम्भुवप्रणीतस्मृतिविशेषे ॥ मनुते। मनुञव बोधने। शृस्वृस्निहित्रप्यसिवसिहनिक्लिदिबन्धिमनिभ्यश्चेत्यु : ॥ मन्यते। मनज्ञाने। पूर्वेण० उ :॥

मनु :। स्त्री०, मनो : पत्न्याम्॥ मनोस्त्रीतिविग्रहे० पुंयोगे० मनोरौवेत्यौकारैकाराभावे० तत्सन्नियोगशिष्टोङीप्चनभवति ॥ पृक्कायाम् ॥

मनुज :। पुं० मनुष्ये ॥ मनोर्जात :। जनी०। पञ्चम्यामितिड :॥

मनुजपति :। पुं० नरेन्द्रे ॥ मनुजानांपति : ॥ मध्यगुरुसंज्ञायाम्० ।ऽ।०॥

मनुजी। स्त्री० मनुष्याम् ॥

मनुभू :। पुं० मनुष्ये ॥

मनुराट्। पुं० कुवेरे। निधिनाथे। श्वेतोदरे ॥

मनुषी। स्त्री० मानुषस्त्रियाम्। मनुष्यस्यस्त्रीजातौ ॥ योपधप्रतिषेधे० गवयहयमुकयमनुष्यमत्स्यानामप्रतिषेधइतियोपधाज्जातेर्ङीष्। हलस्तद्धितस्येतियलोप :॥

मनुष्य :। पुं० मानुषे। मर्त्ये। मनुजे। मानवे। नरे ॥ अयन्तुअर्वाक्स्रोतोब्रह्मणोनवम : सर्गएकविधश्च। यथा। अर्वाक्स्रोतस्तुनवम : स्तत्रैकविधोनृणाम्। रजोधिका : कर्मपरादु : खेचसुखमानिन :॥ अपिच। तस्याभिध्यायत : सर्गंसत्याभिध्यायिनस्तत :। प्रादुर्बभूवचाव्यक्तादर्वाक्स्रोतस्तुसाधक :॥ यस्मादर्वाक्प्रपद्यन्ते ततोर्वाक्स्रोतसस्तु ते। तेचप्रकाशबहुलास्तमोद्रिक्तारजोधिका :॥ तस्मात्ते दु : खबहुला भूयोभूयश्चकारिण :। प्रकाशावहिरन्तश्चमनुष्यासाधकास्तु ते इतिवह्निपुराणम् ॥ शास्त्रीयज्ञानकर्मयोग्योह्ययम् ॥ अत्रपञ्चमनुष्यविभागोवाराह्याम् ६७ अध्याये ॥ मनोरपत्यम्। मनोर्जातावञ्यतौषुक्च ॥

मनुष्यतीर्थम्। न० प्रजापतितीर्थे। कनिष्ठामूले ॥

मनुष्यधर्मा । पुं० धनदे । श्रीदे । कुवेरे ॥ मनुष्यस्येवधर्म्म आचार : । श्मश्रुलत्वादिर्वास्य । धर्मादनिच्केवलात् ॥

मनुष्ययज्ञ : । पुं० अतिथिपूजने । नृपयज्ञे ॥

मनुष्यलोक : । पुं० अधिकृतब्राह्मणादिविशिष्टदेहे ॥

मनोगुप्ता । स्त्री० नागजिह्वायाम् । मन : शिलायाम् ॥ मनसागुप्ता । कर्तृकरणसमास : ॥ इक्षुप्रभेदे । मनोगुप्तावातहरीतृष्णामयविनाशिनी । सुशीतामधुरातीवरक्तपित्तप्रणाशिनी ॥

मनोज : । पुं० कामदेवे ॥ मनसिजायतेशृङ्गारादिरूपेणप्रादुर्भवति । जनी० । सप्तम्यांजनेर्ड : । तत्पुरुषेकृतिबहुलमितिबहुलग्रहणात्लुगभावाभाव ॥

मनोजन्मा । पुं० कामदेवे ॥ मनसोजन्मयस्यस : ॥

मनोजव : । पुं० हरौ ॥ मनसोवेगइवजवोस्यसर्वगतत्वात् ॥ हनुमति मनसोवेगे ॥ त्रि० पितृसन्निभे । पितृतुल्ये । अतिशयवेगवति ॥ जवति । जु : सौत्र : । अच् । मनोजःवेगवद्यस्मिन् ॥

मनोजवस : । पुं० पितृसन्निभे ॥ मनोजवतेस्मिन् । औणादिकोऽस : ॥

मनोजवृद्धि : । पुं० कामवृद्धिक्षुपे ॥

मनोज्ञम् । न० सरलकाष्ठे ॥ त्रि० शोभने । मनोहरे । सुन्दरे । रुचिरे ॥ मनसाजानाति । इगुपधेतिक : । निवृत्तप्रेषणोत्रजानाति : ॥

मनोज्ञा । स्त्री० मन : शिलायाम् ॥ राजपुत्र्याम् ॥ बन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥ जात्याम् ॥ मदिरायाम् ॥ स्थूलजीरके ॥

मनोनाश : । पुं० मनसोलये ॥ मनसोनाशोनामवृत्तिरूपपरिणामंपरित्यज्यसर्ववृत्तिविरोधिनानिरोधाकारेणपरिणाम : ॥ सहस्रांकुरशाखात्मफलपल्लवशालिन : । अस्यसंसारवृक्षस्यमनोमूलमितिस्थितम् ॥ संकल्पमेवतन्मन्ये संकल्पोपशमेनतत् । शोषयामियथाशोषमेतिसंसारपादप: ॥ प्रबुद्धोस्मिप्रबुद्धोस्मिदृष्टश्चौरोमयात्मन: । मनोनामनिहन्म्येनंमनसाहंचिरंहत: ॥ इतिजनक: ॥ वशिष्ठोप्याह । अस्यसंसारवृक्षस्यसर्वोपद्रवदायिन : । उपायएकएवास्तिमनस : स्वस्यनिग्रह : ॥ मनसोभ्युदयोनाशोमनोनाशोमहोदय : । ज्ञोमनोनाशमभ्येतिमनोज्ञस्यहिशृङ्खला ॥ तावन्निशीववेतालावल्गन्तिहृदिवासना : । एकतत्त्वदृढाभ्यांसाद्यावन्नविजितंमन : ॥ प्रक्षीणचित्तदर्पस्यनिगृहीतेन्द्रियद्विष : । पद्मि

न्यद्भवहेमन्ते चीयन्ते भोगवासना : ॥ हस्तंहस्तेनसम्पीड्यदन्तैर्दन्तान्विचूर्ण्य च । अङ्गान्यङ्गै : समाक्रम्य जयेदादौस्वकंमन : ॥ एतावतिभूमितलेसुभगास्ते साधुचेतना : पुरुषा: । पुरुषकथासुचगण्यानजितायेचेतसास्वेन ॥ हृदयबिलेकृतकुण्डलउल्वणकलनाविषोमनोभुजग : । यस्योपशान्तिमागतमुदितंतमव्ययंवन्दे ॥ इति ॥ द्वौक्रमौचित्तनाशस्य योगोज्ञानञ्चराघव । योगस्तद्वृत्तिरोधोहिज्ञानंसम्यगवेक्षणम् ॥ असाध्य : कस्यचिद्योग : कस्यचिद्ज्ञाननिश्चय : । प्रकारौद्वौततोदेवोजगादपरमेश्वर : ॥ इतिच ॥ मनोनाशाभ्यासस्तु० अत्यन्ताभावसम्पत्तौज्ञातुर्ज्ञेयस्यवस्तुन : । युक्त्याशास्त्रैर्यतन्तेयेतेप्यत्राभ्यासिन : स्थिता : ॥ ज्ञातृज्ञेययोर्मिथ्यात्वधीरभावसम्पत्ति : ० स्वस्वरूपेणाप्यप्रतीतिरत्यन्ताभावसम्पत्ति : । युक्तिर्योग : । सोयंमनोनाशाभ्यास : ॥

मनोन्मनी । स्त्री० योगिनोऽवस्थाविशेषे ॥ यथाहुर्योगतारावल्यांश्रीशङ्कराचार्या : । नेत्रेयथोन्मेषनिमेषशून्येवायुर्यथावर्जितरेचपूर : मनश्चसङ्कल्पविकल्पशून्यंमनोन्मनीसामयिसन्निधत्ताम् ॥ चित्तेन्द्रियाणांचिरनिग्रहेणश्वासप्रवाहेशमितेसमस्ते । निवातदीपायुतनिश्चलाङ्गामनोन्मनीसामयिसन्निधत्तामिति ॥

मनोभव: । पुं० कामदेवे ॥ मनसिभवोऽस्य ।

मनोभू: । पुं० कन्दर्प्पे । मनसा० मनस :मनसिवाभवति। भुव: क्विप् ॥

मनोमय:। पुं० पञ्चकोषान्तर्गततृतीयकोषे । इच्छाशक्तिमति० करणरूपेमनस्तुकर्मेन्द्रियै : सहितंमनोमयकोषोभवतीति ॥ अहन्तांममतांदेहेगृहादौचकरोतिय : । कामाद्यवस्थयाभ्रान्तोनासावात्मामनोमय : ॥ आत्मनि ॥ मनोवृत्तिभिर्विभाव्यमानत्वात् ॥ त्रि० मन : प्राये ॥

मनोयोनि : । पुं० कामदेवे ॥ मनोयोनिरस्य ॥

मनोरथ : । पुं० इच्छायाम् । स्पृहायाम् ॥ मनएवरथोऽत्र । मनसोरथइववा ॥ मनोरथानांनसमाप्तिरस्तिवर्षायुतेनाप्यथवाब्दलक्षै : । पूर्णेषुपूर्णेषुपुनर्नवानामुत्पत्तय:सन्तिमनोरथानाम् त्रि० मनस्तुष्टिकरे। चित्तपरिकल्पिते० चित्तपरिच्छेद्येमनस्यन्तर्वर्तमाने ॥

मनोरम : । त्रि० सुन्दरे । रुचिरे । चारुणि । सुषमे । साधौ । शोभने ॥ मनोरमयति । रम् ० । ण्यन्त : । कर्मण्यण् ॥ दक्षिणपश्चिमद्वारगृहे ॥

मनोरमा । स्त्री॰ मनोज्ञायाम् । कान्तायाम् । मञ्जुलायाम् । मनोहरायाम् । सुंदर्याम् ॥ बुद्धशक्तिविशेषे । तारायाम् । लोकेश्वरात्मजायाम् ॥ पङ्क्तिश्छन्दः १० प्रभेदे । यथानरजगैर्भवेन्मनोरमा । यथा । तरणिजातटे विहारिणी॰ व्रजविलासिनीविलासतः । सुरारिस्तनुः पुनातु वः । सुकृतशालिनांमनोरमा ॥

मनोवती । स्त्री॰ ब्रह्मणः पुर्याम् ॥ यथा । चतुर्द्दशसहस्राणियोजनानां स्वयम्भुवः । मध्ये मनोवतीनामपुरीलोकेशवन्दिता ॥ याचकारारुणानुच्चैर्वियन्मार्गान्महः श्रिया । सावित्याः स्पर्द्धमानेवस्वर्गकामातिवर्तिनी ॥ तस्यामुपासतेदेवामुनयश्चमहौजसः । महायोगीश्वरंसिद्धैर्यमाद्यैर्भूतवैधसम् ॥ मध्ये॰ इन्द्राद्यष्टदिक्पानाममरावत्याद्यष्टपुरीणांमध्यइत्यर्थः ॥ इतिमृगेन्द्रसंहिता ॥

मनोवित् । पुं॰ लोकायतभेदे । सहिभ्रान्त्यामनएवात्मेतिनिश्चिनोति । मनसः स्वातन्त्र्याच्च॰ घटवदनात्मत्वात्॰ करणत्वाच्चदीपवदात्मत्वायोगात् ॥

मनोहतः । त्रि॰ प्रतिहते । कृतमनोभङ्गे ॥ मनोहतंयस्यसः ॥

मनोहरः । पुं॰ कुन्दवृक्षे ॥ न॰ सुवर्णे ॥ त्रि॰ मनोज्ञे ॥ मनोहरति हरतेरनुद्यमने॰ इत्यच् ॥

मनोहरा । स्त्री॰ जातीवृक्षे ॥ स्वर्णयूथ्याम् ॥ मनोज्ञायाम् ॥ टाप् ॥

मनोहर्त्ता । त्रि॰ मनोहरणकर्त्तरि ॥

मनोहारि । न॰ सुन्दरवाक्ये ॥ त्रि॰ मनोहरे ॥ प्रिये ॥

मनोह्वा । स्त्री॰ मनःशिलायाम् ॥ मनःशब्देह्वयते । ह्वेञ्शब्दे । आतश्चोपसर्गइत्यङ् । टाप् ॥

मन्तव्यः । त्रि॰ ज्ञेये ॥ मननीये । भाव्ये । विभावनीये ॥ मन्तव्यश्चोपपत्तिभिः ॥

मन्तुः । पुं॰ अपराधे ॥ मनुष्ये ॥ प्रजापतौ ॥ न॰ मन्त्रणायाम् ॥ मन्यते । मनज्ञाने । कमिमनिजनीत्यादिना॰ तुः ॥

मन्ता । पुं॰ मन्त्रिणि ॥ मन्यते । मन । बहुलमन्यत्रापीति॰ तृच् ॥

मन्त्रः । पुं॰ वेदविशेषे ब्राह्मणभिन्ने वेदभागे । याज्यापुरोनुवाक्यादौ । देवेभ्योयेनोद्दिश्यहविर्दीयतेतत्र ॥ स्वरतोवर्णतोवाहीनस्यमन्त्रस्यानिष्टफलजनकत्वमुक्तं शिक्षायांमहाभाष्ये च । मन्त्रोहीनः स्वरतोवर्णतोवा मिथ्याप्रयुक्तोनतमर्थमाह । सवाग्वज्रोयजमानंहिनस्तियथेन्द्रशत्रुः स्वरतोपराधादितिशिक्षा । दुष्टः

शब्दः स्वरतइतिभाष्येपाठः। दुष्टान्शब्दान् माप्रयुक्ष्महीत्यध्येयंव्याकरणमिति ॥ अत्रकैयटः। स्वरेणस्वरतः। आद्युदात्तत्वात्तसिः। मिथ्याप्रयुक्तइति। यदर्थं प्रतिपादनायप्रयुक्तस्ततोऽर्थान्तरं स्वरवर्णदोषात् प्रतिपादयन्नाभिमतमर्थमाहेत्यर्थः। वागेववज्रोहिंसकत्वात्यथेन्द्रशत्रुशब्दः स्वरदोषात्यजमानंहिंसितवानित्यर्थः। इन्द्रस्याभिचारोवृत्रेणारब्धः। तत्रेन्द्रशत्रुर्वर्द्धस्वेतिमन्त्रऊहितः। तत्रेन्द्रस्यशमयिताशातयितावाभवेतिक्रियाशब्दोऽत्रशत्रुशब्दआश्रितोनतुरूढिशब्दः। तदाश्रयणेहिबहुव्रीहितत्पुरुषयोरर्थाभेदः। तत्रेन्द्रादिमित्रत्वे सिद्धेसतिइन्द्रस्यशत्रुर्भवेत्यत्रार्थेप्रतिपाद्येअन्तोदात्तेप्रयोक्तव्येआद्युदात्तस्त्विजाप्रयुक्तइत्यर्थान्तराभिधानादिन्द्रएव॰वृत्रस्यशातयिता सम्पन्नः। इन्द्रशत्रुत्वस्यविधेयत्वात्सम्बोधनविभक्तेरनुवाद्यविषयत्वादिहाभावः। यथाराजाभवयुध्यस्वेति। ऊह्यमानस्यचामन्त्रत्वात्यज्ञकर्मणीतिजपादिपर्युदासेमन्त्राणामेकश्रुतिर्विधीयमानानेहभवतीति ॥ * ॥ मन्त्रान्तेकर्म्मसन्निपातइतिन्यायः ॥ प्रयोगसमवेतार्थस्मारकेवेदभागे॥ मन्त्राणांतादृशार्थस्मारकत्वेनैवार्थवत्त्वम्॰ नतुतदुच्चारणमदृष्टार्थं सम्भवति। दृष्टफलकत्वे॰ अदृष्टकल्पनायाअन्याय्यत्वात्। नचदृष्टार्थस्मरणस्यप्रकारान्तरेणापि सम्भवात् मन्त्राम्नानंव्यर्थमितिवाच्यम्। मन्त्रैरेवस्मर्त्तव्यमितिनियमविध्याश्रयणात् ॥ देवादीनांसाधने। मायावीजादौ ॥ गुह्यवादे। रहसिकर्त्तव्याऽवधारणे। मन्त्रणायाम् ॥ तस्यच॰ पञ्चाङ्गानिभवन्ति। तानिच। कर्मणामारम्भोपायः॰ पुरुषद्रव्यसम्पत्॰ देशकालविभागः॰ विनिपातप्रकारः॰ कार्यसिद्धिरिति ॥ मन्त्रमूलंयतो राज्यमतोमन्त्रंसुरक्षितं। कुर्याद्यथातन्नविदुः कर्मणामाफलोदयम् ॥ गिरिपृष्ठंसमारुह्यप्रासादंवा रहोगतः। अरण्येनिःशलाकेवा मन्त्रयेदविभावितः॥ षट्कर्णोभिद्यतेमन्त्रश्चतुष्कर्णःसधार्यते। द्विकर्णस्यतुमन्त्रस्यब्रह्माप्येकोन बुध्यते॥ मन्त्रते॰ मन्त्रणंवा। मत्रिगुप्तभाषणे। घञ्॥ पञ्चमराशौ।

मन्त्रकृत्। पुं॰ मन्त्रिणि। मन्त्रणाकारके ॥ मन्त्रान्कृतवान्। सुकर्मपापमन्त्रपुण्येषुकृञइति क्विप्॥ मन्त्रस्रष्टरि ॥ दौत्यकृति ॥ मन्त्राणांद्रष्टरि॰प्रयोक्तरि-

च ॥

मन्त्रगण्डकः । पुं० विद्यायाम् ॥

मन्त्रगूढः । पुं० चरे ॥ मन्त्रोगूढोयस्मिन् ।

मन्त्रगृहम् । न० मन्त्रणागारे ॥

मन्त्रजा । स्त्री० मन्त्रशक्तौ ॥

मन्त्रजिह्वः । पुं० वह्नौ ॥

मन्त्रज्ञः । पुं० चरे ॥ त्रि० । मन्त्रविदि ॥

मन्त्रज्वालः । पुं० अग्नौ ॥

मन्त्रणम् । न० मन्त्रे ॥ मत्रि० । भावे ल्युट् ॥ मन्त्रणायाम् ॥

मन्त्रणा । स्त्री० मन्त्रे ॥ रहसिकर्त्तव्यावधारणे ॥ तत्रवर्णनीयानि यथा । मन्त्रे पञ्चाङ्गताशक्तिषाड्गुण्योपायसिद्धयः । उदयाश्चिन्तनीयाश्वस्थैर्यैर्न्नित्यादिसूक्तयः ॥

मन्त्रणागारम् । न० मन्त्रगृहे ॥

मन्त्रदः । त्रि० मन्त्रदातरि ॥

मन्त्रदाता । त्रि० मन्त्रप्रदानकर्त्तरि । श्रीगुरौ ॥ अदीक्षितस्यमूर्खस्यनिष्कृतिर्नास्तिनिश्चितम् । सर्वकर्मस्वनर्हश्चनरकेतत्पशोः स्थितिः ॥ जन्मदाताऽन्नदाताचामातान्ये गुरवस्तथा । पारेकर्त्तुंन शक्यन्ते घोरेसंसारसागरे ॥ विद्यामन्त्रज्ञानदातानिपुणः पारकर्म्मणि । नशक्तः शिष्यमुद्धर्त्तुमीश्वरस्त्वीश्वरोऽपरः ॥

मन्त्रदीधितिः । पुं० अग्नौ ॥

मन्त्रनिर्णयः । पुं० मन्त्रनिश्चये ॥ यथा । मन्त्रमूलंयतोराज्यंततोमन्त्रंसुरक्षितम् । कुर्याद्यथातन्नविदुः कर्मणामाफलोदयात् ॥ अर्थानर्थौहियत्रोभौसंशयस्थपरीक्ष्यते । समंत्रइतिविज्ञेयः शेषास्खलुविभ्रमाः ॥ एकमेवविषंहन्तिशस्त्रेणैकश्चवध्यते । सराष्ट्रसम्प्रदंहन्तिराजानंमंत्रविप्लवः ॥ करिष्यन्नप्रभाषेतकृतान्येवतुदर्शयेत् । धर्मार्थकामकार्याणि कृतोमंत्रोनभिद्यते ॥ गिरिपृष्ठमुपारुह्यप्रासादंवारहोगतः ॥ स्वपथेनिःशलाकेवातत्रमंत्रोविधीयते ॥ तत्रसामप्रयोक्तव्यं कार्येषुगुणवत्स्वपि । दानंलुब्धेपिभेदश्चशङ्कितेष्वपिनिश्चयः ॥ जडमूकांधवधिरांस्तिर्यग्योनीन्वयोधिकान् । स्त्रीम्लेच्छव्याधितव्यङ्गान्मंत्रकालेनिषेधयेत् ॥ इतिसम्यक्कृतः प्रोक्ताराजनीतिरियंमया । यत्त्रिवर्गाविरुद्धंस्याद्राजनीतिस्तदुच्यते ॥ इतियुक्तिकल्पतरौनीतियुक्तिः ॥

मंत्रपूतः । त्रि० मंत्रेणपवित्रीकृते ॥

मंत्रपूतात्मा । पुं० गरुडे ॥ त्रि० मंत्रेणपवित्रात्मनि ॥

मंत्रवित् । पुं० चरे ॥ मंत्रं

वेत्ति । विद्० । क्विप् ॥ त्रि० मंत्रज्ञातरि ॥

मंत्रवेश्म । न० मंत्रगृहे । चिन्तोद्वसिते ॥

मंत्रशक्तिः । स्त्री० राज्ञांशक्तिविशेषे । ज्ञानबले ॥ सन्ध्यादिषस्यांयथावत्स्थापनं ज्ञानबलंमंत्रशक्तिः । पञ्चाङ्गमंत्रोमंत्रशक्तिरित्यन्ये ॥

मंत्रस्पृक् । त्रि० मंत्रकरणकस्पर्शकर्त्तरि ॥

मंत्रितः । त्रि० मन्त्रेणसंस्कृते । अभिमंत्रिते ॥

मन्त्री । त्रि० उपदेष्टरि । साधके ॥ पुं० मन्त्रजातकर्त्तव्यनिश्चयकर्त्तरि । धीसचिवे । अमात्ये ॥ कार्यसहायाः सचिवावुद्धिसहायाश्चमन्त्रिणः प्रोक्ताइतिभेदः । तल्लक्षणंयथा । मन्त्रीभक्तः शुचिः शूरोऽनुरक्तोवुद्धिमान्क्षमी । आन्वीक्षिक्यादिकुशलः परिच्छेदीसुदेशजः ॥ विद्यादिगुणसम्पन्ना विप्राः कार्याह्रिमन्त्रिणः । यथोक्तंकालिकापुराणे । मन्त्रिणस्तुनृपः कुर्य्याद्विप्रान्विद्याविशारदान् । विशुद्धांश्चकुलीनांश्चधर्मार्थकुशलानृजून् ॥ मन्त्रयेत्तैः समंकालेनात्यर्थंबहुभिश्चरेत् एकैकेनैवकर्त्तव्यंमन्त्रस्तुविनिश्चयम् ॥ व्यस्तैश्चैवसमस्तैश्चवान्यस्यव्यपदेशतः

। स्वयंवृत्तंमन्त्रंगृहंस्थूलआरुह्यमन्त्रयेत् ॥ अरण्येनिःशलाकेवानयामिन्यांकदाचन । शिशून्शाखामृगान्पण्डान्शुकान्वैसारिकांस्तथा ॥ वर्जयेत्मन्त्रगेहेषुमनुष्यानुद्धतांस्तथा । दूषणंमन्त्रभेदेषुनृपाणांयत्रजायते ॥ नतत्सम्यक्समाधातुंदक्षैर्नृपशतैरपीति ॥ अपिचमत्स्यपुराणे । वहुभिर्मंत्रयेत्कामंराजामंत्रंपृथक्पृथक् । मंत्रिणामपिनोकुर्यात्मंत्रीमंत्रप्रकाशनम् ॥ नक्वचित्कस्यविश्वासोभवतीहसदानृणाम् । निश्चयश्चसदामंत्रेकार्यएकेनसूरिणा ॥ भवेद्वानिश्चयावाप्तिः परवुद्ध्यनुजीवनात् । एकस्यैवमहीभर्त्तुर्भूयः कार्योविनिश्चयः ॥ इति ॥ मंत्रोगुप्तभाषणमस्यास्ति । अतइनिः ॥ यद्वा । अवश्यंमंत्रयते । मंत्रिगुप्तभाषणे । आवश्यकेणिनिः ॥ यद्वादिणिन्यन्तोवा ॥

मन्थः । पुं० मन्थानदण्डे ॥ दिवाकरे ॥ साक्तवे । द्रवद्रव्यसंयुक्तेषुसक्तुषु । यथा । सक्तुभिः सर्पिषाभ्यक्तैः शीतवारिपरिप्लुतैः । नात्यच्छोनातिसान्द्रश्चमन्थइत्यभिधीयते ॥ पेयविशेषेयथा । जलेचतुष्पलेशीतेक्षुण्णद्रव्यंपलंक्षिपेत् । मृत्पात्रेमन्थयेत्सम्यक्तस्माच्चद्विपलंपिवेत् ॥ क्षुण्णंचूर्णीकृतंमन्थयेत्० मर्द्दनीयात् ॥

नेत्ररोगे ॥ नेत्रमले ॥ मारणे ॥ मथ्यतेऽनेन । मथिर्हिंसासंक्लेशनयोः । हलश्चेतिघञ् ॥ मन्थने ॥

मन्थजम् । न० नवनीते ॥

मन्थदण्ड : । पुं० मन्थाने । मन्थानदण्डे । रई० डू० भा० ॥

मन्थनम् । न० विलोडने ॥ कुन्थने ॥ पुं० मन्थानदण्डे ॥

मन्थनघटी । स्त्री० दधिमन्थनपात्रे ॥

मन्थनी । स्त्री० गर्गर्याम् । मन्थनपात्रे ॥ मथ्यतेऽस्याम् । मन्थविलोडने । करणेतिल्युट् ॥

मन्थर : । पुं० कोषे ॥ फले ॥ वाधे ॥ मन्थाने ॥ सूचके मन्दगामिनि ॥ योद्धरि ॥ कोपे ॥ केशे ॥ न० कुसुम्भाम् ॥ त्रि० मन्दे ॥ पृथौ ॥ वक्रे ॥ मन्दगामिनि ॥ जडे ॥ सूचके ॥ नीचे ॥ मन्थतिपादौ । मथि० । वाहुलकादरन् ॥

मन्थरा । स्त्री० कैकेय्यादास्याम् ॥

मन्थरु : । पुं० कुठेरौ । चामरवाते ॥

मन्थशैल : । पुं० मन्दराचले ॥

मन्था । स्त्री० मेथिकायाम् ॥

मन्थान : । पुं० मन्थदण्डे । वैशाखे रई० डू० भा० ॥ आरग्वधे ॥ न० गायत्रीच्छन्द : ६ प्रभेदे ॥ यथा । कर्णध्वजानन्दमाधायनित्यञ्च । वर्णैरसैर्यत्तु मन्थानमेतत्तु ॥ यथा । शीतांशुवक्त्रायपाथोजनेत्राय । वन्दस्वनन्दस्यभव्यायपुत्राय ॥ मन्थति । मथि० । वाहुलकादानच् ॥

मन्थानक : । पुं० तृणभेदे । रहिते । दृढमूले । तृणाङ्घ्रिपे ॥

मन्थिनी । स्त्री० दधिमन्थनपात्रे । गर्गर्याम् । कलश्याम् । मधानी० डू० भा० ॥

मन्द : । पुं० शनैश्चरे ॥ हस्तिजात्यन्तरे ॥ शीर्णपादे । यमे ॥ प्रलये ॥ त्रि० अतीक्ष्णे । अलसे । शीतके ॥ मूर्खे ॥ स्वैरे ॥ अभाग्ये । भाग्यरहिते ॥ रोगिणि ॥ अल्पे ॥ मद्रते ॥ खले ॥ अशुद्धचित्तत्वेनज्ञानाधिकारमप्राप्ते ॥ मन्दते । मदिस्तुतिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु । पचाद्यच् ॥ न० ईषदर्थे ॥

मन्दग : । त्रि० मृदुगामिनि । अशीघ्रगे ॥

मन्दगति : । पुं० शनौ ॥ त्रि० मन्दगामिनि ॥

मन्दगामी । त्रि० मन्दगमनशीले । मन्थरे ॥ मन्दं गच्छति० तच्छील : । गम्लृ० । सुप्यजातावितिणिनिः

मन्दजननी । स्त्री०सूर्यपत्न्याम् । शनिमातरि । छायायाम् । तपत्याम् ॥

मन्दट : । पुं० पारिभद्रवृक्षे ॥

मन्दता । स्त्री० आलस्ये । मन्दत्वे ॥

मन्दनम् । न० स्तोत्रे । मन्दते । मदि । कॄपॄवृजिमन्दीत्यादिनाक्यु : ॥

मन्दप्रज्ञ : । त्रि॰ जडबुद्धौ ॥ मन्दाजडाप्रज्ञाधीर्यस्यस : ॥

मंदभाग्य : । त्रि॰ विघ्नाकुले ॥

मंदभू : । पुं॰ मन्दभूमौ ॥

मन्दर : । पुं॰ मन्थशैले ॥ मन्दारपादपे । स्वर्गे ॥ हारभेदे ॥ मेरोर्द्वार्थेप्राच्यांदिशिश्व तवर्णे पञ्चाशत् सहस्रोच्छ्रायेविष्कम्भशैले ॥ तत्र योजनसहस्रोन्नतिमान्कदम्बपादपोस्ति । सुराङ्गनाक्रीडाप्रधानोद्रि मन्दर : । न॰ वर्णवृत्तान्तरे ॥ छन्दसिभोयदि । मन्दरमच्युति ॥ शङ्करशङ्कर । वैरिभयङ्कर ॥ त्रि॰ बहुले ॥ मन्दे ॥

मन्दिरहरिण : । पुं॰ जम्बुद्वीपोपद्वीपविशेषे ॥

मन्दसान : । पुं॰ अग्नौ ॥ जीवे ॥ निद्रायाम् ॥ मन्दते । मदि॰ । स्तुत्यिस्वपिमन्दिसहिभ्य : किदित्यसानच् ॥ वेदभाष्येयौगिकार्थएवपुरस्कृत : ॥

मन्दा । स्त्री॰ सङ्क्रान्तिविशेषे ॥ अजादित्वाट्टाप् ॥

मन्दाकम् । न॰ स्तवने ॥

मन्दाकिनी । स्त्री॰ वियद्गङ्गायाम् । स्वर्णद्याम् । सुरदीर्घिकायाम् ॥ प्रधानधारायास्वर्गेसाचमन्दाकिनी स्मृता । योजनायुतविस्तीर्णाप्रस्थे नयोजनास्मृता ॥ क्षीरतुल्यजलाशुद्धस्वच्छतुङ्गतरङ्गिणी । वैकुण्ठाद् ब्रह्मलोकस्ततः स्वर्गं समागता ॥ सङ्क्रान्तिविशेषे ॥ यथा । बुधेमैत्रसंज्ञे तुमन्दाकिनीसानृपाणान्तुसौख्यं भवेत्तत्रमासे ॥ जगतीच्छन्द: १२ प्रभेदे ॥ ननररघटितातुमंदाकिनी । यथा । बलिदमनविधौवभौसङ्गता॰ पदजलरुहियस्यमंदाकिनी सुरनिहितसिताम्बुजस्रङ्निभाहरतुजगदघं सपीताम्बर : ॥ संदमकति॰ तच्छीला । अककुटिलायांगतौ । सुपीतिणिनि : । ङीप् ॥

मंदाक्रान्ता । स्त्री॰ अत्यष्टिच्छंद : १७ प्रभेदे ॥ मंदाक्रान्ताम्बुधिरसनगैर्मोभनौतौगयुग्मम् । यथा । प्रेमालापै : प्रियवितरणै : प्रीणितालिङ्गनाद्यै र्मंदाक्रान्तातदनुनियतंबध्यतामेतिबाला । एवंशिक्षावचनसुधयाराधिकाया : सखीनांप्रीत: पायात् स्मितसुवदनोदेवकीनंदनोन : ॥

मंदाक्षम् । न॰ लज्जायाम् ॥ मंदमक्षं वागाद्यत्र ॥

मंदाग्नि: । पुं॰ अर्कनिष्कासनाथाग्निविशेषे ॥ कफद्वाराल्पजठरानले ॥ तस्यनिदानादियथा । मंदस्तीक्ष्णोथ विषम : समश्चेतिचतुर्विध : । कफपित्तानिलाधिक्यात्तत्साम्याज्जाठरोऽनल : ॥ विषमोवातजान्रोगांस्तीक्ष्ण : पित्तसमुन्नतान् करो

त्यग्निस्तथामंदोविकारान्कफसम्भवान्।। समासमाग्नेरशितामात्रा सम्यग्विपच्यते। अल्पापिनैवमंदाग्नेर्विषमाग्नेस्तुदेहिन:॥ कदाचित्पच्यतेसम्यक् कदाचिच्चनपच्यते॥ इति॥ तस्यौषधंयथा। चित्रकस्याष्टभागानिशूरणस्यचषोडश। शुण्ठ्याश्चत्वारिभागानिमरिचानांद्वयंतथा॥ पिप्पलीपिप्पलीमूलंविडङ्गानांचतुष्टयम्। अष्टौमूषलिभागाश्चत्रिफलायाश्चतुष्टयम्॥ द्विगुणेनगुडेनैषांमोदकानिह्कारयेत्। तद्भक्षणमजीर्णंहिपाण्डुरोगञ्चकामलाम्॥ अतिशोषितमन्दाग्निप्लीहाद्यञ्चनिवारयेत्। इ०॥

मन्दायु:। त्रि० अल्पायुषि॥

मन्दार:। पुं० सुरद्रुमविशेषे। पारिभद्रे। निम्बतरौ। बकायन० इ० भा०॥ अर्कपर्णे। आक० इ० भा०॥ मन्दते० मोदयति। मदिस्तुत्यादौ। अञ्जिमदिमन्दिभ्यआरन्॥ मन्दाआरायस्य॥ यद्वा॥ मन्दाआराधाराअस्यसरलत्वात्॥ मन्दमृच्छतिवा ऋगतौ॥ कर्म्मण्यण्॥ मन्दानियर्त्ति। अण्। मन्दैरर्यतेवा। घञ्॥ तीर्थविशेषे॥

मन्दारु:। पुं० पारिजाते॥ मन्दते। मदि०। बाहुलकादारु:॥

मन्दिकुकुर:। पुं० मत्स्यविशेषे॥

मन्दिर:। पुं० मकरावासे। समुद्रे॥ जानुपश्चाद्भागे॥ न० नगरे॥ अगारे। निशान्ते। वस्त्ये। सदने॥ देवतागृहे॥ मन्दते० मन्द्यते० सुप्यतेऽत्रवा। मदि०। इषिमदिमुदीतिकिरच्॥

मन्दिरपशु:। पुं० बिडाले॥

मन्दिरा। स्त्री० मन्दिरे॥ अजादित्वाट्टाप्॥

मन्दुरा। स्त्री० वाजिशालायाम्॥ शयनीयार्थवस्तुनि। मादरी० इ० भा०॥ मंदतेऽत्र। मदिस्तुत्यादौ। मन्दिवासीत्युरच्॥

मंदेह:। पुं० राक्षसविशेषाणांसंज्ञायाम्॥ यथा। सन्ध्याकालेतुसम्प्राप्तेरौद्रेपरमदारुणे। मंदेहाराक्षसाघोरा: सूर्यमिच्छन्तिखादितुम्॥ प्रजापतिकृत: शापस्तेषांमैत्रेयरक्षसाम्॥ अक्षयत्वंशरीराणांमरणञ्चदिनेदिने॥ तत: सूर्यस्यतैर्युद्धंभवत्यत्यन्तदारुणम्। ततोद्विजोत्तमास्तोयंप्रक्षिपन्तिमहामुने॥ ओङ्कारब्रह्मसंयुक्तंगायत्र्याभिमन्त्रितम्। तेनदह्यन्तितेपापावज्रीभूतेनवारिणा इत्यादिविष्णुपुराणेद्रष्टव्यम्॥

मंदोदरी। स्त्री० रावणस्यपत्न्याम्। मयासुरस्यपुत्र्याम्॥

मंदोदरीश। पुं० रावणे॥ मंदो

दर्या : ईश : ॥

मन्दोदरीसुत : । पुं० इन्द्रजिति ॥

मन्दोष्णम् । न० ईषदुष्णे ॥ मन्दश्च तदुष्णञ्च ॥ त्रि० तद्वति ॥

मन्द्र : । पुं० गम्भीरध्वनौ ॥ मेघादिशब्दे ॥ मन्दते । मदि० । स्फायितञ्चीतिरक् । वाद्यविशेषे । मृदङ्गके ॥ त्रि०गम्भीरध्वनिवति ॥

मन्मथ : । पुं० कामदेवे । कुसुमायुधे ॥ कपित्थे ॥ मननंमत्०चेतना । मन० । सम्पदादित्वात्क्विप् । गमादीनांक्वावितिनलोप : । ह्रस्वस्येतितुक् । मथतीतिमथ : । मथि० । अच् । मतोज्ञानस्यमथ : मन्मथ : ॥ मनोमथ्नातिवा । पृषोदरादि : । मिथुनलग्ने ॥ वत्सरविशेषे । २९ ॥ सरोगंचतथादेविदाहज्वरसमन्वितम् । अभिभूतंजगत्सर्वंमन्मथेसुरपूजिते ॥

मन्मथानन्द : । पुं० महाराजचूते ॥

मन्मथालय : । पुं० आम्रे ॥

मन्मन : । पुं० गद्गदध्वनौ ॥ न०दम्पत्यो : शनैर्भाषणे । सुरतेकर्णमूलेषुयच्चदेशीयभाषया । दम्पत्योर्जल्पितंमन्दंमन्मनंतंविदुर्बुधा :॥

मन्मनस्क : । त्रि० मन्मनसि ॥ मय्येवमन : सङ्कल्पात्मकंयस्य ॥

मन्मय : । त्रि० मदेकचित्ते ॥ मांपरमात्मानंतत्पदार्थंत्वंपदार्थाभेदेनसाक्षात्करणशीले ॥

मन्या । स्त्री० ग्रीवाया : पश्चाद्भागे०स्थितायांशिरायाम् ॥ गलपार्श्वशिरायाम् ॥ मन्यतेऽनया । संज्ञायांसमजेतिक्यप् ॥

मन्याका । स्त्री० मन्यायाम् ॥

मन्यु : । पुं० क्रुधि ॥ दैन्ये ॥ शोके ॥ यज्ञे ॥ मन्यते । मनज्ञाने । यजिमनिशुम्भिदसिजनिभ्योयुच् ॥ मृगय्वादिर्वा ॥

मन्ये । अ० वितर्के ॥

मन्वन्तरम् । न० दिव्यानांयुगानामेकसप्ततौ । किञ्चिदधिकैकसप्ततियुगात्मकेमनो : कालविशेषे ॥ एवंचतुर्युगाख्यानांसाधिकाह्येकसप्तति : । कृतत्रेतादियुक्तानांमनोरन्तरमुच्यते ॥ मनव : स्वायम्भुवादयस्तेषामन्तरमवकाश : स्थितिरितियावत् ॥ एकसप्ततिरित्यमरोक्ति : । अत्रयद्यपिगणनया०अर्द्धयुगेनाधिकासङ्ख्यासम्पद्यते० । यत : ० दैविकानांयुगानान्तुसहस्रंब्रह्मणोदिनम् । मन्वन्तरंतथैवैकंतस्यभागाश्चतुर्द्दश ॥ तत्किञ्चिदधिकादिव्ययुगानामेकसप्ततिरिति०नामविधानेसर्वज्ञनारायणेनोक्तत्वात् । तथापि०अल्पत्वादिहतथानोक्तमितिबोध्यम् । मन्वन्तरस्यसङ्ख्यातवर्षाणियथा । त्रिंश-

त्कोप्यस्तुवर्षाणांमानुषेणद्विजोत्तमा : । सप्तषष्टिस्तथान्यानिनियुतान्यधिकानितु ॥ विंशतिस्तुसहस्राणिकालोय : साधिकांविना । मन्वन्तरस्यसङ्ख्येषालिङ्गेऽस्मिन्कथिताद्विजा : ॥ यथाङ्का : ॥ ३०६७२०००० । एवंचतुर्द्दशमन्वन्तरैर्ब्रह्मदिनंभवति ॥ ब्रह्मणोदिनमध्ये चतुर्द्दशमन्वन्तराणिभवन्ति । एकोमनुर्यावदधिकारीभवतिसकालोमन्वन्तरसंज्ञकोभवति । तत्र मनूनांनामानि यथा । स्वायम्भुवोमनु : पूर्वस्तत: स्वारोचिषोमनु : । उत्तमस्तामसश्चैवरैवतश्चाक्षुषस्तथा ॥ षडेतेमनवोऽतीताश्च वैवस्वतोमनु : । सावर्णा : पञ्चरौच्यश्चभौत्यश्चागामिनस्त्वमी ॥ पुराणलक्षणं ॥ मन्वन्तरंमनुर्द्देवामनुपुत्रा : सुरेश्वर : । ऋषयोंऽशावतारश्चहरे : षड्विधमुच्यते ॥

मन्वादि : । स्त्री॰ मासविशेषेषुतिथिविशेषे ॥ अश्वयुक्शुक्लनवमी॰ कार्त्तिकेद्वादशीसिता । तृतीया चैत्रमासस्य॰ तथाभाद्रपदस्य च ॥ श्रावणस्याष्टमीकृष्णा पौषस्यैकादशीतथा । आषाढस्यापिदशमी माघमासस्यसप्तमी ॥ कार्त्तिकीफाल्गुनीचैत्री ज्यैष्ठीपञ्चदशीसिता । माघमासेकुहूश्चैवकार्त्तिकीचतथै

वच ॥ एतामन्वादय : प्रोक्तादत्तस्याक्षयकारिका : ॥

मपष्ट : । पुं॰)

मपष्टक : । पुं॰) वनमुद्गे ॥

मपुष्टक : । पुं॰)

मम । अ॰ षष्ठ्यन्तकप्रतिरूपकमव्ययम् । ममेत्यभिमाने ॥

ममता । स्त्री॰ मदीयत्वाभिमाने ॥ भावे तल् ॥ ममत्वे ॥

ममतायुक्त : । त्रि॰ कृपणे ॥

ममत्वम् । न॰ ममतायाम् ॥ भावे त्व : ॥

ममापताल : । पुं॰ विषये ॥ मव्यति । मव्यबन्धने । मव्यतेर्यलोपोमश्चापतुट्चालद्वतिमव्यतेरालप्रत्ययस्तस्यापतुट्॰ आगमोधातोर्यलोपोमकारश्चान्त्यस्य ॥

मय : । पुं॰ दैत्यानांशिल्पिनि । मायाविनांशिल्पिनाञ्चाचार्ये ॥ वेसरे । अश्वतरे ॥ उष्ट्रे । करभे ॥ मीनाति॰ मयते वा । मीङ्हिंसायाम्॰ मयगतौवा । पचाद्यच् ॥

मयट : । पुं॰ तृणहर्म्ये । तृणयुक्तहर्म्ये ॥

मया स्त्री॰ चिकित्सायाम् ॥

मयु : । पुं॰ किन्नरे ॥ मृगे ॥ मिनोति । डुमिञ्प्रक्षेपणे । भृमृशीतृचरित्सरितनिधनिमिमस्जिभ्यउ : इत्यु : । मीनातीत्यात्वन्तुबाहुलकात् ॥

मयुराज : । पुं० कुवेरे ॥ मयूनांराजा टच् ॥

मयुष्टक : । पुं० वनमुद्गे । मकुष्टके । मोठ०इ०भा० ॥ तिष्ठति । ष्ठा० । क्वुन् । मयुस्थासौष्ठकश्च । पूर्वपदादितिषत्वम् ।

मयूख : । पुं० किरणे । मोख०इ०भा० ॥ ज्वालायाम् ॥ शोभायाम् ॥ दीप्तौ ॥ मिमीते । माङ्माने । माङऊखोमयच्च त्यूखप्रत्ययोमयादेशश्च ॥

मयूर : पुं । वर्हिणे । नीलकण्ठे । शिखावले । केकिनि । मोर०इ०भा० ॥ अस्यमांसगुणा : । यथा । मयूर : श्रोत्रनेत्राग्निमेधावर्णस्वरायुषाम् । हितोवल्योगुरुस्त्रोष्णोवातघ्न : शुक्रमांसद : ॥ हेमन्तकालेशिशिरेवसन्तेसेव्यं हिमायूरमुशन्तिमांसम् । उष्णोहिवर्हिर्विषभोजनेस्ववर्षाशरद्ग्रीष्ममुखेष्वपथ्य : ॥ एतन्मांसमेरण्डतैलभृष्टंविषतुल्यम् ॥ वर्हिचूडाख्यौषधौ । खराश्वायाम् । कारव्याम् ॥ अपामार्गे ॥ मिनातिरोगम् । मीञ् हिंसायाम् । मिनातेरुरन् ॥ यद्वा । मवते । मयगतौ । खर्जादित्वादूर : ॥ मह्यांरौतिवा । अन्येभ्योपीतिड : । पृषोदरादि : ॥

मयूरक : । पुं० अपामार्गे ॥ मयूरे ॥ मयूरशिखायाम् ॥ न०तुल्याञ्जने ॥

मयूरप्रतिकृति : ॥ कन् ॥ मयूरंकायतिवासादृश्यात् । कै० । आतद्भुतिक : ॥

मयूरग्रीवकम् । न० तुत्थे ॥

मयूरग्रीवा । स्त्री० तुत्थे ॥

मयूरचटक : । पुं० गृहकुक्कुटे ॥

मयूरचूडम् । न० स्थौणेयके ॥

मयूरचूडा । स्त्री० मयूरशिखायाम् ॥

मयूरजङ्घ : । पुं० श्योनाके ॥

मयूरतुत्थम् । न० तुत्थे ॥

मयूरपदकम् । न० स्तनादौनखाघाते ॥

मयूरविदला । स्त्री० अम्बष्ठायाम् ॥

मयूरशिखा । स्त्री० वर्हिचूडायाम् । शिखिन्याम् । शिखावलाख्यक्षुपे ॥ मयूराख्याशिखाप्रोक्तासहस्राङ्घ्रिर्मरुच्छदा । नीलकण्ठशिखालघ्वीपित्तश्लेष्मातिसारजित् ॥

मयूरका । स्त्री० अम्बष्ठायाम् ॥

मयूरी । स्त्री० मयूरस्त्रीजातौ । मोरणी०इतिभाषा ॥

मरक : । पुं० मार्याम् । मारके । मारी०इतिभाषाप्रसिद्धे मरणे ॥ तस्यकारणादियथा । यावन्मार्तण्डसूनुर्गविधनुषिझषेमन्मथेवास्तिनार्यांतावद्दुर्भिक्षपीडाभवतिचमरकंसंशयंयांतिलोका : । हाहाकारातथोर्वीमनुजभयकरीफेरवैश्चभीमै : शून्यग्रामाभवेयुर्नरपतिरहिताभूरिकङ्कालमाला ॥ वक्रंकारो

तिरविजोधरणीसुतोवामूलर्क्षहस्तमघरेवतिमैत्रभेषु । छत्रोपभङ्गपतनानिवसैनिकानांसर्वञ्चलोकमरणंजलधौतदेश : ॥ (०*०) मांसास्थीनिसमादायश्मशानाद्गृहवायसा : । श्वाशृगालोथवामध्ये पुरस्यप्रविशन्तिचेत् ॥ विकिरन्तिगृहाद्दौचश्मशानंसामहीभवेत् । चौरेणहन्यतेलोक : परचक्रसमागम : ॥ सङ्ग्रामश्चमहाघोरो दुर्भिक्षंमरकंतथा । अद्भुतानि प्रसूयन्ते तस्यदेशस्यविद्रव : ॥ देवीमाहात्म्यपाठेनभैरवस्यस्तवेनच । अत्रशान्तिर्भवेन्नूनंतुलस्याविष्णुपूजनात् ॥

मरकतम् । न० हरिद्वर्णमणिविशेषे । गारुत्मते । अश्मगर्भे । हरिन्मणौ । पन्ना० इ० साधारणलोकभाषाप्रसिद्धे ॥ अस्य लक्षणंयथा ॥ स्वच्छस्वच्छायंस्निग्धंगात्रस्यमार्दवसमेतम् । अव्यङ्गंबहुरङ्गंशृंगारीमरकतंशुभंबिभृयात् ॥ कुलक्षणंयथा । शर्करिलकालिलरूक्षंमलिनंलघुहीनकान्तिकल्माषम् । त्रासयुतंविकृताङ्गंमरकतममरोपिनोपभुञ्जीत ॥ परीक्षादिकन्त्वन्यत्रद्रष्टव्यम् ॥ मरकंतरन्त्यनेन । तॄ० । अन्येष्वपीतिड : ॥

मरकतपत्रिका । स्त्री०)

मरकतपत्री । स्त्री० पाच्याम् ॥

मरक्तम् । न० मरकतमणौ ॥

मरणम् । न० वत्सनाभविषे ॥ पञ्चतायाम् । कालधर्मे । दिष्टान्ते । निधने । मृत्यौ ॥ मरणंचेच्छयाकामंतु : खितोपिनवाञ्छति । रोगग्रस्तोपिदीनोपिनमुमूर्षतिकश्चनेतिभागवतम् ॥ अपिच । मरणन्त्वृषिभि : प्रोक्तंसर्वैरमङ्गलास्पदम् । यत्तत्समानबलयोर्योधयोर्युध्यतो : किलेति ॥ अनुष्ठानासमर्थस्यवानप्रस्थस्यजीर्यत : । भृग्वग्निजलसम्पातैर्मरणञ्चविधीयते ॥ न्यायमतेन० विजातीयात्ममन : संयोगध्वंसे ॥ उपात्तानांपूर्वासांनिकायविशिष्टानांदेहेन्द्रियमनोबुद्ध्यहङ्कारबुद्धिवेदनानांपरित्यागे ॥ नत्वात्मनोपिनाश : तस्यकूटत्वात् ॥ मरणंप्राणविच्छेदोनतुनाश : सतोमत : । मृङ्प्राणत्यागद्युक्तंस्वयंनष्ट : कथंत्यजेत् ॥ मृङोल्युट् ॥ लग्नाष्टमभवने ॥

मरत : । पुं० मरणे ॥ म्रियते । मृङ्प्राणत्यागे । भृमृदृशियजिपर्विपच्यमितमिनमिहर्यिभ्योऽतच् ॥

मरन्द : । पुं०)

मरन्दक : पुं०) मकरन्दे ।

मरहट्टा । पुं० मात्रावृत्तप्रभेदे ॥ यथा । आदौकुरुषट्कलमत्रचतुष्कलश्चानन्दमितोपि० दशवसुकादश भवतिवशमधिकशुचामवलोपि । विंशतिनवसङ्ख्यंभणितसुमुख्यंनन्दितगुणगणकोटिमरहट्टावृत्तंकिलजयकृत्तेकृतरिपुविनतकरोटि ॥ यथा । अभिमतधनदातासिद्धिविधाताजगदन्तरगतशील० दुरितद्रुमदाहीविघ्नविगाहीकल्पचयकृतखेल० भुवनत्रयवंदितहरशिरसिस्थिरवास० दहहुतवहपापंदेहिदुरापंव मुहृततिमिरविलास ॥

मराकाली । स्त्री० हस्तिकाल्याम् ॥

मरालः । पुं० राजहंसे ॥ कारण्डवे ॥ कज्जले ॥ वारिवाहे ॥ तुरङ्गमे ॥ दाडिमीविपिने ॥ त्रि० खले ॥ त्रि० मसृणे ॥

मरालकः । पुं० कलहंसे ॥

मरिचम् । न० कोलके । कृष्णे । ऊषणे । धर्म्मपत्तने । कालीमिरच० इतिभाषा० ॥ मरिचंकटुकंतीक्ष्णंदीपनंकफवातजित् । उष्णंपित्तहरंरूक्षंश्वासशूलकृमीन्हरेत् ॥ तदार्द्रंमधुरंपाकेनात्युष्णंकटुकंगुरु । किञ्चित्तीक्ष्णगुणंश्लेष्मप्रसेकिस्यादपित्तलम् ॥ म्रियतेविषमनेन । मृङ्प्राणत्यागे । बाहुलकादिचः ॥ कक्कोले ॥ पुं० मरुबकवृक्षे ॥

मरिचपत्रकः । पुं० अजकर्णे । सालतरोः प्रभेदे ॥

मरिमा । पुं० मृत्यौ ॥ म्रियते । मृङ्० । जनिमृङ्भ्यामिमनिच् ॥

मरिष्यमाणः । त्रि० आसन्नमरणे ॥

मरीचम् । न० वेल्लजे । मरिचे । कृष्णमरिच० इ० भा० ॥ म्रियतेविषमनेन । मृङ्० । बाहुलकादीचः ॥

मरीचिः । पुं० ब्रह्मणोज्येष्ठमानसपुत्रे० मुनिविशेषे ॥ प्रजापतौ ॥ मरुतांमध्ये भगवद्विभूतौ ॥ पुं० स्त्री० चन्द्रसूर्ययोः किरणे । गभस्तौ ॥ षट्त्रसरेणुपरिमाणे० इति वैद्याः । म्रियतेतमोऽस्मिन् । मृकणिभ्यामीचिः ॥ त्रि० कृपणे ॥

मरीचिका । स्त्री० मृगतृष्णायाम् ॥ ग्रीष्मेमरुदेशसिकतादावर्ककराः प्रतिफलिताः दूरस्थानांजलत्वेनाभांति० तद्वाचिकामृगतृष्णिकेति० टीकाकारः ॥ मरीचिरिव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥

मरीचिपः । पुं० तपोविशेषाल्लब्धेतिसंज्ञेतापसान्तरे ॥ चन्द्रिकापायिनि ॥

मरुः । पुं० गिरौ । पर्वते ॥ धन्वनि । दशेरके । निरुदकदेशे । मारवाड० इ० भाषा ॥ गुर्जरात्पूर्वभागेतुद्वारिकातोहिदक्षिणे । म

रुदेशोमहेशानिउष्ट्रोत्पत्तिपरायणः ॥ म्रियन्तेप्राणिनोत्र । मृङ्० । भृमृशीत्यु : ॥ मरुवकवृत्ते ॥ सूर्यवंशीयभाविनृपविशेषे ॥

मरुक : । पुं० मृगविशेषे ॥ मयूरे ॥

मरुकान्तारम् । न० रामवाणेनशोषितेदेशविशेषे ॥ आफ्रिका० इ० इङ्ग्रेजभा० ॥

मरुज : । पुं० नखीनामगन्धद्रव्ये व्याघ्रनखाख्ये ॥ त्रि० मरुदेशजाते ॥

मरुजा । स्त्री० मृगेर्वारौ ॥

मरुटा । स्त्री०)

मरुण्डा । स्त्री०)उच्चललाटायाम्स्त्रियाम् ॥

मरुत् । पुं० समीरे । वायौ ॥ म्रियंतेऽनेन० वृद्धेन० विनावा । मृङ्० । मृग्रोरुति : ॥ देवे । सुरे । सप्तसप्तकेगणे ॥ मरुवके । न० ग्रन्थिपर्णे ॥ स्त्री० पृक्कायाम् ॥ मरुदग्निप्रदोहृद्यस्तिक्तोष्णा : पित्तलोलघु : । वस्तिकादिविषश्लेष्मवातकुष्ठकृमिप्रशुत् ॥

मरुत : । पुं० वायौ ॥ अव्युत्पन्नोयम् । मरुत : स्पर्शन : प्राणइतिविक्रमादित्यादिकोषात् । कोयंवातिसदाक्षिणात्यमरुतइतिकविराज : ॥ घण्टापाटलिवृत्ते ॥

मरुत्कर : । पुं० राजमाषे ॥

मरुत्त : । त्रि० वायुविशिष्टे । मरुत: सन्त्यत्र । तप्पूर्वमरुद्भ्यामितितप् ॥ चन्द्रवंशीयनृपविशेषे ॥

मरुत्तक : । पुं० मरुवके ॥

मरुत्पथ : । पुं० आकाशे ॥

मरुत्पुत्र : । पुं० हनुमति ॥ भीमसेने ॥ मरुत : वायो : पुत्र : ॥

मरुत्प्लव : । पुं० कण्ठीरवे । सिंहे ॥

मरुत्फलम् । न० घनोपले ॥

मरुत्वान् । पुं० इन्द्रे । शचीपतौ ॥ मरुतोदेवता : सन्त्यस्य । मतुप् । झयइतिवत्वम् । तसौमत्वर्थइतिभत्वाज्जश्त्वाभाव : ॥

मरुत्वतीयम् । न० मरुत्वत्ये हविषि ॥ मरुत्वान्देवतास्य । द्यावापृथिवीशुनासीरमरुत्वदग्नीषोमवास्तोष्पतिगृहमेधाच्छचेति० छ० : ॥

मरुत्वत्यम् । न० मरुत्वतीये० हविषि ॥ मरुत्वान्देवतास्य । द्यावापृथिवीत्यत्रस्यचकारात्०यत् ॥

मरुत्सख : । पुं० इन्द्रे ॥ अग्नौ ॥

मरुदान्दोल : । पुं० धवित्रे ॥

मरुदिष्ट : । पुं० गुग्गुलौ ॥

मरुद्गण : । पुं० आवहप्रवाहादिवायुसमूहे ॥

मरुद्द्रुम् । न० वाततूले । ग्रीष्महासे । बुढियाकोसूत० इ० भा० ॥

मरुद्भवा । स्त्री० ताम्रमूलाक्षुपे । खिराइ इ० गौ० दे० भा० ॥

मरुद्रथ : । पुं० अश्वे । देवरथे ॥

मरुद्रुम : । पुं० विट्खदिरे । अरिमेदे ॥

मरुद्वर्त्म । न० आकाशे ॥

मरुद्वाह : । पुं० धूमे ॥ वह्नौ ॥

मरुद्विप : । पुं० उष्ट्रे ॥

मरुन्माला । स्त्री० पृक्कायाम् । मरुद्भिर्मल्यते । मलधारणे । घञ् ॥

मरुप्रिय : । पुं० उष्ट्रे ॥ मरुर्देशविशेष : प्रियोऽस्य ॥

मरुभू : । स्त्री० दशेरकेमारवाड० इ० प्र० ॥ निर्जलदेशे ॥

मरुभूरुह : । पुं० करीरवृक्षे ॥

मरुल : । पुं० कारण्डवपक्षिणि ॥

मरुला । स्त्री० केरलदेशप्रसिद्धायां नद्याम् ॥

मरुव : । पुं० मरुवके ॥

मरुवक: । पुं० समीरणे । प्रस्थपुष्पे । फणिज्झके मरुवा० इ० भा० प्र० पुष्पे ॥ पिण्डीतके । श्वसने । करहाटके । मदनद्रुमे । मयनफल इ० भाषा ॥ मरुं वाति । वा० । क, नृशिल्पिसंज्ञयो: ॥ व्याघ्रे ॥ राहौ ॥ खरपत्रे । नागदौना० इ० गौ० दे० भा० प्र० क्षुपविशेषे ॥ चि० भयानके ॥

मरुसम्भवम् । न० चाणक्यमूलके ॥

मरुसम्भवा । स्त्री० महेन्द्रवारुण्याम् ॥ क्षुद्रदुरालभायाम् ॥

मरुस्था । स्त्री० क्षुद्रदुरालभायाम् ॥

मरूक : । पुं० मृगविशेषे ॥ मयूरे ॥ मर्त्त्ये ॥ मारयति० म्रियतेवा । मृङ्० । मृकणिभ्यामूकोकणावित्यूक ॥

मरूद्भवा । स्त्री० कार्पास्याम् ॥ यवासे । क्षुद्रखदिरे ॥

मरोलि : । पुं० मकरे । असिदंष्ट्रके । मगर० इ० भा० प्र० यादसि ॥

मरोलिक : । पुं० मकरे ॥

मर्क : । पुं० देहे । शरीरे ॥ वानरे ॥ वायौ ॥ मर्चति० मर्चयतिवा । मर्चिं : सौत्रोधातुरितिबहव: । मर्चशब्दे० चौरादिकइति० मिदचोन्त्यात्सूत्रेकैयट : । दृणभीकापाशल्यतिमर्चिभ्य : कन् । नचैवंणिलोपस्यस्थानिवद्भावात्० कुत्त्वंनस्यादितिवाच्यम्० पूर्वत्रासिद्धेतदभावात् ॥

मर्कक : । पुं० गलेगण्डखगे । हाडगिल० इ० गौ० दे० भा० ॥

मर्कट : । पुं० वानरे । लूतायाम् । ऊर्णनाभे ॥ स्त्रीकरणान्तरे ॥ गलेगण्डे । हाडगिल० इ० भा० प्र० खगे ॥ मर्कति । मर्क: सौत्रोधातुर्ग्रहणे । शकादिभ्योऽटन् ॥ स्थावरविषभेदे ॥

मर्कटक : । पुं० शस्यप्रभेदे ॥ वानरे ॥ लूतायाम् ॥ मत्स्यविशेषे ॥ दैत्यवि

शेषे । संज्ञायांकन् ॥

मर्कटतिन्दुकः । पुं० कुपीलौ ।

मर्कटपिप्पली । स्त्री० अपामार्गे ॥

मर्कटप्रियः । पुं० क्षीरवृक्षे ॥

मर्कटवासः । पुं० भायावर्ष्मे ॥ लूतातन्तौ । मकडीकाजाल० इ० भा० ॥

मर्कटशीर्षम् । न० हिङ्गुले ॥

मर्कटास्यम् । न० ताम्रे ॥ वानरमुखे ॥ पुं० म्लेच्छविशेषे ॥ त्रि० वानरमुखसदृशमुखविशिष्टे ॥

मर्कटी । स्त्री० करञ्जप्रभेदे । मकडाकरैंजुवा० इ० भा० ॥ शूकशिम्ब्याम् ॥ मर्कटीवविविधचेष्टाहेतुत्वात् ॥ अजमोदायाम् ॥ अपामार्गे ॥ वानर्याम् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥

मर्कटेन्दुः । पुं० काकतिन्दुके ॥

मर्करः । पुं० भृङ्गराजे ॥

मर्करा । स्त्री० निष्फलायाम् ॥ दर्व्याम् ॥ सुरङ्गायाम् । भाण्डे ॥

मर्म्मूः । पुं० धावके । रजके ॥ मीठ मर्द्दि । स्त्री० शुद्धौ । मार्ष्टि । मृजूशुद्धौ । मृजेर्गुणश्चेत्यूः ॥ मार्जनंवा ॥

मर्त्तः । पुं० मर्त्त्यलोके ॥ मानुषे ॥ म्रियन्तेऽत्र । मृङ्० । हसिमृग्रिण्वामिदमिलूपूधुर्विभ्यस्तन्निति तन् ।

मर्त्यः । पुं० मनुष्ये ॥ म्रियते । मृङ्० । हसिमृग्रिणितितन् । ततः स्वार्थेयत् । प्राक्प्रबोधात्० सर्वोहिमर्त्त्यः ॥ मध्यलोके ॥ म्रियन्तेऽत्रेतिमर्त्त्यः । हसिमृग्रिणि० मृङ्धातोस्तन्० मर्त्तः । ततोनवसुरमर्त्त्यविष्टेभ्यः स्वार्थेयत् ॥ मर्त्ते भवोवा । दिगादेराकृतिगणत्वाद्यत् ॥

मर्त्त्यमुखः । पुं० यक्षे ॥

मर्त्त्या । स्त्री० मानुषस्त्रियाम् ॥

मर्त्त्येन्द्रा । स्त्री० मातरि ॥ अम्निदम्न्याम् ॥ राजमातरि ॥

मर्दनम् । न० अङ्गस्यमर्दने । पादमर्दनादौ । संवाहने ॥ मृदक्षोदे । ल्युट् । वादने ॥ चूर्णने० । त्रि० मर्दयितरि ॥ मर्दयति । मृदक्षोदे० मृदमर्दनेवा । हेतुमण्णिजन्तात्कर्त्तरिल्युट् । बहुलमन्यत्रापीतियुच्वा ॥

मर्दलः । पुं० वाद्यप्रभेदे । मर्दलो मादल इति० नेपालेख्यातो० मृदङ्गसजातीयः ॥ मर्दमुपमर्दंलाति० । ला० । आतइतिकः ॥

मर्दितः । त्रि० चूर्णिते ॥ घर्षिते ॥

मर्दिता । त्रि० मर्दिनि ॥

मर्दी । त्रि० मर्दितरि ॥

मर्म्मकीलः । पुं० भर्त्तरि ॥

मर्म्मज्ञः । त्रि० मर्म्मविदि । तत्त्वज्ञे ॥

मर्म्म । न० स्वरूपे । तत्त्वे । यथा ।

मृगयानविगीयतेनृपैरपिधर्मागममर्म्मपारगैः। स्मरसुन्दरमांयदृच्छयनस्तवधर्मः सदयोदयोज्ज्वलाः॥ सन्धिस्थाने ॥ जीवस्थाने ॥ परक्षेत्रेगांचरन्तींनचाचक्षीतकस्यचित् । नसंवसेत्सूतकेचनकंवेमर्म्मणिस्पृशेत् ॥ अरुषि ॥

मर्म्मरः । पुं० वस्त्रविशेषे ॥ शुष्कपर्णध्वनौ । वस्त्रपर्णानांस्वनिते । मर्मर्मरड्मरड्० इतिचभाषा ॥ मर्मराति । रा० कः ॥ अनुकरणशब्दोयं ॥

मर्म्मरी । स्त्री० पीतदारुणि ॥

मर्म्मरीकः । त्रि० दीनजने ॥ म्रियते । मृङ्० । पर्फरीकादित्वादीकन्०धातोर्द्वित्वंरुक्चाभ्यासस्य ॥

मर्म्मवित् । पुं० मर्म्मज्ञे । कार्पटिके ॥

मर्म्मवेदी । पुं० मर्मविदि ॥

मर्म्मस्पृक् । त्रि० मर्मपीडके । अरुन्तुदे ॥ मर्म्मस्पृशति। स्पृशउपतापे । स्पृशोऽनुदकइति० क्विन् ॥

मर्म्मावित्०द् । त्रि० सन्धिस्थानवेधकर्त्तरि ॥ मर्म्मज्ञे ॥ मर्म्माणिविध्यति । व्यधताडने । क्विप् । ग्रहिज्येतिसम्प्रसारणम् । नहिवृतीतिदीर्घः ॥

मर्म्मिकः । त्रि० मर्मज्ञे ॥

मर्म्मुरः । पुं० तुषानले ॥

मर्य्यः । पुं० मरणधर्म्मणि । मनुष्ये ॥

मर्य्या । अ० सीमायाम् ॥

मर्य्यादा । स्त्री० सीमनि । अवधौ । तेनविनेत्यर्थे ॥ स्थितौ । धारणायाम् । सत्पथस्थितौ ॥ अनुल्लङ्घनीयायांव्यवस्थायाम् ॥ स्थित्यनतिक्रमे ॥ कुलभूमौ ॥ मर्येतिसीमार्थेऽव्ययम् । तत्रदीयते । डुदाञ्० । आतश्चोपसर्गइत्यङ् ॥

मर्षः । पुं० क्षान्तौ ॥ मर्षणम् । मृषतितितिक्षायाम् ॥ घञ् ॥

मर्षणम् । न० अपराधेसत्यपिकोपाविष्करणे । क्षमायाम् । मृष० भावेल्युट् ॥

मर्षितः । त्रि० क्षान्तियुक्ते ॥ मृषेः कर्तरिक्तः । भावेक्तेक्लीबम् ॥

मर्षितवान् । त्रि० क्षान्ते ॥ मृषेः कर्त्तरिक्तवतुः ॥

मर्षी । त्रि० क्षमाशीले ॥

मलः । पुं० न० पापे । किल्विषे ॥ विशि । विष्ठायाम् । यथा । मलायत्तंबलंपुंसांशुक्रायत्तन्तुजीवनम्। तस्माद्यत्नेनतंरक्षेत्यक्ष्मिणोमलरेतसीइति ॥ किट्टे । मण्डूरादौ ॥ खेदादौ ॥ वसाशुक्रमसृङ्मज्जामूत्रंविट्कर्णविण्नखाः । श्लेष्माश्रुदूषिकास्वेदोद्वादशैतेनृणांमलाः ॥ वातादिषु । यथा । शरीरदूषणाद्दो

षामलिनीकरणान्मला : । धारणाद्वातवस्त्स्यु वातपित्तकफास्त्रय: ॥ सर्वेषामेवरोगाणांनिदानंकुपितामला : । तत्प्रकोपस्यतुप्रोक्तं विविधाहितसेवनम् । हरेद्वसन्तेश्लेष्माणं पित्तं शरदिनिर्हरेत् वर्षासुशमयेद्वायुंप्राग्विकारसमुच्छ्रयात् ॥ अत्रविशेषमाहमाधव : कफपित्तानिला : पूर्वमध्यान्तेषुव्यवस्थिता : । देहाहोरात्रिवयसांसन्धिष्वपिकफानिलाविति ॥ अस्यार्थ : । कफपित्तानिला : देहाहोरात्रिवयसांपूर्वमध्यान्तेषुयथासंख्यंव्यवस्थिता : । देहस्य पूर्वभागेशिरआरभ्यवक्षोन्तेकफोव्यवस्थित : । मध्येआमाशयमारभ्यनाभ्यन्ते पित्तं व्यवस्थितम् । अन्ते नाभ्यधोभागेवायुर्व्यवस्थित : । शिरोमूलत्त्वात्देहस्येवपूर्वादिकल्पना । अह्नस्त्रिधाविभक्तस्यपूर्वभागेकफोमध्ये पित्तमन्ते वायु : । एवंरात्रेरपिवयसोपिपूर्वभागेबाल्यावस्थायांश्लेष्मामध्ये तरुणावस्थायांपित्तम्अन्ते वृद्धावस्थायांवायु : । सन्धिष्विति । देहाहोरात्रिवयसामित्येव । तत्रदेहस्यपूर्वभागमध्यभागयो : सन्धौकफोव्यवस्थित: मध्यभागान्त्यभागयो : सन्धौपक्वाशयाख्योवायु : एतच्चयथासङ्ख्यमित्यतोलभ्यते । अह : सन्धौराल्यासाकमह : सन्धि : प्रात : संज्ञकस्तस्मिन्कफ : । अह्नासार्कंरात्रे : सन्धि : सायंतस्मिन्वात : । वय : सन्धौबाल्यतारुण्ययो सन्धौश्लेष्मा तारुण्यवृद्धत्त्वयो : सन्धौवायुरिति ॥ मृज्यतेऽसौ । मृजूशुद्धौ । मृजेष्टिलोपश्चेतिकल : ॥ मलयति । मल तत्कृतौ० अदन्त : । मलतेवा । मलधारणे । पचाद्यच् ॥ कर्पूरे ॥ त्रि० कृपणे । कदर्य्ये ॥

मलघ्न : । पुं० शाल्मलीकन्दे ॥ त्रि० मलनाशके ॥

मलघ्नी । स्त्री० नागदमन्याम् ॥

मलजम् । न० पूये ॥ त्रि० मलोद्भवे ॥

मलदूषित : । त्रि० मलिने ॥ मलेनदूषित : । कर्तृकरणेइतिसमास: ॥

मलद्रावी । पुं० जयपाले ॥

मलधी: । पुं० कामिनि ॥

मलन : । पुं० पटवासे । अंशुकालये ॥ न० मर्द्दने । पीडना० मलना० शू० भा० ॥

मलपू : । स्त्री० काकोदुम्बरिकायाम् ॥ मलयूस्तम्भकृत्तिक्ताशीतलातुवराजयेत् । कफपित्तव्रणश्वित्रकुष्ठपाण्ड्वर्शकामला : ॥ मलात्पापात् । पुनाति । पूञ्पवने । क्विप् ॥

मलभुक् । पुं० काके ॥

मलभेदिनी । स्त्री० कटुकायाम् ॥

मलमास : । पुं० अधिमासे । मलि

म्लुचे ॥ यस्मिन् मासेनसङ्क्रान्तिः सङ्क्रान्तिद्वयमेववा । मलमासः सविज्ञेयोमासस्त्रिंशत्तमोभवेत् ॥ गर्गस्तु । अमावास्याद्वयंयत्ररविसङ्क्रान्तिवर्ज्जितम् । मलमासः सविज्ञेयोमासः शुद्धाख्यउत्तरः॥ तथाचब्रह्मसिद्धान्ते । चान्द्रोमासोह्यसङ्क्रान्तोमलमासः प्रकीर्त्तितः ॥ सत्यव्रतस्तु । राशिद्वयंयत्र मासिसङ्क्रमेतद्दिवाकरः । नाधिमासोभवेदेवमलमासस्तुकेवलम् ॥ एकत्रमासद्वितयंयदिस्याद्वर्षेऽधिकंतत्रपरोऽधिमासः । त्रयोदशन्तु श्रुतिराहमासंचतुर्द्दशंक्वापिनचास्तिदृष्टम् ॥ अयंमासश्चान्द्रएवनसौरः । अस्तित्रयोदशोमासः सचश्रुत्यानिगद्यते । असौचान्द्रोनसौरः स्यान्नास्तिसौरस्त्रयोदशः ॥

मलमासत्वम् । न॰ रविसङ्क्रान्त्यभावविशिष्टचान्द्रमासत्वे ॥

मलयः । पुं॰ ऋष्यमूकप्रदेशान्तरे स्वनाम्नाप्रसिद्धेऽद्रिविशेषे । आषाढे । दक्षिणाचले । चन्दनाद्रौ कृतमालाताम्रपर्णीप्रमुखामलयोद्भवाः ॥ शैलाङ्के ॥ देशविशेषे । मलैवार॰इं॰भा॰ ॥ आरामे नन्दनवने ॥ अष्टादशोपद्वीपान्तर्गतद्वीपविशेषे ॥ मलते । मलधारणे । बलिमलितनिश्च्यः कायन् ॥ ऋषभदेवस्यपञ्चमेपुत्रे ॥

मलयगन्धिनी । स्त्री॰ उमायाः सखीविशेषे ॥

मलयजः । पुं॰ राहुग्रहे ॥ पुं॰न॰- चन्दने ॥ मलयेजातः । सप्तम्यांजनेर्डः ॥

मलया । स्त्री॰ त्रिवृतायामोषधौ ॥

मलयाचलः । पुं॰ सह्याद्रिसमीपस्थे॰शैलविशेषे । दक्षिणाचले ॥ सतांनिसेव्योहिमवान् भोगिनांमलयाचलः ॥

मलयानिलः । पुं॰ वासन्ते । वसन्तकालिकवायौ ॥

मलयालः । पुं॰ देशविशेषे ॥ यथा । सुराम्बिकांसमारभ्यमलयाद्र्यन्तगंशिवे । मलयालाभिधोदेशोमन्त्रसिद्धिप्रदर्शकः ॥

मलयूः । स्त्री॰ मलय्वाम् । काकोदुम्बरिकायाम् ॥ मलंयवति । युज् गुप्सायाम् । क्विप् । बाहुलकाद्दीर्घः ॥ यद्वा । मलते । मलधारणे । बाहुलकादयूः ॥

मलयोद्भवम् । न॰ चन्दने ॥

मलवर्त्म । न॰ गुदे ॥

मलविलासिनी । स्त्री॰ शङ्खपुष्पाम् ॥

मलहन्ता । पुं॰ शाल्मलीकन्दे ॥

मला । स्त्री॰ भूम्यामलक्याम ॥

मलाका । स्त्री॰ दूत्याम् ॥ कामिन्या

म् ॥ हस्तिन्याम् ॥

मलापकर्षणम् । न० पापमोचने ॥ मलस्यदूरीकरणे ॥

मलापहा । स्त्री० नदीविशेषे ॥ यथा । मलापहाभीमरथीचघट्टगायथाचकृष्णाजलसाम्यगागुणैः । मलापहाघट्टगयोस्तथापिपथ्यंलघुस्वादुतरंसुकान्तिदम् ॥

मलावहम् । न० मलिनीकरणे । पापविशेषे ॥ यथा । कृमिकीटवयोहत्यामद्यानुगतभोजनम् । फलैधःकुसुमस्तेयमधैर्यंस्वमलावहम् ॥

मलारिः । पुं० सर्वक्षारे । साबन० डू० भा० ॥

मलिनम् । न० दोषे ॥ टङ्कणे । घोले ॥ त्रि० मलयुक्तवस्तुनि । मलीमसे । कच्चरे । मलदूषिते ॥ यथा । यथाभवतिबालानांगगनंमलिनंमलैः । तथाभवत्यबुद्धानामात्मापिमलिनीमलैरिति ॥ मलैः क्लेशकर्मफलैरात्मा । अन्यत्रमलैर्घनरजोधूमादिभिराकाशवदृत्यर्थः ॥ नित्यनैमित्तिकक्रियात्यागिनि ॥ कृष्णे ॥ दूषिते ॥ मलोस्यास्ति । ज्योत्स्नातमिस्रेतिसाधुः ॥ यद्वा । मलते । मल० । बहुलमन्यत्रापीतीनच् ॥

मलिनमुखः । पुं० अग्नौ ॥ गोलाङ्गूले० मृगे ॥ प्रेते ॥ त्रि० क्रूरे । खले ॥

मलिनात्मा । पुं० कृष्णदेहे ॥ दुष्टचित्ते ॥ नपरिचयोमलिनात्मनांप्रधानम् ॥

मलिनाम्बु । न० मस्याम् ॥

मलिनास्यः । त्रि० खले ॥

मलिनिमा । पुं० कृष्णत्वे ॥ मलिनत्वे ॥ मलिनस्यभावः । इमनिच् ।

मलिनी । स्त्री० रजस्वलायांनार्याम् । ऋतुमत्याम् ॥ मलोऽस्त्यस्याः । अतइनिठनौ ।

मलिनीकरणम् । न० मलावहे ॥

मलिम्लुचः । पुं० मलमासे ॥ यथा । तमतिक्रम्यतुरवियदागच्छेत् कथञ्चन । आद्योमलिम्लुचोज्ञेयो द्वितीयः प्रकृतः स्मृतः ॥ यद्वा दर्शान्तमासमतिक्रम्यतत्पूर्वमासान्त्यक्षणवृत्तिराशिस्थः सन्सूर्योऽतिवाह्यगच्छेत् मासान्तरे राश्यन्तरसंयोगंगच्छेत्० तदाआद्योऽतिक्रान्तमासोमलिम्लुचोज्ञेयः । मलोसन्म्लोचति० गच्छतीति० मलिम्लुचः । द्वितीयस्तुप्रकृतः शुद्धः कर्मार्हत्वात् ॥ चौरे ॥ ज्वलने ॥ वाते ॥ मल्यते । मल० । इच् । मलिंधृतंम्लोचति । म्लुचस्तेये । मूलविभुजादित्वात्कः ॥

मलिष्ठा । स्त्री० ऋतुमत्यांनार्याम् ॥

मलीमसः। पुं॰ पुष्पकासीसे ॥ लौहे ॥ मलिने ॥ मलोऽस्यास्ति। ज्योत्स्नातमिस्रेतिसाधुः ॥

मलूकः। पुं॰ कृमिविशेषे ॥

मल्लः। पुं॰ पात्रे ॥ कपोले ॥ मत्स्यभेदे ॥ बलीयसि ॥ झल्ले। निच्छिवौ। बाहुयोधिनि॰ मल्लतिनाम्नाप्रसिद्धे ॥ अयञ्चव्रात्यात् क्षत्रियात्सवर्णायांजातः। यथा मनुः। झल्लोमल्लश्चराजन्याद्व्रात्यान्निच्छिविरेवच। नटश्चकरणश्चैव खसोद्रविडएवच ॥ इति ॥ देशविशेषे ॥ यथा। दशार्णानवराष्ट्रञ्चमल्लाः शाल्वाः युगन्धराः। इति। विराटपर्व्वणि १ अध्यायः ॥ वर्णसङ्करजातिविशेषे। माला॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्रसिद्धे ॥ अयञ्च ॰ लेटात्तीवरकन्यायांजातः। इ॰ ब्र॰ वै॰ पु॰ ॥ तन्तवाय्यांकुन्दकाराज्जातः। इ॰ प॰ पु॰ ॥ नियुद्धकुशलोमल्लस्तद्वृत्तिस्तत्परायणः ॥

मल्लकः। पुं॰ दन्ते ॥ पुं॰ स्त्री॰ दीपाधारे ॥ कौशिकायाम्। नारिकेलफलनिर्मितेचषके। नरेली॰ इ॰ भा॰ ॥ मल्लते। मल्लधारणे। ण्वुल् ॥

मल्लतूर्य्यम्। न॰ वाद्यविशेषे। महास्वने ॥

मल्लनागः। पुं॰ अभ्रमातङ्गे ॥ वात्स्यायनमुनौ ॥ कामशास्त्रविशेषे ॥ लेखहारे ॥

मल्लभूः। स्त्री॰ मल्लभूमौ ॥

मल्लभूमिः। स्त्री॰ रङ्गभूमौ। अक्षवाटे। अखाडा॰ इ॰ भा॰ ॥ देशविशेषे ॥

मल्लयात्रा। स्त्री॰ माल्लव्याम्। मल्लानांयुद्धार्थंप्रयाणे ॥

मल्लयुद्धम्। न॰ नियुद्धे। बाहुयुद्धे। मल्लानांसङ्ग्रामे ॥

मल्ला। स्त्री॰ नार्य्याम् ॥ पत्रवल्ल्याम् ॥ मल्लिकायाम् ॥

मल्लारः। पुं॰ षण्णांरागाणांमध्येद्वितीयरागे ॥ मेघमल्लाररागस्यगानंवर्षासुसर्व्वदा ॥

मल्लारी। स्त्री॰ वसन्तरागस्यरागिण्याम् ॥ यथा। आन्दोलिताचदेशाख्या लोलाप्रथममञ्जरी। मल्लारीचेतिरागिण्योवसन्तस्यसदानुगाः ॥ मेघरागस्यरागिण्याम्।

मल्लिः। पुं॰ वृत्तार्हद्विशेषे ॥ स्त्री॰ मल्लिकायाम् ॥ मल्लते। मल्ल॰। सर्व्वधातुभ्यइन् ॥

मल्लिकः। पुं॰ मलिनचञ्चुचरणयुक्तेहंसविशेषे। किञ्चिद्धूम्रवर्णैश्चञ्चुचरणैरुपलक्षितेहंसप्रभेदे ॥ मल्लते। मल्ल॰। इन्! स्वार्थेकः ॥

मल्लिका। स्त्री॰ तृणशून्ये। भूपद्याम्।

। शतभीरी । वेल्लि० वेला० वेली० इ० प्र० पुष्पवृक्षे ॥ मल्लतेगन्धं० मल्ल्यतेवा । मल्ल० । सर्वधातुभ्यइन् । वाङीष् । स्वार्थेकन् । ह्रस्वः । टाप् ॥ मल्लिकोष्णालघुर्वृष्यातिक्ताचकटुकाहरेत् । वातपित्तास्यदृग्व्याधिकुष्ठारुचिविषव्रणान् ॥ मीनविशेषे ॥ मृत्पात्रविशेषे ॥ पानपात्रे ॥ सवैय्यान्तर्गतवृत्तविशेषे ॥ यथा । अशेषगुणाधिकशोभनशोभनसौरभयुद्ध्वविशुद्धयगते० विधेहिविधेहिविवेकनिधेहिपुरोजगणानिशसप्तलगौसुमते । विशोभियशोभिरुपेतितयेतिविनिर्मितमल्लिकयैशरले० निधेहिनिधेहिमुदंहृदयेसदयेयशमल्लधराधिपते ॥ वर्णवृत्तान्तरे ॥ यथा । हारशङ्खकक्रमेणमण्डिताष्टवर्णकेन । वर्णिताकुतूहलेनमल्लिकेपिङ्गलेन ॥ यथा । वेदवेदिबालखिल्यनारदादिसंस्तुताय । अस्तुमेनतिः सदैवतुभ्यमम्बुजप्रियाय ॥ भूपदीपुष्पे ॥ मल्लिकायाः पुष्पम् । पुष्पमूलेषुबहुलमिति० अनुदात्तादेरञोऽणश्चलुप् । लुपियुक्तिवत् ॥ वर्णपात्रे ॥ इ० श० माला ॥

मल्लिकाक्षः । पुं० किञ्चिद्धूम्रवर्णैश्चञ्चुचरणैरुपलक्षितेहंसविशेषे ॥ शुक्लवर्णवेष्टितचक्षुर्द्वययुक्ताश्वे ॥ मल्लिकाकारमक्षियस्यशुक्लापाङ्गत्वात् । बहुब्रीहौसक्थ्यक्ष्णोरितिषच् ॥

मल्लिकाख्यः । पुं० मल्लिकाक्षाभिधेहंसे ॥

मल्लिकाख्या । स्त्री० मोहिन्याम् । त्रिपुरमालीतिगौडदेशप्रसिद्धपुष्पे ॥

मल्लिकागन्धम् । न० मल्लिकागुरुणि

मल्लिकापुष्पः । पुं० कुटजवृक्षे ॥ कारवृक्षे । करुणालेवु० इ० गौ० दे० भा० ॥ स्वनामप्रसिद्धपुष्पवृक्षे ॥

मल्लिगन्धि । न० मल्ल्यागुरुणि ॥ मल्लिकापुष्पस्येवगन्धोयस्य । उपमानाच्चेति० इत् ॥

मल्लिपत्रम् । न० छत्राके ॥

मल्ली । स्त्री० मल्लिकायाम् ॥

मल्लीकरः । त्रि० चौरे ॥

मल्लुः । पुं० भालूके ॥

मवितः । त्रि० बद्धे ॥

मशकः । पुं० कीटविशेषे । वक्रतुण्डे । सूच्यास्ये । रात्रिजागरदे । मच्छर० इतिभाषा ॥ तन्नाशकधूपोयथा । त्रिफलार्जुनपुष्पाणिभल्लातकशिरीषकम् । लाक्षासर्जरससैवविडङ्गश्चैवगुग्गुलुः एतैर्धूपैर्मक्षिकाणांमशकानांविनाशनम् ॥ क्षुद्ररोगविशेषे । मसा० इ० भा० प्रसिद्धे ॥ यथा । अवेदनंस्थिरंचैवयस्तुगात्रेप्रदृश्यते । माषवत्कृष्णमुत्सन्नंमलिनंमशकंदिशेत् ॥ स्थिर

म०षचलम् ॥ अस्यचिकित्सायथा । चर्मकीलंजतुमणिंमशकांस्तिलकालकान् । उत्कृत्यशस्त्रेणदहेत्क्षाराग्निभ्यामशेषतः ॥ अपिच । लशुनाज्जन्तुचूर्णस्यघर्षोमशकनाशनः ॥ इति ॥

मशकी । पुं० उदुम्बरवृक्षे ॥

मशहरी । स्त्री० चतुष्क्याम् । शयनतिरस्करिण्याम् ॥

मशुनः । पुं० कुक्कुरे ॥

मसनम् । न० सोमराजीवृक्षे ॥

मसरा । स्त्री० मसूरे ॥

मसारः ।) पुं० इन्द्रनील
मसारकः ।) पुं० मणौ ॥

मसिः । स्त्री० लिपिप्रयोजनायाम् । पत्राञ्जने । मस्याम् ॥ मस्यति । मसीपरिणामे । इन् ॥ शेफालिकावृन्ते ॥

मसिकूपी ।) स्त्री० मस्या-
मसिधानम् ।) न० धा-
मसीधाना ।) स्त्री० रे ।
मसिकूपिकायाम्

मसिनम् । न० सपिंडके ॥

मसिपण्यः । पुं० लेखके ॥

मसिप्रसूः । स्त्री० मस्याधारे ॥ मस्याः प्रसूः ॥ लेखन्याम् ॥

मसिमणिः । पुं० मस्याधारे ॥

मसिवर्द्धनम् । न० रसगन्धे ॥

मसी । स्त्री० मेलायाम् । लिपिसाधनशिशिरे । कालौ० इ० गौ० भा० । स्वाद्वी० इ० भाषा० ॥ शेफालिकावृन्ते । मस्यति । मसी० । पचाद्यच् । गौरादित्वान् ङीष् ॥

मसीजलम् । न० मस्याम् ॥

मसीधानम् । न० मस्याधारे ॥

मसीधानी । स्त्री० मस्याधारे ॥

मसीना । स्त्री० स्वनामाख्यातधान्ये । उमायाम् ॥

मसीशः । पुं० कायस्थे ॥ मस्याईशः ॥

मसुरः । पुं० मसूरे । मङ्गल्यके ॥ मस्यति० मस्यतेवा । मसी० । मसेश्च्युरन् ॥ उपधाने ॥ मसुरा । स्त्री० वेश्यायाम् ॥ व्रीहिप्रभेदे ॥ टाप् ॥

मसुरी । स्त्री० पापरोगे । मसूर्याम् ॥

मसूरः । पुं० व्रीहिप्रभेदे । मङ्गल्यके ॥ मसूरोमधुरः पाकेसङ्ग्राही शीतलोलघुः । कफपित्तास्रजिद्रूक्षोवातलोज्वरनाशनः ॥ मस्यति० मस्यतेवा । मसी० । मसेरूरन्निति पाश्चमिकऊरन् । उपधाने ॥

मसूरकः । पुं० उपबर्हविशेषे । चातुरे । चक्रगण्डौ । गोलसिर्हा मा० इ० भा० ॥ मसूरे ॥ स्वार्थे कः ॥

मसूरविदला । स्त्री० कृष्णात्रिवृतायाम् ॥ मसूरवद्विदलमस्याः ॥

मसूरा । स्त्री० मसूर० पु० प्रसिद्धव्रीहिभेदे । मङ्गल्यके ॥ वेश्यायाम् ॥ टाप् ॥

मसूरिका । स्त्री० कुट्टन्याम् ॥ मङ्गल्यके ॥ मसूरीरोगे । शीतलाख्यरोगे ॥ मसूराकृतिसंस्थानाःपिडकाःस्युर्मसूरिकाः ॥ अतीसारे ॥ मशहर्याम् ॥ यथोक्तं पाद्मे क्रियायोगसारे । दंशांश्च मशकांश्चैव वर्षाकाले निवारयेत् । मसूरिकाभिः प्राप्नत्यमस्य शायिनमुच्युतमिति ॥

मसूरी । स्त्री० पापरोगे । रक्तवट्याम् । शीतलाख्यरोगे ॥ चिह्नति ॥ रक्तचिह्नति ॥

मसृण : । पुं० सोमे ॥ त्रि० अकर्कशे । अकठिने ॥ स्निग्धे ॥ मस्यति । मसी० बाहुलकात्० ऋण : ॥ यद्वा । सम् ऋणोति । ऋणु गतौ ॥ इगुपधेतिकः । पृषोदरादिः ॥

मसृणा । स्त्री० उमायाम् । अतस्याम् ॥

मस्कर : । पुं० वेणौ । वंशे ॥ मस्कतेऽनेनवा । मस्कगतौ । बाहुलकादरः ॥ यद्वा । मङ्कते । मकि मण्डने । अरः । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्नुम् । मस्करमस्करिणौ वेणुपरिव्राजकयोरिति सुट् ॥ रघुवंशे ॥

मस्करी । पुं० परिव्राजके । भिक्षौ । संन्यासिनि ॥ मस्कनम् । मस्कगतौ । बाहुलकादरः । मस्करो ज्ञानं गतिर्वाऽस्यास्ति । मस्करमस्करिणावितीनिः ॥ यद्वा । मस्करो वेणुरस्यास्ति । इनिः ॥ यद्वा । माकर्तुं कर्म निषेद्धुं शीलमस्य । मस्करमस्करिणाविति साधुः ॥ यद्वा । मकुरस्येव शुद्धमन्तःकरणमस्यास्ति । प्राग्वन्निपातः ॥ यद्वा । मङ्कते । मकि० । बाहुलकादरः । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्नुम् ॥ मकरो निधिभेदो वाऽस्यास्ति । पूर्ववन्निपातः ॥ चन्द्रे ॥

मस्तम् । न० मस्तके ॥ मस्यतेस्म । मसी० । क्तः ॥

मस्तक : । पुं० न० उत्तमाङ्गे । शिरसि । मूर्द्धनि । स्वार्थे कन् ॥

मस्तकस्नेह : । पुं० शिरोमज्जनि ॥

मस्तकाख्य : । पुं० शिखरे ॥ वृक्षशिरसि ॥ मस्तकमित्याख्यायस्य ॥

मस्तदारु । न० देवदारुणि ॥

मस्तमूलकम् । न० शिरोधौ ॥

मस्तिष्कम् । न० गोर्दे । मस्तकस्थघृताकारस्नेहे ॥ मस्यते० मसनं वा० । मसी० । क्तिन् । मस्तिं मस्कते । मस्कगतौ । पचाद्यच् । पृषोदरादिः ॥

मस्तु । न० दधिभवमण्डे । दधिजले । तोड० इ० भाषा ॥ दध्नस्तूपरियोभागो घनः स्नेहसमन्वितः । स लोके सर इत्युक्तो दध्नो मण्डस्तु मस्त्विति ॥ मस्तुक्लमहरं बल्यं लघुभुक्ता-

भिलाषकृत् । स्रोतोविशोधनंह्लादिकफतृष्णानिलापहम् । अवृष्यंप्रीणनंशीघ्रंभिनत्तिमलसङ्ग्रहम् ॥ अपिच । उष्णाऽम्लंरुचिपित्तदंश्रमहरंबल्यंकषायंसरंभुक्तिच्छन्दकरंतृषोदरगदप्लीहार्शसांनाशनम् । स्रोतःशुद्धिकरंकफानिलहरंविष्टम्भशूलापहम्पाण्डुश्वासविकारगुल्मशमनंमस्तुप्रशस्तंलघु ॥ मस्यते । मसी॰ । सितनीतितुन् ॥

मस्तुलुङ्गः । पुं॰ मस्तकस्थघृताकारस्नेहे । मस्तिष्के ॥

मस्तुलुङ्गकः । पुं॰ मस्तिष्के ॥

महः । पुं॰ उत्सवे ॥ तेजसि ॥ महिषे ॥ महनम् । महपूजायाम् । घञ् । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभावः । घोत्रा ॥ यथा । महति । अच् । यज्ञे ॥

महक्षः । पुं॰ बहुलामोदे । महक॰ इ॰ भा॰ ॥

महत् । न॰ राज्ये ॥

महान् । पुं॰ ज्ञानक्रियाशक्तिमतिमहत्तत्त्वे । बुद्धितत्त्वे । अध्यवसायलक्षणे ॥ यथा । सविकासत्प्रधानात्तु महत्तत्त्वंप्रजायते । महानितियतःख्यातिर्लोकानांजायतेसदा ॥ सर्वकार्यापेक्षयाऽधिकत्वात् कारणे॰ हिरण्यगर्भे । प्रथमजे ॥ दुर्गायाम् । महान्व्याप्यस्थितासर्वं

महान्वाप्रकृतिर्मतेतिदेवीपुराणात् ॥ उष्ट्रे ॥ नवधाभक्तियुक्तशोक्तस्वभक्ते॰ शिवशेषधर्मादौ ॥ त्रि॰ वृद्धे । विशङ्कटे । वृहति । विशाले । बड्डे । विपुले ॥ उत्कटे ॥ अतिप्रमाणे । अप्रमेये । आपातमधुरसांसारिकसुखनिस्पृहे ॥ यथा । महत्सेवांद्वारमाहुर्विमुक्तेस्तमोद्वारंयोषितांसङ्गिसङ्गम् । महान्तस्तेसमचित्ताःप्रशान्ताविमन्यवःसुहृदःसाधवोये ॥ महति । मह॰ । वर्त्तमानेपृषद्वृहन्महदितिनिपातितः ॥ मह्यतेवा । महच्छब्दप्रयोगनिषेधोयथा । शङ्खेतैलेतथामांसेवैद्येज्योतिषिकेद्विजे । यात्रायांपथिनिन्द्रायांमहच्छब्दोनदीयते ॥ इति ॥ देशादिपरिच्छेदशून्येसर्वगतेपरमात्मनि ॥

महती । स्त्री॰ नारदस्यवल्लक्याम् ॥ शततन्त्रीवीणामहतीति॰ स्वामी ॥ विततायाम् ॥ वृहत्प्रमाणायाम् ॥ वृहत्याम् ॥ वार्त्ताक्याम् ॥ मह्यते । मह॰ । वर्त्तमानेपृषदिति साधुः । गौरादिः ।

महतीद्वादशी । स्त्री॰ श्रवणद्वादश्याम् । वामनद्वादश्याम् ॥

महत्तत्त्वम् । न॰ चतुर्विंशतितत्त्वान्तर्गतद्वितीयतत्त्वे । प्रकृतेरुत्पन्नेसमष्टिबुद्धिस्वरूपे ॥ तत्पर्यायाः । म

हाभारते । यथा । महानात्मामतिर्विष्णुर्जिष्णुः शम्भुश्चवीर्यवान् । बुद्धिः प्रज्ञोपलब्धिश्च तथाख्यातिर्धृतिःस्मृतिः ॥ पर्यायवाचकैः शब्दैर्महानात्माविभाव्यते ॥

महत्तरः । पुं॰ शूद्रविशेषे । ग्रामकूटे । महता॰ इ॰ भा॰ ॥ इ॰ त्रि॰ काण्डशेषः ॥

महदुक्थम् । न॰ बृहतीसहस्राख्यशस्त्रे ॥

महत्त्वम् । न॰ महतोभावे । यथा । महत्त्वंषड्विधेहेतुरिन्द्रियंकरणंमतम् । इ॰ भा॰ प॰ । महत्त्वंषड्विधइति । द्रव्यप्रत्यक्षेमहत्त्वंसमवायसम्बन्धेनकारणम् । द्रव्यसमवेतानां गुणकर्मसामान्यानांप्रत्यक्षे॰ स्वाश्रयसमवेतसमवायसम्बन्धेनकारणम् । इ॰ सिद्धान्तमुक्तावली ॥ स्वाध्यस्तसर्वसम्बन्धित्वे ॥ श्रेष्ठतायाम् ॥

महत्पुष्पा । स्त्री॰ हस्तिघोषायाम् ॥

महद्ब्रह्म । न॰ अव्याकृते॰ प्रकृतौ॰ त्रिगुणात्मिकायांमायायाम् ॥ सर्वकार्यापेक्षयाधिकत्वात्कारणंमहत्॰सर्वकार्याणांवृद्धिहेतुत्वरूपात्॰ बृंहणत्वाद्वा॰ ब्रह्मत्वाद्वा॰ ब्रह्मच भवत्यव्याकृतम् ॥ महच्चतद्ब्रह्मचेतिविग्रहः ॥

महद्भूतम् । न॰ परमात्मनि ॥ महत् ब्रह्मविद्योत्कर्षेवर्त्तमानत्वात्॰भूतंपरमार्थसत्यम् । महच्चतद्भूतञ्च ॥

महनीयः । त्रि॰ पूजनीये ।

महर्घ्यता । स्त्री॰ अधिकन्यूनत्वे ॥

महर्द्धिः । स्त्री॰ समृद्धौ । ऋद्धेराधिक्ये ॥

महर्लोकः । पुं॰ भूरादिसप्तलोकान्तर्गतचतुर्थलोके ॥ चतुर्मुखदिनस्यान्तेजगदेतच्चराचरम् । तदादिदह्यतेसर्वंत्रैलोक्यंभूर्भुवादिकम् । जनम्प्रयान्तितापार्त्तामहर्लोकनिवासिनः ॥ चतुर्थेतुमहर्लोकेतिष्ठन्तिकल्पवासिनः ॥ अपिच । महोद्विकोटिर्यत्रास्तेमरीच्यादिमुनिव्रजः ॥ भूपृष्ठाद्द्विकोट्युच्छ्रायोमरीच्यादिमुनिवृन्दस्थानंमहर्लोकइत्यर्थः ॥

महर्षभी । स्त्री॰ कपिकच्छ्वाम् ॥

महर्षिः । पुं॰ व्यासादिषु ॥ भृग्वादिसप्तसु ॥ वेदतदर्थद्रष्टृषु॰ सर्वज्ञेषु॰ विद्यासम्प्रदायप्रवर्त्तकेषु ॥ भृगुंमरीचिमत्रिञ्चपुलस्त्यंपुलहंक्रतुम् । वसिष्ठञ्चमहातेजाः सोऽसृजन्मनसासुतान् ॥ सप्तब्रह्माणइत्येते पुराणेनिश्चयङ्गताः ॥ महांश्चासौ॰ ऋषिश्च । कृत्स्नस्यवेदस्यदर्शनात् । । अन्येतुवेदैकदेशदर्शनादृषयः ॥

महल्लकः । पुं॰ अन्तःपुररक्षके । सौविदल्ले । कञ्चुकिनि ॥ महती लाति । ला॰ । कः । कः ॥

महल्लिकः । पुं॰ अन्तःपुररक्षके

अन्त : पुरस्थायिजने ॥ तल्लक्षणं यथा । मुष्कशून्योऽनुपस्थोय : स्त्रीस्वभावोमहल्लिक : ॥ इति ॥

मह : । न० उत्सवे ॥ तेजसि ॥ मह्यनम्०मह्यतेवा । महपूजायाम् । सर्वधातुभ्योऽसुन् ॥

महसम् । न० ज्ञाने ॥ महति०मह्यतेवा । मह० । अत्यविचमितमिनमिरभिलभिनभितपियतिपखिपनिमहिभ्योऽसच् ॥ प्रकारे ॥

महा । स्त्री० गोपवल्ल्याम् । पृश्निपर्णीविशेषे ॥ धेनौ ॥ मह्यतेपूज्यते । मह० । खनोघचेति०घ : ॥

महाकच्छ : । पुं० समुद्रे ॥ प्रचेतसि । वरुणे ॥ पर्वते ॥ महान्कच्छोयस्य स : । आन्महतइत्यात्वम् ॥

महाकण्टकिनी । स्त्री० स्नुहीभेदे । विश्वसारके । नागफणीथूहर०इ० भा० । फणिमनसा०इगौ०दे०भा० ॥

महाकन्द : । पुं० लशुने ॥ चाणक्यमूलके ॥ मूलके ॥ रक्तलशुने । राजपलाण्डौ ॥

महाकपित्थ : । पुं० विल्ववृक्षे ॥ महांश्चासौकपित्थश्च । आन्महत : ॥

महाकपित्थाख्य : । पुं० विल्वे ॥

महाकरञ्ज : । पुं० हस्तिकरञ्जके ॥

महाकर्णिकार : । पुं० आरग्वधे ॥

महाकान्ता । स्त्री० पृथिव्याम् ॥

महाकाय : । पुं० वृषाणके । प्रमथविशेषे । शिवद्वारपाले ॥ बृहच्छरीरे ॥ त्रि०तद्वति ॥

महाकार्त्तिकी । स्त्री० रोहिणीनक्षत्रयुक्तायांकार्त्तिकपूर्णिमायाम् ॥

महाकाल : । पुं० महादेवे ॥ प्रमथविशेषे । महाभीमे ॥ लताविशेषे । किम्पाके ॥ अखण्डदण्डायमानविष्णुस्वरूपसमये ॥ उज्जयिन्यांमहाकाल : शाङ्करीतत्रदेवता ॥

महाकाली । स्त्री० परदेवतायाम् ॥ महाकालपत्न्याम् ॥ जिनानांचतुर्विंशतिशासनदेवतान्तर्गतदेवीविशेषे ॥

महाकाव्यम् । न० सर्गबन्धे ॥

महाकुमुदा । स्त्री० काश्मर्याम् ॥

महाकुम्भी । स्त्री० कट्फले ॥

महाकुल : । त्रि० कुलीने । आर्ये । सभ्ये । सज्जने । साधौ ॥ महच्चतत्कुलञ्चमहाकुलम् । आन्महतइत्यात्वम् । महाकुलमस्यास्ति । अच् ॥ महत्कुलमस्येतिविग्रहोवा ॥ न०सत्कुले ॥

महाकुलीन : । त्रि० महाकुले ॥ महाकुलस्यापत्यम् । कुलात्ख : इत्यनुवृत्तौ महाकुलादञ्खञाविति पक्षेख : ॥

महाकूप : । पुं० पादावर्त्ते ॥

महाकूल : । पुं० सत्कुले ॥

महाकोशफला । स्त्री० देवदालीलतायाम् ॥

महाकोशलः । पुं० देशविशेषे ॥ यथा । गोकर्णेशात् पूर्वभागेआर्यावर्त्तात्तुचोत्तरे । तीरभुक्तात् पश्चिमेतुमहापुर्याश्चसर्वतः । महाकोशलदेशश्चसूर्यवंशपरायणः ॥

महाकोषातकी । स्त्री० हस्तिघोषायाम् । नेनुयां० घीयातोरजी० इ० भा० प्र० शाके ॥ महाकोषातकी स्निग्धासरापित्तानिलापहा ॥

महाक्रतुः । पुं० अश्वमेधे ॥ महांश्चासौक्रतुश्च ॥

महाखरः । पुं० अश्वतरे ॥

महागदः । पुं० ज्वरे ॥

महागन्धः । पुं० कुटजवृक्षे ॥ अम्बुवेतसे ॥ न० हरिचन्दने ॥ महान् गन्धोयस्य० यस्मिन्वा ॥ बोले ॥

महागन्धा । स्त्री० चामुण्डायांदेव्याम् ॥ केविकापुष्पे ॥ नागवलायाम् ॥

महागवः । पुं० गवये । वनगवे ॥

महागिरिः । पुं० बौद्धभेदे ॥ बृहत्पर्वते ॥

महागुरुः । पुं० मातरि । पितरि ॥ आचार्ये ॥ यथा । मातापिताब्रह्मदातासश्चान्तोगुरवः स्मृताः । इति ॥ महांश्चासौगुरुश्च । आत्महतद्दृत्यात्वम् ॥ स्त्रियाः पतिरेवमहागुरुः ॥

महागुल्मा । स्त्री० सोमवल्ल्याम् ॥

महागुहा । स्त्री० पृश्निपर्ण्याम् ॥

महागोधूमः । पुं० पश्चाद्देशभवेगोधूमविशेषे । बङ्गा० गोहूं० इ० भाषा ॥

महाग्रहः । पुं० सूर्ये ॥

महाग्रीवः । पुं० उष्ट्रे ॥ त्रि० उन्नतग्रीवायुक्ते ॥

महाघूर्णा । स्त्री० सुरायाम् ॥ महती घूर्णायस्यायययावा ॥

महाघोरः । त्रि० अतिशयभयानके ।

महाघोषः । पुं० अतिघोषणे । महाशब्दे । न० हट्टे । आपणे ॥ त्रि० बृहच्छब्दयुक्ते ॥

महाघोषा । स्त्री० कर्कटशृङ्ग्याम् ॥ कुन्दुरुक्याम् ॥

महाङ्गः । पुं० उष्ट्रे ॥ महान्त्यङ्गान्यस्य । अनेकमितिबहुव्रीहिः ॥ गोक्षुरके ॥ महामूषिके ॥ रक्तचित्रके ॥ त्रि० महदवयवयुक्ते ॥

महाचञ्चुः पुं० बृहच्चञ्चुमतिखगे ॥ शाकविशेषे । सुचञ्चुकायाम् । दीर्घपत्र्याम् । दिव्यगन्धायाम् ॥

महाचण्डः । पुं० कालस्यभृत्ये ॥ त्रि० प्रचण्डे ॥

महाचीनः । पुं० देशविशेषे ॥ यथा कैलासानीरंसमारभ्यसरयूपरितः प-

रे । अमरगांमहेशानिमहाचीनाभिधोभवेत् ॥

महाच्छद : । पुं० देवताडवृक्षे । वृहत्पत्रे ॥

महाच्छाय : । पुं० वटवृक्षे ॥ त्रि० वृहच्छायायुक्ते ॥ महतीच्छायाऽस्य ॥

महाच्छिद्रा । स्त्री० महामेदायाम् ॥ त्रि० वृहच्छिद्रयुक्ते ॥

महाज : । पुं० वृहच्छागे ॥ त्रि० महाकुलोद्भवे । महांश्चासावजश्च ॥ महतोजायतेवा ॥

महाजटा । स्त्री० रुद्रजटायामोषधौ ॥ वृहत्यांजटायाम् ॥

महाजन : । पुं० सज्जने । साधौ ॥ यथा । वेदाविभिन्ना : स्मृतयोविभिन्नानाऽसौमुनिर्यस्यमतंनभिन्नम् । धर्म्मस्यतत्त्वंनिहितंगुहायां महाजनोयेनगत : सपन्था : ॥ महाजनोपर्य्यनुक्रोशयुक्त : सन्नाहराजाविवेक : । यथा । घा : पापमहामोहहतकसर्वथाहतस्त्वयायं महाजन : । यत : । शान्तेऽनन्तमहिम्निनिर्म्मलचिदानन्दे तरङ्गावलीनिर्मुक्तेऽमृतसागराऽम्भसिमनाक्मग्नोपिनाचामति । नि : सारे मृगतृष्णिकार्णवजले भ्रान्तोपिमूढ : पिबत्याधावत्यवगाहतेऽभिरमते मज्जत्यथोमज्जतीति ॥ मन्वादौ । यथा । प्रायेणैष दतदिदंनमहाजनोयंदेव्याविमोहितमतिर्यत साधयालम् । चर्य्यांजडीकृतमतिर्मधुपुष्पितायांवैतानिकीमहतिकर्म्मणियुज्यमान : ॥

महाजम्बु : । स्त्री०)
महाजम्बू । स्त्री०) वृहज्जम्ब्वाम् । राजजम्ब्वाम् ॥

महाजव : । पुं० गवये ॥ श्रीकारिणिमृगी ॥ त्रि० अतिशयवेगवति ॥

महाजाति : । स्त्री० वासन्त्यामलतायाम् । माधव्याम् ॥ श्रेष्ठवर्णे ॥

महाजाली । स्त्री० पीतवर्णघोषायाम् ॥ राजकोषातक्याम् ॥ जालयति । जालमाच्छादनि । पु० । पचाद्यच् । गौरादि : । महतीचासौजालीच ॥

महाज्यैष्ठी । स्त्री० नक्षत्रविशेषादियुक्तायांज्यैष्ठ्यांपूर्णिमायाम् ॥ पश्यात्शब्दकल्पद्रुमम् ॥

महाज्योतिष्मती । स्त्री० लताविशेषे । तेजोवत्याम् । वहुरसायाम् । कनकप्रभायाम् । लवणायाम् । वडीमालकांगणी० इ० भा० ॥

महाज्वाल : । पुं० यज्ञवह्नौ ॥ चित्याम् ॥

महाज्वाला । स्त्री० जिनानांविद्याधरीविशेषे ॥ वृहदग्निशिखायाम् ।

महाडीनम् । न० पक्षिण : षुद्रपतनेनप्रत्यावृत्तौ ।

महाढ्यः । पुं॰ कदम्बे ॥ त्रि॰ अतिशयधनवति ॥

महातपाः । पुं॰ विष्णौ ॥ महत्सृष्टिविषयं तपोज्ञानमस्य । ऐश्वर्यं प्रतापोवामहद्यस्य ॥

महातमप्रभा । स्त्री॰ अतिशयान्धकारमयेनरकविशेषे ॥

महातरुः । पुं॰ स्नुहीवृक्षे ॥ वृहद्वृक्षे ॥

महातलम् । न॰ पातालप्रभेदे ॥

महातारा । स्त्री॰ जिनानांदेवीविशेषे ॥

महाताली । स्त्री॰ आवर्त्तक्याम् ॥

महातिक्तः । पुं॰ महानिम्बे ॥ त्रि॰ अतिशयतिक्तरसयुक्ते ॥

महातिक्ता । स्त्री॰ यवतिक्तायाम् ॥ पाठायाम् ॥

महातीक्ष्णा । स्त्री॰ भल्लातकवृक्षे ॥ त्रि॰ अतिशयतीक्ष्णे ।

महातुम्बी । स्त्री॰ राजालाब्वाम् ॥

महातेजाः । पुं॰ अग्नौ ॥ कार्त्तिकेये ॥ विष्णौ ॥ यथा । तेजस्विनोयदीयेनतेजसाभास्करादय । तत्तेजोमहदस्येतिमहातेजा अईश्वरः ॥ शौर्यंशौर्यादिभिर्धर्म्मैर्महद्भिः समलङ्कृतः । इतिवाऽस्यान्महातेजाः अनुपातनईश्वरः ॥ न॰ पारदे ॥ त्रि॰ अतिशयतेजस्विनि ॥ महत्प्रकृष्टं तेजस्येत

न्यलक्षणमस्य ॥

महात्मा । त्रि॰ महामनसि । महाशये ॥ अत्यन्तशुद्धान्तःकरणत्वाज्जीवन्मुक्ते ॥ सर्वोत्कृष्टे ॥ रजस्तमोमलरहितान्तःकरणे । शुद्धसत्त्वे । समुत्पन्नसम्यग्दर्शने ॥ साधूनामभयदायके । परमोदारचित्ते ॥ परमकारुणिके ॥ सर्वेश्वरे॰ सर्वज्ञे॰ परमात्मनि ॥ अक्षुद्रबुद्धौ ॥ महान् अनेकजन्मसुकृतैः संस्कृतः शुद्धवामाद्यनेभिभूतः ॰ आत्मा ।॰ अन्तःकरणं यस्य सः ॥ महांश्चासावात्माचेतिवा ॥

महात्ययः । पुं॰ चतुर्थके॰ विषमज्वरे ॥ गम्भीरे ॥ महातिकष्टे ॥

महादण्डः । पुं॰ यमदूतप्रभेदे ॥

महादन्तः । पुं॰ गजदन्ते । ईशादन्ते । वृहद्दन्तमात्रे ॥ त्रि॰ तद्वति ।

महादानम् । न॰ श्रेष्ठदाने । तुलापुरुषादिषोडशप्रकारे । यथा । आद्यन्तु सर्वदानानांतुलापुरुषसंज्ञितम् । हिरण्यगर्भदानञ्चब्रह्माण्डं तदनन्तरम् । कल्पपादपदानञ्चगोसहस्रन्तुपञ्चमम् । हिरण्यकामधेनुश्चहिरण्याश्वस्तथैश्च ॥ पञ्चलांगलकं तद्वद्धरादानंतथैवच । हिरण्याश्वरथस्तद्वद्धेमहस्तिरथस्तथा ॥ द्वादशंविष्णुचक्रञ्चततः कल्पलतात्मकम् । सप्तसागरदानञ्चरत्नधेनुस्तथैवच । महाभूतघटस्तद

तृषोऽथ : परिकीर्त्तितः ॥

महादारु । न० देवदारुणि ॥

महादाह : । पुं० नरकान्तरे ॥

महादेव : । पुं० शिवे ॥ महांश्चासौदेवश्च । आन्महतइत्यात्वम् ॥ महान्देवोन्त्यादिरूपाक्रीडायस्येतिवा ॥ ब्रह्मादीनांसुराणाञ्चमुनीनांब्रह्मवादिनाम् । तेषाञ्चमहतोदेवोमहादेवःप्रकीर्त्तितः ।। महतीपूजिताविश्वे मूलप्रकृतिरीश्वरी । तस्यादेवः पूजितश्चमहादेवः सचस्मृतः ॥ इ० ब्र० वै० पु० ॥ सर्वदेवानांमहनीयत्वाच्चमहादेवः । तथोक्तं साम्बपुराणे । पूज्यतेयत्सुरैः सर्वैर्महांश्चैवप्रमाणतः । धातुर्महइतिपूजायांमहादेवस्ततस्मृतः ॥ स्कांदेपि । महतामपिदेवनामहमेवमहान्यतः । नतुमत्तोमहानन्योमहादेवस्ततोह्यहमिति ॥ कोटयोब्रह्महत्यानामगम्यागमकोटयः । सद्यः प्रलयमायान्तिमहादेवेतिकीर्त्तनात् ॥ महादेवमहादेवमहादेवेतिवादिनम् । वत्सं गौरिवगौरीशोधावन्तमनुधावति ॥ यच्चोक्तमथर्वशिरसि । सर्वान्भावान्परित्यज्यात्मज्ञानयोगैश्वर्ये महतिमहीयतेतस्मादुच्यतेमहादेवइति । अस्यार्थोविष्णुसहस्रनामभाष्यटीकायांद्रष्टव्यः ॥

महादेवी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ महतोब्रह्मादीनपिदेवयतिसर्गादिभिर्व्यवहारयति० इतिमहादेवी । दिवु० । अच् । टित्वान्ङीप् ॥ पूज्यतेयासुरैः सर्वैर्महतीचप्रमाणतः । धातुर्महइतिपूजायांमहादेवीततः स्मृतेतिदेवीपुराणम् । सर्वदृश्यंमहादेवीद्रष्टासाक्षीचसैवहीतिदेवीभागवतम् । द्रष्टाजीवः साक्षी० ईश्वरः ० दृश्यंसर्वंजगत्० इदंचय सैवभगवतीभवतीत्यर्थः ॥ राज्ञ्याम् । महिष्याम् । पट्टदेव्याम् ॥

महादैत्यः । पुं० भौत्यमन्वन्तरीयदैत्यविशेषे ॥ उत्कृष्टदैत्ये ॥

महाद्युतिः । त्रि० ईश्वरे ॥ महतीबाह्याभ्यन्तरव्यापिनीद्युतिश्चैतन्यलक्षणास्यकामादिपराभवेनस्वंहितसाधनोन्मुखे० पुरुषर्षभे । महतीद्युतिरस्य ॥

महाद्रिधृक् । पुं० हरौमहान्तमद्रिंमन्दरंगोवर्द्धनंवाऽमृतमथनेगोरक्षणेवाधृतवानितिव्युत्पत्तिः फलितार्थंकथनपरा । वस्तुतस्तुमहाद्रयेधृष्णोति० धर्त्तुंसुप्रगल्भते । ञिधृषाप्रागल्भ्ये । क्विप् । क्विन्प्रत्ययस्यकुः ॥

महाद्रुमः । पुं० अश्वत्थे ॥ महांश्चासौद्रुमश्च ॥ वृहद्वृक्षे ॥

महाद्रोणा । स्त्री० देवकुरुम्बायाम् । दिव्यपुष्पायाम् ॥

महाद्रणी । स्त्री० महाद्रोणाचुपे ॥

महाद्वन्द्व : । पुं० युद्धवाद्ये ॥ अतिकलहे ॥

महाधनम् । न० महामूल्ये । बहुमूल्यवस्तुनि । महंगी० इ० भा० । सुवर्णे ॥ सिह्लके ॥ चारुवाससि ॥ महद्धनंमूल्यमस्य ॥ कृषिकर्म्मणि ॥ त्रि० अतिशयधनयुक्ते ॥

महाधातु : । पुं० स्वर्णे ॥

महाध्वग : । पुं० उष्ट्रे ॥

महानट : । पुं० महादेवे ॥

महानद : । पुं० नदविशेषे ।

महानदी । स्त्री० पुरुषोत्तमक्षेत्रान्तर्गतनदीविशेषे । चित्रोत्पलायाम् ॥ गङ्गायाम् ॥ यथा । अम्बुजमम्बुनिजातंजातु नजायतेम्बुजादम्बु । मुरहरतश्वविपरीतंपदाम्बुजाद्यन्महानदीजाता ॥

महानन्द: । पुं० मुक्तौ । अधिकाह्लादे ।

महानन्दा । स्त्री० अमृतायाम् । सुरायाम् ॥ माघशुक्लनवम्याम् ॥ नदीविशेषे । देवीविशेषे । अट्टहासेमहानन्दादेवी ॥

महानन्दि : । पुं० नन्दिवर्द्धनाख्यराजपुत्रे ॥

महानरक: । पुं० अतिशयनानाप्रकारयातनास्थाने ॥

महानल: पुं० वृहदग्नौ ॥ देवनले ।

महानवमी । स्त्री० आश्विनशुक्लनवम्याम् ॥

महानसम् । न० पाकस्थाने । रसवत्याम् ॥ तत्ररक्षणीयजनामात्येउक्ता: । यथा । सूदशास्त्रविधानज्ञा: पराऽभेद्या: कुलोद्गता: । सर्वेमहानसेधार्या: कृत्तकेशनखाजना: ॥ इति ॥ पुंल्लिङ्गोप्ययमितिकश्चित् ॥ महच्चतदनश्च । अनोऽश्माय: सरसांजातिसंज्ञयोरितिसंज्ञायांटच् ॥

महानसाधिकृत : । त्रि० पौरोगवे ॥ महानसेऽधिकृत : ॥

महानाटकम् । न० हनुमन्नाटके ॥ नाटकविशेषे ।

महानाडी । स्त्री० कण्डरायाम् ॥

महानाद : । पुं० कुञ्जरे ॥ वर्षुकाब्दे ॥ महास्वने ॥ ध्वनिग्रहे । कर्णे ॥ सिंहे ॥ उष्ट्रे ॥ शङ्खे ॥ कोहलायाम् ॥ महान्नादोयस्यस: ॥

महानिद्रा । स्त्री० मरणे ॥

महानिम्ब: । पुं० पवनेष्टे । पार्वते । बकायन० ड्रेक० ऐंक० इ० भाषा । महानिम्बोहिमोरूक्षस्तिक्तोग्राहीकषायक: । कफपित्तक्लमिच्छर्द्दिकुष्ठहृल्लासरक्तजित् ॥ प्रमेहश्वासगुल्मार्शोमूषिकाविषनाशन: ॥

महानिशा । स्त्री० निशामध्यभागे । निशीथे ॥ रात्रेर्मध्यस्थप्रहरद्वये ॥

यथा । महानिशातुविज्ञेयामध्यस्थंप्रहरद्वयम् । तत्रस्नानंनकुर्वीत काम्यनैमित्तिकादृते ॥ स्मृत्युक्तमहानिशासार्द्धप्रहरोपरिप्रहरद्वयमितिरघुनन्दनः । देवलोक्तामहानिशारात्रिमध्यमदण्डद्वयात्मिकासाद्वितीयप्रहरशेषदण्डतृतीयप्रहरप्रथमदण्डरूपा ॥

महानीचः । पुं॰ रजके । अतिशयहीनवर्णे ॥

महानीलः । पुं॰ भृङ्गराजे ॥ नागविशेषे ॥ सिंहलद्वीपाकरोद्भूते॰ मणिविशेषे ॥ सिंहलस्याकरोद्भूतामहानीलास्तुतेस्मृताइत्यगस्त्योक्तेः ॥ तल्लक्षणंयथा । यस्तुवर्णस्यभूयस्त्वात् क्षीरेशतगुणेस्थितः । नीलतांतनुयात्सर्वंमहानीलः सउच्यते ॥ इतिगारुडे॰ ७२ अध्यायः ॥

महानीला । स्त्री॰ महाजम्ब्वाम् ॥

महानीली । स्त्री॰ नीलापराजितायाम् ॥ वृहन्नील्याम् । श्रीफलिकायाम् । केशार्हायाम् ॥

महानुभावः । पुं॰ श्रीहरौ ॥ महाशये । सुकृतिनि । महामाहात्म्ये ॥ महान्श्रुताध्ययनतपश्चाचारादिनिबन्धनोऽनुभावः प्रभावोयस्यसः ॥

महान्तकः । पुं॰ महेन्द्राचलपीठस्थेशिवे । स्त्री॰ देवीविशेषे ॥ महेन्द्रेचमहान्तका ॥

महापक्षः । पुं॰ बहुपुत्रादिपरिजने ॥

महापञ्चमूलम् । न॰ वृहत्पञ्चमूले । तद्यथा । विल्वोऽग्निमन्थः श्योनाकः काश्मर्यः पाटलातथा । सर्वैस्तुमिलितैरेतैः स्यान्महापञ्चमूलकम् ॥

महापञ्चविषम् । न॰ वृहद्विषपञ्चके ॥ तद्यथा । शृङ्गीचकालकूटश्चमुस्तकोवत्सनाभकः । शङ्खकर्णीतियोगोयंमहापञ्चविषाभिधः ॥

महापञ्चाङ्गुलः । पुं॰ स्थूलैरण्डे ॥

महापत्रः । पुं॰ शाकवृक्षे ॥ मानके । मानकचू॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ कन्दे ॥ त्रि॰ वृहत्पर्णयुक्ते ॥ महान्तिपत्राणियस्यसः ॥

महापत्रा । स्त्री॰ महाजम्ब्वाम् ॥

महापथः । पुं॰ प्रधानेऽध्वनि । घण्टापथे । राजवर्त्मनि ॥ आकाशे ॥ विस्तीर्णपथि ॥ श्मशाने ॥ महतांपन्थाः॰ षः ॥

महापथगमः । पुं॰ मरणे ॥

महापद्मः । पुं॰ अष्टनागान्तर्गतनागविशेषे । अतिशुक्ले । दशविन्दुकमस्तके ॥ कुवेरस्यनवनिध्यन्तर्गतनिधिविशेषे ॥ लक्षकोटिसङ्ख्यायाम् । १००००००००००००॥ न॰ सितपद्मे ॥

महापातकम् । न॰ ब्रह्महत्यादिषु ॥

यथा । ब्रह्महत्यासुरापानंस्तेयंगुर्वङ्गनागमः । महान्तिपातकान्याहुस्संसर्गश्चापितैः सह ॥ महापातकजं चिह्नं सप्तजन्मसुजायते । बाधतेव्याधिरूपेणतस्यकृच्छ्रादिभिः शमः ॥ महच्चतत्पातकञ्च ॥

महापातकी । स्त्री० ब्रह्महत्याद्यन्यतमपातकग्रस्ते ॥ वीरहननाद्यन्यतममहापातकग्रस्ते ॥ यथा । वीरघातीतथापायीवीराणांस्त्रीगमस्तथा । स्तेयीमहापातकिनस्तत्संसर्गीचपञ्चमः ॥ सचपतितः ॥ यथा । महापातकिनोयेचपतितास्तेप्रकीर्त्तिताः । पतितानांनदाहः स्यान्नान्त्येष्टिर्नास्थिसञ्चयः । नचाश्रुपातः पिण्डोवाकार्यंश्राद्धादिकंक्वचित् ॥ एतानिपतितानाञ्चयः करोतिविमोहितः । तप्तकृच्छ्रद्वयेनैवतस्यशुद्धिर्नचान्यथा ॥ इतिशुद्धितत्त्वधृतंविष्णुपुराणवचनम् ॥ महापातकिनोजीवतएव । तस्योदकक्रियावक्ष्यमाणरीत्यासपिण्डैः समानोदकैश्चग्रामाद्बहिर्गत्वाज्ञात्यृत्विग्गुरुसन्निधानेरिक्तायांनवम्यांतिथौदिनान्तेकर्त्तव्येत्याहमनुः ॥ पतितस्योदकंकार्यंसपिण्डैर्बान्धवैर्बहिः । निन्दितेऽहनिसायाह्ने ज्ञात्यृत्विग्गुरुसन्निधौ ॥ दासीघटमपांपूर्णंपर्यस्येत्प्रेतवत्पदा ॥ अहोरात्रमुपासीरन्नशौचंबान्धवैः सह ॥ निवर्त्तयेयुस्तस्मात्तु सम्भाषणसहासने । दायाद्यस्यप्रदानञ्चयात्राचैवहिलौकिकी ॥ ज्येष्ठताचनिवर्त्तेतज्येष्ठावाप्यञ्चयद्धनम् । ज्येष्ठांशंप्राप्नुयाच्चास्ययवीयान्गुणतोऽधिकः ॥ प्रायश्चित्ते तुचरितेपूर्णंकुम्भमपांनवम् । तेनैवसार्द्धंप्रास्येयुः स्नात्वापुण्येजलाशये ॥ सत्वप्सुतंघटंप्रास्यप्रविश्यभवनंस्वकम् । सर्वाणिज्ञातिकार्याणियथापूर्वंसमाचरेत् ॥ एतमेवविधिंकुर्याद्योषित्सुपतितास्वपि । वस्त्रान्नपानंदेयन्तुवसेयुश्चगृहान्तिके ॥ महापातकमस्यास्त्यस्मिन्वा । इनिः ॥ पारिभाषिकमहापातकीयथा ॥ कृतप्राणप्रतिष्ठाश्मनीचैर्यःप्रतिमांद्विजदुर्गांनप्रणमेद्यस्तुसमहापातकीस्मृतः ॥ अपिच । पितरंमातरंभार्यांगुरुपत्नींगुरुंपरम् । योनपुष्णातिकापट्यात्समहापातकीशिवे ब्र० वै० पु० ॥

महापापम् । न० महापातके ॥ अत्युत्कटपापे ॥

महापाप्मा । पुं० अत्युग्रे ॥ कामे ॥ महतः पापस्यहेतुत्वात् ॥

महापारेवतम् । न० बृहत्पारेवते । द्वीपखर्जूरे ॥

महापाशः । पुं० यमदूतविशेषे । बृहत्पाशे ॥

महापासक : । पुं॰ गोमिनि । घेलुके । वुद्धभिक्षुशिष्ये ॥

महापिण्डीतक : । पुं॰ कृष्णवर्णमदनद्रुमे । वाराहे ॥

महापिण्डीतरु : । पुं॰ वृक्षविशेषे । श्वेतपिण्डीतके । शस्त्रकोषतरौ । शरे । पिण्डीतरौ । पेंडिरा॰ इ॰ भा॰ ॥

महापीठम् । न॰ एकपञ्चाशत्पीठे ॥

महापीलु : । पुं॰ वृहत्पीलुवृक्षे । महाफले । मधुपीलौ ॥

महापुराणम् । न॰ एकादशलक्षणयुक्ते व्यासप्रणीतेऽष्टादशसङ्ख्यकपुराणविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । सृष्टिश्चापिविसृष्टिश्चस्थितिस्तेषाञ्चपालनम् । कर्मणांवासनावार्त्तामनूनाञ्चक्रमेणच ॥ वर्णनंप्रलयानाञ्चमोक्षस्यचनिरूपणम् । उत्कीर्त्तनंहरेरेवदेवानाञ्चपृथक् पृथक् ॥ दशाधिकंलक्षणञ्चमहतांपरिकीर्त्तितम् ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्ते कृष्णजन्मखण्डे १३२ अध्याय : ॥

महापुरुष : । पुं॰ नारायणे ॥ श्रेष्ठनरे ॥ लक्षणं वाराह्या ६७ अ॰ ॥ ब्रह्मात्माभेदज्ञानिनि॰ जीवन्मुक्ते ॥ महांश्चासौपुरुषश्च । सन्महदिति समास : । आन्महतइत्यात्वम् ॥

महापुरुषदन्ता । स्त्री॰ शतमूल्याम् ॥

महापुरुषदन्तिका । स्त्री॰ महाशतावर्य्याम् ॥

महापुष्पा । स्त्री॰ अपराजितायाम् ॥

महापृष्ठ : । पुं॰ उष्ट्रे त्रि॰ वृहत्पृष्ठे ॥

महापौरुषिक : । पुं॰ वैकुण्ठनाथानुचरे ॥

महाप्रकृति : । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥

महाप्रपञ्च : । पुं॰ स्थूलसूक्ष्मकारणप्रपञ्चानांसमष्टौ ॥ यथाऽवान्तरवनानांसमष्टिरेकंमहद्वनम्॰ यथाऽवान्तरजलाशयानांसमष्टिरेकोमहान्जलाशयोभवति॰तद्वत्स्थूलसूक्ष्मकारणशरीरप्रपञ्चानामपिसमष्टिरेकोमहान्प्रपञ्चोभवतीति ॥

महाप्रभ : । त्रि॰ अतिशयदीप्तियुक्ते ॥

महाप्रभाव : । त्रि॰ अतिशयतेज:शक्तिविशिष्टे ॥

महाप्रभु : । पुं॰ जगन्नाथे ॥

महाप्रलय : । पुं॰ सर्वसंहारे । एककालिकसमस्तजन्यपदार्थनाशे ॥ महांश्चासौप्रलयश्च ॥ न्यायमतेजन्यभावानधिकरणकालोमहाप्रलय : ॰ सर्वचरमध्वंसरूप : ॥

महाप्रसाद : । पुं॰ विष्णुनैवेद्यादौ ॥ यथा । पादोदकञ्चनिर्माल्यंनैवेद्यञ्चविशेषत: । महाप्रसादइत्युक्त्वाग्राह्यंविष्णो: प्रयत्नत: ॥ ब्राह्मेचब्रह्ममंत्रेणब्रह्मार्पितवस्तुनि । तन्माहात्म्यंमहानिर्वाणतन्त्रेसम्यक्

निरूपितम्

महाप्रस्थानम् । न० शास्त्रीयेदेहत्यागविशेषे ॥ महत्० आवृत्तिशून्यंप्रस्थानम्० सर्पवृश्चिकसिंहव्याघ्रादिविषमभूम्याद्यपरिहारेणगमनंयावच्छरीरपातंतन्महाप्रस्थानम्० इत्युच्यते ॥

महाप्राण : । पुं० द्रोणकाके ॥

महाप्रेत : । पुं० ब्रह्मादिषु ॥ यथा । ब्रह्माविष्णुश्चरुद्रश्चईश्वरश्चसदाशिव: । एतेपञ्चमहाप्रेताभूताधिपतयोमता: ॥ चत्वारोमञ्चचरणा: पञ्चम: प्रच्छद:पट: । सच्चित्प्रकाशरूपेणशिवेनाभिन्नविग्रहा: ॥ तत्रासनेसमासीनानिर्भरानन्दरूपिणीति ॥

महाफल : । पुं० मालूरे । विल्वे ॥ त्रि० उत्कृष्टफले ॥ न० वृहत्फले ॥

महाफला । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥ राजजम्ब्वाम् ॥ तुम्ब्याम् ॥ महाकोशातक्याम् ॥ मधुबीजपुरे ॥

महाफेना । स्त्री० अब्धिफेने । हिण्डीरे ॥

महावल : । पुं० वायौ ॥ वुद्धे ॥ न० सीसके ॥ त्रि० वलोत्कटे । वलीयसि ॥ महासामर्थ्ये ॥ महत्प्रकृष्टंवलमस्य ॥

महावला । स्त्री० अतिवलायाम् । पीतपुष्प्याम् । पीतवास्यालके ॥

महावोधि : । पुं० वुद्धे ॥

महाब्राह्मण : । पुं० निन्दितब्राह्मणे । कन्या० अचारज० बू० भा० ॥

महाभद्रा । स्त्री० काश्मर्याम् ॥ गङ्गायाम् ॥

महाभट : । पुं० अतिशययोद्धरि ॥

महाभाग : । त्रि० अतिधन्ये ॥ दयाद्यष्टगुणयोगोमहाभागता० तद्विशिष्टे: महान्भागोभाग्यमस्य ॥ महान्असाधारणोभागऐश्वर्यादिभगसमुदायोयस्यवा ॥

महाभागा । स्त्री० महालयतीर्थस्थायां देव्याम् ॥

महाभारतम् । न० व्यासप्रणीतेतिहासशास्त्रे ॥ तन्नामकारणं यथा । एकतश्चतुरोवेदाभारतञ्चैतदेकत: । पुराकिलसुरै: सर्वै: समस्ततुलयाधृतम् ॥ चतुर्भ्य: सरहस्येभ्योदेवेभ्योभ्यधिकंयदा । तदाप्रभृतिलोकेस्मिन्महाभारतमुच्यते ॥ महत्वाद्भारतत्वाच्चमहाभारतमुच्यते ॥

महाभाष्यम् । न० पातञ्जलिव्याकरणभाष्ये ॥

महाभिलाष : । त्रि० महेच्छे ॥ महानभिलाषोस्य ॥

महाभिष: । पुं० राजर्षिविशेषे । प्रातीपे । शन्तनौ ॥ यथा । महाभिषोनृपोज्ञात : प्रतीपश्चसुतस्तदा । शन्तनुर्नामराजर्षिर्धर्मात्मासत्यसङ्गरइति ॥

महाभीता। स्त्री० लज्जालुवृक्षे ॥ त्रि० अतिशयभययुक्ते ॥

महाभीमः। पुं० शान्तनुनृपे ॥ भृङ्गिनामकशिवद्वारपाले ॥ त्रि० अतिशयभयानके ॥

महाभीरुः। पुं० कीटविशेषे। गोपालिका० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥ ग्वाली० इ० दे० भा० ॥ अतिशयभयशीले ॥

महाभीष्मः। पुं० शान्तनुनृपे ॥

महाभूतम्। न० व्योमादिपञ्चसु। भूम्यादिपंचसु ॥ महाभूतानिपंचैव खानिलाग्न्यम्बुभूमयः ॥

महाभृङ्गः। पुं० नीलभृङ्गराजे ॥

महाभैरवः। पुं० शरभरूपिशिवे ॥

महाभोगः। त्रि० नारायणे ॥ अतिसुखिनि ॥ महान्भोगः सुखरूपोऽस्य ॥

महाभोगा। स्त्री० दुर्गायाम्। महार्थसाधिनीदेवीमहाभोगाततः स्मृता ॥

महामण्डूकः। पुं० पीतमण्डूके ॥

महामतिः। त्रि० अतिशयबुद्धिविशिष्टे ॥

महामदः। पुं० मत्तगजे ॥ त्रि० अतिशयहर्षयुक्ते ॥

महामनाः। त्रि० सदन्तःकरणे ॥ उद्भटे। महेच्छे। उदारे। महाशये। अक्षुद्रचित्ते ॥ सर्वश्रेष्ठोऽहमितिमन्यमाने ॥ महद्भिर्धीरैरन्यैरसममात्मानंमन्यमानंमनोयस्यसः ॥ परमेश्वरे ॥ सृष्टिस्थित्यन्तकर्माखिलजगतांमनसैवकरोतीतिमहामनाः ॥ मनसैवजगत्सृष्टिंसंहारञ्चकरोतिय इतिविष्णुपुराणम् ॥ मनसैव० सङ्कल्पमात्रेणैव।

महामाघः। पुं० योगविशेषे ॥ माघीचमवसंयुक्तामघायांचगुरुर्यदा। महामाघस्तदाप्रोक्तोव्रतोद्वाहादिवर्ज्जयेत् ॥

महामात्रः। पुं० प्रधाने। अमात्ये। सेनान्यादौ ॥ समृद्धे। हस्तिपकाधिपे। हस्तिशिक्षाजीविनि ॥ महतीमात्रापरिच्छेदोऽस्य ॥

महामात्री। स्त्री० आचार्यपत्न्याम् ॥ महामात्रयोषायाम् ॥

महामानसी। स्त्री० जिनाननांविद्यादेवीभेदे ॥

महामायः। पुं० हरौ ॥ मायाविनामपिमायाकारित्वात् ॥ महतीप्रकृष्टामायास्य। महामायात्वंचमायाविनामपिमयशम्बरप्रभृतीनांविविधप्रपंचविभ्रमकारिमायाप्रयोक्तृत्वात् ॥

महामाया। स्त्री० दुर्गायाम् ॥ ईश्वरशक्त्याम् ॥ विसदृशप्रतीतिसाधनंमाया० तस्याश्चमहत्त्वंसर्वविषयत्वमितिव्याख्यानात् तस्याः स्वरूपंयया। कालिकापुराणे। गर्भान्तर्ज्ञानसम्पन्नंप्रेरितंसूतिमारुतैः

। उत्पन्नंज्ञानरहितंकुरुतेयानिरन्तरम् ॥ पूर्वातिपूर्वसम्बन्धसंस्कारेण नियोज्यच । आहारादौततोमोहंममत्वंज्ञानसंशयम् ॥ क्रोधोपरोधलोभेषुक्षिप्त्वाक्षिप्त्वापुनः पुनः । पश्चात्कामेनसंयोज्यचिन्तायुक्तमहर्निशम् ॥ आमोदयुक्तंव्यसनासक्तंजन्तुंकरोतिया । महामायेतिसाप्रोक्तातेनसाजगदीश्वरी ॥ इति ॥

महामायी । पुं० ईश्वरे ॥

महामायी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

महामारी । स्त्री० महाकाल्याम् । आमर्यंशभूतायांमहाजनक्षयकर्यांदेवतायाम् । संहारशक्तौ ॥ महतोमारयतीतितथा । महतीचासौमारीचेतिवा ॥ व्याप्तंतयैतत्सकलंब्रह्माण्डंमनुजेश्वर । महाकाल्यामहाकालेमहामारीस्वरूपया ॥ सैवकालेमहामारीसैवसृष्टिर्भवत्यजा ॥ स्थितिंकरोभूतानांसैवकालेसनातनी- तिमार्कण्डेयपुराणम् ॥ अतिशयमारके ॥

महामार्गः । पुं० राजमार्गे ॥

महामालिनी । स्त्री० नाराचाभिधेवृत्तविशेषे ॥ यदिहनयुगलंततोविटरेफौर्महामालिनीतिलक्षणम् ॥

महामाषः । पुं० राजमाषे । चौरा० लोबिया० भू० भा० ॥

महामुखः । पुं० कुम्भीरे । महन्मुखे ॥ त्रि० तद्वति ॥

महामुण्डी । स्त्री० महाश्रावणिकायाम् ॥

महामुनिः । पुं० नारायणे ॥ अगस्त्ये ॥ बुद्धे काले ॥ कृपाचार्ये ॥ व्यासे ॥ महांश्चासौमुनिश्च । सन्महदितिसमासः । आन्महतइत्यात्वम् ॥ ब्रह्मविदि ॥ तुम्बुरुवृक्षे ॥ न० कुस्तुम्बुरुणि । धन्याके ॥

महामूर्द्धा पुं० शिवे ॥ त्रि० बृहन्मस्तकयुक्ते ॥

महामूलः । पुं० राजपलाण्डौ ॥ छिलिहिण्टे ॥

महामूल्यः । पुं० पद्मरागे ॥ न० महार्घे ॥ त्रि० तद्वति ॥

महामूषिकः । पुं० बृहदुन्दुरौ । महाखे ॥

महामृगः । पुं० हस्तिनि ॥ शरभे ॥

महामृत्युञ्जयः । पुं० मृत्योर्मृत्युकरे शिवमन्त्रविशेषे ॥ नित्यमष्टशतंजप्त्वामृत्युंमृत्युपथंनयेत् ॥

महामेघः । पुं० अतिशयमेघे ॥

महामेदः । पुं० अष्टवर्गाङ्गौषधे पुरोक्षवे ॥ बृहन्मेदे ॥

महामेदा । स्त्री० अष्टवर्गाङ्गौषधविशेषे । वसुच्छिद्रायाम् । जीवन्याम् । पांशुरागिण्याम् ॥ महामेदाभिधःकन्दोमोरङ्गादौप्रजायते । शुक्लार्द्रकनिभःकन्दोलताजातःसुपाण्डुरः ।

महामेदाभिधः प्रोक्तोऽन्यो भावप्रकाशके । मेदायुग्मं गुरुस्वादुवृष्यं स्तन्यकफापहम् । हणं शीतलं पित्तरक्तवातज्वरप्रणुत् ॥ तस्याश्च लाभे अस्याः स्थाने शतावरी देया ॥

महामैत्रः । पुं॰ बुद्धभेदे ॥ * ॥

महामोहः । पुं॰ भोगेच्छारूपाज्ञाने ॥ महामोहस्तु विज्ञेयो ग्राम्यभोगसुखैषणा ॥ रागे । विपर्ययविशेषे स दशविधः । शब्दादिषु पञ्चसु दिव्यादिव्यतया दशविधेषु विषयेषु रञ्जनीयेषु रागः ० आसक्तिर्महामोहः ० स च दशविधविषयत्वात् दशविधः ॥

महामोही पुं॰ शिवप्रिये । धत्तूरे ॥ त्रि॰ महामोहविशिष्टे ॥

महाम्बुजः । पुं॰ नरकान्तरे ॥

महाम्लम् । न॰ तिन्तिडीके । वृक्षाम्ले ॥

महायक्षः । पुं॰ अर्हदुपासकविशेषे ॥

महायज्ञः । पुं॰ अध्यापनादिपञ्चसु ॥ पाठो होमश्चातिथीनां सपर्या तर्पणं बलिः । एते पञ्चमहायज्ञा ब्रह्मयज्ञादिनामकाः ॥ अध्यापनं ब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तु तर्पणम् । होमो दैवो बलिर्भौतो नृयज्ञोऽतिथिपूजनम् ॥ अहुतञ्च हुतञ्चैव तथा प्रहुतमेव च । ब्राह्म्यं हुतं प्राशितञ्च पञ्च यज्ञान् प्रचक्षते ॥ जपोऽहुतो हुतो होमः प्रहुतो भौतिको बलिः । ब्राह्म्यं हुतं द्विजाग्र्यार्चा प्राशितं पितृतर्पणम् ॥ पञ्चैतान्यो महायज्ञान्न हापयति शक्तितः । स गृहेऽपि वसन्नित्यं सूनादोषैर्न लिप्यते ॥ देवताऽतिथिभृत्यानां पितॄणामात्मनश्च यः । न निर्वपति पञ्चानामुच्छ्वसन्न स जीवति ॥ अपि च । एते पञ्चमहायज्ञा ब्रह्मणा निर्मिताः पुरा । ब्राह्मणानां हितार्थाय इतरेषां च तन्मुखाः ॥ इतरेषां च वर्णानां ब्राह्मणैः कारिताः शुभाः ॥ एवं कृत्वा नरो भुक्त्वाऽऽहारं शीघ्रं विशुद्ध्यति । अन्यथा व्रीह्ययो ह्येते एकैकस्मृगपक्षिणः ॥ मन्तव्याद्दातृभोक्तॄणां महामांसं तु तद्भवेत् ॥ इ॰ वराहपुराणे ॥

महायशाः । पुं॰ भूतार्हद्विशेषे ॥ न॰ काव्यभेदे ॥ त्रि॰ लोकवेदे च प्रसिद्धविभवे ॥ अतिशययशोयुक्ते ॥

महायशस्कः । त्रि॰ अतिशययुक्ते ॥

महायोगी । पुं॰ अद्रिकूटपीठस्थे शिवे ॥

महारजतम् । न॰ स्वर्णे । धुस्तूरे ॥ बृहद्दीप्ये ॥ महच्च तद्रजतं च । सन्महदिति समासः । आन्महत इत्यात्त्वम् ॥

महारजनम् । न॰ कुसुम्भे । कसूं भा॰ हि॰ भा॰ ॥ शातकुम्भे । स्वर्णे ॥ रज्यतेऽनेन । रञ्जरागे ।

ल्युट्। रजकरजनरञ्जनरजस्सुपसङ्ख्यानान्नलोपः॥ रञ्जेः क्युन्वा॥ महच्चतद्रजनंच। सन्महदिति समासः॥

महारण्यम्। न॰ अरण्यान्याम्॥ महच्चतदरण्यञ्च। सन्महत्परमोत्तमोत्कृष्टाः पूज्यमानैरितिसमासः। आन्महतइत्यात्त्वम्॥

महारत्नम्। न॰ मुक्तादिनवसु॥ मुक्ताफलंहीरकञ्चवैदूर्य्यंपद्मरागकम्। पुष्परागञ्चगोमेदंनीलंगारुत्मतं तथा॥ प्रवालयुक्तान्युक्तानिमहारत्नानिवैनव॥

महारथः। पुं॰ रथिकविशेषे। अयुतधन्विभिः सहयोद्धरि॥ यथा। एकोदशसहस्राणियोधयेद्यस्तुधन्विनाम्। शस्त्रशास्त्रप्रवीणश्चमहारथइतिस्मृतः॥ अपिच। आत्मानंसारथिञ्चाश्वान्रक्षन्युद्ध्येतयोनरः। समहारथसंज्ञः स्यादित्याहुर्नीतिकोविदाः॥ शिवे॥ विष्णौ॥ महान्महात्मा॰नन्दी॰गरुडोवारथोयस्य सः॥

महारक्षम्। न॰ गडलवणे। सांभर॰इ॰भा॰॥

महारसः। पुं॰ खर्जूरे॥ कोशकारे। इक्षुविशेषे। कोसिआर॰इ॰भा॰॥ कशेरुणि॥ पारदे। रसेन्द्रे॥ न॰काञ्जिके॥

महारसाष्टकम्। न॰ हिङ्गुलाद्यष्टसु॥ यथा। दरदंपारदः सस्योवैक्रान्तंकान्तमभ्रकम्। माक्षिकं विमलश्चेतिस्युरेतेऽष्टौमहारसाः॥

महाराजः। पुं॰ बुद्धभेदे। मञ्जुघोषे॥ असपत्नराज्यइति। नृपश्रेष्ठे॥

महाराजचूतः। पुं॰ उत्तमाम्रे। मन्मथानन्दे॥

महाराजद्रुमः। पुं॰ आरग्वधे

महाराजिकः। पुं॰ गणदेवताविशेषे॥ सत्यसुधन्वसवनादयोविंशत्यधिकशतद्वयसङ्ख्यातागौरवाभ्रदर्शिताः। महाराजिकनामानोद्विशतेविंशतिस्तथा॥ महतीराजिः पङ्क्तिर्येषामितिविग्रहेशेषाद्विभाषेतिकप्॥

महारात्रिः। स्त्री॰ महाष्टम्याम्॥ अर्द्धरात्रात्परंमुहूर्त्तद्वये॥ ब्रह्मलयोपलक्षितायांमहाप्रलयरात्राम्॥ ब्रह्मणस्तुनिपातेचमहाकल्पोभवेन्नृप। प्रकीर्त्तितामहारात्रिः साएवचपुरातनैरितिब्र॰वै॰पु॰।

महाराष्ट्रः। पुं॰ देशविशेषे॥ त्रिपञ्चकंसमारभ्यमध्येचोज्जयिनीशिवे। मार्जारतीर्थंराजेन्द्रकोलापुरनिवासिनी॥ तावद्देशोमहाराष्ट्रः कर्णाटस्वामिगोचरः। इ॰शक्तिसङ्गमे ७ पटलः॥ अपिच। नैर्ऋतेतु

विडामत्तं महाराष्ट्रास्वरैवत :। जवन : पह्लव :सिन्धु : पारसीकाद्योमता :॥ इ॰ ज्योतिषतत्त्वे कूर्मचक्रं ।

महाराष्ट्री । स्त्री॰ जलपिप्पल्याम् ॥ शाकविशेषे । मरैठी॰ इ॰ भा॰ । भाषाप्रभेदे ।

महारिष्ट :। पुं॰ महानिम्बे । गिरिनिम्बे ।

महारुद्र :। पुं॰ महादेवे ।

महारूप :। पुं॰ शिवे

महारूपकम् । न॰ नाटके ॥

मरारोग :। पुं॰ पापरोगे ॥ सचाष्टविधोयथा । उन्माद : १ । त्वग्दोष: २ । राजयक्ष्मा ३ । श्वास: ४ । मधुमेह : ५ । भगन्दर : ६ । उदर : ७ । अश्मरी ८ । इति ॥

महारोगी । त्रि॰ महारोगयुक्ते ॥

महारौरव :। पुं॰ नरकान्तरे ॥ महारौरवसंज्ञन्तु अधोर्द्ध्वं ताम्रसम्पुटम् । धक्ष्यते खदिराङ्गारैर्गुरुद्रारापनायक : ॥ देवद्रव्यापहारी च पच्यते कालमव्ययम् ॥ महान्रौद्रोरवोऽत्र । शकन्ध्वादित्वाद्दलोप : । यथा । रुरुभारभृङ्गाख्योमृग : ॰ महतोरुरोरयम् । अण् ॥

महार्घ :। पुं॰ लावकाख्यखगे ॥ त्रि॰ महामूल्ये ॥

महार्णव :। पुं॰ महासमुद्रे ॥

महार्थ :। पुं॰ परमार्थे ॥

महार्द्र :। पुं॰ वृक्षविशेषे । महाजा इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥

महार्द्रम् । न॰ चन्दने ॥

महार्द्रकम् । न॰ वनार्द्रके ॥

महार्बुदम् । न॰ दशार्बुदे । शतकोटि १००००००००० सङ्ख्यायाम् । अब्जे ॥

महार्ह :। पुं॰ विष्णौ ॥ मह : पूजा॰ तामर्हति । अर्हइतिसूत्रात् अर्हते: कर्मण्युपपदे अच्प्रत्यय : ॥ न॰ श्वेतचन्दने ॥

महालक्ष्मी :। नारायणशक्त्याम् ॥ राधायाम् ॥ यन्मायया मोहिताश्च ब्रह्मविष्णुशिवादय :। वैष्णवास्तां महालक्ष्मीं परां राधां वदन्ति ते ॥ यदर्धाङ्गा महालक्ष्मी : प्रिया नारायणस्य चेति ब्र॰ वै॰ पुराणम् ॥

महालय :। पुं॰ विहारे ॥ तीर्थमहाभागादेव्याक्षेत्रे ॥ परमात्मनि ॥ पितॄणामुत्सवाश्रये कन्यागतापरपक्षे कन्यागत॰ इ॰ भा॰ ॥

महालसा । स्त्री॰ देवीविशेषे ॥ दक्षिणदेशे॰ महादिस्थानमितिविख्याते॰ देवीस्थाने ॥

महालिकटभी । स्त्री॰ श्वेतकिणही वृक्षे ॥

महालीलसरस्वती । स्त्री॰ तारादेव्या : प्रभेदे ॥ लीलयावाक्प्रदाचेतितेन

लीलसरस्वती ॥

महालोध्रः । पुं० लोध्रे । पटियालो ध० हू० भा० ॥

महालोलः । पुं० काके ॥ त्रि० अतिचञ्चले ॥

महालोहम् । न० अयस्कान्ते ॥

महावनम् । न० महारण्ये ॥ वृन्दावनस्थचतुरशीतिवनान्तर्गतवनविशेषे ।

महावपः । पुं० महामेदे ॥

महावरा । स्त्री० दूर्वायाम् ॥

महावराहः । पुं० आदिवराहे ॥ महांश्चासौवराहश्च । महत्त्वञ्चास्यातिविपुलशरीरधारणात्पृथिव्युद्धरणाय ॥

महावरोहः । पुं० प्लक्षवृक्षे ॥

महाबलिः । पुं० नरबलौ ॥

महावल्ली । स्त्री० माधवीलतायाम् ॥

महावसः । पुं० शिशुमारे ॥

महावाक्यम् । न० परमार्थबोधकवैदिकोपदेशवाक्यविशेषे । सङ्कल्पापरपर्यायेप्रतिष्ठाद्युत्सर्गवाक्ये ॥ योग्यताकांक्षासन्नियुक्तिवाक्यसमूहे ॥

महावारुणी । स्त्री० तिथिविशेषे ॥ सा यथा । शनिवारसमायुक्तासामहावारुणीस्मृता । गङ्गायांयदिलभ्येतकोटिसूर्यग्रहैः समा ॥ सा० वारुणीस्वर्थः ॥ महामहावारुणी तु । यथा । शुभयोगसमायुक्ताशनौशतभिषांयदि । महामहेतिविख्या तान्निकोटिकुलमुद्धरेत् ॥

महावाहुः । पुं० स्कन्दे ॥ श्रीरामे ॥ महान्तौवाहूयस्य । अस्यवाहोर्महत्त्वंञ्चोक्तं युद्धकाण्डे । पिशाचान्दानवान्यक्षान्पृथिव्यांयेचराक्षसाः अङ्गुल्यग्रेणतान्हन्यामिच्छन्हरिगणेश्वरेति ॥

महाविद्या । स्त्री० देवताविशेषे ॥ यथा । कालीतारामहाविद्याषोडशीभुवनेश्वरी । भैरवीछिन्नमस्ताचविद्याधूमावतीतथा । वगलासिद्धविद्याचमातङ्गीकमलात्मिका । एतादशमहाविद्याः सिद्धविद्याः प्रकीर्त्तिताः ॥ तासांदशावतारत्वं यथा । प्रकृतिर्विष्णुरूपाचपुंरूपश्चमहेश्वरः । एवंप्रकृतिभेदेनभेदास्तुप्रकृतेर्दश । कृष्णरूपाकालिकास्याद्रामरूपाचतारिणी । वगलाकूर्ममूर्त्तिःस्यान्मीनोधूमावतीभवेत् ॥ छिन्नमस्तानृसिंहः स्याद्वराहश्चैवभैरवी । सुन्दरीयामदग्न्यः स्याद्वामनोभुवनेश्वरी ॥ कमलावौद्धरूपास्याद्दुर्गास्यात्कल्किरूपिणी । स्वयंभगवतीकालीकृष्णस्तुभगवान्स्वयम् ॥ स्वयञ्चभगवान्कृष्णः कालीरूपोभवद्वने ॥

महाविराट् । पुं० महाविष्णौ ॥

महाविलम् । न० नभसि हृच्छिद्रे ॥

महाविषः । पुं० द्विमुखसर्पे । काल

सर्पे ॥

महाविषम्। न॰ मेषसङ्क्रान्तौ ॥ मसूरं निम्बपात्राभ्यां योऽत्ति मेषगते रवौ। अपि रोषान्वितस्तस्य तक्षकः किं करिष्यति ॥

महाविष्णुः। पुं॰ महाविराजि ॥

महावीचिः। पुं॰ नरकविशेषे। महावीचिर्यत्रमहाकल्लोलैमतुमीयते ॥

महावीभ्यम्। न॰ विटपे। मुष्कवङ्क्षणयोरन्तरे ॥

महावीरः। पुं॰ गरुडे ॥ शूरे ॥ सिंहे ॥ महानले। यज्ञाग्नौ ॥ वज्रे ॥ श्वेततुरङ्गे ॥ अन्तिमजिने ॥ कोकिले ॥ लक्ष्मणे। हनुमति ॥ एकवीरवृक्षे ॥ सन्नामविहगे। जराटके ॥ कामदेवे। मारे ॥

महावीरा। स्त्री॰ क्षीरकाकोल्याम् ॥

महावीर्य्यः। पुं॰ ब्रह्मणि। महदुत्पत्तिकारणमविद्यालक्षणं वीर्यमस्य ॥ बुद्धभेदे ॥ वाराहीकन्दे ॥ त्रि॰ महाप्रभावे। अतिशयबलयुक्ते ॥

महावीर्य्या। स्त्री॰ संज्ञायाम्। सूर्यपत्न्याम् ॥ वनकार्पास्याम् ॥ महाशतावर्य्याम् ॥

महावृक्षः। पुं॰ स्नुहीद्रुमे ॥

महावृहती। स्त्री॰ वार्ताक्याम् ॥

महावेगः। त्रि॰ अधिकवेगवति ॥

महाव्याधिः। पुं॰ कुष्ठादिमहारोगे ॥

महाव्रणम्। न॰ दुष्टव्रणे ॥

महाव्रतम्। न॰ द्वादशवार्षिकव्रते ॥ यथा। तेनवधकालादूर्ध्वं विंशोऽधिकशतस्य यावदवदिष्टं तावत्परिमाणमहाव्रतानुरूपार्घेनवोदातव्याः शरत्कालिकदुर्गापूजने ॥ यथा। महाव्रतं महापुण्यं शङ्कराद्यैरनुष्ठितम्। कर्त्तव्यं सुरराजेन्द्र देवीभक्तिसमन्वितैः ॥ अरुणोदयकालिकमाघस्नाने ॥ अस्तिचयोगपाशेऽर्थविशेषः। सयथा। अहिंसासत्यास्तेयब्रह्मचर्य्यापरिग्रहायमाः ॥ ३० ॥ एतेजातिदेशकालसमयाऽनवच्छिन्नाः सार्वभौमामहाव्रतम् ॥ ३१ ॥ येचाहिंसाद्याः पंचयमाउक्तास्तएवजात्याद्यनवच्छेदेन॰ दृढभूमयोमहाव्रतशब्दवाच्याः तत्राहिंसाजात्यवच्छिन्नायथा॰ मृगयोर्मृगातिरिक्तान्नहनिष्यामीति॰ सैवकालावच्छिन्नायथा॰ नचतुर्दश्यांनपुण्येऽहनीति सैवप्रयोजनविशेषरूपसमयावच्छिन्नायथा॰ क्षत्रियस्यदेवब्राह्मणप्रयोजनव्यतिरेकेणनहनिष्यामीति॰ युद्धंविनानहनिष्यामीतिच। एवंविवाहादिप्रयोजनव्यतिरेकेणानृतं नवदिष्यामीति। एवमापत्कालव्यतिरेकेण गुहयाद्व्यतिरिक्तः स्तेयं नकरिष्यामीति। एवमृतुकालव्यतिरिक्त

कालेपत्नींनगमिष्यामीति । एवं गुर्वादिप्रयोजनमन्तरेणनपरिग्रहीष्यामीति॰यथायोग्यमवच्छेदोद्रष्टव्यः। एतादृगवच्छेदोपरिहारेण यदासर्वजातिसर्वदेश सर्व्वकाल सर्वप्रयोजनेषुभवाः सार्वभौमा अहिंसादयोभवन्तिमहताप्रयत्नेन परिपाल्यमानत्वात्॰तदातेमहाव्रतशब्देनोच्यंते । एवंकाष्ठमौनादिव्रतमपिद्रष्टव्यम् । एतादृशव्रतदार्ढ्यंच॰कामक्रोधलोभमोहानांचतुर्णामपिनरकद्वारभूतानांनिवृत्तिः। तत्राहिंसमयाक्षमयाचक्रोधस्य॰ब्रह्मचर्येणवस्तुविचारेणचकामस्य॰अस्तेयापरिग्रहरूपेणसन्तोषेणलोभस्यसत्येनयथार्थज्ञानरूपेणविवेकेनमोहस्य॰तन्मूलानांचसर्वेषांनिवृत्तिरितिद्रष्टव्यम् । इतराणिचफलानिसकामानांयोगशास्त्रे कथितानि॥

महाव्रती । पुं॰ शिवे ॥ उरस्कटे ॥ त्रि॰ महाव्रतयुक्ते ॥

महाशक्तिः । पुं॰ कार्त्तिकेये ॥ हारौ ॥ महतीशक्तिः सामर्थ्यमस्य ॥ अतिशयपराक्रमे ॥ स्त्री॰ मायाशबलब्रह्मरूपिण्याम् । निर्गुणायाम् ॥ त्रि॰ तद्युक्ते ॥

महाशङ्खः । पुं॰ नरास्थनि । कर्णनेत्रयोर्मध्यगतास्थ्नि ॥ कर्णनेत्रान्तरालास्थिमहाशङ्खः प्रकीर्त्तितः ॥ दशनिखर्वे १०००००००००००० ॥ निधिप्रभेदे ॥ अलिके । ललाटे ॥ बृहच्छङ्खे ॥ याज्ञायोगान्तरे । यथा । स्त्री स्वस्थे लाभगेशुक्रे त्रिकष्टे देवपूजिते । महाशङ्खाह्वयोयोगः प्रतिपन्नापमानदः ॥

महाशठः । पुं॰ राजधत्तूरे ॥ त्रि॰ अतिधूर्त्ते ॥

महाशणपुष्पिका । स्त्री॰ बृहच्छणपुष्प्याम् । वृत्तपर्ण्याम् । श्वेतपुष्पायाम् ॥

महाशता । स्त्री॰ महाशतावर्याम् ॥

महाशतावरी । स्त्री॰ सहस्रवीर्यायाम् । सुरसायाम् । शतवीर्यायाम् । महाशतावरीमेध्याहृद्यावृष्यारसायनी । शीतवीर्यानिहन्त्यर्शोग्रहणीनयनामयान् ॥

महाशनः । पुं॰ विष्णौ ॥ कल्पान्ते सर्वग्रसनात्महत्अशनंसंहार्य्यमस्य । महाभैरवे ॥ कामे ॥ महत्अशनंविषयजातंयस्यसः ॥ अघासुरे । त्रि॰ अतिभक्षणशीले ॥

महाशफरः । पुं॰ पफसाख्यमत्स्ये ॥ महाशफरसंज्ञस्तुतिक्तः पित्तकफापहः । शिशिरोमधुरोरुच्योवातसाधारणः स्मृतः ॥

महाशयः । त्रि॰ महेच्छे ॥ महान् आशयोयस्य ॥ पुं॰ समुद्रे ॥

महाशय्या । स्त्री० राजतल्पे ॥ बृहच्छय्यायाम् ॥

महाशर : । पुं० स्थूलशरे ॥

महाशल्क : । पुं० चिङ्गटमत्स्ये ॥

महाशाक : । पुं० शाकवृक्षे ॥

महाशाखा । स्त्री० नागबलायाम् ॥

महाशाल : । पुं० महागृहस्थे । विस्तीर्णाभि : शाखाभिर्युक्ते । सम्पन्ने ॥ महतीविस्तीर्णाशाला०गृहंयस्यस:॥

महाशालि : । पुं० स्थूलशालौ । सुगन्धिके ॥ महान्श्रेष्ठ : शालि: ॥

महाशिव : । पुं० महादेवे ॥

महाशीता । स्त्री० शतमूल्याम् ॥

महाशुक्ति : । पुं० मुक्तामातरि ॥

महाशुक्ला । स्त्री० सरस्वत्याम् ॥ त्रि० अतिशुक्लवर्णयुक्ते ॥

महाशुभ्र : । त्रि० अतिशुभ्रवर्णयुक्ते । न०रजते ॥

महाशूद्र : पुं० आभीरे ॥

महाशूद्रा । स्त्री० महत्यांशूद्रायाम् ॥ महतीशूद्रेतिविग्रह : ॥

महाशूद्री । स्त्री० आभीर्याम् ॥ महाशूद्रस्यस्त्री०जातीयावा । पुं०योगादिति०जातेरितिवाङीष् ॥

महाशौण्डी । स्त्री० श्वेतकिणिहीवृक्षे ॥

महाशौषिर : । पुं० दंतरोगविशेषे ॥ दन्ताश्चलन्तिवेष्टेभ्यस्तालुचाप्यवदीर्यते । दन्तमांसानिपच्यंतेमुखञ्चपतुद्यते ॥ यस्मिन्ससर्वजोव्याधिर्महाशौषिरसंज्ञित : ॥

महाश्मशानम् । न० आनन्दवने । काश्याम् ॥ महान्त्यपिचभूतानिप्रलये समुपस्थिते । शेरतेऽत्रशवाभूत्त्वाश्मशानन्तुततोभवेत् ॥ वाराणसीतिविख्यातारुद्रावासइतिद्विज : । महाश्मशानमित्येवंप्रोक्तमानन्दकाननम् ॥

महाश्यामा । स्त्री० शिंशपावृक्षे ॥ श्यामल्याम् ॥

महाश्रम : । पुं० तीर्थविशेषे ॥

महाश्रमण : । पुं० बुद्धभेदे । शाक्यमुनौ ॥

महाश्रावणिका । स्त्री० कदम्बपुष्प्याम् । महामुड्याम् ॥

महाश्री : । स्त्री० बुद्धशक्त्यन्तरे । तारायाम् ॥

महाश्रोत्रिय : । पुं० महत्त्वेसतिश्रुताऽध्ययनवृत्तसम्पन्ने ॥ महांश्चासौश्रोत्रियश्च ॥

महाश्वेता । स्त्री० शुक्लभूकूष्माण्डे । श्वेतगन्धिकायाम् ॥ कृष्णभूमिकूष्माण्डे ॥ सरस्वत्याम् ॥ श्वेतापराजितायाम् ॥ सितायाम् ॥ मधुजायाम् । श्वेतकिणिहीवृक्षे ॥ दुर्गायाम् ॥ महतीचासौश्वेताच ॥

महाषष्ठी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

महाष्टमी । स्त्री० आश्विनशुक्लाष्टम्याम्

॥ शरत्कालीनबायातुसैवप्रोक्तामहाष्टमी। महारात्रिरितिख्यातातस्याममबांशजेत्सुधी :॥ अष्टम्यांरुधिरैर्मांसैर्महामांसै : सुगंधिभि : । पूजयेद्बहुजातीयैर्वलिभिर्भोजनै : शिवाम् । सिन्दूरै: पट्टवासोभिर्नानाविधबिलेपनै : । पुष्पैरनेकजातीयै: फलैर्वहुबिधैरपि॥ उपवासंमहाष्टम्यां पुत्रवान्नसमाचरेत् । यथातथैवपूतात्मा व्रतीदेवींप्रपूजयेत् ॥ पूजयित्वामहाष्टम्यांनवम्यांवलिभिस्तथा । विसर्ज्जयेद्दशम्यान्तुश्रवणे तांवरोत्सवै : तत्रार्द्धरात्रपूजा यथा । कन्यासंस्थेरवाविषे शुक्लाष्टम्यांप्रपूजयेत् । सोपवासोनिशार्द्धेतुमहाविभवविस्तरै :॥ पूजांसमारभेद्व्यानत्रे वारुणे पिवा । पशुघातश्चकर्त्तव्योगवलाजवधस्तथेतिदेवीपुराणे वारुणपदेनपुर्वाषाढोच्यत इतिरघुनन्दन :॥ महाष्टम्युपवासे पारणन्तु । षष्टम्यांसमुपोष्यैव नवम्यामपरेऽहनि। मत्स्यमांसोपहारेणदद्यान्नैवेद्यमुत्तमम् ॥ तेनैवविधिनान्नन्तुस्वयंभुञ्जीतनान्यथेति ॥

महासन्न :। पुं० कुवेरे ॥ त्रि०अतिनिकटे ॥

महासमङ्गा.। स्त्री० ह्रदवलायाम् । खिरहिट्याम् । वंलायाम् । कगहियाकंघी०खरैटी०हू०भा० ॥

महासर्ज्ज :। पुं० असनवृक्षे ॥ पनसे ॥

महासह :। पुं० कुब्जकवृक्षे ॥ त्रि० अतिक्षमे ॥

महासहा। स्त्री० माषपर्ण्याम् ; अम्लाने । काठसरैय्या०हू०भा० ॥ महतीचासौसहाच । सन्महदितिसमास :। आन्महतद्रूत्यात्त्वम् ॥

महासन्तापनम्। न० व्रतविशेषे ॥ अत्रयाज्ञवल्क्य :। कुशोदकञ्चगोक्षीरंदधिमूत्रंशकृत्घृतम् । जग्ध्वापरेह्न्युपवसेत्कृच्छ्रंसान्तपनंचरन् ॥ द्वाहसाध्यसान्तपनमुक्त्वाह। पृथक्सान्तपनद्रव्यै : षडह : सोपवासक :। सप्ताहेनैवकृच्छ्रोयंमहासान्तपनंस्मृतम् ॥ महासान्तपनंधेनुषट्कदानसमम् ॥

महासार :। पुं० दुष्खदिरे ॥ त्रि० युक्तियुक्ते ॥

महासाहसम्। न० अतिबलात्कारकृतकार्ये ॥ अतिशयदण्डे ॥

महासाहसिक :। त्रि० अतिसाहसयुक्ते ॥ प्रसह्यापहारिणि ॥ महांश्चासौसाहसिकश्च ॥

महासिंह :। पुं० शरभे ।पर्वताश्रये ॥ देव्या : सिंहे ॥ यथा। तीक्ष्णदंष्ट्र : करालास्य : शटाशोभितकन्धर : ।

चतुरङ्घ्रिर्वज्रनखोमहासिंहः प्रकीर्त्तितइति ॥

महासुखः। पुं॰ बुद्धे ॥ न॰ क्रीडारते ॥ प्रचुरसुखे ॥ त्रि॰ तद्वति ॥

महासुगन्धा। स्त्री॰ गन्धनाकुल्याम् ॥ त्रि॰ अतिसुगन्धयुक्ते ॥

महासूक्ष्मा। स्त्री॰ बालुकायाम् ॥ त्रि॰ अतिशयसूक्ष्मे ॥

महासेनः। पुं॰ कार्त्तिकेये ॥ महासैन्यपतौ ॥ बौद्धभेदे ॥ महतीसेनाऽस्य ॥

महास्कन्धः। पुं॰ शरभे ॥ त्रि॰ बृहत्स्कन्धयुक्ते ॥

महास्कन्धा। स्त्री॰ जम्बूवृक्षे ॥

महास्कन्धी। पुं॰ शरभे ॥

महास्थली। स्त्री॰ पृथिव्याम् ॥ श्रेष्ठस्थाने ॥

महास्नायुः। पुं॰ कण्डरायाम् ॥

महास्रग्वी। पुं॰ शिवे ॥

महास्वनः। पुं॰ वाद्यप्रभेदे। मल्लतूर्ये ॥ विष्णौ ॥ महान्ऊर्ज्जितः स्वनः नादोऽस्य। यद्वा। महान् स्वनः श्रुतिलक्षणोनादोऽस्य ॥ सन्महदितिसमासे॰आत्वम् ॥ बृहच्छब्दे ॥ त्रि॰ तद्वति ॥

महाहनुः। पुं॰ शिवे ॥ हनूमति ॥ त्रि॰ बृहद्धनुयुक्ते ॥

महाहविः। न॰ गोघृते ॥ ब्रह्मणि ॥ महच्चतद्धविश्च॰ब्रह्मात्मनिसर्वंजगत्तदात्मतयाहूयतेइतिमहाहविः। यद्वामहान्तिहवींषिआज्यपुरोडाशपशुसोमादिरूपाण्यस्य॰ इन्द्रादिदेवतारूपस्ययजमानरूपस्यवेतिमहाहविः ॥

महाहासः। पुं॰ अट्टहासे ॥

महाहिगन्धा। स्त्री॰ गन्धनाकुल्याम् ॥

महाह्रस्वा। स्त्री॰ कपिकच्छ्वाम्। शूकशिम्ब्याम् ॥ त्रि॰ अतिखर्वे ॥

महि। अ॰ महिमनि ॥

महिः। स्त्री॰ भूमौ ॥ मह्यते। मह पूजायाम्। चुरादिरदन्तः। अदन्तादचइः ॥

महिका। स्त्री॰ हिमे ॥ मह्यते। मह॰। कुन्शिल्पिसंज्ञयोः ॥

महितः। त्रि॰ पूजिते ॥ मह्यतेस्म ॥ मह॰। मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्चेतिक्तः ॥

महिनम्। न॰ राज्ये ॥ त्रि॰ पूजनीये ॥ मह्यते। मह॰। महेरिनण्चेतिपक्षेइनन् ॥

महिमा। पुं॰ शिवैश्वर्ये। ऐश्वर्यातिशये। भूतिप्रभेदे ॥ महान्भवति॰येनसमस्तब्रह्माण्डेपिनसमवैति ॥ विभूतिविस्तारे ॥ आत्मनः कर्मनिमित्तवृद्धिचयराहित्ये ॥ महतोभावः। पृथ्वादित्वादिमनिच् ॥ उत्कर्षे ॥

महिमभृत्। त्रि॰ ऐश्वर्यवति ॥

महिरः। पुं॰ पीये। मिहिरे। सूर्ये ॥

इतित्रिकाण्डशेषः ॥

महिला । स्त्री० फलिन्याम् । गुन्द्रायाम् । प्रियङ्गौ ॥ स्त्रियाम् । योषिति ॥ रेणुकानामगन्धद्रव्ये ॥ मदमत्तायाम्योषायाम् ॥ महति० मह्यते वा । मह० । सलिकलौति० इलच् । टाप् ॥

महिलाह्वया । स्त्री० श्यामायाम् । प्रियङ्गौ ॥ महिलायाआह्वयोयस्याः ॥

महिषः । पुं० लुलाये । कासरे । यमवाहने । भैंसा० हि० भा० ॥ महिषस्यामिषंस्वादुस्निग्धोष्णंवातनाशनम् । निद्राशुक्रबलस्तन्यतनुदार्ढ्यकरंगुरु ॥ दृष्यस्तम्भृष्टिविण्मूत्रं वातपित्तास्रनाशनम् ॥ महति० मह्यतेवा । मह० । अविमह्योष्टिषच् । यद्वामंहतेमहिष्वदीटिषच् । आगमशासनस्यानित्यत्वान्ननुम् ॥ अर्हद्ध्वजविशेषे ॥ असुराधिपविशेषे । महिषासुरे ॥ श्मश्रुधारिणिम्लेच्छजातिविशेषे ॥ पुरायंक्षत्रियआसीत्सगरेणास्यवेदाद्यनधिकारीविशान्यत्वंधर्मंनाशश्चकृतः ॥

महिषकन्दः । पुं० महाकन्दविशेषे । शुभ्रालौ ॥

महिषघ्नी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

महिषध्वजः । पुं० यमे ॥ अर्हद्विशेषे ॥ महिषोध्वजोयस्य सः ॥

महिषमर्द्दिनी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

महिषवल्ली । स्त्री० लताविशेषे । सोम्यायाम् ॥

महिषवाहनः । पुं० यमे ॥

महिषाक्षः । पुं०)

महिषाख्यः । पुं०) गुग्गुलौ । भृङ्गाञ्जनसमप्रभे ॥

महिषाक्षादि । न० महिषाक्षादिपञ्चानांगणे ॥ यथा । महिषाक्षस्तथा राल निर्यासः सर्जकस्तथा । कृष्णागुरुः कदम्बश्चमहिषाक्षादिपञ्चकम् ॥

महिषासुरः । पुं० महासुरविशेषे । रम्भासुरात्मजे ॥

महिषासुरसम्भवः । पुं० भूमिजगुग्गुलौ ॥

महिषासुरहन्त्री । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

महिषी । स्त्री० कृताभिषेकायांराज्ञः पत्न्याम् ॥ मह्यते । मह० । अविमह्योष्टिषच् । टित्त्वान्ङीप् ॥ ओषधीभेदे ॥ सैरिभ्याम् । मन्दगमनायाम् । महाक्षीरायाम् । भैंस० हि० भा० ॥

महिषीगोष्ठम् । न० महिषीशालायाम् । भैंसवाडा० हि० भा० ॥ महिषीणांस्थानम् । गोष्ठच् ॥

महिषीदुग्धम् । न० महिषीक्षीरे । सैरिभ्याःस्तन्ये ॥ माहिषंमधुरंगव्यात्स्निग्धंशुक्रकरंगुरु । निद्राकरमभिष्यन्दिक्षुधाधिक्यकरंहिमम् ॥

महिषीप्रिया । स्त्री० तृणविशेषे । शूल्याम् । शूलपल्याम् । जलाश्रयायाम् ॥

महिष्मान् । पुं० देशविशेषे ॥ महिषाः सन्त्यस्मिन् । महिषाश्चेति वक्तव्यमिति० ड्मतुप् ॥

मही । स्त्री० भूमौ । पृथिव्याम् ॥ मह्यते । मह० । चुरादावदन्तः । ण्यन्तादच्च : । कृदिकारादिति ङीष् ॥ यद्वा । महीयते । महीङ् पूजायाम्० कण्ड्वादियगन्तः । क्विप् चेति क्विप् । यल्लोपयलोपौ । कृदिकारादितिङीष् । तदभावे विसर्गवृत्त्यभ्याः : मालवदेशविहारिण्यां नद्याम् ॥ महीजलन्तुसुस्वादुवल्यं पित्तहर गुरु ॥ गवि ॥ हिलमोचिकायाम् ॥ वर्णवृत्तप्वस्युक्थाप्रभेदे ॥ यथा । लघुर्गुरुः । महीस्मृता ॥ यथा । हरोऽस्तुमे । मनोमुदे ॥

महीक्षित् । पुं० नृपे । राजनि ॥ महीं० क्षयते० ईष्टे । क्षिनिवासगत्योः । मह्यांक्षयतिवा । क्षिक्षयैश्वर्ययोः । क्विप् । तुक् ॥

महीजः । पुं० भौमे । मङ्गलग्रहे ॥ न० आर्द्रके ॥ त्रि० भूमिजाते ॥

महिदुर्गम् । न० मृदापाषाणेष्टके नवाविस्ताराद्द्विगुणोच्छ्रायेणद्वादशहस्तादुच्छ्रितेनसुद्वारयंसुपरिभ्रमणयोग्येनसौवर्णगवाक्षादियुक्तेनप्राकारे गावेष्टितेराज्ञांवासस्थाने ॥

महीधरः । पुं० विष्णौ ॥ महीं गिरिरूपेणाधत्ते । धरति । धृञ्० । मह्याधरः ॥ अच् ॥

महीध्रः । पुं० शिखरिणि । पर्वते ॥ महींधरतिधारयतिवा । धृञ्० । मूलविभुजादित्वात्कः ॥

महीपालः । पुं० राजनि ॥ महींपालयति । पाल० । कर्मण्यण् ॥

महीप्राचीरम् । न० समुद्रे ॥

महीभृत् । पुं० पर्वते ॥ नृपे ॥

महीमयः । त्रि० मृत्तिकानिर्मिते मह्याविकारे ॥

महीयान् । त्रि० महत्तरे ॥

महीरुहः । पुं० शाखिनि । पादपे । वृक्षे ॥ शाकवृक्षे ॥ मह्यांरोहयति । रुहवीजजन्मनिप्रादुर्भावे । इगुपधेतिकः ॥

महीलता । स्त्री० किञ्चुलुके । केंचुवा० इतिख्याते ॥ कृशत्वदीर्घत्वाभ्यांमह्यालतेव ॥

महीसुतः । पुं० मङ्गलग्रहे । लोहिताङ्गे ॥ मह्याः सुतः ॥

महेच्छः । त्रि० महाशये । महाभिलाषे ॥ महतीच्छाऽस्य ॥

महेन्द्रः । पुं० कलिङ्गदेशस्थेकुलपर्वतविशेषे ॥ सिद्धपीठोयमद्रिः । यथा । महान्तकोमहेन्द्रेचपार्वतीचमहान्तकेति ॥ त्रिसामाऋषिकुल्याद्यामहेन्द्रप्रभवाः स्मृताः ॥

इन्द्रे ॥ महांश्चासौ॰इन्द्रश्चमहान्वा अयमभूयोवृत्रमवधीदितिश्रुते : । ईश्वरे । विष्णौ ॥

महेन्द्रकदली । स्त्री॰ कदलीप्रभेदे ॥

महेन्द्रतनया । स्त्री॰ सरिदन्तरे ॥

महेन्द्रनगरी । स्त्री॰ अमरावत्याम् ॥

महेन्द्रपर्वत : । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥

महेन्द्रमदभित् । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥

महेन्द्रवारुणी । स्त्री॰ लताविशेषे । चित्रवल्ल्याम् । महाफलायाम् । वडीमाकाल्॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥

महेन्द्राणी । स्त्री॰ इन्द्रयोषिति । पुलोमजायाम् ॥ महेन्द्रस्यस्त्री । महतीचासाविन्द्राणीचेतिवा ॥

महेन्द्रियम् । त्रि॰ माहेन्द्रे ॥ महेन्द्रो देवतास्य । महेन्द्राद्घाणौचेतिघ: ॥

महेन्द्रीयम् । त्रि॰ माहेन्द्रे॰ हविरादौ ॥ महेन्द्रोदेवताऽस्य । महेन्द्राद्घाणौचेतिचकाराच्छः ॥

महेरणा । स्त्री॰ कुन्दुरुक्याम् । शल्लकीवृक्षे ॥ महदीरणमस्या : ॥ महमुत्सवमीरयतिवा । ईर॰ । ल्यु : ॥

महेला । स्त्री॰ महिलायाम् ॥ वामायाम् ॥ महस्यउत्सवस्य॰ इला भूमिः ॥ यद्वा । महति॰ मह्यतेवा । सलिकलीतीलच् । पृषोदरादिः ॥ माया : हेलाक्रीडावा । परमहेलारतोप्यपारदारिकइतिदमयन्तीकाव्यम् ॥

महेलिका । स्त्री॰ महेलायाम् ॥ स्वार्थेकन् ॥

महेश : । पुं॰ शिवे ॥ महेशान्नापरोदेव : ॥

महेशबंधु : । पुं॰ श्रीफलवृक्षे । बिल्वे । महेशस्यबन्धुरिव ॥

महेशिता । त्रि॰ परमेश्वरे । परदेवतायाम् ॥ महांश्चासावीशिताच । सन्महदितिसमास : ॥

महेश्वर : । पुं॰ शिवे । महादेवे । महेश्वरस्त्र्यम्बकएवनापरइतिरघु : ॥ विश्वस्थानाद्धसर्व्वेषांमहतामीश्वर : स्वयम् । महेश्वरश्चतेनेसंप्रवदन्तिमनीषिण : ॥ महांश्चासावीश्वरश्च । सन्महदितिसमास : ॥ त्रि॰ अधीश्वरे ॥

महेश्वरी । स्त्री॰ महेश्वरपत्न्याम् । भगवत्याम्परदेवतायाम् ॥ अपराजितायाम् ॥ पित्तलप्रभेदे । कपिलायाम् । ब्रह्मरीत्याम् । राजरीत्याम् । महतीचासावीश्वरीच ॥

महेष्वास : । पुं॰ हरौ ॥ शिवे ॥ महान्विततयइष्वासइषुक्षेपोयस्यस : ॥ त्रि॰ उत्तमधानुष्के ॥

महैरण्ड : । पुं॰ स्थूलैरण्डे ॥

महैला । स्त्री॰ स्थूलैलायाम् ॥

महोक्ष : । पुं॰ वृद्धवृषे । वृषभे ॥ महांश्चासावुक्षाच । अचतुरेतिसाधु : ॥

महोटिका । स्त्री०)
महोटी । स्त्री०) वृहत्याम् ।

महोत्पलम् । न० पद्मे । नलिने । अरविन्दे ॥ महच्चतत् उत्पलञ्च ॥

महोत्सवः । पुं० अतिशयितसुखजनककर्म्मणि ॥ यथा । दुर्गातन्त्रेयामलेणकुर्याद्दुर्गामहोत्सवम् । महानवम्यांशरद्दिबलिदानंन्दपादयः ॥

महोत्साहः । पुं० राज्याङ्गप्राप्तराजपुरुषे ॥ अतिशयोद्यमे ॥ त्रि० अतिशयोत्साहयुक्ते । महोद्यमे ॥ दुःसाध्यकार्य्येपिसाधनपरे ॥ महान् उत्साहोऽस्य ॥ परदेवतायाम् ॥ जगदुत्पादनाद्यर्थमुद्युक्तत्वात् ॥

महोदधिः । पुं० समुद्रे ॥

महोदधिशयः । पुं० नारायणे ॥ प्रलयेसर्वभूतानिसंहृत्यैकार्णवंजगत् । कृत्वाऽधिशेते । शीङ् स्वप्ने । घः ॥

महोदयः । पुं० कान्यकुब्जदेशे ॥ आधिपत्ये ॥ अपवर्गे । मोक्षे ॥ सदाकृतयुगञ्चास्तुसदाचास्तूत्तरायणम् । सदामहोदयश्चास्तुकाश्यांनिवसतांसताम् ॥ महात्मनि । स्वामिनि । दध्यक्ते मधुनि ॥ न० पुरविशेषे । कान्यकुब्जे । गाधिपुरे । कनौज० इतिमहोवाइतिचभाषा ॥ महानुदयोवैभवंयस्य० यद्वा ।

महोदया । स्त्री० मेरोश्चक्रवाटाख्योर्द्ध्वमेखलायाउदग्दिशिसोमस्यपुर्याम् । यथोक्तम्मृगेन्द्रसंहितायाम् । महोदयाचन्द्रमसः श्वेतायुक्तादिनिर्मिता । द्विजसङ्घस्तुताभातिपुरैर्हिमगिरिप्रभैरिति ॥ नागवलायाम् ॥

महोदरः । पुं० वृहदुदरे ॥ त्रि० तद्वति ॥

महोदरी । स्त्री० रवेः सङ्क्रमणविशेषे कुजाह्नेचरर्क्षेयदासङ्क्रमः स्यान्महोदर्य्यसौतस्कराणांसुखाय ॥ महाशतावर्याम् ॥

महोद्यमः । त्रि० महोत्साहे । दुःसाध्यकार्य्येपिसाधनपरे ॥ महानुद्यमोऽस्य ॥

महोन्नतः । पुं० तालागमे ॥ त्रि० महोन्नतिविशिष्टे ॥

महोन्नतिः । स्त्री० अतिशयवृद्धौ ॥ यथा । भूयात्तेमहदैश्वर्यंपुत्रादीनांमहोन्नतिः । अव्याधिनाशरीरेणचिरञ्जीवसुखीभव ॥

महोन्मदः । पुं० फलक्याम् । फलुइ०माछइ०गौ०दे०भा०प्र०मीने ॥

महोपसर्गः । पुं० मार्यादिषु ॥

महोरगः । पुं० वासुकिसर्पे ॥ वृहत्सर्पे ॥ महांश्चासावुरगश्च ॥ न० तगरमूले ॥

महोल्का । स्त्री० क्रूरग्रहे ॥ उल्काविशेषे ॥ उल्कालक्षणन्तु । वृहच्छिखाचसूक्ष्माग्रारक्तनीलशिखोज्ज्वलापौ

रसौषधप्रभावेणमहाज्ञानानाविधास्मृता ॥

महौजाः । त्रि० वीर्य्यवति । महानुभावे ॥ महत्ओजोयस्येतिविग्रहः ॥

महौषधम् । न० शुण्ठ्याम् ॥ विषायाम् । अतिविषायाम् । अतीस० इ० भा० ॥ लशुने ॥ भूम्याहुल्यै ॥ वाराहीकन्दे ॥ वत्सनाभे ॥ पिप्पल्याम् ॥ मुरायाम् ॥ महौषधंयज्जीवानांतु : स्वविस्तारकंमहत् । आनन्दजनकंयच्चतच्छायातस्त्वलक्षयाम् ॥ महच्चतत्औषधञ्च ॥

महौषधिः । स्त्री० दूर्वायाम् ॥ लज्जालुपे ॥

महौषधिगणः । पुं० पृश्निपर्ण्यादिषु ॥ यथा । पृश्निपर्णीश्यामलताभृङ्गराजशतावरी । गुडूचीसहदेवाचमहौषधिगणःस्मृतः ॥

महौषधी । स्त्री० हिलमोचिकायाम् ॥ श्वेतकण्टकार्याम् ॥ कटुकायाम् ॥ अतिविषायाम् ॥

महौषध्यष्टकम् । न० महास्नानीयद्रव्यविशेषे ॥ यथा । सहदेवीतथाव्याघ्रीबलाचातिबलातथा । शङ्खपुष्पीतथासिंहीअष्टमीचसुवर्चला ॥ महौषध्यष्टकंप्रोक्तंमहास्नानेनियोजयेत् ॥

मा । अ० वारणे ॥ विकल्पे ॥

मा । स्त्री० लक्ष्म्याम् । मज्ञालयायाम् ॥ विद्यायाम् ॥ माने ॥ मातरि ॥ मानम् । माधातोः सम्पदादित्वात्क्विप् ॥

मांसम् । न० पिशिते । तरसे । पलले । आमिषे । अस्रजे । रक्तजधातौ । मांस० इ० भा० ॥ मांसंवातहरंसर्वंबृंहणंबलपुष्टिकृत् । प्रीणनंगुरुहृद्यञ्चमधुरंरसपाकयोः ॥ मांसवर्गोद्विधाज्ञेयोजाङ्गलाऽनूपभेदतः ॥ तत्रसद्योहतादिमांसेषुविशेषगुणः सचोच्यते । यथा । सद्योहतस्यमांसंस्याद्व्याधिघातियथामृतम् । वयस्थंबृंहणंसात्म्यमन्यथातद्विवर्जयेत् ॥ स्वयंमृतञ्चापबल्यमतीसारकरंगुरु ॥ वृद्धामांदोषलंमांसंबालानांबलदंलघु ॥ त्रिदोषकृद्व्यालजुष्टंशुष्कंशूलकरंगुरु ॥ विषाम्बुरुङ्मृतस्यैतन्मृत्युदोषरुजाकरम् ॥ क्लिन्नमुत्क्लेदजनकंक्षामंवातप्रकोपनम् ॥ तोयपूर्णंशिराजालंस्मृतमप्युत्रिदोषकृत् ॥ स्त्रीषुपुमान्श्रेष्ठः स्त्रीचतुष्पदजातिषु । परार्द्धंलघुपुंसांस्यात्स्त्रीणांपूर्वार्द्धमादिशेत् ॥ देहमध्यंगुरुप्रायःसर्वेषांप्राणिनांस्मृतम् । पक्षोत्क्षेपाद्विहङ्गानांतदेवलघुकथ्यते ॥ गुरुण्यण्डानिसर्वेषांगुर्वीग्रीवाचपक्षिणाम् । उरस्कन्धोदरंमूर्द्धापाणीपादौकटिस्तथा । पृष्ठत्वग्यकृद

-धाणिगुरूणीहयथोत्तरम् ॥ लघुवातहरं मांसं खगानां धान्यचारिणाम् । मत्स्याशिनां पित्तकरं वातघ्नं गुरुकीर्त्तितम् ॥ फलाशिनां श्लेष्महरं लघुरूक्षमुदीरितम् । बृंहणं गुरुवातघ्नं तेषामेवफलाशिनाम् ॥ तुल्यजातिष्वल्पदेहामहादेहेषुपूजिताः । महादेहेषुशस्यन्ते तथैवस्थूलदेहिनः ॥ चेष्टावतांपरं मांसं हृद्यं रुच्यं लघुस्मृतम् ॥ येमृताविहगार्थेचदूरावासप्रचारकाः । तेषाभिष्यन्दिनः सर्वं विपरीतमतोन्यथा ॥ जलानूपचराः सर्वे तथास्थलचराश्चये । गुरुभुक्त्यागुरुतरं तेषांमांसमुदीरितम् ॥ धान्योत्पत्तिप्रचारणां लघुस्याल्लघुपक्षिणाम् । ग्राम्यं मांसं वनजमथवानूपजं वाविलोत्थं श्वेतं पीतं हरितमरुणं पाचितं सूपकारैः । तच्चं शूल्यं सरसमधुरं स्वेदितं वह्नितं चायस्य-प्रायोयदभिरुचितं स्तूयतेतेनतद्धि॥ चपिच । मांसन्तुत्रिविधं ज्ञेयं मृदुलंकठिनंघनम् ॥ पारावतानचटकशशशूकरटिट्टिभाः । क्षुद्रमत्स्यादिकाः सर्वे मांसेषुमृदुलाः स्मृताः ॥ मृगरोहितशाद्याश्चमत्स्याः शल्किशम्बराः । एतेकठिनमांसाः स्युः पक्षिणोजलचारिणः ॥ गजकुम्भीरखड्गाद्याः सग

श्वावर्कराद्यः । गोधागोध्वालुलाथाद्याःघनमांसाः प्रकीर्त्तिताः ॥ एकत्र सर्वं मांसानिविरुद्ध्यन्ते परस्परम् ॥ वैद्यशास्त्रोक्तविधिनामांसस्योक्तागुणाइमे । मनूक्तविधिनावच्मे विधिं भक्षणवर्ज्जने ॥ प्रोक्षितंभक्षयेन्मांसं ब्राह्मणानाञ्चकाम्यया । यथाविधि नियुक्तस्तुप्राणानामेवचात्यये ॥ प्राणस्यान्नमिदंसर्वंप्रजापतिरकल्पयत् । स्थावरंजङ्गमञ्चैवसर्वंप्राणस्यभोजनम् ॥ चराणामन्नमचरादंष्ट्रिणामप्यदंष्ट्रिणः । अहस्ताश्चसहस्तानांशूराणांचैवभीरवः ॥ नात्तादुष्यत्यदन्नाद्यान्प्राणिनोऽहन्यहन्यपि । धात्रैवसृष्टाह्याद्याश्चप्राणिनोऽत्तारएवच ॥ यज्ञायजग्धिर्मांसस्येत्येषदैवोविधिः स्मृतः । अतोन्यथा प्रवृत्तिस्तुराक्षसोविधिरुच्यते ॥ क्रीत्वास्वयंवाप्युत्पाद्यपरोपकृतमेववा। देवान्पितॄंश्चार्चयित्वाखादन्मांसंन दुष्यति ॥ नाद्यादविधिनामांसंविधिज्ञोऽनापदिद्विजः । जग्ध्वाह्यविधिनामांसंप्रेत्यतैरद्यतेऽवशः ॥ नतादृशंभवत्येनोमृगहन्तुर्धनार्थिनः । यादृशंभवतिप्रेत्यवृथामांसानिखादतः । नियुक्तस्तुयथान्यायंयो मांसंनात्तिमानवः । सप्रेत्यपशुतां यातिसम्भवानेकविंशतिम् ॥ असंस्कृतान्पशून्मन्त्रैर्नाद्याद्विप्रः क

दाचन । मन्त्रैस्तुसंस्कृतानद्याच्छाश्वतंविधिमास्थित : ॥ कुर्य्याद्घृतपशुंसङ्गे कुर्यात्पिष्टपशुंतथा । नत्वेवतुवृथाहन्तुंपशुमिच्छेत्कदाचन- ॥ यावन्तिपशुरोमाणितावत्कृत्वोह मारणम् । वृथापशुघ्न : प्राप्नोति प्रेत्यजन्मनिजन्मनि ॥ यज्ञार्थंपशव : सृष्टा : स्वयमेवस्वयम्भुवा । यज्ञोऽस्यभूत्यैसर्वस्यतस्माद्यज्ञेवधोऽवध: ॥ ओषध्य : पशवोवृक्षास्तिर्यञ्च : पक्षिणस्तथा । यज्ञार्थंनिधनंप्राप्ता : प्राप्नुवन्त्युच्छृती : पुन: ॥ मधुपर्केचयज्ञेचपितृदैवतकर्म्मणि । अत्रैवपशवोहिंस्यानान्यत्रेत्यब्रवीन्मनु : ॥ एष्वर्थेषुपशून्हिंसन्वेदतत्वार्थविद्द्विज: । आत्मानञ्चपशुञ्चैवगमयत्युत्तमांगतिम् ॥ गृहेगुरावरण्येवानिवसन्नात्मवान्द्विज : । नवेदविहितांहिंसामापद्यपिसमाचरेत् ॥ यावेदविहिताहिंसानियतास्मिंश्चराचरे । अहिंसामेवतांविद्याद्वेदाद्धर्मोहिनिर्बभौ ॥ योऽहिंसकानिभूतानिहिनस्त्यात्मसुखेच्छया । सजीवंश्चमृतश्चैवनक्वचित्सुखमेधते ॥ योबन्धनवधक्लेशान्प्राणिनांनचिकीर्षति । ससर्वस्यहितप्रेप्सु : सुखमत्यन्तमश्नुते यद्ध्यायतियत्कुरुतेधृतिंबध्नातियत्रच । तदवाप्नोत्ययत्नेनयोहिनस्तिनकिञ्चन ॥ नाकृत्वाप्राणिनांहिंसांमांसमुत्पद्यतेक्वचित् । नचप्राणिवध: स्वर्ग्यस्तस्मान्मांसंविवर्ज्जयेत् ॥ समुत्पत्तिञ्चमांसस्यवधबन्धौचदेहिनाम् । प्रसमीक्ष्यनिवर्त्तेतसर्वमांसस्यभक्षणात् ॥ नभक्षयतियोमांसंविधिंहित्वापिशाचवत् । सलोकेप्रियतांयातिव्याधिभिश्चनपीड्यते ॥ अनुमन्ताविशसितानिहन्ताक्रयविक्रयी । संस्कर्त्ताचोपहर्त्ताचखादकश्चेतिघातका : ॥ स्वमांसंपरमांसेनयोवर्द्धयितुमिच्छति । अनभ्यर्च्यपितॄन्देवान्ततोन्योनास्त्यपुण्यकृत् ॥ वर्षेवर्षेश्वमेधेनयोयजेतशतंसमा : । मांसानिचनखादेद्यस्तयो : पुण्यफलंसमम् ॥ फलमूलाशनैर्मेध्यैर्मुन्यन्नानाञ्चभोजनै : । नतत्फलमवाप्नोतियन्मांसपरिवर्ज्जनात् ॥ ५४ ॥ मांसभक्षयितामुत्रयस्यमांसमिहाद्म्यहम् । एतन्मांसस्यमांसत्वंप्रवदन्तिमनीषिण : ॥ नमांसभक्षणेदोषोनमद्येनचमैथुने । प्रवृत्तिरेषाभूतानांनिवृत्तिस्तुमहाफला ॥ अपिच । श्रीमहानिर्वाणतन्त्रे । मांसन्तुत्रिविधंप्रोक्तंजलभूचरखेचरम् । यस्मात्तस्मात्समानीतंयेनकेनविघातितम् ॥ तत्सर्वंदेवताप्रीत्यैभवेदेवनसंशय : । साधकेच्छाबलवतीदेयेवस्तुनिदेवते ॥ य

द्यदात्मप्रियंद्रव्यंतत्तदिष्टायकल्पयेत् ।। बलिदानविधौदेविविहितः पुरुषःपशुः। स्त्रीपशुर्नंचहन्तव्यस्तत्रशांभवशासनात् ॥ मन्यतेदेवादिप्रीत्यर्थम्। मनज्ञाने। मनेर्दीर्घश्चेतिसः॥

मांसः। पुं० काले। कीटे॥

मांसकारि। न० रक्ते। रुधिरे॥

मांसच्छदा। स्त्री० मांसरोहिणीविशेषे। मांस्याम्। सुलोमायाम्॥

मांसजम्। न० मेदसि॥

मांसतेजः। न० मेदसि॥

मांसदलनः। पुं० प्रीहघ्नवृक्षे॥

मांसद्रावी। पुं० अम्लवेतसे

मांसपचनम्। न० मांसपाके॥

मांसपेशी। स्त्री० गर्भस्यावयवविशेषे॥ यथा। बुद्बुदः सप्तरात्रेण मांसपेशी भवेत्ततः। द्विसप्ताहात्भवेत्पेशी रक्तमांसचिताद्दृढा॥ बीजस्येवाङ्कुराः पेश्यः पञ्चविशतिराचतः॥

मांसप्रलेहः। पुं० प्रलेहविशेषे॥ पश्यप्रलेहम्॥

मांसफला। स्त्री० वार्त्ताक्याम्॥

मांसभक्षः। त्रि० मांसभक्षणकर्त्तरि॥

मांसमाषा। स्त्री० माषपर्ण्याम्॥

मांसरसः। पुं० झोल० रसा० इति ख्यातेमांसस्यजले॥ सिद्धमांसरसो रुच्यः श्रमश्वासक्षयापहः। प्रीणनोवातपित्तघ्नः क्षीणानामल्परेतसाम्॥ विश्लिष्टभग्नसन्धीनांशुष्काणांशुक्रकाङ्क्षिणाम्। स्मृत्योजोबलहीनानांज्वरक्षीणक्षतोरसाम्॥ शस्यतेस्वरहीनानांदृष्ट्यायुःश्रवणार्थिनाम्॥

मांसरोहिणी। स्त्री० सुगन्धिद्रव्यविशेषे। अग्निरुहायाम्। चर्मकषायाम्। विकषायाम्॥ स्यान्मांसरोहिणीवृष्यासरादोषत्रयापहा॥

मांसलम्। न० काव्यस्यगौडीरीत्यन्तर्गतस्यौजोगुणस्याङ्गविशेषे॥ यथा। ओजः समासभूयस्त्वंमांसलंपदडम्बरम्॥ त्रि० अंसले। बलवति॥ स्थूले॥ यथा। निम्नाभिबहुरेखाः स्युर्निर्द्रव्याश्चिबुकैः कृशैः। मांसलैश्चधनोपेताश्चवक्रैरधनैर्नृपाः॥ मांसमल्लस्य। सिध्मादित्वाल्लच्॥ पुं० माषे॥

मांसलफला। स्त्री० वृन्ताक्याम्॥

मांसविक्रयी। त्रि० वैतंसिके। कौटिके॥ सकृदपिमांसविक्रयकारिणि॥ सद्यः पततिमांसेनलाक्षया लवणेनच॥

मांसव्यधः। त्रि० मांसखण्डने॥ मांसस्यव्यधनम्॥ व्यधजपोरनुपसर्गे० इत्यप्॥

मांसशृङ्गाटकम्। न० मांसप्रकारवि

ग्रंथे । मांसकाचिखूंट० दूतिभाषा ॥ शुद्धमांसंतनूकृत्यकर्त्तितंखेदितंजले । लवङ्गहिङ्गुलवणमरिचार्द्रकसंयुतम् ॥ एलाजीरकधान्याकनिष्ठूरससमन्वितम् । घृतैसुगन्धैतकृष्टपूरणंप्रोच्यतेबुधैः ॥ शृङ्गाटकंसमितयाकृतंपूरणपूरितम् । पुनः सर्पिषसम्भृष्टंमांसशृङ्गाटकंवदेत् ॥ मांसशृङ्गाटकंरुच्यंहृद्यंबलकृद्गुरु ॥ वातपित्तहरंवृष्यंकफघ्नंवीर्यवर्द्धनम्

मांससार: । पुं० मेदसि ॥ मांसस्यसार: ॥

मांसस्नेह: । पुं० मेदसि ॥

मांसहासा । स्त्री० चर्मणि ॥

मांसिक: । त्रि० मांसविक्रयजीविनि । वैतंसिके ॥ मांसंपण्यमस्य । तदस्यपण्यमितिठक् ॥ यद्वा । मांसंनियुक्तंदीयतेऽस्मै । श्रावणामांसौदनादितिटिठन् । टित्वान्ङीप् ॥ इकारउच्चारणार्थं: ॥

मांसिका । स्त्री० मांस्याम् ॥ मन्यते । मनज्ञाने । मनेर्दीर्घश्चेतिस: । गौरादि: । स्वार्थेकन् ॥

मांसिनी । स्त्री० जटामांस्याम् ॥

मांसी । स्त्री० काकोल्याम् ॥ मांसच्छदायाम् ॥ तपस्विन्याम् । जटामांस्याम् ॥ मांसीतिक्ताकषायाचमेध्याकांतिबलप्रदा । स्वाद्वीहिमात्रिदोषास्रदाहवीसर्पकुष्ठनुत् ॥ मन्यते । मन० । मनेर्दीर्घश्चेतिस: । गौरादि: ॥

मांसिष्टा । स्त्री० पक्षिप्रभेदे । वल्गुलायाम् । दिमांधायाम् वादुड दू० भा० ॥

मांसौदनम् । न० मांससंयुक्तौदने । पलौदने ॥

मांसौदनिक: । त्रि० मांसौदनार्हे ॥ मांसौदनंनियुक्तंदीयतेऽस्मै । श्रावणामांसौदनाट्टिठन् । टोङीबर्थं: । इकारउच्चारणार्थ: ॥

मांस्यादि: । पुं० जटामांस्यादिसप्तानांगणे । जटामांसीनखंपत्रीलवङ्गंतगरंरस: । शिलयागन्धपाषाण: सप्तमांस्यादिकागमी ॥

माकन्द: । पुं० सहकारे ॥

माकन्दी । स्त्री० आमलकीफले ॥ नगरविशेषे ॥ बहुमूल्याम् । मादन्याम् । गन्धमूलिकायाम् । माद्राणी० मांगली० दू० भा० ॥ पीतचन्दने ॥

माकरी । स्त्री० माघशुक्लसप्तम्याम् ॥ यद्यज्जन्मकृतंपापंमयासप्तसुजन्मसु । तन्मेरोकञ्चशोकञ्चमाकरीहन्तुसप्तमीतिपठित्वास्नायात् ॥ रथसप्तमीतिनामान्तरम् ॥ रोकंछिद्रम् ॥

माकिम् । अ०)

माकिर् । अ०)वर्ज्जने ॥

माकीम् । अ० वर्ज्जने ॥

माकोट: । पुं मुकुटेश्वर्य्यास्थाने ॥ माकोटे मुकुटेश्वरीतिदेवीगीता ॥

माक्षिकम् । न० मधुनि ॥ मक्षिकाभि: कृतम् । संज्ञायामित्यण् ॥ तैलवर्णंमधुनि ॥ मक्षिका: पिङ्गवर्णास्तु: महत्योमधुमक्षिका: । ताभि: कृतंतैलवर्णं माक्षिकंपरिकीर्त्तितम् ॥ माक्षिकंमधुषुश्रेष्ठंनेत्रामयहरंलघु । कामलार्श: क्षतश्वासकासक्षयविनाशनम् ॥ धातुमाक्षिके । स्वर्णमाक्षिके ॥ तापिच्छे । पीतमाक्षिके माक्षिकंद्विविधंप्रोक्तंहेमाभंतारमाक्षिकम् । भिन्नवर्णविशेषत्वाद्रसवीर्यादिकंपृथक् ॥ तारपादादिकेतारमाक्षिकं सुप्रशस्यते । देहेहेमाभकंशस्तं रोगहृद्बलपुष्टिदम् ॥

माक्षिकजम् । न० सिक्थके ॥

माक्षिकधातु: । पुं० माक्षिके । स्वर्णमाक्षिके ॥

माक्षिकफल: । पुं० मधुनालिकेरके ॥

माक्षिकशर्करा । स्त्री० सिताखण्डे ॥

माक्षिकाश्रयम् । न० सिक्थके ॥

माक्षीकम् । न० मधुनि ॥

माक्षीकशर्करा । स्त्री० सिताखण्डे ॥

मागध: । पुं० वैश्यत: क्षत्रियायामुत्पन्ने वर्णसङ्करजातिविशेषे । भाटइतिख्याते ॥ शुक्लजीरके ॥ जरासन्धनृपे ॥ कीकटदेशान्तर्वर्त्तिदेशविशेषे । मगधे ॥ पाणिस्वनके ॥ वंशक्रमेणमहत्त्ववेदिनिराजाग्रस्तुतिकारिणि । मधुके । वन्दिनि । स्तुतिपाठके । तस्योत्पत्तिर्विष्णुपुराणे यथा । ततोऽस्यदक्षिणंहस्तंममन्थुस्तेतदाद्विजा: । मथ्यमानेच तत्राभूत्पृथुर्वैण्य: प्रतापवान् ॥ तस्यैवजातमात्रस्ययज्ञे पैतामहेशुभे । सूत: सूत्यांसमुत्पन्न: सौत्येऽहनिमहामति: ॥ तस्मिन्नेवमहायज्ञे जज्ञे प्राज्ञोथमागध: । प्रोक्तौतदामुनिवरैस्तावुभौसूतमागधौ ॥ स्तूयतामेषनृपति: पृथुर्वैण्य: प्रतापवान् ॥ सूत्यामिति० सूति: ० अभिषूति: ० अभिषूयतेकण्डनेसोमोऽस्यामितिसूति: सोमाभिषवभूमिस्तस्याम् । सौत्येऽहनि० तस्मिन्नेवदिने० इत्यर्थ: ॥ वंशपरंपराशंसकोह्ययम् ॥ मगध्यतियाचते । मगधपरिवेष्टने कण्ड्वादियगन्त: । अच् । यस्यहलइतियलोप: । प्रज्ञाद्यण् ॥ मागधावंशशंसका: । वंशोदीरणं नयेयाचन्ते ०तेमागधाइत्यर्थ: ॥ त्रि० मगधोद्भवे ॥

मागधादेवी । स्त्री० राधिकायाम् ॥

मागधी । स्त्री० कणायाम् । पिप्पल्याम् ॥ यूथ्याम् । भाषाप्रभेदे ॥

उक्तं हिभरतसूत्रे । भिक्षुकक्षपणकराद्यसमान्त : पुरावासिचेटकादीनांमागधीति मगधे देशेभवा । तत्रभवइत्यण् ॥

मागमा । स्त्री० कर्कव्यां ॥

माघ : । पुं० मासविशेषे । तपसि ॥ मघजातस्यफलम् । यथा । विद्याविनीतस्वकुलप्रधानसदासदाचारयुतः प्रवीणः । योगानुरक्तोविषयेषुसक्तो माघेथमासे मघवानिवेश : इति॥ माघीपौर्णमास्यस्मिन्पौर्णमासौ त्यण् ।। श्रीदत्तकसूनौशिशुपालवधमहाकाव्यकर्त्तरि ॥ तस्यनाम्नैवख्याते महाकाव्ये ॥ यथा। पुष्पेषुजातीनगरेषुकाशी नारीषुरम्भा पुरुषेषुविष्णु : । नदीषुगङ्गानृपतौचराम : काव्येषुमाघ : कवि कालिदास :।। इत्याधुनिक : कश्चित्

माघवती । स्त्री० पूर्वदिशि ।।

माघवनम् त्रि० इन्द्रसम्बन्धिनि ।। मघवतइदम् । अण् ॥

माघी । स्त्री० तपोमासस्यपूर्णिमायाम् । मघयायुक्तापौर्णमासी । नक्षत्रेणेत्यण् । ततोङीप् ॥

माघोनी स्त्री० पूर्व्वदिशि ॥

माघ्यम् । न० कुन्दपुष्पे ।। माघेसाधु । तत्रसाधुरितियत् ॥ माघेभवम् । दिगादित्वाद्यत् ॥

माङ् । अ० निषेधे ॥ आशङ्कायाम् ॥

माङ्गलिक : । पुं० प्रणवे अथशब्दे ॥ प्रणवश्चाथशब्दश्चद्वावेतौब्रह्मण : पुरा । कण्ठंभित्त्वाविनिर्यातौतस्मान्माङ्गलिकावुभौ ॥ मङ्गलायक्रियमाणे तूर्यादिवाद्ये ॥ अगर्हिलाभीष्टार्थसिद्धिर्मङ्गलम् । मङ्गलंप्रयोजनमस्य । प्रयोजनमितिठक् ॥ यथा माङ्गलिकआचार्य्य इति ॥

माङ्गल्यम् । न० मङ्गलक्रियायाम् ॥ मङ्गलायहिते ।। यथा । माङ्गल्येषुविवाहेषुकन्यासंवरणेषुच । दशमासा : प्रशस्यन्ते चैत्रपौषविवर्जिता : ॥ इतिराजमार्त्तण्ड : ॥ मङ्गलस्यभाव : । भावेष्यञ् ॥

माङ्गल्यार्हा । स्त्री० त्रायमाणायांलतायां ।।

माच : । पुं० पथि ॥

माचल : । पुं० बन्दिचौरे । रुजि । ग्राहे ॥

माचिका । स्त्री० मक्षिकायाम् ॥ अम्बष्ठायाम् ।। मोरुआ० इ० पश्चिमदेशप्रसिद्धायामौषधौ ॥ माचिकारसे पाकेकषायाशीतलालघु : । पक्वातीसारपित्तास्रकफकण्ठामयापहा ॥

माचिरम् । अ० शीघ्रे ॥

माचीपत्रम् । न० सुरपर्णे ॥

माजल : । पुं० चाषपक्षिणि ॥

माञ्जिष्ठम् । न० लोहितवर्णे ॥ त्रि० तद्वति ॥ मञ्जिष्ठयारक्तम् । तेनरक्तंरागादित्यण् ॥

माटाम्बकः । पुं० वृक्षविशेषे ॥

माठरः । पुं० चण्डांशोः पार्श्विके । सूर्यानुगे ॥ व्यासे विप्रे ॥ मठन्त्यनेन । मठमदनिवासयोः । पुंसीतिघः । मठंराति । रा० । कः । मठस्यापत्यम् । विदादित्वादञ् ॥ गर्गादित्वात् माठर्यः ॥

माडः । पुं० वृक्षविशेषे । धूजवृक्षे । वितानके । सप्तद्रुमे । माडवैनौ ० डू० कोकण प्रसिद्धे ॥

माडवः । पु० वर्ण सङ्करजातिविशेषे यथा । लेटस्तो वरकन्यायांजनयामासषण्नवरान् । माल्लंमल्लंमाडवञ्च भण्डंकोलंकलन्दरं ॥

माड्डुकः । पुं० माड्डुकिके ॥ मड्डुवादनंशिल्पमस्य । मड्डुकझर्झरादन्यतरस्यामित्यण् ॥

माड्डुकिकः । पुं० माड्डुके ॥ मड्डुवादनंशिल्पमस्य । मड्डुकझर्झरादितिपक्षे ठक् ॥

माढिः । स्त्री० पत्रभङ्गे ॥ पत्रशिरायाम् ॥ दैन्यप्रकाशने ॥ देशविशेषे ॥ अर्चायाम् ॥ महनमनयाणा । मह० । क्तिन् । ढत्वष्टुत्वढलोपदीर्घाः ॥

माढी । स्त्री० दन्तशिरायाम् ॥

माणकः । पुं० वृक्षविशेषे । स्थूलपत्रे । वृहच्छदे ॥ न० कन्दविशेषे । मानकचू० डू० गौ० दे० भा० ॥

माणवः । पुं० बालके ॥ अपत्येकुत्सितेमूढेमनोरौत्सर्गिकः स्मृतः । नकारश्चमूर्द्धन्यस्तेनसिद्ध्यतिमाणवः ॥ मनोरयम् । तस्येदमित्यण् । ब्राह्मणमाणवेतिनिपातनाण्णत्वम् ॥ षोडशयष्टिकहारे ॥

माणवकः । पुं० विंशतियष्टिकाभिर्निर्मितेहारविशेषे ॥ बालके । षोडशवर्षपर्यन्तप्रथमवयस्के ॥ कुपुरुषे ॥ माणवोबालः ० सइव । इवेप्रतिकृतावितिकन् ॥ यद्वा । अल्पोमाणवः ॥ अल्पेइतिकः ॥ न० अनुष्टुप्प्रभेदे ॥ भात्तलगामाणवकम् ॥ यथा । चञ्चलचूडंचपलैर्वत्सकुलैः केलिपरम् । ध्यायसखेस्मेरमुखंनन्दसुतंमाणवकम् ॥

माणवकक्रीडम् । न० अनुष्टुप्छन्दोविशेषे । माणवके ॥ भादिगणंकर्णधरंसाम्यमिदंवृत्तवरम् । पन्नगराजेनकृतंमाणवकक्रीडमिदम् ॥ यथा । लोकवधूशोकहरंपद्मवनीबोधकरम् । गाढतमोनाशकरंनौमितरामुष्णकरम् ॥

माणवीनम् । त्रि० माणवसम्बन्धिनि ॥ माणवायहिते ॥ माणवचरकाभ्यां-

ष्यञ् ॥

माणव्यम् । न० माणवबृन्दे ॥ माणवानांसमूहः । ब्राह्मणमाणववाडवाद्यन् ॥ माणवत्वे ॥ माणवस्यकर्म्मभावोवा । ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् ॥

माणिका । स्त्री० अष्टपलपरिमाणे ॥

माणिक्यम् । न० रत्नविशेषे । शोणरत्ने । रत्नराजि । रविरत्नके । पद्मरागे । कुरबिन्दे । माणिक० माणक० इतिभाषा ॥ तस्यलक्षणं यथा स्निग्धं गुरुगात्रयुतं दीप्तं स्वच्छं सुरङ्गं समाङ्गम् । इतिजात्यं माणिक्यंकल्याणं धारणात्कुरुते ॥ तस्यदोषायथा । द्विच्छायमभ्रपिहितं कर्शमार्करिलं भिन्नधूम्रञ्च । विरूपं रागबिमलं लघुमाणिक्यं नधारयेद्धीमान् ॥ तस्यचतुर्विधाजातिर्यथा तद्रक्तं यदिपद्मरागमथसत्पीतातिरक्तं द्विधाजानीयात्कुरुबिन्दकंयदरुणं स्यादेषसौगन्धिकम् । तन्नीलं यदिनीलगन्धिकमितिज्ञेयं चतुर्धाबुधैर्माणिक्यंकषघर्षणे प्यविकलंरागेणजात्यंजगुः ॥ विशेषोन्यच युक्तिकल्पतरौद्रष्टव्यः ॥ मणिकमेव । चतुर्वर्णादीनांस्वार्थेउपसङ्ख्यानमितिष्यञ् ॥

माणिक्या स्त्री० ज्येष्ठाम् । मुसल्याम् । गृहगोधायाम् । पल्ल्या

म् ॥

माणिमन्थम् । न० सैन्धवलवणे ॥ मणिमन्थाख्ये पर्वतेभवम् । तत्रभव इ० अण् ॥

माण्डलिकः । पुं० ग्रामस्यराज्ञि ॥ मण्डलएव । अङ्गुल्यादिभ्यष्ठक् ॥

माण्डूक्यम् । न० उपनिषद्विशेषे ॥

मातङ्गः । पुं० श्वपचे । गजे । हस्तिनि । अर्हदुपासकविशेषे ॥ मतङ्गस्यायम् । तस्येदमित्यण् ॥ मतङ्गस्यापत्यम् । शिवाद्यण्वा ॥

मातङ्गनक्रः । पुं० मातङ्गाकारेग्राहे ॥

मातङ्गमकरः । पुं० महामत्स्यप्रभेदे । मातङ्गाकारेनक्रे ॥

मातङ्गी । स्त्री० महाविद्याविशेषे ॥ मतङ्गस्यमुनेः कन्यामातङ्गीसाप्रकीर्त्तिता ॥

मातरपितरौ । पुं० द्विवचनान्तोयम् । सहोक्त्यामातापित्रोः ॥ माताच पिताच । मातरपितरावुदीचामितिपूर्वपदे० ऋकारस्यारङादेशोनिपातनात् ॥

मातरि । अ० अन्तरीक्षे ॥ सप्तम्यन्तप्रतिरूपकमव्ययम् ॥

मातरिश्वा । पुं० वायौ । सर्वप्राणभृतांक्रियाहेतुभूते ॥ मातरि० अन्तरिक्षेश्वयतिवर्द्धतेगच्छति । टुओश्वि गतिवृद्ध्योः । यद्वा । मातरि०

जनन्याम्० श्वयतिवर्द्धते० सप्तसप्तकस्यात्० गर्भस्थएवायंशक्तो योनपञ्चाशद्भागः क्रमद्रूष्युपाख्यायते। श्वन्नुक्षन्नितिसूत्रे ण० क्वनिप्रत्ययोधातोरिकारलोपश्चनिपातनात्० सप्तम्याश्चलुक्च॥ मातरीतिसप्तम्यन्तप्रतिरूपकमव्ययंवा॥

मातलिः। पुं० इन्द्रस्यसारथौ॥ मतंलाति। आतोनुपेतिकः। मतलस्यापत्यम्। अतइञ्॥

मातापितरौ। पुं० द्विवचनान्तीयम्०० पित्रोः। मातरपित्रोः॥ माताचपिताच। आनङृतोद्वन्द्वे॥ अभ्यर्हितत्वात्पूर्वनिपातः। चतुर्दशगुणंमातागौरवेणातिरिच्यते॥

मातापुरम्। न० सह्याद्रौरेणुकाधिष्ठितेअम्बिकास्थाने॥

मातामहः। पुं० मातुः पितरि॥ मातुः पिता। मातृपितृभ्यांपितरिडामहच्॥

मातामही। स्त्री० मातुर्जनन्याम्॥ मातुर्माता। मातरिषिच्चेतिडामहच्। षित्त्वान्ङीष्॥

मातिः। स्त्री० माने॥ अवच्छेदे॥ मानम्। माङ्०। क्तिन्॥

मातुलः। पुं० मातुर्भ्रातरि। पितृश्याले॥ मातुर्भ्राता। पितृव्यमातुलेतिनिपातनात्० मातुर्डुलच्॥

व्रीहिप्रभेदे॥ मदनद्रुमे॥ सर्पविशेषे॥ धूस्तूरे॥ मास्ति० नास्तितुलाअस्य॥ मा० श्रीः तुलाऽस्येतिवा० कनकनामकत्वात्॥

मातुलकः। पुं० धूस्तूरवृक्षे॥

मातुलपुत्रकः। पुं० धत्तूरस्यफले॥ मातुलस्यपुत्रएव। कन्॥ मातुलस्यसुते॥

मातुला। स्त्री० मातुलान्याम्॥

मातुलानी। स्त्री० मातुलस्यस्त्रियाम्॥ मातुलस्य स्त्री। इन्द्रवरुणेत्यादिनामातुलशब्दात्पुंयोगे० मातुलोपाध्याययोरानुक्० ङीष्च॥ कलाये॥ भंगायाम्॥ मायास्तुखा० मातुलामामयति। अनप्राणनगर्मीवा। कर्मण्यण्। ङीप्॥ मातुलस्यधत्तूरस्यस्त्रीववा। पूर्ववन्ङीषानुकौ॥ शणे॥ प्रियङ्गुहर्जे॥

मातुलाहिः। पुं० चित्रसर्पे। मालुधाने॥ मातुलयति। मूलविभुजादित्वात्कः। मातुलश्चासावहिश्च। मालुयासांप० फेयुयाटी० इतिचयस्यगौडदेशेप्रसिद्धिः। अयंखट्वाकृतिरायतदेहोदीर्घलांगूलश्चतुष्पादितिकेचित्॥

मातुली। स्त्री० मातुलान्याम्॥ मातुलस्यस्त्री। मातुलोपाध्याययोरानुग्वेत्यानुगागमाभावे० इन्द्रवरुण

तिङीष् ॥ भङ्गायाम् ॥

मातुलुङ्गः । पुं० बीजपूरे । छोलङ्गे । टाबालेंबुइ० गौ० दे० भाषा ॥ मिनात्युरुचिम् । मीञ्हिंसायाम् । बाहुलकात्तुन् । लुञ्ज्यते । लुजिर्भासार्थः । घञ् । चजोरिति कुत्वम् । न्यङ्क्वादित्वाद्वा । मातुश्चासौलुङ्गश्च ॥

मातुलुङ्गकः । पुं० छोलङ्गवृक्षे । फलपूरे । बीजपूरे । रुचिके ॥ स्वार्थेकन् ॥

मातुलुङ्गा । स्त्री० मधुकुक्कुट्याम् ॥ यथा । मातुलुङ्गासुगन्धान्यागिरिआपूतिपुष्पिका । अत्यम्लादेवदूतीच साक्कचिन्मधुकुक्कुटी ॥ इतिरत्नमाला । मखुर० इ०महूर० इ० गौ० देशभाषा० ॥

मातुलुङ्गिका । स्त्री० वनबीजपूरे ॥

मातुलेयः । पुं० स्त्री० मातुलस्यापत्ये । शुभ्रादित्वात्ढक् ॥

माता । त्रि० प्रस्थादिनाधान्यादिमातरि ॥ मिनोति । डुमिञ्० तृच् पुं० साधिष्ठानबुद्धिस्थचिदाभासरूपेप्रमातरि ॥

माता । स्त्री० जननित्र्याम् । प्रस्वाम् । जनन्याम् । सवित्र्याम् । मा० इ०भाषा ॥ चापदिमातैवशरणम् ॥ षोडशप्रकारामातरो यथा । स्तनदात्रीगर्भधात्रीभक्ष्यदात्रीगुरुप्रिया । अभीष्टदेवपत्नीचपितुःपत्नीचकन्यका ॥ सगर्भजायाभगिनीपुत्रपत्नीप्रियाप्रसूः । मातुर्मातापितुर्मातासोदरस्यप्रिया तथा ॥ मातुःपितुश्चभगिनीमातुलानी तथैवच । जनानांवेदविहितामातरः षोडशस्मृताः तत्रागौरवं यथा । जनकोजन्मदानत्वात्पालनाच्च पितास्मृतः । गरीयान्जन्मदातुश्च योऽन्नदातापितामुने ॥ विनान्ना ध्वस्तरोदेहोननित्यः पितुरन्नवः । तयोःशतगुणैमातापूज्यामान्या चवन्दिता ॥ गर्भधारणपोषाभ्यां साचताभ्यांगरीयसी । इतिब्र० वै० पु० ॥ अत्रमनुर्यथा । उपाध्यायान्दशाचार्य आचार्याणांशतंपिता । सहस्रंतुपितॄन्मातागौरवेणातिरिच्यत इति ॥ नपितुर्वचनंकार्यं यथा । मातुःसुतेनच । पिताच पतितस्त्याज्योनमातासत्सुतेनच ॥ गर्भधारणपोषाद्धिततोमातागरीयसी । दशविप्रादुपाध्यायोगौरवेणातिरिच्यते ॥ तेभ्यः पितादशभ्यश्चमाताचैवगरीयसी । मातृतोऽन्योनदेवोऽस्तितस्मात्पूज्यासदासुतैः ॥ मातुश्चवचितंकिञ्चित्कुर्वतभवितः पुमान् । तद्धर्मंहिविजानीयादेवंधर्मविदोविदुः ॥ पितुर्भगिन्यांमातुश्च ज्यायस्यांचस्वसर्यपि

मातृवत्तृप्तिमातिष्ठेन्मातातास्यो गरीयसीतिमनुः॥ त्वमाद्येजगतां मातापिताब्रह्मपरात्परम्। युवयोः प्रीणनंयस्मात्तस्मात्किंगृह्णांतपः॥ स्वभावतोभवेन्मातापुत्रेतिकरुणावती। तेनभक्तौक्ततायान्तुवक्तव्यंकिंततःपरम्। धिगस्तुजन्मतेषांवैकृतघ्नानान्तुपापिनाम्। येसर्वंमातरंदेवींस्वोपास्यांमभजन्तिवै॥ नशिवोपासनानित्यानविष्णूपासनातथा। नित्योपास्तिःपुरादेव्यानित्यामुक्त्यैवचोदिता॥ किंमयाबहुवक्तव्यंस्थामेसंशयवर्ज्जिते। सेवनीयापदाम्भोजंभगवत्यानिरन्तरम्॥ गवि॥ भूमौ॥ दुर्गायाम्॥ लक्ष्म्याम्॥ रेवत्याम्॥ पादुकायाम्॥ इन्द्रवारुण्याम्॥ महाश्रावण्याम्॥ जटामांस्याम्॥ गौर्यादिषु॥ यथा। गौरीपद्माशचीमेधासावित्रीविजयाजया। देवसेनास्वधास्वाहाशान्तिःपुष्टिर्धृतिःक्षमा। आत्मनोदेवताचैवतथैवकुलदेवता॥ ब्राह्म्यादिषु॥ यथा। ब्राह्मीमाहेश्वरीचैन्द्रीवाराहीवैष्णवीतथा। कौमारीचैवचामुण्डाचर्च्चिकेत्यष्टमातरः॥ सप्तमातरोयथा। ब्राह्मीमाहेश्वरीचैवकौमारीवैष्णवीतथा। वाराहीचतथेन्द्राणीचामुण्डासप्तमातरः॥ मान्यंते॰ पूज्यन्तेलोकमातृत्वादितिमातरः। मानपूजायाम्। नप्तृनेष्टृ॰ इत्याद्युणादिसूत्रेणनिपातितः॥ मान्तिशिवपरिवारत्वेनसमाविशन्तीतिवा॥ मातिगर्भोऽस्यांवा॥ विभूतौ॥

मातृकम्। त्रि॰ मातुरागते॥ तत आगतइत्यधिकारे॰ ऋतष्ठञ्॥

मातृका। स्त्री॰ धातृकायाम्। उपमातरि॥ मातरि। जनन्याम्॥ देवीप्रभेदे॥ वर्णमालायाम्। आदिवान्तवर्णे॥ करणे॥ स्वरे॥ ईश्वर्य्याम्॥ गृहाचरे। मातेव। स्वार्थेतद्धितः॥

मातृकेशटः। पुं॰ मातुले॥

मातृतुल्या। स्त्री॰। मातुःसमानासु॥ तायथा। मातृष्वसामातुलानीपितृव्यस्त्रीपितृष्वसा। श्वश्रूःपूर्वसपत्नीचमातृतुल्याःप्रकीर्त्तिताः॥ मात्रातुल्या॥ मातृशब्दसम्भाषयामातृतुल्यत्वंयथा। मातरित्येवशब्देनयांसम्भाषयतेनरः। सामातृतुल्यासत्येनधर्म्मःसाक्षीसतामपि॥

मातृनन्दनः। पुं॰ कार्त्तिकेये। महासेने॥

मातृबान्धवः। पुं॰ मातुर्मात्रादिषु॥ मातुर्मातापिताभ्रातामातुर्भ्रातुःसुतास्तथा। मातुःपितुःसोदरा

अविश्रुर्यामातृबान्धवाः

मातृभोगीण: । त्रि० मातुर्हिते ॥ मातुर्भोग: शरीरम्० तस्मै हित: । आत्मविश्वजनेत्यादिनाख: ॥

मातृमुख: । त्रि० जडे ॥ इतित्रिकाण्डशेष: ॥

मातृयोग: । पुं० यात्रायोगान्तरे ॥ यथा । अधिमात्रांशगेसौम्येसितेवाप्यसुरार्चिते । लग्नगेमातृयोगोयंशत्रूणांसन्धिकृत्सदा ॥

मातृवाहिनी । स्त्री० वल्गुलायाम् । मांसेष्टायाम् । पक्षिविशेषे ॥

मातृशासित: । पुं० मूर्खे ॥

मातृष्वसा । स्त्री० मातुर्भगिन्याम् ॥ मातु: स्वसा । मातृपितृभ्यांस्वसेतिषत्वं ॥

मातृष्वस्रेय: । पुं० मातृष्वसृसुते । मातृष्वस्रीये ॥ मातृष्वसुरपत्यम् । ढकिलोप: । अतएवज्ञापकाड्ढक् ॥

मातृष्वस्रेयी । स्त्री० मातुर्भगिनीसुतायाम् ॥ ङीप् ॥

मातृष्वस्रीय: । पुं० मातृष्वसृसुते ॥ मातृष्वसुरपत्यम् । मातृष्वसुश्चेतिछण् ॥

मातृष्वस्रीया । स्त्री० मातुर्भगिन्या: कन्यायाम् ॥ टाप् ॥

मातृसिंही । स्त्री० वासके ॥

मात्रम् । न० कार्त्स्न्ये ॥ यथा । जीवमात्रंनहिंसेत ॥ अवधारणे ॥ यथा । पयोमात्रंभुङ्क्ते ॥ मीयते० अनयावा । मति० मिमीतेवा । मामाने । माङ्मानेवा । हुयामाश्रुभसिभ्यस्त्रन् ॥ स्वार्थे ॥

मात्रा । स्त्री० कर्णभूषणे ॥ वित्ते । द्रव्ये ॥ मात्रे ॥ हस्त्यश्वादौपरिच्छदे ॥ अक्षराऽवयवे ॥ स्वल्पे ॥ कान्ति । अकारादिलघ्वक्षरकाले ॥ वृत्ते ॥ कालविशेषे ॥ यथा । काष्ठेनयावतापाणि: पर्येतिजानुमण्डलं । सामात्राकविभि: प्रोक्ताह्रस्वदीर्घप्लुतेमता ॥ अपिच । वामजानुनितद्धस्तभ्रमणंयावताभवेत् । कालेनमात्रासाज्ञेयामुनिभिर्वेदपारगै: ॥ पुनश्च । स्वजानुन: करावर्त्तंकुर्याच्छोटिकयायुतम् । एषामात्राभवेदेकासर्वत्रैवैषनिश्चय: ॥ याथात्म्ये ॥ विषयेषु ॥ मीयन्ते० इ० मात्रा : विषया : ॥ उपभोगयोग्येविशेषे ॥ इन्द्रियवृत्तिषु ॥ इन्द्रियेषु ॥ मीयतेऽनया० इतिमात्रा० परिच्छित्ति: ॥ मियन्ते विषयाआभिरितिमात्रा: ० इन्द्रियवृत्तय: ॥ मीयते० अनयावा । माति० मिमीतेवा । मामाने० माङ्मानेवा । ष्ट्रन् । अनित्य: षितां ङीष् । टाप् ॥ हुयामेतिवात्रन् ॥ पञ्चलघ्वक्षरेकाले ॥ अंशे ॥ यथा । नयोषिद्भ्य: पृथग्दद्यादवसानदिनादृते । स्वभर्तृपिण्डमात्राभ्यस्तु

मिरासांयत : स्मृतेति ॥ पिण्डेभ्यस्त्वल्पिकांमात्रामितिच ॥

मात्राकाल : । पुं० कालविशेषे । निमेषानन्तरंयावताकालेनस्वभावतउन्मेषोभवतितावतिकाले ॥ निमेषोन्मेषयोर्मात्राकालोलघ्वक्षरंतथेतिपुराणम् ॥

मात्रायाम् । अ० अल्पपरिमाणे ॥

मात्रीय : । त्रि० मात्रे हिते ॥ तस्मै हितमितिछ : ॥

मात्सर्य्यम् । न० अन्यशुभद्वेषे ॥ मत्सरएव । ष्यञ् ॥

मात्स्यिक : । त्रि० मत्स्यघातिनि ॥ मत्स्यान्हन्ति । पक्षिमत्स्यमृगान्हन्तीतिठक् । मत्स्यस्यङ्यामितिपरिगणनात्० सूर्यतिष्येतियलोपोन ॥

माथ : । पुं० अध्वनि । पथि ॥

माथुर : । त्रि० मथुरायांजाते ॥ तत्रजातइत्यण् ॥ शैषिकेष्वर्थेष्वणेव ॥

माद : । पुं० दर्पे ॥ हर्षे ॥ मदे ॥ मदनम् । मदीहर्षे । सधमादयोरितिज्ञापकात्० क्वचिदपवादेनिन्यायावा० घञ् ॥

मादक: । पुं० दात्यूहेपक्षिणि ॥ त्रि० मत्तताजनके ॥

मादन : । पुं० कामदेवे ॥ मदनवृक्षे ॥ धत्तूरे ॥ न० लवङ्गे ॥ त्रि० हर्षंकारयितरि ॥

मादनी । स्त्री० भङ्गायाम् । विजयायाम् ॥ माकन्द्याम् ॥

मादृश : । त्रि० मत्सदृशे ॥ अहमिव दृश्यते । त्यदादिष्वित्यादिनाकञ् । आसर्वनाम्न : ॥

माद्री । स्त्री० अतिविषायाम् ॥ नकुलसहदेवयोर्मातरि । मद्रपुत्र्याम् । भर्गादित्वात्तद्राजस्यनलुक् ॥

माद्रीपति : । पुं० पाण्डुनृपे ॥

माद्रीसुत : । पुं० नकुले ॥ सहदेवे ॥

माधव : । पुं० विष्णौ । नारायणे । लक्ष्मीपतौ ॥ मधुविद्ययाऽवबुध्यते० श्रुतिमाधव : । शैषिकोऽण् । आदिवृद्धि : गुणावादेशौ ॥ मायालक्ष्म्या: ० विद्यायावा० धव : पति : ॥ यद्वा । यदोर्ज्येष्ठ : पुत्रोमधु: ० तस्यापत्यंमाधवस्तद्वंश्यत्वात् ॥ मधोर्वन्तेतिवा । शेषे० कृत्यण् । ॥ माधवब्रह्मस्वरूपायामूलप्रकृतिरीश्वरी ।नारायणीतिविख्याताविष्णुमायासनातनी ॥ महालक्ष्मीस्वरूपाचवेदमातासरस्वती । राधावसुन्धरागङ्गातासांस्वामीचमाधव : ॥ मधौ । वसन्ते ॥ राधे ।वैशाखे ॥ मधुमकरन्द:० सोऽस्मिन्नस्ति । मधोश्चेतिञ : ॥ यादवे ॥ मधूकवृक्षे ॥ कृष्णामुद्गे ॥

माधवक : । पुं० मधूकपुष्पमद्ये । म

ध्वासवे ॥ मधूकपुष्पंमधु । मधुना कृत : सञ्चित :। कुलालादिभ्यो-वुञ् ॥

माधवद्रुम : । पुं० आम्रवृक्षे ॥ माधवस्यवसन्तर्त्तोर्द्रुम : ॥

माधवप्रियम् । न० पीतचन्दने ॥

माधवि : । पुं० प्रद्युम्ने ॥ माधवस्यापत्यम् । अतइञ् ॥

माधविका । स्त्री० माधवीलतायाम् ॥ सङ्कृतिवृत्ति २४ प्रभेदे ॥ यथा । भवन्तिपुरोजगणावदिसप्तलतोयगणोचितदाकरयन्त : प्रकाममतीवसुखेनतुमाधविकामितितांकथयन्त्यतिसन्त :। तुषारधराधरराजसुतापरिचारकभूमिपतेयमयन्ततमानयमानयवृत्तमदोतिमदोद्धतगर्वहरस्वकमन्त : ॥

माधवी । स्त्री० सितौ ॥ मधुशर्करायाम् । सिताखण्डे ॥ कुट्टन्याम् ॥ मदिराया :प्रभेदे ॥ यथा । पीत्वादमाधवींमिष्टांघ्रातयामिरणाङ्गणे० घूर्णितमहिषं प्रतिदेवो[illegible]य भागवते । गोमहिष्यादिसम्पत्तौ ॥ दुर्गायाम् ॥ तुलस्याम् ॥ सुभद्रायाम् ॥ पुष्पलताविशेषे । अतिमुक्ते । पुण्ड्रके । वासन्त्याम् । लतायाम् ॥ माधवीमधुरापीतालघ्वीदोषत्रयापहा ॥ मधौपुष्प्यति । कालात्साधुपुष्प्यत्पच्यमानेष्वितिपुष्प्यदर्थेऽ-ण्।-ङीप् ॥ उर्व्याम् । भूमौ ॥ त्वन्मयाहंत्वदाधारात्वत्सृष्टात्वामुपाश्रिता । माधवीतिचलोकोयमभिधत्तेततोहिमामितिविष्णुपुराणम् ॥

माधवेष्टा । स्त्री० वाराहीकन्दे ॥

माधवोचितम् । न० कक्कोलके ॥

माधवोद्भव :। पुं० राजादन्याम् ॥

माधुक :। पुं० वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥

माधुपर्किकम् । न० मधुपर्कदानकाले पूज्यतयालब्धे धनादौ ॥

माधुमत:। पुं० काश्मीरदेशे ॥ काश्मीरास्तुमाधुमता: सारस्वतास्तुविकर्णिका: ॥ इतिहेमचन्द्र : ॥ मधुमदभिजनोऽस्य । सिन्धुतक्षशिलादिभ्योणञावित्यण् ॥

माधुरम् । न० मल्लिकायाम् ॥ त्रि० मधुरसम्भवे ॥

माधुरी । स्त्री० मद्ये ॥ माधुर्ये ॥ चित्तंकृष्णपदारविन्दरसिकंसामाधुरीमाधुरी ॥

माधुर्य्यम् । न० निसर्गसौम्यत्वे ॥ रामणीयके । रसिकतायाम् ॥ काव्यगुणभेदे ॥ यथा । आह्लादकत्वं माधुर्यंशृङ्गारेद्रुतिकारणम् । शृङ्गारे० अर्थात्सम्भोगेद्रुतिर्गलितत्वमिव । अव्यक्तत्वंपुनरोज : प्रसादयोरपि । करुणे विप्रलम्भे तच्छान्ते चातिशयान्वितम् । अत्यन्तद्रुतिहेतु

स्यात् ॥ मधुरस्यभाव : । दृढादित्वात्ष्यञ् ॥

माधूकम् । त्रि० मधूकस्यावयवे ॥ तद्विकारे कोपधाच्चे त्यण् ॥ मधुरभाषिणि ॥

माध्यन्दिन : । पुं० यजुर्वेदीयशाखाविशेषाध्यायिनि ॥ त्रि० मध्यमे ॥ मध्येभव : । मध्यमध्यन्दिनण्चास्मादितिवृत्ति : ॥

माध्यमम् । त्रि० मध्यमीये ॥ मध्येभवम् । मध्यान्मण्•इतिवृत्ति : ॥

माध्यमिक : । पुं० बौद्धावान्तर्भेदेशून्यवादिनि ॥ विज्ञानं क्षणिकं नात्माविद्युदभ्रनिमेषवत् । अन्यस्यानुपलब्धत्वाच्छून्यं माध्यमिकाजगु : ॥

माध्यस्थ्यम् । न० मध्यस्थत्वे ॥ अत्रैगुण्यात्पुरुषस्यमाध्यस्थ्यम् ॥ मध्यस्थस्यभाव : । ष्यञ् ॥ मध्यस्थकरणे ॥

माध्याह्निक. । पुं० बन्धूके ॥ त्रि० मध्याह्नभवे ॥ ठक् ॥

माध्वकम् । न० माध्वीके ॥

माध्वी । स्त्री० मद्ये ॥ मध्वादिकृतसुरायाम् । मधुरकण्टकमत्स्ये ॥

माध्वीकम् । न० मधूकपुष्पै : कृते मद्ये । मध्वासवे । माधवके ॥ मृद्वीका•द्राक्षा•तस्याविकार : । तस्यविकारइत्यण् । अनुदात्तादेश्च ष्यञ् वा । पृषोदरादि : ॥ मधुन: प्रभेदे ॥

माध्वीकफल : । पुं० मधुनालिकेरके ॥

माध्वीमधुरा । स्त्री० मधुखर्जूरिकायां ॥

मान : । पुं० चित्तसमुन्नतौ ॥ चित्तस्यसमुन्नतिरत्युद्धतामान : । धनाद्युत्कर्षेणात्मनिचित्तोन्नतिर्मान : । मत्समोनान्योस्तीतिमननंमान : ॥ गर्वे । अपूज्यत्वेपिपूज्यत्वख्यापने ॥ आत्मनिपूज्यत्वाध्यासे ॥ पूज्यत्वे ॥ यथा । अधमा : कलिमिच्छन्तिसन्धिमिच्छन्तिमध्यमा: । उत्तमामानमिच्छन्तिमानोहिमहतांधनम् ॥ मानोहिमूलमर्थस्यमानेम्लानेधनेनकिम् । प्रभ्रष्टमानदर्पस्यकिंधनेनकिमायुषा । सत्कारे ॥ आत्मन्यविद्यमानगुणारोपेणोत्कर्षबुद्धौ ॥ प्रत्युत्थानाभिवादनादौ ॥ गुणवतिनिर्गुणत्वधीरूपस्यायोपि मानेन्तर्भवति ॥ ग्रहे ॥ आदरे । सन्माने । कोपविशेषे ॥ स्त्रीणामीर्ष्याकृत : कोपोमानोन्यासङ्गिनिप्रिये । प्रियापराधसूचिकाचेष्टामान : ॥ अनुरक्तयोर्दम्पत्योर्भावविशेषे ॥ यथा । दम्पत्योर्भावएकत्रसतोरप्यनुरक्तयो : । स्वाभीष्टाश्लेषवीक्षादिनिरोधोमानउच्यते ॥ न० प्रमाणे । प्रत्ययादौ ॥ अनुप

बोधकमानमितिमानलक्षणम् । मानानांस्वविषयावभासकत्वंनिरपेक्षमितितार्किकाः । आत्मसापेक्षमितिवैदिकाः । मानाधीनामेयसिद्धिर्मानसिद्धिश्चलक्षणादिभ्याम् ॥ प्रस्थादौ परिमाणे । पौतवे । द्रुवये । पाय्ये ॥ तत्तु तुलाङ्गुलिप्रस्थैस्त्रिविधं भवति । तत्रतुलाग्रहणंमोन्मानाद्युपलक्ष्यते । अङ्गुल्याहस्तादि । प्रस्थेनद्रोणादि ॥ ऊर्द्ध्वमानंकिलोन्मानंपरिमाणन्तु सर्व्वतः । आयामस्तुप्रमाणंस्यात्सङ्ख्याबाह्यातुसर्व्वतः ॥ मननम् । मनुअवबोधने । घञ् ॥

मानकः । पुं० म०कच्वीप्रभेदे । महापत्रे । मानकचू०मानसागर०द्रू० भा०प्रसिद्धकन्दे ॥ मानकः शोथघ्नः शीतः पित्तरक्तहरोलघुः ॥

मानग्रन्थिः । पुं० अपराधे ॥

मानधनः । त्रि० अभिमानवति ॥

मानधानिका । स्त्री० कर्कव्याम् ॥

मानना । स्त्री० हनने । माने ॥ मनस्तम्भे चुरादिः । ततोयुच् । णिलुक् ॥

माननीयः । त्रि० मान्ये पूजनीये ॥

मानफलम् । न० अज्ञातार्थप्रकाशने ॥

मानभाक् । त्रि० अभिमानवति ॥ मान्ये ॥ यथा । तेषान्तुसमवेतानांमान्यौस्नातकपार्थिवौ । राजस्नातकयोश्चैवस्नातकोनृपमानभागिति ॥

मानरन्ध्रा । स्त्री० ताम्र्याम् । तांबी० इ० गौ० दे० भा० प्र० वाद्यविशेषे ॥ यथा । यस्मिघोषोऽथताम्रीस्यान्मानरन्ध्राविकालिकेति० त्रिकाण्डशेषः ॥

मानवः । पुं० मनुष्ये । मनुजे ॥ मनोरयम् । तस्येदमित्यण् ॥ यद्वा । मनोरपत्यम् । ब्राह्मणमाणवेतिज्ञापकादण् ॥ त्रि० मनुप्रोक्ते ॥ न० उपपुराणविशेषे ॥

मानवकः । पुं० वाले ॥

मानवर्ज्जितः । त्रि० मानरहिते ॥ नीचे ॥

मानवान् । त्रि० सत्कारवति ॥ दर्पवति । मानोविद्यतेऽस्य । मतुप् ॥ स्त्री० उगितत्वान्ङीप्० मानवती ॥

मानवी । स्त्री० मनोः कन्यायाम् ॥ मानुष्याम् ॥ शासनदेवीविशेषे ॥ मनुप्रोक्तायाम् ॥ मनोरियम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥ विद्यादेवीविशेषे ॥

मानसः । पुं० जपविशेषे ॥ यत्रजिह्वोष्ठंमनागपिनचलतिसमानसः । विधियज्ञाज्जपयज्ञोविशिष्टोदशभिर्गुणैः । उपांशुःस्याच्छतगुणःसाहस्रोमानसःस्मृतइतिमनूक्तेः ॥

न० स्वान्ते । मनसि ॥ अस्यगुणा यथा । परापरत्वं सङ्ख्याद्याः पञ्चवेगस्य मानसे । इति० भा० प० ॥ मानसतापो यथा । कामक्रोधभयद्वेषलोभमोहविषादजः । शोकासूयावमानेर्ष्यामात्सर्यादिभयस्तथा मानसोपिद्विजश्रेष्ठतापोभवतिनैकधा । इ०वि०पु० ॥ मानसंत्रिविधं कर्म यथा । परद्रव्येष्वभिध्यानं मनसाऽनिष्टचिन्तनम् । वितथाभिनिवेशश्चत्रिविधं कर्ममानसम् ॥ सरोविशेषे ॥ यथोक्तमार्षे रामायणे । कैलासपर्वते राम मनसानिर्मितंपरम् । ब्रह्मणानरशार्दूलतेनेदंमानसंसरः ॥ तस्मात् सुस्रावसरसः सायोध्यामुपगूहते । सरः प्रवृत्तासरयूः पुण्याब्रह्मसरश्च्युता ॥ इति ॥ मृगेन्द्रसंहितायान्तु० मेरोर्याम्ये गन्धमादनोनाम विष्कम्भशैलस्तस्यमूलेनन्दनाख्यमुपवनमस्ति० तत्रमानसंनामसरइत्युक्तं यथा । यामाद्रिमूलेगन्धर्वसुरसिद्धाप्सरोवृतम् । नन्दनं मानसंतत्रसरोमानसतस्करम् ॥ इति ॥ त्रि० मनोभवे ॥ यथा । विषयेष्वतिसंरागोमानसोमलउच्यते ॥ अनूढानङ्गपीडैवसमस्तेयं मानसीव्यथा ॥ सङ्कल्पः कर्म मानसमिति ॥ न० गिरिविशेषे ॥ मन्यतेऽनेन । मन ज्ञाने । असुन् । ततः प्रज्ञाद्यण् ॥

मानसतीर्थम् । न० रागादिरहिते मनसि ॥ मनोनिर्मलतीर्थंहिरागादिभिरनाविलमिति ॥

मानसपूजा । स्त्री० मनोरचितद्रव्यकरणकसपर्यायाम् ॥

मानसयागः । पुं० यागेषुप्रथमे ॥ अ० कृत्वामानसंयागंयोन्यंयागंसमारभेत् । अशिवः सतुविज्ञेयोनमोक्षायविधीयते ॥ आत्मयागेकृतेचैवदेहशुद्धिः प्रजायते ॥

मानसवासना । स्त्री० कामक्रोधदम्भदर्पाद्यासुरसम्पदि ॥ काम्यमानत्वदशाजन्यसंस्कारे ॥

मानसव्रतम् । न० अहिंसादौ ॥ यथा । अहिंसासत्यमस्तेयंब्रह्मचर्यमकल्मषता । एतानिमानसान्याहुर्व्रतानितुधराधरे ॥ इ० वराहपुराणम् ॥

मानसालयः । पुं० हंसे ॥ मानसमालयोऽस्य ॥

मानसिकम् । न० मनः कल्पिते ॥

मानसी । स्त्री विद्यादेवीविशेषे ॥ मनः कल्पितासाम् ॥

मानसूत्रम् । न० स्वर्णादिनिर्मितकटिसूत्रे ॥

मानसोत्तरः । पुं० मेरोः प्रकारवत् परितः स्थितेमहापर्वते ॥

मानसौकाः । पुं० हंसे ॥ मानसंसर

ओकोऽस्य ॥

मानाथः । पुं० लक्ष्मीकान्ते । नारायणे ॥

मानार्थकम् । न० यौतवे ॥ मानमर्थोयस्यतत् ॥

मानासः । त्रि० पराहङ्कारहारिणि ॥ मानमस्यति । असु० । कर्म्मण्यण् ॥

मानिका । स्त्री० मद्ये ॥ शरावे । सेर० इतिभाषा ॥ इतिवैद्यकपरिभाषा ॥

मानितः त्रि० पूजिते ॥ मानः सञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥

मानिता । स्त्री० अभिमानितायाम् ॥ मानिनोभावः । तल् ॥

मानित्वम् । न० विद्यमानैरविद्यमानैर्वागुणैरात्मनः श्लाघने ॥ भावेत्वः ॥

मानी । पुं० सिंहे ॥ त्रि० मानविशिष्टे ॥ अहङ्कारिणि ॥ मननशीले ॥ मानोस्यास्ति० अस्मिन्वा । इनिः । अनात्मवस्तुषु आत्माभिमानोमानः । सोऽस्यास्तीतिमानी ॥

मानिनी । स्त्री० फल्याम् । प्रियङ्गौ ॥ मानवत्याम् । स्त्रीविशेषे ॥ उत्तमयोषिति । मानश्चित्तोन्नतिरस्त्यस्याः । इनिः । ङीप् ॥ कोपनायाम् ॥ स्त्रीणामीर्ष्याकृतः कोपो मानोन्यासङ्गिनिप्रिये० इतिलक्षणात् ॥

मानिषादः । पुं० श्रीरामे ॥ मा० लक्ष्मीरस्मिन्विष्णौनिषीदति० तिष्ठति । षद्लृ० । हलश्चेतिघञ् । सदिरप्रतेरितिषत्वम् ॥

मानुषः । पुं० मनुष्ये ॥ मनोरपत्यम् । मनोर्जातावञ्यतौषुक्च ॥ आसुरविवाहे ॥ शुल्केनासुरइतिहारीतसूत्रात् ॥ त्रि० मनुष्यसम्बन्धिनि ॥ मनुष्यस्यायम् । तस्येदमित्यण् । आपत्यस्येतियलोपः ॥ येऽबुधामन्दमतयोविधिनामुषिताश्चये । तेप्राप्यमानुषंजन्मपुनर्बन्धंविशन्त्युत ॥

मानुषतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥

मानुषवित्तम् । पुं० शरीरपाटवे ॥ गोभूहिरण्यादिसाधनसम्पत्तौ ॥ मानुषञ्चतद्वित्तञ्च ॥

मानुषी । स्त्री० नरभार्यायाम् ॥ मनोरपत्यंस्त्री । मनोर्जातावञ्यतौषुक्च । टिड्ढेतिङीप् ॥ जातिविवक्षायांपरत्वान्ङीन् ॥ पुंयोगेतुङीष् ॥ चिकित्साप्रभेदे ॥ यथा आसुरीमानुषीदैवीचिकित्सात्रिधामता ॥

मानुष्यः । पुं० त्रिविधभौतिकसर्गे ॥ सचैकविधः० ब्राह्मणाद्यवान्तरजातिभेदाविवक्षया० संस्थानस्य

चतुर्व्वपि वर्णेष्वविशेषात् चैतन्योत्कर्षनिष्कर्षतारतम्याभ्यामूर्ध्वाधोमध्यभावेन च विध्यं बोध्यम् ॥ न० मनुष्यत्वे । मनुष्यशरीरे ॥ मानुष्ये कस्त्वीत्यभिः स्वशरीरमार्गणम् ॥

मानुष्यकम् । न० मानुषसंघे । मनुष्याणां समूहः । गोत्रोक्षोष्ट्रोरभ्रराजराजन्यराजपुत्रवत्समनुष्याजाद्वुञ् । प्रकृत्याशीराजन्यमनुष्ययुवान इति यलोपेन ॥ मनुष्याणां भावे योपधाद्गुरूपोत्तमाद्वुञ् ॥

मानोज्ञकम् । न० मनोज्ञतायाम् ॥ मनोज्ञस्य भावः । द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्यश्चेति वुञ् ॥

मान्त्रवर्णिकम् । न० मन्त्रवर्णोक्ते ० ब्रह्मणि ॥

मान्द्यम् । न० मन्दत्वे । मन्दस्य कर्म भावयोः ॥ पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो यक् ॥ रोगे ॥

मान्धाता । पुं० युवनाश्वनृपात्मजे । यौवनाश्वे राजनि ॥ मामयं धास्यतीतीन्द्रवचनात्० मान्धाता नामतोऽभवत् । यावत्सूर्य उदेति स्म यावच्च प्रतितिष्ठति । सर्वं तद्यौवनाश्वस्य मान्धातुः क्षेत्रमुच्यते ॥

मान्यः । त्रि० पूज्ये । सम्मान्ये । मानार्हे ॥ मानपूजायामस्माच्चुरादिण्यन्तादर्हार्थे यत्प्रत्ययः ॥

मान्यस्थानम् । न० पूज्यत्वकारणे ॥ यथा । वित्तं बन्धुर्वयः कर्म विद्या भवति पञ्चमी । एतानि मान्यस्थानानि गरीयो यद्यदुत्तरम् ॥ पञ्चानां त्रिषु वर्णेषु भूयांसि गुणवन्ति च । यत्र स्युः सोऽत्र मानार्हः शूद्रोऽपि दशमीं गतः ॥

मान्या । स्त्री० पूजायाम् । मरुन्मालायामौषधौ ॥

मापकः । पुं० प्रमापके । प्रमाजनके । शब्दे ॥

मापत्यः । पुं० कामदेवे ॥

मापनः । पुं० तूले ॥ न० परिमाणे ॥

मापितः । त्रि० परिच्छिन्ने ॥ मातेर्णौ वा० यस्तामृक्ष्मर्त्तिक्तः । अर्त्तिह्रीव्लीत्यादिना पुगागमः ॥

माभीः । स्त्री० अभये ॥ नञर्थं माशब्दस्य भीशब्देन सुप्सुपेति समासः ॥

माभीदः । त्रि० अभयप्रभेदे ॥ माभीं ददाति । डुदाञ्० । आतश्चेति कः ॥

मामकः । पुं० मातुले ॥ कृपणे ॥ त्रि० मदीये ॥ ममतायुक्ते ॥ ममायम् । अण् । ममकादेशः ॥

मामकीनः । त्रि० मदीये । मामके । ममायम् । युष्मदस्मदोरन्यतरस्यां खञ्चेति खञ् । तवकममकावेक

वचने इति ममकादेशः ॥

मामिका । स्त्री० ममसम्बन्धिन्याम् ॥ ममेयम् । युष्मदस्मदोरित्यण् । तवकममकाविति ममकादेशः । आदिवृद्धिः । केवलमामकेत्यादिना संज्ञाच्छन्दसोरिति नियमान्ङीप् । मामकनरकयोरुपसङ्ख्यानादित्वम् ॥

मायः । पुं० पीताम्बरे । पीतवस्त्रे ॥ असुरे इति मेदिनी ॥ अम्बरे इति हेमचन्द्रः ॥ माति० मिमीते वा । मा माने० माङ् माने शब्दे च । माच्छाससिभ्यो यः ॥

माया । स्त्री० इन्द्रजालादौ । शाम्बर्याम् ॥ शम्बरदैत्येन प्राङ्‌निर्मितत्वात् ॥ बुद्धौ । कृपायाम् ॥ दम्भे ॥ शठतायाम् ॥ यथा । मायातु शठता शाठ्यं कुसृतिर्निकृतिश्च सेति ॥ राज्ञांचक्षुद्रोपायविशेषे ॥ यथा । मायोपेक्षेन्द्रजालानि क्षुद्रोपाया इमे त्रयः । इति ॥ लक्ष्म्याम् । बुद्धमातरि ॥ दुर्गायाम् । यथा । दुर्गे शिवेऽभये माये नारायणि सनातनि । जये मे मङ्गलं देहि नमस्ते सर्वमङ्गले ॥ राजन् श्रीवचनो माश्च याश्च प्रापणवाचकः । तां प्रापयति या सद्यः सा माया परिकीर्त्तिता ॥ माश्च मोहार्थवचनो याश्च प्रापणवाचकः । तां प्रापयति या नित्यं सा माया परिकीर्त्तिता ॥ ब्र० वै० पु० ॥ अपिच । विचित्रकार्यकारणा अचिन्तितफलप्रदा । स्वप्नेन्द्रजालवल्लोके माया तेन प्रकीर्त्तिता ॥ इति देवीपुराणम् ॥ सगुणा निर्गुणा माया शक्तिः शास्त्रेषु विश्रुता । तत्र सगुणा० एकैकगुणविशिष्टमहाकाल्यादिरूपा । निर्गुणा गुणत्रयसाम्यावस्थारूपेति विवेकः । तत्र साम्यावस्थाश्रयब्रह्मणो ब्रह्मत्वं निर्गुणपदेनागतं शक्तिशक्तिमतोरभेदात् ॥ विसदृशप्रतीतिसाधनं मायेति नागोजीभट्टः ॥ युक्तिहीनप्रकाशस्य संज्ञा मायेति कथ्यते ॥ अघटनघटनापटीयस्याम् ॥ विपरीतदर्शने ॥ यद्वैऽन्यथा [illegible] दर्शी । कपटे । परवञ्चनेच्छायाम् ॥ ईश्वरशक्तौ । प्रकृतौ । अविद्यायाम् ॥ अज्ञाने । प्रधाने । शक्तौ । अज्ञायाम् ॥ शुद्धसत्त्वप्रधाना माया० मलिनसत्त्वप्रधानाविद्येति भेदः ॥ सृष्टिकाले भगवानादौ मायां प्रकाशयामास । सा द्रष्टृदृश्यानुसन्धानरूपा० कार्यकारणरूपा च । सत्त्वरजस्तमोगुणमयी० तस्याः शक्तिद्वयम् । आवरणशक्तिर्विक्षेपशक्तिश्च । तस्मात् मायायाम् महत्तत्त्वं जातम्० तस्मादहंकारः० तस्मात् पञ्चभूतानि० तेभ्यो ब्रह्माण्डम् ॥ विष्णुमायास्वरूपन्तु वाराहपुराणे द्रष्टव्यम् ॥ तत्त्व

प्रतिभासप्रतिबन्धेनात्मप्रतिभास हेतुरावरणविक्षेपशक्तिद्वयवत्यविद्या ॰सर्वप्रपञ्चप्रकृतिः। विद्यमानंवस्तु रूपमावृणोति॰अविद्यमानञ्चकिञ्चिद्दर्शयति॰या॰सा॰माया॥ निस्तत्त्वाकार्यगम्यास्यशक्तिर्मायेतिविश्रुता॥ निखिलप्रपञ्चं प्रतिमायायाः कारणत्वम्। मूलोच्छेदंविनाकांक्षितप्ररोहन्तिपुनः पुनः। यथालतातथाविश्वमज्ञानप्रशमं विना॥ अतोऽस्यमूलमज्ञानमेव। अतएव। पूर्वंशतसहस्रन्तुतिष्ठन्त्यव्यक्तचिन्तकाः। दशमन्वन्तराणीहतिष्ठन्तीन्द्रियचिन्तकाः॥ भौतिकास्तुशतं पूर्णं सहस्रं त्वाभिमानिकाः॥ बौद्धादशसहस्राणितिष्ठन्तिविगतज्वराः॥ पुरुषं निर्गुणं प्राप्यकालसङ्ख्यानविद्यते। इतिपुराणेऽव्यक्तादीन्पुरुषबुद्धोपासितवतांपुनर्जन्माभिधाय॰ पुरुषं निर्गुणमित्यादिनामूलाज्ञाननिवर्त्तितवतः पुरुषसाक्षात्कारेणपुनर्जन्माभाव प्रतिपादितः॥ तुच्छाऽनिर्वचनीयाचवास्तवीचेत्यसौत्रिधा। ज्ञेया मायात्रिभिर्बोधैः श्रौतयौक्तिकलौकिकैः॥ अस्यस्वरूपंस्पष्टमुक्तंश्रीदेवीभागवतस्यसप्तमस्कन्धे देवीगीतायांभगवत्या। यथा। तस्यकाचित्स्वतःसिद्धाशक्तिर्मायेतिविश्रुता॥ ॥काचित्॰अनिर्वचनीया॰ तस्यममात्मरूपस्य॰स्वतः सिद्धा॰ अनादिभूताशक्तिरस्ति॰सामायेत्यादिपदैः सर्वश्रुतौविश्रुताप्रसिद्धास्ति। मायान्तुप्रकृतिंविद्यात्॰मायांवाएषानारसिंहीत्यादिश्रुतिषु॥ साकीदृशीवर्त्ततेतदाह। नसती॰सानासती॰ सा॰ नोभयात्माविरोधतः। एतद्विलक्षणाकाचिद्वस्तुभूतास्तिसर्वदा॥ अत्रविरोधतद्व्याख्या॰ स्थानत्रयेपियोज्यम्। ब्रह्मवत्कालत्रयाबाध्यासती॰नवर्त्तते॰ ब्रह्मज्ञानेनबाध्यत्वरूपविरोधात्। नापिवंध्यापुत्रवत्॰ असती॰व्यावहारिकसत्तावत्त्वविरोधात्। नाप्युभयात्मा॰सत्वासत्वविशिष्टविरुद्धधर्मयोः सत्त्वासत्त्वयोरेकत्रसहावस्थानविरोधात्। अतएतत्त्रयविलक्षणाकाचिदनिर्वचनीयावस्तुभूतास्तिसर्वदा॰अनादिर्यावन्मोक्षस्थायिन्यस्तीत्यर्थः। तथाचतापनीयश्रुतिः। मायाचतमोरूपानुभूतेस्तदेतज्जडंमोहात्मकमनन्तंतुच्छमिदंरूपमस्याश्चव्यञ्जिकानित्यनिवृत्ताविमूढैरात्मैवदृष्टास्यसत्त्वमसत्त्वञ्चदर्शयति। तद्दृष्टान्तमाह। पावकस्येति॥ ॥पावकस्योष्णतेयमुष्णांशोरिवदीधितिः। चन्द्रस्यचन्द्रिकेवेयंममे

यंसहजाध्रुवा ॥ सहजाऽनादिः । श्रुभायावन्मोक्षस्थायिनीमायाशक्ति र्ममास्तीत्यर्थः । एतेन मायाशक्त्या सद्वितीयत्वं ब्रह्मणोस्तीति । कथंजगत्सृष्टेः पूर्वंब्रह्मसजातीयभेदशून्य मितिशङ्कापरास्ता । शक्तेः शक्तानतिरेकात् । नहिवह्निशक्तिर्वह्नेः पृथक्त्वेन । क्वापित्कदाचि दृश्यते । किन्त्वद्वितीयः सत्यपदार्थोनास्तीत्यर्थ एवैकमेवाद्वितीयंब्रह्मेति श्रुतेरर्थः । तथाचाशक्त्यामायया सद्वितीयत्वेपिदोषाभावात् । इति ॥ विश्वं माव्यस्याम् । मिमीतेवा । मामाने । माङ् मानेवा । माच्छा ससिभ्योयः । मांयातिवा । यातो नुपेतिकः ॥ वर्णवृत्तान्तरे ॥ तल्लक्षणम् । कृत्वाकर्णौकुण्डलयुक्तौकुहरं दत्त्वापादंनूपुरयुक्तंकुहरहारम् । मायावृत्तंपिङ्गलनागोदितमेतज्जानीताऽद्यः पण्डितवक्राम्बुजसारम् ॥ यथा । उद्दामाधासम्प्रतिराधामधुमासे । शङ्के सङ्के । तत्प्रतियाताकिमुदासे । केलीकुञ्जं शून्यमवेक्ष्यास्तरवक्षाप्राणनाथं भाविक्षयं यावद्दतस्याः ॥

मायाकारः । त्रि॰ ऐन्द्रजालिके । प्रातिहारिके । मायां । स्थलजलादौजलस्थलादिज्ञानंकरोति । कृञ्॰ । कर्मण्यण् ॥

मायाकृत् । पुं॰ मायाकारे । प्रातिहारिके ॥

मायाजीवी । पुं॰ प्रातिहारिके । बाजीकर इ॰ भा॰ प्रसिद्धे ॥

मायातिः । पुं॰ नरबले ॥

मायादः । पुं॰ कुम्भीरे ॥

मायादेवी । स्त्री॰ शाक्यमुनेर्जनन्याम् ॥

मायादेवीसुतः । पुं॰ शाक्यमुनौ । शाक्यसिंहे । गौतमे । [illegible] । बुद्धभेदे ॥ मायानाम्नीदेवीच । तस्याः सुतः ॥

मायाधमनः । पुं॰ मायाशमने । भगवति ॥

मायाफलम् । न॰ फलविशेषे । छिद्राफले । मायिफले । माइफल इ॰ गौ॰ भा॰ ॥

मायामयः । त्रि॰ मायाविनिर्मिते ॥ न॰ जगति ॥ यन्निरूपयितुं शक्या विस्पष्टं भासते यया । सामायेतीन्द्रजालादौलोकाः सम्प्रतिपेदिरे ॥ स्पष्टं भाति जगच्चेदमशक्यंतन्निरूपणम् । मायामयंजगत्तस्मादीक्षस्वापक्षपाततः ॥

मायामोहः । पुं॰ धर्मसंप्रवर्त्तके । भगवदंशेऽसुराणांमोहायोत्पन्ने ॥

मायारसिकः । त्रि॰ परप्रतारके ॥ मायायांरसिकः ॥

मायावान् । त्रि॰ मायासंयुक्ते । मा

यात्विनि ॥ मायास्त्यस्यास्मिन्वामतुप् ॥

मायावती । स्त्री० कामदेवपत्न्याम् । रत्याम् ॥ उगित्त्वान्ङीप् ।

मायावी । पुं० कंसासुरे । विडाले ॥ त्रि० मायाकारे । व्यंसके । ऐन्द्रजालिके ॥ मायास्यास्ति० अस्मिन्वा । अस्मायामेधास्रजोविनिः ॥

मायाविनोदः । पुं० दैत्यदानवादौ ॥ मायायामायायांवाविनोदश्चमत्कारविशेषः क्रीडावास्येतिविग्रहः ॥

मायाशक्तिः । स्त्री० आवरणविक्षेपशक्तिसम्पन्नायाम् ॥

मायासीता । स्त्री० योगेनाग्निकृतसीताप्रकृतौ ।

मायासुतः । पुं० बुद्धे ॥ मायायाः सुतः ॥

मायिकः । पुं० मायाकारे ॥ मायास्त्यस्य । व्रीह्यादिपाठाट्ठन् ॥ न० मायाफले ॥ त्रि० मृषात्मके ॥

मायी । पुं० मायाकारे । धूर्त्ते । जालिके ॥ मायाविनि । मायाशक्तिमति० महेश्वरे । मायायाः प्रकृतेर्नियामके ॥ मायान्तुप्रकृतिंविद्यान्मायिनन्तुमहेश्वरम् । समाप्यत्रजतीत्याहुः श्वेताश्वतरशाखिनः ॥ मायास्य० अस्मिन्वाअस्ति । व्रीह्यादिपाठादिनिः ।

मायुः । पुं० पित्ते ॥ मिनोति० प्रक्षिपतिदेहेऊष्माणम् । डुमिञ्प्रक्षेपणे । कृवापाजिमीत्युण् ॥

मायुराजः । पुं० कुवेरात्मजे । वर्णकवौ ॥

मायूरम् । न० मयूरसमूहे ॥ मयूराणां समूहः । अनुदात्तादेरञ् ॥ मयूरमांसे ॥ मयूरस्यावयवोविकारोवा । प्राणिरजतादिभ्योऽञ् ॥ मायूरंपाचितंमांसंघृतेचोपस्करान्विते । ईषल्लवणसंयुक्तंमरिचैलासमन्वितम् ॥ कषायमुष्णंमायूरंकफानिलहरंगुरु । वर्षाकालेनतत्सेव्यंदुष्टकीटादिभक्षणात् ॥

मायूरिकः । पुं० मयूरग्राहिणिशाकुनिके ॥ मयूरान्हन्तिपक्षिमत्स्यमृगान्हन्तीतिठक् ॥

मायूरी । स्त्री० अजमोदायाम् ॥

मारः । पुं० अनङ्गे । स्मरे ॥ मारयति० विरहिणम् । पचाद्यच् ॥ मृतौ ॥ विघ्ने ॥ धत्तूरे ॥ मारणे ॥ म्रियतेऽनेन । मृङ्० । करणेघञ् ॥

मारकः । पुं० मरके । उत्पाते ॥ पक्षिविशेषे । घातपक्षिणि । वाज०-इ०भा० ॥ त्रि०मारणकर्त्तरि ॥

मारजित् । पुं० जिने । बुद्धे ॥ मारंकामंजयति । जि० । सत्सूद्विषेति क्विप् । तुक् ॥

मारणम् । न० प्रतिघातने । वधे ।

अभिचारविशेषे ॥ प्राणिनांप्राणहरणं मारणं समुदाहृतम् ॥ मृहिंसायाम् । स्वार्थे ण्यन्त : । ल्युट् ॥

मारि : । स्त्री० मारणे । वर्षे ॥ जनक्षये । मरके ॥

मारिचिकम् । त्रि० मरिचै : संस्कृते ॥ संस्कृतमितिठक् ॥

मारित : । त्रि० नष्टीकृते ॥ भस्मीकृते ॥

मारिव्यसनवारक: । पुं० राजर्षिविशेषे ॥

मारिष: । पुं० नाट्योक्त्या० आर्ये । मान्ये । श्रेष्ठे ॥ मर्षणात्० सहमान्मारिष : । पृषोदरादि : ॥ मर्षा० टु० प्र० शाकविशेषे ॥ श्वेतरक्तप्रभेदेनद्विविधोमारिष: स्मृत: ॥ मारिषोमधुर : शीतोविष्टम्भीपित्तनुद्गुरु : । वातश्लेष्मकरोरक्तपित्तनुद्विषमाग्निजित् ॥ रक्तमार्षोगुरुर्नातिसक्षारोमधुर : सर : । श्लेष्मल : कटुक : पाकेस्वल्पदोषउदीरित : । रक्तनाडादयश्चान्ये तज्जातीयास्तद्गुणा : ॥

मारिषा । स्त्री० दक्षाम्बायाम् । वार्क्ष्याम् । प्रचेतसांभार्यायाम् ॥

मारी । स्त्री० चण्डाम् ॥ जनक्षये ॥ मारीनामयुगपदनेकलोकक्षयहेतुरुत्पातोविशिष्टदेवताधिष्ठान : । साचदेवताप्रेतपतिनांस्वग्रायचक्वचित् कार्यं करोति ॥ माहेश्वर्यां शक्तौ ॥

मारीच : । पुं० राक्षसविशेषे । ताडकाराक्षसीपुत्रे । रावणानुचरे ॥ अयञ्चसीताहरणकालेमायामृगरूप: श्रीरामेणहत : ॥ कक्कोले ॥ याजकद्विपे ॥ याजकद्विजइतिचपाठ : ॥ राज्ञोगजे ॥ कश्यपे ॥ मरीचेरपत्यम् । तस्यापत्यमित्यण्० इतिकाशिका । वस्तुतस्तु० बाह्वादिभ्यश्चेति० इञाभाव्यम् । तथाच० सिद्धोन्त्यात् परइतिसूत्रे भाष्यम् । मरीचिशब्दोबाह्वादिषु पठ्यतइति । न० मरीचानांवने ॥

मारीची । स्त्री० देवताविशेषे । मायादेव्याम् । पौञ्चिरथायाम् । विमुखायाम् ॥

मारुण्ड : । पुं० भुजङ्गाण्डे ॥ पथि । मार्गे ॥ गोमयमण्डले ॥

मारुत : । पुं० श्वसने । स्पर्शने । वायौ ॥ म्रियन्तेऽनेनबृहेन० विनाषा । मृङ्० । मृग्रोरुति : । मरुदेव० प्रज्ञाद्यण् ।

मारुतव्रतम् । न० राज्ञोव्रतविशेषे ॥ यथा । प्रविश्यसर्वभूतानियथाचरतिमारुत : । तथाचारै : प्रवेष्टव्यंव्रतमेतद्धिमारुतम् ॥

मारुतात्मज : । पुं० हनुमति ॥ मरुतस्यात्मज : ॥

मारुतापह: । पुं० वरुणवृक्षे ॥ त्रि० वायुनाशके ॥

मारुताशन: । पुं० पवनाशिनि । सर्पे ॥ त्रि० वायुमात्रभक्षके ॥

मारुति: । पुं० हनूमति ॥ भीमसेने ॥ मारुतस्यापत्यम् । अत इञ् ॥

मार्क्कण्ड: । पुं० मार्क्कण्डेयमुनौ ॥ मृकण्डस्यापत्यम् । अण् ॥

मार्क्कण्डिका । स्त्री० लताविशेषे । मृदुरेचन्याम् । भुजिखखसा० इ० भा० ॥ मार्क्कण्डिकाकुष्ठहरीऊर्द्ध्वाध: कायशोधिनी । विषदुर्गन्धकासघ्नीगुल्मोदरविनाशिनी ॥

मार्क्कण्डी । स्त्री० मार्क्कण्डिकायाम् ॥

मार्क्कण्डीयम् । न० भूम्याहुल्ये । महौषधे ॥

मार्क्कण्डेय: । पुं० मुनिविशेषे ॥ सप्तकल्पावस्थोप्ययंमुनि: । यथोक्तम् । चतुर्दशेन्द्रावच्छिन्नोब्रह्मणोदिनमुच्यते । तावतीब्रह्मणोरात्रि: साचब्राह्मीनिशानृप ॥ कालरात्रिश्चसाज्ञेयावेदेषुपरिकीर्त्तिता । एवंसप्तकल्पजीवीमार्क्कण्डेयोमहातपा: ॥ ब्र० व० पु० ॥ मृकण्डस्यापत्यम् ॥ शुभ्रादित्वाड्ढक् । शुभ्रादिषूकारान्तपाठे तु०ढेलोपोबोध्य: ॥ द्विभुजंजटिलंसौम्यंसुवृद्धंचिरजीविनम् । मार्कण्डेयंनरोभक्त्यापूजयेच्चचिरायुषम् ॥ न० नवसहस्रश्लोकात्मकेपुराणविशेषे ॥ यथा । चतुर्द्दशसहस्रञ्चमत्स्यमाद्यंप्रकीर्त्तितम् । तथाग्रहसहस्रन्तुमार्कण्डेयंमहाद्भुतमितिदेवीभागवतम् ॥

मार्क्कव: । पुं० भृङ्गराजे । भंगरा० इ० भा० ॥ मारयति । क्विप् । मारि० क्लिशशौक्ल्यानाशने ० कूयते । कुङ्शब्दे । ऋदोरप् ॥

मार्ग: । पुं० मृगमदे ॥ मार्गशीर्षमासे ॥ अन्वेषणे ॥ सौम्यर्क्षे । मृगशिरोनक्षत्रे ॥ पायौ । गुदे । अपाने ॥ लग्नात्सप्तमभवने ॥ गानप्रकारे । देशविशेषनैरपेक्ष्येण शास्त्रप्रतिपादिते सार्वत्रिकरागप्रकारे ॥ अध्वनि । पथि ॥ तत्परिमाणं यथा । त्रिंशद्धनूंषिविस्तीर्णोदेशमार्गस्तुतै: कृत: । विंशद्धनुर्ग्राममार्ग: सीमामार्गोदशैवतु ॥ धनूंषिदशविस्तीर्ण: श्रीमान्राजपथ: कृत: । नृवाजिरथनागानामसम्बाध: सुसञ्चर: ॥ धनूंषिचैवचत्वारिशाखारथ्यास्तुनिर्मिता: । त्रिकराश्चोपरथ्यास्तु द्विकराप्युपरथ्यका ॥ जङ्घापथश्चतुष्पादस्त्रिपादश्चगृहान्तरम् । वृतीपादस्त्वर्द्धपाद: प्राग्वंश: पादक: स्मृत: ॥ अवकर: परीवार: पानमात्र: समन्तत: । प्रावृट्कालेतुप्रावृतीकर्त्त

व्याघ्रयथार्नाह ॥ इतिदेवीपुराणे त्रैलोक्याभ्युदयेगोपुरद्वार लक्षणाध्यायः ॥ मृगेणयुक्तापौर्णमासी मार्गी॰ साऽस्मिन्नस्ति। अण् ॥ मृज्यते वित्ताक्रियत पादैः। मृजूशुद्धौ। मार्ग्यते वा। मृगस्य वेषणे। घञ् ॥ मार्गोहिजाङ्गलानूपाटविकाविषयस्र्देनचिद्बोध्यो यः ॥ सम्प्रदाये ॥ त्रि॰ मृगसम्बन्धिनि ॥

मार्गकः। पुं॰ आग्रहायणे ॥

मार्गणः। पुं॰ शरे ॥ न॰ अन्वेषणे। संवीक्षणे। याच्ञायाम्। याचने ॥ त्रि॰ अर्थिनि। याचके ॥ मार्ग अन्वेषणे। बहुलमन्यत्रापीतियुच् ॥ मार्ग॰ ल्युट् ॥ मार्गयति। मार्ग्यते वा। ल्युः कृत्यल्युट इ नल्युड् ॥

मार्गणकः : पुं॰ याचके ॥

मार्गधेनुः। पुं॰)

मार्गधेनुक (। न॰) योजनपरिमाणे ॥

मार्गवः : निषादादायोगव्यामुत्पन्ने दाशापरनामनि ॥ निषादोमार्गवं सूतेदाशंनौकर्म्मजीविनम्। कैवर्त्तमितियंप्राहुरार्य्यावर्त्तनिवासिनः ॥

मार्गशिरः। पुं॰ मार्गमासे ॥

मार्गशीर्षः। पुं॰ सहसि। मार्गे। आग्रहायणिके। मंगसिर॰ इ॰ भा॰ ॥ द्वादशमासानांमध्ये॰ अभिनवशालिवास्तूकशाकादिशालो॰ शीतातपशून्यत्वं नचसुखहेतुर्मार्गशीर्षोभगवद्विभूतिः। मासानांमार्गशीर्षोऽहमितिभगवद्वचनात् ॥ अत्रजातस्यफलंयथा। यस्यप्रसूतिः खलुमार्गमासेतीर्थप्रवासीसततंमतिःस्यात्। परोपकारीधृतसाधुवृत्तिः सद्वृत्तियुक्तोललनाभिलाषी। मृगशिरसायुक्तापौर्णमासी। नक्षत्रेणयुक्तः कालइत्यण्। ततो ङीप्। मार्गशीर्षीपौर्णमासीत्यण् ॥ त्रि॰ मृगशिरसिजाते ॥ सन्धिवेलेत्यण् ॥

मार्गिकः। पुं॰ हारिणिके। मृगहन्तरि। मृगान्हन्ति। पक्षिमत्स्येतिठक् ॥

मार्गितः। त्रि॰ अन्वेषिते ॥ मार्ग्यतेस्म। म॰। क्तः ॥

मार्गीवीथी। स्त्री॰ दक्षिणमार्गेनक्षत्रविशेषाणांसंज्ञाविशेषे ॥ यथा। श्रवणाश्वधनिष्ठाचमार्गीति ॥

मार्जः। पुं॰ विष्णौ ॥ अङ्गादिनिर्मलीकरणे। मार्जने। रजके ॥

मार्जनः। पुं॰ लोध्रवृक्षे। न॰ प्रोक्षणादिनाऽङ्गनिर्मलीकरणे। माष्टौं। मांजना॰ इ॰ भा॰ ॥ स्नानकालेशरीरमार्जनगुणाः यथा।

दौर्गन्ध्यं गौरवं कण्डूं कच्छुं मलमरोचकम् । स्वेदं बीभत्सतां हन्ति शरीरपरिमार्ज्जनमिति ॥ देवीगृहमार्ज्जनफलं यथा । देव्या गृहन्तु यः शुभ्रं सम्मार्जयति नित्यशः । स भवेद्दलवान् सौख्यसर्व्वसम्पत्तिसंयुतः इति ॥ मर्द्दनानां ध्वमनार्थं भस्ममृदिताम्भसा पुष्करलेपनं ॥ मार्ष्टि अनेन । मृजू शुद्धौ । ल्युट् ॥

मार्ज्जना । स्त्री० मलस्यापकर्षणे । मार्ष्टौ । मार्जने । मांजना० इ० भा० ॥ मार्जनम् । मृजू० । मृजू शौचालङ्करणयोर्वा । चुरादि । ण्यास श्रन्थो युच् ॥ मुरजध्वनौ ॥

मार्ज्जनी । स्त्री० सम्मार्ज्जन्याम् । शोधन्याम् । सोहनी० इ० भा० ॥ मार्ज्यतेऽनया । मृजू० । करणे ल्युट् । वृद्धिः । ङीप् ॥

मार्ज्जनीय : । त्रि० सङ्करे अवकरे ॥ मार्ज्जितुं योग्यः । अनीयर् ॥

मार्ज्जार : । पुं० खट्टाशि । रक्तचित्रकै ॥ पोतौ । विडाले ॥ अस्य स्पर्शने दोषो यथा । अभोज्यसूतिकाषण्ढमार्ज्जाराखुश्वकुक्कुटान् । पतितापविद्धचण्डालमृतहारांश्च धर्म्मवित् । संस्पृश्य शुध्यते स्नानादुदक्यायामशूकरौ ॥ मार्ष्टि मुखम् । मृज० कञ्जिमृजिभ्यां चिदित्यारन् । मृजेर्वृद्धिः । पारिभाषिकमार्जारो यथा । दम्भार्थं जपते यस्तु तप्यते यजते तथा । नपरत्रार्थमुद्युक्तो मार्जारः परिकीर्त्तितः ॥

मार्ज्जारक : । पुं० मयूरे । सितापाङ्गे ॥

मार्ज्जारकरणम् । न० रतबन्धान्तरे ॥ यथा । प्रसारितपाणिपादे शय्यायामभिमुखीरसि । उन्नतायाः स्त्रियाः कर्य्यां मार्ज्जारकरणं विदुः ॥

मार्ज्जारकर्णिका । स्त्री० चामुण्डादेव्याम् । चर्म्ममुण्डायाम् ॥

मार्ज्जारकर्णी । स्त्री० चामुण्डायाम् ॥

मार्ज्जारगन्धा । स्त्री० मुद्गपर्णीविशेषे ॥

मार्ज्जारगन्धिका । स्त्री० मुद्गपर्ण्याम् ॥

मार्ज्जारवृत्तिक : । त्रि० वैडालवृत्तिके ॥

मार्ज्जारी । स्त्री० मार्ज्जारस्त्रियाम् ॥ कस्तूर्याम् ॥ जन्तुविशेषे । पूतिकायाम् । गन्धचेलिकायाम् । गन्धगोकुला० खाटाशी० इ० गौ० देशभाषा ॥

मार्ज्जारीय : । पुं० मार्जालीये ॥

मार्ज्जाल : । पुं० मार्जारे ॥

मार्ज्जालीय : । पुं० शूद्रे ॥ विडाले ॥ कायशोधने ॥ मार्ष्टि । मृजू० । स्याच्चतिमृजेराणच् बालजालीयचः इति मृजेरालयच् ॥

मार्जितः । त्रि० कृतमार्जने । मृजेः क्तः ॥

मार्जिता । स्त्री० रसालायाम् । शिखरिण्याम् ॥ त्रि० शोधिते ॥ मार्ज्यतेस्म । मृजूशौचालङ्कारयोः । क्तः । टाप् ॥

मार्त्तण्डः । पुं० तरणौ । सूर्ये ॥ मृताण्डेभवः । शकन्ध्वादिः ॥ क्रोडे । शूकरे ॥

मार्त्तण्डवल्लभा । स्त्री० सूर्यपत्न्याम् । आदित्यभक्तायाम् ॥

मार्त्ताण्डः । पुं० सूर्ये । मृताण्डेभवः । अण् ॥ क्रोडे । भूदारे ॥

मार्त्तिकः । पुं० शरावे ॥ त्रि० मृत्तिकारचिते । मृत्तिकायाविकारः । तस्यविकारइत्यण् ॥

मार्दङ्गम् । न० पत्तने ॥

मार्दङ्गिकः । त्रि० मौरजिके । मृदङ्गवादके । मृदङ्गवादनशिल्पमस्य । शिल्पमितिठक् । अत्र० मृदङ्गवादने० प्रकृतेर्लक्षणा । मुख्यार्थवृत्तिस्त्वनभिधानात् ॥

मार्दवः । पुं० वर्णसङ्करजातिविशेषे । न० मृदुतायाम् । परदुःखप्रदर्शनतृपीडबुद्धौ ॥ अक्रूरत्वे । दृष्टपर्वाचारादिकाविष्वपिशिष्यादिषु० अप्रियभाषणादिव्यतिरेकेणवोभावत्त्व । चित्ताकाठिन्ये । मृदोर्भावः । इगन्तश्चेत्यण् ।

माद्वीकम् । न० मधुनि । द्राक्षासवे ॥ मृद्वीकाद्राक्षा० तस्याविकारः । तस्यविकारइत्यण् । अनुदात्तादेश्चेत्यञ् वा ॥

मार्षः । पुं० मारिषशाके ॥ नाट्योक्तयार्ये ॥ मर्षणात्सहनात्० मार्षः ॥

मार्षिकः । पुं० मारिषशाके ॥

मार्ष्टिः । स्त्री० प्रोञ्छनादिनाङ्गस्य निर्मलीकृतौ । मार्जनायाम् ॥ मार्जनम् । मृजूशुद्धौ । मृजूशौचालङ्कारयोर्वा० चुरादिः । क्तिन् । तितुत्रेतिनेट् । णिलोपः ॥

मालः । पुं० उन्नतभूतले० क्षेत्रे । म्लेच्छजातिविशेषे ॥ यथा । मालाभिल्लाः किरातास्च सर्वेपिम्लेच्छजातयः ॥ देशविशेषे ॥ सच० मेदिनीपुरप्रदेशे मालभूमित्वेनख्यातः ॥ न० कपटे ॥ वने ॥ उन्नतभूतले ॥ क्षेत्रे । माति । मामाने । ऋज्रेन्द्राग्रवज्रविप्रकुब्रचुब्रक्षुरखुरभद्रोग्रभेरभेलशुक्रशुक्लगौरवन्नेरामालाः । इतिरन् । निपातनाल्लत्वम् ॥

मालकः । पुं० निम्बवृक्षे । मलते । मलधारणे । ण्वुल् ॥ न० स्थलपद्मे ॥

मालका । स्त्री० मास्ये ॥

मालकौशः । पुं० कौशिके । रागवि

शेषे ॥ षड्जगानसमयोराशिविशेषः

मालचक्रकम् । न० सक्थ्यूरुपर्वसन्धौ । मालाद्रूचाकि० इ० गौ० भा० ॥

मालतिका । स्त्री० वृत्तविशेषे ॥ यथा । आदिगुरुः पुनरन्त्यगुरुर्यदिचान्त्यगाः सगणामुनिमानाः मालतिकाकथितात्रिलसन्मतिभिर्विदितश्रुतिभिः कृतमाना । गौडकुलैकधुरन्धरदीनदयाकरसत्कविभिः कृतगानाश्रीयशवन्तनरेशनिशामपशामयमानवदानविधाना ॥ माधवचक्रः ॥

मालती । स्त्री० युवती ॥ काचमाल्याम् । विशल्यायाम् ॥ ज्योत्स्नायाम् ॥ निशि ॥ नदीविशेषे ॥ जात्याम् । चमेली० इ० प्रसिद्धायां पुष्पलतायाम् ॥ वर्णवृत्तान्तरे आदौचत्वारोऽस्यांकर्णाजायन्ते शेषे यस्यांरामह्राराराजन्ते । रुद्रैर्वर्णैः पादेपादेविख्यातामालत्येषा नागाधीभूषाविख्याता ॥ यथा । पायान्मायामीनोलीनः कल्पान्तेप्रागादिक्षोणीभर्तुः पाणिक्रोडे । व्यामाम्भोधेस्तल्लोनक्रलीलाभिः सव्यक् सर्वैर्ध्यायत्पृथ्वीं तिष्ठन् ॥ जगतीछन्दोभेदेपि ॥ तल्लक्षणं यथा । भवतिनजावथमालतीजरौ ॥ यथा । इहकलयाच्युतकेलिका वनेमधुरसमीरभसारलोलुपः । कुसुमकृतस्मितचारुविभ्रमामलिरपिचुंबतिमालतींमुहुः ॥ मालतिकाछन्दसि ॥ मालम्मीलतति । लातिः सौत्रोवेष्टनार्थः । मूलविभुजादित्वात्कः । गौरादिः ॥ मालांतनोतिवा । तनु० । अन्येभ्योपीतिडः ॥

मालतीतीरजः । पुं० टङ्कणे । सुहागा० इ० भा० ॥

मालतीतीरसम्भवम् । न० स्वर्णे तटङ्कणे ॥

मालतीपत्रिका । स्त्री० जातीपत्याम् ॥

मालतीफलम् । न० जातीफले ॥

मालयः । पुं० चन्दनवृक्षे ॥ त्रि० मलयसम्बन्धिनि ॥ न० पद्मे ॥

मालवः । पुं० अवन्तिदेशे । मालवा० इ० भा० ॥ अवन्तीतः पूर्वभागे गोदावर्यास्तथोत्तरे । मालवाख्योमहादेशोधनधान्यपरायणः ॥ रागविशेषे ॥

मालविका । स्त्री० त्रिवृति ।

मालसी । स्त्री० केशपुष्टवृक्षे वालाख्याम् ॥ रागिणीविशेषे । मालवरागस्यपत्न्याम् ॥ मतान्तरे श्रीमेघरागस्यभार्यायाम् ॥ अस्यागानसमयो यथा । इन्द्रोत्थानात् समारभ्य यावद्दुर्गामहोत्सवम् । गेयाभवेद्

धैर्नित्यं मालसीसामनोहरा ॥ अपिच । गान्धारीदीपिकाचैवकल्याणीपूरवीतथा । अङ्गवारीकानडाचगौरीकेदारपाहिडा ॥ माधवीमालसीनाटीभूपालीसिन्धुडातथा । सायान्हेरामिणीरेता । प्रगायन्तिचतुर्दश ॥

माला । स्त्री० स्रजिपुष्पादिदामनि । माल्ये ॥ मूर्द्धन्यस्तपुष्पादिदामनि ॥ श्रेण्याम् । पङ्क्तौ ॥ गलाभरणे ॥ पृक्कायाम् ॥ मल्यते । मलधारणे । घञ् । टाप् ॥ मां लक्ष्मींशोभांवालाति । ला० । आतोनुपं तिकोवा ।। यद्वा । माति । मामानि । ऋज्रेन्द्राग्रेत्यादिना० रन् । निपातनाल्लत्वम् ॥ मालावृत्तविशेषे ॥ तल्लक्षणोदाहरणे यथा । द्विजवरनवगणमिहकुरुतदनुरगणमपिकलय कमलमुखिभपतिललितमपिकर्णं वच्छेषे । अपरदलं गाथायामालावृत्तंविचित्रंतत् ॥ यथा । खरनखरमुखदलितदितितनयकठिनहृदयरुधिरनिभरभवदभिनवसुखितमानसीधन्यात् । भवदंशोनरसिंहोदिविषत्सुमहोपसञ्जातः ॥ लघ्वादित्रिकाले० । ऽ ॥ पुं० जपसाधनभूतायाम् । गणनिकायाम् ॥ सात्रिविधाया । मालातुत्रिविधादेविवर्णाद्यपर्वं

भेदतद्भतिमक्ष्यसूत्तम् ॥

मालाकण्ठः । पुं० अपामार्गे ॥

मालाकन्दः । पुं० कन्दविशेषे । पाविलकन्दे । त्रिशिखदलायाम् ॥

मालाका । स्त्री० मालायाम् ॥

मालाकारः । पुं० वर्णसङ्करजातिविशेषे । मालिके । वनार्वके । पुष्पाजीविनि । माली० इ० भा० ॥ अयन्तुशूद्रायांविश्वकर्म्मणोजातइति ब्र०वै०पु० ॥ तैलिक्यांकर्म्मकाराच्चमालाकारस्यसम्भवः । इ०पराशरपद्धतिः । मालांकरोति । डुकृञ्० । कर्म्मण्यण् ॥

मालाग्रन्थिः । पुं० मालादूर्वायाम् ॥

मालातृणम् । न० भूस्तृणे ॥ अतिच्छत्रणे ॥ मालाकारादितृणानि॥

मालादीपकम् । न० अर्थालङ्कारविशेषे ॥ तल्लक्षणादिकंयथा । मालादीपकमाद्यञ्चेद्यथोत्तरगुणावहम् । पूर्वेणपूर्वेणवस्तुनोत्तरमुत्तरं चेदुपक्रियते० तन्मालादीपकम् । यथा । सङ्ग्रामाङ्गणमागतेनभवताचापेसमारोपितेदेवाकर्णययेनयेनसहसायद्यत्समासादितम् । कोदण्डेनशराः शरैरिरशिरस्तेनापिभूमण्डलम् तेनत्वंभवताचकीर्त्तिरतुलाकीर्त्याचलोकत्रयम् ॥

मालादूर्वा । स्त्री० दूर्वाविशेषे । ग्रन्थिलायाम् । पर्ववल्ल्याम् । गोंठि-

याद्दूषड्०भा० ॥

मालाधरः। पुं० वर्णवृत्तविशेषे ॥ द्विजवरगणान्वितोगजपतिः पुनस्तूर्यवाम्०करतलपरिस्फुरत्कनककुण्डलेनान्वितः। सुरपतिगुरुश्रियापरिगतः समंतात्सखे०जयतिभुविप्रवृत्तभूपतिरयन्तुमालाधरः ॥ यथा। क्वचिदपिवयस्ययासहविनोदमातन्वती० कतिपयकथारसैर्मयतिवासरीयांरुजम्। सुभगतवकामिनीसमधिगम्यसायामिनी मनुभवतिभामिनी मदनवेदना मन्ततः ॥

मालारिष्टा। स्त्री० पाच्याम्। मरकतपतृल्याम्। हरितलतायाम् ॥

मालालिका। स्त्री० पृक्कायाम् ॥

मालाली। स्त्री० पृक्कायाम् ॥

मालिः। पुं० सुकेशराक्षसपुत्रे ॥

मालिकः। पुं० मालाकारे ॥ पक्षिविशेषे ॥ मालाशिल्पमस्य। शिल्पमितिठक् ॥ मालास्यास्तिवा। व्रीह्यादिभ्यश्चेतिठन् ॥

मालिका। स्त्री० सप्तलायाम् ॥ पुत्ल्याम्।। ग्रीवालङ्करणे ॥ पुष्पमाल्ये ॥ नदीविशेषे ॥ सुरायाम्। मद्ये ॥ टाप् ॥

मालिकी। स्त्री० मालिकयोषिति। मालिन्० ङू० भा० ॥ टिड्ढेति ङीप् ॥

माली। पुं० मालावति ॥ मालात्यस्य। सुखादिषु०मालाच्चेपे०इतिपाठादिनिः ॥ व्रीह्यादित्त्वाद्वा०इनिः। सतुचपादन्यचापि ॥ सुकेशराक्षसपुत्रे ॥

मालिनी। स्त्री० मातृकायाम् ॥ मालिकयोषिति ॥ गौर्याम्। उमायाम् ॥ चम्पानगर्याम् ॥ मन्दाकिन्याम् ॥ नदीविशेषे ॥ मालाअस्ति अस्याः अस्यांवा। व्रीह्यादित्वादिनिः। ङीप् ॥ यद्वा। मलते। मलधारणे। णिनिः। ङीप् ॥ अग्निशिखायाम् ॥ दुरालभायाम् ॥ अतिशक्वरीच्छन्दो १५ भेदे ॥ यथा। ननमययुतेयं मालिनीभोगिलोकैः ॥ मृगमदकृतचर्चापीतकौशेयवासारुचिरशिखिशिखण्डाबद्धधम्मिल्लपाशा। अनृजुनिहितमंसेवंशमुत्क्वाणयन्तीधृतमधुरिपुलीलामालिनीपातुराधा ॥

मालिन्यम्। न० मलिनत्वे ॥

मालायः। त्रि० मालायाम्भवे ॥ वृद्धाच्छः ॥

मालुः। स्त्री० पत्रलतायाम्। पत्रवल्ल्याम् ॥ नार्याम् ॥

मालुधानः। पुं मातुलाहौ। चित्रसर्पे ॥ मालुरोषधी०तत्रधानमस्य ॥ महापद्मे ॥

मालुधानी। स्त्री० लतान्तरे ॥

मालूकः । पुं० कृष्णार्जके ॥

मालूरः । पुं० शाण्डिल्यवृक्षे । श्रीफले । बिल्वे । बेल० इ० भा० ॥ मांलक्ष्मींपरेषांलुनाति । लूञ्छेदने । बाहुलकाद्रक् ॥ कपित्थवृक्षे ॥

मालेया । स्त्री० स्थूलैलायाम् ॥

माल्यम् । न० कुसुमे । पुष्पे ॥ मालायांसाधुमाल्यंपुष्पमितिविवरणम् यथा । यथाचाल्ये नमाल्ये नवासितं तिलसर्षपम् । नमुष्णातिस्वकंगन्धं तद्वत्सूक्ष्मस्यदर्शनम् ॥ पुष्पमालायाम् ॥ मूर्द्धिन्यस्तपुष्पदामनि ॥ केशकलापाद्वहिर्माल्यधारणनिषेधोयथा । नविगर्ह्यकथांकुर्याद्वहिर्माल्यंनधारयेत्। गवाञ्चयानंपृष्ठेनसर्वथैवविगर्हितम् ॥ रत्नमयस्रजि ॥ मालामात्रे ॥ मल्यते । मल्ल धारणे ऋहलोर्ण्यत् ॥ यद्वा । मालैव । चतुर्वर्णादित्वात्ष्यञ् ।

माल्यपुष्पः । पुं० शणवृक्षे ॥

माल्यपुष्पिका । स्त्री० शणपुष्प्याम् ॥

माल्यवान् । पुं० पर्वतविशेषे । मेरुतः प्राच्यामानीलनिषधंयाम्योत्तरायतो द्विसहस्रयोजनविस्तीर्णे केतुमालेलावृत्तवर्षयोर्मर्यादाद्रौ ॥ माल्याकारतास्यास्तिमतुप् ॥ राक्षसभेदे ॥

माल्लः । पुं० लेटात्तीवरकन्यायामुत्पन्ने० सङ्करजातौ ॥

माल्लवी । स्त्री० मल्लयात्रायाम् ॥

माशब्दिकः । त्रि० प्रतिषेद्धरि । निषेधके ॥ माशब्दः इतियश्चाहसः । तदाहेतिमाशब्दादिभ्यउपसङ्ख्यानमितिठक् ॥

माषः । पुं० व्रीहिप्रभेदे । कुरुविन्दे । धान्यवीरे । वृषाकरे । मांसले । बलाढ्ये । पित्र्ये । भोजने । माष०उडद० इ० भा० ॥ माषस्यफलंमाषः । अवयवेचप्राण्योषधिवृक्षेभ्यइत्यण् । तस्यफलपाकशुषामितिलुपि०युक्तवद्भावः ॥ माषोगुरुः स्वादुपाकः स्निग्धोरुच्योऽनिलापहः । उष्णः सन्तर्पणोबल्यः शुक्रलोबृंहणः परः ॥ भिन्नमूत्रमलस्तन्यमेदः पित्तकफप्रदः । गुदकीलार्दितश्वासपक्तिशूलानि नाशयेत् ॥ कफपित्तकरामाषाः कफपित्तकरंदधि । कफपित्तकरामत्स्या वृन्ताकंकफपित्तकृत् ॥ मूलकंमाषसूपेनमधुनाचनभक्षयेत् ॥ रूप्यपरिमाणविशेषे ॥ द्वेकृष्णलेसमधृते विज्ञेयोरूप्यमाषकः ॥ परिमाणविशेषे । माषके ॥ सचमागधमानेसुश्रुतमते ५ गुञ्जाचरकमते ६ ८ गुञ्जापरिमाणम् । कालिङ्गमानेसुश्रुतमते ५ ७ ८ गुञ्जापरिमाणम् । वै

द्यकान्तरे १० गुञ्जापरिमाणम् । यथा । गुञ्जाभिर्दशभिर्माषः शाणो माषचतुष्टयमितिवैद्यकपरिभाषा । मासाइति भाषा ॥ ज्योतिःस्मृतिमते १२ गुञ्जापरिमाणम् । यथा । पलन्तुलौकिकैर्मानैः साष्टरक्तिद्विमाषकम् । तोलकञ्चितयं ज्ञेयं ज्योतिज्ञैः स्मृतिसम्मतमिति तिथ्यादितत्त्वधृतवचनेनपलमष्टरक्तिकाधिकमाषद्वयाधिकतोलकत्रयम् । एतेनमाषकपरिमाणं द्वादशरक्तिकंभवति ॥ मूर्खे ॥ त्वग्दोषभेदे । मस्साइति भाषा ॥

माषकः । पुं॰ पञ्चरक्तिकपरिमाणे ॥ गुञ्जाः पञ्चाद्यमाषकइत्यमरः ॥ दशार्द्धगुञ्जंप्रवदन्तिमाषंमाषाह्वयैः षोडशभिश्चकर्षमितिलीलावतीच ॥ षड्भिस्तुरक्तिकाभिः स्यान्माषकोहेमधान्यकौ । माषोगुञ्जाभिरष्टाभिः सप्तभिर्वाभवेत्क्वचिदितिभावप्रकाशः ॥

माषपर्णी । स्त्री॰ महासहायाम् । हयपुच्छ्यौषधौ । काम्बोज्याम् । वनमाषे । माषाणीति॰ गौ॰दे॰भा॰ ॥ माषपर्णीहिमातिक्तारूक्षाशुक्रबलासकृत् । मधुराग्राहणीशोषावातपित्तज्वरास्रजित् ॥

माषवर्द्धक । पुं॰ स्वर्णकारे ॥

माषवटी स्त्री॰ वटिकाविशेषे । उडदी॰ वडी॰ इ॰ भा॰ ॥ माषाणांपिष्टिकाहिङ्गुलवणार्द्रकसंस्कृता । तयाविरचितावस्त्रेवटिकासाधुशोषिताः ॥ तलितास्तप्ततैलेता अथवासुप्रलेहिताः । वटकस्यगुणैर्युक्ताज्ञातव्यारुचिदाभृशम् ॥

माषशः । अ॰ प्रतिमाषम्॰ इत्यर्थे ॥

माषादः । पुं॰ कच्छपे ॥ त्रि॰ माषभक्षके ॥

माषादिः । पुं॰ शमीधान्यगणे । माषआदिर्यस्य गणविशेषस्य सः । माषोमुद्गोराजमाषः कुलत्थश्चणकस्तिलः । काकाण्डश्चीवरइतिशमीधान्यगणः स्मृतः ॥

माषीणम् । न॰ माषक्षेत्रे । माष्ये ॥ माषाणांभवनंक्षेत्रम् । विभाषातिलमाषोमाभङ्गाणुभ्यइतिपक्षे खञ् ॥

माषेण्डरी । स्त्री॰ इण्डरी॰ इन्दरी॰ से फ॰ इतिहिमपर्वतप्रसिद्धखाद्यद्रव्ये ॥

माष्यम् । न॰ माषीणे । माषक्षेत्रे ॥ माषाणांभवनम्क्षेत्रम् । विभाषातिलमाषेतिपक्षे यत् ॥ माषेभ्योहितं वा । खलयवमाषेत्यादिना यत् ॥

माः । पुं॰ चन्द्रे ॥ मासे ॥ मिमीते आनन्दमितिमाः । बाहुलकात्के

वलादप्यस्ति : ॥

मास : । पुं० श्रामे । वर्षांशे । शुक्लकृष्णपक्षद्वयात्मकेकाले ॥ मासोद्विविध : शुक्लादि : कृष्णादिश्च । तत्र चैत्रशुक्लप्रतिपदमारभ्यामावास्यापर्यन्तंशुक्लादि : । कृष्णपक्षप्रतिपदमारभ्यपूर्णिमापर्यन्तं कृष्णादि : ॥ मासश्चन्द्रस्तस्यायम् । अण् । सौरादिषु । यथा । मासश्चतुर्विध: प्रोक्त : सावनादिप्रभेदत: । त्रिंशद्दिनात्मकस्तत्रसावन : परिकीर्त्तित : ॥ एकस्मात्सङ्क्रमाद्रासङ्क्रान्ति: सौरोभिधीयते । शुक्लपक्षादिकृष्णान्तश्चान्द्र : स्याद्न्यथापिवा ॥ सर्वनक्षत्रभुक्त्यातुनाक्षत्रोमासउच्यते ॥ तत्र । श्राद्धिकेपितृकृत्येचमासश्चान्द्रमस: स्मृत: । विवाहादौस्मृत: सौरोयज्ञादौसावनोमतइतिश्विवेक : ॥ मस्यते परिमीयते चन्द्रवृद्धिक्षयाभ्यांय: । मसीपरिणामे । कर्मणिघञ् ॥

मासजात : । त्रि० जननादूर्द्ध्वं यस्यमासोगतस्तत्र ॥ तत्रैवव्यवहारात् । मासोजातस्ययस्यस : । काला : परिमाणिनेतिसमास : ॥

मासज्ञ: । पुं० दात्यूहे ॥ त्रि० मासविदि ॥

मासतम : । पुं० मासस्यपूरणे ॥ नित्यंशतादीतिडटस्तमडागम : । अतएवज्ञापकाट्डट् ॥

मासनम् । न० सोमराज्याम् ॥

मासमान : । पुं० वत्सरे ॥ न० मासपरिमाणे ॥

मासर : । पुं० निस्रावे । भक्तसमुद्भवेमंडे । मांड० पीच० दू० भा० ॥ मास्यते । मसीपरिणामे०यथान्त : । बाहुलकादरन् ॥ यद्वा । मा० श्री : सरत्यच । ट० । पुंसीतिघ ।

मासवर्त्तिका स्त्री० सर्षपोपक्षिविशेषे ॥

मासान्त : । पुं० अमावास्यायाम् ॥ संक्रान्तिदिने ॥

मासिकम् । न० अन्वाहार्ये । दर्शश्राद्धे ॥ पितृणामासिकंश्राद्धमन्वाहार्यं विदुर्बुधा : । तच्चामिषेणकर्त्तव्यं प्रशस्तेनप्रयत्नत : ॥ मासेभवम् । कालाट्ठञ् ॥ प्रेतस्य० संवत्सराभ्यन्तरे० प्रतिमासंमृताहेक्रियमाणेश्राद्धे ॥ मासोदेवताऽस्यवा । कालेभ्योभववत् ॥ ऋणे ॥ मासेदेयं । देयमृणे । ठक् ॥ त्रि० माससम्बन्धिनि । मासेननिर्वृत्तम् । ठञ् ॥ मासेभवंवा ॥

मासुरी । स्त्री० श्मश्रौ ॥

मासूर : । त्रि० मसूरविकृतौ ॥ मसूरस्यावयवोविकारोवा । विल्वाद्यण् ॥

मास्म । अ० अलम् । वारणे ॥ माचस्मच । अनयो : समाहार : ॥

माहाकुलः । त्रि० महाकुलीने ॥ महाकुलस्यापत्यम् । महाकुलादञ्खञावितिपञ् ॥

माहाकुलीनः । त्रि० महाकुले ॥ महाकुलस्यापत्यम् । महाकुलादितिपक्षखञ् ॥

माहाजनिकः । त्रि० महाजनायहिते ॥ महांश्चासौजनश्च । महाजनाट्ठञ् बहुव्रीहेस्तु । महाजनीयः ॥

माहात्म्यम् । न० महात्मत्वे ॥ प्रभावे । महात्मनोभावः । ष्यञ् ॥ यत्नातिशयैश्वर्यं । विष्णुस्मृत्यादिकर्तृत्वे प्यधिकारित्वे । शुभाशुभकर्मकारयितृत्वे प्यैश्वर्ये । यक्षमोक्षादिफलदातृत्वे प्यसङ्गौदासीन्ये ॥

माहाराजिकः । पुं० गणदेवताभेदे । महाराजोदेवतैषाम् । महाराजप्रोष्ठपदाट्ठञिति०ठञ् ॥ महाराजोभक्तिरस्यवा । महाराजाट्ठञ् ॥

माहाव्रती । स्त्री० पाशुपतव्रतसम्बन्धिन्यांपद्धतौ ॥

माहिनम् । न० राज्ये ॥ महतेऽस्मिन् । मह० महेरिनण्चेतीनण् त्रि० महनीये ॥

माहिरः । पुं० देवराजे । इन्द्रे ॥

माहिषम् । न० महिष्याधर्मे ॥ अण्महिष्यादिभ्यः ॥ त्रि० महिषसम्बन्धिनि ॥ महिषोपजीविनि । महिष्याः । महिषस्यवा । इदम् । अण् ॥

माहिषमस्तकः । पुं० शालिग्रभेदे ॥

माहिषिकः । पुं० महिषजीवने ॥ महिषीपतौ । व्यभिचारिण्यनुरक्तपतौ ॥ यथा । महिषीत्युच्यतेनारी याचस्याद्व्यभिचारिणी । तांदुष्टांकामयतियः सवैमाहिषिकः स्मृतः ॥ भगद्वारोपार्जितस्त्रीधनोपजीविनि ॥ यथा । महिषीत्युच्यते भार्याभगेनोपार्जितंधनम् । उपजीवतियस्तस्याः सवैमाहिषिकः स्मृतइति ॥

माहिष्मती । स्त्री० शिशुराजनगर्याम् ॥

माहिष्यः । पुं० वर्णसङ्करजातिविशेषे । वैश्यायांक्षत्रियादुत्पन्ने ॥ नक्षत्रजीवनंनृत्यगीतेसस्यस्यरक्षणम् माहिष्याणांशुभावृत्तिः प्रोक्ताकोग्रनसाम्नयम् ॥

माहेन्द्रः । पुं० शुभदण्डविशेषे ॥ रव्यादिवारेषुवायुवरुणयममहेन्द्राख्यामेकैकदण्डाभवन्ति । तत्रवरुणमहेन्द्रयोर्दण्डौशुभौ । वायुयमयोर्दण्डावशुभौ ॥ यथा । ख्यातंवायवयमासूर्यंमावावयकलानिधौ । वयमावाकुजेचैयामावयसुधांशुजे । गुरौवावयमाचैव मावावयतथाभृगौ । सूर्यपुत्रेयमश्चवावघटीयुगमंश

माशुभम् ॥ माहेन्द्रेपिजयोनित्यं पालयेचधनागमः। वायौचक्षमसेनित्यं यमेपिमरणं ध्रुवम् ॥ त्रि॰ महेन्द्रसम्बन्धिनि ॥

माहेन्द्री। स्त्री॰ गवि ॥ प्राच्याम् ॥ अमरावत्याम् ॥

माहेय:। त्रि॰ मह्याअपत्ये ॥

माहेयी। स्त्री॰ गवि। सौरभेय्याम्। मह्या:॰ गोस्त्रापत्यम्। स्त्रीभ्योढक् ॥ मह्यतेपूज्यते : मह॰ पुंसीति॰ खनोघचेतिबाध:। मह्यायाअपत्यम्। ढक्॰ इतिस्वामी ॥

माहेशी। स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ यथा। महादेवात्समुत्पन्नामहर्षिः प्रेक्ष्यसेयत:। माहेश्वर्यातिनुर्दश्यामाहेशीतेनसास्मृता ॥ (॰) ॥ ॥

माहेश्वर:। त्रि॰ कौलिकि। जीवन्मुक्ते ॥ यथा। धन्यैर्माहेश्वरै: स्वार्थप्रत्यभिज्ञानशालिभि:। स्वपरिज्ञानमात्रेणजीवन्मुक्ताभवन्तिहि ॥ अस्माकमेतेनंदितमानसानांमाहेश्वराणांदिवसा प्रयान्त्वितिच ॥ महेश्वरसम्बन्धिनि ॥ तस्येदमित्यण्। न॰ उपपुराणविशेषे ॥

माहेश्वरपदम्। न॰ तीर्थविशेषे ॥

माहेश्वरी। स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ मातृभेदे। यवतिक्तायाम् ॥ विष्णौ ॥ यथा। वा॰ ४८ ध्याये। अयंनारायणोगौराजगन्मातासनातन:। वि

अव्यसंस्थितोदेव: स्वात्मानंबहुधेश्वर: ॥ मर्मविष्णु: परंतत्त्वंदेसायानमहर्षय:। एकोहंदेवदेवात्माभवानीविष्णुरेवचेत्याहिवचनात् ॥ शिवशक्त्याम् ॥ महेश्वरस्येयम्। अण्। ङीप्। तीर्थविशेषे ॥

मित:। त्रि॰ ज्ञाते ॥ निश्चिते ॥ परिच्छिन्ने ॥ मीयतेस्म। मा॰ माङ॰ मेङ् प्रणिदानेवा। क्त:। द्यतिस्यतीतीकारान्तादेश:। (॰) ॥

मितङ्गम:। पुं॰ दन्तावले। हस्तिनि ॥ मितङ्गच्छति। गम्लृ॰। गमे: सुपिवाच्य इतिखच्। खितिमुम् ॥ स्त्री॰ टाप् ॥ त्रि॰ परिमितगामिनि ॥

मितद्रु:। पुं॰ समुद्रे ॥ मितं द्रवति। द्रु॰। हरिमितयोर्द्रुवइतिकु: ॥

मितम्पच:। त्रि॰ किम्पचाने ॥ कृपणे ॥ दुर्गते ॥ मितम्पचति। मितनखे चेतिमितोपपदात्पचे: कर्त्तरिखश्। मुम् ॥

मिताशन:। त्रि॰ युक्ताहारे। परिमितभोजिनि ॥ मितमशनंयस्य स: ॥

मिति:। स्त्री॰ ऐयत्त्ये। परिच्छेदे ॥ मा॰ मे ॥ निश्चये ॥ मानम्। मा॰ ङ॰। क्तिन्। द्यतिस्यतीतीत्वम् ॥

मित्र:। पुं॰ द्युमणौ। सूर्ये ॥ न॰

सुहृदि । सख्यौ । मेद० दु० भा० ॥ यथा । सार्थः प्रवसतो मित्रं भार्या मित्रं गृहे सतः । आतुरस्य भिषङ्मित्रं दानं मित्रं मरिष्यतः ॥ सुहृदि । अपि च, समानाः सह नो बन्धुः सदैवानुगतः सुहृत् । एकक्रियो भवेन्मित्रं समप्राणः सखा भवेत् ॥ इति भेदस्त्वविवक्षितः ॥ स्नेहेनोपकर्त्तरि । प्रीतिकारके । तच्चतुर्विधं यथा । सहार्थी भजमानश्च सहजः कृत्रिमस्तथेति भेदात् ॥ न कश्चित्कस्यचिन्मित्रं न कश्चित् कस्यचिद्रिपुः । कारणादेव जायन्ते मित्राणि रिपवस्तथा ॥ साम्नीयानं मदं कुर्यात्समुत्थीतृष्णायोज्झितः । तन्मित्रं यस्य विश्वासः पुरुषः स जितेन्द्रियः ॥ सर्वथा सुकरं मित्रं दुष्करं परिपालनम् । अनित्यत्वाच्चित्तानां प्रीतिरल्पेऽपि भिद्यते ॥ अव्यो: परस्मिन् । स्वदेशाऽव्यवहित राजात् परस्मिन् ॥ विषयानन्तरो राजा शत्रुर्मित्रमतः परमित्यमरोक्तेः ॥ हिरण्यभूमिसम्प्राप्त्या पार्थिवो न तथैधते । यथा मित्रं ध्रुवं लब्ध्वा कृशमप्यायतिक्षमम् । धर्मज्ञञ्च कृतज्ञञ्च तुष्टप्रकृतिमेव च । अनुरक्तं स्थिरारम्भं लघुमित्रं प्रशस्यते ॥ मेद्यति । ञिमिदा स्नेहने अमिचिमिदिशसिभ्यः क्त्रः ॥ यद्वा । मितात्त्रायते । त्रैङ् पालने । सुप्रीतिकः ॥ अष्टमतारायाम् ॥ अनुराधानक्षत्रे ॥ सर्वभूतात्मके तात जगन्नाथे जगन्मये । परमात्मनि गोविन्दे मित्रामित्रकथा कुतः ।

मित्रद्रोही । त्रि० नरकाधिकारिविशेषे । मित्रद्रुहि ॥ यथा । मित्रद्रोही कृतघ्नश्च ये च विश्वासघातकाः । ते नरा नरकं यान्ति यावच्चन्द्रदिवाकरा वितिस्कन्दे मित्रोपाख्यानम् ॥

मित्रध्रुक् । पुं० मित्रद्रोहिणि । मित्रापकारके ॥ मित्रं द्रुह्यति । द्रुहः सत्सूद्विषेति क्विप् ॥

मित्रयुः । पुं० लोकयात्राभिज्ञे ॥ । त्रि० मित्रवत्सले ॥ क्याच्छन्दसीत्युः ॥ यद्वा मित्रं याति । या० । मृगय्वादित्वात् कुः ॥

मित्रयुद्धम् । न० मैत्रेयिकायाम् । सुहृत्सङ्ग्रामे ॥

मित्रलब्धिः । स्त्री०)

मित्रलाभः । पुं०) सुहृत्प्राप्तौ ॥

मित्रवत्सलः । वि० मित्रप्रिये । मित्रपो ॥ मित्रं वत्सलं यस्य ॥

मित्रा । स्त्री० सुमित्रायाम् । शत्रुघ्नमातरि ॥

मित्रावरुणीयम् । न० मित्रावरुणस्य मतं त्वग्विशिष्टस्य कर्मभावयोः ॥ छो ताभ्यां छः ॥

मिथः । अ० अन्योन्यस्मिन् । सहार्थे ॥ रहोर्थे ॥ मेथति । मिथृ सङ्गमे । असुन् । पृषोदरादित्वात् ह्रस्वः ॥

मिथिः । पुं० निमिराजपुत्रे । जनके ॥

मिथिला । स्त्री० जनकपुर्याम् ॥ विदेहायाम् ॥ देशविशेषे । तैरभुक्ति । तिरहुत० इ० भा० प्र० ॥ यथा । गण्डकीतीरमारभ्य चम्पारण्यान्तकं शिवे । विदेहभूः समाख्याता तैरभुक्ताभिधः सतु ॥ मथ्यन्ते रिपवोऽत्र । मथ विलोडने । मिथिलादयश्चेतीलच् । अकारस्येत्वं निपातनात् ॥

मिथु । अ० द्वावित्यर्थे

मिथुनम् । न० स्त्रीपुंसयोर्युग्मे । द्वन्द्वे । युगले ॥ जुगल० जोडी० इ० भा० ॥ द्वयोः ॥ सुरते । द्वन्द्वजनितसुखे ॥ तृतीयराशौ । मिथुने ॥ मिथुनलग्नस्य फलं यथा । मिथुनोदयसञ्जातो मानी स्वजनवत्सलः । त्यागी भोगी धनी कामी दीर्घसूत्री रिमर्दनः ॥ मेथति । मिथृ सङ्गमे च । क्षुधिपिशिमिथिभ्यः कित् इत्युनन् उपसर्गविशिष्टे धातौ । सम्बन्धे ॥

मिथुनाधिपः । पुं० बुधग्रहे ॥

मिथो । अ० रहसि ॥ सहार्थे । अन्योन्यस्मिन् ॥ मेथति । मिथृ० । बाहुलकाडोः । पृषोदरादित्वाद्ध्रस्वः ॥

मिथ्या । अ० अनृते । वितथे ॥ प्रागभावयुतत्वे सत्यचिन्त्यरचनात्वं मिथ्यात्वमिति मिथ्यालक्षणम् ॥ यद्सद्भासमानं तन्मिथ्या स्वप्नगजादिवदिति च ॥ स्त्री० अधर्मपत्न्याम् ॥ यथा । अधर्मपत्नी मिथ्या सा सर्वधूर्त्तप्रपूजिता । यया विना जगत्सर्वमुच्छिन्नं विधिनिर्मितम् ॥ मिथ्यया विना धूर्त्तसमुदायरूपमुच्छिन्नं भवति । मिथ्याभाषणाभावे धूर्त्तलक्ष्याभावात् दुःस्थः । सत्ये चादर्शना या च त्रेतायां सूक्ष्मरूपिणी । अर्द्धावयवरूपा च द्वापरे चैव संवृता ॥ कलौ महाप्रगल्भा च सर्वव्यापिका बलात् । कपटेन समं भ्राता भ्रमत्येव गृहे गृहे इति ॥ मथते । मथे० । अघ्न्यादित्वात् साधुः ॥

मिथ्याचारः । त्रि० पापाचारे ॥ सत्वशुभभावेन फलायोग्यत्वात् ॥

मिथ्याज्ञानम् । न० भेदाग्रहपूर्वकं० अन्यस्यान्यात्मतावभासे ।

मिथ्यादर्शनम् । न० शास्त्रोपपत्तिवाह्ये हेतुदर्शने ।

मिथ्यादृष्टिः । स्त्री० कर्मफलापवादकज्ञाने । नास्तिकतायाम् । मिथ्येतत्यपक्षे० तद्विषयिणी दृष्टिर्ज्ञानम् । असत्यदर्शने ॥

मिथ्याध्यवसितिः । स्त्री० मिथ्याध्यवसाये ॥

मिथ्यानिरसनम् । न० शपथे ॥

मिथ्याप्रयुक्तः । त्रि० यदर्थप्रतिपादनायप्रयुक्तस्ततोऽर्थान्तरं स्वरवर्णदोषात्प्रतिपादयति । शब्दे ॥

मिथ्याभियोगः । पुं० अभ्याख्याने । शतंमेधारयसीत्यादिमिथ्योद्भावनरूपे० मिथ्यापवादे ॥ मिथ्याचासावभियोगश्च ॥

मिथ्याभिशंसनम् । न० अभिशापे । । स्वर्णस्तेयं त्वयाकृतमित्यादिमिथ्यास्तेयादिसाधनरूपे मिथ्यारोपवाक्ये ॥ अभिशंसेर्भावे ल्युट् ॥

मिथ्याभिशापः । पुं० मिथ्यापवादे ॥ यथा । शुक्लपक्षे चतुर्थ्यान्तु सिंहे चन्द्रस्यदर्शनम् । मिथ्याभिशापं कुरुतेनपश्येत्तत्रततः ॥

मिथ्यामतिः । स्त्री० भ्रान्तौ । भ्रमे ॥ मिथ्याचासौमतिश्च ॥

मिथ्याविनीतः । त्रि० कपटेनविनयिनि ॥

मिथ्यासाक्षी । त्रि० कूटसाक्षिणि ॥ तस्यज्ञानप्रकारमाहयाज्ञवल्क्यः । उक्तेपिसाक्षिभिः साक्ष्ये यद्यन्ये गुणवत्तमाः । द्विगुणावान्यथाब्रूयुः कूटाः स्युः पूर्वसाक्षिणः ॥

मिथ्योत्तरम् । न० चतुर्द्धोत्तरान्तर्गतोत्तरविशेषे ॥ तल्लक्षणंयथा । अभियुक्तोऽभियोगस्ययदिकुर्यादपह्नवम् । मिथ्यातत्तुविजानीयादुत्तरं व्यवहारतः ॥ तच्चतुर्विधंयथा । मिथ्यैतन्०नाभिजानामि ममतत्रन संनिधिः । अजातश्चास्मितत्काले० इतिमिथ्याचतुर्विधम् ॥ इतिव्यवहारतत्त्वं ॥

मिथ्योपलब्धिः । स्त्री० मायागन्धर्वनगरादिज्ञाने ॥ मिथ्याचासावुपलब्धिश्च ॥

मिद्धम् । न० चिन्ताभिसङ्क्षेपे ॥ आलस्ये ॥ वित्ते ॥ निद्रायाम् ॥

मिन्मिनः । त्रि० सानुनासिकवाग्विशिष्टे । गुन्गुना० इ० भा० ॥ खोना० इ० गौ० दे० भा० । मीमंषा इ० पर्वतीयभाषा ॥ अस्यनिदानन्तु । आवृत्यवायुः सकफोधमनीः शब्दवाहिनीः । नरान्करोत्यक्रियकान्मूकमिन्मिनगद्गदान् ॥

मिमङ्क्षुः । त्रि० मङ्क्तुमिच्छौ ॥ मज्जेः सन्नन्तादुप्रत्ययः ॥

मिमन्थिषुः । त्रि० मथितुमिच्छौ ॥ मथेः सन्नन्तादुः ॥

मिमानः । त्रि० मानङ्कुर्वाणे ॥ माङोलटः शानजादेशः । श्लाविति द्विर्भावः ॥

मिम्मिणः । त्रि०)

मिम्मिनः । त्रि०) मिन्मिने ॥

मिलित : । त्रि० सङ्गते । युक्ते । विश्रिते ॥ श्लिष्टे । सम्बन्धविशिष्टे । मिलसंश्लेषे । कर्त्तरि क्त : ।

मिशि : । स्त्री० जटामांस्याम् । मधुरिकायाम् । धानसौंफ० इ० भा० ॥ मिशति । मिश० । इन् ।

मिशी । स्त्री० जटामांस्याम् । मधुरायाम् । धानसौंफइतिभाषा । मिशति । मिश० इन् । कृदिकारादितिङीष् ।

मिश्र : । पुं० गजजातिविशेषे । यथा । भद्रोमन्द्रोमृगोमिश्रश्चतुर्द्धागजजातय : । न० विशेषनक्षत्रसंज्ञायाम् । यथा । द्विदैवाकृत्तिकाचैवमिश्रं साधारणं बुध : । एषु मिश्राणिकार्याणिवृषोत्सर्गादिकं तथा ॥ चाणक्यमूलके । मिश्रफले ॥ त्रि० आर्य्ये । श्रेष्ठे ॥ संयुक्ते । सम्पृक्ते । मिश्रिते ॥ मिश्रयति । मिश्र० । अच् ॥

मिश्रकम् । न० तीर्थविशेषे । देवोद्याने ॥ औषरलवणे ।

मिश्रकावणम् । न० इन्द्रस्योद्याने । नन्दनवने ॥ मिश्रकाणांवनम् । वनगिर्यो : संज्ञायांकोटरकिंशुलुकादीनामितिदीर्घ : । वनं पुरगामिश्रकासिध्रकासारिकाकोटराग्रेभ्य इतिणत्वम् ॥

मिश्रज : । पुं० अश्वतरे । खेस

मिश्रणम् । न० एकत्रीकरणे । संयोजने ॥ मिश्र० । ल्युट् ॥

मिश्रपुष्पा । स्त्री० मेथिकायाम् ॥

मिश्रफलम् । न० इष्टानिष्टसंयुक्तेमानुष्यलक्षणेपापपुण्ययुगलक्षणफले ॥ मिश्रञ्चतत्फलञ्च ।

मिश्रवर्णम् । न० कृष्णागुरुणि । त्रि० नानावर्णयुक्ते ।

मिश्रवर्णफला । स्त्री० वार्त्ताक्याम् ।

मिश्रशकुनम् । न० शुभाशुभयो : सूचकेनिमित्ते । यथा । वह्निवासं रुदितंप्रशस्तमष्टदेशीयदिरोदिता स्यात्निन्दन्त्यवामंपथिसर्वकामान् शुभंविधत्ते रुदितंरजन्याम्मृत्यु : सुतामारुदितेनपृष्ठे लाभोभवेत्तत्र निवर्त्तनेन । मृत्युस्तथाग्रेरुदितेन पन्थु : सिद्धिंविधत्ते रुदितंरिपूणाम् । उग्रंभवेद्रोदनमग्रभागेभयंभवेदङ्गिविभागभूते । नैरृत्यकोणेरणमार्गरोधोवायव्यकोणे रुदितंसमृद्ध्यै ॥ पृष्ठांशयोर्दक्षिणवामयोस्तु सिद्धि : सदातोरणरोदनेन । शुभोपिसम्यग्यदिरोदनार्थोज्ञातोत्रिभाव्य : सपुनस्तथापि ॥ यद्बालकेनोद्गमनं दितेनतत्स्यादसत्यंनयुगान्तरेपि । हुतंनकार्य्यं क्वचिदेवशस्तं गवांहुतभ्राणहरंमतन्तु ॥ निषेधमपेऽक्षिणिदक्षिणे वधनत्रयंदक्षिण-

कर्णंदेशे । तत्पृष्ठभागेकुरुतेऽरिष्टिंच्युतंकृत्वाथ्याशुभमादधाति । भोगायवामश्रवणस्यपृष्ठे कर्णेच वामेकथितंजयाय । सर्वांग्याभायच्चासनेचेज्जातंच्युतंस्यात्क्रमतोऽएषैव ॥ क्रमान्निषेधंगमनस्यविघ्नंकालंसम्पृष्टिंच्युतमुपरोगम् । करोतिरोगक्षयमर्थलाभंदीप्तादिदिक्षुच्युतमुक्तंसत् ॥ पौषधेवाहनारोहेविवादेशयनेऽशने । विद्यारम्भे चौरवाधेच्युतंसमस्तशोभनं ॥

मिश्रशब्दः । पुं० अश्वतरे ॥

मिश्रा । स्त्री० सङ्क्रान्तिविशेषे ॥ भृगौमिश्रभेसाभवेदेवमिश्रापशूनांसुख तत्रविद्वद्भिरुक्तम् ॥

मिश्रिका । स्त्री० मिश्रायाम् । मिश्रेयस्वार्थेकः ॥

मिश्रितः । त्रि० गौरविते । मिलिते । युक्ते । (*) ॥ ॥

मिश्रिता । स्त्री० सङ्क्रान्तिविशेषे । मिश्रायाम् ॥ मिश्रिताचैवविज्ञेया मिश्रितर्क्षेसुसङ्क्रमे ॥

मिश्रेया । स्त्री० मधुरिकायाम् । सौंफ० धनसौंफ० धन्साग० हि० भा० ॥ शतपुष्पायाम् । तालपर्ण्याम् । वनजायाम् । अवाक्पुष्प्याम् । संहितपुष्पिकायाम् । सलुफा० हि० गौ० दे० भा० ॥ मिश्रेयातद्गुणाप्रोक्ताविशेषाद्योनिशूलनुत् । अग्निमान्द्यहरोहृद्यावर्चविट्क्रमिशुक्रहृत् । दुष्टोष्णापाचनीकासवमिश्लेष्मानिलान्हरेत् ॥ तद्गुणा० मधुरिकापर्यायशतपुष्पागुणा ॥ मिश्रयति । मिश्र० । पच् । ईयति । ईङ्० । पचाद्यच् । मिश्राचासावेयाच । शकन्ध्वादिः ॥

मिषः । पुं० स्पर्द्धने । न० व्याजे । मिषति । मिष० । कः ॥

मिषन् । त्रि० पश्यति ॥

मिषिः । स्त्री० मधुरिकायाम् । शतपुष्पायाम् । जटामांस्याम् ॥

मिषिका । स्त्री० जटामांस्याम् ॥

मिषी । स्त्री० मिश्याम् ॥

मिष्टः । पुं० मधुररसे ॥ नूतनसर्षपशाकंनवौदनंपिच्छिलानिचदधीनि । अल्पव्ययेसुन्दरिग्राम्यजनोमिष्टमश्नाति ॥ त्रि० मधुररसविशिष्टे ॥

मिष्टनिम्बुकम् । न० मीठा० नीम्बू० इतिप्रसिद्धेफले । मिष्टनिम्बफलंस्वादुगुरुमारुतपित्तनुत् । गरोरगविषध्वंसिकफोत्क्लेशिचरक्तहृत् । शोषारुचितृषाच्छर्दिहरंबल्यंसुबृंहणम् ॥

मिष्टान्नम् । न० मधुरद्रव्ये ॥ मिष्टान्नपानदातायस्सततंश्रद्धयान्वितः । देवपूजापरोनित्यंनप्रेतोजायतेस्मृतः ॥

मिसि :। स्त्री० मधुरायाम् ॥ जटामांस्याम् ॥ शतपुष्पायाम् ॥ अजमोदायाम् ॥ मस्यति । मसीपरिणामे । सर्वधातुभ्यइन् । बाहुलकादत : स्थानेइ : ॥ उशीर्याम् ॥

मिसी । स्त्री० मिसौ । तपस्विन्याम् । जटामांस्याम् ॥ मस्यति । मसौ० । इन् । कृदिकारादितिङीष् । पृषोदरादि : ॥

मिहिका । स्त्री० अवश्याये । नीहारे । तुषारे । मेहति । मिहसेचने । क्वुन् शिल्पिसंज्ञयोरितिक्वुन् ॥

मिहिर :। पुं० विकर्त्तने । अर्के । मार्त्तण्डे । सूर्ये ॥ मेघे ॥ वृद्धे ॥ मेहति । मिह० । इषिमदिमुदिखिदीतिकिरच् ॥ वायौ ॥ इंद्रे ॥

मिहिराण :। पुं० जगद्योनौ । शिवे ॥

मीढ :। त्रि० मूत्रिते ॥ मिह्यतेस्म । मिह० । क्त : ॥ सिक्ते ॥

मीढुष्टम :। पुं० शिवे ॥

मीढ्वान् । पुं० शिवे ॥ मीढ्वांसौ० मीढ्वांस : इत्यादि ॥

मीत :। त्रि० मृते ॥ मीयतेस्म । मीञ्हिंसायाम् । गत्यर्थेतिकर्त्तरिकर्म्मणिवाक्त : ॥

मीन :। पुं० मत्स्ये ॥ राशिविशेषे । अन्त्यभे । अत्रजातस्यफलंयथा । मीनलग्ने समुत्पन्नो रत्नकाञ्चनपूरित :। अल्परोमामहाप्राज्ञोदीर्घकालपरीक्षक :। मीनाति० मीयतेवा । मञ्० फेनमीनाविति निपातित : ॥ भगवतोविष्णो : प्रथमावतारे ॥ प्रकृतिर्विष्णुरूपाच पुंरूपश्चमहेश्वर :। एवंप्रकृतिभेदेनभेदास्तुप्रकृतेर्दश ॥ कृष्णरूपा कालिकास्याद्रामरूपाचतारिणी । बगलाकूर्ममूर्त्ति : स्यान्मीनोधूमावतीभवेत् । छिन्नमस्तानृसिंह : स्याद्वराहस्तुभैरवी । सुन्दरीजामदग्न्य : स्याद्वामनोभुवनेश्वरी ॥ कमलाबौद्धरूपास्यान्मातङ्गीकल्किरूपिणी । स्वयंभगवतीकालीकृष्णस्तुभगवान्स्वयम् ॥ स्वयञ्चभगवान् कृष्ण : कालीरूपोभवद्व्रजे ॥

मीनकेतन :। पुं० प्रद्युम्ने । कन्दर्पे ॥ मीनशब्दोजलचरोपलक्षणार्थ :। मीनोमकर : केतनंध्वजोयस्यस: ॥

मीनगोधिका । स्त्री० जलाशये ॥

मीनघाती । पुं० बके ॥ त्रि० मत्स्यघातके ॥

मीननेत्रा । स्त्री० गण्डदूर्वायाम् ॥

मीनर :। पुं० जलरूपे । मकरे । अतिदंष्ट्रके ॥

मीनरङ्क :। पुं० पक्षिविशेषे । मत्स्याशने ॥

मीना । स्त्री० उषाकन्यायाम् । कश्यपस्यभार्यायाम् ॥

मीनाक्षी। स्त्री॰ देवीविशेषे॥ तत्स्थाने। चिदम्बरे। हालास्ये। मत्स्याक्ष्यायाम्। मच्छेछी॰ हि॰ भा॰॥ गण्डदूर्वायाम्॥ कुबेरकन्यायाम्॥

मीनाण्डी। स्त्री॰ शर्करायाम्।

मीनाधिपः। पुं॰ बृहस्पतौ॥

मीनाम्नीणः पुं॰। दर्दराख्ये व्यञ्जनप्रभेदे। साम्रमीनव्यञ्जनेखञ्जने॥

मीमांसकः। पुं॰ सिद्धान्तिनि। पूर्वोत्तरमीमांसाशास्त्राभिज्ञे। मीमांसामधीतेवेत्तिवा। क्रमादिभ्योवुन्॥ पूर्वमीमांसासूत्रकर्त्ताजैमिनिः। वृत्तिकर्ताकुमारभट्टः। भाष्यकर्त्ताशवरस्वामी। प्रभाकरः कुमारभट्टशिष्यश्च। सएवगुरुत्वेन भण्यते। तन्मतंगुरुमतम्। तच्छिष्याः प्राभाकराः॥ उत्तरमीमांसासूत्रकर्त्तावेदव्यासः। तेषांभाष्यकर्त्ताशङ्कराचार्यः। वार्त्तिककर्त्तासुरेश्वराचार्यः॥ मीमांसकोजैमिनौवेदान्तीब्रह्मवादिनि। वैशेषिकेस्यादौलूक्यः सौगतः शून्यवादिनि॥ नैयायिकस्त्वाक्षपादः स्यात्स्याद्वादिकआर्हतः। चार्वाकलौकायतिकौसत्कार्येसाङ्ख्यकापिलौ॥

मीमांसा। स्त्री॰ वेदविचारणे॥ विचारणायाम्॥ साद्विधा॰ पूर्वमीमांसा॰ उत्तरमीमांसाचेतिभेदात्। तत्रपूर्वमीमांसाद्वादशाध्यायात्मिका॰ जैमिनिप्रणीतावेदादिकर्मकाण्डनिरूपिका। अस्याप्रकाशितानि लोकव्यवहारनियमार्थंमनुयाज्ञवल्क्यादिभिर्बहूनिधर्म्मशास्त्राणिकृतानि॥ उत्तरमीमांसातुचतुरध्यायात्मिकावेदव्यासप्रणीता॰ ब्रह्मनिरूपिकावेदांतशास्त्रत्वेनप्रसिद्धा॥ धर्मेप्रमीयमाणेहिवेदेनकरणात्मना। इतिकर्त्तव्यताभागंमीमांसापूरयिष्यति॥ प्रमाणादयः प्रसङ्गान्ताद्वादशपदार्थाः क्रमाद्द्वादशानामध्यायानांविषयाः। यथा। धर्म्मोद्वादशलक्षण्याव्युत्पाद्यस्तत्रलक्षणैः। प्रमाणभेदशेषत्वप्रयुक्तिक्रमसंज्ञकाः। अधिकारोतिदेशश्चसामान्येनविशेषतः। ऊहोबाधश्चतन्त्रञ्चप्रसङ्गश्चोदितः क्रमात्॥ द्वादशाध्यायोपेतस्यशास्त्रस्यधर्मोविषयः। प्रमाणादयोऽध्यायानांविषयाः तत्रप्रथमाध्यायेविध्यर्थवादादिरूपंधर्मप्रमाणंनिरूपितम्। १। द्वितीयेयागदानादिकर्मभेदः। तृतीयेप्रयाजादीनांदर्शपूर्णमासार्थत्वेनतच्छेषत्वम्। चतुर्थेगोदोहनस्यपुरुषार्थत्वप्रयुक्त्यानुष्ठानंक्रत्वर्थत्वप्रयुक्त्यैवमादयः। पञ्चमेक्रमनियतिविधेयत्वादयः। षष्ठेकर्त्तुरधिकारोनाम्नादेरित्यादयः। सप्तमेसमानमितरच्छ्येनेनेत्यादिप्र

ख्यस्य चनेनाग्निहोत्रादिनाम्नानुमितवचनेन च सामान्यतोतिदेशः। अष्टमे सौर्यं चरुं निर्वपेदित्यत्र निवापस्तद्धितेन देवतानिर्द्देशः॰ एकदेशतत्त्वमौषधद्रव्यकत्वमित्यादिलिङ्गैराग्नेयपुरोडाशेतिकर्त्तव्यतानां न्यस्य स्थैवमादिर्विशेषतोतिदेशः। नवमे प्रकृतावग्नये जुष्टं निर्वपामीति पठिते मन्त्रे॰ विकृतौ सौर्ये चरावग्निपदपरित्यागेन सूर्यपदप्रक्षेपे सूर्याय जुष्टं निर्वपामीत्येवमादिरूहः। दशमे कृष्णलेषु चोदकप्राप्तस्यावघातस्य वितुषीकरणासम्भवेन लोप इत्येवमादिर्बाधः। एकादशे बहूनामाग्नेयादीनां प्रधानानां सकृदनुष्ठितेन प्रयाजाद्यङ्गेनोपकार इत्यादितन्त्रम्। द्वादशे प्रधानस्य पशोरुपकारायानुष्ठितेन प्रयाजाद्यङ्गेन पश्वङ्गपुरोडाशेप्युपकार इत्यादिप्रसङ्गः॥ विस्तरः शास्त्रे द्रष्टव्यः॥

मीमांस्यः। त्रि॰ विचार्य्ये॥

मीरः। पुं॰ समुद्रे। पानीये॥ सीमनि॥ पर्वतैकभागे॥ मिनोति। डुमिञ् प्रक्षेपणे। शुसिचिमीनां दीर्घश्चेति क्रन्॥ म्लेच्छजातिभेदे॥ यथा। पञ्चखानाः सप्तमीरा नवशाहा महाबलाः॥

मीलनम्। न॰ पक्ष्मभिरावरणे॥ अलङ्कारविशेषे॥ मीलनं वस्तुना यत्र वस्त्वन्तरनिगूहनम्॥

मीलितः। त्रि॰ अप्रफुल्ले। सङ्कुचिते॥ निद्रायां मुद्रिते॥ न॰ अलङ्कारविशेषे॥ यथा। समेन लक्ष्मणा वस्तु वस्तुना यन्निगूह्यते। निजेनागन्तुना वापि तन्मीलितमिति स्मृतम्॥ सहजमागन्तुकं वा किमपि साधारणं यल्लक्षणं तद्द्वारेण किञ्चित्केनचिद्वस्तुस्थित्यैव बलीयस्तया तिरोधीयते तन्मीलितमिति द्विधा स्मरन्ति। क्रमेणोदाहरणम्। अपाङ्गतरले दृशौ मधुरवक्रवर्णा गिरो विलासभरमन्थरा गतिरतीवकान्तं मुखम्। इति स्फुरितमङ्गके मृगदृशः स्वतो लीलया तदत्र न मदोदयः कृतपदोपि संलक्ष्यते। अत्र हृद्यतरलतादिकमङ्गस्य लिङ्गं स्वाभाविकं साधारणञ्च मदोदयेन तत्राप्येतस्य दर्शनात्॥ ये कन्दरासु निवसन्ति सदा हिमाद्रेस्त्वत्पातशङ्कितधियो विवशा द्विषस्ते। अप्यङ्गमुत्पुलकमुद्वहतां सकम्पं तेषामहो बत भियां न बुधोप्यभिज्ञः॥ अत्र तु सामर्थ्यादवसितस्य शैत्यस्यागन्तुकत्वात्तत्प्रभवयोरपि कम्पपुलकयोस्ताद्रूप्यम्॰ समानताभयेष्वपि तयोरुपलक्षितत्वात्

मीवा। पुं॰ वायौ॥ उदरकृमौ॥ मीवति। मीव हिंसायाम्। शेवयह्वजिह्वाग्रीवाप्वामीवाः॰ [illegible]

क्षीजिपासितः ॥

मीवरः । त्रि० हिंस्रे ॥ मीनाति । मीञ्० । छित्वरछत्वरेत्यादिना ष्वरच् ॥

मुः । पुं० बन्धने ॥ महेशे ॥

मुकुः । पुं० मुक्तौ ॥

मुकुटम् । न० शिरोभूषणे । किरीटे ॥ मङ्कतेऽनेनवा । मकिमण्डने । बाहुलकादुटप्रत्ययोधातोरतउच्च ॥

मुकुटी । स्त्री० अङ्गुलिमोटने ॥

मुकुटेश्वरी । स्त्री० मार्कोटस्थानस्थायांदेव्याम् ॥

मुकुन्दः । पुं० विष्णौ । गरुडध्वजे ॥ मुकुमव्ययं मोक्षनिर्वाणमोक्षवाचकम् । तद्ददातिचयोदेवोमुकुन्दस्तेनकीर्त्तितः ॥ ब्र० वै० पु० निधिप्रभेदे ॥ रत्नविशेषे ॥ पारदे ॥ कुन्दुरौ ॥ मुक्तिंददाति । आतोनुपसर्गेकः । पृषोदरादिः ॥

मुकुन्दकः । पुं० षष्टिकव्रीहौ ॥ षष्टिकः शतपुष्पश्चप्रमोदकमुकुन्दकौ । महाषष्टिकइत्याद्याः षष्टिकाः समुदाहृताः ॥

मुकुन्दुः । पुं० कुन्दुरौ ॥

मुकुम् । अ० निर्वाणे ॥ भक्तिरसे ॥ प्रेमणि ॥

मुकुरः । पुं० आदर्शे । दर्पणे ॥ बकुलद्रुमे ॥ कुलालदण्डे ॥ कोरके ॥ मुञ्चतिज्योतिः । मुच्लृ० । बाहुलकादुरच् ॥ यद्वा । मङ्कते मकि० । मकुरदर्दुरावित्युरच् । नलोपश्च । बाहुलकात्पक्षे धातोरुपधाया उकारश्च ॥

मुकुलः । पुं० न० ईषद्विकासोन्मुखकलिकायाम् । कुड्मले । मुञ्चति कलिकात्वम् । मुच्लृमोक्षणे । बाहुलकादुलक् ॥ आत्मनि ॥ शरीरे ॥

मुकुलितः । त्रि० निमीलिते ॥

मुकूलकः । पुं० दन्तिहस्ते । निकुम्भे ॥ मङ्कते । मकि० । पिष्लादित्वादूलच् । स्वार्थेकन् । आगमशासनस्यानित्यत्वान्ननुम् । पृषोदरादिः ॥

मुक्तः । त्रि० मोचिते ॥ उत्सृष्टे । त्यक्ते व्यपगतपाशे । विमुक्तमोहादिबन्धने । असक्तोऽद्विषन्मुक्तः ॥ निवृत्ताविद्ये । कर्त्तृत्वभोक्तृत्वाद्यध्यासशून्ये । कल्पितवियदादिप्रपञ्चनिरासाधिष्ठाने ॥ अस्यलक्षणमपियथा । कपालं वृक्षमूलानिकुचेलमसहायता । समताचैवसर्वस्मिन्नेतन्मुक्तस्यलक्षणम् ॥ अस्यनमस्काराभावोभगवत्पूज्यपादैर्दर्शितोयथा । नामादिभ्यः परेभूम्नि स्वाराज्ये चेत्स्थितोऽद्वये । प्रणमेत्कन्तदात्मज्ञोनकार्यं कर्म्मं वात ईतिविश्वायनामरूपाणिनित्ये ब्रह्म

णिनिश्चले। परिनिश्चिततत्त्वोयः समुक्तः कर्मबन्धनात्॥ नमुक्तिर्जपनाद्धोमादुपवासशतैरपि। ब्रह्मैवाहमितिज्ञात्वामुक्तोभवतिदेहभृत्॥ आत्मासाक्षीविभुः पूर्णः सत्योऽद्वैतः परात्परः। देहस्थोपिनदेहस्थोज्ञात्वैवंमुक्तिभाग्भवेत् बालक्रीडनवत्सर्वंरूपनामादिकल्पनम्। विहायब्रह्मनिष्ठोयः समुक्तोनात्रसंशयइतिश्रीमहानिर्वाणतन्त्रेकुलार्थवर्सतौचतुर्द्दशोल्लासः॥ मुच्यतेस्म। मुच्लृ०। क्तः॥

मुक्तकञ्चुकः। पुं० निर्मुक्ते। अचिरत्यक्तनिर्मोकेसर्पे॥ मुक्तः कञ्चुकोयेन॥

मुक्तचक्षुः। पुं० सिंहे॥ त्रि० मुक्तनेत्रे॥

मुक्तबन्धनः। त्रि० त्यक्ताभिमाने॥ त्यक्तपाशे॥ मुक्तंबन्धनंयेनयस्यवा॥

मुक्तरसा। स्त्री० रास्नायाम्॥ त्रि० त्यक्तरसे॥

मुक्तसङ्गः। त्रि० त्यक्तफलाभिसन्धौ॥

मुक्तस्वापः। त्रि० त्यक्तनिद्रे॥

मुक्ता। स्त्री० मौक्तिके। इन्दुरत्ने। शौक्तिके। मोती० हि० भा० प्र० रत्ने॥ मुच्यतेस्म। मुच्लृ०। क्तः॥ व्यपगतपाशायाम्॥ पुंश्चल्याम्॥

मुक्ताकलापः। पुं० मुक्ताहारे॥

मुक्तागारम्। न० शुक्त्याम्॥ मुक्ताया अगारम्॥

मुक्तागारा। स्त्री० पुंश्चल्याम्॥ मुक्तंत्यक्तमगारंययासा॥

मुक्तापुष्पः। पुं० कुन्दवृक्षे॥ मुक्तेवपुष्पाण्यस्य॥

मुक्ताप्रसूः। स्त्री० शुक्तौ॥ मुक्तायाः प्रसूः॥

मुक्ताप्रालम्बः। पुं० मुक्ताहारे॥

मुक्ताफलम्। न० घनसारे। कर्पूरे॥ लवलीफले मौक्तिके॥ गजेन्द्रजीमूतवराहशङ्खमत्स्याहिशुक्त्युद्भववेणुजानि। मुक्ताफलानिप्रथितानिलोकेतेषान्तुशुक्त्युद्भवमेवभूरि॥ विशेषोन्यत्रगरुडपुराणादौद्रष्टव्यः। अथवाराह्युक्तंलक्षणादिकंयथा। द्विपभुजगशुक्तिशङ्खाभ्रवेणुतिमिसूकरप्रसूतानि। मुक्ताफलानितेषांबहुसाधुचशुक्तिजंभवति॥ सिंहलकपारलौकिकसौराष्ट्रिकताम्रपर्णिपारशवाः। कौवेर्यपाण्ड्यवाटकहैमकइत्याकरास्त्वष्टौ॥ बहुसंस्थानाः स्निग्धाहंसाभाः सिंहलाकराः स्थूलाः। ईषत्ताम्राः श्वेतास्तमोवियुक्ताश्चताम्राख्याः॥ कृष्णाः श्वेताः पीताः सशर्कराः पारलौकिकाविषमाः। नस्थूलानात्यल्पानवनीतनिभाश्चसौराष्ट्राः॥ ज्योतिष्मन्तः शुभ्रागुरवोऽतिमहागुणाश्चपारशवाः

लघुवर्णं दधिनिभं बृहद्दृढसंस्थानमपि हैमम् ॥ विषमं कृष्णश्वेतं लघु कौवेयं प्रमाणतेजोवत् । निम्बफलत्रिपुटधान्यकचूर्णाः स्युः पाण्ड्यवाटभवाः ॥ ६ ॥ एतेषां विशेषमाह । अतसीकुसुमश्यामं वैष्णवमैन्द्रं शशाङ्कसंकाशम् । हरितालनिभं वारुणमसितं यमदैवतं भवति ॥ परिणतदाडिमगुटिकागुञ्जाताम्रञ्च वायुदैवत्यम् । निर्धूमानलकमलप्रभञ्च विज्ञेयमाग्नेयम् ॥ ८ ॥ एतेषां मूल्यपरिज्ञानार्थमाह । माषकचतुष्टयधृतस्यैकस्य शताहता द्विपञ्चाशत् । कार्षापणा निगदिता मूल्यं तेजोगुणयुतस्य ॥ माषकदलहान्यातस्त्रिंशद्विंशतिस्त्रयोदश च । अष्टौ शतानि च शतत्रयं त्रिपञ्चाशता सहितम् ॥ पञ्चत्रिंशच्छतमिति ॥ चत्वारः कृष्णला नवतिमूल्याः । सार्द्धास्तिस्रो गुञ्जाः सप्ततिमूल्याः शतरूपम् । गुञ्जात्रयस्य मूल्यं पञ्चाशद्रूपका गुणयुतस्य । रूपकपञ्चत्रिंशत्त्रयस्य गुञ्जार्धहीनस्य ॥ १२ अन्यन्मूल्यपरिज्ञानमाह । पलदशभागो धरणं तद्यदि मुक्तास्त्रयोदश सरूपाः । त्रिशती सपञ्चविंशा रूपकसङ्ख्याकृतं मूल्यम् ॥ षोडशकस्य द्विशती विंशतिरूपस्य सप्ततिः सप्तमा । यः पञ्चविंशतिधृतस्तस्य शतं त्रिंशता सहितम् ॥ त्रिंशतिसप्ततिमूल्यं चत्वारिंशच्छतार्धमूल्यञ्च । षष्टिः पञ्चोनात्राधरणं पञ्चाष्टकं मूल्यम् ॥ मुक्ताशीत्यात्रिंशच्छतस्य सापञ्चरूपकत्रिहीना । द्विचतुष्पञ्चशताद्वादशषट्पञ्चकत्रितयम् ॥ १६ ॥ अथ त्रयोदशाद्यानां धरणानां संज्ञार्थमाह । पिक्का० पिच्चार्घार्द्धखसिक्था त्रयोदशाद्यानाम् । संज्ञाः परतो निगराश्चूर्णाश्चाशीतिपूर्वेषाम् ॥ १७ ॥ एताश्चाकरस्थाने व्यवहारार्थमुपयुज्यन्ते ॥ अथैतेषां मूल्यपरिज्ञानार्थमाह । एतद्गुणयुक्तानां धरणधृतानां प्रकीर्तितं मूल्यम् । परिकल्प्यमन्तराले हीनगुणानां व्ययः कार्यः ॥ कृष्णश्वेतकपीतकताम्राणामीषदपि च विषमाणाम् । त्र्यंशोनं विषमपीतयोश्च षड्भागदलहीनम् ॥ १८ ॥ गजमुक्ताफललक्षणमाह । ऐरावतकुलजानां पुष्यश्रवणेन्दुसूर्यदिवसेषु । ये चोत्तरायणभवा ग्रहणे चेन्दोश्च भद्रभाः ॥ तेषां किल जायन्ते मुक्ताः कुम्भेषु सरदकोशेषु । बहवो बृहत्प्रमाणा बहुसंस्थानाः प्रभायुक्ताः ॥ नैषामर्घः कार्यो न च वेधोऽतीव ताः प्रभायुक्ताः । सुतविजयारोग्यकरा महापवित्रा धृता राज्ञाम् ॥ २ ॥ अथ वाराहतिमिङ्गिलभवम् । दंष्ट्रामूले शशि

कान्तिसप्रभं बहुगुणञ्च नराणाम् । तिमिजं मत्स्याक्षिनिभं हृद्यम्पवित्रं विजयदञ्च ॥ २३ । मेघसम्भूतस्य मुक्ताफलस्य लक्षणम् ॥ वर्षोपलवज्जातं वायुस्कन्धाच्च सप्तमाद्भ्रष्टम् । ह्रियते किल खाद्दिव्यैस्तडित्प्रभं मेघसम्भूतम् ॥ २४ ॥ अपिच । तक्षकवासुकिकुलजाः कामगमा येच पन्नगास्तेषाम् । स्निग्धा नीलद्युतयो भवन्ति मुक्ताः फणप्रान्ते ॥ शस्तेऽवनिप्रदेशे रजतमये भाजने स्थिते च यदि । वर्षति देवोऽकस्मात्तज्ज्ञेयं नागसम्भूतं ॥ अपहरति विषमलक्ष्मीं क्षपयति शत्रून्यशो विकाशयति । भौजङ्गं नृपतीनां धृतमकृतार्घं विजयदञ्च ॥ २७ ॥ वेणुशङ्खोद्भवस्य लक्षणमाह । कर्पूरस्फटिकनिभं चिपिटं विषमञ्च वेणुजं ज्ञेयम् । शङ्खोद्भवं शशिनिभं वृत्तं भ्राजिष्णु रुचिरञ्च ॥ २८ ॥ एतेषां दिभाषाद्यानामर्घमाह । शङ्खतिमिवेणुवारणवराहभुजगाभ्रकाण्यवेध्यानि । अमितगुणत्वाच्चैषामर्घः शास्त्रे न निर्दिष्टः ॥ २९ ॥ एतेषां प्रशंसार्थमाह । एतानि सर्वाणि महागुणानि सुतार्थसौभाग्ययशस्कराणि । रुक्शोकहर्तॄणि च पार्थिवानां मुक्ताफलानीप्सितकामदानि ॥ ३० ॥ मुक्तारचितानामाभरणानां संज्ञा चाह । सुरभूषणं लतानां सहस्रमष्टोत्तरं चतुर्हस्तम् । इन्द्रच्छन्दो नाम्ना विजयच्छन्दस्तदर्द्धेन ॥ शतमष्टयुतं हारो देवच्छन्दो ह्यशीतिरेकयुता । अष्टाष्टकोऽर्द्धहारो रश्मिकलापश्च नवषट्काः ॥ द्वात्रिंशता तु गुच्छो विंशत्या कीर्त्तितोऽर्द्धगुच्छाख्यः षोडशभिर्माणवको द्वादशभिश्चार्द्धमाणवकः । मन्दरसंज्ञोऽष्टाभिः पञ्चलता हारफलकमित्युक्तम् सप्ताविंशतिमुक्ता हस्तो नक्षत्रमालेति ॥ अन्तरमणिसंयुक्ता मणिसोपानं सुवर्णगुलिकैर्वा । तरलकमणिमध्यगता विज्ञेयं चाटुकारमिति एकावली नाम यथेष्टसंख्या हस्तप्रमाणा मणिविप्रयुक्ता । संयोजिता या मणिना तु मध्ये यष्टीति सा भूषणविद्भिरुक्ता ॥ ३६ ॥ इति वाराह्यां संहितायां ७८ अध्यायः ॥ बोपदेवकृते ग्रन्थविशेषे ॥

मुक्तामुक्तः । त्रि० क्षिप्ताक्षिप्ते ॥ यथाप्रयोगेऽस्त्रे शस्त्रप्रायो वर्त्तते ॥

मुक्तामोदकः । पुं० मोतीचूर० मोती लाड़ु इति ख्याते ॥ मुद्गानां धूमसीं सम्यग्घोलयेन्निर्म्मलाम्बुना । घटाहस्तघृतस्योर्द्ध्वं झर्झरं स्थापयेत्ततः ॥ धूमसीं तु द्रवीभूतां प्रक्षिपेत्झर्झरोपरि । पतन्ति विन्दवस्तस्मात्सुपक्वांस्तान्समुद्धरेत् । सि

तापःकिनसंयोज्यकुर्याद्युक्त्यातुमोदकान् । लघुर्ग्राहीत्रिदोषघ्नः स्वादुः शीतोरुचिप्रदः चक्षुष्यो ज्वरहृद्बल्यस्तर्पणो मुद्गमोदकः ॥

मुक्तालता । स्त्री॰ मुक्ताहारे ॥

मुक्तावली । स्त्री॰ मुक्तामालायाम् मुक्तानामावलीदीर्घा पङ्क्तिः ॥

मुक्तास्फोटः । पुं॰ शुक्तौ । मुक्तोत्पादिकायांशुक्तौ ॥ मुक्ताः स्फुटन्त्यत्रस्फुट॰ । हलश्चेतिघञ् ॥

मुक्तास्फोटा । स्त्री॰ शुक्तौ ॥

मुक्तिः । स्त्री॰ कैवल्ये । निर्वाणे । श्रेयसि । निःश्रेयसे । अमृते । मोक्षे । अपवर्गे । स्वरूपावस्थाने । अज्ञाननिवृत्तिलक्षणायांसंसिद्धौ ॥ मुक्तौतमोतिरेकेणनान्तरायैर्न्युच्यते । यतोतोऽज्ञानविध्वस्तौमुक्तःसन्नेवमुच्यते ॥ साचपुण्यैर्विनानलभ्यतइत्याहुराचार्याः यथा । जन्तूनांनरजन्मदुर्लभमतःपुंस्त्वंततोविप्रतातस्माद्वैदिकधर्ममार्गपरताविद्वत्त्वमस्मात्परम् । आत्मानात्मविवेचनंस्वनुभवोब्रह्मात्मनासंस्थितिर्मुक्तिर्नोशतकोटिजन्मसुकृतैःपुण्यैर्विनालभ्यतेइति ॥ मोचनम् । मुच्लृमोचने । भावेक्तिन् ॥ मुक्तिःपञ्चविधेतिपौराणिकाः । यथा सालोक्यंचापिसारूप्यंसार्ष्ट्यंसायुज्यमेवच । कैवल्यंचेतितांविद्धिमुक्तिंराघवपञ्चधां ॥ अपिच । सार्ष्टिसारूप्यसालोक्यसामीप्यैकत्वमप्युत । दीयमानंनगृह्णन्तिविनामत्सेवनंजनाः ॥ इतिभागवताः ॥ मुक्तिस्तुद्विविधासाध्वीश्रुत्युक्तासर्वसम्मता । निर्वाणपददात्रीचहरिभक्तिप्रदानृणाम् ॥ हरिभक्तिस्वरूपांचमुक्तिंवाञ्छन्तिवैष्णवाः । अन्येनिर्वाणरूपांचमुक्तिमिच्छन्तिसाधवः । इ॰ब्र॰वै॰पुं॰ ॥ आत्यन्तिकदुःखनिवृत्तिरितिनैयायिकाः ॥ प्रकृतिपुरुषयोर्विवेकदर्शनात्मुक्तिरितिसाङ्ख्याः ॥ प्रकृतावुपरतायांपुरुषस्वरूपेणावस्थानंमुक्तिरितिसाङ्ख्यसिद्धान्तः ॥

मुक्तिदः । त्रि॰ कैवल्यप्रदे ।

मुक्तिदा । स्त्री॰ गुरुवाचि ॥

मुक्तिभाक् । त्रि॰ मुमुक्षौ । मुक्ताधिकारिणि ॥ ब्रह्मज्ञानादृतेदैविककर्मसन्न्यसनंविना कुर्वन्कल्पशतंकर्मनभवेन्मुक्तिभाग्जनः ॥

मुक्तिमण्डपः । पुं॰ काश्यांविश्वेश्वरस्यदक्षिणपार्श्वस्थमण्डपे ॥ यथा । निमेषमात्रंस्थितचित्तवृत्तास्तिष्ठन्तियेदक्षिणमण्डपेच । अनन्यभावाअपिगाढमासानतेपुनर्गर्भदशामुपासते ॥

मुक्तिमुक्तः । पुं॰ गन्धद्रव्यविशेषे । तुरुष्के । सिह्लके । सिलारस॰लोबा

न॰ दू॰ भा॰ प्र॰ ॥

मुक्तियुक्तिः । स्त्री॰ मुक्तिबोधनप्रकारे ॥

मुखः । पुं॰ ऋषौ । सक्तुचे । वङ्गल्॰ दू॰ भा॰ ॥

मुखम् । न॰ शरीरावयवविशेषे । वक्त्रे । आस्ये । वदने । तुण्डे । आनने । लपने ॥ तस्य स्वरूपं यथा । ओष्ठौ च दन्तमूलानि दन्ता जिह्वा च तालु च । गलो गलादि सकलं सप्ताङ्गं मुखमुच्यते ॥ कवयस्तु ललाटादि चिबुकान्तसमुदाये प्रयुञ्जते ॥ निर्गमे । निःसरणे । गृहस्य निर्गमनप्रवेशनयोर्वर्त्मनि ॥ प्रारम्भे ॥ उपाये ॥ नाटकादेः सन्धिविशेषे ॥ शब्दे ॥ त्रि॰ श्रेष्ठे ॥ खन्यते । खनु अवदारणे । डिल् खनेर्मुट् चोदात्तश्चेत्यच्॰ आदेर्मुडागमः ॥

मुखकमलम् । न॰ वदनारविन्दे ॥ मुखं कमलमिव । उपमितसमासः ॥

मुखगन्धः । पुं॰ मुखामोदे ॥

मुखगन्धकः । पुं॰ पलाण्डौ ॥

मुखघण्टा । स्त्री॰ हुलहुल्याम् । मङ्गलकर्मणि स्त्रीणां मुखध्वनिविशेषे । उलूली । हुलु॰ दू॰ गौ॰ भा॰ ॥

मुखचपला । स्त्री॰ आर्याप्रभेदे । आद्यं दलं समस्तं भजेत लक्ष्म चपलागतं यस्याः । शेषे पूर्वजलक्ष्मा मुखचपलोदिता मुनिना ॥ यथा । मन्दस्मितवस्तुकस्त्वं दृष्टं न ते प्रियमगच्छत चैव । यत्र भवति ते रागः कापि जगादेति मुखचपला ॥

मुखचीरी । स्त्री॰ रसनायाम् । जिह्वायां ॥

मुखतोयः । त्रि॰ मुखसोनामादौ ॥ आद्यादित्वात्तसौ॰ मुखपार्श्वंतसीर्लोपश्चेति छः ॥

मुखदूषणः । पुं॰ पलाण्डौ ॥

मुखधावनम् । न॰ आस्यप्रलापने ॥ पटोलनिम्बजम्ब्वाम्रमालतीनवपल्लवैः । पञ्चपल्लवः श्रेष्ठः कषाये मुखधावने ॥

मुखधौता । स्त्री॰ ब्राह्मणयष्टिकायाम् ॥

मुखमरीचकः । पुं॰ चलसे ॥

मुखपूरणम् । न॰ गण्डूषे ॥

मुखप्रियः । पुं॰ ऐरावते । नागरङ्गे ॥

मुखभूषणम् । न॰ ताम्बूले ॥

मुखमण्डनकः । पुं॰ तिलकवृक्षे । त्रि॰ आस्यभूषणे ॥

मुखामोदः । पुं॰ शोभाञ्जने ॥

मुखयन्त्रणम् । न॰ कविकायाम् । खलीने ॥

मुखयोनिः । पुं॰ आसेक्ये ॥

मुखरः । त्रि॰ दुर्मुखे । अबद्धमुखे । अप्रियवादिनि ॥ निन्दितं मुखमस्य । रप्रकरणे खमुखकुञ्जेभ्य उपसंख्यानम् । मुखशब्दोपलक्ष

अयावचनपरः ॥ निरन्तरभाषिणि ॥ मुखं वागस्यास्ति । पूर्ववद्रः ॥ शब्दायमाने ॥ यथा । मुखरशृङ्खलकर्षिपद्गति ॥ पुं० काके ॥ अग्रे ।

मुखरता । स्त्री० वाचालतायाम् ॥ भावे तल् ॥

मुखरिका । स्त्री० वचनी ॥

मुखरितः । त्रि० कीर्त्तिते ॥ प्रकटिते ॥ यथा । सम्मुखरितम् ॥

मुखरोगः । पुं० वक्त्रामये ॥ मुखरोगाणां निदानं यथा । अनूपपिशितक्षीरदधिमाषादिसेवनात् । मुखमध्ये गदान्कुर्युः क्रुद्धा दोषाः कफोत्तराः ॥ तेषां सङ्ख्या यथा । स्युरष्टावोष्ठयोर्दन्तमूलेषु दशषट् तथा । दन्तेष्वष्टौ रसनायां पञ्च स्युर्नव तालुनि । कण्ठे त्वष्टादश प्रोक्तास्त्रयः सर्वसराः स्मृताः । एवं मुखामयाः सर्वे सप्तषष्टिर्मता बुधैः ॥ तण्डुलीयकगोक्षुरमूलं पीतं पयोन्वितम् । कामलादिहरं प्रोक्तं मुखरोगहरं तथा । शुष्कमूलकशुण्ठीनां घाटीशिम्बुलमागरम् । शुष्कं चतुर्गुणं दद्यात्तैलमेतैर्विपाचयेत् ॥ बाधिर्यकर्णशूलञ्च पूयस्रावञ्च कर्णयोः । पूरणादस्य तैलस्य कृमयः कर्णयोः स्थिताः ॥ क्षिप्रं विनाशमायान्ति समाङ्कलतशेखर नारते ममिदं श्रेष्ठं मुखदन्तामयापहम् ॥

मुखलाङ्गलः । पुं० शूकरे । कोले । भूदारे ॥ मुखं लाङ्गलं यस्य ॥

मुखवल्लभः । पुं० दाडिमवृक्षे ॥ त्रि० मुखप्रिये ॥

मुखवाचिका । स्त्री० अम्बष्ठायाम् ॥

मुखवाद्यम् । न० वक्रनालवाद्ये । वांकइति गौ० भाषाप्रसिद्धे ॥ मुखस्य मुखेन च वाद्ये ॥

मुखवासः । पुं० गन्धतृणे ॥

मुखवासनः । पुं० मुखसद्गन्धकारकद्रव्ये । आमोदिनि ॥ मुखं वासयति । वस० । नन्द्यादित्वाल्ल्युः ॥

मुखविलुण्ठिका । स्त्री० अजायाम् । छाग्याम् ॥

मुखविष्ठा । स्त्री० तैलपायिकायाम् ॥

मुखशफः । पुं० दुर्मुखे ॥

मुखशुद्धिः । स्त्री० वक्त्रशोधने ॥ यथा । अभावे दन्तकाष्ठानां प्रतिषिद्धदिने तथा । अपां द्वादशगण्डूषैर्मुखशुद्धिर्विधीयते ॥

मुखशोधनः । पुं० कटुरसे ॥ न० त्वचे ॥

मुखशोधी । स्त्री० जम्बीरे ॥

मुखष्ठीलः । त्रि० दुर्मुखे ॥

मुखसम्भवः । पुं० ब्राह्मणे ॥ मुखात्सम्भवोऽस्य ॥

मुखसिद्ध : । पुं॰ मुखकर्म्मणिसिद्धे पुष्ठ ॥ यथोक्तं रैवतोत्तरे । स्फुराधरोष्ठसितदन्तलाभिरामफूत्कारवायुपदमुन्नतकन्धराग्रम् । नीत्वोपकुञ्चितमुखेनवलीहसाम्यमष्टं चतुष्कसमयेमुखसिद्धिमाहुरिति ॥

मुखसुरम् । न॰ तालव्याम् । अधरासवे । ताडी॰ हू॰ प्रसिद्धमद्ये ॥ गण्डूषमद्ये ॥ मुखस्यसुरा । विभाषासेनासुरेतिक्लीवता ॥

मुखस्राव : । पुं॰ लालायाम् । लाल॰ हू॰ भा॰ ॥

मुखाग्नि : । पुं॰ दावाग्नौ ॥

मुखामय : । पुं॰ मुखरोगे ॥

मुखार्जक : । पुं॰ अर्जके । श्वेतपर्णासे ॥

मुखास्त्र : । पुं॰ कर्कटे ॥

मुखाल्का । स्त्री॰ दावाग्नौ । भूतस्वार्याम्

मुख्य : । पुं॰ आद्यविधौ । शास्त्रोक्तप्रथमकल्पे ॥ यथा । व्रीहिभिर्यजेत । श्रुतिमात्रे यवशास्त्रतादर्थ्यं मवसीयते । तं मुख्यमर्थं मन्यन्ते । त्रि॰ श्रेष्ठे । वरे ॥ प्रधाने ॥ मुखमिव । शाखादित्वाद्य : ॥ मुखोत्पन्ने ॥ मुखेभव : । दिगादित्वात् ॥

मुख्यक्रम : पुं॰ प्रमाणविशेषे । प्रधानक्रमेणयोऽङ्गानांक्रम : समुख्यक्रमः येनहिक्रमेणप्रधानानिक्रियन्ते तेनैवक्रमेण • तेषामङ्गान्यनुष्ठीयन्ते • तदासर्वेषामङ्गानांस्वै : स्वै : प्रधानैस्तुल्यं व्यवधानंभवति । व्युत्क्रमेणानुष्ठानेकेषाञ्चिदङ्गानांस्वै : प्रधानैरत्यन्तमव्यवधानम् • केषाञ्चिदत्यन्तं व्यवधानंस्यात् । तच्चायुक्तम् । प्रयोगविध्यवगतसाहित्यबाधापत्ते : । अत : प्रधानक्रमोप्यङ्गक्रमेहेतु : । अतएवप्रयाजशेषेणा दावाग्नेयहविषोऽभिघारणम् • पश्चादैन्द्रस्यदध्न : । आग्नेयैन्द्रयागयोः पौर्वापर्यात् । एवञ्चहविषोर्योरभिघारणयो : स्वस्वप्रधानेनतुल्यमेकान्तरितंव्यवधानम् । व्युत्क्रमेणाभिघारणे चाग्नेयहविरभिघारणाग्नेययागयोरत्यन्तमव्यवधानम् । ऐन्द्रदध्यभिघारणैन्द्रयागयोर्द्व्यन्तरितंव्यवधानं • तच्चायुक्तमित्युक्तमेव । सचमुख्यक्रम : पाठक्रमाद्दुर्बल : । मुख्यक्रमोहिप्रमाणान्तरसापेक्षप्रधानक्रमप्रतिपत्तिसापेक्षतयाविलम्बितप्रतिपत्तिक : । पाठक्रमस्तुनिरपेक्षत्वाऽध्यायपाठक्रममात्रसापेक्षतयानतथेतिबलवान् । प्रवृत्तिक्रमाच्चबलवान् । प्रवृत्तिक्रमेचबहूनामङ्गानांप्रधानविप्रकर्षात् । मुख्यक्रमेतुसन्निकर्षात् ॥

मुख्यसर्ग : । पुं॰ स्थावरसृष्टौ ॥ मु-

ख्यसर्गश्चतुर्थस्तु मुख्या वै स्थावरा : स्मृता इ० वराहपुराणात् ॥

मुख्यार्थ : । पुं० शब्दस्य श्रवणमात्राद्गम्येऽर्थे यथा । श्रुतिमात्रेण यत्रास्य तादर्थ्यमवसीयते । तं मुख्यमर्थं मन्यन्ते गौणं यत्नोपपादितम् ॥ प्रतिपाद्यार्थे ॥

मुगूह : । पुं० दात्यूहपक्षिणि ॥

मुग्ध : । पुं० भिक्षुकविशेषे ॥ यथा । सान्निध्ये विषयाणां यः समर्थोऽविकलेन्द्रिय : । सुप्तवद्वर्त्तते नित्यं भिक्षुर्मुग्ध : स उच्यते ॥ त्रि० रम्ये । सुन्दरे मूढे विवेकविकले विपर्यस्ते श्रुत्यर्थपरिशीलनविधुरे नवे

मुग्धा । स्त्री० नायिकाप्रभेदे उदययौवना मुग्धा लज्जाविजितमन्मथा । इ० लक्षणम्

मुचिर : । त्रि० दातरि ॥ मुञ्चति । मुच्लृ० । इषिमदिमुदीत्यादिना किरच् ॥ पुं० धर्म्मे ॥ वायौ । देवे ॥

मुचुकुन्द : । पुं० मान्धातृनृपते : पुत्रे ॥ पुष्पवृक्षविशेषे । कुचवृक्षे । चित्रके । प्रतिविष्णुके । मेचकुन्द-फूल इ० भा० । मुचुकुन्द : शिर : पीडापित्तास्रविषनाशन : ।

मुचुटी । स्त्री० मुष्ट्याम् । मुष्टौ । मुट्ठी इ० भाषा ॥

मुष्कक : । पुं० मुष्ककवृक्षे ॥

मुञ्ज : । पुं० तृणविशेषे । ब्राह्मण्ये । बाणे । स्थूलदर्भे । मूंज इ० भा० ॥ मुञ्जद्वयन्तु मधुरं तुवरं शिशिरं तथा । दाहतृष्णाविसर्पास्रमूत्रवस्त्यक्षिरोगजित् । दोषत्रयहरं वृष्यं मेखलासूपयुज्यते ॥ मुञ्जद्वयम्० मुञ्जभद्रमुञ्जौ ॥

मुञ्जकेशी । पुं० विष्णौ ॥

मुञ्जरम् । न० शालूके ॥

मुञ्जातक : । पुं० मुञ्जे ॥ पुष्पशाकप्रभेदे ॥

मुञ्जावट : । पुं० तीर्थविशेषे ॥ यत्र महादेवस्तिष्ठति ॥ तीर्थान्तरे ॥

मुण्ड : । पुं० दैत्यविशेषे राहुग्रहे ॥ मुण्डितसमस्तशिर : केशब्रह्मचारिविशेषे ॥ सशिखकेशश्मश्रुरहिते परिव्राजि ॥ नापिते । स्थाणुद्रौ पुं० न० मूर्द्धनि न० बोले ॥ मुण्डायसे ॥ त्रि० मुण्डिते ॥ मुण्डयते । मुण्डिखण्डने । घञ् ॥

मुण्डक : । पुं० नापिते ॥ न० मस्तके ॥ उपनिषद्विशेषे ।

मुण्डचणक : । पुं० कलाये ॥

मुण्डनम् । न० वपने । परिवापने । क्षौरे । केशच्छेदने ॥ मुण्डनञ्चोपवासश्च सर्वतीर्थेष्वयं विधि : । वर्ज्जयित्वा गयां गङ्गां विशालां विरजां तथा ॥ मुडि० । ल्युट् ॥

मुण्डफल : पुं० नारिकेलवृक्षे ॥

मुण्डाकाराणिफलानियस्यस : । मुण्डे फलानियस्यवा ॥

मुण्डमांसम् । न० मुण्डामिषे । तस्यपाकप्रकारो यथा । समग्रं विदहेन्मुण्डमग्निनास्थूलचेतिना । प्रक्षाल्यतत्सपानीयैर्लोमान्यपिच घर्षयेत् ॥ खण्डयित्वापचेत्तैले घृते वोपस्करान्विते ॥ मुण्डामिषं वातहरं स्निग्धं गुरुतरं स्मृतम् । पथ्योयं स्यहियम्मुण्डं तन्मांसैक गुणावहम् ॥

मुण्डशालि : । पुं० शालिप्रभेदे ।

मुण्डनवी । नि : शूके ॥

मुण्डा । स्त्री० मुण्डीरिकायाम् ॥ मुण्डितशिरस्कायांस्त्रियाम् ॥

मुण्डाख्या । स्त्री० महाश्रावणिकायां ॥

मुण्डायसम् । न० लौहे ॥

मुण्डितम् । न० लौहे ॥ त्रि० परिवापिते । मुण्डितमुण्डे ॥ मुण्डा वैस्म । मुडि० । क्त : ॥

मुण्डितिका । स्त्री० मुण्डीयाम् । कदम्बपुष्पायाम् ॥

मुण्डी । पुं० नापिते ॥ मुण्डं करोति । मुण्डमिश्रेतिणिच् । पश्चादित्वा णिनि : ॥ शृङ्गहीनेमृगविशेषे । योमृग : शृङ्गहीन : स्यात्समुण्डीतिनिगद्यते ॥ मुण्डीतुश्वरकासासघवश्वासापहोहिम : ॥

मुण्डिनिका । स्त्री० श्रावण्याम् । मुण्डीयाम् ॥

मुण्डी । स्त्री० मुण्डायाम् । गोरखमुण्डीतिख्यातौषधौ ॥ मुण्डीतिक्तकटु : पाकेवीर्योष्णामधुरालघु: । मेध्यागण्डापचीकृच्छ्रकृमियोन्यर्त्तिपाण्डुनुत् ॥ श्लीपदारुच्यपस्मारप्लीहमेहोगुदार्त्तिहृत् । महामुण्डीच मुण्डीवद्गुणैरुक्ता महर्षिभि : ॥

मुण्डीरिका । स्त्री० मुण्ड्याम् ॥

मुत्०द् । स्त्री० हर्षे ॥ मोदनम् । मुदहर्षे । सम्पदादित्वात्क्विप् ॥ ऋद्धिनामौषधौ ॥

मुदा । स्त्री० हर्षे । मुखे ॥

मुदित : । पुं० सप्तम्यांस्त्रियौ ॥ त्रि० आनन्दिते । हर्षिते ॥ विहारादिभि : सन्तुष्टे । मुद० । क्त : उदुपधादिति०वाकित् ॥ न० पालिङ्गनविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । नायिकयानायकस्यवामपार्श्वेउषित्वावामपादंतस्योरुद्वयमध्येस्थापयित्वोभौमिलित्वायदवस्थानमितिकामशास्त्रं ॥

मुदिता । स्त्री० हर्षे ॥ पुण्यक्रियेषु मुदितांभावयेत् । पुण्यवत्सुपुण्यानुमोदनेनहर्षं कुर्यात्०न तु विद्वेषं नचोपेक्षाम् ॥

मुदिर: । पुं० मेघे । वारिवाहे ॥ मोदतेऽनेन । मुद० । इषिमदिमुदो-

तिकिरच् ॥ कामुके ॥ भेके ॥

मुद्गः । पुं॰ शमीधान्यभेदे । सूपप्रधाने । रसोत्तमे । भुक्तिप्रदे । हयानन्दे ॥ मुद्गोरूक्षोलघुर्ग्राहीकफपित्तहरोहिमः । स्वादुरल्पानिलोनेत्र्योज्वरघ्नोवनजस्तथा ॥ कृष्णमुद्गो महामुद्गोहरितःपीतकस्तथा । श्वेतोरक्तश्चतेषान्तुपूर्वः पूर्वोलघुः स्मृतः ॥ सुश्रुतेनपुनः प्रोक्तोहरितः प्रवरोगुणैः । चरकादिभिरप्युक्तएषएवगुणाधिकः ॥ मुद्गस्यफलंमुद्गः । विल्वादिभ्योऽण् । तस्यफलपाकेतिलुपियुक्तवद्भावः ॥ यद्वा । मोदयति । मुद॰ । मुदिग्रोर्गग्गावितिगक् ॥

मुद्गपर्णी । स्त्री॰ वनमुद्गे । काकमुद्गायाम् । सहायाम् । सूर्पपर्ण्याम् ॥ मुद्गपर्णीहिमारूक्षातिक्तास्वादुश्शुक्रबला । चक्षुष्याक्षतशोथघ्नीग्राहिणीज्वरदाहनुत् ॥ दोषत्रयहरीलघ्वीग्रहण्यर्शोतिसारहृत् ॥ मुद्गः पर्णमस्याः । मुद्गशब्देनमुद्गपर्णसदृशंलक्ष्यते । पाककर्णेतिङीष् ॥

मुद्गभुक् । पुं॰ घोटके ॥

मुद्गभोजी । पुं॰ घोटके । अश्वे ॥

मुद्गमोदकः । पुं॰ मुक्तामोदके ॥

मुद्गरः । पुं॰ लोष्ठादिभेदने ॥ कर्मारद्रव्ये ॥ मोगरा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ पुष्पवृक्षविशेषे । गन्धसारे । सप्तपत्रे । मतिगन्धे । जनेष्टे । स्वनाम्नाप्रसिद्धे॰ पुष्पविशेषे । द्रुघणे ॥ कोरके ॥ न॰ मल्लिकाप्रभेदे ॥ गिरति । गॄनिगरणे । अच् । मुदोगरः ॥

मुद्गरकः । पुं॰ कर्मारद्रव्ये । कमरख इतिभाषा ॥

मुद्गलः । पुं॰ गोत्रकारकेमुनिविशेषे ॥ हर्यश्वराजपुत्रे ॥ न॰ रोहिषतृणे ॥

मुद्गवटकः । पुं॰ । मूंगवरा॰ इतिलोकप्रसिद्धे ॥ मुद्गानांवटकास्तक्रे मज्जितालघवोहिमाः । संस्कारजप्रभावेणत्रिदोषशमनाहिताः ॥

मुद्गवटिका । स्त्री॰ मुंगौडी इ॰ लोकप्रसिद्धवटिकायाम् ॥ मुद्गानांवटिकास्तद्वद्रचितासाधितास्तथा । पथ्यारुच्यास्ततोलघ्व्योमुद्गसूपगुणाः स्मृताः ॥ तद्वत्॰ माषवटीवत् ॥

मुद्गार्द्रकवटः । पुं॰ वटकविशेषे । मदेवरा॰ इ॰ भा॰ ॥ आदावडा॰ इ॰ यौ॰ भा॰ ॥ मुद्गपिष्ट्याविरचितान् वटकांस्तैलपाचितान् । हस्तेनचूर्णयेत्सम्यक्तस्मिंश्चूर्णेविनिक्षिपेत् । भृष्टंहिङ्ग्वार्द्रकंसूक्ष्मंमरिचंजीरकंतथा । निम्बूरसयवानीभ्यांयुक्त्यासर्वंविमिश्रयेत् ॥ मुद्गपिष्टींपचेत्सम्यक्स्थाल्यामास्तारकोपरि । तस्यास्तुगोलकान्कुर्यात्तन्मध्येपूरणंक्षिपेत् ॥ तैलेतान्गोलकान्पक्त्वाक्वाथितायांनिमज्जयेत् । गोम-

काः पाचकैः प्रोक्तास्ते स्वार्द्रकवटाश्चपि ॥ मुद्गार्द्रकवटारुच्या लघवोबलकारकाः । दीपनास्तर्पणापथ्या स्त्रिषु दोषेषु पूजिताः ॥

मुद्रा । स्त्री० प्रत्ययकारिण्याम् । छाप० इ० भाषाप्रसिद्धायाम् ॥ मोदतेऽनया । मुद० । स्फायितञ्चीति रक् ॥ चिन्हे ॥ पञ्चविधलिप्यन्तर्गतलिपिविशेषे । छापाअक्षरइति भा० प्र० ॥ यथोक्तं वाराहीतन्त्रे मुद्रालिपिः शिल्पलिपिर्लिपिर्लेखनिसम्भवा । गुण्डिकाघुणसम्भूतालिपयः पञ्चधास्मृताः ॥ एताभिर्लिपिभिर्व्याप्ताधरित्रीशुभदाहरेति ॥ मुण्डमालातन्त्रेपियथा । लेखन्यालिखितंविप्रैर्मुद्राभिरङ्कितञ्चयत् । शिल्पादिनिर्मितंयच्चपाठ्यंधार्यञ्चसर्वदा ॥ इ० ॥ लोकप्रसिद्धा० स्वर्णरौप्यमुद्रकयोः ॥ पुराणाद्युक्ता० शरीरेधारणीयेभगवतश्चायुधादिचिह्ने ॥ कृष्णायुधाङ्कितंदेहंगोपीचन्दनस्तत्त्वया । प्रयागादिषु तीर्थेषु स्वगत्वाकिंकरिष्यति ॥ यद्वायस्यप्रपश्ये तदेहंशङ्खादिचिह्नितं । तदातदाजगत्स्वामीतुष्टोहरतिघातकम् ॥ भवतेयस्यदेहेतुमहोरात्रंदिनेदिने । शङ्खचक्रगदापद्मंलिखितंसोऽच्युतः स्वयत् ॥ नारायणायुधैर्युक्तं कृत्वात्मानंकलौयुगे । कुरुतेपुण्यकर्माणिमेरुतुल्यानितस्यवै ॥ शङ्खादिनाङ्कितोभूत्वाश्राद्धंयः कुरुतेद्विजः । विधिहीनन्तुसम्पूर्णंपितॄणांस्वर्गयासमम् । यथाग्निर्दहतेकक्षंवायुनाप्रेरितोभृशम् । तथादहन्तिपापानि दृष्ट्वाकृष्णायुधानिवै ॥ देवताप्रीतिजनिकाङ्गुलिरचनायाम् ॥ मोदनात्सर्व्वदेवानांद्रावणात्पापसन्ततेः । तस्मात्मुद्रेतिसाख्यातासर्वकामार्थसाधनी ॥

मुद्राङ्कितः । त्रि० मुद्रिते । मुद्रया चिह्निते । मोहरकियो० इ० भा० प्र० ॥

मुद्रालिपिः । स्त्री० पञ्चधालिप्यन्तर्गतलिपिविशेषे । छापेकाअक्षर० इतिभाषा ॥

मुद्रिका । स्त्री० स्वर्णरूप्यादिनिर्म्मितमुद्रायाम् ॥

मुद्रितः । त्रि० अप्रफुल्ले । सङ्कुचिते । निद्राणे । मीलिते । मुद्रा० इ० भा० ॥ मुद्राङ्किते ॥

मुधा । अ० व्यर्थे ॥ मुह्यति । मुह वैचित्ये । काप्रत्ययः । पृषोदरादित्वात्ह्रस्वश्च ॥

मुनिः । पुं० वशिष्ठादौ ॥ वाचंयमे । मौनिनि ॥ ज्ञानातिशयवति ॥ मननशीले । विवेकिनि । सन्न्या

सिनि। परमार्थतत्त्वस्यमननान्मुनिरितिशास्त्रकृतांव्युत्पत्तेर्नेतरो जनः शास्त्रविदपितत्त्वज्ञानाभावात्। सदामननशीले।योजीवन्मुक्तामुनिः सहि। स्थितप्रज्ञादिभिः शब्दैर्मोक्षशास्त्रेषुवर्ण्यते ॥ दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः सुखेषुविगतस्पृहः। वीतरागभयक्रोधः स्थितधीर्मुनिरुच्यते ॥ मौनान्नमुनिर्भवतिनारण्यवसनान्मुनिः। स्वलक्षणन्तुयोवेदसमुनिः श्रेष्ठउच्यते ॥ अगस्त्ये ॥ बुधे ॥ मन्यते। मन ज्ञाने। मनेरुच्चतीन्० उपधाया उत्त्वञ्च। किदित्यनुवर्त्तनान्नगुणः ॥ वङ्कसेने। अगस्त्यद्रुमे ॥ अर्हति। पियाले। किंशुके ॥ दमनकवृक्षे ॥ सप्ताङ्के ॥

मुनिखर्ज्जूरिका। स्त्री० खर्जूरीप्रभेदे ॥

मुनिच्छदः। पुं० सप्तच्छदवृक्षे ॥

मुनितरुः। पुं वकवृक्षे ।

मुनिद्रुमः। पुं० वकपुष्पे। वङ्कसेने। अगस्तिया० दू० भा० प्र० वृक्षे ॥ श्योनाकवृक्षे ॥ मुनिसंज्ञकोद्रुमः। शाकपार्थिवादिः ॥

मुनिनिर्म्मितः। पुं० डिण्डिशे। डिंडसी० टिंडा० इ० प्र० फलशाके। मुनिनानिर्मितः ॥

मुनिपित्तलम्। न० ताम्रे ॥

मुनिपुत्रः। पुं० दमनकद्रुमे ॥ ऋषिसुते ॥

मुनिपुत्रकः। पुं० भद्रनामनि। खञ्जने ॥

मुनिपुष्पः। पुं० अगस्तिद्रुमे ॥ न० अगस्त्यपुष्पे ।

मुनिपूगः। पुं० रामपूगे। कामीने ॥

मुनिभेषजम्। न० आगस्त्यहरीतक्याम्। अगस्तिपथ्यायाम् ॥ लङ्घने ॥

मुनिव्रतः। त्रि० उपशान्ते ॥ मुनीनांव्रतमस्य ॥

मुनिसुव्रतः। पुं० सुव्रताख्ये बुद्धभेदे ॥

मुनिस्थानम्। न० आश्रमे ॥

मुनीन्द्रः। पुं० श्रीघने। बुद्धे। जिने ॥ मुनिषुइन्द्रः श्रेष्ठः ॥

मुन्यन्नम्। न० नीवारादौ ॥ मुनेर्वानप्रस्थस्य अन्नम् ॥

मुमुक्षुः। पुं० यतौ। संसारग्रन्थिभेदनैकृतप्रयत्ने। साधनचतुष्टयसम्पन्ने ॥ यथा। काव्यनाटकातर्कादीनभ्यस्यतिनिरन्तरम्। विजिगीषुर्यथातद्वन्मुमुक्षुः स्वंविचारयेदिति ॥

मुमुक्षुता। स्त्री० मोक्षेच्छायाम् ॥ संसारबन्धनिर्मुक्तिः कथंस्यान्मेकधाविधे। इतियासुदृढाबुद्धिर्व

त्व्यासामुमुक्षुता ॥ मुमुक्षोर्भाव : तल् ॥

मुमुक्षुत्वम् । न० मुमुक्षुतायाम् ॥ वैराग्यञ्च मुमुक्षुत्वं तीव्रं यस्य तु विद्यते । तस्मिन्नेवार्थवन्त : स्यु : फलवन्त : शमादय : ॥ मोक्षेच्छा मोक्षविषयेच्छा० तद्वत्त्वम् मुमुक्षुत्वं । भावे त्व : ॥

मुमुचान : । पुं० मेघे ।

मुमुषिषु : । त्रि० चौरे ।

मुमूर्षु : । त्रि० आसन्नमृत्यौ । मर्त्तुमिच्छौ । सन्नन्तान्मृङ : सनाशंसभिक्षउ : ॥

मुर : पुं० दैत्यविशेषे । मुरति । मुरसंवेष्टने । इगुपधत्वात्क : ॥ न० वेष्टने ॥

मुरज : । पुं० मृदङ्गे ॥ मुरणम् । मुर० । तुदादि : । घञर्थेकविधानमितिक : । मुरं वेष्टनं जातमस्य ॥

मुरजफल : । पुं० पनसवृक्षे ॥ मुरजसदृशानिफलानियस्य स : ॥

मुरजबन्ध : । पुं० चित्रकाव्यविशेषे ॥

मुरण्ड : । पुं० लम्पाकदेशे ॥ तद्देशस्थे तु मुरण्डा : ।

मुरन्दला । स्त्री० मुरलानद्याम् ॥

मुरमर्द्दन : । पुं० विष्णौ ॥

मुररिपु : । पुं० विष्णौ । मुरस्यरिपु : ।

मुरला । स्त्री० मुरन्दलायांसरिति ॥

मुरली । स्त्री० वंशीवाद्ये । वंशिकायाम् ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

मुरलीधर : । पुं० श्रीकृष्णे ।

मुरहा । पुं० केशवे । विष्णौ ॥

मुरा । स्त्री० स्वनामप्रसिद्धे गन्धद्रव्ये । तालपर्ण्याम् । गन्धकुट्याम् । मुरातिक्ताहिमास्वाद्वीलघ्वीपित्तानिलापहा । ज्वरासृग्भूतरक्षोघ्नीकुष्ठकासविनाशिनी । मुरति । मुर० । इगुपधत्वात्क : टाप् ।

मुरारि : । पुं० श्रीकृष्णे ॥ मुरस्य अरि : । मुर : क्लेशेचसन्तापेकर्मभोगेचकर्मिणाम् । दैत्यभेदेप्यरिस्तेषां मुरारिस्तेनकीर्त्तित : ॥

मुरु : । पुं० लोहविशेषे ॥

मुर्भिणी । स्त्री० अङ्गारधान्याम् ॥

मुर्म्मुर : । पुं० तुषवह्नौ ॥ मन्मथे ॥ रविवाजिनि ॥

मुलतान : । पुं० देशविशेषे ॥ कावेरीयांसमारभ्यहिङ्गुलाजान्तकं शिवे । मुलतानदेशोदेवेशिमहाम्लेच्छपरायण : ।

मुशटी । स्त्री० सितकङ्गुन्याम् ॥

मुशल : । पुं० न० मुसले । मुश्यत्यनेनवा । मुसखण्डने । उज्ज्वलदत्तादयोमुं तालव्यमध्यमाहुस्ततोवृषादित्वात्कल : ॥

मुशलिका । स्त्री० पल्याम् ॥ इतिहलायुध : ॥

मुशली । स्त्री० पल्ल्याम् ॥ तालमूल्याम् ॥ इ० राजनिर्घण्ट : ॥

मुषल : । पुं० न० मुसले ॥ मुषत्यनेन त्रा । मुषखण्डने० इतिधातोर्दन्त्यान्तेषुमूर्द्धन्यान्तेषुचवोपदेवाद्येयादिभि : पठितत्त्वात्कल : ॥

मुषा । स्त्री० मूषायाम् ॥ मुष्णाति । मुषस्तेये । भिदाद्यङ् । टाप् ॥

मुषित : । त्रि० वञ्चिते ॥ हृते ॥ खण्डिते ॥ मुष्यतेस्म । मुषस्तेये । क्त : ॥ नमुषितांस्त्रियंप्रेक्षेत । च चमुषितेवमुषिताचौरैर्हृतवस्त्रेव० नग्नेत्यर्थ इतिव्याख्येयम् ॥

मुष्क : । पुं० अण्डकोषे । वृषणे ॥ मुष्णातिरेत : । मुष० । स्तृवृभूशुषिमुषिभ्य : कक् ॥ सङ्घाते ॥ मोक्षकवृक्षे । मुष्कके ॥ मुष्कहृवस्तुद्वित्रिध : श्वेतकृष्णप्रभेदत : ॥ तस्करे ॥ मांसले ॥

मुष्कक : । पुं० घण्टापाटली । गोलीढे । मुष्के । क्षाटले । मोक्षे ॥ मुष्कक : कटुकस्तिक्तोग्राह्युष्ण : कफवातहृत् । विषमेदोगुल्मकण्डूवस्तिरुक्क्रमिशुक्रनुत् ॥ मुष्णातिरोगम् । मुषे : वकन्तात्० स्वार्थे कन् ॥

मुष्कर : । पुं० समुष्के । प्रलम्बाण्डे ॥ मुष्कोऽण्ड : । सोस्यास्ति । ऊषसुषीतिर : ॥

मुष्कशून्य : । पुं० वृषणरहिते । अनुपस्थे । स्त्रीस्वभावे । महल्लिके । राज्ञोन्त : पुररक्षके । खोजा० भाषा ॥

मुष्ट : । त्रि० चोरिते ॥ मुषेक्त : ॥

मुष्टि : । पुं० स्त्री० पलपरिमाणे । चारतोला इतिभाषा ॥ बद्धपाणौ । मुट्ठी० इ० भा० । अङ्गुलिसन्निवेशोमुष्टि : ॥ यथा । घासमुष्टिंपरगवेसान्नंदद्याच्चय : सदा । अकृत्वास्वयमाहारंस्वर्गंलोकंसगच्छतीतिश्रीमहाभारतम् ॥ त्सरौ । मूठ० इतिभाषा ॥ धान्यमानभेदे । कुञ्च्यष्टभागे । छटांक० इ०भा० ॥ मोषणे । सङ्गोपने । मुष्यतेनया । मुष० । स्त्रियांक्तिन् ॥ यद्वा । मुष्णाति । क्तिच् ॥ प्रहारविशेषे । मुक्का इतिभाषा ॥ पथिक्षुधार्त्तस्यतिलादीनांमुष्टिग्रहणेचौर्याभावो यथा । तिलमुद्गयवादीनांमुष्टिर्ग्राह्यापथिस्थितै : । क्षुधार्त्तैर्नान्यथाविप्रविधिविज्ञिरितिस्थिति : ॥

मुष्टिक : । पुं० कंसासुरस्यमल्लविशेषे ॥ स्वर्णकारे ॥

मुष्टिकान्तक : । पुं० बलदेवे ॥ मुष्टिकस्यअन्तक : ॥

मुष्टिद्यूतम् । न० चुम्बके । द्यूतप्रभेदे ॥

मुष्टिन्धय : । पुं० बालके ॥ मुष्टिंध

यति । धेट् पाने । नाडीमुष्ट्योश्चेति० खश् । मुम् ॥

मुष्टिबन्धः । पुं० सङ्ग्रहे । मुष्टिबन्धनक्रियायाम् ॥ अहोसत्त्वस्यमुष्टिबन्धः ॥ मुष्टेर्बन्धः ॥ मुष्टिनाबन्धोदृढग्रहणं वा ॥

मुसलः । पुं० न० अयोग्रे । कण्डनीयदण्डे । मूसर० मूसल० दू० भा० ॥ मुस्यत्यनेनवा । मुसखण्डने । वृषादिभ्यश्चेतिकलः ॥

मुसली । पुं० हलिनि । बलदेवे ॥ मुसलमस्त्यस्य । अतइनिठनावितीनिः ॥ यथोक्तं विष्णुपुराणे जरासन्धयुद्धोद्योगे । हलञ्चबलभद्रस्यगगनादागतं ज्वलत् । मनसोभिमतं विप्रसौनन्दं मुसलं तथेति ॥

मुसली । स्त्री० तालमूल्याम् ॥ तालमूलीतुविद्वद्भिर्मुसलीतिनिगद्यते ॥ मुसलीचद्विधाप्रोक्ताश्वेताचापरसंज्ञका । श्वेतास्वल्पगुणोपेता अपराचरसायनी ॥ मुसलीमधुरावृष्यावीर्योष्णाबृंहणीगुरुः । तिक्तारसायनीहन्तिगुदजान्यनिलं तथा ॥ भावप्रकाशम् ॥ गृहगोधिकायाम् ॥ मुस्यति० मुसलिसंशयंवा । मुस० । वृषादिभ्यश्चिदिकलः । जातेरितिगौरादित्वाद्वाङीष् ॥

मुसलीयः । त्रि० मुसल्ये ॥ मुसलायहितः । विभाषाहविरपूपादिभ्यइतिपक्षेच्छः ॥

मुसल्यः । त्रि० मुसलेनवध्ये ॥ दण्डादिभ्योयत् ॥ मुसलीये । मुसलायहितः । अपूपादित्वात्पक्षेयत् ॥

मुस्तः । पुं० न० मुस्तके । मोथा० दू० भा० ॥

मुस्तकः । पुं० न० मुस्ते । कुरुविन्दे । मेघनामनि । मुस्तायाम् । मोथा० दू० भा० ॥ मुस्तं कटु हिमं ग्राहि तिक्तं दीपनपाचनम् । कषायं कफपित्तास्रतृड्ज्वरारुचिजन्तुहृत् ॥ अनूपदेशेयज्जातं मुस्तकंतत्प्रशस्यते । तत्रापिमुनिभिः प्रोक्तं वरं नागरमुस्तकम् ॥ मुस्तसङ्घाते । चु० । ण्वुल् ॥

मुस्ता । स्त्री० मुस्तके । मोथाख्यतृणे ॥ मुस्तयति । मुस्त० अच् । टाप् ॥

मुस्तादः । पुं० शूकरे ॥ मुस्तामत्ति । अद० । कर्मण्यण् ॥

मुस्ताभम् । न० मुस्तकविशेषे । कुटन्नटे । नागरमोथा० दू० भा० ॥

मस्तुः । पुं० मुष्टौ ॥

मुस्रम् । न० अश्रुणि ॥ मुस्यति । मुस० । मुसेरक्बाहुलकात् ॥ मुसले ॥

मुहिरः । पुं० कामे ॥ मूर्खे ॥ मुह्यति । मुहवैचित्त्ये । इषिमदि

मुदीत्यादिनाक्तिरच् ॥

मुहुर्भाषा । स्त्री० पुन : पुन : कथने । अनुलापे ॥ मुहुर्भाषणम् । भाष० घञ् ॥

मुहु : । अ० पौन : पुन्ये । मोहनम् । मुह० । मुहे : किच्चेत्युसि : ॥ पुनरर्थे ॥

मुहूर्त्त : । पुं० न० द्वादशक्षणात्मके काले ॥ त्रिंशत्कालात्मकेकाले ॥ दंडद्वयात्मकेकाले ॥ मुहूर्त्तंघटिकाद्वयमित्युक्त : ॥ अक्षिपक्ष्मपरिक्षेपोनिमेष : परिकीर्त्तित : । द्वौनिमेषौत्रुटिर्नामद्वेत्रुटीतुलव : स्मृत : ॥ द्वौलवौक्षणइत्युक्त : काष्ठाप्रोक्ताद्दशक्षणा : । त्रिंशत्काष्ठाकलाप्रोक्ताकलात्रिंशन्मुहूर्त्तक : ॥ पुराणोक्तलक्षणन्तु । रौद्र : श्वेतस्तथामैत्रस्तत : सारभट : स्मृत : ॥ सावित्रोवैश्वदेवश्चगन्धर्व : कुतपस्तथा । रौहिणस्तिलकश्चैवविजयोनिरृतिस्तथा ॥ संवरोवरुणश्चैवभग : पञ्चदशस्मृत : ॥ इति दिनपञ्चदशभागैकभागे ॥ यथा । प्रात : कालोमुहूर्तांस्त्रीन्सङ्गवस्तावदेवतु । मध्याह्नस्त्रिमुहूर्त्त : स्यादपराह्णस्तत : परम् ॥ सायाह्नस्त्रिमुहूर्त्त : स्याच्छ्राद्धंतत्रनकारयेत् । राक्षसीनामसावेलागर्हितासर्वकर्मसु ॥ हूर्च्छति । हूर्च्छाकौटिल्ये । यस्माल्लिङ्चोर्ङ्मौहूर्त्तिकइतिनिर्द्देशान्मुहूर्त्तशब्दोमिष्पन्न : ॥ अल्पकाले ॥ दिनभुक्तिविशेषे । लक्षणयातदुपलक्षिते काले ॥

मुहिर : । त्रि० मूर्खे ॥ मुह्यति । मुह० । मूलेरादयश्चेतिसाधु : ॥

मुह्यमान : । त्रि० अनेकानर्थप्रकारैरविवेकतयाविक्षिप्तचित्ततयाचिन्तामापद्यमाने ॥

मू : । स्त्री० बंधने ॥

मूक : । पुं० जलेशये । मत्स्ये ॥ दैत्ये ॥ त्रि० अवाचि । वर्णामुच्चारके ॥ दीने ॥ मूमितिकायति । कै० । आतोनुपेतिक : ॥

मूढ : । त्रि० तन्द्रिते ॥ बाले । जड ॥ मूर्खे । यथाजाते ॥ स्वाज्ञानकार्यविपर्ययमोहव्याप्ते ॥ इदमर्थसाधनमिदमनर्थसाधनमितिविवेकशून्ये । अविचारके । अविवेकिनि । अनात्मविदि ॥ तन्द्रादिग्रस्तचित्ते । तमसाच्छन्ने । मोहयुक्ते ॥ चित्तस्यद्वितीयायाम्भूमौ ॥ मुह्यतिस्म । मुह० । गत्यर्थेतिक्त : ॥ आकाशादिषुस्थूलेषुकेचित्तम : प्रधानतयामूढा : मोहप्रकाशका : विषमा : गुरव : केचिद्विशेषास्ते मूढा : कथ्यन्ते ॥

मूढग्राह : । पुं० अविवेकातिशय

कृतेदुराग्रहे ॥ ग्राहोग्रहणम् । मूढानांग्राह: ॥

मूढता । स्त्री० अकार्यपरिज्ञानत्वे ॥ अविवेकतायाम् ॥ यथा । यानंचितौयानगतश्चदेहोदेहेपिचान्य: पुरुषोनिविष्ट: । ममत्वमुर्व्यांनतथायथाऽस्मिन्देहेऽतिमात्रंवतमूढतैषेति ॥

मूढदृक् । त्रि० देहमानिनि । देहमात्मत्वेनाभिमन्यमाने ॥

मूढयोनि: । पुं० पश्वादौ ॥

मूढा । स्त्री० तामस्यांमनसोहत्तौ ॥

मूत: । त्रि० बद्धे ॥ मूयतेस्म । मूङ् बन्धने । क्त: ॥ आलानपाशे ॥

मूत्रम् । न० प्रस्रावे । मूत० पिसाव० इ० भा० ॥ मूत्र्यते । मूत्रप्रस्रवणे । घञ् ॥ मूत्रमित्याहुरुदकंवस्तेस्त्वाजिलनिर्गतम् ॥ यद्वा । मुच्यते यत् । मुच्लृ० । सिविमुच्योष्टेरूच्चेतिष्ट्रन् ॥ अथास्यगुणा: । गोमूत्रंकटुतीक्ष्णोष्णंक्षारंतिक्तंकषायकम् । लघ्वग्निदीपनंमेध्यंपित्तकृत्कफवातहृत् ॥ शूलगुल्मोदरानाहकण्डुक्षिमुखरोगजित् । किलासगदवातामवस्तिरुक्कुष्ठनाशनम् ॥ कासश्वासापहंशोथकामलापाण्डुरोगहृत् । कण्डूकिलासगदशूलमुखाक्षिरोगान्गुल्मातिसारमरुदामयमूत्ररोधान् । कासंसकुष्ठजठरक्रिमिपाण्डुरोगान् गोमूत्रमेकमपिपीतमपाकरोति ॥ सर्वेष्वपिचमूत्रेषु गोमूत्रंगुणतोधिकम् । अतोविशेषात्कथनेमूत्रंगोमूत्रमुच्यते ॥ प्लीहोदरश्वासकासशोथवर्चोग्रहापहम् । शूलगुल्मरुजानाहकामलापाण्डुरोगनुत् ॥ कषायंतिक्ततीक्ष्णञ्चपूरणात्कर्णशूलहृत् ॥ नरमूत्रंगरंहन्तिसेवितंतद्रसायनम् । रक्तपामाहरंतीक्ष्णंसक्षारलवणंस्मृतम् ॥ गोजाविमहिषीणान्तुस्त्रीणांमूत्रंप्रशस्यते । खरोष्ट्रेभनराश्वानांपुंसांमूत्रंहितंमतम् ॥ अथमूत्रपरीक्षा । वातेनपाण्डुरंमूत्रंरक्तंनीलञ्चपित्तत: । रक्तमेवभवेद्रक्ताद् धवलंफेनिलंकफादिति ॥

मूत्रकृच्छ्रम् । न० प्रस्रावघटितरोगविशेषे । मूत्ररोधे । अश्मर्याम् । कृच्छ्रे । मूत्रकृच्छ्रमत्र ॥ अथास्यचिकित्सा । त्रिकण्टकारग्वधदर्भकाशयवासधात्रीगिरिभेदपथ्या: । निघ्नन्तिपीतामधुनाश्मरीञ्चसमीपस्थोरपिमूत्रकृच्छ्रम् ॥ त्रिकण्टकारिकाद्य: ॥ १ ॥ एलाश्मभेदकशिलाजतुगोक्षुराणांमेर्वारुबीजलवणोत्तमकुङ्कुमानाम् । चूर्णानितण्डुलजलेलुलितानिपीत्वाप्रस्त्वचमृत्युरपिजीवतिमूत्रकृच्छ्री ॥ एलादिचूर्णम् ॥ २ ॥ अयोरज:

सूक्ष्मपिष्टं मधुनासहयोजितम्। मूत्रकृच्छ्रं निहन्त्याशुसंलीढं दिवसत्रयम् ॥ ३ ॥ गुडेनमिश्रितंक्षीरं कटूष्णं कामत: पिवेत्। मूत्रकृच्छ्रेषु सर्वेषु शर्करायाश्चनिश्चयश: ॥ ४ ॥ धात्रीरसंचेक्षुरसंपिवेद्वाकृच्छ्रे सरक्ते मधुनाविमिश्रम्। शल्याभिघातोत्थितमूत्रकृच्छ्रेकार्याक्रियामारुतकृच्छ्रतुल्या ॥ ५ ॥ क्वाथोगोक्षुरवीजस्ययवक्षारसमन्वित:। पीत: प्रशमयत्येवकृच्छ्रंविड्धारणोत्थितम् ॥ ६ ॥ त्रिफलाया: सुपिष्टाया: कल्कं कोलसमन्वितम्। वारिणालवणीकृत्यपिवेन्मूत्ररुजापहम् ॥ कोलंवदरम् ॥ ७ ॥ गुडमामलकंवृष्यं श्रमघ्नं तर्पणंप्रियम्। पित्तासृग्दाहशूलघ्नं मूत्रकृच्छ्रहरं परम् ॥ ८ ॥ सपादश्चाणतुलितोयवक्षार: सितायुत:। भक्षितोनाशयत्येवमूत्रकृच्छ्रंनसंशय: ॥ ९ ॥ द्राक्षासितोपलाकल्क: पीत: कर्षमितोनरै: ॥ मस्तुनापलमात्रेणमूत्रकृच्छ्रंव्यपोहति ॥ १० ॥ समूलगोक्षुरक्वाथ: सितामाक्षिकसंयुत:। नाशयेन्मूत्रकृच्छ्राणितथैवोष्णांसमीरणम्॥ उष्णासमीरणंउष्णवातंमूत्राघातविशेषम् ॥ इतिभावप्रकाश: ॥

मूत्रदोष:। पुं॰ प्रमेहे ॥

मूत्रनिरोध:। पुं॰ मूत्रप्रतिवन्धकरोगविशेषे ॥ यथा। पिष्टं वैमालतीमूलं ग्रीष्मकालेसमाहृतम्। साधितं छागदुग्धेनपीतंशर्करयान्वितम्। हरेन्मूत्रनिरोधञ्चहरेद्वैपाण्डुशर्करां ॥

मूत्रपतन:। पुं॰ गन्धमार्जारे ॥

मूत्रपुटम्। न॰ नाभेरधोभागे। मूत्राशये ॥

मूत्रफला। स्त्री॰ कर्कट्याम्। त्रपुष्याम् ॥

मूत्रलम्। न॰ त्रपुषे ॥ त्रि॰ मूत्रवर्द्धके ॥

मूत्रला। स्त्री॰ कर्कट्याम् ॥ वालुक्याम् ॥

मूत्राघात: पुं॰ प्रस्रावरोधकरोगविशेषे ॥ प्रायोमूत्रविघाताद्यैर्वातकुण्डलिकादय:। जायन्ते कुपितैर्दोषैर्मूत्राघातास्त्रयोदश ॥ मूत्रविघाताद्यैरित्याद्यशब्देनपुरीषशुक्रादिवेगविघातादीनांरूक्षाशनादीनाञ्चग्रहणम्। मूत्रविघाताद्यै: कुपितैर्दोषैरित्यन्वय:। ननुमूत्रकृच्छ्रमूत्रघातयो: कोभेद:। उच्यते। मूत्रकृच्छ्रे कृच्छ्रमधिकंविबन्धोऽल्प:। मूत्राघातेतुविबन्धोवलवान्कृच्छ्रमल्पमित्यनयोर्भेद: ॥ अस्यचिकित्सायथा। नलकुशकाशेक्षुवलाक्वाथंप्रात: सुशीतलंससितम्। पिवतोनश्यतिनियतंमूत्रग्रहइत्युवाचकवि: ॥ कवि: शुक्र:। कर्पूरर-

जसायुक्ताबस्त्रवर्तिः शनैः शनैः। मेढ्रमार्गान्तरेन्यस्तामूत्राघातंव्यपोहति ॥ धान्यगोक्षुरकः क्वाथः कल्कसिद्धंहितंघृतम्। मूत्राघातेमूत्रकृच्छ्रेशुक्रदोषेचदारुणे॥ धान्यगोक्षुरकंघृतम्॥ मूत्रकृच्छ्रेश्मरीरोगेभेषजंसत्प्रकीर्त्तितम्। मूत्राघातेषुसर्वेषुतत्कुर्य्याद्देशकालवित्॥

मूत्रातिसारः। पुं० प्रस्रावातिसरणरोगे॥ तस्यौषधंयथा। बलामूलत्वचश्चूर्णंपीतंसक्षीरशर्करम्। मूत्रातिसारंहरतिदृष्टमेतन्नसंशयइति॥

मूत्रातीतः। पुं० मूत्ररोगविशेषे॥ यथाहुः। चिरंधारयतोमूत्रंत्वरयानप्रवर्त्तते। मेहमानस्यमन्दंवामूत्रातीतः सउच्यते॥ इति॥

मूत्राशयः। पुं० वस्तौ। मूत्रपुटे॥

मूत्राशयपुटः। पुं० वस्त्याम्। मूत्रपुटे॥

मूत्रितः। त्रि० कृतमूत्रोत्सर्गे। मीढे॥ मूत्र्यतेस्म। मूत्र०। क्तः॥

मूर्खः। पुं० पुरीषमे। माषे॥ गायत्रीरहिते। सार्थगायत्रीरहिते॥ त्रि० अज्ञे। वैधेये। बालिशे॥ शास्त्रज्ञानशून्ये॥ शून्यवादिनि॥ देहात्मवादिनि अधीत्यवेदशास्त्राणिसंसाररागिणश्चये। तेभ्यः परोनमूर्खोऽस्तिसधर्मः श्वाजशूकरैः॥ समइतिशेषः। मानुष्यंदुर्लभंप्राप्यवेदशास्त्राण्यधीत्यच। बध्यतेयदिसंसारेकोविमुच्येतमानवः॥ मुह्यति। मुह०। मुहः खोमूर्च॥ मूर्खोवर्षाप्रवासीसतिनिजविभवेसञ्चयोनास्तिगेहेनानाधान्यौषधीनांसतिपितरिगृहेनार्जितायेनविद्या। भार्य्यांत्यक्त्वासुरूपांरतिमिहकुरुतेभर्त्तृमत्यांचदास्यांवाख्यांवैराभिलाषीकुमतिजनरुचिर्वक्तिराजन्सगोयम्॥ वाख्याम्० गीर्वाणभाषायाम्। उत्कृष्टपुरुषार्थलाभेसम्भवत्यधमंकामयमानोमूर्खः॥ मूर्खससहसंयोगोविषादपिसुदुर्जरः। विज्ञेनसहसंयोगः सुधारससमः स्मृतः॥ अत्रमूर्खनिन्दादेवीभागवतेद्रष्टव्या।

मूर्खता। स्त्री० मूर्खत्वे॥ मूर्खस्यभावः। तस्यभावस्त्वतलावितितल्॥

मूर्खत्वम्। न० मूर्खतायाम्। अज्ञत्वे। मूरखपन्० इ० भा०॥ मूर्खत्वंसुलभंभजस्वकुमतेमूर्खस्यचाष्टौगुणानिश्चिन्तोबहुभोजकोऽतिमुखरोरात्रिंदिवास्वप्नभाक्। कार्याकार्यविचारणादिरहितोमानापमानेसमोदत्त्वासर्वजनस्यमूर्ध्निचरणौमूर्खश्चिरंजीवतु॥

मूर्च्छनम् । न० मूर्च्छायाम् ॥ मूर्च्छापित्ततमः प्राया ।

मूर्च्छना स्त्री० गीताङ्गविशेषे । ग्रामस्थसप्तमभागे ॥ चतुर्द्दशविधायाम् । षड्जादिस्वरसंपूर्णतायाम् । तदुक्तं शाण्डिल्येन । यत्रैव स्युः स्वराः पूर्णामूर्च्छनात्युदाहृतेति ॥ अन्यदमूर्च्छनालक्षणं यथा । क्रमात्स्वराणांसप्तानामारोहश्चावरोहणम् । सामूर्च्छेत्युच्यते ग्रामस्थाएताः सप्तसप्तच । ग्रामत्रयेपिप्रत्येकंसप्तसप्ततुमूर्च्छना० इत्येकविंशतिमूर्च्छनाभवंति ।

मूर्च्छा । स्त्री० कश्मले । मोहे ॥ संज्ञावहासुनाडीषु पिहितास्वनिलादिभिः । तमोभ्युपैतिसहसासुखदुःखव्यपोहकृत् ॥ सुखदुःखव्यपोहाच्चनरः पततिकाष्ठवत् । मोहोमूर्च्छेतितांप्राहुः षड्विधासाप्रकीर्त्तिता ॥ मूर्च्छनम् । मूर्च्छामोहसमुच्छ्राययोः । गुरोः श्चहलइत्यः । उपधायाश्चेतिदीर्घः । टाप् ॥ इन्द्रियैः सहमनसउपप्लवोमूर्च्छेतिव्याख्यातारः ॥

मूर्च्छायः । पुं० मूर्च्छायाम् ॥

मूर्च्छालः । त्रि० मोहयुक्ते । मूर्च्छिते ॥ मूर्च्छास्यास्ति । सिध्मादिषु० क्षुद्रजन्तूपतापयोश्चेतिपठितात्लच् । प्राणिस्थादातइतिनभवति० प्राख्यङ्गादेवेतिव्याख्यानात् ॥

मूर्च्छितः । त्रि० मूर्त्ते । मूर्च्छायुक्ते । मूर्च्छाले । विचेतने ॥ सोच्छ्ये ॥ मूढे ॥ वृद्धे ॥ मूर्च्छतिस्म । मूर्च्छा० । गत्यर्थेतिक्तः ॥ मूर्च्छासञ्जातास्यवा । तारकादित्वादितच् ॥

मूर्त्तः । त्रि० मूर्च्छाले । मूर्च्छिते ॥ कठिने ॥ मूर्त्तिमति । सन्निवेशोनैवदृश्योयस्यतन्मूर्त्तमुच्यते । चित्यस्त्वग्नित्रयंमूर्त्तममूर्त्तंत्वितरद्वयम् ॥ मूर्च्छतिस्म । मूर्च्छा० । अकर्मकत्वात्क्तः । राल्लोपः । नध्याख्येतिनत्वंन ॥ न्यायमते० पृथिवी० जलं० तेजः० वायुः मनश्च । एषांगुणाः रूपं० रसः० गन्धः स्पर्शः० परत्वम्० अपरत्वम्० गुरुत्वम् स्नेहः० वेगश्च मूर्त्तामूर्त्तसाधारणगुणाः । सङ्ख्या० परिमितिः० पृथक्त्वम्० संयोगः० विभागश्च इतिभाषापरिच्छेदः० ॥

मूर्त्तवित् । त्रि० आगमिके ॥ त्रिशूलधारीमहेश्वरः शङ्खचक्रादिधारीविष्णुर्वापरमार्थोभवतीत्यागमिकाः कल्पयन्ति । तच्चतेषांकल्पनम्० भ्रान्तिमात्रम् अस्मदादिशरीरवत्तस्यापिशरीरस्यपाञ्चभौ

तिकत्वात्लीलाविग्रहकल्पनञ्च ० विग्रहाभावेलीलायोगादयुक्तमेव ॥

मूर्त्तिः । स्त्री० काठिन्ये ॥ प्रतिमायाम् । असर्वगतस्यद्रव्यस्यपरिमाणे ॥ शिवस्याष्टमूर्त्तयोयथा । सर्व्वक्षितिः समुद्दिष्टाभवोजलमुदाहृता । रुद्रोग्निरुग्रोवायुःस्यात्भीम आकाशशब्दिता ॥ पशोः पतिर्यजमानोमहादेवः सुधाकरः । ईशानः सूर्य्यइत्येतामूर्त्तयोष्टौप्रकीर्त्तिताः ॥ मूर्त्तिर्हिधर्मस्यपत्नी । यथा । मूर्त्तिःस्वधर्मपत्नीसाकान्तिरूपामनोहरा । कान्तिरूपाशोभारूपा । परमात्माचविश्वौघोनिराधारोययाविना ॥ शोभाविनापरात्मापिनिराधारोनिरर्थकदृश्यर्यः ॥ सर्व्वत्रशोभारूपाचलक्ष्मीर्मूर्त्तिमतीसती । श्रीरूपामूर्त्तिरूपाचमान्याधन्यातिपूजितेतिभागवते ८ स्कन्धे १ ध्यायः ॥ काये । देहे । जरायुजाण्डजोद्भिज्जादिभेदेनविलक्षणविविधसंस्थानासुतनुषु ॥ मूर्च्छति० मूर्च्छ्यतेवा । मूर्च्छा० । क्तिन् । राल्लोपः ॥ रूपे ॥ स्वभावे ॥ लग्ने ॥

मूर्त्तिमान् । त्रि० कठिने । मूर्त्तिविशिष्टे ॥ मूर्त्तिः काठिन्यमस्यास्ति । तदस्यास्त्यस्मिन्नितिमतुप् ॥ स्त्रियाम्० मूर्त्तिमती । उगित्त्वान्ङीप् ॥ न० शरीरे ॥

मूर्त्त्युपचयः । पुं० स्थौल्ये ॥

मूर्द्धकः । पुं० क्षत्रिये ॥

मूर्द्धकर्परी । स्त्री० जलच्छायाम् ॥

मूर्द्धखोलम् । न० छत्रे ॥

मूर्द्धजः । पुं० केशे ॥ त्रि० मूर्द्धिजाते ॥

मूर्द्धतैलम् । न० तैलविशेषे ॥ अभ्यङ्गः परिषेकश्चपिचुर्वस्तिरितिक्रमात् । मूर्द्धतैलंचतुर्द्धास्याद्बलवत्तद्यथोत्तरं ॥

मूर्द्धा । पुं० उत्तमाङ्गे । शिरसि । मस्तके ॥ छात्राकारैः शिरोभिस्तुनृपानिम्नशिराधनी । चिपिटैस्तुपितुर्मृत्युर्मशाठ्याः परिमण्डलैः घटमूर्द्धापापरुग्दीर्घनाद्यैः परिवर्ज्जितः ॥ मुह्यत्यस्मिन्नाहते । मुह० । श्वन्नुक्षन्निति० मुहेः कनिन्० निपातनादुपधादीर्घोधान्तादेशोरमागमश्च ॥

मूर्द्धन्यः । त्रि० मूर्द्धनिभवे ॥ शरीरावयवाच्चेतियत् । येचाभावकर्म्मणोरितिप्रकृतिभावान्नस्तद्धितइति० टिलोपाभावः ॥

मूर्द्धपुष्पः । पुं० शिरीषवृक्षे ॥

मूर्द्धरसः । पुं० भक्तफेने ॥

मूर्द्धवेष्टनम् । न० उष्णीषे ॥

मूर्द्धाभिषिक्तः । पुं० भूपाले । राजनि ॥ क्षत्रिये । राजन्ये । बाहुजे ॥

मूर्द्धि • अभिषिच्यतेस्म । षिचकर्म्मणि । क्तः । राज्यदासमये • मूर्द्धन्यभिषिच्यते • तत्प्रभवत्वात्सवर्णोपिक्षत्रियोमूर्द्धाभिषिक्तउच्यते । क्षत्रिये ॥ प्रधाने ॥ मूर्द्धन्यभिषिक्तः । वर्णसङ्करजातिविशेषे विप्रात्क्षत्रियायाम् जाते ॥

मूर्धावसिक्तः । पुं॰ ब्राह्मणात्परिणीतक्षत्रियायामुत्पन्ने ॥ अस्यवृत्तिस्तु । हस्त्यश्वरथशिक्षाचअस्त्रधारणंतथा । मूर्धावसिक्तस्यवृत्तिः प्रोक्ताउशनसाशुभा ॥

मूर्वा । स्त्री॰ लताविशेषे । देव्याम् । मधुरसायाम् । मोरटायाम् । मुरहरा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ । धनुर्गुणोपयुक्ता॰ मुरगा॰ इ॰ गौ॰ भा॰ प्र॰ मूर्वासरागुरुः स्वादुस्तिक्ता-पित्तास्रमेहनुत् । त्रिदोषतृष्णाहृद्रोगकण्डूकुष्ठज्वरापहा । मूर्वति । मूर्वीबन्धने । घञ् ॥

मूर्व्विका । स्त्री॰ मूर्वायाम् ॥ मूर्वैव । स्वार्थे कन् ॥

मूलम् । न॰ शिफायाम् ॥ बध्ने । अङ्घ्रिनामके । जड॰ इ॰ भा॰ ॥ मूलमात्रे ॥ यथा । सर्वस्यमूलंनिकृतिः क्षमाचक्षामस्यमूलस्त्वव पुर्वयस्य । धर्मस्ययागादिदयादमस्य मोक्षस्य सर्वोपरमः क्रियाभ्यः ॥ पार्श्वे । प्रथमे ॥ यथा । मूलप्रकृतिः । मूलवित्ते ॥ भे ॥ निकुञ्जे ॥ निजे ॥ चरणे । टीकाईग्रन्थे ॥ शूरणे ॥ पिप्पलीमूले ॥ पुष्करमूले ॥ विशेषमूलस्यान्वेषणे निषेधोयथा । नदीनामग्निहोत्राणांभारतस्यकुलस्यच । मूलान्वेषोनकर्त्तव्योमूलाद्दोषेणहीयते ॥ पुं॰ न॰ अन्तिके । पार्श्वे । नक्षत्रविशेषे ॥ यथा । हस्तास्वातिश्रवणाश्लेषामृगशिरोनपुंसिस्यात् । पुंसिपुनर्वसुपुष्यौमूलन्त्वस्त्रीस्त्रियांशेषाः ॥ निर्ऋतिदेवताकेनक्षत्रे ॥ अस्मिन्जातस्यफलंयथा । मूलंविरुद्धावयवंसमूलंकुलंदहत्येवबदन्तिसन्तः । चेदन्यथातःपुरुषाविशेषात् सौभाग्यमायुश्चकुलानुवृद्धिः ॥ मूलसत्त्वे ॥ मूलति । मूलप्रतिष्ठायाम् मूलरोहणे वा । इगुपधेति कः ॥ सवते । मूङ्बन्धने । मूशक्यम्बिभ्यः क्लः ॥

मूलकः । पुं॰ स्थावरविषप्रभेदे ॥

मूलकम् । न॰ मूलविशेषे । राजालुके । महाकन्दे । हस्तिदन्तके । मूली॰ इतिभाषाप्रसिद्धेकन्दे ॥ अस्यगुणाः । मूलकंद्विविधंप्रोक्तंतत्रैकंलघुमूलकम् । शालामर्कटकंविस्रंशालेयंमरुसम्भवम् ॥ चाणक्यमूलकंतीक्ष्णंतथामूलकपोतिका । नेपालमूलकंचान्यत्

तद्वविज्ञदन्तश्त् ॥ लघुमूलकमुष्णंस्याद्रुच्यंलघुचपाचनम् । दोषत्रयहरंस्वर्य्यंज्वरश्वासविनाशनम् ॥ नासिकाकण्ठरोगघ्नंनयनामयनाशनम् । महत्तदेवरूक्षोष्णंगुरुदोषत्रयप्रदम् ॥ स्नेहसिद्धंतदेवस्याद्दोषत्रयविनाशनम् । तत्पुष्पंश्लेष्मपित्तघ्नंफलंवातकफप्रदमिति । मूलति । मूल० । बुन् । यद्वा मूलयति । मूलरोहणे । चु० । पच् । संज्ञायांकन् ॥ यद्वा । मूलेजात : । पूर्वाह्णापराह्णार्द्रामूलप्रदोषावस्कराद्वुन् ॥

मूलकदण्ड : । पुं० गांडर० गण्डक० इ० प्र० मूलकावयवे ॥ सपत्र : सोदितस्तौ दण्डोमूलकस्सूक्ष्मक : । छूरीदजस्तुक्षिङ्ग्वाच्चेलवणे नविनिश्रित : । गुरुच्यंमूलकंशाकं विष्टम्भिकफकारकम् । वातपित्तहरंश्लेघ्नकृच्छ्रघ्नंसुगुणावहम् ॥

मूलकपत्रम् । न० मूलकस्यपत्रे ॥ पाचनंलघुरुच्योष्णंपत्रंमूलकजंनवम् । स्नेहसिद्धंत्रिदोषघ्नमसिद्धंकफपित्तकृत् ॥

मूलकपर्णी । स्त्री० शोभाञ्जने ॥

मूलकमूला । स्त्री० चीरकञ्चुकयाम् । चोरीशतघे ॥

मूलकर्म्म । न० कार्म्मणे । टौना० इ० भा० प्र० कर्म्मविशेषे ॥ मूलैरोषधीमूलैः कर्म्म० मारणोच्चाटनस्तम्भनवशीकरणादि० मूलकर्म्म । उपपातकविशेषएतत् । यथा । सर्व्वाकरेष्वधीकारोमहायन्त्रप्रवर्त्तनम् । हिंसौषधीनांस्त्र्याजीवोऽभिचारोमूलकर्म्म च ॥ इतिमनुः । मूलकर्म्म० मन्त्रौषधादिनावशीकरणमितिकुल्लूकभट्ट : ॥

मूलकार : । पुं० मूलग्रन्थकर्त्तरि । मूलंकरोति । कृञ : कर्म्मण्यण् ॥

मूलकारिका । स्त्री० चुल्ल्याम् । मूलग्रन्थार्थप्रकाशकपद्ये । मूलधनस्य वृद्धिविशेषे ॥

मूलकृच्छ्र : । पुं० न० एकादशविधपर्णकृच्छ्रव्रतान्तर्गतव्रतविशेषे । यदाक्वथितानिबिल्वमूलानिमासंपीयन्ते० तदामूलकृच्छ्रव्यपदेशंलभन्ते । यथाहमार्कण्डेय : । फलैर्मासेनकथित : फलकृच्छ्रोमनीषिभिः । श्रीकृच्छ्र : श्रीफलै : प्रोक्त: पद्माक्षैरपरस्तथा ॥ मासेनामलकैरेवंश्रीकृच्छ्रमपरंस्मृतम् । पत्रैर्मत : पत्रकृच्छ्र : पुष्पैस्तत्कृच्छ्रउच्यते ॥ मूलकृच्छ्र : स्मृतोमूलैस्तोयकृच्छ्रोजलेनतु० इति ॥

मूलज : । पुं० उत्पलादौ ॥ न० आर्द्रके ॥ त्रि० मूलोद्भवे ॥

मूलत्रिकोणभवनम् । न० सूर्यादिग्रहाणां राशिरूपगृहविशेषे ॥ यथा । सिंह

गोमेषवनिताधनुर्युक्घटास्तथा । मूलत्रिकोणभवनान्याहुः सूर्यादितः क्रमात् ॥ एते राशयः क्रमात् सूर्यादीनां मूलत्रिकोणभवनान्याहुः । यथा । सिंहः सूर्यस्य मूलत्रिकोणभवनम् । एवं वृषश्चन्द्रस्य० मेषः कुजस्य० कन्या बुधस्य० धनुर्गुरोः तुला शुक्रस्य० कुम्भः शनेरिति ॥

मूलत्रिकोणांशः । पुं० रव्यादीनां त्रिकोणभागे ॥ य० । खयुग्मभार्कदिक्पालदिक्पञ्चदशविंशतिः । मूलत्रिकोणभागाः स्युः सूर्यादीनां यथाक्रमात् । यथा । सिंहराशौ सूर्यस्य विंशत्यंशा मूलत्रिकोणभागाः स्युः । एवं चन्द्रस्य वृषे प्रथमतुङ्गांशत्रयादूर्ध्वं सप्तविंशत्यंशाः कुजस्य मेषे द्वादशांशाः बुधस्य कन्यायां तुङ्गपञ्चदशांशादूर्ध्वं दशांशाः पञ्चविंशत्यंशपर्यन्तम्० गुरोर्धनुषि दशांशाः शुक्रस्य तुलायां पञ्चदशांशाः शनेः कुम्भे विंशत्यंशाः मूलत्रिकोणभागाः स्युरिति ॥

मूलदेवः । पुं० मूलभद्रे । कंसासुरे ॥

मूलद्रव्यम् । न० मूलधने ॥

मूलधनम् । न० वणिजां मूलवित्ते । नीव्याम् । परिपणे । पूंजी० इ० भा० ॥ मूलसतधनम् ॥

मूलनगरम् । न० राजधान्याम् ॥

मूलपर्णी । स्त्री० मण्डूकपर्ण्याम् ॥

मूलपुष्करम् । न० पुष्करमूले ॥

मूलपोती । स्त्री० शाकप्रभेदे । क्षुद्रवल्ल्याम् । क्षुद्रपोतिकायाम् ॥

मूलप्रकृतिः । स्त्री० आद्यायां शक्तौ । प्रधाने ॥ प्रकृतिः प्रधानम् । मूलञ्चासौ प्रकृतिश्चेति विग्रहः । विश्वस्य कार्यकलापस्यासा मूलम्० नन्वस्या मूलान्तरमस्ति अनवस्थाप्रसङ्गात् । न चानवस्थायामस्ति प्रमाणम् ॥

मूलफलदः । पुं० पनसे । कण्टकिफले ॥ मूले० फलं ददाति । डुदाञ्० । कः ॥

मूलबन्धः । पुं० राजयोगाङ्गविशेषे ॥ यन्मूलं सर्वभूतानां यन्मूलं चित्तबन्धनम् । मूलबन्धः सदा सेव्यो योग्योऽसौ राजयोगिनाम् ॥

मूलभद्रः । पुं० कंसासुरे ॥

मूलरसः । पुं० मोरटलतायाम् ॥

मूलविभुजः । पुं० रथे ॥ मूलानि विभुजति । भुजो कौटिल्ये । मूलविभुजादित्वात्कः ॥

मूलस्तम्भः । पुं० स्थितिहेतौ ॥

मूला । स्त्री० शतावर्याम् ॥ मूलभे ॥

मूलाधारः । पुं० गुह्यलिङ्गयोर्मध्येऽङ्गुलिद्वयमितस्थाने । शरीरस्थसकलनाडीनां मूलस्थाने ॥ मूलमाधारः षट्चक्राणां मूलाधारं ततो विदुरिति देवीगीतोक्तेः ॥

मूलाविद्या । स्त्री० अनाद्यविवेके । अयंजीवोनकूटस्थंविभिनत्तिकदाचन । अनादिरविवेकोयंमूलाविद्येतिगम्यताम् ॥

मूलाह्वयम् । न० मूलके ॥

मूली । पुं० वृक्षे ॥

मूली । स्त्री० ज्येष्ठायाम् ॥

मूलेरः । पुं० जटायाम् ॥ मूलति । मूल० । मूलेरादयश्चेति साधुः ॥

मूल्यम् । न० अवक्रये । वस्ने । मोल० निरख० हू० भा० दर० दाम० इतिसाधारणजनभाषा ॥ भृत्यायाम् । वेतने । महीना० भाडा० हू० भा० ॥ मूलेनआनाम्यम्० मूलेनसमंवा । नौवयोधर्मेत्यादिनायत् । त्रि० मूलतउत्पाटनयोग्ये मुद्गादौ ॥ मूलमावर्हियस्य । मूलमस्यावर्हीतियत् ॥

मूषः । पुं० मूषिके ॥ तैजसावर्त्तन्यां ॥

मूषकः । पुं० मूषिके ॥ मूषति । मूषस्तेयेदीर्घोपधोप्यस्ति । भ्वादिः । ण्वुल्संज्ञायांकुन्वा ॥

मूषककर्णी । स्त्री० आखुपर्ण्याम् ॥

मूषकमारी । स्त्री० सुतश्रेण्याम् ॥

मूषका । स्त्री० मूषिकायाम् ॥

मूषिकारातिः । पुं० बोतौ । बिडाले ॥

मूषली । स्त्री० पद्मायां ॥

मूषा । स्त्री० स्वर्णाद्यावर्त्तनपात्रे । तैजसावर्त्तन्याम् ॥ देवताडे ॥ अन्तःशुषिरायांमृत्प्रतिमायाम् ॥ मूषति । मूष० । इगुपधेतिकः ॥ गवाक्षे ॥ यथा । एकद्वित्र्यादिमूषावहनमितिमहोब्रूहिमेभूमिभर्तुर्हर्म्येरम्येष्टमूषेचतुरविरचिते श्लक्ष्णशालाविशाले । इत्यादिलीलावत्यांश्रेढीव्यवहारः ॥

मूषाकर्णी । स्त्री० आखुपर्ण्याम् ॥

मूषातुत्थम् । न० कांस्यनीले । वितुन्नके । हेमतुत्थे ॥

मूषिकः । पुं० इन्दुरौ । आखौ ॥ अस्यमांसगुणाः । अहिनकुलशल्यगोधामूषिकमुख्याविलेशयाः कथिताः । श्वासानिलकासहरंतन्मांसंपित्तदाहकरम् ॥ अन्येविलेशयायेस्युः केचिदिन्दुरकादयः । गर्हितंतस्यमांसन्तुमद्यगौरवदुर्जरम् ॥ अपिच । मूषकोमधुरःस्निग्धोव्यवायीबलवर्धनः ॥ पारिभाषिकोयथा । विभवेसतिनैवात्तिनददातिजुहोतिच । तमाहुराखुंतस्यान्नंभुक्त्वाकृच्छ्रेणशुध्यति ॥ मुष्णाति । मुष० । मुषेर्दीर्घश्चेतिकिकन् ॥

मूषिकपर्णी । स्त्री० जलद्रव्यविशेषे । चित्रायाम् । उपचित्रायाम् । न्यग्रोध्याम् । मूषाकर्णीतिख्याता

याम् । इन्दुरकानीपामा० द्रू० गौ० दे० भा० ॥ मूषिकपर्णमस्याः मूषिककर्णाकारपर्णत्वात् । पाककर्णेतिङीष् ॥

मूषिका । स्त्री० मूषिकपर्ण्याम् ॥ मूषकस्त्रियाम् ॥ अजादित्वाट्टाप् ॥ मूषायाम् ॥

मूषिकाङ्कः । पुं० गणेशे ॥

मूषिकाञ्चनः । पुं० विघ्नहारिणि । गणेशे ॥

मूषिकारः । पुं० आखौ । उन्दुरौ ॥ मूषिकायाः पुमान् । आरक्पुंसीत्यारक् ॥

मूषिकारातिः । पुं० विडाले ॥

मूषिकाह्वया । स्त्री० सुतश्रेण्याम् ॥ मूषिकपर्ण्याम् ॥

मूषितः । त्रि० मुषिते । चोरिते । मूष्यतेस्म । मूषस्तेये । क्तः ॥

मूषिपर्णिका । स्त्री० मूषिकपर्ण्याम् ॥

मूषी । स्त्री स्वर्णाद्यावर्त्तनमात्रे । स्वर्णादिद्रवीकरणपात्रे । मूषायाम् ॥

मूषीकः । पुं० उन्दुरौ । मूषिके ॥

मूषीककर्णी । स्त्री० मूषिकपर्ण्याम् ॥

मूषीका । स्त्री० उन्दुरौ ॥

मृकण्डः । पुं० मृकण्डुमुनौ ॥ अयमदन्तो मृगत्वादयश्चेतिसूत्रे० उज्ज्वलदत्तग्रन्थे स्पष्टः ॥ मृकण्डस्य मुनेस्तीर्थं तदाख्यामतिनिर्मलमिति स्कान्दोक्तेश्च ॥

मृकण्डुः । पुं० मृकण्डमुनौ

मृग । पुं० आरण्यपशुमात्रे । करिविशेषे ॥ मृगशिरोनक्षत्रे ॥ यथा मृगेगत्वाशिवे स्थित्वाऽदितौ गच्छन्जयेद्रिपूनिति ॥ एकदेशप्रयोगात् ॥ अन्वेषणे ॥ याञ्चायाम् ॥ मार्गशीर्षमासे ॥ यज्ञविशेषे ॥ मृगनाभौ ॥ मकरराशौ ॥ मृगयायाम् ॥ स्वनाम्नाप्रसिद्धे पशुविशेषे । कुरङ्गे । वातायौ । हरिणे । अजिनयोनौ ॥ अस्यमांसप्रकारगुणाः । मार्गं मांसं बहुशकलितं स्विन्नमीषच्चतोयेतप्ते हैमरणसहितेपाचितं शब्दमुच्चैः । सान्द्रं सार्द्रं लवणसहितं दाडिमेनातियुक्तं खादन् खादन्कलयतिशिरश्चन्द्रचूडोपिनूनम् ॥ एणं मांसं हिमं ग्राहिरुच्यं दोषत्रयापहम् । षड्रसं बलदं पथ्यं हृष्यं लघु ज्वरापहम् ॥ मृग्यते । मृग अन्वेषणे । अदन्तः । घञ् । मृगोनवविधोयथा । सम्बरोरोहितोन्यङ्कुः कुरङ्गः सुदृशोरुरुः । एणश्च हरिणश्चेतिमृगाः नवविधामताः ॥ पाठान्तरं यथा । सृमूरोरोहितोन्यङ्कुः सम्बरोवभ्रुणोरुरुः । ऋश्येणहरिणाश्चेतिमृगाः नवविधामताः ॥ हरिणश्चापिविज्ञेयः पञ्चभेदोत्र भैरव । ऋष्यः खड्गोरुरुश्चैवपृषतश्च मृगस्तथा ॥ एतेबलिप्रदानेचचर्म्म

दानेचकीर्त्तिताः॥ इतिकालिकापुराणे ६७ अध्यायः॥ अथमृगपरीक्षा। मृगनाभिंसमादातुंकौतुकार्थंतथापुनः। मृगाः पोष्यामहीन्द्राणांतेषांलक्ष्यामिलक्षणम्॥ पृथिव्यब्वायुगगनतेजोधिकास्तुपञ्चधा'भिद्यन्तेनैकभेदास्तुसमस्तामृगजातयः॥ तद्यथा। येगन्धिनः क्षीणशरीरकर्णास्तेपार्थिवागन्धमृगाः प्रदिष्टाः। सर्वाङ्गमेषांसुरभिप्रकामंपुण्येप्रदेशेप्रभवन्तितेतु॥ येवैविशालागुरुदीर्घशृङ्गाअमांसलाश्लक्ष्णखुरप्रदेशाः। आप्यास्तुतेवैप्रसरन्तिभूरिसर्वत्रदेशेप्रभवन्तिचैव॥ धावन्तियेवातमिवान्तरीक्षेदीर्घास्तुतेवातमृगाः प्रदिष्टाः। तेयत्रयत्रैवभवन्तिशक्तास्तत्रैवसर्वाणिशुभानिसन्ति॥ लघुप्रमाणालघुवीर्यसत्त्वानिर्गन्धदेहाश्छगलप्रमाणाः। तेगागनाव्योमचरानराणांस्पृश्यानतेनापिनिरीक्षणीयाः॥ येकृष्णवर्णागुरुदीर्घशृङ्गाः क्रुद्धाभृशंयान्तिचवायुवेगाः। तीक्ष्णसाराः खलुतैजसास्तुपुण्यप्रदेशेप्रभवन्तितेतु॥ भोजोप्याह। पार्थिवादिमृगः सर्वश्चतुर्जातिर्भवेत्पृथक्। सुशृङ्गास्तनुलोमानोब्राह्मणामृगजातयः। क्रुद्धाः पीवरिशृङ्गाश्चक्षत्रियाः खरलोमशाः। आवर्त्तशृङ्गास्तनवोहरिणावैश्यजातयः। कुशृङ्गावाप्यशृङ्गावाशूद्राःखरतनूरुहाः। अश्वानांयेगुणादोषास्तेज्ञेयाहरिणेष्वपि॥ तथाहिदोषाः पश्चाग्रीवस्थलेहरिणाश्रयाः। नेत्रयोरन्तरेयस्यलोमावर्त्ताः सपापकृत्॥ विषमौविकृतौशृङ्गौयस्यसस्वामिनाशनः। आवर्त्तःपृष्ठतोयस्यसनाभिमभिविन्दति॥ पश्चार्द्धेयस्यवावर्त्तौस्यातांज्यौभयकारकौ। वर्ण्णनेत्रपदादीनांवैकृताङ्गननाशनः॥ गार्ग्यः। दोषवन्मृगजातीनांविजातीनामथापिवा। दर्शनात्स्पर्शनाच्चैवगन्धादानाच्चपोषणात्॥ भवेयुर्विपदः सर्वास्तथाचैवाद्यपोषणात्॥ शक्रोपि। हरिणपोषणतोधरणीभुजांनहिभवेन्मरुदुद्भवपीडनम्। नपविवह्निरुजारिपुजंभयंददतंहरिणंशुभलंनृपः॥ इतिमृगपरीक्षा युक्तिकल्पतरौ॥ चतुर्विधपुरुषेषुपुरुषविशेषे॥ तल्लक्षणं यथा। वदतिमधुरवाणींदीर्घनेत्रोऽतिभीरुश्चपलमतिसुदेहः शीघ्रवेगोमृगोयम्॥ शशकेपद्मिनीतुष्टामृगेतुष्टाचचित्रिणी। वृषभेशङ्खिनीतुष्टाहयेतुष्टाचहस्तिनी॥ पद्मिनीशशयोर्योनिमेढ्कौचतुरङ्गुलौ। चित्रिणीमृगयोर्योनिमेढ्कौचतथाविधौ॥ इ० रतिमञ्जरी॥

मृगगामिनी । स्त्री० विडङ्गे ॥ मृगसदृशगमनशीलायाम् ॥

मृगचर्म्मजम् । न० जवादिनामकगन्धद्रव्ये ॥ त्रि० मृगचर्म्मजाते ॥

मृगचेटकः । पुं० खट्टासे ॥

मृगचेष्टितम् । न० मृगेङ्गिते ॥ तद्यथा । सीमागतावन्यमृगारुवन्तः स्थिताव्रजन्तोथसमापतन्तः । सम्प्रत्यतीतैष्यभयानिदीप्ताःकुर्वन्ति शून्यंपरितोभ्रमन्तः ॥ दीप्ताः भयंकुर्वन्तिआवेदयन्तीतिसर्वत्रान्वयोबोध्यः ॥ तेग्राम्यसत्त्वैरनुवाच्यमानाभयायरोधायभवन्तिवन्याः । द्वाभ्यामपिप्रत्यनुवाशितास्तेवन्दिग्रहायैवमृगारुवन्ति ॥ वन्येसत्त्वे द्वारसंस्थेपुरस्यरोधोवाच्यःसंप्रविष्टेविनाशः । सूतेमृत्युः स्याद्भयं संस्थितेचगेहंयातेबन्धनंसंप्रदिष्टम् ॥

मृगजहुः पुं० मृगापत्ये ॥

मृगजालिका । स्त्री० वागुरायाम् ॥

मृगजीवनः । पुं० व्याधे ॥ मृगाः जीवनमस्य ॥

मृगणा । स्त्री० अपहृतद्रव्यान्वेषणे ॥ मृग० । ण्यासेतियुच् ॥

मृगतृट् । स्त्री० मृगतृष्णायाम् ॥

मृगतृषा । स्त्री० मरीचिकायाम् ॥ मृगाणांतृषाअस्त्यस्याम् । अर्शआद्यच् । टाप् ॥

मृगतृष्णा । स्त्री० मरीचिकायाम् ॥ ग्रीष्मेमरुदेशेसिकतास्वर्करश्मयः प्रतिफलितादूरस्थानांजलमितिबुद्धिविषयास्तामृगतृष्णाअस्त्यस्याम् अर्शआद्यच् । टाप् ॥

मृगतृष्णिका । स्त्री० मृगतृष्णायाम् ॥ मृगतृष्णेव । स्वार्थेकन् ॥ रे चित्तचिन्तयचरंचरणौमुरारेः पारंगमिष्यसियतोभवसागरस्य । पुत्राः कलत्रमितरेसुहृदःसहायाः सर्वंविलोकयसखे मृगतृष्णिकाभम् ॥

मृगदंशकः । पुं० कुक्कुरे ॥ मृगान्दशति । दंशदशने । कर्म्मण्यण् । कः ॥

मृगधूर्त्तकः । पुं० गोमायौ । शृगाले ॥ मृगेषुधूर्त्तइव । संज्ञायां कन् ॥

मृगनाभिः । पुं० कस्तूर्याम् ॥ मृगस्य नाभिः ॥

मृगनाभिजा । स्त्री० कस्तूर्याम् ॥

मृगनेत्रा । स्त्री० रात्रिविशेषे ॥ त्वयापुत्रकनाधीतंमृगनेत्रासुरात्रिषुतेनत्वंविदुषांमध्येपङ्केगौरिवसीदसि । मृगोनक्षत्रविशेषोनेतायस्याः । नेतुर्नक्षत्रेऽब्वक्तव्यः ॥ योषित्प्रभेदे । मृगलोचनायाम् ॥ मृगस्यनेत्रेइवनेत्रेचक्षुषी यस्याः ॥

मृगपतिः । पुं० मृगेन्द्रे । सिंहे ॥

मृगपिप्लुः । पुं० पक्षजे । चन्द्रे । हि

मांशौ ॥

मृगप्रियम् । न० पर्वततृणे ॥

मृगवधाजीव: । पुं० व्याधे ॥ मृगवधआजीवोयस्यस: ॥ मृगवधेनाजीवतित्रा । जीव० । इगुपधेतिक: ॥

मृगबन्धनी । स्त्री० मृगबन्धनार्थंजालविशेषे । खावल्० इ० पर्वतभा० ॥ वागुरायाम् ॥ मृगोबध्यतेऽनया । बन्धबन्धने । करणेल्युट् । ङीप् ।

मृगभक्ष्या । स्त्री० जटामांस्याम् ॥

मृगमद: पुं० कस्तूर्याम् ॥ मृगस्य मद: ॥

मृगमदवासा । स्त्री० कस्तूरीमल्लिकायाम् ॥

मृगमातृक: । पुं० मृगविशेषे ॥ स्वल्प: पृथूदरोह्रेय : शरभोमृगमातृक: । गुणै: शशेनसदृशोगदितो मृगथमातृक: ॥

मृगया स्त्री० आच्छोदने । मृगव्ये । आखेटे । खेटे । हेडा० इ० भा० ॥ अवलस्वकुलाशिनोझषान्निजनीडद्रुमपीडिन: खगान् । अनवद्यतृणार्दिनोमृगान्मृगयाघायनभूभृतांघ्नताम् ॥ इतिश्रीहर्ष: ॥ मृग्यन्ते मृगाअस्याम् । मृग० । चु० अदन्त: । परिचर्य्यापरिसर्य्यामृगयाऽटाट्यानामुपसङ्ख्यानमितिसाधु: ॥

मृगयु: । पु व्याधे । लुब्धके । हेडिया० इ० भा० प्र० । मांसविक्रयार्थंमृगादिपशुहन्तरि ॥ मृगान्बधार्थंयाति । या० । मृगय्वादित्वात्कु: ॥ गोमाये । शृगाले ॥ परमेष्ठिनि ॥

मृगरसा । स्त्री० सहदेव्याम् ॥

मृगराट् । पुं० सिंहे । मृगेषुराजते । राज्० । क्विप् ॥

मृगराज: पुं० सिंहे ॥ मृगाणांराजा । राजाह: सखिभ्यष्टच् ॥

मृगराटिका । स्त्री० जीवन्त्याम् ॥

मृगरिपु: । पुं० सिंहे ॥ मृगाणांरिपु: ॥

मृगरोमजम । न० राङ्कवे । मृगरोमजेवस्त्रे ॥

मृगलाञ्छन: । पुं० चन्द्रे । शशिनि ॥ मृगोलाञ्छनंयस्य ॥

मृगवल्लभ: । पुं० कुन्दुरुतृणे ॥

मृगवाहन: । पुं० वायौ ॥ मृगोवाहनंयस्य ॥

मृगव्ययम् । न० मृगयायाम् ॥ मृगाव्ययन्तेऽत्र । व्ययगतौ । अन्येष्वपीतिड: ॥

मृगशिरा: । स्त्री० पंचमनक्षत्रे ॥ मृग: शिरोऽस्य ॥

मृगशिर: । न० मृगशीर्षे । पंचमेनक्षत्रे ॥ अत्रजातस्यफलम् । शरासनाभ्यासरतोविनीत: सदानुरक्तोगुणिनांगुणेषु । भक्तानुपस्तेहभरे

णपूर्वः सन्मार्गवर्त्तीमृगजन्मभागी ॥ आकृत्यामृगः शिरोऽस्य ॥

मृगशिरा। स्त्री० आग्रहायण्याम् ॥ मृगशिरसि ॥

मृगशीर्षम्। न० मृगशिरसिनक्षत्रे ॥ आकृत्यामृगः शीर्षं यस्य ॥

मृगशीर्षा। स्त्री० मृगशिरोनक्षत्रे ॥

मृगा। स्त्री० सहदेवीलतायाम् ॥

मृगाक्षी। स्त्री० इन्द्रवारुण्याम्। विशालायाम् ॥ मृगनेत्रायांरात्रौ ॥ मृगलोचनायांनार्य्याम् ॥ मृगस्य अक्षिणीइवअक्षिणीयस्याः ॥

मृगाङ्कः। पुं० कलानिधौ हिमांशौ ॥ कर्पूरे॥ वायौ ॥ मृगचिह्ने ॥ मृगोङ्कोयस्यसः ॥ यथादर्पणंप्राप्य परावृत्तानयनरश्मयोग्रीवास्थमेवमुखंदर्पणगतमिवपश्यन्ति० एवंचन्द्रमण्डलंप्राप्यपरावृत्तास्तेदूरत्वदोषात्० पृथिवीमव्यक्तरूपामिवचन्द्रमण्डलगतांपश्यन्ति० सएवचन्द्रेमृगचिह्नमित्युपचर्यते० इतिव्याख्यातारः ॥ यक्ष्मरोगस्यौषधविशेषे ॥ यथा। स्याद्रसेनसमंहेममौक्तिकंद्विगुणंभवेत्। गन्धकस्तुसमस्तेनरसपादस्तुटङ्कणः॥ सर्वंतज्जोलकंकृत्वा काञ्जिकेनविशोधयेत्। भाण्डेलवणपूर्णेथपचेद्यामचतुष्टयम् ॥ मृगाङ्कसंज्ञकोज्ञेयोरोगराजनिकृन्तनः ॥ अपिच। रसस्यभस्मनोहेमपिष्टीकृत्यप्रयोजयेत्। गुञ्जाचतुष्टयञ्चाज्यमरिचैर्भक्षयेन्नरः ॥ इति मधुमती ॥

मृगाजीवः। पुं० व्याधे ॥

मृगाण्डजा। स्त्री० कस्तूर्य्याम् ॥

मृगादनः। पुं० तरक्षौ। तेंदुवावाघ०तरख इ० भा० प्र० ॥ मृगमत्ति। अद०। ल्युः ॥

मृगादनी। स्त्री० इन्द्रवारुण्याम्। गवादन्याम् ॥ मृगेर्वारौ ॥ सहदेव्याम् ॥

मृगादिः। पुं० मार्गशीर्षे ॥

मृगादी। पुं० सिंहे ॥ मृगानत्तुंशीलंयस्य। णिनिः ॥

मृगाधिपः। पुं० सिंहे ॥

मृगान्तकः। पुं० चित्रव्याघ्रे। चीता० इ० भा० ॥ मृगाणामन्तकः ॥

मृगारातिः। पुं० मृगस्यशत्रौ ॥ कुक्कुरे ॥ मृगस्यअरातिः ॥

मृगारिः। पुं० कण्ठीरवे। सिंहे ॥ शार्दूले। व्याघ्रे ॥ मृगस्यअरिः ॥ कुक्कुरे ॥ रक्तशिग्रौ ॥

मृगावित्। पुं० व्याधे ॥

मृगास्यः। पुं० मकरराशौ ॥ मृगस्य आस्यमिवआस्यंयस्यसः ॥

मृगितः। त्रि० अन्वेषिते। ढूंढा० इ० भा० ॥ मृग्यतेस्म। मृग०। क्तः। इट् ॥

मृगी। स्त्री० वनिताविशेषे ॥ मृग

नांस्त्रियाम् । मृगीणांजङ्गलोत्थानांछागीक्षीरगुणंपय: ॥ कश्यपकन्यायाम् । पुलहभार्यायाम् । हरिणादिमृगाणांमातरि ॥ मध्यावृत्तिप्रभेदे । रोमृगी० द्रुतिलक्षणलक्षिते ॥ यथा । सामृगीलोचना । राधिकाश्रीपते: ॥ हरिण्याम् ॥ सितोदरेपीतपृष्ठे वराटके ॥

मृगेक्षणा । स्त्री० मृगनेत्रायाम् ॥ मृगेर्वारौ ॥

मृगेन्द्र: । पुं० सिंहे ॥ नाभिषेको नसंस्कार: सिंहस्यक्रियतेवने । विक्रमार्जितसत्त्वस्यस्वयमेवमृगेन्द्रता ॥ मृगाणामिन्द्र: ॥ वर्णवृत्तान्तरे ॥ पयोधरधारिमृगेन्द्रमवेहि ॥ यथा । वृथाविलपानि ॥ मध्यलघो: पञ्चमात्रापर्याये० ऽ।ऽ० ॥ यात्रायोगान्तरे ॥ लग्नेशुक्र: शशीबन्धौ कर्मस्थानेगुरुर्यदा । मृगेन्द्रयोगो विख्यातोयातु: सर्वार्थसाधक: ॥

मृगेन्द्रचटक: । पुं० श्येने ॥ चटकानांमृगेन्द्र: ॥ राजदन्तादि: ॥

मृगेन्द्रमुखम् । न० अतिजगती १३ छंदोभेदे ॥ भवतिमृगेन्द्रमुखंनजौजरौग: ॥ यथा । गुरुभुजवीर्यभरं हरिंमदान्धायुधिसमुपेत्यनदानवाजिजीवु: । क्षुधितमृगेन्द्रमुखंमृगाउपेत्यकानुखलविभ्रतिजीवनस्ययोगम् ॥

मृगेन्द्राशी । स्त्री० वासके ॥

मृगेर्वारु: । स्त्री० श्वेतेन्द्रवारुण्याम् । मृगाक्ष्याम् । श्वेतपुष्पायाम् । मरुजायाम् ॥

मृगेष्ट: । पुं० मुद्गरवृक्षे ॥

मृग्य: । त्रि० अन्वेष्ये । मृगितव्ये ॥

मृज: । पुं० वाद्यविशेषे । मर्दले । दाढजे । मादल० द्रू० गौ० दे० भा० प्र० ॥

मृजा । स्त्री० मार्जनायाम् । प्रोञ्छनादिनाङ्गनिर्मलीकरणे ॥ मार्जनम् । मृजूशुद्धौ । मृजूशौचालङ्करणयोश्चुरादिर्वा । भिदाद्यङ् ॥

मृज्य: । त्रि० मार्ज्जनीये ॥

मृड: । पुं० शिवे ॥ मृडति । मृडसुखने । मृड्णातिवा । मृडचचात् क्षोदे । इगुपधत्वात्क: ॥

मृडङ्कण: । पुं० बालके ॥ मृडति । मृड० । मृड: कीकच्कङ्कणावितिकङ्कण: प्रत्यय: ॥

मृडा । स्त्री० दुर्गायां ॥

मृडानी । स्त्री० चण्डिकायाम् । अम्बिकायाम् ॥ मृडस्यस्त्री । इन्द्रवरुणेतिङीषानुकौ ॥

मृडी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

मृडीक: । पुं० मृगे । हरिणे ॥ मृडति । मृड:कीकच्कङ्कणावितिकीकच् ॥

मृणालम् । न० नलदे । उशीरे ॥ पुं०

न॰ वसे । पद्मनाले ॥ मृणालंशीतलंवृष्यंपित्तदाहास्रजिद्गुरु । दुर्जरंस्वादुपाकञ्चस्तन्यानलकफप्रदम् ॥ सङ्ग्राहिमधुरंरूक्षंशालूकमपितद्गुणम् । विसाङ्कुराश्चन्द्रकलानुकाराविभाविताः सैन्धवनिम्बुकाभ्याम् । विकीर्णखण्डीकृतशृङ्गवेराजलेपिवह्निंलघुदीपयन्ति ॥ मृण्यते । मृणहिंसायाम् । तमिविशिबिडिमृणीतिकालन् ॥

मृणालिनी । स्त्री॰ पद्मिन्याम् ॥ मृणालानिसन्त्यत्र । पुष्करादिभ्यो देशइतीनिः ॥

मृणाली । स्त्री॰ विसे । अब्जादिमूले ॥ अपचयविवक्षायाम्गौरादित्त्वान्ङीष् ॥ स्वल्पमृणालजातौ ॥

मृतः । त्रि॰ परासौ । प्राप्तपञ्चत्वे । परेते । प्रेते । संस्थिते । प्रमीते । मरा॰ इ॰ भा॰ ॥ यथा । धर्मः प्रव्रजितस्तपः प्रवसितंसत्यञ्चदूरेगतंपृथ्वीमन्दफलाजनाः कपटिनो लौल्येस्थिताब्राह्मणाः । मर्त्याः स्त्रीवशगाः स्त्रियश्चचपलाः नीचाजनाउन्नताहाकष्टंखलुजीवितंकलियुगेधन्यानरायेमृताः ॥ इतिगारुडे ११५ अध्यायः ॥ न॰ मृत्यौ ॥ याचिते । मृतन्तुयाचितंप्रोक्तमितिमनुः । याचनवृत्तिर्हिमरणमिवदुःखजनकत्त्वान्मृतमुच्यते ॥ म्रियतेस्म । मृङ्प्राणत्यागे । गत्यर्थेतिक्तः तनिमृङ्भ्याकिच्चेतितन्वा ॥

मृतकम् । न॰ शवे ॥ मरणाशौचे ॥ यथा । यदिस्यान्मृतकेसूतिर्मृतकेचमृतिस्तथा । शेषेणैवभवेच्छुद्धिरहः शेषेद्विरात्रकम् ॥

मृतकल्पः । त्रि॰ मृतप्राये ॥ ईषदूनोमृतः । ईषदसमाप्तावितिकल्पप्प्रत्ययः ॥

मृतकान्तकः । पुं॰ शृगाले ॥

मृतजीवः । पुं॰ तिलकवृक्षे ॥

मृतमत्तः । पुं॰)

मृतमत्तकः । पुं॰) शृगाले ॥

मृतवत्सा । स्त्री॰ अजीवत्सन्तानायाम् । मृतापत्यायाम् ॥

मृतसञ्जीवनी । स्त्री॰ मृतजीवनार्थिकायांविद्यायाम् ॥ गोरक्षदुग्धायाम् । मृतः सञ्जीव्यतेऽनया । जीवप्राणधारणे । ल्युट् । ङीप् ॥

मृतस्नातः । त्रि॰ अपस्नाते । मृतमुद्दिश्यकृतस्नानेजने ॥ मृतेस्नातः । सप्तमीतिसमासः ॥

मृतस्नानम् । न॰ अपस्नाने । मृतोद्देशेनस्नाने ॥

मृतस्वमोक्ता । पुं॰ राजर्षिविशेषे ॥

मृतामदम् । न॰ तुत्थे ॥

मृतालकम् । न॰ तुवरिकायाम् ॥ मृतमालयति । अलभूषणादौ ।

मर्ष्यम् । संज्ञायांकन् ॥

मृतिः । स्त्री० मरणे ॥ मृङ्प्राणत्यागे । स्त्रियांक्तिन् ॥ मृतिः प्राणवियोगः स्यान्नतुनाशः सतो मतः । मृङ्प्राणत्यागइत्युक्तं स्वयंनष्टः कथंत्यजेत् ॥

मृत्करः । पुं० कुम्भकारे ॥

मृत्कांस्यम् । न० शरावे ॥

मृत्किरा । स्त्री० जलजन्तुविशेषे । घुर्घुर्याम् ॥

मृत्क्षारम् । न० मूलके ॥

मृत्खलिनी । स्त्री० सप्तलायाम् । चमकषायाम् ॥

मृत्तालम् । न० तुवरिकायाम् । सुराष्ट्रजमृत्तिकायाम् ॥ मृदितालः प्रतिष्ठाऽस्याः ॥

मृत्तालकम् । न० मृत्ताले । स्वार्थेकन् ॥

मृत्तिका । स्त्री० मृदि ॥ माटी० इ० भा० ॥ मृदेव । स्वार्थे० मृदस्तिकन् । प्रत्ययस्यादित्त्वेवसिद्धे०इकारोच्चारणंप्रक्रियालाघवार्थम् । टापोलुक्यपिश्रवणार्थञ्च । पञ्चभिर्मृत्तिकाभिः क्रीतः पञ्चमृत्तिकः पटः ॥

मृत्फली । स्त्री० कुष्ठौषधे ॥

मृत्युः । पुं० मरणे । पञ्चतायाम् । निधने । शरीराद्यारम्भककर्मचयनिमित्ते । सर्वमर्मच्छेदनरूपे० शरीरादिविच्छेदे ॥ सचसर्वेषांब्रह्मादीनांकालंप्राप्यावश्यमेवभवति । तथाहि । प्राप्तेकालेस्वयंब्रह्मापरार्द्धद्वयसम्मिते । निधनंयातितरसाजगत्कर्तास्वयंप्रभुः । चतुर्युगसहस्रेषुब्रह्मणोदिवसेकिल । पतन्तिभवनात्पञ्चनवचेन्द्रास्तथापुनः तथैवद्विगुणेविष्णुर्मरणायोपकल्प्यते ॥ तथैवद्विगुणेकालेशङ्करः शान्तिमेतिच ॥ काचिन्तामरणेमूढानिश्चलेदैवनिर्मिते । महीमह्वीधराणाञ्चनाशः सूर्यशशाङ्कयोः ॥ जातस्यहिध्रुवोमृत्युर्ध्रुवंजन्ममृतस्यच । अध्रुवेस्मिन्शरीरेतुरक्षणीयंयशः स्थिरम् ॥ इतिश्रीदेवीभागवते ५ स्कन्धे ३१ ऽध्यायः ॥ आसन्नमृत्युर्लोकोयंध्रुवादीन्नहिपश्यति ॥ तथाहि । अरुन्धतींध्रुवञ्चैवविष्णोस्त्रीणिपदानिच । आसन्नमृत्युर्नोपश्येच्चतुर्थंमातृमण्डलम् ॥ अरुन्धतीभवेज्जिह्वाध्रुवोनासाग्रमुच्यते । विष्णोः पदानिभ्रूमध्येनेत्रयोर्मातृमण्डलमितिकाशीखण्डे १२ अध्यायः ॥ संसारे । अविद्याकामकर्मसमुदाये । स्वाभाविककर्मणि ॥ स्वाभाविकेज्ञाने ॥ संहारकारिणांमध्ये विनाशहेतौ भगवतोविभूतौ । यमे । वैवस्वते ॥ मरणम् । मृङ् । भुजिमृङ्भ्यां

युक्त्युक्तावितित्युक् ॥ योगविशेषे ॥ यथा । रवावनुराधा॰ सोमे उत्तराषाढा॰ कुजे शतभिषा॰ बुधे अश्विनी॰ गुरौ मृगशीर्षम्॰ भृगौ श्लेषा॰ शनौ हस्तनक्षत्रे न्मृत्युयोगे भवति ॥ लग्नादष्टमभवने ॥ यात्रायोगान्तरे ॥ अन्योन्यक्षेत्रगाविकक्षे चेवाकविभास्करौ । मृत्युयोगोयमाख्यातो यातुर्मृत्युप्रदायकः ॥

मृत्युजरे । स्त्री॰ द्वि॰ प्रज्वारस्य प्रियाप्रिययोः ॥ यथा । कालकन्ये मृत्युजरे प्रज्वारस्य प्रियाप्रिये । याभ्यां जगत्समुच्छिन्नं विधात्रानिर्मितं विधौ ॥ जरामृत्योरपि कालादुत्पन्नत्वात्कन्यासदृशत्वात्कन्यात्वम् । ते मृत्युजरे कालस्य कन्ये प्रज्वारस्य प्रकृष्टज्वरस्य प्रियाप्रिये पत्न्यौ भवतः । प्रियातोऽप्रियेऽतिशयितप्रिये इत्यर्थः ॥

मृत्युञ्जयः । पुं॰ कृत्तिवाससि । शिवे ॥ मृत्युकन्याजिताशश्वच्छिवेन गुरुणा मम । न मृत्युनाजितः शम्भुः कल्पे कल्पे श्रुतौ श्रुतम् ॥ मृत्युं जयति । जि जये । संज्ञायां भृतॄवृजिधारिसहितपिदमः । इति खच् । मुम् ॥ यात्रायोगान्तरे ॥ लाभे भौमो गुरुश्छिद्रे षष्ठस्थाने च भास्करः । मृत्युञ्जयसमाख्योयं सर्वशत्रुनिवर्हणः ॥

मृत्युनाशकः । पुं॰ पारदे ॥ त्रि॰ मरणहर्त्तरि ॥

मृत्युपाशः । पुं॰ अधर्माज्ञानरागद्वेषादौ ॥

मृत्युपुष्पः । पुं॰ इक्षौ ॥

मृत्युफलः । पुं॰ महाकालफले ॥

मृत्युफली । स्त्री॰ कदल्याम् ॥

मृत्युभङ्गुरकः । पुं॰ भवरुति । प्रेतपटहे । मरणसमयवाद्ये ॥

मृत्युभृत्यः । पुं॰ रोगे ॥

मृत्युमान् । त्रि॰ मृते ॥

मृत्युवञ्चनः । पुं॰ शम्भौ ॥ श्रीफले ॥ द्रोणकाके ॥

मृत्युबीजः । पुं॰ वंशे ॥

मृत्युसूतिः । स्त्री॰ कर्कट्याम् । सागमायाम् ॥ मृत्यवे सूतिः प्रसवो यस्याः ॥ यथा कर्कटकी गर्भमाधत्ते मृत्युमात्मनः ॥

मृत्सा । स्त्री॰ प्रशस्तमृदि ॥ प्रशस्ता मृत् । सस्नौ प्रशंसायामिति सः । टाप् ॥ तुवरिकायाम् । तूअर॰ इ॰ भा॰ ॥ मृत्साऽस्त्यस्याः क्षेत्रत्वेन । अर्शआद्यच् । टाप् ॥

मृत्स्ना । स्त्री॰ प्रशस्तायां मृत्तिकायाम् । मृत्सायाम् ॥ प्रशस्ता मृत् । सस्नौ प्रशंसायामिति स्नः । टाप् ॥ तुवर्याम् । आढक्याम् । अरहर तूअर॰ इ॰ भा॰ ॥

मृत्०ट् । स्त्री० मृत्तिकायाम् ॥ शौचे मृद्विशेषोयथाविष्णुपुराणे । वल्मीकमूषकोत्खातांमृदमन्तर्जलास्तथा । शौचावशिष्टं गेहाच्चनादद्याल्लेपसम्भवाम् ॥ अन्तःप्राण्यवपन्नाश्चहलोत्खातांचपार्थिव । परित्यजेन्मृदस्त्वेताः सकलाशौचसाधनइति ॥ अन्तःप्राण्यवयन्मासकीटाम् ॥ मृद्यति०मृद्यतेवा । मृदच्चोदेसम्पदादित्वात्क्विप् । काच्याम् । तुवरिकायाम् ॥

मृदङ्कुरः । पुं० हारीतपक्षिणि ॥

मृदङ्गः । पुं० स्वनामप्रसिद्धे वाद्ये । मुरजे ॥ अथमृदङ्गादिविवरणम् । मर्द्दलः खादिरः श्रेष्ठोहीनः स्यादन्यदारुजः । रक्तचन्दनजीवाद्योगभीरध्वनिरुच्चकैः ॥ सार्द्धहस्तप्रमाणन्तुदैर्घ्यमस्यविधीयते । त्रयोदशाङ्गुलंवाममथवाद्वादशाङ्गुलम् ॥ दक्षिणञ्चभवेडीनमेकेनाऽर्द्धाङ्गुलेनवा । करणानद्धवदनोमध्येचैवपृथुर्भवेत् ॥ षण्मासीयोभवेद्धस्तस्तच्चर्मकरणं मतम् । मृत्तिकानिर्म्मितस्यैवमृदङ्गः परिकीर्त्तितः ॥ पातयेत्खर्रालंवाद्यवादनार्थंचमर्द्दले । विभूतिगैरिकंभक्तंकेन्दुकीनचसंयुतम् ॥ यद्वाचिपीटकंदेयंगौविनीक्षत्वमिश्रितम् । सर्वमेकत्र पिष्टंतल्लेपः खरलिरुच्यते ॥ वामास्येपूरिकांकृत्वालेपंदद्याच्चदक्षिणे । एवंमर्द्दलकः प्रोक्तः सर्ववाद्योत्तमोमतः ॥ अस्यसंयोगमासाद्यसर्ववाद्यञ्चशोभते । एतद्धिवीजकाष्ठेदलमर्द्धाङ्गुलंविदुः ॥ इति । विशेषः सङ्गीतशास्त्रेद्रष्टव्यः ॥ पटहे ॥ घोषे ॥ वंशे ॥ मृद्यते । मृद० । विडादिभ्यः किदित्यङ्गच् ॥ मृत्अङ्गमस्येतिवा ॥

मृदङ्गकः । पुं० मृदङ्गे ॥

मृदङ्गफलः । पुं० पनसवृक्षे ॥ मृदङ्गइवफलान्यस्य ॥

मृदङ्गफलिनी । स्त्री० कोषातक्याम् ॥

मृदङ्गी । स्त्री० कोषातक्यम् । श्वेतघोषाइतिगौ०दे०भा० ॥

मृदरः । पुं० विषे ॥ त्रि० विलससति ॥ म्रियतेऽनेन०मृद्नातिवा । मृङ्मद०वा । कृदरादयश्चेति० अरप्रत्ययान्तोनिपातितः ॥ भये ॥

मृदा । स्त्री० मृत्तिकायाम् ॥

मृदाकरः । पुं० वज्रे ॥

मृदितः । त्रि० अभिनष्टे । विनाशिते ॥ निष्पीडिते ॥ चूर्णीकृते ॥ मृद्यतेस्म । मृद० । क्तः । इट् । क्ङितिचेतिनगुणः ॥ चौर्णे ॥

मृदिनी । स्त्री० मृत्सायाम् ॥

मृदुः। त्रि० कोमले ॥ अतीक्ष्णे ॥ मृदुः सर्वत्रवाध्यते ॥ मृद्यते। म्रद मर्द्दने। प्रथिम्रदिभ्रस्जामितिकुः सम्प्रसारणं च ॥ मृदुशब्दोमृदुत्वगुणमुक्त्वातद्द्रव्यमविधत्ते इतिगुणवचनोमृदुशब्दः। तेनस्त्रियांङीषभावे०मृदुः ॥ न० विशेषनक्षत्रादौ ॥ यथा। चित्रेन्दुमित्रपौष्णाख्यमृदुमैत्रं तथाभृगुः। तत्रगीताम्बरक्रीडामित्रकार्यञ्चशोभनम् ॥ स्त्री० गृहकन्यायाम् ॥

मृदुकृष्णायसम्। न० सीसके ॥

मृदुगमना। स्त्री० हंस्याम् ॥ त्रि० मन्दगमने ॥

मृदुचर्म्मा। पुं० भूर्ज्जवृक्षे। त्रि० कोमलत्वग्विशिष्टे ॥

मृदुच्छदः। पुं० भूर्जे। कुक्कुरद्रुमे ॥ शीताखे ॥ अक्षोटे ॥

मृदुता। स्त्री० मृदुत्वे ॥

मृदुतालः पुं० श्रीतालवृक्षे ॥

मृदुत्वक्। पुं० भूर्जपत्रवृक्षे ॥ मृद्वीत्वगस्य ॥

मृदुत्वचः। पुं० मृदुत्वचि ॥ मृद्वीत्वचायस्यसः ॥

मृदुत्तकम्। न० सुवर्णे ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

मृदुपत्रः। पुं० नले ॥ न० कोमलपर्णे। त्रि० कोमलपर्णवति ॥ मृदूनिपत्राणियस्यसः ॥

मृदुपत्री। स्त्री० चिल्लीशाके ॥

मृदुपर्व्वकः। पुं० वेत्रे ॥ त्रि० कोमलपर्व्ववति ॥

मृदुपुष्पः। पुं० शिरीषवृक्षे ॥ त्रि० कोमलकुसुमविशिष्टे ॥ मृदूनिपुष्पाणियस्यसः ॥

मृदुफलः। पुं० मधुनारिकेले ॥ विकङ्कते ॥ त्रि० कोमलफलवति ॥ मृदूनिफलानियस्यसः ॥

मृदुमध्यः। पुं० सात्त्विकराजसवृत्तिद्वये ॥

मृदुरेचनी। स्त्री० मार्कण्डिकायाम् ॥

मृदुलः। त्रि० कोमले मृदुर्गुणोस्यास्ति। सिध्मादिभ्यश्चेतिलच् ॥ न० जले ॥

मृदुलोमकः। पुं० शशके ॥ त्रि० कोमलरोमविशिष्टे ॥

मृदूत्पलम्। न० नीलपद्मे ॥

मृद्वङ्गम्। न० वङ्गे ॥ कोमलावयवे ॥ त्रि० तद्वति। मृदून्यङ्गानियस्य ॥ कर्म्मधारयोवा ॥

मृद्वी। स्त्री० कपिलद्राक्षायां ॥ कोमलाङ्ग्याम् ॥ मृदुशब्दोमृदुत्वगुणमुक्त्वा० मृदुत्वगुणयुक्तं द्रव्यमभिधत्ते इतिगुणवचनत्वेन० वोतोगुणवचनादितिपाक्षिकोङीष् ॥

मृद्वीका। स्त्री० गोस्तन्याम्। द्राक्षायाम्। मुनक्का० इ० भा० ॥ मृद्नाति। मृदु०। मलीकादयश्चेति-

साधु : ॥ कपिलद्राक्षायाम् ॥

मृधम् । न० युद्धे ॥ मर्द्दनम् । मृधु हिंसायाम् । वाहुलकात्० भावे० घञर्थेवाक : ।

मृन्मय : । त्रि० मृदोविकार : । मयट् ॥ स्त्री० मृन्मयी ॥

मृन्मरु : । पुं० अश्मनि । पाषाणे ॥

मृषा । अ० वितथे । मिथ्या झूठ० इ० भा० ॥ मृष्यते । मृषुसहने । काप्रत्यय : ॥

मृषाध्यायी । पुं० वके ॥

मृषार्थकम् । न० आहते । अत्यन्तासम्भवार्थवाक्ये ॥ यथा । एषवन्ध्यासुतोयातिखपुष्पकृतशेखर : । कूर्मलोमतनुत्राण : शशशृङ्गधनुर्द्धर : ॥ इ० । मृषाऽर्थोयस्यतत् । कप् ।

मृषालक : । पुं० आम्रवृक्षे ॥

मृषावाद : । पुं० मिथ्योदिते । मिथ्यावाक्ये । टट्टयाम् ॥

मृषावादी त्रि० मिथ्यावादिनि । मृषोद्ये । मृषावादोस्यास्ति । इनि: ॥ मिथ्याभियोक्तरि ।

मृषोद्य : । त्रि० मिथ्यावादिनि । राजसूयसूर्यमृषोद्येत्यादिनामृषोपपदाद्वदे : कर्म्मणिनित्यं क्यब्निपात्यते ॥ न० मिथ्यावाक्ये ॥

मृष्ट : त्रि० अपनीतमले । शोधिते ॥ मृज्यतेस्म । मृजूशुद्धौ । क्त: । न० मरिचे ॥

मृष्टि : । स्त्री० अन्नादे : संस्कारविशेषे ।

मृष्टेरुक : । पुं० वदान्ये । दानशौण्डे ॥ मिष्टाशिनि ॥ अतिथिद्विषि ॥

मेक : । पुं० अजे । छागे ॥

मेकल : । पुं० ऋष्यन्तरे ॥ गिरिविशेषे ॥

मेकलकन्यका । स्त्री० नर्मदायांसरिति । रेवायाम् ॥ मेकलस्यर्षेरद्रेर्वाकन्यका ।

मेकलाद्रिजा स्त्री० सोमोद्भवायाम् । रेवायाम् ॥ मेकलाद्रेर्जाता । जनी० । ड : ॥

मेक्षणम् । न० यज्ञीयपात्रविशेषे ॥

मेखल : । पुं० मेकलपर्वते ॥

मेखलकन्यका । स्त्री० रेवायाम् ॥

मेखला । स्त्री० खड्गबन्धे । खड्गादेश्चर्मादिनिर्मिते कटिबन्धने ॥ युद्धे हस्तात्पतनवारणायमणिबन्धे प्रक्षिप्यमाणे चर्म्मादौ ॥ स्त्रीकट्याभरणे । काञ्च्याम् ॥ रशनायाम् ॥ केचित्तु० एकयष्टिर्भवेत्काञ्चीमेखलात्वष्टयष्टिका । रशनाषोडशज्ञेयाकलाप : पञ्चविंशक : ॥ इतिपठन्ति० इहत्वभेदात्पर्यायता ॥ स्त्रीकट्यांवस्त्रग्रन्थने ॥ श्रोणिस्थाने ॥ शैलनितम्बे ॥ उपनयनकाले

धारणीयमुञ्जनिर्मितसूत्रत्रये ॥ यथा । मौञ्जी त्रिवृत्समा श्लक्ष्णा कार्या विप्रस्य मेखला । क्षत्रियस्य तु मौर्वी ज्या वैश्यस्य शणतान्तवी ॥ मुञ्जालाभे तु कर्त्तव्याः कुशाश्मान्तकबल्वजैः । त्रिवृता ग्रन्थिनैकेन त्रिभिः पञ्चभिरेव वा ॥ इ॰ मनुः ॥ होमकुण्डोपरि मृद्घटितवेष्टनविशेषे ॥ यथोक्तं वशिष्ठपञ्चरात्रे । यावान् कुण्डस्य विस्तारः खननं तावदिष्यते । हस्तैके मेखलास्तिस्रो वेदाग्निनयनाङ्गुलाः ॥ कुण्डे द्विहस्ते ताज्ञेया रसवेदगुणाङ्गुलाः । चतुर्हस्ते तु कुंडे ता वसुतर्कयुगाङ्गुलाः ॥ मेखला ब्रह्मचारिमेखलावत् कुण्डवेष्टिता मृद्घटिताः तास्तु खातदेशाद्बाह्ये एकाङ्गुलिरूपं कण्ठं परित्यज्योच्छ्रायेण विस्तारेण चेत्यादिक्रमेण वेदाद्यङ्गुलाः एतद्विपरीतास्तन्त्रान्तरोक्ता व्यवहारविरुद्धाः ॥ पिङ्गलामतेऽपि । खातादेकाङ्गुलं त्यक्त्वा मेखलानां विधिर्भवेदिति ॥ मखं गतिं लाति । ला॰ । आतइतिकः । पृषोदरादिः ॥ मां लक्ष्मीम् ईखति ॰ माईखति वा । माशब्दो निषेधे ईख गतौ । बाहुलकात् कलच् ॥ यद्वा । माईं खलति । खल सञ्चये सिञ्चने च । मूलविभुजादित्वात् कः । अणि तु॰ वृद्धिः स्यात् ॥ नर्मदायाम् ॥ प्रश्निपर्ण्यां ॥

मेखलिकः । पुं॰ मेखलिनि ॥ मेखलास्यास्ति । व्रीह्यादित्वाट्ठक् ॥

मेखली । पुं॰ मेखलावति । मेखलिके । मेखलास्यास्ति । व्रीह्यादित्वादिनिः ॥

मेघः । न॰ अभ्रे । वारिवाहे । घने । जलदे ॥ मेघास्तु त्रिविधास्तत्र वह्निजा धूमयोनयः । निश्वासजास्तु जीमूतास्ते ज्ञेया जीवरूपिणः ॥ यज्ञजास्तु घना घोराः पुष्करावर्त्तकादयः । इति विशेष उक्तः शब्दार्णवे ॥ मेहति सिञ्चति । मिह सेचने । अच् । न्यङ्क्वादित्वात् कुत्वम् ॥ मुस्तायाम् ॥ राक्षसे ॥ षड्रागान्तर्गतरागविशेषे ॥ यथा । भैरवोथ वसन्तश्च नटो नारायणस्तथा । श्रीरागो मेघरागश्च षडेते पुरुषाह्वयाः ॥

मेघकफः । पुं॰ करकायाम् ॥

मेघकालः । पुं॰ वर्षर्त्तौ ॥

मेघचिन्तकः । पुं॰ चातकपक्षिणि ॥

मेघङ्करः । पुं॰ मेघजनने ॥ मेघान् करोति । मेघर्त्तिभयेषु कृञः खल् प्रत्ययः । अरुर्द्विषदिति मुम् ॥

मेघजः । त्रि॰ मेघभववस्तुनि ॥

मेघजालम् । न॰ कालिकायाम् । मेघावलौ ॥

मेघजीवनः । पुं॰ चातके ॥ मेघो जीवनमस्य ॥

मेघज्योति : । पुं० इरम्मदे । वज्राग्नौ । मेघस्यज्योति : ॥ अन्योन्यसङ्घट्टनेनमेघाग्नि : स्त्यघट्टाद्दीयोज्योतिरग्नि : पततिस : ॥

मेघडम्बर : । पुं० मेघगर्जने ॥ मेघस्यडम्बर : ॥

मेघतिमिरम् । न० मेघाच्छन्नदिने ॥

मेघदीप : । पुं० विद्युति ॥

मेघध्वनि : । पुं० गर्ज्जिते । मेघनिर्घोषे ॥

मेघनाद : । पुं० वरुणे ॥ रावणात्मजे । इन्द्रजिति ॥ मेघस्यनादइवनादोयस्य ॥ मेघशब्दे ॥ पलाशवृक्षे ॥ तण्डुलीयशाके ॥ इतिराजनिर्घण्ट : ॥ मेघस्यनाद : ॥

मेघनादजित् । पुं० रामानुजे । लक्ष्मणे ॥ मेघनादमजैषीत् । जि० । सत्सूद्विषेतिक्विप् । तुक् ॥

मेघनादानुलासक : । पुं० मयूरे ॥

मेघनादानुलासी । पुं० मयूरे ॥ मेघनादेनअनुलसति० तच्छील : । लसश्लेषणक्रीडनयो : । सुप्यजातावितिणिनि : ॥

मेघनामा । पुं० मुस्तके ॥ मेघनामानिनामास्य ॥ आदिलघौपञ्चमात्रके० । ऽऽ ॥

मेघनायक : । पुं० आवर्त्तादौ ॥ यथा । त्रियुतशाकवर्षे तुचतुर्भि : शोधितेक्रमात् । आवर्त्तंविद्धिसंवर्त्तंपुष्करद्रोणमम्बुदम् ॥ फलंयथा । आवर्त्तोनिर्ज्जलोमेघ : संवर्त्तश्चबहूदक : । पुष्करोदुष्करजलोद्रोण : सस्यप्रपूरकइति ॥

मेघनिर्घोष : । पुं० स्तनिते । गर्ज्जिते ॥ मेघस्यनिर्घोष : ॥

मेघपर्याय : । पुं० आदिलघौपञ्चमात्रके० । ऽऽ ॥ मुस्तके ॥ मेघोमेघवाचक : शब्द : पर्यायोऽस्य ॥

मेघपुष्पम् । न० पिण्डाभ्रे । वर्षोपले ॥ अम्बुनि ॥ नदीजले ॥ पुं० इन्द्रस्याश्वे ॥ कृष्णस्यघोटके ॥ मेघःपुष्पमिव ॥

मेघप्रसव : । पुं० जले ॥

मेघभव : । त्रि० मेघोत्पन्नवस्तुनि ॥

मेघभूति : । पुं० वज्रे ॥

मेघमाल : । पुं० प्लक्षद्वीपस्थे गिरिविशेषे ॥ रमागर्भजातकल्किदेवपुत्रे ॥

मेघमाला । स्त्री० कादम्बिन्याम् । मेघानांमाला ॥

मेघयोनि : । पुं० धूमे ॥

मेघराग : । पुं० रागविशेषे ॥ मेघसंज्ञकोराग : ॥

मेघवर्णा । स्त्री० नीलीवृक्षे ॥ त्रि० घनसमानवर्णवति ॥

मेघवर्त्म । न० नभसि । गगने ॥

मेघवह्नि : । पुं० वज्राग्नौ । इरम्मदे ॥

मेघवाह : । पुं० इन्द्रे ॥ यथा । राजा त्वर्थान्समाहृत्यकुर्यादिन्द्रमहोत्सवम् । प्रणीतोमेघवाहस्तुमहतीं वृष्टिमाहवेदितिदण्डनीतिः ॥

मेघवाहन : । पुं० इन्द्रे । तुरासाहि ॥ मेघाः महामेघागजरूपधारिणऐरावतादयोवाहनमस्य ॥ मेघान्वाहयतिचालयतिवा । ल्यु : ॥ इन्द्रोहिमेघानाविश्यवर्षतीत्यागमः ॥

मेघविस्फूर्ज्जिता । स्त्री० अतिधृतिच्छन्दः १९ प्रभेदे ॥ तल्लक्षणोदाहरणे यथा । रसर्त्त्वश्वैर्य्यौन्सौररगुरुयुतामेघविस्फूर्ज्जितास्यात् ॥ यथा । कदम्बामोदाढ्याविपिनपवनाः केकिनः कान्तकेकाः ॥ विनिद्राः कन्दल्योदिशिदिशिमुदादर्दुराद्दप्तनादाः । निशान्तस्थविद्युद्विलसितलसन्मेघविस्फूर्ज्जिताचेत् प्रियः स्वाधीनोसौदनुजदलनोराज्यमस्मात्किमन्यत् ॥

मेघवेश्म । न० खे ॥

मेघसार : । पुं० चीनकर्पूरे ॥

मेघसुहृत् । पुं० मयूरे ॥ मेघः सुहृदस्य ॥

मेघस्तनितोद्भव : । पुं० विकण्टकवृक्षे ॥

मेघाकाश । पुं० अभ्राकाशे ॥

मेघाख्यम् । न० मुस्तके ॥

मेघागम : । पुं० प्रावृषि । वर्षाकाले ॥ मेघस्यागमोयस्मिन् ॥ मेघस्यागमने ॥

मेघानन्दा । स्त्री० वलाकायाम् ॥

मेघानन्दी पुं० मयूरे ॥

मेघान्त : ॥ पुं० शरदि ॥ मेघानामन्तोयस्मिन् ॥

मेघास्त : । पुं शरदृतौ ॥

मेघास्थि । न० करकायाम्

मेघाच्छदम् । न० आकाशे ॥

मेघोदर : । पुं० अर्हत्पितरि ॥

मेघ्य : । त्रि० मेघभवे ॥ दिगादित्वात्यत् ॥

मेचक : । पुं० मयूरस्यचन्द्रके ॥ मेचकोवर्णोस्त्यस्य । अर्शआद्यच् ॥ श्यामलवर्णे । कृष्णे ॥ मेचकः कृष्णनीलः स्यादतसीपुष्पसन्निभः । इतिशब्दार्णवेभेदः ॥ वर्हिकण्ठसमं वर्णंमेचकंब्रुवतेबुधा इतिकात्य : मचतिमिश्रीभवतिवर्णान्तरेण । मच मुचिकल्कने । कृञादिभ्यः संज्ञायां वुन् । पचिमच्योरिच्चोपधाया इतीत्त्वे लघूपधगुणः ॥ धूमे ॥ मेघे ॥ शोभाञ्जने ॥ न० स्रोतोञ्जने ॥ अन्धकारे ॥ नीलाञ्जने ॥ त्रि० श्यामलयुक्ते ॥

मेचकाभिधा । स्त्री० पातालगरुडीलतायाम् ॥

मेटुला । स्त्री० आमलक्याम् ॥

मेठः। पुं० हस्तिपके। निषादिनि॥

मेढ्रः पुं० मेहने। शिश्ने॥ मेहन्त्यनेन। मिहसेचने। दाम्नीतिष्ट्रन्॥ मेहतिवा॥ मेषे॥

मेढ्रशृङ्गी। स्त्री० मेषशृङ्गीवृक्षे॥

मेण्ठः। पुं० हस्तिपके॥

मेण्डः पुं० मेठे। हस्तिपके॥

मेण्ढः। पुं० मेषे॥

मेथिः। पुं० मेधिकाष्ठे। खलेवाल्याम्। खलेपशुबन्धनार्थंकाष्ठे॥ मेथ्यन्तेपशवोऽत्र। मेथृसङ्गमे। सर्वधातुभ्यइन्॥

मेथिका। स्त्री० मेथिन्याम्। मेथ्याम्। गन्धबीजायाम्। मेथीतिप्रसिद्धशाके॥ मेथिकावातशमनी श्लेष्मघ्नीज्वरनाशिनी। ततःस्वल्पगुणावन्यावाजिनांसातुपूजिता॥ अपिच। मेथिकादीपनीहृद्यावद्धविट्क्रिमिशुक्रनुत्॥ रूक्षोष्णांतत्फलंकासानिलश्लेष्मवमीन्जयेत्॥

मेथिनी। स्त्री० मेथिकायाम्॥

मेथी। स्त्री० मेथिकायाम्। गौरादित्वात्कृदिकारादितिवाङीष्॥

मेदः। पुं० मेदसि। वपायाम्। शुद्धमांसस्नेहे॥ अलम्बुषायाम्॥ मेद्यति। ञिमिदास्नेहने। घञ्॥ वैदेहेननिषादभार्यायांजनिते० अन्त्यजविशेषे॥

मेदःपुच्छः। पुं० दुम्बके। दुम्बा० इ० भा० प्र० मेषविशेषे॥ मेदःपुच्छोद्भवंमांसंहृद्यंवृष्यश्रमापहम्। पित्तश्लेष्मकरंकिञ्चिद्वातव्याधिविनाशनम्

मेदःसारा। स्त्री० मेदायाम्॥

मेदकः। पुं० जगले। सुराकल्के॥ मेद्यतिञिमिदा०। कृञादिभ्योवुन्॥

मेदजः। पुं० भूमिजगुग्गुलौ॥ त्रि० मेदोद्भवे॥

मेदः। न० शुद्धमांसप्रभवस्नेहविशेषे॥ वपायाम्। वसायाम्॥ मेदसः स्वरूपंयथा। यन्मांसंस्वाग्निनापक्वं तन्मेदइतिकथ्यते। तदतीवगुरुस्निग्धंबलकार्यतिबृंहणम्॥ स्थानंयथा। मेदोहिसर्वभूतानामुदरेष्वस्थिषुस्थितम् अतएवोदरेवृद्धिः प्रायोमेदस्विनोभवेत्॥ रोगविशेषे॥ तन्निदानंयथा। अव्यायामदिवास्वप्नश्लेष्मलाहारसेविनः। मधुरोऽन्नरसः प्रायः स्नेहान्मेदोविवर्द्धयेत्॥ अन्नरसः० आमद्रवः अस्यवृद्धौवैगुण्यंयथा। मेदसावृतमार्गत्वात्पुष्यन्त्यन्येनधातवः मेदस्तुचीयतेतस्मादशक्तः सर्वकर्मसु॥ मेद्यति। ञिमिदा०। असुन्॥

मेदस्कृत्। न० मांसे॥

मेदा। स्त्री० अष्टवर्गाङ्गौषधिविशेषे।

मेदोद्भवायाम् । जीवन्याम् । श्रेष्ठायाम् ॥ मणिच्छिद्रायाम् ॥ तल्लक्षणादियथा । शुक्लकन्दोनखच्छेद्यो मेदोधातुमिवस्रवेत् । यः समेदेतिविज्ञेयोजिज्ञासातत्परैर्जनैः ॥ मेदायुगंगुरुस्वादुवृष्यंस्तन्यकफावहम् । बृंहणंशीतलंपित्तरक्तवातज्वरप्रणुत् ॥ मेदायुगम् । मेदामहामेदे ॥ मेदामहामेदास्थाने शतमूलींप्रक्षिपन्ति ॥

मेदिनी । स्त्री० काश्मर्याम् । मेदायाम् ॥ मह्याम् । भूमौ ॥ मेदमस्त्यस्याम् । अतइनिः । मलघ्नोमेदकुष्ठहेतिशालिहोत्रेऽदन्तोपिमेदशब्दोस्ति ॥ यद्वा । मेद्यति । ञिमिदा० । ग्रह्यादित्वाण्णिनिः ॥ मधुकैटभयोरासीन्मेदसैवपरिप्लुता । तेनेयंमेदिनीदेवीप्रोच्यतेब्रह्मवादिभिः ॥

मेदिनीद्रवः । पुं० पांशौ । धूलौ ॥

मेदुरः । त्रि० सान्द्रस्निग्धे । अतिशयस्निग्धे ॥ मेदनशीलः । ञिमिदा० । भञ्जभासमिदोघुरच् ।

मेदुरा । स्त्री० काकोल्याम् ॥

मेदोजम् । न० अस्थ्नि ॥

मेदोद्भवा । स्त्री० मेदायाम् ॥

मेदोन्ध्रः । पुं० वर्णसङ्करजातिभेदे ॥

मेदोवती । स्त्री० मेदायाम् ॥

मेधः । पुं० यागे । क्रतौ ॥ मेधति । मेधृसङ्गमे ॥ पचाद्यच् ॥

मेधाः । पुं० मेधोभिधानेमुनिविशेषे ॥ वसिष्ठे ॥ स्वायम्भुवमनोः पुत्रे ॥

मेधा । स्त्री० धारणावत्यांबुद्धौ । अनेकग्रन्थार्थधारणशक्तौ ॥ अतीतानुस्मृतिर्मेधातत्कालग्राहिणीमतिः । शुभाशुभविचारज्ञाप्रज्ञाधीरैरुदाहृता ॥ इतिविशेषः ॥ साचेयं ज्ञानस्यभार्या । यथा । ज्ञानस्यतिस्रोभार्यास्तुबुद्धिर्मेधाधृतिस्तथा । याभिर्विनाजगत्सर्वंमूढंमत्तसमंसदेति । मेधतेसङ्गच्छतेसर्वमस्याम् । मेधृ० । गुरोश्चहलः । टाप् ॥ मेधाकरमौषधंयथा । शङ्खपुष्पीवचासोमाब्राह्मीब्रह्मसुवर्चला । अभयाचगुडूचीचअटरूषकवाकुची ॥ एतैरक्षसमैर्भागैर्घृतंप्रस्थंविपाचयेत् । कण्टकार्यारसंप्रस्थंवृहत्याचसमन्वितम् ॥ एतद्ब्राह्मीघृतंनामस्मृतिमेधाकरंपरम् ॥ * ॥

मेधाकरः । पुं० मेधाजनकेगणविशेषे । यथा । सतताध्ययनंतत्त्वज्ञानस्यचकथासदा श्रेष्ठानांतन्त्रशास्त्राणामवलोकनमेवच । सद्विजाचार्यसेवाच गणोमेधाकरः स्मृतः ॥

मेधाकृत् स्त्री० सुनिषण्णके । सिता

वरशाके । त्रि० मेधाकारके ॥

मेधाजित् । पुं० कात्यायनमुनौ ॥

मेधातिथि: । पुं० मुनिविशेषे । कण्वर्षे : पुत्रे ।

मेधारुद्र: । पुं० कालिदासे ॥

मेधावती । स्त्री० महाज्योतिष्मत्याम् त्रि० मेधाविशिष्टायाम् ॥ मेधावान्० मेधावत्० इ० पुंनपुंसकयो: ॥

मेधाविकम् । न० तीर्थविशेषे ॥

मेधावी । पुं० शुकपक्षिणि ॥ पण्डिते ॥ व्याडौ ॥ मदिरायाम् ॥ त्रि० मेधान्विते ॥ प्रज्ञातिशयवति । ऊहापोहसमर्थे ॥ शमदमसर्वकर्मोपरमगुरूपसदनादिसाधनवापिकाङ्गयुक्तनमनननिदिध्यासनाख्यवेदान्तवाक्यविचारेणपरिनिष्पन्नं वेदान्तमहावाक्यकरणकंनिरस्तसमस्ताप्रामाण्याशङ्कंचिदन्याविषयकमहंब्रह्मास्मीतिब्रह्मात्मैक्यज्ञानमेवमेधा०तयानित्यं युक्ते०स्थितप्रज्ञे०विपश्चिति ॥ मेधास्यास्ति । अस्मायामेधास्रजोविनि : ॥

मेधाविनी । स्त्री०ब्रह्मण : पत्न्याम् ब्राह्म्याम् ॥

मेधि : । पुं० खलेवाल्याम् । खलेपशुबन्धनायारोपितेकाष्ठे ॥ पुंसिमेधि: खलेदारुन्यस्तं यत् पशुबन्धने ॥ मेध्यन्तेपशवोत्र । मेधृ० । इन् ॥

मेधिर : । त्रि० मेधाविनि ॥

मेध्य : । पुं० यवे ॥ छागे ॥ खदिरे ॥ त्रि०पवित्रे । शुचौ । शुद्धे । यज्ञिये ॥ मेधनार्हम् । मेधृ० । ऋहलोर्ण्यत् ॥ मेधायैहितोवा । उगवादिभ्योयत् ॥ मेधामर्हतिवा । दण्डादित्वाद्यत् ॥ मेधइववा शाखादिभ्योय : ॥ ज्ञानेनमेध्यमखिलममेध्यं ज्ञानतोभवेत् । ब्रह्मज्ञानेसमुत्पन्नेमेध्यामेध्यंनविद्यते ॥

मेध्या । स्त्री० रक्तवचायाम् ॥ रोचनायाम् ॥ केतक्याम् ॥ ज्योतिष्मत्याम् ॥ शङ्खपुष्प्याम् ॥ ब्राह्म्याम् ॥ मेधायैहिता । यत् । टाप् ॥ योषिति । नार्याम् ॥ सोम :शौचं ददौस्त्रीणांगन्धर्व: शुभां गिरम् । पावक : सर्वमेध्यत्वं मेध्यावैयोषितोह्यत : ॥

मेनका । स्त्री० हिमालयस्यभार्यायाम् । अपर्णामातरि ॥ स्वर्वेश्यायाम् । शकुन्तलायाजनयित्र्याम् ॥

मेनकात्मजा । स्त्री० गिरिजायाम् । दुर्गायाम् ॥ मेनकाया : आत्मजा ॥

मेनकापति : । पुं० हिमालये ॥

मेनकापुत्र : । पुं० मैनाके ॥ मेनकाया : पुत्र : ॥

मेनकाप्राणेश : । पुं० हिमालये ॥

मेना । स्त्री० मेनकायाम् । हिमाद्रे

भार्यायाम् ॥

मेनाजा । स्त्री० पार्व्वत्याम् ॥

मेनाद: । पुं० केकिनि । मयूरे ॥ मार्जारे ॥ छगले । छागे ॥

मेनाधव: । पुं० उमागुरौ । हिमालये ॥

मेनासुत: । पुं० मैनाके ॥

मेय: । त्रि० प्रमेये ॥ मानाधीनामेयसिद्धि: ॥ मीयते । माङ् माने । अचोयत् । ईद्यति । गुण: ॥ मातुंपरिच्छेत्तुंयोग्योत्रा ॥

मेयाभ: । त्रि० मेयसमानाकारे ॥ मेघस्यआभेवाभायस्य स: ॥

मेरक: । पुं० बिष्णौ ॥: शत्रुप्रभेदे

मेरु: । पुं० सुमेरौ । अत्युच्छ्रितानां शिखरिणांमध्येभगवतोविभूतौ । हिमाद्रौ । रत्नसानौ । सुरालये ॥ जम्बुद्वीपंक्षितेर्नाभिस्तद्वृत्तंलक्षयोजनम् । क्षाराब्धिनापरिवृतम्परिवृत्तेनतावता ॥ तस्यमध्येस्थित: शैलराजराजोहिरण्मय: । तिरस्कृतांशुमज्ज्योतिर्मेरु:सुरनिषेवित: सषोडशसहस्राणिक्षितौविष्टोमहीतलात् । तदूनमुन्नतोलक्षंमूलेषोडशविस्तृत: ॥ समेरुर्भूमेरन्त षोडशयोजनसहस्राणिप्रविष्ट: महीतलादारभ्यऊर्द्ध्वंयावच्चतुरशीतियोजनसहस्रोन्नति: मूलेचषोडशसहस्रविस्तार: । ऊर्द्ध्वतोस्यशरावाकृतिविस्ताराधिक्येनद्वैगुण्यम् । उक्तञ्चश्रीमत्स्यतन्त्रे । षोडशैकसहस्राणिबुध्नभागेप्ररोपित: । तान्यस्यमूलेविस्तार: स्यादूर्द्ध्वंद्विगणस्तु स: ॥ सशरावाकृतिर्देविमेरुर्देवाश्रयोद्रिराट् । इति । त्रिषुपादान्तरेष्वस्यचतुर्द्देषुपर्व्वसु । नेमय: कटकाकारानिर्गतादीप्तिमत्तरा: ॥ एकादशसहस्रातुमनुसाहस्रकीपरा । नेमिर्यामस्तकोपान्तेलोकपालसमाश्रया ॥ चक्रवाटेतितामाहु: सर्व्वरत्नप्रभावतीम् । अस्यमेरो:स्वोच्छ्रायपादेनपञ्चविंशतिसहस्रात्मकेनान्तरंयेषांतेषु तथाविधेषूत्तरंचतु: सहस्रविवृद्धेषु पर्व्वसुभागसन्धिषु कटकाकारा: सुष्ठुदीप्तास्तिस्रोनेमयोमेखलानिर्गता: ० तदेवेषु त्रिषुस्थानेषुचतुर्द्दिक्त्वंदर्शयति । एकादशसहस्रेत्यादिना० एकाआद्यादशसहस्रप्रमाणा० द्वितीयामनुसाहस्रिकाचतुर्द्दशसहस्रा० चतुर्द्दशत्वोक्तस्य० तृतीयाऽष्टादशसाहस्रविस्तृता । सानेमिर्यामस्तकसमीपेलोकपालाश्रयभूताचानेकरत्नप्रभाभासुराच० तांचक्रवाटोक्त्याआगमज्ञाआहु: । एवञ्चप्रागुक्तचतुरशीतियोजनसहस्रोच्छ्रायस्यमेरो: पर्व्वत्रयंपञ्चसप्ततिसहस्रमानकम् । कटकत्रयन्तुनवसहस्रोन्नत

मेकैकस्त्रिसहस्रमानकत्त्वमित्यागमज्ञा : । सिद्धगन्धर्वमरुतांतदध : पर्वसुस्थिति : । चक्रवाटाध : स्थितेषुत्रिषुपर्वसुसिद्धादीनामास्पदम् । यातुचक्रवाटाख्यौर्द्ध्वमेखला तस्यामष्टसुशृङ्गेषुपुर्योष्टौसमवस्थिता : । प्राच्यादिष्विन्द्रमुख्यानांनामतस्तानिबोधत ॥ नानारत्नप्रभाजालमण्डलालङ्कृताहरे : । सिद्धसाध्यमरुज्जुष्टारुक्मभूरमरावती ॥ रक्तपीतमणिप्रायहेमप्राकारगोपुरा । वह्नेस्तेजोवतीवह्नितुल्यभूतनिषेविता ॥ मृत्यो : संयमनी तुङ्गलोहप्राकारमण्डला । कालपाशपितृव्याधिप्रेतमारीनिषेविता ॥ कृष्णादैत्यपतेर्मृत्योर्धामवद्दैत्यसेविता । नीलरत्नप्रभाजालवितानवरभूषणा ॥ शुद्धवत्यम्बुनाथस्यस्फटिकोपलनिर्मिता । पाण्डुराभ्रोपमैर्यादःसेविताभातिधामभिः ॥ वायोर्गन्धवतीतुङ्गश्वेतपीतध्वजाकुला । वलवङ्कूतसञ्जुष्टासर्वरत्नविनिर्मिता ॥ महोदयाचन्द्रमसःश्वेतामुक्तादिनिर्मिता । द्विजसङ्घस्तुताभातिपुरैर्हिमगिरिप्रभै : ॥ ज्वलल्ललाटदृग्दग्धस्मरमृत्युयशोभृत : । पुरीयशोवतीसर्वरत्नजारुद्रसेविता ॥ इतिसर्वत्रसुखदाचक्रवाटार्द्धविस्तृता : । पुर्योष्टावनिलोद्धूतपारिजालरजोरुणा : ॥ चक्रवाटार्द्धेननवसहस्रात्मकेनविस्तीर्णा : ॥ वेधसानिर्मितालोकपालचक्रानुवर्तिनाम् । भूतयेस्वर्गदुस्थेतागीयन्तेकविभि : क्षितौ ॥ अथब्रह्मण : पुरी । चतुर्दशसहस्राणियोजनानांस्वयम्भुव : । मध्येमनोवतीनामपुरीलोकेशवन्दिता ॥ याचकारारुणानुच्चैर्विंयन्मार्गान्महः श्रिया । सावित्या : स्पर्द्धमानेवस्वर्गकामातिवर्त्तिनी ॥ तस्यामुपासतेदेवामुनयश्चमहौजस : । महायोगीश्वरंसिद्ध्यैयमाद्यैर्भूरवैधसम् ॥ तदीशभागेतस्याद्रे : शृङ्गमादित्यसन्निभम् । यत्तज्ज्योतिष्कमित्याहु : सदापशुपते : प्रियम् ॥ तस्यसानुषुहैमेषुरत्नचित्रेषुसंस्थिता : । स्कन्दनन्दिमहाकालगणेशादिगणेश्वरा : ॥ मूर्ध्निदेवादिदेवस्यस्थानंत्रिपुरविद्विष : । रुद्रायुतगणैर्जुष्टंब्रह्माद्यैस्सुरोत्तमै : ॥ इतिमृगेन्द्रसंहितायांविद्यापादेभुवनाध्वप्रकरणेमेरोर्वर्णनम् ॥ जपमालाग्रवर्त्तिन्येकस्मिन्मणौ ॥ मिनो० तिक्षिपतिज्योतींष्युच्चत्वात् । डुमिञ् प्रक्षेपणे । मिपीभ्यांरुः ॥ माचामाचे । ० । ० ॥

मेरुक : । पुं० यक्षधूपे ॥

मेरुदेवी । स्त्री० नाभिभूते : पत्न्याम् ॥

भगवतऋषभस्यजनन्याम् ॥

मेरुसावर्ण: । पुं० एकादशेमनौ ॥

मेल: । पुं० सङ्गमे ॥ मेलनम् । मिल संश्लेषे । घञ् ॥

मेलक: । पुं० सङ्गे । सङ्गमे ॥ मेलनम् । मिल० । घञ् । स्वार्थेक: ॥

मेलकलवणम् । न० सौवरेलवणे ॥

मेलनम् । न० मेले । सङ्गमे ॥

मेला । स्त्री० मसीजले ॥ मेलके ॥ अञ्जने ॥ महानील्याम् ॥ टाप् ॥

मेलानन्दा । स्त्री० मस्याधारे । मसीपात्रे ॥

मेलान्धु: । स्त्री० मेलानन्दायाम् ॥

मेलाम्बु : पुं० मस्याधारे ॥

मेष: । पुं० हुडौ । मेढ्रे । उरभ्रे । उरणे । ऊर्णायौ । एडके । मेंढा० ह० भा० ॥ मेषस्यमांसंपुष्ट्यैस्यात्पित्तश्लेष्मकरंगुरु । तस्यैवाण्डविहीनस्यमांसंकिञ्चिल्लघुस्मृतम् ॥ अपि चास्यमांसगुणा: । मेषमांसंगुरुस्निग्धंबल्यंवातकफप्रदम् । मेद:पुच्छामिषंवृष्यंकफवातकरंगुरु ॥ मिषति । मिषस्पर्द्धायाम् । अच् । भेषज्यप्रभेदे । राशिविशेषे । क्रियसंज्ञके । लग्नविशेषे ॥ मेषलग्नोत्पन्नस्यफलंयथा । मेषलग्नेसमुत्पन्नश्चण्डोमानीधनीशुभ: क्रोधीस्वजनहन्ता अविक्रमीपरवत्सल: ॥

मेषक: । पुं० जीवशाके ।

मेषकम्बल: । पुं० ऊर्णायौ ॥ मेषलोमकृत: कम्बल: । शाकपार्थिवादि: ॥

मेषलोचन: । पुं० चक्रमर्दे ॥ मेषस्यलोचनमिवलोचनमस्य० तत्तुल्यपुष्पत्वात् । लोचनशब्दस्तत्पुष्पेलाक्षणिक: ॥ त्रि० मेषचक्षुस्तुल्यनेत्रे ॥

मेषवल्ली । स्त्री० मेषशृङ्ग्याम् ॥

मेषविषाणिका । स्त्री० मेषशृङ्ग्यां ॥

मेषशृङ्ग: । पुं० स्थावरविषप्रभेदे ॥

मेषशृङ्गी । स्त्री० नन्दीवृक्षे । मेढ्रशृङ्ग्याम् । मेषविषाणिकायाम् ॥ मेषशृङ्गीरसेतिक्तावातलाश्वासकासहृत् । रूक्षापाकेकटु: पित्तव्रणश्लेष्माक्षिशूलनुत् ॥ मेषशृङ्गीफलंतिक्तंकुष्ठमेहकफप्रणुत् । दीपनंस्रंसनंकासक्रिमिव्रणविषापहम् ॥ मेष: शृङ्गमस्या: । मेषशब्दोमेषशृङ्गसदृशेलाक्षणिक: ॥ गौरादि: ॥

मेषा । स्त्री० त्रुटौ । क्षुद्रैलायाम् ॥

मेषाक्ष: । पुं० चक्रमर्दके ॥ मेषस्याक्षीवाक्षियस्य० तत्सदृशपुष्पत्वात् । अक्ष्णोदर्शनादिष्यच् । अक्षिशब्द: पुष्पेलाक्षणिक: ॥

मेषाक्षिकुसुम: । पुं० चक्रमर्दके ॥

मेषाण्ड: । पुं० इन्द्रे ॥

मेषाधिप: । पुं० भौमग्रहे ॥ मेषस्यमेषराशे: अधिप: ॥

मेषान्त्री । स्त्री० वस्तान्त्रीवृक्षे ॥

मेषालु: । पुं० वर्ब्बरावृक्षे ॥

मेषाह्वय: । पुं० चक्रमर्द्दे ॥

मेषिका । स्त्री० मेष्याम् ॥

मेषी । स्त्री० मेषस्त्रियाम् । भेड० भेडी० इ० भा० ॥ तिनिशवृक्षे ॥ जटामांस्याम् ॥

मेसूरणम् । न० दशमलग्ने ॥ यथा । कर्मस्थानञ्चदशमंखंमेसूरणमास्पदम् ॥

मेह: । पुं० प्रमेहरोगे ॥ मेहति । मिहसेचने । पचाद्यच् ॥ मेहनंवा । घञ् ॥ प्रस्रावे ॥ मेषे ॥

मेहघ्नी । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥ मेहंहन्ति । हन० । अमनुष्यकर्त्तृकेचेतिटक् ङीप् ॥

मेहत् । त्रि० मूत्रयति ॥ मेहति । मिह० । शतृ ॥

मेहन: । पुं० मुष्ककवृक्षे ॥ न० मूत्रे ॥ शिश्ने ॥ मेहन्त्यनेन । मिह० । करणेल्युट् ॥

मैत्र: । पुं० ब्राह्मणे ॥ सुधन्वाचार्य्ये ॥ न० अनुराधानक्षत्रे ॥ विशेषनक्षत्रादौयथा । चित्रेन्दुमित्रपौष्णाश्विमृदुमैत्रंतथाभृगु: । तत्रगीताम्बरक्रीडामित्रकार्यंसुशोभनम् ॥ अष्टमतारायाम् ॥ मित्रदेवताकपायुसम्बन्धान्मूत्रपुरीषोत्सर्गे ॥ यथाह्वापस्तम्ब: । मूत्रपुरीषेकुर्य्याद्दक्षिणांदिशंदक्षिणापरांवेति । दक्षिणापरां नैर्ऋतीम्० गत्वेतिशेष: ॥ तथा अस्तमितेचबहिर्ग्रामादाराच्चावसथान्मूत्रपुरीषयो: कर्मवर्ज्जयेदिति ॥ शुष्कैस्तृणैस्तथाकाष्ठै: पत्रैर्वेणुदलैनवा । मृन्मयैर्भाजनैर्वाप्यन्तर्द्धायवसुन्धरामितिवायुपुराणम् ॥ मूत्रोच्चारसमुत्सर्गंदिवाकुर्य्यादुदङ्मुख: । दक्षिणाभिमुखोरात्रौसन्ध्ययोश्चयथादिवेतिमनु: ॥ त्रि० मित्रसम्बन्धिनि ॥ मैत्रीस्निग्धता० तद्वति ॥ मित्रस्यकर्मभावोवा । युवादित्वादण् ॥ मित्रोदेवतास्यवा । सास्यदेवतेत्यण् ॥

मैत्रभम् । न० अनुराधानक्षत्रे ॥

मैत्रायणीय: । पुं० यजुर्वेदस्यशाखाभेदे ॥

मैत्रावरुण: । पुं० पुरोनुवाक्यायावक्तरि० ऋत्विग्विशेषे ॥ यथा । मैत्रावरुणेनपुरोवाक्यायामुक्तायां तत्प्रकाशितदेवतोद्देशेनाध्वर्य्युर्होतृपठितयाज्यान्तेवषट्कारेणसोमादिकंजुहोतीति ॥ अगस्त्यमुनौ ॥

मैत्रावरुणि: । पुं० अगस्त्यमुनौ ॥ मित्रश्चवरुणश्च० मित्रावरुणौ । देवताद्वन्द्वेचेत्यानङ् । तयोरपत्यम् । अतइञ् ॥ पीत्वागजंन्त्यपस्ते० ॥

मैत्री । स्त्री० सौहार्द्दे ॥ स्निग्धताया

म्॥ सर्वप्राणिषु सुखसम्भोगापन्नेषु० साध्वेतन्मममित्राणांसुखित्वमितिमैत्रींभावयेन्नत्वीर्ष्याम्॥ अणन्तान्मैत्रशब्दान्ङीप्॥ विद्विष्टपतितोन्मत्तबद्धवैरातिकीटकैः। बन्धकीबन्धकीभर्तृक्षुद्रानृतकथैः सह॥ तथातिव्ययशीलैश्चपरीवादकरैः शठैः। बुधोमैत्रींनकुर्वीत० नैकः अत्यन्तकौटवत्पीडकः॥ उत्कृष्टमध्यमनिकृष्टजनेषु मैत्रीयद्वच्छिलासुसिकतासुजलेषु रेखा। वैरंक्रमादधममध्यमसज्जनेषुयद्वच्छिलासुसिकतासुललेषु रेखेत्युद्भटः॥ उपकारित्वे॥ अनुराधाभे॥

मैत्रीबलः। पुं० बुद्धे॥ मैत्रीबलंयस्य सः॥

मैत्रेयः। पुं० ग्लावाभिधर्षौ। बके। चैकितायने॥ मुनिविशेषे॥ मित्रायाः अपत्यम्। गृष्ट्यादिभ्यश्चेतिढञ्। दाण्डिनायिनेतिनिपातनाद्युलोपः॥ वैदेहाद्दायोगव्यां जाते० सङ्करजातिविशेषे॥ मैत्रेयकन्तुवैदेहोमाधूकंसम्प्रसूयते। नृन्प्रशंसत्यजस्रंयोघण्टाताडोरुणोदये॥ माधूकंमधुरभाषिणम्॥ भाविबुद्धिविशेषे॥

मैत्रेयिका। स्त्री० मित्रयुद्धे॥ मित्रयूनांभावे॥ गोत्रचरणाच्छ्लाघात्याकारतदवेतेष्वितिवुञ्। कैकयमित्रयुप्रलयानामितियादेशः॥

मैत्रेयी। स्त्री० याज्ञवल्क्यस्यर्षेः पत्न्याम्॥

मैथिलः। पुं० जनकनृपे॥ त्रि० मिथिलायांभवे॥ अण्॥

मैथिली। स्त्री० जानक्याम्॥ सीतायाम्॥

मैथिलेयः। पुं० सीतापुत्रे। अपत्ये ढक्॥

मैथुनम्। न० मिथुनसाध्ये अग्न्याधानपुत्रोत्पादनादौ॥ सङ्गते॥ रते। सुरते। धर्षिते। व्यवाये। ग्राम्यधर्मे। निधुवने॥ मिथुनमेव। प्रज्ञाद्यण्॥ मिथुनस्येदंवा॥ स्मरणंकीर्त्तनंकेलिः प्रेक्षणंगुह्यभाषणम्। सङ्कल्पोध्यवसायश्चक्रियानिर्वृत्तिरेवच। एतन्मैथुनमष्टाङ्गंप्रवदन्ति मनीषिणः॥ अशास्त्रीयेस्त्रीपुंसव्यतिकरे॥ शीघ्रंमैथुनगामीदीर्घायुरन्यथाल्पायुः॥

मैथुनी। पुं० सारसे॥

मैथुन्यः। त्रि० मिथुनायहिते। तस्मैहितमितियत्॥ न० मिथुनीभावसुखे॥

मैनाकः। पुं० पर्वतविशेषे। हिमालयस्यज्येष्ठपुत्रे। हिरण्यनाभे। सुनाभे॥ क्रौञ्चंगिरिमतिक्रम्यमैनाकोनामपर्वतः। मयस्यभवनंतत्र दानवस्यस्वयंकृतम्॥

मैनाकस्वसा । स्त्री॰ पार्वत्याम् ॥ मैनाकस्यशैलस्यस्वसा ॥

मैनिकः । पुं॰ मात्स्यिके ॥ मीनान् हन्ति । पक्षिमत्स्येतिठक् ॥

मैन्दः । पुं॰ वानरविशेषे ॥ विष्णुवध्यासुरविशेषे ॥

मैन्दहा । स्त्री॰ विष्णौ ॥

मैरेयम् । न॰ मद्यविशेषे ॥ मैरेयंधातकीपुष्पगुडधानाम्बुसहितमितिमाधवः ॥ आसवे ॥ मिरायांदेशविशेषे॰ औषधिविशेषे वाभवम् । नद्यादिभ्योढक् ॥ वारुण्येवमैरेयमितिव्याख्यातारः । तेषांमैरेयदोषेणविषमीकृतचेतसाम् । निम्लोचतिरत्नावासीद्वेषूनामिषमर्द्दनम् ॥ तेषांयादवानाम् ॥

मोक्षः । पुं॰ पाटलिद्रुमे ॥ मोक्षमे मृतौ ॥ मृत्युरेवापवर्गइतिचार्वाकः ॥ प्रक्षीणसर्वावरणत्वात्स्वातन्त्र्यसम्प्राप्तावूर्द्ध्वपदासादनंमोक्षइत्यनेकान्तवादिनः । यदाहुः । लोहपञ्जरविच्छेदात्प्लवतेऽलाबुकंयथा । आरोहतितथामोक्षंजीवोमोहादिसंक्षयात् ॥ नित्यबोधसुखाद्यैस्स्वधर्मैर्युक्तः सतिष्ठतीति ॥ मुक्तौ । कैवल्ये । निर्वाणे । श्रेयसि । निःश्रेयसि । अमृते । अपवर्गे । तत्त्वज्ञानकृतेऽज्ञानतत्कार्याभावे । निरतिशयानन्दाभिव्यक्तौ । निरवशेषानर्थोच्छित्तौ । स्वाविद्याकल्पितानात्मदेहादावात्मत्वाभिमानरूपबन्धनिवृत्तिद्वारास्वस्वरूपावस्थाने ॥ अनात्मभूतेदेहादावात्मबुद्धिस्तुदेहिनाम् । साऽविद्यातत्कृतोबन्धस्तन्नाशोमोक्षउच्यते ॥ मोक्षमिच्छन्सदाकर्मत्यजेदेवससाधनम् । त्यजतैवहितज्ज्ञेयंत्यक्तुः प्रत्यक्परंपदम् ॥ यथोक्तंनिर्वाणे । यावन्नक्षीयतेकर्मशुभंवाऽशुभमेववा । तावन्नजायतेमोक्षोनृणांकल्पशतैरपि ॥ यथालौहमयैः पाशैः पाशैः स्वर्णमयैरपि । तथाबद्धोभवेज्जीवः कर्मभिश्चाशुभैः शुभैः ॥ कुर्वाणः सततंकर्मकृत्वाकष्टशतान्यपि । तावन्नलभतेमोक्षंयावद्ज्ञानंनविन्दति ॥ मोक्षणम् । मोक्षअवसानेचुरादिः । घञ् ॥ यद्वा । मोक्षयति । मुचेः सन्नन्तादकर्मकाण्णिजन्ताच्च ॥ मुचेर्बाहुलकात्सोवा ॥

मोक्षकः । पुं॰ मुष्ककवृक्षे ॥

मोक्षणम् । न॰ मोचने ॥

मोक्षधर्म्मः । पुं॰ शमदमादिषु ॥ महाभारतोक्तप्रकरणविशेषे ॥

मोक्षपरायणः । त्रि॰ सर्वविषयविरक्ते ॥ मोक्षः परमयनमस्य ॥

मोक्षमयः । त्रि॰ परमानन्दस्वरूपावस्थानरूपे ॥

मोक्षसाधनम् । न॰ ज्ञाने ॥ कर्मणा-

त्वन्त : करणशुद्धिद्वाराज्ञानेउपयोगीनतेषांसाक्षान्मोक्षसाधनत्वम् । । यथा । कषायपक्ति : कर्माणिज्ञानन्तुपरमागति : । कषायेकर्मभि : पक्वे ततोज्ञानंप्रवर्त्तत इति । उपासनानान्तुचित्तैकाग्र्यम् नकैवल्यमुपासनात् । तथाचमोक्षप्राप्तौद्वयोमार्गा : । तत्रज्ञानमार्ग : साक्षान्मोक्षसाधनमितरौचित्तशुद्धिद्वारेतिविवेक : ।

मोक्षी । त्रि॰ मोक्षाधिकारिमानवे । मोक्षयोग्ये ॥ स्थ:वरा : कृमयश्चाब्जा : पक्षिण : पशवोनरा : । धार्मिकास्त्रिदशास्तद्वन्मोक्षिणश्चयथाक्रमम् ॥ चतुर्विधशरीराणिधृत्वामुक्त्वासहस्रश : । सुकृतान्मानवोभूत्वाज्ञानीचेन्मोक्षमाप्नुयात् ॥ चतुरशीतिलक्षेषुशरीरेषुशरीरिणाम् । नमानुष्यंविनान्यत्रतत्वज्ञानन्तुलभ्यते ॥ अत्रजन्मसहस्राणांसहस्रैरपिपार्वति । कदाचिल्लभतेजन्तुर्मानुष्यंपुण्यसञ्चयात् ॥ सोपानभूतंमोक्षस्यमानुष्यंप्राप्यदुर्लभम् । यस्तारयतिनात्मानंतस्मात्पापतरोत्रक: ॥ नर : प्राप्योत्तमंजन्मलब्ध्वाचेन्द्रियसौष्ठवम् । नवेत्त्यात्महितंवस्तुसभवेद्ब्रह्मघातक : ॥ इतिश्रीकुलार्णवेप्रथमोल्लास : ॥

मोक्षोपाय : । पुं॰ विविदिषासन्न्यासे ॥ साधनचतुष्टयसम्पत्तौ ॥

मोग : । पुं॰ जलवरट्टे ॥

मोघ : । पुं॰ प्राचीरे ॥ त्रि॰ हीने ॥ इ॰ हे॰ चन्द्र : ॥ हीने ॥ इतिमेदिनी ॥ निरर्थके । निष्फले ॥ मुह्यन्त्यस्मिन् । मुह॰ । हलश्चेतिघञ् । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् ॥

मोघकर्म्मा । पुं॰ सकामकर्म्मणि ॥ मोघानिश्रमसाध्यरूपाणिचाग्निहोत्रादीनिकर्म्माणियस्यस : ॥

मोघज्ञान : । त्रि॰ कुतर्कज्ञानविशिष्टे ॥ मोघम्ईश्वराप्रतिपादककुतर्कशास्त्रजनितंज्ञानंयस्य ॥

मोघपुष्पा । स्त्री॰ वन्ध्यायाम् ॥

मोघवृत्ति : । त्रि॰ व्यर्थव्यापारे ॥

मोघा स्त्री॰ पाटलावृक्षे मोहयति । मुह॰ । पचाद्यच् । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् ॥ विडङ्गे ॥

मोघाश : । त्रि॰ कार्मिणि ॥ ईश्वरमन्तरेणकर्माण्येवन:फलंदास्यन्तीत्येवंरूपामोघानिष्फलैवआशाफलप्रार्थनायस्यस : ॥

मोघोलि : । पुं॰ प्राचीरे ॥

मोच : । पुं॰ शोभाञ्जने ॥ मोचयति । मुच्लृ॰ । णिच् । अच् । न॰ कदलीफले ॥

मोचक : । पुं॰ कदल्याम् ॥ शिग्रौ ॥ मुष्ककवृक्षे ॥ वि॰ निर्मोचके ।

विरागिणि ॥ मोचयति । मुच्लृ० । णिच् । अच् । स्वार्थे कन् ॥

मोचनम् । न० मोचने ॥ त्रि०मोचक कर्त्तरि ॥

मोचनिर्यासः । पुं० मोचरसे ॥

मोचनी । स्त्री० कंटकार्याम् ॥ मोचकल्याम् ॥

मोचरसः । पुं० शाल्मलिनिर्यासे । पिच्छिलसारे । शाल्मलीवेष्टे ॥

मोचसारः । पुं० मोचरसे ॥ मोचस्रावोहिमोग्राहीस्निग्धोवृष्यःकषायकः । प्रवाहिकातिसारामकफपित्तास्रदाहनुत् ॥

मोचस्रुत् । पुं० मोचस्रावे ॥

मोचा । स्त्री० रम्भायाम् । कदल्याम् ॥ शाल्मलीवृक्षे ॥ नीलीवृक्षे ॥ मुञ्चतिरसम् । मुच्लृ० । पचाद्यच् । टाप् ॥ मोच्यते । घञ् वा ।

मोचाटः । पुं० कृष्णाजीरे ॥ रम्भास्थ्नि । कदलीगर्भे ॥ मलयोद्भवे ॥

मोचाफलम् । न० कदलीसस्ये ॥ मोचाफलंस्वादुशीतंविष्टम्भिकफकृद्गुरु । स्निग्धंपित्तास्रतृट्दाहक्षतक्षयसमीरजित् ॥ पक्वंस्वादुहिमंपाकेस्वादुवृष्यञ्चबृंहणम् । क्षुत्तृष्णानेत्रगदहृन्मेहघ्नंरुचिमांसकृत् । माणिक्यमर्त्त्यामृतचम्पकाद्याभेदाःकदल्याबहवोऽपिसन्ति । उक्तागुणास्तेष्वधिकाभवन्ति निर्दोषताश्चाल्पघुताचतेषाम् ॥

मोचिका । स्त्री० मत्स्यविशेषे । मोड़० इतिख्याते ॥ मोचिकावातहृद्बल्याबृंहणीमधुरागुरुः । पित्तहृत्कफकृद्वृष्यादीप्ताग्नयेहिता ॥

मोचितः । त्रि० मुक्ते । मोक्षंप्रापिते ॥

मोटकम् । न० पितृदानार्थद्विगुणभुग्नकुशत्रये ॥

मोटकी । स्त्री० रागिणीविशेषे ॥

मोटनः । पुं० वायौ । न० चूर्णीकरणे ॥ आक्षेपे ॥

मोटनकम् । न० त्रिष्टुप्छन्दः ११ प्रभेदे ॥ यथा । स्यान्मोटनकंतजजाश्चलगौ ॥ रङ्गेखलुमल्लकलाकुशलस्त्वाणूरमहाभटमोटनकम् । यः केलिलवेनचकारसमेसंसाररिपुंपरिमोटयतु ॥

मोटा ॥ स्त्री० बलायाम् ॥

मोट्टायितम् । न० स्त्रीणांस्वाभाविकदशविधालङ्कारान्तर्गतालङ्कारविशेषे ॥ तल्लक्षणंयथा । मोट्टायितंप्रियंस्मृत्वासाङ्गभङ्गंविजृम्भणम् ॥ अपिच । कान्तस्मरणवार्त्तादौहृदितद्भावभावतः । प्राकट्यमभिलाषस्यमोट्टायितमुदीर्यते ॥ इ० ॥ मोटनम् । मुटप्रमर्द्दने घञ् । बाहुलाद्घञस्तुट् । भृशादिक्यङ्

न्ताज्ञावेत्त :॥

मोण :। पुं॰ शुष्कफले । वाने ॥ नक्रमक्षिकायाम् ॥ सर्पकरण्डे ॥

मोद :। पुं॰ हर्षे ॥ सन्तोषे ॥

मोदक :। पुं॰ क्षत्रियाच्छूद्रायांजातेवर्णसङ्करजातिविशेषे । मयरा॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भाषाप्रसिद्धे ॥ पुं॰ न॰ खाद्यविशेषे । लड्डुके । यवासशर्करायाम् ॥ शर्करादिद्वारापक्वौषधविशेषे । न॰ वर्णवृत्तप्रभेदे । यथा । पादयुगंकुरुनूपुरसुन्दरमाशुकरं कुसुमद्वयमाहर । सुन्दरिसर्वजनीनमनोहरमोदकवृत्तमिदंपरिभावय यथा । मानसमेतदनुक्षणमिच्छति गोपकुलेयदिहहरिरागच्छति । तत्करवैप्रणतिंमुरविद्विषिसर्वसपत्नजनेविहततृत्विषि । त्रि॰ हर्षुके ॥

मोदनम् । न॰ सिक्थके ॥ मोदे ॥

मोदनीय :। त्रि॰ हर्षणीये । आत्मनि ॥

मोदमान :। त्रि॰ आनन्दावस्थाप्राप्ते ॥ प्रमुदिते ॥ अष्टम्यांसिद्धौ ॥

मोदमोदिनी । स्त्री॰ जम्ब्वाम् ॥

मोदयन्ती । स्त्री॰ वनमल्लिकायाम् । कठचेंवेली॰इ॰भा॰ ॥

मोदा । स्त्री॰ अजमोदायाम् ॥

मोदाख्य :। पुं॰ आम्रवृक्षे ॥

मोदाढ्य :। त्रि॰ हर्षयुक्ते ॥

मोदाढ्या । स्त्री॰ मोहिन्याम् । अजमोदायां ॥

मोदित: । त्रि॰ सुरभीकृते । हर्षिते । हृष्टे ॥ मुद्हर्षे । कर्त्तरिक्त :॥

मोदिनी । स्त्री॰ मल्लिकायाम् ॥ यूथिकायाम् । मदिरायाम् ॥ कस्तूरिकायाम् ॥ अजमोदायां ॥

मोरट :। पुं॰ लताप्रभेदे । कर्णपुष्पे । पीलुपर्णे । मधुस्रवे । दीर्घमूले । क्षीरमोरटे ॥ न॰ इक्षुमूले ॥ अङ्कोठप्रसूने ॥ सप्तरात्रात्परक्षीरे ॥ नष्टदुग्धभवंनीरंमोरटंजैयटोऽब्रवीत् ॥ मुरति । मुरसंवेष्टने । शकादिभ्योऽटन् ॥ अङ्कोठमूले ॥

मोरटकम् । न॰ इक्षुमूले ॥

मोरटा । स्त्री॰ मूर्विकायाम् । मुरहरा॰इ॰भा॰ । टाप्

मोष :। पुं॰ चौरधने ॥ मुष्यते । मुषस्तेये । घञ् ॥

मोषक :। पुं॰ तस्करे ॥ मुष्णाति । मुष॰ । ण्वुल् ॥

मोषणम् । न॰ लुंटने । मोसना॰लूटना॰इ॰भा॰ ॥ छेदने ॥ वधे ॥

मोषिता । त्रि॰ चोरे । मोषणकर्त्तरि ।

मोह :। पुं॰ मूर्च्छायाम् ॥ दुःखे ॥ देहादावात्मबुद्धौ ॥ यत्र कुण्ठीभवेद्बुद्धि: समोहइतिलौकिका: ॥ चित्तविभ्रमे ॥ अविद्यायाम् । विपर्यये । अस्मितायाम् । तम: कार्ये ।

भ्रमे । हिताहितविवेकासामर्थ्ये । तमसि । अज्ञानकृतविपर्यये । निर्णयासामर्थ्ये । व्याकुलताहेतावविवेके ॥ मोहेनभवतिभेदः क्लेशाः सर्वेपितन्मूलाः ॥ अस्याष्टविधोभेदः । देवाद्यष्टविधमैश्वर्यमासाद्यामृताभिमानिनः ० अणिमादिकमात्मीयं शाश्वतमभिमन्यन्तइति ०सोयमस्मितामोहोऽष्टविधैश्वर्यविषयत्वादष्टविधः ॥ मोहनम् । मुह वैचित्त्ये । घञ् ॥ धर्मविमूढत्वे ॥ मोहोधर्मविमूढत्वं मानस्त्वात्माभिमानिता ॥ मोहश्चोयथापाद्मे । सुमनोवाच । श्रूयतामभिधास्यामिसर्वसंदेहनाशनम् । स्वरूपमुपदेशस्यसर्वविज्ञानदर्शनम् ॥ लोभःपापस्यबीजोऽयंमोहोमूलन्तु तस्यहि । असत्यं तस्यचस्कन्धोमायाशाखासुविस्तरः ॥ दम्भःकौटिल्यपत्राणिकुबुद्ध्यापुष्पितः सदा । पैशुन्यं तस्यसौगन्ध्यमज्ञानं फलमेवहि ॥ छद्मपाषण्डचौराश्चकूटाः क्रूराश्चपापिनः । पक्षिणोमोहवृक्षस्यमायाशाखासमाश्रिताः ॥ अज्ञानन्तुफलंतस्यरसोऽधर्मः फलस्यहि । भावोदकेनसंवृद्धस्तस्यसत्त्वाऋतुप्रियः । अधर्मस्तस्यसुरभिः कोदस्यमधुरायते । तादृग्भैस्तफलैस्तैस्तुफलीलीभपादपः ॥ तस्यच्छा-

यांसमाश्रित्ययेनरः पर्यवर्त्तते । फलानितस्ययेऽश्नातिसुपक्वानिदिनेदिने ॥ फलानान्तुरसेनैवअधर्मेणतुपोषितः । सुसम्पुष्टोभवेन्मर्त्यः पतनायप्रयच्छति ॥ इति ॥

मोहकलिलम् । न० अविवेकात्मकालुष्ये । अहमिदंममेदमित्यज्ञानविलसिते ॥ रजस्तमोमले ॥

मोहनः । पुं० कामदेवस्यबाणविशेषे ॥ धूस्तूरवृक्षे । गर्वे । न० ग्राम्यधर्मे । सुरते ॥ होममन्त्रौषध्यादिद्वारामुग्धताकरणे । त्रि० मोहकारके ॥

मोहनलीला । स्त्री० सुरक्रीडायाम् ।

मोहना । स्त्री० त्रिपुरमालीपुष्पे । कन्मालायाम् । पृक्कायाम् ।

मोहनी । स्त्री० उपोदक्याम् ॥ वटपत्र्याम् ॥

मोहपक्षः । पुं० विपर्ययसंशयतर्कमानप्रमादभयशोकेषु ॥ मोहस्यपक्षः ॥

मोहरात्रिः । स्त्री० जन्माष्टम्याम् । कृष्णजन्मनियाप्रोक्तामोहरात्रिस्समामता ॥ अपिच । जन्माष्टमीमहेशानिमोहरात्रिःप्रकीर्त्तिता ॥ दैनन्दिनप्रलये ॥ यथा । एवंपञ्चाशदब्दे गतेतुब्रह्मणोनृप । दैनन्दिनन्तुप्रलयंवेदेषुपरिकीर्त्तितम् ॥ मोहरात्रिश्चसाप्रोक्तावेदविद्भिःपुरातनैः । तत्रसर्वेप्रणष्टाश्चचन्द्रार्कादिदिगो-

श्वराः ॥ इत्यादिब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥ महाप्रलये॰ इ॰ कश्चित् ।

मोहशास्त्रम् । न॰ अविद्याजनकग्रन्थे ॥

मोहान्धकारः । पुं॰ अज्ञानध्वान्ते ॥

मोहितः । त्रि॰ विवेकायोग्यत्वमापादिते । निर्णयासामर्थ्यंप्राप्ते ॥ मोहः सञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥ अनात्मसुदेहेन्द्रियादिष्वात्माभिमानरूपयुक्ते पुरुषे ॥

मोहिनी । स्त्री॰ त्रिपुरमालिकापुष्पे ॥ पृक्कायामोषधौ ॥ शास्त्रीयज्ञानभ्रंसहेतुभूतायांप्रकृतौ ॥ समुद्रमथनकालेदैत्यानाममृतपानायासुराणांमोहनायचभगवदवतारविशेषे ॥ स्वर्वेश्याविशेषे

मौक्तिकम् । न॰ मुक्तायाम् । इन्दुरत्ने । मुक्ताफले । मोती॰ इ॰ भा॰ ॥ मौक्तिकंशीतलंवृष्यंचक्षुष्यंबलपुष्टिदम् ॥ अपिच । मौक्तिकञ्चमधुरंसुशीतलंदृष्टिरोगशमनंविषापहम् । राजयक्ष्मपरिकोपनाशनंक्षीणवीर्यबलपुष्टिवर्द्धनम् ॥ अस्यलक्षणंयथा । नक्षत्राभंशुभ्रमत्यन्तमुक्तंस्निग्धंस्थूलंनिर्मलंनिर्व्रणञ्च । न्यस्तंधत्तेगौरवंयत्तुलायांतन्निर्मौल्यंमौक्तिकंसौख्यदायि ॥ अस्यदोषलक्षणंयथा । यच्छिन्नच्छायंमौक्तिकंव्यङ्गकायंशुक्तिस्पर्शंरक्ततांचातिधत्ते । मत्स्याक्ष्यङ्कंरूक्षमुत्तानमस्मैनैतद्धार्यंधीमतादोषदायि ॥ अष्टधामौक्तिकंयथा । मातङ्गोरगमीनयोत्रिशिरस्त्वक्सारशङ्खाम्बुभृच्छुक्तीनामुदराच्चमौक्तिकमणिःस्पष्टंभवत्यष्टधा ॥ मौक्तिकविशेषोयथा । छायापाटलनीलपीतधवलास्तत्रापिसामान्यतः सप्तानांबहुशोनलब्धिरितिचेच्छौक्तेयकंतूल्बणम् ॥ अस्यपरीक्षायथा । लवणक्षारचोदिनिपात्रेऽजगोमूत्रपूरितेक्षिप्तम् । मर्दितमपिशालितुषैर्यद्विकृतंतन्मौक्तिकंजात्यं । मुक्तेव । विनयादिभ्यष्ठक् ।

मौक्तिकतण्डुलः । पुं॰ धवलयावनाले ॥

मौक्तिकदाम । न॰ वर्णवृत्तप्रभेदे ॥ यथा । पयोधरमत्रचतुष्कमवेहिकलाधरणेकिलषोडशदेहि । भुजङ्गपतेर्हृदिमौक्तिकदामसुवृत्तमिदंशृणु मौक्तिकदाम ॥ यथा । मयातवकिञ्चिदकारिकदापिविलासिनिरासमनुस्मरतापि । तथापिमनस्तवनाथसनायव्रजामिकथंभवतीमपहाय ॥

मौक्तिकप्रसवा । स्त्री॰ शुक्तौ ॥

मौक्तिकयोनिः । पुं॰ शुक्तिशङ्खाद्यष्टसु ॥ यथा । शुक्तिः शङ्खोगजः क्रोडः फणीमत्स्यश्चदर्दुरः । वेणुरेतेसमाख्यातास्तज्ज्ञैर्मौक्तिकयोनयः ॥ अगस्त्योप्याह । जीमूतकरिमत्स्याहिवंशशङ्खवराहजाः । शुक्त्युद्भवाश्चविज्ञेयाअष्टौमौक्तिकयोनयः । इति ।

मौखर्य्यम् । न॰ मुखरत्वे ॥

मौञ्जी । स्त्री॰ मुञ्जनिर्म्मितमेखलायां ॥

मौञ्जीतृणाख्यः । पुं॰ मुञ्जे ॥

मौञ्जीनिबन्धनम् । न॰ उपनयने ॥ मौञ्ज्यानिबन्धनंयत्र ॥

मौञ्जीपत्रा । स्त्री॰ बल्वजायाम् ॥

मौञ्जीबन्धः । पुं॰ उपनयने ॥

मौञ्जीबन्धनम् । न॰ उपनयने ॥

मौढ्यम् । न॰ मोहे ॥ मूढस्यकर्म्मभावोवा । गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः कर्म्मणिचेतिष्यञ् ॥

मौदकिकः । पुं॰ कान्दविकविशेषे ॥ मोदकाः पण्यमस्य । तदस्यपण्यमितिठक्

मौद्गः । त्रि॰ मुद्गावयवे ॥ मुद्गविकारे ॥ मुद्गस्यावयवोविकारोवा । बिल्वादण् । मुद्गैःसंसृष्टेऽन्ने । मुद्गादण्

मौद्गलिः । पुं॰ काके

मौद्गल्यः । पुं॰ मुद्गल[illegible]निपुत्रे ॰ गोचनारके ॥

मौद्गीनम् । न॰ मुद्गक्षे[illegible] ॥ मुद्गानांभवनंक्षेत्रम् । धान्यानांभवनेक्षेत्रे॰ खञ् ॥

मौनम् । न॰ [illegible] । तूष्णीम् । तूष्णींकाम् । शब्द[illegible]गराहित्ये ॥ कर्म्मत्रिशिसीनं[illegible] उच्चारेमैथुने चैवप्रस्रा[illegible]तधावने स्नानेभोजनकालेच षट्सुमौनंसमाचरेत् ॥ गोप्यानांगोपनहेतुर्मौनंत्राचंयमत्त्वं- भगवतोविभूतिः । नहितूष्णींस्थितस्याभिप्रायोज्ञायते ॥ गुह्यानांमध्ये सन्न्यासश्रवणमननपूर्वकमात्मनोनिदिध्यासनलक्षणंमौनंवाभगवतोविभूतिः । मौनञ्चैवास्मिगुह्यानामितिभगवदुक्तेः ॥ मुनिभावे । एकाग्रतयात्मचिन्तने॰ निदिध्यासनाख्ये वाङ्मयसंयमहेतौ ॥ मनःसंयमोमौनमितिभाष्यम् ॥ मुनेःकर्म्मणि॰ ज्ञानाभ्यासलक्षणे॰ निदिध्यासनशब्दिते ॥ यस्माद्वाचोनिवर्त्तन्ते अप्राप्यमनसासह । यन्मौनंमौनिभिर्गम्यं तद्भवेत्सर्वदाबुधः ॥ वाचोयस्मान्निवर्त्तन्ते तद्वक्तुंकेनशक्यते । प्रपञ्चोयदिवक्तव्यः सोपिशब्दविवर्ज्जितः ॥ इतिवातद्भवेन्मौनं सतांसहजसंज्ञितम् । गिरामौनन्तुबालानांप्रयुक्तंब्रह्मवादिभिः विश्वाद्र्थ्यागे । मुनेः कर्म्म भावोवा । इगन्ताच्चलघुपूर्वादित्यण् ॥

मौनधरः । त्रि॰ मौनिनि ॥ धरति । धृञ्॰ । अच् । मौनस्यधरः ॥ मौनंधरतिवा ॥

मौनी । पुं॰ मुनौ ॥ त्रि॰संयतवाचि । मौनव्रते ॥ यथा । मिनी- व [illegible]

[illegible]

नाकृतम् ॥ एतच्चमौनमरुणोदयमारभ्यस्नानपर्यन्तंकार्यंतदुत्थानकालमाघे ॥ मौनमस्यास्ति । अतइनिठनाविति इनिः ॥

मौनेय: । पुं० गन्धर्वगणविशेषे ॥

मौरजिक: । त्रि० मार्दङ्गिके । मुरजवादके ॥ मुरज: लक्षणया तद्वादनंशिल्पमस्य । शिल्पमितिठक् ॥

मौर्ख्यम् । न० जाड्ये ॥ मूर्खस्यभाव: । वर्णदृढादिभ्य: ष्यञ् चेतिष्यञ् ॥

मौर्वम् । न० काण्डे ॥ भस्मनि ॥ मूर्वाया: विकार: अवयवोवा । अण् ॥

मौर्वी । स्त्री० ज्यायाम् । धनुर्गुणे ॥ मूर्वायाविकार: । अवयवेचप्राण्योषधिवृक्षेभ्यवयवेच्यण् । ङीप् । अजसृङ्ग्याम् । कौ०श०ढू०गौ०भा० ॥

मौल: । पुं० वंशपरम्पराक्रमेणतद्देशस्थायिनि ॥ भूम्यादैर्मूलज्ञातरि । सोऽडल०ढू०गौ०भा० ॥ यथा । वंशपरम्परयामौला: सामन्ता: स्वामिनंविदु: । तदन्वयशागतस्वरातव्यागोत्रजैर्मही । तल्लक्षणंयथा । ये तत्रपूर्वन्सामन्ता: पश्चाद्देशान्तरंगता: । तन्मूलत्वात्तु तेमौलाऋषिभि: परिकीर्त्तिता: ॥ मन्त्रिहृद्ये ॥ मूलादागत: । मूलेभवोवा । अण् ॥

मौलि: । पुं० स्त्री० किरीटे ॥ धम्मिल्ले संयतकेशे ॥ चूडायाम् ॥ मूर्द्धनि ॥ पुं० अशोकपादपे ॥ स्त्री० भूमौ ॥ मूलस्यादूरभव: । सुतङ्गमादित्वादिञ् ॥ यद्वा । मूलस्यापत्यम् । अतइञ् ॥

मौषलम् । न० मुषलतुल्ये ॥ यथा । गङ्गायांमौषलंस्नानंमहापातकनाशनम् । महाभारतस्यपर्वविशेषे ॥

मौष्टा । स्त्री० क्रीडाविशेषे ॥ मुष्टि: प्रहरणमस्यांक्रीडायाम् । तदस्यांप्रहरणमितिण: । टाप् ॥

मौहूर्त्त: । पुं० ज्योतिर्विदि । दैवज्ञे ॥ मुहूर्त्तमधीते० वेदवा । तदधीततद्वेदेत्यण् ॥

मौहूर्त्तिक: । पुं० गणके । ज्योतिर्विदि । मुहूर्त्तमधीते० वेदवा । क्रतूक्थादिरितिठक् ॥

म्रक्ष: । पुं० स्वदोषगूहने ॥ म्रक्षणे ॥

म्रक्षणम् । न० स्नेहने । अभ्यङ्गे ॥ तैले ॥ स्निग्धतायाम् ॥ द्रव्यस्यद्रव्यान्तरेण संयोजने ॥

म्रदिमा । पुं० मार्दवे । मृदुत्वे ॥ म्रदोर्भाव: । पृथ्वादिभ्यइमनिज्वा ॥

म्रदिष्ठ: । त्रि० म्रदीयसि ॥ इष्ठन् ॥

म्रदीयान् । त्रि० अतिसुकुमारे । अतिशयेनम्रदौ ॥ ईयसुन् ॥ * ।

म्रातकम् । न० कैवर्त्तीमुस्तके ॥

म्रियमाण: । त्रि० मरणासन्ने ॥

म्लक्षम् । न० चोरिते ॥

म्लान: । त्रि० मलिने । कच्चरे । मलीमसे म्लैहर्षक्षये । क्त: । संयोगादेरातोधातोर्यण्वतइतिनिष्ठातस्यन: ॥

म्लाना । स्त्री० रजस्वलायाम् ॥ म्लायतिस्म म्लै० । गत्यर्थेतिक्त: । संयोगादेरितितस्यन: । टाप् ॥

म्लानिः। स्त्री० कान्तिक्षये ॥ म्लायति। म्लै०। वाहुलकान्निः ॥

म्लिष्टम्। न० अविस्पष्टे। अस्पष्टवाक्ये ॥ त्रि० अव्यक्तवाचि। अस्पष्टभाषिते ॥ म्लाने ॥ म्लेच्छतेस्म। म्लेच्छ अव्यक्ते शब्दे। क्षुब्धस्वान्तध्वान्तादिना निपातितम् ॥

म्लेच्छः। पुं० किरातशवरपुलिन्दादिपामरभेदे ॥ म्लेच्छानां सर्वधर्मराहित्यमुक्तं हरिवंशे। सगरस्तां प्रतिज्ञां स्वगुरोर्वाक्यं निशम्य च। धर्मं जघान तेषां वै वेशान्यत्वं चकार ह। अर्द्धं शकानां शिरसो मुण्डयित्वा व्यसर्जयत्। यवनानां शिरः सर्वं काम्बोजानां तथैव च ॥ पारदा मुक्तकेशाश्च पह्लवाः श्मश्रुधारिणः। निःस्वाध्यायवषट्काराः कृतास्तेन महात्मना ॥ शका यवनकाम्बोजाः पारदाः पह्लवास्तथा। कोलिसर्पाः समहिषा दार्वाश्चोलाः सकेरलाः ॥ वशिष्ठवचनाद्राजन् सगरेण महात्मना ॥ शकानां शकदेशे। ह्रवानां चियाणाम्। एवं यवनादीनाम् ॥ ते चात्मधर्मपरित्यागान्म्लेच्छत्वं ययुरिति विष्णु० पुरा० बौधायनः गोमांसभक्षी यस्तु विरुद्धं बहु भाषते। सर्वाचारविहीनश्च म्लेच्छ इत्यभिधीयते ॥ पापरक्ते । कदाचारे ॥ अपशब्दे [illegible]

इति भाष्यम् ॥ न० हिङ्गुले ॥ म्लेच्छति। म्लेच्छ०। पचाद्यच् ॥

म्लेच्छकन्दः। पुं० लशुने ॥

म्लेच्छजातीयः। त्रि० म्लेच्छप्रकारे ॥ प्रकारवचने जातीयर् ॥

म्लेच्छदेशः। पुं० शिष्टाचाररहितवङ्गादिदेशे। प्रत्यन्ते यज्ञियदेशादन्यस्मिन् देशे ॥ चातुर्वर्ण्यव्यवस्थानं यस्मिन् देशे न विद्यते। तं म्लेच्छविषयं प्राहुरार्यावर्त्तमतः परम् ॥ अत्रापि विशेषो यथा। न धात्री सफला यत्र नावैणास्तु कुशोदलम्। तं म्लेच्छदेशं जानीयात् यवना यान्ति वै ष्वावाः ॥ म्लेच्छानां देशः ॥

म्लेच्छभोजनः। पुं० गोधूमे ॥ न०- यावके ॥

म्लेच्छमण्डलम्। न० म्लेच्छदेशे ॥

म्लेच्छमुखम् न० ताम्रे। शुल्वे। तांबा० इति भाषाप्रसिद्धे ॥ म्लेच्छदेशो मुखमुत्पत्तिरस्य ॥ म्लेच्छस्य मुखमिव वा ॥

म्लेच्छास्यम्। न० ताम्रे ॥ म्लेच्छदेश आस्यमुत्पत्तिरस्य ॥ म्लेच्छस्यास्यमिव वा ॥

म्लेच्छितम्। न० अपशब्दे। परभाषायाम् ॥ न म्लेच्छितव्यं यज्ञादौ स्त्रीषु नाप्राकृतं वदेत्। सङ्कीर्णं नाभिजातेषु नाप्रबुद्धेषु संस्कृतम् ॥ म्लेच्छतेस्म। म्लेच्छ०। क्तः। इट्

श्रीएकलिंगोविजयते

शंभुर्जगत्सुखकर : प्रभुरेकलिङ्ग :
शैलप्रधानशिखरस्थसुशैवपुर्य्याम् ॥
रम्यद्रुपुष्पितलताङ्कुरशोभितायां
संराधितोद्विजगणैरवतात्सुवंशम्
॥ १ ॥

सुमेदपाटप्रवरोनृपोय:शिवावतारं
परिगृह्यराज्यम् ॥ करोतितत्सं
दिरमागतस्सन् शिवार्चनंपुत्रवदात
नोमि ॥ २ ॥

भूप : श्रीसज्जनेशो जगतिगुणगणं
वर्द्धयन्राजतेयंसर्वाविद्यासु मुख्य:
सकलजनमनो गह्वरंशोभयन्त्य :
द्रष्टुंचेच्छुर्नृपाल : भवतुसुनगरे
सर्वविद्याप्रधानो यस्मिन्कार्येव
रिष्ठस्तदखिलसुमत : सर्वराज्ये प्र
वीण : ॥ ३ ॥

श्रीमत्श्रीसज्जनेशस्सकलहितकरो
राज्यकार्ये प्रदत्त : स्वीयंवृत्तं
विचिन्वन्निखिलगुणचयं वर्द्धयि
ष्णु : सहिष्णु : ॥ तिष्ठन्गच्छन्स
दायो नयजनसहितोभव्यकर्मप्रवृ
त्त:कोशाद्दौस्सेतिहासंविवरिषति
धियास्वीयवांछानुकूल : ॥ ४ ॥

स्ववंशवर्णनम्

श्रीवाप्पो योहि वापा सकल जन
ततौ रावलेति प्रसिद्धो येनेदंचित्र
कूटं विदित सुनयतोभूपमानाख्य
मौर्यात् ॥ नैसंतद्वंशभूपागजगत
ततमेवै क्रमेरावलीयास्ते सर्वेभाग्य

स्ववंशवर्णनम्

वन्तोवहुवलिगुणिनो राज्यकार्येसु
दक्षा : ॥ ५ ॥

श्री विक्रमीय शतके युगचन्द्रवर्षे
श्री राहपो नरपति र्वहुभाग्य
शाली ॥ तेनादि रावल पदाधि
धृताहिराणातत् संज्ञया नृपतय:
प्रथिता भवन्ति ॥ ६ ॥

तेषांहि वंशे जयसिंह भूप : श्रील
क्ष्मणोसावजयो नृपेश : ॥ नाम्ना
ऽरि हम्मीर नृपा षभूताम् श्रीचैत्र
सिंहोऽवनिपोवभूव ॥ ७ ॥

श्रीलक्षसिंहो वहुवीर योद्धावीर-
प्रतापोसकलारिहन्ता ॥ पश्चान्नृपो
मोकल ववीरधर्मा धर्मार्थकामादि
ककर्मकर्ता ॥ ८ ॥

शून्याऽङ्काऽब्धीन्दु वर्षे सचिव
जनहित : कुंभकर्णो भिषिक्तो
राज्ये श्रीमोकलीये नयपद रचना
दक्ष वीरप्रतापी ॥ येनस्वीयेन ना
म्ना वरतम नगर : कुंभलो मेरुदु
र्ग : देशेस्मिन् स्थापितो सौतद
वनिप यश : कीर्तयन् भाति
साम्ब : ॥ ९ ॥

पश्चवीष्विन्दु वर्षे उदय पतिनृपो
राज्यसिंहासनस्थ : सस्वीये नैव
दुष्टा चरण पदहतो भूल्कनिष्ठ :
चितोभ: ॥ शून्यवीष्विन्दुवर्षेसक
लजनमतो रायमल्लोवभूव संग्राम
सत्सुपुत्रोरसमतुमरणेराज्यसिंहा

सनस्थ : ॥ १० ॥
बाणाष्टे ष्विन्दुवर्षे निखल जन
हितो रत्नसिंहो बभूव नन्दाष्टे
ष्विन्दुवर्षे सुनयन रुचिरो विक्रम
स्तस्यभ्राता ॥ द्व्यङ्के ष्विन्दौषि
हत्वा समय नरपतिंवाणवीर :
कुदासो वेदाङ्के ष्विन्दुवर्षे उदय
नरपति स्तंनिराकृत्यभूप: ॥ ११
षट् चन्द्र त्विंन्दु वर्षे वृहदुदय
महा सागरस्यास्यपुर्या : प्रारब्धंवै
महीप : श्रम धनतनुत स्तत्पूर्णो
चकार ॥ वेदयुङ्केन्दु वर्षे उदय
नरपतिंचित्रकूटे उपेत्य चेन्द्रप्रस्थे
शशाहो अकबर यवन : संजिगा
यातियुवे नागयुङ्गेन्दुवर्षेनवतपन
सम : श्रीप्रतापादिसिंह : ॥ १२
श्रीष्वङ्गेन्दौमितेब्दे अमरनरपती
राज्यसिंहासनस्थ: शास्त्राक्षुङ्गेन्दु
वर्षेनव तरणि सम : कर्णसिंहो
हितस्थौ ॥ वेदाष्टत्विंन्दु वर्षेनय
निपुणजगत्सिंहभूपोथु दारोनन्दा
श्वान्द्रीन्दु वर्षे सकल जनसुहृद्
राजसिंहस्सरेजे ॥ १३ ॥
सुमेदपाटे रचितं सरोवरम्स्वराज
सामुद्रिकनामशब्दितम् ॥ सुराज
सिंहेन कृतार्थं धर्मंवा सुरस्य
कूलेभवने : सुशोभितम् ॥ १४ ॥
सप्तत्यद्रीन्दु वर्षे शुभगुणनिरत:
श्रीजयात्यादिसिंहो येन स्वीयेन

नाम्ना वहुजल निलये निर्मितं
दिव्यखातम् ॥ षट् पंचाद्रीन्दु
वर्षे त्वपर नरपति : राज्यदक्षो
द्वितीय: सप्तत्वद्रीन्दु वर्षे सकल
सुखदसंग्रामसिंहोन्यभूप: ॥ १५ ॥
शून्या ऽङ्का ऽद्रीन्दु वर्षे परनृप
जगत्सिंहभूपस्तु तस्थौ ॥ सप्ताश्वाष्टे
न्दु वर्षे सुगुणपरनृप : श्रीप्रतापा
दिसिंह : ॥ १६ ॥
शून्ये नवाष्टेन्दु वर्षे अपरनरपतौ
राजसिंहो नृपालो नागेन्द्वष्टेन्दु
वर्षे कुजन कुपथहन्तारिसिंहोपदा
न्य : ॥ १७ ॥
नन्दाष्टेन्दुवर्षेऽपरनरपतिहम्मीर
सिंहोनृपालो वेदत्र्यष्टेन्दु वर्षे वहु
बलचपलोभीमसिंहोनरेश: ॥ बाणाष्टाष्टेन्दु वर्षे रुचिरवचनयुक्
श्रीजवानादिसिंह: पंचाङ्काष्टेन्दु
वर्षेसकलजनहितोभूपसर्दारसिंह:
॥ १८ ॥
मन्दाङ्काष्टेन्दु वर्षे प्रवलभटहत:
श्रीस्वरूपादिसिंहोभूपोदानीयशस्वी
सकल जनहितो लोक विख्यात
कीर्ति : ॥ श्रीधु त्यागी स्वराज्यं
गज हय धनत : पूर्णयन् सर्वसा
रं सर्वराज्ये प्रवंधंनयनिपुणधिया
प्राकृतोदार शील : ॥ १९ ॥
नागेनन्दाङ्केन्दु वर्षेशुचिजनसुखद:
शंभुसिंहोबभूव श्रीयोदानीक्षपालु

श्री १०८ श्रीसज्जनसिंहः यावदार्यकुलकमलमन्त्री

बहुविध रसिको रूप लावण्ययुक्तः। अल्पायुर्भोगभोक्तानिखिलजनहितो धर्मशीलः स्वलोकाच्छंभुर्भूमौस्वलीलां निखिलसुखकरींसंविधायाशुयातः॥ २०॥

इन्द्वग्न्यङ्केन्दुवर्षे सकल सुखकरे सर्वसंपन्निधाने श्रीमच्छ्रीसज्जनेशः सुजनसचिवयुक्राज्यसिंहासनस्थः॥ सर्वंकार्यंविजानन्सुनयगुणधिया स्वल्पकालेन पूर्वं पश्चाच्चात्मयोग्यानखिलजनहितान्स्थापयन्राजतेयम्॥ २१॥

स्वीयान्राज्यार्थदक्षान् सचिवनयगुणान् ह्यत्रसंवीक्ष्य सर्वान् राज्ञांचिन्तानुकूलंनिखिल समयकं प्रेमपूर्वानु भाषम्॥ नित्यानन्दप्रकाशंकविगुणकविताकर्मसंस्कापूर्तिं भावा भावप्रकारं प्रकटयति मदीयः समेवास्ति मन्त्री॥ २२॥

भूपालास्सन्तिकेचित्स्वसुखरसरता स्वार्थभाजश्चभाजः केचिद्दित्तानुषक्ताः स्वपुरजनधनंकर्षयन्तीयतंतः सम्यग्रीत्यासुनीत्या निखिलजनपदंपालयन् लालयन्वै श्रीमान् श्रीसज्जनेशो भुवनसुखकरोभाति लोकेयमेकः॥ २३॥

लोकेकार्यंसमस्तं कठिनमतिधिया स्वाज्ञपूर्वानुकूल तन्मध्ये राजकीयं सधनजनपदध्वंसलाभेकमूलम्। तत्कार्येदक्षभूपोनयनिपुणजनैस्सोयतेभूपसंघात् सोयंश्रीसज्जनेशो निखिलमतिमतां राजतेमध्यवर्ती॥ २४॥

श्रीमच्छ्रीसज्जनेशो नवनिधिसहितश्चाष्टसिद्धैकपूर्वं स्वस्थश्रीमन्त्रिवर्यौमिहिरविधुनिभौ स्वामिकर्मानुकूलौ॥ एकश्रीश्यामलाख्योनिखिल जनमनो भारती भावदक्षः पन्नालालोद्वितीयःसकलविभवयुग्राज्यसर्वाधिकारी २५ -(*††*

लोभान्मोहाद्विरक्तो निखिलजनहितो राज्यलाभानुरोधी संपद्यापद्रुष्टोनयपथकुशलो मंत्रिमुख्यो हियोग्यः॥ देशेऽस्मिन्मेदपाटे रणकरणभटे सर्वशस्याढ्यभूमौसोयंश्रीश्यामलाख्यो निपुणकविवरो वर्ततेमंत्रिराजः॥ २६॥

काव्यालंकारवेत्ता सचिवकविवरः श्यामलोवीरसिंहः शास्त्रव्यासंगसक्तोगुणिगणरसिकः कोशपूर्णाभिलाषी॥ कोशंशब्दार्थचिंतामणिमतिफलदं संनिरीक्ष्यासमाप्तं तत्संग्रंथस्यसर्वंबहुधनविषयं पृष्टवान्स्वीयमित्रात्॥ २७॥

प्रशस्तिपद्याद्व्रातम्

सप्ताष्टाष्टेन्दुवर्षे उदयपुरपुरे श्रीजवानाख्यभूपे स्वर्गाधीशेन्द्रतुल्ये सकलजनपदंशासतिख्यातकीर्तौ।

कोशविषयकप्रश्नो

दैवादागत्यगौड द्विजकुलतिलक:
श्रीसुखानंदनाथ : कोशंशब्दार्थचि
ता मयिमतिफलदं ग्रन्थसंरब्धवा
न्स : ॥ २८ ॥

पश्चाशद्वर्णभागा अतिगहनतरा
स्तास्यग्रन्थस्यनूनं तेषामेकैकवर्ण
स्वरपदरचने दीर्घकालोव्यतीत:॥
शब्दान्ख्यातान् विचिन्वन्नतिवि
दिततरे कोशसंघेविदृष्ट्वा चेत्थं
त्रिंशन्मिताब्दा : श्रमसुरचनया
संगता : कोशपूर्तौ ॥ २९ ॥

(केनप्रकारेणकुत्रकोशस्य भागद्व-
यमुद्रित मित्यत्रोच्यते)

श्रीमन्यदिपृच्छतिकोशवृत्तं विस्ता
रपूर्वंक्रमतोयथावत् ॥ वात्सल्यमे
वानुवदेयमेत द्विस्तारत : संवद
बोधनार्थम् ॥ ३० ॥

सुखानन्दनाथेन मांप्रत्यलेखिभव-
द्भि : स्वमुद्रालये कोषएष :॥
सुसंमुद्रणीयस्तुत : प्रीतिभावात्त
दावोत्तरं तन्मया संव्यलेखि ॥ ३१ ॥

भवच्छ्रीकृपापूर्णपत्रं सुलब्धम् पठं-
स्तन्निजानंदपूर्णोलिखामि ॥ मदी
याहिशक्तिर्नवित्तस्यदृष्ट्या सहाये-
स्तिशक्तिस्ततोदीर्घभूता ॥ ३२ ॥

तदारभ्यचिंता सुकोशार्थमेषामदी
येहृदिव्यापिनीभव्यभावा ॥ कथंकी
मकस्साधनं सं प्रयाचे जगत्यालिके
पूरिता शेम्बहित्वम् ॥ ३३ ॥

श्रीघासीरामकथनम्

दैवात्सु रम्ये यमुनानिकूले मया
दिपौरस्थितताजगंजे ॥ श्रीघासि
रामस्य सुहृद्वरस्य वंशीधरस्यास्य
समागमोऽभूत् ॥ ३४ ॥

मित्रं प्रसन्ना ननभृत्यसेव्यं सानन्द
मायान्त ममंदगत्या ॥ पश्यामि
दानीं भरतस्यभूमौ दृष्टाहिलुब्धा
नहिदानशूरा : ॥ ३५ ॥

श्रीमन्सखेकिं कथितंभवद्भि : सर्वं
स्थितंस्वल्पमनल्पमस्याम् ॥ कस्या
पिवाहुल्यमतीव चास्तिन्यूनत्वम
न्यस्य जगत्प्रभावात् ॥ ३६ ॥

श्रीमन्सखेकिं कथितंभवद्भि:शूरा
नसंतीदमसत्यवाक्यम् ॥ शौर्येण
कश्चि द्धनतोहिकश्चिद्भवित :
क : कतरोहिशूर : ॥ ३७ ॥

शूरंधनाढ्येच्छसि कार्यदत्वं मत्तो
यदाज्ञापयतत्करिष्ये ॥ श्रीमत्कृ
पातोधनत : समर्थो हंतावकीनो
निजभृत्यमुख्य : ॥ ३८ ॥

जानामिसन्मित्रमुदारभावं त्वांसा
दरंप्राप्यवदामिहृद्यम् ॥ इन्द्रस्यपु
र्यांतवमातुलोस्ति विद्वद्वरोधी तस
मस्तविद्य : ॥ ३९ ॥

तेनैककोशो रचितोद्भुतोसौ त्रिंश
न्मिताब्दे नबहुप्रयासात् ॥ द्रव्य-
व्ययीलोक हितार्थकारिन् तन्मु
द्रणंकारयभोसमर्थ ॥ ४० ॥

श्रीमन् सखेस्मिन् सुकृते हिकार्ये

द्रव्यंकियत्स्वं मितमत्रयोग्यम् ॥ श्रुत्वातदाविंशतिकंसहस्रं देयंभवद्भिर्नततोधिकञ्च । ३९ ॥

एतन्मितद्रव्य सुदानकार्ये शक्तिर्मदीयाभवतःप्रसादात् । प्रात : समागत्यमदीयगेहे द्रव्यंगृहीत्वाकुरु मांसनाथम् ॥ ४० ॥

प्रातर्घासीय रामस्थलमति रमुलं प्राप्यहृष्टः कृतज्ञस्तं मांसंवीक्ष्यशीघ्रान्निजजनसहितश्चासनादुत्थितस्सन् ॥ गाढंव्यालिंग्यमोदाददतिनमनतयास्थापयन्दक्षभागेस्थित्वाग्रेबद्धहस्त : सगददतिधनदस्तद्धनंसं गृहाण ॥ ४१ ॥ हस्तंगृहीत्वास्वधनस्यकोशेयत्रस्थिता : सन्तिधनस्यपेटा : ॥ नीत्वाऽवदत्स्वीकुरुतद्विवित्तम् वांछाङ्कनेतद्ग्रहणेनवांछा ॥ ४२ ॥

घासीरामकथनात्पण्डितवंशीधरस्यइन्द्रपुर्य्यांगमनम् ॥

इत्थंविचारेयदिशक्रपुर्य्यां गत्वाभवन्तंनयग्रन्थकारम् ॥ यास्यामि संकल्पकरस्तदङ्कि वित्ताङ्कितंपत्रमवाप्ययात : ॥ ४३ ॥

इन्द्रप्रस्थेसुरम्येबहुदिनवशतोमुख्यमित्रेक्षणाय चायान्तंदूरदेशाद्विबुधवरसुखानन्दनाथोनिरीक्ष्य ॥ प्रत्युत्थानंहिदत्त्वानिजजनसहित : स्थापयन्नग्रभागे धन्योस्मिस्त्वीय मित्रं निज भवनमगतं लोकयामि प्रसन्नम् ॥ ४४ ॥

धन्योस्मिवीक्ष्य कुशलाङ्गसमस्तदेहं श्रीमन्तमद्यदययासहगच्छचायम् ॥ कोशस्यमुद्रणविधौकुरुयत्नमाशु वित्तंप्रदास्यतिपरंतवभागिनेय : ॥ ४५ ॥

सिद्धिःकृता भगवता खिलवित्तरूपा तस्मात्सुगत्य कृपयागमनार्थमेकम् ॥ पत्रंसुप्रेषयततोनिजकर्मकृत्वा यास्याम्यहंजवतयाभवदंघ्रिकूलम् ॥ ४६ ॥

कृत्वापणं स्वपुरतस्तव भागिनेयाद्यातोस्मिकार्यमभिधायजवाद्व्रजीयम् ॥ दास्यामिचाद्यदिवसेनिजहस्तपत्रंगच्छामितत्रबहुकालसमागम : स्यात् ॥ ४७ ॥ घासीयराम सुहृदस्यसुपत्रहस्तं मांवीक्ष्यपत्रनिखिलाशयमाभिगम्य ॥ सानन्दतोह्यभिवदन् किमुकार्यं मद्यपत्रं सुप्रेषययतस्सबुधःप्रयातु ॥ ४८ ॥ पत्रं बिलिख्य ददतेस्म सुडाकगेहे तत्प्राप्यपण्डितवरस्स समागतोत्र सर्वं सुसाधन मयत्वरया गृहीत्वा कोशस्यकार्यमचलत् प्रतिवासरंतत् ॥ ४९ ॥

दत्ताह्वना दधिकदान सुशक्त्यभावे कोशस्यकार्यमरुधद्धितदर्द्धजाते ॥ पश्चाद्धनी सद्विबुधापि परत्रगन्ता प्रोक्तस्तयो श्रमभवन्नगरस्य मध्ये

॥ ५० ॥

इन्द्रप्रस्थस्थवासी द्विजवरजगदानन्दनाथो महात्मा तच्छिष्यो धीरवृत्तिः सकल बुधजनैस्सेविसो धैर्यवर्ती कोशग्रन्थानुपूर्व्यं बहुतरनगरेभ्यास्यमाणः प्रयासी ॥ ५१ ॥

तच्छिष्यपण्डितवरो जगदानन्दः सारस्वतो निजगुणप्रथितेन्द्रप्रस्थः । कोशार्थ मुद्रणकरेषु यत्नकारी द्रव्यव्ययैर्बहुकृतैर्नृपरागदृष्टिः ॥ ५२ ॥

यत्कार्यकारय विचार परप्रधाना लोकप्रसिद्धगुणगौरवपूर्णभावा ॥ यत्कार्यमत्र कठिनं परमं दुरूहं सम्पाद्यते सुगमतः परया हि हृष्ट्या ॥ ५३

देशेऽस्मिन्निवद्बोधनपान्तपालाः : कोशस्यपूर्णकरणेक्षमतदुविचिन्ताः ॥ कस्यापिशक्तिरभवन्नहिपूर्णचिन्ता पूर्णे हितस्यकृतधीः कविराजसंघी ॥ ५४ ॥

श्रीयावदार्यकुलपद्मजसूर्यभूपः श्रीश्यामलालकविराड्डिनिशस्यचिन्तान् ॥ कोशस्यलोकसुखदस्यसमस्तवृत्तमांशादहाति कुलकोशसमाप्तियत्नम् ॥ ५५ ॥

श्रीसज्जनेप्रियकरे गुणशास्त्रपूर्णे विद्याप्रचाररसिकेऽखिलभूपसूर्ये ॥ श्रीसूर्यवंशनृपकीर्तिविशालमूर्त्तौ कोशस्य पूर्तिरिह संरचिता विधावा ॥ ५६ ॥

श्रीश्यामलेनकविराजवरेण नूनं श्रीधराद्युधरराजितदेवकार्यात् ॥ एवं क्रियद्धनमितं बहुसाधनाढ्यं सर्वं विचार्य धनतः परिपूरितञ्च ॥ ५७ ॥

पश्चात्तु बम्बनगराद्द्विजजेष्ठरामाद्वर्णादिसीसकमयं कलकात्तपौरात् ॥ लाला मनोहर सुदास कराश्चटेप सिंधीय साहिब कराद्धु मूल्यमानम् ॥ ५८ ॥

श्रीमच्छ्रीसज्जनेशप्रजनसुखकरी राज्यसिंहासनस्थे लब्धन्मासाभिजाता निखिलसुखकरायासरायान्तिनित्यम् ॥ न्यायंन्यायप्रसक्त्याऽवधितमनुचितमसौस्यकुर्वन्ति विद्यास्थानंस्थानं विभिन्नं निखिलजनगतं तत्रकार्यंस्वपूर्तिः ॥ ५९ ॥

यंत्रस्थानं सुरम्यं सकल विषयकं तत्रमुद्रातिपत्रं दैवी दैशी सुपासौ मितद्विनरचितैः खण्डभाषाक्षराणि ॥ श्रीमच्छ्रीसज्जनेन्द्रप्रतिनियतनिदेशूर्दंभा चलिंच श्रीमच्छ्री श्यामलाल्हो विरचयति च विद्धं वृत्तान्तगामी ॥ ६० ॥

देशेस्मिन्मेदपाटे निखिलनगरवं वसुचायालिसदे श्रीमच्छ्री सज्जनामाऽप्रतिहतविपया श्रीमुखान्निस्सृताया ॥ तस्याज्ञातो द्विबुद्धासकल

जनगणादेशर्देशात् प्रयान्तिभाग्या
त्सर्वेमनुष्या न्तृपवरविहितांजीवि
कांसंलभंते ॥ ६१ ॥
भूपालाभाग्यवन्त: स्वसुखरसपरा:
स्वेननाम्नाद्यकार्षु रम्यंस्थानं सम
न्तात् निजमहिमधिया वर्तयन्त :
स्वदेशे ॥ यत्स्थानं जीर्णभूतं बहु
समयवशात्केनदृष्टिर्नंदत्ता तत्सर्वं
सज्जनेशो विपुलधनचयान्नव्यवत्सं
विधत्ते ॥ ६२ ॥
पङ्क्तिन्नातिं भ्रष्टोदयपुरनगरीये-
नदृष्ट:पुरायस्तस्मिन् सर्वं नवीथ्यांवि
विधनगलतादृश्यतेसर्वभागे ॥ स्व
च्छा सर्वाङ्गशुद्धा पुलिस जनगणै
र्वीक्ष्यतेसर्वकाले श्रीमच्छ्रीसज्जने
न्द्रप्रनियत नियमात्सं निरीक्ष्यादि
दृष्ट: ॥ ६३ ॥

दत्तानिपदानि प्रतिष्ठाया:

श्रीमेदपाट प्रभुणाप्रसन्नेहवर्ति
ना ॥ पदंदत्तंप्रतिष्ठाया : कवि
श्यामलधीमते ॥ ६४ ॥
कविराजपदंचैक मभ्युत्थानंद्वितीय
कम् । तृतीयंस्वर्णनं चाङ्के चतुर्थं
पादभूषणम् ॥ ६५ ॥
हैमादिकंचतत्सर्वंबोटीदानंचपञ्च
मम् ॥ स्वासनस्याधकरत : षष्ठंद
त्ताहिमुद्रिका ॥ ६६ ॥

मुद्रिकाशय :

राणा श्री सज्जनेन्द्रस्य चरणाब्ज
प्रसादत : ॥ कविराज पदख्यात
श्यामलस्यैवमुद्रिका ॥ ६७ ॥
दूल्याद्यन्या:पदव्योपि बहुसम्मान
सूचिका : । दत्ता : श्रीसज्जनेन्द्रे
णकविश्यामलधीमते ॥ ६८ ॥
श्रीनरेशस्य हिप्रीतिर्यथाश्यामलधी
मति ॥ विश्वासभूतासत्याङ्गीनत
थान्यत्रदृश्यते ॥ ६८ ॥
श्रीमच्छ्रीसज्जनेन्द्रादरनियमवशा
त्श्यामलप्रेरणात : कोश : शब्दा
र्थंचिन्तामणिगुणनिकर : । त्वंश
क : पूर्तिमागात् ॥ षष्ठ्याब्धाङ्के
न्दु वर्षे बहुरसिकतरेफाल्गुनेशुक्ल
पक्षेदैवाचार्येचितिथ्यांसकलसुख
करेसार्द्धवर्षद्वयेन ॥ ६९ ॥
श्रीभूप : सज्जनेशो निखिल जन
हितेराज्यकर्मप्रवीणो । विद्याशो
स्वैकदत्त : सुभटसचिवयुक् सर्व
दाकार्यदर्शी ॥ स्याद्दीर्घायुर्निरो
ग:शिवविधिकमला स्वामितुष्टो व
बाली मार्कण्डेयोऽल्प जीवी वर
वरदशिवाराधनाद्दीर्घजीवी ॥ ७० ॥
श्रीमच्छ्री सज्जनीयेबहुलबलतया
वीरलक्ष्मीस्सुबाहौ जिह्वायां दत्त
बाणीस्फुरतुदिननिशंनर्तनंकारय
न्तो ॥ राज्यश्रीद्रव्ययुक्ता सकलवि
भवस्कोशगेहेप्रपूर्णाचेत्थंधान्यैर्धं
नौघैर्निखिलजनचयं पूर्णंवित्तंवि
धेहि ॥ ७१ ॥

कोशशब्दार्थचिन्तामणे स्तृतीयोभाग :

इत्यादि गौड़कुलोत्पन्न डीचवाल प्रधानो पनाम तुलाराम मिश्रात्मज श्रीधनपति मिश्रापरनाम्ना श्रीसद्गुरु कुलावधूत श्रीपरमहंस परिव्राज काचार्य श्री मद्धरिहरानन्द नाथ भारती शिष्येण ब्राह्मावधूत श्री सुखानन्दनाथा परनामधेयेन विरचिते शब्दार्थचिन्तामणौ पवर्ग : स्तृतीयोभाग : समाप्तिङ्गत :

श्रीसुखानन्दनाथ तच्छिष्य श्री जगदीशमिश्रा परनाम ब्राह्मावधूत श्री जगदानन्दनाथ प्रीतिकामै :, श्रीमन्महा राजाधिराज रविकुलाव तंस महीमहेन्द्र यावदार्यकुलकमल दिवाकरै : मेदपाटदेशाधीशै: अखिल भूपाल मौलिमणिभि : श्री १०८ श्रीयुत सज्जनसिंहै : संस्थापिते उदयपुरस्थ सज्जन यन्त्रालये मुख्यमन्त्रि कविराजिराज श्रीश्यामलदास प्रेरणया पण्डितवाजपेयि वंशीधरेण अकिञ्चनाजितदेव शर्मणाचशोधित : जीवनराम शम्भूनाथ श्यामसुन्दर गुलावराम लक्ष्मीनाथ प्राणनाथ लालसिंघ प्रभृतिभिर्द्विजै : वर्णक्रमेणाङ्कित: सर्दारवेग यवनेन परमानन्द ब्राह्मणेन मुद्रित;

एकोनविंशत्यधिकचत्वारिंशत्तमे १९४० वैक्रमाब्दे राजधा
न्युदयपुरे सज्जनयन्त्रालये श्रीमेदपाटेश्वर
कोशधनव्ययात् वाजपेयिवंशीधरस्य
प्रबन्धतोमुद्रित;

शुद्धाशुद्धविषयकचिन्हानि

॥ नमः श्रीगुरवेनमः मुद्रीकृता अनेकेषांकर्तृत्वाद्बुद्धिविभ्रमात् । मनसोऽस्थिररूपत्वात्स्यादेवाशुद्धिसम्भव : १ अतोमुद्रीकृतेग्रन्थे ह्यपिपण्डितशोधिते । अशुद्धोद्घाटकस्यास्यपत्रस्यावश्यकंमतम् २ तदेतस्यमुद्रितस्य शब्दार्थचिन्तामणिकोश शुद्धाशुद्धसूचनापत्रलेख : तत्राशुद्धिर्द्वेधा । शब्दाशुद्धि: १ शब्दव्याख्यानाशुद्धिश्च २ इति ॥ सोभयत्रपञ्चधा । यथा । मात्राशुद्धि : १ वर्णाशुद्धि : २ न्यूनाक्षरा ३ अधिकाक्षरा ४ वर्णविपर्यासा ५ चेतिभेदात् । अत्रशब्दाशुद्धौसर्वत्रपूर्वस्मिन्नेवचिह्नमेतत्० । व्याख्यानाशुद्धौतुपूर्वत्रचिह्नमिति—ज्ञेयम् ॥ ततोमात्रावर्णाशुद्ध्योस्तु । अशुद्धिलेखपङ्क्तावेकमेवाशुद्धमक्षरंलिख्यते । अग्रे । शुद्धलेखेतुसमस्ता : शब्दालिख्यन्ते । तत्र । मात्रायांशुद्धाक्षरस्योपरिलक्षणमेवं—क्रियते वर्णे तुशुद्धाक्षरस्याधः शून्यम् ॥ न्यूनाधिकाक्षराशुद्ध्योस्तु ॥ अशुद्धौपूर्वपर पार्श्ववर्णयोर्वायत्पूर्वंपरमुत्थितरेखादिस्यात्तस्यतस्यलेख : तत्रमध्ये लक्ष्मचेति—पतितरेखायाः । शुद्धिलेखेतुन्यूनवर्णाधस्ताच्चिह्नमित्यमध :—पतितरेखायाः । अधिकवर्णाशुद्धौतुपूर्वपरवर्णमध्यलिखिताधिकवर्णस्योर्द्ध्वमेवम् ऽ अशुद्धिलेखेचिह्नं कृतम् । शुद्धलेखेतुयथार्थस्यैवलेख : ॥ अपिच । न्यूनानेकाक्षराशुद्धौतु पूर्ववदशुद्धलेखेपूर्वपरलेखमध्ये—एतद्रेखालेखः । शुद्धिलेखेतुलिखितन्यूनाक्षराणामधोदेशे देश देवदत्त अनेन प्रकारेण वर्णसमानातावतीदीर्घा

रेखाकृष्यते ॥ अनेकवर्णाधिक्ये तु । अशुद्धलेखएवाधिकाक्षराणांलेख :। नीचैस्तावतीदीर्घारेखाच । शुद्धौतुशून्यादि ॥ वर्णव्यत्यासाशुद्धौतु । अशुद्धलेखेवर्णयोरुपरिद्व्यङ्काङ्कयो : क्षेप : २ १ । शुद्धलेखेतुयथायोग्यमेवेति दर्शनीयम् ॥ अग्रे पृष्ठाङ्क प्रथम द्वितीयस्तम्भपङ्क्त्यङ्कानांक्रमेणलेख :। तत्र स्तम्भलेखे प्र० द्वि० इतिपूर्ववर्णयोर्लेखेयावत्प्रथममधोध : शून्यमेव लिख्यतेतथायावद्द्वितीयम् ॥ अतोविशेषप्रकाराशुद्धौतु तत्रतत्रविशेषो लेख : कृतोदर्शनीयः ॥ यदिसज्जिरेकवारं पुस्तकवर्ज्जि : क्रियेतशुद्धमिदम् ॥ दर्शं दर्शं शुद्धा शुद्धा दर्शं भवेत्तदिति सुज्ञातम् ॥ १ ॥

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
२१ - न्ध्रो :। ब्धे	धूमवह्न्यो : सम्बन्धे		०	७
- ष्टा	विशिष्टसिद्धाभावे ॥	२	०	२४
- र	रालोककारे	३	प्र०	९
- ध	घञ्	४	०	२६
- मु	जलयुक्तपङ्के	४	०	२७
- यि	निशामपि०	४	द्वि०	२१
- व्	कुञ्जन०	५	०	२४
- ङ्	अपाङ्क्तये ।	५	०	२५
- न्या	अग्र्या :	६	प्र०	४
- ल्ये	अङ्गवैकल्येन	६	०	१३
- र्षि	हर्यिभ्योऽतच्	६	०	२८
- म्य	पचम्पचा ।	६	०	९
- ता	समतां देहे	७	०	२८
- का :	निदिग्धिका	८	प्र०	१८
का - ॥	निदिग्धिकाख्यदंष्ट्रासमिलितमु	८	०	१८
- चं	पलमांचं स्याद्	८	०	२३
- भा	भण्डे ॥	८	द्वि०	२२
- र्णिं	पौर्णमास्याम्	९	०	३
० -	पञ्चपर्णिका } स्त्री० गोरची-	९	०	२२
० -	पञ्चपर्णी } स्त्री० चुपे ॥	९	०	२३
- सो	सरसीरुहम् ।	१०	प्र०	२१

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
षा,	पेषण्युपस्करं	११	०	१०
- र्मौ०	बलिर्भौतो	११	०	१६
- त्व	उष्ट्रादौ ॥	११	०	२४
- ता	महत्तिक्तं	१२	प्र०	१२
- प्य-वे	प्यभावेतु०	१२	द्वि०	२
- गु	गड	१२	०	२३
- धा	दाचीसा	१३	द्वि०	६
- पच	पञ्चविंशति	१३	०	११
- द्र	द्रावणं	१४	०	१०
- भ्रा	प्रभञ्जना	१४	०	२६
- न्ध	सुगन्धिद्रव्ये	१५	०	१८
०पुं०	पञ्चस्रोत: नृ०	१५	०	२९
- हि- ॥	गृहस्थे	१६	प्र०	१६
-।-कौमारं	कौमारादिपञ्चसु ॥ कौमारं	१८	द्वि०	८
- ची	चत्राञ्चो	१८	०	२६
- च	पञ्चीकरणम्	१९	प्र०	१
- सं	सुस्फुटद्युति०	१९	०	२१
- बा	बाग्	१९	०	२७
- पिं	०पञ्जराखेट :	१९	द्वि०	२४
- ञ्ची	पञ्चीकर :	१९	०	२४
- चा	पियालद्रुमे	२०	प्र०	२६

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
- पुं॰ सु	पुं॰न॰सुचेलके	२०	०	२८
- च	चिह्न॰	२०	०	२९
- च	क्वचिदपवाद	२०	द्वि॰	६
- चा	चितेरा	२०	०	११
- क	वलीके ।	२१	प्र॰	२९
- पुं॰ अं	वस्त्रगृहे ॥ पटवास: पुं॰ अंशुका॰	२१	द्वि॰	४
- प	चर्चेडाँ	२२	द्वि॰	२२
- ह्री	पट्टार्हा	२३	०	१७
- व्यं	पुण्यद्रव्ये	२५	प्र॰	५
- य	प्रणाय्यते	२५	०	६
- पंडा	पराड्ते	२५	०	२४
- त्म - ज्ञा	निर्णयात्मकज्ञाने	२५	द्वि॰	६
- व्य - नि	सम्यग्दर्शिनि	२५	०	१५
- स्य - द	व्यसनिनो	२५	०	१७
- कौ	कटकोले	२७	प्र॰	७
- मा - र	समाचरन्	२७	०	१७
-।पुं॰, न॰	पञ्चमन॰	२९	द्वि॰	१०
- ले - क:	लिखक :	३०	०	२१
- ध	० पञ्चघना । स्त्री०	३४	प्र॰	२४
- स्वि	स्वर्णकारादीनाम्	३४	द्वि॰	९
- यं	लज्जायां	३४	०	१२

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- यांम्	कर्तंन्याम्	३४	०	१६
-घ	तुलाधटे	३५	प्र०	६
ह -	हारौ	३६	द्वि०	२१
- मृ - त्त्व	अमृतत्त्व	३७	प्र०	१८
- । - वस्तु	। सत्त्वे ।	३८	द्वि०	१०
- । - कथं०	उभयमित्याह	३९	०	१२
- ता	उभयथा	३९	०	१३
- र्शं	विमर्शः	४०	०	२
- ॥-प्रतिज्ञा	तन्त्राधिकरणाभ्युपगमसंस्थितिःसिद्धान्तः ६	४०	०	५
- प्रभे	प्रभेदे	४१	द्वि०	२०
- क्षा	पिकाङ्गपक्षिणि	४२	०	२४
- त - रं	घातकरं	४४	प्र०	१२
- रे०	भाग्यम्	४४	०	१२
- र	चारिण्याम्	४४	०	२४
- र्त्तां	हृच्चार्हन्मातरि	४४	०	२९
- पद्‍म	पद्म	४४	द्वि०	१५
- सु - ज्ये	सुरज्येष्ठ	४६	प्र०	९
- धेः	बुधाः	४६	०	१५
- दे-वि	तदेव विष्टम्भि	४६	द्वि०	१४
- तित	पित्तकफापहः	४६	०	१९
- वि	द्वीपे ॥	४८	०	६
- ग	पराधीने ॥	५०	०	३

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- पुं०	०परन्तपः चि०	५१	प्र०	३
- ण	नाराचर्णं ॥	५२	द्वि०	५
- चा	सौत्रान्तिकादिमते	५३	प्र०	१०
- क	कारणम् ॥	५३	०	२४
- ध्य	ध्यायीजनं	५३	द्वि०	४
- नाश	नाशात्	५३	०	११
- शि-नि	अविनाशित्वनिरति-	५४	०	१६
- रो - त्क	मुत्तरोत्तरोत्कर्ष०	५४	०	२०
०पुं०	०परमायुः न०	५४	०	२८
- विं	चतुर्विंशति-	५५	प्र०	५
०पुं०	परमाशक्तिः स्त्री०	५५	द्वि०	४
- न	दोषानास्कंदिते ।	५५	द्वि०	१७
- र - श्चा	परमश्चासावीश्वरश्च	५५	०	१७
- ति - ष्ठा	तिष्ठति । ष्ठा० ।	५५	०	२६
ऽ - उपग	उगवादिभ्योयत्	५७	प्र०	२७
- भ्यो	खनिशृभ्यांङिच्चेतिकुः	५७	द्वि०	२
- तां । व - ती	अयं चेतायुगादाववतीर्णः ॥ अशुद्धिद्वयम्	५७	०	११
- य	जमदग्निर्महातपाः ।	५७	०	१४
ऽ - सातक्ष्मात्	००००	५७	०	१८
- द - स्य	पदस्थस्य	५८	प्र०	२५
- त	भोजनम्	५९	०	३
ऽ ऽ ऽ - पराजयनम्	००००	६०	०	६

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्क	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- जि	पराचिते ॥	६०	०	११
० रुडा	०पराडीनम् । न०	६०	०	१५
- न्तौ	जीवन्तोपिचतेमृता :	६०	द्वि०	६
- ञ - न्त ऽ	०परान्तकाल: । पुं०	६०	०	१६
- तितृप ऽ	प्रतिपत्त्यर्थं०	६२	प्र०	२२
- ससमो	ससोग्निमान्	६२	०	२४
- दं	परं हैरण्य०	६२	द्वि०	१७
- प	अवरश्वपरावरम्	६२	०	१९
० ह्ण :	०पराह्ण : पुं०	६३	द्वि०	२०
- ह्णे	अपराह्णे ॥	६३	०	२०
- त	दीपताभिधानात्	६४	प्र०	१९
- ष्ठा	तथाप्येकनिष्ठत्वेन	६४	०	२१
- य	परिकीर्यते	६४	प्र०	२४
- ष्ठा	अनूढज्येष्ठे०	६४	०	२८
- ष्ठा	कनिष्ठ०	६४	०	२८
- र्मा	परिकर्मा ०भाषाशुक्तिः	६४	द्वि०	१८
- ष्टि	वेष्टिते	६५	प्र०	३
- ष्ट	०रूपदेष्टते	६५	०	७
- मां	पुंसां०	६५	०	२५
- ह	विरहे	६५	०	२६
- स्त्र	शास्त्रांऽनिषिद्ध०	६५	द्वि०	२

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठांङ्क	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
- धा	फलंयथा	६५	०	१०
- वा	०परिघातन : । पुं०	६५	द्वि०	१३
- तीत	परिचरतीति	६६	०	१
- ठ्यं	थाढ्य०	६७	प्र०	२३
- धि :	साधु :	६७	द्वि०	२
- नां - प्रा	गुणान्तरप्रादुर्भावे।	६७	०	२५
- स्य	रूपस्य०	६८	प्र०	८
- धो - ते	धीयते	७०	०	१३
- प्र	वर्हप्राधान्ये ।	७१	द्वि०	२०
- र्त्तिं	वर्तुले ॥	७२	०	११
- र्वै	दीर्घं	७३	प्र०	९
- ध्व	महत्त्वमिति	७३	०	९
- उ	परिमाणजमुच्यते	७३	०	१५
टु	डुवप्	७४	द्वि०	२६
व	ह्वेद्वह्विद्वौ	७५	द्वि०	१
- न्टप्	म्टप् :पश्येत्	७५	०	६
- त	श्रयति	७५	०	१५
- ढ	यनूढज्येष्ठे	७६	प्र०	७
- न - फ	वस्तुवधीनशुभफलमाह ।	७६	०	२७
- णां - णा	ग्रहाणांनक्षत्राणांवापृथक्	७७	०	१३
- स्थ	पार्थिवस्य	७७	०	२१

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
- ष्टि	वष्टियुद्धं	७७	द्वि०	५
-स्ना	विनाश : स्यात्	७७	०	१२
- ढ - लि	गाढमालिङ्गितौ	८०	०	७
० ङ्गि :	०परिष्वङ्ग :	८०	०	८
- प - क	अपचकथनं०	८१	प्र०	६
- श्च - दो	अस्मिंश्चदोषत्रयेदोषत्रयं	८१	द्वि०	१९
- व	सएषलोकविख्यात :	८३	प्र०	१३
- ट्	डुवप्	८४	०	३
० रि	०परीवार : । पुं०	८४	०	५
- क्ष - णे	उपकरणे	८४	०	६
- प	पाश्चिकोटीर्घ :	८४	०	२३
- ह	बाहुलकादु : ॥	८४	०	२८
- न्त	घटन्ति	८४	द्वि०	१६
- ण - च	ब्राह्मणेतिच	८४	०	१९
- ष	द्वेषात्	८४	०	२०
- सू	भूतान्तरे	८५	प्र०	१४
० ञ्ज	०पर्जन्यवर्ष : । पुं०	८६	द्वि०	५
- - पर्ण	॥ पृणति । पृणप्रीणनेप० अप् ॥ यट्टा । पर्णयति ।	८६	द्वि०	१०
- ॥ - प	॥ केशसमूहे इंते	८७	प्र०	२९
- ष्य	खर्पशिल्पमर्पे०	८७	द्वि०	७
- त	पितमापड़ा०भाषाशुद्धि :	८७	०	९
- ० - ॥	०ष्टम् ॥	८८	प्र०	२०

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
- ध्या-म	घटाध्यायाम् ।	८८	द्वि०	१०
- स्र	ग्रामस्थानिग्रहे ॥	८८	०	१५
- न्तर्कक	शान्तकार्मणि ॥	८९	प्र०	७
- मा	भुज्यमाने	८९	०	२४
- भु	पद्भ्यांसुता०	९०	०	११
- क्रा । म्	वक्रान् तद्भावाणां०	९०	०	१२
- ष्ठ - ज्ये	तिष्ठतिज्ये०	९१	०	२४
- का ;	कालेन ।	९१	द्वि०	१५
० र्व - ग्र	०पर्वताग्रप्रदेश: । पुं०	९२	०	१९
- र्व	पर्व्य् वैवा ।	९३	प्र०	१४
ऽ रयाका	रोशारकाल :	९४	०	२८
- नम् २ १	विवर्त्तकम् ॥	९५	०	१९
- लोपी	पीली०गौ०भाषाशुद्धि :	९५	०	२७
- क	शून्यधान्यनाशि ॥	९६	०	५
- शा	शय्याम् ।	९६	द्वि०	८
- न्य	परिहण्यते नेनवा ।	९६	०	२९
- ङ्कु च	तण्डुलाङ्कुशचषा०	९८	०	१०
- । - वत्तु	। पञ्चपवनेवावत्तुल०	९८	०	२०
- ष्ठो	ज्योतिष्टोमे०	९९	प्र०	२४
- त्ता	त्त :।	९९	द्वि०	१२
- का	कारवी ॥	९९	०	१५
- न-द्व	आचक्षुशपनद्वये	९९	०	२२

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क.	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
-।-प	पूयतेनेनपुत्र: संज्ञायामितीच: यद्वा। पवते	१००	प्र०	१
-चो।ची०	पवि चादिभ्यश्चोचो ॥	१००	०	३
२१ -मद्	दमनकि ।	१००	०	५
-यों	कुर्यान्ममसा०	१०१	०	२६
-व-ग्र	सएवपशुभावेन	१०१	द्वि०	२१
-स्व-प	पञ्चसुपर्वसु	१०१	०	२०
-शु	पांशुलातिवा	१०५	०	२
-चि	समुच्छ्रितस्य	१०६	०	६
ना-म	ऽविभक्तानांविभक्तानामपि	१०६	०	१३
-क्त	भुक्तं	१०८	प्र०	१६
-सुं	पातिवंलिजुट्चेत्यसुन् ।	१०८	द्वि०	९
-पा०	पञ्चालिकायाम्	१०८	०	२८
-षा-स्य	परिमाणमस्य	१०९	प्र	१
-ल्य-व	पाटल्याअवयवी ॥	१०९	द्वि०	१०
-न-क्र	येनद्विक्रमेण	११०	०	२९
-दी-ना	पदार्थाना०	१११	प्र०	२
-म	सर्वलोकानां	११२	०	२
-त्य-स्य	आयप्रत्ययस्यलुक् च ॥	११२	द्वि०	२५
-या	पर्णः	११३	प्र०	१९
ऽ -ससम	समस्यतद्भूति०	११३	द्वि०	१६
-वी	विद्वद्व्योष०	११४	०	२४
-भू	पाण्डुभूमि०	११५	प्र०	२८

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- क्ष	क्षयोदके	११५	०	२८
२ १ - मद	दमनकवचे ॥	११५	द्वि०	२५
अथपाण्डाशब्दे पाण्डारात्निङ्गत्यस्याग्रपाण्डूनामित्यादिपूर्वास्मन्पाण्डूकशब्दे यल्लिखितं तद्बोधनीयम्		११६	प्र०	११
- तो । श्रि	आश्रयोयस्यस : ॥	११७	द्वि०	५
- र	पातेड़ति :	११७	०	८
- क	कुठेरके ।	११७	०	१९
- भू०	उपभूषणे	११८	०	१७
- रि :	पाथसोधर : ॥	११९	प्र०	११
- चि	वंशस्यविच्छेददौ	११९	द्वि०	१
- ॥ - प०	॥ भूतिकर्मविघञ्प्रयते	११९	०	१२
- त	पादच्प ॥	१२०	०	१७
- घा । पा	पदातौ ॥ पदातिरेव ।	१२१	प्र०	२०
ष	अमानुषयुद्धं०	१२१	द्वि०	८
- पा	पदातौ	१२१	०	१५
ऽ - मंनन	कूर्मनक्रास्व०	१२१	०	२१
२ १ - हिन	उपानहि	१२२	प्र०	३
ऽ - तेनन	पद्यतेनया।	१२२	०	८
- द	नैवेद्यमुदरेहरेः ।	१२२	०	१४
- कां	एओकाँ०	१२४	०	७
- त्वे	परश्वेषु	१२६	०	५
- घ.जे	अन्त्यजे ॥	१२७	प्र०	२८

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति :
- फ	पलम्	१२८	•	२७
-॥ - म	॥ पायतेदेहोऽस्माद्वा ।पारयत्वे० पिबतिदेहंवामनिनृत्तन्०	१२८	द्वि०	८
- यो	रोगस्य	१३०	•	१८
- ष्टं	बङ्गनकुष्ठं०	१३०	•	२७
- पा	योगवाही	१३१	प्र०	१४
- रा	जलान्वितैः।	१३१	•	२२
- न्त	दोलायन्ते	१३१	द्वि०	१४
- वि	सर्वमलैर्विमुच्यते ।	१३२	प्र०	४
- क्ष :	क्रोऽहेत्वितिट :	१३५	•	१
- न्	ठञ्	१३५	•	२९
- न्यं	परिपन्थं	१३७	•	२४
- भे	शोथमेदः	१३७	द्वि०	१७
- ग	गजहृण्ड०गौ०भाषाशुद्धि :	१३८	प्र०	२८
- ष्टा	प्रकोष्ठाभरणे	१३८	द्वि०	१७
ऽ ० रट्ट :	० पार्श्वट्ट:पुं०	१३९	प्र०	१९
- न	विधानात्	१४०	•	२
- तो	पृष्ठवर्त्तौ	१४१	द्वि०	१०
- वा -। पा०	पाल्यतेवाचवानयावा पाल०	१४२	•	१५
- न्ने०	शूलार्त्ते ॥	१४४	प्र०	२१
ऽ - गडा	कड़ार :	१४६	•	१७
- तु	तूले ।	१४७	•	२८
- ण	वपुषि	१४७	द्वि०	१७

शुद्धा शुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्क.	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- ।- षन्ये ॰	। टीकागतीषन्ये ॰	१४७	॰	१९
॰ ङ्क	॰पिटङ्काश : पुं॰	१४९	॰	५
॰ का॰	॰पिटङ्काकी । स्त्री॰	१४९	॰	६
ऽ - द्विशे	श्राद्धशेष॰	१४९	॰	२६
- ते	दृश्यन्ते	१५०	॰	२३
- ॥ - ॥	॥ स्वार्थक : ॥	१५०	॰	२९
- डी	भक्तपिंडीं॰	१५१	प्र॰	२३
ऽ ॰ रकं :	॰पिंडीतगर : पुं॰	१५१	॰	२८
- ह : - ॥	पितामह : पितृपिता ॥	१५१	द्वि॰	२६
२ १ - त्प	पितामहपत्न्याम्	१५२	प्र॰	२
- ॥ - सच॰	॥ मन्त्रदेसच॰	१५२	॰	५
- त्य	समेत्याचु॰	१५२	॰	१३
- च	मन्त्रद्मिति	१५२	॰	१६
ऽ - कादिचि	नेष्टकाचिते	१५२	द्वि॰	१२
- ते - पि	चितेदेवपितॄँस्तर्पयेत्	१५२	॰	१२
- ठ	टक्	१५४	प्र॰	२३
- क	पिनाकियोगोविज्ञेयो	१५५	॰	१३
- थ	च्छे द्वितीयस्त्वल्य :	१५५	द्वि॰	२२
- लि	वालवैधव्य॰	१५६	प्र॰	८
- चो	गुडूच	१५६	द्वि॰	२
- वा	मुद्गमसूरादिपिष्टे ।	१५८	प्र॰	१९
- त्य	कृतगन्धद्रव्यचूर्णौ	१५८	॰	२४

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
- नी	वासिनीं	१६०	०	१
- वो । ङ्कि	भैरवैङ्क्रियते	१६१	प्र०	२६
० क	०पीठकेलि : । पुं०	१६१	द्वि०	११
- म	वन्दामहे	१६१	०	२१
- ण्डो	पिण्डीतक०	१६२	०	१
० - । आ	०पीतपुष्पा । स्त्री० आढक्याम् ।	१६२	०	५
ऽ - पुष्ष्याम्	अपुष्याम्	१६२	द्वि०	१०
- ण	लक्ष्मणाक्रन्दे ।	१६८	०	२
- भू	कोष्ठंमूषा ।	१६८	०	२५
- ल्य	कल्कस्य	१६९	०	१२
- व्या	वाङ्गुलिमात्रकम्	१६९	०	१५
२१ - मद	दमनकवृत्ते	१७०	०	२८
० प	०पुण्यजन : । पुं०	१७२	प्र०	१८
- सु :	सुखेनतिष्ठति ॥	१७४	द्वि०	१७
- भ्या	अध्याय :	१७६	प्र०	१०
- ग्धी	दोग्ध्री	१७६	द्वि०	७
- ना	धनंधान्यञ्च	१७६	०	२५
० चै	०पुत्रैषणा । स्त्री०	१७८	०	९
० र्भ	०पुनर्नव: । पुं०	१८०	प्र०	२
ऽ - नर्नवा - जा	पुनर्वारजाति ॥	१८०	०	२८
- स्त	अरिगृस्ते ।	१८३	०	१८
- स्था	पूर्वस्थांवा	१८३	०	२७

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- ल्य	•पुराकल्पः। पुं॰	१८३	द्वि॰	१२
२ १ - श्यदि	उपदिश्यन्ते।	१८३	॰	२१
- स	संपूर्णः	१८५	प्र॰	६
- चे	पक्षे॰	१८५	प्र॰	१७
- सा	•पुरुदंशा। पुं॰	१८५	द्वि॰	६
- त्सु	आपत्सु मूढो॰	१८५	॰	२२
- पु	परलोकं	१८६	प्र॰	२३
- स	स।श्रीर्यान॰	१८६	द्वि॰	९
- न्त	दृश्यन्ते	१८७	प्र॰	१३
- ष - घ्न :	•पुरुषद्घ्नः। त्रि॰	१८७	॰	२६
- व	चतुर्वर्गे	१८७	द्वि॰	२५
- च	क्षमाच	१८८	प्र॰	५
- मा	•पुरुषोत्तमः। पुं॰	१८८	॰	१३
- बे	वेदेच	१८८	॰	२३
- ति - भा	द्युतिदेवीभाग॰	१८८	द्वि॰	११
- या.	पुरूरवा॰	१८८	॰	१७
- मे	अयगे	१८८	॰	१९
- प	पुरोधसि ॥	१८९	प्र॰	२२
- य	मनोबुद्धि॰	१८९	द्वि॰	१५
- मे	कृमिभेदे ॥	१८९	॰	२४
- गो	पुष्करेणोपमिते	१९१	द्वि॰	३
- ण : पं,॰	• पुष्करेक्षणांस्त्री॰	१९२	प्र॰	१

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
पुष्पघातकः पुं०	अस्याग्रेमध्ये ऽस्यार्थंशब्दद्वयंचोक्तं घ्य तृतीयशब्दस्यार्थलेखोजात : अत्रशु द्धम् । यथा वंशे । त्वक्सारे । पुष्प चापः पुं० कामदेवे । पुष्पचामरः पुं	१९३	•	१६
- त्य	पुष्पंधनुरस्य	१९३	प्र०	२७
- ण	लक्षण	१९४	•	८
- र	रक्तः	१९४	•	१०
- ने०	वचनेन०	१९४	प्र०	२१
- पु - शि	पुष्पविशिष्टे ॥	१९४	•	२८
- ष्प	पुष्कर०	१९४	द्वि०	६
- ता	पित्तहरौ०	१९४	०	२०
- ष्प	निष्कलायाम्	१९४	•	२७
- णा - र	भ्रमणार्थेरथे	१९५	•	१९
- शिपत् - रो	दैववित्पुरोधोभ्याम् ।	१९५	•	२७
- र्मा	कर्मणि ॥	१९६	प्र०	५
- त	सुमनोहरैः	१९६	•	२०
- न्द्रे	वृन्दे ।	१९६	द्वि०	६
- स्त्र	शास्त्रं	१९७	प्र०	२६
- गे	रोहिषटच	१९९	•	११
- ण	कर्ण०	१९९	•	२२
- ॥ -	॥ दुर्गस्वशायी ॥	२००	•	६
- सो	गर्भेण	२००	•	१५
- षा	अग्रहायणी	२००	•	२९

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
- न	दक्षिणनासा॰	२००	द्वि॰	२२
- गे	पूरीआप्यायने	२०१	प्र॰	१
- का - दे	कालदेश॰	२०१	॰	२
- ख	॰पूरण: । पुं॰	२०१	॰	४
- खि	खिन्नं	२०१	॰	७
- था	विचार॰	२०२	द्वि॰	२३
- सावर्वाचा २ १	पूर्वाचासावषाढा च ॥	२०५	प्र॰	२
- जिष्ट	सखिभ्यष्टजि॰	२०५	॰	१४
- ष्ट	पृष्ठवर्तिन्याम्	२०५	द्वि॰	५
- न:	तन्	२०६	प्र॰	१
- ॥ -	॥ अन्येषामितिदीर्घ:	२०६	॰	४
- ष	चित्र, पर्य्याम्	२०६	॰	२७
- पृथक्	॰पृथक् । च॰	२०६	द्वि॰	२१
ऽ म॥त्वह।मृ-क् ऽ	महत्यामृत्वक्पत्याम्	२०८	॰	५
- रपयु	पयोधरयुता	२०८	॰	१४
- ल्वा	बृहदेलायाम्	२०८	॰	२४
- पुं - श	दंशभीरौ ।	२१०	॰	११
- ॥ - खे	॥ टङ्ज्वरोनिलदौर्बल्यकुक्षिरोग विनाशिनी	२११	॰	१६
- ॥ - ष	॥ खड्गप्रधाने ॥ मांसपिण्डाम् ॥ चण्ड	२१२	॰	१९
- म	॰पैत्तिकम् । चि॰	२१३	प्र॰	२९
पा की	कीर्निपातके ।	२१५	॰	१९
- ट - दु	जीमातमातपितदुहित	२१५	द्वि॰	१२

शुद्धा शुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्क	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-न०	पौनःपुन्यम्। अ०	२१७	०	६
भुं	पुनर्भूत्वा	२१७	०	१७
-पुं	रामकर्पूर०द्यु०ख्याते ॥	२१७	०	२०
-नि	पौराणिकोहि०	२१८	प्र०	११
-चि०-पू०	चि०पूर्वाह्णगतने ॥ पूर्वा०	२१९	०	२४
-म-त्व	पुलमहत्त्वे।	२१९	द्वि०	३
-त्-र्षे	उत्कर्षे ॥	२२२	०	६
-श-च्चा	प्रकाशकस्यच्चातरि ॥	२२३	प्र०	११
-खड	भाण्डा०	२२३	द्वि०	१
-मध्यमे-वर्त०	रजसिकृश्चतिशब्दस्तामसः स्मृतः। त्रिगुणात्मस्वरूपाया। सर्वशक्तिसमन्विता। प्रधानासृष्टिकरणे प्रकृतिस्तेनकथ्यते। प्रथमेवर्त०	२२४	प्र०	२५
ऽ -अज्ञल	अपराद्येचलच्चणा।	२२५	प्र०	६
-प्र	विकृतिरिति०	२२५	०	१९
-बा-पृ	बीजादयोवानपृथिव्या०	२२५	द्वि०	२
-:-। वै०	लयः प्रकृतिलयः। वैराग्यात्	२२५	०	१३
-।-प्र	। प्रकृतेः सरूपम् चि०प्रकृतेः	२२६	प्र०	२
० म्-	०प्रक्षेपणमन०।	२२६	द्वि०	२८
-ता	अप्लुतरे॥	२२७	प्र०	८
ऽ ऽ ऽ -स्त्री-प्रकृष्टायाम्।	० ० ० ० ० ० ० ० ०	२२७	०	२६
-श्मी-सु	रश्मी सुवर्णा०	२२८	०	२१
-वषा	सुवर्णालु०	२२८	०	२२
ऽ -ष्पा	वृषादीनां०	२२८	०	२९

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति
- व०	प्रविशङ्कि :	२२८	द्वि०	१०
- न्य	प्रहण्यते	२२८	०	११
- ये - पु	निर्वासयेत्पुरात्	२३०	०	५
- ख्यात	रोगाख्येति ।	२३०	०	१३
· वा	सङ्गमाज्०	२३१	प्र०	१९
- ष्ठ	त्वष्टरि	२३१	द्वि०	२०
- ष्ठी	परमेष्ठी	२३१	०	२८
- घ	दघादीनां०	२३२	प्र०	७
- ज्ञा - धी	रज्ञाप्रज्ञाधीरैरुदाहृता ।	२३२	द्वि०	२८
- ख	मनुष्याश्वगखादिषु	२३३	प्र०	२१
- नि - घ०	स्यन्दनानिप्रज्ञानानिघनीभूतानीव।	२३३	०	२५
- ण	पुराणे	२३३	द्वि०	२५
- श्न	प्रश्नये	२३४	प्र०	६
- ष्टे	प्रेमविशिष्टे ।	२३४	प्र०	१३
- र्मे	कर्मणि	२३४	०	२५
- क्ट	क्टदोरप्	२३४	०	२७
- ण	प्रत्यर्पणे	२३५	०	११
- ति	कृदिकारादितिङीष्	२३५	द्वि०	२६
- ब - मा	अवयामार्गेण	२३६	०	१६
- । - वा	प्रापूरणी। प्रथमख्याने'वावाङ्गुल०	२३७	प्र०	१२
॰अत्रप्रतिशर्म । शब्दार्थे सकलशब्दार्थयोर्विस्मृतेरियमशुद्धि : यथा ॰प्रतिकाय: । पुं॰ -शरव्यं । लक्ष्यं' प्रतिरूपके ॥ प्रतिकृतौ ॥		२३७	०	२४

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
- ञ् :	क्रञ :	२३७	द्वि०	१४
- णि	घण्टिकायाम् ॥	२३८	०	१५
- ग	गादाधरी ॥	२३८	०	२१
- ल्य	ल्युट्	२३९	प्र०	२२
- क्तो - क्त०	। ल्यु,क्तो० अयमर्थंविशेषणत्वेनच परेणप्रत्य,क्तो०क्त०	२३९	द्वि०	१०
- स	संन्यास :	२४०	प्र०	११
- त्रि	प्रतिवाद्ये	२४०	द्वि०	२३
- क्तर	क्ततद्रुतिमनु :	२४१	०	१९
- ऽश्वप्रतिपदे०	विश्वदेवादिभिरनु०	२४१	०	२१
ऽधे ।य	विधेयतयावा०	२४१	०	२९
- त - सा	विपरीतसाध्वसा०	२४२	प्र०	३
- ट - मा	घाटस्थमार्तण्डविम्ब :।	२४२	०	२८
२ १ - उपप्रति	प्रतिउपपद्यते	२४२	द्वि०	३
- कि	बोधने.	२४२	०	२१
- पा - र	पालरक्षणे	२४२	०	२९
- रे	मनोहरी ॥	२४३	प्र०	२२
० क	०प्रतिभयाकार:। पुं०	२४३	द्वि०	१७
- भ	प्रगल्भे	२४४	प्र०	६
- ऽदोश्वस्था	प्रतिवादोऽस्यास्ति	२४५	द्वि०	२३
- वि	विशिष्टे ॥	२४९	प्र०	१४
- पुं०	०प्रतिहति : स्त्री०	२४९	०	१९
-। - नि	। अपेक्षायाम् निर्ज्ञात०	२४९	द्वि०	२८

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- प्रा	प्रतिपाल्ये॰	२५०	प्र॰	३
- शा	शन्तनुराजपितरि ॥	२५०	॰	२६
- न - प्रा	,पमानप्रयोजकधूर्वहत्वे नोपमान प्रातिलोम्यात्	२५१	॰	१३
ऽ कैतवात	कैतवात्	२५१	॰	१७
॰।- अपा	॰प्रत्यक्‌पर्णी । स्त्री॰ अपामार्गे ॥	२५२	द्वि॰	६
- रे	प्रसरत्येतत्	२५४	॰	४
- ख्य	तत्त्वोल्लेखपूर्वकंज्ञानम् ।	२५५	॰	१७
- ज्ञा	अर्थंयाच्ञायाम् ।	२५६	प्र॰	१५
॰ व	॰प्रत्यवस्थानम् । न॰	२५६	द्वि॰	१४
॰ पुं॰	॰प्रत्यासत्तिः । स्त्री॰	२५७	॰	१८
- व - दे	ऽऽश्रयावैवनदेहमानिने	२५८	॰	१८
- ख्य	प्रघप्रख्याने	२५९	प्र॰	१८
ऽ - दप्रदप्र	तुष्टिदप्रदक्षिणम्	२५९	द्वि॰	२१
ऽ दारर	हविदारणे ।	२६०	॰	४
- व	दीपवृक्षाखा॰	२६०	॰	२५
ऽ - धंदेव्या	साङ्देवै निंशामुखे	२६१	॰	१६
- न्न	अन्नालाभा॰	२६२	प्र॰	३
- सा	रथस्य चक्रान्ते॰	२६२	॰	२६
- या	राचार्या॰	२६३	प्र॰	१९
- ॥ - प	॥ पतितुमिच्छौपतते:॰	२६४	॰	२७
- टे - द्वि	पश्चाटे ॥ द्वि॰	२६४	द्वि॰	३
- द	दुग्धे	२६४	॰	१४

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेख.	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ :	पङ्क्ति
- ष्ये -पु	चक्षुष्ये सुपुष्येपु॰	२६४	०	१७
- त्रि॰	त्रिःकला॰	२६४	०	२६
- य -क	अभिधेयस्यकल्पना॰	२६५	प्र	८
- र्भा॰	भार्येयम्	२६६	द्वि॰	१४
- स्न	धातुस्नन	२६६	०	१७
- न	विरतिन्	२६६	०	२४
- ष	प्रत्यूषे ।	२६७	प्र॰	११
ऽ - लिकाना	मालिनाम॰	२६७	०	२३
- स्न	परमेश्वरे	२६७	द्वि॰	२२
- त्थे	पतत्यनुपलब्धिभेदेनषोढा ॥	२६९	०	२९
र्षौ	सन्निकर्षौ॰	२७०	प्र॰	११
ऽ - नंस्यातत	ज्ञानंतद्वद्विशिष्यकम् ॥	२७०	०	१८
- ष्ट - म्	द्रष्टव्यम्	२७०	०	२८
- । - हा	। यथाहास्तिनमुदकम्॰	२७१	०	१४
- । - त॰	॰प्रमाणबाधितार्थकःपुं॰तर्कवि॰	२७१	द्वि॰	१७
- घा	बानरान्तरे	२७२	०	१४
- ष - नु	अनुष्ठान॰	२७२	०	१७
- णि - क्ताः	कर्मणिक्तोक्ता :	२७३	०	१२
- मू	सूत्रम्	२७४	प्र॰	१२
ऽ मोदकः	॰प्रमोकःपुं॰	२७४	०	१७
सा-र	अहिंसादिरवे	२०४	द्वि॰	२३
- र	शरीरे	२७५	प्र॰	१७

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्क.	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- र्श.- श	स्पर्शःयकारेईषत्स्पर्शःशका०	२७५	द्वि०	१२
- भ्य न्त-	रूपाभ्यामाभ्यन्तराभ्यां०	२७६	प्र०	१३
- य	नगायाम्	२७६	द्वि०	४
- ऽ	प्रस्यते	२७६	०	२५
०अप्रयुक्त	शब्दाद्यो सकलशब्दार्थयोर्विस्मृतेरियम शुद्धिःयथाप्रयुक्तार्थः।पुं०प्रता तत्क्रमेःप्र क्लिष्टं युक्तमर्थी स्य॥	२७७	प्र०	१५
- प्रांश ऽ	प्रयोगप्राशुभावबोधक	२७७	०	२५
- यंप्रप्र	पर्यायंप्रयोग ०	२७७	०	२९
- कोभाकोभा	सात्त्विकोभावद्वयुक्तो	२७९	०	३
- क	विद्यमानस्यैव	२७९	०	५
- त्यं	नित्य :	२७९	०	१५
- तु	सिद्धेषु	२७९	द्वि०	१६
- न्य	धान्याकम्	२८०	प्र०	११
- भा ऽ	भर्जितम्	२८०	द्वि०	३
- प्रवतो	प्रतं दे ॥	२८१	प्र०	२२
- ह	वार्हस्पत्या :	२८१	द्वि०	३
- र्या	पार्श्या	२८१	द्वि०	१९
-। आङ्गि	। आङ्गिरसगोत्रस्य आङ्गिरस०	२८२	प्र०	५
- राव	कारवायन	२८२	०	२४
- न	षष्ठीनाम्	२८२	प्र०	१८
-ष्ठ्यांनासत्वा	ज्येष्ठ्यांसमतीतायां-	२८३	प्र०	२४
- ख्य	ऐन्द्राग्न्याख्ये०	२८३	द्वि०	१७
वं	वायोरूर्ध्व स्थित :	२८४	प्र०	५

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति :
ऽ - शित्तिरो	नेतिशिरोमणि :॥	२८४	प्र०	१०
- ये। - ह	स्त्रियोवहनाययानविशेषे ।	२८४	०	२३
- प्रा	हिंसादानेषु ।	२८४	द्वि०	१
- ज	प्राजापत्यैस्वरन्तीतिवाक्ये न०	२८६	प्र०	२४
· गा	सोनामूंग० भाषाशुद्धि :	२८७	प्र०	६
- न्त	निष्क्रान्ते ॥	२८७	द्वि०	९
ऽ - । शश	शद्लशातने।	२८७	०	२७
ऽ -॥प्रस्तावे ॥	००००००	२८९	०	२१
- प्र	अप्राधान्यम्	२९०	प्र०	११
- वि	प्रधानता	२९०	०	११
- न्न - या	प्रसन्नतया०	२९०	०	२५
- कु	कलुषित :	२९०	द्वि०	७
- श्रि	अतिंस्वश्रि०	२९०	०	२८
- त्य	उत्पाद्यमाने	२९१	प्र०	१४
- म	व्याप्यमिह०	२९२	०	२५
- प्रा	प्रसविष्ट ।	२९३	द्वि०	१२
- प्रा	प्रसविष्ट ।	२९३	०	२३
ऽ ० जनम्	०प्रसूतिजम् । न०	२९३	०	२६
- का	वीणाप्रा	२९४	०	१०
- का - णां	० विदूषकादीनां परस्पर ०	२९५	प्र०	३४
० र - क	०प्रहरणकलिका । स्त्री०	२९७	प्र०	२७
० । - घा	०प्रहार :। पुं० आघाते।	२९८	प्र०	२

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- फ	घोट•फोट• भाषाशुद्धि :	२९८	०	२
- डूनि : ॥-	डूण् । ङिच	२९८	०	१७
- म्त	स्वान्ते ॥	२९८	०	१६
- हु	प्रश्नटू त्याम्	२९८	द्वि०	७
-।- तु	उद्ये ।तुङ्गे ॥	२९९	०	१
- षि	हिंसायाम्।	२९९	०	१६
- विंशति	षोडश	२९९	०	२७
• घी	दीर्घे •	३००	प्र०	१
- म	संयोगएश	३००	०	२५
• ती	•प्राखर्यम् । न•तीच्णतायाम्•।	३०१	०	२३
- श्ये	विद्यमानश्चैव	३०१	द्वि०	१
- दोष :	देश :	३०२	०	१५
- क्‌न्	खुल्	३०२	०	२९
- श्व - ङी	उगितश्चेति ङीप्	३०२	प्र०	८
- प्रा	प्रति•	३०६	प्र०	७
- वर्तते	ह्न्मध्ये	३०६	०	२९
ऽ -दिकांसं	पानादिसञ्ज्ञां•	३०६	द्वि०	४
-।- वशि	॥ पनिले । वशि ॥	३०६	०	१०
ऽ - न्तो - पु	उच्यन्ते नपुनरेके•	३०६	०	२२
- य	प्राणायाम :	३०८	०	२९
२ १ - दुव	भगवदुक्तो	३०९	प्र०	२९
- न्म	जन्मिनि	३०९	द्वि०	५

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
- त	अस्मि चितंतथा	३१०	प्र०	१४
-।। - अह	चि० अहमुखे०	३१०	०	२८
- स - न्धि	सम्बन्धिनि	३११	द्वि०	२६
- त्वे - र्थे	छत्वेत्यर्थे	३१२	प्र०	८
- म	०ख्रयन्तिर्गते०	३१३	०	१४
- मा	प्राभाकरा०	३१३	द्वि०	५
- हि	अभिहते	३१५	०	१५
- म	देशमन्दिरे ।।	३१७	प्र०	१०
- प्रो	पीतसात्वतरी	३१८	०	२२
- नि व०	रोमभियुं क्तोष्ट दूच०	३१८	प्र०	२६
- म	प्रतने	३२०	द्वि०	७
- ष - ह	प्रुषद्दाहे	३२१	०	१२
- व	सुखेनअस्तदाने	३२२	०	९
- सी	प्रभासि०	३२३	प्र०	८
- क्ष्वा	देहत्यक्त्व्यर्थे	३२३	०	१४
-। - हू०	दूषउर्ध्वे दूष०	३२४	द्वि०	१२
- :। - क्ते	प्रेष :। पुं क्ते षे।	३२४	०	१७
- त	त लक्ष्च०	३२५	०	१
- गुड	म्रङ्ग	३२८	प्र०	१९
- स्व	पश्वकवस्व०	३२८	द्वि०	१
- दि	वन्दितम्	३२८	०	५
- ति	मुति :	३२९	०	५

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
- जं	जृम्भायाम्	३२९	०	१९
- । - फणा	फणभारी । पुं० फणाभृति: ॥	३३०	प्र०	१८
- फि०	फणिसंज्ञक :	३३०	द्वि०	३
- कू	कीटादिदूषितम्	३३१	प्र०	१३
- एच	एत्रच	३३१	द्वि०	७
-ऽन्निधाधा	सन्निध०	३३३	प्र०	२२
- ल - र्तु	०फलवर्तुलम् । न०	३३३	०	२४
- ल	फलंवृत्ति०	३३३	द्वि०	१
- स	द्राक्षायाम्	३३४	०	१४
-गति - ल्गु	मतिवल्गु०	३३४	०	२५
- त्यनु	चेत्युनन्	३३५	प्र०	१५
- ल्गु-न्यो:	फल्गुन्युत्तरफल्गुन्यौ:	३३५	०	२०
- मे	प्रभेदे ॥	३३५	०	२८
- फ	॥ फाण्यते।	३३५	द्वि०	१५
- फा	फणगतौ ।	३३५	द्वि०	१६
- भू	धूम्याटविहगी ।	३३६	०	१७
- ऽदमनं	कदनं०	३३७	०	६
त्का	फूत्करणम् ।	३३७	०	१९
- टु	कटुत्वम् ।	३४२	०	१५
- ध्या-चा। ऽदा	वध्यादाचार्यंमुख्यागुरवस्तथैवेति ॥	३४३	प्र०	४
-ध्न्रा	बध्न्र्याम् ।	३४३	०	१०
- च	तत्रासुरसम्पत्	३४३	०	२०

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
- प - त्वा	रूपत्वादासुरसम्पदुत्पादकत्वाच्च०	३४३	०	२१
- न	चीयमानेषब्व:	३४३	द्वि०	६
- सां - क	पुंसांसुखकराश्चैव	३४३	०	२६
- श	कार्श्यं	३४४	प्र०	११
- तं - प्र	तंच प्रकाशं०	३४४	प्र०	१७
- स	सषद्दिश्भ्यु :	३४४	द्वि०	१६
- स	सर्पदर्प०	३४५	०	१७
- ष्ठा । या	सृष्टामाया :	३४६	प्र०	२७
- त्रि०	पारिभाषिक०	३४६	द्वि०	२६
- सं	समासा०	३४८	०	१८
- द्व	बलात्सन्दूषयेद्	३४९	प्र०	२३
- स्था	पूर्वपदस्थैव :	३४९	द्वि०	२४
- र	शुराङ्कुरे	३५०	प्र	२९
- कां	क्षुन्दत्वचे	३५०	द्वि०	२०
- लि	वलीमुखे ॥	३५१	प्र०	१४
- धें	क्रोधैर्हि	३५१	द्वि०	१८
- नि०	वाल्मीकिमुनौ	३५२	प्र०	९
- पुं०	०बहुतल्लोकः । त्रि०	३५३	द्वि०	१०
ऽ. - धावा ॥	त्रिधार्थेधा ॥	३५४	प्र०	३
- । - व०	॥ विषतिशय०	३५४	०	११
- तुकाका	जतुकायाम्	३५४	द्वि०	३
- श्मां०	श्लेष्मातके	३५६	०	२

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
ऽ - चिताक्षा-म	कुचिकायाम्	३५६	०	८
- नं	ज्ञानद्वयं	३५८	०	६
- न्न	नवान्ने	३६१	प्र०	१
२ १ - हाग्र	बालग्रहा०	३६१	०	१८
- णे - ति	करणेचेतिक्ति:	३६१	०	२९
- क्षि	क्षिंव्याम्	३६२	द्वि०	२
- श	बालाशंस्था०	३६२	द्वि०	७
- स्त्री - क्षे	स्त्रीकेशप्रष्ठाग्रचेक्षेश०	३६२	०	११
- बा	बलिशस्य	३६३	प्र०	१०
- स	बलीयासाच् गौ०भाषाशुद्धि:	३६३	द्वि०	१
- प	कूपिके	३६३	०	६
२ १ - मांसा	सांमार्द्दवम् ।	३६३	०	२१
- द	कद्राद्यङ्गुल्य०	३६४	०	१७
- पुं० ऽ	सगणे ॥ ऽ ॥	३६५	प्र०	२
- गगते	सुगते ।	३६६	द्वि०	२५
- ष्ठ - कु	निष्ठएवकुर्वन्दृक्षप्राख्य-	३६७	प्र०	११
- प्रा	प्रबुद्धे ॥	३६७	द्वि०	१
- यो - सा	योबुद्धेरसाधारणव्यापार :	३६७	०	२३
- । - म० ऽ	। प्रज्ञायाम् । शेमुष्याम् ॥ मतौ ।	३६८	प्र०	७
- । शेमुष्याम् ॥	० ० ० ०	३६८	०	७
- त्ति - नि	प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्च	३६८	०	१३
- मा !	व्यवसाय :	३६८	०	२३

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
- ा - दृ	॥ दृष्टानिष्टविपत्ति : दृष्टानिष्टानां॰	३६८	०	२५
ऽ - र्यस्त	विपर्यस्तम् ॥	३६८	द्वि०	२५
- ञ्च	पञ्चैषां	३६९	०	१०
- घ	घटद्धति	३७०	०	११
- ॥ - ।	।क्षुद्रवार्ताव्यास॥ क्षुद्रायाम्	३७१	०	१८
- पुं० - पा	पुं-हिन्ताली॥वृहत्तिकाः स्त्री-पाठायाम्	३७२	प्र०	१०
- म	घण्टारवायाम्	३७२	०	२५
- ध्या	घरखेध्ययनादेतदा०	३७२	द्वि०	६
- स्थ	स्थूलैलायाम् ॥	३७२	द्वि०	९
- व	०वृहद्वनम्.न०	३७२	०	२७
ऽ - देवव	देवगुरोर्मनुष्य :॥	३७३	प्र०	२८
२ १ - टक्ष :	०वैकट : ।	३७३	द्वि०	३
- ॥ -त्रो	॥ वैतालिकैर्बोधं करोति	३७४	प्र०	१३
- थ्ये	मिथ्यैव०	३७४	द्वि०	१२
- न०	पुं०श्रीक्षणो ।	३७७	प्र०	१४
ऽ -येप्रलयेस्वा	प्रलयेऽस्वात्मनि०	३७७	०	१६
- सं - तम्	संश्रितम् ।	३७७	द्वि०	२२
- णो	ब्राह्मणस्त्वविशेषस्य०	३७८	प्र०	१०
- खि०	शिखरान्वित :	३७८	०	२२
- ध्य	दृश्यते०	३७८	द्वि०	२
- च	लक्ष्यते०	३७९	०	८
ऽ - लापय	कालापरिच्छिन्न०	३७९	०	२०

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
-च्च	सर्वंच्च •	३७९	•	२३
-त । त्	यत्तच्छब्दोपलक्षित : ॥	३८०	•	१६
-र । ह्म	प्रश्नोत्तरैर्द्वितीयोल्लासेपरब्रह्मो•	३८१	प्र•	१२
-र । श	निरतिशयमहत्त्व•	३८१	द्वि•	२
ऽ -योतोत्रा	योजायते	३८२	प्र•	६
-ह्म	ब्रह्मैव	३८२	•	२२
-ग	संयोगंपतितैर्गत्वा•	३८३	•	१८
-स । यो	सादैश्चसहस्रयुगे•	३८३	द्वि•	५
-ग्य । नज्ञ	भोग्यंश्ननीयसम्भञ्जनीयम् ॥	३८४	प्र•	२८
-तो - ।	उत्पातोवा ।	३८४	द्वि•	१०
-र	पराविद्यायाम्	३८५	•	११
-स्था	यस्तुस्थामोहितोगर्भ :	३८८	प्र•	६
-दा -ति	पूर्वपदादितिणत्वे	३८८	•	२०
ऽ -सर्पणि	ब्रह्मणिसर्पणे ॥	३८९	•	५
-ल	एतेषांफलिकैर्भागै :	३८९	द्वि•	२४
- ॥ -त्र	॥ चेतिक्यपत्र•	३९०	प्र•	९
ऽ ऽ -ब्राह्मणाऽज्जातो	० ० ० ० ० ०	३९१	•	२१
-न	मश्रुतंनबहु•	३९१	द्वि•	४
- य :	अध्यापयतिनोशिष्यान्	३९२	•	१५
• च्छ	ब्राह्मणाच्छंसी । पुं•	३९३	प्र•	१
-ण - ण	ब्राह्मणमाणववाडवाद्यन्	३९३	द्वि•	७
-ध	मधुर	३९४	•	२९

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
- व्यस्	चीनकधान्ये	३९५	०	११
- पो	योटकविशेषे ।	३९६	प्र०	२
- ा - अ० ऽ	ः पङ्क्त्याम् ।। अवायाम् ।	३९६	द्वि०	२५
- श्वर	भवेश्वर : ॥	३९७	प्र०	१९
- ध्ये	तन्मन्ये	३९७	०	२५
- मा	मध्यमाधिकारिण :	३९७	द्वि०	७
- भ	दुर्लभंस्थानं	३९७	०	९
- त्	सुलभत्वान्मा०	३९७	०	२१
- र्व - क्तं	सर्वमुक्तं	३९९	०	१६
- मा	न्यादे ।	४००	प्र०	२४
- क	मथितं	४००	प्र०	२७
- स्तु० ऽ	ब्राह्मणस्य	४००	द्वि०	२८
- शुद्धय	शुद्ध्यस्व०	४०२	प्र०	६
- त्न	तथायत्नं	४०२	०	१०
- क	यथापाकं	४०२	०	११
० चि०	०भगवान् पुं०	४०२	०	२२
- पा :	रनुवाद्रूपा	४०३	०	१
- ह०	तद्द्वारामूल०	४०३	द्वि०	१०
- त	संयोगाश्च	४०३	०	२३
- ष-ट्-	मघषषट्के ॥	४०४	प्र०	२९
- स्य	शरीरस्य	४०४	द्वि०	८
- ॥ - भं	चि०भंगोहं ॥	४०५	०	८

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- सु	यथादिच्च	४०५	०	१५
-व - क्षा	व्यापयोरविक्षारणात् ।	४०५	०	१८
ऽ - राणे	पुराणे	४०५	०	२५
- । - भन०	भनक्ति । भङ्क्तो० । यवल् । भङ्क्तनृषि० वर्तमानभजायि॥ भन-	४०६	प्र०	२०
- च - त्रि	यधिचादिभ्यङ्गीर्वार्षिति०	४०६	द्वि०	१४
- जे०	पूज्ये ॥	४०७	प्र०	२
- क्ता	नाट्योक्त्या	४०७	०	७
- जे	पूज्ये ।	४०७	०	८
- च०	चादिष्ववारे	४०७	०	१४
- क्ता	नाट्योक्त्या	४०७	०	१७
- ट	खंजरीटै	४०८	०	२२
- : - ।	भपतिःपुं०	४११	प्र०	६
- ङ्गा	भङ्क्ता यथि	४११	०	९
ऽ - मकन्द	कामन्दकः	४११	द्वि०	९
ऽ - याभव	यावज्जयमनागतम्	४११	०	१६
ऽ - ककरी	भयंकरीति	४११	०	२१
- जै०	जली विलासी०	४१२	०	१८
- ण्यं	शरण्यौ ॥	४१३	प्र०	१०
- त्त्व - भ	ऽधिष्ठानत्त्वे नभरणात् ।	४१४	द्वि०	२८
- गि	भिषग्भिरामे०	४१५	०	१०
- षु - ई०	प्रभृतिषु भसंङ्गति०	४१५	०	१२
दि	भेदनम् ।	४१६	प्र०	९

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
२१ - धिश	भविषश्चधीधने	४१८	द्वि०	१२
- र	पुराणविशेषे	४२१	०	१
- श	शोजनम् ॥	४२२	०	२२
- ।-॥	छान्दिस्य क्लित्। चनुनासिकस्येति दीर्घ : ॥	४२३	प्र०	२४
ऽ - तांवांगां	तांगांविप्रायद्यार्थ्यम्	४२४	०	१०
- बा	मानंचिलोऽधित :	४२४	०	२६
ऽ - स्ययस्यस :	भायस्यस :	४२४	द्वि०	२१
- य	कृपास्तथा	४२६	प्र०	५
- भक्तपा०	क्व तपाथना :	४२६	०	१२
- व्य	चिचोत्पला	४२६	द्वि०	१६
- ला	पुण्यजला :	४२६	०	२५
- भै०	सालवाश्वैव	४२८	प्र०	२३
- भा	भरद्वाजस्य	४२९	०	५
- प	उपासमोपायसाधकौ ॥	४३१	प्र०	१९
- ङ्ग	यतीलिङ्ग ० ॥	४३२	०	६
- स्व	रामस्वेत्येव	४३२	०	१२
- तृव	तन्वादिष्वादयस्तु ।	४३२	०	२०
- घ०	सएवसुरभि : काल :	४३२	०	२९
ऽ ०तषस०	० मावज्ञ : चि०	४३२	द्वि०	८
- याम्	कल्पनायाम्	४३२	०	३२
- प	द्विषयान्तर०	४३२	०	२७
- । - ह्मा	। ब्रह्माख्या० ॥	४३३	प्र०	७

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
-ए म	एवमन्यथानुमन्तव्यम् ।	४३३	द्वि०	११
ऽ - शीलम्	० ० ० ० ० ०	४३४	०	९
- ख	पाञ्चालमागधी ।	४३५	०	२६
-ऽ - डीयाषां	द्राविड़ीयांड्रादेशीच	४३५	०	२६
ऽ · मामग०	मागधी ।	४३५	०	२९
- भि :	भिक्षोर्धर्मं,	४३८	०	५
- र	भैक्ष्यापगतेर्हं०	४३९	प्र०	१३
- ध्याक्षिमं	मातिवाधीभवेत्	४३९	द्वि०	५
- ण्डी	भिराड्डाम्लोषा०	४३९	०	२०
- मि	मि. दिर्०	४४०	प्र०	२६
ऽ - दखड्खा	म्लेच्छजात्यन्तरे	४४१	०	१९
- भी- वृ	भीमे । वृकोदरे	४४२	द्वि०	२७
- क्ष-र	कर्पूरस्येति०	४४३	प्र०	४
- क्षु :	क्षु : ॥	४४३	०	२४
० ज्मि	० भुक्तसमुज्झित : ।	४४४	०	२४
- मे	स्रग्गों ॥	४४४	द्वि०	८
ऽ -यीनीनी	वृत्तौपीनौनरेश्वरे	४४४	०	१८
- च्	वृजिप्रत्यय :	४४६	०	१८
- ज्य०	विनाज्यं	४४९	प्र०	२०
- सु०	सुषक्तृहीना	४४९	०	२१
ऽ -विपेशि	विशिपिपु उत्तरोत्तरराज्यलक्ष्म्याःविवृद्धौ ॥	४४९	द्वि०	११
॥ -भ०	भवनम्०	४५३	प्र०	१२

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
ऽ ऽ नेरुहारम्भेप्रवेशने ॥	० ० ० ० ० ० ०	४५५	०	१७
- प्त - भू०	सप्तमभूमिका	४५६	०	१४
- श्व	याताख्वे	४५७	द्वि०	९
- शो	अतिशायने	४५८	प्र०	२७
० -वारं०	०भूयोभूयः। अ०शारं०	४५८	द्वि०	३
- वा	उखर्वं लक्षणे ॥	४५८	०	१८
ऽ - अ-न-प	भोजपत्र०	४५९	प्र०	२२
- ङ्का	लङ्कांप्रति०	४५९	द्वि०	२४
- म - त:	हिमवतः	४६१	०	३
- ङ्ग	षिङ्ग ॥	४६१	०	१५
- क्ष	अल्पपक्षिविशेषे	४६२	प्र०	१०
- भृ०	भ्रस्जपाके	४६३	०	११
- श्य	अःश्यं०	४६३	०	१६
- मि०	अमिंभ्रमणशीलं	४६३	द्वि०	२७
- ॥ - शो०	॥ मुहुरर्थे ॥ शोभने॥	४६४	प्र०	५
- ति - वि	रितिनीतिविदोमतम्	४६५	द्वि०	७
- ष्ठा	द्विष्ठोयद्यपिसम्बन्धः	४६५	०	१७
- ष्ट	भेष्टभये।	४६६	द्वि०	१२
ऽ - णसस	प्राणसन्धारणार्थं०	४६७	प्र०	७
- ष्टि	पुष्टिवर्द्धनम्	४६७	द्वि०	९
ऽ - या - तत	मनुयातस्य	४६८	प्र०	२६
- ख्य	नोख्य।	४६८	द्वि०	२७

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
- ते०	जीर्यति	४७०	०	४
० पुं०	० भोजनपात्रम् । न०	४७१	प्र०	८
- स्त्रां	समाशास्त्रा	४७२	द्वि०	२
ऽ - सस्राभ्र	अभ्रुकुंसादीना०	४७२	०	२६
- गौ	मौगोनौगो०	४७४	प्र०	६
- सु०	सु.वर्ण०	४७४	०	२२
- ष्टा	०भ्रष्टतीर्थ०	४७४	द्वि०	२१
ऽ - २००)	०भ्रातरौ । पुं०२	४७५	प्र०	६
- क्व	क्वेहबामुखम्	४७५	द्वि०	१७
- म्रा	सभ्रान्तिमान्	४७६	प्र०	१२
- च -वा	क्वावित्यचत्यवार्ति०	४७७	०	१६
- स्रु०	भ्रुकुंसे०	४७७	०	२१
- त्या । त्त्व	ऽ नित्यत्वान्नमुम्	४७८	द्वि०	२८
- स	शूलं	४७९	प्र०	२३
- हि	मखगतौ ।	४७९	द्वि	१५
- स्थ०	ङ्ग्रीयस्त्रा :	४८०	प्र०	२२
ऽ कविरितिमनोर मायांस्पुटम् ॥	कनिन्प्रत्यये ।	४८०	द्वि०	४
० पुं०	० मङ्गलप्रदा । स्त्री०	४८२	प्र०	३
- ॥ -य०	॥ प्रत्ययस्यादितौत्वमयथा	४८३	०	१
- का -च्छ ०	कामचर्चिकायारूढि०	४८३	प्र०	२
- भे	मे.दोमज्जविवर्द्धन :।	४८३	०	२०
- । - च०	अतिशयेनमज्ज : । अति०	४८४	०	१६

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
- ट	लुठरे	४८४	०	२०
ऽ ० ञ्जरीरा	० मञ्जीरा । स्त्री०	४८४	०	२३
- ब०	सौम्याननयुक्तो	४८४	द्वि०	२७
- क्ष्मौ	दर्पारक्ष्मे ॥	४८५	प्र०	११
- बृ०	वृंहणे ।	४८५	०	२४
- प्रि	अपरेपिये	४८५	०	२७
- पं	सर्व लोकोऽस्त्रियः	४८६	द्वि०	५
- स्व	मणिवर्स्वे ।	४८७	प्र०	१३
- ड	मंड्राते	४९०	द्वि०	१२
- सु	सु निर्विघ्नेषे ॥	४९०	०	१६
ऽ - सम्क्ता । या-।	सूर्यभक्तायाम् ॥	४९१	प्र०	२
- नी०	ततोहीनं	४९१	०	८
- ने	घ्नाते ॥	४९१	०	१३
ऽ - ग्यमहा भा	इतिच्छान्दोग्यभाष्यम्	४९१	द्वि०	२५
- पुं०	० मत्कुणा । स्त्री०	४९२	प्र०	२०
- ना	प्राङ्गणावर्णे	४९२	द्वि०	११
२ १ - सय	यसगामत्तमयूर :	४९२	०	१३
- व	क्षरत्हरि०	४९३	प्र०	२७
- ना	प्राङ्गणा वर्णे ।	४९३	०	२९
- गी	प्रयौवे	४९३	द्वि०	१
- त्स्याः-भू०	मत्स्याः पुं० भू०	४९४	प्र०	१५
- सु-दे	० सुनादेयाः ॥	४९५	प्र०	६

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेख	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- न्य	छिपेवान्यं	४९५	०	२६
- स	मांसं	४९६	०	३
- स्व - श	तुण्डांस्वसशल्कांश्चैव॰	४९६	०	१३
- ङ्गौ	जलमङ्गौ॰ ।	४९७	०	१६
- ध्य	विध्यते	४९७	०	२३
ऽ - स्वासाव	स्वाषयवे	४९७	द्वि॰	१२
- रो	सरषजिते॰	४९८	प्र॰	१४
- स्वा	स्वांमदात्	४९८	द्वि॰	१३
- स्थ	कामावस्थायाम्	५००	०	९
ऽ लटः शतृ। -॥	कर्त्तरिलश् तच्छीलाद्यर्थस्तृन्वा ॥	५०१	प्र॰	२
- रे - त्रो॰	पन्थान्तरेभ्योच्चातव्याः ॥	५०१	द्वि॰	१९
- दै	दैशिक्योपदेशं	५०१	०	२९
- र्या	गम्भीत्तमायाम् ।	५०२	प्र॰	२३
- र	नारिकेलजम्	५०२	द्वि॰	२
- ते॰	धूपितोरसः	५०३	०	२९
- त	वान्तपुष्परसो॰	५०६	प्र॰	६
- वि - य	विडग्रहान्	५०६	०	१५
- द्य	साध्यं मौद्गा॰	५०६	०	१८
॰ म - धू	मधुधूलिः	५०७	द्वि॰	१३
- ध	घनमदन॰	५०७	०	२६
- ने ऽ	धातोनुपसर्गे॰	५०८	प्र॰	५
- लगगं	गलगंडादिरोगकृत्	५१०	०	१

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- स्थौ	स्थैर्यंस्लौ॰	५१०	प्र॰	३
- र	चीरामृतं	५१०	द्वि॰	७
- कोमल्	कोमलम्	५१०	॰	९
- मे॰	मेदायाम्	५१०	॰	२५
- का	काकोल्याम्	५१०	॰	२६
- टुः	मधुरः	५१२	प्र॰	५
- र्ग - के	मार्गप्रवर्तके	५१२	॰	२२
- ये - सा	उलूकादयश्चेतिसाधुः	५१३	॰	१
- व्य	हृद्यं रुच्यं सुखप्रियम् ।	५१३	॰	१०
- मे - ॥	पञ्चमेस्वरे ॥	५१४	॰	१४
ऽ मधध्य -	मध्यमे ॥	५१४	द्वि॰	२८
- द्य	[illegible]द्ये ।	५१५	॰	२६
- य - वा	प्रयत्नवान् ।	५१६	प्र॰	४
- गा॰	पञ्चवेगस्य	५१६	द्वि॰	२१
- त्या	प्राग्गृह्यात्यविका॰	५१७	॰	२८
- तो - नि	यतोनिर्विषयस्यास्यमनसोमुक्तिरिष्यते । यतोनिर्वि॰	५१८	॰	७
- त्का	जरत्कारुमुनेः	५१८	॰	२०
- मे :	मुनेर्मता	५१८	॰	२४
- न्दा	परनिन्दा	५१९	प्र॰	१९
- म॰	मानुष्याम् ॥	५२१	द्वि॰	१
ऽ - नृपय	नृयज्ञे ॥	५२२	प्र॰	६
- वा - स॰	कर्तृकरणेतिसमासः ॥	५२२	॰	११

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
-॥-॥०	॥ आवर्तक्याम् ॥	५२२	द्वि०	७
-तम	मुदितंत चाव्ययंवन्दे०	५२३	प्र०	९
-सु। रि-स्त०	सुररिपोस्तनु :	५२४	प्र०	८
-ब्दे-ह्व	शब्दे नह्वयते	५२४	द्वि०	१०
-र्थं-स्म	नचदृष्टार्थस्यार्थं स्मरणस्य०	५२५	०	४
-प्र-का	प्रतीकार :	५२५	०	१३
-न्त	मन्यते	५२५	०	२२
-स्तपथे	शरव्ये नि : शलाकेवा	५२६	०	१४
-त्नं	सम्यतत :	५२६	०	२१
-प्य	पिप्पलीमूलं	५३०	प्र०	९
-म	समुद्रे ॥	५३०	द्वि०	१
-त-वि	मन्मनं तद्विदुर्बुधा :	५३१	प्र०	२५
-स	संज्ञायाम्	५३१	द्वि०	४
-स्व	सहस्राङ्घ्रिर्मं०	५३३	०	१५
०र	०मयूरिका । स्त्री०	५३३	०	१८
-ह	हृध्र वायस :	५३४	प्र०	५
-स्व-स	स्वच्छस्वगुरुसच्छायं	५३४	प्र०	२०
-नां-पू०	उपात्तानामपूर्वासां	५३४	द्वि०	१७
-वुभि	चित्तवेदनानां	५३४	०	१८
-ट-त्वा	तस्यकूटस्थनित्यत्वात् ॥	५३४	०	२०
-ग्ना-ष्ट	लग्नादष्टमभवने	५३४	०	२४
-ति-व	भवतिविरतिश्च० ।	५३५	प्र०	४

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- द्रि	चन्द्रिकापायिनि ॥	५३५	द्वि०	२४
- ए	भाविन् पथिश्रेषि ॥	५३६	प्र०	४
- ऽतिग्रहय	स्तोऽप्यतिग्रहमेधा०	५३६	द्वि०	१७
- ज्झ ०	फणिज्झके	५३७	प्र०	१९
· ष्ट	असिदंष्ट्रके ।	५३७	द्वि०	८
० सु०	०मर्त्यमुख : । पुं०	५३८	०	९
- वा	स्युर्वातपित्त०	५४०	प्र०	२
- यू	मलपू : स्तम्भ०	५४०	द्वि०	२३
- चा	चान्द्रमासत्वे	५४१	प्र०	२०
- ऽजलख	रजस्वलायां०	५४२	द्वि०	१०
- ॥ - स०	वि०मल्लिने ॥	५४३	प्र०	२
- द	दीपाधारे ॥	५४३	०	२३
- ल्य	मल्लातेशा ।	५४४	०	३
- द्दथ।ती-विघेहिवि	विघ्रगते०विधेहि०	५४४	०	११
- का	विवेकिनि	५४४	०	१२
- की - पि०	मल्लिकेतिपिङ्गले०	५४४	०	१८
- खा	कृष्णाचित्रतायाम् ॥	५४५	द्वि०	२८
- ॥ - म	॥ श्यामलतायाम्मसूर०	५४५	०	२९
- मु	मच्युतमि०	५४६	प्र०	११
- म्य	जनम्प्रयान्ति	५४८	द्वि०	१०
- वे	वनगवि	५५०	प्र०	२२
- स्याद्वा	यक्षांयथावा	५५०	द्वि०	११

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- क्	मनाग्मग्नो	५५१	प्र०	२५
- प्रान्तोपि	० स्रांतोविमूढः	५५१	०	२८
- थो-से	त्यथोनमज्जतीति	५५१	०	२६
- शौ	शौर्यादिभि०	५५२	०	२५
०द्र	० महाद्रोणी । स्त्री०	५५४	०	१
- को	काहलायाम् ॥	५५४	द्वि०	१९
- ह्या	लक्षयंवाराह्याम्	५५७	प्र०	२४
० पा	०महापौरुषिकः । पुं०	५५७	द्वि०	४
२ १ - दे वै	वैदेह्यो०	५५८	द्वि०	१७
- ज्ञा	नृपोजातः	५५८	०	२७
ऽ - नाननां	जिनानांविद्या०	५५९	द्वि०	१७
- रो-भू०	स्थितिंकरोतिभूतानां०	५६०	प्र०	२०
-।-ह	। बृंहणं०	५६१	०	३
२ १ - ह र्अ	अर्हदुपासकविशेषे ॥	५६१	०	२०
- य-यु	अतिशययशोयुक्तो ॥	५६१	द्वि०	२०
- स्ना०	प्रवीणस्य०	५६२	प्र०	१७
- थो	पारसीकादयोमताः	५६३	०	३
० रा	०महारोगः । पुं०	५६३	०	१३
० । - ना	महालक्ष्मीः । स्त्री० नारा०	५६३	द्वि०	१३
- र्थं	तीर्थैर्महाभागा०	५६३	०	१९
- क्ति	सक्तियुक्तवाक्यसमूहे ॥	५६४	प्र०	२२
विषम्	०महाविषुवम् । न०	५६५	०	२

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- पा	पश्चाभ्यां०	५६५	०	३
- ति - सै	मीतिदेशार्धच्छिन्नानतीर्थेहनिष्यामी ति०सैव०	५६५	द्वि०	१९
ऽ - समया	तत्राहिंसया०	५६६	प्र०	१२
- हा	हरौ ॥	५६६	०	२२
- ष्टे	त्रिपष्ठे	५६६	द्वि०	५
- ग - स्थे	गृहस्थे	५६७	प्र०	७
० पुं०	०महाशुक्तिः। स्त्री०	५६७	०	१४
- प - तु०	परितुष्यते	५६७		२९
- ज्ञो०	ससर्वज्ञोव्याधि०	५६७	द्वि०	१
- श्र्या	काश्याम्	५६७	द्वि०	४
- ज :	द्रुतिद्विजाः	५६७	०	७
- श्या -ल्या	श्यामवल्याम्	५६७	०	११
ऽ - रेऽग्रह०	परेऽहनि ।	५६८	प्र०	२२
- ञ्जी	भुञ्जीतनान्यथेति॥	५६८	०	२४
० सन्ता	०महासान्तपनम् ।	५६८	द्वि०	१०
- ॥ - ०	॥ चौरे	५६८	०	२६
- ष्टि	वृष्यस्वसृष्टविष०	५७०	प्र०	१५
- जि०	मोचिकायाम्	५७१	०	१६
- सौ०	सावर्ण०	५७१	०	२९
ऽ - हयति	मद्यांरोहति ।	५७१	द्वि०	१६
- हा	महोत्सवम्	५७३	प्र०	७
- या	सद्यार्यतत्त्वलक्षणम्	५७४	०	१२

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-स	असंस्कृतान्	५७५	द्वि॰	२८
-च्छ्	प्राप्नुवन्त्युत्सृतीः पुनः ॥	५७६	प्र॰	१२
-द	भवेदेवनसंशयः ।	५७६	द्वि॰	२८
-ष्ट	तत्कृष्टं॰	५७८	प्र॰	६
-ष	सर्पिषिसम्भृष्टं	५७८	॰	८
-क	हुङ्कारउच्चारणार्थः	५७८	॰	२१
॰या	॰माकीटः । पुं॰	५७९	॰	२
॰शु॰	॰माचीकशर्करा । स्त्री॰	५७९	प्र॰	२०
-रा	पुरवासि॰	५८०	॰	२
-ऽनवरा	जनयाञ्चासवर्णनरान्	५८१	॰	१७
-त्व -ष्ट्	ढत्वधत्वष्टुत्वढलोपदीर्घाः॥	५८१	॰	२८
-मा	भात्तलगामा॰	५८१	द्वि॰	१७
-क्या	॰माणिक्यम् । न॰	५८२	प्र॰	८
-दं	सुरङ्गदसमाङ्गम् ।	५८२	॰	१३
-लं	पार्करिलभिन्न॰	५८२	॰	१६
-च	पितुर्दंशगुणं	५८३	॰	१५
-रा	पुच्छव	५८३	द्वि॰	७
-पु	परादेव्या	५८५	प्र॰	१२
-या	सेवनीय	५८५	॰	१४
-कर्णे	कारणे	५८५	द्वि॰	१२
-मा	अधिमिचांश॰	५८६	प्र॰	८
॰ले	॰मातृष्वसेयः । पुं॰	५८६	॰	१७

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
० स्ते	०मातृष्वसे्यो । स्त्री०	५८६	०	२०
० त्त	०माधवोचितम् । न०	५८८	द्वि०	६
० स्थ	०माध्यस्थ्यम् । न०	५८९	प्र०	१७
- मा	याम्याद्रिमूले	५९१	०	२२
- द्य	विद्याभश्रति	५९३	द्वि०	३
- ऽप्रभेदे	अभयप्रदे	५९३	०	२१
- क्त	मायान्तुप्रकृतिं	५९५	०	५
- तेय	पावकस्योष्णातेवेय०	५९५	०	२८
- य - भे०	सजातीयविजातीयस्वगतभेद०	५९६	प्र०	५
- ले	नरश्ली ।	५९६	द्वि०	५
- या	मायया	५९७	प्र०	१०
- म	मारुतस्य०	५९८	द्वि०	२८
- रि - णं	परिमाणं	५९९	०	१६
- णं मा	पौर्णमास्यस्मिन्मासे । सास्मिन्पौर्णमासीत्य०	६००	द्वि०	१३
- म	मार्ग	६००	०	२०
० वी	०मार्गीवीथी । स्त्री०	६००	०	२१
- हा	देव्यारहन्तुयः	६०१	प्र०	४
- क्रे	शुक्र०	६०१	०	४
- ऽमार	मार्जारा०	६०१	०	२४
- र प (२ १)	नपरत्नार्थ०	६०१	द्वि०	२
- ल	मृजेरालीयच्	६०१	०	२९
- श्री	मृजूश्रीचालंका०	६०२	प्र०	५

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
- न्ते	वृन्दे रामाला०	६०२	द्वि०	२२
- न्त०	तुगन्ताश्चेत्यत् ॥	६०२	०	२९
- स	रामाहारा०	६०३	प्र०	२०
- वा	चिक्कलि	६०४	०	२६
- टणानि	तृणान्यस्तु	६०४	द्वि०	१६
० ला	०मालीय : । त्रि०	६०५	०	२२
० सा०	०मालु : । पुं०	६०५	०	२४
ऽ - चसस	राक्षसभेदे०	६०६	प्र०	२९
- । - भोज	पितृभोजने	६०६	द्वि०	१०
- ष	माषाणां	६०७	०	२४
- ण्	महाकुलादञ् खञा०	६०९	प्र०	२
- म	माहेन्द्रयो०	६०९	द्वि०	२३
- त्त	अनुरक्तं०	६११	प्र०	२७
- मिथुने	जितुम्	६१२	०	२०
- धू०	विनाधूर्तं०	६१२	द्वि०	१०
- ये	बीजवापे	६१५	प्र०	११
० ट	०मीढुष्टम : । पुं०	६१६	प्र०	२१
- त	चोदिता :	६१७	द्वि०	१८
- रा	पुरोडाशे	६१८	प्र०	६
- ङ्ग - लिङ्ग	मङ्गल्यलिङ्गं	६१८	द्वि०	१७
- मु	निर्मुक्ते ।	६२०	प्र०	१३
- ति	परिणतदाडिम०	६२१	०	८

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
-टुकाका	चाटुकारमिति ०	६२२	द्वि०	१४
-गे	प्रयोगेऽस्ते	६२२	०	२२
-स्फ०	० मुक्तास्फोटः। पुं०	६२३	प्र०	८
-स्फ०	मुक्तास्फोटा। स्त्री०	६२३	प्र०	११
-चे	मोचे	६२३	०	१४
-त्य	मुच्युक्तासवं०	६२३	द्वि०	६
० त्मु	ग्रहणान्मुक्तिरि०	६२३	०	१३
-लाप	प्रक्षालने	६२४	०	१०
-पुं०	०मुखशफः। त्रि०	६२५	०	१९
-व्य	व्युत्क्रमेणा	६२६	०	१५
-घ	डूषिमर्द्दि ०	६२७	प्र०	२०
-स	निम्बूरसं	६२८	द्वि०	२४
-क्वा	क्वथितायां०	६२८	०	२८
-ग्र	सङ्ग्राहे।	६३४	प्र०	३
० चे - ति	वृषादिभ्यश्चिदितिकलः॥	६३४	०	१०
-दि - क	वृषादिभ्यश्चिदितिकलः	६३४	प्र०	२६
-॥ - मु०	। मुस्तयतिमुस्त०	६३४	द्वि०	१५
० स०	०मुस्तुः। पुं०	६३४	द्वि०	२४
० र्षा	० मुहुर्भाषा। स्त्री०	६३५	प्र०	२
-ड	नडे।	६३५	द्वि०	१६
-स्थ	स्थूलेषु ०	६३५	द्वि०	२५
-कांय	चकार्यं परिज्ञानत्तं॥	६३६	प्र०	३

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
- टू	कटुष्णां	६३७	०	३
- वि०	कोविमुच्येतमानव : ॥	६३८	द्वि०	४
- र्द्धि	मूर्ध्नि जाते	६४०	०	६
ऽ - छा । त्रा :	छत्राकारै :	६४०	०	१३
- दा - स	राजदानसमये	६४१	प्र०	२
- ले	०मुत्पन्ने ॥	६४१	०	९
- धा	मधुरसायाम् ।	६४१	०	१४
- मा	वर्त्तनपार्श्वे ।	६४५	०	२०
- च	मृगशिरोनक्षत्रे ॥	६४५	द्वि०	३
- वे	पशुविशेषे	६४५	०	९
- टं	वर्टति०	६४६	०	२२
- ष्णा - ष०	मृगतृष्णाशब्देनोच्यन्ते । मृगाणांतृ ष्णास्त्य०	६४७	०	३
० पुं० ऽ	०मृगनाभि : स्त्री०	६४७	०	१८
- गथमा	मृगमातृक : ॥	६४८	प्र०	१९
- म	मृगरोमजम् । न०	६४८	द्वि०	१४
- ॥ - मध्य०	। हरिंनभजामि मध्य०	६५०	०	१६
- ल०	खलुविभ्रति०	६५०	०	२८
- व	विसे ।	६५१	०	१
- व	दीपयन्ति०	६५१	०	८
- म	चर्म कषायाम्	६५२	०	१३
- ष्टौ । षी	कुष्ठौषधे ॥	६५२	०	२६
- भ	भुजिभृङ्भ्यां	६५२	द्वि०	२९

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- गे	मृत्युयोगी॰	६५३	प्र॰	६
- रा - मृ	जरायामृत्यो	६५३	प्र॰	१५
- तो - प्रि	प्रियातोपिप्रिये	६५३	•	१९
- जी	रक्तचन्दनजो॰	६५४	•	१७
- दे	चिपीटकर्न्दै यं	६५४	•	२८
- द्यो	घोषे	६५४	द्वि॰	८
- ग्नि २ १	मलत्त्वग्विग्निष्टे	६५५	प्र॰	१६
- पल	कोमलपर्णी ॥	६५५	•	२०
- धि	चिल्लीशाके	६५५	द्वि॰	१
- दु	मृद॰	६५५	•	२९
- ने	मेघजनके	६५७	•	२२
- ल्	खच्	६५७	•	२३
- र	पुष्करं	६५८	•	१
- र्य्यौ	रसत्त्वं श्वैयर्मौ॰	६६९	प्र॰	१३
- श्ले	निलश्लेष्म	६६०	•	२१
ऽ - दमस्थ	मेदोस्थ्यस्थाम्	६६१	•	१२
- पि	सामशयिका॰	६६२	•	१५
- ख्य - वि	ध्यासनाख्यफलीपकाङ्गयुक्तेनच श्रवणाख्यवे॰	६६२	•	१६
- ॥ - मे	। श्वेतवचायाम् ॥ अम्याम्॥ मण्डूक्याम् ॥ मेधा॰	६६२	द्वि॰	१४
- घ	मेधस्य	६६३	प्र॰	१३
- स्थे	माण्डम् ।	६६४	•	४
- मं	निर्मिंता॰	६६४	द्वि॰	२

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
- न्द्र	स्कान्दनन्द्रि ॰	६६४	॰	१८
ऽ ऽ । पीत्वागर्जन् च्यपले॰ ॥	॰ ॰ ॰ ॰ ॰ ॰	६६६	॰	२७
- क :च॰	नैकः पन्थानमाश्रयेत् चतिकीटकः अत्क॰	६६७	प्र॰	९
- ल	नलेषु	६६७	प्र॰	१३
- । - ग्ट	।खीभ्योढक्॥ यद्वा। मित्रयोरपत्यम्। गट्या॰	६६७	॰	१९
- मै - का	मैनाकोनामपर्वतः।	६६७	द्वि॰	२७
॰ स्त्री॰	॰ मैन्दहा । पुं॰	६६८	प्र॰	७
- ष्का	निष्फले	६६९	द्वि॰	६
- ला - द्	बाहुलकाद्यजस्तुट्।	६७०	॰	२९
- द्दि	मोद्दिन्याम्।	६७१	प्र॰	२९
- या	सापाद्दिले।	६७२	॰	५
- यो	सोनपोचि॰	६७२	द्वि॰	२
- च्छ	भक्कुतीनाम्॰	६७२	॰	३
- तर्द्दं	भुजङ्गपतेर्द्दि॰	६७२	॰	१७
- मौनि	योगिभिर्गम्य	६७४	॰	१०

॥ शुभमस्तु ॥

Sabdartha Cintamanih

BY

Brahmawadhuta Srisukhanandanatha

शब्दार्थचिन्तामणिः

प्रणेता-ब्राह्मावधूतश्रीसुखानन्दनाथः

संस्कृत साहित्यानुशीलने शब्दकोशानामत्यन्तं महत्त्वमस्ति। यथा एकस्यैव समानार्थकशब्दानां संकलनं "अमरकोशत्वेन प्रसिद्धम्, तथैव प्रत्येकानां शब्दानां धातु-प्रत्यय-विकारादि-प्रदर्शनपूर्वकमर्थाभिव्यक्तिक्रमे वाचस्पत्यम्- शब्दस्तोममहानिधि - बाङ्चयार्णव - अभिधान राजेन्द्र-शब्दकल्पद्रुमादयः कोशाः भारतीय मनीषिभिरारचिताः। अदसीयेषु कोषग्रन्थेषु प्राचीनतमः कोषः श्रीसुखानन्दनाथविरचितः" "शब्दार्थचिन्तामणि" र्वैविद्यते। इदमीयस्य शब्दकोशस्य प्रथमं प्रकाशनं वैक्रमाब्दे 1921 तः 1941 मध्ये भागचतुष्टये उदयपुराधीश श्रीमहाराणा-सज्जनसिंहाऽज्ञया आगरातो जातम्। कोशेऽस्मिन् निरुक्त-व्याकरणादि-प्रसिद्धाकारग्रन्थानां प्रमाणानि शब्दव्युत्पत्तिपूर्वकं संकलितानि सन्ति। कतिप कठिनशब्दार्थानां विवेचनं समाधानयुतं यथादस्मिन् कोशे वरीवर्ति, तथादन्यत्र सर्वथा दुर्लभा

Published by
Printwell

Sole Distributors
Rupa Books Pvt. Ltd.
S-12, Shopping Centre, Tilak Nagar
Jaipur-302 004 (India)